

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

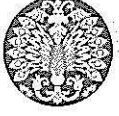
Asaf ÖZKAN

**YAKIN TARİHİMİZDE
ASKERÎ VE MÜLKÎ BÜROKRASİDE TASFİYELER,
ASKERÎ VE MÜLKÎ HEYET-İ MAHSÛSALAR**

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. S. Esin DERİNSU DAYI

ERZURUM-2011

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof.Dr. S.Esin DAYI danışmanlığında; Arş.Gör. Asaf ÖZKAN tarafından hazırlanan bu çalışma 08/07/2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof.Dr. S. Esin DAYI

İmza:

Jüri Üyesi : Doç.Dr. Serpil SÜRMELE

İmza:

Jüri Üyesi : Doç.Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr. Asuman DEMİRCİOĞLU

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr. İsmail EYYÜPOĞLU

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 08 / 07 / 2011

.....
Prof. Dr. S. Esin DAYI
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu çalışma; II. Meşrutiyet, Mütareke ve Cumhuriyet dönemlerindeki iktidar mücadelelerinin askerî ve sivil bürokrasiye etkisi ve bu dönemlerde askerî ve sivil bürokraside gerçekleştirilen tasfiye politikalarını anlatmak üzere hazırlanmıştır.

Konu, Giriş ve dört bölüm altında incelenmeye çalışılmıştır.

Giriş Bölümü'nde, Osmanlı Devleti'nin modernleşmesi sürecinde bürokrasinin rolü ve siyasal iktidar bürokrasi ilişkileri ele alınmıştır.

I. Bölüm'de; II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihât ve Terakkî Cemiyeti'nin siyasal iktidara sahip olma sürecinde II. Abdülhamit dönemi askerî ve sivil bürokrasisine karşı giriştiği tasfiye politikaları ve bu tasfiye politikalarına maruz kalan kesimlerin ortaya çıkan siyasal muhalefet içerisindeki yeri incelenmiştir.

II. Bölüm'de; öncelikle Mondros Mütarekesi'nden sonra İttihât ve Terakkî Cemiyeti'nin iktidardan düşmesi ile yerine kurulan hükümetlerin, bir taraftan İttihât ve Terakkî Cemiyetini tasfiyesi, bir taraftan da İttihât ve Terakkî'nin iktidar yıllarında oluşturduğu kendisine bağlı bürokrasinin tasfiye edilerek yerine yeni döneme uygun bürokrasi kurma çalışmaları ele alınmıştır. Ardından Mütareke'den sonra başlayan işgaller karşısında Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından başlatılan Anadolu Hareketi ile İstanbul Hükümetleri arasında askerî ve mülkî bürokrasi üzerinden yürütülen iktidar mücadelesi ele alınmıştır.

III. Bölüm'de; Saltanat'ın kaldırılması ve İstanbul Hükümeti'nin istifası üzerine İstanbul Hükümeti'ne bağlı askerî ve sivil bürokrasinin TBMM Hükümeti tarafından Millî Mücadele dönemi boyunca göstermiş oldukları tavra göre ayıklanması ve Millî Mücadele aleyhinde çalışmış olanların kurulan Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar tarafından Millî Mücadele'ye karşıtlıkları nispetinde devlet hizmetlerinden uzaklaştırılmaları süreci anlatılmıştır.

IV. Bölüm'de ise; Askerî ve Sivil Heyet-i Mahsûsalar'da yapılan yargılamalar ve verilen cezalara karşı itirazların çoğalması üzerine bu iki Heyet'in kararlarını yeniden görüşmek üzere kurulan Âli Karar Heyeti'nin çalışma süreci ele alınmış ve Âli Karar Heyeti'nin çalışmalarını tamamlamasından sonra Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsa kararlarına uğrayanların TBMM, Başbakanlık ve Şûrâ-yı Devlet'e yaptıkları

II

itirazlar ve muameleleri incelenmeye çalışılmıştır. IV. Bölüm'ün sonunda ise; 1938 yılında çıkarılan Af Kanunu ile Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsa kararlarının ortadan kaldırılması ve bunun sonucunda affedilen kişilerin emeklilik muamelelerine dair uygulamalar ele alınmaya çalışılmıştır.

Yapılan bu çalışmada, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi, TBMM Arşivi ve Kütüphanesi ile Millî Kütüphane Mikrofilm Arşivi belgelerinden, dönemin gazete ve mecmualarından, dönemin tanıklarının hatıralarından istifade edilmiştir. Ayrıca, Meclis-i Mebûsan Zabıt Cerideleri, TBMM Zabıt Cerideleri, TBMM Gizli Celse Zabıtları, TBMM Tutanak Dergisi, Düstûr, Sicill-i Kavânîn ve TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli gibi yayınlanmış resmi kaynaklardan da sıkça faydalanılmıştır. Bu birinci ve ikinci elden kaynakların yanı sıra çalışma; araştırma eserlerle de desteklenmeye çalışılmıştır. Özellikle Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın evrakının Millî Savunma Bakanlığı Arşivi'nde olabileceği düşünülerek, çalışma için başvuruda bulunulmuş, ancak konu ile ilgili herhangi bir belge bulunmadığı gerekçe gösterilerek çalışma talebi Millî Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü'nün 02 Mayıs 2008 tarihli yazısı ile reddedilmiştir.

Tez Konusu'nun 1908-1952 gibi uzun ve çalkantılı bir süreci kapsamı nedeni ile çalışma boyunca büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Çalışma boyunca, askerî ve sivil bürokrasiye yönelik hükümetlerin tasfiye politikaları, sadece çıkarılan kanun veya kararnameler çerçevesinde ele alınmak yerine, bu tasfiyelerin doğurduğu siyasal ve toplumsal sonuçlar irdelenmeye ve özellikle mevcut iktidarlara karşı ortaya çıkan muhalefet hareketlerinde tasfiyeye tabi tutulan kesimlerin yeri anlatılmaya çalışılmıştır. Bahsedilen dönemlerde yapılan tasfiye çalışmaları çoğunlukla ekonomik gerekçelerle meşrulaştırılmaya çalışılmasına rağmen, bu çalışmada, yapılan tasfiyelerin ekonomik kaygıların yanı sıra siyasi gerekçelerle de yapıldığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Hal böyle olunca dönemler arasındaki bağlantıyı yakalama konusunda ister istemez bir takım sıkıntılarla karşılaşmıştır.

Tez'in III. ve IV. Bölümü'nü oluşturan Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar'ın kararlarını ve bu kararları temyiz etmek üzere kurulan Âli Karar Heyeti'nin

III

muamelelerini, çalışma biçimlerini belirleme konusunda da büyük sıkıntılarla karşılaşmıştır. Bu konu ile ilgili tek çalışma Cemil Koçak'ın, kendisinden önce yapılan Heyet-i Mahsûsalar ile ilgili çalışmaları da kapsayan "*Belgelerle Heyeti Mahsusalar*" adlı eseridir. Cemil Koçak eserinde; öncelikle Mete Tunçay'ın daha önce yayınlanmış "*Heyeti Mahsusalar (1923-1938): Cumhuriyete Geçişte Osmanlı Asker ve Sivil Bürokrasinin Ayıklanması*" adlı makalesi ile Fahri Çoker'in "*Heyeti Mahsusa'dan Geçen Bahriyeliler (Vahdettin'in Yâveri) Yüzbaşı Fahri Efendi*" adlı makalesini verdikten sonra kendisine ait "*Bir Soru, Bir Yanıt ve Öykünün Sonu*" başlığıyla Mete Tunçay'ın bıraktığı tarih olan 1938 Af Kanunu'ndan sonra Heyet-i Mahsûsa kararları hakkındaki muameleleri ortaya koymaya çalışmıştır. Cemil Koçak ayrıca, Heyet-i Mahsûsalar tarafından tasfiyeye tabi tutulan Bezmi Nusret Kaygusuz ve Cemil Topuzlu'nun yazmış oldukları hatıralarından konu ile ilgili bölümleri de eserinde aynen vermiştir. Bunların dışında Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar'ın kurulmasına dair Kanunların TBMM'de görüşüldüğü oturumları da aynen eserine almıştır. Cemil Koçak son olarak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden konu ile ilgili bulabildiği Arşiv belgelerinin Osmanlıca olanlarını yeni Türk alfabesiyle, yeni alfabe ile yazılmış olanları da aynen kısa değerlendirme yazıları ile kullanmıştır. Bizi bu çalışmayı yapmaya sevk eden ve Heyet-i Mahsûsalar'dan haberdar eden çalışma olması açısından Cemil Koçak'ın eseri önemli bir yer tutmaktadır.

Çalışma yapılan arşivlerin hiçbirisinde, konu ile ilgili derli toplu belgeler bulunmamaktadır. Çoğunlukla Heyet-i Mahsûsalar veya Âli Karar Heyeti tarafından hakkında karar verilen kişilere ait münferit belgeler bulunmaktadır ki, bu kurumların çalışma biçimleri ve kararlarına ait istatistikî bilgiler bu kararlar bir araya getirilerek ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışma sırasında Arşiv belgeleri ve diğer birinci elden kaynaklardan yapılan aynen alıntılarda elden geldiğince orijinal yazıma ve imla kurallarına dikkat edilmiştir. Bunun dışında farklı kaynaklardan yapılan aynen alıntılarda orijinal metine sadık kalınmıştır.

Şu hususu da belirtmekte fayda var ki; hazırlanan bu çalışma mükemmellik iddiasından uzaktır. Konu ile ilgili tespit edilen materyal; bilimsel ilkelerin ışığı altında objektif ölçütlerle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nden Türkiye

IV

Cumhuriyeti'ne geçişte Osmanlı Bürokrasisinin durumu ve sonrasındaki uygulamalar farklı bakış açıları ile ele alınmaya ve çalışılmaya muhtaçtır. Bu çalışma; bu konuda yapılacak olan çalışmalar için bir ilk adım olabilirse amacına ulaşmış sayılacaktır.

Öncelikle; severek çalıştığım ve birçok yeni bilgiler edindiğim böyle bir konuyu önerdiği, bununla da kalmayarak çalışma boyunca değerli fikirleri ve bilimsel katkıları ile beni yönlendirdiği ve olaylara farklı açılardan bakmayı öğrettiği, bunun da ötesinde bana her konuda güvenerek desteklediği için kıymetli hocam, saygıdeğer büyüğüm ve Tez Danışmanım Prof. Dr. S. Esin DERİNSU DAYI Hanımefendi'ye ne kadar teşekkür etsem azdır. Yüksek Lisans'a başladığım günden itibaren üzerimde emeği çoktur, hakkını ödeyemem. Tez İzleme Komitesi'nin kıymetli üyeleri, Doç. Dr. Serpil SÜRMELE ve Yrd. Doç. Dr. Asuman DEMİRCİOĞLU'na da çalışmam boyunca verdikleri destek ve yönlendirmelerinden ötürü teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Enstitümüzün diğer kıymetli Öğretim Üyeleri ve İdari Personeli'ne de bana karşı göstermiş oldukları yakınlıktan dolayı minnettarım. Yine araştırmalarım boyunca çalıştığım Arşiv ve Kütüphanelerin kıymetli çalışanlarına da yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Son olarak manevi desteklerini her zaman arkamda hissettiğim aileme sevgi ve saygılarımı sunarım. Gösterdikleri sabır ve fedakârlıkla çalışmama katkıda bulunmuşlardır.

Hazırladığımız çalışmanın faydalı olması dileğiyle...

Asaf ÖZKAN

Erzurum-2011

ÖZET

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra iktidara gelen İttihât ve Terakkî Cemiyeti, çıkardığı kanun ve kararnamelerle II. Abdülhamit dönemi askerî ve sivil bürokrasisini tasfiye ederek yerine kendi ideolojilerine bağlı bir bürokrasi oluşturmaya çalıştı. Bu tasfiye politikalarından zarar görenler İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne karşı dönemin muhalefetiyle birlikte hareket ettiler.

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İttihât ve Terakkî Cemiyeti iktidardan düşünce yerine önceki dönemin muhalifleri iktidara talip oldular. En büyük destekçileri de önceki dönemde tasfiye edilmiş askerî ve sivil bürokrasinin üyeleri idi. Mütareke döneminin başta Damat Ferit Hükümetleri olmak üzere İstanbul Hükümetleri, İtilaf Devletleri'nin işgalleri karşısında sessiz kalırken, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Millî Mücadele'yi İttihatçılık olarak değerlendirdikleri için karşı çıktılar. Bu dönem içerisinde de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve İstanbul Hükümetleri arasında askerî ve sivil bürokrasiyi kontrol etme konusunda sert bir mücadele yaşandı.

Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlandırılması üzerine Ankara Hükümeti İstanbul Hükümeti'ne bağlı askerî ve sivil bürokrasiyi Millî Mücadele'ye katılıp katılmamalarına göre yeniden istihdam edip etmemeye karar verdi. İstanbul Hükümeti'nden devralınan bürokrasinin durumunu tetkik etmek üzere de Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar adlı tasfiye kurulları oluşturuldu. Bu kurullar vasıtasıyla birçok kişi tasfiyeye tabi tutuldu. Bu tasfiye politikaları sırasında kendilerine haksızlık yapıldığını iddia edenlerin durumu yeniden kurulan Âli Karar Heyeti tarafından yeniden gözden geçirildi.

Sonuç olarak 26 Haziran 1938 tarihli Af Kanunu ile Heyet-i Mahsûsa tarafından aleyhlerinde karar verilenler affedildiler. Daha sonra 1952 yılında çıkarılan bir kanunla bunların emeklilik hakları geri verildi.

ABSTRACT

Committee of Union and Progress, coming to power after announcement of the Second Constitutional Monarchy, tried to set up a bureaucracy depending on their ideologies by purifying II. Abdülhamit's military and civil bureaucracy. The people, suffering from this purify politics, coacted with people being against Committee of Union and Progress.

After the sign of Mondros Armistice in 30 October 1918, Committee of Union and Progress lost the power, opposition camps, being in the previous period, wanted to have power. Their supporters were the members of military and civil bureaucracy refined in the previous period. At the beginning of Armistice Period, firstly Damat Ferit Pasha Government and İstanbul Governments, not acting against occupations by the Allies, were against the National Struggle starting under the leadership of Mustafa Kemal. Because they thought National Struggle as an Unionist. In this period, there was a hard struggle about the control of military and civil bureaucracy between The Grand National Assembly of Turkey Government and İstanbul Governments.

National Struggle resulted with success and Ankara Government decided to reemploy or not according to military and civil bureaucracy depending on İstanbul Governments join or not the National Struggle. Military and Civil Special Committees were set up for surveying bureaucracy acquired by İstanbul Governement. Many People were isolated by means of these committees. Situations of people, declaring injustice against themselves during the this purify politics, were reviewed by Higher Decision Committee.

In conclusion, people, deciding in their opposition by Special Committee, were excused with Amnesty Law in 26 June 1938. Their retirement rights were given back them with a law in 1952.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	XVI
BİBLİYOGRAFYA.....	XVIII
GİRİŞ.....	1
OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERNLEŞME SÜRECİNDE BÜROKRASİNİN ROLÜ VE SİYASAL İKTİDAR BÜROKRASİ İLİŞKİLERİ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ASKERİ VE SİVİL BÜROKRASİDE
GERÇEKLEŞTİRİLEN TASFİYELER

A) MEŞRUTİYETİN İLK DÖNEMLERİNDE ASKERİ VE MÜLKÎ

BÜROKRASİNİN DURUMU.....	17
1) Mülkî Bürokrasi 'de Yaşanan Tasfiyeler.....	17
2) Askeri Bürokrasi 'de Yaşanan Tasfiyeler.....	33
3) II. Meşrutiyet Dönemi 'nde Muhalefetin Ortaya Çıkışı, Tasfiye Mağdurlarının Gelişen Muhalefet İçindeki Yeri ve 31 Mart İsyanı.....	40
a- Muhalefetin Yapısı.....	40
b- Fedâkârân-ı Millet Cemiyeti (Ağustos 1908).....	41
c- Osmanlı Ahrâr Fırkası (14 Eylül 1908).....	44
d- İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti (5 Nisan 1909).....	48
e- 31 Mart İsyanı (13 Nisan 1909).....	51
f- 31 Mart İsyanı'na Gösterilen Tepkiler.....	57

VIII

g- Hareket Ordusu'nun Kuruluşu ve 31 Mart İsyanı'nın Bastırılması.....	59
B) 31 MART İSYANI'NDAN SONRA ASKERÎ VE MÜLKÎ BÜROKRASİDE YAŞANAN TASFİYELER.....	65
1) <i>Tensîkat Kanunu (30 Haziran 1909)</i>	65
a- Tensîkat Kanunu'nun Maddeleri.....	68
b- Tensîkat Kanunu'nun Uygulamaları ve Yaşanan Tartışmalar.....	75
2) <i>31 Mart İsyanı'ndan Sonra Askerî Bürokrasinin Tasfiyesi</i>	83
a- Tahdîd-i Sin (Yaş Haddi) Kanunu.....	85
b- Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Kanunu.....	88
3- <i>31 Mart İsyanı'ndan Sonra Muhalefetin Yeniden Canlanması ve Tasfiye Mağdurlarının Muhalefet Hareketleri İçindeki Yeri</i>	98
4) <i>İttihât ve Terakkî'nin İktidardan Düşmesi ve İttihatçı Bürokrasi'nin Tasfiyesi</i>	110
a- Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti (Büyük Kabine).....	110
b- Kamil Paşa Hükümeti Dönemi.....	114
5) <i>Bâb-ı Âlî Baskını ve Mahmut Şevket Paşa Hükümeti Dönemi</i>	118
6) <i>Mahmut Şevket Paşa'nın Öldürülmesi ve Sait Halim Paşa Hükümeti ile İttihât ve Terakkî'nin Tam İktidara Geçışı</i>	124
a- Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı ve Ordu'da Gerçekleştirilen Tasfiyeler.....	128

II. BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİNDE İSTANBUL HÜKÜMETLERİ'NİN ASKERÎ VE MÜLKÎ BÜROKRASI ÜZERİNDEKİ TASARRUFLARI VE TASFİYELER

A) İTTİHÂT VE TERAKKÎ'NİN İKTİDAR'DAN DÜŞMESİ.....	132
B) MÜTAREKE DÖNEMİNDE İSTANBUL HÜKÜMETLERİNİN MÜLKÎ BÜROKRASİDE GERÇEKLEŞTİRDİKLERİ TASFİYELER.....	137
1) <i>Ahmet İzzet Paşa Hükümeti (14 Ekim 1918-11 Kasım 1918)</i>	137
a- Mondros Mütarekesi'nin İmzalanması (30 Ekim 1918).....	140
b- Mülkî Bürokraside Tasfiyelerin Başlaması.....	142

2) <i>Tevfik Paşa Hükümetleri Dönemi (11 Kasım 1918-3 Mart 1919)</i>	148
a- Hükümet'in Kuruluşu ve Karakteri.....	148
b- Mülkî Bürokraside Tasfiyeler.....	150
c- Tasfiye Politikaları'nın Basın'daki Yansımaları.....	155
d- Tevfik Paşa Hükümeti'nde Değişiklikler ve Tasfiyelerin Hızlanması.....	158
e- Muhalefetin Örgütlenmesi ve Tasfiye Politikalarındaki Rolü.....	164
f- Mağdûrîn-i Siyasiye Teâvün Cemiyeti.....	168
3) <i>I. ve II. Damat Ferit Paşa Hükümetleri Döneminde Gerçekleştirilen Tasfiyeler</i> <i>(4 Mart 1919-1 Ekim 1919)</i>	174
a- Hükümetin Karakteri.....	174
b- Mülkî Bürokraside Gerçekleştirilen Tasfiyeler.....	176
c- Anadolu Hareketi ile Damat Ferit Hükümetleri Arasında Bürokratik Mücadele.....	186
d- Erzurum ve Sivas Kongreleri Sürecinde Mülkî Bürokrasi Üzerinde İstanbul- Anadolu Mücadelesi.....	197
e- Sivas Kongresi'nden Sonra Heyet-i Temsiliye ve Damat Ferit Hükümeti Arasındaki İlişkilerin Kesilmesi.....	209
f- İstanbul İle İlişkilerin Kesilmesi Karşısında Valilerin Tavrı ve Anadolu ile İstanbul Arasında "Valiler Savaşı".....	212
4) <i>Ali Rıza Paşa Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye Arasında Mülkî Bürokrasi</i> <i>Sorunu</i>	217
a- Anadolu İle İstanbul Arasında Uzlaşma Arayışları.....	217
b- Meclis-i Mebûsân Seçimleri Sürecinde Mülkî Bürokrasiyi Kontrol Etme Çabaları.....	220
c- Ali Rıza Paşa'nın Mülkî Bürokraside Gerçekleştirdiği Atamalar ve Gösterilen Tepkiler.....	222
d- İstanbul Hükümeti ve Heyet-i Temsiliye Arasında Uzlaşma Arayışları ve Mülkî Bürokrasinin Durumu.....	223
e- Kumandanlar Toplantısı'nda Mülkî Bürokrasi Meselesi (16-28 Kasım 1919). 226	
f- Heyet-i Temsiliye'nin Mülkî Bürokrasi ve Seçimleri Kontrol Altına Alma Çabaları ve Muhalefetin Tepkisi.....	228

g- Meclis-i Mebûsân'ın Açılması ve Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası.....	231
5) Salih Paşa Hükümeti Dönemi (8 Mart-4 Nisan 1920).....	232
6) IV. Ve V. Damat Ferit Paşa Hükümetleri (5 Nisan-16 Ekim 1920) Döneminde Ankara-İstanbul Mücadelesi ve Mülkî Bürokrasi Hakkında Yapılan Muameleler..	235
a- Ankara-İstanbul Mücadelesi.....	235
b- Mülkî Bürokrasi Hakkında Yapılan Muameleler.....	241
c- Memâlik-i Meşgûle Memurları ve Sevr Antlaşması'na Göre Mülkî Bürokrasinin Yeniden Düzenlenmesi Meselesi.....	244
d- Anadolu Hareketi Tarafından Kabul Edilmeyen ve İstanbul'a Geri İade Edilen Memurlar Hakkında Yapılan Muameleler.....	249
7) Teyfik Paşa'nın Son Hükümetleri Döneminde Mülkî Bürokrasinin Durumu (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922).....	252
a- Hükümetin Kuruluşu ve Ankara Hükümeti İle İlişkileri.....	252
b- Damat Ferit Döneminin Bazı Uygulamalarının Düzeltilmesi.....	254
c- Memâlik-i Meşgûle Memurları ile İlgili Bazı Uygulamalar.....	255
d- Mülkî Bürokraside Tasfiye Çalışmaları ve Tensîkat Meselesi.....	257

C) MÜTAREKE DÖNEMİNDE İSTANBUL HÜKÜMETLERİ'NİN ASKERÎ BÜROKRASİDE İTC UYGULAMALARINDAN GERİ DÖNÜŞ ÇABALARI VE TASFİYE POLİTİKALARI.....263

1) Mondros Mütarekesi'nden Sonra Ordunun Durumu ve Tasfiye Beklentileri.....	263
2) Nigâhbân-ı Askerî Cemiyeti (Askerî Bekçi-Gözcü Cemiyeti) ve Rütbelerin Düzenlenmesi Meselesi.....	267
3) Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun Yetkilerinin Genişletilmesi ve Faaliyetleri.....	272
a- I., II. ve III. Damat Ferit Hükümetleri Döneminde Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun Faaliyetleri (4 Mart-1 Ekim 1919)	272
b- Ali Rıza ve Salih Paşa Hükümetleri Döneminde Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun Faaliyetleri (2 Ekim 1919-4 Nisan 1920)	283
c- IV. ve V. Damat Ferit Hükümetleri Döneminde Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun Faaliyetleri (5 Nisan 1920-17 Ekim 1920)	285

d- Son Tevfik Paşa Hükümetleri Döneminde Tetkîk-i Seyyîât Komisyonu'nun Faaliyetleri ve Ortadan Kaldırılması (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922).....	288
4) <i>Tashîh-i Rûteb-i Askeriye Kararnamesi ve Uygulanması</i>	288
a- Tashîh-i Rûteb Kararnamesi'ne Karşı Büyük Millet Meclisi Tarafından Alınan Önlemler.....	294
5) <i>Sevr Barış Antlaşması Gereğince Askerî Bürokrasi'nin Yeniden Yapılandırılması Meselesi</i>	296

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ASKERÎ VE MÜLKÎ BÜROKRASİ'NİN TASFİYESİ VE HEYET-İ MAHSÛSALAR

A) ASKERÎ VE MÜLKÎ HEYET-İ MAHSÛSALAR'IN KURULUŞUNA KADAR TBMM HÜKÜMETİ'NİN İŞGAL BÖLGELERİ ASKERÎ VE MÜLKÎ BÜROKRASİSİ HAKKINDAKİ UYGULAMALARI	299
1) <i>Millî Mücadele'de TBMM Ordusu'nun Subay İhtiyacının Karşılanması Meseles ve İstanbul'daki Subaylar Hakkındaki Uygulamalar</i>	299
2) <i>Memâlik-i Meşgûle ve Vilâyât-ı Müstahlasa Memurları Hakkında Yapılan Muameleler</i>	307
3) <i>İstanbul'un TBMM İdaresi'ne Geçişi ve Millî Mücadele Aleyhinde Çalışan veya Millî Mücadele'ye Katılmayan Askerî ve Mülkî Bürokrasi Hakkında Yapılan Muameleler</i>	311
a- Saltanat'ın Kaldırılması ve İstanbul Hükümeti'nin İstifası.....	311
b- İstanbul'un TBMM Hükümeti İdaresine Geçişi ve İstanbul Hükümeti'ne Bağlı Bürokrasinin Durumu.....	315
c- İstanbul'un İdaresi'ne Ait Talimatname'nin Belirlenmesi ve Bürokrasi'nin Durumu.....	319
d- İstanbul Bürokrasisinin Maaşları.....	324
4) <i>Saltanat'ın Kaldırılmasından Sonra Memâlik-i Müstahlasa Memurları Hakkında Yapılan Muameleler</i>	342

5) <i>Damat Ferit Hükümetleri Üyeleri ve Şûrâ-yı Saltanat'a Katılanların Maaşlarının Kesilmesi Meselesi</i>	346
a- Millî Mücadele Sırasında TBMM Hükümeti'nin Damat Ferit Hükümetleri'nin Uygulamalarına Karşı Aldığı Bazı Tedbirler.....	346
b- Saltanat'ın Kaldırılmasından Sonra Damat Ferit Hükümetleri Nâzırları ve Sevr Antlaşmasını Kabul Eden Şûrâ-yı Saltanat Üyeleri Hakkındaki Uygulamalar.....	349
6) <i>Millî Mücadele'ye Katılmayan veya Aleyhinde Çalışan Subayların Maaşlarının Kesilmesi Meselesi</i>	353
B) MİLLÎ MÜCADELE'YE KATILMAYAN, ALEYHİNDE ÇALIŞAN VE MİLLÎ SINIRLAR DIŞINDA KALAN OSMANLI ASKERÎ BÜROKRASİSİ HAKKINDA KANUN VE UYGULANMASI	360
1) <i>Kanunun Gerekçeleri</i>	360
2) <i>Kanun Teklifi'nin Meclis'te Görüşülmesi ve Kanunlaşması</i>	364
a- Kanunun Maddeleri.....	373
b- Kanunun Basın'daki Yansımaları.....	376
3) <i>Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın Kuruluşu ve Talimâtname</i>	380
4) <i>Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın Faaliyetleri</i>	386
a- Askerî Heyet-i Mahsûsa Kararları'na İtirazlar ve Sonuçları.....	394
b- Askerî Heyet-i Mahsûsa Tarafından Askerlikle İlişği Kesilen Subayların Sayısı.....	400
c- Askerî Heyet-i Mahsusa Tarafından Mahkûm Edilenlerden Yüzellilik Listeye Girenler.....	404
5) <i>25 Eylül 1923 Tarihli Kanunun 3. ve 4. Maddeleri'ne Göre Emekliye Sevk Edilenler</i>	407
a- 25 Eylül 1923 Tarihli Kanun Gereğince Emekliye Sevk Edilenlerin Tekrar Muvazzafa Geçirilmesi Meselesi.....	416
6) <i>25 Eylül 1923 Tarihli Kanunun 5. Maddesi Gereğince Askerlikle İlişği Kesilenler</i>	418
a- Yemen'de Kalan Askerî ve Mülkî Bürokrasinin Durumu.....	422

C) MİLLÎ MÜCADELE'YE KATILMAYAN MÜLKÎ BÜROKRASİ	
HAKKINDA KANUN VE UYGULANMASI.....	427
1) <i>Kanununun Gerekçeleri.....</i>	427
2) <i>Kanun Teklifinin Meclis'te Görüşülmesi ve Kanunlaşması.....</i>	430
a- Kanununun Tamamı Hakkında Yapılan Tartışmalar.....	430
b- Kanununun Maddeleri Hakkında Yapılan Tartışmalar ve Kabul Edilmesi.....	434
c- Millî Mücadele'ye Katılmayan Mülkî Bürokrasi Hakkındaki 26 Mayıs 1926 Tarihli ve 854 Numaralı Kanun.....	439
d- Kanun'un Değerlendirilmesi ve 25 Eylül 1923 Tarihli Kanun İle Karşılaştırılması.....	440
3) <i>Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın Kurulması ve Faaliyetleri.....</i>	441
a- Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın Çalışma Süresi İle İlgili Tartışmalar.....	451
b- Mülkî Heyet-i Mahsûsa Tarafından Cezalandırılan Memurların Sayısı.....	454
c- Mülkî Heyet-i Mahsûsa Kararları Hakkında TBMM Arzuhal Encümeni'ne Yapılan İtirazlar ve Sonuçları.....	455
4) <i>Mülkî Heyet-i Mahsûsa Reis ve Azalarına Verilecek Ücretler İle İlgili Kanun.....</i>	455
D) MİLLÎ MÜCADELE'YE KATILMAYARAK MİLLÎ SINIRLAR DIŞINDA KALAN OSMANLI TEBAASININ TÜRK VATANDAŞLIĞI'NDAN ÇIKARILMASI.....	460

IV. BÖLÜM

ASKERÎ VE MÜLKÎ HEYET-İ MAHSÛSA KARARLARINA KARŞI İTİRAZLAR, KARARLARIN TEMYİZİ MESELESİ VE TAMAMEN ORTADAN KALDIRILMASI

A) ÂLİ KARAR HEYETİ'NİN KURULMASI VE FAALİYETLERİ.....	464
1) <i>Âli Karar Heyeti Kurulmasınının Gerekçeleri.....</i>	464
2) <i>Âli Karar Heyeti Kurulmasına Dair Kanun Layihası'nın TBMM'de Görüşülmesi ve Kanunlaşması.....</i>	467

a- Âli Karar Heyeti Kurulmasına Dair Kanununun Maddeleri.....	470
3) Âli Karar Heyeti'nin Kurulması.....	472
4) Âli Karar Heyeti'nin Faaliyetleri.....	473
a- Âli Karar Heyeti'ne İlk Müracaatlar ve Sonuçları.....	473
b- İstanbul Gizli Grupları'nda Çalıştıklarını İddia Edenler Hakkında Yapılan Soruşturmalar.....	474
c- Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nden Yapılan Soruşturmalar.....	481
d- Âli Karar Heyeti'nin Soruşturmaların Ardından Verdiği Kararlar ve Yapılan Uygulamalar.....	482
e- Hakkındaki Heyet-i Mahsûsa Kararı Kaldırılanların Emeklilik Hakları ile İlgili Uygulamalar.....	493
B) ASKERÎ HEYET-İ MAHSÛSA TARAFINDAN ASKERLİKLE İLİŞİĞİ KESİLENLERİN EMEKLİLİK MUAMELELERİNE DAİR TARTIŞMALAR VE SONUCU.....	495
C) ASKERÎ VE MÛLKÎ HEYET-İ MAHSUSA KARARLARI İLE ÂLİ KARAR HEYETİ KARARLARINA KARŞI TBMM ARZUHAL ENCÛMENİ'NE VE BAŞVEKÂLET'E YAPILAN ŞİKÂyetLER VE SONUÇLARI.....	501
1) TBMM Arzuhal Encümeni'ne Yapılan Şikâyetler ve Sonuçları.....	501
2) Başvekâlet'e Yapılan İtirazlar ve Sonuçları.....	506
D) ASKERÎ VE MÛLKÎ HEYET-İ MAHSÛSALAR İLE ÂLİ KARAR HEYETİ KARARLARININ ŞÛRÂ-YI DEVLET TARAFINDAN YENİDEN TEMYİZİ.....	509
1) 10. Yıl Af Kanunu ile Âli Karar Heyeti Tarafından Gereği Yapılamayan Evrakın Şûrâ-yı Devlet'e Devredilmesi.....	509
2) Hakkındaki Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsa Kararı Kendisine Tebliğ Edilmeyenlere Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi'ne İtiraz Hakkı Verilmesi.....	510

a- Kanun'un Çıkarılması.....	510
b- Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi'ne İtirazlar ve Sonuçları.....	512
512	

E) ASKERÎ VE MÜLKÎ HEYET-İ MAHSÛSA KARARLARININ TAMAMEN ORTADAN KALDIRILMASI VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER.....	515
<i>1) 1938 Genel Af Kanunu ile Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsa Kararlarının Ortadan Kaldırılması.....</i>	<i>515</i>
<i>a- Af Kanunu'nun Gerekçeleri.....</i>	<i>515</i>
<i>2) Af Kanunu'ndan Sonra Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsa Mahkumları'nın Emeklilik Hakları İle İlgili Gelişmeler ve Sonucu.....</i>	<i>521</i>
SONUÇ.....	529
EKLER.....	538

KISALTMALAR

ATASE.	: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
BCA.	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
TİTE.	: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi
EGM.	: Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi
HİF.	: Hürriyet ve İtilâf Fırkası
İTC/F.	: İttihât ve Terakkî Cemiyeti/Fırkası
DH.EUM.5.Şb.	: Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti 5. Şube
DH.EUM.AYŞ.	: Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Asayiş
DH.EUM.MEM.	: Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Memurîn Kalemi
DH.EUM.MH.	: Dâhiliye Muhasebe Kalemi
DH.KMS.	: Dâhiliye Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti
DH.MKT.	: Dâhiliye Mektûbî Kalemi
DH.MUI.	: Dâhiliye Muharebe-i Umûmiye Belgeleri
DH.UMVM.	: Dâhiliye Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti
HR.HMŞ.İSO.	: Hariciye Hukuk Müşavirliği İstişare Odası
İ.A.	: İrâde Askerî
İ.DUİT/DUİT.	: Dosya Usulü İrâdeler
İ.KAV.NİZ.	: İrâde Kavânîn ve Nizâmât
İSH.	: İstiklâl Harbi Katalogu
MMZC.	: Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi
MV.	: Meclis-i Vükelâ
T.İ.H.	: Türk İstiklâl Harbi
TBMMGCZ.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TBMMZC.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
Y.A.RES.	: Yılsız Sadâret Resmî Maruzat Evrakı
Y.PRK.BŞK.	: Yıldız Perakende Mabeyn Başkitâbeti
K. No.	: Kutu No

G. No.	: Gömlek No
D. No.	: Dosya No
V. No.	: Vesika No
B. No.	: Belge No
Bkz.	: Bakınız
s.	: Sayfa

BİBLİYOGRAFYA

A)ARŞİVLER

Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)

İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGM)

TBMM Arşivi

B) RESMÎ YAYINLAR VE TUTANAKLAR

Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge),

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, Ankara, 1982.

Düstûr, II/ I, Dersaadet, 1329.

Düstûr, II/12, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1927.

Düstûr, III/1 (1-4), İstanbul, 1929.

Düstûr, III/5, İstanbul, 1931.

Düstûr, III/7, Ankara, 1944.

Düstûr, III/8, Ankara, 1946.

Düstûr, III/8, Ankara, 1946².

Düstûr, III/9, İstanbul, 1931.

Düstûr, III/12, Ankara, 1931.

Düstûr, III/14, Ankara, 1933.

Düstûr, III/16, Ankara, 1935.

Düstûr, III/19, Ankara, 1938.

MMZC, I/I, Ankara, 1982.

MMZC, Devre:I, Sene: 2, Cilt:I, Ankara, 1985.

MMZC, I/3, Ankara, 1982, s. 24-25.

MMZC, I/3, Ankara, 1982, s. 395-396.

MMZC, I/4, Ankara (Tarihsiz).

MMZC, I/5,Ankara (Tarihsiz).

XIX

- TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli, 4/12, 9 Şubat 1929, Karar No:318.
- TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli, 4/25, 8 Haziran 1929, Karar No:654.
- TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli, 4/25, 8 Haziran 1929, Karar No:661.
- TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli, 4/28, 29 Haziran 1929, Karar No:723.
- TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli, 6/2, 20 Aralık 1930, Karar No:58.
- TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli, 6/4, 3 Ocak 1931, Karar No:75.
- TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli, 6/5, 10 Ocak 1931, Karar No:102).
- TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli, 6/9, 21 Şubat 1931, Karar No:178.
- TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli, 7/1, 30 Mayıs 1931, Karar No:7.
- TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Defteri, 4/12, 9 Şubat 1929, Karar No:327.
- TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Defteri, 4/9, 19 Ocak 1929, Karar No:259.
- TBMM Tutanak Dergisi, IX/16, Ankara, (Tarihsiz).
- TBMM Tutanak Dergisi, IX/17-18, Ankara, (Tarihsiz).
- TBMMZC, I/1, Ankara, 1959³.
- TBMMZC, I/7, Ankara, 1944².
- TBMMZC, I/26, Ankara, 1960.
- TBMMZC, II/2, Ankara, (Tarihsiz).
- TBMMZC, II/8, Ankara, 1975.
- TBMMZC, II/11, Ankara, 1975.
- TBMMZC, II/25, Ankara (Tarihsiz).
- TBMMZC, II/28, Ankara, (Tarihsiz).
- TBMMZC, II/32, Ankara, (Tarihsiz).
- TBMMZC, II/33, Ankara, (Tarihsiz).
- TBMMZC, III/2, Ankara, (Tarihsiz).
- TBMMZC, III/3, Ankara, (Tarihsiz).
- TBMMZC, III/4, Ankara, (Tarihsiz).
- TBMMZC, V/26, Ankara, (Tarihsiz).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, Devre:I, Cilt:3, Ankara, 1985².

C) SÜRELİ YAYINLAR

1- Gazeteler

Akşam

Alemdâr

Âtî

Balkan

Hakimiyet-i Milliye

Hikmet

İkdâm

İrâde-i Milliye

İttihâd ve Terakkî

Milliyet

Müşterek Gazete

Tanîn

Tazmînat

Tevhîd-i Efkâr

Vakit

Yeni Gün

2- Dergiler

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Asker

Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi World
Politics

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Belleten

Beyân-ül Hak

Gazi Akademik Bakış Dergisi

Hayat Tarih Mecmuası

Middle Eastern Studies
Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi
Sayıştay Dergisi
Tarih ve Toplum
Toplumsal Tarih

D) SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİLER

BOGDANOR, Vernon, Blackwell'in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi, II, (Çevirenler: Erhan Yükselci, Sema Yükselci, Bülent Peker), Yay. Haz: Erhan Yükselci, Ankara, 2003.

DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara, 1999¹⁶.
Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi.

E) HATIRALAR

Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, I, İstanbul, 1992.

_____ , Feryadım, II, (Yay. Haz: Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), İstanbul, 1993.

Ali Cevat, İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi, (Haz: Faik Reşit Unat), Ankara, 1991³.

AMCA, Hasan, Doğmayan Hürriyet, Bir Devrin İcyüzü 1908-1018, İstanbul, 1989².

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, (Derleyen: Hulusi Turgut), İstanbul, 2005², s.380-381.

ATAY, Falih Rıfkı, Çankaya –Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar-, İstanbul, 1969.

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Hatıraları (1919-1920), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1967.

Başmabeyinci Lütü Bey, Osmanlı Sarayının Son Günleri, (Yay. Haz: Şemsettin Kutlu), Hürriyet Yayınları, İstanbul(Tarihsiz).

BAYAR, Celal, Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş, IV, İstanbul, 1997.

_____ , Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş, II, İstanbul, 1997.

_____ , Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş, V, İstanbul, 1997.

- _____, Ben'de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş, I, İstanbul, 1997.
- BLEDA, Mithat Şükrü, İmparatorluğun Çöküşü, İstanbul, 1979.
- CEBESOY, Ali Fuat, Millî Mücadele Hatıraları, İstanbul, 1953.
- Cemal Paşa, Hatırat, (Yay. Haz: Metin Martı), İstanbul, 1996⁵.
- ESATLI, Mustafa Ragıp, İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi ve “Yakup Cemil Niçin Öldürüldü?”, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1975.
- GÖZTEPE, Tarık Mümtaz, Osmanlıların Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında, İstanbul, 1969.
- GÜNZBERG, Sami, Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celîlesi'ne Tazallüm-nâme, İstanbul, 1341 (1925).
- HATEMİ, Nilüfer, Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri, II, İstanbul, 2002.
- HİMMETOĞLU, Hüsnü, Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları, I, İstanbul, 1975.
- İNÖNÜ, İsmet, İnönü'nün Hatıraları, Genç Subaylık Yıllarım (1884-1918), (Yay. Haz: Sebahattin Selek), İstanbul, 1969.
- İRTEM, Süleyman Kâni, Meşrutiyet Doğarken, 1908 Jön-Türk İhtilali, (Haz: Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul, 1999.
- _____, Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918), (Yay. Haz: Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul, 2004.
- KANSU, Mazhar Müfit, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, I, Ankara, 1997⁴.
- KARABEKİR, Kazım, İstiklâl Harbimiz, I, (Sadeleştiren: Faruk Özerengin), İstanbul, 1993.
- KARAY, Refik Halit, Minelbab İlelmihrab, İstanbul, 1964.
- KURAN, Ahmed Bedevî, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele, İstanbul, 1956.
- _____, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul, (Tarihsiz).
- Mahmut Muhtar, Maziye Bir Nazar, Berlin Antlaşması'ndan Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya İlişkileri, (Osmanlıcadan Çeviren: Nurcan Fidan), Ankara, 1999.
- Mehmet Tevfik (Biren), Bir Devlet Adamının II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, I, (Yay. Haz: F. Rezan Hürmen), İstanbul, 1993.

- _____, Bir Devlet Adamının II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, II, (Yay. Haz: Fatma Rezan Hürmen) İstanbul, 1993.
- Mevlânzade Rıfat, İttihat ve Terakki İktidarı ve Türkiye İnkılâbının İçyüzü, İstanbul, 1993.
- NUR, Rıza, Cemiyet-i Hafiye, İstanbul, 1997.
- _____, Hayat ve Hatıratım, I, Rıza Nur Kendini Anlatıyor, (Yay. Haz. Abdurrahman Dilipak), İstanbul, 1992.
- _____, Hürriyet ve İtilâf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?, (Yay. Haz: İlhami Yalınkılıç), İstanbul, 1996.
- ORBAY, Ruf, Cehennem Değirmeni, Siyasî Hatırlarım, I, İstanbul, 2002.
- ÖZALP, Kâzım, Millî Mücadele (1919-1922), I, Ankara, 1988³.
- Ressam Naciye Neyyal'ın Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları, (Yay. Haz: Fatma Rezan Hürmen), İstanbul, 2000.
- REY, Ahmet Reşit, Gördüklerim-Yaptıklarım, (1890-1922), (Yay. Haz: H. Nâzım), İstanbul, 1945.
- Rıza Tevfik, Biraz da Ben Konuşayım, (Yay. Haz. Abdullah Uçman), İstanbul, 1993.
- SANDERS, Liman von, Bir Alman Paşasının Çanakkale ve Filistin Hatıraları Askeri Tarih Encümeni'nin Cevaplarıyla, Türkiye'de Beş Sene, (Yay. Haz: Muzaffer Albayrak), İstanbul, 2007³.
- SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemalî, Hariciye Hizmetinde 30 Sene, Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Millî Mücadele Yıllarında şahidi veya Âmili Olduğum Hadiselere Ait Vesikalar, 1892-1922, IV. Cildin Son Kısmı, İstanbul, 1955.
- Şerif Paşa, Bir Muhalifin Hatıraları, İttihat ve Terakkiye Muhalefet, İstanbul, 1990.
- Tahsin Paşa, Abdülhamit, Yıldız Hatıraları, (Yay. Haz: Kudret Emiroğlu), Ankara, 2008.
- TANSU, Samih Nafiz, İttihâd ve Terakkî İçinde Dönerler, (Anlatan: Galip Vardar), İstanbul, 2003.
- TOWNSHEND, Charles V. F., Esir İngiliz General'in Kaleminden Kût'ül-Amare Zaferi, Irak Seferi ve Esaret, (Tercüme:Tarih-i Asker-i Osmâni Encümeni, Sadeleştirme: Recep Ahışhalı), İstanbul, 2007.
- TUGAY, Asaf, İbret, II, İstanbul, 1962.

- TÜRKGELDİ, Ali Fuad, Görüp İşittiklerim, Ankara, 1987⁴.
- TÜRKGELDİ, Âli, Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, Ankara, 1948.
- Yahya Kemal, Siyâsî ve Edebî Portreler, İstanbul, 1976².
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, Siyasal Anılar, İstanbul, 1976.
- YALMAN, Ahmed Emin, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, I, (Yay Haz: Erol Şadi Erdinç), İstanbul, 1997².
- YULARKIRAN, Cevdet R., Hatıralar (Sivas Valisi Reşit Paşa'nın Hatıraları), Sivas, 2002².

F) ARAŞTIRMA ESERLER

a) Kitaplar

- 50 Ünlü Vali, Meşhur Valiler, (Hazırlayanlar: Hayri Orhun, Celâl Kasaroğlu, Mehmet Belek, Kâzım Atakul), Ankara, 1969.
- AHMAD, Feroz, İttihat ve Terakki 1908-1914, İstanbul, 2007⁷.
- AKIN, Rıdvan, TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare, İstanbul, 2001.
- AKKOÇ, Mehmet Akif, Af Kavramı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Çıkarılan Aflar, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2008.
- AKŞİN, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919), I, İstanbul, 2004².
- _____, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (Son Meşrutiyet 1919-1920), II, İstanbul, 2004².
- _____, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Ankara, 2009⁵.
- _____, Kısa Türkiye Tarihi, İstanbul, 2007.
- AKTAR, Ayhan, Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları, İstanbul, 2006⁸.
- ALKAN, Ahmet Turan, II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset, İstanbul, 2006².
- ARIKAN, Zeki, Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922), Ankara, 1989.

- ASLAN, Betül, Refet Paşa ve İşgalden Kurtulacak İstanbul'un İdâresi Meselesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 1991.
- ATA, Ferudun, İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları, Ankara, 2005.
- AVANAS, Ahmet, Milli Mücadelede Konya, Ankara, 1998.
- AVCIOĞLU, Doğan, Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın), Ankara, 1969².
- AYBARS, Ergün, İstiklâl Mahkemeleri (1920-1927), I-II, İzmir, 1988.
- AYDIN, Mesut, Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faâliyetleri, İstanbul, 1992.
- AYDOĞAN, Erdal, İttihat ve Terakkî'nin Doğu Politikası, 1908-1918, Ankara, 2007².
_____, Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal, Ankara, 2000.
- AYIŞIĞI, Metin, Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasi Hayatı), Ankara, 1997.
- BALİ, Rifat N., Sarayın ve Cumhuriyetin Dişçibaşısı, İstanbul, 2007.
- BARDAKÇI, Murat, Şahbaba, Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları, İstanbul, 1999⁶.
- BAYDAR, Mustafa, 31 Mart Vakası, İstanbul, 1955.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı, Heyet-i Temsiliye Kararları, Ankara, 1974.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, Türk İnkılâbı Tarihi, I/II, Ankara, 1991.
_____, Türk İnkılâbı Tarihi, II/I, Ankara, 1983².
_____, Türk İnkılâbı Tarihi, II/II, Ankara, 1983².
- BENGİ, Hilmi, Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın, Ankara, 2000.
- BERKES, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, (Yay. Haz. Ahmet Kuyaş), İstanbul, 2003⁵.
- BİRİNCİ, Ali, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar, İstanbul, 1990.
- ÇAKALOĞLU, Cengiz, Müşir Zeki Paşa (1835-1929), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1999.
- ÇANKAYA, Ali, "Yeni Asır Türk Târihinin Önemli Olayları ile Birlikde" Yeni Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı), IV, 1909 (1325 R.)-1923 (1339 R.) Mekteb-i Mülkiye Mezunları, Ankara, 1968-1969.
- ÇAVDAR, Tevfik, Talat Paşa, Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü, Ankara, 1995.

- DANIŐMEND, İsmail Hâmi, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, IV, İstanbul, 1972.
 _____, Sadr-ı âzam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmi ve
 Hususi Vesikalara Göre: 31 Mart Vak'ası, İstanbul, 1974².
- DEMİRBAŞ, Osman, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Milli Mücadele, (Basılmamış
 Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
 Enstitüsü, İstanbul, 1999.
- DÖNMEZ, Cengiz, Millî Mücadeleye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhibleri Cemiyeti,
 Ankara, 1999.
- EKEN, Halit, Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları, Kapancızâde Hamit Bey, İstanbul,
 2008.
- EMİROĞLU, Kudret, Anadolu'da Devrim Günleri, II. Meşrutiyetin İlanı (Temmuz-
 Ağustos 1908), Ankara, 1999.
- ERDEHA, Kâmil, Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler, İstanbul, 1975.
 _____, Yüzellilikler Yahut Milli Mücadelenin Muhasebesi, İstanbul, 1998.
- ERGİL, Doğu, Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi, Ankara, 1981.
- ERÖZDEN, Ozan, Ulus Devlet, Ankara, 1997.
- ESENGİN, Kenan, Millî Mücadele'de Hıyanet Yarışı, Ankara, 1969.
- EYYUPOĞLU, İsmail, Mudanya Mütarekesi, Ankara, 2002.
- FİNDLEY, Carter V., Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Bâbiâlî, (Çev: Latif
 Boyacı, İzzet Akyol), İstanbul, 1994.
- GOLOĞLU, Mahmut, Sivas Kongresi, Ankara, 1969.
 _____, Üçüncü Meşrutiyet, Ankara, 1970.
 _____, Erzurum Kongresi, Ankara, 1968.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip, Millî Mücadele Başlarken, II, Ankara, 1965.
 _____, Milli Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesi'nden Sivas
 Kongresine, I, Ankara, 1959.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922, Balkan-Birinci Dünya-
 İstiklâl Harbi, Ankara, 1993.
- GÜNER, Zekâi – KABATAŞ, Orhan, Millî Mücadele Dönemi Beyannâmeleri, Ankara,
 1990.

- GÜNEŞ, İhsan, Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci ve I. ve II. Meşrutiyet, I, Ankara, 1996.
- GÜRESİN, Ecvet, 31 Mart İsyanı, İstanbul, 1969.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi, İstanbul, 1981.
- _____, Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902), İstanbul, 1985.
- HEPER, Metin, Bürokratik Yönetim Geleneği, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Gelişimi ve Niteliği, Ankara, 1974.
- _____, Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme -Siyaset Sosyolojisi Açısından Bir İnceleme-, İstanbul, 1977.
- _____, Türkiye'de Devlet Geleneği, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006, s.106.
- İĞDEMİR, Uluğ, Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Ankara, 1975.
- _____, Sivas Kongresi Tutanakları, Ankara, 1969.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, Son Sadrazamlar, II, İstanbul, 1982³.
- _____, Son Sadrazamlar, III, İstanbul, 1982³.
- _____, Son Sadrazamlar, IV, İstanbul, 1982³.
- KANSU, Aykut, 1908 Devrimi, İstanbul, 2006⁴.
- KAPLAN, Abdurrahman, Milli Mücadele Dönemi ve Sonrasında Mehmet Rifat (Börekçi) Efendi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2010.
- KARACA, Emin, 150'likler, İstanbul, 2007².
- KARACA, Taha Niyazi, Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri, Ankara, 2004.
- KARAL, Enver Ziya, Büyük Osmanlı Tarihi IV, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907), Ankara, (Tarihsiz).
- _____, Büyük Osmanlı Tarihi, V, İkinci Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı (1908-1918), Ankara, (Tarihsiz).
- KARPAT, Kemal H., İslam'ın Siyasallaşması, (Çev: Şiar Yalçın), İstanbul, 2005².
- _____, Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller, İstanbul, 1967.

XXVIII

- KARS, Zübeyir, Millî Mücadele'de Kayseri, Ankara, 1999.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, Bütünüyle Erzurum Kongresi, II, Ankara, 1993.
- KOCAOĞLU, Bünyamin, Mütarekede İttihatçılık, İttihat ve Terakki Fırkasının Dağılması (1918-1920), İstanbul, 2006.
- KOLOĞLU, Orhan, Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918, Zaferi Nihai'den Tam Teslimiyete, İstanbul, 2000.
- _____, Son Sadrazam, Milli Mücadele Taraftarı Ahmet Tevfik Paşa, İstanbul, 2007.
- KÖKER, Levent, Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi, İstanbul, 2003⁷.
- LEWIS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, (Çev: Metin Kıratlı), Ankara, 2000.
- MARDİN, Şerif, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İstanbul, 2004¹¹.
- _____, Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler I, (Derleyenler: Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder), İstanbul, 2004¹².
- MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1996.
- ORTAYLI, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul, 2003¹⁵.
- ÖKE, Mim Kemal – KARAMAN, Lütfullah, Milli Mücadele Döneminde Yemen-Türkiye İlişkileri, İmam Yahya-Mustafa Kemal Paşa Yazışmaları, İstanbul, 1997.
- ÖZEL, Sabahattin, Kocaeli ve Sakarya İllerinde Millî Mücadele (1919-1922), İstanbul, 1987.
- _____, Millî Mücadelede Trabzon, Ankara, 1991.
- ÖZSOY, Osman, Gazetecinin İnfazı, İstanbul, 1997.
- PEHLİVANLI, Hamit, Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tedkik Heyeti Âmirlikleri, Ankara, 1993.
- POLAT, Nazım H., Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, Ankara, 1991.
- RAMSAUR, Ernest E., Jön Türkler ve 1908 İhtilâli, Çev: Nuran Yavuz, İstanbul, 2007.
- SARIHAN, Zeki, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I, (Açıklamalı Kronoloji), Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919), Ankara, 1993.

- _____, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, IV, (Açıklamalı Kronoloji), Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922), Ankara, 1996.
- SARIKOYUNCU, Ali, Milli Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi, Ankara, 1992.
- SELEK, Sabahattin, Millî Mücadele, I, Anadolu İhtilali, (I-II), İstanbul, 1960³.
- SELVİ, Haluk, Millî Mücadele'de Erzurum (1918-1923), Ankara, 2000.
- SERT, Serap, Son Osmanlı Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1940), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2009,
- SHAW, Stanford J. – SHAW, Ezel Kural, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Reform Devrim ve Cumhuriyet:Modern Türkiye'nin Doğuşu, 1808-1975, II, İstanbul, 1983.
- SOYSAL, İsmail, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), I, Ankara, 1983.
- ŞİMŞİR, Bilal N., British Documents on Atatürk (1919-1938), Volume:1, (April 1919-March 1920), Ankara, 1973.
- _____, Malta Sürgünleri, Milliyet Yayınları, 1976.
- TAÇALAN, Nurdoğan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, Milliyet Yayınları, 1970.
- TANSEL, Selahattin, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, I, İstanbul, 1991.
- _____, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, III, İstanbul, 1991.
- _____, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, IV, İstanbul, 1991.
- TAŞ, Necati Fahri, Millî Mücadele Döneminde Yozgat, Ankara, 1987.
- TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif, Ordu ve Politika, İstanbul, 1967.
- TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler, II, Mütareke Dönemi, İstanbul, 1986.
- _____, Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952, İstanbul, 1952.
- TURAL, Erkan, II.Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006.
- TURAN, Şerafettin, Türk Devrim Tarihi, I, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe, Ankara, 2004².

- TURFAN, M. Naim, Jön Türklerin Yükselişi, (Çev: Mehmet Moralı), İstanbul, 2003.
- Türk İstiklâl Harbi, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı (31 Ağustos-18 Eylül 1922), II/6, Kitap:III, Ankara, 1995.
- Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Gnkur. Bşk. Harb Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1962.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, IV/1, Ankara, 1984, s.181;
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, (1908-1920), III/6, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- TÜRKMEN, Zekeriya, Hareket Ordusu ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal, Ankara, 1999.
- _____, Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması, Ankara, 2001.
- UÇAR, Muhittin Selçuk, Siyasal Gelişmeler Işığında 31 Mart Olayı, (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2007.
- YAZICI, Nevin, Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti, Ankara, 2002.
- YILDIZ, Sıddık, Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.
- ZÜRCHER, Erik Jan, Milli Mücadelede İttihatçılık, (Çev: Nüzhet Salihoğlu), İstanbul, 2008⁵.

b) Makaleler

- “31 Mart Vak’a-i Hayriyesi ve Netayici”, Asker, 1 Mayıs 1325/14 Mayıs 1909, No: 15, s.139-144.
- “Asker Evladlarımıza Hitabımız”, Beyân-ül Hak, II/29, 6 Nisan 1325, s. 668-676.
- “Bazı Esrâr-ı Mühimme”, Tanîn, 21 Temmuz 1324/3 Ağustos 1908, No: 5.
- “Bir Layiha-i Kanuniye Münasebetiyle: Millî Mücadele’ye İştirak Etmeyenler”, Tanîn, 26 Eylül 1339/1923, No:342.
- “Cidâl-i Milliye İştirak Etmemiş Olanlar”, Vakıt, 23 Eylül 1339/1923, No:2060.

- “Devr-i Sâbık Memurları”, Tanîn, 24 Ağustos 1324/8 Eylül 1908, No: 37.
- “Eski Adamlar Hâlâ Mevkide”, İkdâm, 29 Teşrin-i Sâni 1334/29 Kasım 1918, No:7830.
- “Hala mı İntizar Edeceğiz?”, Alemdâr, 5 Mayıs 1336/1920, No:503-2803.
- “Hükümetin Vaziyeti”, İkdâm, 2 Teşrin-i Sâni 1334/2 Kasım 1918, No:8702.
- “İstanbul İhtilalcilerine”, Balkan, 10 Nisan 1325/23 Nisan 1909, No:720.
- “İstanbul Ne Halde”, Tanîn, 10 Şubat 1339/1923, No:120.
- “İstanbul ve Anadolu Davası”, Tanîn, 17 Şubat 1339/1923, No:127.
- “İstanbul ve İstanbullular Hakkında”, Tanîn, 24 Şubat 1339/1923, No:134.
- “İstanbul’da Erbâb-ı Fesâd Tarafından İğfal Edilen Arkadaşlarımıza”, Balkan, 10 Nisan 1325/23 Nisan 1909, No: 720.
- “İstiklâl Muharebatına İştirak Etmeyen Zâbitler”, Vakıf, 22 Eylül 1339/1923, No:2059.
- “Küçük Memurların Ne Kabahati Var”, Tanîn, 27 Temmuz 1324/9 Ağustos 1908, No:9.
- “Malzeme-i İnsaniye”, İkdâm, 21 Teşrin-i Sâni 1334/21 Kasım 1918, No:7822.
- “Mevkûfîn-i Siyasiye-i Askeriye”, Tanîn, 25 Temmuz 1324/7 Ağustos 1908, No: 6.
- “Mustafa Kemal’in Üçüncü Ordu Müfettişliği’nden Azli Belgeleri”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 14, (Kasım, 1968), s.12-14.
- “Mücadele-i Milliye’ye İştirak Etmeyen Mensubîn-i Askeriye”, Tevhîd-i Efkâr, 24 Eylül 1339/1923, No:807-3835;
- “Mühim Bir Kanun Layihası”, Yeni Gün, 21 Eylül 1339/1923, No:908-1285.
- “Müsabaka”, İttihâd ve Terakkî, 4 Eylül 1324/17 Eylül 1908, No:19.
- “Osmanlı İttihâd ve Terakkî Kongresi”, İttihâd ve Terakkî, 28 Teşrin-i Evvel 1324/10 Kasım 1908, No:41.
- “Sadrazam Said Paşa Hazretlerine”, Tanîn, 23 Temmuz 1324/5 Ağustos 1908, No: 5.
- “Şûrâ-yı Devlet Tensîkatı”, Tanîn, 22 Ağustos 1324/4 Eylül 1908, No: 35.
- “Tensikat mı Tesisat mı?”, Alemdâr, 30 Ağustos 1336/1920, No:614-2914.
- “Trabzon Valisinin İşten El Çektirilmesi”, Tanîn, 24 Temmuz 1324/6 Ağustos 1908, No: 6.
- “Valilerin Azli”, Tanîn, 25 Temmuz 1324/7 Ağustos 1908, No: 7.
- “Vilayetlerde İrtica”, Tanîn, 5 Mayıs 1325/18 Mayıs 1909, No: 253.
- “Yine İstanbul Memurları”, Tanîn, 10 Kânûn-ı Sâni 1339/10 Ocak 1923, No:89;

- Ahmed Kadri, "Mağdûrîn-i Siyasiye", Alemdâr, 1 Haziran 1336/1920, No: (okunamadı.)
- AKANDERE, Osman, "Damat Ferit Paşa'nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, XI/43, Bahar 2009, 343-406.
- AKŞİN, Sina, "31 Mart Olayına Değın Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası" Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (Doç. Dr. Cem Sar'a Armağan), XXVII/3, Eylül 1972, s. 541-560.
- _____, "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, XXIX/1, Ankara, 1974, s. 126.
- _____, "İttihat ve Terakki Üzerine", Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, XXVI/1, Ankara, 1971, s. 153-182.
- Ali Fethi, "İnkılâb-ı Ahirde Osmanlı Ordusunun Politikaya Sûret-i Müdahalesi", Asker, 12-13 Eylül 1324/25-26 Eylül 1908, No:3, s.123-127
- ALKAN, Mehmet Ö., "Selamet-i Osmaniye Fırkası Beyannamesi, Programı ve Nizamname-i Dahilisi", Toplumsal Tarih, VII/38, Şubat,1997, s.43-47.
- ALTUN, Muhsin, "Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşının Sayıştay Kararlarına Yansıyan Yönleri", Sayıştay Dergisi, Sayı:36, Ocak-Mart 2000, ss.36-53.
- ARSLAN, Ali, "Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği -IV. Ve V. Damat Ferit Hükümetlerinin Anadolu'daki Yönetimi Büyük Millet Meclisi'nden Geri Alma Teşebbüsü-", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, IV/16, Kasım 1995, s.443-453.
- ASLAN, Taner, "II. Meşrutiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları", Gazi Akademik Bakış Dergisi, III/5, Kış-2009, Ankara, 2010, s.41-60
- ATAMER, Hamdi, "Milli Mücadele Başlangıcında Hürriyet ve İtilâf Partisi", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, X/60, Eylül 1972, s.4-9.
- ATNUR, İbrahim Ethem, "Sivas Kongresi'nin Toplanmasını Engellemeye Yönelik Faaliyetler ve Alınan Karşı Tedbirler", Sivas Kongresi III. Uluslar arası Sempozyumu (2-3 Eylül 2004- Sivas), Ankara, 2005, s.81-94;

- AYDIN, Mesut, “Milli Mücadele Döneminde Anadolu’da Giriş Çıkışları Kontrol Altında Tutan Kuruluşlar”, Atatürk Yolu, II/5, Yıl:5, Mayıs, 1990, s.21-48.
- AYDIN, Suavi, “İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, I, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, Editörler: Tanıl Bora- Murat Gültekinil, İstanbul, 2001², s. 117-128.
- AYDOĞAN, Erdal, “Paramiliter Bir Kuruluş Olan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti’nin Kuruluşu ve I. Dünya Savaşı’nda Bazı Çalışmaları”, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Dergisi, III/3, Erzurum, 2003, s.67-75.
- AYIŞIĞI, Metin, “Son Osmanlı Hükûmeti İle Ankara Hükûmeti Arasındaki Münasebetler (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)”, Toplumsal Tarih, I/6, Haziran, 1994, s.12.
- BEYOĞLU, Süleyman, “Osmanlı Hükûmeti’nin Kuva-yı Milliye’ye Yardımlarına Dair”, Toplumsal Tarih, III/15, Mart, 1995, s.46-48.
- BİRİNCİ, Ali, “Hürriyet ve İtilâf Fırkası”, Tarih ve Toplum, VII, İstanbul, 1987, s. 273-274.
- _____, “Hürriyet ve İtilaf”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XVIII, İstanbul, 1998, s.509.
- BİRİNCİ, İhsan, “Millî Mücadele İçin Kurulan Önemli Cemiyet ve Çeteler”, Hayat Tarih Mecmuası, Sayı:9, Ekim 1971, s.29-35.
- BOLAK, M. Vehbi “Milli Mücadele’de Balıkesir”, Milli Mücadele’de Balıkesir Paneli (Balıkesir, 3-4 Mayıs 1986), İstanbul, 1986, s.170
- Celal Nuri, “İnsan Kıtlığı”, Âtî, 11 Teşrîn-i Evvel 1334/11 Ekim 1918, No:274.
- _____, “İnsan”, Âtî, 22 Kânûn-i Evvel 1334/22 Aralık 1918, No:343.
- _____, “Seciyesizlik, Kararsızlık”, Âtî, 27 Teşrîn-i Evvel 1334/24 Ekim 1918, No:290.
- ÇADIRCI, Musa, “II. Abdülahim Döneminde Osmanlı Ordusu”, Dördüncü Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 44.

- ÇAĞLAR, Günay, “Kuvây-ı İnzibâtiye”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, IV/15, Mayıs 1995, s.343-365.
- ÇOKER, Fahri, “Heyeti Mahsusa’dan Geçen Bahriyeliler ve (Vahdettin’in Yaveri) Yüzbaşı Fahri Efendi”, Cemil Koçak, Belgelerle Heyeti Mahsusalar, İstanbul, 2005, s.87-96.
- DAVER, Bülent, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, Dördüncü Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, GNKUR. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.105-106.
- DAYI, Esin, “Erzurum Kongresi Beyannâmesinden Sivas Kongresi Beyannâmesine”, Sivas Kongresi II. Uluslar arası Sempozyumu (2 Eylül 2003-Sivas), Ankara, 2004, s.53-68.
- _____, “Türk Teâli Cemiyeti”, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Dergisi, III/4, Erzurum, 2003, s.251-264.
- DOĞANAY, Rahmi, “Sivas Kongresi’ni Engelleme Çabaları ve Ali Galip’in Misyonu”, Sivas Kongresi II. Uluslar arası Sempozyumu (2 Eylül 2003-Sivas), Ankara, 2004, s.201-202.
- DURAN, Tülay, “Milli Mücadelede İstanbul Hükûmetinin İlk Tahkik Heyeti, Kongreler ve Erzurum Mebusu Ziya Bey’in Çalışmaları”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, X/57, (Haziran, 1972), s.8-9.
- E. K.(?), “Sükût’tan Kim Kazanacak”, Tazminat, 27 Mayıs 1327/9 Haziran 1911, No:19.
- Ebuzziyazâde, “Aç ve Açıkta Kalan Memurlar Meselesi”, Müşterek Gazete, 18 Eylül 1339/1923.
- Ebüzziya Tevfik, “Said Paşa Hazretlerine”, Asker, 21 Ağustos 1324/3 Eylül 1908, No: 1, s.28-32.
- ERALP, Nejat, “İkinci Meşrutiyet’te Silahlı Kuvvetler İle İlgili Üç Önemli Kanun”, Dördüncü Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.124.
- FARHİ, David, “The Şeriat as a Political Slogan: Or the “İncident of the 31 st Mart”, Middle Eastern Studies, Vol. 7, No. 3 (Oct., 1971), s. 276.

- FİNDLEY, Carter V., “19. y.y’da Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Gelişme”, (Çev: Ahmet Günlük), Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, I, İstanbul, 1985, s. 261.
- HEPER, Metin, “19. y.y’da Osmanlı Bürokrasisi”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, I, İstanbul, 1985, s. 245-246.
- Hüseyin Cahid, “Dairelerde Tensîkat”, Tanîn, 5 Ağustos 1324/18 Ağustos 1908, No: 18.
- _____, “İslahata Nereden Başlamalı?”, Tanîn, 1 Ağustos 1324/14 Ağustos 1908, No: 14.
- _____, “Îâne-i Milliye”, Tanîn, 23 Temmuz 1324/5 Ağustos 1908, No: 5.
- _____, “İstanbul ve Anadolu”, Tanîn, 19 Şubat 1339/1923, No:129.
- _____, “İttihâd ve Terakkî Cemiyeti Ne Yaptı? (2)”, Tanîn, 19 Şubat 1327/3 Mart 1912, No:1258.
- _____, “İttihâd ve Terakkî Cemiyeti ve Ahrâr Fırkası”, Tanîn, 15 Mart 1325/ 28 Mart 1909, No: 236.
- _____, “Kaht-ı Ricâl”, Tanîn, 31 Temmuz 1324/13 Ağustos 1908, No: 13.
- _____, “Mesâil-i Dâhiliyemiz Ne Halde?”, Tanîn, 5 Temmuz 1325/18 Temmuz 1909, No: 315.
- _____, “Mücâhede-i Milliye’ye İştirak Etmeyenler”, Tanîn, 23 Eylül 1339/1923, No:339.
- _____, “Tasfiye-i Hesabât”, Tanîn, 9 Haziran 1325/22 Haziran 1909, No: 289.
- _____, “Taşralarda”, Tanîn, 6 Ağustos 1324/19 Ağustos 1908, No: 19.
- _____, “Tensîkat nasıl Yapılacak?”, Tanîn, 1 Ağustos 1325/14 Ağustos 1909, No: 341.
- _____, “Tensîkat”, Tanîn, 12 Ağustos 1325/25 Ağustos 1909, No: 352.
- _____, “Tensikattan Sonra”, Tanîn, 2 Eylül 1325/15 Eylül 1909, No:373.
- _____, “Yeni Heyet-i Vükela” Tanîn, 21 Temmuz 1324/3 Ağustos 1908, No: 3.
- _____, “Yeni İdare Memurları”, Tanîn, 31 Ağustos 1325/13 Eylül 1909, No:371;
- İsmail Hakkı, “Ahali ve Memurin”, Tanîn, 14 Ağustos 1324/27 Ağustos 1908, No: 27.
- _____, “Memurlar ve Amirler”, Tanîn, 22 Ağustos 1324/4Eylül 1908, No: 32.

- İsmail Müştak, “Memurlar Meselesi”, Tanîn, 26 Kânûn-ı Evvel 1338/26 Aralık 1922, No:74.
- JAESCHKE, Gotthard, “Mondros’a Giden Yol”, Belleten, XXVIII/109, Ankara, 1964, 141-152.
- KAYALI, Kurtuluş, “Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri ve Ordu”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, 5, İstanbul, 1986, s. 1256.
- KOÇAK, Cemil, “Heyeti Mahsusalar: Bir Soru Bir Yanıt ve Öykünün Sonu”, Cemil Koçak, Belgelerle Heyeti Mahsusalar, İstanbul, 2005, s.69-85.
- Lütfi Fikri, “Miralay Sadık Bey’in Beyanâtı”, Tazminat, 9 Mayıs 1327/22 Mayıs 1911, No: 1.
- Mahir Said, “Tensikat Meselsi Hakkında”, Alemdâr, 4 Haziran 1337/1921, No:69.
- Mehmed Asım, “Memurînin Tasfiyesi”, Vakit, 29 Mayıs 1926, No:?.
- Miralay Sadık, “Miralay Sadık Bey’in Beyannamesi”, Tazminat, 9 Mayıs 1327/22 Mayıs 1911, No:1;
- MUTLUÇAĞ, Hayri, “Mahmut Şevket Paşa’nın Bir Uyarması”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 2, Kasım 1967, s.26-28.
- Nebizâde Hamdi, “Mühim Bir Kanun Layihası”, Yeni Gün, 21 Eylül, 1339/1923, No:908-1285.
- Osman Senâi, “Çalışalım”, Asker, 21 Ağustos 1324/3 Eylül 1908, No: 1, s.6-13.
- _____, “Yaverler”, Asker, 21 Ağustos 1324/3 Eylül 1908, No: 1, s.17-23.
- Refii Cevad, “Feci Bir Akıbet Karşısında”, Alemdâr, 14 Nisan 1335/1919, No:113-1423.
- _____, “Hepsi Bu Kadar mı?”, Alemdâr, 2 Şubat 1335/2 Şubat 1919, No:50-1360.
- _____, “Hürriyet ve İtilaf”, Alemdâr, 5 Mart 1335/1919, No:75-1385.
- _____, “İlk İcraat”, Alemdâr, 6 Mart 1335/1919, No:76-1386.
- _____, “İntikam, Kin, Garaz”, Alemdâr, 10 Mart 1335/1919, No:80-1390.
- _____, “Kan.....un”, Alemdâr, 3 Şubat 1335/3 Şubat 1919, No:51-1361.
- _____, “Mağdûrîn mi? Müstehakîn mi?”, Alemdâr, 9 Haziran 1335/1919, No:167-1477.

- _____, “Memûrînde Tebeddülât Lüzumu”, Alemdâr, 16 Mart 1335/1919, No:85-1395.
- _____, “Tasfiye Lüzûmu”, Alemdâr, 17 Kânun-i Sânî 1335/17 Ocak 1919, No:34-1344.
- _____, “Yeni Dahiliye Nâzırı ve Hürriyet ve İtilaf”, Alemdâr, 9 Mart 1335/1919, No:79-1389);
- RUSTOW, Dankwart A., “The Army and the Founding of the Turkish Republic”, World Politics, Vol:11, No:4, (Jul, 1959), s.524).
- SELVİ, Haluk, “Mütareke Döneminde Siyasi Mağdurlar ve Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti”, Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi, X/1, 2008, s.289-300.
- SINMAZ-SÖNMEZ, Cahide, “Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası”, Ankara Üniversitesi, İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, Sayı:33-34, Mayıs-Kasım 2004, s.90.
- Subhi Nuri, “Harbiye Nâzırımıza”, Âti, 4 Kânûn-i Evvel 1334/4 Aralık 1918, No:326.
- _____, “Harbiye Nâzırımıza”, Âti, 4 Kânûn-i Evvel 1334/4 Aralık 1918, No:326.
- _____, “Harbiye Nâzırımıza”, Âti, 5 Kânûn-i Sânî 1334/5 Ocak 1919, No:357.
- _____, “Kabil-i İzale İletler”, Âti, 1 Kânûn-i Evvel 1334/1 Aralık 1918, No:323.
- Süvari Yüzbaşı M. Hidayet, “Zabitân Meselesi Hakkında”, Tanîn, 10 Teşrîn-i Evvel 1339/10 Ekim 1923, No:356.
- ŞAHİN, Enis, “Sivas Kongresi Hazırlıkları ve Sivas Valisi Reşit Paşa”, Sivas Kongresi III. Uluslar arası Sempozyumu (2-3 Eylül 2004- Sivas), Ankara, 2005, s.183-214.
- Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, “Gaye-i Tahlilde Ne Buluyoruz”, Hikmet, 21 Nisan 1327/4 Mayıs 1911, No:55.
- _____, “Program Neden Semeresiz Kaldı?”, Hikmet, 7 Nisan 1327/20 Nisan 1911, No:53.
- _____, “Yaşasın Hürriyet”, Hikmet, 14 Nisan 1327/27 Nisan 1911, No:54.
- TORAMAN, Ömer, “Vilâyât-ı Şarkıyye Valileri'nin Erzurum Kongresi Karşısında Tavırları”, 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum

XXXVIII

1. Uluslar arası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002-Erzurum), Ankara, 2003, s.168.

TUNÇAY, Mete, “Heyet-i Mahsusalar (1923-1938): Cumhuriyete Geçişte Osmanlı Asker ve Sivil Bürokrasisinin Ayıklanması”, Cemil Koçak, Belgelerle Heyet-i Mahsusalar, İstanbul, 2005, s.45-67.

Y...., “Ordumuz”, Tanîn, 5 Ağustos 1324/18 Ağustos 1908, No: 18.

YALÇIN, Hüseyin C., “Biz de İlk Hizipleşme”, Hatıralar, Vesikalar, Resimlerle Yakın Tarihimiz, Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar, II, (Tarihsiz), s. 153-154;

Yunus Nadi, “Millî Cidalin Kıymeti”, Yeni Gün, 5 Teşrîn-i Evvel 1339/5 Ekim 1923, No:920-1297.

Yüzbaşı Hamdi Bey, “Zâbitân Maaşları Hakkında”, Asker, 15 Mayıs 1325/28 Mayıs 1909, No: 16, s.167-176.

GİRİŞ

OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERNLEŞME SÜRECİNDE BÜROKRASİNİN ROLÜ VE SİYASAL İKTİDAR BÜROKRASI İLİŞKİLERİ

Modernleşme terimi, batılı olmayan toplumların siyasi ve toplumsal ölçekte, batılı modele evrilmeleri sürecini ifade etmektedir¹. Batıda geleneksellikten modernliğe geçiş yaklaşık dört yüz yıllık bir sürede adeta kendiliğinden gerçekleşmiştir. Yani Batı kendi iç dinamikleri ile modernleşmiştir. Batılı olmayan toplumlar ise genellikle batı karşısında kendi güçsüzlüklerini ve çaresizliklerini fark ettiren bir takım olaylardan sonra zorunlu olarak batılılaşmaya/modernleşmeye yönelmişlerdir. Dolayısıyla batının uzun yıllara yayılmış modernleşme tecrübesi kısa bir zaman dilimi içerisinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Modern topluma doğru değişmek, gelişmek isteyen batı dışı toplumlarda, bu süreci idare etmek için ya yabancı bir aristokratik seçkinler zümresine ya da batılı modern kültürün düşünsel araçlarıyla donanmış yerli bir aydınlar grubunun yol göstericiliğine ihtiyaç duyulmaktadır². Osmanlı modernleşmesinin önderliğini de bir şekilde batı ile temasta bulunarak veya batı tarzı okullarda okuyarak devlet yönetiminde görev yapan askeri ve sivil bürokratlar gerçekleştireceklerdir. Ancak bu süreç aynı zamanda farklı okullardan ve farklı toplumsal gruplardan gelen bürokrasinin kendi içerisinde mücadelesine de sahne olacaktır.

Osmanlı Devleti 18. y.y'ın ilk yarısından itibaren artık batının birçok alanda üstünlüğünü kabul etmeye başlamıştı. Bu üstünlük karşısında kurtuluşun batı gibi olmak veya modernleşmekle mümkün olacağı düşünülüyordu. Başta askeri alan olmak üzere batının gelişmiş kurumları ve teknolojisi örnek alınarak bir takım ıslahat hareketlerine girişildi. Bu ıslahat hareketleri sırasında mevcut geleneksel kurumlara dokunulmadan modern kurumlar ve kurallar bunların yanına ikame edilmeye çalışılıyordu. Bunun sebebi en azından biçimsel olarak dinin meşruiyet zemininde tanımlanmış geleneksel kurumların ve padişahın otoritesinin, henüz eski gücünü devam ettiriyor olmasıydı.

¹ Ozan Erözden, **Ulus Devlet**, Ankara, 1997, dn.4, s.13.

² Levent Köker, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul, 2003⁷, s. 51-52.

Modern kurum ve kurallar ise, batıda yaşanan laikleşme süreci ile birlikte tamamen rasyonel/akli ilkeler çerçevesinde ortaya çıkmıştı³.

Klasik dönem Osmanlı toplumu yönetenler (askeri) ve yönetilenler (reaya) diye iki sınıfa ayrılmıştı⁴. 16. y.y'dan 19. y.y'a kadar uzanan süreçte yaşanan çözümlenmeyle birlikte Osmanlı yönetimi, merkezde saray-asker-sivil-dinî bürokrasilerden oluşmuş bir oligarşiye⁵ dönüşmüş, kenarda ise yerel seçkinler merkezin güçsüzlüğünden yararlanarak taşra yönetimini büyük ölçüde ele geçirmişlerdi. Dolayısıyla 19.y.y'ın başlarından itibaren girilen modernleşme çabaları biraz da merkezin kaybettiği otoritesini yeniden kazanma mücadelesine dönüşmüştü⁶. Bu mücadele, saltanatını, IV. Mustafa'yı tahttan indirerek yerine tekrar III. Selim'i tahta çıkarmak için askeriyle İstanbul'a gelen Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'ya borçlu olan II. Mahmut döneminde belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştı⁷. II. Mahmut'un tahta çıktıktan sonra Âyanlar ile yaptığı Sened-i İttifak (1808) Padişahın otoritesinin yerel seçkinlerle paylaşılması anlamına geliyordu. Bu otorite paylaşımından pek de memnun olmayan II. Mahmut, 1808 Kasım'ında Alemdar'ın bir Yeniçeri ayaklanması sırasında öldürülmesinden sonra merkezîyetçi reformlara hız vermiş ve 1826 yılında Yeniçeri Ocağını da ortadan kaldırınca eli iyice güçlenmişti⁸. Saltanatının ilk yıllarındaki kargaşa dönemini atlattıktan sonra II. Mahmut; merkezle taşra arasında bağlantıyı sağlayan yerel seçkinlerin (Âyanlar) otoritesini kırmış ve “İltizam Usûlü”nü kaldırarak (1830) vergi toplama işini merkezin tayin ettiği memurlara devretmişti⁹. Böylece 1830'lardan itibaren II. Mahmut kendi mutlak egemenliği altında merkezîyetçi bir “bürokrasi monarşisi” kurmaya başlamıştı¹⁰.

Osmanlı Devleti'nde sivil bürokrasinin sivrilerle devlet yönetiminde söz sahibi olmaya başlaması III. Selim döneminde batı ile kurulan diplomatik ilişkilerle gündeme

³ Metin Heper, “19. y.y'da Osmanlı Bürokrasisi”, **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, I**, İstanbul, 1985, s. 245-246.

⁴ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, İstanbul, 2007, s. 10.

⁵ Oligarşi; eski Yunanca bir kelime olup birkaç kişinin yönetimi anlamına gelir. Oligarklar kendi çıkarlarına göre yönetir ve sıradan kişilerin yoksun bırakıldığı özel erk ve ayrıcalıkları üzerlerinde toplarlar. (Vernon Bogdanor, **Blackwell'in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi, II**, (Çevirenler: Erhan Yükselci, Sema Yükselci, Bülent Peker), Yay. Haz: Erhan Yükselci, Ankara, 2003, s. 76.)

⁶ M. Heper, “19. y.y'da Osmanlı Bürokrasisi”, s. 246.

⁷ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev: Metin Kırıralı), Ankara, 2000, s. 75-76.

⁸ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Ankara, 2009⁵, s. 34-35.

⁹ M. Heper, “19. y.y'da Osmanlı Bürokrasisi”, s. 246.

¹⁰ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Yay. Haz. Ahmet Kuyaş), İstanbul, 2003⁵, s. 169.

gelmiştir. III. Selim, 1793 yılında başlamak üzere Londra, Paris, Viyana ve Berlin gibi belli başlı Avrupa merkezlerine elçiler göndermişti. Yabancı dil bilmeyen bu üst düzey bürokratların yanında İmparatorluğun gayr-i müslim unsurlarından (özellikle Rumlar) seçilen dil bilen elemanlar gönderilmekteydi. Ancak başlayan Rum İsyanı ile birlikte bu tercümanlar gözden düşünce, II. Mahmut, 1821 yılında Tercüme Odası adı verilen ve bir anlamda Hariciye Nezareti'nin öncüsü olan bir kurum açtı¹¹. İşte bu kurumda yetişen bürokratlar, daha sonraki dönemde devlet yönetiminde etkin rol oynayacaklardır. Örneğin; II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinde yönetici zümrenin en etkin simaları olan Mustafa Reşit, Sadık Rıfat ve Âlî ve Fuat Paşalar, Tercüme Odası'nda yetişmiş Avrupa'yı tanımış bürokratlardı¹².

II. Mahmut, bunun yanında merkezî devletin ihtiyaç duyduğu yeni kurumlar da oluşturdu. Merkeziyetçi devletin en önemli göstergelerinden olan posta sistemi kuruldu. Dış ülkelere seyahat için pasaport alma usulü getirildi. Eski Reis'ülküttaplık Umur-ı Hariciye Nezâreti'ne; Sadaret Kethüdalığı da, Dahiliye Nezâreti'ne çevrildi¹³. Kısa bir süre sonra Çavuşbaşı Adliye Nâzırı'na benzetilen Divan-ı Deâvi Nâzırı, Başdefterdar da Maliye Nazırı oldu. Böylece Avrupa'daki Bakanlıklar sistemine geçiş başlıyordu¹⁴. Bunun yanında bakanlıklar üstü çeşitli kurullar oluşturuldu. Bunlar Dâr-ı Şurâ-yı Bâb-ı Âli ile Meclis-i Vâlâ-i Ahkâm-ı Adliye'dir. Bu kurullardaki görevleri üstlenen insanlar sivil bürokratlardı ve görevleri II. Mahmut'un istediği yerleşik bir devlet düzeni kurmaktı¹⁵.

Osmanlı devlet adamları, istenen modernleşmeyi gerçekleştirecek bürokratik kadroları yetiştirmek için batı tarzı modern eğitim düzenlemelerine hız verdi¹⁶. II. Mahmut'un açmış olduğu Tercüme Odası'ndan sonra "*aydın devlet adamı*" yetiştirmek için yeni okullar açılmaya başlandı. Bunlar arasında Mekteb-i Maarif-i Adliye (1838), Daar-ül Maarif (1849), Mekteb-i Eklâm (1852) (bunun yerini daha sonra Mekteb-i

¹¹ Aslında Tercüme Odası kuruluş aşaması 1833 yılına kadar devam etmiştir. Ancak bu tarihte belli bir kurumsal hüviyet kazanmaya başlayacaktır. (Carter V. Findley, **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Bâbiâli**, (Çev: Latif Boyacı, İzzet Akyol), İstanbul, 1994, s. 109-114).

¹² C. V. Findley, **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform**, s. 118.

¹³ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, 2003¹⁵, s. 48.

¹⁴ C. V. Findley, **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform**, s. 120.

¹⁵ Metin Heper, **Bürokratik Yönetim Geleneği, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Gelişimi ve Niteliği**, Ankara, 1974, s. 59.

¹⁶ İ. Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s. 30.

Fünûn-u Mülkiye almıştır) sayılabilir¹⁷. Modernleşmenin eğitime yansması ile birlikte geleneksel medrese çevresi ve ilmiye sınıfının yanında yeni tip bir aydın bürokratik zümre ortaya çıkmaya başladı¹⁸. Bu bürokratik zümre aynı zamanda yeni bir orta sınıf olarak ta değerlendirilebilir. Buradaki orta sınıfın ayırt edici özelliği “okumuşlar” veya “diplomalılar” da denen bürokratlardan oluşmasıydı. Orta sınıfa dâhil olmalarının tek nedeni, modern okullarda eğitim almış olmak olan bu insanlar, bir yandan toplumun sözcüsü olmak isterken, diğer taraftan devletin yeni şartlara uygun hale getirilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Dolayısıyla devleti, istedikleri şekilde değiştirmek ve dönüştürmek isteyen bu yeni aydın/bürokrat grupla geleneksel dini elit birbirinden ayrılmıştı¹⁹.

II. Mahmut reformlarının bir devamı olarak 3 Kasım 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile birlikte Türkiye’de yeni bir devir açılmıştı. Bu devir “*Bâb-ı Âli Diktatörleri*” de denen Bâb-ı Âli bürokratlarının iktidara geçmeleri anlamına da geliyordu²⁰. Kuruluş yıllarından itibaren askeri yönü daha baskın olan Osmanlı Devleti’nde sivil Bâb-ı Âli bürokrasisinin bu şekilde yönetime hâkim olmasının bir takım sebepleri vardı. II. Mahmut tahta çıktıktan sonra Ayanların otoritesini kırmış ve ardından da Yeniçeri Ocağı’nı ortadan kaldırarak (1826) yaptığı reformlarla yönetimi merkezileştirmeye başlamıştı. Ancak bu dönemde devam eden Mısır’daki Mehmet Ali Paşa İsyanı’nda devletin içinde düştüğü acizlik ve 1839’daki Nizip yenilgisi artık devletin herhangi bir dış yardım almadan ve başarılı bir diplomasi yürütmeden varlığını devam ettiremeyeceğini ortaya çıkarmıştı. Bu dış yardım alma zorunluluğu da otoritenin batılı ülkelerle teması sağlayan ve Tercüme Odası’nda yetişmiş Hariciyeci Paşaların eline geçmesine neden olmuştur²¹. Ayrıca hukuk devletinin gerçekleşmesi açısından “*Müsadere Usûlü*”nün kaldırılarak yüksek bürokrasinin servet edinme hakkını ele geçirmesi, Türkiye’nin gelişimi için önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu haktan, yararlanacak bir tüccar-sanayici sınıfı olamayan Osmanlı Devleti’nde, sonuna kadar bürokratlar yaralanmışlardır. Böylece yukarıda da bahsedildiği üzere yeni bir orta sınıf

¹⁷ M. Heper, **Bürokratik Yönetim Geleneği**, s. 62-63.

¹⁸ İ. Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s. 27.

¹⁹ Kemal H. Karpat, **İslam’ın Siyasallaşması**, (Çev: Şiar Yalçın), İstanbul, 2005², s. XIX.

²⁰ İ. Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s. 89.

²¹ S. Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, s. 34-35.

doğuyordu. Bundan sonraki mücadelede bu sınıf içerisindeki iktidar mücadelesi olacaktır ki ilk siyasal muhalefet hareketi bu grup içerisinde çıkmıştı²².

Osmanlı Devleti'nde 19. y.y'ın başından Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar geçen dönemde dört bürokratik seçkin grup yönetimi eline almıştır. Bu dört grup kronolojik olarak şunlardır: “*Profesyonel Osmanlılar*”, “*Eski Osmanlılar*”, “*Genç Osmanlılar*” ve “*Genç Türkler (Jön Türkler)*” dir. 1839'da başlayan Tanzimat Döneminin önemli devlet adamları (Mustafa Reşit Paşa, Âlî ve Fuat Paşalar v.s) batılılaşma çabalarıyla birlikte Profesyonel Osmanlıları devre dışı bırakan Eski Osmanlıların önemli temsilcileridir²³. Eski Osmanlıların yönetimde olduğu dönemde onlara karşı yine bürokrasi içerisinde bir grubun eleştiriler yöneltmeye başladığı görülmektedir. Daha sonra Genç Osmanlılar adını alacak bu grubun üyelerine bakıldığı zaman Tanzimat'ın açtığı okullarda eğitim almış ve devletin üst katmanlarına karşı direnişe geçmiş memurlar topluluğuydu. Gayrimemnun genç bürokratlar arasında her zaman görülen muhalefet, artık siyasal bir içerik kazanmaya başlamıştı. Muhalefet, bürokrasinin bir grubunun diğer bir grubuna karşı yürüttüğü siyasal eleştiri ve gruplaşmaya dönüşüyordu. Parlamentarizm isteği de böyle bir gelişmenin sonucuydu²⁴.

Yukarıda da belirtildiği üzere, II. Mahmut ve Tanzimat dönemi ile birlikte yeni bir tür bürokratik elit doğmuş ve bu bürokratların ayırıcı niteliği modern eğitim olmuştur. Bu yeni elit zümre, modern ve laik siyasetlerini uygulayabilmek için sivil bürokrasinin siyasal sistem içinde bağımsızlığını sağlamaya çalışmışlardır. Bu bağımsızlığı sağlayabildikleri ölçüde sivil bürokrasi siyaset uygulayıcısı olmaktan çok siyaset yapma özelliği ağır basan bir kurum haline gelmiştir²⁵. Dolayısıyla memleketi ancak kendilerinin yönetebileceğini düşünen bu “*üst tabaka*” Mustafa Reşit Paşa'nın halefleri olan Âli ve Fuat Paşalar döneminde bir “*Vüzerâ Hegemonyasına*” dolayısıyla bir istibdat rejimine yol açmıştı. Esasen ülke yönetiminde bir ıslahat yapılması gerektiğine inanan ve bu yolda propaganda yapmaya başlayan Genç Osmanlılar Cemiyeti²⁶ (1865) bu bürokratik istibdada karşı oluşmuştu²⁷. Ancak bu grubun bir takım

²² İ. Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s. 104.

²³ M. Heper, “19. y.y'da Osmanlı Bürokrasisi”, s. 247.

²⁴ İ. Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s. 270-271.

²⁵ M.Heper, **Bürokratik Yönetim Geleneği**, s. 74.

²⁶ Genç Osmanlılar Cemiyeti hakkında daha geniş bilgi için bkz: Nevin Yazıcı, **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, Ankara, 2002.

zaafları vardı. Kendileri de yönetici sınıfın birer mensubu olmaları dolayısıyla, İstanbul'a dönme ve siyasetlerini etkileme şartlarıyla yerleşik bürokrasiye dahil olma konusunda oldukça hevesliydimler. Örneğin yurt dışına çıkmış Genç Türklerden Mustafa Fazıl Paşa ve Namık Kemal ellerine geçen ilk fırsatta İstanbul'a dönmüşlerdir²⁸.

1871 yılında Âli Paşa'nın ölümü, Osmanlı Devleti'nde uzun süreden beri devam eden Bâb-ı Âli hakimiyetini sarsmıştı. Ayrıca Avrupa'da, Fransa'nın Prusya'ya yenilmesi üzerine, Rusya ve Prusya'nın etkisi ile demokrasi zayıflamış ve monarşi güçlenmişti. Bunun üzerine Padişah Abdülmecid'e göre daha otoriter bir yapıya sahip olan Padişah Abdülaziz; monarşi taraftarı ve Rus yanlısı olarak bilinen Mahmut Nedim Paşa'yı sadrazam yaptı²⁹. Böylece iktidar, tekrar Bâb-ı Âli'den saraya geçmeye başladı.

Osmanlı Devleti'nin bu şekilde geleneksel müttefiki olan batıdan yüz çevirerek Rusya'ya dönmesi ve 1875 yılında Bâb-ı Âli'nin dış borç faizlerini yarı yarıya indirme kararı İngiliz ve Fransızların sert tepki göstermesine neden oldu³⁰. Bu karışıklıkta Genç Osmanlılar Meşrutiyeti ilen etmesi şartı ile II. Abdülhamit'i tahta çıkardılar (31 Ağustos 1876)³¹. Verdiği sözü tutarak I. Meşrutiyet'i ilan edip Anayasa'yı yürürlüğe koymasına rağmen (23 Aralık 1876)³², II. Abdülhamit, aslında otorite paylaşımı konusunda II. Mahmut gibi oldukça kıskançtı. Bu nedenle eline geçecek ilk fırsatta yönetim ve otoriteyi kendi elinde toplamaya girişecekti³³. Bu fırsat ta Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle ortaya çıktı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın (93 Harbi) olumsuz havasında II. Abdülhamit Aynasal yetkilerini kullanarak, Parlamento'yu kapattı ve Anayasa'yı rafa kaldırdı. Böylece Osmanlı Devleti'nin ilk Meşrutiyet tecrübesi kısa zamanda tarihe karıştı³⁴. Bundan sonra II. Abdülhamit, kendi mutlak

²⁷ Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler I**, (Derleyenler: Mümtaz'er Türköner-Tuncay Önder), İstanbul, 2004¹², s. 275-277.

²⁸ Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, (Çev: Nüzhet Salihoğlu), İstanbul, 2008⁵, s. 23.

²⁹ S. Akşin, **Jön Türkler**, s. 36.

³⁰ S. Akşin, **Jön Türkler**, s. 37.

³¹ Daha Geniş bilgi için bkz: N. Yazıcı, **Genç Osmanlılar**, s. 130-133.

³² N. Yazıcı, **Genç Osmanlılar**, s. 89.

³³ Carter V. Findley, "19. y.y'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Gelişme", (Çev: Ahmet Günlük), **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, I**, İstanbul, 1985, s. 261.

³⁴ Akşin, **Jön Türkler**, s. 37.

idaresini kurmaya başladı. Hürriyetleri birer birer yok ederek 1877'den 1908 yılına kadar sürecek olan “*istibdat*” dönemini başlattı³⁵.

II. Abdülhamit'in iktidarı kolayca kendi elinde toplayabilmesinin bir takım sebepleri vardı. 1860'lı yıllardan itibaren ortaya çıkmaya başlayan Yeni Osmanlılar hareketinin üyeleri, “*hürriyet*”, “*usul-ü meşveret*” ve “*parlamentar rejim*” gibi o zamana kadar fazla yaygın olmayan kavramları dile getiriyorlardı. Yeni Osmanlılar, bu kavramları kullanarak aslında Tanzimat'tan beri teşekkül eden ve devleti bir nevi istibdatla yöneten bürokratik seçkinler zümresine karşı muhalefet ediyorlardı. Bu muhalefetin sonucunda, idareyi bu azınlığın elinden alarak yerine çoğunluğun idaresini getirip kendileri de yönetme işine ortak olmayı hesaplıyorlardı³⁶. II. Abdülhamit, Meşrutî yönetimi ortadan kaldırdıktan sonra yöneldiği otoriter siyasetle birlikte, Yeni Osmanlıların şikâyetçi oldukları ve aslında muhalefet olarak kullandıkları kavramlara konu olan, Tanzimat'ın yarattığı bürokratik seçkinlerin baskıcı yönetimi, ortadan kalkmıştı. Dolayısıyla artık Yeni Osmanlıların muhalefetinin ve söylemlerinin toplumsal karşılığı kalmamıştı. Bu da bir süre Osmanlı Devleti'nde muhalif hareketin azalmasına neden olmuştu³⁷.

Bundan sonraki yaklaşık 33 yıllık saltanatı sırasında II. Abdülhamit devri çoğunlukla gerilik, istibdat devri olarak nitelenir. Bu görüş belli açılardan kabul edilse bile II. Abdülhamit devrinin bazı açılardan bir ilerleme ve modernleşme devri olduğu kabul edilmektedir. Bernard Lewis'in ilginç bir şekilde “*İstibdat ve Aydınlanma*” adını verdiği bu devirde, daha önceki dönemlerde tasarlanmış projeler tamamlanarak daha da ileriye götürüldü. Tanzimat'ın eğitim, hukuk ve idare reformları kesintisiz devam etmekteydi³⁸. 1859 yılında devlet memurlarının eğitim merkezi olarak kurulan Mülkiye Mektebi 1877'de yeniden düzenlendi ve ders programları modernleştirildi. Taşradan gelen çocuklar için yatılı bölümü açıldı. Abdülhamit'in bütün baskılarına rağmen modern yükseköğrenimin ilk sivil kurumu olan bu okul batı fikirlerinin yayıldığı çok önemli bir entelektüel merkez haline gelmiştir³⁹.

³⁵ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul, 1967, s. 18.

³⁶ Ş. Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, s. 175-176.

³⁷ Ş. Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, s. 177.

³⁸ B.Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 177.

³⁹ B. Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 179.

Mülkiye’de olduğu gibi Harbiye ve evvelki reformcuların açtıkları modern askeri okullar muhafaza edilerek genişletildi. Bunun yanında Abdülhamit mevcut okullara yeni yüksek ve mesleki okullar ekledi. Ayrıca yüksek okullara öğrenci sağlamak için ilk ve ortaokullar yaygınlaştırıldı. Modern ilk eğitim, ilki 1847 yılında İstanbul’da açılmış olan Rüşdiye mekteplerinde veriliyordu. 1875’ten itibaren Askeri yüksek okullara öğrenci yetiştirmek için Askeri Rüşdiyeler açılmaya başlandı. Modern eğitim, başkentin dışında taşralarda da yaygınlaştırılmaya çalışılıyordu⁴⁰.

II. Abdülhamit saltanatı boyunca paradoksal bir şekilde bir taraftan ülkesini modernleştirmek için gerekli reformları gerçekleştirme konusunda oldukça hevesli görünürken; diğer taraftan, kurduğu mutlak iktidarı için tehlikeli saydığı batılı fikirlerin açtığı modern okullarda yaygınlaşmasını engellemeye çalışılıyordu. Bir taraftan vatandaşlarının eğitim seviyesini yükseltmek isterken, diğer taraftan zararlı saydığı siyasal fikrilerin yayılmasını engellemek için sıkı bir sansür uyguluyordu⁴¹.

Tanzimat döneminde devlet yönetimi “*Bâb-ı Âli bürokrasisi*” adı verilen ve Osmanlı Devleti’ndeki modernleşme çabalarıyla birlikte ortaya çıkmış olan bürokratik seçkinlerin eline geçmişti. Yönetimdeki üst tabakanın dışında kalmış ve devlet idaresinde kendisine de bir yer edinmek isteyen ve Bâb-ı Âli bürokrasisine muhalefet eden Genç Osmanlıların yardımı ile tahta çıkan II. Abdülhamit; devlet yönetimini Bâb-ı Âli’den Yıldız Sarayı’na taşımayı başarmıştı. Güçlü bir merkez kurmak isteyen Padişah, geniş bir bürokrasiye ihtiyaç duymuştu. Tahmini bir rakamla Yıldız Sarayı’nda, güvenlikten sorumlu 15.000 askeri saymazsak yaklaşık 12.000 memur görev yapmaktaydı⁴². II. Abdülhamit’in saltanatı sırasında sivil memur sayısı 100.000’i aşmıştı. Bu aslında gerekli sayının çok üstündeydi. Ciddi ve resmi kariyerden yoksun bu kişilerin çoğu ya unvan ve gelir elde etmek için memuriyete girmiş ya da II. Abdülhamit tarafından memuriyete girmesi için zorlanmıştı. Padişahın bundaki amacı olabildiğince fazla insanı kendisine bağlayarak siyasetle uğraşmalarını ve muhalefete kaymalarını engellemektir⁴³.

⁴⁰ B. Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, s. 180.

⁴¹ Ş. Mardin, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, s. 218.

⁴² C. V. Findley, **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform**, s. 195.

⁴³ C. V. Findley, “19. y.y’da Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Gelişme”, s. 262.

Genişleyen bu bürokrasi, başka bir örgütün daha gelişmesini zorunlu hale getirdi. Bu, memurların ve amirlerin devlete ve padişaha bağlılığını denetleyecek geniş bir Hafıye/Jurnalci örgütüdür. Gizli ve gayriresmi bir örgüt olmasına rağmen, bu örgütün sınırsız bir çalışma özgürlüğü vardı. Örgütün görevi, rejim için tehlikeli olduğu düşünülen kişileri tespit ederek hakkında bilgi toplamak ve Padişah'a sunmaktı⁴⁴. Böylece aydın ve bürokratlar içerisinde Genç Osmanlılar benzeri bir muhalefet hareketinin ortaya çıkması engellenmiş olacaktı.

II. Abdülhamit, otoriteyi kendi ellerinde topladıktan sonra ülke yönetimini tamamen kendisine bağlı bir “*profesyoneller eliti*” aracılığıyla sürdürüyordu. İhtilalci, muhalif duygular ve hareketlerde, bu elit sınıfa karşı devlet hizmetlilerinden özellikle II. Abdülhamit’in sıkı kontrol altında tutmaya çalıştığı askeri ve sivil modern okullarda geliyordu. II. Abdülhamit’in yaygınlaştırmak için büyük emek sarfettiği ancak uzaklığı dolayısıyla yeterince kontrol edemediği vilayet merkezlerindeki okullara tamamen ihtilalci duygular hâkim olmaya başlamıştı⁴⁵.

Askerî ve sivil bütün modern yüksek okullarda II. Abdülhamit rejimine karşı bir hoşnutsuzluk var olsa da bu dönemde muhalefetin öncülüğü daha çok askerî okul öğrencilerine, dolayısıyla da askerî bürokrasiye geçecektir. Bunun birçok sebebi vardır. Bunları üç başlık altında sıralayabiliriz. Birincisi; Tanzimat’tan itibaren başlayan Osmanlı idaresinin rasyonel temellere oturtularak “*şahsilik*” unsurunun azaltılması çabalarıdır ki, ilk meyvelerini askerî sınıfta vermişti. İkincisi; II. Abdülhamit bir taraftan Tanzimat’la birlikte başlayan idareyi rasyonel, hukuki kurallara dayandırma ve şahsilik unsurunu azaltma çabalarını devam ettirirken, diğer taraftan çelişkili bir şekilde şahsın hükmetme, kayırma ve tercih rejimini, yine kurduğu idareyi devam ettirmek için uyguluyordu. Bu durum özellikle en ileri kurumlaşma yapısına sahip askerî kurumlarda görülmüyordu. Üçüncüsü ise; II. Abdülhamit’in askeri eğitimde gerçekleştirdiği önemli reformdur. Zikredilen reformlar sayesinde askeri eğitim rasyonelleştirilmiş, ihtisas dersleri artırılmış, askeri eğitimin süresi 8 ila 12 yıla kadar uzatılmıştır. Eğitimin uzun olmasının anlamı, özellikle taşradan gelen öğrencilerin uzun süre kendi aile muhitinin dışında başka bir âlemin tesiri altında kalması idi. Görece alt gelir grubuna dâhil olan bu

⁴⁴ N. Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, s. 344.

⁴⁵ B. Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, s. 192-193.

öğrencilerin askeri okullarda bulunan büyük bürokrat çocuklarına karşı tek şansı, başarı kıstasının tam anlamıyla uygulanması idi. Dolayısıyla öğrenciler bu okullardan geleneksel değerlerin dışında farklı değerler edinmiş olarak mezun oluyorlardı⁴⁶.

II. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra onun yerine ihtiyacı karşılayacak modern bir ordu kurulamamıştı. Zaten devletin bekasının dış destekle sağlanabileceği düşüncesi, Hariciyeci bürokratların otoriteyi ele almalarına neden olmuştu. Dolayısıyla subaylık ikinci sınıf bir meslek olarak görülüyordu. Mekteb-i Ulûm-u Harbiye (Harp Okulu) 1834'te kurulmuş olmasına rağmen buradan mezun olan subayların orduya hakim olması söz konusu değildi. Ordunun ihtiyacı olan subayların önemli bir bölümü, yetenekleri görülen er ve erbaşların yükseltilmesi ile ortaya çıkan "*Alaylılar*"dan tedarik edilmekte idi. Bunların terfileri daha çok lütuf yolu ile olduğu için padişaha daha sadıktılar. Nitekim II. Abdülhamit sarayda ve İstanbul'daki I. Ordu'da genelde bu subayları görevlendiriyordu. Modern mekteplerden mezun olan subaylar ise, daha çok Balkanlar gibi İmparatorluğun sorunlu bölgelerine gönderiliyordu. Böylece hem bunların devrimci fikirleri engellenmiş oluyor hem de aldıkları modern eğitimden isyanları önlemede yararlanılıyordu⁴⁷.

II. Abdülhamit'in bütün engelleme gayretlerine ve sıkı kontrolüne rağmen 1889'da İstanbul'daki Askerî Tıbbiye'de okuyan bir takım öğrenciler rejim muhalifi bir cemiyet kurdular. II. Abdülhamit'e karşı gelişen Jön Türk⁴⁸ hareketinin öncüsü sayılan bu cemiyet İbrahim Temo, İshak Sükûfî, Çerkez Mehmet Reşit ve Abdullah Cevdet isimli Tıp öğrencilerinin öncülüğünde kurulmuştu⁴⁹. 21 Mayıs 1305 (3 Haziran 1889) tarihli ilk toplantıda cemiyetin adı "*İttihâd-ı Osmanî*" olarak belirlenmişti⁵⁰.

⁴⁶ Ş. Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, s. 251-253.

⁴⁷ S. Akşin, **Jön Türkler**, s. 37.

⁴⁸ II. Abdülhamit yönetimine karşı muhalefet etmiş, mücadele vermiş kişi veya gruplar için genelde yurt içinde "Genç Türk", yurt dışında Fransızca kökenli "Jön Türk" terimi kullanılmıştır. Ayrıca bu terimler bazı kaynaklarda İttihat ve Terakki ile de eş anlamda kullanılmaktadır. Bunlar arasında yakın bir ilişki olmasına rağmen Genç Türk veya Jön Türk terimlerinden II. Abdülhamit idaresine ferdi veya grup olarak muhalefet etmiş olanların tümü anlaşılmalıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise genç Türklerden sayılmakla birlikte organik bir siyasi birliktelik oluşturmaları nedeniyle ayrı değerlendirilmelidir. (Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi IV, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, Ankara, (Tarihsiz), s. 510-511).

⁴⁹ Bu isimlere daha sonra Şerafettin Mağmumî, Giritli Şefik, Cevdet Osman, Kerim Sebati, Mekkeli Sabri ve Selenikli Nazım katılmışlardı. (Ernest E. Ramsaur, **Jön Türkler ve 1908 İhtilâli**, Çev: Nuran Yavuz, İstanbul, 2007, s. 31-32); Tarık Zafer Tunaya kurucu olarak şu isimleri zikretmektedir: "Ohrili İbrahim Temo (İbrahim Murad), Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakirli

İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti başta kurulduğu Askerî Tıbbiye olmak üzere İstanbul'daki yüksek okullarda hızla gelişmeye başladı. Ayrıca İzmir, Şam gibi merkezlerde cemiyetin propagandası yapılıyordu. Bu çalışmalar yavaş yavaş cemiyetin mevcudiyetini ortaya koyunca saray takibata geçti ve öncüler Dersaadet'ten uzaklaştırıldılar. Takibata uğrayan öncülerin çoğu bir yolunu bularak Romanya, Mısır ve Avrupa'nın büyük merkezlerine kaçtılar⁵¹. Böylece aslında cemiyet daha da geniş bir yayılma alanı bulmuştur.

İstanbul'da kurulan bu cemiyetin yanı sıra, II. Abdülhamit rejimi nedeni ile yurt dışına çıkmak zorunda kalmış bazı Jön Türk liderleri, ikamet ettikleri merkezlerde faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardı. Belli başlı yurt dışı merkezleri arasında Paris, Cenevre ve Kahire sayılabilir⁵². Ülkeden ayrılan bu yeni muhalif grup, anayasanın askıya alınmasından beri Paris'te bulunan küçük bir Osmanlı muhalif grubu buldular. Bunların içerisinde bulunan ve Lübnanlı bir Maruni olan Halil Ganem, II. Abdülhamit'e karşı sert eleştiriler yönelten Fransızca bir gazete (La Jeune Turquie) çıkarıyordu. Bu sırada eski Bursa Maarif Müdürü Ahmet Rıza Bey, 1889'da Paris'e gitmişti. Ahmet Rıza Bey, Halil Ganem'le bağlantıya geçerek 1895 yılından itibaren Meşveret gazetesini çıkarmaya başladı. Meşveret gazetesi, o sırada İttihât ve Terakkî adını almış olan muhalif hareketin resmi yayın organı olmuştu⁵³.

İstanbul'da da artık İttihât ve Terakkî adını almış olan bu Cemiyet, gizli bir şekilde hızla yayılarak büyümeye başladı. Bu büyüme karşısında Saray harekete geçti ve 1896-1897 yıllarında çok sayıda dava ve tutuklama gerçekleştirildi. Böylece Osmanlı Devleti içindeki örgüt yapısı neredeyse ortadan kaldırıldı. Bunun üzerine muhalifler çalışmalarını yurt dışında sürdürmek zorunda kaldılar. Ancak yurt dışındaki hareketin de homojen bir yapı arzettiğini iddia etmek güçtür. O zamana kadar Avrupa'daki muhalifleri iyi kötü etrafına toplamış olan Ahmet Rıza Bey'e karşı ilk muhalefet, Mizan gazetesini çıkaran Mizancı Murat'tan gelmişti. Gazetesine uygulanan sansür nedeni ile

İshak Sükûti, Kafkasyalı Mehmed Reşid, Bakülü Hüseyinzâde Ali". (Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, İstanbul, 1952, s. 108).

⁵⁰ M. Şükrü Hanioglu Konyalı Emin Hikmet ismini de kurucular arasında zikretmektedir. (M. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İstanbul, 1985, s. 174).

⁵¹ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi IV**, s. 514-515.

⁵² T. Z. Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 108-110

⁵³ E. J. Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, s. 34.

gittiği Kahire'den Jön Türklerin çağrısına uyarak Cenevre'ye geçen Mizancı Murat; burada Ahmet Rıza'nın pozitivist fikirlerine karşı daha İslamcı fikirler savunmaya başladı. Bu da onu muhalifler arasında daha popüler hale getirdi. Mizancı Murat'ın Jön Türkler içinde bu şekilde sivrilmesi Padişahın da gözünden kaçmamıştı. Padişah, Mizancı Murat'ı yurda döndürmek ve Jön Türklere darbe vurmak için yaveri Ahmet Celalettin Paşa'yı Cenevre'ye gönderdi. Murat Bey, Padişah'ın af sözüne ve vaat ettiği ıslahata inanarak yurda dönmeyi kabul etti ve dönüşünde Şûrâ-yı Devlet üyesi oldu (1897). Aynı dönemde Jön Türk önderlerinden Abdullah Cevdet, Viyana, İshak Sükûti ise Roma'daki Osmanlı Elçiliklerini kabul etmişlerdi⁵⁴. Aslında Padişah II. Abdülhamit, muhaliflere bu şekilde ihsanlarda bulunarak kendisine karşı muhalefet eden grupları parçalama siyasetini öteden beri uygulamakta idi.

Avrupa'da bulunan muhalifler, faaliyetlerini devam ettirmelerine rağmen özellikle mali sıkıntılar nedeni ile Saray'la anlaşma yapmak zorunda kalınması gibi durumlar merkezi sıkıntıya sokuyordu. Bu sıkıntılı dönemde beklenmeyen bir durum ortaya çıktı. Padişahın damadı olan Damat Mahmut Paşa liberal fikirleri nedeni ile Saray'ın takibatına uğrayınca iki oğluyla (Prens Sabahattin ve Lütfullah) beraber yurt dışına kaçtı (Aralık 1899). Bu durum Avrupa kamuoyunun dikkatini Jön Türkler üzerine çekmiş ve Jön Türklerin gücünü artırmıştı⁵⁵.

Damat Mahmut Paşa ve oğullarının Avrupa'ya gelişi ile birlikte burada bulunan Jön Türklerden bir kısmı onların etrafında, diğer bir kısmı ise Ahmet Rıza etrafında toplanmaya başlamıştı. Bu ayrılığa rağmen Prens Sabahattin grubu ile İttihât ve Terakkî Cemiyeti ortak bir Jön Türk Kongresi toplamayı kararlaştırmışlardı. Bu kongre 4 Şubat 1902 tarihinde Paris'te toplandı⁵⁶. Prens Sabahattin Bey'in konuşmasıyla başlayan kongrede şu iki nokta üzerinde durulmuştur:

“a- Yalnız propaganda ve neşriyat ile inkılâp yapılamaz. Buna mebni askerî kuvvetlerin de ihtilâl harekâtına iştiraklerine çalışılmalı.

⁵⁴ E. J. Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, s. 35-37.

⁵⁵ M. Ş. Hanioglu, **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti**, s. 343.

⁵⁶ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi IV**, s. 520.

b- Ecnebi hükümetlerin müdahalesini davet suretiyle memlekette ıslahat icrasına tevessül edilmeli”⁵⁷.

İsmail Kemal, Prens Sabahattin gibi Jön Türk önderleri ile kongreye katılmış olan Ermeni ve Rum delegeleri bu iki öneriyi de kabul ederken; Ahmet Rıza grubu, yabancı müdahalesine karşı çıkmıştı. Böylece Jön Türkleri bir çatı altında birleştirmek için toplanmış olan kongre ayrılığı iyice perçinlemişti. Kongreden sonra Prens Sebahattin “*Teşebbüsü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet*” cemiyetini kurarken Ahmet Rıza grubu ise İttihât ve Terakkî içerisinde kalmıştı⁵⁸.

Osmanlı muhaliflerinin yurt dışındaki faaliyetleri bu şekilde devam ederken İmparatorluğun Rumeli topraklarında ihtilalci fikirler oldukça gelişmişti. Bunun en önemli sebebi buralarda faaliyet gösteren Bulgar, Sırp ve Yunan çetelerinin mevcudiyeti ve uluslararası bir mesele haline gelen Makedonya sorunu idi. Bu bölgede bulunan III. Ordu’nun genç ve vatanperver subayları bu durumdan kurtuluş için İttihât ve Terakkî Cemiyeti’ne üye oluyorlardı⁵⁹.

Memleket içindeki muhaliflerin bir kısmı ise, 1906’da Selanik’te “*Osmanlı Hürriyet*” adında bir cemiyet kurmuşlardı. İttihât ve Terakkî’nin tarihinde bir dönüm noktası olan bu cemiyetin amacı, memleketin içişlerine yabancı müdahalesine karşı çıkmak ve ordu arasında taraftar toplamaktı⁶⁰. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin, Beş Çınar Bahçesindeki ilk toplantısına şu isimler katılmıştı: Askeri Rüşdiye Müdürü Bursalı Mehmet Tahir Bey, aynı Rüşdiye’nin Fransızca hocası Naki Bey, eski İzmir Valisi Rahmi Bey, III. Ordu Müşirlik Yaveri Yüzbaşı Kâzım Nami (Duru) Bey, Muhiddin Baha’nın kardeşi İsmail Hakkı Baha Bey, Yüzbaşı Edip Servet Bey, İsmail Canbulat Bey, Talât Bey ve Mithat Şükrü Bey⁶¹.

Selanik’te kurulan bu örgüt, kısa sürede Rumeli’deki diğer merkezlerde II. Abdülhamit’in kurmuş olduğu rejimden hoşnut olmayan kesimlerin katılımıyla teşkilatlanmaya başlamıştı. Manastır’da Bursalı Mehmet Tahir, Binbaşı Süleyman Askerî, Binbaşı Vehip ve Yüzbaşı Atıf; Resne’de Kolağası Niyazi, Ohri’de Eyüp Sabri,

⁵⁷ Ahmed Bedevî Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, İstanbul, 1956, s. 321.

⁵⁸ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi IV**, s. 521

⁵⁹ A. B. Kuran, **İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, s. 415.

⁶⁰ T. Z. Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 113.

⁶¹ Mithat Şükrü Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü**, İstanbul, 1979, s. 21-22.

Üsküp'te Miralay Galip, Gevgeli'de Ömer Fevzi Mardin, Serez'de Yüzbaşı Ali Bey Edirne'de İsmet (İnönü) Bey ve Kâzım (Karabekir) Bey, Seyfi Paşa ve Hüseyin Kadri Bey gibi kişilerin yönetiminde merkezler oluşmakta, komiteler kurulmaktaydı. Hızla büyüyen cemiyetin üyelerinin çoğunu III. Ordu subayları oluşturmaktaydı. Ernest E. Ramsaur'un iddiasına göre, o dönemde Türkiye'nin Avrupa topraklarında hükümeti devirmeye ant içmemiş bir tek Türk subayı kalmamıştı⁶².

Bir yeraltı kuruluşu olarak gizli bir şekilde teşkilatlanmış olan Selanik merkezli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, 1907 yılının Eylül ayında İttihât ve Terakkî Cemiyeti'nin Paris merkezi ile bağlantıya geçmiş ve varılan anlaşma ile bu iki cemiyet birleşmişlerdi⁶³.

II. Abdülhamit döneminde, Jön Türk muhalefetinin mahiyetini daha iyi anlayabilmek için, bu dönem askeri ve sivil bürokrasisinin toplumsal bir tabaka olarak durumunu iyi analiz etmek gerekmektedir. İlk modernleşme hareketlerinden itibaren açılan eğitim kurumlarında eğitim görerek geleneksel seçkinlerden ayrı ve çıkarları onlarınkine ters yeni bir sosyal tabaka ortaya çıkmıştı. Bu yeni tabaka sadece siyasi isteklerde bulunmuyordu. Aynı zamanda İmparatorluğun bütün ekonomik ve sosyal yapısını da kendi menfaatlerine göre değiştirmek istiyordu⁶⁴. Nispeten orta halli ailelerden gelmiş olan bu yeni kuşak, kendilerinin ve ailelerinin geleneksel düzene bağlı çıkarlarının azlığı yüzünden, radikal değişiklikler yapmak hususunda "*Tanzimat adam*"larından daha istekliydiler. Yenileşme hareketinin ilk dönemlerinde "*bu devlet nasıl böyle olur*" şeklinde aydın ve yöneticilerin kafasını kurcalayan soru, artık bu yeni nesille birlikte "*bu devlet nasıl kurtulur?*"a dönüşmüştü⁶⁵.

Diğer taraftan II. Abdülhamit, kendisine karşı muhalefet eden grupları etkisiz hale getirmek ve kurduğu mutlakıyetçi sistemi devam ettirebilmek için çaba harcıyordu. Otoriteyi sarayda dolayısıyla kendi elinde toplamak için özellikle saray çevresinde kendine sadık bir grup oluşturmuştu. Asker ve sivil devletin ileri gelen şahıslarıyla sarayın yakın çevresini bol ihsan ve bahşiş ile kendine bağlamaya çalışmıştı. Bu da

⁶² E. E. Ramsaur, *Jön Türkler*, s. 138.

⁶³ A. B. Kuran, *İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, s. 418.

⁶⁴ Erkan Tural, *II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006, s. 26.

⁶⁵ L. Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, s. 129.

taşralardaki memurların maaşlarının aksamasına ve mali sıkıntının artmasına neden olduğu gibi rejimden hoşnut olmayanların çoğalmasi sonucunu doğurmuştu. Dolayısıyla hükümet işleri ehil ellerden alınarak saray memurlarına tevdi edilince, Tanzimat'tan beri yükselen geleneksel Bâb-ı Âli bürokrasisi iktidarını kaybetmiştir⁶⁶.

1889 yılında Mekteb-i Tıbbiye'de okuyan birkaç öğrenci tarafından, bir felsefi düşüncenin ürünü olarak kurulan İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti, 1902 Kongresinden itibaren aydın-bürokratların hâkimiyetine geçmişti. Ancak salt düşünsel faaliyetlerle mevcut yönetimin devrilemeyeceği anlaşılınca Jön Türk liderleri orduya yönelmişlerdi. İşte bu ihtiyaç "*Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*" ile "*İttihât ve Terakkî Cemiyeti*"ni birleşmeye itmişti. Bu birleşme de Jön Türk hareketinin kontrolünün aydın-bürokrat kesimden mektepli subaylara geçmesini sağlamıştı⁶⁷. Jön Türkleri orduya ve subaylara meylettiren en önemli saik, Padişaha bağlılığı son derece güçlü olan geleneksel bir toplumda, eleştirilerini ve muhalefetlerini Padişaha yöneltmek zorunda olmalarıydı. Bu eleştiriler halk nezdinde bir karşılık bulamayınca İmparatorluk içerisinde istenen hareketi meydana getirebileceklerine inandıkları bir unsura, subaylara yönelmeye başlamışlardı⁶⁸.

1902 Kongresi'nde Jön Türklerin bir diğer kolu olarak ortaya çıkmış olan "*Teşebbüsü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*" aydın-bürokrat hareketi olarak devam etmiştir⁶⁹.

Sina Akşin'e göre, Jön Türk ideolojisini belirleyen en önemli özellik "*Mektepliliktir*". Mektepli yani askerî ya da mülkî olup Osmanlı'daki ilk ıslahat hareketlerinden itibaren açılmaya başlayan ve batı tarzı eğitim veren okullarda çağdaş bir eğitim almış bu insanlar, geleneksel yöneticilerden her açıdan farklıydılar. Avrupaî eğitim almış bu insanlar, Avrupa'nın gelişmişliğine yakından şahit olmuş ve kurtuluşun yine Avrupa'ya benzemekle mümkün olacağına inanmışlardı⁷⁰. Bu değişimi gerçekleştirecek olanlar da kendileriydi.

⁶⁶ Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, I, İstanbul, 1992, s. 42.

⁶⁷ M. Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul, 1981, s.282.

⁶⁸ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İstanbul, 2004¹¹, s.302.

⁶⁹ M. Ş. Hanioğlu, **Abdullah Cevdet ve Dönemi**, s. 282.

⁷⁰ S. Akşin, **Jön Türkler**, s. 133-134.

Jön Türklerin en önemli amaçlarından birisi, Osmanlı bürokrasisi içerisinde kendilerine bir yer edinme isteğiydi. Bu yüzden pek çok küçük memur ve subay, Jön Türk hareketini destekliyordu. Jön Türkler, “*Halkın İstekleri*” başlığı ile sunulan belli başlı isteklerinde, kamu işlerinin tekrar düzenlenerek memuriyet ve ordu hizmetine herhangi bir ayırım yapmadan atama yapılmasını vurguluyorlardı⁷¹. Bu memur ve subayların toplumsal kökenine bakıldığı zaman onların daha çok “*halk çocuğu*” ve taşralılardan oluştuğu görülmektedir. Çünkü, üst sınıflar için makbul meslek Fransızca bilen bir Hariciye veya Dâhiliye memuru olmaktı. Halkın içinden gelen bu subay ve memur adayları İstanbullu ve Paşazâde çocuklarının yanında kendilerine karşı üvey evlat muamelesi yapıldığının farkındaydılar. Bu durum da muhalefetin gerekçelerinden biriydi⁷².

Jön Türkler diğer bir deyişle “*Mektepliler*”, devletin; Padişaha ve Paşalara değil, daha rasyonel esaslara istinat etmesi gerektiğini savunuyorlardı. Ayrıca bunlar, geleneksel Osmanlı asker ve sivil memurlarından farklı olarak görevde yükselmenin Padişahın lütfuyla değil, kendi becerileriyle olacağını biliyorlardı. Diploma sahibi olan bu insanlar, bir işe tayin edildikleri zaman bunu bir lütuf değil, hak olarak görüyorlardı⁷³. Bu anlayış, genelde usta çırak ilişkisi ile yetişmiş, çalıştığı dairedeki amirine ve Padişaha sorgusuz sualsiz itaat yoluyla atama ve yükselmeye alışmış geleneksel bürokrasinin alışık olmadığı bir durumdu.

Toplumsal kökenleri, muhalefet nedenleri, özlemleri ve istekleri bu şekilde özetlenebilecek olan Jön Türkler, amaçladıkları biçimde İstibdat rejimini yıkarak Meşrutiyeti ilan ettirdikten sonra, devleti tamamen kendi istedikleri şekilde yeniden düzenleme imkânı bulacaklardır. Bunu gerçekleştirmek için de meşrutiyetin ilk günlerinden itibaren “*devr-i sâbık*”ın görünen yüzü olan ve Jön Türkler tarafından nefret edilen istibdat döneminin asker ve sivil bürokratlarına karşı hızlı bir tasfiye sürecine girişilecektir. Böylece Osmanlı bürokrasisinde “*mektepliler çağı*” başlayacaktır.

⁷¹ M.Ş. Hanioglu, **Abdullah Cevdet ve Dönemi**, s. 279-280.

⁷² S. Akşin, **Jön Türkler**, s. 50-51.

⁷³ S. Akşin, **Jön Türkler**, s. 134.

I. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ASKERİ VE SİVİL BÜROKRASİDE GERÇEKLEŞTİRİLEN TASFİYELER

A) MEŞRUTİYETİN İLK DÖNEMLERİNDE ASKERİ VE MÜLKİ BÜROKRASİNİN DURUMU

1) Mülkî Bürokrasi’de Yaşanan Tasfiyeler

1908 yılının yaz aylarından itibaren Osmanlı Devletinin Balkan topraklarında bir takım hareketlenmeler görülmeye başlandı. 1907 yılının Eylül ayında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşmiş olan İTC⁷⁴ bu bölgede özellikle III. Ordu subayları ve küçük memurlar arasında yayılma alanı bulmuştu. Bölgedeki karışıklıklar III. Ordu’ya bağlı bazı subayların kendilerine bağlı birliklerle dağa çıkmalarına neden oldu⁷⁵. II. Abdülhamit’ten Meşruiyet’i ilan etmesini ve Anayasa’yı yürürlüğe koymasını isteyen bu isyancı subaylara karşı; İstanbul’dan bazı nasihatçiler gönderildi. Ancak bu nasihatçilerin çabaları işe yaramayınca II. Abdülhamit, olayları bastırmak için 18. Tümen Komutanı Şemsi Paşa’yı görevlendirdi (6 Temmuz 1908). Bunun üzerine Manastır’a gelen Şemsi Paşa, 7 Temmuz 1908’de İttihatçı bir subay tarafından öldürüldü⁷⁶. Ayaklanma kısa sürede Makedonya’daki III. Ordu’nun çeşitli birlikleri arasında yayılırken Edirne’de bulunan II. Ordu birliklerini de etkilemeye başladı. Olayların bu şekilde gelişmesi üzerine İTC de, isyancı subayları ve isyanı sahiplenerek tekrar meşrutiyetin ilanı için siyasi propagandaya girişti. Sultan, önce bu isteğe karşı direnerek öteden beri olduğu gibi hareketin liderlerini rüşvet, casusluk ve baskı yoluyla engellemeye çalıştı. Ancak bu yöntem bu kez tutmamıştı. Padişah’ın bütün girişimlerine rağmen ihtilalciler vazgeçmediler ve 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) tarihinde

⁷⁴ Meşrutiyetin ilanından sonra Meclis-i Mebusan’ın açılmasıyla Meclis’teki mebuslar tarafından İttihâd ve Terakkî Fırkası kurulmasına rağmen, bu çalışma boyunca hem Cemiyet daha kapsayıcı olduğu için hem de yazım birlikteliğini sağlamak adına İttihâd ve Terakkî Cemiyeti ifadesi kullanılacaktır.

⁷⁵ İttihatçı subaylardan ilk önce dağa çıkan İttihâd ve Terakkî Cemiyeti’nin Manastır Merkezi üyelerinden Kolağası Resneli Niyazi Beydi. Onun ardından Enver Bey ve Eyüp Sabri de birlikleriyle isyana katılacaklardır. (Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi, V, İkinci Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı (1908-1918)**, Ankara, (Tarihsiz), s.29-36.

⁷⁶ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi, V**, s. 32-33.

Manastır ve Makedonya'nın diğer merkezlerinde Meşrutiyet'in ilan edildiğini duyurdular⁷⁷.

Makedonya'daki vilayetlerde bu şekilde Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve buna İstanbul'un da uyması için baskı yapılması üzerine, İstanbul'da Meclis-i Vükelâ toplanmış ve Padişah'ın da onayıyla 11 Temmuz 1324 (24 Temmuz 1908) tarihinde II. Meşrutiyet ikinci kez ilan edilerek Anayasa yürürlüğe sokulmuştu⁷⁸. Böylece Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet dönemi başlamış oluyordu.

Meşrutiyet ilan edildiği zaman Sadrazamlık Makamı'nda, 22 Temmuz 1908 tarihinde hükümet kurmuş olan Sait Paşa bulunuyordu⁷⁹. Rejim değişmesine rağmen hükümette herhangi bir değişiklik olmamıştı. Çünkü ihtilali gerçekleştiren İTC üyeleri, dönemin yaygın ifadesiyle “*çoluk çocuk*”⁸⁰ olarak görülüyordu. Zaten Cemiyetin de hemen iktidara talip olmak gibi bir niyeti yoktu. Çoğunlukla küçük subay ve memurlardan oluşan Cemiyet, kendisini devlet yönetme konusunda yeterli bulmuyordu. Bu durumu Hüseyin Cahid ileriki günlerde şöyle anlatacaktır: “*Devr-i sâbık hiçbirimizi idare adamı olarak hazırlamadı. Bugün iş görebilecek olan adamlarımız o zaman memurîn-i devlet arasına sokulmazdı. Sokulanlar da iş başına kadar çıkamazdı*”⁸¹. Dolayısıyla Cemiyet ilk etapta perde arkasında kalmak zorundaydı. Bu durum da Osmanlı Devleti'nde iktidar denklemini, Tanzimat döneminde olduğu gibi Bâb-ı Âlî paşalarının lehine değiştirmişti. Devlet yönetimi Sait Paşa ve Kamil Paşa gibi İttihatçı olmayan yüksek bürokratların eline geçmişti⁸².

İhtilalin ilk günlerinde yaşananlar Osmanlı Devleti'nin idari yapısında büyük değişikliklerin yaşanacağını haber verir gibiydi. II. Abdülhamit, Şeyhülislam'ın huzurunda meşrutiyeti koruyacağına dair yemin etmiş; ardından halk, devlet dairelerini dolaşıp vükela ve memurlara meşrutiyete sadakat yemini ettirerek devr-i sâbıkta kötü

⁷⁷ B. Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 206-207; A. B. Kuran, **İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, s. 426-427.

⁷⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, I/II**, Ankara, 1991, s. 60; Padişah, 24 Temmuz (11 Temmuz)da Meşrutiyeti ilan etmişse de resmi olarak ilan tarihi Makedonya'da Meşrutiyet'in ilan edildiği 23 Temmuz (10 Temmuz) 1908 tarihi kabul edilmiştir. Öyle ki Padişah'ın Kanûn-i Esâsi'nin tekrar yürürlüğe konulması ve Meclis-i Mebûsan'ın toplanması ile ilgili İrâdesi'nin tarihi Düstûr'da 23 Temmuz (10 Temmuz) olarak kaydedilmiştir. (**Düstûr**, Tertip: II, Cilt: I, Dersaadet, 1329, s. 1-2).

⁷⁹ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar, II**, İstanbul, 1982³, s. 1061.

⁸⁰ S. Akşin, **Jön Türkler**, s.144.

⁸¹ Hüseyin Cahid, “İslahata Nereden Başlamalı?”, **Tanîn**, 1 Ağustos 1324/14 Ağustos 1908, No: 14.

⁸² S. Akşin, **Jön Türkler**, s. 144.

şöhret kazanmış kişilerin görevlerinden uzaklaştırılmalarını istemeye başlamıştı⁸³. Ayrıca, istibdat döneminin, hak edilmeden sadece saraya yakınlık ve jurnalcılık ile elde edilen memuriyet ve maaşları da sorgulanır olmuştu⁸⁴.

İTC, doğrudan iktidara sahip olmak konusunda çekimser kalsa da idareyi ve bürokrasiyi kendi istediği şekle sokmak için harekete geçmişti. Eski monarşist bürokrasi gözden geçirilerek mümkün olduğu kadar değiştirilmeye ve yeni döneme uygun bürokratik kadro oluşturulmaya çalışılıyordu⁸⁵. Cemiyet, halk ve 25 Temmuz 1908 tarihinde kendi inisiyatifi ile sansür baskısından kurtulmuş basın⁸⁶, hükümete karşı şiddetli taarruzlara başlamıştı. Çünkü Sait Paşa'nın 22 Temmuz'da kurmuş olduğu Hükümet, monarşist eğilimleri olan, Padişaha yakın ve devr-i sâbıkta kötü şöhret sahibi olmuş birçok kişiyi bünyesinde barındırıyordu⁸⁷. Başta Bahriye Nâzırı Hasan Rami Paşa ve Dahiliye Nâzırı Memduh Paşa olmak üzere hemen bütün kabine üyeleri eleştirilerden nasibini alıyordu. Cemiyet, halk ve basın tarafından gelen bu baskılara daha fazla dayanamayan Sait Paşa Hükümeti istifa etti. Ancak Padişah, hükümeti kurma görevini 1 Ağustos 1908 tarihinde tekrar Sait Paşa'ya verdi⁸⁸. Aynı gün bir Hatt-ı Hümayûn yayımlayan Padişah; hükümet kurulurken ülkedeki silahlı kuvvetlere hükmeden Bahriye ve Harbiye Nâzırları'nın kendisi tarafından tayin edileceğini belirtiyordu⁸⁹.

Yeni kurulan hükümette, II. Abdülhamit'in isteği ile Harbiye Nezâreti Ömer Rüştü Paşa'ya, Bahriye Nezâreti de yeni devrin istenmeyen adamlarından olan Hasan Rami Paşa'ya tevcih edilmişti. Diğer hükümet üyelerinin birçoğu da eski hükümet üyelerinden oluşuyordu⁹⁰. Bu durum hemen tepkiyle karşılanmıştı. Tanîn Gazetesi'nde yeni hükümet; *"Anlaşıyor ki Bâb-ı Âli eski düşüncelerden ayrılmıyor. Hala güç ve değeri vezirlik rütbesi, "balâ" rütbesi kazanmış kimseler arasında arıyor. Oysa düşünmüyor ki bizim ülkede rütbe, değerlilik tanıtı değildir. Kendilerinden*

⁸³ Mehmet Tevfik Biren, **Bir Devlet Adamının II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, I**, (Yay. Haz: F. Rezan Hürmen), İstanbul, 1993, s. 450.

⁸⁴ Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım, I**, İstanbul, 1992, s. 70.

⁸⁵ Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İstanbul, 2006⁴, s. 156.

⁸⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, İstanbul, 1976, s. 14.

⁸⁷ Y. H. Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi, I/II**, s. 69.

⁸⁸ Y. H. Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi, I/II**, s. 71

⁸⁹ **Düstûr, II/I**, s. 11-14.

⁹⁰ Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Ankara, 1987⁴, s. 3; H. C. Yalçın, **Siyasal Anılar**, s. 21.

yararlanılacak adam yetiştirilmeye çalışılmadı, casus yetiştirildi”⁹¹ sözleriyle eleştiriliyordu. Ayrıca Hüseyin Cahid, *Tanîn*’de yeni hükümeti değerlendirdiği yazısında, meşrutî yönetimlerde Padişah’ın Harbiye ve Bahriye Nâzırları’nı belirlemesinin söz konusu olamayacağını vurgulayarak, yeni rejimde millete karşı sorumlu olanın Heyet-i Vükelâ olduğunu; içinde Padişah tarafından atanmış kişilerin bulunduğu bir hükümetin, uyumlu çalışamayacağını iddia ediyordu. Cahid’e göre bir devletin idaresi mutlakıyetten meşrutiyete geçmek gibi büyük bir değişikliğe uğrarsa o devlette idare, zihinleri ve fikirleri bu yeni idare ile “*perverde*” olmuş zevata bırakılmalı idi. Çünkü “*idâre-i istibdâdın kavâid-i keyfiyesine alışmış, irtikâb ve irtişâ ile terakkî etmiş, hayatlarını, terakkîlerini, saadetlerini, iltimâsa, jurnalciliğe medyûn bulunmuş kimselerin bir ilân-ı resmi ile tashîh-i ahlak etmeleri kabil olamazdı*”⁹².

23 Temmuz 1908 tarihinde Osmanlı Devleti için yeni bir devir başlamıştı. Ancak bu yeni devrin ne olduğu, toplum ve devlet hayatına ne getirip ne götürdüğü hakkında ortak bir fikir yoktu. Toplumun her kesimi yeni dönemi farklı biçimlerde algıyordu. Örneğin; köylü ve tüccarlar meşrutiyeti vergi vermeme özgürlüğü olarak algılayarak; birçok memur, terfi ve maaş artışı olarak değerlendiriyordu. Bunlar özellikle II. Abdülhamit döneminde ikinci planda kalmış ve kendilerine tayin, terfi ve maaş konularında haksızlık yapıldığını düşünen kişilerdi ki, birçoğu İTC’ye bu sıkıntılar nedeniyle meyletmişti. Bunlara göre artık şikâyetçi oldukları konular ortadan kaldırılacaktı. Hatta, devr-i sâbıkta özellikle siyasi nedenlerle işten çıkarılmış kişilerin, tekrar devlet hizmetine dahil edileceklerine dair söylentiler yayılmaya başlamıştı. Oysa devr-i sâbıkta yapılan haksızlıkları eleştirerek ihtilali gerçekleştiren İTC, idare örgütünü modernleştirmek ve daha rasyonel esaslara istinat eden bir sisteme geçmek istiyordu⁹³.

Meşrutiyet’in ilan edildiği gün İTC merkezinin isteği doğrultusunda Makedonya’da bulunan siyasi suçluların affedilmesine dair bir Padişah İrâdesi yayınlanmıştı. Artık otoritesini kaybetmiş olan hükümet, bu irade ile aslında kendiliğinden gerçekleşecek bu duruma bir kanun çerçevesi çizmek istemişti. Ancak o günlerin kargaşalı ortamında Rumeli hapishanelerindeki bütün suçlular zorla dışarı çıkmışlardı. Bu durum Anadolu ve İstanbul’daki diğer hapishanelere de sirayet

⁹¹ H. C. Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 20-21.

⁹² Hüseyin Cahid, “Yeni Heyet-i Vükelâ” *Tanîn*, 21 Temmuz 1324/3 Ağustos 1908, No: 3.

⁹³ S. Akşin, *Jön Türkler*, s. 149.

etmişti⁹⁴. Bu arada Rumeli’de bulunan III. Ordu Müfettişliği’nden gelen telgraf üzerine Makedonya’da çetecilik faaliyetlerinde bulunanların da affedilmeleri kararlaştırılmıştı. (27 Temmuz 1908)⁹⁵. Suçluların affedilmesine dair Padişah İrâdesi’nden sonra istibdat rejiminin ayırt edici özelliklerinden olan ve hürriyet mücadelesi veren kişilerin en büyük düşmanlarından hafiyelik kurumu da, 30 Temmuz 1908 tarihinde yayınlanan bir İrâde ile ortadan kaldırılmıştı⁹⁶.

Meşrutiyet’in ilanıyla gelen bu aflarla birlikte farklı bir sorun ortaya çıktı. II. Abdülhamit, saltanatı boyunca kurduğu rejime muhalefet eden kişileri genelde bir hizmete tayin veya ikamete memuriyet kaydıyla taşraya sürgüne gönderiyordu. Dolayısıyla hapiste olmayan ancak siyasi suçlu olarak kabul edildiği için taşrada istihdam edilmiş çok sayıda memur vardı. İşte çıkarılan bu affın sürgünlere şamil olup olmadığı Meclis-i Vükelâ’da tartışılmış sonuç olarak 27 Temmuz 1908 tarihinde bunların da affedilmelerine dair İrâde-i Seniyye çıkmıştır⁹⁷. Zaten daha affa dair irâde yayınlanmadan hürriyetin ilanıyla birlikte sürgünde olan bu kişiler İstanbul’a gelmeye başlamışlardı. Buldukları yerden gelirken yolluklarının karşılanmasını isteyen bu kişiler, İstanbul’a vardıklarında rütbe ve eğitimlerine göre birer memuriyet talep ediyorlardı. Bu durum, hükümet için bir süre sonra altından kalkılamaz bir hal almıştı. Öyle ki hükümet, taşrada bulunan siyasi suçlulardan askerlerin bir işte istihdam edilmiş olanlarının buldukları görevlerde kalmalarına; açıkta olanlarının da, Dersaadet’e gelmemelerine dair telgrafla emir göndermek zorunda kalmıştı⁹⁸. Bu uyarılara rağmen, II. Abdülhamit rejiminin gazabına uğramış sürgünler, hürriyetin ilanıyla geldiğini düşündükleri nimetlerden hak iddia etmeye başlamışlardı. Çok sayıda küçük memur ve subayın yanı sıra bu grup içerisinde Jön Türk hareketinin tanınmış simalarından Dağıstanlı Murat Bey (Mizancı), Ali Kemal, Prens Sabahattin gibi isimler de vardı. Bunlardan birçoğu Meşrutiyet rejiminden umduklarını bulamayınca saray çevresinde

⁹⁴ **Düstûr**, II/I, s. 3-4; Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, I/II, s. 68.

⁹⁵ **Düstûr**, II/I, s. 4-5.

⁹⁶ **Düstûr**, II/I, s. 9-10.

⁹⁷ Makedonya’da eşkıyalık yapanlar ve siyasi suçluların affedilmesinden sonra hapisanelerde bulunan adi suçlular da birçok yerde af isteği ile baş kaldırmışlardı. Bunun üzerine hükümet af kanununu genelleştirmek zorunda kalmış, küçük kısıtlamalar dışında bütün suçluları affetmiştir. (**Düstûr**, II/I, s. 5-6). Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte çıkarılan genel af ile ilgili geniş bilgi için bkz: Taner Aslan, “II. Meşrutiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, III/5, Kış-2009, Ankara, 2010, ss.41-60

⁹⁸ “Mevkufin-i Siyasiye-i Askeriye”, **Tanîn**, 25 Temmuz 1324/7 Ağustos 1908, No: 6.

statükoları sarsılan kişilerle bir araya gelerek din kisvesi altında bir muhalefet cephesi oluşturacaklardır⁹⁹.

1 Ağustos 1908 tarihinde Sait Paşa tarafından kurulmuş olan Hükümet, hiçbir kesimi memnun etmemişti. Basın, özellikle Harbiye ve Bahriye Nâzırları'nın Padişah tarafından belirlenmesini eleştiriyordu. Kamuoyunun da pek memnun olmadığı bu hükümetin devam etmesi mümkün görünmüyordu¹⁰⁰. Hükümete karşı tepkilerin en fazla yoğunlaştığı nokta, istibdat döneminde saraya yakın olan ve kötü şöhret sahibi kişilerin hala herhangi bir kovuşturmaya tabi tutulmamış olmasıydı. Tanîn gazetesi, meşrutiyet aleyhtarı olduğu düşünülen başta Mabeyn Başkatibi Tahsin Paşa olmak üzere bu kişilerin, Padişah ile halk arasına girerek, Padişah'ın halka olan itimadını sarsmak istediklerini iddia ediyordu. Dolayısıyla bu kişiler bir an evvel değiştirilmeliydi¹⁰¹. Zaten inkılâbın akabinde Meşrutiyet'in ilanını kutlayan halk, büyük bir kalabalık oluşturarak saraya kadar gelmiş ve burada bulunan Şeyhülislam'a Mabeyn'den uzaklaştırılmalarını istedikleri saray memurlarının bulunduğu bir liste sunmuşlardı. Listede, Başkatip Tahsin, İkinci Katip Ahmet İzzet Holo, Tatar Şakir, Kaba Sakal Mehmet Paşa gibi isimler vardı¹⁰². Bu arada aynı gazete memurlara verilecek maaşları söz konusu ederek; Sait Paşa'dan, idarenin düzelmesi, haksızlıkların kalkması gibi ideallerle ilan edilen meşrutiyet döneminde, verilecek maaşların neye göre verileceğini soruyordu. Çünkü Sait Paşa, meşrutiyetin ilanından sonra memur maaşları ile ilgili yeni düzenlemeler içeren bir kararname hazırlamıştı. İşte gazete, eski devirde hafiyelik, jurnalcılık, iltimas, rüşvet gibi haksız yollarla maaşını beş on misline çıkararak kişilere yine aynı maaşın mı yoksa yayınlanan kararnameye göre düzenlenecek maaşın mı verileceğini soruyordu¹⁰³.

⁹⁹ Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, I, s. 68-69.

¹⁰⁰ A. Kansu, **1908 Devrimi**, s. 166.

¹⁰¹ "Bazı Esrâr-ı Mühimme", **Tanîn**, 21 Temmuz 1324/3 Ağustos 1908, No: 5; Hatta eleştirilen sadece Sait Paşa'nın eski devir adamlarına karşı müsamahakâr davranışı değildi. Aynı zamanda kendisi de en az onlar kadar devr-i sâbık adamı olmakla suçlanıyordu. Sait Paşa'nın devr-i sâbık seyyiatını açık bir şekilde anlatan bir yazı için bkz: Ebüzziya Tevfik, "Said Paşa Hazretlerine", **Asker**, 21 Ağustos 1324/3 Eylül 1908, No: 1, ss.28-32.

¹⁰² Süleyman Kâni İrtem, **Meşrutiyet Doğarken, 1908 Jön-Türk İhtilali**, (Haz: Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul, 1999, s. 84.

¹⁰³ "Sadrazam Said Paşa Hazretlerine", **Tanîn**, 23 Temmuz 1324/5 Ağustos 1908, No: 5.

Kamuoyundan gelen baskılara daha fazla dayanamayan Sait Paşa Hükümeti, 5 Ağustos 1908’de istifa etti. Padişah, yeni hükümeti kurma görevini Kamil Paşa’ya verdi. Kamil Paşa, 7 Ağustos 1908 tarihinde hükümeti kurdu¹⁰⁴.

Sait Paşa’nın istifa ettiği gün sarayda da beklenen değişiklikler yaşanmış ve Tanîn gazetesinde “*Mabeyn Başkatibi Tahsin Paşa ve Ragıp Paşa’nın Mabeyn’den alakaları kat’ olunmuştur*”¹⁰⁵ şeklinde kısa bir haber görülmüştü. Ayrıca istifa etmiş olan Bahriye Nâzırı Hasan Rami Paşa, Dahiliye Nâzırı Memduh Paşa ve Şehremini Reşit Paşa, firar edeceklerinden şüphelenildiği için 6 Ağustos’ta tevkif edilmişlerdi. Bunların yanı sıra, polis ve zabıta teşkilatından birçok kişi istihdamları uygun görülmediği gerekçesi ile açığa alınmışlardı¹⁰⁶. Böylece eski devir bürokrasisine karşı hızlı bir tasfiye süreci başlamış oluyordu.

Aslında bu tasfiye süreci, hürriyetin ilanıyla birlikte ülkede yaşanan kargaşa ve anarşi ortamında başlamıştı. Yukarıda belirtildiği üzere meşrutiyet, hürriyet gibi kavramların mahiyetini tam olarak kavrayamamış kalabalıklar, şikâyetçi oldukları eski rejimin görünen yüzü olan memurlara karşı şiddet eylemlerine başlamışlardı. İstenmeyen memurlar bin türlü hakaretlerle devlet dairelerinden kovuluyorlardı¹⁰⁷.

Eski devir bürokrasisine karşı girişilen bu hareketler İstanbul’la sınırlı değildi. Aynı şekilde taşralarda da özellikle İTC’nin organize ettiği halk, bürokrasiye karşı harekete geçmişti. Devr-i sâbıkta üzerine yüklenen ağır vergiler altında ezilmiş olan halk; meşrutiyeti -en basit şekilde- vergi vermeme özgürlüğü olarak algılıyordu. Bunun yanı sıra merkezden gönderilmiş olan memurlar, özellikle vergi toplama konusunda halkı baskı altında tuttuğu için ilk tepki de bu memurlara karşı ortaya çıkmıştı. Meşrutiyetle birlikte bunların hükmü yok olunca birçok yerde halk kendiliğinden memurları defetmeye kalkışmıştı. Hüseyin Cahid’e göre halkın nefretini kazanan memurlar, davranışları ile yapılanları hak etmiş olsa da onların üzerinde bir devlet memuru sıfatı vardır. Şayet halk, devlet memuruna bu şekilde davranmayı alışkanlık

¹⁰⁴ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, III, İstanbul, 1982³, s. 1391; Ali Cevat Bey ve Enver Ziya Karal, Kamil Paşa’nın hükümet kurduğu tarih olarak 6 Ağustos 1908 tarihini kaydetmektedirler, bkz: Ali Cevat, **İkinci Meşrutiyet’in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi**, (Haz: Faik Reşit Unat), Ankara, 1991³, s. 8; E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s. 46.

¹⁰⁵ **Tanîn**, 23 Temmuz 1324/5 Ağustos 1908, No: 5.

¹⁰⁶ **Tanîn**, 24 Temmuz 1324/6 Ağustos 1908, No: 6.

¹⁰⁷ Ahmet Turan Alkan, **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, İstanbul, 2006², s. 94-96.

haline getirirse ileride tayin edilecek memurlara da riayet etmemeye başlayacaktır. Dolayısıyla bunun önüne geçmek için hükümetin halktan önce davranarak gerekli kanuni düzenlemeleri yapması gerekmektedir¹⁰⁸.

Birçok vilayetten merkeze çekilen telgraflarla valilerin azledilmesi isteniyordu. Örneğin; Trabzon Valisi Ferid Paşa; Trabzon halkının baskıları sonucu Dâhiliye Nâzırı tarafından İstanbul'a çağrılmıştı¹⁰⁹. Dönemin basını hemen her gün azil ve tasfiye haberleri veriyordu. Örneğin 7 Ağustos tarihli Tanîn Gazetesinde bu aziller, "*idâre-i sâbıkanın en mülevves vesâit-i icrâiyesinden, haftiyelerinden, zalimlerinden olan, Hicaz Valisi Ragıp, Erzurum Valisi Abdulvahab, Trabzon Valisi Ferid, Kastamonu Valisi Fuad, Beyrut Valisi Mehmed Ali, Adana Valisi Bahri Paşa ve Beyler azledilmiştir. İşte ahaliye emniyet verecek şeyler bu gibi icraâttır*"¹¹⁰ şeklindeki haberle alkışlanmaktadır.

Merkez ve taşralarda yaşanan bürokratik tasfiyelerde, İTC'nin etkin olduğu görülmektedir. Taşralarda inisiyatifi ele alanlar genellikle, buldukları yerlerde birer İttihatçı dernek kuran II. Abdülhamit'in sürgüne gönderdiği eski muhaliflerdi¹¹¹. Ahmet Reşit Rey'in tespitiyle, hükümeti etkilemek ve yönetimde söz sahibi olmak isteyen bütün oluşumlar gibi İTC de, memurların azil ve atanması salahiyetinin kendilerinde olduğunu göstermek suretiyle, halk nazarında hükümet nüfuzuna sahip görünmeye çalışıyorlardı. Nitekim o sırada Halep Valisi olan Ahmet Reşit Rey, kendisine de devamlı "*İttihâd ve Terakkî Kulübü*" mührüyle bazı memurlar hakkında azil ve tard istekleri geldiğini ifade etmektedir¹¹². Cemiyet merkezleri, önceki dönemde sû-i istimal, rüşvet, iltimas gibi hallerle tanınmış memurların listelerini Nezâret ve Vilayetlere vererek bunların işten el çektirilmelerini istiyordu. Böylece Cemiyetin "*denetleme iktidarı*" da resmiyet kazanmış oluyordu¹¹³. Ancak, eski devir memurlarına karşı bazı

¹⁰⁸ Hüseyin Cahid, "Taşralarda", **Tanîn**, 6 Ağustos 1324/19 Ağustos 1908, No: 19.

¹⁰⁹ "Trabzon Valisinin İşten El Çektirilmesi", **Tanîn**, 24 Temmuz 1324/6 Ağustos 1908, No: 6; A. F. Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s. 4.

¹¹⁰ "Valilerin Azli", **Tanîn**, 25 Temmuz 1324/7 Ağustos 1908, No: 7.

¹¹¹ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, İstanbul, 2007⁷, s. 31-32.

¹¹² Ahmet Reşit Rey, **Gördüklerim-Yaptıklarım, (1890-1922)**, (Yay. Haz: H. Nâzım), İstanbul, 1945, s. 103-104.

¹¹³ Kudret Emiroğlu, **Anadolu'da Devrim Günleri, II. Meşrutiyetin İlanı (Temmuz-Ağustos 1908)**, Ankara, 1999, s. 45. Emiroğlu eserinde Anadolu'nun hemen hemen bütün şehirlerini tek tek ele alarak meşrutiyetin buralarda nasıl karşılandığını ve eski devir bürokrasisine karşı halkın tepkisini etkili bir şekilde incelemektedir. Meşrutiyet ilan edildiğinde Bursa Valisi olan Mehmet Tevfik (Biren) Bey'de Bursa bağlamında bu konuda oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir. M. T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatırları**, I, s. 465-470. Ayrıntılı bilgi için bkz: Hüseyin Cahid,

kimselerin Cemiyet adına giriştikleri taarruzlar çoğalınca bu duruma bir dur demek gerekti. İstenmeyen Sait Paşa Hükümeti istifa edip yerine Kamil Paşa'ya hükümet kurma görevi verilince İTC, 6 Ağustos 1908 tarihinde bir beyanname yayınlayarak, bu “*namuskâr*” hükümetin verimli bir şekilde çalışabilmesi için halkın “*idâre-i umûra*” müdahale etmemesi gerektiğini belirtmişti. Ayrıca beyannamede “*Osmanlı İttihâd ve Terakkî Cemiyeti muamelât-ı resmiye-i hükümete, bilhassa memurları tayin ettirmek gibi teferruata katiyen müdahale eylemek hakkını haiz değildir*” ve “*İdâre-i sâbıkaya mensup olan bazı kimseler hakkında da ne yolda muamele icrabedeceği makamât-ı aidesinde tezekkür edilmekte olduğundan bu hususta dahi örfî ve tahakkümü muâmelâtan katiyen ihtiraz ve içtinab olunmalıdır...*”¹¹⁴ ifadeleri ile yaşanan olayların önü alınmaya çalışılmıştı. Yine İsmail Hakkı Bey, Tanîn’de yazdığı makalesinde; bir takım kişilerin Cemiyet adına yanlarına topladıkları halkla birlikte memurlara karşı giriştikleri hareketlerin yanlış olduğunu savunarak; Cemiyet’in hiçbir zaman hükümet işlerine karışmadığını iddia etmektedir. Ayrıca devletin görünen yüzü olan memurlar, hata yaptığı zaman cezasını devletin vereceğini ve memurların azil ve tayinine sadece sorumlu kişilerin karar verebileceğini belirtmektedir¹¹⁵.

Daha inkılâbın ilk günlerinden itibaren devr-i sâbık bürokratlarına karşı şiddetli hücumlarda bulunan Tanîn gazetesi bile memurlara karşı girişilen hareketleri abartılı bulmuş ve bu tür hareketlerin sonlandırılması gerektiğine dair yazılar yayınlamaya başlamıştı. “*Küçük Memurların Ne Kabahati Var?*” başlıklı imzasız bir yazıda; devr-i istibdadı yaşamış insanların içerisinde hiçbir şeye bulaşmadan yaşamış temiz insanların çok fazla olamayacağı iddia ediliyordu. Bu nedenle tamamen memur olmak hasebiyle veya amirlerinin zorlamasıyla devr-i istibdatta rüşvet, sû-i istimal, irtikâb gibi suçlara karışmış küçük memurların affedilmeleri gerektiği belirtilmektedir. Çünkü bunların yaptıkları küçük yolsuzluklara kadar incelemeler genişletilirse devlet idaresinde çalıştıracak adam bulmak zorlaşacaktı. Zaten asıl işin başında olanlar ve devr-i istibdadın büyük “*zulümkârları*” teker teker cezalarını buldukları bu günlerde bunların yaptıkları beş on kuruşluk küçük sû-i istimaller “*sadaka-i saadet-i hürriyet*” olarak

“Taşralarda”, **Tanîn**, 6 Ağustos 1324/19 Ağustos 1908, No: 19; A. Kansu, **1908 Devrimi**, ss. 155-215.

¹¹⁴ Y. H. Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, I/II, s. 79-80.

¹¹⁵ İsmail Hakkı, “Ahali ve Memurin”, **Tanîn**, 14 Ağustos 1324/27 Ağustos 1908, No: 27.

kabul edilmeliydi. Makale, “*Kaç nâsiyemiz var çıkacak pâk ve dirahşân*”¹¹⁶, sözüyle bitmektedir ki bu söz mevcut bürokrasinin içinde bulunduğu dramatik durumu veciz bir şekilde anlatmaktadır¹¹⁷.

Ülkede yaşanan karışıklıklara Kamil Paşa Hükümeti daha fazla seyirci kalamamıştı. Bu durumda Hükümet, Osmanlı tarihi açısından çok da yabancı olunmayan bir yönleme başvurmak zorunda kalmıştı ki o da “*Tensîkat*”tı¹¹⁸. II. Abdülhamit döneminde belli başlı kadrosu olmayan dairelere iltimas yoluyla gereğinden fazla memur alınırdı. Çoğu kez daireye bile uğramayan bu kişilerin işini de koruyucusuz memurlar yapmak zorunda kalırdı. Bu da hem maliyeye büyük bir yüke hem de dairelerde huzursuzluğa neden olurdu. “*Tensîkat bu gibi halleri tabii ve akla uygun bir şekle sokmak için yapılırdı*”¹¹⁹.

Tensîkat’ın, zikredilen sebeplerin dışında ideolojik olmasa da bürokrasi içerisinde yaşanan hizip çatışmalarında karşı tarafı ortadan kaldırmak için de kullanıldığı görülmüştü. Örneğin Mithat Paşa’dan sonra Sadaret’e gelen Mahmut Nedim Paşa, iktidarını güçlendirmek için Âlî ve Fuat Paşalar taraftarı bürokratlara karşı sert bir temizlik hareketine girişmiş ve merkez ve taşra teşkilatının o güne kadar gördüğü en kapsamlı memur tensîkatını gerçekleştirmişti¹²⁰.

Meşrutiyet’in ilanından sonra zaten kendiliğinden başlamış olan tensîkate 14 Ağustos 1908 tarihinde yayınlanan bir Padişah İrâdesi ile hukuksal çerçeve çizilmişti. İrâde’de öncelikle hâl-i hazırda devam eden tensîkate göre dairelerde gereğinden fazla olan memurlardan açığa çıkarılanların yaşlı olanlarının emekliye sevk edileceği, diğerlerine ise yeni bir göreve tayin edilinceye kadar “*mazûliyet maaşı*” bağlanacağı kararlaştırılmış olmasına rağmen, tensîkate maruz kalan memurların bu uygulamaya itiraz ettiği belirtiliyordu. Ancak, “*devâir-i merkeziyenin hâl-i hazırı ıslahat ve tensîkate pek muhtaç*”, olarak değerlendirildiği için bu itirazlar dikkate alınmamış ve mevcut memurlar içinde, “*lüzûmundan fazla ve ehliyet ve kabiliyetleri gayr-i kâfi*” olanların harice çıkarılacakları ve bunlara bir hizmete tayin edilinceye kadar “*mazûliyet*

¹¹⁶ Temiz ve parlak çıkacak kaç alınımız var?

¹¹⁷ “Küçük Memurların Ne Kabahati Var”, **Tanîn**, 27 Temmuz 1324/9 Ağustos 1908, No:9.

¹¹⁸ Tensîkat: 1. Düzen verme(ler), düzenleme(ler). 2. Fazla memuru işten çıkarma. (Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, 1999¹⁶, s. 1080).

¹¹⁹ Y. H.Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, I/II, s. 90.

¹²⁰ E. Tural, **Teşkilat ve Tensikat Kanunu**, s. 47.

maaşı” verileceği ifade ediliyordu. Açığa çıkarılacak memurlara verilecek mazûliyet maaşını da belirleyen İrâde’ye göre; mevcut maaşı 1000 kuruşa kadar olanlara maaşının tamamı; 1000 kuruştan fazla olanlara, 1000 kuruşun tamamı üst tarafının da yarısı mazûliyet aylığı olarak bağlanacaktı. Ayrıca, açıkta geçecek sürenin de emeklilik süresine eklenmesi kararlaştırılmıştır¹²¹.

14 Ağustos tarihli Padişah İradesi’nin içeriği hiç zaman kaybedilmeden 15 Ağustos’ta Nezâretlere gönderilmiş ve her Nezâret de kendi dairesinde uygulamaya koymuştu¹²². Nezâretlerde kurulan ve üç üst düzey memurdan oluşan Tensîkat Komisyonları hızlı bir şekilde memurları değerlendirmeye başlamışlardı¹²³.

Dersaadet’te bulunan merkezî daireler için kararlaştırılan tensîkatın kısa bir süre sonra taşraları da kapsayacak şekilde genişletildiği görülmektedir. Evvela 18 Ağustos 1908’de Dâhiliye Nezâreti, vilayetlere çektiği telgrafla buralarda bulunan memurlar arasında “*sû-i ahval ile müştehir ve emniyete gayr-i layık ve nâ-ehil kimseler*” varsa bunların halk tarafından şikayet edilmesine gerek kalmadan bağlı buldukları Nezâretlere bildirilmesini ve bu suretle ne kadar memurun değiştirilmesi gerektiğine dair listelerin hazırlanarak Dahiliye Nezâreti’ne gönderilmesini istiyordu¹²⁴. Yine 19 Ağustos’ta 14 Ağustos tarihli Padişah İradesi’nin merkezde olduğu gibi taşralarda da uygulanacağı “*bütûn vilâyet ve elviye-i mülhakaya tebliğ olunmuştur*”¹²⁵.

Vilayetlere gönderilen bu tebligat üzerine 29 Ağustos 1908 tarihinde, Sivas Vilayeti’nden Dâhiliye Nezâreti’ne çekilen telgraf, taşralarda bürokrasinin içinde bulunduğu durumu açık bir şekilde özetlemektedir. Vali Hazım imzasıyla çekilen telgrafta; vilayette bulunan memurların, mevcut işleri yerine getirme konusunda zaten yeterli olmadıkları belirtilerek; bir takım komisyonlar tarafından bunlara ayrıca görevler yüklendiği için dairelerdeki vazife ve muamelat ıslah ve tensîk edilmedikçe memur açığa çıkarmanın mümkün olmadığı ifade edilmiştir¹²⁶.

¹²¹ **Düstûr**, II/I, s. 55-56; Tural, **Teşkilat ve Tensikat Kanunu**, s. 48-49. (Erkan Tural eserinde bu iradenin tarihini 13 Ağustos olarak zikretse de; Düstûr’da Rumi 1 Ağustos dolayısıyla Miladî 14 Ağustos olarak kaydedilmiştir).

¹²² **BOA. DH. MKT.** Dosya No: 1280, Gömlek No: 74.

¹²³ E. Tural, **Teşkilat ve Tensikat Kanunu**, s. 50.

¹²⁴ M. T Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, I, s. 466.

¹²⁵ **BOA. DH. MKT.** D: 2613, G: 125; Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, I, s. 466.

¹²⁶ **BOA. DH. MKT.** D: 1289, G: 79.

Hükümetin, kadrolarda kalacak ve açığa çıkarılacak memurlar için öngördüğü maaş düzenlemesine Hüseyin Cahid Bey, tensîkat çalışmalarını değerlendirdiği bir yazıda itiraz ediyordu. 14 Ağustos tarihli Padişah İrâdesi'ne göre, açığa çıkarılacak memurlardan maaşı 1000 kuruşa kadar olanlara maaşlarının tamamı, 1000 kuruştan fazla olanlara, 1000 kuruşun tamamı üst tarafının da yarısı kadar maaş ödenecekti. Hüseyin Cahid Bey'e göre; zaten maaşı 1000 kuruştan fazla olanlar bu maaşı haksızlıkla hafiyelik, jurnalcılık, irtikâb gibi hallerle artırmışlardı. Dolayısıyla 5000 kuruş maaşı olan bir memurun maaşı 3000 kuruşa düşeceği gibi eski devirde altı ayda bir alınan maaşlar artık aylık ödeneceğinden bu kişiler zarar değil kar etmiş olacaklardı. Bu nedenle asıl tensîkatın yüksek maaşlılar arasında yapılması gerekliydi¹²⁷. Yine aynı yazıda Hüseyin Cahid Bey'in, dairelerde kimlerin açığa çıkarılıp kimlerin bunların yerine tayin edileceğini tartışırken; ehliyet ve liyakati ön plana çıkardığı görülmektedir ki ona göre bunun en belirgin göstergesi mektepten diplomalı olmaktır. Özellikle gençlerin önünü açmak adına diplomalılara öncelik tanınmalıdır¹²⁸. Hüseyin Cahid Bey'in bu tutumu Jön Türklerin ve İTC'nin taşıdığı “*Mekteplilik*” ideolojisine de uymaktadır.

Dairelerde esen tensîkat rüzgarı, ihtilali gerçekleştiren grupların devr-i sâbıkta en fazla şikayetçi oldukları sorunlardan jurnalcılığı hortlatmıştı. Özellikle küçük memurlar memnun olmadıkları amirlerini “*devr-i sâbık adamı*” dır diyerek Tensîkat Komisyonları'na jurnallemeye başlamışlardı. Tanîn yazarı İsmail Hakkı Bey, bu sorunu sütunlarına taşıyarak, devlet dairelerinde olması gereken hiyerarşi ilkesinin zedelenmesine neden olacak böylesi davranışların engellenmesi gerektiğini savunmaktaydı¹²⁹.

Devlet dairelerinde yaşanan geniş temizlik hareketlerine paralel olarak Kamil Paşa Hükümeti de, 16 Ağustos 1908 tarihinde yayınladığı resmi programında, Nezâretleri ıslah ederek, fazla memurları emekliye sevk edeceğini vaat ediyordu¹³⁰. İdare mekanizmasında yaşanan ve yaşanması muhtemel olan böyle büyük bir değişim İTC'nin yarı resmi yayın organı olan Tanîn gazetesini bile tedirgin etmişti. Gazetede

¹²⁷ Hüseyin Cahid, “Dairelerde Tensîkat”, **Tanîn**, 5 Ağustos 1324/18 Ağustos 1908, No: 18.

¹²⁸ Hüseyin Cahid, “Dairelerde Tensîkat”, **Tanîn**, 5 Ağustos 1324/18 Ağustos 1908, No: 18.

¹²⁹ İsmail Hakkı, “Memurlar ve Amirler”, **Tanîn**, 22 Ağustos 1324/4Eylül 1908, No: 32.

¹³⁰ F. Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s. 39.

“Şikayetlerimiz” başlığı altında çıkan yazıda; Şûrâ-yı Devlet’te yapılan tensîkatın usulsüz olduğu iddia edilerek mazisi karanlık birçok kişi vazife başında kalırken işe yarayacak kişilerin harice çıkarılması eleştiriliyordu¹³¹. Ayrıca Hüseyin Cahid tensîkat çalışmalarının bu kadar kapsamlı tutulmasının ileride çok önemli bir soruna neden olacağını iddia ediyordu ki, o da devlet dairelerinde çalıştırılacak adam bulunamaması idi. Çünkü Cahid’e göre; önceki dönem hiç kimseyi idare adamı olarak yetiştirmemişti. Dolayısıyla istibdat idaresinin doğası gereği merkeze yaklaştıkça ahlakı bozulmuş olan memurlar arasında, saf ve temiz kalmış olanları bulmak zordu. Bu nedenle idareyi ıslah etmeye yönelmiş olan devlet ricalinin önünde iki seçenek vardı: “*ya mâzinin bütün karanlıklarını karıştırarak bütün hafâyâ ve esrârı ortaya dökmek yahut birçok şeyleri meshût bırakarak üzerine bir afv ve nisyan örtüsü çekmek. Adam kahtlığından muzdarip olmamak için ikinci şıkkı tercih etmek zaruridir*”¹³². Böylece adam kıtlığı çekilmemesi için bir takım şeylerin unutulması taraftarı olan Hüseyin Cahid Bey; tensîkatın yönünü daha çok eski devrin kötü şöhret sahibi, haksız rütbe ve servet edinmiş üst düzey bürokratlarına çevirmeye çalışıyordu. Örneğin; Hürriyet kahramanları Enver ve Niyazi Beylerin adını taşıyacak iki kruvazör alınması gündeme gelince Hüseyin Cahid, önceki idare zamanında servetini artırmış eski bürokratları adres göstererek, şayet yaptıkları haksızlıkların, yolsuzlukların unutulmasını istiyorlarsa en büyük yardımı bunların yapması gerektiğini savunuyordu¹³³. Yine Hüseyin Cahid Bey’e göre; istibdat döneminde keyfi bir şekilde dağıtılan rütbeler nedeniyle rütbe artık bir üstünlük olamazdı. Bu nedenle eğer eski devir rütbelileri yaptıklarının unutulmasını istiyorlarsa “*...ben rütbemi selâmet-i vatan nâmına terk ediyorum*” diyebilmelidirler¹³⁴.

İttihât ve Terakkî Gazetesi de bir “*İhtâr-ı Mahsûs*” yayımlayarak geniş çaplı tasfiye hareketlerinin sakıncalarını belirtiyordu. Gazeteye göre; bütün memurların sırf idâre-i müstebidenin siyaseti nedeniyle azledilmesi ne adaletle ne de meşrutiyetle

¹³¹ “Şûrâ-yı Devlet Tensîkatı”, **Tanîn**, 22 Ağustos 1324/4 Eylül 1908, No: 35; Şûrâ-yı Devlet tensîkatı, Meclis-i Mebûsan açıldıktan sonra yapılan oturumlarda da gündeme gelmiştir. Trabzon Mebûsu Mahmut Mazhar Bey tarafından Şûrâ-yı Devlet Reisi Fehmi Paşa’nın cevaplama için verilen istizah takririnde yapılan tensikatta yine devr-i sâbık adamlarının tercih edildiği, mekteplilerin dışarıda bırakıldığı iddia ediliyordu. Buna karşın Fehmi Paşa bir takım hatalar yapılmış olabileceğini kabul etmesine rağmen, tensikatin olabildiğince hak ve adalete uygun yapılmaya çalışıldığını belirtiyordu. (**Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, I/I, Ankara, 1982, s. 307-313).

¹³² Hüseyin Cahid, “Kaht-ı Ricâl”, **Tanîn**, 31 Temmuz 1324/13 Ağustos 1908, No: 13.

¹³³ Hüseyin Cahid, “İâne-i Milliye”, **Tanîn**, 23 Temmuz 1324/5 Ağustos 1908, No: 5.

¹³⁴ Hüseyin Cahid, “Kaht-ı Ricâl”, **Tanîn**, 31 Temmuz 1324/13 Ağustos 1908, No: 13.

bağdaşamazdı. Dolayısıyla tensîkatın daha kontrollü ve kimseyi mağdur etmeden yapılması gerekliydi¹³⁵. Devr-i sâbıkta izlenen memur alım politikalarındaki sû-i istimaller, dairlerin içinde bulunduğu durum gibi nedenlerle hemen herkes bürokraside bir tensîkatın yapılması gerektiğine katılıyordu. Ancak, özellikle yapılacak tensîkatın bir takım insanların menfaatine dokunacağı ve ister istemez bir gayr-i memnunlar zümresi yaratacağı düşünülünce, başta İTC olmak üzere iktidar tedirgin oluyordu. Menfaatlerinin bozulması gerekçesiyle basının tensîkat karşısında değiştirdiği tutum, bu tedirginliğin haklılığını ispat etmesi konusunda oldukça önemlidir. Meşrutiyetin ilk günlerinde hükümeti tensîkate başlaması konusunda teşvik eden basın, tensîkat başladıktan sonra ağız değiştirerek bu konuda çok ta acele edilmemesi gerektiğini savunmaya başlamıştı¹³⁶.

Yapılan bütün düzenlemeler, ardından yayımlanan talimatlara rağmen, özellikle gerek kadro dahilindeki gerekse kadro haricindeki hoş gözle bakılmayan eski devir ricaline, kanunî hakları olmasına rağmen herhangi bir ödeme yapılmıyordu. Yaşanan bu sıkıntı üzerine Meclis-i Vükelâ bir genelge yayınlarak, *“İlân-ı hürriyeti müteakip efkar-ı umûmiyede hâsıl olan galeyân üzerine açığa çıkarılan memurîn ile Avrupa’ya firar edenler ve ilân-ı hürriyetten mukaddem memur iken tabâid olup yerlerine diğerleri alınanlardan bu kere avdet edenlere”*¹³⁷ maaş bağlanmasının zaruri olduğunu ilan etmişti.

Mebûs seçimlerinin ardından, 17 Aralık 1908’de Meclis-i Mebûsan toplandığı zaman en büyük tartışma konularından biri de memur tensîkatı meselesi olmuştur. 26 Ocak 1909’daki oturumda Elazığ Mebûsu tarafından Meclis Riyâseti’ne bir önerge sunulmuştu. Bu önergede, bütün dairelerde devam eden tensîkat çalışmalarının aslında hukuksuz olduğu iddia edilerek; çalışmaların, bir yasal çerçeve içerisine alınması gerektiği ileri sürülüyordu¹³⁸. O gün için bu önerge nazar-ı dikkate alınmamışsa da tensîkat konusu meclisin gündeminde devamlı varlığını korumuştur.

¹³⁵ “Devr-i Sâbık Memurları”, **Tanîn**, 24 Ağustos 1324/8 Eylül 1908, No: 37.

¹³⁶ “Müsabaka”, **İttihâd ve Terakkî**, 4 Eylül 1324/17 Eylül 1908, No:19.

¹³⁷ E. Tural, **Teşkilat ve Tensikat Kanunu**, s. 57.

¹³⁸ **MMZC**, I/I, s. 325-326; E. Tural, **Teşkilat ve Tensikat Kanunu**, s. 57-58; (E. Tural bu oturumun tarihini muhtemelen sehven yanlış yapılan tarih çevirisi nedeniyle 26 Aralık 1908 yazsa da oturum 26 Ocak 1909’da yapılmıştır).

Dairelerdeki mevcut memurların tensikâtı yanında Meclis-i Mebûsan; II. Abdülhamit devrinde sürgüne gönderilerek mağdur edilen memurlar için de girişimlere başlamıştı. 27 Ocak 1909 tarihli oturumda Layiha Encümeni Meclis Riyâseti'ne sunduğu mazbata ile “...devr-i sâbıkta birer suretle nefy ve tağrip edilmiş ve ilân-ı meşrûtiyet üzerine menfâlarından avdet etmiş olan mağdûrîn ve menfîlerin ehliyet ve iktidarlarıyla mütenâsip birer memuriyetlerde istihdamlarıyla tehvîn-i ihtiyaçlarını; ... bunların felaketlerine sebep olanlarla devr-i istibdâtta devlet ve memleketin izmihlalini mûcip olacak efal-i zalimane ve harekât-ı hâinânede bulunanlar hakkında levazım-ı ma'deletin icrasını”¹³⁹ talep ediyordu. Bu layiha meclis tarafından kabul edilerek encümene havale edilmiştir.

Kamil Paşa Hükümeti'nin yapmış olduğu tensikat çalışmaları İTC ile ona bağlı mebûslar tarafından şiddetle eleştiriliyordu. Eleştiriler, özellikle memurlar açığa çıkarılırken veya yeniden atanırken “damat ve mahdûmların” kullandığı noktada birleşiyordu¹⁴⁰. Bu arada eski devrin üst düzey ricâlinden ve vükelâsından olan kimselere verilmesi gereken mazûliyet maaşları sorunu ortaya çıkmıştı. Çünkü devr-i sâbıkta bir yolunu bularak maaşlarını çok fazla yükseltmiş olan bu kişiler, yeni düzenlemelere göre yine yaklaşık yirmişer bin kuruştan fazla maaş alabileceklerdi. Bir Meclis-i Vükelâ toplantısında Maarif Nazırı Ekrem Bey, bu kişilere böyle yüksek maaşların artık verilmemesi gerektiğini söylediği zaman Dâhiliye Nazırı Hakkı Bey, birkaç kişiye fazla maaş verilmesin diye kabul edilmiş prensiplerin bozulmasının uygun olmayacağını ileri sürüyordu¹⁴¹.

Eski Nâzır ve meclis üyelerinin durumu, çok geçmeden bir tezkere ile Meclis-i Mebûsan'ın da gündemine gelmiştir. Yukarıda da bahsedildiği üzere Meşrutiyetin ilanıyla birlikte yaşanan aşırılıklar üzerine devr-i sâbıkın önde gelen kişilerinden Selim Melhame, Serasker Rıza Paşa, Necip Melhame Paşa, Rami Paşa gibi eski devir adamlarından bazıları yurt dışına kaçarken bazıları da tutuklanarak Büyükdâ'da ikamete mecbur edilmişti. İşte Meclis-i Mebûsan'a sunulan 16 Ocak 1909 tarihli tezkere ile bunlara ne yolda muamele edileceği soruluyordu. Bunun üzerine Meclis-i

¹³⁹ MMZC, I/I, s. 350-351.

¹⁴⁰ Hilmi Bengi, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın*, Ankara, 2000, s. 118.

¹⁴¹ A. F. Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, s. 14.

Mebûsan'da sert tartışmalar yaşanmıştır. Yaşanan tartışmaların ardından 18 Ocak 1909'da tartışmalı kişiler hakkında tahkikat yapacak özel bir encümen kurulmasına karar verilmiştir¹⁴².

Meclis-i Mebûsan seçimleri ile başlayarak Balkanlar'daki karışık durumun da etkisi ile Hükümet ile İTC arasındaki uyum kaybolmuştu. Son olarak eski devir adamları hakkında alınan bu kararlar Cemiyet ile Hükümet arasındaki zıtlaşmaları güçlendirmişti¹⁴³. Sonuç olarak; 13 Şubat 1909 tarihinde Kamil Paşa Hükümeti için güvenoyuna gidilmiş ancak, Meclis-i Mebûsan'dan güvensizlik oyu çıkınca Kamil Paşa istifa etmek zorunda kalmıştı¹⁴⁴. Kamil Paşa'nın istifası ile yerine aynı gün Hüseyin Hilmi Paşa tayin edilmiş ve o da 14 Şubat 1909'de hükümetini kurmuştur¹⁴⁵.

Yusuf Hikmet Bayur'un, İTC'ye yakınlığı nedeni ile dönemini İttihât ve Terakkî'nin fiili iktidara gelmesi olarak değerlendirdiği Hüseyin Hilmi Paşa¹⁴⁶; 17 Şubat 1909'da Meclis-i Mebûsan'da Hükümet Programı'nı okuyarak göreve başladı. Son zamanlarda kamuoyu tepkisi nedeniyle tensîkat işini yavaşlatmış olan Kamil Paşa Hükümeti'nin¹⁴⁷ tersine yeni hükümetin programında, işlerinde yapılması gereken icraatların başında devlet dairelerinin düzenlenmesi gereği üzerinde durulmaktaydı¹⁴⁸. Programdaki bu ibareden de cesaret alan mebûslar tensîkat yapılması hususunda hükümeti sıkıştırmaya başladılar. Bunun üzerine Maliye Nâzırı'nın da onayını aldıktan sonra Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Âyân ve Mebûsan'dan seçilecek birer üye ile tensîkatın yapılacağı dairelerden üst düzey bir memurdan oluşacak "*Tensîk Komisyonları*" kurulmasına karar verdi. Ayrıca, bütün devlet dairelerini kapsayacak bir Tensîkat Kanunu'nun yapılması görevini de Adliye Nâzırı Nazım Paşa'ya havale etti. Nazım Paşa'nın hazırladığı Layiha 12 Nisan 1909'da Meclis'te okunmuştu. Bir gün sonra çıkan 31 Mart İsyanı'nda (Miladî 13 Nisan 1909) Nazım Paşa asiler tarafından vurulunca bu layiha da Nazım Paşa'nın son eseri olarak kalacaktı¹⁴⁹.

¹⁴² MMZC, I/I, s. 240. Tartışmalar için bkz: 210-225, 230-240.

¹⁴³ H. Bengi, **Hüseyin Cahit Yalçın**, s. 118.

¹⁴⁴ MMZC, I/I, s. 603-611.

¹⁴⁵ M. K. İnal, **Son Sadrazamlar**, III, s. 1665; A. F. Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 21; Y. H. Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, I/II, s. 172.

¹⁴⁶ Y. H. Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, I/II, s. 172.

¹⁴⁷ E. Tural, **Teşkilat ve Tensikat Kanunu**, s.57, dn: 50.

¹⁴⁸ MMZC, I/I, s. 677.

¹⁴⁹ A. F. Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 25.

Meşrutiyet'in ilan edildiği tarihten itibaren başlayan ve ilk başlarda idare-i sâbikanın uygulamalarına tepki duyan halkın da tecavüzleri ile birlikte oldukça gayri-hukuki bir şekilde yürütülen bürokratik tasfiye, daha sonra yukarıda açıklandığı üzere bir hükümet politikasına dönüşerek, çıkarılan irâde ve kararlarla yürütülmüştü. Meclis-i Mebûsan'ın açılışıyla birlikte bütün bu tasfiye hareketleri devlet mekanizmasının ıslahı şeklinde tasavvur edilerek tensîkat başlığı altında tartışılmaya başlanmış ve müstakil bir Tensîkat Kanunu çıkarılmaya çalışılmıştır. Zaman zaman hükümetler bu işi savsaklamaya çalışsa da Meclis-i Mebûsan her zaman takipçisi olmuştur. Ancak bütün gayretler 31 Mart İsyanı (13 Nisan 1909) ile kesintiye uğrayacaktır. Aylarca tartışılan Tensîkat Kanunu'nun çıkarılması da bu isyanın bastırılmasından sonra gerçekleşecektir.

2) Askeri Bürokrasi'de Yaşanan Tasfiyeler

Meşrutiyet'in ilanından sonra düzene sokulması gereken en önemli işler arasında ordunun ıslahı meselesi vardı. Hürriyetin kazanılması sürecinde birinci derecede rol oynamış olan özellikle mektepli subaylar, önceki dönemde şikayetçi oldukları meslekî sorunlarını kendi lehlerine düzenlemek için girişimlere başladılar¹⁵⁰. Dönemin askerî yayınlarında da artık genç subayların ön plana geçmesi gerektiği konusu zikredilmeye başlanmıştı¹⁵¹.

Osmanlı Devleti'nde, gerilemenin devlet adamları tarafından fark edilmesi ile girişilen yenileşme çabalarının bir ürünü olan geleneksel-modern ikiliği bütün kurumları olduğu gibi orduyu da etkilemişti. Sivil bürokrasideki "*Mektepli-Medreseli*" ayrımı,

¹⁵⁰ Ecvet Güresin, **31 Mart İsyanı**, İstanbul, 1969, s. 24.

¹⁵¹ Meşrutiyet'in ilanından sonra yayın hayatına başlayan Asker Mecmuası'nda çıkan "Çalışım" adlı makale bu konuda oldukça cesur sayılabilecek fikirler ileri sürmektedir. Mecmuanın kurucu ve başyazarı olan Erkân-ı Harp Kaymakamlarından Osman Senâi Bey yazdığı makalede, öncelikle meşrutiyetin ilanında ordunun ve genç subayların rolü üzerinde durmaktadır. Daha sonra ülkede yeni kurulan rejimin tek dayanağı olan genç subayların artık yaşlı ve meşrutiyet idaresine yabancı kalan yaşlı subayların yerine geçmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu tezini doğrulamak için Fransa'da XIV. Louis zamanında gerçekleştirilen askerî modernizasyonu örnek gösteriyordu. Osman Senâi Bey'e göre Fransa'da asıl işini bir kenara bırakarak zevk ve sefa alemlerine dalan, kendi ordusuna bile yabancılaşan ve sadece "*salon kahramanı*" olan yaşlı subaylar kendilerine ihtiyaç hasil olduğu zaman görevlerini hakkıyla yerine getiremediler. Bunun üzerine bu yaşlı subayların tamamı azledilerek yerlerine askerliği iyi bilen ve erlere yabancı olmayan genç subaylar getirildi. Böylece bu genç subaylar dönemin modern Fransız ordusunun temelini attılar. Dolayısıyla Senâi Bey'e göre Fransa'daki bu durum askerlikte önemli olanın apolet, rütbe olmadığını, tersine askerlik bilgi ve görgüsü olduğunu göstermektedir. Osman Senâi Bey, Fransa örneğinden yola çıkarak ülkede yapılacak askerî düzenlemelerin genç subayları memnun edecek şekilde yapılmasını öneriyordu. (Osman Senâi, "Çalışım", **Asker**, 21 Ağustos 1324/3 Eylül 1908, No: 1, ss.6-13).

subaylar arasında da “*Alaylı- Mektepli*” şeklinde tezahür etmişti. II. Abdülhamit döneminde, öğrencilerine modern eğitim veren Harp Okulu’ndan yılda ancak 90-100 subay mezun oluyordu. Bu sayının, Osmanlı ordusunun subay ihtiyacını karşılaması mümkün değildi. Bu boşluğu doldurmak için kabiliyet ve liyakat göz önünde bulundurularak erat arasından seçilen kişiler, “*alaylı*” subay olarak yetiştiriliyorlardı¹⁵². Nazariyatta kuvvetli mektepli subayların tersine, çoğu ancak okuma yazma bilen alaylı subaylar, ordu içerisinde yetiştiklerinden dolayı fiiliyatta daha ileri idiler. Aynı zamanda alaylı subaylar, içerisinde çıkmış oldukları eratin ruhunu daha iyi anlıyorlar ve asker arasında seviliyorlardı¹⁵³.

Almış oldukları modern eğitimin yanı sıra, meslek hayatına atıldıktan sonra karşılaştıkları problemler, mektepli subayları II. Abdülhamit yönetimine karşı muhalefete yöneltmişti. II. Abdülhamit döneminde yapılan düzenlemeler sonucunda 1908’e gelindiğinde Osmanlı Ordusu 7 ordu bölgesine ayrılmıştı¹⁵⁴. Devlet katında, bu ordular ve görev yapan subayları arasında eşitlik söz konusu değildi. Merkezi İstanbul’da bulunan I. Ordu (Hassa Ordusu) subayları genellikle alaylılardan seçiliyordu¹⁵⁵. Ordu içerisindeki mevcudiyetlerini ve rütbelerini tamamen padişaha borçlu olan, dolayısıyla saltanata tam bir sadakatle bağlı olan alaylı subaylar, özellikle merkeze ve etkin görevlere atanıyorlardı¹⁵⁶.

Mektepli subaylara gelince, almış oldukları modern eğitime rağmen hem terfilerde yaşanan haksızlıklar ve yolsuzluklar hem de düzensiz ödenen maaşlarla yaşamak zorundaydılar. Bu olumsuzluklara rağmen, yetenek ve kabiliyetleri dolayısıyla İmparatorluğun Makedonya gibi en sorunlu bölgelerine gönderiliyorlardı¹⁵⁷.

Alaylı ve mektepli subay meselesi ordu içerisinde bir an evvel halledilmesi gereken bir sorun olarak bulunurken, subayları huzursuz eden diğer bir mesele de, daha doğar doğmaz askeri bir rütbeye sahip olan subaylardı. Bunlar genel olarak şehzadeler

¹⁵² Metin Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasi Hayatı)**, Ankara, 1997, s. 21.

¹⁵³ A. T. Alkan, **Ordu ve Siyaset**, s.66.

¹⁵⁴ Musa Çadırcı, “II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusu”, **Dördüncü Askeri Tarih Semineri, Bildiriler**, Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 44.

¹⁵⁵ Kurtuluş Kayalı, “Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri ve Ordu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 5, İstanbul, 1986, s. 1256.

¹⁵⁶ Y...., “Ordumuz”, **Tanîn**, 5 Ağustos 1324/18 Ağustos 1908, No: 18.

¹⁵⁷ İsmail Hami Danişmend, **Sadr-ı âzam Tevfik Paşa’nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara Göre: 31 Mart Vak’ası**, İstanbul, 1974², s. 7-8.

ve bazı üst düzey devlet adamlarının çocuklarıydı. Daha okul sıralarında rütbe ve makam kazanan bu imtiyazlı asilzadeler diğer halk çocukları gibi teğmen olarak mezun olmaları gerekirken, yüzbaşı, binbaşı, yarbay hatta albay olarak göreve başlardı¹⁵⁸. Bu imtiyazlı subayların çoğu padişah veya üst düzey devlet adamlarının yanında yaver olarak istihdam edilirdi. Asker Mecmuası'nda yaverlikle ilgili bir makale yazan Osman Senâi Bey'e göre; bizde en fazla suiistimal edilen kurum yaverlik kurumu idi. Sadece Padişah'ın 390 tane yaveri olduğunu belirten Senâi Bey; Almanya örneğini vererek bizde de yaverler ve yaverliğin daha makul bir zemine oturtulması gerektiğini ileri sürüyordu¹⁵⁹. İmtiyazlı öğrenciler için 1880-1890 yılları arasında Harp Okulu'nda özel sınıflar bile açılmıştı¹⁶⁰.

II. Abdülhamit döneminde, subayların en fazla muzdarip oldukları düzensiz maaşlar ve terfiler merkezden taşraya doğru uzaklaştıkça artmaktaydı. Bir kere taşraya gönderilen subay, tekrar merkeze dönebilmek için güçlü bir torpil bulmak zorundaydı. Adeta görev yaptığı yerde unutulmuş subayların tersine, merkezdeki subaylar bol maaş ve hızlı terfilere boğulurlardı¹⁶¹. Özellikle, bayramlarda ve padişahın tahta çıkışının yıl dönümlerinde, İstanbul'da bulunan I. Ordu'ya bağlı 1. ve 2. Fırka subayları ile saraydaki maiyet subaylarına rütbe, nişan, madalya ve maaş zammı dağıtılması adet haline gelmişti. Buna karşın uzak vilayetlerdeki ordularda daha yüksek rütbe almaya hak kazanmış birçok subay bu haktan mahrum kalmıştı¹⁶². Hızlı terfiler nedeniyle yüksek komuta kademesi gereğinden fazla şişirilmişti. Örneğin, 1887-1888'de 23 Müşir (Mareşal), 90 Ferik (Tümgeneral), 167 Mirliya (Tuğgeneral), 382 Miralay (Albay) ve 553 Kaymakam (Yarbay)¹⁶³ bulunduğu halde, 1904-1905 yılında 31 Müşir, 184 Ferik,

¹⁵⁸ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, (1908-1920)**, III/6, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 104.

¹⁵⁹ Osman Senâi, "Yaverler", **Asker**, 21 Ağustos 1324/3 Eylül 1908, No: 1, s.17-23.

¹⁶⁰ K. Kayalı, "Yenileşme Hareketleri ve Ordu", s. 1255.

¹⁶¹ Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, Ankara, 1970, s. 5; O dönemde Edirne'de bulunan II. Ordu'da görev yapan İsmet İnönü, saraya yakın ve merkezde bulunan subaylara göre taşradaki subayların düzensiz maaş ve haksız terfilere maruz kaldığını kabul etmekle beraber, III. Ordu subaylarının diğer ordularda görev yapanlara göre daha şanslı olduklarını iddia etmektedir. İnönü'ye göre III. Ordu subaylarına bol ve muntazam maaşlar verilmekteydi. (İsmet İnönü, **İnönü'nün Hatıraları, Genç Subaylık Yıllarım (1884-1918)**, (Yay. Haz: Sebahattin Selek), İstanbul, 1969, s. 56).

¹⁶² Tahsin Paşa, **Abdülhamit, Yıldız Hatıraları**, Yay. Haz: Kudret Emiroğlu, Ankara, 2008, s. 198-199.

¹⁶³ Eski Askerî Rütbelerin bugünkü karşılıkları şöyledir: Müşir-Mareşal; 1. Ferik-Korgeneral; Ferik-Tümgeneral; Mirliya-Tuğgeneral; Miralay-Albay; Kaymakam-Yarbay; Binbaşı-Binbaşı; Kolağası-Önyüzbaşı; Yüzbaşı-Yüzbaşı; Mülâzım-ı Evvel-Üsteğmen; Mülâzım-ı Sâni-Teğmen. (İsmet

284 Mirliva, 453 Miralay ve 625 Kaymakam vardı. Daha düşük rütbelilerde aynı şekilde büyük artış göstermiştir¹⁶⁴.

İşte subaylar arasında, daha okul sıralarında başlayan ve tayin oldukları birliklerinde devam eden bu türden sorunlar Meşrutiyet’le birlikte gün yüzüne çıkmıştı. Mektepli subaylar bir taraftan kendilerini devletin kurtarıcıları olarak gördükleri için, diğer taraftan da bahsedilen sorunların halli için giriştikleri muhalefet hareketinde başarılı olmuşlar ve bütün problemleri ortadan kaldıracığını düşündükleri bir reçete olan Meşrutiyet’i ilan ettirmişlerdi. Bundan sonra yapılması gereken şikayet edilen konuların bertaraf edilmesiydi.

III. Ordu’nun genç subaylarına sırtını dayayarak ihtilali gerçekleştiren İTC, Meşrutiyet’in ilanından sonra da “*Mukaddes ve Gizli İhtilal Cemiyeti*” olma özelliğini muhafaza ederek siyaset yapmaya devam etti. Dolayısıyla Cemiyet’e mensup subaylar da ülke siyasetinin içinde kaldı¹⁶⁵. İTC’nin, asker desteği ile meşrutiyeti ilan ettirip ve yine asker desteği ile politika yürütmesi, siyasal rakiplerine karşı avantajlı duruma gelmesini sağlıyordu. Demokratik siyasal kültürü gelişmemiş ülkede bu durum, İTC dışında kalarak muhalif hareketlere yönelen kesimlerin de asker desteği aramasına neden olacaktı.

Yukarıda bahsedildiği üzere, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra II. Abdülhamit’in, Harbiye ve Bahriye Nâzırları’nı kendisinin belirlemesi gerektiği yönündeki isteği nedeniyle çıkmış olan kriz yüzünden Sadrazam Sait Paşa istifa etmiş yerine Kamil Paşa Hükümet kurmuştu. Bu Hükümet’in kuruluş aşamasında da Padişah iddiasını devam ettirmesine rağmen kabul edilmemiş ve Kamil Paşa, Müşir Recep Paşa’yı Harbiye Nâzırlığı’na getirmişti. Ancak Recep Paşa, 15 Ağustos’ta ölünce, yerine Ali Rıza Paşa Harbiye Nâzırlığı’na¹⁶⁶; Ahmet İzzet Paşa da Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti’ne getirilmişti¹⁶⁷.

Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922, Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi**, Ankara, 1993, s.4).

¹⁶⁴ Karşılaştırmalı tablo için bkz: M. Çadırcı, “II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusu”, s. 47; M. Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, s. 2.

¹⁶⁵ Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, I**, (Yay Haz: Erol Şadi Erdinç), İstanbul, 1997², s. 86-87.

¹⁶⁶ Y. H. Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, I/II, s. 89-90

¹⁶⁷ M. Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, s. 21.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra birçok subayın siyasi faaliyetlere devam etmek isteği ordu içerisinde gerekli olan hiyerarşi anlayışının bozulmasına neden oldu. Bu nedenle yeni Harbiye Nâzırı ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi'nin öncelikle bu meseleyi halletmesi gerekiyordu. Ordunun düzene sokulması için çalışmalar başlatıldı¹⁶⁸. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nden 12 Ağustos 1908'de bütün ordulara “*mukaddeme-i icraat*” olmak üzere bir muhtıra gönderildi. Bu muhtıraya göre; “...*kadro haricindeki zâbitândan malûmât, ehliyet-i askeriyesinden istifade kabil olanların münhal bulunan yerlere tayini, müktesebât-ı ilmiyesi işgal ettiği mevki-i rütbe ile mütenâsib bulunmayan sinn ve malul bulunan memurînden müstehakk-ı tekâüd olanların icrâ-yı tekâüdüleri taht-ı karara alınmıştır*”¹⁶⁹. Böylece Meşrutiyet'ten sonra orduda yapılacak ıslahat için ilk hareket veriliyordu.

Meşrutiyet'le birlikte yapılan yeni düzenlemeler, mektepli subayların önceki dönemde olduğu gibi sadece günlük siyasette değil; aynı zamanda kazandıkları ayrıcalıklar ve terfiler sayesinde ordu içerisinde de ağırlıklarının artmasına neden oldu. Subaylar arasındaki mevcut sorunlar, yeni kurulan meşrutiyet rejimine bakış ve tavırdaki farklılık sorunuyla iç içeydi. Kendilerini meşrutiyetin bekçisi olarak tanımlayan mektepli subaylar, siyasal güçlerindeki artışla paralel olarak ordu içerisinde profesyonelleşmeyi destekliyorlardı. Böyle bir politikanın uygulanması halinde mevcut konumlarını kaybedeceklerini bilen alaylı subayların tedirgin olması doğaldı. Nitekim çok geçmeden mektepli subayların etkisi ile sadakatsizliklerinden olmasa bile itaatsizliklerinden şüphe edilen alaylı subaylara karşı tasfiye hareketlerine başlandı¹⁷⁰. Özellikle İstanbul'da bulunan I. Ordu (Hassa Ordusu)'ya mensup Alaylı subaylardan 1400'ü kısa süre içerisinde kadro haricine çıkarıldı¹⁷¹.

Kadro haricine çıkarılacaklarına dair söylentiler ve icraatlar kısa sürede alaylı subaylar içerisinde huzursuzluğa neden olmaya başladı. Huzursuzluğun ilk belirtileri 1908'in Eylül ayı içerisinde I. Ordu'da görüldü. Hassa Ordusu 1. Süvari Fırkası'ndaki alaylı subaylar, kendilerinin ihracıyla yerlerine mektepli subayların tayin edileceğinin

¹⁶⁸ Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, Ankara, 2001, s. 7

¹⁶⁹ Y..., “Ordumuz”, **Tanîn**, 5 Ağustos 1324/18 Ağustos 1908, No: 18.

¹⁷⁰ M. Naim Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi**, (Çev: Mehmet Moralı), İstanbul, 2003, s. 194-195.

¹⁷¹ S. Akşin, **31 Mart Olayı**, s. 26; M. N. Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi**, s. 195.

kararlaştırıldığı iddiasıyla, 5. Süvari Alayı'nın 4. Bölüğü Yüzbaşı Vekili Halid Efendi tarafından Çırpıcı mevkiinde bir protesto toplantısına davet edildiler. Aynı bölük Yüzbaşılardan Kazım Bey'in de Halid Efendi'ye yardım ettiği ortaya çıkınca bu subaylar tevkif edilerek Hassa Ordusu bünyesinde kurulan Divan-ı Harp'te yargılanmışlardır¹⁷². Konu hakkında yapılan tahkikatın ardından Divan-ı Harp, olaylara karışan başta sabık 1. Süvari Fırkası Kumandanı Ferik Refik Paşa olmak üzere çeşitli rütbelerde dört alaylı subayın değişik taşra ordularında hapisle cezalandırılmasına karar vermiştir. Divan-ı Harp tarafından alınan bu karar, 9 Kasım 1908 tarihinde Padişah tarafından onaylanmıştır¹⁷³.

Ordu içerisinde yaşanan bu tür olayların, mektepliler ve alaylılar arasındaki uçurumu derinleştirdiği gibi alaylı subayların içerisinde çıktığı erati da etkilediği anlaşılmaktadır. Er, onbaşı ve çavuş olarak sıradan askerlerin alaylı subay olma şansı gittikçe azalmaktaydı. Hem maddi kazanç; hem de toplumsal statü artışı olarak görülen subaylık şansının ortadan kalkması, eratin yeni rejime karşı mesafeli davranmasına neden oluyordu. Yeni dönemde benimsenen disiplinli askeri eğitim nedeni ile dini vecibelerini tam olarak yerine getiremediklerini iddia eden erati; aslında din kisvesi altında, yeni dönemde kaybettikleri ayrıcalıkları geri kazanmak istiyorlardı¹⁷⁴.

Bu arada İstanbul'da Meşrutiyet karşıtı ve dinsel içerikli bir olay ortaya çıktı. 7 Ekim 1908'de Halıcılar Camii İmamı olan Kör Ali lakaplı Ali Hoca, yanına topladığı 40-50 kişilik bir grupla saraya yürüyerek Padişah ile görüşmek istediğini bildirdi. Bu istek üzerine Mabeyn'e gelen Padişah'a; "*Padişahım çoban isteriz, Çobansız sürü olmaz. Şeriat emrediyor. Meyhaneler kapanmalı. İslam kadınları açık saçık sokaklarda gezmemelidir. Resim çıkartılmamalı. Tiyatrolar kapanmalı. Korkma tecelliyat var. Evliya perde altından tecelli ediyor*" diyen Kör Ali'ye Padişah; şeriatın gereğinin yerine getirileceği garantisini vermişti¹⁷⁵.

8 Ekim'de Kör Ali'nin tutuklanması ile sona eren meşrutiyet karşıtı ve istibdat yanlısı bu olay¹⁷⁶, İTC'yi, kurulmasına önayak olduğu yeni rejimi korumak için

¹⁷² BOA. İrade Askerî, D: 77, G: 1326/L-59.

¹⁷³ BOA. İrade Askerî, D: 77, G: 1326/L-59; BOA, Y. PRK. BŞK. D: 79, G: 61; BOA, Y. A. RES., D: 158, G: 81.

¹⁷⁴ M. N. Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi*, s. 195-196.

¹⁷⁵ A. Cevat, *Otuzbir Mart Hadisesi*, s. 15-16.

¹⁷⁶ S. Akşin, *Jön Türkler*, s. 154-155.

önlemler almaya itti. İlk akla gelen Cemiyet'in kalesi sayılan Makedonya'daki III. Ordu'ya bağlı bazı birliklerin “*Nigahbân-ı Meşrutiyet*”¹⁷⁷ olarak İstanbul'a getirilmesiydi. Aslında bu olay, Cemiyet açısından Makedonya'dan meşrutiyet taraftarı askerleri getirmek için bir bahane oldu. 19 Ekim 1908 tarihinde III. Ordu'ya bağlı üç Avcı Taburu İstanbul'a getirilerek buradaki kışlalara yerleştirildi¹⁷⁸.

Avcı Taburları, meşrutiyeti korumanın yanı sıra Yıldız ve civarındaki Padişah'a bağlı güçler için bir denge unsuru olarak da İstanbul'a getirilmişti. Hürriyet ve Meşrutiyet taraftarı subaylarına rağmen, bu taburlarda görev yapan askerlerin bu ideallere subayları ile aynı ölçüde bağlı olduğunu iddia etmek zordur. Hatta askerler için Padişah'a sadakat hala canlılığını korumaktadır¹⁷⁹. Dolayısıyla Nigahbân-ı Meşrutiyet olarak Rumeli'nden getirilerek İstanbul'daki kışlalara yerleştirilen 2. 3. ve 4. Avcı Taburları; getiriliş amaçlarının tam tersine ileriki dönemlerde gelişecek İttihât ve Terakkî karşıtı muhalefet için önemli bir destek kaynağı ve yayılma alanı olacaktır¹⁸⁰.

Avcı Taburları'nın İstanbul'a getirilmesinden kısa bir süre sonra 28 Ekim 1908'de Hassa Ordusu'na bağlı 3. Taburun terhis zamanı gelmiş askerleri, Cidde'ye gönderilmek istenince isyan ederek terhislerini istediler. Terhisleri geciktirilmiş askerlerin bu tavırları ilk defa rastlanan bir durum olmamasına rağmen; askerler bu kez, babacan tavırlı alaylı subaylar yerine daha sert tedbirlere başvuran avcı taburlarını ve onların başındaki mektepli subayları karşılarında buldular¹⁸¹. III. Ordu'ya bağlı Avcı Taburları 31 Ekim 1908'de asileri çevirdi ve çıkan çatışmada üç çavuş ölürlen üçü de yaralandı¹⁸². Yaşanan olaylar erat ve alaylı subaylar ile mektepli subaylar arasındaki mücadele ve zıtlaşmanın artmasına neden olmuştur.

¹⁷⁷ Meşrutiyet'in Koruyucusu.

¹⁷⁸ A. T. Alkan, **Ordu ve Siyaset**, s. 108.

¹⁷⁹ Siddık Yıldız, **Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 16-17.

¹⁸⁰ Mustafa Baydar, **31 Mart Vakası**, İstanbul, 1955, s. 9

¹⁸¹ **Takvim-i Vekayi**, 28 Teşrin-i Evvel 1324/10 Kasım 1908, No:35; A. T. Alkan, **Ordu ve Siyaset**, s. 105.

¹⁸² S. Akşin, **Jön Türkler**, s. 160-161.

3) II. Meşrutiyet Dönemi'nde Muhalefetin Ortaya Çıkışı, Tasfiye Mağdurlarının Gelişen Muhalefet İçindeki Yeri ve 31 Mart İsyanı

a- Muhalefetin Yapısı

II. Meşrutiyet'in ilanından evvel, II. Abdülhamit rejiminin gazabına uğramış veya mevcut rejimden her ne sebeple olursa olsun hoşnut olmayan hemen herkes Jön Türk hareketine katılmıştı. Yukarıda da özetlendiği üzere, muhalif Jön Türk hareketinin siyasi ve fikri planda homojen bir yapı arzettiğini iddia etmek güçtür. Farklı siyasi görüşleri, kişisel çıkarları, özlem ve idealleri olan bu grubu bir araya getiren ve birlikte hareket etmelerini sağlayan duygu, II. Abdülhamit'e duyulan öfke idi.

II. Meşrutiyet'in ilanı; Jön Türk fraksiyonlarından İTC'nin, daha çok küçük subay ve memurlardan oluşan Rumeli merkezinin gayretleriyle gerçekleşmişti¹⁸³. Hal böyle olunca doğal olarak kurulacak yeni düzende bu grup daha etkili ve ön planda olacaktı. II. Abdülhamit döneminde kendisine haksızlık yapıldığını düşünenler, siyaseten ceza alanlar ve aynı zamanda ihtiras sahibi kişiler yeni dönemde İttihatçı geçinmeye ve kurulacak yeni düzende bir yer edinmek için çalışmaya başladılar¹⁸⁴.

İstibdat dönemi uygulamalarından muzdarip olmuş herkes için İTC tam bir sığınma kapısı haline geldi. Resmen olmasa bile perde arkasından idarede söz sahibi olan İTC'nin; az zamanda her şeyi düzeltereğini, bütün olumsuzlukları izale edeceğini düşünen insanlar, zaman geçtikçe hayal kırıklıklarına uğradılar. Kısa süre içerisinde İTC'ye karşı bir gayr-i memnunlar zümresi oluşmaya başladı¹⁸⁵ ki siyasal muhalefet de bu zümre içerisinde çıkacaktır.

Muhalefet hareketine başlayan gayr-i memnunların da muayyen bir karakteri yoktu. Aynı Jön Türk hareketinde olduğu gibi yeni muhalefetin de ortak paydası, İTC'ye karşı olmaktı. Ancak gerekçeleri farklıydı. Gerekçeleri açısından yeni muhalefet hareketini üç gruba ayırmak mümkündür. 1) Jön Türk hareketi içinde bulunmuş ancak, Hürriyetin ilanından sonra İTC ile gerek siyasi, gerekse fikri alanda uyuşmayan Jön

¹⁸³ Jön Türkler ve İttihât ve Terakki Cemiyeti içerisindeki farklılıklar hakkında geniş bilgi için bkz: Suavi Aydın, "İki İttihat-Terakki: İki Ayır Zihniyet, İki Ayır Siyaset", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, I, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Editörler: Tanıl Bora- Murat Gültekinil, İstanbul, 2001², ss. 117-128.

¹⁸⁴ Asaf Tugay, **İbret, II**, İstanbul, 1962, s. 15.

¹⁸⁵ A. Tugay, **İbret, II** s. 16.

Türk liderleri; 2) II. Abdülhamit döneminde siyaseten mağdur edilmiş, sürgüne gönderilmiş kişiler. “*Mağdûrîn-i Siyasiye*” olarak tanımlanan bu kesim Meşrutiyet’in ilanı ile Dersaadet’e gelmişler ancak umduklarını bulamamışlardı. 3) II. Meşrutiyet’in ilanı ile başlayan bürokratik tasfiye sürecine tabi tutulan devr-i sâbık ricali, mülkî ve askerî bürokratlar. Dikkat edilirse, bütün bu kesimler, farklı sebeplerle siyasetin ve ülke yönetiminin dışında bırakılmışlardı. Dolayısıyla mevcut ekonomik gelirlerinden de yoksun kalmışlardı. Özel teşebbüsün ve burjuvazinin gelişmediği, nimet ya da imkanların devlet ile girilmiş ilişki, unvan ve makamlara riayetle yukarıdan aşağıya doğru küçülerek paylaşıldığı, devlet kademesinde bulunmanın en önemli statü kaynakları arasında olduğu bir ülkede eğitim almış insanların bürokrasi dışına itilmesi, o insanların yönetimdeki gruba düşmanlık beslemesine ve fırsat bulduğu ilk anda yerine geçmek için çalışmasına neden olabilir. Bu durum, önceki bölümlerde de görüldüğü gibi bürokrasinin genel karakteri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yeni yönetime karşı kısa süre içerisinde ortaya çıkmaya başlayan bu gayr-i memnunlar zümresi, gazetecilik yaparak ve muhalif cemiyetler kurarak İTC’ye karşı muhalefete başladılar.

b- Fedâkârân-ı Millet Cemiyeti (Ağustos 1908)

Jön Türkler içerisinde sürgüne gönderilmiş ve nefyedilmiş olanlardan İttihâdçuların dışında kalanların birçoğu dönüşlerinde gazetecilik alanında muhalefete başladılar. İkdâm’da Ali Kemal, Serbesti’de Hasan Fehmi ve Mevlanzâde Rıfat, Mizan’da Murat Bey, Volkan’da Derviş Vahdeti bu kişilerdendir¹⁸⁶. Bunlar gibi tanınmış isimlerin yanı sıra onlarca sürgün de teker teker İstanbul’a gelmeye başladı¹⁸⁷. “*Mağdûrîn-i Siyasî*”ler olarak adlandırılan bu insanlar, dönüşlerinde İTC’den umduklarını bulamayınca dönemin ilk muhalefet kuruluşu olarak kabul edilebilecek “*Fedâkârân-ı Millet Cemiyeti*”ni kurdular¹⁸⁸.

¹⁸⁶ Sina Akşin, “Fedakâran-ı Millet Cemiyeti”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXIX/1, Ankara, 1974, s. 126.

¹⁸⁷ S. Akşin, **31 Mart Olayı**, s. 14; Bu gelenler arasında hürriyet kahramanları, büyük mücadeleci ve değerli adamlar olduğu gibi, iktidar düşkünlüğü, maceracılar, şantajcılar, jurnalciler ve adi suçları yüzünden sürülmüş olanlar da vardı. (A. E. Yalman, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, s. 77).

¹⁸⁸ Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar**, İstanbul, 1990, s. 37.

Ağustos 1908’de kurulan Cemiyet’in kurucuları; Tarık Zafer Tunaya tarafından, Avnullah El Kâzımî, Ali Vefa, Dr. Ali Saip, Abdülkadir Kadri, Hacı Cemal, Asitaneli, Behçet, Ertuğrul Şakir Bey ve Efendiler olarak zikredilmektedir¹⁸⁹.

Düşünsel olarak Prens Sabahattin’in görüşlerini benimseyen¹⁹⁰ Fedâkârân-ı Millet Cemiyeti’nin amacı; istibdat idaresi tarafından nefyedilmiş, sürgünlere gönderilmiş ve hakları gasp edilmiş kişilerin haklarını korumak ve bunlara yardım toplamak şeklinde özetlenebilir. Bu şekilde Padişah’tan bile para aldıkları iddia edilmektedir¹⁹¹. Matbuat sahasında Hukuk-ı Umûmiye Gazetesi’ni kullanan Cemiyet’in yine bir iddiaya göre “*binlerce mensubu*” vardı¹⁹².

Meşrutiyet’in ilanından sonra devlet dairelerinde başlayan tensîkat çalışmaları devam ederken Fedâkârân Cemiyeti’nin savunuculuğunu üstlendiği siyasi mağdurların durumu tartışma konusu oldu. Tensîkata dair Padişah İrâdesi, taşralarda bulunan devlet dairelerine de şamil edilince, II. Abdülhamit döneminde rejim aleyhtarı hal ve tavırları nedeniyle merkezden uzaklaştırılarak uzak vilayetlerde Mektupçu Muavini, Vilayet Maiyet Memuru gibi bir takım görevlere tayin edilenler veya ikamete mecbur tutulanlar hakkında bir karar verilmesi gerekiyordu. Bu kişilerin çoğu Genel Af ilan edilince İstanbul’a dönmeye başlamışlardı. Ancak bu sürgünler, İstanbul’a geldikleri zaman bir taraftan yol masraflarının karşılanmasını ve eski maaşlarının ödenmesini talep ederken, diğer taraftan önceki dönemde memuriyetlerinden açığa çıkarılmak suretiyle mağdur edildiklerine inandıkları için Nezâretler’e başvurarak yeniden birer memuriyete atanmayı talep ediyorlardı¹⁹³. Maliye Nezâreti, Sadaret’e gönderdiği bir yazıda; esasen sıkıntılı olan bu kişilerin, bu şekilde mevcut gelirlerinden yoksun kalarak Dersaadet’e toplanmalarının sıkıntılarını iyice arttıracaklarını, bu yüzden, tensikat sırasında açığa çıkarılacak memurlara uygulanacak yöntemin bunları da kapsayacak şekilde düzenlenmesinin; yani yeni bir memuriyete atanıncaya kadar taşrada aldıkları maaşın

¹⁸⁹ T. Z. Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, s. 233; Ahmet Bedevî Kuran, Cemiyet’in kurucuları olarak, Avnullah El Kâzımî, Nazmi Bey, Arap İsmail Hakkı ve Abdülkadir Beylerin isimlerini kaydeder. (Ahmet Bedevî Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, 1945, s. 264).

¹⁹⁰ A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, s. 37.

¹⁹¹ T. Z. Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 234.

¹⁹² T. Z. Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 235.

¹⁹³ **BOA. DH. MKT.** D: 2663, G: 89.

devam ettirilmesinin uygun olacağı belirtiliyordu¹⁹⁴. Maliye Nezâreti'nin bu teklifi Sadaret tarafından kabul edilmiş ve taşralardan dönen sürgünlere buralarda aldıkları maaşın ödenmesine karar verilmiştir¹⁹⁵. Sürgünde herhangi bir geliri olanlar hakkında bu karar alınırken; sürgünden önce memur olup da her ne sebeple olursa olsun ödeneği bulunmayanlara da tensîkat sırasında açıkta kalanlar gibi bir istihdam alanı bulununcaya kadar sürgünden önceki maaşlarının verilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca Vükelâ Meclisi kararına göre, mağdurlardan memur olmayanlara maaş bağlanması söz konusu değildi¹⁹⁶.

Fedâkârân'ın sözcüsü durumundaki Hukuk-ı Umûmiye Gazetesi, hükümetin bu kararından pek hoşnut olmamıştı. Öncelikle mağdurlara herhangi bir istihdam alanı yaratılmadan, iş verilmeden bağlanacak maaşı "*sus payı*" olarak değerlendiriyordu. Bu eleştiriler üzerine Hükümet 1909'un Şubat ayında; 1- Daha önce memurluğu bulunmayanların maaşa ya da gündeliğe hakkı olmadığını; 2- Memurluğu olanların bir şey istemeye hakları olmadığı halde önceden bağlı buldukları Nezâretlerde açılacak kadrolarda ilk tercih olarak değerlendirilmelerini kararlaştırdı. Alınan bu karar da mağdurlar tarafından beğenilmeyerek protestolara uğradı¹⁹⁷.

Hükümetin kendileri hakkında almış olduğu kararları beğenmeyen mağdurlar, yaptıkları toplantı sonunda Mebûsan ve Âyân'a verilmek üzere bir dilekçe hazırladılar. Bu dilekçedeki istekleri kısaca şöyle özetlenebilir: 1- Mağdurlara 24 Temmuz 1908 tarihinden itibaren başlayarak maaş bağlanması; 2- Mağdurlardan isteyenlerin okullarına devam etmeleri, istemeyenlerin memuriyete tayin olunmaları; 3- İstibdat döneminin ileri gelenlerinden alınan paraların, adaletin yerini bulması için özel bir kurul tarafından mağdurlar arasında paylaşılması, 4- Açılacak yeni memuriyetlere yapılacak tayinlerde, mağdurların tercih edilmesi; mağdurların mağdurluk süresinin memurluk süresinden sayılarak buna göre emekliye sevkleri; ölen mağdurların ailelerine sağ olanları gibi tazminat, emekli maaşı vs. verilmesi¹⁹⁸. Fedâkârân Cemiyeti destekli mağdurların biraz da ütöpik görünen bu isteklerinin o dönemde gerçekleştirilmesi

¹⁹⁴ BOA. DH. MKT. D: 1280, G: 77-1

¹⁹⁵ BOA. DH. MKT. D: 1280, G: 77-2.

¹⁹⁶ S. Akşin, "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", s. 130.

¹⁹⁷ S. Akşin, "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", s. 131.

¹⁹⁸ S. Akşin, "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", s. 131.

mümkün değildi. İsteklerini kabul ettirememeye bu insanların kolay bir şekilde muhalefete kaymalarına ve İTC karşıtı güçler tarafından kullanılmalarına neden oluyordu.

Kuruluşundan itibaren İTC'ye şiddetle muhalefet eden Cemiyet; reisi Avnullah El Kâzımî'nin Kerkük Mutasarrıflığı'na tayin edilmesine ve İTC'nin baskılarına rağmen, 31 Mart İsyanı'nın sonuna kadar faaliyetlerine devam etmiştir¹⁹⁹.

c- Osmanlı Ahrâr Fırkası (14 Eylül 1908)

Hürriyet'in ilanından sonra İTC'ye muhalif olarak kurulan ikinci bir oluşum da "*Ahrâr Fırkası*"dır. Ahrâr Fırkası'nın siyasal amaçlarını ve kuruluş gerekçesini iyi anlamak için II. Meşrutiyet öncesine gitmek gerekir. Yukarıda bahsedildiği üzere II. Abdülhamit'e muhalefet eden Jön Türkler içerisinde farklı fraksiyonlar vardı. İTC'den sonra bunlardan en önemlisi, Prens Sabahattin'in öncülük ettiği ve 1902'deki ilk Jön Türk Kongresi'ndeki fikir ayrılıkları nedeniyle ortaya çıkmış olan "*Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*" idi. Jön Türkleri birleştirmek adına ikinci kongre, 27-29 Aralık 1907 tarihinde toplanmıştı. Bu toplantıda da, ilkinde olduğu gibi yine Prens Sabahattin'in adem-i merkezîyetçi görüşleri ile Ahmet Rıza'nın merkezîyetçi görüşleri çarpışmıştı. Fikri anlamda bir birlik sağlanamasa da, siyasi olarak II. Abdülhamit rejiminin yıkılarak yerine meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi için birlikte çalışma konusunda anlaşmaya varılmıştı²⁰⁰.

23 Temmuz 1908'de Anayasa'nın tekrar yürürlüğe konarak Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile birlikte, Sabahattin Bey kendisine bağlı Jön Türkleri memleketin muhtelif noktalarına göndererek propaganda çalışmalarını başlattı. Bu amaçla Doktor Nihat Reşat Bey İstanbul'a; Fazlı Bey ve Celalettin Arif Beyler de İzmir'e geldiler. Ayrıca diğer birçok adem-i merkezîyet taraftarı da yurt dışında buldukları merkezlerden yurda dönmeye başladılar²⁰¹. Muhtemelen adem-i merkezîyetçilerin bu tavırları, İTC'nin hoşuna gitmemiş ve Anadolu'da teşkilatlanmalarına izin vermemek için harekete geçilmişti. Fazlı Bey ve Celalettin Arif Bey'in İzmir'deki faaliyetleri burada

¹⁹⁹ A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, s. 37.

²⁰⁰ Sina Akşin, "31 Mart Olayına Değın Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası" **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, (Doç. Dr. Cem Sar'a Armağan), XXVII/3, Eylül 1972, s. 545.

²⁰¹ A. B. Kuran, **Jön Türkler**, s. 260.

bulunan İTC temsilcisi Doktor Nazım Bey tarafından engellenmeye çalışılırken, Anadolu seyahatine çıkan adem-i merkezîyetçilerden birçoğu tutuklanmıştı²⁰².

Halbuki, yukarıda belirtildiği üzere 1907'deki II. Jön Türk Kongresi'nde İttihatçılarla Adem-i Merkezîyetçiler arasında ihtilal konusunda fikir birliği sağlanmıştı. Yeni dönemde de bu fikir birliğini devam ettirebilmek için İTC temsilcileri Cemal (Paşa), İsmail Hakkı (Paşa) ve Bahattin Şakir Beyler ile Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti temsilcileri Hüseyin Tosun, Nihat Reşat ve Muhittin (Paşa) Beyler arasında görüşmeler yapıldı. Bu görüşmelerde iki cemiyetin İTC'nin çatısı altında birlikte faaliyet göstermesi konusunda anlaşmaya varıldı²⁰³.

Bu arada önemli Jön Türk liderlerinden Prens Sabahattin Bey, 2 Eylül 1908'de²⁰⁴ yanında babası Damat Mahmut Paşa'nın cenazesi olduğu halde İstanbul'a geldi. Kendisine büyük bir karşılama töreni yapılan Prens'in, cenaze merasimine katılan cemaat temsilcilerine iade-i ziyarette bulunurken Rum Patriği'ne yaptığı reverans, basına, "*Patriğin elini öptü*" şeklinde yansdı. Ve özellikle İttihâtcı basın tarafından şiddetle eleştirildi. Ayrıca İTC'nin toplantılarına davet edilen Prens; fazla sıcak karşılanmadığı gibi, sık sık Ahmet Rıza'nın "*terbiye harici tarzlerine*" uğruyordu. Bunun üzerine Prens, Cemiyet merkezine olan ilgisini kesti²⁰⁵.

İTC'nin varılan anlaşmaya rağmen, Prens'e ve Adem-i Merkezîyet taraftarlarına karşı takındığı tavır, Jön Türk hareketinin yeniden bölünmesine neden oldu. Kısa süre sonra, 14 Eylül 1908 tarihinde 31 Mart İsyanı'ndan önceki ana muhalefet partisi olan "*Osmanlı Ahrâr Fırkası*" kuruldu. Prens Sabahattin Bey, İstanbul'a döndükten sonra Bebek Bahçesi'nde verdiği bir konferans sırasında, İkdâm muharriri Ahmet Samim ve Nurettin Ferruh Beyler bir muhalefet partisi kurulmasını ve Prens'in de reis olmasını teklif ettiler. Siyasetin dışında kalmak istediğini ileri süren Prens, teklifi reddetti. Ancak

²⁰² A. B. Kuran, **Jön Türkler**, s. 262.

²⁰³ S. Akşin, "Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası", s. 548.

²⁰⁴ S. Akşin, "Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası", s. 548; Ahmet Bedevi Kuran, Prens Sabahattin Bey'in dönüş tarihi olarak Rumî 21 Ağustos 1324 yani Miladî 3 Eylül 1908 tarihini vermektedir. (A. B. Kuran, **Jön Türkler**, s. 265.

²⁰⁵ S. Akşin, "Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası", s. 548.

yakınları olan Ahmet Fazlı, Mahir Sait, Celalettin Arif Beylerin Nurettin Ferruh Bey ile müzakerelerini temin ederek fırkanın kurulmasına yardımcı oldu²⁰⁶.

Kağıt üzerinde reisi belli olmayan Osmanlı Ahrâr Fırkası; Kâtib-i Umûmi Nurettin Ferruh Bey olmak üzere, Celalettin Arif, Mahir Sait, Ahmet Fazlı, Kıbrıslı Tevfik, Nazım ve Şevket Beyler tarafından kuruldu²⁰⁷. Fırkanın belli bir reisi olmayınca özellikle İttihatçı basın çeşitli tahminler yürüterek reisi bulmaya çalışıyordu. Ancak genel kanı Prens Sabahattin Bey'in Fırka'nın gizli reisi olduğu yönündedir²⁰⁸. Zaten Fırka, Prens Sabahattin'in adem-i merkezîyetçi görüşlerinin meşrutiyet sonrasındaki temsilcisi olarak değerlendirilmektedir²⁰⁹. Basında İkdâm, Serbestî, Yeni Gazete, Sada-yı Millet Gazeteleri ile 17 Mart 1909'da Prens'in parasal desteği ile yayınlanmaya başlayan Osmanlı Gazetesi, Osmanlı Ahrâr Fırkası'nın sözcülüğünü yaparken, Volkan Gazetesi de kendi açısından Fırka'yı desteklemiştir²¹⁰.

Meclis-i Mebûsan seçimlerine sadece İstanbul'da katılabilen Osmanlı Ahrâr Fırkası'nın hiçbir adayı başarılı olamamış; yalnız Mahir Sait Bey Ankara'da yapılan bir ara seçimde kendi gayretleri ile seçilmeyi başarmıştır²¹¹. Bu arada, meşrutiyet öncesinde jurnalcılık ile suçlanan Ali Kemal ile önceden hazırlanan bir ihtilal hareketinde döneklilik ettiği iddia edilen İsmail Kemal Beylerin fırkaya dahil edilmeleri ve mebûs adayları olarak gösterilmeleri, Doktor Rıza Nur, Fazlı, Mahir Sait ve Celalettin Arif Beyler gibi fırkanın öncülerinin tepki göstererek istifa etmelerine neden oldu. Bunun üzerine Ali Kemal ve İsmail Kemal Beylerin fırka ile alakaları kesilince istifalarını geri aldılar²¹².

İTC'ye muhalif olarak kurulan Osmanlı Ahrâr Fırkası'nın en fazla itiraz ettiği noktalar; İTC'nin yıkılan istibdat yerine kendi istibdadını ikame etmeye çalışması, askeri siyasete alet etmesi, Osmanlıcılıktan vazgeçerek Türkçü politikalar izlemeye başlaması ve kendisine katılan devr-i sâbık ricalini yine devlet kademelerinde istihdam

²⁰⁶ T. Z. Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 239-240; A. B. Kuran, **Jön Türkler**, s. 270; S. Akşin, "Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası", s. 556.

²⁰⁷ T. Z. Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 239-240; A. B. Kuran, bu isimlere Ahmet Samim Bey ile Solon ve Bebi Kazanova Efendileri dahil etmektedir. (A. B. Kuran, **Jön Türkler**, s. 270); Sina Akşin ise Ahrar Fırkası kurucularını Umumi Katip Nurettin Ferruh, muhasip Celalettin Arif ve üyeler Mahir Sait, Ahmet Fazlı, Kıbrıslı Şevket ve Ahmet Paşa olarak zikretmektedir. (S. Akşin, "Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası", s. 556).

²⁰⁸ S. Akşin, "Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası", s. 557.

²⁰⁹ A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, s. 37.

²¹⁰ S. Akşin, "Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası", s. 557.

²¹¹ T. Z. Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 241.

²¹² A. B. Kuran, **Jön Türkler**, s. 271.

ederek politikasını kabul etmeyen insanları vatana ihanetle suçlamasıdır²¹³. Meşrutiyet'in ilanından sonra İTC'nin etkisi ile başlayan tensikat çalışmaları sırasında birçok yanlışlıklarda yapılmaktaydı. Hiç hak etmediği halde tasfiyeye tabi tutularak mağdur edilenlerin yanı sıra, eski devir adamlarından birçoğu da memuriyetlerine devam ettirilmekteydi. Ahrâr Fırkası'nın eleştirilerini bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir²¹⁴.

Aslında siyasi rakiplerini devr-i sâbık ricaline yakın olmakla suçlamak bu dönemde sıkça rastlanan bir haldir. 31 Mart İsyanı'ndan kısa bir süre önce Ahmet Rıza Bey, Pera Palas'ta verilen bir ziyafet sırasında irad ettiği nutukta; *“Devr-i istibdâdda cerr-i menfaat (çıkar sağlama) veya anâsır-ı Osmaniye'yi ayırmağa hizmet eden hâinler bu inkılâbdan tabii memnûn değildirler. Onlar yine eski devri isterler veyahut aynı maksada bir tarîk-ı âherle nâil olabilmek için hürriyetin kayıtsız, kontrolsüz olmasını isterler. Cemiyetin tahakkümünden şikâyet eden onlardır. Bir taraftan ilmiyeyi, diğer taraftan anâsır-ı gayr-i müslimeyi Cemiyetten soğutmağa çalışan onlardır. Hâsıl Cemiyetin dağılmasına lüzûm gösteren onlardır”*²¹⁵ şeklinde konuşmuştur. Bunun üzerine Ahrâr Fırkası, Ahmet Rıza Bey'i eleştirerek *“hainler”* ifadesi ile kendilerini kastedip etmediğini sordu. Ahmet Rıza Bey ile Ahrâr Fırkası arasında cereyan eden bu tartışmaya köşesinden katılan Hüseyin Cahid Bey'e göre, şayet İTC, devr-i sâbık ricalini himaye etmiş olsaydı Ahrâr Fırkası diye bir fırka olmazdı. Cahid'e göre Ahrâr Fırkası, İTC'den yüz bulamayan eski devir ricali ile menfaatlerine ters düştüğü için Cemiyet'ten ayrılan eski İTC'lilerin bir araya gelerek oluşturduğu bir fırkadır²¹⁶.

Osmanlı Ahrâr Fırkası, 31 Mart İsyanı'ndan sonra üyelerinin çoğunun takibata uğraması ve yurt dışına çıkmak zorunda kalması nedeniyle faaliyetlerini durdurmak zorunda kalacaktır²¹⁷.

²¹³ S. Akşin, “Sabahattin Bey ve Ahrâr Fırkası”, s. 557, dn:42.

²¹⁴ Örneğin Sait Paşa Hükümeti döneminde II. Abdülhamit'in hafiyelerinden Beyoğlu Mutasarrıfı Hamdi Bey Zaptiye Nezareti'ne tayin edilmişti ki, bu durum Meşrutiyet'in ilanı ile hafiyelik ve jurnalcılığın biteceğini düşünen kişilerin hayal kırıklığına neden olmuştu. Gelen eleştiriler üzerine Sait Paşa bu kişiyi görevden almak zorunda kalmıştı. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. (A. Tugay, **İbret**, II, s.39).

²¹⁵ Hüseyin Cahid, “İttihâd ve Terakkî Cemiyeti ve Ahrâr Fırkası”, **Tanîn**, 15 Mart 1325/ 28 Mart 1909, No: 236.

²¹⁶ Hüseyin Cahid, “İttihâd ve Terakkî Cemiyeti ve Ahrâr Fırkası”, **Tanîn**, 15 Mart 1325/ 28 Mart 1909, No: 236.

²¹⁷ T. Z. Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 245-246.

d- İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti (5 Nisan 1909)

31 Mart İsyanı'ndan önce kurulan ve bu isyanın başlıca tahrikçilerinden sayılan bir diğer muhalif oluşum da “İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti”dir. Cemiyet’in kuruluşu ve faaliyetlerinden önce yayın organı olan ve Cemiyet’in kurulmasından önce yayın hayatına başlayan Volkan Gazetesi ve kurucusu Derviş Vahdetî’den bahsetmek gerekmektedir. 1870 Kıbrıs doğumlu olan Vahdetî; II. Abdülhamit zamanında Padişah’a verdiği bir jurnal nedeniyle sürgüne gönderilmiş ve yıllarca İstanbul’dan uzakta dolaştıktan sonra Meşrutiyet’ten sonra İstanbul’a dönmüştü²¹⁸. İstanbul’da ilk önce İTC’ye girmeye çalıştı. Ancak bu girişimi sonuçsuz kalınca diğer Cemiyet’ten umduğunu bulamayanların bir kısmı gibi bir gazete çıkarmak için bir takım faaliyetlere girişti. Öncelikle saraya müracaatla çıkaracağı gazete için parasal destek talep etmesine rağmen reddedildi²¹⁹. Buna rağmen 11 Aralık 1908 tarihinden itibaren Volkan Gazetesi’ni çıkarmaya başladı. İlk sayısından itibaren İTC’ye muhalefete başlayan gazetenin temel özellikleri Sina Akşin tarafından; “1) İslamiyetçi; 2) Hürriyetçi ve Kanûn-i Esasî taraftarı; 3) İnsaniyetçi; 4) Eski sürgün ve kaçınları korur; 5) Sabahattincilik, dolayısıyla İngilizcilik; 6) Osmanlıcılık”²²⁰ olarak ifade edilmektedir.

Volkan Gazetesi ve Derviş Vahdetî’nin yürüttüğü muhalif propaganda, o güne kadarki muhalif kuruluşların propagandalarına nazaran çok da alışılmış bir yöntem değildi. Siyasal söylemlerinde özellikle dinî terminolojiyi ağırlıklı olarak kullanması zaten bu konuda gerginlik yaşayan kesimler üzerinde daha da etkili oluyordu. Halkın dinsel duygularından faydalanarak, kalabalıkları İTC ve Hükümete karşı seferber etmeye çalışan Vahdetî’ye ilk destek, askerlik muafiyetlerinin kaldırılacağı söylentileri ortalıkta dolaşan medrese talebelerinden geldi. Volkan’ın dinî propagandasına ikinci olumlu yanıt, İstanbul’da bulunan orduda görev yapan erat tarafından verildi²²¹. Zaten, Alaylı subayların ordudan uzaklaştırılmaları nedeniyle huzursuz olan erata karşı, mektepli subayların sert disiplini ve eranın dinî duygularına karşı kayıtsızlığı,

²¹⁸ Celal Bayar, **Ben’de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş**, I, İstanbul, 1997, s. 126.

²¹⁹ A. Cevat, **Otuzbir Mart Hadisesi**, s. 45.

²²⁰ S. Akşin, **31 Mart Olayı**, s. 21.

²²¹ M.N. Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi**, s. 196.

muhalefetin elini güçlendiriyordu²²². Yine halk arasında İTC liderlerinin mason olduğu söylentileri yayılırken, ordudan uzaklaştırılan alaylı subaylar mektepli subayların “*kâfir*” olduklarını iddia edecek kadar ileri gidiyorlardı²²³.

Derviş Vahdetî'nin yayınladığı Volkan Gazetesi'nin bahsedilen propagandaları neticesinde İTC'ye muhalif İslamcı-geleneksel grup kimliği ortaya çıkmaya ve bir toplumsal taban oluşmaya başladı²²⁴. Bu toplumsal tabanı kendi amaçları için kullanmak isteyen Derviş Vahdetî ve arkadaşları tarafından 5 Nisan 1909'da “*İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti kuruldu*”²²⁵. Cemiyet'in programı yaklaşık bir ay evvel 3 Mart'ta Volkan'da yayınlanmıştı. Buna göre; cemiyetin ilkeleri ve programı, dine; insanların yaptıkları yasalara değil Kuran-ı Kerim'e dayanıyordu. Osmanlılık yerine İslamcılık siyaseti öneriliyordu. Cemiyet propagandasını, özellikle tutucu kesim ve orduda alaylı subaylar ile erat arasında yapıyordu²²⁶.

İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin yayın organı Volkan'ın yayın politikasına bakıldığı zaman, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte ordu içerisinde alevlenen alaylı-mektepli subay mücadelesinde açık bir şekilde alaylı subayların tarafını tuttuğu anlaşılmaktadır. Hatta gazete, sıradan askerler arasında mektepli subaylara karşı mevcut hoşnutsuzluğu körükleyerek bunları cemiyete üye olarak kaydediyordu. Örneğin 28 Mart 1909 tarihli Volkan Gazetesi'nde 5. Alay namına bir mektup yayınlandı. Bu mektuba göre 5. Alay efradının tamamı İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'ne katılmak istiyordu²²⁷. Yine 31 Mart 1909 tarihli Volkan'da 5. Alayın 4. Taburuna bağlı birkaç erin Cemiyet'e katılmak istediklerine dair bir mektup yayınlandı²²⁸.

Çıkan bu tür haberler üzerine Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa 11 Nisan 1909'da Ordu'ya bir emir yayınladı. Bu emirde; mukaddes din duygularını kullanarak asker arasına nifak sokmak isteyen, “*irticaiyyûn ve zulm-ü istibdâd erbabına avdet ve kuvvet vermek maksadıyla*” İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurulduğundan bahsedilerek, alay ve taburlarda bulunan askerlerin, imamlar tarafından

²²² A.T. Alkan, **Ordu ve Siyaset**, s. 111.

²²³ İsmail Hâmi Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, IV, İstanbul, 1972, s. 372.

²²⁴ M.N. Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi**, s. 196.

²²⁵ T. Z. Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 261; F. Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s. 61.

²²⁶ F. Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s. 61.

²²⁷ S. Yıldız, **31 Mart İsyanı**, s. 71-72.

²²⁸ C. Bayar, **Ben de Yazdım**, s. 207.

vaaz ve nasihat edilmek suretiyle bu tür cemiyetlere dahil olmalarının engellenmesi isteniyordu²²⁹. İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin kurularak toplum ve ordu içerisinde yayılmasının sakıncalarına değinen bir raporda, o dönemde III. Ordu Kumandanı ve Rumeli Genel Müfettişi olan Mahmut Şevket Paşa'dan gelmişti. Mahmut Şevket Paşa, 6 Nisan 1909 tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'ne gönderdiği raporunda; ülkenin en çok birlik ve beraberliğe muhtaç olduğu bir dönemde bazı kimselerin bu şekilde kutsal bir isimle cemiyet kurmasının gayr-i Müslimlerin de ayrışmasına neden olacağını belirtiyordu. Ayrıca, dinî duyguların kullanılarak, tek vücut ve disiplinli olması gereken ordularda görev yapan erlerin itaatsizliğe teşvik edilmesi de ülkeye büyük zarar verecektir, uyarısında bulunuyordu. Mahmut Şevket Paşa'ya göre bu sakıncalar nedeni ile bir an evvel önlem alınmalı ve gerekirse İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti, Meclis-i Mebûsan kararıyla kapatılmalıydı. Şayet bir an önce önlem alınmaz ve bu fikirler erler arasında yayılmaya devam ederse ileride çıkabilecek olan olayların engellenmesi artık mümkün olmayacaktır²³⁰. Bu tür emir ve uyarılara rağmen Cemiyet'in ordu içerisinde yayılması engellenemeyecektir.

Buraya kadar özetlenmeye çalışılan olayların genel karakterine bakıldığı zaman, aslında Osmanlı ülkesinde bir iktidar mücadelesi yaşanmaktadır. Ancak ülkenin özgün şartları ve halkın siyasal kültür seviyesinin yetersizliği nedeni ile ne iktidardaki grupların ne de iktidar halkası dışında kalmış muhalif grupların geniş anlamı ile toplum içerisinde bir karşılığı yoktu. Bütün bu iktidar mücadelesi aslında kendisinde yönetebilme yetisini gören küçük bir kesimin kendi içerisinde yaşanıyordu. Toplumsal tabanı olmayan bu grupların iktidar için dışardan bir gücü arkalarına alma ihtiyacı hissettikleri görülmektedir. Bu güç ise, bütün sıkıntılara rağmen geleneksel toplum yapısı içerisinde önemli yeri olan silahlı güç; yani ordu idi. Başta Makedonya'daki III. Ordu olmak üzere Osmanlı Ordusu, Meşrutiyet'ten sonra yapılan yeni düzenlemeler ve tasfiyeler ile İTC'nin güvencesi ve destekçisi haline gelmişti.

²²⁹ S. Yıldız, **31 Mart İsyanı**, s. 72-73.

²³⁰ Hayri Mutluçağ, "Mahmut Şevket Paşa'nın Bir Uyarması", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 2, Kasım 1967, ss.26-28.

e- 31 Mart İsyanı (13 Nisan 1909)²³¹

Yukarıda bahsedildiği üzere Meşrutiyet'ten sonra orduda yapılan yenilikler ve alaylı subayların tasfiyesi ordu içerisinde bir gayr-i memnunlar zümresi ortaya çıkarmıştı. İşte İTC'ye muhalefet eden kesimlerin doğal destekçisi de bu tasfiyeye tabi tutulan alaylı subaylar ve onların içinden çıktığı erat olacaktır. Bu hoşnutsuzluğun farkına varan İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti; orduda yerleştirilmeye çalışılan sert Prusya disiplini nedeni ile eratin temel dinî müeyyidelerden uzaklaştırıldığını iddia ederek, onları kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. Aslında din ve şeriat kisvesi altında bir siyasi mücadele yürütülüyordu. Sadece alaylı subaylar ve erat değil, tasfiyeye tabi tutulan sivil memurlar ve İstanbul'daki medrese talebeleri ve softalar da İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin doğal müttetikleri haline gelmişti²³².

Ülkede yaşanan ve Padişah, cemiyet, ordu, muhalefet kutuplaşmalarından doğan bu gerilimin bir ihtilal hareketine dönüşmesi için küçük bir kıvılcım gerekli idi. Bu kıvılcım da İTC'ye muhalifliği ile bilinen Serbestî Gazetesi muharrirlerinden Hasan Fehmi'nin 6 Nisan 1909'da kimliği belirsiz bir kişi tarafından vurularak öldürülmesi ile çakılmıştı. Hasan Fehmi'nin öldürülmesi ve katilinin ortaya çıkarılamaması üzerine muhalif basın, hem Hükümet'e hem de İTC'ye daha şiddetli bir şekilde yüklenmeye başladı. 8 Nisan'daki cenaze törenine İkdâm'ın iddiasına göre 30-40.000 kişilik bir kalabalık katıldı²³³.

Kâmil Paşa Hükümeti'nin devrilmesinde İttihât ve Terakkî'nin askeri baskısını; Hasan Fehmi'nin vurulmasında İttihât ve Terakkî'nin silâhını gören muhalefet, alaylı subaylara ve softalara, askerî isyanı başlatmak üzere gerekli komutu vermiştir. Hasan Fehmi'nin öldürülmesinin doğurduğu heyecan, bunun için elverişli bir ortam teşkil ediyordu²³⁴.

İsyan; 13 Nisan 1909'da İTC'nin Meşrutiyet'in koruyucusu olarak düşündüğü ve bu nedenle İstanbul'a getirdiği, Makedonya'daki III. Ordu'ya bağlı iyi yetişmiş

²³¹ Miladî: 13 Nisan 1909, Rumî: 31 Mart 1325. İsyân Rumî takvime göre tarihine atfen 31 Mart İsyânı olarak adlandırılmaktadır.

²³² S. Akşin, **31 Mart Olayı**, s. 20; M. Baydar, **31 Mart Vakası**, s. 7.

²³³ S. Akşin, **Jön Türkler**, s. 197-198.

²³⁴ Muhittin Selçuk Uçar, **Siyasal Gelişmeler Işığında 31 Mart Olayı**, (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2007, s. 127.

askerlerden kurulu Avcı Taburları er ve erbaşlarının, başlarında bulunan mektepli subaylara baş kaldırmaları ile başladı²³⁵.

31 Mart (13 Nisan 1909) İsyanı'ndan günümüze kadar bu konu hakkında yapılan çalışmalar ve yayınlanan dönemin şahitlerine ait hatıralara bakıldığı zaman, isyanın sebepleri, arkasındaki güçler ve destekçileri hakkında farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Bir takım araştırmacılar isyanın arkasında II. Abdülhamit'i görmeye meyilli iken, bazıları iktidara tam anlamıyla sahip olmak için İTC'nin bu isyanı örgütlediğini düşünmektedir. Bu görüşlerin yanında üçüncü bir görüşe göre ise isyan; Meşrutiyet'ten itibaren gelişen muhalefet hareketinin, iktidara gelebilmek için ordu içerisinde buldukları taraftarlar ile düzenledikleri bir askeri darbedir. Buradaki muhalefetten kasıt yukarıda bahsedilen İTC tarafından iktidar denklemi dışında bırakılmış başta Ahrâr Fırkası olmak üzere siyaset ve basındaki bütün muhalif oluşumlardır. İsyanın en büyük sloganının “*şeriat isteriz*” olmasından yola çıkarak bunun tamamen irticaî bir mahiyet taşıdığını iddia etmek de doğru değildir. Buradaki “*şeriat isteriz*” sloganı aslında muhalefetin, İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti aracılığı ile asker ve halk arasında taraftar bulmak için dini siyasete alet etmesinden başka bir şey değildi²³⁶. Elbette ki isyanın çıkış sebepleri ve cereyanı bu çalışmanın konusu dışındadır. Bu çalışma açısından önemli olan isyan sırasında ve sonrasında askerî ve sivil bürokrasinin durumunu ortaya koyabilmektir.

Yukarıda bahsedildiği üzere isyanı düzenleyenler ve arkasındaki güçler kim veya kimler olursa olsun isyan sırasında kullanılan insan malzemesi ordudan ihraç edilmiş alaylı subaylar, mektepli subaylardan hoşnut olmayan er ve erbaşlar, tasfiyeye tabi tutulmuş sivil memurlar ve İstanbul'da bulunan ve İTC'nin laik uygulamalarından memnun olmayan dinsel gruplardı. İsmail Hâmi Danişmend de ordudan çıkarılan alaylı subaylar ile tensikat dolayısıyla açığa çıkarılan memurların 31 Mart İsyanı'ndaki etkilerini kabul etmektedir²³⁷. Dönemin İTC taraftarı yayınlarından Asker Mecmuası'nda yayınlanan ve yazarı belli olmayan bir yazı, isyanla ilgili İTC'nin bakış açısını bir nebze ortaya koymasından dolayı ilgi çekicidir. Bu yazıda; isyanın sorumlusu olarak, başta II. Abdülhamit olmak üzere, devr-i sâbıkta hiçbir liyakat göstermeden terfi

²³⁵ A. E. Yalman, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, s. 110.

²³⁶ S. Akşin, **Jön Türkler**, s. 201-202.

²³⁷ İ. H. Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, IV, s. 371.

eden ve meşrutiyet sonrası yapılan tasfiyelerden rahatsızlık duyan İstanbul'daki Hassa Ordusunun subayları ve devr-i sâbıkın nimetlerinden faydalanıp ancak yeni dönemde bu fırsatı bulamayan istibdat artıkları gösteriliyordu²³⁸. Yine isyanın devam ettiği günlerde Balkan Gazetesi, isyanı bastırmak isteyen II. ve III. Ordu'ya bağlı askerlerin isyan hareketine ve isyan eden askerlere yönelik beyannamelerine yer veriyordu. “*Asker Sedası*” başlığı altında verilen bu beyannamelerde askerler, arkadaşlarını isyana sevk edenlerin din ve şeriatı sadece teşvik etmek için kullandıklarını ileri sürerek meseleyi şu şekilde açıklıyorlardı: “*Devr-i sâbıkta bir takım hafiyeler, mürteşiler var idi değil mi? İdâre-i hükümetin tebdiliyle bunlar nereye gittiler? Yalnız memuriyetlerinden azl ile İstanbul'un her bucağına dağıldılar her tarafa tohum-ı nifak saçmağa başlayarak milletin hazinesinden çalmakta oldukları paraları şimdi bulamayınca Meşrutiyet aleyhinde de hâfiyen kıyama kalkıştılar. Menba-i vâridâtlarının tekrar açılması için olanca kuvvetleriyle çalışarak devr-i istibdâdın tekrar avdet eylemesi uğrunda bin türlü tedâbir-i hainâne ittihazına teşebbüs ettiler. İşte hareketinizin müşevvikleri, müsebbibleri bu kısım erbâb-ı fesâddandır*”²³⁹.

İsyanın hazırlığı 12/13 Nisan gecesi başlamıştır. Asiler; 13 Nisan sabahı Arnavut Hamdi Çavuş, Tüfenkçi Ustası Raif Çavuş, İzmirli Ali, Yenipazarlı Ömer, Gevgilili Bölük Emini Mehmet, Gilanlı Hâzım, Yenişehirli Ali, Kırcovalı Selim, Selânikli Enis, gibi çavuş ve onbaşlıların önderliğinde²⁴⁰ Sultan Ahmet Camii önünde toplanmaya başladılar. Burada isyancılara medrese talebeleri de katıldı ve isyancılar topluca Meclis-i Mebûsan'a doğru yürüyüşe geçtiler²⁴¹. “*Şeriat İsteriz*” sloganı ile yürüyen isyancı grup, yolda önlerine çıkan Harbiye Mektebi mezunu, yani mektepli subaylara

²³⁸ “31 Mart Vak'a-i Hayriyesi ve Netayici”, **Asker**, 1 Mayıs 1325/14 Mayıs 1909, No: 15, s.139-140. (ss.139-144)

²³⁹ “İstanbul'da Erbâb-ı Fesâd Tarafından İğfal Edilen Arkadaşlarımıza”, **Balkan**, 10 Nisan 1325/23 Nisan 1909, No: 720; Yine Rumeli Ordularında görev yapan askerler tarafından isyancılara gönderilen beyannamelerden birinde devr-i sâbıkta yılda bir kez alınan maaşların yeni dönemde düzenli şekilde ödenmeye başlamasından bahsedilerek bu şartlarda yine istibdat rejiminin mi istendiği soruluyordu. Bu beyannameden Meşrutiyet'ten sonra Rumeli'de görev yapan askerlerin en azından maddi olarak belli ölçüde tatmin edildikleri anlaşılmaktadır. Beyanname için bkz: “İstanbul İhtilalcilerine”, **Balkan**, 10 Nisan 1325/23 Nisan 1909, No:720.

²⁴⁰ Zekeriya Türkmen, **Hareket Ordusu ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal**, Ankara, 1999, s. 13.

²⁴¹ Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Reform Devrim ve Cumhuriyet:Modern Türkiye'nin Doğuşu, 1808-1975**, II, İstanbul, 1983, s. 338.

saldırıyorlardı²⁴². Sina Akşin'e göre isyanın ilk günü çoğu mektepli subay olmak üzere İstanbul'da en az 20 kişi isyancılar tarafından öldürülmüştür²⁴³.

Mebûsan Meclisi önüne toplanan yaklaşık 3000 kişilik isyancılara, Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi, Ders Vekili Halis Efendi ve Şerif Mehmet Sadık Paşa nasihat etmek için görevlendirilmiş; ancak isyancılar bunlardan Şerif Mehmet Sadık Paşa'yı katletmişlerdir²⁴⁴. Asilerin yanında bulunan ordudan çıkarılmış, er kıyafetinde küçük büyük rütbeli subaylarla; sarıklı, fesli bir takım kişiler Meclis Müzakere Salonu'na girerek Şeyhülislam'a isteklerini bildirmişlerdir. Bu istekler şöyleydi;

"1- Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın kabineden çekilmeleri,

2- Mebuslardan Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit, Rahmi, Talât Beylerle, Şûra-yı Ümmet Gazetesi imtiyaz sahibi Dr. Bahattin Şakir'in hudut dışı edilmeleri,

3- Şeriat hükümlerinin tamamıyla tatbiki,

4- Başlarındaki mektepli subayların değiştirilmesi. Alaylı subaylardan açığa çıkarılarak mağdur edilenlerin yerlerine iadesi,

*5- Yaptıkları hareketten yani silahlı ayaklanmadan dolayı mesul tutulmayacaklarının ve hiçbir suretle cezalandırılmayacaklarının temini"*²⁴⁵.

İsyanın devam ettiği sırada 16 Nisan 1909 tarihinde yedi Osmanlı ordusunda görev yapan 5382 Alaylı subay adına Meclis-i Mebusan'a bir dilekçe verildi. Bu dilekçede ordularda bulunan alaylı subaylardan yüzde 80'inin kadro haricine çıkarıldığı ve geriye kalanının da getirilen imtihan usulüyle tasfiye edileceği iddia ediliyordu. Dilekçe sahipleri bundan sonra bir takım istekler ileri sürerek, kabul edilmediği takdirde *"ordularda büyük fenalıklar çıkacağını selâmet-i vatan nâmına ihbâr eyleriz"* diyerek dilekçelerini sonlandırıyorlardı. Bu dilekçe, Meclis tarafından, *"zâbitlerin alaylı olmasını kusur-ı askeri farzederek kadro haricine çıkarmak"* adalete uygun olmayacağı

²⁴² Z. Türkmen, **Hareket Ordusu**, s. 14.

²⁴³ S. Akşin, **Jön Türkler**, s. 205.

²⁴⁴ Z. Türkmen, **Hareket Ordusu**, s. 14.

²⁴⁵ C. Bayar, **Ben de Yazdım**, I, s. 103-104; Ayrıca bkz: David Farhi, "The Şeriat as a Political Slogan: Or the "İncident of the 31 st Mart", **Middle Eastern Studies**, Vol. 7, No. 3 (Oct., 1971), s. 276.

gerekeciyle Harbiye Nezareti'ne havale edilmiştir²⁴⁶. İsyan sadece İstanbul'la sınırlı kalmamıştı. Ülkenin farklı bölgelerinde de genç ve mektepli subayların hayatları tehlikeye girmişti. Buralardan da mektepli subaylara karşı şiddet haberleri geliyordu²⁴⁷. Örneğin 21 Nisan 1909 tarihinde yani isyan henüz bastırılmadan evvel Erzurum'da bulunan IV. Ordu'ya bağlı erler “*şeriat isteriz, kulüpleri ve bazı mektepli zâbitleri istemeyiz*”²⁴⁸ sloganları atarak hükümet meydanına toplanmışlardı. Ancak aynı belgede Erzurum Valisi Tahir Paşa, bu tür taşkınlıkların kimsenin burnu bile kanamadan bertaraf edildiğini yazmaktadır²⁴⁹.

İsyan'ın çıkması üzerine İstanbul'da bulunan Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya müracaat ederek emrindeki birliklerle isyanı bastırabileceğini bildirmiş ve izin istemişti. Ancak Hüseyin Hilmi Paşa bu teklife yanaşmayarak Harbiye Nâzırı ile birlikte Yıldız Sarayına gitmiş ve istifasını Padişah'a

²⁴⁶ MMZC, I/3, Ankara, 1982, s. 24-25; Ahmet Turan Alkan bu sayıyı muhtemelen hesaplamada sehven yapılan bir hata nedeniyle 5281 olarak kaydetmektedir. (A. T. Alkan, **Ordu ve Siyaset**, s. 129); Celal Bayar Takvim-i Vekayi'ye dayanarak bu dilekçeye imza koyanların sayısını 7676 olarak kaydetmektedir. (C. Bayar, **Ben de Yazdım**, I, s. 114); Ahmet Emin Yalman imzacı subayların sayısı konusunda Celal Bayar'a katılırken bu dilekçenin İsyan'ın ikinci günü yani 14 Nisan'da verildiğini söylüyor. (Yalman, **Gördüklerim Geçirdiklerim**, s. 111).

²⁴⁷ C. Bayar, **Ben de Yazdım**, I, s. 119-122; 18 Mayıs tarihli Tanîn Gazetesi, “Vilayetlerde İrtica” başlığı ile verdiği haberde 31 Mart İsyanı'nın İstanbul dışında kalan bölgelerde nasıl algılandığını anlatıyordu. (“Vilayetlerde İrtica”, **Tanîn**, 5 Mayıs 1325/18 Mayıs 1909, No: 253).

²⁴⁸ **BOA. DH. MKT.** D: 2803, G: 21.

²⁴⁹ Bu yazının Dahiliye Nezareti'ne gönderildiği tarih, 2 Mayıs 1909'dur. Yani Hareket Ordusu'nun isyanı bastırmasından sonraya tekabül ediyor. (**BOA. DH. MKT.** D: 2803, G: 21). Vali Paşa'nın bu açıklamasına rağmen Erzurum'da küçük çaplı olayların devam ettiği anlaşılmaktadır. 14 Mayıs 1909'da yine Erzurum Valisi Tahir Paşa'nın merkeze gönderdiği telgraf Erzurum'daki olayların seyrini şu şekilde anlatmaktadır: “... Erzurum ahalişi meşrutiyet lehindedir ve mülhakatça da muhalif bir hal işitilmemiştir. Lakin efrad-ı askeriye mektebli zabi Tanîn bazılarını istememek yolunda 8 Nisan 325'te başladıkları talepte devam eyliyor. Müşir Paşa (Dördüncü Ordu Komutanı) nasihat eyledikçe şımarıp inatlarında ısrar gösteriyorlar. İstemedikleri zabıtlar ise unsurlar beynindeki muhabbetin devamındaki fevaidi takdir edici münevver fikirli zevattır. Kumandan Paşa efradın talim ve taallümatla iştigal eylemekte oldukları ve bunların itaatsızlığı zabıtlar hakkındaki talebe muhtasar olub asayiş ve sükün-ı memleket için mücib-i endişe bir hal olmadığını temin eylemektedir. Erzurum'da mütenevvi birçok topçu alayları ve beş tabur piyade olmak münasebetiyle cihet-i askeriye'nin tedabirine muhtac olan bu keşakeşin bir an evvel defî muktezidir. 1 Mayıs 325, Vali Tahir”. (**BOA. DH. MKT.** D: 2813, G: 76-1). Erzurum'daki bu durum o dönemde İstanbul'a ulaşmış olan Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'ya iletilmiş ve onun da emri üzerine Erzincan'da bulunan IV. Ordu birlikleri Erzurum'daki olaylara müdahale etmişti. Erzurum Valisi Tahir Paşa IV. Ordu'nun müdahalesini 6 Haziran 1909'da Dahiliye Nezaretine çektiği telgrafla şöyle anlatıyordu: “Dördüncü Ordu Müşiri ehyevm yedi tabur piyade ve iki tabur top ile Erzurum'a geldi. İstikbale giden kale ve seygar topçuları içinde serkeş olan birkaç çavuş ve onbaşı taht-ı tevkife aldırılması üzerine meslek-i itaatta sabit olan efrad tarafından vazife başına gelen mektepli zabıtlarına kemal-i meserret ve şükranla inkıyad gösterdiklerinden hamdolsun burada o cihetten mucib-i endişe bir hal kalmadığı arz olunur efendim. 24 Mayıs 325, Erzurum Valisi Namına Tahir”. (**BOA. DH. MKT.** D: 2835, G: 81-1).

sunmuştu. Mahmut Muhtar Paşa'ya göre asilerin başarılı olmasına Hüseyin Hilmi Paşa'nın isyanın bastırılması konusunda gösterdiği bu çekingenlik neden olmuştu²⁵⁰.

13 Nisan günü Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası üzerine Padişah; hükümeti kurma görevini eski Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya verdi²⁵¹. Padişah, isyan çıktığı zaman ilk önce hareketin kendisine karşı olduğunu zannederek telaşa kapılmışsa da daha sonra isyancıların asıl hedefinin, kendisi değil İTC olduğunu anlayınca durumu kendi lehine çevirmek için girişimlere başladı. Bu amaçla, Tevfik Paşa'yı hükümeti kurmakla görevlendirdiği Hatt-ı Hümâyûn'a Kanûn-i Esasî'ye aykırı olmasına rağmen, Harbiye Nazırı olarak Ethem, Bahriye Nazırı olarak da Emin Paşa'nın tayin edilmesi isteğini yazdırdı. Padişah'ın bu isteği, neredeyse Meşrutiyet'in ilk hükümeti olan Sait Paşa Hükümeti'nin istifasına yol açan Harbiye-Bahriye krizinin tekrar hortlamasına neden olacaktı. Bunun üzerine bu istek Hatt-ı Hümâyûn'dan çıkarılmasına rağmen, Ethem Paşa ve Emin Paşa anılan Nezâretlere getirildi. II. Abdülhamit; 1909'un Mart ayı içerisinde çıkardıkları karışıklık nedeniyle Selanik ve Şam'a gönderilen Arap ve Arnavut asıllı muhafız birlikleriyle birlikte Yıldız'dan uzaklaştırılmış olan istihkâm taburunun, tekrar Yıldız'a getirilmesi için emir verdi. Ayrıca Padişah, "*asker öyle istiyor diyerek*", özellikle Hassa Ordusu'na bağlı birliklere kendisine yakın kişileri tayin etmeye başladı. Böylece II. Abdülhamit; isyanla birlikte doğan otorite boşluğundan yararlanarak durumunu sağlamlaştırmak istiyordu. Harbiye ve Bahriye Nâzırları'nı kendisine yakın adamlardan seçerek aslında orduyu kontrol altına almaya çalışıyordu²⁵². Yine Padişah, isyan çıkar çıkmaz Şeyhülislam'a hitaben gönderdiği İrade-i Seniye ile asi askerlerin hepsinin affedildiğini bildirdi²⁵³. Hatta Meşrutiyet'in ilanından beri tasfiye edilen alaylı subaylar, askerler tarafından geri çağrıldı ve yeniden göreve atanmaları Padişah tarafından onaylandı²⁵⁴.

Devletin zirvesinde bütün bu değişiklikler ve olaylar cereyan ederken İstanbul'da askerlerin isyanı devam ediyordu. İsyancı askerlerin, mektepli subaylara karşı

²⁵⁰ Mahmut Muhtar, **Maziye Bir Nazar, Berlin Antlaşması'ndan Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya İlişkileri**, (Osmanlıcadan Çeviren: Nurcan Fidan), Ankara, 1999, s. 51.

²⁵¹ A. Cevat, **Otuzbir Mart Hâdisesi**, s. 129.

²⁵² Y. H. Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, I/II, s. 108-109.

²⁵³ A. Cevat, **Otuzbir Mart Hâdisesi**, s. 49.

²⁵⁴ M. N. Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi**, s. 280, dn. 89.

giriştikleri şiddet hareketlerinin artarak sürmesi üzerine, asi askerlere, padişahın nazarında alaylı ve mektepli subay diye bir ayırımın olmadığını ve yapılan hareketlerin şeriata aykırı olduğunu anlatacak bir nasihat heyetinin gönderilmesi gündeme geldi. Ancak bu girişim, Padişah'ın sarayı temsilen memur göndermemesi üzerine sonuçsuz kaldı²⁵⁵.

Karışıklıklar üzerine İTC'nin İstanbul'daki bütün temsilcileri adeta yok olmuşlardı. İTC'nin boşluğunu hemen Ahrâr Fırkası ve temsilcileri doldurmaya başladılar. İstanbul'da bulunan İTC yanlısı gazetelerin matbaaları ve yazıhaneleri isyancılar tarafından yağmalandı²⁵⁶. Yunus Nadi'nin deyiimiyle İstanbul'da tam bir "nefer devri" yaşıyordu. Aslında bu durum, bir taraftan da ülke yöneticilerinin kendilerine dayanarak ülkeyi yönettiklerini fark eden askerlerin, kendi adına siyasal sahneye çıkması anlamına gelmekteydi²⁵⁷.

İTC'nin İstanbul'da bulunan temsilcilerinin ortadan kaybolmasına ve İttihatçı gazetelerin isyancılar tarafından kapatılmasına rağmen, Mizan, Serbesti gibi muhalif gazeteler yayınlarına devam ediyorlardı²⁵⁸. Hatta bu gazeteler isyancıların isteklerini sayfalarında yayınlarak bir anlamda isyana destek veriyorlardı²⁵⁹.

f- 31 Mart İsyanı'na Gösterilen Tepkiler

Yaşanan askerî isyana karşı ülkenin farklı kesimlerinden farklı tepkiler geliyordu. Öncelikle, isyana ve üyelerinin birçoğu saklanmak zorunda kalmasına rağmen, 16 Nisan'dan itibaren toplanmaya başlayan Meclis-i Mebûsan'da bile farklı tavırlar göze çarpmaktaydı. Celal Bayar, mebûsların isyan karşısındaki görüş ve düşüncelerini üç kısma ayırmaktadır: 1- İsyancılar şiddetle karşılık vererek Meclis-i Mebûsan ve Kanûn-i Esasî'nin korunmasını savunanlar ki bunların çoğu asilerin baskıları karşısında saklanmak zorunda kalmışlardı. 2- Millî, dinî, ırkî fikirleri dolayısıyla isyancılar ile hemfikir olanlar. 3- Meclis-i Mebûan'ın kapanmaması ve

²⁵⁵ A. Cevat, **Otuzbir Mart Hâdisesi**, s. 58-59.

²⁵⁶ F. Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s. 62-63.

²⁵⁷ A. T. Alkan, **Ordu ve Siyaset**, s. 129-130.

²⁵⁸ A. B. Kuran, **Jön Türkler**, s. 278.

²⁵⁹ M. N. Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi**, s. 280, dn. 89.

mebûsluklarının devam etmesi şartıyla isyancıların her teklifini kabul etmek isteyenler²⁶⁰.

Başka bir tepki de ulema sınıfının ileri gelenlerinin oluşturduğu “*Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye*”nin Meclis-i Mebûsan ve meşrutiyetin korunması konusunda yayınladığı beyannamelerdir²⁶¹.

Yine isyanın ilk günlerinde Ahrâr Fırkası’nın yayın organı olarak tanınan Osmanlı gazetesi, ülkede bulunan bütün fırkalar ve cemiyetlerin bir nevi koalisyon yaparak fırkalar arası bir heyet kurmalarını öneriyordu. Tarık Zafer Tunaya’nın siyasi bir cemiyet olarak kabul ettiği “*Heyet-i Müttefika-i Osmaniye*” adı verilen oluşum, isyanın bastırılması ve Ahrârcıların dağılması nedeniyle ölü doğmuştu. Bilinen tek etkinliği 18 Nisan 1909 tarihinde yayınladığı beyannamedir. Beynamede, Meşrutiyet ve Meclis-i Mebûsan’ın korunması ve vatanın içine düştüğü durumdan kurtarılması için fırkaların birlik içinde çalışması öngörülüyordu²⁶².

İsyan’a karşı en önemli tepki, elbette ki Rumeli’de bulunan İTC Heyetleri ve askeri birliklerinden beklenmekteydi. Çünkü isyan nedeniyle İstanbul’da bulunan İTC teşkilatı tekrar yeraltına çekilmişse de Cemiyet, başta Selanik merkezi olmak üzere Rumeli’de hala gücünü koruyordu. İsyan çıkar çıkmaz İstanbul’da bulunan İsmail Canpolat, derhal Selanik’e bir telgraf çekerek “*meşrutiyet mahvoldu*” ifadesi ile cemiyet merkezini olaylardan haberdar etmiştir. Bunun üzerine Rumeli topraklarında bulunan bütün İTC merkezleri derhal harekete geçmiş ve saray ve Bâb-ı Âlî’ye protesto telgrafları göndermeye başlamışlardı. Gönderilen çok sayıda telgrafta²⁶³ ileri sürülen iddialar beş nokta üzerinde toplanabilir:

1- II. Abdülhamit meşrutiyeti kaldırarak tekrar istibdat ve mutlakiyete dönmüştür.

2- Meclis-i Mebûsan fesholunmuştur.

²⁶⁰ C. Bayar, **Ben de Yazdım**, s. 114.

²⁶¹ E. Güresin, **31 Mart İsyanı**, s. 58; Cemiyetin mebuslara yönelik yayınladığı beyanname için bkz: A. Cevat, **Otuzbir Mart Hâdisesi**, s. 134; Ayrıca Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye’nin isyancı askerlere isyanı durdurmaları için çağrı yaptığı beyannamesi için bkz: “Asker Evladlarımıza Hitabımız”, **Beyân-ül Hak**, II/29, 6 Nisan 1325, ss. 668-676.

²⁶² A. Cevat, **Otuzbir Mart Hâdisesi**, s. 135-137; T. Z. Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 275-277.

²⁶³ İsyan üzerine Dersaadet’e gönderilen çok sayıda telgraf örneği için bkz: **MMZC**, I/3, ss. 24-26, 41-42, 43-53, 72-82, 89-97; İ. H. Danişmend, **31 Mart Vak’ası**, s. 40-53.

3- Hüseyin Hilmi Paşa'nın meşru hükümeti ortadan kaldırılarak yerine Tevfik Paşa'nın "mülevves" hükümeti kurulmuştur.

4- Bütün mebûslar öldürülmüştür.

5- Gayr-i meşru Tevfik Paşa Hükümeti "cani"dir²⁶⁴.

Bu tepkiler üzerine İTC ve Ordu'dan beklenen hareket geçikmedi. Kısa bir süre içerisinde kurulacak olan Harket Ordusu ile isyan bastırılacaktır.

g- Hareket Ordusu'nun Kuruluşu ve 31 Mart İsyanı'nın Bastırılması

İstanbul'da başlayan İsyanı'nın haberi, 13 Nisan 1909'da Selanik'teki Cemiyet merkezinden sonra 14 Nisan'da da yine Selanik'te bulunan ve İTC'ye ve Meşrutiyet rejimine bağlılığı ile bilinen III. Ordu Merkezi'ne geldi. Bu sırada Rumeli Genel Müfettişi ve III. Ordu Kumandanı olan Mahmut Şevket Paşa başkanlığında, Selanik Askerî Kulübü'nde (ordu evi) yapılan toplantıdan gereken tedbirlerin alınması kararı çıktı. Ayrıca, Mahmut Şevket Paşa'nın teklifi üzerine, İTC ile ortak hareket edilerek, 14 Nisan'da Selanik'te bir miting düzenlenmek suretiyle kamuoyunun dikkati çekilmeye çalışıldı. Yaklaşık 20-30.000 kişinin katıldığı mitingden sonra İstanbul'daki olaylara müdahale kararı kesinleşti²⁶⁵.

III. Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa bu arada Edirne'de bulunan II. Ordu Kumandanı Salih Paşa ile de temasa geçerek İstanbul'a askeri müdahale konusunda mutabakat sağladı. İki komutan isyanı bastırmak için İstanbul'a "Hareket Ordusu"²⁶⁶ adı altında büyük bir kuvvet sevk etmeyi kararlaştırarak çalışmalara başladılar. Hareket Ordusu, Selanik'ten Hüseyin Hüsnü Paşa kumandasındaki tümen ve gönüllülerden mürekkep kuvvetle, Edirne'den Şevket Turgut Paşa kumandasındaki bir tümeden meydana geliyordu²⁶⁷. III. Ordu mıntikasından toplandığı halde, II. Ordu'nun da katılması ile Hareket Ordusu'na kimin kumanda edeceği tartışma konusu olmuş ve sonuç olarak, ilk başta Hüseyin Hüsnü Paşa Hareket Ordusu'nun ilk kumandanı

²⁶⁴ İ. H. Danişmend, **31 Mart Vak'ası**, s. 53.

²⁶⁵ Z. Türkmen, **Hareket Ordusu**, s. 18.

²⁶⁶ İsyancıları bastırmak için kurulan bu orduya "Hareket Ordusu" adının o dönemde Selanik 11. Redif Kumandanı olan Hüseyin Hüsnü Paşa'nın emrinde bulunan Erkân-ı Harp Kolağası (Kurmaya Kıdemli Yüzbaşı) Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından verildiği iddia edilmektedir. (C. Bayar, **Ben de Yazdım**, s.154; Z. Türkmen, **Hareket Ordusu**, s. 21).

²⁶⁷ İ. İnönü, **İnönü'nün Hatıraları**, s. 76.

olmuştur. Hareket Ordusu Kumandanı olan Hüseyin Hüsnü Paşa bu ordunun Kurmay Başkanlığı'na da kendi emrinde görev yapan Erkân-ı Harpa Kolağası Mustafa Kemal Bey'i getirmişti²⁶⁸. Daha sonra 22 Nisan 1909'da III. Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa Ayestefanos'a gelerek Hareket Ordusu'nun kumandasını ele almıştır²⁶⁹.

15-16 Nisan gecesi İstanbul'a doğru ilerlemeye başlayan²⁷⁰ Hareket Ordusu Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa; 19 Nisan'da biri İstanbul halkına diğeri de Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti'ne olmak üzere iki beyanname yayınladı. İstanbul halkına hitaben yayınlanan beyannamede, kansız bir şekilde başarılmış olan Meşrutiyet İnkılâbı'ndan muzdarip olan bir takım kişilerin, devr-i sâbıkı tekrar iade etmek için harekete geçerek çıkardıkları fesat neticesinde bir çok masumların kanları döküldüğü; bunun üzerine kurulan Hareket Ordusu'nun Meşrutiyet ve Kanûn-i Esasî'yi korumak üzere harekete geçerek İstanbul'a doğru yürüdüğü belirtilerek isyan sırasında tarafsızlığını korumuş mazlum ahali ve efradın hiçbir zarar görmeyeceği ifade ediliyordu. Hareket Ordusu'nun amacı ise; "*vatan ve millet hainlerine son ve kati bir ders-i intibah vermektir*"²⁷¹ sözleri ile açıklanıyordu.

İkinci beyannamede de yine aynı şekilde bazı kişilerin şahsi menfaatlerini gerçekleştirebilmek için meşrutiyet rejimine karşı isyan ettiklerinden bahsedilerek Erkân-ı Harbiye'den ve İstanbul'da bulunan berrî ve bahrî bütün askerlerden iki husus talep ediliyordu:

"Evvela Martın otuz birinci gününden evvel İstanbul'daki berrî ve bahrî kitaât ve sefâine memur olan bilcümle erkân ve ümerâ ve zâbitânın bâtekrar kıtalarına iade olunmalarına katiyyen mümânaat etmeyerek bunların kâffe-i evâmirine körü körüne itaat ve inkiyâd göstereceklerine ve siyasi işlere bâdema hiçbir suretle müdahale etmeyerek yalnız vezâif-i mukaddese-i askeriyeleriyle meşgul olacaklarına dair Şeyhülislam ve Fetva Emini ve Ders Vekili Efendiler hazerâtıyla kendi kumandanları huzurunda ve Kur'an-ı mübîn ve münîf üzerine ellerini basmış oldukları halde bir gün içinde umûmen İstanbul'da bulunan efrad ve küçük zâbitân yemin edeceklerdir.

²⁶⁸ Z. Türkmen, **Hareket Ordusu**, s.19.

²⁶⁹ A. T. Alkan, **Ordu ve Siyaset**, s. 133.

²⁷⁰ Y. H. Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, I/II, s. 198.

²⁷¹ Ali Cevat, **Otuzbir Mart Hâdisesi**, s. 137-138; Celâl Bayar, **Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş**, II, İstanbul, 1997, s. 170-171.

Sâniyen kendilerini şeriat isteyiniz diye iğfal ederek vatani tehlikeye düşürmüş olan alçakların tedibi için ordumuzca ittihâz olunacak tedâbir-i tenkiliye ve inzibâtiyeye katiyen müdahale etmeyerek ve ordumuz efradına hatta yan gözle bile bakmayarak onları kendi öz kardeşleri gibi bilecekler ve kendilerini iğfal etmiş olan hâfiyelerle edâniyi yine kendi zâbitlerine ihbar eyleyeceklerdir. Bu iki talebimiz İstanbul'da bulunan berrî ve bahrî bilumum silah arkadaşlarımız tarafından hüsn-i suretle kabul olunarak itaat-ı kâmile ve ciddiye ibraz eyledikleri takdirde esnây-ı icraatımızda kendilerine katiyen ilişilmeyeceği hususlarının efrâd-ı merkûmeye anlayacakları lisan ile ihtar olunması ve derece-i mutâvaatlarının serian taraf-ı âciziye iş'arı rica olunur²⁷².

Bu iki beyanname, aslında ordunun Meşrutiyetin koruyucusu rolüyle açıkça siyasete müdahalesi anlamına geldiği gibi isyanın bastırılmasından sonra ne yönde tedbirler alınacağını göstermesi açısından önemlidir. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yürüyüşü devam ederken Meclis-i Mebûsân ve Meclis-i Âyân azalarının iştirakiyle Ayestefanos'a gelerek burada bir Meclis-i Umûmi-i Millî toplandı. Bu Umûmi Meclis; Hareket Ordusu'nun yayınladığı beyannameleri desteklediğini belirten bir bildiri yayınladı²⁷³. Umûmi Meclis'in de onayı ile Hareket Ordusu'nun zor kullanması hakka dönüşünce, İstanbul'da bulunan ve isyan sırasında Cemiyet'e karşı kışkırtıcılık eden siyasetçiler, gazeteciler ve hocalar, isyancı askerleri ortada bıraktılar²⁷⁴.

Bu arada İstanbul'da bulunan askerlerin Hareket Ordusu'na mukavemet göstermesi meselesi gündeme geldi. Bazı komutanlar II. Abdülhamit'ten müdahale edilmesi konusunda emir istediler. Ancak, Padişah iki tarafında Müslüman kardeşler olması gerekçesiyle böyle bir şeye izin veremeyeceğini bildirmiştir. Hatta yeni Hassa Ordusu Kumandanı Nazım Paşa'yı İstanbul askerlerine göndererek karşı koymamaları konusunda yemin etmelerini istemiştir. Dolayısıyla ne Hükümet ne de Padişah Hareket Ordusu'na karşı herhangi bir direnişi tasvip etmemiştir²⁷⁵.

²⁷² “31 Mart Vak'a-i Askeriyesi ve Netayici”, s.141-142; Ali Cevat, **Otuzbir Mart Hâdisesi**, s. 140-141; C. Bayar, **Ben de Yazdım**, II, s. 168-169.

²⁷³ A. B. Kuran, **İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, s. 466.

²⁷⁴ M. N. Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi**, s. 199.

²⁷⁵ İ. H. Danişmend, **31 Mart Vak'ası**, s. 116-117.

Böyle bir ortamda Hareket Ordusu, 23/24 Nisan gecesi İstanbul'a girmeye başladı. Padişah kan dökülmemesini emrettiği halde Bâb-ı Âli,'de, Taksim Kışlası'nda, Taşkışla'da, Harbiye'de ve Selimiye'de görülen mukavemetler nedeniyle bazı çatışmalar olmuş hatta top bile kullanılmıştır²⁷⁶. 25 Nisan'da son olarak Selimiye Kışlası ve Yıldız Sarayı'ndaki 2. Fırka askerleri de teslim olunca Hareket Ordusu tamamen İstanbul'a hakim olmuştur. Hareket Ordusu, Dersaadet'e hakim olmaya çalıştığı süre içerisinde 49 kayıp, 82 yaralı vermişti. Asilerden ise 400 kişi ölürken yaklaşık 700 kişi yaralanmıştı²⁷⁷.

Hareket Ordusu Kumandanlığı, 25 Nisan 1909'da İstanbul halkına yayınladığı bir ilan ile sıkıyönetimin başladığını bildirdi. Bu ilana göre, *“halkı heyecana sürükleyecek hareketlerden kaçınılması, akşam hava karardıktan sonra kimsenin sokağa çıkmaması gerektiği, askerî kuvvetlerle kolluk kuvvetleri dışında kimsenin silah taşımaması, halkın iş ve güçleriyle eskisi gibi uğraşmaya devam etmeleri bildirilmiştir”*²⁷⁸. Aynı gün üç daireden oluşan Divan-ı Harb-i Örfî kuruldu. Birinci Daireye Tophane Nazırı Hurşit Paşa, İkincisine Topçu Livası Hasan Rıza Paşa, Üçüncüsüne ise Nazif Paşa reis olarak tayin edildi²⁷⁹. Bu arada Ayestefanos'ta bulunan Âyân ve Mebûsân Meclisi azaları İstanbul'a dönerek yine Meclis-i Umûmi-i Millî adı altında ortak toplanmaya devam ettiler. 27 Nisan 1909'da yapılan Meclis-i Umûmi-i Millî toplantısından ittifakla II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi kararı çıktı. Aynı gün II. Abdülhamit'in yerine Şehzade Mehmet Reşat tahta geçerek Padişah oldu²⁸⁰.

13 Nisan 1909'da başlayan isyan böylece ordu ve İTC'nin ittifakla hareket etmesi sonucu tamamen bastırılınca, isyan hareketine katılanlar veya isyanı kışkırttığı düşünülenler İstanbul'da kendilerini tehlikede hissetmeye başladılar. İsyân hareketinden sorumlu tutulandan birçoğu ülkeyi terk ederken bazıları tutuklanarak yargılanmaktan kurtulamadı. Volkan Gazetesi sahibi Derviş Vahdetî, Kâmil Paşazade Sait Paşa, Abdullah Zühtü, Ali Kemal, Berat Mebusu İsmail Kemal, Serbestî Gazetesi Başyazarı Mevlânzâde Rıfat, Ergiri Mebusu Müfit, Ahrâr Fırkası Genel Sekreteri Nurettin

²⁷⁶ İ. H. Danişmend, **31 Mart Vak'ası**, s. 118

²⁷⁷ Z. Türkmen, **Hareket Ordusu**, s. 50.

²⁷⁸ Z. Türkmen, **Hareket Ordusu**, s. 50.

²⁷⁹ C. Bayar, **Ben de Yazdım**, II, s. 23.

²⁸⁰ M. N. Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi**, s. 200.

Ferruh²⁸¹ ve Sinop Mebusu Rıza Nur²⁸² ülkeden kaçanlar arasındaydı. Ayrıca Prens Sabahattin Bey, Mizancı Murat Bey, Osmanlı gazetesi sahibi Ahmet Fazlı Bey de tutuklanmışlardı. Bunlardan Prens Sabahattin Bey ile Ahmet Fazlı Bey suçsuz bulunarak serbest bırakılırken Mizancı Murat ömür boyu kalebentliğe mahkûm edildi. Yine Mevlânzâde Rifat ve Sait Paşa hakkında 10'ar yıl sürgün cezası verilirken Sait Paşa askerlikten tard edildi²⁸³. Muhaliflerin önde gelenlerinin dışında Mayıs ayı içerisinde başlayan Divan-ı Harp yargılamalarında isyan nedeniyle tutuklanan birçok kişi yargılanarak çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Başta askeri isyana teşvik eden öncü çavuşlar olmak üzere mektepli subaylara karşı girişilen hareketlerde suçu tespit edilen birçok kişi idam cezasına çarptırılmış ve cezaları derhal infaz edilmiştir. Bu arada, 31 Mart İsyanı'nın en önemli kışkırtıcılarından sayılan Volkan gazetesi sahibi Derviş Vahdetî de idama mahkum edilmiş ve cezası infaz edilmiştir²⁸⁴. Yurt dışına çıkanlar ile Prens Sabahattin gibi sorgulandıktan sonra tahliye olan muhaliflerin çoğu Avrupa'ya giderek yeni gazeteler çıkarmışlardı. Böylece bir kez daha muhalifler faaliyetlerini yurt dışında sürdürmeye başladılar²⁸⁵.

Sıkıyönetimin bir sonucu olarak başta Osmanlı Ahrâr Fırkası olmak üzere ülkede bulunan İTC dışındaki bütün siyasi kuruluşlar kapatıldı. Muhalif gazeteler susturuldu. Velhasıl ülkede yeni bir döneme girilmişti ki bu dönem aslında İTC'nin iktidarda daha çok söz sahibi olacağı bir dönemdir²⁸⁶.

V. Mehmet Reşat'ın tahta çıkması üzerine Sadrazam Tevfik Paşa, usulen hükümetinin istifasını Padişah'a sunmuştu. Ancak, Padişah bu istifayı kabul etmeyerek hükümeti kurma görevini tekrar Tevfik Paşa'ya tevdi etti. Bunun üzerine Tevfik Paşa, tekrar hükümet kurdu. Tevfik Paşa, hükümet üyelerini belirlerken İTC'nin gücünü dikkate alarak bazı nezâretlere Cemiyet'e yakın kişileri getirmek istemişti. Bu amaçla, Dahiliye Nezâreti'ni Hüseyin Hilmi Paşa'ya, Adliye Nezâreti'ni Sabri Bey'e ve Maliye

²⁸¹ E. Güresin, **31 Mart İsyanı**, s. 69-70.

²⁸² Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım, I, Rıza Nur Kendini Anlatıyor**, (Yay. Haz. Abdurrahman Dilipak), İstanbul, 1992, s. 302.

²⁸³ E. Güresin, **31 Mart İsyanı**, s. 70.

²⁸⁴ E. Güresin, **31 Mart İsyanı**, s. 70-74.

²⁸⁵ A. E. Yalman, **Gördüklerim Geçirdiklerim**, s. 117-118.

²⁸⁶ A. B. Kuran, **Jön Türkler**, s. 281-282.

Nezâretini Cavit Bey'e teklif etmişse de reddedilmiştir²⁸⁷. Bunun sebebi muhtemelen Cemiyet'in Tevfik Paşa yerine İTC'ye daha yakın birinin getirilmesini istemesiydi. Zaten hükümet meselesi sonuçta bu şekilde çözüldü.

Tevfik Paşa; 31 Mart İsyanı nedeniyle Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası üzerine Sadaret'e getirilmişti ve isyanın karşısında olan kesimler tarafından Sadrazamlığı gayr-i meşru addediliyordu. İsyân üzerine Padişah'a ve Dersaadet'e gönderilen tepki telgraflarına bakıldığı zaman Tevfik Paşa, meşru Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nin yerine gayr-i meşru yollardan gelmiş olarak değerlendiriliyordu. Dolayısıyla yeni dönemde İTC ve Hareket Ordusu'nun bu hükümete çok fazla müsamaha göstermesi düşünülemezdi. Zaten kısa süre içerisinde istifa etmesi yönünde baskı uygulamaya başladılar. Sonuç olarak Tevfik Paşa, 5 Mayıs 1909'da görevinden istifa etmek zorunda kaldı. Onun yerine Padişah, aynı gün hükümeti kurma görevini Hüseyin Hilmi Paşa'ya verdi²⁸⁸. 6 Mayıs'ta ikinci kez hükümet kuran Hüseyin Hilmi Paşa, önceki birçok kabine üyesini görevine devam ettirdi. Buna rağmen Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti kamuoyunda İTC'ye olan yakınlığı ile anılıyordu. Gerçekten de herkes Mahmut Şevket Paşa'nın başkanlığında İttihatçılardan oluşan bir kabine beklerken tek İttihatçı üyesi ılımlı kişiliği ile tanınan Maarif Nazırı Nail Bey olan Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti, ilk günden itibaren cemiyet ve ordu ile uyumlu çalışmaya dikkat etmiştir²⁸⁹.

Sonuç olarak, 31 Mart İsyanı, ülkede İTC'nin Meşrutiyet'in İlanı'ndan beri beklediği ortamı yaratmıştı. İsyân bahane edilerek II. Abdülhamit tahttan indirilmiş, örfî idare ve divan-ı harpler marifetiyle muhalefet ortadan kaldırılmış, hükümete, Cemiyet'e karşı itiraz edemeyecek kişiler getirilmişti. Böylece, görünürde İttihatçıların ülkede gerçekleştirmek istedikleri değişiklikleri engelleyecek hiçbir güç kalmamıştı. İsyân aynı zamanda İttihatçılara askerî ve sivil bürokrasiye henüz tam olarak hakim olamadıklarını göstermişti. Bu nedenle 31 Mart İsyanı'ndan önce başlanmış olan askerî ve sivil tasfiyeler için hızlı bir kanunlaştırma dönemine girilmiştir. İsyândan önce Meclis-i Mebûsân'a verilen Tensikat Kanunu görüşmeleri hemen başlarken 1909'un yaz

²⁸⁷ İ. H. Danişmend, **31 Mart Vak'ası**, s. 204-205.

²⁸⁸ İ. H. Danişmend, **31 Mart Vak'ası**, s. 205; A. F. Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s. 41.

²⁸⁹ Ahmet Mehmetefendioğlu, **İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki**, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1996, s. 62-64.

aylarında askerî bürokrasiyi İTC'nin istediği şekilde düzenleyecek bir dizi kanun çıkarılacaktır.

B) 31 MART İSYANI'NDAN SONRA ASKERÎ VE MÜLKÎ BÜROKRASİDE YAŞANAN TASFİYELER

1) Tensîkat Kanunu (30 Haziran 1909)

Meclis-i Mebûsân'ın açılmasından sonra bütün dairelerde devam eden tensîkat işlemlerinin bir kanun çerçevesi içerisine alınması için yapılan çalışmalar, 31 Mart İsyanı nedeniyle akim kalmıştı. İsyan sırasında güç durumda kalan İTC, Hareket Ordusu'nun müdahalesinden sonra muhalefet firkalarının kapatılması, sarayın etkisizleştirilmesi ve Bâb-ı Âlî bürokrasisinin sindirilmesi ile tekrar ülkedeki en etkili ve güçlü siyasal aktör rolüne sahip olmuştu. Artık cemiyet eski ürkeklik ve kararsızlığını terk etmişti. Devr-i sâbık ve istibdat artığı olarak görülen kişiler, Adalar, Kuzey Afrika ve Yemen gibi imparatorluğun uzak bölgelerine sürülüyordu. Yani İTC, isyan sonrasında sıkıyönetim ortamından olabildiğince kendi lehine yararlanmaya çalışıyordu. Görünürdeki daha belirgin siyasal rakiplerin bu şekilde tasfiyesinden sonra, şimdi yapılması gereken çıkarılacak Tensîkat Kanunu ile büyük-küçük bütün memurların gözden geçirilerek bürokrasiyi Cemiyet'in güvendiği kişilere emanet etmektir²⁹⁰.

Aslında, Meşrutiyet'in ilanından itibaren başlayan ve sözlükteki ilk anlamı düzenleme olan tensîkat çalışmalarını değerlendirirken, eski rejimi yok etmeye yönelik olanlarla yeni rejimi kurmak için gerçekleştirilenleri birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Ancak ilk elde tensîkatın Osmanlı toplumu için ifade ettiği anlam, daha çok devr-i sâbık bürokrasisinin feci bir tasfiyesi ve bilhassa hafiyeye ve saray bendelerinin ortadan kaldırılmasıdır²⁹¹.

31 Mart İsyanı'nın bastırılmasından sonra, sağlanan görece barış ortamında, kamuoyunun dikkati tekrar dairelerde devam eden tensîkat çalışmalarına toplanmıştı. Bu arada Hükümet tensîkat münasebetiyle kadro harici kalacak memurlara sağlanacak haklara dair kriterleri gazetelerde yayınladı. Buna göre memurlar; istihdam edilmeye

²⁹⁰ A. T. Alkan, **Ordu ve Siyaset**, s. 145.

²⁹¹ C. V. Findley, **Bâbîâli**, s. 251.

devam edilecekler, kadro açıldıkça istihdam edilecekler ve hiçbir zaman istihdam edilmeyecekler olarak tefrik edilmekteydi. Birinci gruptakiler belirlenecek yeni maaşlar karşılığında çalışmaya devam ederken, ikinci gruptaki memurlar yeni bir kadroya tayin olununcaya kadar mazûliyet aylığı alacaklardı. Üçüncü grup; yani hiçbir zaman istihdam edilmeyecek memurlarda kendi içinde ikiye ayrılıyordu. Bunlardan birinci kısım, devr-i sâbıkta hafiyelik, rüşvet, irtikâb vb. sû-i ahval ile tanınmış olanlardır ki; ne maaş ne de tazminat adı altında herhangi bir ödeme yapılmadan kadro dışı bırakılacaklardı. İkinci kısımdakiler ise, memuriyet için yetersizlikleri nedeniyle istihdam edilmeyeceklerdir. Bunlardan emeklilik müddetini doldurmuş olanlar emekli edilecek, diğerlerine ise çalıştıkları süreler göre farklı düzenlemeler getirilecekti²⁹².

Hükümet hazırladığı Tensikat Kanunu Layihası'nı 13 Mayıs 1909'da Meclis-i Mebûsan'a sundu. Yapılan ilk görüşmede bazı mebûsların teklifi üzerine bu layihayı görüşmek üzere Meclis'teki diğer encümenlerden seçilecek birer üye ile yeni bir encümen kurulması kararlaştırıldı²⁹³.

29 Mayıs'ta, Tensikat Kanunu'nu düzenlemek için oluşturulan "*Encümen-i Mahsûs*"un çalışmalarını tamamlamasıyla hazırladıkları mazbata, Meclis-i Mebûsân'da görüşülmeye başlandı. Encümen-i Mahsûs'un mazbatasında öncelikle mevcut bürokrasinin durumu ve istibdat döneminin bir muhasebesi yapılıyordu. Buna göre; eski idarenin en büyük günahı, genel olarak halkı memuriyete meylettirmesi olmuştu. Devlet dairelerine hiç ihtiyaç olmadığı halde gereğinden fazla memur alınırken, bu tayinler genelde liyakate ve yeteneğe göre değil aksine casusluk, intisap, kayırmacılık gibi saiklerle yapılıyordu. İş için memur değil, memur için işin bulunduğu bu dönemde; ülkenin iktisadî, malî, siyasî ve içtimaî gelişmesinde rol oynaması gereken gençlerin bütün "*kuvve-i teşebbüsiyeleri*" öldürülerek memuriyet bulma yoluna itiliyorlardı. Böylece şahsi teşebbüsün gelişmediği ülkede herkes gözünü hazineye yani devlet kademelerine dikiyordu²⁹⁴.

Mazbata, devr-i sâbıkın bu bürokrasi politikasının kötü etkilerini iktisadî, siyasî ve içtimaî olmak üzere üçe ayırmaktadır. İktisadî açıdan bakıldığı zaman devr-i sâbıkta yürütülen memur politikası sonucu dairelerde birkaç kişinin yapacağı iş için otuz-kırk

²⁹² E. Tural, **Teşkilat ve Tensikat Kanunu**, s. 66-67.

²⁹³ **MMZC**, I/3, Ankara, 1982, s. 395-396.

²⁹⁴ **BOA. İ. Kav. Niz.**, D. No: 1327 C 12, V. No: 5; **MMZC**, I/4, Ankara (Tarihsiz), s. 46 ve sonrası.

hatta elli-altmış kişi istihdam edilirken, maaşlar da aynı oranda yükseliyordu. Doğal olarak bu durum hazineyi oldukça zorlamaktaydı.

Siyasî açıdan; idâre-i müstebide, kendisine daima sadık kalacak ve statükonun devamını sağlayacak bir bürokrasi yaratmıştı. Kendi menfaatlerini mevcut rejimin devamında gören devr-i sâbık bürokrasisi, düzeni değiştirmek isteyen her türlü reform hareketine karşı çıkmaktadır.

İçtimaî tesirlerine gelince; mevcut memur politikası bürokrasi içerisinde bulunması gereken disiplin ve silsile-i meratib (hiyerarşi) ilkesinin bozulmasına neden olmuştu²⁹⁵. İşte hazırlanan kanun ile bürokrasinin içerisinde bulunduğu bütün bu olumsuzlukların ortadan kaldırılacağı iddia ediliyordu.

Zikredilen nedenlerden ötürü gerekli görülen tensîkatın, aslında Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra yapılması gerekirken, bazı Hükümet üyelerinin mütereddit hareket etmeleri ve tarafsızlıklarını koruyamamaları nedeniyle gerçekleştirilemediğini ileri süren Encümen-i Mahsûs Mazbatası; inkılap'tan sonra bir takım İrade-i Seniye ve Hükümet kararlarıyla yürütülen tensîkat çalışmalarını da özellikle kadro harici bırakılanlara verilen maaşlar nedeniyle eleştiriyordu. Bu nedenle bütün teşkilat ve tensîkat işlerine bir "*düstûr-ı kati*" verilmeliydi. Kastedilen "*düstûr-ı kati*" ise mazbataya göre kesinlikle "*düstûr-ı intikam*" veya "*düstûr-ı menfaat*" değil "*düstûr-ı adalet*" olacaktır²⁹⁶.

Devr-i Sâbık bürokrasisi içerisinde olup da istibdat rejiminin hatalarına iştirak etmemiş memurun çok az olduğunu iddia eden mazbataya göre; şayet intikam hissi ile hareket edilirse bütün daireleri boşaltmak gerekirdi ki bu da ne mümkündür, ne de caizdir. Mümkün değildir, çünkü; topyekun bir tasfiye gerçekleştirilirse devletin ihtiyaç duyduğu memurları yetiştirmek için çok uzun zamana ihtiyaç vardır. Ayrıca devr-i sâbıkın kabahatlerinin çoğu şahsi değil, kurumsal olarak görülmektedir. Dolayısıyla bir kurumda çalışması dolayısıyla bulaşmak zorunda kaldığı herhangi bir hatadan dolayı kişileri ve bunların ailelerini mağdur etmek doğru değildir²⁹⁷. Görünen o ki, kanun yapımcılar devr-i sâbık bürokrasisini tasfiye ederken belirledikleri suçlarda birinci derecede rolü olanları hedef almaktaydılar.

²⁹⁵ BOA. İ. Kav. Niz., 1327 C 12, V. No: 5.

²⁹⁶ BOA. İ. Kav. Niz., 1327 C 12, V. No: 5.

²⁹⁷ BOA. İ. Kav. Niz., 1327 C 12, V. No: 5.

Tensîkat Kanunu Meclis-i Mebûsân'da görüşülmeye başlandığı zaman Encümen-i Mahsûs'un Mazbata Muharriri sıfatıyla kürsüye çıkan Selanik Mebûsu Mehmet Cavit Bey; bu kanunun, bazı çevrelerin iddia ettiği gibi sadece iktisadî kaygılarla yapılmadığını ileri sürerek, "*tensîkat meselesi bizim için bir mesele-i hayatiyedir*"²⁹⁸ diyordu.

Cavit Bey'in konuşma sırasında üzerinde durduğu diğer bir konu da devr-i sâbıkın gençleri memuriyete yöneltmesi meselesiydi. Cavit Bey'e göre, devr-i sâbıkta uygulanan bu politika, ülkede şahsi teşebbüsün önünün tıkanmasına ve ilerlememesine sebep olmuştur. Tensîkat Kanunu ile devlet kademeleri artık genç nesiller için tek seçenek olmaktan çıkarılacak ve toplum hayatında şahsi teşebbüsün önü açılacaktır²⁹⁹.

Hem Encümen-i Mahsûs Mazbatası'ndaki, hem de Cavit Bey'in konuşmasındaki şahsî teşebbüse yönelik bu yaklaşım, Osmanlı Devleti'nde Şahsî Teşebbüs ve Adem-i Merkeziyet fikirlerinin öncüsü olan Prens Sabahattin'in "*memur*"a bakış açısı ile paralellik göstermektedir³⁰⁰. Aynı paralellik Prens Sabahattin ile adem-i merkeziyet konusunda sürekli tartışan İttihatçı gazetecilerden Hüseyin Cahit Bey'in konu ile ilgili değerlendirmelerinde de görülmektedir³⁰¹.

Meclis-i Mebûsân'da süren uzun tartışmalardan sonra kabul edilen Tensîkat Kanunu³⁰²; Hükümet tarafından 29 Haziran 1909'da Saray'a sunuldu. 30 Haziran'da Padişah'ın onayından geçerek kanunlaştı³⁰³.

a- Tensîkat Kanunu'nun Maddeleri

"Madde 1: Her dâire ve Nezâret'te Âyân'dan bir zatın riyâseti Mebûsân'dan bir zâtın riyâset-i sânisinde olarak devâirce müntehib ve muhallef, üçer azadan mürekkeb birer komisyon teşkîl olunacaktır. Âyân ve Mebûsân'dan olan zâtlar mensûb oldukları heyetler tarafından intihâb edileceklerdir.

²⁹⁸ MMZC, I/4, s. 20.

²⁹⁹ MMZC, I/4, s. 21.

³⁰⁰ Prens Sabahattin'in "memur"luk hakkındaki fikirleri için bkz: Ş. Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, s. 292-298.

³⁰¹ "Hüseyin Cahit Bey'e göre artık yapılması gereken çocukları, gençleri devlet dairelerine kapılanmak değil onları kendi ayakları üzerinde durup kendi geçimlerini sağlayacak bir şekilde yetiştirmektir". (E. Tural, **Teşkilat ve Tensikat Kanunu**, s. 68).

³⁰² Kanun Meclis-i Mebûsân'ın 13 Haziran 1325 (26 Haziran 1909) tarihli oturumunda kabul edilmiştir. (MMZC, I/5, Ankara (Tarihsiz), s. 13-15.

³⁰³ BOA. İ. Kav. Niz., 1327 C 12, V. No: 5; **Düstûr**, II/I, s. 326-333.

Bu komisyonların vazifesi devâir-i Hükümetle bilumûm mehâkimde icra edilecek teşkilât ve tensikat dolayısıyla her dâire ve Nezâret'te memuriyetlerinde ibka edilecek veya açığa çıkarılacak olanlarla İlân-ı Meşrûtiyet'ten evvel veya sonra birer suretle memûriyetlerinden infisâl veya infikâk eden bilcümle memurîn ve hükkâm ve ketebe ve muallimînin ahvâl-ı sâbika ve lâhikalarını ve derece-i iktidarlarını tedkik ederek teşkilât kadroları mûcibince lüzûm-ı mikdarının istihdamına karar verip bunları o dâire ve nezâret dâhilinde münasip gördükleri memûriyetlere tayin eylemektir. Esnâ-yı teşkilâtta her dâirede inhilâl edecek veya yeni teşkil olunacak memuriyetlere tercihen o daire müstahdemîni ve mazûlîni intihâb edilecekse de komisyonlarca lüzûm-ı kat'î hiss olunursa devâir-i sâireden ve hâriceden alınabilecektir.

Açığa çıkarılacak olanlardan ve gerek evvelce bir suretle infisâl ve infikâk etmiş bulunanlardan ehliyet ve istikametleri ve evsâf-ı memdûhe-i lâzimeyi hâiz oldukları hakkında komisyonca kanaat-i vicdaniye hâsıl olan zevâta ve memûrînden olan mağdûrîn-i hakikiye-i siyasiye açılacak münâsîp memûriyetlere şerâit-i mütesâviye mevcut olduğu halde diğerlerine tercihen intihâb ve tayin olunmak üzere muvakkaten mazûliyet maaşı tahsis olunacaktır. İstihdamları muvafık görülmeyenler hakkında ikinci fasla tevfiik-i muamele edilecektir.

Madde 2- *Birinci madde mûcibince teşekkül edecek komisyonlar teşkilâta başlamazdan evvel bir içtimâ-ı umûmi akdederek memurînin tefrîki için esas ittihâz olunacak mevâddı bilmüzakere kararlaştıracaklardır.*

Madde 3- *Şehremanetin teşkilâtı Cemiyet-i Umûmiye-i Belediyeye aittir. Ancak memurların tedkik-i ahvâliyle istihdamları veya açığa çıkarılmaları işbu kanuna tevfiikan ve Dâhiliye Nezareti Komisyonu marifetiyle icra edilecektir.*

Madde 4- *Devâir-i merkeziyede teşekkül edecek komisyonların vazife ve selâhiyetleri Vilayât merkezlerindeki rüesâ-yı memûrîn ve mutasarrıflara da şâmil olacaktır. Merâkiz-i Vilayâtta bulunan memurîn-i saire ile liva ve kaza merkezlerindeki büyük küçük memûrların tefrîki için her vilayet merkezinde Vali-i Vilayet'in taht-ı riyâsetinde olarak Naib, Defterdar, Mektupçu, İstinaf Müdde-i Umûmisi, Maarif Müdürü, Rüsûmat Nazırı, Posta ve Telgraf Baş Müdürü ve Defter-i Hakânî memurları ve Belediye Reisinden mürekkep muhallef bir komisyon teşekkül edecektir. Bu*

komisyonlar devâir-i merkeziye komisyonları ikmal-i vazife ettikten sonra Dâhiliye Nezareti'nden vuku' bulacak tebligat üzerine işe başlayacaklardır.

Birinci Fasl

Madde 5- *İleride istihdam edilmek üzere tefrîk ve isimleri bir cetvel-i mahsusla ilan olunan zevâtтан umûm müddet-i hizmeti iki seneyi ikmâl etmeyenlere mazûliyet maaşı tahsis olunmaz, yalnız son maaş-ı muaddellerinin iki misli bir meblağ tazmînât-ı nakdiye olarak verilir.*

Müddet-i hizmetleri beş seneye kadar olanlara mazûliyet maaşı olarak atideki makadîr tayin olunur:

300 kuruşa kadar olanlara tamam maaşları

300'den 500 kuruşa kadar maaşı olanlara üç yüz kuruşun tamamı bâkiyenin yüzde yirmisi

501-1000 kuruş maaşı olanlara 500 kuruş için bir evvelki sınıfın aldığı makadîr ve bâkisi için yüzde on beş

1001-2000 kuruş maaşı olanlara 1000 kuruş için bir evvelki sınıfın aldığı miktar ve bâkisi için yüzde on

2000 kuruştan fazla maaşı olanlara 2000 kuruş için bir evvelki sınıfın aldığı miktar ve bâkisi için yüzde beş verilir.

Müddet-i hizmeti beş seneden on seneye kadar olanlara mazûliyet maaşı olarak makadîr-i atıye tayin olunur:

300 kuruşa kadar maaşı olanlara tamam maaşları

300-500 kuruş maaşı olanlara 300 kuruşun tamamı ve bâkiyenin yüzde yirmi beşi

501-1000 kuruş maaşı olanlara 500 kuruş için bir evvelki sınıfın aldığı miktar ve bâkisi için yüzde yirmi

1001-2000 kuruş maaşı olanlara 1000 kuruş için bir evvelki sınıfın aldığı miktar ve bakisi için yüzde on beş

2000'den fazla maaşı olanlara 2000 kuruş için bir evvelki sınıfın aldığı miktar ve bâkisi için yüzde on verilir.

Müddet-i hizmeti on seneden on beş seneye kadar olanlara mazûliyet maaşı olarak makadîr-i âtiye tayin olunur:

300 kuruş'a kadar maaşı olanlara tamam maaşları

300-500 kuruş maaşı olanlara 300 kuruşun tamamı bâkiyenin yüzde otuzu

501-1000 kuruş maaşı olanlara 500 kuruş için bir evvelki sınıfın aldığı miktar, bākisi için yüzde yirmi beş

1001-2000 kuruş maaşı olanlara 1000 kuruş için bir evvelki sınıfın aldığı miktar ve bākisi için yüzde yirmi

2000'den fazla maaşı olanlara 2000 kuruş için bir evvelki sınıfın aldığı miktar ve bākisi için yüzde onbeş verilir.

Onbeş seneden yirmi seneye kadar hizmet etmiş olanlara mazuliyet maaşı olarak makadîr-i âtiye tayin olunur:

400 kuruş'a kadar maaşı olanlara tamam maaşları

400-500 kuruş maaşı olanlara 400 kuruşun tamamı bâkiyenin yüzde kırkı

501-1000 kuruş maaşı olanlara 500 kuruş için bir evvelki sınıfın aldığı miktar, bākisi için yüzde otuz

1001-2000 kuruş maaşı olanlara 1000 kuruş için bir evvelki sınıfın aldığı miktar ve bākisi için yüzde yirmi

2000'den fazla maaşı olanlara 2000 kuruş için bir evvelki sınıfın aldığı miktar ve bākisi için yüzde on beş verilir.

Yirmi seneden fazla hizmet etmiş olanlara mazuliyet maaşı olarak atideki makadîr tayin olunur:

400 kuruş'a kadar maaşı olanlara tamam maaşları

400-500 kuruş maaşı olanlara 400 kuruşun tamamı bâkiyenin yüzde ellisi

501-1000 kuruş maaşı olanlara 500 kuruş için bir evvelki sınıfın aldığı miktar, bākisinin yüzde kırkı

1001-2000 kuruş maaşı olanlara 1000 kuruş için bir evvelki sınıfın aldığı miktar ve bākisinin yüzde otuzu

2000'den fazla maaşı olanlara 2000 kuruş için bir evvelki sınıfın aldığı miktar ve bākisinin yüzde yirmisi verilir.

Tahsîs olunacak maaşâta en son memuriyetin umumi bütçede kabul edilecek maaş-ı muaddeli, bu memuriyet ilga olunduğu takdirde muâdili olan memûriyetin maaş-ı muaddeli esas ittihâz edilir. Şayet son memûriyetlerinin maaşları tezyîd edilmiş ise

bundan dolayı memûrîn fazla bir talepte bulunamazlar. 1200 kuruşdan dûn maaşları olan ketebenin maaşât-ı sâbıkasına itibar edilir.

Madde 6- Müddet-i hizmette mebde' yirmi yaşından itibaren olunur ve ketebe hakkında yirmi yaşından sonra mülâzemetle geçirdikleri seneler müddet-i hizmete dâhil addedilir.

Madde 7- Tahsis olunan mazûliyet maaşları bir hizmete tayinlerine değin ita olunur. Ancak mensûb oldukları nezaret ve dâire tarafından iktidar ve ehliyetleriyle mütenâsib olarak Dersaadet veya taşrada tahrîren teklif olunacak memûriyetleri bilâ mazeret-i meşrûa iki defa tahrîren reddedenlerin ve birde her altı ayda bir kere tahrîren ve bizzat mürâcaatla taleb-i memûriyette bulunmayanların mazûliyet maaşları derhal kat' olunur.

Madde 8- Madde-i sâbika mûcibince mazûliyet maaşı tahsis olunanlardan vefatı vuku' bulanların müddet-i hizmeti on seneden dûn ise maaş-ı muhasseslerinin nısfı mütekaidîn ve eytâm ve erâmil nizamnamesindeki usule tevfikân müteveffânın müstehakk-ı maaş olan eytâmına hazine-i maliyeden ita kılınır ve müddet-i hizmeti on seneden ziyade ise mazûlîn eytamı hakkında cari olan usule tevfikân tekaüd sandığından maaş tahsis olunur.

Madde 9- Mazûliyet maaşına kesb-i istihkâk edenler hizmet-i devlette buldukları senelerin her biri için o sene zarfında almış oldukları maaş-ı vasatî-i şehrinin iki misline muâdil bir meblağ alarak hükümetle kat'-ı alaka eylemekte muhtardırlar. Bu babdaki kararlarını kendilerine mazûliyet maaşı tahsis olunmazdan evvel bildirmelidirler. Bu gibilere verilecek meblağ on seneye kadar hizmeti olanlar için beş yüz, on beş seneye kadar hizmet etmiş olanlar için yedi yüz elli ve daha ziyade hizmet etmiş olanlar hiçbir suretle bin lirayı tecavüz eylemeyeceği gibi bilumûm memûrînün üç yüz yirmi beş bütçesinde tayin olunacak miktardan fazla olarak almış oldukları maaşâta itibar edilmeyecektir. Birde bu suretle kat'-ı alaka edenlerden badema memûriyete talip olmayacaklarını mutazammın taahhütname alınacaktır ve taahhütname veren zât mukaddema almış olduğu tazmînât-ı nakdiye tamamen kendisinden istirdât edilmedikçe istihdam olunmayacaktır.

İkinci Fasl

Madde 10- Komisyonca icra kılınacak tahkikat-ı umûmiye neticesinde sû-i hali tebeyyün edeceklerin istihdamları katiyen gayr-i caizdir. Bu gibiler ne kadar müddet hizmet etmiş olurlarsa olsunlar bilâ tazmînât ve bila maaş ihraç edileceklerdir.

Madde 11- Sû-i ahval ile maruf olmayıp ta derece-i ehliyet ve malumatlarına nazaran badema istihdamları komisyonlarınca muvâfık görülmeyen zevâtın müddet-i hizmetleri üç seneyi tecavüz etmeyenlerin maaşları bin kuruşdan dûn olanlarına beher sene hizmetlerine o sene zarfında almış oldukları maaş-ı şehri-yi vasatînin bir misli verilecektir.

Bin kuruşdan fazla maaşları olanlara bu fazla için hiçbir şey verilmeyecektir. Müddet-i hizmetleri yirmibeş seneye kadar olanlara hizmet-i devlette buldukları senelerin her biri için o sene zarfında almış oldukları maaş-ı şehri-i vasatîye müsâvi bir miktar-ı meblağ verilecektir. Fakat bu miktar hiçbir suretle beş yüz lirayı tecavüz edemeyeceği gibi son bütçede muayyen maaş-ı muaddelden fazla olarak alınmış olan maaşâtta itibar edilmez. Ahiren almakta oldukları maaş beş yüz kuruşa kadar olanlara beher sene-i hizmetlerine o sene zarfındaki maaş-ı şehri-i vasatîleri beşyüz kuruşa kadar olan seneler için maaşlarının iki maaş şehri-i vasatîleri beş yüz kuruşdan fazla olan seneler için beş yüzün iki fazlasının bir buçuk misli verilecektir.

Ahiren almakta oldukları maaş bin kuruştan fazla olanlar hakkında da bin kuruşa kadar aynı suretle muamele olunacak, fazlası için her seneye mukâbil maaş-ı şehri-yi vasatîlerinin bir misli verilecektir.

Müddet-i hizmetleri yirmi beş seneyi mütecâviz olanların otuz seneye bâliğ oluncaya kadar memûriyetlerinin son maaş-ı muaddeli üzerinden vermeye mecbur olacakları tekâüdiyeleri alacakları tekâüd maaşından tevkif edilmek üzere rızalarına bakılmayarak tekaüdüleri icra olunacaktır.

Müddet-i hizmetleri otuz seneyi bâliğ olanlar da rızalarına bakılmayarak tekâüd edileceklerdir.

Mevâdd-ı Müteferrika

Madde 12- Altmış beş yaşını mütecâviz olanlar hizmet-i devletten çıkarılacaklardır. Vükelâlık ve Âyân azalığı müstesnadır. Bundan maada altmış beş yaşına vâsıl olup da tecrübe ve iktidarlara hasebiyle devletçe istihdamlarına lüzûm-ı kat'i görülecek memurîn Heyet-i Vükelâ kararıyla istihdam olunabilirler. Sinn-i

mezkûra vasıl olanlar hakk-ı tekâüdü ihrâz etmişlerse tekâüd edilecekler ve bir defaya mahsus olmak üzere 1000 kuruşa kadar maaşları olanlara altı, bin kuruştan fazla maaşları olanlara da ilk bin kuruş için altı fazlası için dört aylık mükâfât-ı nakdiye ita kılınacaktır.

Altmış beş yaşına vâsıl olup da henüz tekâüde müstehakk olmayanlar da müddet-i hizmetleri yirmi beş seneden dûn olduğu takdirde beher sene hizmetlerine mukâbil son maaşları için umûmi bütçede kabul edilen miktarın iki misli verilerek hizmet-i devletten çıkarılacaklardır. Bu miktar hiçbir suretle bin beş yüz lirayı tecâvüz etmeyecektir.

Müddet-i hizmetleri 25 seneden 30 seneye kadar olanlara hizmetleri otuz seneye balığ oluncaya kadar son maaş-ı muaddelleri üzerinden verecekleri tekâüdiye hazineden tekâüd sandığına defaten ita olunarak tekâüdleri icra edilecektir.

Madde 13- *Tekâüd maaşları Tekâüd Sandığından, mazûliyet maaşlarıyla verilecek tazminatlar Hazineden ita kılınacaktır.*

Madde 14- *Her bir memur hîn-i ihracında hangi nezâret ve daireye mensûb ise kendisine akçe itası hakkında ancak o nezâret ve dâireye müracaat edebilir.*

Madde 15- *İstihdamları muvafık görülmeyerek onuncu madde mucibince bila tazminat ihraç olunanlarla tekaüdleri icra ve hîn-i ihraçlarında akçe ita edilenlerin karar-ı vakiadan dolayı nezâretlere ve mehâkime karşı şikayetleri gayr-i mesmu'dur. Yalnız Meclis-i Mebûsân'a müracaata hakları vardır.*

Madde 16- *El hâlet-ül hâzihi Tekâüd Sandığı'ndan ve Maliye Hazinesi'nden mazûliyet maaşı alanlar hakkında umûm mazûlîn hakkında tesis olunacak kanunun ilanına kadar işbu kanunun hükmü câri olacaktır.*

Madde 17- *Aidat ve hâsılat ile geçinen memurların bir sene zarfında aldıkları aidat hesap edilerek bunun vasatî-i şehriyi bulunacak ve muamele-i lâzime bu maaş üzerinden icra kılınacaktır.*

Madde 18- *İşbu kanunun icra-yı ahkâmına Heyet-i Vükelâ memurdur.*

12 Cemaziyelahir 1327 17 Haziran 1325³⁰⁴ (30 Haziran 1909)

³⁰⁴ BOA. İ. Kav. Niz., 1327 C 12, V. No: 5; Takvim-i Vekayi, 27 Haziran 1325/10 Temmuz 1909, No: 267; Düstûr, II/I, s. 326-333.

b- Tensîkat Kanunu'nun Uygulamaları ve Yaşanan Tartışmalar

Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonra, tensîkatın uygulamada tek tip olmasını sağlamak için, oluşturulan Tensîkat Komisyonları, Tensîkat Kanunu'nun 2. Maddesi gereğince umumi bir toplantı yaptılar. Aslında Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, tensîkatın sadece mevcudu fazla olan dairelerde yapılmasını istiyordu. Ancak yapılan bu toplantıda kanunun büyük küçük bütün memurları kapsadığı, dolayısıyla herkese şamil olduğu kararlaştırıldı. İTC'nin önde gelen simalarından Talat ve Cavit Beyler de kanunun bütün memurları kapsadığı konusunda Sadrazam'ı ikna etmişlerdi³⁰⁵. İttihatçılar, yapılacak bu düzenlemenin maddi olarak büyük bir külfeti olacağını farkında olmalarına rağmen, verimi düşürdüğüne inandıkları yozlaşmış memurların görevlerinde bırakılmalarının ileride kendilerine daha da pahalıya mal olacağını düşünüyorlardı³⁰⁶.

Görünürde Tensîkat Kanunu, İTC'nin Meşrutiyet'ten sonra devleti modernleştirme sürecinin bir aşaması olarak değerlendirilebilir. Ancak uygulama safhasına geçildikten sonra, devleti; dolayısıyla bürokrasiyi modernleştirme düşüncesine, en az onun kadar önemli olan, İTC'nin devr-i sâbıkın izlerini silerek yerine kendi kadrolarını getirme düşüncesinin de eşlik ettiği görülmektedir. 31 Mart İsyanı'nın bastırılmasının ardından Hükümet'in Tensîkat Kanunu'nu hemen Meclis gündemine taşımaması, İngiliz Büyükelçisi, sıkıyönetim şartları içerisinde toplumsal muhalefetin bastırılmış olmasına bağlamaktadır³⁰⁷. Benzer eğilimi, Meşrutiyet'ten beri ciddi hiçbir ıslahat yapılmamış olmasını ve geleneksel Bâb-ı Âlî bürokrasisinin hala yerinde durmasını eleştiren Hüseyin Cahit Bey'de de görmek mümkündür. Cahit Bey'e göre bu konular üzerinde ciddi bir şekilde düşünebilmek için aslında 31 Mart İsyanı önemli bir fırsat yaratmıştı. Meşrutiyet'in yerleşmesi ve tam anlamıyla işlemesi için eski devir ricalinin tekrar iktidarı ele geçiremeyecek bir hale getirilmesi gerekiyordu. İlk başlarda Divan-ı Harb-i Örfilerde sadece isyana karışan görünürdeki suçluların cezalandırılacakları korkusu herkesi tedirgin etmişti. Ancak daha sonra başlayan daha ciddi tasfiye hareketleri bu korkuyu boşa çıkardı³⁰⁸.

³⁰⁵ A. F. Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s. 47-48.

³⁰⁶ F. Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s. 102.

³⁰⁷ E. Tural, **Teşkilat ve Tensikat Kanunu**, s. 79, dn: 152.

³⁰⁸ Hüseyin Cahid, "Tasfiye-i Hesabât", **Tanîn**, 9 Haziran 1325/22 Haziran 1909, No: 289.

Tensikat Kanunu, tasfiye bekleyen kesimlerin korkusunu boşa çıkarsa da diğer bir kesimin yani, kanunun muhatabı olan büyük küçük bütün memurların inkılâptan beri devam eden korkularının artmasına neden olmuştu. Çünkü Findley'in de dediği gibi bu tasfiyeler memurların çoğu için meslek hayatlarının, dolayısıyla kişisel açıdan inkılâbın temel anlamının sona ermesine işaret ediyordu³⁰⁹.

Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonra Nezâretlerde tensikat işlemlerini yürütecek komisyonlar kurulmaya başlandı³¹⁰. Tensikat Kanunu'nun 1. Maddesi gereğince kurulan Tensikat Komisyonları; Âyân'dan bir temsilcinin riyâseti, Mebûsân'dan bir temsilcinin ikinci reisliği ve ilgili Nezaret'ten seçilen üç üst düzey memurun üyeliği ile beşer kişiden oluşuyordu. Bu komisyonlarda Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebûsan'dan temsilcilerin olması meselesi büyük tartışmalara neden olmuştu. Tensikat Kanunu'nun 18. Maddesi'ne göre bu kanunun yürütmesinden Heyet-i Vükelâ, yani hükümet sorumlu idi. Ancak, Başmabeynci Lütfi Bey'in yazdığına göre, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa Meclis-i Mebûsan'ın tepkisinden çekindiği için bu işin sorumluluğunu sadece Hükümet'e yüklemek yerine, Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebûsanı da dahil ederek sorumluluğu paylaşma yoluna gitmişti. Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu yetki paylaşımı (belki de ürkekliği) amacına ulaşamamış ve tensikat, dairelerin işleyişinden haberdar olmayan kişilerin yüzünden birçok sorunun doğmasına neden olmuştu³¹¹. Dönemin şahitlerinden Tevfik Bey (Biren) de, Hüseyin Hilmi

³⁰⁹ C. V. Findley, **Bâbîâli**, s. 251.

³¹⁰ "Söz konusu komisyonlar şu kişilerden oluşmaktadır: Sadaret: Meclis-i Ayan'dan Abdülhalim, Meclis-i Mebusan'dan Gümülcine'li İsmail Bey, ve Sadaret Mektupçusu Ali Fuat Bey; Adliye Nezareti: Meclis-i Ayan'dan Halim Beyefendi, Meclis-i Mebusan'dan Hayri Beyefendi, Umur-ı Cezaîye Müdürü Asım Bey, Mahkeme-i Temyiz Azasından Gabriel Efendi, Beyoğlu İkinci Hukuk Reisi Hacı Evliya Efendi; Şura-yı Devlet: Meclis-i Ayan'dan Mavroyani Efendi, Meclis-i Mebusan'dan Nesimi Bey, Tanzimat Dairesi Reisi Said Bey, Maliye Dairesi Reisi Nuri Bey, Tanzimat Dairesi Azasından Nurettin Bey; Harbiye Nezareti: Meclis-i Ayan'dan Birinci Ferik Süleyman Paşa, Meclis-i Mebusan'dan Hayri Bey, Mesarîfat-ı Askeriye Nazırı Ferik Ferit Paşa, Muhasebat Dairesi Üçüncü Şube Müdürü Şevket Bey, Levazimat Dairesi Başkatibi Şevket Bey; Maliye Nezareti: Meclis-i Ayan'dan Baserya Efendi, Meclis-i Mebusan'dan Hallaçyan Efendi, Masraf-ı Mahalliye-i Merkez kalemi Mümeyyizi Osman Kemal Bey, Masraf-ı Muhasebe Kalemi Müdürü Cemal Bey; Orman-Maadin ve Ziraat Nezareti: Meclis-i Ayan'dan Benhur Bey, Meclis-i Mebusan'dan Salim Efendi, Nezaret Muavini Ali Rıza Efendi, Maadin Heyet-i Fenniyesi Reisi Ziya Bey, Ziraat Heyet-i Fenniyesi Reisi İstrati Efendi; Defter-i Hakani Nezareti: Meclis-i Ayan'dan Galip Bey, Meclis-i Mebusan'dan Tevfik Efendi, Nezaret Muavini Refik Efendi, Muhasebeci Süreyya Bey, Nezaret Başkatibi Hayri Bey". (E. Tural, **Teşkilat ve Tensikat Kanunu**, s. 81, dn: 165).

³¹¹ Başmabeynci Lütfi Bey, **Osmanlı Sarayının Son Günleri**, (Yay. Haz: Şemsettin Kutlu), Hürriyet Yayınları, İstanbul(Tarihsiz), s. 49.

Paşa'nın bu politikasını eleştirerek, kurulan komisyonlarda aslında Âyan ve Mebûsan temsilcilerinin göstermelik olduğunu ve asıl işi dairelerde bulunan ve devr-i sâbık ricali olan kişilerin yürüttüğünü iddia ediyordu. O'na göre komisyonlarda görev alan kişilerin birçoğu bu komisyonlarda buldukları için takibattan kurtulmuşlardır. Yani memurları tefrik edecek komisyonun üyeleri bu konuda şaibeli kişilerdi³¹².

Mehmet Tevfik Bey, komisyonların yapısı hakkındaki eleştirilerinde yalnız değildi. Meşrutiyet'ten sonra yapılan bütün tasfiyelere rağmen, kamuoyu devlet dairelerinin devr-i sâbık bürokratlarından tam anlamıyla temizlendiğine inanmıyordu. Dolayısıyla dairelerdeki görevlerine devam eden bu kişiler Tensikat Komisyonları'na dahil olarak yapılan düzenlemeler sırasında kendi aile, akraba ve yakınlarına sû-i istimalde bulunacaklardı. Bu tür eleştirileri bir yazısında değerlendiren Hüseyin Cahit Bey, eleştirilere, o güne kadar yeterli tasfiyenin yapılmadığı noktasında katılmasına rağmen, bu defa düzenlemelerin Tensikat Kanunu'na uygun yapılmak zorunda olduğunu zikrederek, bu mahsurun yetkin kişilerin komisyonlara tayin edilmesiyle ortadan kaldırılabileceğini düşünüyordu. Ayrıca Hüseyin Cahit Bey yazısında, komisyonların tasfiyeleri gerçekleştirirken hangi kriterlere göre hareket etmeleri gerektiğini tartışıyordu. Cahit Bey; dairelerde bulunan Mekteb-i Mülkiye mezunu memurlarla kalemlerde yetişen memurlar arasındaki maddi-manevi orantısızlığı söz konusu ettikten sonra, Tensikat Komisyonları'nın çalışmaları sırasında şu üç kriteri dikkate alabileceklerini ileri sürüyordu. Bunlar; “*şahadetname*”, “*kıdem*” ve “*devam durumu*”dur. Ancak Cahit Bey'e göre bu üç kriterden hiçbiri kendi başına memur seçimi için yeterli değildir. Dolayısıyla daha objektif kriterler gerekiyordu ki o da imtihan usulü idi. Hiç kimsenin itiraz edemeyeceği bu usul ile yapılacak işe göre memurlar daha adil bir şekilde seçilebilirdi³¹³. Komisyonlar özellikle memurların kariyer, maaş durumları ve tercüme-i hal varakalarını inceledikleri gibi Hüseyin Cahit Bey'in zikrettiği gibi çalışma şartlarına göre imtihana da tabi tutabileceklerdi. Bu tarihten sonra basında sık sık daireler için imtihan duyuruları yer almaya başlamıştır³¹⁴.

³¹² Mehmet Tevfik Biren, **Bir Devlet Adamının II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, II**, (Yay. Haz: Fatma Rezan Hürmen) İstanbul, 1993, s. 90-91.

³¹³ Hüseyin Cahit, “Tensikat nasıl Yapılacak?”, **Tanîn**, 1 Ağustos 1325/14 Ağustos 1909, No: 341.

³¹⁴ E. Tural, **Teşkilat ve Tensikat Kanunu**, s. 81-84.

Komisyonların çalışmaya başlaması ile birlikte dairelerde çalışan memurların tedirginliği artmaya başladı. Çünkü açıkta kalmak demek memur ve ailesi açısından maaştan yoksun kalmak hatta aç kalmak anlamına geliyordu. Aslında kağıt üzerinde bakıldığı zaman 10. Madde kapsamında ihraç edilenler hariç hiçbir memurun aç kalma tehlikesi yoktu. Hatta Maliye Nazırı tütün vesaire gibi alanlarda yabancılara verilecek ekonomik imtiyazlarda, kadro haricinde kalmış memur istihdam edilmesinin şart koşulacağı teminatını veriyordu³¹⁵.

Verilen teminatlara rağmen, kamuoyunu meşgul eden huzursuzluk devam ediyordu. Kendisi de kanun gereğince Ankara Valiliği'nden azledilerek Şura-yı Devlet Azalığına tayin olunan Mehmet Tefvik Bey'e³¹⁶ göre, Tensikat Kanunu, Meşrutiyet'in ilanının ilk günleri geçmesine rağmen, devr-i sâbika karşı müfrit hisler besleyen kişilerin işiydi. Sırf eski idareden bıktıkları için birçok insanın katılımı ile genişleyen hürriyetçi kitlenin sevinci ve coşkunu bu kanunun çıkarılması ile zail olmaya başladı. Kanunun uygulanması ile sefaletle sürüklenen kitle ile birlikte bunların etrafında bulunan aile, akraba ve çevreleri hızlı bir şekilde gayr-i memnunlar zümresine dahil oldular³¹⁷.

İTC'nin basın alanındaki temsilcilerinden olan Hüseyin Cahit Bey; Tanîn'de yazdığı "*Tensikat*" başlıklı makalesinde bütün tensikat çalışmalarını etraflıca değerlendiriyordu. Cahit Bey'e göre; II. Meşrutiyet'in ilanından sonra devr-i sâbıktan bıkmış olan hemen herkes meşrutiyet ve hürriyet taraftarı olmuştu. Ancak şimdi yapılan tasfiyeler adaletin dışında yapılırsa ve bir intikam hissiyle hareket edilirse bütün mağdur olanlar sanki meşrutiyet karşıtı gibi algılanacaklardır. Memlekette hiç kimsenin eski idareyi geri getirme anlamında irticacı olamayacağını iddia eden Hüseyin Cahit Bey; buna rağmen, yeni dönemin uygulamaları nedeniyle menfaatlerini ve ayrıcalıklarını kaybeden bir zümrenin ortaya çıkacağını kabul ediyordu. Hatta eski devirde nefyedilmiş, sürgüne gönderilmiş birçok kişi bile "*vaktiyle hiç olmazsa bulunduğumuz yerde bir vasıta-i maişet tedarik etmiştik, geçinmek çaresini bulmuştuk, şimdi ondan da*

³¹⁵ Hüseyin Cahit, "Mesâil-i Dâhiliyemiz Ne Halde?", **Tanîn**, 5 Temmuz 1325/18 Temmuz 1909, No: 315.

³¹⁶ **Ressam Naciye Neyyal'ın Mutlakıyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları**, (Yay. Haz: Fatma Rezan Hürmen), İstanbul, 2000, s. 280.

³¹⁷ M. T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları, II**, s. 90.

mahrum kaldık” diyerek yeni dönemden şikayet ediyorlardı. Cahit Bey’e göre, bu tür şikayet ve olumsuzlukların önüne geçmek için komisyonların açıkta kalanlar kimdir, aileleri kaç kişidir, alacakları maaşların miktarı ne kadardır gibi konuları iyice tetkik ederek bu gibi kişilerin sonraki hayatlarında neler yapabileceklerini de araştırmalıydılar. Hatta hükümetin öncülüğünde önde gelen tüccar, eşraf ve esnaftan temsilcilerin de bulunacağı komisyonlar kurularak, kadro harici kalan veya tazminat alarak emekli olan memurlara paralarını kullanmak konusunda yardım edilmesi gerekiyordu³¹⁸.

Hüseyin Cahit Bey’in bu önerileri dikkate alındığı zaman aslında Tensîkat Kanunu ve uygulamalarını eleştirenlerin yanı sıra destekleyen çevrelerin de tedirginliği görülebilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla en büyük tedirginlik kişisel menfaatleri haleldar olan bu kesimlerin çok kolay bir şekilde muhalefete kayabilecekleri endişesiydi. Yaşanmış tecrübeler de (örneğin 31 Mart İsyanı) bu tedirginliğin yersiz olmadığını gösteriyordu. Yukarıda da bahsedildiği üzere 31 Mart İsyanı sırasında muhalefetin en etkin destekçileri tasfiyeye uğramış askerî ve sivil bürokrasi mensupları idi.

Tensîkat Kanunu’na göre yapılacak düzenlemelerde en sıkıntılı kesim 10. Maddeye göre “*sû-i hali tebeyyün edecek*” olanlardı. “*İstihdamları münâsib*” görülmeyen bu kişilerin emeklilik hakları bile ellerinden alınıyor ve hiçbir ödeme yapılmadan devlet hizmetinden atılıyorlardı. Bu madde ile kastedilen sû-i hal özellikle jurnalcılık, irtikap ve adam kayırma gibi hallerdi. II. Abdülhamit kurduğu rejimi korumak için muhalif hareketleri kontrol altında tutmak istiyordu. Bu kontrolü sağlamak amacıyla oluşturduğu geniş bir casusluk şebekesi vardı. Meşrutiyet’in ilanından evvel Padişah’a verilen jurnaller nedeniyle sürgünlere gönderilen Jön Türkler, Meşrutiyet’in ilanından sonra devr-i sâbık adamları içerisinde en fazla bu zümrenin üzerine gitmeye çalıştılar. Ancak yaşanan kaos ortamında jurnalciliğin ve jurnal verenlerin kapsamı aşırı derecede genişletilince II. Abdülhamit’e verilen her belge ve bilgi bu kapsamda değerlendirilmeye başlandı. Tensîkat Kanunu da jurnal kavramını böyle geniş anlamıyla ele alınca devr-i sâbıkta Saray ile ilişkisi olmuş herkes töhmet altında kaldı. Hatta inkılaptan sonra bir şekilde İTC’ye dahil olmayı başaran birçok kimsenin de önceki dönemde bu tür davranışları görülmüştü. Mehmet Tevfik Bey’e

³¹⁸ Hüseyin Cahid, “Tensîkat”, **Tanîn**, 12 Ağustos 1325/25 Ağustos 1909, No: 352.

göre; eski rejimin jurnalcilerinin çoğu yeni dönemde otoritenin el değiştirmesiyle, Padişah yerine İTC'ye jurnal vermeye başlamıştı. Kişisel hırs ve çıkarların yönlendirmesiyle insanlar istedikleri makamlarda bulunan birçok kişiyi asılsız iddialarla devr-i sâbık adamı olarak yaftalıyor ve yerine geçmeye çalışıyorlardı. Dolayısıyla İTC, II. Abdülhamit'in jurnalcilerini cezalandırmak için çıktığı yolda, bu sefer kendisine bağlı bir jurnalciler zümresinin ortaya çıkmasına neden oluyordu Yaşanan durumu bu şekilde özetleyen Mehmet Tevfik Bey'e göre yapılması gereken, kanunu uygulayan komisyonların memurları eski rejimdeki hallerine göre değil, inkılaptan sonraki durumlarına göre değerlendirmeleriydi. Böyle yapılmadığı için tensikatla memur değişimleri ifrata kaçmıştır³¹⁹.

Dersaadet'teki Nezâretlerde yaşanan bu temizlik çalışmaları aynı şekilde taşralarda da uygulanıyordu. Taşralarda da tensikat nedeniyle kadro harici kalma ihtimali ortaya çıkınca dairelerde bulunan memurlar korku ve telaşa kapılmışlardı. Bunun yanında Meşrutiyet'ten sonra İTC'ye dahil olmuş kişiler ise tensikat münasebetiyle açılacak kadrolara kendilerinin veya yakınlarının tayin edileceğini düşünerek sevinç içindeydiler. Dolayısıyla toplumda *“bir kesimin felaketi, diğerinin sebeb-i saadeti haline gelmişti”*³²⁰.

Taşralardan merkeze gönderilen birçok şikayet dilekçesinde de yukarıda bahsedilen sıkıntıların tekrarlandığı görülmektedir. 30 Ekim 1909 tarihinde Tokat'tan *“Dersaadet Emniyet-i Umûmiye Müdiriyeti Celilesine”* başlığı ile gönderilen ve kadro harici bırakılmış beş polis memuru tarafından imzalanmış şikayet dilekçesinde; 190 kişinin çalıştığı kurumlarının mevcudununun 140 kişiye indirilmesi gerektiği söylenerek tensikata tabi tutulduklarını iddia ediyorlardı. Ancak imza sahiplerine göre yapılan işlem adalete uygun değildi. Çünkü devr-i sâbıkta sû-i hali görülmüş birçok kişi yerlerinde kalırken kendileri gibi birçok *“ehl-i namus”* işini kaybetmişti. Hatta iddiaya göre rüşvet nedeniyle yargılanması süren bir polis memuru yerinde bırakılmıştı.

³¹⁹ M. T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları, II**, s.92-93.

³²⁰ **Naciye Neyyal'ın Hatıraları**, s.277; Mahmut Muhtar Paşa'ya göre bir memuriyete geçmek, servet ve nüfuz sahibi olmak için İTC'ye mensup olmak gerekmektedir. Dolayısıyla İttihatçıların şikayet ettikleri himaye, iltimas ve adam kayırma gibi durumlar tekrar su yüzüne çıkmıştı. Mahmur Muhtar, **Maziye Bir Nazar**, s.51.

Emniyet-i Umûmiye görevsizlik kararı ile Meclis-i Mebûsan'a havale edilmesi için dilekçeyi Dahiliye Nezareti'ne göndermişti³²¹.

Sıkça rastlanan bu şikayetler, Hüseyin Cahit Bey'in tensikat çalışmalarını değerlendirdiği bir yazısına da konu olmuştu. Hüseyin Cahit Bey, özellikle Sadaret'te yapılan tensikat işlemlerini eleştirirken, burada çalışan birçok Mekteb-i Mülkiye mezununun kadro dışında bırakıldığını iddia ediyordu. Sadaret'te özellikle Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Hukuk gibi modern okul mezunlarının bu şekilde mağdur edilmesine anlam veremediğini ileri süren Cahit Bey; nezaretlerde tensikat başlamadan evvel görevli komisyonların bir araya gelerek ortak bir hatt-ı hareket belirlememelerini eleştiriyordu. Bu iddiasına delil olarak ta Maliye Nezâreti'nde yapılan tensikatta, Sadaret'in tersine modern okul mezunlarının ön plana alındıklarını ve üst düzey görevlere getirildiklerini gösteriyordu³²². Esasen Hüseyin Cahit Bey'in bu eleştirileri, Jön Türklerin genel bakış açısı olan "*mekteplilik*" fikrinin bir tezahürü olarak görülmelidir. Modern okul mezunlarının ön plana çıkarılmasını savundukları gibi, "*imtihan*"³²³ kavramı ile de en azından teorik olarak bürokrasinin rasyonel temeller üzerine oturmasını istiyorlardı.

Mekteplilik fikrinin genel olarak Jön Türkler, özelde de İttihatçılar için özel bir anlamı vardı. Meşrutiyetin ilanını Osmanlı ülkesinde yeni bir devrin başlangıcı olarak gören İttihatçılar; merkezde ve taşralarda yeni idarenin temsilcisi olarak bürokrasinin bütün kademelerine mensup görevlilerin, bu yeni idareye uygun, fedakar kişilerden seçilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Özellikle istibdat döneminde cehalet ve yokluk içerisinde yaşamak zorunda bırakılan taşralarda, buralardaki sıkıntıları bilen, çağın gereklerini anlamış memurların istihdam edilmesini istiyorlardı. Mevcut bürokrasi ne

³²¹ BOA. DH. MUI. D: 45-2, V. No: 18.

³²² Hüseyin Cahit, "Tensikattan Sonra", **Tanîn**, 2 Eylül 1325/15 Eylül 1909, No:373.

³²³ Mevcut bürokrasinin gözden geçirilerek yeni dönemin belirleyici unsurlarından biri olan mekteplilik ideolojisini ön plana çıkarmak için düşünülen imtihan kavramı meşrutiyetin ilanıyla birlikte vurgulanmaya başlamıştı. Daha Eylül 1908'de yapılacak tensikatta memurları seçmenin en kolay ve rasyonel yolunun imtihan usulü olduğu İttihad ve Terakki Gazetesi tarafından ileri sürülüyordu. Geniş bilgi için bkz: "Müsabaka", **İttihâd ve Terakkî**, 4 Eylül 1324/17 Eylül 1908, No:19.

kadar bahsedilen şartlara uygun hale getirilebilirse, halk da yeni idareyi o kadar hazmederdi³²⁴.

Bütün bu şikayetler, haksızlık iddiaları ve yukarıda bahsedilen kişisel çıkarları zarar gören kişilerin muhalefete kayacağı endişesi emniyeti de harekete geçirmişti. Emniyet-i Umûmiye'nin Dâhiliye Nezareti'ne sunduğu bir rapora göre kendilerine haksızlık yapıldığını düşünen kadro hariçleri örgütlenerek bir çatı altında toplanmaya başlamışlardı. Bazı siyasilere de desteğini alan bu kişilerin, "*Mağdûr-i Osmanî*" adını verdikleri oluşum tıpkı Ahrâr Fırkası gibi muhalefet yapmaya başlayacaktı³²⁵.

Tensîkat Kanunu, uygulama sırasında ortaya çıkabilecek itirazlar için Meclis-i Mebûsân'ı adres göstermişti. Böylesi netameli bir konuda itirazların hemen yükselmeye başlaması doğaldı. İtirazların giderek çoğalması üzerine Meclis-i Mebûsân'da, gelen itirazları görüşerek karara bağlayacak bir "*Tedkîk-i Tensîkat Komisyonu*" kurulması kararlaştırıldı. Gümülcine Mebusu İsmail Bey'in riyaseti altında kurulan ve 24 Kasım 1909'da ilk toplantısını yapan Tetkîk-i Tensîkat Komisyonu, Meclis'e bir tezkere sunarak Nezâretlerde bulunan Tensîkat Defterleri, kadro haricine çıkarılanların ve "*cevâz-ı istihdam*" kararı verilmeyen kişilerin listeleri gibi konu ile ilgili evrakın komisyona tevdi edilmesini istedi³²⁶.

İbnülemin'in "*Hüseyin Hilmi Paşa'nın ikinci sadaretindeki hadiselerin en elim ve vahimi*"³²⁷ olarak değerlendirdiği tensîkat meselesi kısaca bu şekilde cereyan etmişti. Tensîkat Kanunu'ndan sonra çıkarılan ek yasa ve kararnamelere bakılırsa bu konuda oldukça büyük bir kafa karışıklığı vardır³²⁸. İttihatçılar bir taraftan eski bürokrasinin

³²⁴ Hüseyin Cahid, "Yeni İdare Memurları", **Tanîn**, 31 Ağustos 1325/13 Eylül 1909, No:371; Daha Tensîkat Kanunu çıkarılmadan evvel bürokrasi üzerinde mektepliler lehine düzenlemelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. 14 Haziran 1909 tarihli bir belgede Hakkari Sancağına Mutasarrıf olarak tayin edildiği belirtilen Behçet Bey'in "*mektepli ve müntehibinden*" olmadığından bahisle, onun yerine Hakkari Sancağı'na Mekteb-i Mülkiye mezunu ve "*erbâb-ı ehliyetten*" Cavit Bey'in tayin edildiği bildiriliyordu. (**BOA. DH. MKT. D:2850, G:89**).

³²⁵ E. Tural, **Teşkilat ve Tensikat Kanunu**, s. 87.

³²⁶ **MMZC**, Devre:I, Sene: 2, Cilt:I, Ankara, 1985, s. 98-99; E. Tural, **Teşkilat ve Tensikat Kanunu**, s. 87.

³²⁷ M. K. İnal, **Son Sadrazamlar, III**, s. 1684.

³²⁸ Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifasından sonra 12 Ocak 1910'da hükümet kuran Hakkî Paşa döneminde, tartışılmaya devam eden tensîkat meselesini düzenlemek için ek bir kanun çıkarılmıştı. 16 Mayıs 1909 tarihli "*Tensîkat Kanunu'na Müzeyyel Kanun*", önceki kanunun itiraz edilen birçok maddesini düzenliyordu. Hiçbir ücret almadan 10. Madde uyarınca kadro dışı bırakılanlara, şayet başka gelirleri yoksa, küçük bir maaş bağlandığı gibi mağdurların itirazlarını değerlendirmek için yeni bir Komisyon kuruluyordu. Bu komisyon hükümet tarafından oluşturulacaktı. Yani ilk dönemde

yerine kendi kadrolarını oluşturmak isterken diğer taraftan yetişmiş eleman sıkıntısı çekiyorlardı³²⁹. Bu yüzden tensikat meselesi uzun süre kamuoyunu meşgul edecektir. Ülkede “*teşebbüs-i şahsîyi yerleştirmek*” sloganı ile çıkarılan bu yolda umulan yarar sağlanamamıştı. Çünkü ömrünün önemli bir bölümünü devlet hizmetinde geçirmiş birçok kişi tensikat sırasında ele geçirdikleri tazminatı ticaret konusundaki bilgisizlikleri nedeniyle kısa sürede kaybetmişlerdi³³⁰.

Sonuç olarak İTC, yani “*mektepli*” ve “*Genç Türklerin*” temsilcisi olan bürokrasinin bir kesimi, kendi iktidarını sağlarken, yine kendine muhalefet edecek yeni bir kesim için oldukça geniş bir gayr-i memnunlar zümresi yaratmıştı. C. V. Findley; İngiliz Sefiri'nin 1909 yılı raporuna göre; o tarihe kadar Osmanlı Devleti'nde 27.000 civarında memurun mazûliyet maaşıyla veya bu maaş da olmaksızın çeşitli dairelerin maaş bordrolarından silindiğini iddia etmektedir. Bunun yanında tazminat ve mazûliyet maaşlarının yetersizliği ve kadrosu olan memurlara maaşlarının düzensiz bir şekilde ödenmesi hoşnutsuzluğun daha da büyümesine neden oluyordu³³¹.

2) 31 Mart İsyanı'ndan Sonra Askerî Bürokrasinin Tasfiyesi

31 Mart İsyanı'nın bastırılmasından sonra, ilan edilen sıkıyönetim ortamının siyasi koşulları, isyanı bastırmanın vermiş olduğu prestijle, Hareket Ordusu ve onun kudretli Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'nın lehineydi. Hükümet, hatta Meclis ordunun kontrolü altına girmişti³³². Mahmut Şevket Paşa, isyanı bastırdıktan sonra eski görevine dönmediği gibi, I., II. ve III. Orduların Müfettişliği'ni üzerine almıştı. Bu geniş görevi sadece askeri konularla sınırlı değildi. Mahmut Şevket Paşa, her türlü siyasi ve idari konuda kendisini yetkili sayarak hareket ediyordu. Yani Paşa, bu geniş

Meclis-i Âyân ve Meclis-i Mebûsân'dan temsilcilerin bulunduğu komisyon artık hükümet tarafından oluşturulacaktı. (**Düstûr**, II/II, s. 264-267; T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, s. 93-94; E. Tural, **Teşkilat ve Tensikat Kanunu**, s. 90-103); Bütün bu yeni düzenlemelere rağmen, 1913 gibi geç tarihlerde bile çıkarılan Meclis-i Vükelâ kararları ve resmi makamların birbirlerine gönderdikleri yazılardan hala tam anlamıyla meselenin çözülmediği ve karışıklığın devam ettiği anlaşılmaktadır. (**BOA. MV. D:180, G:59; BOA. DHEUM.MEM. D:41, V:61; BOA. MV. D:183, G:41**).

³²⁹ S. Akşin, **Jön Türkler**, s. 19.

³³⁰ M. K. İnal, **Son Sadrazamlar**, III, s. 1684; M.T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, II, s.91.

³³¹ C. V. Findley, **Bâbîâli**, s. 252.

³³² M. N. Turfan, **Jön Türkler**, s.204.

yetkilerle Başmabeynci Lütü Bey'in ifadesiyle tam bir diktatör haline gelmişti³³³. Özellikle genç ve mektepli subayların etkin olduğu Hareket Ordusu'nun "*siyasetin kilit noktasını*"³³⁴ oluşturmasıyla, Meşrutiyet'ten beri devam eden askerî tasfiyelerin daha sistematik bir düzene sokulması için girişimler başladı. Zaten yapılan düzenlemelere rağmen ordularda görev yapan genç subayların özellikle maddi sıkıntılarının devam ettiği basına akseden şikayetlerden anlaşılmaktadır. Örneğin; 28 Mayıs 1909 tarihli Asker Mecmuası'nda yayınlanan Yüzbaşı Hamdi isimli bir subayın şikayetnamesinde, devr-i sâbıktan beri küçük subayların içinde buldukları maddi sıkıntılardan bahsedildikten sonra yeni dönemde de bu tür sıkıntıların azalmadan devam ettiği dile getiriliyordu³³⁵.

Tasfiyeler konusunda öncelikli yöntem isyana katılmış askerleri cezalandırmak için kurulan Divan-ı Harplerin çalıştırılması olmuştur. Divan-ı Harpler, isyan hareketinden birinci derecede sorumlu olan kişileri idamla cezalandırabildiği gibi, subaylara karşı askerlikten tard, hapis ve uzaklaştırma cezalarını da uyguladığı görülmektedir. Çoğu kez bu Divan-ı Harpler geçmişle hesaplaşma sahnesi görünümü de alabiliyordu. Yani isyancıları cezalandırmak için oluşturulan bu kurumlar isyanla ilişkisi olmayan hafiyelik ve devr-i sâbık adamı olmak gibi isnatlarla bir takım subayları mahkum ediyordu. Örneğin, Kayserili Osman Efendi isimli Mülâzım-ı Sâni ünlü hafiyelerden Tophane Nazırı Zeki Paşa'ya yakınlığı ve hafiyelik ettiği gerekçesi ile askerlikten atılarak sürgüne gönderilirken³³⁶; Kaymakam Fuat Bey isimli subay Mabeyn'e yakınlığı sayesinde hızlı terfi ettiği ve hafiyelik yaptığı gerekçesiyle aynı cezaya çarptırılmıştı. Hâlbuki Fuat Bey başta, "*irticaiyyundan*" olduğu gerekçesiyle Divan-ı Harbe verilmişti³³⁷. Hatta Divan-ı Harp kararları içerisinde mektep sıralarında iken arkadaşlarını jurnalleyerek sürgüne gönderilmelerine neden oldukları gerekçesi ile cezalandırılan subaylar da mevcuttur³³⁸.

³³³ Başmabeynci Lütü Bey, **Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri**, s.79; Mahmut Şevket Paşa'nın diktatörlüğü hakkında ayrıca bkz: R. Nur, **Hayat ve Hatıratım**, I, .s.308-309; Mahmut Muhtar, **Maziye Bir Nazar**, s.51.

³³⁴ Z. Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordu**, s. 8.

³³⁵ Yüzbaşı Hamdi Bey, "Zâbitân Maaşları Hakkında", **Asker**, 15 Mayıs 1325/28 Mayıs 1909, No: 16, s.167-176.

³³⁶ **BOA. İ.A.**, 1327 Ca 27/72.

³³⁷ **BOA. İ.A.**, 1327 Ca 4/8

³³⁸ **BOA. İ.A.**, 1327 B 3/19.

Bütün bu tasfiye hareketlerini düzene koymak için gerekli yasal düzenlemeler yapılarak “*Tahdîd-i Sin*” ve “*Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye*” gibi kanunlar çıkarıldı. Böylece bir yandan yeni rejimin ordusu kurulurken, diğer taraftan eski idarenin ordudaki izleri silinmeye çalışıldı.

a-Tahdîd-i Sin (Yaş Haddi) Kanunu

Meşrutiyet’in devraldığı orduda görev yapan subayların yaş ortalaması oldukça yüksekti. Terfi ve yükselmelerin belli bir standarda bağlı olmadığı Osmanlı Ordusu’nda, mektep mezunlarından 59 yaşında binbaşıya, 42 yaşında yüzbaşı ve üsteğmenlere, 31 yaşında teğmenlere rastlanabiliyordu. Alaylı subayların durumu daha da vahimdi. Bunlar arasında 58 yaşında teğmenler, 62 yaşında üsteğmenler, 65 yaşında yüzbaşılar ve 80 yaşında binbaşılar mevcuttu³³⁹. Meşrutiyet’ten sonra ülke siyasetinin etkin bir tarafı haline gelen İTC mensubu ve Harbiye Mektebi mezunu genç subaylar, bir taraftan orduyu modernleştirmek, diğer taraftan kendilerini ön plana çıkarmak için harekete geçtiler. Amaçlarını gerçekleştirmek için ilk adım olarak ordu mensuplarının her rütbede bekleme süresini belirleyen “*Tahdîd-i Sin (Yaş Haddi) Kanunu*”nun çıkarılmasını sağladılar³⁴⁰.

Osmanlı kara ordusunda görev yapan büyük küçük bütün subayları kapsayan “*Erkân, Ümera ve Zâbitânın Tekâüdü İçin Rütbe-i Askeriyelerine Göre Tayin Olunan Sinleri Mübeyyin Kanun Layihası*” 10 Şubat 1909’da Harbiye Nezareti tarafından Hükümet’e sunuldu³⁴¹. Hükümet, layiha üzerinde gerekli müzakereleri yaptıktan sonra Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa’nın imzasıyla Meclis-i Mebûsân’a tevdi etti ve yapılan ilk görüşmeden sonra tasarı Harbiye Encümeni’ne gönderildi³⁴². Aynı şekilde bahriye subaylarının yaş haddini ve rütbelerde bekleme süresini düzenleyen kanun tasarısı da 21 Nisan 1909’da Sadrazam Tefik Paşa tarafından Meclis-i Mebûsân’a sunuldu. Bu tasarıda Bahriye Encümeni’ne havale edildi³⁴³. Böylece çıkarılacak kanunla hem Berrî

³³⁹ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, III/6, s.105.

³⁴⁰ Nejat Eralp, “İkinci Meşrutiyet’te Silahlı Kuvvetler İle İlgili Üç Önemli Kanun”, **Dördüncü Askeri Tarih Semineri, Bildiriler**, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.124.

³⁴¹ **MMZC**, I/4, İ:91, Ek No:20.

³⁴² **MMZC**, I/4, İ:44, s.385-386.

³⁴³ **MMZC**, I/3, İ:63, s.108.

hem de Bahrî bütün subaylar belli bir standarda kavuşturulacaktı. Ancak orduda görev yapan bir kısım subayların da dahil olduğu 31 Mart İsyanı bu girişimin kesintiye uğramasına neden oldu.

İsyanı bastıran Hareket Ordusu, ülke siyasetini kontrol altına aldıktan sonra, bünyesinde bulunan genç subayları memnun edecek tasarının bir an evvel kanunlaştırılması konusunda harekete geçti. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, 17 Mayıs 1909'da Meclis-i Mebûsân'a sunduğu tezkerede, Hareket Ordusu ve III. Ordu Kumandanlıkları'nın Tahdîd-i Sin Kanunu tasarısının bir an evvel gündeme alınmasını istediklerini ileri sürüyordu³⁴⁴. Hareket Ordusu'nun siyasete müdahalesi konusunda önemli bir belge olan bu tezkere hakkında söz alan Karesi Mebusu Vasfi Efendi; Tahdîd-i Sin Kanunu'ndan evvel, Meclis-i Mebûsân'ın "*Tekâüd Nizamnamesi*"ni hazırlaması gerektiğini söylüyordu. Çünkü çıkarılacak kanuna göre emekliye sevk edilecek kişileri kapsayacak bir Tekâüd Nizamnamesi henüz ortada yoktu. Aile ve evlat sahibi bu insanların iâşesi temin edilmeden mağdur edilmeleri doğru değildi³⁴⁵. İtirazlara rağmen henüz Tekâüd Nizamnamesi hazırlanmadan Tahdîd-i Sin Kanunu kabul edilecektir.

Hareket Ordusu'nun kanunun bir an önce Meclis'ten geçmesine dair girişimi üzerine 11 Mayıs 1909'da Bahriye Encümeni³⁴⁶, 29 Mayıs 1909'da da Harbiye Encümeni, hazırladıkları kanun layihalarını "*Esbâb-ı Mûcibe Layihaları*"(Gerekçe Yazıları) ile birlikte Meclis-i Mebûsân'a sundular³⁴⁷. Her iki encümeden gelen teklifler 12 Haziran'da Mecliste görüşülmeye başlandı. İki encümeden gelen tekliflerin (aralarında küçük farklar olmasına rağmen) birleştirilmesine karar verildi. Böylece çıkarılacak kanun hem kara hem de deniz subaylarını kapsayacaktı. Müzakerelerde de Harbiye Encümeni'nin verdiği teklifin esas alınması kararlaştırılmıştır³⁴⁸.

Harbiye Encümeni'nin mazbatasında öncelikle Osmanlı Ordusunda kaç çeşit subay olduğu ve bu subayların sayısı veriliyordu. Buna göre orduda mektepli ve alaylı olmak üzere iki çeşit subay görev yapmaktaydı. Mektepli subaylar; II. Mahmut

³⁴⁴ MMZC, I/3, İ:75, s.543.

³⁴⁵ MMZC, I/3, İ:75, s.543.

³⁴⁶ MMZC, I/4, İ:91, Ek No:34.

³⁴⁷ MMZC, I/4, İ:91, Ek No:46.

³⁴⁸ MMZC, I/4, İ:91, s.310.

döneminde açılmış olan Mekteb-i Harbiye'den mezun olan subaylardır ki, 1909 yılı itibarıyla orduda sayıları 8000 idi³⁴⁹. Alaylı subaylar ise erat arasından ordunun ihtiyacı nispetinde seçilen subaylardı. Bunların sayıları mekteplilerden daha fazlaydı³⁵⁰. Alaylı subaylar da kendi içlerinde “Efendi” ve “Ağa” olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Okuma yazma bilenler “Efendi”, bilmeyenler ise “Ağa” diye adlandırılıyordu³⁵¹. Mazbataya göre, alaylı subaylar son zamanlara kadar görevlerini hakkıyla yerine getiriyorlardı³⁵². Burada kastedilen son zamanlar muhtemelen 31 Mart İsyanıdır. Yeri geldiğinde zikredildiği üzere alaylı subayların bu olayda önemli ölçüde etkisi vardı.

Meclis-i Mebûsân'da yapılan görüşmelerden sonra Tahdîd-i Sin Kanunu 22 Haziran 1909'tarihinde kabul edilmiştir³⁵³. Beş asıl ve bir geçici maddeden oluşan Tahdid-i Sin Kanunu'nun maddeleri şöyleydi;

“Numro 78- Berrî ve Bahrî Erkân ve Ümera ve Zâbitânın Tekâüdü İçin Rütbe-i Askeriyelerine Göre Tayin Olunan Sinlerini Mübeyyin Kanun

8 Cemaziyelahir 1327

13 Haziran 1325 (26 Haziran 1909)

Madde 1- Bilumûm Berrî ve Bahrî Erkân ve Ümera ve Zâbitândan sinleri âtideki muharrer derecâta vâsıl olanlar ifâ-yı hizmete muktedir olsalar dahi rızalarına bakılmaksızın tekâüd edileceklerdir. Bu misillüler hâl-i seferberide Harbiye Nezareti'nin göstereceği lüzûm üzerine buldukları rütbenin seferî muhassessatıyla istihdam olunurlar.

Madde 2- Erkân ve Ümera ve Zâbitânın hizmet edecekleri azami sin Mülazım-i Sâni ve Evvellerle Korvet ve Brik Katipleri için “41”, yüzbaşı vekili ve yüzbaşı ile katip muavinleri ve fırkateyn katipleri için “46” ve tabur katibi, alay katibi, kolağası, alay

³⁴⁹ MMZC, I/4, İ:91, Ek No:46.

³⁵⁰ Mazbatada Alaylı subayların tam sayısı verilmemektedir. Buna rağmen 31 Mart İsyanı sırasında Alaylı subaylar adına Meclis-i Mebusan'a gönderilen ve yukarıda zikredilen dilekçe görüşülürken Karesi Mebusu Vasfi Bey yaptığı konuşmada o dönemde Osmanlı Ordusunda görev yapan subayların sayısını açık bir şekilde vermektedir. Buna göre Osmanlı Ordusunda görev yapan 28000 zabitanın 8000'i mektepli, geriye kalan 20000'i de alaylı subaylardan oluşuyordu.(MMZC, I/3, İ:56, s.25).

³⁵¹ MMZC, I/4, İ:91, Ek No:46.

³⁵² MMZC, I/4, İ:91, Ek No:46.

³⁵³ Meclis-i Mebusan'daki müzakereler için bkz: MMZC, I/4, İ:91, ss.303-316; MMZC, I/4, İ:98, ss.543-546. 22 Haziran'da kabul edilen kanun 26 Haziran'da yürürlüğe girmiştir. (Düstür, II/I, s.324-325; Kanun Takvim-i Vekayi'de uzun bir gecikmeyle 28 Kânûn-i Evvel 1326/10 Ocak 1911 tarihinde 718 numarayla yayınlanmıştır).

emini ve binbaşı için “52” ve kaimakam için “55” ve miralay için “58”, mirliva için “60” ve ferik ve birinci ferik için “65” ve müşirân için “68”dir.

Madde 3- İşbu kanunnamede muayyen hudûd-ı sini ikmal eylediklerinden dolayı tekâüd edilmeleri lazım gelen zâbitân ve askeriyeden sahih-ül beden ve ehliyetli olanları tekâüdlerinin icrasıyla beraber ordu ve donanma-yı Osmanî ihtiyat zabıtlığı silkine (meslek) naklolunurlar.

Madde 4- İşbu kanunnâme mûcibince tekâüd edilmesi icab eden erkân ve ümera ve zâbitânın tekâüd maaşlarının mikdarı yeni tasdik ve kabul edilecek olan Askerî Tekâüd Nizamnâmesi’ne tabi tutulacaktır.

Madde 5- İşbu kanunnâmenin icrasına Harbiye ve Bahriye Nezâretleri memurdur.

Madde-i Muvakkata

İşbu Tahdîd-i Sin Kanunu mûcibince tekâüd hadd-i sinine vasil olmuş olanların mütekâiden ihraçlarından Kuvve-i Berriye ve Bahriyenin faaliyet-i harbiyesi muhtel olacak ise tekâüdlük icrası için ordu ve donanma ihtiyacı nazar-ı dikkate alınarak tarih-i tevellüt itibarıyla en müsünlerinden bed’ ile tedricen tekâüd icrasında Harbiye ve Bahriye Nezâretleri selahiyettardır”³⁵⁴.

Görüldüğü üzere kabul edilen bu kanunla muvazzaf subayların hangi rütbede ne kadar bekleyeceği, hangi yaşta emekli olacağı gibi önceki dönemde şikayet edilen konulardan çoğu belli bir düzene sokuluyordu. Böylece subaylar arasında hiyerarşi ilkesini zedeleyebilecek rütbe ve yaş karmaşasının da önüne geçilmiş olacaktı. Şüphesiz bu kanun mektepli-alaylı ayrımı yapmadan bütün subaylara uygulanmak için çıkarılmıştı. Ancak alaylı subayların daha fazla etkileneceği muhakkaktı. Yasanın uygulanması, erlikten yükseldikleri için mektepli subaylardan daha yaşlı olan alaylı subayların emekliliği ile sonuçlanacaktı³⁵⁵. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi’nin verdiği bilgiye göre yaş haddi kanununa göre 7500 alaylı subay emekliye sevk edilmiştir³⁵⁶. Yaş Haddi Yasası’nın çıkmasından sonra İTC ve Meclis-i Mebûsân’ın önünde duran askerle ilgili diğer bir yasa çalışması da genç subayların Meşrutiyet’ten beri şikayet

³⁵⁴ **Düstûr**, II/I, .s 324-325; **Takvim-i Vekayi**, 9 Muharrem 1329-28 Kanun-i Evvel 1326(10 Ocak 1911), No: 718.

³⁵⁵ M. N. Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi**, s. 204.

³⁵⁶ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, III/6, s.106.

ettikleri bir konu olan, haksız terfilerin bir düzene sokulmasını öngören, “*Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Kanunu*” tasarısıydı.

b-Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Kanunu

Tahdîd-i Sin Kanunu ile birlikte subayların terfi sistemi emeklilik yaşları belli bir düzene sokulmaya çalışılmıştı. Ancak bu düzenleme yeterli değildi. Çünkü özellikle II. Abdülhamit döneminde orduda görev yapan birçok subay haksız yere terfi ettirilirken, birçoğu da hak ettiği halde düşük rütbe ile çalışmak zorunda kalıyordu. Dolayısıyla orduda görev yapan mevcut subayların rütbelerinin düzenlenerek haksızlıkların giderilmesi gerekiyordu.

Tasfiye-i Rütbe Kanunu’nun çıkarılması konusunda ilk girişim, özellikle arkadaşlarından rütbece geri kalmış küçük rütbeli subaylardan gelmişti³⁵⁷. Meselenin ilk gündeme gelişi, Meşrutiyet’in ilanından sonra iki muvazzaf subayın mevcut askerî rütbelerin tasfiye edilmesi ve düzenlenmesi gerektiğini ileri süren bir makaleyi gazetelere vermesi ile gerçekleşmişti. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti bu girişim nedeni ile makalenin sahibi iki subayı sözlü olarak uyarılmışsa da sorunu kabullenerek düzenleme çalışmalarına başlamıştı³⁵⁸. Bu amaçla Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye bünyesinde konunun araştırılarak düzenlenmesi maksadıyla “*Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Komisyonu*” kuruldu. Komisyon yaptığı çalışmalardan sonra hazırladığı kanun layihasını Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa’nın imzasıyla 30 Mart 1909’da Sadaret’e teslim etti³⁵⁹. Ancak gelen tepkiler ve kısa bir süre sonra çıkan 31 Mart İsyanı nedeniyle bu layiha ortadan kalktı³⁶⁰.

İsyanın bastırılmasından sonra rütbelerin tasfiyesi meselesi tekrar gündeme geldi. Bunun üzerine Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, 24 Mayıs 1909 tarihinde Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Komisyonu tarafından hazırlanmış olan kanun layihasını Meclis-i Mebûsân’a sundu. Yapılan ilk görüşmede layihanın tekrar görüşülmesi için Harbiye Encümeni’ne havale edilmesi kararlaştırıldı³⁶¹. Harbiye Encümeni; Tasfiye-i Rütbe-i

³⁵⁷ A. Tugay, **İbret**, II, s.34; A. T. Alkan, **Ordu ve Siyaset**, s. 150.

³⁵⁸ Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, I, s. 45.

³⁵⁹ **MMZC**, I/5, İ:107, Ek No: 39.

³⁶⁰ Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, I, s. 45.

³⁶¹ **MMZC**, I/3, İ:80, s. 677.

Askeri Komisyonu'nun 20 madde olarak hazırladığı layihayı görüşerek 18 madde halinde yeniden düzenlemiş ve 7 Temmuz 1909 tarihinde Meclis-i Mebûsân'ın gündemine taşımıştı³⁶².

Harbiye Encümeni'nin hazırladığı Esbâb-ı Mûcibe Layihası (Gerekçe Yazısı), kanunun gerekçesini ve amacını üç maddeye ayırmıştı. Buna göre kanun; öncelikle devr-i sâbıkta saraya yakınlık, büyük devlet adamlarının himayesi, rüşvet gibi yollarla haksızca kazanılan rütbelerin geri alınmasını öngörüyordu. İkinci olarak, yine devr-i sâbıkta çeşitli nedenlerle terfi ettirilmeyen ve mağdur edilen subayların hak ettikleri rütbelere olmasa bile, en azından birer rütbe yükseltilmelerini öneriyordu. Üçüncü, belki de kanunun en önemli amacı, meşrutiyet düşmanlığı, jurnalcılık, hafiyelik gibi askerlik mesleğinin şerefine uygun olmayan davranışlara sahip subayların ordudan tard ve ihraç edilmeleri idi³⁶³. "*Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Kanunu*", Meclis-i Mebûsân'da uzun süre devam eden tartışmalardan sonra 2 Ağustos 1909'da kabul edildi³⁶⁴. 7 Ağustos tarihinde de Padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi. Kanunun maddeleri şöyleydi;

"Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Kanunu

20 Receb 1327

25 Temmuz 1325(7 Ağustos 1909)

Madde 1: Sunûf-ı Harbiye-i Bahriyeden ve memûrîn-i sıhhiye ve baytariye ile mensubîn-i askeriyyeden rütbe-i askeriyyeyi haiz bilcümle erkân, ümera ve zâbitân bir defaya mahsus olmak üzere işbu layiha-i kanuniyeye tabi tutulacaktır.

(Şehzadegân Efendiler Hazerâtı ve bilmukavele hizmet-i devlete alınan ecnebî zabitân müstesnadır).

Madde 2- Hafiyelikleri mütevâtiren marûf ve sû-i ahlak ile müştahîr olarak efkâr-ı umûmiye nezdinde medhûl bulunanlar haklarında heyet-i teftişiyenin göstereceği lüzûm üzerine sûret-i mahsusada teşkil olunacak Dîvân-ı Harplerce icra kılınacak tetkikata binaen sabit olduktan sonra silk-i celil-i askeriyyeden kayıtları terkin olunacaktır.

Madde 3- İlan-ı meşrutiyetten sonra tekâüd edilmiş olanlar meyanında hâfiyeler bulunduğu takdirde bâlâdaki mevadd bunlar hakkında aynen tatbik olunacak yani silk-i

³⁶² MMZC, I/5, İ:107, s.233.

³⁶³ BOA, DÜİT, D:165, G:23, B:4, V:9;MMZC, I/5, İ:107, Ek No: 63.

³⁶⁴ Tartışmalar için bkz: MMZC, I/5, İ:107, s.233-245; MMZC, I/5, İ:108, s.249-266,277-280; MMZC, I/5, İ:109, s.287-302, 305-311; MMZC, I/6, İ: 122, s. 45-53.

celil-i askeriye nispetleri ref' ve tekaüd maaşları kat' edilecektir ve fakat gerek bunların ve gerek madde-i sâbıkada beyan olunan matrûdinin bîkes ve medâr-ı maişetten mahrum oldukları biltahkik sabit olanların ailelerine badeltasfiye usûl ve kanunun vecihle aile maaşı tahsis olunur.

Madde 4- Mektepten veya alaydan neşet etmeyip hiçbir kıta-i nizamiye ve redifiyede ve mesleğine ait vezâif-i bahriyede bilfiil ifâ-yı hizmet eylememiş olanların silk-i celil-i askeriye nispetleri kat' edilecek ve ancak hizmet-i hassa ve muzika-i hümâyûn erkân ve ümera ve zâbitânı müstesna olup bunlardan tekâüd olacakların gayrilerine verilmesi icap eden sıfat-ı resmiye ve kendilerinin sınıflarına göre tayin-i merâtibi kanun-ı mahsusuna tabidir. (Hademe-i Hassa Muzika-i Hümayun vesaire).

Madde 5- Mektepten veya alaydan neşet etmeyerek herhangi bir rütbe ile silk-i askeriye dahil olup mesleğine ait kıtaat-ı askeriye ve vezâif-i bahriyede istihdam edilmiş olanların zâbitliğe nasbı tarih-i duhûl itibar ve kendileri alaylı addolunacaktır. Bunlar şayet vaktiyle silahendâzlık müddetini bedenen veyahut bedelen ifa etmişler ise hakları mahfûz kalacaktır ve bir de vaktiyle bir lüzûm-ı siyasiye binaen tevcih bulunduğu Bâb-ı Âlice musaddak olan veya esfâr-ı sâlifede ve eşkıya takibatında fedâkârâne hizmetleri mesbûk olanlara yekten tevcih edilen rütbe mahfûzdur. Ancak hidemât-ı mezkûrenin vesâik-i resmiye-i mutebere ile müsbet olması şarttır.

Mekteb-i Ecnebiye'den veya Ecnebî Ordusu'ndan hizmet-i Hükümet-i Osmaniyeeye dahil olanlara gelince Ecnebi Ordusu'ndan infisalleriyle Ordu-yu Osmaniye duhûlleri tarihi beyninde cereyan eden müddet yalnız nakil muamelesinin icrasına muktezi fâsıla-i zamandan ibaret olmak üzere yedlerindeki diploma tarihi nazar-ı itibara alınacaktır ve Hükümet-i Seniyece Mekâtib-i Askeriye talebesi meyanında memalik-i ecnebiyeye izam edilenler hemsınıflarıyla tasfiyeye tabi tutulacaktır.

Mekâtib-i Tibbiye-i Mülkiye ve Ecnebiyeden neşetle sınıf-ı askeriyeeye nakleden etibba için de duhûl tarihi muteber olacaktır. Ticaret-i Bahriye Kaptan Mektebinden neşet edip rütbe-i askeriye ile vezâif-i bahriyede istihdam edilmiş veya edilmekte bulunanlar, tarih-i neşetlerinden üç sene sonra mülâzım-ı sâniliklerinin ve altı sene sonra dahi evvelkilerinin kabulüyle tasfiyeye tabi tutulacaklardır. Aşâirden müteşekkil

hafif süvari alaylarının yine aşâirden mensûb erkân, ümera ve zâbitânı işbu tasfiyeye dahil olmayıp yapılacak kanun-ı mahsusuna tabidir.

Madde 6- Mekâtib-i askeriyede tahsilde iken rütbe almış talebe ve etfâlın hengâm-ı tahsildeki rütbeleri madûmdur. Bunlardan ikmal-i tahsil edenler, hîn-i hurûclarında rütbeleri her ne olursa olsun alelusul neşet eden sınıf rüfekasıyla aynı rütbede çıkmış addolunacaktır. İkmâl-i tahsil etmeyenler kıtaatta istihdam edilip edilmediklerine nazaran beşinci veya altıncı maddeye tabi olacaklardır.

Madde 7- Mektepli zâbitânın hîn-i neşetlerinde alelusul ihrâz ettikleri rütbeler ve alaylı zâbitânın tarih-i duhûlleri tasfiye hesabâtına mebde' ittihâz olunmak ve sâbiken süvari mülazımlarının neşetten bir ve Mekteb-i Bahriyeden neşet edenler iki sene sonra evveliğe ve Erkân-ı Harpten Kolağalığa terfileri mahfûz kalmak üzere bilumûm erkân, ümera ve zâbitânın tasfiye-i rütbeleri için her rütbe eshabının hâvi bulunması lazım gelen rütbe ve kademlerinin suver-i hesabiyesi âtideki cetvelde gösterilmiştir.

İşbu cetvelde her rütbe için irâe edilen müddetlerin ikmâli meşrût olmayıp tarih-i neşet veya duhûlden itibaren tasfiye kanununun tarih-i tasdikine kadar alelderecat ihrâz edilen rütbelerde geçen senelerin yekûnu muteber olacaktır.

Rütbeler	Mektepten Yüzbaşı Çıkanlar					Tüccar Kapudanı mektebinden Neşetle Vezaif-i Bahriyede Müstahdem Zâbitân İçin	Mektepten Mülazım-ı Sâni Çıkanlar			Alaylılardan		
	Erkân-ı Harp Yüzbaşları	Erkân-ı Harp Namzedi Sınıftan Mezun Mümtaz Yüzbaşlar İçin	Mühendishaneden Çıkan Fenni Mümtaz Yüzbaşlar İçin	Tabip, Baytar ve Aşiret Yüzbaşları İçin	Mektepten Mülazım-ı Evvellikle Çıkanlar		Bahriye Zâbitânı İçin	Piyade, Topçu ve İstihkam Zâbitânı İçin	Süvari Zâbitânı İçin	Piyade, Topçu, İstihkam ve Bahriye Zâbitânı İçin	Süvari Zâbitânı İçin	Kâtiplik Silkinden Yetişen Zâbitân İçin
Silahendazlık Müddeti						3				6	6	6
Mülazım-ı Sânilik “	1	1	1		1	3	2	3	5	4	6	
Mülazım-ı Evvellik “	2	2	2		4	4	4	4	5	5	6	
Yüzbaşı Vekillliği “									2		3	
Yüzbaşılık “	2	3	4	6	4	4	4	4	4	5	6	
Sol Kolağalığı “				2			2					
Kolağalık “	4	4	4	4	4	4	4	4	2	5	3	
Kâtip Muavinliği “												4
Tabur Kâtipliği “												6
Alay Kâtipliği “												5
Alay Eminliği “												5
Binbaşılık “	5		5	5	5	5	5	5	3	6	3	6
Kaimakamlık “	5		5	5	5	5	5	5	3	6	3	6
Miralaylık “	4		4	4	4	4	4	4	4	5	4	5
Mirlivalık “	4		4	4	4	4	4	4	4	5	5	5
Feriklik “	5		5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
Birinci Feriklik “	4		4	4	4	4	4	4	4	4	4	4

Bu sınıf ihdas edileli henüz sekiz sene olmak üzere bulunduğundan Kolağalıklardan yukarı rütbelerin rakamı konulmamıştır

Cetvel-i Mahsus İzahatı

- 1- Mektepli zâbitân için tarih-i neşet ittihaz edilmiştir.
 - 2- Alaylı zâbitân için zâbitlik nasbı tarih-i duhüllerinden altı sene olmak üzere kabul edilmiş ve işbu müddet (silahendâzlık müddeti) nâmıyla cetvele ithal edilmiştir.
 - 3- Tüccar Kapudanı mektebi mezunları için zâbitlik nasbı tarih-i neşetlerinden üç sene sonra olmak üzere kabul edilip cetvele derc edilmiştir.
 - 4- Yüzbaşı vekili ve Sol Kolağalık için müddet yüzbaşılık ve kolağalık müddetinin nısfı olarak cetvele derc edilmiştir.
 - 5- Bahrî rütbelerin muadili bulunan Berrî rütbelere nazaran isimleri nezaret-i aidesince derc olunur.
 - 6- Kâtip muavinleri hakkındaki rakam işbu rütbenin tarih-i ihdasından sonraya aittir.
 - 7- İşbu cetvelin tatbikinde tarih-i terfi ay ve gün hesabıyla nazar-ı dikkate alınacaktır.
 - 8- Bilâ-ımtihan doğrudan doğruya tabur kâtibi nasbedilenler dahi tabur kâtibi muavinliğine mahsus müddete şamil olmayacaktır.
 - 9- Birinci feriklik ihdasından evvel Müşir olanlarda şu cetvelde birinci feriklik için tayin olunan müddet nazar-ı itibara alınmayacaktır.
 - 10- Jandarma bir sınıf-ı mahsus olduğundan zâbitânı ayrıca bir Tensik Kanunu'na tabidir. Gerek jandarmadan neferlikle yetişen ve gerekse nizamiyeye irtibatı baki kalmak üzere jandarmada müstahdem bulunan zâbitân ise işbu tasfiye kanununa tabidir.
- Madde 8- Alaylı ve alaylı addolunan (Madde 6) zâbitân için altı sene silahendâzlık müddeti kabul ve asgari sin-i duhul on sekiz itibar edilecek ve bu yaştan küçük sindeki hizmet-i askeriye madûm tutulacaktır. Müddet-i hizmeti altı seneye baliğ olmadan Yemende veya jandarma mektebinden neşet ederek mülazım-ı sâni olanlar işbu rütbeyi muhafaza edeceklerdir.
- Madde 9- Devr-i sâbıkta mağdûren tekaüd veya tard edilmiş olup rütbeleri iade olunan erkân, ümera ve zâbitânın hizmet-i askeriyeden hariç kaldıkları müddetler hizmette bulunmuş gibi addolunacak ve bilcümle mekâtib-i askeriyeden talebe iken siyaseten tard olunup bu defa bilâ-ımtihan zâbitliğe kabul edilenlerin kademleri sınıf

refiklerinin tarih-i neşetinden itibar edilecek ve bu maddede mezkur olanlardan atideki onuncu maddede mezkur mevkide bulunmuş olanlar aynı imtiyazâtan müstefid olacaklardır.

Madde 10- Yemen, Hicaz, Trablusgarp, Altıncı Ordu ve Bahr-i Ahmerle Basra Körfezine nizamı dairesinde terfian gitmiş olanların işbu terfileri iki sene mevâki-i mezkûrede bulunmak şartıyla daha evvel mecrûhen veya kıta ve memûriyet-i askeriyelerine iltihâk ile esnâ-yı hizmette marîz olarak avdet edenler iki sene bulunmuş addolunacağı gibi müsâdemâtta bulunarak iki seneyi ikmalden evvel avdet edenlerin müsâdemâtta buldukları tasdik-i resmiye iktiran ettiği halde bunlarda iki sene bulunmuş addolunacakları gibi bilâd-ı hâreden Yemen, Hicaz, Hicaz Demiryolu (Bilfiil hat boyunda istihdam olunmak şartıyla), Necid, Kasım, Fizan ve Bahr-ı Ahmerle Basra Körfezinde hizmet etmiş olanların sekiz ay müddeti bir sene add ve hesap olunacaktır.

Madde 11- Bir devlet-i ecnebiye ile vukubulan harbe bilfiil iştirak eylemiş olanların kıdemine işbu muharebeler için Harbiye Nezaretince zammı kabul edilmiş olan müddet ilave edilecektir. Muharebâtta ihraz edilmiş bir veya birden ziyade rütbelere netice-i tasfiyede nazara alınarak mezkûr rütbelere adedince rütbeleri mahfûz kalacak ve Yemen ve emsali mahallerde vukua gelen müsâdemât ve eşkıya takibatında alınan rütbelere dahi tasfiyede nazar-ı dikkate alınarak zammolunacaktır ve rütbedeki kıdemleri mahfûz kalacaktır. Muhârebât ve müsâdemâtta tekaüdünü müstelzem bir uzvunu kaybedenlerin rütbeleri kâmilen mahfûzdur.

Madde 12- Tasfiye-i Rütbeyi müteakip aynı rütbede bulunacakların kıdemleri onuncu ve onbirinci maddelerde – beyan olunan kıdem ilavâtı muteber tutulmak şartıyla- mekteplile, tarih-i neşetine ve alaylılar mülazım-ı sâni nasbına nazaran sınıf-ı askeriyeleri dahilinde sıraya konarak bunlardan gerek siyaseten ve gerekse esbab-ı saireden dolayı fevkalade mağdûr olanlar tercihan ilk münhalata terfi edileceklerdir. Bad-el terfi müteakip rütbelere ifa-yı hizmetle aynı derecede isbat-ı ehliyet edenlerin tarih-i neşetleri (alaylılar için Mülazım-ı Sânilik nasbı) nazar-ı itibara alınarak erbab-ı iktidardan olan mağdûrîn tercih olunacaktır.

Madde 13- Her ne suretle olursa olsun muhakemeten haps ile mücazat olunanların müddet-i mahbusiyetleri hizmet-i askeriyelerinden mahsup edilmez. Ancak siyaseten mahkum edilmiş bulunanlar müstesnadır.

Madde 14- Üçyüzyirmidört senesi Temmuzundan itibaren usul ve nizamına Tevfik olunmaksızın küçük zâbitân ve efraddan mülazım-ı sânilîğe terfi edenler fırka merkezlerinde imtihan edilecekler ve bunlardan isbat-ı ehliyet edenler hidemât-ı hazıralarında ika olunup imtihan veremeyenler ihtiyat zabıtlığıyla terhis ve kendilerine ikişer maaşla kararname-i mahsusuna tevfikan harcırahları ita olunacaktır.

Madde 15- Nizamât-ı esasiyelerinde meratib-i askeriye mevcut olmayan ve olmaması icab eden mesâlikte müstahdem olup rütbe-i askeriyyeyi haiz olanların rütbeleri ilga ve sınıflarındaki derecatı tarih-i duhullerine nazaran tayin olunacaktır.

Madde 16- Bad-el tasfiye haiz olacağı rütbe ile istihdamını arzu etmeyenlerin hizmet-i askeriyeden istifaları makbul olacak ve müstahak olanlar elyevm meriyy-ül icra olan tekaüd kanunu mucibince bad-el tasfiye haiz olacakları rütbeler ile tekaüd edileceklerdir. Bunlardan istifa hakkını haiz olmayanların istifaları emr ve tasfiyenin tarih-i tebliğinden ancak iki ay nihayetine kadar vukubulmak şartıyla makbuldür.

Madde 17- Fevkalade mağdûrîn-i askeriyenin birinci ve müteakip terfilerinden yeni terfi nizamnamesi nazar-ı itibara alınarak adem-i ehliyet dolayısıyla mağdûr olmamaları için mumaileyhimin tevsi-i malumat ve iktidarlarını temin eylemeğe ve ihtisaslarına göre hüsn-i istihdamlarına Harbiye ve Bahriye Nezaretleri memurdur.

Madde 18- Tasfiye cetvelindeki seneler hesabat ve tatbikatına bu layiha-i kanuniyenin tarih-i tasdiki esas ittihaz olaunacaktır.

Madde 19- İşbu kanunun tatbiki ahkâmına birinci ve ikinci maddelerde zikredilenler hakkında icrası tabii olan tahkikat vesaire sebebiyle mürûr edecek eyyam müstesna olmak üzere emr-i tasfiye nihayet iki ay zarfında ikmal edilecektir.

Madde 20- İşbu kanunun tatbiki ahkâmına Harbiye ve Bahriye Nezaretleri memurdur.

20 Receb 1327

25 Temmuz 1325(7 Ağustos1909) ”³⁶⁵.

Meşrutiyet’in ilanını gerçekleştiren genç subayların etkisi ile çıkarılan Tasfiye-i Rütbe Kanunu; orduda mukavele ile istihdam edilen yabancı subaylar ile Şehzadeler hariç bütün ordu mensuplarını kapsayacak şekilde uygulanmıştı. Kanuna göre ordu mensupları iki gruba ayrılmıştı. Birinci grup tasfiyeye tabi tutulanlar iken; ikinci grup askerlikten ilişkisi kesilerek maaş dahi verilmeden ihraç olunanlardı. İkinci gruba dahil

³⁶⁵ BOA, DUİT, D:165, G:23, B:4, V:9; Düstür, II/I, s. 321-327.

olanlar genç subayların rahatsız oldukları devr-i sâbıkta kötü ahlak, hafiyelik gibi özellikleri ile tanınan kişilerdi. Kanunun öngördüğü kötü nitelikli kişilerin tespiti ise Tasfiye-i Rütüp Kanunu'ndan sonra kabul edilen ikinci bir kanun ile düzenlenmişti. “*Hasbeltensikat ve İcâbı Hâl Açığa Çıkarılacak Bilumûm Erkân, Ümera ve Zâbitân ve Ketebe, Memurîn Esnaf-ı Askeriye Kanunu*”³⁶⁶ adı verilen bu kanunun 1. Maddesi'ne göre her orduda “*Teftiş-i Ahvâl-i Askeriye Nizamnâmesi*” hükümlerine uygun olarak bir denetleme heyeti kurulacaktı. Bu denetleme heyetlerinin yapacakları tahkikata göre hafiyelik ve irtikâp suçluları dışında kalanlara hizmet süreleri ve görevde aldıkları maaşlara göre birer aylık tahsis edilecekti³⁶⁷.

Tahdîd-i Sin ve Tasfiye-i Rütüb-i Askeriye Kanunları'nın çıkarılmasından sonra yapılan düzenlemeler sonucunda, 1911 yılının verilerine göre orduda büyük bir değişim gerçekleşmişti. 1908 yılı Aralık ayında düzenlenen istatistiğe göre Osmanlı Kara Ordusu'nda (Jandarma ve Deniz Kuvvetleri hariç) 26310 subay bulunurken, 1911 yılı Ocak ayında bu miktar 16121 olarak gösterilmektedir. Dolayısıyla bu süre içerisinde sadece Kara Ordusu'ndan 10189 subay açığa çıkarılmıştır³⁶⁸.

Orduda yaşanan tasfiye ve tensikat çalışmaları ile subayların yaş ve terfi durumları belirli bir düzene sokulmuşsa da, modern okullardan mezun olan subay sayısının ordunun gerçek ihtiyacını karşılamaktan uzak olması nedeni ile seferberlik zamanlarında, emekliye sevk edilmiş subayların birçoğu tekrar muvazzaf sınıfa nakledilmiştir³⁶⁹. Ancak bu şekilde sınırlı geri dönüşler olmasına rağmen hem sivil hem de askerî bürokraside yaşanan tasfiye ve tensikat süreçleri ülkede çok büyük bir mağdur kitlesi ortaya çıkarmıştı. Mağdur olan kesimler, mağduriyetlerine sebep olarak genelde genç subayları ve onun temsilcisi olarak İTC'yi görmekte idiler. Hal böyle olunca 31 Mart İsyanı öncesinin siyasi ortamının tekrar yaşanması kaçınılmazdı. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra gerçekleşen tasfiye hareketlerinden etkilenen kişiler kısa süre içerisinde ortaya çıkmış olan siyasi muhalefete kaymışlardı. İsyanın bastırılmasından sonra da tasfiye hareketlerinin hız kesmeden devam etmesi ve yeni dönemin ürettiği

³⁶⁶ Bu Kanunun Meclis-i Mebusan'daki görüşmeleri için bkz: **MMZC**, I/5, İ:101, s. 15-17.

³⁶⁷ N. Eralp, “İkinci Meşrutiyet'te Silahlı Kuvvetler”, s. 123-124.

³⁶⁸ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, III/6, s.107.

³⁶⁹ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, III/6, s.107.

mağdurların çoğalması, ortaya çıkacak siyasal muhalefet için aranmakla bulunmaz bir toplumsal dayanak oluşturacaktır.

3- 31 Mart İsyanı'ndan Sonra Muhalefetin Yeniden Canlanması ve Tasfiye Mağdurlarının Muhalefet Hareketleri İçindeki Yeri

İTC; Meşrutiyet'in ilanından itibaren sivil ve askeri bürokrasi üzerindeki tasarrufları sayesinde askeri ve sivil bürokrasi içerisinde güçlü bir şekilde köklemişti. Cemiyet, bu sayede 31 Mart gibi bir badireyi çok fazla yara almadan atlatabilmişti. Gerek sivil, gerekse askerî bürokrasi içerisindeki bu kökleşme aynı zamanda ileride iktidara sahip olma olanaklarını da sağlayacaktı³⁷⁰. Zaten yukarıda bahsedilen askerî ve sivil bürokrasideki tasfiye hareketleri, aynı zamanda İTC'nin kendi amaç ve ideallerine uygun bürokratik kadroyu iş başına geçirme hareketleri olarak ta değerlendirilmelidirler. Özellikle taşralarda valilik ve mutasarrıflık gibi üst düzey kadrolara İTC'ye yakın, tecrübeli ve bilgili kişilerin atanmasına önem veriliyordu. Ayrıca yine taşralara gönderilecek küçük memurlarda bile liyakatin ve yeterliliğin göz önünde bulundurulması gereğinin üzerinde duruluyordu³⁷¹. İleride ortaya çıkacak olan muhalefetin, en fazla eleştirdiği noktalardan birisi de tasfiye hareketleriyle İTC'nin aslında kendisine bağlı bir bürokrasi yarattığıydı. Muhaliflere göre kadro haricine çıkarılan kişilerin yerine İTC'ye bağlılık dışında hiçbir özelliği olmayan kişiler getirilerek idare mekanizması düzensizleştirilmişti³⁷². İşte hem 31 Mart öncesi hem de 31 Mart sonrasında İTC'ye karşı muhalefetin oluşumunda; İTC'nin siyasette uyguladığı tekelsel tavrın, azınlıkların ayrılıkçı hareketlerinin, meşrutiyetten beklediğini bulamayan aydın ve entelektüellerin itirazlarının etkisinin yanında, bürokrasideki değişimlerden kişisel olarak beklentileri karşılanmayanların ve tasfiyelerden zarar görenlerin etkisinin de göz ardı edilmemesi gerekir. Bürokratik kadrolarda yaşanan büyük hareketlilik sırasında İttihatçı görünmeyi başaranlar hem askerî hem de mülkî bürokrasi içerisinde istikballerini garanti altına alırken, bir şekilde bu dairenin dışında kalan kimseler, tekrar istedikleri mevkilere gelebilmek için siyasete girmeye başladılar. Ordunun

³⁷⁰ Tevfik Çavdar, **Talat Paşa, Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü**, Ankara, 1995, s.140.

³⁷¹ Erdal Aydoğan, **İttihat ve Terakkî'nin Doğu Politikası, 1908-1918**, Ankara, 2007², s. 59-67.

³⁷² E. K.(?), "Sükût'tan Kim Kazanacak", **Tazminat**, 27 Mayıs 1327/9 Haziran 1911, No:19.

siyasileşmesine karşı çıkan subaylar da aslında bu tavırlarını ortaya koyarken politikaya bulaşmış oluyorlardı³⁷³.

31 Mart İsyanı'nın bastırılmasından sonra ilan edilen sıkıyönetim sayesinde siyasal muhalefet sindirilmişti. Muhalefetin önde gelen simaları yurt dışına çıkmak zorunda kalmıştı. Sert bir sıkıyönetim ve “*bizden olmayan 31 Martçıdır*” zihniyetinin hakim olduğu bu ortamda; İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet gibi tanınmış Jön Türklerin 6 Şubat 1910³⁷⁴ tarihinde kurmuş oldukları “*Osmanlı Demokrat Fırkası*” dahi faaliyetlerini yürütemiyordu³⁷⁵.

Bahsedilen baskı ortamına rağmen Kasım 1909'da Meclis-i Mebûsân'ın İkinci Toplanma yılı başlarken bazı Arap ve Arnavut mebûsların Meclis içerisinde faaliyette bulunmak üzere “*Mutedil Hürriyetperverân Fırkası*” (Kasım 1909) adı altında gruplaştıkları görülüyordu³⁷⁶. Kurulduğu günden itibaren özellikle İTC'nin Türkçü ve merkezîyetçi politikalarına şiddetle muhalefet eden fırka, 1911 yılında kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılacaktır³⁷⁷.

Yine 1909 yılı sonlarına doğru, eski Stockholm Büyükelçisi Şerif Paşa'nın öncülüğünde Paris'te “*İslahât-ı Esâsiye-i Osmaniye Fırkası*” kuruldu³⁷⁸. Fırka'nın amacını ve ilkelerini açıklamak için yayınlanan programının 32. ve 44. Maddeleri ülkede yaşanan askerî ve sivil bürokratik tasfiyelerden zarar görmüş kesimleri umutlandırarak nitelikte idi. Zira 32. Madde “*keyfî olarak yapılan mülkî ve askerî tensîkatın yeniden icrası*”nı öngörürken; 44. madde, İTC tarafından gayr-i meşru bir şekilde kasten devlet hizmetinden çıkarılan namuslu ve ehliyetli askerî ve mülkî görevlilerin tekrar istihdam edileceğini duyuruyordu³⁷⁹.

Kadro haricine çıkarılmış askerî ve mülkî bürokrasiye yapılan bu tür atıflar nedeniyle tensîkat mağdurlarının fırkaya meyiletmesi doğaldı. Zaten fırkanın memleket

³⁷³ Ali Birinci, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, **Tarih ve Toplum**, VII, İstanbul, 1987, s. 273-274.

³⁷⁴ A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf**, s.39.

³⁷⁵ S. Akşin, **Jön Türkler**, s. 280.

³⁷⁶ T. Z. Tunaya, **Siyasi Partiler**, s.278; A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf**, s.38.

³⁷⁷ T. Z. Tunaya, **Siyasi Partiler**, s.281.

³⁷⁸ Şerif Paşa'nın öncülüğünde kurulan fırkanın kimlerden oluştuğu kesin olarak bilinmemesine rağmen, kaynaklarda şu isimler zikredilmektedir: “*Şerif Paşa, Ali Kemal, Mevlanzâde Rifat, Pertev Tevfik, Dr. Refik Nevzat, Albert Fua ve Kemal Avni*”. (Şerif Paşa, **Bir Muhalifin Hatıraları, ittihat ve Terakkiye Muhalefet**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, s.122; T. Z. Tunaya, **Siyasi Partiler**, s.290).

³⁷⁹ Programın tamamı için bkz: Şerif Paşa, **Bir Muhalifin Hatıraları**, s.88-94; T.Z. Tunaya, **Siyasi Partiler**, s.291-294.

dahilindeki yapılanmasında, Eczacı Mektebi'nde Asistan Dr. Münir, Emine Sultan (Şerif Paşa'nın eşi), Kemal, Hafız Sami, Matbaacı Enver gibi kişilerin yanında kadro harici telgraf memurlarından Asım, Vasfi ve yine birkaç kadro harici memurun adı geçmektedir³⁸⁰. Şerif Paşa'nın kurduğu fırka ile tekrar siyaset gündemine dönmesi üzerine İttihatçı basın da boş durmamış ve Paşa'nın devr-i sâbıkta jurnalcilik ettiğine dair söylentiler çıkmaya başlamıştı. Örneğin Şûrâ-yı Ümmet'te Paşa'nın jurnallerine dair iddialar sıkça yer alıyordu. Hatta jurnalcilik nedeni ile ordudan tard edildiği bile söylenmekteydi³⁸¹. Ayrıca ileride çıkacak olan “*Cemiyet-i Hâfiye*” meselesi nedeni ile gıyaben yargılanan Paşa'nın, Tasfiye-i Rütüb Kanunu ile rütbesinin miralaylığa düşürülmesine gücenerek bu tür muhalif hareketlere giriştiği iddia edilmişti³⁸².

Mutedillerden sonra 1910 yılı başlarında Meclis-i Mebûsân'da ikinci bir kopuş ortaya çıkmış ve bir takım mebûslar tarafından 21 Şubat 1910 tarihinde “*Ahali Fırkası*” kurulmuştu. Ahali Fırkası'nın özelliği, ulema kökenli Türk mebûslar tarafından kurulmuş olmasıdır. Ayrıca kuruculardan ilk altı isim İttihât ve Terakkî üyesidir ve iktidar partisinden istifa ederek yeni fırkaya katılmışlardır³⁸³. Bu kopuşun gerekçesi, 28 Aralık 1909'da istifa eden Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın³⁸⁴ yerine Sadaret'e getirilen İbrahim Hakkı Paşa, Hükümeti'ni kurarken ulema takımı Şeyhülislamlık makamı için üç isim önermişti. Buna rağmen, bu adayların yerine mason diye tanınan Musa Kazım Efendi tercih edilince kopuş gerçekleşmişti³⁸⁵.

Ahali Fırkası'nın 9 Nisan 1910'da yayınlanan programında tensîkâta tabi tutulan asker ve sivil memurları umutlandırarak maddeler bulunmaktaydı. Örneğin Programın

³⁸⁰ T.Z. Tunaya, **Siyasi Partiler**, s.290.

³⁸¹ **Şûrâ-yı Ümmet**, 18 Şubat, 1325/3 Mart 1910, No:210.

³⁸² Şerif Paşa, **Bir Muhalifin Hatıraları**, s.71.

³⁸³ Fırka'nın kurucu ve idarecilerinden bazıları şu isimlerdir: “Reis: Gümülcine Mebusu İsmail Bey. Diğer âzalar: Karesi Mebusu Vasfi, Trablusgarp Mebusu Ferhad, Erzurum Mebusu Şevket, Burdur Mebusu Ömer Lütfi, Konya Mebusu Zeynelabidin, Tokat Mebusu, Mustafa Sabri, Karahisar Mebusu Fevzi, Sivas Mebusu Şükrü Bey ve Efendiler”. (T. Z. Tunaya, **Siyasi Partiler**, s.294-295; A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf**, s. 40).

³⁸⁴ İ. M. K. İnal, **Son Sadrazamlar**, III, s. 1625; E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s. 120.

³⁸⁵ S. Akşin, **Jön Türkler**, s. 282; Tevfik Çavdar, **Talat Paşa**, s. 151. Aslında Şeyhülislamlık makamına başta Hüseyin Hüsnü Efendi getirilmişti. (E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s. 120). Ancak hükümetin kurulmasından kısa bir süre sonra kendisi de kabine üyesi olmasına rağmen, hükümete muhalif mebûslarla birleşerek çeşitli kışkırtmalara katıldığı gerekçesiyle İttihatçıların baskısıyla istifa etmek zorunda kalmıştı. Hüseyin Hüsnü Efendinin bu şekilde istifasından sonra yerine Musa Kazım Efendi tayin edilmiştir.(Başmabeyinci Lütfi Bey, **Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri**, s. 150).

15. Maddesi'ndeki, "*Mekâtib-i Âliye mezunlarının hukuku muhafaza olunmakla beraber memuriyetlerin tevdiinde ehliyet nazar-ı itibara alınacaktır*"³⁸⁶ ifadesi alaylıları kayırmak isteyen bir ibare olarak değerlendirilmektedir³⁸⁷.

Muhalefetin bu şekilde örgütlenme çabaları, İTC muhaliflerinden Sada-yı Millet Gazetesi Başyazarı Ahmet Samim'in tıpkı Hasan Fehmi gibi 9/10 Haziran 1910 gecesi öldürülmesiyle hız kazandı. Olayın Hasan Fehmi olayına benzerliği yönetimi tedirgin etti. Benzer bir tepki olmaması için harekete geçildi³⁸⁸. İlk hedef yukarıda bahsedilen İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın yurt içi örgütlenmesi oldu. İddiaya göre fırka; öncüleri Sinop mebusu Rıza Nur ve Mustafa Natık Beyler üzere gizli olarak (Cemiyet-i Hafiye) örgütleniyordu. Yine iddiaya göre, "*Cemiyet-i Hafiye*"nin amacı Mahmut Şevket Paşa, Talat ve Necmeddin Beyleri öldürerek halkı isyana teşvik etmektir³⁸⁹.

Haziran ayı içerisinde çıkan bu tür söylentiler üzerine başta Sinop Mebusu Rıza Nur olmak üzere tutuklamalar başladı³⁹⁰. 1910 yılının Temmuz ayı başlarından itibaren Cemiyet-i Hafiye meselesi basının başlıca konusu olmuştu. 9 Temmuz 1910 tarihli Yeni Gazete'nin haberine göre Cemiyet-i Hafiye'nin üyelerinden 63 kişi tutuklanmıştı. Cemiyet üyelerinin çoğunun "*seyyat-ı sâbıkalarına binaen*" kadro haricine çıkarılan memurlardan oluştuğunu iddia eden gazeteye göre cemiyetin amacı; "*şekl-i hükümeti tebdil, tensikatla ihraç edilen memurîne tekrar memuriyetlerinin itası, Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması, hükümet-i hazırâ ricalinden bazısına suikast tertibi*" idi³⁹¹. Yine 10 Temmuz 1910 tarihli Sabah gazetesinin haberine göre Cemiyet-i Hafiye meselesi ile ilişkisi olduğu iddiasıyla 26 kişi daha tutuklanarak Divan-ı Harbe

³⁸⁶ Fırka'nın programı için bkz: T. Z. Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 199-301.

³⁸⁷ S. Akşin, **Jön Türkler**, s.283.

³⁸⁸ S. Akşin, **Jön Türkler**, s.285. Rıza Nur'un kaydettiğine göre Ahmet Samim'in öldürülmesi üzerine muhalifler, hükümetin engelleme gayretlerine rağmen, büyük bir cenaze töreni düzenlemişlerdi. (Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, I, s. 311-312).

³⁸⁹ T. Z. Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 287; S. Akşin, **Jön Türkler**, s. 286.

³⁹⁰ Rıza Nur Bey hatıralarında Cemiyet-i Hafiye ile herhangi bir alakası bulunmadığını iddia etmektedir. Ona göre tutuklanmasının sebebi, 31 Mart İsyanı'ndan sonra diktatörleşen Mahmut Şevket Paşa'nın Meclis-i Mebusan'a kılıç ile gelmesine karşı çıktığı ve onun otoritesini sorguladığı için Paşa'nın kendisine karşı beslediği kişisel düşmanlık idi. (Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, I, s.309).

³⁹¹ Rıza Nur, **Cemiyet-i Hafiye**, İstanbul, 1997, s.28.

gönderilmişti. Bu kişilerin çoğunun da kadro harici memurlar olduğu iddia edilmektedir³⁹².

Cemiyet-i Hafiye meselesini araştıran Divan-ı Harbi Örfi, cemiyete dahil oldukları iddiasıyla tutuklanmış olan 48 kişi hakkındaki kararını Ekim 1910'da vermiş ve tutuklulardan çoğu beraat etmişti³⁹³. Ancak mebûs dokunulmazlığı olduğu halde tutuklanarak yargılanan ve tutuklu iken ağır işkencelere maruz kaldığını iddia eden Rıza Nur'un beraat etmesi Mahmut Şevket Paşa ve İTC'yi oldukça yıpratmıştı³⁹⁴.

Cemiyet-i Hafiye iddiaları ve yargılamaları sayesinde bir nebze sindirilen muhalefet; 1911 yılı başlarında Ahali Fırkası gibi yine İTC içindeki muhaliflerin öncülüğünde bu kez "*Hizb-i Cedit*" adı ile ortaya çıktı³⁹⁵. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı da doğuracak olan bu ayrılmanın genel nedenleri, İTC'nin yapısı, izlediği siyaset ve muhaliflere yaklaşımı ile ilgilidir. Meşrutiyet'in ilanına kadar gizli bir şekilde örgütlenmiş olan cemiyet, meşrutiyetin ilanından sonra da bu yapısını devam ettirmişti. Hizb-i Cedit ayrılığı yaşandığı sırada cemiyet, biri Selanik'te, ikincisi Manastır'da ve üçüncüsü de İstanbul'da olmak üzere üç merkeze ayrılmıştı. Bunlardan genel nitelikli Selanik merkezi İttihatçı idealistlerin, Manastır merkezi tutucuların, İstanbul merkezi ise idealist ve tutucuların bir karmasını kapsıyordu. Ayrıca Selanik merkezine genelde Türkler hakimken, Manastır merkezi daha kozmopolit bir yapıya sahipti.

İTC içindeki bu bölünmenin ilk örneği 1911 Şubatı'nda Selanik'te toplanan bir İttihatçılar Kongresi'nde görülmüştü. Kongre'ye Manastır merkezini temsilen katılan Miralay Sadık ve Basri Beyler, Selanik temsilcilerine, ordunun siyasetten çekilmesi, orduda masonluğun yasak edilmesi, sıkıyönetimin kaldırılması, Padişah, hükümet ve parlamento çalışmaları arasında denge sağlanması ve Talat Bey ve benzeri İTC'li nazırların hükümetten istifa etmeleri gibi isteklerini kabul ettirmişlerdi. Gerçekte kongreden kısa bir süre sonra 11 Şubat 1911 tarihinde Talat Bey alınan karar doğrultusunda Dahiliye Nezareti'nden istifa etmişti³⁹⁶.

³⁹² R. Nur, **Cemiyet-i Hafiye**, s. 29.

³⁹³ T. Z. Tunaya, **Siyasi Partiler**, s.288.

³⁹⁴ S. Akşin, **Jön Türkler**, s.286.

³⁹⁵ F. Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s.288.

³⁹⁶ E.Z . Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s.138-140; Dönemin yayın organlarından Adl-ü İhsan da, Hizb-i Ceditçileri İttihat ve Terakki'nin "*muhafazakâr hizbi*" olarak değerlendirmektedir. (**Adl-ü İhsan**, 19 Nisan 1327/2 Mayıs 1911, No:2).

Muhalefetin kazandığı bu başarı kendilerini cesaretlendirdi ve “*Melami Tarikatı*” mensubu Miralay Sadık³⁹⁷; İTC’nin Meclis-i Mebûsân’daki 160 mebusundan 110’unu yanına çekmeyi başararak Nisan 1911’de Hizb-i Cedit adı ile bir grup oluşturdu. Sadık Bey henüz askerlik mesleğinden istifa etmediği için grubun görünürdeki reisi Karesi Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi idi³⁹⁸. Sina Akşin’e göre bu grubun arkasında Harbiye bütçesi nedeni ile İTC ile ters düşmüş olan Mahmut Şevket Paşa vardı³⁹⁹.

İTC, Hakkı Paşa Hükümeti ile birlikte denetleme iktidarından gerçek iktidara doğru önemli adımlar atmıştı. Bu süreçte uygulanan sıkıyönetim dolayısıyla önemli bir güce sahip olan Mahmut Şevket Paşa, çoğu kez Cemiyet’e destek çıkmıştı. Ancak, Meclis-i Mebûsân’daki bütçe görüşmelerinde İTC’nin Harbiye bütçesi konusunda Paşa’nın isteklerine karşı olumsuz tavır takınması Paşa ile Cemiyet’in uzaklaşmasına neden olmuştu. Bu durum üzerine Paşa; Meclis’te oluşan muhalefeti destekleyerek İTC’li Nâzırların Hükümet’ten istifa etmelerini sağlamıştı. Aslında İTC, bütçe bahanesiyle Paşa’nın otoritesini sınırlandırmaya çalışırken iktidar konusunda oldukça zayıflamıştı⁴⁰⁰.

Hizb-i Cedit meselesi tamamen su yüzüne çıktıktan sonra 23 Nisan 1911 tarihinde bu grubun 10 maddelik bir programı gazetelerde yayımlandı⁴⁰¹. Grubun yapısına bakıldığı zaman üyelerin temelde iki kısma ayrıldıkları görülmektedir. Bunlardan birincisi Miralay Sadık Bey’in başını çektiği eski kuruluşlara ve değerlere bağlı, gelenekçi dindar gruptu. İkinci grup ise çoğu kişisel çıkar peşinde koşan insanlardan oluşuyordu. Bunlar Meşrutiyet’in ilanından sonra tasfiyeler yolu ile işlerini

³⁹⁷ Melâmilik; her türlü gösterişten uzak, dünya malından yüz çeviren, dervişliği, rintliği kendine ilke edinenlerin mesup olduğu tasavvufi bir akım. (F. Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Lûgat**, s.608). 9. y.y’da Horasan’da ortaya çıkan bu akım, kendisine Muhyiddin-i Arabî’nin “vahdet-i vücud” öğretisini (varlıkların tek asıldan çıktığı düşüncesi) ilke edinmiştir. Melâmilik hakkında geniş bilgi için bkz: C. Bayar, **Ben de Yazdım**, II, s.57-61.

³⁹⁸ C. Bayar, **Ben de Yazdım**, II, s.56-57; Şehbenderzâde Ahmed Hilmi ilk etapta İTF’li mebuslardan 90’ının Hizb-i Cedit hareketini desteklediğini kaydetmektedir. (Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, “Yaşasın Hürriyet”, **Hikmet**, 14 Nisan 1327/27 Nisan 1911, No:54).

³⁹⁹ Sadrazam Hakkı Paşa, Miralay Sadık’ın bu tür hareketlerini engellemek için Padişah’a başvurmuş Padişah’ta Mahmut Şevket Paşa’dan gerekenin yapılmasını istemişti. Ancak Paşa, Sadık’ı cezalandırmayı olabildiğince geciktirmeye çalışmıştı. Daha sonra Padişah’ın kesin emri üzerine Sadık Selanik’e tayin edilmiştir. (S. Akşin, **Jön Türkler**, s. 286-288).

⁴⁰⁰ S. Akşin, **Jön Türkler**, s. 289-290.

⁴⁰¹ Program için bkz: C. Bayar, **Ben de Yazdım**, II, s. 62; E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s.143-144.

kaybeden memurlar ile bir takım mevkilere gelebilmek için İTC'ye girmiş ancak umduğunu bulamamış kişilerdi⁴⁰². Harekete mensup üyeler, İTC'li bazı kimselerin ön plana çıkarak hükümete girmesini eleştiriyordu. Onlara göre İTC sırf vatana hizmet için Meşrutiyeti ilan ettirmişti. Bu mukaddes gayeyi gerçekleştiren cemiyet üyelerinden bazılarının nâzırlık koltuklarına oturmaları hoş karşılanmıyordu. Yani meşrutiyetten sonra İTC içerisinde örneğin Talat Bey gibi bazı isimlerin ön plana çıkarak nâzır olmaları diğerlerinin aslında kişisel kıskançlıklarını kamçılıyordu. Bu kıskançlığı da “biz vatan için çalıştık. Birkaç kişinin ikbal mevkiine geçerek otomobillerde gezmeleri için uğraşmadık” gibi itirazlarla dışa vuruyorlardı⁴⁰³. Zaten Hizb-i Cedit hareketinin programına bakıldığı zaman en fazla üzerinde durulan konunun, mebûsların nâzır olmalarının önüne geçmek ve memurların atanmalarında ve yerlerinden alınmalarında kanuna uyulması isteği idi⁴⁰⁴. Miralay Sadık Bey'in 19 Mayıs 1911 tarihli beyannameesinde de aynı itirazlar göze çarpmaktadır. Miralay Sadık, İTC'li mebusların nâzır olmasını ve asker-cemiyet ilişkilerinin devam etmesini eleştiriyordu⁴⁰⁵. Muhaliflerin sıkıntısı İTC veya İTF ile, veya bunların programı ile ilgili değildi. Tersine cemiyetin programının yeterli olduğu düşünülüyordu. Asıl sıkıntı cemiyet veya fırkayı kullanarak kendilerine mevki hazırladığı düşünülen kişilerin varlığı idi. Cemiyeti kendi emelleri için kullanan kişilere karşı bu imkanı elde edemeyen muhalifler, itirazlarını şu şekilde ifade ediyorlardı: “İstibdadı yıkmak için ben, falan ve falan birlikte çalıştık.

⁴⁰² F. Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s.115-116.

⁴⁰³ Hüseyin C. Yalçın, “Biz de İlk Hizipleşme”, **Hatıralar, Vesikalar, Resimlerle Yakın Tarihimiz, Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, II, (Tarihsiz), s. 153-154; Muhaliflerin bu şekilde dışa vurdukları itirazları için fırsatı cemiyetin benimsemiş olduğu politika vermişti. Meşrutiyetin ilanından sonra gençlikleri ve tecrübesizlikleri gerekçesiyle cemiyet üyeleri iktidara talip olmamışlardı. Bu durumu da kişisel hırslardan uzak olmakla dönemin deyimıyla “hurs-ı cah”tan ari olmakla açıklıyorlardı. Yani mukaddes cemiyetin üyeleri olarak başaramamaktan korktukları için değil de davranışlarını yüceleştirme yoluna gitmişlerdi. Dolayısıyla Cemiyet kendi programı ve ilkeleri ile kendisini bağlar hale gelmişti. İşte gün gelip de iktidara tam anlamıyla sahip olabilme imkanı doğunca, bir takım makamlara yükselen cemiyet üyeleri muhalifler tarafından cemiyetin ilkelerini çiğnemekle suçlanıyorlardı. (Sina Akşın, “İttihat ve Terakki Üzerine”, **Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XXVI/1, Ankara, 1971, 173-174. (ss. 153-182).

⁴⁰⁴ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s.143-144.

⁴⁰⁵ Miralay Sadık, “Miralay Sadık Bey'in Beyannameesi”, **Tazminat**, 9 Mayıs 1327/22 Mayıs 1911, No:1; Aynı sayıda yazdığı makalede Lütfi Fikri Bey, Miralay Sadık'ın beyannameisini değerlendirerek onun fikrilerini muhtemelen İTC'den ayrılan bir kişi olması nedeni ile aşırı bir övgü ile karşılamaktadır. (Lütfi Fikri, “Miralay Sadık Bey'in Beyannameesi”, **Tazminat**, 9 Mayıs 1327/22 Mayıs 1911, No: 1).

Davulu beraber çaldık. Parsayı onlar topladı”⁴⁰⁶. İTC içerisinde böyle bir muhalefetin çıkması kamuoyunu, tekrar 31 Mart İsyanı gibi bir hareketin ortaya çıkacağı endişesine sevk etmişti. Bu algıyı oluşturan da aslında İTC ve onu destekleyen basın karşı propagandasıydı. İTC’yi destekleyen basın, muhalifleri irticayla, İTC’ye ihanetle ve hatta yabancı sefarethane tercümanlarının aleti olmakla itham ediyorlardı. Doğal olarak normal halk ta 31 Mart korkusuna kapılıyordu⁴⁰⁷. Görüldüğü üzere İTC içerisinde çıkan bu muhalif hareket de uygulanan siyaset veya cemiyetin ideolojisinden ziyade, kişisel hırs, iktidar isteği, yönetme arzusu gibi saiklerle ortaya çıkmıştı. Yani siyasal arenada ve bürokrasi içerisinde kendisine bir şekilde haksızlık yapıldığını düşünen insanlar, her zaman olduğu gibi kendi kişisel arzularını toplumsal bir istek gibi ileri sürüyorlardı.

1911’in yaz ayları bu tür iç çekişmelerle geçerken 29 Eylül’de İtalya Trablusgarp’ın kendisine bırakılması yönünde bir ultimatoma verdi. Ultimatoma şaşkınlığı ile ne yapacağını bilemeyen ve zaten muhalefetin hücumları ile güçsüzleşmiş olan Hakkı Paşa Hükümeti istifa etmek zorunda kaldı. Onun yerine Hükümeti Sait Paşa kurdu (3 Ekim 1911)⁴⁰⁸. Sait Paşa İttihatçı olmamasına rağmen, cemiyet tarafından desteklenmişti. Bunun sebebi Cemiyet’in Mahmut Şevket Paşa’nın nüfuzuna karşı Sait Paşa’dan yararlanmak istemesiydi⁴⁰⁹.

Muhalifler, farklı isimler altında oluşturdukları teşkilatlanmalarla İTC’ye karşı etkili mücadele etmenin zorluğunu hissedince 1911 yılının yaz aylarından itibaren bütün muhalif hareketleri tek çatı altında toplamanın yollarını aramaya başlamışlardı⁴¹⁰. Dönemin basınında, sık sık önde gelen muhaliflerin yeni bir fırka kurduklarına dair haberler yayımlanıyordu⁴¹¹.

⁴⁰⁶ Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, “Program Neden Semeresiz Kaldı?”, **Hikmet**, 7 Nisan 1327/20 Nisan 1911, No:53.

⁴⁰⁷ Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, “Gaye-i Tahlilde Ne Buluyoruz”, **Hikmet**, 21 Nisan 1327/4 Mayıs 1911, No:55.

⁴⁰⁸ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s.148.

⁴⁰⁹ S. Akşin, **Jön Türkler**, s. 197-198.

⁴¹⁰ Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?**, (Yay. Haz: İlhami Yalınkılıç), İstanbul, 1996, s.19-25; A. R. Rey, **Gördüklerim**, s.124-127; T. Z. Tunaya, **Siyasi Partiler**, s.316.

⁴¹¹ A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf**, s.46-47.

Büyük bir muhalefet fırkası kurulacağına dair söylentiler, 21 Kasım 1911 tarihinde gerçeğe dönüşmüş ve bu tarihte “*Hürriyet ve İtilaf Fırkası*” kurulmuştur⁴¹². Fırkanın kuruluşundan sonra yapılan toplantıda Damat Ferit Paşa Reis, Miralay Sadık Bey’de İkinci Reis seçildiler⁴¹³. Azınlıkların da geniş ölçüde destek verdikleri fırkaya; Osmanlı Demokrat Fırkası, Ahali Fırkası, Mutedil Hürriyetperverân Fırkası gibi İTC’ye muhalefet eden oluşumlar katılım göstermişlerdir. Buna rağmen, muhaliflerin tamamının bu fırkaya katıldığını iddia etmek güçtür. Örneğin Meclis-i Mebûsân’da bulunan Müstakiller Grubu ile Prens Sabahattin taraftarları HİF’e dahil olmamışlardı⁴¹⁴.

HİF’e katılan kesimler içerisinde tanınmış muhalifler dışında eski İttihatçılar ve bütün gayr-i memnunlar zümresi vardı. Bu gayr-i memnunlar, Meşrutiyet’ten sonra gerçekleştirilen tasfiyeler sonucu kadro haricine çıkarılmış veya emekliye sevk edilmiş olan askerî ve mülkî bürokrasinin üyeleriydiler⁴¹⁵. Bunların HİF ile tekrar eski makamlarına geri dönebilme ümidi beslemeye başladıkları görülmektedir⁴¹⁶. İTC; 6 Aralık 1912’de yayınladığı bir bildiriye, bütün İTC muhaliflerini kapsayan yapısıyla HİF’i, Ahrar Fırkası ile Fedâkârân-ı Millet Cemiyetine benzeterek bu oluşumların 31 Mart İsyanına neden olduklarını hatırlatıyordu⁴¹⁷.

Böylesine farklı kesimlerden, farklı düşüncelere ve çıkarılara sahip insanları HİF çatısı altında birleştiren güç İTC’ye karşı duyulan tepkiydi. Zaten Fırkanın en önde gelen amacı İTC’yi devirmektir. Bunu gerçekleştirmek için kim olursa olsun Fırkaya dahil ediliyordu⁴¹⁸. HİF’in kuruluşundan kısa bir süre sonra İstanbul Mebûsu Rifat Paşa’nın Paris Sefareti’ne tayin edilmesi ile boşalan yerine bir ara seçim yapılması

⁴¹² Fırkanın Kurucuları: Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa, Sivas Mebusu Dr. Dagavaryan, Tokat Mebusu Mustafa Sabri, Hama Mebusu Abdülhamid Zöhravi Efendiler, Âyan Âzası Müşir Fuad Paşa, Ferik Mütেকaidi Süleyman Paşa, Piriştine Mebusu Volçettrinli Hasan, Miralay Mütেকaidi Sadık, Dr. Rıza Nur, Muharrir Tahir Hayrettin Beyler. Bunların dışında Meclis-i İdare Azaları ve Meclis-i Mebusan İdare Heyeti seçilmişti. Fırkanın kurucu ve idarecileri için bkz: T. Z. Tunaya, **Siyasi Partiler**, s.315; A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, s.48; Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İzmir, 1955, s.93.

⁴¹³ A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, s.49.

⁴¹⁴ A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, s.50-54.

⁴¹⁵ T. Z. Tunaya, **Siyasi Partiler**, s.317.

⁴¹⁶ A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf**, s.87-88.

⁴¹⁷ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, II/I, Ankara, 1983², s.235.

⁴¹⁸ R. Nur, **Hürriyet ve İtilâf**, s.23-24; Y. H. Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, II/I, s.234.

gündeme gelmişti. 11 Aralık'ta yapılan seçimi HİF'in adayı Tahir Hayrettin Bey'in kazanması HİF'i iktidar için ümitlendirirken İttihatçıları tedirgin etmeye başladı⁴¹⁹.

İTC, kendisine bağlı bazı mebûsların muhalefet partisine geçmesi ve ara seçimi kaybetmesi ile zedelenen prestijini korumanın tek yolunun seçimlerin yenilenmesi olduğunu düşünüyordu. Çünkü henüz İstanbul dışında örgütlenmesini tamamlamamış bir fırkanın ara seçimde kazandığı bu başarısı, şayet örgütlenmesine izin verilirse genel seçimlere de yansıyabilirdi. Bu yüzden muhalefet gafil avlanmalıydı⁴²⁰. Ancak bunun için öncelikle mevcut Meclis'in feshedilmesi gerekiyordu. Muhalefetin şiddetle karşı çıkmasına rağmen Meclis-i Mebûsân 18 Ocak 1912 tarihinde feshedildi ve yeniden seçimlere gidildi⁴²¹.

Seçim kararının alınmasından sonra hem İTC hem de HİF büyük bir seçim kampanyasına başladılar. Muhaliflerin İTC'ye karşı propagandasında başlıca şu noktalar dikkati çekmektedir:

- 1- Orduyu siyasete alet etmeğe yeltenmek ve zâbitânın bir kısmının siyasetle iştiğalini teşvik etmek.
- 2- Dini propagandaya alet etmek ve muhalifleri kimlerden teşekkül etmiş bulunursa bulunsun dinsiz ve ahlaksız gibi göstermek.
- 3- Memurin-i idarenin kanun haricindeki muameleatına karışmak ve hatta bazen yardımcı olmak ve mesela mutasarrıfların çeteler teşkiline ve valilerin muttasıl sopa atmalarına kail olmak.
- 4- Hemen bilumum ehemmiyetli memuriyetleri, mürteşi ve mücrim dahi olsa cemiyet taraftarlarına hasretmek⁴²².

Muhalefetin İTC'ye yönelttiği eleştirilerinde çelişkili bir durum söz konusudur. Örneğin askerin siyasete karıştırılmasından şikayet eden muhalefet partisinin kurucularından birisi yukarıda da belirtildiği üzere Hizb-i Cedit hareketini başlatan ve o dönemde henüz askerlikten ayrılmamış olan Miralay Sadık Bey'di. Ayrıca muhaliflerin en fazla itiraz ettikleri ve propagandalarında slogan olarak kullandıkları tensikat

⁴¹⁹ A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf**, s.103.

⁴²⁰ Y. H. Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, II/I, s.236.

⁴²¹ S. Akşin, **Jön Türkler**, s.303; Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi konusunda geniş bilgi için bkz: E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s.155-156; T. Çavdar, **Talat Paşa**, s.162-173.

⁴²² T. Çavdar, **Talat Paşa**, s.176.

meselesi, Meclis-i Mebûsân'da görüşülürken mebûs olan ve kanunu destekleyen birçok mebûs şimdi muhalefet partisine dahil olmuş ve tensîkatı eleştirmeye başlamıştı. Örneğin Bursa Mebusu Ömer Fevzi Efendi Tensîkat Kanunu'nun çıkarılması konusunda en fazla destek verenlerden biriyken şimdi tensîkat nedeni ile İTC'yi eleştirenlerin başında geliyordu⁴²³. Yani muhalifler, eleştirdikleri birçok politikanın yürütülmesinde etkin olmalarına rağmen, oluşan yeni siyasal ortamda bunları önceki müttetiklerine karşı koz olarak kullanıyorlardı.

Meclis-i Mebûsân'ın feshiyle başlayan seçim süreci, tarihe İTC'nin uygulamış olduğu baskı politikaları nedeniyle “*sopalı seçim*” olarak geçmişti. Sadece 6 muhalif mebûsun girebildiği Meclis-i Mebûsân⁴²⁴, ilk toplantısını 15 Mayıs 1912'de yapabildi⁴²⁵.

Seçimlerin sonucunda Meclis-i Mebûsân dışında kalan muhalefet, İTC'ye karşı eleştirilerine ara vermeden devam ederken bir yandan da ordu içerisinde kendisine taraftar toplamaya çalışıyordu⁴²⁶. Muhalefetin ordu içerisinde yayılmak için aradığı zemin Arnavutluk'ta ortaya çıkmıştı. Meşrutiyet'in ilanı sürecinde önemli bir rol oynayan Arnavutlar, inkılâptan sonra yeni idareden aradıklarını bulamamışlar ve 1909 yılından itibaren zaman zaman ayaklanma yoluna gitmişlerdi. Son olarak 2 Mart 1912'deki Arnavutluk İsyanı'nda HİF'inn önemli etkisi vardı⁴²⁷. Arnavutluk İsyanı'nın konumuz açısından önemi, bu isyanla aynı dönemde ortaya çıkmış olan “*Halâskâr Zâbitân*” hareketiyle ilişkisidir. Halâskârân hareketi bir anlamda Arnavutluk isyanının sonucu olarak kabul edilmektedir⁴²⁸.

Arnavutluk'taki isyan, muhalefetin entrikalarıyla orduya bulaşmış ve muhalif subaylardan bir bölümü Meşrutiyetin ilanında Niyazi Bey'in yaptığı gibi 21/22 Haziran 1912'de dağa çıkmışlardı. İsyancı subaylar yayınladıkları beyannamede hükümetin düşmesi, seçimlerin yeniden adil bir şekilde yapılması, genel af ilanı ve Talat, Cavit,

⁴²³ Hüseyin Cahid, “İttihâd ve Terakkî Cemiyeti Ne Yaptı? (2)”, **Tanîn**, 19 Şubat 1327/3 Mart 1912, No:1258.

⁴²⁴ S. Akşin, **Jön Türkler**, s.304; A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf**, s.156-157.

⁴²⁵ F. Ahmad, **Jön Türkler**, s.132.

⁴²⁶ Örneğin Hürriyet ve İtilafçılar fırkayı kurarken Miralay Sadık Bey'in orduda olduğunu düşündükleri itibarından faydalanmak istiyorlardı. (R. Nur, **Hürriyet ve İtilaf**, s.35).

⁴²⁷ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s.247; Hürriyet ve İtilaf'ın önde gelen simalarından Rıza Nur'un Arnavutluk İsyanı ile ilişkisi için bkz: R. Nur, **Hürriyet ve İtilaf**, s.63-64.

⁴²⁸ A. T. Alkan, **Ordu ve Siyaset**, s.161.

Sait Paşa'nın özellikle (Trablusgarp Savaşı dolayısıyla) "*hain-i vatan*" Hakkı, Mahmut Şevket, Rıfat Paşaların ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi'nin yargılanmalarını istiyorlardı⁴²⁹.

Orduya mensup bazı subayların bu şekilde ülke siyasetine müdahale etme isteği, meşrutiyetten beri ülkede devam eden asker-siyaset ilişkilerine dair tartışmaları tekrar gündeme getirdi⁴³⁰. Bu tartışmaların sebebi sadece Arnavutluk'ta isyan eden birkaç subay değildi. Mayıs/Haziran 1912'de Dersaadet'te de bazı subaylar ordunun siyasetten çekilmesi gerektiği iddiasıyla bir araya gelerek Halâskâr Zabitan (Kurtarıcı Subaylar) grubunu kurdular. Grubun amaçları; Hükümet ve Meclis'i bertaraf etmek, İttihatçıları iktidardan uzaklaştırmak ve yeni ve adil seçimler yaparak tekrar gerçek meşrutiyete dönmek olarak ifade ediliyordu⁴³¹.

Grubun kurucuları Erkân-ı Harp Binbaşısı Gelibolulu Kemal (Şenkıl), Erkân-ı Harp Kolağası Kastamonulu Hilmi, Süvari Kaymakamı Recep, Bahriye Binbaşısı İbrahim Aşkî ve Yüzbaşı Kudret Beylerdi⁴³². Görünürde bu isimler olmasına rağmen, ordu içerisinde İTC'ye karşı bu şekilde örgütlenmiş bir grubun oluşması muhalefetin de ilgisini çekmiş ve derhal ilişkiye geçilmişti. İttihatçılara karşı oluşmuş hemen bütün hareketleri destekleyen Prens Sabahattin Bey, bu grubu da adamı Satvet Lütfi Bey

⁴²⁹ S. Akşin, **Jön Türkler**, s.310-311.

⁴³⁰ Ordunun desteği ile meşrutiyeti tekrar ilan ettiren İTC Meşrutiyet'in ilanının ilk günlerinden itibaren orduyu politikaya alet etmekle suçlanıyordu. Meşrutiyetin ilanından sonra Asker Mecmuası'nda yazdığı bir makalede asker siyaset ilişkilerini ele alan Ali Fethi Bey; III. Ordunun siyasete müdahale ederek meşrutiyeti ilan ettirmesini ülkenin içerisinde bulunduğu durum ve özellikle Balkanlarda yaşanan sû-i istimaler nedeniyle meşrulaştırırken, yeni dönemde özellikle genç subayların terfi, maaş, özlük hakları, tayin gibi şikâyetlerini ortadan kaldıracak politikalar üretilirse askerinin siyasetten el çekeceğini ve asli görevine döneceğini iddia ediyordu. (Ali Fethi, "İnkılâb-ı Ahirde Osmanlı Ordusunun Politikaya Sûret-i Müdahalesi", **Asker**, 12-13 Eylül 1324/25-26 Eylül 1908, No:3, ss.123-127.); Ali Fethi Bey'in askerinin siyasetten çekilmesi için öne sürdüğü bir çok şart orduda yaşanan tensikat ve Tasfiye-i Rütüb, Tahdid-i Sin gibi yasalarla gerçekleştirilmeye çalışılmasına rağmen, İTC ile ordu arasındaki ilişkiler her zaman tartışılmaya devam edilmiştir. Birçok cemiyet Kongresinin başta gelen tartışma konularından birisi bu mesele olmuştur. Hemen Meşrutiyetin ilanından sonra 18 Ekim 1908-7 Kasım 1908 tarihleri arasında yapılan İTC Kongresinde Cemiyet ve Ordu münasebetleri gözden geçirilmiştir. Kongrede alınan kararlar için bkz: "Osmanlı İttihâd ve Terakkî Kongresi", **İttihâd ve Terakkî**, 28 Teşrin-i Evvel 1324/10 Kasım 1908, No:41; Hatta İTC'nin Selanik'te toplanan 1909 Umumi Kongresinin en önemli tartışma konularından birisi ordu-siyaset ilişkisiydi. Bu kongreye katılmış olan Kolağası Mustafa Kemal Bey (Atatürk), ordunun bir an evvel siyasetten çekilmesi gerektiği üzerinde duran bir konuşma yapmıştı. Ona göre şayet bu gerçekleştirilmezse siyasete bulaşmış ordu savaşıma kabiliyetini zaafa uğratacaktır. (C. Bayar, **Ben de Yazdım**, II, s.118).

⁴³¹ B. Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s.222.

⁴³² T. Z. Tunaya, **Siyasi Partiler**, s.345; Ahmet Bedvî Kuran bu isimlere Rosinyol Hüsnü, Hasan Ali ve Tefik Beyleri de eklemektedir. (A. B. Kuran, **İnkılâp Hareketleri**, s.502).

aracılığı ile maddi olarak destekliyordu⁴³³. Ayrıca HİF de başta Rıza Nur olmak üzere bazı temsilcileri aracılığı ile grup ile temaslarını sürdürüyordu⁴³⁴. HİF, temelde ordunun siyasetin dışında tutulmasına taraftar olduğunu iddia etse de, İTC'nin ordu içerisindeki genç subayları arkasına alarak politika yürütmesi HİF'in de bu yola tevessül etmesine neden olmuştu. Gizli ve fırka mensuplarının münferit ilişkilerine rağmen fırka resmi olarak Halâskâr Zabitan Grubuyla organik bir bağ kurmamaya gayret etmiştir⁴³⁵.

Bu tanınmış muhaliflerin dışında, bu grupta da önceden İttihatçı olup yeni dönemde umduğunu bulamayan bu yüzden de İTC'ye karşı tepki duyan muvazzaf subayların yanında, meşrutiyetten beri devam eden askerî bürokrasideki tasfiye ve tenzil-i rütbe çalışmalarından muzdarip ve hoşnutsuz olan bir takım subayların etkisi görülmektedir⁴³⁶. Grubun kurucuları, halis niyetle işe giriştiklerini ve amaçlarının ordunun siyasete karıştırılmamasını temin etmek olduğunu iddia etseler de⁴³⁷, iktidara geçmek için asker desteğine ihtiyaç duyan muhalefetin işe dahil olmasıyla orduda olması gereken birlik ve düzenlik tamamen kaybolmuştu⁴³⁸.

Hem Arnavutluk'ta subayların dağa çıkması hem de Halâskâr Zabitan meselesinin ortaya çıkması üzerine Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa, 1 Temmuz 1912'de askerinin siyasetle uğraşmasını yasaklayan bir kanun layihasını Meclis-i Mebûsân'a sunduktan sonra 9 Temmuz'da Harbiye Nâzırlığı'ndan istifa etti. Onun yerine düşünülen Nazım Paşa görevi reddedince çıkan hükümet bunalımı nedeniyle Sadrazam Sait Paşa 16 Temmuz 1912'de istifa etti⁴³⁹.

4) İttihât ve Terakkî'nin İktidardan Düşmesi İttihatçı Bürokrasi'nin Tasfiyesi

a- Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti (Büyük Kabine)

Sait Paşa'nın istifası üzerine Sadaret öncelikle Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'ya tevdi edilmiş ancak onun Meclis-i Mebûsân'ın feshini ön şart olarak ileri

⁴³³ A. Tugay, **İbret**, II, s.83-88.

⁴³⁴ Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Halâskâr Zabitan hareketiyle ilişkisi hakkında bkz: Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilaf**, s.63-70.

⁴³⁵ Bülent Daver, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", **Dördüncü Askeri Tarih Semineri, Bildiriler**, GNKUR. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.105-106.

⁴³⁶ Samih Nafiz Tansu, **İttihâd ve Terakkî İçinde Dönenler**, (Anlatan: Galip Vardar), İstanbul, 2003, s.122-123; B. Daver, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", s.106.

⁴³⁷ A. Tugay, **İbret**, II, s.60.

⁴³⁸ M. N. Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi**, s.219.

⁴³⁹ M. N. Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi**, s.222.

sürmesi nedeniyle vazgeçilerek Ahmet Muhtar Paşa Sadrazamlığa tayin kılınmıştır. 22 Temmuz 1912’de göreve başlayan Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti bünyesinde barındırdığı yaşlı, eski sadrazam ve nazırlar dolayısıyla “*Büyük Kabine*” olarak adlandırılıyordu⁴⁴⁰.

Ahmet Muhtar Paşa’nın o güne kadar siyasete karışmamış ve ordu içerisinde saygı duyulan bir kişi olması bu atamada rol oynamıştı. Ancak kurduğu kabinede Şûrâ-yı Devlet Reisi Kamil Paşa, Harbiye Nâzırı Nazım Paşa gibi İttihatçıların siyasi gücüne son vermek isteyen üyelerin yer alması yeni hükümetin İTC’ye karşı izleyeceği politikayı haber verir gibiydi⁴⁴¹. Hükümet, ilk iş olarak 1908 İnkılâbı’nın 4. Yıldönümü olan 23 Temmuz 1912’de uzun süreden beri devam eden sıkıyönetimi kaldırdı. Ayrıca bütün tarafsızlık iddialarına rağmen, Halâskâr Grubu’na mensup subaylardan bazıları polis müdürlükleri gibi önemli mevkilere tayin edildi⁴⁴². Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti büyük umutlarla kurulmuş olmasına rağmen, İTC’nin Meclis-i Mebusan’da çoğunluğu elinde bulundurması nedeniyle hükümetin durumu çok sağlam görünmüyordu⁴⁴³.

Bu arada 25 Temmuz 1912’de Halâskâr Zabitan Grubu’nun Beyannamesi yayımlandı⁴⁴⁴. Aynı zamanda grup; Meclis-i Mebusan’a bir tehdit mektubu göndererek Meclis’in derhal feshedilmesini talep etti⁴⁴⁵. Halâskârân’ın istekleriyle hükümetin istekleri birbirini tamamlamış olmalı ki hiç zaman kaybedilmeden 4 Ağustos 1912’de Meclis-i Mebûsân, Âyan Meclisi’nin de onayı alınarak feshedildi⁴⁴⁶.

İTC’nin etkin olduğu Meclis-i Mebûsân’ın feshedilmesiyle rahatlayan Hükümet’te, İttihatçılara karşı yürütülecek politika konusunda iki farklı görüşün çatıştığı görülmektedir. Şûrâ-yı Devlet Reisi Kamil Paşa ve Harbiye Nâzırı Nazım Paşa’nın başını çektikleri kanat, İTC’ye karşı sert tedbirler alınmasını ve İttihatçılara bağlı bürokrasi içerisinde geniş çaplı tasfiyelere girişilmesini savunuyorlardı. Adliye Nâzırı Hüseyin Hilmi ve Bahriye Nâzırı Mahmut Muhtar Paşalar ise İTC’ye karşı daha

⁴⁴⁰ Kabine Üyeleri için bkz: Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, II, s.154-157.

⁴⁴¹ S. Akşin, **Jön Türkler**, s.318.

⁴⁴² Başmabeyinci Lütfi Bey, **Osmanlı Sarayı’nın Son Günleri**, s.307.

⁴⁴³ F. Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s.139.

⁴⁴⁴ A. Birinci, **Hürriyet ve İtilâf**, s.173.

⁴⁴⁵ Meclis-i Mebusan’a gönderilen mektubun metni için bkz: Başmabeyinci Lütfi Bey, **Osmanlı Sarayı’nın Son Günleri**, s.309-310; Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, II, s.139.

⁴⁴⁶ A. Birinci, **Hürriyet ve İtilâf**, s.174-175.

ılımlı politikalarından yanaydılar ve bürokrasi içerisinde başlatılacak devr-i sâbık politikasına karşı çıkıyorlardı⁴⁴⁷.

Sadrazam Ahmet Muhtar Paşa, esasen ılımlı politika taraftarı olmasına rağmen, muhtemelen hükümetteki sertlik yanlısı nâzırlar ve muhalefetin etkisiyle bürokrasi içerisinde bir temizlik hareketi başlattı. Bu iş için öncelikle uygun bir Dâhiliye Nâzırı bulunmalıydı. Sadrazam hükümetini oluştururken Dâhiliye Nâzırlığı için eski Sadrazamlardan Ferit Paşa'yı düşünmüş ancak onun reddetmesi üzerine Maliye Nâzırı Zeki Paşa Dâhiliye'ye tayin edilmişti. Ancak tarafsızlığı ile tanınmış olan Zeki Paşa; özellikle bürokraside uygulanacak tasfiye işine uygun bir isim olmaması nedeni ile istifa ettirilmişti. Onun yerine, Meşrutiyet'ten sonra Selanik Valiliği'ne tayin edildiği halde 31 Mart'tan sonra İttihatçılarla, özellikle de Dâhiliye Nâzırı Talat Bey'le geçinemediği için azledilen ve yaklaşık dört yıldır açıkta bekleyen Ali Daniş Bey Dâhiliye Nâzırı olarak atandı. Daniş Bey, makamına oturur oturmaz nezârete bağlı dairelerde çalışan büyük memurlarla taşradaki vali ve mutasarrıflar arasında büyük değişiklikler başladı. Bu değişikliklerin sinyali, aslında yeni hükümet kurulduktan sonra Sadrazam tarafından Meclis-i Mebusan'da okunan Hükümet Programı'nda verilmişti. Zira Paşa, programında memurların siyasi partilerle ilişkisini keseceğini duyurmuştu. Dâhiliye Nâzırı Daniş Bey de, Hükümet'in bu programını tatbik etmek için memurlara, siyasi partilerle, özellikle de İTC ile ilişkilerini keseceklerine dair taahhüname imzalatma yoluna gitti. Bu taahhünameleri imzalamayan memurlar azledileceklerdi. Muvazzaf valilerin ve mutasarrıfların büyük bir kısmı bu taahhünameleri imzalamaktan kaçındığı için azledildiler⁴⁴⁸. Dolayısıyla ülkedeki iktidar mücadelesi yine bürokrasi üzerinden yürütülmeye başlanmıştı. Hükümet'in İTC'ye karşı yürüttüğü bu sert politikalar nedeniyle Adliye Nâzırı Hüseyin Hilmi Paşa görevinden istifa etmişti⁴⁴⁹.

⁴⁴⁷ Süleyman Kâni İrem, **Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918)**, (Yay. Haz: Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul, 2004, s.275-276.

⁴⁴⁸ Mustafa Ragıp Esatlı, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi ve “Yakup Cemil Niçin Öldürüldü?”**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1975, s.135-136; Örneğin hükümet ilk anda Beyrut, Halep, Basra, Rodos ve İzmir Valilerini değiştirmişti. (A. Birinci, **Hürriyet ve İtilâf**, s.192, dn:136); Hükümet bu sırada Sarayı da kontrol altına almak istediği için İttihatçılara yakınlığı ile tanınan Başkâtip Halit Ziya Bey'in de görevden alınmasına karar vermişti. Bu karar açıklanınca Başmabeyinci Lütfi Bey'de istifa etmişti. (Başmabeyinci Lütfi Bey, **Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri**, s.311-313).

⁴⁴⁹ F. Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s.137-138.

Hükümetin bürokrasiye karşı başlattığı tasfiye hareketi doğal olarak İTC'nin sert tepkisine neden olurken; HİF, tasfiyelerin yeterli olmadığından ve yavaş hareket edildiğinden şikayet etmekteydi. Hatta HİF Balkan Savaşları'nın başladığı ortamda bile Hükümeti, İTC'yi ezmek ve bazı memuriyetleri elde etmek için kışkırtıyordu⁴⁵⁰. Şûrâ-yı Devlet Reisi Kamil Paşa, başlayan mebûs seçimlerinde taşralarda halen etkin ve devlet dairelerine sızmış olan İTC'ye bağlı memurların tasfiye edilmemesini gerekçe göstererek istifa etmeyi planlamış ancak Padişah'ın araya girmesi ile bu fikrinden vazgeçmişti⁴⁵¹.

İç politikada bütün bu olaylar ve siyasi çekişmeler yaşanırken, 29 Eylül 1911 tarihinde başlamış olan Trablusgarp Savaşı devam ediyordu. Trablusgarp'ın özel şartları ve merkeze olan uzaklığından dolayı, hükümetlerin buraya doğrudan müdahale etmesi mümkün olmamıştı. Doğrudan müdahale yerine Enver, Mustafa Kemal, Fethi, Kuşçubaşı Eşref gibi genç subaylar gönüllü olarak Trablusgarp'a giderek yerli halkı teşkilatlandırmışlardı. Genç subayların başarılı savunmalarına rağmen, Hükümet; Trablusgarp'ın artık savunulamayacağını anlamış ve İtalya ile masaya oturmak zorunda kalarak 15 Ekim 1912'de Uşi Antlaşmasını imzalamıştı⁴⁵².

Sözü edilen dönemde dış politika açısından tek sorun Trablusgarp Savaşı değildi. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı iç sorunlar ve Trablusgarp Savaşı ile uğraşmasını fırsat bilen Balkan Devletleri (Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan, Karadağ), Balkan topraklarını aralarında paylaşmak için 1912 yılının başlarından itibaren ittifak antlaşmaları yapmaya başladılar. Yapılan ittifak antlaşmalarından sonra Karadağ, 8 Ekim 1912'de Arnavutluk ve Yenipazar Sancağı'na saldırdı. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti de 16 Ekim'de ordularına hareket emri verdi. Böylece Balkan Savaşları başlamış oluyordu⁴⁵³.

Henüz savaş başlamadan önce Hükümet'in baskıcı tutumu nedeniyle merkezini yavaş yavaş İstanbul'dan Selanik'e kaydırmak zorunda kalmış olan İTC⁴⁵⁴; Balkan

⁴⁵⁰ A. Birinci, **Hürriyet ve İtilâf**, s.192.

⁴⁵¹ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s.181-182.

⁴⁵² E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s.277-286.

⁴⁵³ S. J. Shaw-E. K. Shaw, **Modern Türkiye**, II, s.354.

⁴⁵⁴ F. Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s.139-140.

Savaşı'nın patlak vermesi üzerine Ahmet Muhtar Paşa'nın istifa ederek yerine tarafsız ve partiler üstü bir hükümet kurulması yolunda propagandaya başladı⁴⁵⁵.

Balkan devletleriyle ilk harp ihtimalinin baş göstermesiyle birlikte Ekim ayının başlarından itibaren kamuoyunu bir heyecan dalgası sarmış ve gazeteler hep bir ağızdan “*harp isteriz*” sloganını sık sık kullanmaya başlamışlardı. 2 Ekim’de İTC Genel Merkezi bir bildiri yayınladı. Bildiride herkes dış düşmana karşı birlik olmaya davet ediliyordu. Ayrıca cemiyet tarafından düzenlenen bir mitingde aynı fikirler tekrar edilirken, HİF de düzenlediği bir mitingde savaşı destekleyen açıklamalar yapmıştı⁴⁵⁶.

Kamuoyunun hararetle desteklediği savaş başladığı andan itibaren hayal kırıklığı olmuş, Osmanlı Devleti mücadeleye giriştiği hemen bütün cephelerde ağır yenilgiler alarak geri çekilmek zorunda kalmıştı⁴⁵⁷. Osmanlı Orduları'nın iki hafta gibi kısa bir süre içerisinde bir bozgun halinde geri çekilmesinin ve Rumeli'deki birçok merkezin düşman işgaline düşmesinin çeşitli sebepleri vardı. Bu sebepler kısaca, Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'nın kendisinden önceki Nâzır Mahmut Şevket Paşa zamanında hazırlanan savaş planlarını dikkate almaması⁴⁵⁸, ordunun komuta kademesindeki anlaşmazlıklar, subay sınıfının aşırı siyasallaşmış olması ve ordu içerisinde yapılan tensikat çalışmaları ile Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Kanunu'nun yıkıcı etkileri şeklinde özetlenebilir⁴⁵⁹.

b- Kamil Paşa Hükümeti Dönemi

Savaş meydanlarındaki kötü gidişatın diplomasi yoluyla telafi edilmek istenmesi, asker Sadrazam Ahmet Muhtar Paşa'nın istifa ettirilerek yerine (muhtemelen İngiltere'ye olan yakınlığı da dikkate alınarak) politika dâhisi olduğu düşünülen Kamil Paşa'nın yeni bir Hükümet kurması fikrini gündeme getirdi. Bu fikrin yaygınlaşması üzerine 28 Ekim’de Ahmet Muhtar Paşa istifa etmiş yerine Kamil Paşa 30 Ekim 1912’de yeni Hükümeti kurmuştu⁴⁶⁰.

⁴⁵⁵ S. J. Shaw-E. K. Shaw, **Modern Türkiye**, II, s.355.

⁴⁵⁶ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s.299-300.

⁴⁵⁷ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, I, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, Ankara, 2004², s.36.

⁴⁵⁸ S. Akşin, **Jön Türkler**, s.334.

⁴⁵⁹ A. T. Alkan, **Ordu ve Siyaset**, s.193-203.

⁴⁶⁰ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s.186-187.

Kamil Paşa'nın yeni hükümeti kurması ilk bakışta Halâskârların ve HİF'in zaferi gibi görünüyordu. Ancak Padişah, Kamil Paşa'yı Sadrazam olarak görevlendirirken müfrit HİF'çilerden nâzır almamasını şart koşmuştu⁴⁶¹. Nitekim HİF'in İkinci Reisi Miralay Sadık Bey'in bazı partililerin nâzırlıklara getirilmesi konusunda Kamil Paşa'ya götürmüş olduğu teklif sonuçsuz kalmıştı. Yeni Hükümet'te HİF'e yönelik en belirgin değişiklik, HİF'in fırka programını yazmış olan Ahmet Reşit (Rey) Bey'in Dâhiliye Nâzırlığı'na tayin edilmiş olmasıydı. Ancak Ahmet Reşit Bey de Fırka yöneticilerinin kendilerine yönelik isteklerine pek olumlu yaklaşmamıştı⁴⁶².

Yeni kabinenin HİF'e karşı mesafeli davranması, İTC'ye karşı harekete geçilmeyeceği anlamına gelmiyordu. Hükümet ilk önce Balkan Savaşları arifesinde Bâb-ı Âlî'ye yürüyerek "*harp isteriz*" diye slogan atan İttihatçıları cezalandırmak için harekete geçti. Bu arada bazı İttihatçıların Kamil Paşa ve bazı nâzırlara karşı suikast hazırlığı içinde oldukları iddia edilmekteydi. Hem bu iddiaya yönelik ele geçen evrak hem de Bâb-ı Âlî'ye yürüyenler Divan-ı Harbe verilmelerine rağmen haklarında herhangi bir işlem yapılmamıştı. Bunun üzerine Hükümet, Divan-ı Harp Riyâseti'ne İttihatçı karşıtı birisini⁴⁶³ atayarak Divan-ı Harpleri tekrar çalıştırdı. Yeni düzenleme ile birlikte Divan-ı Harpler Bâb-ı Âlî'ye yürüyenler ve suikast zanlılarının yanında Balkan Savaşı sırasında orduyu ifsad ederek savaş gücünden yoksun bıraktığı düşünülen İttihatçıları da yargılayacaktı⁴⁶⁴.

Yeni Dâhiliye Nâzırı Ahmet Reşit Bey, İttihatçılara karşı sert tedbirler alınması taraftarı olmasına rağmen, bu sertliği gösterecek olan polis teşkilatına güvenemiyordu. Çünkü ona göre polis teşkilatı tamamen İTC tensikatının eseri idi. En az yüzde sekseninin İTC ile bağlantısı olduğunu düşündüğü bu teşkilatla İTC'ye karşı harekete geçmek mümkün değildi⁴⁶⁵.

⁴⁶¹ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s.187; S. Akşin, **Jön Türkler**, s.338.

⁴⁶² E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s.187; A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf**, s.193-194.

⁴⁶³ M. N. Turfan, **Jön Türkler**, s.240.

⁴⁶⁴ A. R. Rey, **Gördüklerim**, s.176-177.

⁴⁶⁵ A. R. Rey, **Gördüklerim**, s.180-181; Ahmet Reşit Rey'in polis teşkilatının İttihatçılığı hakkında söyledikleri bir dereceye kadar doğru olsa da tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü daha Büyük Kabine zamanında Harbiye Nâzırı olan Nazım Paşa; kendi durumunu sağlamlaştırmak için İstanbul Muhafızlığı ve Merkez Kumandanlığı gibi mevkilere kendisiyle iş birliği yapmış ve Halâskârların güvenini sağlamış kişileri getirmişti. Aslında bu sırada Hükümet'in yaşadığı en büyük sıkıntı İttihatçılara karşı uygulanacak politika konusunda hükümet üyeleri arasında bir anlaşma olmamasıydı. Dâhiliye Nâzırı Ahmet Reşit ve Maliye Nâzırı Abdurrahman Beyler, hükümetin

Bütün zorluklarına rağmen Kamil Paşa, artık iyice zayıfladığını düşündüğü İTC örgütünü tamamen bitirmek için bir darbe vurmaya istiyordu⁴⁶⁶. Hem yukarıda bahsedilen Divan-ı Harplerle hem de başlatılan takibatlarla İttihatçılar yıldırılmaya çalışılıyordu. Bu yıldırma faaliyeti nedeniyle Hüseyin Cahit, Cavit Bey gibi İttihatçı önderler yurt dışına kaçarken, Talat Bey gibi birçokları da İstanbul'da saklanmak zorunda kalmıştı. Yakalananlar da Bekirağa Bölüğü'ne gönderiliyorlardı. Ancak, Süleyman Kâni İrtem'e göre bu tutuklananların çoğu İTC'nin ikinci üçüncü dereceden müntesipleriydiler⁴⁶⁷.

İTC, Kamil Paşa Hükümeti'nin politikaları nedeniyle bu şekilde sıkıntılı günler geçirirken aslında HİF'in de çok rahat olduğunu iddia etmek pek mümkün değildir. Kamil Paşa'nın HİF'e karşı yukarıda bahsedilen mesafeli tavrı bu parti mensuplarını da hükümete karşı bir takım tertipler hazırlamaya itmişti. Nitekim birçok HİF'li kişi tarafından "*Adlû İntikam*" adlı bir örgüt kurulduğu iddia edilmiş ve taraftarları tutuklanmıştı⁴⁶⁸. Esasen bu dönemde mevcut HİF, kurulan ilk HİF'e göre oldukça değişmişti. 2 Haziran 1912'deki Fırka'nın ilk kongresinde bazı anlaşmazlıklar çıkmış ve Fırka, muhafazakârlar ve münevverler diye ikiye ayrılmıştı. Muhafazakârlar; Sadık Bey, Damat Salih Paşa, Şaban Efendi, Gümülcineli İsmail, Basri Bey, Mustafa Sabri Efendi ve Şeyh Terlikçi Salih Efendiler idi. Münevverler ise; İsmail Hakkı, Damat Ferit, Deli Fuat Paşalar, Rıza Nur, Lütfi Fikri, Rıza Tevfik, Mahir Sait, Kemal Mithat, Hüseyin Siret, Vasfi Efendilerdir. Bu fırka içi mücadelenin sonunda HİF muhafazakârların elinde kalmıştı⁴⁶⁹. Dolayısıyla Kamil Paşa'nın muhatap olduğu ve politikalarını belirlerken dikkate almadığı HİF yeni, yani muhafazakârların HİF'i idi, ki zaten Ahmet Muhtar

bütün imkanlarını kullanarak İttihatçıları artık bir tehlike arz edemeyecek şekilde ortadan kaldırmak isterken, hükümetin diğer üyeleri buna karşı çıkıyorlardı. Harbiye Nâzırı Nazım Paşa ise ikili oynuyordu. Bir taraftan kendisini desteklemiş olan Halâskârları küstürmek istemiyor, diğer taraftan da Enver Bey ve Cemal Bey gibi İttihatçı subayları önemli görevlere getiriyordu. Hatta Talat Bey'le bir görüşme yapmıştı. Dolayısıyla Hükümet, kendi içerisinde İttihatçılara karşı uygulanacak sert tedbirler konusunda anlaşmış değildi. (Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, II/II, Ankara, 1983², s.258-261).

⁴⁶⁶ Kamil Paşa'nın, Selanik'in kaybedilmesi üzerine İttihatçılar için söylediği, "*onlar bir fırka-i ihtilaliyye idi, merkezleri Selanik'ti; Selanik gitti, onlar da defolup giderler*" sözü, onun İTC hakkındaki fikirlerini açığa vurması açısından oldukça anlamlıdır. (A. F. Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s.76).

⁴⁶⁷ S. K. İrtem, **Meşrutiyetten Mütarekeye**, s.343-344.

⁴⁶⁸ A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf**, s.194.

⁴⁶⁹ S. Akşin, **Jön Türkler**, s.338; Hürriyet ve İtilaf Fırkası içerisindeki bölünme hakkında geniş bilgi için bkz: Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilâf**, s.71-88; A. R. Rey, **Gördüklerim**, s.189-192.

Paşa, Kamil Paşa gibi yaşlı devlet adamları yönetimde buldukları dönemlerde herhangi bir cemiyet veya fırkaya dayanma ihtiyacı duymuyorlardı⁴⁷⁰.

Kamil Paşa Hükümeti'nin, hem İTC hem de HİF'e karşı göstermiş olduğu haşın tavır, iki fırkanın işbirliği ihtimalini doğurdu. Hatta Talat Bey, Gümülcineli İsmail'e, iki fırkanın geçirilen zor günlerde çekişmeyi bırakarak birlikte hareket etmesini teklif etti. Ancak bu yakınlaşma ve tekliften olumlu bir sonuç çıkmadı⁴⁷¹. Bu arada 1 Ocak 1913'te HİF İkinci Reisi Sadık Bey bir beyanname yayımlayarak fırkanın kulüplerini kapattığını ve faaliyetlerine son verdiğini duyurdu. Sadık Bey'in bu manevrasının, Ali Birinci'nin dediği gibi; Kamil Paşa Hükümeti'ni HİF Hükümeti zannedenlerin memuriyet ve çıkar sağlamak için kendisine müracaatlarının önünü almak için mi⁴⁷²; yoksa Süleyman Kâni İrtem'in dediği gibi Hükümet'in İTC kulüplerine karşı başlatacağı takibatta elini güçlendirmek için mi yapıldığı⁴⁷³ tam olarak anlaşılmasa da bu kararın alınmasından sonra Dâhiliye Nâzırı Ahmet Reşit Bey'in emri ile İTC'nin genel merkezi ve kulüplerinde polis aramaları başlatıldı⁴⁷⁴.

Hükümetin bu sert tutumu nedeniyle İttihatçılar, Hükümeti devirmek için fırsat kollamaya başlamışlardı. Bu fırsatta devam eden Balkan Savaşı'nda yaşanan bozgun ortamında ortaya çıktı⁴⁷⁵. Kamil Paşa Hükümeti'ni kurduktan kısa bir süre sonra 3 Kasım 1912'de barış için Büyük Devletlerden aracılık talep etmişti. Ancak bu talep geri çevrildi. Bulgar ordularının 11 Kasım'da Tekirdağ'ı işgal etmeleri üzerine doğrudan Bulgar Kralına başvuruldu. Bulgarların başta Edirne ve Çatalca hattının terk edilmesini teklif etmeleri nedeniyle sonuç alınamayan girişim, Bulgar Ordularının Çatalca hattında durdurulması üzerine sonuçlanmış ve 3 Aralık 1912'de mütareke yapılmıştı⁴⁷⁶.

Mütarekenin imzalanmasından sonra barış görüşmeleri İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in aracılığıyla 16 Aralık'ta Londra'da başladı. Görüşmeler sırasında Balkan Devletleri, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki bütün topraklarından ve Ege Adalarından çekilmesini istiyordu. Ancak, bu istek, Osmanlı Hükümeti tarafından kabul

⁴⁷⁰ A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf**, s.193.

⁴⁷¹ T. Çavdar, **Talat Paşa**, s.228.

⁴⁷² A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf**, s.194-195.

⁴⁷³ S. K. İrtem, **Meşrutiyetten Cumhuriyete**, s.343.

⁴⁷⁴ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s.189-190.

⁴⁷⁵ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s.190.

⁴⁷⁶ S. Akşin, **Jön Türkler**, s.343.

edilmeyince Büyük Devletler bu istekleri biraz daha yumuşattıkları bir notayı 17 Ocak 1913'te Bâb-ı Âli'ye verdiler⁴⁷⁷. Edirne'nin boşaltılmasını da içeren bu nota İTC'nin propagandalarıyla büyük bir infiale neden oldu. İTC'ye göre toprak terk edilmesine ilişkin kararlar ancak Meclis-i Mebûsân onayı ile verilebilirdi ve Meclis-i Mebusan da 17 Ağustos'tan beri kapalıydı. Dolayısıyla hükümet şayet bu anlaşmaya imza atarsa Kanûn-i Esâsiye aykırı hareket etmiş olacaktı. Bu zor durum karşısında Kamil Paşa sorumluluğu paylaşmak için eski nâzırlardan, hükümet üyelerinden, yüksek asker ve sivil bürokratlardan meydana gelecek bir Meclis-i Umûmi toplanmasını teklif etti. Teklif üzerine Meclis-i Umûmi 22 Ocak 1913'te Dolmabahçe Sarayı'nda toplandı. Kamil Paşa, bu toplantıdan Büyük Devletlerin isteklerine uygun bir barış gerçekleştirmek için gerekli müsaadeyi aldı. Ancak Edirne'nin de teslimi anlamına gelen bu müsaade nedeniyle başta İttihatçılar olmak üzere kamuoyunun tepkisinden çekinen Sadrazam; 23 Ocak'ta Vükelâ Meclisi'ne Edirne hakkında Büyük Devletlere bildirilmek üzere yeni bir öneri getirdi. Öneriye göre Edirne bir Müslüman Vali'nin idaresinde ve Büyük Devletlerin gözetiminde askersiz ve tarafsız bir şehir olarak kalacaktı. Kabinede bu öneri görüşülürken, Enver Bey ve Talat Bey'in önderliğindeki İttihatçılar, meşhur Bâb-ı Âli Baskınını gerçekleştirdiler ve Kamil Paşa Hükümeti'ni devirerek yerine Mahmut Şevket Paşa Hükümeti'nin kurulmasını sağladılar⁴⁷⁸.

5) Bâb-ı Âli Baskını ve Mahmut Şevket Paşa Hükümeti Dönemi

Bâb-ı Âli Baskını, hazırlanışı ve uygulanışı bakımından oldukça ilgi çekicidir. Kamil Paşa Hükümeti'nin İTC'ye karşı uyguladığı baskıcı tavır nedeniyle İttihatçılar, iktidarı tekrar ele geçirmek için bir askeri darbe yapılması gerektiğine inanmaya başlamışlardı. Bu darbeyi meşrulaştırmak için kullanılan slogan ise, Balkan devletleri ile yapılacak barış şartlarını görüşmek üzere toplanmış olan Umûmi Meclis'in, Edirne'yi düşmana terk edeceğine dair iddialardı. Bâb-ı Âli'de bu görüşmeler devam ederken İttihatçıların ileri gelenleri, kendisi de bir İttihatçı olan Emin (Beşe) Bey'in evinde toplandılar. Enver Bey'in katılmadığı bu ilk toplantıda, hükümeti devirme fikri, Fethi Bey'in itirazıyla karşılanınca toplantıdakiler bir gün sonra tekrar buluşmak üzere

⁴⁷⁷ S. J. Shaw-E. K. Shaw, **Modern Türkiye**, II, s.355.

⁴⁷⁸ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s.335.

dağıldılar. On gün sonra Enver Bey'in de katıldığı toplantıda kendisinin ikna edici konuşması üzerine Hükümet'in darbe yolu ile devrilmesi kararlaştırılmış ve tarih olarak ta kabinenin toplantıda olacağı 23 Ocak 1913 tarihi seçilmişti⁴⁷⁹.

Baskın sırasında Talat ve Enver Bey'in öncülüğündeki İttihatçılar, Edirne'nin düşmana bırakılacağı konusunda atılan nutuklar eşliğinde Bâb-ı Âlî'ye doğru yürümeye başladılar. Bâb-ı Âlî'yi korumakla görevli Uşak Taburu ve muhafızların müdahale etmemesi ile kolayca içeri giren İttihatçılar, çıkan ufak çaplı müsademedede Halâskârlardan Arnavut Nafiz, Kıbrıslı Tevfik ve bir komiser ile Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'yı vurdular. Bu sırada İttihatçılardan Mustafa Necip de vurulmuştu. Daha sonra Kamil Paşa'dan istifa dilekçesini alan Enver Bey, Saray'a giderek istifayı Padişah'a arz ve Padişah'ın Mahmut Şevket Paşa'yı Sadaret'e tayin etmesini sağlayarak Bâb-ı Âlî'ye geri döndü. Böylece baskın başarıyla gerçekleştirilmiş oldu⁴⁸⁰.

Sadaret'e atanmasıyla birlikte Dersaadet'i kontrol altına almak isteyen Mahmut Şevket Paşa; öncelikle güvenlikle ilgili görevlere İTC'li kişileri tayin etti. Bu sözden olmak üzere Cemal Bey, İstanbul Muhafızlığı'na, Azmi Bey Polis Müdüriyeti'ne atandılar. Aynı gün Mahmut Şevket Paşa, nispeten ılımlı kişilerden oluşan Hükümeti'ni kurdu⁴⁸¹. Hükümet'in en dikkati çeken özelliği örneğin, Talat Bey gibi tanınmış İttihatçıların yer almamasıydı. Bu durum, Mahmut Şevket Paşa'nın muhalefete karşı çok sert politikalar yürütmeyeceğini gösteriyordu. Hâlbuki beklenti bunun tam aksineydi. Kamuoyu, İttihatçıların, iktidardan uzaklaştırıldıkları tarihten itibaren hem Ahmet Muhtar Paşa, hem de Kamil Paşa Hükümetleri döneminde kendilerine karşı girişilen tasfiye hareketleri nedeniyle, bir intikam ve öç alma politikası başlatacaklarını düşünüyordu. Ancak Hükümet'in tutumu beklendiği gibi çıkmadı. Dahiliye Nazırı Hacı

⁴⁷⁹ Bâb-ı Âlî Baskını'nın ayrıntılı tasviri için bkz: A. F. Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s.77-82; A. R. Rey, **Gördüklerim**, s.205-208; S. N. Tansu, **İttihâd ve Terakkî İçinde Dönenler**, s.146-172; S. K. İrtem, **Meşrutiyetten Cumhuriyete**, s.416-446.

⁴⁸⁰ S. Akşin, **Jön Türkler**, s.351-352.

⁴⁸¹ Mahmut Şevket Paşa Kabinesi şu isimlerden oluşuyordu: Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Hariciye Nazırı Vekili Eski Atina Elçisi Muhtar Bey, Şûra-yı Devlet Reisi Prens Sait Halim Paşa, Dahiliye Nazırı Hacı Âdil Bey, Bahriye Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa, Adliye Nazırı Eski İstanbul Valisi İbrahim Bey, Maliye Nazırı Rifat Bey, Nafia Nazırı Beserya Efendi, Evkaf Nazırı Hayri Bey, Posta ve Telgraf Nazırı Oksan Efendi, Maarif Nazırı Şükrü Bey, Ticaret ve Ziraat Nazırı Celal Bey. Muhtar Bey'in vekaleten tayin edildiği Hariciye Nezareti'ne aslında Hakkı Paşa getirilmek isteniyordu. Ancak Hakkı Paşa bu teklifi kabul etmeyince Hariciye Nezareti'ne Sait Halim Paşa tayin kılınmıştır. Hakkı Paşa'da onun yerine Şûra-yı Devlet Riyasetine getirilmiştir. (A. F. Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s.98-99; T. Çavdar, **Talat Paşa**, s.258-259).

Âdil Bey, göreve başladıktan kısa bir süre sonra valiliklere ve bağımsız mutasarrıflıklara çektiği bir telgrafla, iyi niyetli ve çalışkan memurların değiştirilmeyeceği ve parti mensubiyetlerine bakılmaksızın hak eden memurların görevlerinde bırakılacaklarını duyuruyordu⁴⁸². Yani tekrar muhalif hareketlere girişmedikleri sürece hiç kimse eski hareketlerinden dolayı sorumlu tutulmayacaktı. Hatta Eski Dahiliye Nazırı Daniş Bey'in olduğu gibi adalete intikal etmiş bazı davalar bile göz ardı edilerek görmezlikten gelinmiştir⁴⁸³. Buna rağmen, Yusuf Hikmet Bayur; Ahmet Muhtar Paşa zamanında işten çıkarılan ve hükümetin hiçbir partiye mensup olmadığına dair hazırladığı taahhünameyi imzalamadığı için azledilen memurların, tekrar eski görevlerine iade edildiklerini iddia etmektedir⁴⁸⁴.

Yürütülecek ılımlı politikalara dair bu türden sinyallere rağmen, devrik hükümet ricaline karşı hiçbir yaptırım uygulanmadığını iddia etmek de doğru değildir. Bâb-ı Âlî Baskını'ndan sonra İTC'nin müfrit mensupları (Yakup Cemil gibi) hazır el değmişken Kamil Paşa Hükümeti'nin üyelerini de, başta Dâhiliye Nâzırı Ahmet Reşit ve Maliye Nâzırı Abdurrahman Beyler olmak üzere ortadan kaldırmayı düşünmüşlerdir. Ancak İstanbul Muhafızı Cemal Bey buna izin vermeyerek⁴⁸⁵, Ahmet Reşit ve Abdurrahman Beyleri hayatları tehlikede olduğu gerekçesiyle üç gün boyunca İstanbul Muhafızlığı'nda tuttu. Daha sonra yurt dışına çıkmalarının kendileri için daha uygun olacağı ihtarıyla serbest bırakıldılar⁴⁸⁶. Bunların yanında devrik Sadrazam Kamil Paşa ve Şeyhülislam Cemalettin Efendi de yurt dışına çıkarıldılar. Ayrıca muhalefetin önde gelen simalarından Gazeteci Ali Kemal, Sinop Mebusu Rıza Nur ve Gümölcineli İsmail Beylerle görüşen İstanbul Muhafızı Cemal Bey; onlardan muhalefeti bırakmalarını ve yurt dışına gitmelerini istemişti. Bu istek üzerine Ali Kemal yol masrafları verilerek Viyana'ya gönderilirken; Rıza Nur'un, tıp tahsili yapmak üzere gideceği Paris'teki masrafları karşılanacaktı. Gümölcineli İsmail'in ise, ülkede şartlar normalleşene kadar herhangi bir muhalif tavır sergilemeyeceğine dair söz verdiği için İstanbul'da kalmasına

⁴⁸² H. C. Yalçın, **Siyasal Anılar**, s.181-182.

⁴⁸³ Celal Bayar, **Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş**, IV, İstanbul, 1997, s.40-41.

⁴⁸⁴ Y. H. Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, II/II, s.274.

⁴⁸⁵ S. N. Tansu, **İttihâd ve Terakkî İçinde Dönenler**, s.179.

⁴⁸⁶ Cemal Paşa, **Hatırat**, (Yay. Haz: Metin Martı), İstanbul, 1996⁵, s.10-11; İttihatçılar bu tutuklama hareketlerini muhaliflerin hayatlarının tehlikede olması ve korunmaları gerektiği ile açıklarken muhalifler elbette ki bu hali tam bir tutukluluk ve muhalefeti ezme olarak tanımlıyorlardı. (A. R. Rey, **Gördüklerim**, s.220-226).

izin verilmişti⁴⁸⁷. Yine Hükümet, iyi niyetinin bir göstergesi olarak 11 Şubat 1913'te bir Genel Af Kanunu'yla da “*askerî yenilgilere yol açanlarla, düşmana maddeten ya da manen yardım edenler*” hariç siyasi nedenlerle tutuklu veya davalı olanları affetmişti⁴⁸⁸. Hatta İttihât ve Terakkî, iç anlaşmazlıkları bir tarafa bırakarak muhalefetle birlikte hareket etme isteğini söylemden fiile çıkarmak için, İstanbul'da bütün siyasi oluşum ve liderleri kapsayacak “*Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti*”ni kurmayı planladı. Yayınladığı ilk bildiride, “*yurdu kurtarmak için uzanacak her ele sarılacağız, öpeceğiz ve yurdu kurtaracağız*” ifadelerini kullanan cemiyet adına, Talat Bey, Şerif Cafer Paşa ve Doktor Esat Paşa'dan oluşan bir kurul, Prens Sabahattin, Damat Ferit ve Âyân'dan Müşir Fuat Paşa'yı ziyaret ederek onları Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne katılmağa çağırmişti. Ancak Prens Sabahattin ve Lütfi Fikri Beyler gibi muhalifler bu teklifi kabul etmediler. Buna rağmen, İkdâm Gazetesi sahibi Ahmet Cevdet, Sorumlu Müdürü Nurettin Bey, Sabah Gazetesi Başyazarı Dikran Kelekyan ve İfham Gazetesi Müdürü Ferit Bey gibi en sert muhalifler cemiyetin toplantılarına katılarak fikirlerini beyan etmişlerdi (31 Ocak 1913)⁴⁸⁹.

İç politikada yaşanan bütün bu çalkantıların yanında Hükümet'in düşünmesi gereken en önemli sorun, mütareke gereği durmuş olan Balkan Savaşı ve Londra'da toplanmış Barış Konferansı'nın akıbetiydi. Bâb-ı Âlî Baskını'ndan üç gün sonra, yani 26 Ocak'ta konferansa katılan devletler, barış görüşmelerinin kesildiğine dair ortak bir nota hazırlayarak 29 Ocak'ta Osmanlı Devleti temsilcisi Reşit Paşa'ya verdiler. Bir gün sonra da Balkan devletleri üç gün sonra sona erecek mütarekeyi artık tanımadıklarını açıkladılar. Kamil Paşa Hükümeti'ni devirmek için Edirne'nin düşmana bırakılacağı iddiasını gerekçe olarak gösteren ve bu propaganda ile baskını gerçekleştirip hükümeti değiştirmiş olan İttihatçıların ve yeni Hükümet'in Edirne'yi bırakması söz konusu olamazdı. Bu meyanda yazılmış olan cevabi nota 30 Ocak'ta büyük devletlerin

⁴⁸⁷ Cemal Paşa, **Hatırat**, s.11; Yol masrafları ve gittikleri yerlerdeki harcamaları karşılanmasına rağmen Rıza Nur bu gidişi vatandan kovulma olarak değerlendirmektedir. (Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, I, s.395); Aynı şekilde Ahmed Bedevî Kuran'da bu hareketleri İttihatçıların muhalefeti ezme girişimleri olarak değerlendirmektedir. (A. B. Kuran, **İnkılâp Hareketleri**, s.526).

⁴⁸⁸ F. Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s.152.

⁴⁸⁹ H. C. Yalçın, **Siyasal Anılar**, s.185-186; Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti hakkında geniş bilgi için bkz: Nazım H. Polat, **Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti**, Ankara, 1991; Erdal Aydoğan, “Paramiliter Bir Kuruluş Olan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Kuruluşu ve I. Dünya Savaşı'nda Bazı Çalışmaları”, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **Atatürk Dergisi**, III/3, Erzurum, 2003, ss.67-75.

elçilerine verilince 3 Şubat'ta ateşkesin sona ermesiyle Edirne tekrar bombardıman edildi⁴⁹⁰.

Savaş yeniden başlamıştı başlamasına ama, Osmanlı Devleti'nin ne siyasi olarak, ne askerî olarak ne de ekonomik olarak bu savaşı devam ettirmeye gücü yetiyordu. Yaşanan büyük sıkıntılar ve savaş meydanlarındaki mağlubiyetler üzerine özellikle Sadrazam Mahmut Şevket Paşa ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Ahmet İzzet Paşa⁴⁹¹, artık barış istemeye başladılar. 23 Şubat'ta, Edirne ve Kırklareli'nden vazgeçilmesi kararlaştırıldı. 26 Mart 1913'te de uğruna hükümet devrilen Edirne Bulgarlar tarafından işgal edildi. 1 Nisan'da Hükümet ateşkes istedi. 14 Nisan'da Çatalca Mütarekesi ve 30 Mayıs'ta Londra Antlaşması imzalandı. Böylece Osmanlı Devleti, Edirne dahil olmak üzere Midye-Enez çizgisinin batısında kalan topraklarını ve Girit'teki her türlü haklarını kaybettiği gibi, Ege Adaları'nın mukadderatını Büyük Devletlerin belirlemesini de kabul etmek zorunda kalmıştı⁴⁹².

Hükümet'in özellikle dış politika ve savaş durumu ile meşgul olması, muhalifler tarafından Hükümet'e karşı harekete geçmek için bir fırsat olarak değerlendirilebilirdi. Ancak gerek Bâb-ı Âlî Baskını'ndan sonra alınan önlemler, gerekse baskından evvel ülkedeki İTC'den sonra en geniş örgüte sahip HİF'in yukarıda bahsedilen bölünmüşlüğü nedeniyle düzenli bir muhalefet örgütünden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Esasen Kamil Paşa Hükümeti'nden yüz bulamayan Sadık ve Gümülcineli İsmail Beylerin güdümündeki HİF; Kamil Paşa Hükümeti'ne karşı bir komplo hazırlamışlar ve Hükümeti devirmek için 25 Ocak tarihini belirlemişlerdi. Ancak İTC daha önce davranarak Bâb-ı Âlî Baskını'nı gerçekleştirince HİF'çilerin komplosu sonuçsuz kalmıştı⁴⁹³. Muhaliflerin bu dağınıklığına rağmen iktidarı tekrar ele geçirme fikrinden vazgeçtikleri düşünülemezdi. Bu dönemde muhalifler birkaç kısma ayrılmıştı. Bunlar, HİF'ten artakalan gayr-i memnunlar, İttihatçıları küçük gören

⁴⁹⁰ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s.335-336; Y. H. Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, II/II, s.279-384; F. Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s.153-154.

⁴⁹¹ Bâb-ı Âlî Baskını'ndan sonra Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti'ne getirilmek istenen Ahmet İzzet Paşa başta bu görevi kabul etmek istememişti. Ancak daha sonra Enver Bey'in bu makama geçeceği konusundaki söylentiler ve Hükümet'in ısrarları üzerine Paşa görevi kabul etmiş ve 30 Ocak 1913'te Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti'ne atanmıştır. (A. İ. Paşa, **Feryadım**, I, s.144-145; M. Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, s.68-69).

⁴⁹² E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s.336-337.

⁴⁹³ A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf**, s.198-203.

aristokratlar, vaktiyle sarayda mevki ve nüfuz sahibi olmuş ancak İTC'nin tasfiyeleri nedeniyle bu mevkilerini kaybetmiş kişiler, Avrupa'ya firar etmiş ve İTC'nin iktidarından büyük zarar görmüş kişilerdi. Kısaca bütün gayr-i memnun zümrelerin hükümete karşı harekete geçeceği düşünölmekteydi⁴⁹⁴.

Muayyen bir teşkilata sahip olmayan muhalifler küçük zümreler halinde hükümet aleyhinde çalışmaya başlamışlardı. Bu küçük zümreler hükümet üyeleri ve tanınmış bazı İttihatçılara karşı suikastlar düzenlemek için teşkilatlanıyorlardı⁴⁹⁵. Prens Sabahattin Bey grubuna bağlı Satvet Lütfi ve Dr. Nihat Reşat Beyler bir taraftan, Gümölcineli İsmail, Miralay Sadık, Salih Paşa, Muhip, Pertev Tevfik ve Taceddinzâde Hakkı Beyler gibi muhalifler diğere taraftan faaliyete geçmişlerdi. Kendisi de Prens Sabahattin Bey grubuna dahil olan Ahmet Bedevî (Kuran) Bey; bu zümreler arasında irtibat sağlamaya çalışıyordu⁴⁹⁶. Muhaliflerin hükümete karşı teşkilatlanmaya çalıştığı sırada, Satvet Lütfi Bey'in, hazırladığı faaliyetlere dair bastırmış olduğı bir beyanname İstanbul Muhafızlığı tarafından ele geçirilince, grubun "*Taklîb-i Hükümet*" adı verilen teşebbüsü de açığa çıkmıştı. Bunun üzerine harekete geçen Muhafızlık, tertibe katıldığı iddia edilen birçok kişiyi tutuklayarak Divan-ı Harbe tevdi etti. Ancak Prens Sabahattin, delil yetersizliği nedeniyle tutuklanmaktan kurtulmuştu. Satvet Lütfi'nin yakalanması üzerine hareketi Dr. Nihat Reşat devam ettirmeye çalışıyordu. Yapılan sorgulamalar ve incelemeler üzerine Prens Sabahattin'in de bahsedilen faaliyetlerle alakadar olduğuna dair şüpheler artmaya başlayınca tutuklanması gündeme gelmişti. Muhtemelen konunun uluslar arası bir sorun haline gelmesinden çekinen Talat Bey'in uyarısı üzerine Sabahattin Bey ve Nihat Reşat saklanmışlardı⁴⁹⁷. Divan-ı Harp'teki yargılamalardan sonra mahkum edilenlerden Mülâzim Lütfi, Hasan, Said, Serdar Sıtkı, Tevfik, Ahmed Bedevî, Satvet Lütfi, Boşnak Sıtkı ve Mahmut Beyler Bodrum ve Sinop'a sürgüne

⁴⁹⁴ S. N. Tansu, **İttihâd ve Terakkî İçinde Dönenler**, s.206.

⁴⁹⁵ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s.204.

⁴⁹⁶ A. B. Kuran, **İnkılâp Hareketleri**, s.527.

⁴⁹⁷ Cemal Paşa, **Hatırat**, s.20-22; Talat Bey'in Prens Sabahattin Bey'i uyarmasını ve yurt dışına kaçmasına göz yummasını uluslar arası bir soruna sebep olmamak adına yaptığı yorumu Ali Birinci'ye aittir ve daha makul görölmektedir. (A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf**, s.205).

gönderilmişlerdir⁴⁹⁸. Böylece, bahsedilen olay sebebiyle muhalefetin Sabahattin Bey kanadı etkisiz hale getirilmiş ve siyasi faaliyetlerin dışına atılmıştı⁴⁹⁹.

6) Mahmut Şevket Paşa'nın Öldürülmesi ve Sait Halim Paşa Hükümeti ile İttihât ve Terakkî'nin Tam İktidara Geçışı

Taklîb-i Hükümet teşebbüsü nedeniyle muhalefetin bir kesimi etkisiz hale getirilmiş olmasına rağmen, Hükümet'e ve İTC'nin önde gelen isimlerine karşı suikast tertiplerine dair söylentiler devam etmekteydi. Bu söylentiler 11 Haziran 1913 tarihinde Sadrazam ve Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nezâreti'nden Bâb-ı Âlî'ye giderken otomobilinde öldürülmesiyle sonuçlandı⁵⁰⁰. Suikastın ardından tetikçilerden Topal Tevfik hemen olay yerinde yakalanırken, suikastı tertip eden Yüzbaşı Çerkes Kazım ve diğer müntesipler 13 Haziran'da tutuklanarak Divan-ı Harb-i Örfî'ye teslim edilmişlerdir⁵⁰¹.

Divan-ı Harp tarafından yapılan sorgulamalar ve tahkikat neticesinde ortaya çıkan tetikçilerin kimliği ve onları bu suikasta sevk eden amiller, bu çalışmanın konusu açısından oldukça dikkat çekicidir. Çünkü suikastın görünürdeki uygulayıcılarının birçoğunun ya bizzat kendilerinin ya da ailelerinin Meşrutiyet'ten beri devam eden askerî ve mülkî bürokraside yaşanan tasfiyelerden etkilenen kişiler olduğu görülmektedir. Hadise yerinde bulunmayan, ancak suikast işini planladığı anlaşılan Yüzbaşı Kazım; önceleri ateşli bir İttihatçı iken sonraları babasının emekliye sevk ve kardeşinin reji kolculuğuna getirilmemesi nedeniyle muhalefete geçmişti⁵⁰². Bu arada Bâb-ı Âlî Baskını'ndan sonra Balkan Savaşı'na katılmak için çağrıldığı halde bu çağrıya

⁴⁹⁸ A. B. Kuran, **İnkılâp Hareketleri**, s.532-533; Prens Sabahattin Bey'in hususi katibi olan Boşnak Satvet Lütfî, olay ortaya çıkınca Avusturya Sefareti tercümanlarından Mösyö Lazare'nin evine saklanmış ancak yine de tutuklanmaktan kurtulamamıştı. Fakat bu durumun kapitülasyonlara aykırı olduğunu ileri süren Avusturya Sefareti'nin girişimleri üzerine Satvet Lütfî serbest bırakılmıştı. (Cemal Paşa, **Hatırat**, s.20-21).

⁴⁹⁹ A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf**, s.205.

⁵⁰⁰ Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinin tasviri için bkz: Cemal Paşa, **Hatırat**, s.38-40; S. N. Tansu, **İttihât ve Terakkî İçinde Dönemler**, s.229-237; S. K. İrtem, **Meşrutiyetten Cumhuriyete**, s.493-504.

⁵⁰¹ Cemal Paşa, **Hatırat**, s.43.

⁵⁰² A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf**, s.208-209.

uymadığı için askerlikten tard edilmesi de Yüzbaşı Kazım'ı bu tür komplo faaliyetlerine itmişti⁵⁰³.

Tetikçilerden Mülâzim Mehmet Ali, Bursa ve Edirne'deki askerî okullarda okumuş, ancak serseriyâne hayatı nedeniyle mezun olamayarak alaya çıkarılmıştı. Daha sonra Yemen'de bulunan babası Ali Rıza Paşa tarafından zabıtlığe getirilmişse de Meşrutiyet'ten sonra askerlikten uzaklaştırılmıştı. Bir diğer tetikçi Bahriye yüzbaşılığından tard edilmiş olan Tevfik Beydi. Kör Emin ise Tensikat Kanunu uyarınca kadro dışına çıkarılmıştı⁵⁰⁴. Olay sırasında suikastçıların otomobilini kullanan ve onları olay yerinden kaçıran on sekiz yaşındaki Galatasaray Sultanisi öğrencisi Abdurrahman ise babasına yapılanlar nedeniyle İTC'ye düşman olmuştu. Abdurrahman'ın babası alaydan yetişme Çerkes Hacı Nazmi Paşa isimli bir askerdi. II. Abdülhamit döneminde Livalığa (Tuğgeneral) kadar yükselmiş olan Nazmi Paşa'nın, meşrutiyetten sonra önce rütbeleri indirilmiş, 31 Mart'ta sonra da hafiyeye olduğu gerekçesiyle Divan-ı Harp tarafından rütbeleri kaldırılarak askerlikten atılmıştı⁵⁰⁵. Diğer tetikçilerden Kör Ziya, onun ağabeyi Hakkı, Çerkes Nazmi, Topal Tevfik ve İzmitli Çerkes Kerim gibi isimlerin herhangi bir siyasi görüşü olmadığı gibi çoğu eski sabıkalılardandı⁵⁰⁶.

Suikastın yapıldığı sırada Divan-ı Harp Reisi bulunan Tevfik Paşa, verilecek hükümlerin şiddetli olmasına taraftar olmaması nedeniyle üç ay izinli sayılmış ve yerine Erkân-ı Harp Binbaşısı Remzi Bey atanmıştı⁵⁰⁷. Böylece başlayan sorgulama ve mahkeme süreci 22 Haziran'da sona ermişti. Mahkeme; olayla alakalı oldukları iddia edilen 37 kişiden sekizinin beraatına; diğer 29 kişiden 15'inin vicahen, 14'ünün gıyaben mahkûmiyetlerine ve gıyaben mahkûm olanların mallarının hazine karar verdi. Gıyaben karar verilenlerden Prens Sabahattin Bey, Eski Dâhiliye Nâzırı Reşit Bey, Şerif Paşa, Kemal Mithat, Pertev Tevfik, Kaymakam Zeki Bey, Gümülcineli İsmail Bey, mütekaid jandarma Binbaşısı Mehmet Ali Efendi, Çerkes Nazmi Bey, Abdurrahman, Hikmet ve Kavaklı Mustafa idama; Süleyman Paşazade Adil Bey müebbet kalebentliğe,

⁵⁰³ S. N. Tansu, **İttihâd ve Terakkî İçinde Dönerler**, s.249.

⁵⁰⁴ A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf**, s.209.

⁵⁰⁵ M. R. Esatlı, **İttihat ve Terakki**, s.66-70; S. N. Tansu, **İttihâd ve Terakkî İçinde Dönerler**, s.238-241.

⁵⁰⁶ A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf**, s.209.

⁵⁰⁷ S. K. İrem, **Meşrutiyetten Mütarekeye**, s.513.

Raif Bey’de onbeş sene kürek cezasına çarptırılmıştı. Haklarında vicahen karar verilenlerden Kara Ahmet ve Ragıp onbeşer yıla, Kör Emin ise müebbet kalebentliğe mahkûm edilmişlerdir. Vicahen idama mahkûm edilenler ise; Tunuslu Hayrettin Paşazade Damat Salih Paşa, Erkân-ı Harp Miralayı Çerkes Fuat Bey, Yüzbaşı Çerkes Kazım Bey, Polis Müdüriyeti sâbık Kısm-ı Siyasi Müdürü Muhip Bey, Bahriye yüzbaşılığından müstafi Şevki Bey, Topal Tevfik, Çerkes Ziya ve ağabeyi Hakkı, Mülazım Mehmet Ali, Sermubassır Abdullah Safa, Jandarma Kemal ve şoför muavini Cevat⁵⁰⁸. Fransızların tavassutuna ve itirazlarına rağmen, Damat Salih Paşa da dahil olduğu halde, idam kararları 24 Haziran 1913’te Bayezit Meydanında infaz edildi⁵⁰⁹.

Suikastın hemen ardından İstanbul Muhafızı Cemal Bey, bu karışıklıktan faydalanabileceklerini düşündüğü ve daha önce haklarında bir defter tanzim ettirdiği muhaliflerin derhal tevkif edilmeleri emrini verdi⁵¹⁰. Tevkif edilen yaklaşık 200 kişilik muhalif grubu Bahr-ı Cedit Vapuru ile Sinop’a gönderilerek orada ikamete memur edildiler⁵¹¹. İTC; böylece Mahmut Şevket Paşa’nın öldürülmesi münasebetiyle ülke içerisindeki muhalif unsurları tamamen ortadan kaldırarak mütareke dönemine kadar ülkedeki tek siyasal güç olacağı yeni bir dönemi başlatmıştı.

Mahmut Şevket Paşa’nın öldürülmesi üzerine Sadaret Makamı’nın boş kalmasının sakıncalı olacağını düşünen Heyet-i Vükelâ bir mazbata hazırlayarak Şeyhülislam Esat Efendi ve Adliye Nazırı İbrahim Bey’den oluşan bir heyeti Padişah’a göndermişlerdi. Heyet; mazbatayı Padişah’a arz ile Sait Halim Paşa’nın Sadrazam olarak tayin edilmesini istedi. Ancak Padişah, Sadrazamlığa Hüseyin Hilmi Paşa’yı düşünüyordu ve Hüseyin Hilmi Paşa Viyana’dan dönünceye kadar Sadaretin boş

⁵⁰⁸ S. K. İrtem, **Meşrutiyetten Mütarekeye**, s.520; A. Birinci, **Hürriyet ve İtilaf**, s.210.

⁵⁰⁹ Cemal Paşa, **Hatırat**, s.46-47.

⁵¹⁰ Cemal Paşa, **Hatırat**, s.40-41.

⁵¹¹ S. Akşin, **Jön Türkler**, s.367. Necdet Kurdakul’un verdiği bilgiye göre; suikast nedeniyle İdâre-i Örfiye Kararnamesi’nin 6. Maddesi’ne göre Sinop’a gönderilenler 19’u gayr-i Müslim, 150’si Müslüman, 50 kadar Mahalle Muhtar ve İmamı ile aydın kesimden 107 kişiden oluşmak üzere toplam 326 kişiydi. Aydın kesimden gönderilen 107 kişiden 77’si meslekleri itibarıyla şöyle tasnif edilmişti: Çeşitli Hükümet daireleriyle Adliye’de çalışanlar 12; Memur Emeklisi 24; Subay Emeklisi 11; Eski Mebûs 2; Gazeteci 10; Serbest Hekim 3; Avukat 7; Din Adamı 7; Emlâk Sahibi 1. Bu aydına grup içerisinde Alemdâr Gazetesi sahiplerinden Refii Cevat, aynı gazetenin Neşriyat Müdürü Kadri, İkdâm Gazetesi Muhabirlerinden Osman Nuri, Refik Halit (Karay) ve Burhan (Felek) ve İfham Gazetesi Yazarlarından Toplumbilim Uzmanı Mustafa Suphi Beyler vardı. (Necdet Kurdakul, “81. Yıldönümünde Mahmut Şevket Paşa Suikastı”, **Toplumsal Tarih**, I/6, Haziran, 1994, s.6). (ss.6-11).

kalmaması için Sait Halim Paşa'yı Sadaret Kaymakamı olarak tayin etmişti. Bu hareketi İttihatçılar tarafından kabul edilmeyince Padişah, 12 Haziran'da Sait Halim Paşa'yı asaleten Sadrazam olarak tayin etmek zorunda kalmıştı. Sait Halim Paşa, Hariciye Nezareti'ni kendi üzerine alarak, Meclis-i Mebûsân Eski Reisi Halil Bey'i Şûrâ-yı Devlet Riyâseti'ne, Talat Bey'i Dâhiliye Nezâreti'ne, Osman Nizami Paşa'yı Nafia Nezâreti'ne, Süleyman Bostanî Efendi'yi Ticaret ve Ziraat Nezâreti'ne getirdi. Harbiye Nezâreti'ne de Başkumandanlık Vekâleti üzerinde kalmak üzere Ahmet İzzet Paşa tayin edildi. Diğer Nâzırlıklarda herhangi bir değişiklik olmadı⁵¹².

Sina Akşin'in deyimiyle İTC'nin “denetleme iktidarı”ndan tam iktidara geçmesi anlamına gelen bu hükümet⁵¹³, ilk iş olarak yukarıda bahsedilen Mahmut Şevket Paşa olayını araştırmış ve suçluları cezalandırmıştı. Bundan sonra da Balkan Savaşları'nın ülkede yaratmış olduğu fiili durumla uğraşmaya koyuldu⁵¹⁴.

Balkan Savaşı'nı bitiren Londra Antlaşması (30 Mayıs 1913), Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında barışı kurmuştu. Fakat Balkan devletleri savaş sırasında kazandıkları ganimetleri paylaşma konusunda sıkıntı yaşamaya başlamışlardı. Sıkıntı özellikle Makedonya'nın paylaşımında çıkıyordu. Bulgaristan, ittifakın başlıca kurucusu ve savaşta en fazla yükü çeken devlet olduğu iddiasıyla en fazla paya sahip olmak istiyordu. Bulgaristan'ın bu tutumu nedeniyle Sırbistan ve Yunanistan bir araya gelerek, 1 Haziran 1913'te ittifak antlaşması yapmıştı. Ayrıca Bulgaristan'la çıkabilecek bir savaş halinde Romanya'nın da desteğini sağlamışlardı. Yaşanan bu gerginlik 29 Haziran 1913'te II. Balkan Savaşı'nın başlamasına neden oldu⁵¹⁵.

Balkanlar'da ortaya çıkan savaş durumu İttihatçılar için uğrunda hükümet devirdikleri Edirne'nin geri alınması konusunda büyük bir fırsat doğurdu. Kabinede özellikle Dâhiliye Nâzırı Talat Bey'in başını çektiği bir grup bu fırsatı değerlendirmek için harekete geçilmesini savunurken, diğer bazı nazırlar çekimser duruyorlardı. Harbiye Nâzırı Ahmet İzzet Paşa ise, başarısızlık ihtimalini düşünerek kararsızdı. Özellikle orduda görev yapan İttihatçı genç subayların da desteğini alan savaş yanlıları

⁵¹² A. F. Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s.103.

⁵¹³ “Denetleme iktidarı” deyimi için bkz: S. Akşin, **Jön Türkler**, s.369.

⁵¹⁴ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s.211.

⁵¹⁵ II. Balkan Savaşı hakkında bkz: E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s.338-340; Y. H. Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, II/II, s.385-396.

ağır basmış ve Hükümet, Edirne'yi geri almak için harekete geçmeye karar vermişti. Bu karar üzerine harekete geçirilen ordu, büyük bir direnişle karşılaşmadan 21 Temmuz'da Kırklareli'ni ve 22 Temmuz'da da Edirne'yi düşman işgalinden kurtarmıştır. Daha sonra Meriç Nehri'nin sağ kıyısı, Edirne, Kırklareli ve Dimetoka Osmanlı Devleti'nde kalmak üzere 29 Eylül 1913 tarihinde Bulgaristan'la İstanbul Antlaşması imzalandı. Ayrıca Yunanistan'la da 14 Kasım'da Atina Antlaşması imzalandı⁵¹⁶.

a- Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı ve Ordu'da Gerçekleştirilen Tasfiyeler

II. Balkan Savaşı ile Edirne geri alınmış olmasına rağmen, devletin Rumeli toprakları elden çıkmıştı. Dolayısıyla sadece Edirne'nin geri alınmış olması, savaşın çok acı bir şekilde kaybedildiği gerçeğini ortadan kaldırmıyordu. Başarısızlıkta en büyük fatura doğal olarak orduya çıkarılmıştı. Bu yüzden zaman kaybedilmeden ordunun ıslah edilmesi gerekiyordu. Esasen ordunun ıslah edilmesi meselesi, Mahmut Şevket Paşa döneminde tartışılmaya başlanmıştı. I. Balkan Savaşını bitiren Londra Antlaşması'ndan sonra, Mahmut Şevket Paşa; ilk iş olarak Almanya'dan bir "*askerî ıslah heyeti*" getirmeyi planladı. Bu amaçla Alman İmparatoru II. Wilhelm'e başvurdu. İmparator bu başvuruyu olumlu karşılayarak 15 Haziran 1913'te, yani Mahmut Şevket Paşa'nın ölümünden dört gün sonra, Liman von Sanders başkanlığında bir askeri heyetin Türkiye'ye gönderilmesi emrini verdi⁵¹⁷. Mahmut Şevket Paşa'nın ölümünden sonra Harbiye Nâzırı olan Ahmet İzzet Paşa da, bu girişimi devam ettirmiş ve gerekli mukaveleler yapıldıktan sonra, Liman von Sanders Heyeti, 14 Aralık 1913'te İstanbul'a gelmiştir⁵¹⁸.

Ordunun teşkilatlanma sorunu Alman heyetlerinin desteği ile giderilmeye çalışılırken, bir taraftan da, belki örgütlenmeden daha önemli olan yaşlı subayların ayıklanması meselesi üzerinde durulmalıydı. Edirne'nin kurtarılması fırsatı ortaya çıktığı zaman genç subayların hemen müdahale etme isteğine rağmen, yaşlı subaylar genelde daha temkinli yaklaşılmasına taraftar bir tavır sergilemişlerdi. Buna rağmen,

⁵¹⁶ Edirne'nin geri alınışı hakkında bkz: E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s.341-347; Y. H. Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, II/II, s.421-431.

⁵¹⁷ Liman von Sanders, **Bir Alman Paşasının Çanakkale ve Filistin Hatıraları Askeri Tarih Encümeni'nin Cevaplarıyla, Türkiye'de Beş Sene**, (Yay. Haz: Muzaffer Albayrak), İstanbul, 2007³, s.23.

⁵¹⁸ Cemal Paşa, **Hatırat**, s.73-74.

İTC'nin de desteğini sağlamış olan genç subayların baskısı sonucu Edirne'nin ele geçirilmiş olması yaşlı subayların otoritesini sarsmıştı. İşte bu ortamda askerî bürokrasi içerisinde bir temizlik yapma fikri adeta ortak bir kanaat halini almıştı⁵¹⁹.

Genç subayların ve İttihatçıların bu kanaatini paylaştığı anlaşılan Harbiye Nâzırı Ahmet İzzet Paşa; Edirne'nin kurtarılmasından sonra subay sınıfını düzenlemek için Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Hadi Paşa'nın başkanlığında bir komisyon kurdu. Komisyonun görevi; Balkan Harpleri'nde üzerlerine aldıkları görevleri hakkıyla yerine getiremeyen, gerek yaşları, gerekse bilgileri itibarıyla artık istihdamı mümkün olmayan subayların isimlerini belirleyerek emekliye sevklerini sağlamaktı⁵²⁰. Komisyon yaptığı tahkikat neticesinde 163 üst düzey subayın emekliye sevkini kararlaştırdı. Emekliye sevk edileceklerin isimlerini belirleyen defter hazırlanmasına rağmen, Ahmet İzzet Paşa; “*bunların çoğu benim arkadaşımdır*” diyerek imza atma konusunda tereddüt göstermişti⁵²¹.

Bu sırada ordu içindeki genç İttihatçı subaylardan bir grup, “*Hürriyet Kahramanı*” Enver Bey'in Harbiye Nâzırı olması için girişimlere başlamıştı. Gerekçe olarak ta orduda yapılması planlanan geniş çaplı tasfiye hareketini ancak onun gerçekleştirebileceği ileri sürülüyordu. Başta Dâhiliye Nâzırı Talat Bey ve Sadrazam Sait Halim Paşa olmak üzere İttihatçıların özellikle sivil kanadı, bu talebi, Enver Bey'in yaşının genç ve rütbesinin düşük olması nedeniyle kabul etmek istemiyordu. Ancak bahsedilen genç subayların bu yöndeki baskıları sonuç vermiş ve karşı çıkanlar da Enver Bey'in nâzırlığını kabul etmek zorunda kalmışlardı⁵²².

Enver Bey'in Harbiye Nâzırı olması kararlaştırıldığı halde ortada bir sorun vardı. Teamüllere göre Harbiye Nâzırı olan kişinin en azından Mirliya (Tuğgeneral), yani Paşa olması gerekiyordu. Hâlbuki Enver Bey daha 18 Aralık 1913'te Miralaylığa (Albay)

⁵¹⁹ F. Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s.178.

⁵²⁰ S. N. Tansu, **İttihâd ve Terakkî İçinde Dönerler**, s.326.

⁵²¹ M. N. Turfan emekliye sevk edileceklerin sayısını 163 olarak verirken (M. N. Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi**, s.396), S. N. Tansu'ya komisyonun, paşa ve miralaylardan üçyüz kişilik bir liste hazırladığını iddia etmektedir. (S. N. Tansu, **İttihâd ve Terakkî İçinde Dönerler**, s.326). Ayrıca Ahmet Turan Alkan, Ahmet İzzet Paşa'nın hazırlanan defterdeki isimleri emekliye sevk konusunda tereddüt ettiğine dair söylentilerin, aslında onu Harbiye Nezareti'nden istifa ettirmek için ortaya atıldığını iddia etmektedir. (A. T. Alkan, **Ordu ve Siyaset**, s.222).

⁵²² Enver Bey'in Harbiye Nazırı olma süreci için bkz: M. R. Esatlı, **İttihat ve Terakki**, s.198-204; S. N. Tansu, **İttihâd ve Terakkî İçinde Dönerler**, s.317-325; S. K. İrtəm, **Meşrutiyetten Mütarekeye**, s.555-558.

terfi etmişti. Bu sorun da Bingazi ve Balkan Savaşları'nda göstermiş olduğu yararlılıklar göz önünde bulundurularak 1 Ocak 1914'te Miralvalığa terfi ettirilerek aşıldı⁵²³.

Böylece Paşa olan Enver, Talat Bey'in girişimleri sonucu 3 Ocak'ta istifa eden Ahmet İzzet Paşa'nın yerine 4 Ocak'ta Harbiye Nâzırı oldu. Enver Paşa, ilk iş olarak Ahmet İzzet Paşa zamanında sonuçsuz kalan tasfiye meselesini ele aldı. Önceden hazırlanmış olan emekliye sevk edilecekler listesi oldukça genişletilerek 1500'e çıkarıldı ve 7 Ocak 1914 tarihli bir Padişah İrâdesi ile bu subaylar emekliye sevk edildi⁵²⁴.

Yayınlanan Padişah İrâdesi'nde, 55 yaşın üstündeki subayların çoğunun emekli edileceği belirtilmişse de tasfiye sadece yaşlıları değil birçok genç subayı da kapsamıştı. Emekliye çıkarılanlar arasında 1908 İhtilali'ne hizmet etmeyenler, İTC'ye karşı olanlar ve askerî yetenekleri yeterli görülmeyen subaylar vardı. Dolayısıyla belirlenen şartlara uymadığı düşünülen birçok genç subay da emekliye ayrılmıştı. Hatta bazı kaynaklara göre Talat Bey, Enver Paşa'yı Harbiye Nezâreti'ne getirmeyi kabul ettiği zaman ona, İTC ile uyuşmadıkları gerekçesiyle, Mustafa Kemal, İsmet, Mahmut Kamil ve Kerim Beyler ile Galip Paşa gibi bazı subayların emekli edilmesini tavsiye etmişti. Ancak Enver Paşa, Galip Paşa dışında kalan diğerlerinin bu tür bir muameleye maruz bırakılmalarını reddetmişti⁵²⁵.

Ahmet İzzet Paşa, Enver Paşa'nın bu radikal tasfiye hareketini gençleştirme değil, abartıldığı gerekçesiyle çocuklaştırma olarak görmesine ve taraftarlarını koruyarak üst mevkilere getirdiği gerekçesiyle eleştirmesine rağmen, orduda uzun yıllardır özlenen itaat ve disiplini geri getirmiş olduğu için takdir etmektedir⁵²⁶.

Enver Paşa bu tasfiyelerle aslında genç, itaatkar ve dinamik bir ordu kadrosu kurmayı tasarlamıştı. Bunu belki bir ölçüye kadar da başardı. Ancak hem Enver Paşa'nın bu son tasfiyeleri, hem daha önce bahsedilen ve askerî bürokrasiyi tanzim eden

⁵²³ A. T. Alkan, **Ordu ve Siyaset**, s.221.

⁵²⁴ Kaynaklarda tasfiyeye tabi tutulan subayların sayısı konusunda ihtilaf vardır. S. N. Tansu ve M. R. Esatlı bu rakamı 1500 olarak verirken (S. N. Tansu, **İttihâd ve Terakkî**, s.327; M. R. Esatlı, **İttihat ve Terakkî**, s.206); L. V. Sanders ve S. K. İrtem bu rakamı 1100 olarak zikretmektedir. (L. v. Sanders, **Türkiye'de Beş Sene**, s.31; S. K. İrtem, **Meşrutiyetten Mütarekeye**, s.558).

⁵²⁵ S. N. Tansu, **İttihâd ve Terakkî İçinde Dönenler**, s.326-327; M. R. Esatlı, **İttihat ve Terakkî**, s.207-208.

⁵²⁶ A. İzzet Paşa, **Feryadım**, I, s.159-162.

kanunların uygulanması nedeniyle ordu içerisinde büyük bir gayr-i memnunlar zümresi ortaya çıkmıştı. Aynı şekilde sivil bürokrasideki tensikat ve tasfiye çalışmalarından mağdur olanları da bu gayr-i memnunlar zümresi içerisinde zikretmek gerekmektedir. Bastırılan, sürgünlere gönderilen siyasetçi, gazeteci ve aydınlar da hesaba katılırsa İTC karşısında geniş bir muhalefet platformunun oluşması her an beklenebilirdi. Fakat aniden başlayan I. Dünya Savaşı nedeniyle ülkede tartışılmaz bir otorite kuran İTC'ye karşı, savaş sonuna kadar etkili bir şekilde muhalefet edebilecek bir grup ortaya çıkmadı. Ta ki savaş mağlubiyetle sonuçlanıp İTC iktidardan düşünceye kadar. İleriki konularda görüleceği üzere mütareke imzalandıktan sonra İstanbul'a dönen siyasi sürgünler, burada bulunan ve bir şekilde İTC'nin hışmına uğramış gayr-i memnunlarla birlikte kısa sürede çeşitli partiler, dernekler ve gruplar kurarak İttihatçılardan intikam alabilmek için ellerinden geleni yapacaklardır. Dolayısıyla savaş, barış, ideoloji gibi üst söylem ve faaliyetlerin yanında bir de kişisel çıkar, iktidar hırsı gibi saiklerle ülkede çok sert bir mücadele yaşanacaktır.

II. BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİNDE İSTANBUL HÜKÜMETLERİ'NİN ASKERİ VE MÜLKİ BÜROKRASI ÜZERİNDEKİ TASARRUFLARI VE TASFİYELER

A) İTTİHÂT VE TERAKKÎ'NİN İKTİDAR'DAN DÜŞMESİ

11 Haziran 1913'te Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra kurulan Sait Halim Paşa Hükümeti, İttihât ve Terakkî'nin "*denetleme iktidarı*"ndan "*tam iktidar*"a geçmesi olarak değerlendirilmişti. Bu tarihten sonra ülke siyasetinin belirleyici unsuru olan İTC ve Hükümetleri, başta I. Dünya Savaşı olmak üzere çok büyük siyasi ve sosyal olaylarla karşı karşıya kalmışlardı.

İTC; 29 Ekim 1914 tarihinde Almanya'nın yanında girdiği I. Dünya Savaşı boyunca, koşulların da müsaadesiyle oldukça otoriter ve yetkeci bir yönetim anlayışı sergilemişti. Yukarıda detaylarıyla anlatıldığı üzere bastırılan muhalefetin İTC'ye karşı bir tehlike arz etmesi mümkün görünmüyordu. Ancak İTC'nin sahip olduğu iktidar gücüne karşı ilk tehdit hiç beklenmeyen bir yerden; Saray'dan gelmişti. 3 Temmuz 1918'de Sultan V. Mehmet Reşat'ın ölümüyle yerine 4 Temmuz'da Veliâht Vahdettin, VI. Mehmet Vahdettin unvanıyla tahta çıkmıştı⁵²⁷. Vahdettin'in Padişah olması İTC iktidarı açısından önemli bir sorundu. Çünkü yeni Padişah'ın öteden beri İTC'den uzak durduğu hatta nefret ettiği iddia ediliyordu⁵²⁸. Ayrıca, Sultan Reşat'tan farklı olarak Sultan Vahdettin daha mutlakîyetçi idi. Tahta çıktığı zaman Anayasa'ya bağlılık yemini etse de esasen babası Abdülmecit ve ağabeyi II. Abdülhamit gibi meşrutî yönetimden ziyade mutlak monarşi'yi tercih ediyordu⁵²⁹.

Padişah, İTC'ye karşı beslediği hislere rağmen tahta çıktığı zaman, adet olduğu üzere istifasını sunan Sadrazam Talat Paşa'yı tekrar Sadrazam olarak atadı. Ayrıca Sultan; Cülûs Hatt-ı Hümâyûnu'nu hazırlama görevini de Hükümet'e tevdi etti. Hükümet tarafından hazırlanan Hatt-ı Hümâyûn müsveddesi kendisine arz edilince buna

⁵²⁷ A. F. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s.38; Murat Bardakçı, *Şahbaba, Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları*, İstanbul, 1999⁶, s.77-80.

⁵²⁸ M. Bardakçı, *Şahbaba*, s.77.

⁵²⁹ M. Bardakçı, *Şahbaba*, s.96.

10 maddelik bir ekleme yaptı. Buna göre Padişah yeni Hükümet'ten; İslamiyet'in gerçek kurallarının uygulanmasını, Osmanlı Devleti'nin onur ve haysiyetinin korunmasına itina gösterilmesini, adalet dağıtımını ve güvenliğin sağlanması konusunda daha fazla gayret sarf edilmesini, halkın zorunlu ihtiyaç maddelerinin temini konusunda tedbirler alınmasını, üretimin arttırılması için çalışılmasını, siyasi suçlardan dolayı mahkûm veya sürgün bulunanların affedilmesini, âdî suçlardan ceza almış olanların mahkûmiyet müddetlerinin üçte birinin affını, savaş bölgeleri dışında kalan yerlerde sıkıyönetimin kaldırılmasını, genel hukuk ve maliyeye dair Hükümet Kararnameleri'nin Meclis-i Mebûsân'a sunulmasını, devlet memurlarının namuslu ve ehliyetli kişilerden seçilmesini ve devlet memurlarının kanuni gerekçe olmadıkça azil ve tebdillerinden kaçınılmasını istiyordu. Padişah'ın bu isteklerine, eklemelerden bazılarında kendi yetkilerini aşması gerekçesi ile Hükümet tarafından itiraz edilmişti⁵³⁰. Buna rağmen bu istekler, yeni Padişah'ın devlet işlerinde selefi gibi sessiz kalmayacağını gösteriyordu. Yani artık İTC'nin ülkedeki tek siyasi otorite olması gerçeğine gölge düşüyordu. Yine 23 Ağustos 1918'de Enver Paşa'nın Başkumandan Vekilliği unvanının "*Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi*" şeklinde değiştirilmesi de yeni Padişah'ın İTC'ye karşı tutumunu göstermesi açısından önemlidir⁵³¹.

Celal Bayar'ın "*kanlı bir irtica hareketinden başka bir şey olmayan 31 Mart Vak'ası'nda, Osmanlı Meclis-i Mebûsânı'ndaki Hizip Meselesi'nde, eski Hareket Ordusu Kumandanı Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın ölümü ile biten taklîb-i hükümet teşebbüsünde, bütün parti ihtilaflarında sinsî ve kirlî rolleri*"⁵³² olduğunu iddia ettiği Vahdettin'in Padişahlık tahtına oturması, İTC'ye muhalefet etmiş ve yıllardır ülkenin dört bir köşesinde sürgünde olan kişilerin yüreğine su serpmiştir⁵³³. Çünkü, Padişah'ın, Meşrutiyet'in ilanından beri ideolojik olmasa da kendisinin inanmadığı meşrutiyet rejimini yürütecek en etkili güç olan İTC'ye karşı şiddetli bir harekete

⁵³⁰ A. F. Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s.141-142; Padişah'ın bazı müdahalelerine itiraz etse de Hükümet; Padişah'ın isteklerinden "*mücrimîn-i siyasiyyeden mahbus veya muvakkaten menfi bulunanlardan ıslah-ı hâl edenlerle cerâim-i âdiyye eshabından sülûsân-ı müddet-i cezaîyyelerini ikmal eyleyenlerin afiv olunmak üzere defterlerinin tanzim ve takdimi*"ni kabul etmişti. Hatt-ı Hümayûn'un son şekli için bkz: İbnülemin Mahmut kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, IV, İstanbul, 1982³, s.1940-1941.

⁵³¹ Başmabeyinci Lütfi Bey, **Osmanlı Sarayının Son Günleri**, s.386-387.

⁵³² C. Bayar, **Ben de Yazdım**, I, s.6.

⁵³³ Tarık Mümtaz Göztepe, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında**, İstanbul, 1969, s.10.

girişmesi beklenebilirdi. Sultan Vahdettin'in İTC'ye karşı harekete geçmesi için ikinci neden de İtilaf Devletleri'nin, Osmanlı Devleti'ni, savaş döneminde azınlıklara karşı uygulanan politika ve savaşa girme konularında suçlamalarıydı. Dolayısıyla Padişah, bu suçlamaları ne kadar İTC'ye mal edebilirse bu meseleden o kadar az zararla sıyrılabileceğini düşünüyordu⁵³⁴.

Niyeti meşrutî bir rejimden ziyade mutlakiyetle ülkeyi yönetmek olan Padişah Vahdettin'e, çok hoşlanmadığı, hatta nefret ettiği İTC tasfiye edildikten sonra, kuracağı rejimi devam ettirebilmek için kendisine bağlı askerî ve sivil bir yönetici grubu gerekiyordu. Oysa yukarıda belirtildiği üzere bastırılmış olan muhalefet henüz İTC'ye alternatif olabilecek bir siyasi oluşum olarak ortaya çıkmamıştı. Bunun yerine tahtta kaldığı sürede kendisine bağlı bir grupla iş görmeye çalışacaktır. Sivil yöneticiler olarak akrabaları olan Tevfik Paşa ve Damat Ferit Paşa bu açıdan Sultan'ın güvенеbileceği kimselerdi⁵³⁵.

Bunların yanında Padişah'ın orduya da hâkim olması gerekiyordu. Ordu konusunda Padişah'ın üç alternatifi vardı. Birincisi Meşrutiyet'in ilanından sonra İTC'nin gerçekleştirdiği tasfiyelerle ordudan tard edilen veya emekliye sevk edilen çoğu alaylı yaşlı paşalardı. İkincisi Ali Rıza, Ahmet İzzet, Salih ve Şevket Turgut Paşalar gibi mektepli ancak yaşlı paşalardı. Bunlar genç mektepli subaylara göre saltanat makamına daha bağlıydılar. Üçüncü alternatif ise Meşrutiyet'in ilanı, 31 Mart İsyanı, Edirne'nin geri alınması gibi dönüm noktalarında İTC ile birlikte hareket etmiş olmalarına rağmen, çok fazla fırkacılığa bulaşmamış genç mektepli subaylardı. Mustafa Kemal Paşa'nın da dahil olduğu son zümreye, Padişah'ın kararları ve yönetim anlayışı kendi milliyetçilikleriyle çelişmediği sürece güvenilebilirdi⁵³⁶. Padişah, tahtta kaldığı süre içerisinde bu üç kesimden de mümkün olduğu kadar yararlanmaya çalışmıştır. İleride görüleceği üzere, Meşrutiyet'in ilanından sonra subay sınıfı içerisinde yapılan tasfiye, tenzil-i rütbe ve emekliye sevk uygulamalarından muzdarip olmuş subaylar, özellikle İTC döneminin uygulamalarını araştırarak ve sorumluları cezalandıracak kurumlarda

⁵³⁴ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919)**, I, İstanbul, 2004², s.36-37.

⁵³⁵ Padişah Vahdettin, tahta çıkar çıkmaz ilk iş olarak Tevfik Paşa ve Damat Ferit ile özel olarak görüşmüştür. (Orhan Koloğlu, **Son Sadrazam, Milli Mücadele Taraftarı Ahmet Tevfik Paşa**, İstanbul, 2007, s.89).

⁵³⁶ S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, I, s.39-40.

istihdam edileceklerdir. Bu uygulama sivil bürokrasi için de söz konusu olacaktır. Dolayısıyla hem yeni Padişah'ın İTC'ye bakış açısı hem de daha tahta çıkar çıkmaz siyaseten mahkûm veya sürgün edilmiş kimselerin affına dair istekleri her ne sebeple olursa olsun İTC'ye muhalif olmuş kesimleri umutlandırmıştı.

Vahdettin'in tahta çıkması, İTC muhaliflerinin çoğunu umutlandırırsa da Meşrutiyet yıllarının önde gelen muhaliflerinden eski Dersim Mebûsu Lütfi Fikri Bey'in, 23 Ağustos 1918'de Cenevre'den yeni Padişah'a gönderdiği rapor; en azından bazı muhaliflerin daha itidalli politikaya meyilli olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Lütfi Fikri Bey raporunda yeni Padişah'ı, "*meşrutiyetin ilk gerçek padişahı*" diye selamladıktan sonra, Meşrutiyet'in ilanı'ndan itibaren İTC ile muhalifleri arasındaki sert mücadeleyi ve bu mücadele sürecinde İTC'nin muhaliflerine karşı uygulamış olduğu baskıcı muameleyi tasvir ediyordu. Daha sonra Padişah'tan ilk Meşrutiyet Padişahı olarak, azınlık ve çoğunluk partileri arasındaki husumeti izale ederek halkın Kanûn-i Esâsî'ye taalluk eden haklarını kullanmasını sağlamasını istiyordu. Bu arada İTC'nin de "*Osmanlı Tarihi'nde benzerleri görülen öteki türediler gibi başıboş, temelsiz, gelip geçici kimseler*" olmadığını ve dönemin şartları gereği ortaya çıkmış, derin kökleri olan siyasi bir varlık olduğunu vurgulayarak, bunların top yekûn ortadan kaldırılması yerine memleket için faydalı bir hale getirilmesi çarelerine bakılması gerektiğini belirtiyordu. İTC mensuplarının yaklaşık on yıldır muhaliflere reva gördükleri baskı politikasını ihtilal dönemlerine özgü zorunlu hallerden olarak kabul eden Lütfi Fikri Bey; İTC'ye karşı intikam duygusu ile hareket edilmemesi gerektiğini ifade ederek, Padişah'tan, beklenen siyasi mücadelenin yasal sınırlar içerisinde yürütülmesi konusunda yardım talep ediyordu⁵³⁷. Lütfi Fikri Bey'in bu ılımlı görüşlerinin diğer muhalifler tarafından çok da paylaşılmadığı ilerleyen zamanlarda açık bir şekilde görülecektir.

İç politikada bütün bunlar yaşanırken 1918'in yaz ayları Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin savaş meydanlarındaki kötü gidişatına sahne oluyordu. 15 Eylül'de Makedonya Cephesi'nin, 19 Eylül'de de başlayan İngiliz taarruzu karşısında Filistin Cephesi'nin çökmesi, Osmanlı Hükümeti ve müttefiklerini savaşı durdurma çarelerini düşünmeye sevk etti. Osmanlı Hükümeti ilk adım olarak Berlin Büyükelçisi Rıfat

⁵³⁷ Başmabeyinci Lütfi Bey, **Osmanlı Sarayının Son Günleri**, s.402-408.

Paşa'yı müttefiklerin durumu birlikte müzakere etmeleri konusunda girişimlerde bulunması için görevlendirdi. Alman Hükümeti'nin; Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'un 8 Ocak 1918 tarihli 14 maddelik beyanatına dayanarak barış istemek hususundaki teklifi kabul edildi. Yine müttefikler her birinin ayrı ayrı müracaat etmeleri konusunda da mutabık kaldılar. Buna binaen Osmanlı Hükümeti, 5 Ekim'de İspanya Hükümeti'ne müracaat ederek Amerika Birleşik Devletleri nezdinde barış girişimlerinde bulunmasını istedi. Ancak bu girişim sonuçsuz kalacaktır⁵³⁸.

İttifak Devletleri'nin yenik olarak barış istemek zorunda kalması demek, bu ülkelerde iktidarı elinde tutan güçlerin sonu anlamına geliyordu. Çünkü yaklaşık dört yıl gibi uzun bir süre devam eden bu savaş döneminde karşılıklı olarak çok büyük bir düşmanlık güdülmüştü. Dolayısıyla savaşan hükümetlerin yerine yeni gelecek hükümetlerin, daha uygun barış koşulları sağlayacağı düşünülüyordu. Bu düşünce Osmanlı'nın müttefiklerinde sadece hükümet değişikliği ile kalmadı ve hükümet biçimleri de değişti. Bulgar Kralı Ferdinand tahttan feragat ederek (14 Ekim 1918) yerini oğlu Boris'e bıraktı. Almanya'da da İmparator tahttan çekildi ve Cumhuriyet ilan edildi (9 Kasım 1918). Avusturya-Macaristan'da ise İmparator Karl, 12 Kasım 1918'de tahttan feragat etti, ardından da Avusturya (13 Kasım 1918) ve Macaristan (16 Kasım 1918) Cumhuriyetleri kuruldu⁵³⁹.

Müttefikleri için geçerli olan nedenlerin Osmanlı Hükümeti için de geçerli olduğunu düşünen Sadrazam Talat Paşa⁵⁴⁰; bir taraftan ateşkes için girişimlerde bulunurken, diğer taraftan da istifa etmeye hazırlanıyordu. Ayrıca ABD'ye yapılan ilk müracaattan henüz sonuç alınmadan, ateşkes için esas muhatabın İngilizler olduğu bilinciyle İttihatçılığın ve İngilizlere yakınlığı ile bilinen İzmir Valisi Rahmi Bey'in telkinleri ve onun aracılığıyla İzmir Vilayet Yabancı İşleri Müdürü Charles Karabiber ve tüccar Edmond Giraud, 3 Ekim 1918'de İzmir'den Midilli'ye gönderildi. Ardından

⁵³⁸ Gotthard Jaeschke, "Mondros'a Giden Yol", **Bellekten**, XXVIII/109, Ankara, 1964, s. 141-143; Wilson Prensipleri'nin 12. Maddesi Osmanlı Devleti hakkındaydı. 12 Madde şöyle idi: "*Madde 12-Hali hazırdaki Osmanlı İmparatorluğunun Türk olan kısmına bilâitiraz bir hâkimiyet temini fakat eylevm Türk boyunduruğuna tâbi bulunan diğer milliyetler emniyeti mutlaka içinde mevcudiyetleri ve mezahimsiz olarak tamamii inkişafı imkânının tahtı tekeffüle alınması Çanakkale Boğazının beynelmilel teminat altında bütün milletlerin sefaini ticariyesinin serbestçe müruru için açık kılması*". (Âli Türkgeldi, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948, s.14).

⁵³⁹ S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, I, s.15-16.

⁵⁴⁰ Talat Paşa, 4 Şubat 1917 tarihinde Sait Halim Paşa'nın yerine Sadrazamlığa getirilmişti. (İ.M.K. İnal, **Son Sadrazamlar**, IV, s.1937).

Atina'ya geçen bu araçlar burada İngiliz Elçisi Lord Granville'i ziyaret ederek Osmanlı Devleti'nin barış talebini kendisine sundular. İngiliz Elçisi ise Türkiye'nin silahları bırakmaya hazır olduğunu Foreign Office'e bildirdi⁵⁴¹. Bu girişimler devam ederken İsviçre'nin Osmanlı Devleti'ndeki Elçisi, “savaşa sebep olan kabinenin iktidarda kaldığı süre içinde Büyük Devletler katında barışa el atmanın olumlu sonuç vermeyeceğini” iler sürerek bir anlamda mütareke için hükümetin istifa etmesi gerektiğini belirtti⁵⁴².

Hükümet üyelerinden bazılarının savaşın sürdürülmesi taraftarı olmasına rağmen, Talat Paşa Hükümeti, 8 Ekim'de istifa etti. Padişah istifayı kabul etti. Ancak yeni Hükümet kuruluncaya kadar görevlerine devam etmelerini istedi⁵⁴³.

B) MÜTAREKE DÖNEMİNDE İSTANBUL HÜKÜMETLERİNİN MÜLKÎ BÜROKRASİDE GERÇEKLEŞTİRDİKLERİ TASFİYELER

1) Ahmet İzzet Paşa Hükümeti (14 Ekim 1918-11 Kasım 1918)

Padişah, Talat Paşa'nın istifasını kabul ederken, Sadâret'e eski Sadrazam Tefik Paşa'yı düşündüğünü söylemişti. Bunun üzerine Talat Paşa, Tefik Paşa'nın yaşı itibariyle geçirilmekte olan sıkıntılı dönem için uygun olmayacağını, onun yerine ordu içerisinde saygınlığı olan Ahmet İzzet Paşa'nın daha iyi bir seçim olacağını belirtmişti⁵⁴⁴. Aynı zamanda Talat Paşa, yeni kurulacak hükümette İttihatçılardan en az iki kişi, özellikle de Maliye Nâzırı Cavit Bey'in bulunmasını şart koşmuştu. Padişah yeni hükümeti kurma görevini ilk önce eski Sadrazam Tefik Paşa'ya tevdi etti. Ancak Tefik Paşa'nın bütün çabalarına rağmen, hükümeti kuramaması üzerine Padişah, hükümeti kurma görevini Ahmet İzzet Paşa'ya verdi⁵⁴⁵. Tefik Paşa'nın bütün gayretlerine rağmen, hükümet kuramaması Paşa'nın İttihatçıları kabinesine sokmak

⁵⁴¹ (G. Jaeschke, “Mondros'a Giden Yol”, s.144). Celal Bayar İngiliz Elçisi'nin Charles Karabiber Bey'i kabul etmek istemediğini ve Giraud'a ise sadece Osmanlı Hükümeti'nin çok geç kaldığını söylediğini belirtmektedir. (C. Bayar, **Ben de Yazdım**, I, s.25).

⁵⁴² Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, I, İstanbul, 1991, s.10.

⁵⁴³ C. Bayar, **Ben de Yazdım**, I, s.6.

⁵⁴⁴ M. Ayışığı, **Ahmet İzzet Paşa**, s.149; Celal Bayar, Padişah'ın Talat Paşa'dan kimin sadarete getirilebileceği konusunda kanaatini sorduğunu, onunda Tefik Paşa ve Ahmet İzzet Paşa'nın isimlerini verdiği iddia etmektedir. (C. Bayar, **Ben de Yazdım**, I, s.6).

⁵⁴⁵ A. F. Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s.151.

istememesine bağlanmaktadır⁵⁴⁶; ki 14 Ekim’de Âtî gazetesine verdiği demeçte, Tevfik Paşa da bu iddiayı doğrulamaktadır. Tevfik Paşa, hükümeti kurmak için yeterli adam bulamadı iddialarını yalanlayarak kendisinin “*muhtelit*” (karma) bir kabine kurmak istemediği için kabineyi oluşturamadığını ileri sürüyordu⁵⁴⁷. Filozof Rıza Tevfik Bey anılarında; o dönemde İstanbul’da en etkin siyasal güç olan İttihatçıların, Tevfik Paşa’nın hükümetine almak için temasa geçtiği kişileri tehdit ederek, kendilerine karşı oluşacak bir kabineyi engellemeye çalıştıklarını iddia etmektedir⁵⁴⁸. Ahmet İzzet Paşa’ya göre de Tevfik Paşa’nın kabinesine almak istediği Reşit Akif Paşa, Aristidi Paşa, Ali Rıza Paşa gibi tanınmış devlet adamlarından bazıları da devletin içinde bulunduğu bu zor şartlarda görev almak istemiyorlardı⁵⁴⁹.

Tevfik Paşa, bütün çabalarına rağmen hükümeti kuramayınca; Padişah da Sadareti 14 Ekim 1918’de Müşir unvanı ile Ahmet İzzet Paşa’ya tevdi etmişti. Bu görevlendirme üzerine çalışmaya başlayan Ahmet İzzet Paşa; aynı gün içerisinde Harbiye Nezâreti’ni de üzerine alarak kabinesini oluşturmuş ve Padişah’a sunmuştu⁵⁵⁰.

Bünyesinde barındırdığı İttihatçı Nâzırlar⁵⁵¹ nedeniyle “*dümdar*” (artçı)⁵⁵² kabine diye tanımlanan yeni Hükümet; 19 Ekim 1918’de Meclis-i Mebûsân’da okunan programında, ülkenin içinde bulunduğu durumda öncelikli siyasetin bir an evvel savaşı durdurma çarelerini aramak olduğunu vurguladıktan sonra İTC tarafından her ne sebeple olursa olsun idarî ve askerî kararlarla uzaklaştırılmış olanların serbest

⁵⁴⁶ M. Ayıışı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, s.151.

⁵⁴⁷ **Âtî**, 14 Teşrin-i Evvel 1334, No:277.

⁵⁴⁸ Rıza Tevfik, **Biraz da Ben Konuşayım**, (Yay. Haz. Abdullah Uçman), İstanbul, 1993, s.34-35.

⁵⁴⁹ Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, II, (Yay. Haz: Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), İstanbul, 1993, s.13.

⁵⁵⁰ Ahmet İzzet Paşa Hükümeti şu isimlerden oluşuyordu: Sadrazam ve Harbiye Nâzırı: Müşir Ahmet İzzet Paşa, Şeyhülislam: Ömer Hulusi Efendi, Şura-yı Devlet Reisi, Ayân’dan Reşit Akif Paşa, Dahiliye Nâzırı: Sofya Sefir-i Sabıkı İstanbul Mebusu Fethi Bey, Hariciye Nâzırı: Roma Sefiri Nabi Bey (Vekaleten), Adliye Nâzırı: Şeyhülislam-ı Esbak Hayri Efendi, Maliye Nâzırı: Cavit Bey, Maarif Nâzırı, Nâzır-ı Esbak Said Bey, Nafia Nâzırı: Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Esbak Reis-i Sânisî Ziya Paşa, Ticaret ve Ziraat Nâzırı: Ziya Paşa (Vekaleten), Evkaf-ı Hümayûn Nâzırı: Ayândan Abdurrahman Şeref Bey, Bahriye Nâzırı: Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Rauf Bey, Posta, Telgraf ve Telefon Nâzırı: Abdurrahman Şeref Bey (Vekaleten), İaşe Nâzırı: Hilal-i Ahmer Müfettişi-i Umûmisi Celal Muhtar Bey. (**Âtî**, 15 Teşrin-i Evvel 1334, No:278; İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci ve I. ve II. Meşrutiyet**, I, Ankara, 1996, s.323; M. Ayıışı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, s.152-153).

⁵⁵¹ Yeni Hükümette görev alan Nâzırlardan Adliye Nâzırı Hayri Efendi ve Maliye Nâzırı Cavit Bey resmen İttihatçı iken Dahiliye Nâzırı Fethi Bey bu Partiden yeni ayrılmıştı. Bahriye Nâzırı Rauf Bey ise Donanmada İttihatçı diye tanınmış olmasına rağmen resmen parti mensubu değildi. (M. Ayıışı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, s.153).

⁵⁵² S. Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, I, s.16.

bırakıldıklarını ve vilayetlere bu yönde emirlerin iletildiğini bildiriyordu. Ayrıca siyaseten mahkûm olmuş olanların affı için hazırlanacak kanun layihasının kısa süre içerisinde Meclis-i Mebûsân'a sunulacağını haberi de veriliyordu⁵⁵³. Zaten yukarıda belirtildiği üzere Padişah tahta çıktığı zaman Talat Paşa Hükümeti'nin hazırlamış olduğu Cülûs Hatt-ı Hümayûnu'na siyasi nedenlerden dolayı mahkûm olanların affedilmesi hakkında bir madde eklemiş ve Talat Paşa Hükümeti de bunu kabul etmişti. Böylece Ahmet İzzet Paşa Hükümeti de Padişah'ın bu isteğini yerine getirmiş olacaktı ki, yukarıda Lütfi Fikri örneğinde görüldüğü üzere İTC tarafından mağdur edilmiş olan muhalifler yeni Padişah tahta çıkar çıkmaz zaten dönemin değiştiğini fark etmeye başlamışlardı. Bu tarihten itibaren birçok muhalif ülkeye dönmeye ve tekrar siyaset sahnesine çıkmak için fırsat kollamaya başlamıştı. Ancak yeni hükümetin programında özellikle vurgulanan önemli bir nokta vardı. Memleketin selametini ve milletin huzurunu sağlamanın tek yolunun kanunlara uyulması ve uymayanların cezalandırılması olduğu kabul edilerek, idareyi zaafa uğratanlara, eşitsizliklere, adaletsizliklere sebebiyet verenlerin faaliyetlerine artık meydan verilmeyeceğine dair teminat verilmesine rağmen, bunu yaparken yeni hükümetin “*tedrice riayet*” edeceği belirtiliyordu⁵⁵⁴. Bu *tedrice riayet* kavramı, özellikle İttihatçılara ve onun uzantıları olarak görülen askerî ve sivil bürokrasiye karşı sert bir tasfiye politikası başlatılmasına taraftar olan çevrelerin pek hoşuna gitmeyecektir. Çünkü İttihatçı hükümetin istifasıyla başlayan yeni dönemin en belirgin özelliği, hem Mondros Mütarekesi ile işgal hareketlerine girişecek olan İtilaf Devletleri'nin, hem de başta Padişah olmak üzere yeni dönemde iktidara talip olan, meşrutiyet döneminin iktidar denklemi dışında kalmış muhalif kesimlerinin sahip oldukları sert İttihatçı düşmanlığıydı. Özellikle Talat Paşa Hükümeti'nin istifasıyla yavaş yavaş toparlanmaya başlayan muhaliflere göre sadece hükümetin istifası yeterli değildi. İttihatçı idarenin dayanağı olan bürokrasinin derhal ve kökten tasfiye edilmesi gerekiyordu.

⁵⁵³ İ. Güneş, **Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyet**, I, s.324.

⁵⁵⁴ İ. Güneş, **Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyet**, I, s.324.

a- Mondros Mütarekesi'nin İmzalanması (30 Ekim 1918)

Ahmet İzzet Paşa, 14 Ekim'de hükümetini kurduktan sonra 19 Ekim'de Meclis-i Mebûsân'da okuduğu programında, hükümetin önceliğinin ABD Başkanı Wilson'un prensipleri çerçevesinde adil bir barış sağlamak olduğunu belirtmişti. Daha önce hem ABD hem de İtilaf Devletleri nezdindeki mütareke girişimlerinden henüz bir sonuç alınmamıştı. Bu sırada Kut-ül Amare Savaşlarında esir alınmış olan İngiliz Generali Charles V. F. Townshend; esareti sırasında kendisine gösterilen hoş ve şerefli muameleye karşılık İtilaf Devletleri nezdinde arabulucu olabileceğini belirten bir mektubu, 15 Ekim 1918'de Bahriye Nâzırı Rauf (Orbay) Bey'e gönderdi. Rauf Bey'in bu mektubu Ahmet İzzet Paşa'ya iletmesi üzerine Paşa, General Towshend'i İstanbul'a çağırdı ve kendisiyle bir görüşme yaptı. Yapılan görüşmeler üzerine Towshend, 18 Ekim 1918'de İngiltere'nin Akdeniz Filosu Komutanlığı nezdine gönderildi⁵⁵⁵.

General Towshend aracılığı ile gerçekleştirilen girişim kısa sürede sonuç vermiş ve İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Calthorpe, 23 Ekim'de Ahmet İzzet Paşa'ya bir telgraf göndererek Osmanlı Devleti ile mütarekenin imzalanmasına İtilaf Devletleri adına kendisinin memur edildiğini ve bir an evvel Osmanlı murahhaslarının belirlenerek gönderilmesini istemiştir⁵⁵⁶.

Mütareke girişimlerinin bu şekilde sonuçlanması ile yeni bir sorun çıkmıştı, ki o da Osmanlı Devleti adına görüşmelere kimlerin murahhas olarak gönderileceği meselesiydi. Ahmet İzzet Paşa, Amiral Calthorpe'tan gelen telgrafi Padişah'a sunmak üzere huzura kabul olduğunda Padişah; murahhas olarak kimlerin tayin edileceğini sormuştu. Sadrazam, Hükümet'in Nurettin Paşa, Kurmay Başkanı Sadullah Bey ve Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey'le Hariciye'den bir iki katip göndermek niyetinde olduklarını belirtmişti. Ancak Padişah, mütareke görüşmelerini yapacak heyette, dört yıl boyunca birbirine düşman olmuş iki ordunun subaylarının karşı karşıya gelmesinin doğru olmayacağını belirterek heyette subayların bulunmasını doğru bulmamıştı. Ayrıca Padişah, mütareke görüşmelerine kendisinin Damat Ferit başkanlığında bir heyeti

⁵⁵⁵ Charles V. F. Townshend, **Esir İngiliz General'in Kaleminden Kût'ül-Amare Zaferi, Irak Seferi ve Esaret**, (Tercüme:Tarih-i Asker-i Osmâni Encümeni, Sadeleştirme: Recep Ahışalı), İstanbul, 2007, s.646-650; Ruf Orbay, **Cehennem Değirmeni, Siyasî Hatıralarım**, I, İstanbul, 2000², s.58-60.

⁵⁵⁶ **Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Gnkur. Bşk. Harb Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1962, s.29

göndermek istediğini belirtince Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, “*bu zat uzun zamandan beri devlet hizmetinde bulunmamış ve âdeta deli gibidir*” diyerek karşı çıkmıştı⁵⁵⁷.

Sadrazam’ın karşı çıkmasına rağmen Padişah, Damat Ferit’i mütareke heyetine dahil etme konusunda ısrarcı davranıyordu. Bunun üzerine Heyet-i Vükelâ’yı toplayan Sadrazam, Padişah’ın emrini açıklayınca bütün üyeler karşı çıkarak, Nurettin Paşa’nın yerine Bahriye Nâzırı Rauf Bey tayin edilmiş ve bu karar bir mazbata halinde Padişah’a sunulmuştu⁵⁵⁸.

Padişah’ın Damat Ferit üzerinde ısrar etmesinin nedeni yukarıda da belirtildiği üzere kritik durumlarda olabildiğince kendisine ve saltanata sadakatinden emin olduğu kimseleri iş başına getirmek isteğinden kaynaklanıyordu. Ayrıca Padişah, I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti’nin müttefiki olan kralların başına gelenlerden çekindiği için kendi taç ve saltanatını koruyacak bir kişiyi göndermek istiyordu. Ancak Hükümetin istifa tehdidi karşısında geri adım atan Padişah; “*Hilâfet-i Celile ve Saltanat-ı Seniye ve Hanedân-ı Osmanî hukukunun tamam-ı mahfûziyyetinin temini*” hakkında bir talimatın verilmesi şartıyla hükümetin belirlediği murahhas heyetini kabul etmişti⁵⁵⁹.

Padişah’ın da kabul etmesiyle, Bahriye Nâzırı Rauf Bey, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Kurmay Yarbay Sadullah Bey’den oluşan Osmanlı Mütareke Heyeti, katip olarak tayin edilen Âli Bey’de beraber olmak üzere 24 Ekim 1918’de “*Peykişevket*” torpido kruvazörü ile İzmir’e hareket etti. Daha sonra 26 Ekim’de “*Muzaffer Römorkörü*” ile İzmir’den hareketle Midili Adası’na giderken yolda İngiliz Harp Gemisi Liverpool Kruvazörü’ne geçmişler ve aynı gün Mondros Limanı’na varmışlardı. Burada Amiral Calthorpe ve Rauf Bey arasında yapılan görüşmede resmi müzakerelerin 27 Ekim’de başlatılması kararlaştırılmıştır⁵⁶⁰.

27 Ekim sabahı başlayan görüşmelerde öncelikle daha önce Osmanlı murahhaslarına verilmemiş olan İtilaf Devletleri’nin mütareke projesi okunmuş ve bu proje çerçevesinde müzakereler başlatılmıştı. Müzakereler dört gün muhtelif saatlerde

⁵⁵⁷ A. İ. Paşa, **Feryadım**, II, s.23.

⁵⁵⁸ A. İ. Paşa, **Feryadım**, II, s.25.

⁵⁵⁹ S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, I, s.53.

⁵⁶⁰ **T. İ. H.**, I, s.30-31.

yapılan beş oturumda bitirilmiş ve Osmanlı Devleti adına I. Dünya Savaşı'nı sonuçlandıran Mondros Mütarekesi 30 Ekim 1918'de imzalanmıştı⁵⁶¹.

b- Mülkî Bürokraside Tasfiyelerin Başlaması

İTC iktidarının savaş yıllarındaki politikalarına karşı muhalefet, henüz tanınmış muhalifler buldukları sürgün yerlerinden Dersaadet'e dönmeden basında başlamıştı. 1908 İhtilali'nden sonra gelen hürriyet ortamında tam bir patlama yaşayan basın faaliyetleri ve hiçbir dönemde olmadığı kadar artan gazete ve dergi sayısı ve çeşitliliği İTC'nin otoritesini güçlendirerek yavaş yavaş muhalifleri tasfiyesiyle azalmış ve özellikle savaş yılları boyunca basına sıkı bir askeri ve siyasi sansür uygulanmıştı⁵⁶². 1918 yılı yaz aylarından itibaren hükümet, basın üzerindeki sansür baskısını kontrollü bir şekilde yumuşatma kararı aldı. İlk adım olarak Matbuat Müdürü Vekili Aziz Bey, 9 Haziran 1918'de basına yaptığı açıklamada hükümetin siyasi sansürün kaldırılması kararı aldığını açıkladı. Bu kararın basının hükümeti siyasi yönlerden eleştirmesine izin verilirken, Refik Halit (Karay) Bey gibi muhalif kalemlerin yazılarına da müsaade edildi⁵⁶³.

Henüz muhaliflerin örgütlenemediği, belli başlı bir gazeteye sahip olamadığı bu dönemde mevcut basın genelde İttihatçı olduğu için eleştiriler de ılımlıydı. Çoğunlukla harp yıllarının yolsuzlukları üzerinde duruluyordu. Ancak Talat Paşa Hükümeti'nin istifası ve Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin kurulmasından sonra (14 Ekim 1918), durum değişti. Eski muhalif yazarlar basında daha fazla boy göstermeye başladılar⁵⁶⁴. Örneğin Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin kurulduğu gün Sabah Gazetesi, bir ilan vererek yarından itibaren gazetenin başyazılarını ünlü muhaliflerden Ali Kemal'in yazacağını duyuruyordu⁵⁶⁵.

⁵⁶¹ T. İ. H, I, s.32-33.

⁵⁶² Basına uygulanan sansür daha Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girmeden evvel 25 Temmuz 1914 tarihinde başlamıştı. Askerî idarece yayınlanan talimata uygun hareket etmeyen gazete ve ajansların derhal lağvolunacağı ve bir daha başka bir adla yayınlanamayacağı bildirilmişti. (Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet, Bir Devrin İcyüzü 1908-1018**, İstanbul, 1989², s.177).

⁵⁶³ Orhan Koloğlu, **Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918, Zaferi Nihai'den Tam Teslimiyete**, İstanbul, 2000, s.44-45.

⁵⁶⁴ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya –Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar-**, İstanbul, 1969, s.127.

⁵⁶⁵ T. M. Göztepe, **Vahideddin Mütareke Gayyasında**, s.32.

Dolayısıyla, Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, kurulduğu günden itibaren bir yandan savaşı sonlandırmak için mütareke imzalama yolları ararken, bir yandan da iç politikada alevlenen İttihatçı-İtilafçı mücadelesiyle baş başa kalmıştı. Muhalifler tarafından İttihatçı olarak değerlendirilen hükümet, sert bir şekilde eleştiriliyordu. Ahmet İzzet Paşa'ya göre gizli açık bütün eleştirilerin sebebi İTC'ye mensup bütün memurların derhal değiştirilmemesinden kaynaklanıyordu⁵⁶⁶.

Muhaliflerin beklentileri ve basında çıkan tasfiye haberleri üzerine yeni Dahiliye Nâzırı Ali Fethi Bey bir açıklama yapmak zorunda kalmıştı. Ali Fethi Bey, bütün vilayetlere bir tamim yayınlayarak memurlardan kanun ve adalete uygun olarak görevlerine devam etmelerini istedi. Ayrıca tamimde Nezaret'in takdirine mazhar olmak isteyen memurların kanunlara uygun hareket etmeleri gerektiği ve mükâfat ve cezalandırmanın, liyakatin yanında buna göre de tayin edileceği belirtiliyordu⁵⁶⁷.

Yeni Hükümet bürokraside top yekûn bir tasfiyeye karşı oldukça mesafeli davranmasına rağmen, gerek ülke içerisindeki muhalefetin dozunu arttırmamak, gerekse artık iyiden iyiye hissedilen İtilaf Devletleri etkisini engellemek için tasfiyenin ilk sinyallerini vermeye başlamıştı⁵⁶⁸. Muhaliflerin istediği gibi İttihatçı memurlara karşı top yekûn bir tasfiye hareketini “*bir takım açları doyurmak için bütün eski memurlara bir anda yol verilmesi, böyle bir önemli zamanda idare çarkını durdurmak olurdu*” diye değerlendiren Ahmet İzzet Paşa; özellikle kötü şöhreti ile tanınmış birçok memuru birer ikişer değiştirmeye başlamıştı⁵⁶⁹.

Bu değişiklikler dönemin basınına “*Aziller-Tayinler*” başlığı altında yansiyordu. Hükümet'in kurulmasından bir gün sonra Âtî gazetesi; Dâhiliye Nezâreti Müsteşarlığı'na Heyet-i Teftişîye Müdür-i Umûmîsi Hamit Bey'in, Kars Mutasarrıflığı'na Batum Mutasarrıflığı Vekili Cemil Bey'in, Maliye Müfettişliği'ne Birinci Sınıf Maliye Müfettişliği'nden emekli olup tekrara muvazzafa alınan Cemal Bey'in tayin edildikleri haberini veriyordu⁵⁷⁰. Yine İhtiyat Küçük Zabıt Mektebi Müdür-i Umûmîsi Müttekâid Mirliya Ahmet Fevzi Paşa tekrar hizmet-i muvazzafa

⁵⁶⁶ A. İ. Paşa, **Feryadım, II**, s.26.

⁵⁶⁷ **Âtî**, 16 Teşrîn-i Evvel 1334/14 Ekim 1918, No:279.

⁵⁶⁸ Bünyamin Kocaoğlu, **Mütarekede İttihatçılık, İttihat ve Terakki Fırkasının Dağılması (1918-1920)**, İstanbul, 2006, s.209.

⁵⁶⁹ A. İzzet Paşa, **Feryadım, II**, s.26.

⁵⁷⁰ **Âtî**, 15 Teşrîn-i Evvel 1334/15 Ekim 1918, No:278.

alınarak İstanbul Muhafızlığı'na tayin olunmuştu⁵⁷¹. Bu son iki isimde olduğu gibi asker veya sivil emekli bürokratların tekrar hizmet-i muvazzafa alınarak bir göreve tayin edilmesi ileride görüleceği üzere İstanbul Hükümetleri'nin sıkça başvuracakları bir yöntem olacaktır. Bu yöntem çoğunlukla, İttihatçılar tarafından haksız yere emekliye sevk veya meslekten azledildiği düşünülen kişilerin mağduriyetlerini giderme adına yapılacaktır.

Aynı günlerde İttihatçılar zamanında kötü şöhretleri ile tanınmış ve özellikle İtilaf Devletleri ile muhaliflerin tepkisini çekecek birçok vali ve mutasarrıfın da azledildiği görülmektedir. Örneğin Hüdavendigâr Valisi İsmail Hakkı Bey⁵⁷², Halep Vilayeti Polis Müdürü Sadettin Bey ve İçel Mutasarrıfı Mahmut Ata Bey⁵⁷³ kanuna muhalif hareketleri nedeniyle; Aydın (İzmir) Valisi Rahmi Bey, verilen emirlere uymadığı için ve Kastamonu Valisi Atıf Bey ile Musul Valisi Memduh Bey, Ermeni Tehciri sırasında şiddet uyguladıkları gerekçeleriyle azledilmişlerdi. Âtî gazetesinde verilen bu azil haberlerinin devamına göre daha birçok vali ve mutasarrıf tasfiyeye tabi tutulacaktır⁵⁷⁴. Yine Kavaklı Kazası Kaymakamı İdris Kemal Bey de “*aczinden ve nüfuz-ı me'mûriyeti sû-i istimâlından dolayı*” azledilmişti⁵⁷⁵.

Bu tayin ve azillerin yanında Ahmet İzzet Paşa, daha önce çeşitli cephelerde beraber savaştığı yetenekli subayları bir takım görevlere getirdi. Bu bağlamda istifa eden Harbiye Müsteşarı İsmail Hakkı Paşa'nın yerine 24 Ekim 1918'de 3. Kolordu Kumandanı İsmet (İnönü) Bey'i tayin ederken⁵⁷⁶, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti'ne de Cevat (Çobanlı) Paşa'yı getirdi⁵⁷⁷.

Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin genelleştirmemesine rağmen peyderpey başlattığı bu tasfiye hareketleri daha sert politikalar bekleyen muhalifleri memnun etmemişti. 2 Kasım 1918'de İkdâm gazetesinde çıkan imzasız başyazıda, Hükümet'in bir an evvel icraata girişmesi isteniyordu. Kastedilen icraat ise İttihatçı memurların tasfiyesiydi. Hükümetin buna yeltenmemesine ve üstelik yaptığı yeni tayinlerle göreve

⁵⁷¹ Âtî, 24 Teşrîn-i Evvel 1334/24 Ekim 1918, No:287.

⁵⁷² Âtî, 24 Teşrîn-i Evvel 1334/24 Ekim 1918, No:287.

⁵⁷³ M. Ayıışığı **Ahmet İzzet Paşa**, s.160.

⁵⁷⁴ Âtî, 25 Teşrîn-i Evvel 1334/25 Ekim 1918, No:288.

⁵⁷⁵ M. Ayıışığı **Ahmet İzzet Paşa**, s.160.

⁵⁷⁶ Âtî, 25 Teşrîn-i Evvel 1334/25 Ekim 1918, No:288; M. Ayıışığı **Ahmet İzzet Paşa**, s.160-161.

⁵⁷⁷ M. Ayıışığı **Ahmet İzzet Paşa**, s.160-161.

getirdiği kişilere bakıldığında bu hükümet de İttihatçı bir hükümetti. Bu kanıyı yıkmak için yapılması gereken İttihatçıların top yekûn tasfiyesi idi. Ancak burada yazar, yine de temkini elden bırakmıyor ve bütün memurların da “*sen İttihatçısın*” denilerek tasfiyeye tabi tutulmalarının doğru olmayacağını ve ayrımın sağlıklı bir şekilde yapılmasını istiyordu⁵⁷⁸. Bu temkinli yaklaşıma Celal Nuri Bey de Âtî gazetesine yazdığı makalesinde katılıyordu. Celal Nuri’ye göre bizde inkılâpta olsa ihtilalde olsa, büyük değişikliklerin gerçekleşeceği iddia edilse de hiçbir şey değişmiyordu. Eski idareden şikâyet eden insanlar iktidara geldiklerinde, aynı koltuklarda aynı icraatları devam ettiriyorlardı. Bu sefer öyle olmaması için geçmişin “*usûl-i dairesinde*” ortadan kaldırılması ve yeni döneme uygun yeni idarenin kurulması gerekiyordu⁵⁷⁹. 6 Kasım tarihli Âtî gazetesinin verdiği habere göre, Dahiliye Nezareti, Polis Müdürü Nihat Bey’i değiştirmeye karar vermişti. Nezaretçe Nihat Bey’in namus ve vicdanına emniyet tam olmakla birlikte yeni dönemde önemi daha fazla artan bu göreve daha aktif ve ehliyetli bir kişinin getirileceği duyuruluyordu. Gazeteye göre; gerek Polis Müdüriyeti’nde gerekse diğer kurumların hepsinde görev yapan üst düzey memurların pek çoğu hükümet-i sabıka taraftarıdır. Ancak, sırf bu nedenle bütün memurları tamamen değiştirmeye çalışmak idarede anarşiye yol açacağı gerekçesiyle, tasfiye ve tayinler peyderpey ve tedricen yapılacaktır⁵⁸⁰.

Celal Nuri’nin geçmişin “*usûl-i dairesinde*” ortadan kaldırılması fikri, aslında Hükümet’in yapılacak icraatlarda yöntem olarak programında ifade ettiği “*tedric*” politikasına uygundur. Ancak hem tasfiyelerin yaygınlaştırılmaması hem de yukarıda bahsedildiği üzere yeni tayinlerde muhaliflerin gözünde İttihatçı olarak bilinen İsmet Bey gibi subayların iş başına getirilmesi, Hükümet’in sert bir şekilde eleştirilmesine neden oluyordu. II. Meşrutiyet’in ilanından önce hürriyet taraftarlarının en önemli lideri olarak bilinen Ahmet Rıza Bey bile I. Dünya Savaşı sırasında görev yapan bütün kişilerin azledilmesi gerektiğini iddia ederek Hükümet’e yükleniyordu⁵⁸¹. Bütün bu eleştirilerin üzerine 1/2 Kasım 1918 gecesini İttihat ve Terakki önderlerinden Talat, Enver ve Cemal Paşaların yurt dışına çıkması Hükümet’in durumunu iyice sarsmıştı.

⁵⁷⁸ “Hükümetin Vaziyeti”, **İkdâm**, 2 Teşrîn-i Sâni 1334/2 Kasım 1918, No:8702.

⁵⁷⁹ Celal Nuri, “Seciyesizlik, Kararsızlık”, **Âtî**, 27 Teşrîn-i Evvel 1334/24 Ekim 1918, No:290.

⁵⁸⁰ **Âtî**, 6 Teşrîn-i Sâni, 1334/6 Kasım 1918, No:300.

⁵⁸¹ A. İ. Paşa, **Feryadım**, II, s.26-27.

Savaş suçlusu olarak görülen İTC Hükümetleri ve İttihatçı önderlere karşı Hükümet'in harekete geçmemesi muhalifler tarafından en fazla eleştirilen konuların başında geliyordu. Esasen 10 Ekim 1918'de açılan Meclis-i Mebûsân'da, savaş sırasında İTC Hükümetleri'nde görev yapan Nâzırların yargılanması için bir temayül doğmuştu. 19 Ekim'de Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin programı okunurken Ertuğrul (Bilecik) Mebûsu Şemsettin Bey, Hükümet'in dahili sulh ve sükunu sağlayabilmesi için harp yıllarında gerçekleştirilen zulüm ve faciaların müsebbiplerini ortaya çıkarması gerektiği üzerinde durdu. Uzun tartışmalara neden olan bu istek sonuçsuz kalmıştı. Ta ki, başta Talat, Enver ve Cemal Paşalar olmak üzere İttihatçı liderlerden bazılarının 1/2 Kasım 1918 gecesi yurt dışına çıkmalarıyla bu mesele daha sert bir şekilde gündeme geldi. Divaniye Mebusu Fuat Bey ve arkadaşları 2 Kasım'da Meclis-i Mebûsan'a bir takrir vererek Sait Halim ve Talat Paşa Hükümetleri üyelerinin Divan-ı Âlî'ye sevklerini istediler. 4 Kasım'da Meclis-i Mebûsân'da yapılan görüşmelerden sonra takririn Meclis-i Mebûsân'ın Beşinci Şubesine gönderilmesine karar verildi. Beşinci Şube, 6 Kasım 1918'de yaptığı ilk toplantısı ile yapacağı sorgulamaların çerçevesini belirlemiş ve 9 Kasım'da Sait Halim Paşa'nın sorgulanmasından başlayarak 19 Aralık tarihine kadar 16 toplantı yapmıştı. Sait Halim Paşa'dan başka, Çürüksulu Mahmut, İbrahim Ahmet Şükrü, Ahmet Nesimi, Abbas Halim, Halil, Cavit, Ali Münif, Mustafa Şeref, İsmail Canbolat, Hüseyin Haşim, Kemal, Hayri, Musa Kazım gibi dönemin hükümet üyesi bey ve paşaları Beşinci Şube tarafından sorgulanmıştır⁵⁸².

Hükümet'in başlattığı bu sınırlı tasfiye hareketleri ve Meclis-i Mebûsân'da İTC Hükümetleri'ne karşı esen hava, İttihatçı liderleri bir karar aşamasına getirmişti. İTC'nin tamamen feshi veya program ve isim değiştirerek yine siyasi hayatına devam etmesi. Esasen İTC'deki kafa karışıklığı daha Mütareke imzalanmadan önce ortaya çıkmıştı. Meclis-i Mebûsân'daki İttihatçı mebûslardan bazıları bir araya gelerek "*Osmanlı Hürriyetperver Avâm Fırkası*"nı kurmuşlardı⁵⁸³. Kuruluş tarihi kesin olarak belli olmayan yeni fırka İstanbul Mebusu Ali Fethi Bey ve Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey önderliğinde kurulmuştu. Fırkayı kuranlar İTC karşıtı olduklarını iddia etseler de kamuoyunu ikna edememişlerdi. Sonuç olarak Damat Ferit Hükümeti

⁵⁸² B. Kocaoğlu, *Mütarekede İttihatçılık*, s.223-227.

⁵⁸³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, II, Mütareke Dönemi*, İstanbul, 1986, s.71.

döneminde 6 Mayıs 1919 tarihinde üyelerinin “*İttihât ve Terakkî Fırkası erkân ve azayısı sabıkasından*” olmaları gerekçesiyle feshedilmiştir⁵⁸⁴.

Mondros Mütarekesi ile mağlubiyet ağır bir şekilde tescillendikten sonra 1-5 Kasım 1918 tarihleri arasında İTC'nin son kongresi toplandı. Kongrede iki tez çarpışıyordu. Birinci görüşe göre fırka artık miadını doldurmuştur ve gereksizdir. Diğer bir görüşe göre ise, fırka, eski sabıkalı liderlerden arındırılarak, yeni bir programla kamuoyu karşısına çıkmalıydı. Sonuçta kongre ikinci fikri benimseyerek yeni fırkanın programını belirlemek üzere bir komisyon kurulmasına karar vermişti⁵⁸⁵. Böylece kendi kendisini fesheden İTC'nin yerine 9 Kasım 1918 tarihinde üyeleri eski İttihatçılar olan Teceddüt Fırkası kurulmuştur. Yeni fırkanın reisliğine Âyân'dan Hüseyin Hüsnü Paşa, yardımcılıklarına da İstanbul Mebûsu İsmail Canbolat ve M. Şemsettin (Günaltay) Beyler seçilmişlerdir⁵⁸⁶.

Bu sırada İttihat ve Terakki'nin I. Dünya Savaşı sırasında izlediği politikaların baş aktörleri olan İttihatçı liderler Talat, Enver ve Cemal Paşalar ile Merkez-i Umûmî Azalarından Dr. Nazım, Dr. Bahattin Şakir, Dr. Rusuhi, eski valilerden Azmi ve Bedri Beyler 1/2 Kasım 1918 gecesini bir Alman torpidosuyla yurt dışına çıkmışlardı⁵⁸⁷.

İTC önderlerinin yurt dışına kaçışları Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'ni çok zor duruma düşürdü. Zaten İttihatçı olarak değerlendirilen Hükümet, bir de bu kaçışlara göz yumduğu gerekçesiyle eleştirilmeye başlanmıştı. Dönemin basını hem kaçan İttihatçı liderler, hem de Hükümet aleyhinde müthiş bir kampanya başlatmıştı. Bu ortamda, Hükümet'in Berlin Büyükelçisi Rıfat Paşa aracılığı ile Alman makamlarına, firarilerin iadesi için yaptığı girişimler de göstermelik olarak değerlendiriliyor ve hükümet paşaların kaçışına göz yummakla suçlanıyordu⁵⁸⁸. Basında ve kamuoyundaki tasfiyecilerin sesleri gittikçe daha gür bir şekilde çıkmaya başlamıştı⁵⁸⁹.

Hükümete karşı başlatılan bu kampanyaya Padişah da katılmıştı. İttihatçı liderlerin kaçışından sonra Padişah, Âyân Reisi Ahmet Rıza Bey ve Âyan Azalarından

⁵⁸⁴ T. Z. Tunaya, **Siyasal Partiler**, s.71-74.

⁵⁸⁵ Osman Demirbaş, **İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Milli Mücadele**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1999, s.45.

⁵⁸⁶ T. Z. Tunaya, **Siyasal Partiler**, II, s.92.

⁵⁸⁷ C. Bayar, **Ben de Yazdım**, I, s.89-90.

⁵⁸⁸ B. Kocaoğlu, **Mütarekede İttihatçılık**, s.75-76.

⁵⁸⁹ M. Tayyip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesi'nden Sivas Kongresine**, I, Ankara, 1959, s.7.

Abdurrahman Şeref Efendi'yi Ahmet İzzet Paşa'ya göndererek İttihatçılığı ile bilinen nâzırların hükümetten çıkarılmasını istedi. Ancak Sadrazam, Kanûn-i Esâsî'ye göre Padişah'ın sadece nâzırların tayinini tasdik edebileceğini, azletme yetkisinin olmadığını ileri sürdü. Padişah'ın ısrarlı davranması üzerine Sadrazam Ahmet İzzet Paşa 9 Kasım 1918'de istifasını Padişah'a sundu⁵⁹⁰. Böylece İttihatçı karşıtlarının ve bütün muhaliflerin istedikleri gerçekleşmiş oluyordu.

2) Tevfik Paşa Hükümetleri Dönemi (11 Kasım 1918-3 Mart 1919)

a- Hükümet'in Kuruluşu ve Karakteri

Ahmet İzzet Paşa'nın istifası üzerine Padişah, yeni hükümeti kurma görevini eski sadrazamlardan Tevfik Paşa'ya tevdi etti. Tevfik Paşa da çalışmalara başlayarak 11 Kasım 1918'de kabinesini oluşturarak Padişah'ın onayına sundu⁵⁹¹. İçerisinde hiçbir İttihatçı nâzır bulunmadığı gibi Maarif Nâzırı Rıza Tevfik Bey haricinde tanınmış muhalifler de yoktu⁵⁹². Dolayısıyla yeni kabine tam anlamıyla bir "*Saray Kabinesi*" görünümüne sahipti.

I. Dünya Savaşı, mağlup devletlerde yönetim sistemlerinin değişmesine ve monarşilerin yıkılmasına neden olmuştu. Bir istisna olarak Mondros Mütarekesi imzalandığı halde Osmanlı Hanedanının yıkılmaması, Sultan Vahdettin'in cesaretlenmesine ve gasp edilmiş haklar olarak gördüğü meşrutiyet idaresini bir kenara bırakarak mutlakiyete dönüş yolları aramasına yol açmıştı. Padişah bu amacını gerçekleştirebilmek için olabildiğince İttihatçıları tasfiye ederek üst düzey makamlara

⁵⁹⁰ T. M. Göztepe, **Vahideddin Mütareke Gayyasında**, s.47-48.

⁵⁹¹ Kabine şu isimlerden oluşuyordu: Sadrazam: Tevfik Paşa, Şeyhülislam: Haydarizade İbrahim Efendi, Hariciye Nâzırı: Mustafa Reşid Bey, Dahiliye Nâzırı: Çürüksulu Mahmut Bey, Harbiye Nâzırı: Abdullah Paşa, Bahriye Nâzırı: Rıza Paşa, Şura-yı Devlet: Damat Şerif Paşa, Maliye Nâzırı: Abdurrahman Bey, Maarif Nâzırı: Doktor Rıza Tevfik Bey, İaşe Nâzırı: Muzaffer Bey (Vekil), Adliye Nâzırı: Haydar Molla, Ticaret ve Ziraat Nâzırı: Kostaki Vayani Efendi, Evkaf Nâzırı: İzzet Bey, Nafia Nâzırı: Ziya Paşa, Posta Telgraf ve Telefon Nâzırı: Oskan Efendi (kendisi Avrupa'da olduğu için kabul etmemiş, daha sonra (29 Aralık) Yusuf Franko Paşa tayin edilmiş). (**İkdam**, 11 Teşrin-i Sâni 1334/11 Kasım 1918, No:8712; **Âti**, 12 Teşrin-i Sâni 1334/12 Kasım 1918, No:304; A. F. Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s.163-164; S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, I, s.79).

⁵⁹² "*Filozof*" diye adlandırılan Rıza Tevfik Bey, Meşrutiyet öncesinde ve ilanı sırasında İTC içerisinde çalışmış hatta Meşrutiyet'in ilanından sonra mebûs seçilerek Meclis-i Mebûsân'a girmişti. İttihât ve Terakkî'nin önde gelen simaları arasında gösterilen Rıza Tevfik Bey, daha sonra muhalefete geçerek Hürriyet ve İtilaf Fırkası içerisinde bulunmuştu (T. M. Göztepe, **Vahideddin Mütareke Gayyasında**, s.51).

kendisine bağılı kişileri getirmek istiyordu. Aslında, Talat Paşa Hükümeti istifa ettiği zaman Sadrazamlık görevini ilk anda dünürü Tefvik Paşa'ya tevdi etmesi, Padişah'ın bu niyetine uygundu. O dönemde şartlar nedeniyle gerçekleşmeyen bu durum, mütarekenin imzalanmasından sonra hem muhalefetin, hem de Padişah'ın baskıları sonucu Ahmet İzzet Paşa'nın istifasıyla gerçekleşti⁵⁹³.

İttihatçılıkla itham edilen Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin istifası üzerine Padişah'ın önünde iki hükümet alternatifi kalıyordu. Birincisi bir ihtiyarlar kabinesi, yani “*Jön Türk*” olmayan, Meşrutiyet öncesi devlet adamlarından oluşan bir kabine; ikincisi ise muhalif, yani başta HİF olmak üzere muhalefet fırkalarının kurduğu, İttihatçı olmayan “*Jön Türk*” kabinesi olabilirdi. Ancak ülkeyi mutlakiyetle yönetmek isteyen Padişah'ın, ideolojisi kendi politik amaçlarına uygun düşse de toplumsal tabanı hiçbir zaman İTC kadar yaygın olamayan ve zaten henüz örgütlenememiş HİF'e iktidarı teslim etmesi düşünülemezdi. Alternatifleri ve amaçları bu şekilde özetlenebilecek olan Padişah; İTC'nin dağılma aşamasına geldiği, muhalefetin dikkate değer bir organizasyondan mahrum bulunduğu bu dönemde oluşan siyasi boşluğu, Sina Akşin'in deyimi ile çoğunluğu ihtiyar devlet adamlarından oluşan bir “*Saray Fırkası*” ile doldurmaya çalıştı⁵⁹⁴.

Padişah'ı bu türlü davranmaya ve “*mutlakiyete dönüş*” olarak adlandırılabilir politikalara cesaretlendirecek ortam da mevcuttu. İTC iktidarı döneminde mevcut durumları sarsılmış istibdat devrinin tasfiye edilmiş kesimleri henüz müstakil örgütlere sahip olmadıkları için Padişah'a yanaşarak “*ülkeyi kurtarmak için saltanat tacı ve tahtı etrafında toplanmak gerekir*” şeklinde telkinlerde bulunuyorlardı⁵⁹⁵.

Tefvik Paşa Hükümeti, başta iki gün sonra İstanbul'a gelecek olan İtilaf Devletleri donanmalarını İttihatçı izi taşımayan bir kabineyle karşılama olanağını elde etmiş olan Padişah olmak üzere, İttihatçı karşıtları tarafından olumlu karşılanmıştı. Nitekim iki gün sonra yani 13 Kasım 1913'te İtilaf Devletleri'ne ait gemiler İstanbul Boğazı'na demirleyerek İstanbul'u fiilen işgal etmişlerdi⁵⁹⁶.

⁵⁹³ A. İ. Paşa, **Feryadım**, II, s.337.

⁵⁹⁴ S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, I, s.79-81.

⁵⁹⁵ A. İ. Paşa, **Feryadım**, II, s.38.

⁵⁹⁶ S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, I, s.79.

Yeni hükümeti olumlu bulanların yanında, olumsuz görenler de vardı. Kumandanı bulunduğu Yıldırım Orduları Grubu ile VII. Ordu Karargâhı 7 Kasım 1918'de lağvedilen Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a geri çağrılarak Harbiye Nezâreti emrine verilmiş ve tam da İtilaf Donanmaları'nın geldiği gün olan 13 Kasım'da İstanbul'a gelmişti. İstanbul'a gelir gelmez istifa etmiş Sadrazam Ahmet İzzet Paşa ve Rauf Bey'le görüştü. Mustafa Kemal Paşa, bu görüşmelerde Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin istifa etmesinin hata olduğunu ileri sürerek, Tevfik Paşa Hükümeti'nin Meclis-i Mebûsân'da güvenoyu almasının engellenerek, Ahmet İzzet Paşa başkanlığında yeni bir hükümet kurulmasını teklif etti. Ahmet İzzet Paşa'yı da ikna eden Mustafa Kemal Paşa, Rauf, Ali Fethi ve İsmail Canbolat Beyler Meclis-i Mebûsân'da Tevfik Paşa Hükümeti'ne karşı propagandaya başladılar⁵⁹⁷. Bu grubun bütün uğraşlarına rağmen, 19 Kasım'da Meclis-i Mebûsân'da yapılan güven oylaması hükümet lehine sonuçlanmış ve Tevfik Paşa Hükümeti görevine devam etmiştir⁵⁹⁸.

Hemen hemen hepsi İTC listelerinden seçilmiş olan Meclis-i Mebûsân üyeleri, Hükümet'e güvenoyu vermelerini, şayet güvenoyu vermezlerse Padişah'ın ve Tevfik Paşa'nın bunu bahane ederek Meclis-i Mebûsân'ı feshedebileceği ihtimalini ileri sürerek meşrulaştırmaya çalışmışlardı. Ancak, oylama Hükümet'in istediği şekilde çıkmasına rağmen, kısa bir süre sonra Meclis-i Mebûsân feshedilecektir⁵⁹⁹.

b- Mülkî Bürokraside Tasfiyeler

Mütareke döneminde İstanbul Hükümetleri'ni bürokraside bir tasfiye yapmaya zorlayan üç sebep vardı Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

1- İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında Ermeni ve Rum azınlıklarına karşı büyük haksızlıklar yaptığını iddia ediyorlardı. Dolayısıyla bu haksızlıkları yapanların şiddetli bir biçimde cezalandırılmalarını istiyorlardı. Savaş dönemi hükümetlerinde görev almış nâzırların yargılanmasıyla başlayan bu süreç, yavaş yavaş bu hükümetlerin icra edicileri olmaları hasebiyle büyük küçük dönemin bütün memurlarını kapsayacak şekilde genişliyordu. Savaş döneminin bütün günahlarını

⁵⁹⁷ R. Orbay, **Cehennem Değirmeni**, I, s.224.

⁵⁹⁸ A. F. Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s.167.

⁵⁹⁹ R. Orbay, **Cehennem Değirmeni**, I, s.225.

İttihatçılara yüklemek isteyen hükümetlerin de uygulamalarıyla başlatılan yargılamalar, geniş tasfiyelere yol açacaktır.

2- İTC, Meşrutiyetin ilanından itibaren çok sert bir devr-i sâbık politikası güderek bürokrasiyi kendi ideolojisine göre düzenlemişti. Bu politikalar uygulanırken yapılan geniş tasfiyeler nedeniyle mağdur duruma düşenler muhalefete geçmişlerdi. Hem Meşrutiyet döneminin bastırılmış muhalefeti, hem de mağdur bürokratları İTC'nin iktidardan düştüğü, hatta siyasal hayattan silinmek üzere olduğu bu dönemde kendi yaşadıkları mağduriyetlerin rövanşını almak için harekete geçmişlerdi. Bunun en kısa yolu, devr-i sâbıkın muhaliflerinin iktidara, devr-i sabıkın dışarıda bıraktığı bürokratların da tekrar devlet kademelerine yükselmesi idi.

3- I. Dünya Savaşı sona ermiş ve mütareke imzalanmıştı. Böylece ülkede çok farklı bir dönem başlamıştı. Yer yer işgallerin başladığı, büyük toprak kayıplarının yaşandığı bir ülkede bürokrasinin de hem ideolojik olarak hem de idari olarak yeniden örgütlenmesi gerekiyordu.

Bu üç nokta birlikte düşünüldüğünde, hem Tevfik Paşa döneminde hem de sonraki mütareke hükümetleri döneminde gerçekleştirilen tasfiyelerde tehcir suçlularının cezalandırılması, İttihatçı memurların tasfiyesi, devr-i sabık mağdurlarının mağduriyetlerinin giderilmesi ve idareyi yeniden düzenleme gibi amaçların birbirine karıştığı görülmektedir. Bu çalışmada daha çok devr-i sabıkın bürokrasi üzerindeki hâkimiyeti kırılarak yaratılmaya çalışılan yeni bürokrasi üzerinde durulacaktır.

Tevfik Paşa, 19 Kasım 1918'de Meclis-i Mebûsan'da okuttuğu Hükümet Programı'nda, önceliğin "*devlet ve millet-i Osmaniye'nin şeref ve haysiyeti ile kabil-i telif bir sulh yapmak*" olduğunu açıklamıştı. Bunun yanında iç politika meselesine de değinen programa göre, birkaç seneden beri devam eden kanunsuz icraatların hızlı bir şekilde izalesiyle hiçbir fark gözetmeksizin bütün ahalinin memleketin imkânlarından eşit bir şekilde yararlanması için gereken önlemler alınacaktır. Ayrıca dahilde huzur ve sükunu sağlamak için devr-i sâbıkta mazlum ve mağdur olanların durumları düzeltilecektir⁶⁰⁰.

Hükümet'in programında taahhüt ettiği bu icraatlar üzerine Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nden beklediğini bulamayan kesimler tekrar tasfiye isteklerini dillendirmeye

⁶⁰⁰ İ. Güneş, **Türk Parlamento Tarihi**, I, s.327.

başlamışlardı. Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin devrilmesinde rolü olduğunu düşünen insanlar, emeklerinin karşılığını alabilmek için faaliyete geçmişlerdi. Bu tür kişiler gerek sadâret, gerekse diğer nezâretlerde danışmanlık ve müsteşarlık gibi görevlere getirilmişlerdi⁶⁰¹.

Nezâretler ve merkezî dairelerin yanı sıra taşralarda da başta vali ve mutasarrıflar olmak üzere dâhiliye örgütünde büyük değişikliklerin yaşanacağına dair söylentiler yayılmaya başlamıştı. Bu amaçla yeni Dâhiliye Nâzırı Mustafa Arif Bey'in, vali ve mutasarrıfların bir listesini hazırlattığı basına yansımıştı⁶⁰². Aynı zamanda Âtî gazetesi de, Dâhiliye Nâzırı'nın bütün emekli ve azledilmiş valilerin bir listesinin çıkarılması için emir verdiğini duyuruyordu⁶⁰³.

13 Kasım'da İstanbul'u fiilen işgal etmiş olan İtilaf Devletleri için o dönemde en fazla üzerinde durulan konu I. Dünya Savaşı sırasında azınlıklara karşı uygulanan politikalarıydı. İtilaf Devletleri'nin de baskısıyla Heyet-i Vükelâ, 21 Kasım'da yaptığı toplantıda özellikle azınlıklara karşı uygulanan politikaları soruşturmak ve sorumluları cezalandırmak için çeşitli komisyonlar kurulmasına karar verdi. Bu bağlamda Dâhiliye Nezâreti de harekete geçerek bir "*Tedkîk-i Seyyiât Komisyonu*" kurdu. Eski Bitlis Valisi Mazhar Bey'in Riyâseti'nde, Adliye Nezâreti Umûr-ı Hukûkiye Müdür Muâvini Haralambos, Mülkiye Müfettişlerinden Emin, Hüseyin Hüsnü ve İstanbul İstinâf Mahkemesi Azasından Artin Beylerden oluşan beş kişilik komisyon, 24 Kasım 1918'den itibaren Emniyet-i Umûmiye Dairesi'nde görevine başladı. Görevinde tamamen bağımsız olacağı belirtilen bu komisyon, Memûrîn Muhâkemât Kanunu'nun vermiş olduğu yetkiye göre, kötü hali ihbar edilen memurları araştırıp, haklarında suç isnat olunanları tutuklayabilecekti⁶⁰⁴.

Komisyon çalışmalarını sürdürürken öncelikli olarak haklarında ihbar olan görevliler hakkında soruşturma başlatacaktı. Soruşturmalarda bölgelerin üst düzey bürokratlarının görüşlerine başvurulacaktı. Bu durum aslında önemli bir sorundu. Çünkü dönemin bürokrasisi –hem ihbar edilenler, hem de bilgisine başvuru alanlar– hemen hemen tamamen İttihatçıların eseri olduğu için bu soruşturmaların sağlıklı

⁶⁰¹ A. İ. Paşa, Feryadım, II, s.46.

⁶⁰² B. Kocaoğlu, **Mütarekede İttihatçılık**, s.210.

⁶⁰³ **Âtî**, 13 Teşrin-i Sâni 1334/13 Kasım 1918, No:305.

⁶⁰⁴ Ferudun Ata, **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargulamaları**, Ankara, 2005, s.64-65.

olacağı şüpheliydi. Bu yüzden Hükümet, bütün kurumlarda büyük bir İttihatçı temizliğine girişecektir⁶⁰⁵.

Tedkîk-i Seyyât Komisyonu kurulduktan sonra ilk olarak Ermeni tehciri sırasında ihmalleri ve sû-i istimalleri görülen vali ve mutasarrıfları sorgulamaya başladı. Bu sözden olmak üzere Komisyon Eski Diyarbakır Valisi Dr. Reşit, Eski Sivas Valisi Muammer, Eski Musul Valisi Memduh ve Eski Erzincan Mutasarrıfı Macit Beyleri sorguladı. Merkezdeki komisyonun bütün soruşturmaları tek başına yürütmesi büyük zorluklara ve gecikmelere neden olduğu için Hükümet, aynı yetkilerle taşralara da komisyonlar gönderdi⁶⁰⁶. Bunlardan biri olan İzmir Tetkîk-i Seyyât Komisyonu'nun kurulduğu haberi, İzmir'de bulunan İttihatçı karşıtı çevrelerce büyük bir coşkuyla karşılanmıştı⁶⁰⁷.

Dâhiliye Nezareti, Tetkîk-i Seyyât Komisyonu'nun bu çalışmalarının yanı sıra Hükümet'in başlattığı tasfiye işlemi de bütün hızıyla devam ediyordu. Dâhiliye Kalem-i Mahsus Müdürü Fuat Bey'in yerine Babanzâde Şükrü Bey atanırken, Sivas Valisi Sabit, Konya Valisi Muammer ve Hüdavendigâr Valisi Tahsin Beyler görevlerinden alınmış, yerlerine yeni valiler tayin edilmişti. Ayrıca Aydın Valiliği'ne de Beyrut Eski Valisi Ethem Bey verilmiştir. Bu valilerin yanı sıra birçok mutasarrıfın da ya görevlerinden alındığı ya da yerlerinin değiştirildiği gözlenmektedir. Bu kapsamda Bolu Mutasarrıfı Abdülkadir Bey'in yerine Çatalca Mutasarrıfı Haydar Bey atanırken, Çatalca Mutasarrıflığı'na da Karahisar-ı Sahib Mutasarrıfı Vehbi Bey tayin edildi. Yine Kozan Mutasarrıfı İhsan Bey'in yerine Trablusşam Mutasarrıfı Şükrü Bey, Yozgat Mutasarrıfı İsmail Hakkı Bey'in yerine de Genç Mutasarrıfı Leon Efendi atanmışlardı⁶⁰⁸. Ayrıca Cebel-i Bereket Mutasarrıfı Hüsnü ve Mersin Mutasarrıfı Galip Beylerin azilleriyle, Cebel-i Bereket Mutasarrıflığı'na eski Divaniye Mutasarrıfı Emin; Mersin Mutasarrıflığı'na da eski Dıraç Mutasarrıfı Mahmut Mahir Beyler tayin edilmişlerdi⁶⁰⁹. Bu görevden alma ve atama faaliyetlerinde azınlıkların da etkin rol oynadıkları görülmektedir. Örneğin Adana Valisi Nazım Bey, bölge Ermenilerinin valinin İttihatçı

⁶⁰⁵ B. Kocaoğlu, **Mütarekede İttihatçılık**, s.188-189.

⁶⁰⁶ **Âtî**, 16 Kânûn-i Evvel 1334/16 Aralık 1918, No:337.

⁶⁰⁷ Zeki Arıkan, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim1918-8 Eylül 1922)**, Ankara, 1989, s.48.

⁶⁰⁸ B. Kocaoğlu, **Mütarekede İttihatçılık**, s.211.

⁶⁰⁹ **Âtî**, 6 Kânûn-i Evvel 1334/6 Aralık 1918, No:328.

olduğu yönündeki şikayetleri sonucunda görevinden azledilmişti⁶¹⁰. Yerine de eski Kastamonu Valisi Galip Bey atanmıştı⁶¹¹.

Azınlıkların bu konudaki etkinlikleri sadece bazı bürokratların azil ve tayin edilmesi ile sınırlı değildi. Dâhiliye Nezareti, azınlık üyesi 4 mutasarrıf ve 15 kaymakamın yeniden atanmak için Nezarete başvurmaları gerektiğini ilan etti. 1 Aralık 1918 tarihinden itibaren de Ermeni ve Rum memurlar mutasarrıflık, kaymakamlık, genel müdürlük ve mülkiye müfettişliklerine atanmaya başladılar. Bu sözden olmak üzere, Timo Leon Efendi'nin Dâhiliye Memurîn Müdüriyeti'ne atandığı görülmektedir⁶¹².

Hükümet'in uyguladığı tasfiye politikası sadece vali, mutasarrıf ve kaymakam gibi üst düzey bürokratları kapsamıyordu. Aynı zamanda hem İstanbul'daki merkezi dairelerde hem de taşralarda küçük memurlar tasfiye edilmeye başlanmıştır. Her vilayette valiler kendi maiyetlerinde çalışan memurların sicillerini inceleyerek buna göre görevine devam edip edemeyeceklerine karar veriyordu. Valilerin çalışmalarının yanında bir de Dâhiliye Nezareti'ne bağlı "*Vilâyet Memûrîn Komisyonu*" kurulmuştu. Bu komisyon, vilayetlerden gelen tahkikat evrakına göre memurlar hakkında gereken kararı veriyordu⁶¹³.

Hükümet, memurları tasfiye ederken çoğu zaman çok basit gerekçelere dayanıyordu. Örneğin Sadrazam Tevfik Paşa, Maarif Nâzırı Rıza Tevfik Bey'den iki memurun işten çıkarılmasını istemişti. Rıza Tevfik Bey, gerekçesini sorduğu zaman "*Efendim o iki kişi Bâb-ı Âlî Baskını sırasında İttihatçılara çok yardım etmişler ve telefon tellerini kesmişlerdir*" diye cevap vermişti. Rıza Tevfik Bey, uzun yıllar ülkenin kaderine hakim olmuş İttihatçıların birden bire tasfiye edilemeyeceğini ve şayet buna teşebbüs edilirse idare mekanizmasının felç olacağını kabul etmekle beraber Sadrazam'ın bu isteğini yerine getirmek zorunda kalmıştı. Zaten kendi iddiasına göre,

⁶¹⁰ B. Kocaoğlu, **Mütarekede İttihatçılık**, s.211.

⁶¹¹ **Âtî**, 25 Kânûn-i Evvel 1334/25 Aralık 1918, No:346; Galip Bey'in anlaşılmasız sebeplerden dolayı hiçbir zaman Adana'daki görevine başlamadığı anlaşılmaktadır. Bkz: Kâmil Erdeha, **Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler**, İstanbul, 1975, s.303-306.

⁶¹² S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, I, s.143-144; Doğu Ergil, **Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Ankara, 1981, s.91.

⁶¹³ **Âtî**, 26 Kânûn-i Evvel 1334/26 Aralık 1918, No:347.

bu tür müdahaleler nedeniyle rahatsız olan Dâhiliye Nâzırı Mustafa Arif Bey ile birlikte Nâzırlıktan istifa etmişlerdi⁶¹⁴.

Bu dönemde bir de harp sırasında askere alınan memurların yerine istihdam edilen vekil memurlar meselesi çıkmıştı. Harp sona erdiği için geri dönen memurların yerine alınmış olan vekil memurların işten çıkarılmasına karar verilmişti. Çıkarılanlar arasında istihdam edilmiş çok sayıda hanım vekil memur da vardı⁶¹⁵.

Hükümet, bir taraftan İttihatçı memurları ayıklarken, diğer taraftan bunların yerine yukarıda belirtildiği üzere özellikle yeni dönemin politikasına uygun kişileri göreve getiriyordu. Bu durum da doğal olarak bir takım uygunsuzluklara neden oluyordu. Örneğin Hüdavendigâr Valisi Hazım Bey; vilayet valilerinden bazılarının mevcut hükümeti destekleyen fırkalara mensup olduklarını ileri sürerek ilgili makamlardan bunların tebdillerini istiyordu. Vali'nin bu şikayeti üzerine şiddetli İttihatçı karşıtlığı ile bilinen Alemdar Gazetesi; bir önceki Hüdavendigâr valisi İsmail Safa Bey'in vilayet memurlarını özellikle İttihatçılardan seçtiğini ve bu memurların "*tehcir, irtişâ ve irtikâb*" gibi suçların evrakını ortadan kaldırdığını ileri sürerek, eğer yeni vali tarafsız olacaksa öncelikle bu yapılanları tetkik etmesi gerektiğini belirtiyordu⁶¹⁶.

Özellikle İttihatçı karşıtı çevrelerin üzerinde durdukları en önemli konulardan birisi de Meclis-i Mebûsân'ın tasfiyesi meselesi idi. Çünkü mevcut Meclis, İttihatçılar döneminde yapılan seçimle göreve gelmişti ve mebuslar İttihatçı olarak değerlendiriliyordu. Dolayısıyla, bürokrasinin İttihatçı diye tasfiye edildiği bir ortamda böylesi bir Meclis-i Mebûsân'ın muhafaza edilmesi beklenemezdi. Her konuda Hükümeti eleştirmesi ve hükümetin istediği "*Aff-ı Umûmî*" gibi kanunları geciktirmesi nedeniyle Tevfik Paşa Padişah'a başvurmuş ve Padişah'ın da kabul etmesiyle 21 Aralık 1918'de çıkarılan Padişah İrâdesiyle Meclis-i Mebûsân feshedilmiştir⁶¹⁷. Böylece Hükümet, İttihatçıların hakim oldukları kurumlardan birisinden daha kurtulmuş oluyordu.

⁶¹⁴ R. Tevfik, **Biraz da ben Konuşayım**, s.39-41.

⁶¹⁵ **Âti**, 24 Kânûn-i Evvel 1334/23 Aralık 1918, No:345.

⁶¹⁶ **Alemdâr**, 6 Kânûn-i Sâni 1335/6 Ocak 1919, No:23-1333.

⁶¹⁷ **Âti**, 22 Kânûn-i Evvel 1334/22 Aralık 1918, No:343; A. F. Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s.169.

Meclis-i Mebusan'ın çıkarmakta geciktiği Aff-ı Umûmî Kanunu meselesi, Meclis feshedildikten sonra bir Hükümet Kararnâmesi ile halledildi. 23 Aralık 1918 tarihinde yayınlanan “*Aff-ı Umûmî Kararnâmesi*”ne göre Sultan Vahdettin'in tahta çıkış tarihi olan 3 Temmuz 1918 tarihine kadar icra edilmiş olan siyasi suçlardan dolayı mahkûm olmuş veya takibata uğramış olanlar haklarındaki karar kesinlik kazansın veya kazanmasın affedilmişlerdi. Ancak bazı azınlık gruplarının tehcirinden sorumlu olanlar veya siyasi bir fayda sağlamak adına unsurlar arasına ihtilaf sokanlar ile düşman ordularına yardım eden veya iştirak edenler bu aftan muaf tutulmuşlardı⁶¹⁸. Böylece Hükümet; İttihat ve Terakki döneminde siyasi nedenlerden dolayı mahkûm olan, sürgünlere gönderilen veya yurt dışına çıkmak zorunda kalmış olan muhaliflerin, tekrar siyaset sahnesine çıkmalarının önünü açmış oluyordu. Aff-ı Umûmi Kararnâmesi'nden sonra İstanbul basınında sık sık eski muhaliflerin dönüşleri ile ilgili haberler çıkmaya başlamıştı. 1 Ocak 1919 tarihli Alemdar gazetesinde “*Geliyorlar*” başlığı altında verilen haberde; İTC döneminde idama mahkum edilen, Şerif Paşa, eski Dahiliye Nâzırı Reşit Bey, Miralay Sadık Bey, Mabeyinci Reşit Bey, Gümülcineli İsmail Bey ve Kamil Paşa'nın mühürdarı Selahattin Beylerin birkaç gün içerisinde İstanbul'a gelecekleri haberi veriliyordu⁶¹⁹. Şerif Paşa, Reşit Bey ve Prens Sabahattin gibi muhalefetin önde gelen simalarının geri dönüyor olması muhaliflerin sevinmesine neden oluyordu⁶²⁰.

c- Tasfiye Politikaları'nın Basın'daki Yansımaları

Tevfik Paşa Hükümeti'nin kurulduğu günden itibaren başlattığı tasfiye politikası basında farklı tepkilere neden oluyordu. İttihatçı basın ile muhalif basın, bu politikayı kendi bakış açıları ile değerlendiriyorlardı. 21 Kasım tarihli İkdâm gazetesinin imzasız başyazısında; II. Meşrutiyet devrinin bürokrasi ve tasfiyeleri açısından bir muhasebesi yapılarak yeni dönemde yapılacak bürokratik tasfiyelere bir yön verilmeye çalışılıyordu. Yazar öncelikle, Tanzimat'tan sonra gelen II. Abdülhamit ve İttihât ve Terakkî dönemlerinde (ki bu iki dönem arasında isim değişikliği dışında bir fark olmadığını iddia etmektedir), eğitilmiş, zamanın gereklerini anlamış adamların yetiştirilemediğinden şikayet etmektedir. Var olan zeki, akıllı adamlarda zaten cemiyete intisâb etmişlerdir.

⁶¹⁸ **Düstûr**, II/11, İstanbul, 1928, s.73

⁶¹⁹ **Alemdâr**, 1 Kânûn-i Sâni 1335/1919, (Numara Okunmuyor).

⁶²⁰ S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, I, s.142.

Dolayısıyla ülkede bir “*kaht-ı ricâl*”(adam kıtlığı) sorunu vardır. Hâlbuki yazara göre, yeni dönemde idarenin büsbütün değişmesi gerekiyordu. Kötülöklere bulaşmış, eski devir idarecilerinin yerine yeni dönemi taşıyacak adamlar lazımdı. Ancak adam yokluğu yüzünden bu mümkün olamıyordu. Bu nedenle yapılacak olan tasfiye ve tensikatta küçük memurlara çok fazla dokunulmamalı bunun yerine onları sevk ve idare eden amirler iyi seçilmelidir. Zira yazara göre, memur amirin çizdiği sınırların dışına çıkamaz⁶²¹.

İkdâm gazetesinin başyazısında vurgulanan “*kaht-ı ricâl*” (adam kıtlığı) meselesi, yukarıda zikredildiği üzere, bu tarihten tam on yıl önce, Meşrutiyet’in ilanından sonra, İTC’nin başlattığı tasfiye politikasını değerlendiren Hüseyin Cahit Bey’in, Tanîn gazetesine yazdığı başyazının da konusu olmuştu. Hüseyin Cahit; devr-i istibdâdın tasfiyesi sırasında şayet devr-i sâbıkın kötülöklere bulaşmış bütün memurlar tasfiye edilmeye kalkışılırsa ülkede adam kıtlığı yaşanacağını belirtiyordu⁶²². Şimdi, İkdâm’da aynı kaygıları yeni dönem için ileri sürüyordu. Dolayısıyla on yıl geçmesine, iktidar el değiştirmesine rağmen, ülkenin politikasında ve sıkıntılarında herhangi bir değişiklik olmamıştı.

Celal Nuri Bey de, Âtî gazetesinde yazdığı başyazıda aynı sıkıntıdan bahsederek; Türkiye’de idare mekanizmasını yürütecek yetenekli ve yeterli insanların yetiştirilemediğini, bu nedenle bürokrasi içerisindeki tasfiyelerin ve memur değişimlerinin daha fazla idaresizliğe yol açtığını iddia ediyordu. Yazara göre bunun önüne geçmek için hükümetlerin memurları değiştirmek yerine çağa uygun politika ve sistem yaratmaları gerekiyordu⁶²³. Celal Nuri Bey, bir diğer yazısında da yetenekli insanların yetiştirilmesi konusundaki en büyük engelin müstebit idareler olduğunu belirtmekteydi⁶²⁴.

Yine İkdâm Gazetesi’nde çıkan “*Eski Adamlar Hâlâ Mevkide*” başlıklı imzasız başyazıda, Tefik Paşa Hükümeti tasfiye konusunda yeterli çabayı göstermediği için eleştiriliyordu. Yazar yine Meşrutiyet dönemiyle bir karşılaştırma yaparak, İttihatçıların en büyük hatayı II. Abdülhamit bürokrasisini yeterince tasfiye etmemek ve aynı şaibeli

⁶²¹ “Malzeme-i İnsaniye”, **İkdâm**, 21 Teşrin-i Sâni 1334/21 Kasım 1918, No:7822.

⁶²² Hüseyin Cahit, “Kaht-ı Ricâl”, **Tanîn**, 31 Temmuz 1324/13 Ağustos 1908, No: 13.

⁶²³ Celal Nuri, “İnsan”, **Âtî**, 22 Kânûn-i Evvel 1334/22 Aralık 1918, No:343.

⁶²⁴ Celal Nuri, “İnsan Kıtlığı”, **Âtî**, 11 Teşrin-i Evvel 1334/11 Ekim 1918, No:274.

kişilerle devleti yönetmeye çalışmakla yaptıklarını iddia ediyordu. Dolayısıyla yazara göre, Hükümet'in aynı hataya düşmemek için devr-i sâbık bürokrasisini sağlıklı bir şekilde tasfiye etmesi gerekmektedir. Çünkü “*yeni devirde yeni adam*” lazımdır. Yazar; hükümetin nezâretlerde oluşturduğu Tetkîk-i Seyyiât Komisyonları'nın önemini takdir etmekle birlikte, bir an evvel gerçekleştirilmesi gereken tasfiyeler konusunda, bu komisyonların yeterli ölçüde hızlı kararlar veremeyeceğini ileri sürüyordu. Sonuç olarak; gerek askerî ve mülkî bürokraside, gerekse İttihat ve Terakki'nin “*şerîk-i icraatı ve mesuliyeti*” Meclis-i Mebûsan ve Meclis-i Âyan'da ciddi bir tasfiye politikası uygulanması gerektiğini savunuyordu⁶²⁵. İlginç bir şekilde aynı yazar, yukarıda belirtildiği üzere, yazdığı “*Malzeme-i İnsaniye*” başlıklı yazıda kapsamlı tasfiyelerin ülkedeki kaht-ı ricâl sorunu nedeniyle idare mekanizmasını daha fazla sekteye uğratacağını kabul ederken kısa bir süre sonra yazdığı bu yazıda hatta İttihatçıların Meşrutiyet döneminde gerçekleştirdiği devr-i sabık tasfiyelerini bile yeterli görmemektedir. Bu ayrımı dönemin aydınlarının içinde buldukları kafa karışıklığını göstermesi açısından önemli olabilir.

Tevfik Paşa Hükümeti'ni tasfiyeler konusunda yavaş davranmakla eleştirenlerin yanı sıra, yapılan tasfiyeleri fazla ve yöntemini yanlış bulan ve bu nedenle eleştirenler de vardı. Örneğin Akşam gazetesi yazarı Ahmet Emin Bey; “...*Şimdi de cerâimin tecziyesi denilirken ictihâd farklarından mu'ayyen bir eser-i cürüm sabit olmayan bir adam sırf ictihâdından ve İttihâd ve Terakkî mensubu olduğundan dolayı ta' kibâta duçâr edilir namuslu ve vazife şinâs me'mûrlar kaldırılarak yerlerine fırka gayretçileri geçirilir ise beyn'l-milel vaz'iyetimiz ve dahili mevcudiyetimiz i'tibariyle muhtaç olduğumuz tasfiye yerine istikbâl için yeni buhranlar ihzârdan başka bir şey yapılmamış olur...*”⁶²⁶ diyordu.

d) Tevfik Paşa Hükümeti'nde Değişiklikler ve Tasfiyelerin Hızlanması

Sadrazam Tevfik Paşa, kabinesinde bazı değişiklikler yapmak için 12 Ocak 1919'da istifa etti. Padişah, hükümet kurma görevini tekrar kendisine tevdi edince 14

⁶²⁵ “Eski Adamlar Hâlâ Mevkide”, **İkdâm**, 29 Teşrîn-i Sâni 1334/29 Kasım 1918, No:7830.

⁶²⁶ B. Kocaoğlu, **Mütarekede İttihatçılık**, s.212.

Ocak 1919'da yeni hükümetini kurdu⁶²⁷. Değişen nâzırlara bakıldığı zaman yeni hükümet Padişah'ın siyasi çizgisine daha yakın bir şekil almıştı. Harbiye Nezâreti'nde Cevat Paşa'nın yerine getirilen Emekli Ferik Ömer Yaver Paşa, Enver Paşa tarafından gerçekleştirilen büyük tasfiye sırasında emekliye sevk edilmiş ve harp süresince İzmir'de bir nevi sürgün olarak yaşamıştı. Dolayısıyla Ömer Yaver Paşa'nın İttihatçılara karşı uygulanacak sert politikalar konusunda Hükümet'in elini güçlendireceği düşünülüyordu⁶²⁸. Adliye Nâzırı Damat Arif Hikmet Paşa ve Damat Mehmet Şerif Paşa gibi nâzırlar akrabalık bağları ile de saraya yakın isimlerdendi. Her iki isim aynı zamanda II. Meşrûtiyet döneminde muhalif kanatta yer almışlardı⁶²⁹. Yeni nâzırlar arasında en dikkati çeken isimlerden birisi de Dâhiliye Nezâreti'ne vekâleten getirilen İzzet Bey'di. İzzet Bey; İttihat ve Terakki döneminde takibata uğramış ve gözetim altında tutulmuş bir kişiydi. Dolayısıyla İzzet Bey'in Dâhiliye Nezâreti'ne vekâlet edecek olması İttihatçıları ve İttihatçı memurları oldukça tedirgin etmişti⁶³⁰.

Hükümet değişikliği ve İzzet Bey'in Dâhiliye Nezâreti'ne tayini muhaliflerin tasfiye isteğini daha da artırdı. İttihatçı karşıtı basın yapılacak olan tasfiyeleri meşrutiyet döneminin intikamı şeklinde algıladığı için hep o dönemde muhaliflere reva görülen uygulamalardan örnekler göstererek hükümeti etkilemeye çalışıyorlardı. Örneğin İttihatçı Hükümet zamanında Sinop'a sürüldükten sonra geri dönen dönemin Rûsûmat Müdüriyet-i Umûmiyesi Muhafaza Sermüfettişi Şükrü Bey; tekrar aynı görevde istihdamını talep edince İttihatçı Hükümet, Sinop'tan dönenler arasında bulunduğu için

⁶²⁷ İkinci Tevfik Paşa Hükümeti şu isimlerden meydana gelmişti: Sadrazam: Tevfik Paşa, Şeyhülislam: Haydarîzâde İbrahim Efendi, Şura-yı Devlet Reisi: Damat Mehmet Şerif Paşa, Harbiye: Ferik Ömer Yaver Paşa, Bahriye: Birinci Ferik Ali Rıza Paşa, Adliye: Damat Arif Hikmet Paşa, Hariciye: Mustafa Reşit Paşa, Dahiliye: Evkaf-ı Hümayun Nâzırı İzzet Bey (Vekaleten), Nafia: Mehmet Ziya Paşa, Maarif: Yusuf Ziya Paşa, Maliye: Abdurrahman Bey, Ticaret ve Ziraat: Kostaki Vayani Efendi, Evkaf-ı Hümayun: Ahmet İzzet Bey, Posta ve Telgraf: Yusuf Franko Paşa, İaşe: Maliye Nâzırı Abdurrahman Bey. (**Alemdâr**, 14 Kânûn-i Sâni 1335/14 Ocak 1919, No:31-1341; **Âtî**, 14 Kânûn-i Sâni 1335/14 Ocak 1919, No:366; A. F. Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s.180).

⁶²⁸ Ömer Yaver Paşa, nâzır olduktan sonra kendisine Nezâret'teki İttihatçı müsteşar ve memurları değiştirmesine yönelik getirilen teklifleri reddetmişti. Bu nedenle de Padişah'a sağlam bir şekilde bağlı bu Paşa, nâzırlıktan ayrıldıktan sonra Başmabeyinciliğe tayin edilmişti. (T. M. Göztepe, **Vahideddin Mütareke Gayyasında**, s.89).

⁶²⁹ S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, I, s.152.

⁶³⁰ **Alemdâr**, 24 Kânûn-i Sâni 1335/24 Ocak 1919, No:41-1351; Sina Akşin, İzzet Bey'in Dahiliye Nezâreti'ne vekalet edecek olmasını İttihatçıların tutuklanmasına başlanacağını işaret eden olarak kabul etmektedir. (S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, I, s.152).

potansiyel şüpheli saymış ve talebi reddetmişti. Bu örneği veren Alemdar gazetesine göre, Hükümet yapacağı tasfiyelerde buna benzer davranmalıydı⁶³¹.

Hatta Alemdar gazetesi gibi İttihatçı karşıtı basın, İttihatçı bürokrasi tasfiye edilirken Hükümet'in kanun ve nizamaya uygun davranmaya çalışmasını da eleştirmekten geri durmuyordu. IX. Ordu Kumandanlığı, yaptığı tahkikat sonucunda Van Valisi Haydar ve Bitlis Valisi Mazhar Beylerin ordu iaşesinde sû-i istimalleri bulunduğu iddiasıyla bu iki valinin azliyle yerlerine yetenekli ve namuslu kişilerin atanmasını talep etmişti. Bunun üzerine Dâhiliye Nâzırı, iki valinin sû-i istimallerine dair vesikaları Harbiye Nezareti'nden istemişti. Alemdar gazetesine göre Dâhiliye Nâzırı'nın bu davranışı hükümetin tasfiye işlemleri sırasında hukuka uygun ve fazla hassas davrandığının bir kanıtıydı⁶³².

Mütarekeden beri büyüyen bir hınçla İttihatçı düşmanlığı yapan ve her fırsatta ülkedeki bütün İttihatçıların izinin silinmesini talep eden muhalifler; yapılan bütün tasfiye çalışmaları ve değişikliklere rağmen tatmin olmuyorlardı. Ancak İttihatçı yuvası olarak gördükleri Meclis-i Mebûsân'ın feshi, pasif gördükleri Dâhiliye Nâzırı Mustafa Arif Bey'in istifası ve kabinedeki değişiklikler gibi gelişmelerle yeniden ümitlenmişlerdi. Alemdar Başyazarı Refii Cevat; "*Tasfiye Lüzûmu*" başlıklı yazısında hükümetteki değişiklikler nedeniyle Tevfik Paşa'yı tebrik ettikten sonra, daha sert politikalar için cesaretlendirmeye çalışıyordu. Refii Cevat'a göre genellikle "*İstibdâd-ı Hakani*"den sonra "*İstibdâd-ı Avâm*" gelir. İTC dönemini İstibdâd-ı Avâm olarak tanımlayan yazar, hükümetin her şeyden evvel bu dönemin izlerini ortadan kaldırmakla sorumlu olduğunu söylüyordu. Dolayısıyla hükümetin uygulaması gereken geniş tasfiye politikası, sadece tanınmış İttihatçıları değil, devlet dairelerinde çalışan İttihatçılara bağlı bütün memurları kapsamalıydı. Tasfiye edilecek İttihatçı memurların yerine de yeni dönemin politikalarına uygun ehliyet ve liyakat sahibi kişiler getirilmeliydi. Refii Cevat'a göre, bu şekilde yapılacak hakiki bir tasfiye politikasına, "*Viran olan hanede*

⁶³¹ **Alemdâr**, 13 Kânûn-i Sâni 1335/13 Ocak 1919, No:30-1340.

⁶³² **Alemdâr**, 17 Kânûn-i Sâni 1335/17 Ocak 1919, No:34-1344; Burada azledilmesi istenen Bitlis Valisi Mazhar Bey Mazhar Müfit (Kansu) Bey idi. Mazhar Müfit Bey, Mütareke'nin imzalanmasından sonra, Alemdâr, Peyam ve Sabah gibi İttihatçı karşıtı gazetelerde mütemadiyen "*İttihad ve Terakki valileri azlediliyor*" veya "*Bitlis Valisi Mazhar Müfid Bey'in azli takarrur etmiştir*" gibi haberlerin çıktığını, ancak kendisinin 3 Mayıs 1919'da yani Damat Ferit Hükümeti döneminde azledildiğini ifade etmektedir. (Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, I, Ankara, 1997⁴, s.8-14).

evlad-u iyâl var” diyerek İttihatçılara yamanmak zorunda kalmış olanlar da destek vereceklerdir⁶³³.

İttihatçı karşıtlarının tasfiye istekleri Hükümet katında yanıtız kalmıyordu. Mütarekeden beri devam eden özellikle dâhiliye örgütündeki değişiklikler bütün hızıyla devam ediyordu. Balya Kaymakamlığı’ndan Sungurlu Kaymakamlığı’na naklen tayin olan Kamil Bey azledilerek yerine Ovacık eski Kaymakamı Refet Bey tayin edilmişti⁶³⁴. Yine İttihatçı hükümetlerin büyük önem vererek kendilerine bağlı kişileri istihdam ettikleri Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti’nde büyük değişikliklerin gerçekleştirileceği iddia ediliyordu⁶³⁵. Aynı zamanda İTC döneminde gerek muhaliflerin sürgünlerini, gerekse azınlıkların İstanbul’dan çıkarılmasını sağladığı iddia edilen Polis Müdüriyeti Kısım-ı Siyasi memurları hakkında kovuşturma başlatılmıştı⁶³⁶.

Kamuoyunda ve basında memurlar arasında geniş bir tasfiyenin başlatılacağına dair şayiaların artması üzerine Dâhiliye Nâzırı Vekili İzzet Bey; *“böyle bir tasavvur yoktur, şu İttihatçıdır, bu İtilafçıdır diye memurîne dokunmak hatırıma bile gelmemiştir. Yalnız, vazife ve selâhiyetini müdrük, hüsn-i niyet sahibi ve işinin ehli olanları istihdam edeceğiz”*⁶³⁷ şeklinde açıklama yapmak zorunda kalmıştı.

Dâhiliye Nezâreti’nin bu faaliyetleri, 24 Şubat 1919’da gerçekleşen Hükümet değişikliğinden⁶³⁸ sonra daha radikal bir biçim almaya başladı. Özellikle Dâhiliye Nezâreti’ne bağlı yerel idare örgütünde büyük değişiklikler yaşanıyordu. Bu sözden olmak üzere Kilyos Mutasarrıflığı’na Tekfurdağı Eski Mutasarrıfı Fethi Bey; Darende Kaymakamı Halil Bey’in azliyle yerine Mekteb-i Mülkiye mezunlarından Ağâh Bey; Tefenni Kaymakamı Şevket Bey’in azliyle yerine Pavli Nahiyesi Müdürü Osman Ziya Bey; Sultaniye Kaymakamı Adil Bey’in azliyle yerine Balya Kaymakamı Ethem Bey; Balya Kaymakamlığı’na da Gümüshacıköy Kaymakamı Said Bey; onun yerine de İncirli Nahiyesi Müdürlüğü’nden emekli Margrit Efendi tayin edilmişti. Ayrıca Kırşehir Mutasarrıfı Kemal Bey’in azliyle yerine Kozan Mutasarrıfı Vekili Said Bey’in tayin

⁶³³ Refii Cevad, “Tasfiye Lüzûmu”, **Alemdâr**, 17 Kânun-i Sâni 1335/17 Ocak 1919, No:34-1344.

⁶³⁴ **Alemdâr**, 20 Kânûn-i Sâni 1335/20 Ocak 1919, No:37-1347.

⁶³⁵ **Alemdâr**, 22 Kânûn-i Sâni 1335/22 Ocak 1919, No:39-1349.

⁶³⁶ **Alemdâr**, 27 Kânûn-i Sâni 1335/27 Ocak 1919, No:44-1354.

⁶³⁷ **Alemdâr**, 14 Şubat 1335/14 Şubat 1919, No:56-1366.

⁶³⁸ 24 Şubat 1919’da gerçekleşen değişiklikler için bkz: A. F. Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s.184.

edileceği belirtiliyordu⁶³⁹. 1 Mart 1919'da görevinden azledilen Balıkesir Mutasarrıfı Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey'in yerine de Hasan Vassaf Bey tayin edilmişti⁶⁴⁰.

Hükümet'in giriştiği tasfiye hareketi elbette ki sadece Dâhiliye Nezâreti'ne bağlı dairelerle sınırlı değildi. Aynı şekilde Adliye Nezâreti'nde de çok sayıda atama ve azil işlemi gerçekleştirilmişti⁶⁴¹. Yine İttihatçılar döneminde dolgun maaşlarla gereğinden fazla İttihatçı memurun istihdam edildiği gerekçesiyle İâşe Nezâreti'nde de tasfiye işlemi başlatılmıştı⁶⁴². İâşe Nezâreti'ndeki düzenleme ilk anda burada çalışan memurların maaşlarının düzenlenmesi şeklinde başlayacaktı⁶⁴³.

22 Ocak 1919 tarihli Alemdar gazetesinde çıkan imzasız başyazıda, bir türlü gerçekleştirilmeyen İâşe Nezâreti tasfiyesi söz konusu edilmişti. Yazar, ilk önce mütarekeden sonra iktidara gelen hükümetlerin gereken icraatı gösteremediğinden şikâyet ettikten sonra; bütün bu hükümetlerde görev yapan İâşe Nâzırları'nın hepsinin değerli insanlar olmalarına rağmen, emirlerinde çalışan İttihatçı memurlar nedeniyle görevlerini hakkıyla ifa edemediklerini iddia ediyordu. Bu nedenle hiçbiri İttihatçıların İâşe Nâzırı Kara Kemal'den daha beceriksiz olmayan bu nâzırlar; ilk iş olarak İttihatçı memurları tasfiye etmeliydiler. Yazara göre yapılan ve yapılacak olan tasfiyelere memurların mağdur olacağı gözüyle bakmak yanlıştır. Çünkü devlete, hükümete bağlılık yerine, Enver'e, Talat'a ve İTC'ye bağlı olanlardan bir fayda umulamazdı. Yazara göre, İâşe Nezâreti ve diğer Nezâretlerde gerçekleştirilen tasfiyelerde de çoğu zaman esas İttihatçılar muhafaza edilirken ikinci dereceden İttihatçılar tasfiye edilmekteydi. Hatta azıllı İttihatçılar hala terfi ve terakki edebiliyorlardı. Son olarak yazar; mevcut hükümetin elinde “*seyyiât-ı sâbıkası*” nedeniyle tutuklu birkaç vali ve mutasarrıftan başka kimse olmadığını belirterek Hükümet'in bir an evvel bu konuya daha ciddi bir biçimde eğilmesi gerektiğini ileri sürüyordu⁶⁴⁴.

Zaten Tevfik Paşa'nın bu ikinci Hükümeti döneminde tasfiye politikası sadece İttihatçı memurlara karşı uygulanmamıştı. Yukarıda belirtildiği üzere Mondros

⁶³⁹ Alemdâr, 28 Şubat 1335/28 Şubat 1919, No:70-1380.

⁶⁴⁰ Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Hatıraları (1919-1920), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1967, s.9-10.

⁶⁴¹ Alemdâr, 24 Kânûn-i Sâni 1335/24 Ocak 1919, No:41-1351.

⁶⁴² Alemdâr, 17 Kânûn-i Sâni 1335/17 Ocak 1919, No:34-1344.

⁶⁴³ Alemdâr, 18 Kânûn-i Sâni 1335/18 Ocak 1919, No:35-1345.

⁶⁴⁴ Alemdâr, 22 Kânûn-i Sâni 1335/22 Ocak 1919, No:39-1349.

Mütarekesi'nden sonra başta İstanbul olmak üzere ülkeyi kontrol altına almaya başlayan İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ni savaş sırasında Ermeni ve Rumlara karşı savaş suçu işlemekle itham ediyordu. Hükümetler ve Padişah da bu suçlamayı olabildiğince İttihatçılara yönlendirerek onları ve o dönemde işbaşında olan bürokratları sorumlu tutuyordu. İtilaf Devletleri'nin baskıları sonucu tehcir konusunda ihmali görülen görevliler peyderpey tutuklanarak sorgulanıyordu. Tevfik Paşa, ikinci defa hükümet kurduktan sonra yine İtilaf Devletleri'nin baskıları sonucu İstanbul'da bulunan önde gelen İttihatçıları tutuklamaya karar verdi. Bu karar üzerine 30 Ocak 1919'da içlerinde Ziya Gökalp, Hüseyin Cahit, Hacı Adil gibi önde gelen İttihatçıların da bulunduğu 32 kişi tutuklandı⁶⁴⁵.

Hükümeti, İttihatçılara karşı harekete geçmesi konusunda baskı altına alan sadece İtilaf Devletleri değildi. Yukarıda da belirtildiği üzere muhalefet böyle bir icraatın yapılmasını zaten büyük bir coşkuyla bekliyordu. Böylece Hükümet, hem İtilaf Devletleri'nin hem de muhalefetin beklentilerine cevap vermiş oluyordu. Çünkü bu dönemde yeniden örgütlenen İttihatçı karşıtı Cemiyet ve Fırkalar, İttihatçı karşıtlığı konusunda İtilaf Devletleri ile işbirliği yapmaktan çekinmeyeceklerdir. Bu şekilde krulan Cemiyetler'den İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ni zikretmek gerekmektedir. İngilizler, Osmanlı topraklarında kendi propagandalarını yapacak ve İngiliz menfaatlerine hizmet edecek bir cemiyet kurdurmak isityorlardı. Bu cemiyet için ilk adımı İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği Baş Tercümanı Mr. Ryan attı. Mr. Ryan, HİF Reisi Sadık Bey ile görüşerek HİF Genel Merkezi'nde İngiliz emellerine hizmet edecek bir cemiyet kurulmasını istedi. Bu sırada HİF içinde nüfuz sahibi kişilerden Şûrâ-yı Devlet Âzası Sait Molla bu işe talip olarak hazırladığı İngiliz Muhipleri Cemiyeti Beyannâmesi'ni 20 Mayıs 1919'da Dâhiliye Nezâreti'ne sunarak resmen Cemiyeti kurmuştur. Görünürde kurucusu Sait Molla olmasına rağmen, Cemiyet'in asıl kurucusu İngiliz Papaz Frew'dir. Bu örnek başta Mütareke döneminin en büyük Fırkası olan HİF olmak üzere yeniden örgütlenen muhalif fırkaların işgalci güçlerle olan bağlantısı hakkında önemli ipuçları vermektedir⁶⁴⁶.

⁶⁴⁵ **Alemdâr**, 31 Kânûn-i Sâni 1335/31 Ocak 1919, No:48-1358.

⁶⁴⁶ Cengiz Dönmez, **Millî Mücadeleye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhibleri Cemiyeti**, Ankara, 1999, s.59-63.

İttihatçı liderlere karşı gerçekleştirilen bu tutuklama furyası bile muhalif basını tatmin etmemişti. Refii Cevat “*Hepsi Bu Kadar mı?*” başlıklı yazısında bu tevkifatın yeterli olamayacağını belirterek; bir Mahmut Şevket Paşa’nın katli meselesinde bile İttihatçıların onlarca kişiyi idama ve binlerce kişiyi de sürgüne yolladıklarını ileri sürüyordu. Dolayısıyla Refii Cevat’a göre bu kadar yıl süren zulüm ve işkence dönemi böyle otuz kişinin tevkifiyle kapanmamalıydı. Çünkü İttihatçılar, en üstten en alta kadar bütün devlet dairelerine sızmışlardı. Adaletin sağlanabilmesi için bütün İttihatçıların temizlenmesi gerekiyordu. Yazar temizliğin tek yolu olarak da İttihatçılarla uzaktan yakından alakadar olmuş bütün kesimlerin cürümüne göre cezalandırılmasını göstermektedir⁶⁴⁷. Yine Refii Cevat başka bir yazısında da, hükümetin İttihatçılara karşı kanunlara uygun bir şekilde hareket etme hassasiyetini eleştirerek; İttihatçıların meşrutiyeti ilan ederken ülkeye kanun geldiğini iddia ettiklerini, ancak zamanla bu kanunların yapacakları zulüm, işkence, irtikâp ve irtişâları kitaba uydurmaktan başka bir işe yaramadığını ileri sürüyordu. Bu nedenle Refii Cevat’a göre hükümetin öncelikle yapması gereken İttihatçıları cezalandırarak onların mağdur ettiği kesimlere haklarını vermektir. Daha sonra gerekirse kanunlar çıkarılabilir⁶⁴⁸.

e- Muhalefetin Örgütlenmesi ve Tasfiye Politikalarındaki Rolü

Mondros Mütarekesi’nden sonra yurtdışında veya yurtiçinde sürgünlerde bulunan muhalifler, İttihatçılar devrinin geçtiğini düşünerek teker teker İstanbul’a toplanmaya başladılar. Yukarıda belirtildiği üzere başlarda henüz bir teşkilattan mahrum olan muhalifler, ilk olarak basında boy göstermeye ve İttihatçı düşmanlığı yapmaya başlamışlardı.

Meşrutiyet devrinin en büyük muhalefet grubu olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın eski kurucu ve mensuplarının doğal olarak yeni dönemde ön planda olmaları mukadderdi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası’ndan ilk ses 17 Kasım 1918’de Sabah gazetesinde yayınladığı bir yazıyla Mustafa Sabri Efendi’den gelmişti. Mustafa Sabri Efendi yazısında, Meşrutiyet yılları boyunca HİF’çilerin çektikleri sıkıntılardan bahsettikten sonra HİF’in ölmediğini ve faaliyete geçmeye hazır olduğunu duyuruyordu. Zaten

⁶⁴⁷ Refii Cevat, “Hepsi Bu Kadar mı?”, *Alemdâr*, 2 Şubat 1335/2 Şubat 1919, No:50-1360.

⁶⁴⁸ Refii Cevat, “Kan.....un”, *Alemdâr*, 3 Şubat 1335/3 Şubat 1919, No:51-1361.

bundan sonra da ülkenin dört bir yanında Hürriyet ve İtilaf kulüpleri açıldığı haberleri yayılmaya başlamıştı⁶⁴⁹.

HİF henüz resmi kuruluşunu tamamlamadan evvel birçok eski muhalifin öncülüğünde Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti kurulmuştu. İlk olarak daha mütareke imzalanmadan evvel, Ankara'da sürgünde bulunan Prens Sabahattin'in katibi ve destekçisi Satvet Lütfi (Tozan) Bey ve arkadaşları tarafından kurulan Cemiyet; mütarekeden sonra İstanbul'da 20 Kasım 1918 tarihinde tekrar kurulmuştu⁶⁵⁰. Yeni teşkilatında Satvet Lütfi Bey'in yer almadığı Cemiyet; mesaisinin çoğunu İttihatçılar ile eski hesapların görülmesine harcamıştır. Örneğin kurulur kurulmaz Mahmut Şevket Paşa suikastı nedeniyle yargılanarak idam edilen kişilerin ailelerini bulmak için harekete geçmişti. Cemiyet yayınladığı nizamnamesinde de devr-i sâbıkta Müslüman, gayr-i Müslim, siyasetçi, gazeteci bütün mağdur edilen kesimlerin haklarını arayarak müsebbiplerinin cezalandırılması için çalışmayı kendisine vazife olarak addetmişti⁶⁵¹.

Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti; 17 Aralık 1918'de kurulan bir diğer muhalif oluşum olan Selâmet-i Osmaniye Fırkası⁶⁵² ile birleşerek Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası'na dönüşmüştür. 14 Ocak 1919'da kurulan Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası'nın kurucularına bakıldığı zaman birçoğunun emekliye sevk edilmiş asker ve sivil bürokratlarla eski mebuslardan olduğu görülmektedir⁶⁵³. Dolayısıyla siyasi görüşün yanı sıra İttihatçılara karşı bir de kişisel hırs besleyen bu kişiler, tekrar eski statülerine kavuşmak için fırsat kollamaktaydılar.

Daha başka muhalif fırka ve cemiyetlerin yanı sıra elbette ki mütareke dönemine damgasını vuracak olan siyasi oluşum 14 Ocak 1919'da yeniden kurulan Hürriyet ve

⁶⁴⁹ S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, I, s.184-185.

⁶⁵⁰ T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, II, s.138.

⁶⁵¹ T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, II, s.138-143.

⁶⁵² Fırkanın kuruluşu ve faaliyetleri hakkında bkz: T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, II, s.183; Mehmet Ö. Alkan, "Selamet-i Osmaniye Fırkası Beyannamesi, Programı ve Nizamname-i Dahilisi", **Toplumsal Tarih**, VII/38, Şubat, 1997, s.43-47.

⁶⁵³ Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası'nın ilk İdare Heyeti şu isimlerden oluşmaktaydı: "(Hurûf-ı hece sırasıyla) Asaf Muammer Bey (Muharrir), İsmail Hakkı Paşa (Amasya mebûs-ı sabıkı), İsmail Suphi Bey (Gazeteci), Câmi Bey (Dâhiliye Müsteşar-ı Sâbıkı), Zeki Efendi (Ulemadan), Sermed Paşa (Mütekâidin-i Askeriyeden), Yahya Adnan Paşa (Şürefâ-yı Kiramdan), Arif Paşa (Mütekâidin-i Askeriyeden), Fazıl Efendi (Ulemadan), Ferit Paşa (Mütekâidin-i Askeriyeden), Kudret Bey (Tüccardan), Mehmed Refik Bey (Mühendis), Mehmet Ali Kasım Bey (Sâbık Şehbenderlerden), Nevres Bey (Mütekâidin-i Askeriyeden)". (**Alemdâr**, 17 Kânûn-i Sâni 1335/17 Ocak 1919, No:24-1344; T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, II, s.237).

İtilâf Fırkası'dır⁶⁵⁴. Alemdar Gazetesi'nin kurulan yeni fırkaları değerlendirdiği bir yazısında “*şimdiki halde meşrutiyet fırkalarının başında en meşru bir fırka olmak üzere Hürriyet ve İtilâf Fırkası bulunuyor*”⁶⁵⁵ diye tanımladığı HİF; geniş bir program yayınlamak⁶⁵⁶ siyaset sahnesine atılmıştı. Fırka kurucuları ilk iş olarak 14 Ocak 1919'da Serkloryan (Cercle d'Orient)'da Müşir Nuri Paşa riyasetinde toplanarak bir durum değerlendirmesi yapmışlardı. Alınan karar gereğince bir heyet Tefvik Paşa'ya gönderilecek ve Sadrazam'dan hükümetin fırkaya dayanıp dayanmayacağı sorulacaktı. Şayet hükümet firkanın ilkelerini benimseiyorsa kamuoyuna hükümet ile firkanın herhangi bir alakasının olmadığı duyurulacaktı⁶⁵⁷. Yapılan görüşmenin ardından Sadrazam Tefvik Paşa'nın hükümetin fırkaya istinat edeceğini açıkladığı duyurulmuştu⁶⁵⁸. Bu açıklamadan sonra Fırka İdare Heyeti'nin toplanarak hükümete hangi konuda ve ne şekilde yardım edileceğine dair ilkeleri belirleyeceği duyurulmasına rağmen⁶⁵⁹, nedense 18 Ocak'ta yapılan toplantıda hükümetin beklenen icraatı gerçekleştirmediği ileri sürülerek firkanın hükümetten desteği çekilmişti⁶⁶⁰.

HİF'in vaat ettiği ilkeleri içeren beyanname, 24 Ocak 1919'da kamuoyuna duyuruldu. Beyanname'de öncelikle İTC'nin yaptığı hatalar sayılıp döküldükten sonra, bundan sonra izlenmesi gereken politika, 15 madde halinde sunulmuştu. Beyanname'nin 10. Maddesi'nde; İlaşe Nezâreti'nde düzenleme yapılarak maaş sahibi memurların durumlarının düzeltilmesi ve iktisadi teşekküllerde mazûlîn (azledilmişler) ve mütekâidîn ile ihtiyat zabitanından ehliyet ve liyakat sahibi kişilerin istihdam edilmesi öngörülüyordu. Ayrıca 9. Madde'de ordu mensuplarının şikâyetleri giderilerek

⁶⁵⁴ İlk Hürriyet ve İtilaf kurucu ve yöneticileri şu isimlerden oluşuyordu: Müşir Nuri Paşa (Reis), Zeki Paşa, Seyit Abdülkadir Efendi (Âyân Azası ve Kürdistan Teâlî Cemiyeti Reisi), Mustafa Sabri Efendi (Eski Tokat Mebûsu ve Şeyhülislam), Vasfî Efendi (Eski Karesi Mebûsu), Süleyman Paşa (Askerî Mütekaid), Ferit Paşazade Celalettin Paşa, Ali Kemal Bey (Gazeteci), Refik Halit Bey (Yazar), Nurettin Bey, Hasip Bey (Eski Tahran Sefiri), Rıza Tefvik Bey (Eski Nâzır, Âyân Azası ve Müderris), Hacı Osman efendi (Tüccar), Mehmet Ali Bey (Eski Nâzır). (T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, II, s.264).

⁶⁵⁵ **Alemdâr**, 17 Kânûn-i Sâni 1335/17 Ocak 1919, No:24-1344.

⁶⁵⁶ Program için bkz: **Alemdâr**, 15-17-18 Kânûn-i Sâni 1335/15-17-18 Ocak 1919, No:32-1342, 34-1344, 35-1345.

⁶⁵⁷ **Alemdâr**, 15 Kânûn-i Sâni 1335/15 Ocak 1919, No:32-1342.

⁶⁵⁸ **Alemdâr**, 16 Kânûn-i Sâni 1335/16 Ocak 1919, No:33-1342.

⁶⁵⁹ **Alemdâr**, 17 Kânûn-i Sâni 1335/17 Ocak 1919, No:34-1344.

⁶⁶⁰ S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, I, s.187.

kendi aralarında gizli teşkilatlar vücuda getirmelerinin önüne geçilmesi gerektiği ileri sürülüyordu⁶⁶¹.

Böylece HİF, İttihatçılar tarafından siyaseten mağdur edildiğine inanan kesimlerin doğal hamisi durumuna gelmişti. Zaten muhalefetin önde gelen simaları bile yurda döndükten sonra makam, mevki ve para peşine düşmüşlerdi. İttihatçıların en azından görüntü itibarıyla siyaset sahnesinden silindiği bu dönemde yönetme hakkını kendisinde gören muhaliflerin çoğu devlet kapısından başka geçinme ve para kazanma yolu bilmeyen eski bürokratlardı. Mevlânzade Rıfat'ın deyimiyle “*kendi şahsi çalışmasıyla hayatını kazanan yiğitler bu zümrenin içinde parmakla gösterilecek kadar azdı*”⁶⁶².

Mevlânzade Rıfat, mütareke döneminde hocalar öncülüğünde tekrar örgütlenen HİF'e katılanları üç sınıfa ayırmaktadır. Bunları; 1) Hakiki hürriyet ve meşrutiyet taraftarları; 2) Maddeciler 3) Kara mürteciler olarak tanımlıyordu. Birinci grup sayıca fazla olmayıp ön saflardaki şeyh ve hocaların nüfuzu altında kalmışlardır. İkinci grup, hürriyet, meşrutiyet gibi kavramlardan haberdar olmayan, İttihat ve Terakki döneminin tasfiye ve tensikat çalışmaları sırasında koruyucusu olmadığı için işini kaybeden ve Hürriyet ve İtilaf iktidara geldiği takdirde tekrar memuriyete dönmek isteyen mağdurlardan oluşuyordu. Üçüncü grup ise II. Abdülhamit zamanında saraya intisap ettikleri için ve hafiyelik yoluyla ehliyet ve liyakatlerinin çok üzerinde mevki ve rütbe sahibi olmuş, ancak meşrutiyet'in ilanından sonra bu ayrıcalıklarını kaybettikleri için İttihat ve Terakki'ye muhalif olarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na meyletmiş kimselerdi. Bunlar eski unvanları ve ara sıra Fırka'ya yaptıkları nakdi yardımlar dolayısıyla şeyh ve hocalar tarafından makbul görülüyorlardı⁶⁶³.

HİF'in kurulması ile birlikte İttihatçılar tarafından mağdur edildiklerine inanan bütün siyasi mağdurlar (dönemin deyimiyle “*Mağdûrîn-i Siyâsiyye*”), mağduriyetlerinin giderilmesi için fırkaya müracaat etmeye başlamışlardı. Öyle ki gazetelerde her gün uzun listeler halinde fırkaya katılanların isimleri yayınlanıyordu⁶⁶⁴.

⁶⁶¹ Alemdâr, 24 Kânûn-i Sâni 1335/24 Ocak 1919, No:41-1351; T. Z. Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, II, s.313-314.

⁶⁶² Mevlânzade Rıfat, **İttihat ve Terakki İktidarı ve Türkiye İnkılâbının İyüzü**, İstanbul, 1993, s.281.

⁶⁶³ Mevlânzade Rıfat, **Türkiye İnkılâbının İyüzü**, s.327-328.

⁶⁶⁴ T. M. Göztepe, **Vahideddin Mütareke Gayyasında**, s.77.

Fırkaya katılan herkes bir şekilde ikbal bekliyordu⁶⁶⁵. Beklentiler elbette ki kişinin potansiyeline bağlıydı. Tanınmış muhalifler nâzırlık beklerken, birçokları da sadece tasfiye politikaları nedeniyle kaybettikleri memuriyetlerine geri dönmeyi bekliyorlardı. Mütarekeden sonra İTC karşıtı basın tarafından tasfiye konusunda yapılan baskılar, bu tarihlerden sonra örgütlü muhalefet tarafından da dillendirilmeye başlanacaktır.

f- Mağdûrîn-i Siyasiye Teâvün Cemiyeti

İTC döneminde siyaseten mağdur edildiğini düşünen ve bu yüzden yeni dönemden büyük beklentileri olan kimseler mütareke döneminde kurulan İttihatçı karşıtı siyasal oluşumlar için hazır bir insan kaynağı olmuştu. Bu nedenle de yukarıda görüldüğü üzere Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası, Hürriyet ve İtilâf Fırkası gibi oluşumlar, programlarında, nizamnamelerinde ve siyasal söylemlerinde bu siyasi mağdurların haklarının aranacağını ve müsebbiplerinin cezalandırılacağını dile getiriyorlardı.

Tanınmış muhalifler veya siyasi mağdurlar muhalif fırkalar veya cemiyetler içerisinde kendilerine yer bularak kendi mağduriyetlerini giderme fırsatı yakalarken, hükümetlerden ve siyasi teşebbüslerden beklediğini bulamayan daha düşük rütbeli sivil ve askerî bürokratlar, mağduriyetlerinin giderilmesini sağlamak adına hükümetlere baskı unsuru olabilmek için bir takım cemiyetler kurmuşlardı. Bu cemiyetlerden en önemlisi 22 Şubat 1919'da İstanbul'da kurulan Mağdûrîn-i Siyasiye Teâvün Cemiyeti'dir⁶⁶⁶. Cemiyet kuruluş amacını "*İlân-ı Meşrûtiyet'ten mütarekeye kadar gerek mahkûmen gerek idareten teb'id edilenlerle memuriyetlerinden azl suretiyle senelerce açıkta kalanların Hükümet-i Seniyye nezdinde haklarının muhafazasıyla terfi ve ikdarlarına çalışmak*"⁶⁶⁷ diye açıklamıştı.

Eski Şeyhülislamlardan Hüseyin Hüsnü Efendi'nin oğlu Rüştü Bey'in riyâseti altında kurulan cemiyetin 5 maddelik ilk nizamnamesi 15 Şubat 1919'da, ikinci

⁶⁶⁵ Refik Halit Karay, **Minelbab İlelmihrab**, İstanbul, 1964, s.102.

⁶⁶⁶ **BOA. DH. EUM. 5.Şb.**, D:79, G:30; Bu belgede cemiyetin kuruluş tarihi 22 Şubat 1919 verilirken kuruluş yeri olarak da "*Bayezit'te Kalenderhane Mahallesinde Bozdoğan Kemerinde Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın isalindeki bina*" gösterilmektedir. Tarık Zafer Tunaya ise, kuruluş tarihi olarak cemiyetin resmi izin almak için Dahiliye Nezareti'ne başvurduğu 15 Şubat 1919 tarihini kabul etmektedir. Ayrıca kuruluş yeri olarak da "*İstanbul'da Hocapaşa Hamamı yanında İştirak Gazetesi idarehanesi*"ni göstermektedir. (T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, II, s.374.).

⁶⁶⁷ **BOA. DH. EUM. 5.Şb.**, D:79, G: 30.

nizamnamesi ise 12 Ekim 1920’de yayınlanmıştır. Daha kapsamlı olan 12 Ekim 1920 tarihli nizamnamede cemiyetin kuruluş sebebi; 1908’den mütarekeye kadar İTC Hükümetleri’nin kanunsuz uygulamalarına karşı geldikleri için gerek mahkûm olanların, gerekse idareten tebid edilenlerle memuriyetlerinden azil suretiyle senelerce açıkta kalanların Hükümet-i Seniyye nezdinde haklarının muhafazası ile terfi ve ikdarlarına çalışmak ve her türlü kanûnî vasıtayı kullanarak müsebbiplerinin emvâl-i menkul ve gayrimenkullerini haczettirerek mağdurların zarar ve ziyanlarının tazminine çalışmak (Md. 1). Siyasi mağdur durumuna gelerek mahkûm veya tebid edileceklerini anlayarak yurt dışına kaçanlar, firar nedenlerinin siyasi olduğunu ispatladıkları takdirde mağdûrîn-i siyasiyeden sayılacaklar (Md. 2). Mağdûrîn-i siyasiyeden olup gerek sürgün yerinde gerekse memleketine avdetinde vefat edenlerin ailelerinin haklarının muhafazası, cemiyetin vazifeleri arasındadır (Md. 3). Adi suçlar nedeniyle sürgün veya mahkûm olanlardan cemiyete katılanlar tespit edildikleri zaman kayıtları silinecektir (Md.4). Cemiyete, sadece gerçekten siyaseten mağdur edilmiş olanlar katılabileceklerdir (Md.5). Hiçbir üye cemiyetin nüfuzunu şahsı için kullanarak bağımsız bir şekilde makamlarla ilişki kurma hakkına sahip değildir (Md.6). Cemiyetin sadece İstanbul’da şubesi olacaktır (Md.7). Mağdûrîn-i siyasiye’den olup da cemiyete katılmamış olanlar da mağduriyetlerinin giderilmesi için cemiyete müracaat edebileceklerdi. (Md.8)⁶⁶⁸.

Mağdûrîn-i Siyasiyye Cemiyeti; özellikle 4 Mart 1919’da ilki kurulacak olan Damat Ferit Hükümetleri döneminde daha etkili olacaktır. Çünkü İttihatçı düşmanlığının yanı sıra, yeni bir bürokratik kadroya ihtiyaç duyan Damat Ferit döneminde, yoğun bir şekilde tasfiyeler yapılarak eski mağdur ve mütekaitletler tekrar hizmet-i muvazzafaya nakledileceklerdir⁶⁶⁹.

Tarık Zafer Tunaya, özellikle Damat Ferit Hükümetleri döneminde gerçekleştirilen devr-i sâbıkın ortadan kaldırılarak mağduriyetlerin giderilmesine yönelik faaliyetlerin hepsinin bu cemiyete mal edilmesinin yanlış olacağını belirterek, cemiyetin mütareke dönemi içerisinde eriyerek kaybolduğunu ileri sürmektedir⁶⁷⁰. Bu tespit doğru olmakla birlikte yapılan tasfiye faaliyetlerinde cemiyetin tamamen etkisiz

⁶⁶⁸ T.Z.Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, II, s.377-381.

⁶⁶⁹ Haluk Selvi, “Mütareke Döneminde Siyasi Mağdurlar ve Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti”, **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, X/1, 2008, s.292. (ss.289-300).

⁶⁷⁰ T.Z.Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, II, s.375.

olduğunu iddia etmek de doğru değildir. Bir kere siyasi mağdurlar ve buna bağlı olarak Mağdûrîn-i Siyasiyye Cemiyeti hiçbir zaman muhalif basının gündeminden düşmemiştir. Refii Cevat, Alemdar'daki bir yazısında; İTC döneminde HİF'e mensup olup muhalefet ettiği için Sinop'a sürgün edilen bir arkadaşının mütarekeden sonra geldiği İstanbul'da kendisine yardım edecek bir makam bulamadığı için intihar ettiğini iddia etmektedir. Yazara göre bu gibi durumlar HİF için utanç kaynağıdır. Refii Cevat, artık bu gibi durumların yaşanmaması için hükümetin yapması gerekenleri şöyle özetliyordu:

*“Hükümet'in yapacağı bir hareket vardır. İttihât ve Terakkî'nin mezâlimine uzaktan yakından iştirak etmiş olan memurları kollarından tutup atmalı ve o yerlere vatanın fedakâr evlatlarını oturtmalı”*⁶⁷¹. Yine Alemdar'da *“Bir Ziya Daha”* başlığı ile Abdülhamit zamanında İttihatçı olduğu için Sivas'a sürülüp orada 11 yıl kaldıktan sonra Meşrutiyet'in ilanı ile Sivas Mebûsu seçilen ancak İttihatçılara muhalefet ettiği için avukatlık yaptığı yazıhane basılınca Mısır'a kaçan Ahmet Şükrü Bey'in ölümü haber veriliyordu⁶⁷².

“Mağdûrîn mi? Müstehakîn mi?” başlıklı yazısıyla siyasi mağdurlar meselesini farklı bir açıdan ele alan Refii Cevat; hükümet çevrelerinde *“Aman efendim bu mağdûrîn-i siyasiyeden de bıktık”* diyen insanlara kendilerinin o makamlarda siyasi mağdurlar sayesinde oturduğunu hatırlattıktan sonra, hiç tanınmamış bir kişi olan Mehmet Ali Bey'in Dâhiliye Nâzırı olmasının tek sebebinin fırkaya mensup olmak olduğunu ileri sürerek buna karşılık Mehmet Ali Bey'in de bu makama gelir gelmez İttihatçılar yüzünden mağdur olanların haklarını vermesi gerektiğini savunuyordu⁶⁷³.

Ayrıca Refii Cevat; dönemin yaygın siyasetine uyararak Avrupalıların, I. Dünya Savaşı sırasında yaşananlardan bütün Türkleri sorumlu tutmalarına karşı en iyi cevabın İttihatçıların muhaliflerine reva gördükleri muameleler olduğunu ileri sürüyordu. Yazara göre; İttihatçıların yaptıkları haksızlıklara karşı durdukları için ölümü göze alan bu zümre, bütün Türklerin değil sadece İttihatçıların suçlu olduğunu göstermektedir. Bütün bunlara bakıldığı zaman Refii Cevat'a göre zamanında İttihatçılara kafa tutmuş

⁶⁷¹ Refii Cevat, “Feci Bir Akıbet Karşısında”, **Alemdâr**, 14 Nisan 1335/1919, No:113-1423.

⁶⁷² **Alemdâr**, 13 Mayıs 1343/1919, No:141-1451.

⁶⁷³ Refii Cevat, “Mağdûrîn mi? Müstehakîn mi?”, **Alemdâr**, 9 Haziran 1335/1919, No:167-1477.

bu insanlar “*mağdûrîn*” değil “*müstehakîn*”di. Dolayısıyla bir an evvel bunların haklarının iadesi gerekmektedir⁶⁷⁴.

Mağdurin-i Siyasiyye Cemiyeti; basındaki bu desteğine ve Damat Ferit Hükümeti’nin aşağıda belirtilecek faaliyetlerine rağmen yapılanları yetersiz buluyordu. Bu nedenle doğrudan Padişah’a müracaat etmişlerdi. Ağustos 1919’da Padişah’a sunulan arzıda Cemiyet, öncelikle siyasi mağdurların İttihatçılar zamanında maruz bırakıldıkları muameleyi tasvir ederek; bütün başvurularına rağmen Bâb-ı Âli’nin yeterli düzenlemeleri yapmadığını ve bu nedenle de kendisine müracaat etmek zorunda kaldıklarını ifade ediyorlardı. Cemiyet üyeleri, Padişah’tan mağdurlar içerisinde bulunan eski memurların terfilerinin düzenlenerek maddi ve manevi zararlarının feshedilen İTC’nin menkul ve gayrimenkullerinden karşılanmasını istiyorlardı. Bu faaliyet için kurulacak bir komisyona cemiyetten de iki kişi dâhil edilerek bir an evvel sorunların çözülmesini talep ediyorlardı⁶⁷⁵.

Cemiyet’in Padişah’a sunduğu bu arizayı Damat Ferit Hükümeti dikkate almamış olmalı ki Cemiyet’in istediği komisyon ancak Ali Rıza Paşa Hükümeti zamanında kurulabilmiştir. 4 Ekim 1919 tarihli Meclis-i Vükelâ toplantısında yapılan görüşmeler sonucunda İTC Hükümetleri döneminde memuriyetten azl, sürgün gibi muamelelere maruz kalmış olan siyaset mağdurlarının mağduriyetlerini gidermek için tahkikat yapacak bir “*Mağdûrîn-i Siyasiyye Komisyonu*” kurulması kararlaştırılmıştı (4 Ekim 1919). Böylece, zaten tasfiye politikalarıyla fiilen devam eden hakların iadesi, resmi olarak da takip edilmeye başlanmıştı⁶⁷⁶.

Hükümetler bir yandan mağdurların durumunu düzeltmek için işten çıkardıkları memurların yerlerine mağdurları istihdam ederken bir taraftan da bazı yardımlarda bulunuyorlardı. Örneğin siyasi mağdurlardan olup sürgünden dönen kişiler hükümete müracaat ederek yol harcırahı ve zaruri masraflarının karşılanmasını talep ediyorlardı⁶⁷⁷. Siyaset mağdurlarından olduklarını iddia ederek hükümetten bu tür taleplerde bulunanların bu durumu ispat etmeleri gerekiyordu. Polis Müdüriyeti gibi makamlardan,

⁶⁷⁴ Refii Cevad, “Mağdûrîn mi? Müstehakîn mi?”, **Alemdâr**, 9 Haziran 1335/1919, No:167-1477.

⁶⁷⁵ H. Selvi, “Mütareke Döneminde Siyasi Mağdurlar”, s.300.

⁶⁷⁶ **BOA. MV**, D:217, G:9

⁶⁷⁷ **BOA. DH. EUM. MH**, D:190, G:64; **BOA. DH. EUM. MH**, D:201, G:22.

kendilerinin mahkûm veya sürgün edildiklerine dair belgeleri temin ederek *Mağdûrîn-i Siyasiyye Komisyonu* 'na ibraz etmeleri zorunluydu⁶⁷⁸.

Dahiliye Nezâreti'nde kurulan resmî *Mağdûrîn-i Siyasiyye Komisyonu*, *Mağdûrîn-i Siyasiyye Cemiyeti* ile bağlantılı olarak çalışıyordu. Bir taraftan bireysel başvurular değerlendirilirken bir taraftan cemiyetin hazırladığı listeler tetkik edilerek münasip görülenlere gereken yardımlar yapılıyordu. Örneğin Alemdâr'da verilen bir habere göre Mağdûrîn-i Siyasiyye Cemiyeti, Komisyon'a son olarak iki yüz kişinin adlarını ihtiva eden bir liste sunmuştu⁶⁷⁹. Yine Alemdâr'ın haberine göre Komisyon, 7 Ocak 1920'de yaptığı toplantıda müracaat eden on beş zâtın ifadelerini almıştır⁶⁸⁰.

Ali Rıza Paşa Hükümeti döneminde kurulmuş olan *Mağdûrîn-i Siyasiyye Komisyonu*; yaptığı tetkikattan sonra toplam ödenmesi gereken para miktarını ve bu paranın kimlere ödenmesi gerektiğini ait olduklara makamlara bildirmişti. Damat Ferit Hükümeti'ni kurduktan sonra bu paranın ödenip ödenmeyeceğini Maliye Nezâreti'nden sorduğu zaman hazinenin durumu nedeniyle olumsuz cevap almıştı. Konu üzerine Alemdâr'da yorum yapan Ahmet Kadri Bey; mademki bu insanları İttihat ve Terakki mağdur etmiştir, o halde bunların ziyanlarının İTC'nin Hükümet tarafından el koyulmuş olan mallarından ödenmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Ayrıca her ne şekilde olursa olsun hükümetin bu insanların mağduriyetlerini gidermesini istiyordu⁶⁸¹.

Mali durumu nedeniyle komisyonun belirlediği herkese gereken miktarı vermeyen Hükümet, en azından acil ihtiyaçlarını karşılamaları için siyasi mağdurlardan en fazla yardıma muhtaç olan 28 kişiye aylık 50'şer lira verilmesini kararlaştırmıştı⁶⁸².

Yine *Mağdûrîn-i Siyasiyye Komisyonu* son defa bir toplantı yaparak şiddetli ihtiyaç sahibi mağdurlardan 20 kişinin daha ismini Dâhiliye Nezâreti'ne sundu. Meclis-i Vükelâ toplantısında bu 20 kişiye de “*mesârif-i gayr-i melhûze tertibinden*” aylık 50'şer liranın ödenmesi kararlaştırıldı⁶⁸³.

Gerek *Mağdûrîn-i Siyasiyye Cemiyeti'nin* çalışmaları gerekse bireysel olarak hükümetlere müracaatta bulunan siyasi mağdurların girişimleri son Damat Ferit

⁶⁷⁸ BOA. DH. EUM. AYŞ, D:41, G:49.

⁶⁷⁹ Alemdâr, 5 Kânûn-i Sâni 1336/1920, No:385-2685.

⁶⁸⁰ Alemdâr, 8 Kânûn-i Sâni 1336/1920, No:388-2688.

⁶⁸¹ Ahmed Kadri, “Mağdûrîn-i Siyasiyye”, Alemdâr, 1 Haziran 1336/1920, No: (okunamadı.)

⁶⁸² Alemdâr, 1 Ağustos 1336/1920, No:584-2884.

⁶⁸³ BOA. MV., D:22, G:12.

Hükümetleri (5 Nisan 1920-17 Ekim 1920) döneminde farklı bir boyut kazandı. 27 Mayıs 1920’de çıkarılan bir Hükümet Kararnâmesi ile gerek Bâb-ı Âlî Baskını sırasında gerekse Mahmut Şevket Paşa’nın katli dolayısıyla idam yoluyla veya diğer sebeplerle hayatını kaybedenlerin ailelerine “*hidemât-ı vataniyye tertibinden*” maaş bağlandı⁶⁸⁴. Meşrutiyet döneminde çıkan “*Cemiyet-i Hâfiye*” meselesi dolayısıyla iki defa Sinop’a sürgün edilen Mustafa Nafiz Efendi de diğer mağdurlar gibi kendisine de maaş bağlanmasını talep ederek Dâhiliye Nezâreti’ne başvurmuştu⁶⁸⁵. Mustafa Nafiz Bey’in müracaatı üzerine yapılan değerlendirme sonucunda ona da “*hidemât-ı vataniye tertibinden*” 500 kuruş maaş bağlanmasına karar verildi⁶⁸⁶. 29 Eylül 1920 tarihinde yine Mahmut Şevket Paşa’nın katlinden dolayı idam edilen Muhip Bey’in annesi Behice Hanım’a da 500 kuruş maaş bağlandı⁶⁸⁷.

Bu faaliyetlerden sonra siyasi mağdurlar için bir adım daha atan Damat Ferit Hükümeti, 10 Ekim 1920 tarihli Kararname ile; Meşrutiyet’in ilanından sonra haklarında herhangi bir Divan-ı Harp kararı olmadan sürgüne gönderilmiş olanlardan haklarında yapılacak tahkikat neticesinde mağdur edildikleri tahakkuk edenlerin, sürgünde buldukları müddetin tamamını, sürgün yerinden firar edenlerin de firarda buldukları süreden iki yılının tekaüt müddetlerine sayılmasını, ayrıca tekaütlük aidatı da alınmayacağını kararlaştırdı⁶⁸⁸.

Damat Ferit döneminde çıkarılan bu kararnamelerle verilen maaşlar son Tevfik Paşa Hükümeti tarafından tasvip edilmemiş olmalı ki 27 Şubat 1922 tarihli Hükümet Kararnamesi ile Bâb-ı Âlî Baskını, Mahmut Şevket Paşa’nın katli ve Cemiyet-i Hâfiye

⁶⁸⁴ Bu kararnameye göre; maaş bağlananların alacakları maaş miktarı ve maaş almaya hak kazanmalarının sebebi şöyleydi: Bâb-ı Âlî Baskını sırasında hayatını kaybeden Eski Harbiye Nâzırı Nazım Paşa’nın kızı Atiye Hanım’a 1800 kuruş; Mahmut Şevket Paşa’nın katli münasebetiyle idam edilen Damat Salih Paşa’nın kız kardeşi Behiye Hanım’a 2500 kuruş; Bâb-ı Âlî Baskını sırasında hayatını kaybeden Sadaret yaverlerinden Mülâzım-ı Evvel Nafiz Bey’in ailesine 1600 kuruş; muhalif fikirleri nedeniyle suikasta uğrayarak hayatını kaybeden Duyûn-ı Umûmiye Pul ve Tetkik Memuru Mehmet Zeki Efendi’nin Zevcesi Bahriye Hanım’a 1050 kuruş; muhalif fikirleri nedeniyle suikasta uğrayarak hayatını kaybeden Ahmet Samim Bey’in iki kızına 1600 kuruş; Mahmut Şevket Paşa’nın katli münasebetiyle idam edilen Miralay Fuat Bey’in ailesine 1650 kuruş. (**Düstûr**, II/12, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1927, s.92-94).

⁶⁸⁵ **BOA. DH. KMS.**, D:59/-1, G:23.

⁶⁸⁶ **Düstûr**, II/12, s.109.

⁶⁸⁷ **Düstûr**, II/12, s.282.

⁶⁸⁸ **Düstûr**, II/12, s.321-322.

meselesi gibi olaylarda hayatlarını kaybedenlerin ailelerine bağlanan maaşlar kesilmiştir⁶⁸⁹.

3) I. ve II. Damat Ferit Paşa Hükümetleri Döneminde Gerçekleştirilen Tasfiyeler (4-Mart 1919-1 Ekim 1919)

a- Hükümetin Karakteri

Tevfik Paşa Hükümeti'nin yaşamı hayli sıkıntılı geçmişti. Bunun başlıca sebebi muhalefetin örgütlenmesini tamamlayarak artık kendisini iktidar alternatifi olarak görmeye başlamasıydı. Muhalefet, Tevfik Paşa Hükümeti'ni İttihatçılara karşı yeterince şiddetli davranmamakla eleştiriyordu. İttihatçılara karşı uygulanacak politikalar konusunda Padişah da, muhtemelen muhalefetle aynı doğrultuda düşünüyordu. Fakat mutlakiyete inanmış bir Padişah olarak Sultan Vahdettin; yukarıda belirtildiği üzere herhangi bir fırka ve siyasi gruba dayanmaktan ziyade, politikalarını kendisine sadık Tevfik Paşa gibi "Yaşlı Türk"ler eliyle yürütmek istiyordu. Buna rağmen Padişah; İTC veya onunla benzer ideolojilere sahip fırkalara karşı denge unsuru olmak üzere HİF'in kuruluşunu onaylamıştı. İşte muhalefet bu şekilde örgütlendikten sonra Tevfik Paşa'yı sert bir şekilde eleştirmeye başlamışlardı. Hatta basında sık sık Tevfik Paşa'nın istifa edeceği ve yerine HİF'in hükümet kuracağına dair haberler çıkıyordu. Zaten ülkenin her tarafında hızla genişleyen işgaller nedeniyle zor durumda bulunan hükümette sık sık nâzırlar değişiyordu⁶⁹⁰.

Bu kargaşalı ortamda Sadrazam Tevfik Paşa, Padişah'a başvurarak, Ermeni tehciri ile ilgili davalara bakan Divan-ı Harb-i Örfilerin yetkilerinin arttırılmasını istedi. (1 Mart 1919)⁶⁹¹. Fakat Padişah; dört aydan beri kabinenin tembellik ve güçsüzlük içerisinde bulunduğunu Sadrazam'a bildirdi. Dolayısıyla istifa etmekten başka seçeneği kalmayan Tevfik Paşa, 2 Mart 1919'da istifa etti. Zaten bu haberi bekleyen Padişah, hükümet kurma görevini bir diğer sadık bendesi olan Damat Ferit'e tevdi etti⁶⁹². Bunun

⁶⁸⁹ **Düstûr**, II/12, s.583-584.

⁶⁹⁰ S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, I, s.173-178.

⁶⁹¹ A. F. Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s.193-194.

⁶⁹² Başmabeyinci Lütfi Bey, **Osmanlı Sarayının Son Günleri**, s.481; A. F. Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s.194.

üzerine hemen harekete geçen yeni Sadrazam; 4 Mart 1919'da kabinesini kurarak Padişah'ın onayına sundu⁶⁹³. Damat Ferit'in kabinesine aldığı kişilerin çoğu HİF mensuplarındandı. Zaten bu Hükümet muhalifler ve muhalif basın tarafından tam bir HİF Hükümeti olarak tanımlanıyordu. Hatta, hükümetin kurulmasından sonra HİF bir toplantı yaparak, fırkaya mensup nâzırların her Cuma fırka merkezinde toplanmalarını ve nâzırların bu toplantılarda yapılacak değerlendirmelere göre davranmalarını kararlaştırmıştı. Ayrıca her nâzır kendi emri altındaki dairelerde çalışacak üst düzey bürokratların belirlenmesinde Fırka kararlarına uyacaktır⁶⁹⁴. Bu karar bundan sonra yapılacak tasfiyelerde HİF'in etkisini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Zaten Damat Ferit'in kendisi de dahil olmak üzere kabinesine dahil ettiği kimselerin siyasi hayatları, hükümetin iç politikada İttihatçılara ve İttihatçı bürokrasiye karşı alacağı tutumun habercisi gibiydi. Sadrazam, Meşrutiyet döneminde İTC'ye muhalefet etmiş ve HİF'in ilk kurucularından olmuştu.

Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, HİF'in kurucularındandı ve Mahmut Şevket Paşa olayından dolayı sürgüne gönderilmişti.

Maarif Nâzırı Ali Kemal, Bâb-ı Âlî Baskını'ndan sonra Avrupa'ya gitmek zorunda kalmıştı.

Evkâf Nâzırı İbrahim Vasfi Efendi, muhaliflerden ve Ahali Fırkası ve HİF'in kurucularındandı.

Adliye Nâzırı İsmail Sıtkı Efendi, HİF'çilerden olup İzmir'de II. Abdülhamit döneminde "*Ahenk*", Meşrutiyet döneminde "*Köylü Gazetesi*"ni çıkarmıştı.

Bahriye Nâzırı Şakir Paşa; İttihatçı Hükümet'in Almanlarla birlikte savaşa girmesine karşı çıktığı için Gemlik'e sürgüne gönderilmişti.

Posta ve Telgraf Nâzırı Mehmet Ali Bey; Üsküdar Belediyesi'nde üst düzey bir memuriyette çalışırken İttihatçıların Dahiliye Nâzırı Adil Bey tarafından memuriyetinden azledilmiş ve ticarete atılmıştı.

⁶⁹³ Damat Ferit Paşa'nın ilk Kabinesi şu isimlerden meydana geliyordu: Sadrazam: Damat Ferit Paşa; Şeyhülislam: Mustafa Sabri Efendi; Dahiliye Nâzırı: Eski Konya Valisi Cemal Bey; Adliye Nâzırı: Sıtkı Bey; Şûra-yı Devlet Reisi: Seyit Abdülkadir Efendi; Maarif Nâzırı: Ali Kemal; Bahriye Nâzırı: Müşir Şakir Paşa; Nafia Nâzırı: Avni Paşa; Harbiye Nâzırı: Abuk Ahmet Paşa (Vekaleten Avni Paşa); Evkâf Nâzırı: Vasfi Efendi; Maliye Nâzırı: Divan-ı Muhâsebât Reisi Tevfik Bey; Ticaret ve Ziraat Nâzırı: Ethem Bey; Posta ve Telgraf Nâzırı: Mehmet Ali Bey. (*İkdâm*, 5 Mart 1335/1919, No:7926; *Alemdâr*, 5 Mart 1335/1919, No:75-1385).

⁶⁹⁴ R. H. Karay, *Minelbab İlelmihrab*, s.85.

Nafia Nâzırı ve aynı zamanda Harbiye Nâzırı Vekili olan Avni Paşa ise, Erkân-ı Harp subaylardan olup I. Dünya Savaşı sırasında İzmir Ahz-ı Asker Riyaseti, Suriye Menzil Başmüfettişliği ve Birinci Kolordu Ahz-ı Asker Müfettişliği gibi etkin olmayan görevlerde istihdam edilmişti⁶⁹⁵.

Maliye Nâzırı Mehmet Tevfik Bey ise birinci bölümde belirtildiği üzere 1909 tarihli Tensikat Kanunu gereğince Ankara Valiliği'nden azledilerek Şûra-yı Devlet azalığına tayin edilmişti. Dolayısıyla, büyük bir bölümü Meşrutiyet döneminde iktidarın politikaları sonucu şahsi zarara uğramış insanlardan oluşan yeni hükümetten, muhalifler büyük beklenti içerisine girmişlerdi.

b- Mülkî Bürokraside Gerçekleştirilen Tasfiyeler

II. Meşrutiyetin ilanı'ndan sonra başa geçen hükümetlerin en fazla uğraştıkları mesele, kendilerine bağlı bir bürokrasi oluşturmaktır. İTC'nin I. Bölüm'de anlatıldığı üzere başlattığı bu durum, artarak devam etmişti. İdareyi tanzim ederek hatır gönül tanımaz bir teftiş ile idare makinesinin işlemlerini temin edecek yerde; başa geçen bütün hükümetler, görevindeki başarısı veya başarısızlığını dikkate almadan herhangi bir partiye veya herhangi bir kişiye mensup olmayı meziyet veya kabahat sayarak bütün memurları değiştirmeye girişmişlerdir. Bu yolla çoğu zaman ehil ve muktedir memurlar görevden alınarak, yerlerine ehliyet ve liyakati olmayan sadık bendeler getirilecektir⁶⁹⁶. Mütareke dönemi hükümetleri içerisinde İttihatçı düşmanlığını en uç noktaya götürecek olan Damat Ferit Hükümetleri, bahsedilen tasfiye politikalarında da doğal olarak müfrit derecede icraatlara imza atacaktırlar.

Damat Ferit Paşa, Hükümeti'ni kurduktan sonra yaptığı ilk Meclis-i Vükela toplantısında, hükümetin öncelikli olarak "*âlem-i insaniyetin nefretini celbeden erbâb-ı cinayet haklarında âcilen bir karar ittihaz eylemek*"⁶⁹⁷ politikasını uygulayacağını duyuruyordu. Ayrıca Hükümet'e Maliye Nâzırı olarak girmiş olan Mehmet Tevfik (Biren) Bey; Damat Ferit Paşa ile aralarında hükümet kurulmadan evvel geçen bir görüşmede hükümetin politikasının ne olacağını sormuştu. Bu soruya Sadrazam şu

⁶⁹⁵ **İkdam**, 5 Mart 1335/1919, No:7926.

⁶⁹⁶ M. Vehbi Bolak, "Milli Mücadele'de Balıkesir", **Milli Mücadele'de Balıkesir Paneli (Balıkesir, 3-4 Mayıs 1986)**, İstanbul, 1986, s.170

⁶⁹⁷ A. F. Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s.197.

cevabı vermişti: “İttihâd ve Terakkî Fırkası siyasetinin aleyhinde olduğumuzu Galip Devletlere göstermek, harp mücrimlerini cezalandırmak, memurlar arasında İttihâd ve Terakkî'nin adamaları olan bazılarını tasfiye etmek”⁶⁹⁸. Böylece ilk iş olarak İttihatçılara karşı harekete geçeceğinin işaretini veren Sadrazam; bir kararname hazırlayarak Padişah'ın onayına sundu. 8 Mart 1919'da Padişah tarafından onaylanan Kararname'ye göre, 16 Aralık 1918'de kurulmuş olan “Fevkalâde Dîvân-ı Harb-i Örfî” lağvedilerek yerine Erkân-ı Harp Mirivalarından Ali Fevzi Paşa'nın riyasetinde “Dersaadet Dîvân-ı Harb-i Örfîsi” kurulmuştu. Görevi “İdare-i Örfiye Kararnamesiyle muayyen olan cerâimi rü'yet etmek” olarak tanımlanan Dersaadet Dîvân-ı Harb-i Örfîsi lağvedilen Fevkalâde Dîvân-ı Harb-i Örfî'de görüşülmekte olan davaları da devralmıştı⁶⁹⁹. Böylece gerekli hukuki düzenlemeyi de yapan Hükümet, hemen harekete geçerek aralarında eski nâzırlar, üst düzey askerler, eski mebûslar ve İTC mensuplarının bulunduğu 66 kişiyi tevkif ettirmişti. Bu tevkifler sonraki dönemde de devam edecektir⁷⁰⁰.

İTC'nin hükümet üyeleri ve üst düzey mensuplarını kapsayan bu tutuklamalarının yanı sıra Hükümet; İttihatçı bürokrasiye karşı da geniş bir tasfiye süreci başlatmıştı. Tasfiyeler bütün nezâretlerde başlamasına rağmen şüphesiz en çok ses getireni HİF'ci Cemal Bey'in idaresindeki Dâhiliye Nezâreti'nin yaptığı tasfiyelerdi⁷⁰¹.

Sadrazam Damat Ferit, 8 Mart 1919'da bütün vilayetlere yazdığı bir telgrafta öncelikle Meşrutiyet'ten beri ortaya çıkan bütün suçların ve yolsuzlukların cezalandırılacağını belirtiyordu. Aynı telyazıda memurlara da mesaj veren Sadrazam; devr-i sâbıkta “tehcîr, taktîl” gibi suçlara karışmamış olmak şartıyla hiçbir memurun mağdur edilmeyeceğini duyuruyordu⁷⁰². Sadrazam'ın beklenen tasfiyelerde kriter olarak ortaya koyduğu “tehcîr ve taktîl” gibi suçlara karışmış olmak ilkesi çok da gerçekçi görünmüyordu. Çünkü daha hükümet kurulur kurulmaz hem firka çevrelerinde hem de

⁶⁹⁸ M. T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, II, s.137.

⁶⁹⁹ **Düstûr**, II/11, s.135-136.

⁷⁰⁰ A. F. Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s.199.

⁷⁰¹ R. H. Karay, **Minelbab İlelmihrab**, s.84; Mehmet Tevfik Biren hatıralarında Cemal Bey'i değerlendirirken, devlet memuriyetinde tecrübeli olmasına rağmen ifrat derecede firka olduğunu ifade etmektedir. (M. T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, II, s.146).

⁷⁰² **Alemdâr**, 9 Mart 1335/1919, No:79-1389.

muhaliflerin sözcüsü durumundaki basında HİF Hükümeti olarak görülen yeni hükümetten devr-i sâbık suçlularının cezalandırılmasının yanı sıra, devr-i sâbıkın bürokrasisine karşı da sert bir tasfiye bekleniyordu⁷⁰³. Burada muhaliflerin anlamış olduğu devr-i sâbık bürokrasisi aslında devr-i sâbıkta devlet hizmetinde bulunmuş bütün memurları kapsamaktaydı. Muhalifler, Tevfik Paşa Hükümeti’ni de İttihatçı düşmanlığını bu kadar geniş tutmadığı için pasiflikle suçlamışlardı⁷⁰⁴. Bu kadar geniş tasfiye politikası bekleyen muhalif basın, ilk günden itibaren Dahiliye Nâzırı Cemal Bey’in faaliyetlerini hararetle bekliyordu⁷⁰⁵.

Çok geçmeden gazete sütunları hemen her gün “*aziller, tayinler*” başlığı ile büyük bir tasfiye furyasını haber vermeye başlamıştı. Bu hızlı tasfiye furyasında hemen bütün dâhiliye örgütü yeniden düzenleniyordu. Bu kapsamda Çanakkale Mutasarrıfı azledilerek yerine Dâhiliye Kalem-i Mahsus Müdür-i Sâbıkı Cavit Bey tayin edilmişti. Niğde ve Antalya Mutasarrıfları ile Konya’ya bağlı Ilgın ve Saidili Kaymakamları da azledilmişti⁷⁰⁶.

Tasfiyeler sırasında göreve getirilen kimselere bakıldığı zaman bu tasfiyelerde HİF’in birinci dereceden etkin olduğu görülmektedir. Özellikle valilik veya kaymakamlık gibi üst düzey memuriyetlere, HİF’e yakın isimler getiriliyordu. Bu sözden olmak üzere Bursa Valisi Hazım Bey azledilerek yerine eski Gümülcine Mebûsu ve HİF’in Merkez-i Umûmi azasından Gümülcineli İsmail Bey’in tayin edileceği duyuruluyordu⁷⁰⁷. Kastamonu Valisi azledilerek yerine Eski Yozgat Mutasarrıfı Muhittin Paşa tayin edilmişti. Yine Ankara Valisi Azmi Bey azledilerek yerine Eski Divaniye Mutasarrıfı Sami Bey tayin edilirken, Aydın Vilayeti Valiliği’ne Eski Evkaf Nâzırı İzzet Bey tayin edilmişti⁷⁰⁸. 14 Mart 1919’da Ankara Valiliği’ne Muhittin Paşa, Konya Valiliği’ne de Müttekâid Erkân-ı Harp Mirlivalarından Rıza Paşa tayin

⁷⁰³ Refii Cevad, “Hürriyet ve İtilaf”, **Alemdâr**, 5 Mart 1335/1919, No:75-1385.

⁷⁰⁴ Refii Cevad, “İlk İcraat”, **Alemdâr**, 6 Mart 1335/1919, No:76-1386.

⁷⁰⁵ Refii Cevad yazdığı başmakalesinde; “*İttihâd ve Terakkî’nin sillesini yemiş bir adam olarak*” mütarekeden beri beklenen icraatın Cemal Bey zamanında gerçekleşeceğini iddia ediyordu. (Refii Cevad, “Yeni Dahiliye Nâzırı ve Hürriyet ve İtilaf”, **Alemdâr**, 9 Mart 1335/1919, No:79-1389); İkdâm Gazetesi de, Cemal Bey’i tanıtırken Eski Konya Valisi iken önce hapsedildiğini daha sonra da emekliye sevk edildiğini vurguluyordu. (**İkdâm**, 15 Mart 1335/1919, No:7936).

⁷⁰⁶ **Alemdâr**, 9 Mart 1335/1919, No:79-1389.

⁷⁰⁷ Gümülcineli İsmail, tanınmış muhaliflerden olup sürgünde bulunduğu Avrupa’dan yurda dönüşü Alemdâr’da birinci sayfadan verilmişti. (**Alemdâr**, 25 Şubat 1335/1919, No:67-1377).

⁷⁰⁸ **Alemdâr**, 10 Mart 1335/1919, No:80-1390; **Alemdâr**, 11 Mart 1335/1919, No:80-1390.

edilmişti⁷⁰⁹. 16 Mart'ta Trabzon Valiliğine Mehmet Galip Bey tayin edilirken⁷¹⁰, 30 Mart 1919'da Beyrut Valisi İsmail Hakkı, Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Mümtaz ve Malatya Mutasarrıfı Faik Beyler azledilmişlerdi⁷¹¹. 2 Mayıs 1919'da Kastamonu Valiliği'ne Dahiliye Nezâreti Müsteşarı Keşfi, Van Valiliği'ne Kudüs Eski Mutasarrıfı Mithat, Mamuretülaziz Valiliği'ne Eski Kayseri Mebûsu Ali Galip Beyler'in ve Bitlis Valiliğine de Eski Niğde Mutasarrıfı Ziya Paşa'nın tayinleri kararlaştırılmıştı⁷¹². Yine 12 Mayıs'ta Sivas Valisi İsmail Kemal Bey tehcir meselesinde parmağı olduğu gerekçesiyle azledilince yerine Eski Kastamonu Valisi Reşit Paşa tayin edilmişti⁷¹³. İTC döneminde sürgüne gönderilenlerden biri olan Eski Kütahya Mebûsu Ferit Bey de Adana Valiliğine getirilmişti⁷¹⁴.

Gerçekleştirilen bu tasfiyelerde ve tayinlerde zaman zaman Anadolu'nun değişik yerlerinde bulunan İtilaf Devletleri mümessillerinin de etkili olduğu görülmektedir. Dâhiliye Nezâreti'nden 23 Mart 1919 tarihinde Sivas Vilayeti'ne gönderilen bir yazıda, İngiliz siyasi mümessilinin Amasya Mutasarrıfı ile Merzifon Kaymakamı'nın İttihatçı olduğunu ve tehcir meselesinden dolayı suçlu bulunduğunu belirttiği zikrediliyordu. Siyasi mümessilin bu beyanı dolayısıyla her ikisinin de yerlerine vekâleten atama yapılması ve bunların Divan-ı Harp'te yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmesi isteniyordu⁷¹⁵.

Tasfiye edilen İTC dönemi vali ve mutasarrıflarının çoğunun yerine, Talat Paşa Hükümeti zamanında çıkarılmış, hizmet süresi 25 seneye ulaşmış olan vali, mutasarrıf ve kaymakamların emekliye sevk edilmeleri hakkındaki 3 Ocak 1918 tarihli Kanun gereğince emekli edilmiş eski vali, mutasarrıf ve kaymakamlar tayin ediliyorlardı.

⁷⁰⁹ BOA. MV., D. No:250, G. No:60.

⁷¹⁰ BOA. MV., D. No:250, G. No:61.

⁷¹¹ BOA. DUİT., D. No:114, G. No:96.

⁷¹² BOA. MV., D. No:250, G. No:146.

⁷¹³ BOA. MV., D. No:250, G. No:163; Sivas Valiliği'ne tayin edilen Reşit Paşa eski İttihatçılardan olup, tehcirin uygulanması sırasında İttihatçı Hükümet'in bazı politikalarını eleştirdiği için Dahiliye Nâzırı Talat Bey tarafından azledilmişti. Dolayısıyla İTC'ye muhalif olduğu için memuriyetinden azledilmiş olması onu Damat Ferit Hükümeti nezdinde makbul insan durumuna getirmişti. (Cevdet R. Yularkıran, **Hatıralar (Sivas Valisi Reşit Paşa'nın Hatıraları**, Sivas, 2002², 11-12). Dankwart A. Rustow'a göre Sivas Valisi Reşit Paşa'nın başlarda İstanbul Hükümeti ile Anadolu hareketi arasında tereddüde düşmesinin nedeni, Damat Ferit tarafından muvazzafa nakledilerek göreve getirilmesiydi. (Dankwart A. Rustow, "The Army and the Founding of the Turkish Republic", **World Politics**, Vol:11, No:4, (Jul, 1959), s.524).

⁷¹⁴ **Alemdâr**, 13 Mayıs 1335/1919, No:141-1451.

⁷¹⁵ B. Kocaoğlu, **Mütarekede İttihatçılık**, s.214-215.

Ancak herhangi bir kanuna dayanmadan yapılan bu tür görevlendirmelere kanuni bir çerçeve çizilmesi gerekiyordu. 9 Nisan 1919'da Dâhiliye Nâzırı Cemal Bey Meclis-i Vükelâ'ya, hizmet süreleri 25 seneyi geçtiği için emekliye sevk edilmiş olan vali, mutasarrıf ve kaymakamların tekrar hizmet-i muvazzafa alınması için bir teklif sundu. Teklifi görüşen Meclis-i Vükelâ, önceden emekliye sevk edilmiş bu kişilerin içerisinde iktidar ve kabiliyetlerinden istifade olunabilecek kimselerin istihdam edilebilmesi için gereken düzenlemenin yapılmasını Maliye Nezâreti'ne havale etti⁷¹⁶.

Yapılan çalışmalardan sonra 24 Nisan 1919'da hizmet süreleri 25 seneye ulaşan vali, mutasarrıf, kaymakam ve polis memurlarının emekliye sevklerini öngören 3 Ocak 1918 tarihli kanunun ilga edildiğine dair bir Hükümet Kararnamesi yayınlandı. Kararname'nin maddeleri şöyleydi:

“Madde 1- 3 Kânûn-i Sâni 1334 (3 Ocak 1918) tarihli kanun mûcibince tekâüd edilen memûrînden devletçe istihdamlarına lüzûm görülenler tekrar hizmete kabul edilebilirler.

Madde 2- Birinci madde mûcibince hizmet-i devlete kabul edileceklerin evvelce hâl-i tekâüdde geçirdikleri müddet maaşlı mazûliyet müddeti add ve itibar olunur şu kadar ki işbu müddet için mazûliyet veya sair nam ile fark-ı maaş verilmez ve tekrar infisallerinde haklarında sair bilumûm memûrîn-i mazûle misillü muamele olunur.

Madde 3- Sâlif-ül zikr kanun mûcibince tekâüd edilmiş olan memûrînden işbu Kararname'nin tarih-i neşrinden itibaren iki sene zarfında hizmete davet olunmayanlar veya iki defa tahrîren teklif olunan memûriyetleri kabul etmeyenler işbu Kararname ahkâmından müstefid olamayıp evvelce icra edilmiş bulunan takâüdlükleri kesb-i katiyet eder.

Madde 4- İşbu Kararname'nin hükmü 3 Kânûn-i Sâni 1334 (3 Ocak 1918) tarihli kanun mûcibince tekâüd edilib de bu Kararname'nin neşrinden evvel hizmet-i devlete kabul edilmiş bulunanlara da şâmilidir”⁷¹⁷. Böylece Hükümet, zaten uyguladığı bir politikaya uygun hukuki dayanak oluşturmuştu. Görüldüğü üzere 4. maddede kararnamenin neşrinden evvel emeklilikten muvazzafa geçirilmiş olanlar da bu kapsama dahil edilmişti.

⁷¹⁶ BOA. MV., D. No:215, G. No:53.

⁷¹⁷ Düstûr, II/11, s.223.

Hükümet'in emeklileri muvazzafa geçirmekteki amacı aslında sadece bu kişilerin mağduriyetlerini gidermek değildi. Bunun yanında ülkede ciddi bir “*kaht-ı ricâl*” (adam kıtlığı) meselesi vardı. Hükümet bir yandan idaredeki bütün İttihatçıları tasfiye etmek isterken, bir taraftan da tasfiye edilenlerin yerine yerleştirilecek adam bulma konusunda sıkıntı yaşıyordu. Dolayısıyla Hükümet, emeklilerin mağduriyetlerinin izalesinin yanı sıra, ehven-i şer olarak düşündüğü İttihatçıların emekli ettiği eski bürokratlara sarılmak zorunda kalmıştı. Aslında muhaliflerin her zaman arzuladıkları topyekûn tasfiye politikasının hükümetler tarafından gerçekleştirilememesinin en önemli nedeni bu adam kıtlığı idi. Bu yüzden daha çok üst düzey bürokrasiye münhasır kalan tasfiyeler, özellikle taşralarda İTC mensubu küçük memurların görevleri başında kalmasına engel olamamıştı⁷¹⁸.

Hükümet'in uygulamaya koyduğu tasfiye politikası, birtakım şahsi düşmanlıkların da uyanmasına neden olmuştu. Ülkenin birçok yerinden nezâretlere ihbar başvuruları yapılarak, istenmeyen bürokratların görevden alınması talep ediliyordu⁷¹⁹. Zaten Damat Ferit hükümetleri döneminde ve genel olarak mütareke döneminde gerçekleştirilen tasfiye politikalarının en başta gelen sıkıntısı, belli kriterlerin olmamasıydı. Bir memurun veya üst düzey bürokratin azledilmesi için sadece İTC ile anılmış olması yeterliydi. Ancak burada da sorun vardı. Çünkü memurların İTC ile ilişkisini vesika ile tespit etmek yerine çoğu kez muhbirlerin sözlerine güveniliyordu. Şahsi düşmanlıkların hesaplaşmaya dönüştüğü bu kaos ortamında izlenen yol büyük haksızlıkların ortaya çıkmasına neden olabiliyordu⁷²⁰. Öte yandan şahsi olarak zarar gördüğü herhangi bir görevlinin azledilmesi nedeniyle Dâhiliye Nâzırı Cemal Bey'i tebrik eden kişiler de görülüyordu. Örneğin İttihatçılar zamanında Polis Müdürü Ahmet Bey tarafından çekildiği sorguda darp edilerek iki dişinin kırıldığını iddia eden

⁷¹⁸ C. R. Yularkıran, **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, s.11.

⁷¹⁹ B. Kocaoğlu, **Mütarekede İttihatçılık**, s.215.

⁷²⁰ A. R. Rey, **Gördüklerim, Geçirdiklerim**, s.259-260.

Şehsuvarzâde Hacı Osman⁷²¹; Ahmet Bey'in azledilerek tevkif edilmesi nedeniyle Cemal Bey'e teşekkür ediyordu⁷²².

Bu kadar geniş tutulan tutuklama ve tasfiyeler bile muhalifleri tatmin etmemişti. Refii Cevat, “*Memûrînde Tebeddülât Lüzûmu*” başlığı ile yazdığı makalesinde, İttihatçıların Meşrutiyet döneminde gerçekleştirdiği tasfiye politikalarından örnekler vererek Hükümet'in de bu şekilde davranmasını salık veriyordu. Refii Cevat, İttihatçıların iktidara gelir gelmez iyi kötü ayrımı yapmadan, kimsenin “*hakk-ı müktesebini*” dikkate almadan 24 saat içerisinde eski devir adamlarını tasfiye ederek yerlerine kendi adamlarını tayin ettiklerini iddia ediyordu. Hatta yazar; Meşrutiyet döneminde İttihatçılar iktidardan düşünce yerlerine gelen Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti'ni İttihatçı memurları “*hakk-ı müktesepleri var*” gerekçesiyle azletmediği için eleştiriyordu. Çünkü İttihatçılar Bâb-ı Âli Baskını'ndan sonra mevcut bürokrasiye dayanarak iktidarı kolayca ellerine almışlardı. İşte bugün bu Hükümet, gerçekten icraat yapmak istiyorsa İttihatçı memurları tamamen temizlemeliydi. Zira bu memurlar iş başında oldukça kendilerini borçlu hissettikleri İttihatçılardan başkasına hizmet etmezlerdi⁷²³.

Hükümet'in tasfiye politikaları radikal muhalifler tarafından yeterli bulunmazken, bazı basın organları tarafından endişeyle karşılanmıştı. İkdâm gazetesinin 11 Mart 1919 tarihli nüshasında, her fırkanın iktidara geldiği zaman kendi kadrosunu oluşturması makul karşılanmakla beraber, yeni kadrolar oluşturulurken devlet kademelerinde çalışan memurların tamamının değiştirilmesinin doğru olmadığı ifade ediliyordu⁷²⁴. Basında bu şekilde hükümetin daha itidalli davranmasına yönelik tavsiyeler üzerine Refii Cevat; Meşrutiyet'ten beri HİF mensuplarının nelere maruz kaldıklarını ifade ederek, mevcut hükümetin bütün yapılanların intikamını alacağını belirtiyordu⁷²⁵. Öyle ki Refii Cevat, Cemal Bey'in ilk tasfiyelerini onaylamakla beraber, bunların çoğunlukla üst düzey bürokratlar olduğunu, sadece bununla

⁷²¹ Şehsuvarzâde Hacı Osman, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucularından ve veznedarıdır. Aynı zamanda 27 Ağustos-15 Eylül 1919 tarihleri arasında 19 sayı çıkacak olan HİF'in yayın organı Mes'uliyet Gazetesini de çıkarmıştır. (Ali Birinci, “Hürriyet ve İtilaf”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XVIII, İstanbul, 1998, s.509).

⁷²² **Alemdâr**, 16 Mart 1335/1919, No:85-1395; B. Kocaoğlu, **Mütarekede İttihatçılık**, s.214.

⁷²³ Refii Cevat, “Memûrînde Tebeddülât Lüzumu”, **Alemdâr**, 16 Mart 1335/1919, No:85-1395.

⁷²⁴ B. Kocaoğlu, **Mütarekede İttihatçılık**, s.213.

⁷²⁵ Refii Cevat, “İntikam, Kin, Garaz”, **Alemdâr**, 10 Mart 1335/1919, No:80-1390.

yetinilemeyeceğini, Hükümet'in bir an evvel küçük memurları da kollarından tutarak atması gerektiğini savunuyordu⁷²⁶.

Dâhiliye Nâzırı Cemal Bey, yaptığı tasfiyelerde HİF'in özellikle de Merkez-i Umûmî Azaları'ndan Zeynelabidin Efendi'nin onayını alarak hareket ediyordu. Refik Halit Bey; Zeynelabidin Efendi'nin bu etkisini, "*Emniyet-i Umûmiye Müdüriyetine hocanın hemşerilerinden telaffuzunu düzeltememiş, kıyafetini şehirliye benzetememiş, lisan bilmez bir yaşlı efendi getirilmişti*" sözleriyle tasvir etmektedir. Cemal Bey, yine Zeynelabidin Efendi'nin teşviki ile Sıhhiye Müdürü Doktor Adnan Bey'i azlederek yerine Doktor Abdullah Cevdet'i atadı. Sadrazam'ın onayını almadan yaptığı bu tayinler üzerine Sadrazam, Cemal Bey'i azlederek yerine Posta ve Telgraf Nâzırı Mehmet Ali Bey'i getirdi. Sadrazam'ın fırkaya rağmen yaptığı bu Nâzır değişikliği Hükümet ile Fırka'nın arasını açmıştı⁷²⁷. Fırka, Sadrazam'ın bu davranışına karşılık olarak 9 Nisan 1919'da yaptığı toplantıda, Cemal Bey'i İkinci Başkanlığa seçti. Ancak Cemal Bey, 26 Nisan'da Konya Valiliği'ni kabul ederek İkinci Başkanlıktan vazgeçti⁷²⁸.

HİF'in ve HİF'e bağlı nâzırların İttihatçı düşmanlığını aşırı derecede genişleterek tasfiyeleri küçük memurlara kadar indirmeleri, görünüşte HİF'e yakın olmakla beraber gerçekte sarayın adamı olan Damat Ferit'in fazla hoşuna gitmiyordu. Aslında Fırka ile Hükümet'in arasını açan sebepler bu tür sürtüşmelerdi⁷²⁹.

Tasfiye politikalarında başı Dâhiliye Nezareti çekmesine rağmen, tasfiyeler sadece bu nezâretle sınırlı değildi. Özellikle HİF'ci nâzırlar işbaşına geçtikleri andan itibaren emirleri altındaki İttihatçı memurları ayıklamaya başlamışlardı. Ancak keskin muhalif tavrı nedeniyle muhaliflerin büyük umut bağladıkları Ali Kemal'in nâzır olduktan sonraki tavrı büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Maarif Nâzırı olur olmaz

⁷²⁶ Refii Cevad, "Memûründe Tebeddülât Lüzumu", **Alemdâr**, 16 Mart 1335/1919, No:85-1395.

⁷²⁷ R. H. Karay, **Minelbab İlelmihrab**, s.93; Cemal Bey'in tasfiyeleri sadece Sadrazam'ın değil, aynı zamanda İngilizlerin de tepkisine neden olmuştu. Zira İngiliz yanlısı İstanbul Polis Müdürü'nü onlara danışmadan değiştirmeye kalkışması siyasi bir kriz yaratmıştı. (M. T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, II, s.160). Ancak Nâzır değişikliğinin haberini veren İkdâm Gazetesi, bu değişiklikte Polis Müdürü meselesinin herhangi bir etkisi olmadığını belirtiyordu. (**İkdâm**, 8 Nisan 1335/1919, No:7960).

⁷²⁸ S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, I, s.215; Sina Akşin Cemal bey'in tayin tarihini 26 Nisan olarak verse de bu tayini içeren Meclis-i Vükela Kararının tarihi 24 Nisan 1919'dur. (**BOA. MV. D.** No:250, G. No:141).

⁷²⁹ S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, I, s.214.

Darülfünûn ıslahatına el atan Ali Kemal; eskiden hiç anlaşılamadığı Köprülüzâde Fuat, Necmettin Sadık, Yahya Kemal gibi isimleri yerlerinde bırakınca, kendisinden “*Cellat Kara Ali*” icraatı bekleyen muhaliflerin tepkisine neden olmuştu. Çünkü Ali Kemal nâzır olunca yüzlerce siyasi mağdur, sürgün Maarif Nezareti’ne başvurarak ikbal beklemeğe başlamışlardı⁷³⁰.

Gösterdiği mutedil tavırlarına rağmen, Ali Kemal da İttihatçı memurlara bir uyarıda bulunur. 10 Nisan 1919’da bütün Maarif Teşkilatı’na gönderdiği tebligatta şöyle diyordu: “*Senelerden beri devam eden kötü bir idare sebebiyle Maarif memurlarından bir kısmının hâlâ türlü türlü kisveler altında İttihât ve Terakkî meşum heyetinin gayretini gütmekte oldukları son zamanlarda bazı hareketlerden anlaşılmaktadır. Hakikat halde hiçbir ferdin siyasi kanaatine karışmak elimden gelmez. Fakat bence millet ve memleketi bu hale getiren menhus bir ocağa mensup olmakta devam etmek siyasi bir kanaat sayılmaz, bilakis af olunmaz bir kabahattir. Hele bu mensubiyeti resmî bir memuriyeti kötüye kullanmak derecesine vardırmaq bir suçtur. Halde ve istikbalde ocak gayretini vatan endişesinin üstünde tutmaya kadar varan bazı kimselerin yaptıkları gibi, ister gizli bir şekilde olsun, memurlarımızdan ve muallimlerimizden İttihât ve Terakkî çetesinin (!) zihniyetini yaşamaya ve muhitlerinde yaşatmaya çabalamak fikrinde ısrar edenler varsa öylelerinin şimdiden istifa ederek çekilmeleri ihtar olunur, yoksa bu gidişleri anlaşılınca azledilmeleri mukarrerdir*”⁷³¹. Bu kapsamda olmak üzere Bursa Maarif Müdürü, Bursa Valisi İsmail Bey’in 28 Nisan 1919 tarihinde Dahiliye Nâzırı’na gönderdiği yazı üzerine azledilmişti⁷³².

Ali Kemal, Maarif Nâzırı olduğu süre içerisinde yaptığı tayinlerde HİF’in tavsiyelerini dikkate almadan İttihatçılığa bulaşmamış milliyetçileri iş başına getirmeye çalıştı. Yahya Kemal, ondaki bu tavır değişikliğini, Sadık Bey ve Gümölcinelî İsmail’in HİF’i, İTC’yi taklit ederek bir iktidar tekkesi haline getirmeye çalışmalarına duyduğu tepkiye hamleder⁷³³.

⁷³⁰ T. M. Göztepe, **Vahideddin Mütareke Gayyasında**, s.119.

⁷³¹ M. T. Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, I, s.57-58.

⁷³² B. Kocaoğlu, **Mütarekede İttihatçılık**, s.216.

⁷³³ Yahya Kemal, **Siyâsî ve Edebî Portreler**, İstanbul, 1976², s.87-88; Ali Kemal’in Maarif Nezareti’ndeki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz: Osman Özsoy, **Gazetecinin İnfazı**, İstanbul, 1997, s.104-106.

Nezâret koltuğuna büyük bir İttihatçı hıncıyla oturan nâzırlardan biri de Posta ve Telgraf Nâzırı Mehmet Ali Bey'di. Mehmet Ali Bey Nezârete gelir gelmez ilk iş olarak Polis Müdürü'ne "*İttihatçıların Bâb-ı Âli Baskını esnasında resmi telefon tellerini kesen memurlar kimlerdir? Şimdi nerededirler? Neticeyi bana mahrem olarak serian bildiriniz*"⁷³⁴ diye emir vermişti. Mehmet Ali Bey, 9 Nisan'da Dâhiliye Nezâreti'ne getirilince Posta ve Telgraf Nezâreti Müdürlüğe dönüştürülmüş ve müdür olarak da Refik Halit (Karay) Bey tayin edilmişti. Refik Halit; göreve başladığı zaman Mehmet Ali Bey'den kendisine birçok memur hakkında sayısız jurnal kaldığını ama hiçbirini dikkate almadığını iddia etmektedir⁷³⁵. Ancak Tarık Mümtaz Göztepe, Refik Halit'in göreve başlar başlamaz ilk iş olarak İttihatçı memurları müdürlükten uzaklaştırdığını savunmaktadır. Hatta tanınmış İttihatçılardan Posta Telefon Telgraf Başmüdürü Ali Rana (Tarhan) Bey'e azledildiğini bildirdiği zaman Ali Rana Bey sebebini sormuştu. Bunun üzerine Refik Halit Bey; "*İttihatçılar beni neden azlettilerse ben de sizi onun için azlediyorum*"⁷³⁶ cevabını vermişti.

Hükümet kurulurken Sadrazam Damat Ferit Paşa, Hariciye Nezâreti'ni de üzerine almıştı. Dolayısıyla burada da tasfiyelerin başlaması mukadderdi. İlk hamle olmak üzere 9 Mart 1919'da Hâriciye Kalem-i Mahsûs Müdürü Enis Bey azledilerek yerine Madrid Sefâret-i Seniyyesi Kitâbeti'nden müstafî Abdullah Halit Bey tayin edilmişti⁷³⁷. Bu arada eski Paris Sefiri Doktor Lütfü Bey, Sadrazam'a İttihatçı hariciyeciler hakkında bir layiha sunmuştu. Lütfü Bey layihasında; İttihatçıların tayin ettikleri hariciye memurlarının, dış siyaset konusunda Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil etmedikleri gibi aynı zamanda bugün bile İttihatçı politikalarını devam ettirerek yurt dışındaki İttihatçı reisleri korumaya çalıştıklarını ileri sürüyordu. Lütfü Bey'e göre, Hariciye Nezâreti'nde de diğer nezaretler gibi bir Tedkîk-i Seyyiât Komisyonu kurularak yapılan yolsuzlukların ve İttihatçı memurların durumlarının tetkik edilmesi gerekmektedir⁷³⁸.

⁷³⁴ R. H. Karay, *Minelbab İlelmihrab*, s.85.

⁷³⁵ R. H. Karay, *Minelbab İlelmihrab*, s.105.

⁷³⁶ T. M. Göztepe, *Vahideddin Mütareke Gayyasında*, s.124.

⁷³⁷ *Alemdâr*, 9 Mart 1335/1919, No:79-1389.

⁷³⁸ *Alemdâr*, 2 Nisan 1335/1919, No:102-1402.

c- Anadolu Hareketi ile Damat Ferit Hükümetleri Arasında Bürokratik Mücadele

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İtilaf Devletleri, ülkede geniş işgallere başlamışlardı. Hızlı bir şekilde yayılan işgal hareketleri karşısında ne hükümet, ne de görev başında bulunan bürokrasi nasıl davranılması gerektiği konusunda karar verebilmiş değildi. Ahmet İzzet Paşa, Damat Ferit hükümetlerinin bütün programını şu cümle ile özetlemektedir: *“Saltanat taht ve tacı etrafında toplanıp İttihatçıları, daha doğrusu genel olarak düşman ve rakipleri ezmek, ondan sonra da zaman kalırsa memlekete bakmak”*⁷³⁹. İşgaller karşısında da Hükümet, genel olarak işgallere meşruiyet zemini hazırlayacak ve Mütareke'nin 7. ve 24. Maddeleri'nin uygulanması için gerekli ortamı sağlayacak hareketlerin önüne geçme politikası güdüyordu. Dolayısıyla bu politikanın yürütülebilmesi için bürokrasiye büyük bir görev düşüyordu. Dâhiliye Nâzırı Cemal Bey; istifa etmeden evvel 28 Mart 1919'da Alemdâr Gazetesi'ne verdiği demeçte bu hususa dikkat çekerek; Anadolu'da Müslüman ve gayr-i Müslimler arasında ortaya çıkabilecek herhangi bir olayın, bölgenin ilgili memurları tarafından engellenmesi gerektiğini belirtiyordu. Ayrıca Nâzır, bunu yapmayan mülkî memurların Jandarma Kumandanı'na varıncaya kadar cezalandırılacağını, hatta Dîvân-ı Harbe verileceğini duyuruyordu⁷⁴⁰.

Aslında Damat Ferit Hükümetleri zamanında yapılan tasfiyeleri biraz da bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir. Zira Hükümet'in, işgallere karşı izleyeceği pasif tutumu yürütmek için sorunsuz bir şekilde kendisine sadık bir bürokrasiye ihtiyacı vardı. Örneğin, hemen işgali öncesinde İzmir'de gerçekleştirilen vali ve kumandan atamaları bu açıdan oldukça ilginçtir. Ahmet İzzet Paşa döneminde azledilen Vali Rahmi Bey'in yerine, önce vekâleten 17. Kolordu Kumandanı Nurettin Paşa (25 Ekim 1918); ardından da İTC döneminin tanınmış valilerinden Tahsin (Uzer) Bey tayin edilmişti (9 Kasım 1918). Ancak Tevfik Paşa, hükümet kurduktan sonra Tahsin Bey'i azlederek yerine tanınmış HİF'çilerden Eski Vali Ethem Bey'i atadı (1 Aralık 1918). Tek özelliği İttihatçı düşmanlığı olmak olan yeni vali, İzmir'deki İttihatçı çevreler ve yerel basının eleştirileri sonucu görevden alındı ve yerine tekrar vekâleten 17. Kolordu

⁷³⁹ A. İ. Paşa, **Feryadım**, II, s.56.

⁷⁴⁰ **Alemdâr**, 28 Mart 1335/1919, No:97-1407.

Kumandanı Nurettin Paşa tayin edildi (26 Ocak 1919)⁷⁴¹. Damat Ferit'in Sadaret koltuğuna oturmasıyla durum değişmişti. Yukarıda belirtildiği üzere 11 Mart'ta Nurettin Paşa valilikten azledilerek yerine Eski Evkaf Nâzırı İzzet Bey tayin edildi. İzzet Bey daha İzmir'e gelmeden Dâhiliye Nezâreti'ne başvurarak Nurettin Paşa'nın Kolordu Kumandanlığı'nda bulunmasının sakıncalı olacağını ve bir an evvel değiştirilmesini istedi. Bunun üzerine 17 Nisan 1919'da Nurettin Paşa Kolordu Kumandanlığı'ndan azledilerek yerine emekli Mirliya Ali Nadir Paşa getirildi⁷⁴². Sina Akşin; bu atamaları değerlendirirken zamanlamaya dikkati çekmektedir. Akşin'e göre Padişah ve Hükümet, bölgede gerçekleşecek muhtemel bir İtalya işgalini ve Rumların asayişsizliklerini engellemek için İngiltere'nin tek başına veya Fransa ile birlikte İzmir bölgesini işgal etmesini istiyorlardı. İşte bu işgal sırasında İzmir'de Nurettin Paşa gibi muhtemel işgale direnecek bir kişinin yerine işgale karşı koymayacak, hatta kolaylaştıracak kişiler olarak İzzet Bey ve Ali Nadir Paşa'yı işbaşına getirmeyi daha uygun bulmuşlardı⁷⁴³.

Bu atamalar üzerine İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, önemli bir dönüm noktası olmuştu. Zira bu işgal; Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri ile silahlı Kuvâ-yı Milliye direniş örgütlerinin karşı karşıya kaldıkları tehlikenin boyutunu gözler önüne sermişti. Aslında işgaller karşısında ülkede iki farklı bakış açısı mevcuttu. Başta Padişah olmak üzere İstanbul Hükümeti ve bu çevre mensuplarının temsil ettiği birinci görüşe göre; yapılması gereken İtilaf Devletleri'ni daha fazla kızdırarak işgallerin genişlemesine neden olacak olayların ortaya çıkmasına engel olmaktı. Bu bakış açısına sahip kesimler, şayet mütareke şartları sorunsuz bir şekilde uygulanırsa müspet bir barış antlaşmasının yapılabileceğini düşünüyorlardı.

İkinci grupta ise yerel kurtuluş çareleri olarak Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Kuvâ-yı Milliye birliklerinin yanı sıra I. Dünya Savaşı sırasında cephede kumandanlık yapmış, Mustafa Kemal, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar gibi milliyetçi subaylar

⁷⁴¹ Celâl Bayar, **Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş**, V, İstanbul, 1997, s.80-82

⁷⁴² C. Bayar, **Ben de Yazdım**, V, s.154-156.

⁷⁴³ S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, I, s.262; Nurdoğan Taçalan da, İzmir ve çevresini işgal etmek isteyen Yunanistan'ın buna engel olarak gördüğü Vali ve Kolordu Kumandanı Nurettin Paşa hakkında asılsız iddialarda bulduklarını ileri sürmektedir. Yunanlıların Nurettin Paşa'nın yerli Rumlara karşı şiddet uyguladığına dair gerçeği yansıtmayan haberleri yaymaktaki amaçları, hem uluslar arası kamuoyunda işgali haklı göstermek hem de önlerinde engel olarak gördükleri Nurettin Paşa'yı azlettirerek daha uysal birinin tayinini sağlamaktır. (Nurdoğan Taçalan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Milliyet Yayınları, 1970, s.207-208.

vardı. Mütareke'den sonra, İstanbul'a dönen bu subaylar, ülkenin kurtuluşu için çeşitli yollar düşünmüşler, sonuç olarak da Anadolu'da üstlenecekleri birer görevle direnişi buradan başlatmayı kararlaştırmışlardı. İşte bu amaçla Kazım Karabekir Paşa 2 Mart 1919'da Erzurum'daki 15. Kolordu Kumandanlığı'na atanırken; Ali Fuat Paşa, zaten kumandanı bulunduğu 20. Kolordu'nun başına geçmek için Ankara'ya gitmişti. Her iki arkadaşından da Anadolu'da birlikte çalışma teklifi alan Mustafa Kemal Paşa⁷⁴⁴, uygun bir görev araştırırken, İngilizlerin, Samsun ve çevresinde Türklerin, Rum köylerine saldırdıklarına ve şayet bu durum engellenmezse kendilerinin duruma el koyacaklarına dair notası Hükümet'e ulaştı. Dolayısıyla bölgedeki asayişsizliği bir şekilde engellemek zorunda olan Hükümet ile Mustafa Kemal Paşa'nın etkin bir görev beklentisi çakışmış ve Paşa; 30 Nisan 1919'da IX. Ordu Müfettişliği'ne atanmıştı⁷⁴⁵. Mustafa Kemal Paşa'ya verilen Müfettişlik Talimatnamesi'nde vazifesinin sadece askerî olmayıp aynı zamanda mülkî işlerle de alakalı olduğu belirtildikten sonra vazifesi üç maddede tanımlanmıştı. Buna göre;

“a) Mıntıkada asayiş-i dâhiliyenin iade ve istikrarı ve asayişsizliğin esbâb-ı hudûsunun tespiti.

b) Mıntıkada ötede beride müteferrik bir halde mevcudiyetinden bahsedilen esliha ve cephanenin bir an evvel toplattırılarak münasip depolara ithali ve muhafaza altına alınması.

c) Muhtelif yerlerde bir takım şuralar mevcut olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve gayr-i remi bir surette ordunun bunları himaye eylediği iddia olunuyor. Böyle şuralar mevcut olup ta asker topluyor, silah tevdi ediyor ve ordu ile de münasebette bulunuyorlarsa katiyen meniyle bu kabil müstakil şuralarında lağvı”(Md:1)⁷⁴⁶.

Görevleri bu şekilde tanımlandıktan sonra, talimatname, müfettişliğin vazife alanını da belirlemişti. Buna göre, Erzurum'daki 15. Kolordu ve Sivas'taki 3. Kolordu Kumandanlıkları ve bunlara bağlı firkalar, asayiş ve harekât işleri için müfettişlik

⁷⁴⁴ Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953, s.40; Kazım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz, I**, (Sadeleştiren: Faruk Özerengin), İstanbul, 1993, s.55.

⁷⁴⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Müfettişliğine tayin edildiğine dair Padişah İradesi için bkz: **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, Ankara, 1982, s.121.

⁷⁴⁶ **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri**, s.123.

emrine verilirken, müfettişlik bölgesi, Trabzon, Erzurum, Sivas, Van Vilayetleri ile Erzincan, Canik Müstakil Livaları'nı kapsadığından buralardaki vali, mutasarrıf ve kaymakamlar da müfettişlikten emir alacaklardı (Md: 2). Ayrıca Diyarbakır, Bitlis, Mamuretülaziz, Ankara, Kastamonu gibi sınırdaş vilayetler ve müstakil livalar ve buralardaki kolordu ve fırkalar da müfettişliğin doğrudan doğruya yapacağı müracaatları “*nazar-ı dikkate*” alacaklardır (Md: 3). Son olarak, müfettişlik, Harbiye Nezâreti'ni ilgilendiren konular dışında “*makamât-ı âliye-i aidesiyle*” haberleşebilecekti⁷⁴⁷.

Aslında görünürde İstanbul Hükümeti; Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'da işgallere sebebiyet verebilecek olayların önüne geçmesi için göndermişti. Ancak Mustafa Kemal Paşa arkadaşları ile İstanbul'da yaptığı plan gereğince kendisine verilen görevi bir kenara bırakarak, Samsun'a çıktığı 19 Mayıs 1919 tarihinden itibaren ülkeyi işgallerden kurtarmanın çarelerini aramaya başlayacaktır. Bu faaliyetleri sürecinde elbette ki askerî ve mülkî bürokrasinin kurtuluş mücadelesine katılıp katılmamaları büyük önem arz etmekteydi. Dolayısıyla bu tarihten sonra İstanbul Hükümeti, bürokrasiden merkezin emirleri doğrultusunda bölgelerindeki sükûn ve asayiş sağlamalarını beklerken, milliyetçi liderler işgallere karşı direnmek için destek umacaktır. Nitekim daha Anadolu'ya geçmeden evvel İstanbul'da yapılan toplantılardan birinde, en fazla üzerinde durulan konulardan biri de, genç ve muktedir kumandanları kıtaları başında bulundurarak İstanbul'dakileri de Anadolu'ya göndermek ve millî mukavemete taraftar idare amirlerinin tasfiye edilmelerine engel olmaktı⁷⁴⁸.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya adım attığı günden itibaren, yayınladığı beyanname, tamim ve yaptığı yazışmalarla bütün Anadolu'daki mülkî makamları milli hareketten haberdar etmişti. Dolayısıyla artık mülkî bürokrasiye tarafını belli etmek kalyordu. İstanbul Hükümeti'ne bağlı kalacaklar ya da Millî Mücadele'ye katılacaklardı. Taşrada görev yapan idare adamları aynı zamanda Osmanlı toplumunun aydın kesimini oluşturduğu için gösterecekleri tavır çok mühimdi⁷⁴⁹.

Mustafa Kemal Paşa, yola çıkmadan bir gün önce 15 Mayıs 1919'da İzmir Yunanlılar tarafından işgal edildi. İşgalin haber alınması üzerine ülkede ortaya çıkan

⁷⁴⁷ Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri, s.123; S. Akşin, İstanbul Hükümetleri, I, s.291.

⁷⁴⁸ A. F. Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, s.37.

⁷⁴⁹ Sabahattin Selek, Millî Mücadele, I, Anadolu İhtilali, (I-II), İstanbul, 1960³, s.57.

heyecanlı durum ve verilen tepkiler karşısında Hükümet kayıtsız kalamamış ve 16 Mayıs 1919'da mecburen istifa etmişti. Hükümet'in istifasını kabul eden Padişah; yeni hükümeti kurma görevini tekrar Damat Ferit Paşa'ya verdi. Damat Ferit'in 19 Mayıs'ta kurduğu Hükümet⁷⁵⁰; bir önceki hükümetten çok farklı değildi. İçinde birçok HİF'çiyi barındıran bir saray kabinesi idi. Belki de en önemli fark fırkacı olarak tanınmayan “ulusçuluğa” bir ölçüde açık bazı devlet adamlarının sandalyesiz nâzır olarak kabineye alınmaları idi⁷⁵¹. İçinde barındırdığı HİF'çi nâzırlara rağmen, HİF Merkezî Umûmisi 23 Mayıs'ta yayınladığı beyanname ile Hükümet'in aldığı son şekil itibarıyla artık bir HİF Hükümeti olmadığını, ancak Fırka'nın siyaseti dairesinde uygulanacak politikalarda Hükümet'e gerekli desteğin verileceğini açıklıyordu⁷⁵².

İzmir'in işgali üzerine ülke çapında ve İstanbul'da yapılan gösteriler, Hükümet'e ve İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderilen protestolar; ilk anda Hükümet'i ne tür bir politika izleyeceği konusunda tereddüde düşürmüştü. Hatta Damat Ferit, Hükümet'i kurar kurmaz sert tepki göstermiş ve İzmir'in işgalini protesto etmişti. 20 Mayıs'ta taşraya gönderdiği genelgede de, Yunanlıların, uluslararası hukuku çiğnediğinden ve bunun karşılıksız kalmayacağından, gerekirse bir nefer gibi vazifeye atılacağından bahsediyordu⁷⁵³. İşgal üzerine, İzmir bölgesindeki devlet görevlileri ne şekilde davranmaları gerektiğine dair bilgi almak için girişimlerde buldukları zaman Hükümet, çoğu kez düşman ilerlemeye devam ettiği takdirde karşılık verilmesi emrini veriyordu⁷⁵⁴.

⁷⁵⁰ Yeni kabine şu isimlerden oluşuyordu: Sadrazam: Damat Ferit Paşa; Şeyhülislam: Mustafa Sabri Efendi; Harbiye Nâzırı: Şevket Turgut Paşa, (26/6) Eski Harbiye Nâzırı Ferit Paşa (Vekaleten); Bahriye Nâzırı: Avni Paşa; Şûrâ-yı Devlet Reisi: Ticaret Nâzırı Ethem Bey (Vekaleten), Rıza Tevfik Bey (24/5); Eski Maarif Nâzırı: Ali Kemal Bey, (29/6) Ticaret Nâzırı Ethem Bey (Vekaleten); Adliye Nâzırı: Eski Evkaf Nâzırı Vasfi Efendi; Maliye Nâzırı: Tevfik Bey, Şevket Turgut Paşa (Vekaleten); Nafia Nâzırı: Şevket Turgut Paşa (Vekaleten), (21/5) Ahmet Ferit Bey (Tek); Ticaret ve Ziraat Nâzırı: Ethem Bey; Maarif Nâzırı: Eski Maarif Nâzırı Sait Bey; Evkâf Nâzırı: Hamdi Efendi. (M. T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, II, s.182-183; S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, I, s.310-311).

⁷⁵¹ Sandalyesiz Nâzırlar (Günümüzdeki karşılığı Devlet Bakanı) şu isimlerden oluşuyordu: Meclis-i Has-ı Vükelâ'ya Memur: Eski Harbiye Nâzırı Şakir Paşa, Reşit Akif Paşa, Müşir Ali Rıza Paşa (20/5), Tevfik Paşa, İzzet Paşa, Abdurrahman Şeref Efendi (22/5), Haydarizade İbrahim Efendi, Ferik Ahmet Abuk Paşa, Ferik Çürüksulu Mahmut Paşa, Eski Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa (24/5), Ferik Rıza Paşa (25/5). (M.T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, II, s.182; S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, I, s.310-311).

⁷⁵² **İkdâm**, 23 Mayıs 1335/1919, No:8005.

⁷⁵³ S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, I, s.312.

⁷⁵⁴ O. Özsoy, **Gazetecinin İnfazı**, s.111.

HİF’de olaylar karşısında kayıtsız kalamamış ve daha önce reddettiği siyasi parti ve cemiyetlerle bir araya gelmeyi kabul etmişti. HİF’in bu hareketi HİF’ci basın tarafından vatanperver bir hareket olarak değerlendirilmişti. Bu arada 22 Mayıs’ta millî eğilimli siyasi parti ve cemiyet temsilcileri bir araya gelerek bir Saltanat Şûrâsı toplanması hususunda anlaşmaya vardılar. Bunun üzerine Padişah’ın açılış konuşmasını yaptığı Saltanat Şûrâsı 26 Mayıs 1919’da toplandı. Ancak etkili bir sonuç alınmadan Şûrâ dağılmıştır⁷⁵⁵.

Özellikle İstanbul’daki heyecanlı havadan çekinen Sadrazam, Bekirağa Bölüğü’nde bulunan 41 tutukluyu serbest bırakınca İngilizler harekete geçmiş ve 28 Mayıs’ta Bekirağa Bölüğü’nde tutuklu bulunan İttihatçılardan 67’sini Malta’ya sürgüne göndermişti⁷⁵⁶.

İzmir’in işgalinden sonra ortaya çıkan bunalımlı ortamda, mülkî bürokrasinin başında bulunan Dâhiliye Nâzırı Ali Kemal da mütereddit tavırlar sergiliyordu. Bazen her türlü işgale karşı gerekirse direnilmesini isterken, bazen de silahlı mukavemetin zararlı olacağını dile getiriyordu. Ancak genel itibarıyla Ali Kemal, kesinlikle silahlı mukavemete karşıydı ve sorunların siyaset yoluyla çözülebileceğine inanıyordu. Dolayısıyla işgallere karşı gösterilen tepkilerin artması çok fazla hoşuna gitmeyecektir. Ali Kemal böyle düşünürken; Mustafa Kemal Paşa’nın 28 Mayıs’ta Havza’dan 15., 20. ve 13. Kolordu Kumandanlıkları ve Konya’da Ordu Müfettişliği ile birlikte Valilere ve Müstakil Mutasarrıflara hitaben yayınladığı; *“tamâmiyet-i mülkiyenin muhafazası için, tezahürât-ı milliyenin daha canlı olarak izhâr ve idâmesi elzemdir”*⁷⁵⁷ şeklindeki ifadeleri de içeren tamimi; Ali Kemal ile Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu hareketini karşı karşıya getirmiştir⁷⁵⁸.

Bir asker olan Mustafa Kemal Paşa ile Dâhiliye Nâzırı’nın karşı karşıya gelmesinin en önemli sebebi, Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’ya geçerken müfettişlik bölgesinde bulunan mülkî makamlara da emir verme yetkisine de sahip olmasıydı. Ayrıca Paşa’nın bağlı bulunduğu Harbiye Nezâreti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye

⁷⁵⁵ M. T. Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, I, s.92-93.

⁷⁵⁶ Bekirağa Bölüğü’nden alınan tutukluların yanı sıra aynı gemi ile Kars Şûrâsı üyelerinden 11 kişi daha Malta’ya gönderilmişti. Malta’ya gönderilenler hakkında geniş bilgi için bkz: Bilal N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Milliyet Yayınları, 1976, s.114.

⁷⁵⁷ Tamimin tam metni için bkz: Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1920)**, I, İstanbul, 1973¹³, s.22-23.

⁷⁵⁸ O. Özsoy, **Gazetecinin İnfazı**, s.115.

Riyâseti, karşı görünmek zorunda olsalar da millî mücadele taraftarı kişiler tarafından idare ediliyordu. Bu durumu, Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu hareketi hakkında İngiliz Yüksek Komiserliği Tercümanı Mr. Ryan ile görüşen Ali Kemal de Harbiye Nezâreti'nin de milli direnişe destek verdiğini iddia ederek açıklıyordu⁷⁵⁹. Dolayısıyla hem Harbiye Nezâreti'nin bu tutumu, hem de askerî bürokrasinin ideolojik yapısı nedeniyle İstanbul Hükümeti'nin elinde Anadolu hareketini engellemek için en etkili güç olarak mülkî bürokrasi kalıyordu. Mülkî bürokrasi, askerî bürokrasiye göre Saltanat'a ve onun hükümetine daha sadık olduğu için devlete karşı itaatsizlik olarak görülen direniş hareketleri mülkî bürokrasi marifetiyle engellenmeye çalışılacaktır⁷⁶⁰.

Burada mülkî bürokrasiden kastedilen mütarekeden sonra özellikle Tevfik Paşa ve Damat Ferit Paşa dönemlerinde İttihatçı bürokrasinin tasfiyesi adı altında yeni döneme uygun olarak yaratılan bürokrasi idi. Ancak yukarıda da görüldüğü üzere bu tasfiyeler sırasında genelde merkezde nezâretlerde çalışan memurlar ile taşrada vali, mutasarrıf ve kaymakam gibi üst düzey bürokratlar değiştirilmişti. Hâlbuki yaklaşık on yıllık İTC iktidarı döneminde mülkî bürokrasi baştan ayağa cemiyet müntesiplerinden seçilmişti⁷⁶¹. Dolayısıyla amirleri değişmiş olmasına rağmen küçük bürokrasiye hâlâ İTC ve onun ideolojisi hâkimdi⁷⁶².

İstanbul Hükümeti, mülkî bürokrasiyi kendi siyasal tutumuna göre şekillendirmeye çalışırken, Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa; bunun tam tersi tasarruflarda bulunmaya başladı. Örneğin Samsun'a çıkar çıkmaz yaşlı ve İstanbul taraftarı olan Samsun (Canik) Mutasarrıfı Ethem Bey'i hemen azlederek yerine kendisiyle birlikte Samsun'a çıkmış olan 3. Kolordu Kumandanı Refet Bey'i hem askerî hem de idari yetkili olarak görevlendirdi. Ardından 21 Mayıs'ta Sadaret'e çektiği telgrafta Samsun'a muktedir bir zatın mutasarrıf olarak tayinini talep ederken bu zatın Dâhiliye Müsteşarı Hamit Bey olabileceğini hatırlattı. Hükümet'in de onayıyla Hamit Bey Samsun Mutasarrıflığı'na tayin edildi⁷⁶³. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa; Hükümet'in

⁷⁵⁹ Bilal N. Şimşir, **British Documents on Atatürk (1919-1938)**, Volume:1, (April 1919-March 1920), Ankara, 1973, s.24-26.

⁷⁶⁰ Dankwart A. Rustow, "The Army and the Founding the Turkish Republic", **World Politics**, Vol:11, No:4, (Jul. 1959), s.524.

⁷⁶¹ Mevlânzade Rıfat, **Türkiye İnkılâbının İcyüzü**, s.353.

⁷⁶² Mevlânzade Rıfat, **Türkiye İnkılâbının İcyüzü**, s.338.

⁷⁶³ Erdal Aydoğan, **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, Ankara, 2000, s.30-33.

yeni vali atamalarına da müdahale ediyordu. Hükümet Van Valisi Haydar Bey'i azlederek yerine Mithat Bey'i getirmek isteyince Paşa, bu atamanın olumsuz etkiler doğuracağını iddia ederek engel olmuştu⁷⁶⁴. Daha sonra 9 Haziran'da Mithat Bey Erzurum Valiliği'ne, Haydar Bey Van Valiliği'ne ve Faik Ali Bey de Diyarbakır Valiliği'ne atandılar⁷⁶⁵. Bu atamalar üzerine de Mustafa Kemal Paşa, Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı yazarak öncelikle Haydar Bey'in Van Valiliği'nde bırakılmasının isabetli bir karar olduğunu vurguladıktan sonra geçirilmekte olan sıkıntılı dönemde Erzurum Valiliği gibi önemli makamlarda değişikliğe gidilmesinin hatalı olduğunu belirtti⁷⁶⁶.

Samsun'a çıktığı günden itibaren görevi dışına çıkan ve İtilaf Devletleri'nin ve Hükümet'in kabul etmeyeceği faaliyetlerde bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın bu hareketlerinin dikkat çekmemesi mümkün değildi. Nitekim İngilizler de Paşa'nın Anadolu'daki faaliyetlerini yakından takip ediyorlardı. 8 Haziran 1919 tarihinde İngilizlerin baskısı sonucu Harbiye Nezâreti bir yazıyla Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a geri çağırırdı⁷⁶⁷.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu çağrıya uymaması üzerine İstanbul ile Anadolu arasındaki gerilim artmaya başlamıştı. İzmir'in işgalinden Haziran ayının ortalarına kadar Anadolu'daki direniş ve protesto faaliyetlerine karşı resmen men eder görünse bile açıkça cephe almayan Hükümet; olayların kontrolden çıkmaya başlaması ve Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'nin Anadolu'nun her tarafında haberleşmeleri ve organize olmaya başlamalarıyla politika değiştirdi. Çünkü Hükümet, umumi bir silahlı direnişten çekiniyordu. Bu duruma engel olmak isteyen Dâhiliye Nâzırı'nın emriyle Posta Telgraf ve Telefon Başmüdürü Refik Halit Bey, bütün telgraf merkezlerine 16 Haziran 1919'da Redd-i İlhak Cemiyetleri'nden verilecek telgrafların

⁷⁶⁴ **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, s.142.

⁷⁶⁵ **BOA. MV.**, D. No:251, G. No:12.

⁷⁶⁶ **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, s.142; Mustafa Kemal Paşa'nın bu uyarısının ne kadar etkili olduğu tespit edilemese de 9 Haziran'da atanan Vali Mithat Bey'in Erzurum'da görevine başlamadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Erzurum Valisi Münir Bey'in Haziran ortalarında görevinden azledilmesinden sonra Ağustos ayı başlarına kadar Kadı Hurşit Efendi Vekâleten bu görevi yürütmüştür. Daha sonra Reşit Paşa yeni vali olarak atanacaktır. (Kâmil Erdeha, **Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler**, İstanbul, 1975, s.50-55).

⁷⁶⁷ K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.29-30.

kabul edilmemesine dair bir tamim yayınladı⁷⁶⁸. Bu tamim üzerine Mustafa Kemal Paşa, 20 Haziran'da bulunduğu Amasya'dan I. Ordu Kumandanlığı ile 17. ve 14. Kolordu Kumandanlıkları'na gönderdiği telgrafla; *“milletin sesini boğarak kanuni haklarını istemekten alıkoymaya ve vatanın yok olmasını hedef alan bu emri hiçbir namuslu telgraf memurunun yerine getireceğini ümit etmem”* diyerek buna yeltenecek olanların da derhal Divan-ı Harbe verileceğini duyuruyordu⁷⁶⁹. 18 Haziran 1919'da da Dâhiliye Nâzırı Ali Kemal, bütün vilayetlere; işgallerden ne derece müteessir olunursa olunsun Hükümet'in bu sıralarda herhangi bir harbe tutuşamayacağını, Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti hakkında kararlar alınırken asayiş ihlal edecek hareketlerden kaçınılmasını ve bu türlü hareketlere tevessül edeceklerin büyük-küçük bütün memurlar tarafından menedilmesini, bu uyarılara kulak asmayan idarecilerin şiddetle cezalandırılacağını ihtar ediyordu⁷⁷⁰. Bu tamim üzerine Mustafa Kemal Paşa, 24 Haziran'da Valiliklere, Müstakil Mutasarrıflıklara, Kolordulara ve Konya'da II. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'ya gönderdiği protesto yazısında; *“İstiklâlini emin görmek isteyen milletin önüne, hiçbir haksız sed çekilemez”* diyordu⁷⁷¹. Bundan iki gün önce yani 22 Haziran'da da Mustafa Kemal Paşa tarafından, Erzurum'da *“Vilâyât-ı Şarkîyye Müdafaa-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti”*nin düzenleyeceği Kongreyi duyuran ve Anadolu'nun güvenli bir bölgesinde de genel bir kongre toplanacağını öngören meşhur Amasya Tamimi yayınlanmıştı. Amasya Tamimi'nin askerî ve mülkî bürokrasiyi ilgilendiren 6. Maddesi şöyleydi: *“Teşkilâtı askeriye ve milliye hiçbir suretle ilga edilmeyecektir. Kumanda hiçbir suretle terk ve âhara tevdi olunmayacaktır. Vatanın herhangi bir tarafından yeniden vâki olacak düşman işgal harekâtı umûm orduyu alakadar edecek ve hâsıl olan vaziyete nazaran müdâfaai memlekete müştereken*

⁷⁶⁸ R. H. Karay, **Minelbab, İlelmihrab**, s.127.

⁷⁶⁹ **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, s.145.

⁷⁷⁰ **Alemdâr**, 23 Haziran 1335/1919, No:81-1491; O. Özsoy, **Gazetecinin İnfazı**, s.122-123; M. Tayyip Gökbilgin aynı tamim için 17 Haziran tarihini vermektedir. (M. T. Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, I, s.143); Tarık Mümtaz Göztepe'de benzer ifadeleri içeren bir tamimi özetleyerek bu tamimin 24 Haziran 1919 tarihinde yayımlandığını iddia etmektedir. (T. M. Göztepe, **Vahideddin Mütareke Gayyasında**, s.198).

⁷⁷¹ O. Özsoy, **Gazetecinin İnfazı**, s.123.

tevessül olunacaktır. Bu sebeple kumandanlar derhal birbirlerini haberdar edeceklerdir. Esliha ve mühimmat katiyen elden çıkarılmayacaktır”⁷⁷².

Mustafa Kemal Paşa'nın artık kontrolden çıktığını gören Hükümet, 23 Haziran 1919'da onu görevden alarak yerine III. Ordu Müfettişi olarak Eski Bahriye Nâzırı Hurşit Paşa'yı tayin etti⁷⁷³. Aynı gün Dâhiliye Nâzırı Ali Kemal, Anadolu'daki bütün mülkî idare amirlerine hitaben bir genelge yayınlayarak, Mustafa Kemal Paşa'nın III. Ordu Müfettişliği görevinden azledildiğini, kendisiyle hiçbir resmi muameleye girişilmemesini, idareye yönelik hiçbir talebinin yerine getirilmemesini istedi⁷⁷⁴. Dâhiliye Nâzırı'nın bu telgrafları aslında birçok vali ve mutasarrıfı şaşkırttığı gibi oldukça zor bir duruma düşürmüştü. Örneğin; Sivas Valisi Reşit Paşa, Dâhiliye Nezâreti'ne telgrafla müracaat ederek; Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'a gelmek üzere Amasya'dan hareket ettiğini ve kendisine ne yolda muamele edilmesi gerektiğini soruyordu⁷⁷⁵.

Bahsedilen dönemde bütün mülkî idare amirlerinin kafası oldukça karışmış olmakla beraber, Sivas Valisi Reşit Paşa'nın durumu daha da sıkıntılıydı. Çünkü bir taraftan bağlı bulunduğu Dâhiliye Nâzırı kesinlikle Mustafa Kemal Paşa ile irtibat kurulmasını yasaklarken, diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa, Sivas'ta umûmi bir kongre toplayacağını her tarafa duyurmuştu. Yukarıda belirtildiği üzere kendisi eski bir İttihatçı olmasına rağmen, mevcut Hükümet tarafından emeklilikten tekrar muvazzafa nakledilerek bu göreve getirilmişti. Dolayısıyla hem memur olması hasebiyle hem de elde ettiği memuriyet dolayısıyla Hükümet ile direniş hareketi arasında henüz bir seçim yapabilmiş değildi. Hatıralarında açık yüreklilikle belirttiği üzere Reşit Paşa'yı maddi olarak bağlayan sebepler de vardı. Dolayısıyla azledilme riskini de göze alamıyordu⁷⁷⁶.

Reşit Paşa'yı zor durumda bırakan sebeplerden birisi de Sivas'ta bulunan HİF taraftarları ve tam da bu yazışmaların devam ettiği sırada Elazığ'a Vali olarak tayin edilmiş olan Ali Galip Bey'in Sivas'ta bulunmasıydı. Ali Galip, Kurmay Yarbay'ken 1911 yılında askerlikten istifa etmiş, daha sonra 1912'de Kayseri Mebûsu seçilmiş ve

⁷⁷² Amasya Tamimi'nin tam metni için bkz: Kemal Atatürk, **Nutuk, III, (Belgeler)**, İstanbul, 1973¹⁴, s.915-916; A. F. Cebesoy, **Millî Mücadele Hâtıraları**, s.73-74.

⁷⁷³ **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, s.148.

⁷⁷⁴ Dahiliye Nâzırı'nın beyannamesi için bkz: K. Atatürk, **Nutuk, I**, s.36.

⁷⁷⁵ T. M. Göztepe, **Vahideddin Mütareke Gayyasında**, s.198.

⁷⁷⁶ C. R. Yularkıran, **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, s.23-24.

HİF'e yakın bir isimdi. Bu yakınlığından dolayı Hükümet tarafından Elazığ Valiliği'ne atanmıştı. Bu görevine gitmek üzere 23 Haziran'da Sivas'a uğramıştı. Sivas'ta bulunduğu günler zarfında HİF'in Sivas teşkilatına bağlı üyelerle birlikte Vali Reşit Paşa'yı, Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklaması konusunda sıkıştırdı. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı önlemler sayesinde bu girişim sonuçsuz kalmış ve 27 Haziran'da Sivas'a gelen Paşa ile görüştüğten sonra Elazığ'a gitmişti. Ali Galip, Sivas Kongresi sırasında da bir takım faaliyetler içine girecektir⁷⁷⁷.

Anadolu'daki mülkî bürokrasinin direniş hareketine karşı tutumunu çoğu kez görev başında bulunan Dâhiliye Nâzırı'nın siyasi görüşü belirliyordu. Örneğin Ali Kemal, daha sonra Nâzır olacak olan Adil Bey gibi Dâhiliye Nâzırları'nın döneminde mülkî bürokrasi direniş hareketi için epey sıkıntı çıkarmıştı⁷⁷⁸. Sivas'ta bu olaylar yaşanırken, İstanbul'da Hükümet'te çatırdamalar başlamıştı. Sadrazamın Paris'te bulunduğu böyle bir dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın, kendi muvafakati hatta haberi olmadan sivil makamlar tarafından görevden alınması Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa'nın tepkisine neden olmuştu. Meclis-i Vükelâ toplantısında konuyu gündeme getiren Şevket Turgut Paşa, Dâhiliye Nâzırı Ali Kemal ile şiddetli bir münakaşaya tutuşmuş ve toplantıyı terk etmişti. Ardından istifa edecektir. Reşit Akif, Ahmet İzzet ve Ali Rıza Paşalar gibi Hükümet'in sandalyesiz nâzırları Şevket Turgut Paşa'nın tarafını tutmuşlardı. Baskılar sonucu Ali Kemal de Dâhiliye Nezâreti'nden istifa etmek zorunda kalmıştı⁷⁷⁹. İstifaların ardından Harbiye Nezâreti'ne Eski Harbiye Nâzırı ve Sulh ve Selâmet Fırkası Umûmi Katibi Topçu Ferit Paşa, Dâhiliye Nezâreti'ne de Vekâleten Adliye Nâzırı Vasfî Efendi getirildi. İşte Sivas Valisi Reşit Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya ne yolda muamele edilmesi gerektiğini soran telgrafi yeni Nâzırın önüne gelmişti. Vasfî Efendi bu telgrafa, Mustafa Kemal Paşa'nın derhal tevkif edilerek İstanbul'a gönderilmesine dair bir cevap yazdırdı. Ancak Dâhiliye Nezâreti'nde bulunan

⁷⁷⁷ Ali Galip olayı hakkında geniş bilgi için bkz: K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.38-43; C. R. Yularkıran, **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, s.42-65; K. Erdeha, **Vilayetler ve Valiler**, s.120-121.

⁷⁷⁸ D. A. Rustow, "The Army and the Founding of the Turkish Republic", s.524.

⁷⁷⁹ Dahiliye Nâzırı Ali Kemal, istifa ettiği gün yani 26 Haziran'da bütün vilayetlere yeni bir beyanname yayınlamak, Konya Vilayeti'nde, Karesi ve Kütahya bölgelerinde bazı ordu müfettişlerinin 311-316 doğumluları silah altına çağıracağını belirterek bu davranışların ne tür mahzurlar doğuracağını ifade ediyordu. Ayrıca Ali Kemal, mülkiye örgütünden ve bütün memurlardan halkı aydınlatarak ordu kumandanlarının bu girişimlerinin engellenmesini, şayet gerekli önlemleri almazlarsa onların da aynı şekilde sorumlu tutularak cezalandırılacaklarını belirtiyordu. (A. F. Cebesoy, **Millî Mücadele Hâtıraları**, s.79-80).

görevli memurlar bu yazıyı geciktirerek Reşit Akif, Ahmet İzzet ve Ali Rıza Paşalar ile Abdurrahman Şeref Efendi'yi durumdan haberdar ettiler. Bu zatların girişimleri sonucu Padişah, Vasfi Efendi'nin yerine Dahiliye Nezareti'ne Ethem Bey'i tayin etti. Ethem Bey de Vali'nin telgrafına, “*Mustafa Kemal Paşa Hazretleri hakkında mazûl bir generale karşı yapılması icap eden muameleyi yapınız*” diye cevap verdi (29 Haziran 1919). Bu cevap üzerine Reşit Paşa'nın kafa karışıklığı ortadan kalkmış ve Hükümet'in gerçekte Mustafa Kemal Paşa ile hemfikir olduğunu ancak düşman tazyiki nedeniyle muhalefet ettiğini düşünerek, Ali Galip Bey'in de uyarılarını dikkate almamış ve Paşa'ya karşı herhangi bir tedbire gerek duymamıştı⁷⁸⁰.

d- Erzurum ve Sivas Kongreleri Sürecinde Mülkî Bürokrasi Üzerinde İstanbul-Anadolu Mücadelesi

Mustafa Kemal Paşa, Sivas'ta gerekli çalışmaları yaptıktan sonra 28 Haziran'da Erzurum'a gitmek için hareket etti. Amacı Amasya'da kararlaştırıldığı üzere Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafâa-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi ile Trabzon Muhafaza-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti'nin ortaklaşa planladıkları Erzurum Kongresi'ne katılmaktı. Yaklaşık bir hafta süren yolculuktan sonra 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a geldi ve başta 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa olmak üzere Erzurumlular tarafından coşkuyla karşılandı⁷⁸¹.

Amasya Tamimi'nde, yukarıda belirtildiği üzere, kumandanların hiçbir şekilde birliklerini terk etmemeleri yönünde bir karar alınmıştı. Ancak Samsun'a çıktığı günden itibaren Mustafa Kemal Paşa ile teşrik-i mesaide olan II. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın Temmuz ayı başında on günlük izin talebiyle İstanbul'a gitmek istediği duyulmuştu. Nitekim Cemal Paşa, 1 Temmuz 1919'da İstanbul'a gitmek için Konya'dan ayrıldı⁷⁸². Bu durum Mustafa Kemal Paşa'yı doğal olarak büyük hayal kırıklığına uğrattı. Hatta Cemal Paşa'nın İstanbul'a giderken yerine vekil olarak tayin ettiği Selahattin Bey'in de İstanbul'a gitmesi, teşkilat-ı milliye içerisinde çözülme olduğu görüntüsü vereceğinden

⁷⁸⁰ T. M. Göztepe, **Vahideddin Mütareke Gayyasında**, s.198-200.

⁷⁸¹ K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.43; Erdal Aydoğan Sivas'tan hareket tarihini 29 Haziran olarak vermektedir. Bkz: E. Aydoğan, **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, s.129-134.

⁷⁸² Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, (Açıklamalı Kronoloji), **Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, Ankara, 1993, s.355.

bir an önce tedbir alma gereği ortaya çıktı. Mustafa Kemal Paşa, 7 Temmuz'da askerî ve mülkî makamlara gönderdiği tebligatta, ordu kumandanlarının birliklerini terk etmemeleri gerektiğini bir kez daha vurgularken bu kez mülkî bürokrasiyi de işin içine katmıştı. Tebligata göre, teşkilât-ı milliyenin gelişmesinde mülkî bürokrasi de ordu ile birlikte aynı sorumluluğu paylaşmaktadır. Dolayısıyla mülkî bürokrasinin de hiçbir şekilde görevlerini terk etmemeleri gerektiği bildiriliyordu⁷⁸³. Tam da bu dönemde İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa tarafından tavsiye olunarak Samsun Mutasarrıflığı'na atanmış olan Hamit Bey'i azlederek yerine İbrahim Ethem Bey'i tayin etmişti. Hamit Bey, azil haberi üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul'a gideceğini bildirince Mustafa Kemal Paşa, buna kesinlikle karşı çıkmış ve Samsun'da kalması yönünde onu ikna etmişti. III. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey ve Samsun'da bulunan İngiliz temsilcilerinin girişimleri ile Hamit Bey'in azil kararı durdurulmuştur⁷⁸⁴.

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a geldikten sonra, bir taraftan toplanacak olan kongre çalışmalarına başlarken bir taraftan da İstanbul Hükümeti ile uğraşmak zorunda idi. Harbiye Nezâreti ve hatta Padişah mütemadiyen İstanbul'a gitmesi yönünde çağrılarda bulunurken Mustafa Kemal Paşa, bunu kesinlikle reddediyordu. Bu mücadele 8 Temmuz 1919'a kadar sürmüş ve 8/9 Temmuz gecesi Heyet-i Vükelâ kararı ve Padişah'ın onayı ile Mustafa Kemal Paşa III. Ordu Müfettişliği görevinden azledilmişti⁷⁸⁵. Azil haberinin geldiği aynı saatlerde Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezâreti ve Padişah'a çektiği telgraflarla hem III. Ordu Müfettişliği görevinden hem de askerlik mesleğinden istifa ettiğini açıklamıştır⁷⁸⁶. Bunun üzerine Dâhiliye Nezâreti valiliklere gönderdiği emirlerde, Mustafa Kemal Paşa'nın azledildiğini ve vereceği emirlerin reddedilmesi gerektiğini bildirmiştir⁷⁸⁷. Hâlbuki tam da bu dönemde 10 Temmuz'da toplanması planlanmış olan kongre için katılacak vilayetlerden

⁷⁸³ K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.50.

⁷⁸⁴ Geniş bilgi için bkz: Halit Eken, **Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları, Kapancızâde Hamit Bey**, İstanbul, 2008, s.53-64.

⁷⁸⁵ "Mustafa Kemal'in Üçüncü Ordu Müfettişliği'nden Azli Belgeleri", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 14, (Kasım, 1968), s.12-14.

⁷⁸⁶ K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.47-48.

⁷⁸⁷ Ömer Toraman, "Vilâyât-ı Şarkıyye Valileri'nin Erzurum Kongresi Karşısında Tavırları", **23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluşun Günümüze Erzurum 1. Uluslararası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002-Erzurum)**, Ankara, 2003, s.168.

murahasların bir an önce belirlenerek gönderilmesi için çalışılıyordu. Kongreye katılacak vilayetler yedi taneydi: Erzurum, Trabzon, Diyarbakir, Elazığ, Van, Bitlis, Sivas⁷⁸⁸. Dolayısıyla bu vilayetlerde görev başında bulunan valilerin göstereceği tavır oldukça önemliydi.

İstanbul Hükümeti, Erzurum'da ve Sivas'ta kongre toplanacağına dair bilgileri aldıktan sonra Haziran ayı sonlarından itibaren bu iki kongreyi engellemeye yönelik girişimlere başlamıştı. Bu konuda, yukarıda da belirtildiği üzere ordunun merkeze karşı mesafeli tavrı nedeniyle kendisine yardımcı olarak valilikleri görüyordu. Valiler de aslında iki taraf arasında tercih yapmak zorunda kalmışlardı. Örneğin Van Vali Vekili Emin Bey, 25 Haziran'da Dâhiliye Nezâreti'ne bir yazı yazarak, Vanlı iki memurun kongreye murahas olarak seçildiğini belirttikten sonra bu konuda ne yapması gerektiğini soruyordu. Bunun üzerine Dâhiliye Nezâreti, Erzurum Vilayeti'ne yazdığı yazıda memurların siyasetle meşgul olmalarının yasak olduğunu, dolayısıyla kongre ve cemiyetlerle meşgul olanların mesul tutulacaklarını belirtiyordu. Yine Van, Bitlis, Bursa, Ankara ve Sivas Vilayetleri ile Karesi Mutasarrıflığı'na gönderilen yazılarda Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in çalışmalarının vatanın selameti için tehlikeli olduğu ve kötü neticeler doğuracağı iddia edilerek gerekli tedbirlerin alınması isteniyordu. Bu yazışmalarla aslında Hükümet, kongreye karşı valilikleri tahrik ederek Erzurum'u yalnız bırakma siyaseti güdüyordu⁷⁸⁹.

İstanbul Hükümeti'nin valiler üzerindeki baskıları kısmen etkili olmuş ve Elazığ ile Diyarbakır'dan seçilen delegeler bu vilayetlerin valileri tarafından engellenerek kongreye gönderilmemiştir. Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti'nin, Erzurum Heyet-i Merkeziyesi'nin vilayetleri resmi ve hususi yazılarla kongreye davet ettiği dönemde ilk cevap Elazığ'dan gelmişti. Cevapta Göz Doktoru Nazmi Bey ve dört arkadaşının murahas seçildiği ve kongreye katılacağı belirtiliyordu. Ancak Elazığ Valisi Ali Galip Bey bu delegelerin Erzurum'a gelişlerini engellemiştir. Ayrıca Ali Galip Bey, Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere yola çıkmış olan Mardin temsilcilerini de Elazığ'da alıkoyarak Kongre'ye göndermemiştir⁷⁹⁰. Kongre delegelerini

⁷⁸⁸ Mahmut Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, Ankara, 1968, s.61.

⁷⁸⁹ Haluk Selvi, **Millî Mücadele'de Erzurum (1918-1923)**, Ankara, 2000, s.129-130.

⁷⁹⁰ Ö. Toraman, "Vilâyât-ı Şarkıyye Valileri'nin Erzurum Kongresi Karşısında Tavrıları", s.170-171. Elazığ Valisi Ali Galip'in seçildikleri halde Erzurum Kongrei'ne göndermediği Elazığ Vilayeti

engelleyen bir diğ er vali de, Diyarbakır Valisi Ali Faik Bey'di. Ali Faik Bey, 9 Temmuz'da Dâhiliye Nezâreti'nin "*Mustafa Kemal ma'zûl ve harekâtı merduttur, verdiği emirlerin reddi icap eder. Erzurum Kongresi'nden maksat ne olduğuna dair serian malumat itası*" şeklindeki yazısına verdiği cevapta; şark vilayetlerinin Ermenistan olmaması için Erzurum'da bir kongre toplanacağını ve her vilayetten birkaç delegenin katılacağını, ancak kendisinin buna karşı olduğunu bildirmişti. Faik Ali Bey bu karşıtlığını davranışlarıyla da göstererek Diyarbakır'dan seçilen temsilcilerin Erzurum'a gitmelerini engellemişti⁷⁹¹.

Erzurum'da kongre hazırlıkları devam ederken Sadrazam Damat Ferit Paşa, 6 Haziran 1919'da Barış Konferansı için gittiği Paris'ten 15 Temmuz 1919'da geri dönmüşü⁷⁹². Konferansta istediği sonuçları elde edemeyen Sadrazam, İstanbul'da da hiç de iç açıcı bir durumla karşılaşmamıştı. Mustafa Kemal Paşa ile bağlar kopmuş, istila altındaki Batı Anadolu ve istila tehdidi altındaki Doğu bölgesi ile merkez arasında soğukluk girmiş, hatta toplanmak üzere olan Erzurum Kongresi ile bu soğukluk bir kopukluğa dönüşmek eğilimine girmişti. Karşılaştığı durumdan sorumlu olarak gördüğü Hükümeti tasfiye etmek isteyen Damat Ferit Paşa, 20 Temmuz 1919'da istifa etmiş ve Padişah'ın görevlendirmesiyle 21 Temmuz'da yeni bir Hükümet kurmuştu⁷⁹³.

Anadolu ile İstanbul arasındaki mücadelenin özellikle mülkî bürokrasi üzerinden yürütüldüğü düşünülünce yeni Dâhiliye Nâzırı'nın yürüteceği politika büyük önem taşıyordu. Adil Bey ise politikasının hangi yolda olacağını hemen göstermiş ve 24 Temmuz'da Erzurum Vilayeti'ne bir yazı göndermişti. Yazıda, Erzurum'da Kanûn-i Esâsî'ye aykırı olarak toplanan kongrenin engellenmesi ve müteşebbisler hakkında

temsilcileri için bkz: Fahrettin Kırzıoğlu, **Bütünüyle Erzurum Kongresi, III (I-III)**, Ankara, 1993, s.230-231.

⁷⁹¹ H. Selvi, **Millî Mücadele'de Erzurum**, s.130; Ö. Toraman, "Vilâyât-ı Şarkiyeye Valilerinin Erzurum Kongresi Karşısında Tavırları", s.170-171. Diyarbakır Valisi Faik Ali Bey'in seçildikleri halde Erzurum Kongresi'ne göndermediği Diyarbakır Vilayeti temsilcileri için bkz: F. Kırzıoğlu, **Bütünüyle Erzurum Kongresi, III**, s.231.

⁷⁹² Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I**, s.382.

⁷⁹³ Hükümet üyeleri şu isimlerden oluşuyordu: Sadrazam: Damat Ferit Paşa; Şeyhülislam: Mustafa Sabri Efendi; Dahiliye: Adil Bey; Hariciye: Damat Ferit Paşa; Harbiye: Emekli Ferik Mustafa Nazım Paşa, (13 Ağustos) Süleyman Şefik Paşa; Maliye: Tevfik Bey; Adliye: Mustafa Efendi; Bahriye: Salih Paşa; Evkaf: Hamdi Efendi; Maarif: Sait Bey; Nafia: Abuk Ahmet Paşa; Ticaret ve Ziraat: Abuk Ahmet Paşa (Vekil), (11 Ağustos) Tahir Hayrettin Bey, (11 Eylül) Ferik Hadi Paşa; Şûra-yı Devlet Reisi: Mustafa Sabri Efendi (Vekil), (11 Ağustos) Rauf Paşa; Meclis-i Vükela'ya Memur: Tevfik Paşa (11 Ağustos'ta istifa); İzzet Paşa (29 Temmuz'da istifa); Ali Rıza Paşa. (S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri, I**, s.450).

gereken kanunun uygulanması gerektiği belirtilerek Valilik ile Kolordu'nun icap eden tedbirleri birlikte almaları isteniyordu. Erzurum'daki hem askerî hem de mülkî makamlardan istediği karşılığı göremeyen Hükümet; 29 Temmuz tarihli Meclis-i Vükelâ toplantısında Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tutuklanmaları yönünde bir karar almış⁷⁹⁴ ve bu kararı bütün vilayetlere ve 15. Kolordu Kumandanlığı'na bildirmişti. Ancak Erzurum Vali Vekili Hurşit Efendi ve Kazım Karabekir Paşa birlikte hareket ederek, bu kişilerin kanunlara aykırı davranmadıklarını, aksine Rum ve Ermeni faaliyetlerine karşı tedbir aldıklarını, bunların tutuklanması halinde halkın ayaklanacağını, bu nedenle de tutuklanmalarının imkansız olduğunu İstanbul'a bildirmişlerdi⁷⁹⁵.

Hükümet'in bir başka girişimi de, Anadolu'ya, Dâhiliye Nezâreti'nden bir memur ve bir katiple, Harbiye Nezâreti'nden yüksek rütbeli bir subaydan oluşan Tahkik Heyetleri göndermekti. 26 Temmuz tarihli Meclis-i Vükelâ Kararı'na uygun olarak bu heyetler beş bölgeye gönderilecekti: 1) Hüdavendigâr-Karesi; 2) Konya-Karahisar-ı Sahip-Antalya; 3)Ankara-Kastamonu; 4) Samsun-Sivas; 5) Trabzon-Erzurum. Tahkik Heyetleri'nin amacı; *“her türlü tetkikat ve tahkikat dışında cihet-i askeriye ve mülkiye arasında anlaşmazlık varsa bunu çözmek ve bu iki kuvvet arasında tam bir uyum meydana getirmek”* olarak açıklanmıştı⁷⁹⁶.

Belirlenen talimatnameye göre Heyetler; Anadolu'da bulunan sivil ve askerî memurlardan vazifelerini tebliğlere uygun olarak yerine getirme hususunda yavaş davranan veya ilgisiz kalanların olup olmadığını tetkik ederek, şayet varsa bu davranışlarının ne gibi sonuçlar doğurduğunu tayin edeceklerdi. (Md:2). Ayrıca gerek çete teşkilatlarına ve gerekse kongre adı altında kanunlara aykırı bir şekilde yapılan toplantılara kimlerin teşebbüs ettiğini ve kimlerin yardımı olduğunu ve bu teşebbüs ve yardımlara askerî ve mülkî memurlarca müsamaha gösterilip gösterilmediğini araştıracaklardı. (Md:3). Bunların yanında heyetlere, gerektiğinde sebepleri şifreli

⁷⁹⁴ BOA, MV., D. No:216, G. No:95.

⁷⁹⁵ H. Selvi, *Millî Mücadele'de Erzurum*, s.131-134.

⁷⁹⁶ S. Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, I,s.462-463.

telgraflarla açıklanmak şartıyla askerî ve sivil memurları azletme ve yerlerini değiştirme yetkisi de verilmişti. (Md:7)⁷⁹⁷.

İstanbul Hükümeti, toplanmış olan Erzurum Kongresi ve toplanması planlanan Sivas Kongresi ile inisiyatifin İstanbul'dan Anadolu'ya kaymaya başladığını düşünmüş olmalı ki, 30 Temmuz 1919 tarihli Heyet-i Vükelâ toplantısında seçimlerin yapılarak Meclis-i Mebûsân'ın toplanmasını kararlaştırdı. Kararnameye göre; seçimlerin yapılabilmesi için hemen hazırlıklara başlanması konusunda Dâhiliye Nezâreti vilayetlere gerekli tebligatı acilen yapacaktı (Md: 1). Seçimlerin salimen ve hızlı bir şekilde yapılabilmesi vali, mutasarrıf ve kaymakamların “*bitaraf ve şayan-ı itimat zevat-ı muktedireden olmaları*”na bağlıdır. Dolayısıyla mevcut idare örgütünde bu vasıflara uygun olmayanların acilen değiştirilmesi ve seçimlerin serbestçe gerçekleştirilmesi için gereken ortamın hazırlanması Dâhiliye Nezâreti'ne havale edilmiştir. (Md:2). 25 Eylül 1328 (8 Ekim 1912) tarihli kanuna göre askerlerin askerlik müddetince seçimlere katılmaları yasaklanmıştı. Bu kanun gereğince askerlerin seçimlere katılmaması ve karışmamaları için Harbiye Nezâreti ile Bahriye Nezâreti tarafından gereken önlemler alınacaktı. (Md: 3). İşgal altındaki bölgelerde seçimlerin yapılabilmesi için Hariciye Nezâreti, İtilaf Mümessilleri nezdinde gerekli girişimlerde bulunacaktı. (Md:4)⁷⁹⁸.

Seçimlere ilişkin kararnamenin 2. maddesine göre, mülkî idare örgütünün yeniden düzenlenmesi icap ediyordu. Bunu gerçekleştirmek için harekete geçen Hükümet, kısa süre içerisinde 30 kadar mutasarrıf ve kaymakamı azletti veya istifa etmiş saydı. 54 kadar mutasarrıf ve kaymakam da atandı; fakat bunlardan ancak dokuz tanesi bir başka görevden nakledilmişti. Diğerleri muhtemelen İTC döneminde tasfiye edilmiş eski görevlilerdi. Bu atamalar sırasında beş tane de vali atanmıştı ki bunların da sadece biri başka bir görevden nakledilmişti⁷⁹⁹. Bu atamaların gerçekleştirilmesi için 8 Ağustos'ta yayınlanan İrâde-i Seniyye ile Sivas, Erzurum, Bitlis, Van ve Diyarbakir Valileri, asilerle teşrik-i mesai ettikleri gerekçesiyle azledilmişlerdi⁸⁰⁰.

⁷⁹⁷ Tülay Duran, “Millî Mücadelede İstanbul Hükümetinin İlk Tahkik Heyeti, Kongreler ve Erzurum Mebusu Ziya Bey'in Çalışmaları”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, X/57, (Haziran, 1972), s.8-9.

⁷⁹⁸ **BOA, MV**, D. No:216, G. No:93.

⁷⁹⁹ S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, I, s.462.

⁸⁰⁰ H. Selvi, **Millî Mücadele'de Erzurum**, s.171.

Yeni atanan valilerden ikisi yukarıda belirtildiği üzere azledilen Münir Bey'in yerine Erzurum Valiliği'ne atanan Reşit Paşa ile yine azledilen Haydar Bey'in yerine Van Valiliği'ne atanan Mithat Beylerdi. 8 Ağustos'ta Padişah tarafından kabul edilerek kendilerine talimat verilen bu iki vali görev yerlerine gitmek için İstanbul'dan ayrıldıkları zaman İstanbul'da bulunan istihbarat servisi tarafından Mustafa Kemal Paşa haberdar edildi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa Trabzon'da bulunan gizli Tümen Komutanı Halit Bey'e gönderdiği emirde; Van Valiliği'ne tayin edilen Haydar Bey ile derhal temas kurmasını ve milli emellere hizmet edecek şekilde çalışacaksa serbest bırakılmasını aksi halde geldiği gemiyle geri gönderilmesini istemişti. Erzurum'a tayin edilen Reşit Paşa'nın ise Erzurum'a gönderilmesini emretmişti. Mithat Bey'in yapılan görüşmede Ferit Paşa tarafından atanmış olmasının kanaatlerini etkilemeyeceğini, kendisinin Kuvâ-yı Milliye'ye tamamıyla uygun bir şekilde görevini yürüteceğini ifade etmesi üzerine Erzurum'a gitmesine izin verilmişti⁸⁰¹. Mithat Bey 3 Eylül'de Erzurum'a geldiğinde Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye Sivas'ta bulunduğu için Kazım Karabekir'le görüşmüş ve onun aracı olmasıyla Van'a gitmesine Heyet-i Temsiliye tarafından izin verilmişti⁸⁰².

Erzurum'a atanan Vali Reşit Paşa ise 26 Ağustos'ta Erzurum'a gelmiş ve adet olduğu üzere Hükümet Meydanı'nda "*Ferman Okuma Merasimi*" yaptırarak görevine başlamıştı. Ancak yeni Vali, tören sırasında yaptığı konuşmada Kuvâ-yı Milliye'yi Celalilere benzeten bir takım ifadeler kullandığı için tepki toplamıştı. Bunun üzerine Kazım Karabekir Paşa⁸⁰³, Rauf Bey ve eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit Bey ayrı ayrı Vali ile görüşerek uyarılarda bulunmuşlar ve milli mücadeleye uygun davranmadığı takdirde kendisinin geri gönderileceğini bildirmişlerdi. Bunun üzerine Reşit Paşa; "*âmalı milliyeyi mukaddes bir gaye tanıyarak bu yolda hizmet edeceğim*" deyince görevine başlamasına izin verilmişti⁸⁰⁴.

Damat Ferit Paşa'nın mülkî bürokrasiyi kullanarak millî mücadele'yi engellemeye çalışması sadece bu önlemlerle sınırlı değildi. Bütün gayretlerine rağmen

⁸⁰¹ M. M. Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar**, I, s.133-134.

⁸⁰² K. Erdeha, **Vilâyetler ve Valiler**, s.170-171.

⁸⁰³ K. Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, I, s.178-179;

⁸⁰⁴ M. M. Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar**, I s.134-136; Vali Ahmet Reşit Paşa'nın Erzurum'a gelişi ve yaşanan gelişmeler hakkında geniş bilgi için bkz: İsmail Eyyüpoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan (1881/2-1962)**, Erzurum, 2009, s.304-312.

Erzurum Kongresi'nin toplanması engellenememişti. En azından Sivas Kongresi'ni engellemek için bir taraftan yukarıda belirtilen yeni vali, mutasarrıf ve kaymakam atamaları yapılırken diğer taraftan mevcut valiler içerisindeki İstanbul Hükümeti taraftarı valiler, Temmuz ayı sonlarında Dâhiliye Nâzırı Adil Bey tarafından bir valiler toplantısı için İstanbul'a davet edildi. Bu kapsamda davet edilenler, Ankara Valisi Muhittin Paşa ile Trabzon Valisi Mehmet Galip, Konya Valisi Cemal ve Kastamonu Valisi İbrahim Beylerdi⁸⁰⁵.

Bunlardan Kastamonu Valisi İbrahim Bey, aslında o güne kadar İstanbul ile Anadolu hareketi arasında tercihini tam olarak netleştirebilmiş değildi. Bir taraftan 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın girişimleriyle Sivas Kongresi için temsilci yollarken, diğer taraftan İstanbul Hükümeti'ne bağlılıklarını bildiriyordu. Bu arada İstanbul'dan gelen davete icabet ederek 4 Ağustos'ta Kastamonu'dan ayrılarak İstanbul'a gittiği zaman Hükümet tarafından ikili oynadığı tespit edilmiş ve valilikten azledilerek millî teşkilata yardım ettiği gerekçesiyle Dîvân-ı Harbi Örfî'ye verilmişti⁸⁰⁶. İbrahim Bey'in azliyle yerine azılı bir HİF'çi olan Ali Rıza Bey atanmıştı⁸⁰⁷.

İstanbul'daki toplantıdan dönen diğer valiler, aldıkları talimat gereğince kendi bölgelerinde millî mücadele aleyhindeki çalışmalarını yoğunlaştırmışlardı. Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey, Valiler Toplantısı için Trabzon'dan ayrılarak 6 Ağustos'ta İstanbul'a varmıştı. Mehmet Galip Bey, saraya bağlı, İstanbul Hükümeti'ne karşı aşırı İttihatçı karşıtı görünen, ancak iki tarafı da idare etmeye çalışan bir kişiydi. Ancak onun İstanbul'daki bazı temasları, Padişah'la yaptığı görüşme ve özellikle basına verdiği demeçler tutumunu açıkça göstermişti. Verdiği demeçlerde Trabzon halkının Padişah'a bağlı olduğunu ve hiçbir şekilde Mustafa Kemal hareketiyle ilişkileri olmadığını iddia ediyordu. Ağustos ayının sonlarına doğru Trabzon'a döndüğünde şerefine verilen ziyafette orada bulunanlara Padişah'ın "*selam-ı şahânesi'ni*" tebliğ etmiş, 31 Ağustos 1919'da da Dâhiliye Nezâreti'ne çektiği telgrafla tüm Trabzonluların sadakatini arz

⁸⁰⁵ K. Erdeha, *Vilâyetler ve Valiler*, s.273.

⁸⁰⁶ K. Erdeha, *Vilâyetler ve Valiler*, s.211-212.

⁸⁰⁷ M. M. Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar*, I, s.308.

etmişti⁸⁰⁸. Böylece Vali Mehmet Galip Bey, Trabzon'da Padişah ve İstanbul Hükümeti lehine bir kamuoyu oluşturmaya çalışıyordu.

Valiler toplantısına katılan diğer bir vali olan Ankara Valisi Muhittin Paşa'da toplantının ardından 9 Ağustos'ta Ankara'ya dönmüştü. İstanbul'dan aldığı talimat gereğince harekete geçen Muhittin Paşa; öncelikle etrafa Padişah'ın ve Hükümet'in İngiliz mandasını kabul ettiklerini yaymaya ve Ankara'da kurulmuş olan İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne vilayette bulunan memurları da sokarak bu cemiyetin güçlenmesini sağlamaya çalışıyordu. Ayrıca Ankara'da bulunan 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın İstanbul'a gideceği ve milli kuvvetlerin dağıtılacağı yönünde de propaganda yapıyordu. Ancak Ali Fuat Paşa'nın aldığı önlemler neticesinde Vali, Ankara'da daha fazla duramamış ve teftiş bahanesiyle propagandasına kazalarda devam etmiştir⁸⁰⁹.

Konya Valisi Cemal Bey de, valiler toplantısından oldukça ateşli bir şekilde dönmüştü. HİF'in Merkez-i Umûmi azalarından ve Nakşibendî Tarikatı şeyhlerinden Şeyh Zeynelabidin Efendi'nin taraftarlarıyla sıkı bir ilişki içerisine giren Cemal Bey; İstanbul'dan aldığı talimat gereğince halka milliyetçilerin hareketlerini İttihatçılık ve Bolşeviklik olarak tanıtıyordu. Hatta Rum ve Ermeni azınlıklarla ilişkiye girerek kendisinin Müslümanların hukukunu muhafaza için değil Rum ve Ermenilerin hukukunu muhafaza etmek için geldiğini beyan ediyordu⁸¹⁰.

İstanbul Hükümeti, Anadolu hareketini bastırmak için bütün gücünü ortaya koyarken Mustafa Kemal Paşa, Hükümet karşısında ilk raundu kazanmış ve gecikmeli de olsa 23 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum Kongresi'ni toplamaya muvaffak olmuştu. 14 gün süren Kongre, 7 Ağustos'ta beyannamesini yayınlamak üzere çalışmalarını sonlandırmıştı. Erzurum Kongresi'nde ayrıca Şarkî Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi'nin 7. Maddesi gereğince bir de Heyet-i Temsiliye seçilmiştir⁸¹¹. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları için bundan sonra yapılması gereken

⁸⁰⁸ Sabahattin Özel, Valiler toplantısından söz etmemektedir. Vali Mehmet Galip Bey'in Dâhiliye Nezâreti'nden izin alarak İstanbul'a gittiğini ifade etmektedir. (Sabahattin Özel, **Millî Mücadelede Trabzon**, Ankara, 1991, s.83-85).

⁸⁰⁹ A. F. Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, s.145-146.

⁸¹⁰ Ahmet Avanas, **Millî Mücadelede Konya**, Ankara, 1998, s.80.

⁸¹¹ Şarkî Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Nizamnamesi'nin 7. Maddesi şöyleydi: "*Hey'et-i Temsiliyye: Hey'et-i Temsiliyye, âtîdeki Madde-i Müzeyyelede mezkûr olduğu veçhile, Kongre*

en önemli icraat, Amasya Tamimi ile kararlaştırılmış olan Sivas Kongresi'nin toplanmasını sağlamaktı.

Erzurum Kongresi'nin başarıyla toplanması ve bütün kamuoyuna bir beyanname neşrederek dağılması üzerine İstanbul Hükümeti için Sivas Kongresi'ni engellemek bir kat daha fazla önem kazandı. Yine mülkî bürokrasiden medet bekleyen Dâhiliye Nâzırı Adil Bey, Sivas'ta toplanması planlanan kongrenin İtilaf Devletleri tarafından hoş karşılanmayacağını bildirerek Sivas Valisi Reşit Paşa'dan bu kongrenin toplanmasını engellemesini istemişti. Hükümet'in baskısı sonucu Vali Reşit Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek ikinci bir kongrenin gerekliliği yoksa hemen vazgeçilmesini, şayet vazgeçilmeyecekse de dört bir yandan işgali mümkün olan Sivas'ta değil Erzurum'da yapılmasını öneriyordu. Mustafa Kemal Paşa, Sivas Valisi'ne verdiği cevapta Sivas Kongresi'nin toplanıp toplanmayacağı ve nerede toplanacağı konularının Heyet-i Temsiliye'nin kararı olduğunu ve Sivas'ın Adana'daki Fransız ordusu tarafından işgal edileceğine dair tehditlerin de uygulanabilir olmadığını ileri sürmüştü⁸¹². Sivas Kongresi'nin toplanması konusunda tereddütleri olan sadece Vali Reşit Paşa değildi. 3. Kolordu Kumandanlığı'nı İstanbul'un isteğiyle Selahattin Bey'e devreden Refet Bey ve 3. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey de kongrenin Sivas'ta toplanmasının çeşitli mahzurlar doğuracağını düşünüyorlardı. Bütün bu müracaatlara rağmen, Mustafa Kemal Paşa kongrenin toplanması konusunda geri adım atmamış ve kongre çalışmalarına devam etmek için 29 Ağustos'ta Erzurum'dan Sivas'a doğru harekete geçmişti⁸¹³.

tarafından mütaahab, evsâfi lâzimeyi hâiz, (on üç) asgarî dokuz, a'zamî on altı A'zâ'dan tereküb eder. İçlerinden biri R'eiş olur. Bir de Hey'et-i Tahrîriyyesi vardır. Merkez'i ahvâl ve hâdisâta göre, münâsib göreceği mahaldir". (Fahrettin Kırzioğlu, **Bütününüyle Erzurum Kongresi, II**, Ankara, 1993, s.248). Heyet-i Temsiliye şu isimlerden oluşmuştu: Mustafa Kemal (Sâbık Üçüncü Ordu Müfettişi, askerlikten müstafi); Rauf Bey (Bahriye Nâzır-ı Esbâkı); Raif Efendi (Sâbık Erzurum Mebusu); İzzet Bey (Sâbık Trabzon Mebûsu); Servet Bey (Sâbık Trabzon Mebûsu); Şeyh Fevzi Efendi (Erzincan'da Nakşî Şeyhi); Bekir Sami Bey (Beirut Vali-i Sâbık); Sadullah Efendi (Sâbık Bitlis Mebûsu); Hacı Musa Bey (Mutki Aşireti Reisi). Erzurum Kongresi hakkında geniş bilgi için bkz: K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.64-71; K. Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, I, s.117-142; F. Kırzioğlu, **Bütününüyle Erzurum Kongresi, II**, s. 1-288; M. Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s.77-106. C. R. Yularkıran, **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, s.85-91.

⁸¹²

⁸¹³

İbrahim Ethem Atnur, "Sivas Kongresi'nin Toplanmasını Engellemeye Yönelik Faaliyetler ve Alınan Karşı Tedbirler", **Sivas Kongresi III. Uluslar arası Sempozyumu (2-3 Eylül 2004- Sivas)**, Ankara, 2005, ss.81-94; Sivas Kongresi sürecinde Vali Reşit Paşa'nın faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz: Enis Şahin, "Sivas Kongresi Hazırlıkları ve Sivas Valisi Reşit Paşa", **Sivas Kongresi III. Uluslar arası Sempozyumu (2-3 Eylül 2004- Sivas)**, Ankara, 2005, ss.183-214.

2 Eylül'de Sivas'a varan Mustafa Kemal Paşa, gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra 4-11 Eylül tarihleri arasında Sivas Kongresi'ni toplamış ve Erzurum Kongresi kararlarını bütün Osmanlı vatanını kapsayacak şekilde genişleten kararların alınmasını sağlamıştır⁸¹⁴.

Sivas Kongresi'nin yapılmasını valilerle ve kolordu kumandanlarıyla yapılan yazışmalarla engelleyemeyeceğini fark eden Hükümet, bu kez güç kullanmayı denemeye karar vermişti. Bunun için de bölgede en güvenebileceği görevlilerden birisi Elazığ Valisi Ali Galip Bey'di. Yukarıda belirtildiği üzere Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşükten sonra Elazığ'a giderek orada göreve başlayan Ali Galip Bey, milli mücadele karşısı tavırlarını devam ettirmiş ve Elazığ ve Mardin Delegationları'nın Erzurum Kongresi'ne katılmalarını engellemişti. Bundan sonra 15 Ağustos'a kadar kayda değer bir icraatı görünmeyen Ali Galip Bey; bu tarihte Harbiye Nezâreti'nden 13. Kolordu'nun Elazığ'a naklini ve başına da kendisiyle hemfikir olacak birisinin kumandan olarak atanmasını istemişti. Ayrıca vilayete bağlı kazaları dolaşarak Kolordu aleyhinde faaliyetlerde bulunmuştu. Ali Galip'in bu girişimleri Merkezî Hükümet tarafından onaylanmış olmalı ki; 30 Ağustos 1919'da Dâhiliye Nâzırı Adil Bey tarafından Sivas Valiliği'ne tayin ile kongreyi engellemekle görevlendirilmişti. Ali Galip Bey, İstanbul'un emrine itirazsız evet derken kendisini garantiye almak için bir takım isteklerde bulunmuştu. Dâhiliye Nâzırı, 1 Eylül'de Ali Galip Bey'e gönderdiği telgrafta Erkân-ı Harbiye Miralaylığı'na terfii ile harcırahtan başka bazı tazminat isteklerinin de kabul edildiğini bildirmişti⁸¹⁵.

3 Eylül 1919 tarihinde Dâhiliye ve Harbiye Nâzırları'nın ortak imzasıyla Ali Galip Bey'e bir Talimatnâme gönderilmişti. Talimatname'de öncelikle, birkaç kişinin Erzurum'da kongre namı altında toplandıkları, bu toplantının aslında önemli olmamakla beraber özellikle Avrupa'da sû-i tesir hâsıl etmekte olduğu, bu durumun da Sivas'ın ve daha başka bölgelerin işgaline sebebiyet verebileceği belirtiliyordu. Bu tür bir olayın gerçekleşmemesi için şimdi planlanan Sivas Kongresi'nin engellenmesi gerekmektedir.

⁸¹⁴ Sivas Kongresi Beyannamesi için bkz: Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Ankara, 1969, s.113-115; Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresi kararlarının karşılaştırmalı bir incelemesi için bkz: Esin Dayı, "Erzurum Kongresi Beyannâmesinden Sivas Kongresi Beyannâmesine", **Sivas Kongresi II. Uluslar arası Sempozyumu (2 Eylül 2003-Sivas)**, Ankara, 2004, s.53-68.

⁸¹⁵ Rahmi Doğanay, "Sivas Kongresi'ni Engelleme Çabaları ve Ali Galip'in Misyonu", **Sivas Kongresi II. Uluslar arası Sempozyumu (2 Eylül 2003-Sivas)**, Ankara, 2004, s.201-202.

İşte bu işi yapmak için gerekli olan kudretli bir vali ve kolordu kumandanının da Ali Galip Bey olduğu vurgulanarak bir dakika bile geciktirmeden harekete geçmesi isteniyordu. Ali Galip Bey, Sivas Valiliği'nin yanı sıra 3. Kolordu Kumandanlığı'nı da uhdesine alacaktı⁸¹⁶.

Ali Galip Bey üstlendiği bu görevde yalnız değildi. Mart 1919'dan beri Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde faaliyette bulunan İngiliz Binbaşı Edward William Charles Noel de Malatya'da bulunuyordu. Binbaşı Noel, İngiltere'nin işgal ettiği Irak dışında İran ve Doğu Anadolu'da da söz sahibi olmak isteğini gerçekleştirmek için çalışıyordu. Bu proje için İngilizler, Ermeniler dışında Kürtleri de potansiyel bir güç olarak kabul ediyorlardı. Aynı dönemde Kürdistan Teali Cemiyeti de bağımsız Kürdistan hayalleriyle İngilizler ve dolayısıyla Binbaşı Noel ile işbirliği yapmaya hevesliydi. Zaten Binbaşı Noel Malatya'ya geldiği zaman yanında Kürdistan Teali Cemiyeti'nin lideri Seyit Abdülkadir, Cemiyet'in Merkez-i Umûmi Azalarından Mevlanzâde Rıfat, Cemiyet'in İkinci Başkanı Bedirhanîlerden Kâmuran, Celâdet ve Cemilpaşazade Ekrem Beyler yanındaydı⁸¹⁷. Malatya Mutasarrıfı Halil Bey de bu heyeti muhabbetle karşılamıştı. 5-6 Eylül gecesi bu gruba Ali Galip Bey de katılmıştı. Malatya Mutasarrıfı Halil Bey ile Ali Galip'in işbirliği aslında ortak bir amaca değil, karşılıklı çıkar esasına dayanıyordu. Ali Galip Bey Hükümet'in emriyle Sivas Kongresi'ni dağıtarak Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını tutuklamak isterken, Mutasarrıf Halil Bey, İngiltere'nin himayesinde bir Kürt devleti kurulmasına çalışıyordu⁸¹⁸.

Dâhiliye Nâzırı Adil Bey ile Ali Galip Bey arasında cereyan eden muhabere, Elazığ Vilayeti ile İstanbul arasındaki telgraf hatları Sivas'tan geçtiği için verilen emir ve talimatlar günü gününe Sivas Vilayeti ve 3. Kolordu Kumandanlığı tarafından

⁸¹⁶ K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.127-129.

⁸¹⁷ Mevlanzâde Rıfat, Binbaşı Noel'in, Paris Barış Konferansı sırasında Ermenilerin Doğu bölgelerini de kapsayacak şekilde büyük bir Ermenistan kurmak isteklerini yerinde görerek bölgenin nüfus istatistiklerini ve yerleşim yerlerini tetkik etmek için Konferans tarafından görevlendirildiğini ve İstanbul Hükümeti'nin izniyle geldiğini iddia etmektedir. (Mevlanzâde Rıfat, **Türkiye İnkılâbının İçyüzü**, s.370).

⁸¹⁸ R. Doğanay, "Sivas Kongresi'ni Engelleme Çabaları", s.203.

alınarak Mustafa Kemal Paşa haberdar ediliyordu⁸¹⁹. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa gerekli önlemleri vakit geçirmeden alacaktır.

Ali Galip'in, İstanbul Hükümeti'nin emriyle giriştiği harekâttan haberdar olan Mustafa Kemal Paşa, 13. Kolordu Kumandanlığı Erkân-ı Harbiye Reisi Halit, Elazığ'da bulunan Alay Kumandanı İlyas ve Malatya'da bulunan Süvari Fırkası Kumandanı Cemal Beylerle muhabereye başlayarak derhal harekete geçmelerini ve Ali Galip ile Malatya Mutasarrıfı Halil Beylerin tutuklanarak Sivas'a gönderilmelerini istemişti. Fakat tutuklanacağını anlayan Ali Galip ve Halil Beyler önce Urfa'ya ardından Halep'e kaçmak zorunda kalmışlardı. Böylece İstanbul Hükümeti'nin Sivas Kongresi'ni dağıtmak için düzenlediği son teşebbüste akim kalmıştı⁸²⁰.

e- Sivas Kongresi'nden Sonra Heyet-i Temsiliye ve Damat Ferit Hükümeti Arasındaki İlişkilerin Kesilmesi

Kamil Erdeha, 1919'un yaz aylarında Anadolu Hareketi ile İstanbul Hükümeti arasındaki iktidar mücadelesini satranç maçına benzetmektedir. Erdeha'ya göre mücadele Haziran 1919'da başlamış ve dört ay sürmüştü. Bu süre zarfında Mustafa Kemal Paşa, Kolordu Kumandanları'nı arkasına alırken; Damat Ferit, Hükümeti'ni kurduğu günden beri, büyük bir hızla değiştirerek kendisine yakın kişileri getirmeye çalıştığı valilere güveniyordu. Damat Ferit'in Mustafa Kemal Paşa'yı III. Ordu Müfettişliği'nden alma hamlesine karşı Paşa; Erzurum'a gelerek bu Vilayeti İstanbul Hükümeti'nden koparmıştı. Ardından kararsız Sivas Valisi, yukarıda belirtildiği üzere Millî Mücadele tarafına geçmişti. Damat Ferit'in son hamlesi olan Ali Galip meselesi aslında İstanbul Hükümeti'nin güvendiği mülkî bürokrasinin tamamen Anadolu kontrolüne girmesine neden olacaktır⁸²¹.

İstanbul Hükümeti'nin bütün engelleme çabalarına rağmen 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi, 11 Eylül'de yayınlanan beyannameyle dağılmıştı. Ayrıca Erzurum Kongresi ile oluşturulmuş olan dokuz kişilik Heyet-i

⁸¹⁹ Mevlânzade Rıfat, o güne kadar kararsız olan Sivas Valisi Reşit Paşa'nın da bu haberleşmelerden haberdar olduktan sonra kesin kararını millî mücadele lehinde verdiğini iddia etmektedir. (Mevlânzade Rıfat, **Türkiye İnkılâbının İcyüzü**, s.340-341).

⁸²⁰ Ali Galip olayı hakkında geniş bilgi için bkz: K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.117-137; K. Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, I, s.214-239; R. Doğanay, "Sivas Kongresi'ni Engelleme Çabaları", s.197-208.

⁸²¹ K. Erdeha, **Vilayetler Valiler**, s.99.

Temsiliye'ye Kongre kararıyla altı kişi daha eklenerek bu sayı on beşe; daha sonra Heyet-i Temsiliye'nin kararıyla Eski 3. Kolordu Kumandanı Refet Bey'in de dahil edilmesiyle onaltıya çıkmıştır⁸²². Bu tarihten itibaren Heyet-i Temsiliye Anadolu'da bir hükümet gibi çalışmalarını sürdürecektir.

İstanbul Hükümeti ile Sivas arasında yaşanan Ali Galip Hadisesi, Mustafa Kemal Paşa'yı radikal kararlar almaya itmişti. 11 Eylül 1919'da Mustafa Kemal Paşa, doğrudan Padişah'a hitaben; Dâhiliye Nâzırı Adil Bey ve Harbiye Nâzırı Süleyman Şefik Paşa'nın gizli bir planla Elazığ Valisi Ali Galip Bey'i bazı silahlı Kürtlerle Sivas'ta toplantı halindeki kongreyi basmak üzere görevlendirdiklerini, ancak zamanında haber alınan bu tertibin engellendiğini, bu olay nedeniyle artık milletin Hükümet'e olan güveninin sarsıldığını, dolayısıyla bir an önce güvenilir kişilerden oluşacak yeni bir Hükümet'in kurulmasını rica eden bir telgraf gönderdi. Mustafa Kemal Paşa, aynı zamanda 12., 13., 20., 3., ve 15. Kolordu Kumandanlıkları'ndan da aynı ifadeleri taşıyan telgrafların Sadaret'e gönderilmesini ve onların da doğrudan Padişah ile yazışmak isteğini bildirmelerini istemişti. Ancak bu girişimlere rağmen Padişah ile doğrudan iletişim kurmak mümkün olmamıştı⁸²³.

Aynı gün yani 11 Eylül'de Sadrazam'a Umûm Kongre Heyeti imzalı bir telgraf gönderilerek; Hükümet'in, millet ile Padişah arasına girdiği vurgulanmış ve bu hal bir saat daha devam ederse milletin, Hükümet ile olan ilişkilerini keseceği belirtilmişti. Umûm Kongre Heyeti, bir telgraf da Kolordu Kumandanlıkları'na göndererek; Kongre'nin Padişah'a olan maruzatına Dersaadet Telgraf Başmüdüriyeti'nin engel olduğunu, bunun üzerine Sadrazam'a bir saat içerisinde Padişah ile görüşme imkanı sağlanmazsa Hükümet ile irtibatın kesileceğini bildirmiştir. Dolayısıyla Hükümet, şayet Kongre'nin bu talebini bir saat içerisinde karşılamazsa; Ankara, Kastamonu, Diyarbakir telgraf merkezleriyle Sinop'ta telgrafın tatili, yani kongrenin müsaadesi haricinde hiçbir telgrafın Dersaadet'e geçirilmemesi ve Dersaadet'ten alınmaması isteniyordu. Bu

⁸²² Sivas Kongresi'nde seçilenler şu isimlerden oluşuyordu. Kara Vasıf Bey, Mazhar Müfit Bey, Ömer Mümtaz Bey, Hüsrev Sami Bey, Hakkı Behiç Bey, Râtıpzade Mustafa Bey. (Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Ankara, 1969, s.110).

⁸²³ K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.138-139; Telgrafların tam metni için bkz: K. Atatürk, **Nutuk**, III, s.975-977.

talimata uymayacak telgraf memurlarının derhal Dîvân-ı Harbe verilerek haklarında en ağır cezanın uygulanması da kararlaştırılmıştı⁸²⁴.

Bütün girişimlere rağmen, bir saat geçtiği halde Hükümet'in, Kongre Heyeti'nin Padişah ile doğrudan haberleşme isteğini yerine getirmemesi üzerine, Umûm Kongre Heyeti imzasıyla Sadrazam'a, Kolordu Kumandanlıkları'na ve vilayetlere 12 Eylül 1919'da şu tebligat gönderilmişti:

"1- Hükümet, milletin Padişahına olan mâruzat ve irtibatını kesmekte ve tahakkuk eden hareket-i hainânesinde devamda temerrüd eylediğinden millet de meşru bir heyet-i hükümet resikâra geçinceye kadar hükümet-i merkeziye ile her türlü telgraf ve posta muhâberat ve müraselâtını kat'a karar vermiştir. Mahallî memûrîn-i mülkiye, askerî kumandanlıklarla müttehiden bu hususu temin edecek ve neticeyi Sivas'ta Umûmî Kongre Heyeti'ne bildirecektir.

*2- İşbu tebligat bilcümle kumandanlara ve rüesâ-yı memûrîn-i mülkiyeye verilmiştir"*⁸²⁵.

Bu telgrafla birlikte Heyet-i Temsiliye, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin yerine Milli Mücadele'ye taraftar bir hükümet kuruluncaya kadar Dersaadet ile haberleşmeyi kesmişti. Bundan sonra önemli olan bu kararları tatbik edebilmektir. Mustafa Kemal Paşa, 13/14 Eylül 1919 tarihinde bütün teşkilât-ı milliye merkezlerine gönderdiği telgrafla kararın uygulanması için gerekli emirleri vermişti. Kararların uygulanması konusunda mülkî bürokrasiden beklentileri de kapsayan bu tebligatın 2. maddesine göre; şayet memurlardan bu kararlara uymayanlar olursa istifa etmiş sayılarak yerlerine münasip kişiler tayin edileceklerdir. Tebligatın 3. maddesi ise, vazifesi sırasında harekât-ı milliye aleyhinde çalıştıkları ortaya çıkanların şiddetle cezalandırılacaklarını öngörüyordu⁸²⁶.

Heyet-i Temsiliye'nin Merkezî Hükümet ile haberleşmenin kesilmesine dair bu kararlarının uygulanabilmesi için hem askerî hem de mülkî bürokrasinin birlikte hareket etmesi ve kararlara uyması gerekiyordu. Hâlbuki bu kararların uygulanması çok ta kolay olmadı. Mustafa Kemal Paşa, millî teşkilatlara gönderdiği 13/14 Eylül tarihli tebligatı hakkındaki mütalaaların 15 Eylül'e kadar Sivas'a gönderilmesini istemişti. Birçok

⁸²⁴ K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.140-141.

⁸²⁵ K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.141-142.

⁸²⁶ K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.144.

Müdafaa-i Hukuk Merkezinden ve başta 13. ve 15. Kolordu Kumandanlıkları olmak üzere askerî makamlardan bile kararların uygulanabilirliğini sorgulayan telgraflar gelmişti⁸²⁷.

f- İstanbul İle İlişkilerin Kesilmesi Karşısında Valilerin Tavrı ve Anadolu ile İstanbul Arasında “Valiler Savaşı”⁸²⁸

İstanbul ile haberleşmenin kesilmesine dair karar, özellikle mülkî bürokrasiyi hizaya getirmek için yararlı bir vesile olmuştu. Yukarıda da belirtildiği üzere başlarında bulunan valiler ve mutasarrıflar nedeniyle henüz Millî Mücadele’ye katılmamış olan vilayetler ve mutasarrıflıklar vardı. Ali Galip’in kendisine karşı alınan tedbirler üzerine Elazığ’ı terk etmesiyle Elazığ Vali Vekilliği, Damat Ferit Hükümeti tarafından görevden alınmış olan ve o sırada Erzurum’da bulunan eski Van Valisi Haydar Bey’e tevdi edildi. Böylece Elazığ Vilayeti Millî Mücadele tarafına geçmiş oluyordu⁸²⁹.

Ankara’da bulunan Vali Muhittin Paşa, Damat Ferit Hükümeti’nin en güvendiği valilerinden biriydi. Muhittin Paşa, İstanbul ile haberleşmesini devam ettirerek 14 Eylül 1919’da Dahiliye Nâzırı’na bir telgraf çekerek Ankara merkezi müstesna olmak üzere vilayetin diğer kısımlarında vaziyetin İstanbul Hükümeti lehine olduğunu bildirmişti. Dahiliye Nâzırı ise bölgeden 310-314 doğumlular arasından istediği kadar jandarma kuvveti toplayarak, Eskişehir’de bulunan eski 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa’yı, gerekirse silah zoruyla hizaya getirmesini ve Hükümet’in nüfuzunu güçlendirmesini Muhittin Paşa’ya ihtar ediyordu. Muhittin Paşa’nın bu hareketlerinden haberdar olan Heyet-i Temsiliye, 13 Eylül 1919 tarihli karar gereğince; 20. Kolordu Kumandanlığı’ndan, derhal valinin tutuklanarak Sivas’a gönderilmesini istemişti⁸³⁰. Heyet-i Temsiliye’nin emrini alan 20. Kolordu Kumandan Vekili Mahmut Bey harekete geçerek o sırada Çorum’da bulunan Vali Muhittin Paşa’yı Ankara’ya dönüş yolunda iken tutuklayarak Sivas’a göndermişti. Aynı zamanda Çorum Mutasarrıfı Samih Fethi Bey de Sivas’a gitmek zorunda bırakılmıştı⁸³¹. Muhittin Paşa’dan sonra yerine vekil

⁸²⁷ Bu itirazlar ve verilen cevaplar için bkz: K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.145-156.

⁸²⁸ Valiler Savaşı deyimi için bkz: K. Erdeha, **Vilâyetler ve Valiler**, s.185

⁸²⁹ K. Erdeha, **Vilâyetler ve Valiler**, s.138-139.

⁸³⁰ Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Ankara, 1974, s.3

⁸³¹ A. F. Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, s.192-193.

olarak bıraktığı Mekutpçu Halet Efendi de istifa edince, Ankara ileri gelenlerinin desteğiyle Defterdar Yahya Galip Bey Ankara Vali Vekilliği'ne getirildi⁸³². Tutuklanarak Sivas'a getirilen Vali Muhittin Paşa ise Heyet-i Temsiliye tarafından sorgulanarak, İstanbul'a döndüğünde aleyhte çalışmayacağına söz verdiği için dönüşüne izin verilmiştir⁸³³.

Sivas Kongresi'nin ihtarlarına rağmen İstanbul'a bağlılığını sürdüren diğer bir vilayet de Konya idi. Konya'da bulunan Ermeni ve Rum azınlığın yanı sıra HİF mensupları ve Tealî-i İslam Cemiyet üyeleri tarafından desteklenen Konya Valisi Cemal Bey; Damat Ferit Hükümeti'nin Anadolu'daki en önemli dayanaklarından biri haline gelmişti. Cemal Bey'in bu durumu Heyet-i Temsiliye'nin gözünden kaçmamış ve onu etkisiz hale getirmek için Refet Bey'in Konya'ya gönderilmesine karar verilmişti. Refet Bey'in Konya üzerine gönderildiğini haber alan Cemal Bey, paniğe kapılarak 25-26 Eylül gecesi İstanbul'a kaçtı⁸³⁴. Cemal Bey'in kaçışından sonra bir araya gelen Konya eşrafı, Mehmet Vehbi Hoca'yı Vali Vekilliği'ne getirdiler. Böylece Konya'da millî teşkilatlanma nispeten daha rahat bir ortama kavuşmuş oluyordu. Mehmet Vehbi Bey'in vekaleti 29 Eylül 1919'da Heyet-i Temsiliye tarafından onaylanmıştır⁸³⁵.

Konya Valisi'nin de bertaraf edilmesinden sonra Anadolu'da İstanbul Hükümeti taraftarı olarak Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey kalmıştı. Sivas Kongresi sürecinde ve sonrasında Trabzon ile Kongre arasında özel bir durum hasil olmuştu. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin delegeleri olarak Erzurum Kongresi'ne katılan ve Heyet-i Temsiliye'ye seçilen İzzet ve Servet Beyler, Trabzon'a döndükten sonra bütün çağrılara rağmen, Sivas Kongresi'ne katılmamışlardı. Kongre sonrasında İstanbul ile iletişimin kesilmesine dair karar çıkınca da bu kararı emrivaki sayarak uymak istememişlerdi. Trabzon'da ortaya çıkan bu muhalif tavırdan⁸³⁶ Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey'i sorumlu tutan Mustafa Kemal Paşa; Halit Bey (Deli Halit Paşa)'i Trabzon ve havalisindeki millî teşkilatın başına getirmeyi uygun gördü. Ardından 15.

⁸³² **50 Ünlü Vali, Meşhur Valiler**, (Hazırlayanlar: Hayri Orhun, Celâl Kasaroğlu, Mehmet Belek, Kâzım Atakul), Ankara, 1969, s.387.

⁸³³ M. M. Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar**, s.296-297.

⁸³⁴ A. Avanas, **Millî Mücadele'de Konya**, s.84-85.

⁸³⁵ B. S. Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, s.10; K. Erdeha, **Vilâyetler ve Valiler**, s.277.

⁸³⁶ Trabzon'daki muhalif cereyan için bkz: K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.145-163; K. Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, I, s.280-299; M. Goloğlu, **Sivas Kongresi**, s.127-144.

Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Vali Mehmet Galip Bey'in faaliyetlerinin milli mücadeleye zarar verecek nitelikte olduğuna kanaat getirince 21 Eylül'de Halit Bey'e gönderdiği emirle valinin tutuklanmasını istedi. Vali'nin tutuklanmasının ardından Defterdar Ahmet Emin Bey Vali Vekili olarak görevlendirilmiş ve Trabzon da Damat Ferit'i düşürmek için başlatılmış olan harekete katılmıştı⁸³⁷.

Yukarıda belirtildiği üzere Kastamonu Valisi İbrahim Bey, Valiler toplantısı için gittiği İstanbul'da tutuklanınca yerine İstanbul Hükümeti tarafından HİF'çi Ali Rıza Bey tayin edilmişti. Ancak kritik bir nokta olan Kastamonu'ya böyle bir kişinin atanması milliyetçiler tarafından kabul edilebilir bir şey değildi. Mustafa Kemal Paşa, Kastamonu Mevki Kumandanı bulunan Miralay Osman Bey'e verdiği emirle İnebolu'ya gelmiş olan yeni Vali'nin derhal tevkif edilmesini istemişti. Bunun üzerine Miralay Osman Bey, Zonguldak Mutasarrıfı'ndan valinin tutuklanarak Kastamonu'ya gönderilmesini istemişse de Vali ortamın kendisi aleyhine olduğunu fark ederek İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmıştı⁸³⁸. Ali Rıza Bey'in geri gönderilmesi ile yerine Defterdar Ferit Bey vekaleten getirilmişti. Böylece Kastamonu da Milli Mücadele'ye kazandırılmıştı⁸³⁹.

Milli teşkilatlanmaya karşı İstanbul Hükümeti'nin sözcüsü durumundaki bu valilerin tasfiyesini diğerleri izlemişti. Bu dönemde Bursa Valiliği'nde Nemrut (Kürt) Mustafa Paşa bulunuyordu. Vali'nin karıştılığına rağmen Bursalılar Sivas Kongresi'ne temsilci gönderebilmişlerdi. Kongre sonrasında Heyet-i Temsiliye'nin Hükümet taraftarı valilere karşı aldığı tavra uygun olarak Bursa'da bulunan Tümen Kumandanı Bekir Sami (Günsav) Bey, Kürt Mustafa Paşa'yı görevinden atarak İstanbul'a göndermişti. (3 Ekim 1919). Mustafa Paşa'nın yerine yeniden Ebubekir Hazım Bey (Tepeyran) Bursa Valiliği'ne atanmıştır⁸⁴⁰. Edirne Vilayeti'nde ise Vali Salim Paşa görev yapıyordu. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin kurulmasından sonra Mustafa Kemal Paşa, Salim Paşa'ya çektiği telgrafla Sivas Kongresi kararlarını tebliğ etmişti. Bu tebliğden 4 gün sonra Vali Salim Paşa 4 Ekim 1919 tarihinde Edirne Polis Müdürü Fuat

⁸³⁷ S. Özel, **Millî Mücadelede Trabzon**, s.88-90.

⁸³⁸ K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.163-168; Ali Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi**, Ankara, 1992, s.190.

⁸³⁹ S. Selek, **Anadolu İhtilâli**, I, s.292.

⁸⁴⁰ K. Erdeha, **Vilâyetler ve Valiler**, s.242.

Bey'i de yanına alarak Edirne'yi terk etmişti. Onun yerine de Mektupçu İhsan Bey, Vekâleten tayin edilmişti⁸⁴¹.

Böylece Sivas Kongresi sonrası başlatılan Valiler Savaşı'ndan Heyet-i Temsiliye galip çıkmış ve işgal altındaki İzmir Valiliği hariç diğer valiler büyük bir oranda kontrol altına alınmıştı. Ancak bu savaş sadece valilerle sınırlı değildi. Bu süreç içerisinde Hükümet taraftarı birçok mutasarrıf da ya tutuklanarak ya da işten el çekmek zorunda bırakılarak etkisiz hale getirilmiştir.

Sivas Kongresi devam ettiği sırada Dersim Mutasarrıflığı'na atanmış olan Osman Nuri Bey, vazifesine başlamak için Dersim'e giderken Sivas'a uğramıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle hakkında soruşturma başlatılan Osman Nuri Bey'in Ayvalık'ın işgali sırasında Yunanlılara yardımcı olduğu ve daha sonra ödüllendirilerek Balıkesir Mutasarrıflığı'na atandığı, ancak Balıkesir Kuvâ-yı Milliyesi tarafından şehre sokulmadığı ortaya çıkınca Mustafa Kemal Paşa, Osman Nuri Bey'in Sivas'ta alıkonulmasını emretti. Daha sonra Eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit Bey, Bâb-ı Âli'den tanıdığı bu kişiye kefil olunca İstanbul'a gitmesine izin verildi. Ancak Osman Nuri Bey, Millî Mücadele'ye karşı menfi tavrını bundan sonra da devam ettirecektir⁸⁴². Aynı dönemde Heyet-i Temsiliye'den, Hükümet taraftarı Kayseri Mutasarrıfı Ali Ulvi Bey ile Niğde Mutasarrıfı Behçet Bey'in 11. Fırka Kumandanlığı tarafından derdest edilerek Sivas'a gönderilmesi emri verildi⁸⁴³. Mazhar Müfit Kansu, Dersim Mutasarrıfı Osman Nuri Bey'e olduğu gibi Behçet Bey'e de kefil olarak İstanbul'a gönderilmesini sağlamıştı. Ne var ki Behçet Bey de, döndükten sonra Milli Mücadele karşıtı tavırlarını terk etmemiştir⁸⁴⁴.

Anadolu'daki mukavemet merkezleri teker teker düşen İstanbul Hükümeti'nin en önemli dayanak noktalarından birisi de Eskişehir Mutasarrıflığı idi. Eskişehir aynı zamanda milli hareket için de büyük önem arz ediyordu. Çünkü İngiliz kuvvetleri burayı bir üs haline getirmekte ve İstanbul'dan getirdikleri kuvvetleri buraya yığmakta

⁸⁴¹ K. Erdeha, *Vilâyetler ve Valiler*, s.426-427.

⁸⁴² M. M. Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar*, I, s.297; K. Erdeha, *Vilâyetler ve Valiler*, s.140-141.

⁸⁴³ B. S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.2; Zübeyir Kars, *Millî Mücadele'de Kayseri*, Ankara, 1999, s.79.

⁸⁴⁴ M. M. Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar*, s.296.

idiler. Dolayısıyla Eskişehir'e karşı etkili bir tedbir almak icap ediyordu⁸⁴⁵. Mutasarrıf Hilmi Bey, Sivas Kongresi'nin İstanbul ile ilişkilerin kesilmesine dair kararına uymadığı gibi 13 Eylül 1919 tarihinden itibaren Dahiliye Nâzırı ile yazışarak bölgesinde bulunan teşkilat-ı milliyeyi dağıtmak için gereken yardımın yapılmasını istiyordu⁸⁴⁶. Eskişehir Mutasarrıfı'nın şehirde bulunan İngiliz kuvvetlerini de arkasına alarak giriştiği bu teşebbüsler üzerine Sivas Kongresi tarafından Batı Anadolu Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığı'na atanmış olan Eski 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, 9 Eylül 1919'dan itibaren I. Eskişehir Harekâtını başlatmıştı. 6 Ekim tarihine kadar süren bu harekât neticesinde Eskişehir, Kuva-yı Milliye birlikleri tarafından ele geçirilmiş ve 4 Ekim'de de kimliği belirlenemeyen kişiler tarafından öldürülen Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in yerine Muhasebeci Sabri Bey atanmıştı. Böylece Eskişehir de Heyet-i Temsiliye'ye bağlanmıştı⁸⁴⁷.

Eskişehir Harekâtı'nın tamamlanması üzerine Garp Cephesi Umûm Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Ali Fuat Paşa hazırladığı raporun ilk iki maddesinde şöyle diyordu: *"1- Hükümet-i sâbikanın eskârını terviç edip bunun âmâline hizmet eden memurînin gayr-i meşru kuvvetlerden istifade ederek icra etmiş olduğu tazyikât ve takibât ve akla gelmeyecek işkencelerine rağmen Eskişehir ahalisi, diğer milletdaşları misillü âmâl-i milliyeye uğrunda son derece çalışarak nihayet âmâl-i milliyeye muhalefet edenlerden bir kısmını tevkif etmiş ve diğerleri İngiliz kuvvetlerinin muavenetine mazhar olarak trenle kaçmış, nihayet 4. 10. 335 (4 Ekim 1919)'de Bolu Muhasebecisi'ni Mutasarrıf Vekaletine tayin ederek tamamıyla âmâl-i milliyeye iştirak etmiş olduklarını tebşir eylerim.*

*2- Muhalefette son derece temerrüd eden Mutasarrıf Hilmi Bey müfrit bir milliyetperver tarafından katledilmiştir"*⁸⁴⁸.

Heyet-i Temsiliye ile İstanbul Hükümeti arasında 1919 Eylül ayına damgasını vuran bu mücadelede kendisine bağlı vali ve mutasarrıflarla varlığını devam ettiremeyeceğini gören Sadrazam Damat Ferit Paşa, son bir umut olarak mücadeleye

⁸⁴⁵ M. Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, II, Ankara, 1965, s.25.

⁸⁴⁶ Dahiliye Nâzırı ile Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in yazışmaları için bkz: A. F. Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, s.202-206.

⁸⁴⁷ M. T. Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, II, s.59-61. Eskişehir Harekâtı hakkında bkz: A. F. Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, s.201-237.

⁸⁴⁸ **İrâde-i Milliye**, 7 Teşrin-i Evvel 1335/7 Ekim 1919, No:6

Padişah'ı dahil etmek istemiş ve 20 Eylül 1919'da Padişah'a bir beyanname yazdırarak merkezlere göndermeyi kabul ettirmişti⁸⁴⁹. Padişah, yayınladığı beyannamesinde, İzmir'in işgalinden sonra ülkenin bazı noktalarında ortaya çıkan üzüntü verici durumun kendisini de etkilediğini belirttikten sonra bütün ahaliye seslenerek bu ortamda yapılması gerekenin sükûn ve itidalin korunması olduğunu hatırlatıyordu⁸⁵⁰.

Aldığı önlemlerin hiçbirinin işe yaramadığını gören Damat Ferit Paşa, son bir hamle olarak Mustafa Kemal Paşa ile anlaşabilmek için Abdülkerim Paşa'yı araya koydu. 27/28 Eylül gecesi Mustafa Kemal Paşa ile Abdülkerim Paşa arasında yapılan uzun telgraflaşmalar da bir sonuca bağlanamamış ve Mustafa Kemal Paşa hiçbir şekilde İstanbul ile anlaşmaya yanaşmamıştı⁸⁵¹. Böylece başka çıkar yolu kalmadığını gören Damat Ferit Paşa, istifa etme ihtimalini düşünmeye başladı. Çünkü nâzırlar içerisinde de istifanın gereğine inanmış ve ülkenin bir "uzlaşma kabinesine" ihtiyacı olduğunu düşünenler vardı⁸⁵². Zaten İtilaf Devletleri temsilcileri de Damat Ferit'in zor kullanarak milli hareketi ezme teklifini geri çevirerek onu uzlaşma konusunda teşvik ediyorlardı. Padişah için de barış antlaşması gerçekleşinceye kadar Anadolu hareketi ile uzlaşacak geçici ve oyalama niteliğinde bir hükümet daha faydalı olabilirdi. Bütün bu saikler bir araya geldiğinde Damat Ferit için istifadan başka çıkar yol kalmıyordu ve nitekim Damat Ferit Hükümeti 1 Ekim 1919'da istifa etti⁸⁵³.

4) Ali Rıza Paşa Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye Arasında Mülkî Bürokrasi Sorunu

a- Anadolu İle İstanbul Arasında Uzlaşma Arayışları

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin 1 Ekim'de istifa etmesi üzerine Padişah, yeni hükümeti kurma görevini Ali Rıza Paşa'ya verdi. Bunun üzerine Ali Rıza Paşa, 2 Ekim'de Hükümeti'ne alacağı nâzırları belirleyerek Padişah'a sundu ve Padişah'ın da

⁸⁴⁹ M. T. Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, II, s.37.

⁸⁵⁰ Beyannamenin tam metni için bkz: K. Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, I, s.299-300.

⁸⁵¹ Mustafa Kemal Paşa ile Abdülkerim Paşa arasındaki telgraf görüşmeleri hakkında bkz: K. Atatürk, **Nutuk**, III, s.1026-1040.

⁸⁵² M. T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, II, s.276.

⁸⁵³ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (Son Meşrutiyet 1919-1920)**, II, İstanbul, 2004², s.14-15.

onaylamasıyla yeni Hükümet göreve başladı⁸⁵⁴. Padişah'ın, Ali Rıza Paşa'yı hükümet kurmak için görevlendirdiği Hatt-ı Hümayûn'da kullandığı ifadeler, yeni Hükümet'in izleyeceği politika hakkında önemli ipuçları vermektedir. Padişah Hatt-ı Hümayûn'da; *“Bir müddetten beri halk efkârında hasıl olup sûi tefehhüm sebebiyle artmakta bulunan tefrika ve şikâk âsârının izalesiyle ahali arasında ahenk ve birliğin sağlanması ve memleket dahiline sükûn ve intizamın hâkim kılınması ile kanunî şartlar dairesinde intihabâtın bir an evvel icra ve mebuslar heyetinin toplantıya davet edilmesi kat'î isteğimizdir”* diyordu⁸⁵⁵. Hem Hatt-ı Hümayûn'daki bu ifadeler hem de Hükümet üyelerinin kimlikleri, yeni Hükümet'in, Padişah açısından geçici veya hüllecî bir kabine olarak değerlendirildiği iddialarını desteklemektedir. Zira yeni kabineye giren nâzırlardan çoğu -Sadrazam dahil- eski hükümetin üyeleriydiler. Dolayısıyla Anadolu hareketi'ne karşı nasıl bir politika izleneceği henüz açık değildi⁸⁵⁶.

İstanbul'daki hükümet değişikliğini 2/3 Ekim 1919 tarihinde yayınladığı bir tamimle bütün millete duyuran Mustafa Kemal Paşa; *“ihaneti tahakkuk eden”* Damat Ferit Paşa Hükümeti yerine kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin, Erzurum ve Sivas Kongresi Kararları'na ve *“mekâsıd-ı milliyeye”* riayetkâr olduğu takdirde Kuvâ-yı Milliye'nin yardımına mazhar olacağını ileri sürüyordu⁸⁵⁷. Yine 3 Ekim günü Sadrazam'a yazdığı telgrafta, özetle bir önceki millete yayınlanan tamimi tekrarlar ek olarak, yeni hükümet içerisinde Damat Ferit Hükümeti'nde görev almış nâzırların bulunduğunu hatırlatıyor ve Hükümet'in milli harekete bakış açısının açık bir şekilde ortaya koyulması gerektiği üzerinde duruyordu⁸⁵⁸. Bu telgrafla yeni Hükümet'in durumunu öğrenmek isteyen Mustafa Kemal Paşa; ihtiyatı elden bırakmayarak aynı gün bütün askerî ve mülkî makamlara bir telgraf çekerek Ali Rıza Paşa ile olan muhabere

⁸⁵⁴ Ali Rıza Paşa Hükümeti şu isimlerden oluşuyordu: Sadrazam: Ali Rıza Paşa; Şeyhülislam: Haydarîzade İbrahim Efendi; Harbiye Nâzırı: Cemal Paşa; Hariciye Nâzırı: Mustafa Reşit Paşa; Bahriye Nâzırı: Ferik Salih Paşa (İbkaen); Şura-yı Devlet Reisi: Abdurrahman Şeref Bey; Dahiliye Nâzırı: Damat Ferit Paşa; Adliye Nâzırı: Mustafa Bey (İbkaen); Maliye Nâzırı: Tevfik Bey (İbkaen); Nafia Nâzırı: Abuk Paşa (İbkaen); Ziraat ve Ticaret Nâzırı: Hadi Paşa (İbkaen); Maarif Nâzırı: Said Bey (Sabık kabineden yakında istifa etmişti); Evkaf Nâzırı: Vekaleten Said Bey”. (*İrâde-i Milliye*, 7 Teşrin-i Evvel 1335/7 Ekim 1919, No:6; M. T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, II, s.279).

⁸⁵⁵ M. T. Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, II, s.51; Hatt-ı Hümayun'un tam metni için bkz: İ. Güneş, **Türk Parlamento Tarihi**, I, s.332.

⁸⁵⁶ S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, II, s.14-15.

⁸⁵⁷ Tamimin tam metni için bkz: K. Atatürk, **Nutuk**, III, s.1059-1060.

⁸⁵⁸ K. Atatürk, **Nutuk**, III, s.1060-1061.

hakkında bilgi verdikten sonra kendisi tarafından Hükümet ile milli hareketin uzlaştığına dair tebliğ yayınlanıncaya kadar İstanbul ile haberleşmenin kesik olarak tutulmasını istiyordu⁸⁵⁹.

Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan Heyet-i Temsiliye adına yeni Hükümet ile temas yolları arayarak niyetlerini öğrenmeye çalışırken, diğer taraftan da Damat Ferit Hükümeti ile girişilen mülkî bürokrasi üzerindeki mücadeleyi Anadolu hareketinin lehine sonlandırmak için harekete geçti. 3 Ekim 1919'da “*Umûm Kolordu Kumandanları ve Harekât-ı Milliyeye Müzâhir Vali Vekillerine*” başlığıyla yazdığı şifre telgrafla Harbiye ve Dahiliye Nâzırları'na aşağıdaki telgrafın çekilmesini istedi:

“*Dahiliye Nâzırının harekâtı ihanetkâranesine alet olarak ahaliyi bilfiil teslih ve mukateleye kıyam eden Konya Valisi Cemal ve Elazığ Valisi Ali Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil Beylerin tevkifleriyle divaniharbe tevdileri ve Trabzon Valisi Galip, Kastamonu sabık valileri İbrahim ve Ali Rıza Beylerle Ankara Valisi Muhittin Paşanın istihdam olunmaması ve hukuku kanuniyei milliyeye tecavüz etmediklerinden ve harekât ve âmali milliyeye müzaheretlerinden dolayı azledilen Sivas Valisi Reşit Paşanın memuriyeti asliyesinde ipkası, Bitlis Valii Sabıkı Mazhar Müfit ve Van Valii Sabıkı Haydar Beylerin derhal münhâl vilâyata tâyin ve istihdamları talebolunur*”⁸⁶⁰. 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın teklifi üzerine Heyet-i Temsiliye'nin de kabul etmesiyle bütün Vali, Kolordu Kumandanları ve Müstakil Mutasarrıflar'ın, eski nâzırlardan “*harekât-ı hıyanetkarâneleri*” görülenlerin yargılanmaları hakkındaki talepleri içeren telgraflarını Sadaret, Harbiye ve Dahiliye Nezaretleri'ne göndermeleri kararlaştırılmıştı⁸⁶¹. Alınan bu karar gereğince Mustafa Kemal Paşa, 3 Ekim'de, Heyet-i Temsiliye adına askerî ve mülkî makamlardan, eski Dâhiliye Nâzırları Ali Kemal ve Adil Beylerle birlikte Eski Harbiye Nâzırı Süleyman Şefik Paşa ve Telgraf Müdür-i Umûmisi Refik Halit Bey'in tevkif edilerek yargılanmalarını talep eden telgrafların bahsedilen makamlara gönderilmesini istemişti⁸⁶².

Heyet-i Temsiliye'nin bu girişimleri sonuç vermiş ve Sadrazam 4 Ekim'de Heyet-i Temsiliye'ye Hükümet'in izleyeceği politikayı özetleyen bir telgraf

⁸⁵⁹ K. Atatürk, **Nutuk**, III, s.1061-1062.

⁸⁶⁰ K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.197.

⁸⁶¹ B. S. Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, s.12.

⁸⁶² K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.198.

göndermişti. Bu telgraf üzerine Mustafa Kemal Paşa yine Heyet-i Temsiliye'nin taleplerini ihtiva eden 6 maddelik bir cevap yazmıştı. Bir an önce seçimlerin tamamlanarak Meclis-i Mebûsân'ın toplanması gereği üzerinde durulan bu telgrafın 2. Maddesi'nde, Harekât-ı Milliye'yi bastırmak için faaliyetlerde bulunan hükümet memurlarının yargılanması ve Harekât-ı Milliye'ye yardım ettikleri gerekçesiyle azledilen memurların da tekrar görevlerine iade edilmesi isteniyordu⁸⁶³. Yeni Hükümet'in kurulması üzerine başlayan bu telgraf diplomasisinde Mustafa Kemal Paşa'nın özellikle Eylül ayı başlarında başlamış olan mülkî bürokrasiyi kontrol etme çabalarının devam ettiği görülmektedir.

Heyet-i Temsiliye'nin bütün girişimlerine rağmen, henüz İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'nun talepleri hakkında ne düşündüğü açık bir şekilde ortaya konmamıştı. Ta ki 7 Ekim 1919 tarihine kadar. 7 Ekim'de Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafla; Hükümet'in hakimiyet-i milliyeyi kabul ettiğini, zarara uğramış valilerin mağduriyetlerinin ortadan kaldırılacağını, liyakatlıların tayin edileceğini belirttikten sonra kendilerinin bir intikam hükümeti olmadıklarını ve suçluların cezalandırılmasında kanunun hakim kılınacağını belirtiyordu⁸⁶⁴. Hükümet'in, Heyet-i Temsiliye tarafından tutuklanması istenen nâzırlar hakkında bir işlem yapmamasının farklı bir nedeni daha vardı. İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri 9 Ekim'de Hariciye Nezareti'ne bir nota vererek eski nâzırların yargılanmasına izin vermeyeceklerini belirtmişlerdi⁸⁶⁵. Cemal Paşa'nın, İstanbul Hükümeti adına tebliğ ettiği bu telgraf üzerine, Heyet-i Temsiliye, Cemal Paşa'nın Hükümet nezdinde Anadolu'nun temsilcisi olduğunu kabul ederek Hükümet ile anlaşmaya karar verdi⁸⁶⁶.

b- Meclis-i Mebûsân Seçimleri Sürecinde Mülkî Bürokrasiyi Kontrol Etme Çabaları

Heyet-i Temsiliye ile Hükümet arasında bu uzlaşma arayışları devam ederken Hükümet bir taraftan da 7 Ekim 1919 tarihinde seçimlerin yapılmasına yönelik bir

⁸⁶³ K. Atatürk, **Nutuk**, III, s.1066-1071.

⁸⁶⁴ K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.214-215.

⁸⁶⁵ Taha Niyazi Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, Ankara, 2004, s.210.

⁸⁶⁶ B. S. Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, s.14.

kararname yayınladı⁸⁶⁷. Böylece seçim sürecine girecek olan ülkede askerî ve mülkî bürokrasinin siyasal tavrı bir kat daha önem kazanmıştı. Heyet-i Temsiliye toplanacak olan Meclis-i Mebûsân'da ağırlığı oluşturmak isterken Hükümet, bütün siyasi fırka ve cemiyetlere eşit mesafede olduğunu açıklayarak tarafsızlığı öngörüyordu⁸⁶⁸. Hükümet, zaman kaybetmeden Anadolu'nun çeşitli noktalarında boş bulunan mülkî makamlara yeni atamalar yapmaya başlamıştı. Yapılacak atamalarda kontrolü elinde tutmayı amaçlayan Heyet-i Temsiliye ise, harekât-ı milliye tarafından işlerine son verilerek İstanbul'a gönderilen idarecilerin katiyen tekrar göreve getirilmemesini isteyerek getirildikleri takdirde milletin kabul etmeyeceğini, bu durumun da Hükümet'in nüfuzuna hanel getireceğini bu nedenle isimleri malum valiler hakkında gerekli kanuni işlemin zaman geçirilmeden yapılmasını istiyordu⁸⁶⁹.

6 Ekim'de Karesi Mutasarrıfı Rıza Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği şifre telgraf, seçim sürecinde mülkî bürokrasinin neden kontrol altında tutulması gerektiğine önemli bir kanıt niteliğindedir. Rıza Bey telgrafında, Karesi bölgesinde Kuvâ-yı Milliye adı altında örgütlenmiş bir takım kimselerin kendi menfaatleri doğrultusunda Kolordu Kumandan Vekili Kazım Bey'in de desteğiyle teşkilatlarını iyice genişlettiklerini ve bu durumun, seçimlerin İttihatçıların zaferiyle sonuçlanmasına sebep olacağını iddia etmektedir⁸⁷⁰. Dâhiliye Nezâreti Karesi Mutasarrıfı'na aynı gün verdiği cevapta; Kuvâ-yı Milliyeciler'in şimdilik bölgeden ayrılmalarının doğru olmadığını, ancak meselenin ayrıca tafsilatıyla arz edilmesini istemişti⁸⁷¹. Bunun üzerine Mutasarrıf Rıza Bey; 8 Ekim'de yazdığı yazıda, Karesi'deki Kuvâ-yı Milliye'nin Aydın havalisi ve Anadolu'da tertip edilmiş teşkilat-ı milliyenin gelişmiş bir örneği olduğunu belirterek, bu kişilerin askeri makamlardan aldıkları destekle muhalifleri Divan-ı Harbe vermekle tehdit ettiklerini, bölgede görev yapan memurlardan emirlerine uymayanların azledilmesini istediklerini, şayet bu istekleri kabul edilmezse kendilerinin azledeceklerini söylediklerini iddia ediyordu. Rıza Bey son olarak, Kuvâ-yı Milliye'nin, bu hareketleri

⁸⁶⁷ **Düstûr**, II/11, s.388.

⁸⁶⁸ Ali Rıza Paşa'nın yayınladığı hükümet programında; "*siyasi zümrelere karşı bitarafılıktan ayrılmamak*" ilkesini benimsemişti. (İ. Güneş, **Türk Parlamento Tarihi**, I, s.333).

⁸⁶⁹ B. S. Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, s.16.

⁸⁷⁰ **BOA. DH. KMS.** D. No:53-3, V. No:48-1.

⁸⁷¹ **BOA. DH. KMS.** D. No:53-3, V. No:48-2.

engellenmezse, kuvvetlerini birleştirdikleri takdirde Hükümet'i büsbütün ele alacakları konusunda uyarıyordu⁸⁷².

c- Ali Rıza Paşa'nın Mülkî Bürokraside Gerçekleştirdiği Atamalar ve Gösterilen Tepkiler

Heyet-i Temsiliye'nin bütün uyarılarına rağmen Hükümet, Anadolu'nun isteklerini dikkate almadan atamalar yapıyordu. Örneğin 11 Ekim 1919'da Konya Valiliği'ne tayin edilen Suphi Bey⁸⁷³; 1912 yılında azledilmiş ve bu tarihe kadar açıkta kalmıştı. Ayrıca İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin üyelerinden olduğuna dair rivayetler vardı. Dolayısıyla Heyet-i Temsiliye'nin Suphi Bey'i kabul etmesi mümkün değildi⁸⁷⁴.

Aynı şekilde Ankara Valiliği'ne de Ziya Paşa tayin edilmişti⁸⁷⁵. Ziya Paşa da Damat Ferit Hükümeti zamanında emeklilikten muvazzafa geçirilerek Bitlis Valiliği'ne atanmış; ancak 20-25 gün kaldığı bu görevde tutunamayarak İstanbul'a dönmüştü⁸⁷⁶.

Zaten zamanında Damat Ferit Paşa tarafından tercih edilmiş bir kimse olarak Ziya Paşa'nın Ankara'ya atanması, Ankara'da bulunan teşkilat-ı milliyeyi harekete geçirdi ve Vali Muhittin Paşa'dan sonra vali vekilliğine seçilmiş olan Yahya Galip Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bir itiraz telgrafi gönderdi. Yahya Galip Bey telgrafında; Damat Ferit Paşa döneminin valilerinden Ziya Paşa'nın Ankara'ya Suphi Bey'in de Konya'ya tayin edilmesini eleştirerek *"biz mukadderatımızı, ne böyle, milletin mukadderatını bilmeyen hükümete ve ne de sümmeddarik gönderilecek valilere terk edemeyiz"* diyordu. Ankaralıların Ankara dışından gelecek valileri kabul etmeyeceklerini belirtmeleri üzerine, Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, 21 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafla bu gibi durumların önüne geçmesini rica ediyordu. Cemal Paşa'nın müracaatı üzerine Mustafa Kemal Paşa 24 Ekim'de gerekli cevabı verdi. Paşa, Ankara'ya gönderilen Ziya Paşa'nın yaşlı ve Ankara gibi milli hareket için önemli bir merkezi idare etmekten aciz olduğunu, Konya'ya gönderilen Suphi Bey'in ise İngiliz Muhipleri Cemiyeti üyelerinden olduğunu belirtmiştir. Bundan sonra

⁸⁷² BOA. DH. KMS. D. No:53-3, V. No:48-3.

⁸⁷³ İkdâm, 26 Teşrîn-i Evvel 1335/26 Ekim 1919, No:8156.

⁸⁷⁴ K. Erdeha, Vilâyetler ve Valiler, s.280.

⁸⁷⁵ İkdâm, 26 Teşrîn-i Evvel 1335/26 Ekim 1919, No:8156.

⁸⁷⁶ K. Erdeha, Vilâyetler ve Valiler, s.163.

Dahiliye Nâzırı'nın atamalarda gösterdiği tavırdan şikayet ederek, Eski Nâzır Adil Bey'in Müsteşarı Keşfi Bey'in halen müsteşarlığa devam ettiğini, dolayısıyla yapılacak atamalarda daha dikkatli davranılması gerektiğini vurguluyordu. Ayrıca Ziya Paşa'nın şimdilik gönderilmemesini istiyordu⁸⁷⁷.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu isteğine ve açıklamalarına rağmen Hükümet geri adım atmamış ve Ziya Paşa ile Suphi Bey'in tayininde direnmişti. Ancak Ziya Paşa Eskişehir'e geldiği halde Ankara tarafından kabul edilmeyince izin alarak geri dönmek zorunda kalmıştı. Yani Ali Rıza Paşa Hükümeti görevden çekilinceye kadar Ankara'da hukuken Vali Ziya Paşa iken fiilen Yahya Galip Bey olarak devam edecektir⁸⁷⁸.

Yukarıda belirtildiği üzere Elazığ Valiliği'ne, Ali Galip Bey'in yerine Heyet-i Temsiliye tarafından Eski Van Valisi Haydar Bey atanmıştı. Ancak Hükümet, bunu kabul etmeyerek 13 Ekim 1919'da onun yerine Ömer Mümtaz Bey'i tayin etti. Ömer Mümtaz Bey'in valiliği dönemi Milli Mücadele açısından başarılı geçmemiştir⁸⁷⁹. Aynı şekilde Edirne Valiliği'ne de İttihatçı düşmanlığı nedeniyle Diyarbakır Valiliği'nden alınmış Celal Bey tayin edilmişti⁸⁸⁰.

d- İstanbul Hükümeti ve Heyet-i Temsiliye Arasında Uzlaşma Arayışları ve Mülkî Bürokrasinin Durumu

İstanbul Hükümeti, Heyet-i Temsiliye ile daha yakından temas etmek ve aradaki müphem noktaları aydınlatmak için Anadolu'ya Bahriye Nâzırı Salih Paşa Başkanlığı'nda bir heyet göndermeyi kararlaştırmıştı. Cemal Paşa'nın bu yolda niyetlerini açıkladığı ve Heyet-i Temsiliye adına görüşmelere kimlerin katılacağını sorduğu 9 Ekim 1919 tarihli telgrafına, Mustafa Kemal Paşa, 10 Ekim'de, kendisiyle birlikte Rauf Bey ve Bekir Sami Bey'lerden oluşan bir heyetin Heyet-i Temsiliye adına toplantıya katılacakları cevabını vermişti⁸⁸¹. İki heyet arasındaki müzakereler 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında Amasya'da yapıldı. Görüşmeler sırasında ikisi mahrem olmak kaydıyla beş protokol imzalandı. Açık protokollerde daha çok seçimlerin bir an

⁸⁷⁷ K. Atatürk, *Nutuk*, I, s.261-263.

⁸⁷⁸ K. Erdeha, *Vilâyetler ve Valiler*, s.250.

⁸⁷⁹ K. Erdeha, *Vilâyetler ve Valiler*, s.141.

⁸⁸⁰ T. N. Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s.211.

⁸⁸¹ K. Atatürk, *Nutuk*, I, s.234.

önce yapılarak Meclis-i Mebûsân'ın toplanması ve Meclis-i Mebûsân'ın nerede toplanacağı konuları üzerinde durulurken Erzurum ve Sivas Kongresi kararları İstanbul Hükümeti tarafından kabul edilmişti⁸⁸². Mülkî bürokrasiyi ilgilendiren meseleler gizli protokolün 9. Maddesi'nde ele alınmıştı. 9. Madde şöyleydi: “*Harekâtı milliyeye iştirak etmiş memurların umumca sükûnet ve emniyet-i tamme husulüne kadar yerlerinden kaldırılmamaları ve âmali milliyeye muhalif hareket etmelerinden naşi millet tarafından işten el çektirilmiş memurinin yeni memuriyetlere tâyinlerinden evvel suret-i hususiyede müdavele-i efkâr edilmesi*”⁸⁸³.

İstanbul Hükümeti mülkî bürokrasi konusunda Heyet-i Temsiliye'nin bu şartlarını kabul etmesine rağmen, yukarıda Konya ve Ankara Valileri'nde görüldüğü gibi yaptığı atamalarda Heyet-i Temsiliye'yi çok da dikkate almıyordu. Mustafa Kemal Paşa, Hükümet'in bu tavırlarını Dahiliye Nâzırı olan Mehmet Şerif Paşa'nın şahsi düşüncelerinin milli mücadele aleyhinde olmasına yoruyordu. Her fırsatta Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'yı Dahiliye Nâzırı konusunda uyarıyordu. En son 5 Kasım 1919 tarihli bir telgrafta Mustafa Kemal Paşa'nın; “...*Dahiliye Nâzırı Paşa Hazretlerinin şüphe ilham edebilecek tarzdaki muamelelerine nazarı dikkati Samilerini celbe lüzum görürüz efendim*” şeklindeki uyarısı üzerine Cemal Paşa; bu konuda bir açıklama istemişti⁸⁸⁴. Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'nın açıklama isteğine 12 Kasım 1919 tarihli telgrafıyla cevap vermişti. Bu telgrafta en fazla Dahiliye Nâzırı'nın yaptığı yeni atamalar üzerinde duruluyordu. Örneğin Kayseri halkı tarafından işten el çektirilmiş olan Mutasarrıf Ali Ulvi Bey'in Burdur'a tayin edilmesi, Samsun Mutasarrıflığı'na tayin edildiği halde kabul edilmediği için İstanbul'a dönmek zorunda kalan Ethem Bey'in Menteşe Mutasarrıflığı'na atanması, Niğde Mutasarrıfı olup Sivas'ta sorgulanarak işten el çektirilen Cavit Bey'in Aydın Mutasarrıfı yapılması eleştiriliyordu. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa milli mücadele aleyhine çalışan bazı kişilerin de halen yerlerinde tutulmasına karşı çıkıyordu. Özellikle atamalarda etkili olduğunu düşündüğü Dahiliye Nezareti Müsteşarı Keşfi Bey; Konya Valisi Cemal Paşa'nın adamı olup halkın da hakkında şikayetçi olduğu Antalya Mutasarrıfı;

⁸⁸² K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.242-246.

⁸⁸³ B. S. Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, s.29-30.K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.247-248.

⁸⁸⁴ K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.281-282.

muhafiflerin adamı olan Polis Müdür-i Umûmisi gibi bürokratların da yerlerinde muhafaza edilmesini Dahiliye Nâzırı'nın art niyetine atfediyordu⁸⁸⁵.

İstanbul Hükümeti'nin dikkate almamasına rağmen Heyet-i Temsiliye, mülkî bürokrasi hakkında Hükümet nezdindeki girişimlerine devam ediyordu. Örneğin milli harekete yardım ettiği gerekçesiyle sâbık hükümet tarafından azledilen Giresun Kaymakamı Nizamettin Bey'in yerine tayin edilen Bâdi Bey, istifa ettirilerek geri gönderilmişti⁸⁸⁶. Damat Ferit Hükümeti tarafından Kastamonu Valiliği'ne getirilen, ancak Teşkilat-ı Milliye tarafından kabul edilmeyerek İstanbul'a geri gönderilen Ali Rıza Bey'in tekrar Kastamonu Valiliği'ne atanması gündeme gelince Heyet-i Temsiliye tarafından Harbiye Nâzırı Cemal Paşa uyarılmış ve bu karar durdurulmuştu⁸⁸⁷. Onun yerine 18 Kasım 1919'da Kastamonu Valiliği'ne Milli Mücadele taraftarı Cemal Bey atanmıştı⁸⁸⁸. Yine bu dönemde Teşkilat-ı Milliye'ye karşı olan Afyon Mutasarrıfı Celal Bey ile Yozgat Mutasarrıfı Necip Bey Heyet-i Temsiliye tarafından görevden alınmıştı⁸⁸⁹.

Heyet-i Temsiliye tarafından görevlerinden azledilen veya görevine başlatılmayan memurların durumlarının ne olacağı ve bunlara ne yolda muamelede bulunulacağı meselesi İstanbul Hükümeti'nin uğraşmak zorunda kaldığı konulardan biri olmuştu. 18 Şubat 1920'de yapılan Meclis-i Vükelâ toplantısında bu konu görüşülmüştü. Alınan karara göre memuriyet mahallinden ayrılmak zorunda kalmış olanlardan yerine vekil bırakılanların izinli sayılarak tam maaş almaları, fakat hakikaten azillerini gerektirecek bir halleri varsa azledilmeleri, şayet yoksa asli memuriyetlerine tekrar iade edilmeleri kabul edilmişti⁸⁹⁰. Bu Kararname, Heyet-i Temsiliye tarafından azledilen memurların İstanbul tarafından yeniden değerlendirildiğini ve "*cevaz-ı istihdam kararı*" alanların yeniden bir memuriyete atandığını göstermektedir. Yukarıda görüldüğü üzere zaten Heyet-i Temsiliye tarafından azledilen birçok memur, İstanbul

⁸⁸⁵ K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.286-287.

⁸⁸⁶ B. S. Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, s.13-14.

⁸⁸⁷ B. S. Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, s.20.

⁸⁸⁸ K. Erdeha, **Vilâyetler ve Valiler**, s.221.

⁸⁸⁹ Necati Fahri Taş, **Millî Mücadele Döneminde Yozgat**, Ankara, 1987, s.42-43.

⁸⁹⁰ M. T. Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, II, s.331.

Hükümeti tarafından yeniden tayin edilmişlerdi⁸⁹¹. Örneğin haklarında birçok şikayet bulunan ve Heyet-i Temsiliye tarafından istenmeyen eski Diyarbakır Valisi Faik Ali Bey, Dahiliye Müsteşarlığı'na getirilirken, yine istenmeyen adamlardan olan Dahiliye Müsteşarı Keşfi Bey de Bursa Valiliği'ne tayin edilmişti⁸⁹².

e- Kumandanlar Toplantısı'nda Mülkî Bürokrasi Meselesi (16-28 Kasım 1919)

Millî Mücadele taraftarı olarak kabul edilen Ali Rıza Paşa Hükümeti ile Temsil Heyeti arasında bu şekilde devam eden mülkî bürokrasi üzerindeki mücadele, Sivas'ta yapılan 16-28 Kasım 1919 tarihleri arasındaki Kumandanlar Toplantısı'nın da gündem maddelerinden biriydi. Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta belirttiği üzere bu toplantının amacı; Meclis-i Mebûsan'ın nerede toplanacağı, Meclis-i Mebûsan toplandıktan sonra Heyet-i Temsiliye ve teşkilat-ı milliyenin alacağı şekil ve Paris Barış Konferansı'ndan çıkacak menfi veya müspet sonuçlara göre ne şekilde hareket edileceği gibi konularda fikir alışverişinde bulunmaktı. Toplantıya Heyet-i Temsiliye üyelerinden başka bazı sivil üyeler ve 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, 3. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey ve 12. Kolordu Kumandanı adına Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisi Şemsettin Bey katılmışlardı⁸⁹³.

19 Kasım'daki toplantının İkinci Celsesi'nde Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa; teşkilat-ı milliye'nin mevcut durumundan bahsederek seçimler nedeniyle bir takım gevşekliklerin görüldüğünü, halbuki seçimlerden sonra da ülkenin istiklali kazanılincaya kadar vilayetlerden köylere kadar ülkenin her noktasında oluşturulacak teşkilat-ı milliyenin, aynı ciddiyetle çalışması ve Heyet-i Temsiliye'ye yardımcı olması gerektiği üzerinde durmuştu. Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu konuda Kumandanların daha fazla tedbirler alması gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın bu ifadesi üzerine Mentеше Mutasarrıfı Halil Bey söz alarak teşkilat-ı milliyenin genişlemesi konusunda

⁸⁹¹ Burdur eski Mutasarrıfı Vasfi Bey; 20 Eylül 1919'da Heyet-i Temsiliye tarafından tutuklandığı halde 24 Kasım 1919'da kendisi hakkında cevaz-ı istihdam kararı verildiğini iddia etmektedir. (M. T. Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, II, s.332).

⁸⁹² K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.383; Heyet-i Temsiliye tarafından azledilen Faik Ali Bey'in yerinde 6 Ocak 1920'de eski Bitlis Valisi Mazhar Bey tayin edilmiştir. (**İkdam**, 6 Kânûn-i Sâni 1336/6 Ocak 1920, No:8226).

⁸⁹³ K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.270-271.

askerlerden ziyade memûrîn-i mülkiyenin faydalı olacağını ileri sürmüştü. Çünkü ona göre mülkî idareciler vergi toplama, seçimler gibi konular nedeniyle halkla daha fazla yüz yüzeydi. Dolayısıyla Teşkilat-ı Milliye'nin sadece orduya bağlanması doğru olmazdı. Halil Bey'in önerileri üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği "*memûrîn-i mülkiyeye itimat edemiyoruz*"⁸⁹⁴ cevabı aslında o dönemde Milli Mücadele liderlerinin, mülkî bürokrasiye bakış açısını göstermesi dolayısıyla oldukça önemlidir.

Bu toplantı sırasında, askerî bürokrasi ile mülkî bürokrasinin milli teşkilatların ortaya çıkışında verdikleri desteğin bir mukayesesi yapılıyordu. Çünkü ülkede mebus seçimleri yapılıyordu ve Heyet-i Temsiliye bir şekilde seçilecek mebûsların kabul edilebilir kimselerden olmasını istiyordu. Bu nedenle seçimler sürecinde millî teşkilatların yapısı büyük önem arz etmekteydi. Heyet-i Temsiliye üyesi Hakkı Behiç Bey'e göre, mülkî bürokrasi Merkezî Hükümet'e bağlıdır. Teşkilat-ı Milliye ise Merkezî Hükümet'in hilafına işgal kuvvetlerine karşı ortaya çıkmıştır. Merkezî Hükümet şayet kendi politikası doğrultusunda bir emir verir ve memur uymazsa vazifesini yapmamış olur, uyarıya teşkilat-ı milliyeye ters düşer. Dolayısıyla teşkilat-ı milliyenin ordunun kontrolünde olması gerekmektedir⁸⁹⁵.

Uzun tartışmalardan sonra yedi maddelik bir karara varılmıştı. Bu kararların mülkî bürokrasiyi ilgilendirenleri şöyleydi:

"2- *Teşkilat-ı milliyeyi, memûrîn-i askeriyenin idaresi, memûrîn-i mülkiyeden de istifade kararlaştırıldı.*

3- *Şüpheli bazı vali ve mutasarrıflar hakkında tebdilleri hususunda tekrar hükümete müracaat, tebdil edilmedikleri takdirde Kuvâ-yı Milliye tarafından terk-i vazife ettirilmeleri.*

5- *Rüesâ-i memûrîn-i mülkiyeden tekrar muhitlerinin Kuva-yı Milliye derece-i merbutiyeti hakkında söz alınmasına karar verildi*"⁸⁹⁶.

Heyet-i Temsiliye'nin mülkî bürokrasiye karşı göstermiş olduğu bu güvensizliğin sebebi, mülkî bürokrasinin önemli bir kısmının İstanbul Hükümetleri taraftarı ve Millî Mücadele karşıtı tavırda olmaları, buna karşılık da Heyet-i Temsiliye'nin bütün gayretlerine rağmen, mülkî bürokrasiyi, tam olarak millî

⁸⁹⁴ Uluğ İğdemir, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, Ankara, 1975, s.64-65.

⁸⁹⁵ U. İğdemir, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, s.67.

⁸⁹⁶ U. İğdemir, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, s.74.

mücadeleyi destekleyecek biçimde düzenleyememesinden ileri geliyordu. Dolayısıyla seçimler sırasında hayati önem taşıyan millî teşkilatların güven vaatetmeyen mülkî bürokrasidense başından beri sadakati tescillenmiş askerî bürokrasinin kontrolünde olması daha mantıklıydı.

f- Heyet-i Temsiliye'nin Mülkî Bürokrasi ve Seçimleri Kontrol Altına Alma Çabaları ve Muhalefetin Tepkisi

Ali Rıza Paşa Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye anlaşmış olmalarına rağmen, dikkat edilirse Damat Ferit döneminde olduğu kadar olmasa da, özellikle mülkî bürokrasi konusunda tam olarak anlaşmış değillerdi. Bunun belki de en önemli sebebi, Sina Akşin'in dediği gibi; Padişah ve genel olarak Hükümet'in, Damat Ferit'in ve müfrit Millî Mücadele karşıtlarının iktidardan ayrılması ve seçimlerin yapılmasıyla Anadolu hareketinin, kendileri tarafından hiç muhatap alınmadan mücadelecî tavırlarını yumuşatacakları yönündeki beklentileri idi⁸⁹⁷. Fakat durum umdukları gibi çıkmadı. Heyet-i Temsiliye artık İstanbul'da İrade-i Milliye'ye bağlı bir hükümet olduğu için mücadeleden vazgeçmediği gibi tam tersine yukarıda görüldüğü üzere her anlamda Hükümet'i etkilemeye çalışıyordu. Bu kadar sürtüşmeye rağmen Heyet-i Temsiliye'nin yine de Ali Rıza Paşa Hükümeti'ni desteklemesinin de önemli bir nedeni vardı. Heyet-i Temsiliye, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin kısmen Milli Mücadele'ye lehtar, kısmen de aleyhtar olduğunu düşünmesine rağmen, Padişah'ın her an bu Hükümet'i azlederek yerine daha kendisine bağlı bir hükümet getirme ihtimaline karşı bu hükümeti muhafaza etme kararı almıştı⁸⁹⁸.

Heyet-i Temsiliye, Hükümet hakkında bu kanaatlere sahipken, diğer taraftan İstanbul'daki muhalif çevreler, yeni Hükümet'in tamamen Heyet-i Temsiliye'nin güdümüne girdiğini düşünüyordu. Dolayısıyla kısa süre içerisinde bu hükümeti devirerek yeniden bir hükümet kurmak için bir takım tertiplere başladılar. İstanbul'daki istihbarat teşkilatının 31 Ekim 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği habere göre; muhaliflerden Kiraz Hamdi Paşa, Padişah'la temas kurarak Müşir Zeki Paşa'nın

⁸⁹⁷ S. Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, II, s.16-17.

⁸⁹⁸ B. S. Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.36.

başkanlığında yeni bir Hükümet kurmaya çalışıyordu⁸⁹⁹. Bu nedenle Heyet-i Temsiliye açısından mevcut Hükümet, alternatiflerine göre ehven-i şerdi.

Heyet-i Temsiliye tarafından askerî ve mülkî bürokrasinin kontrol altına alınmaya çalışılmasının sebeplerinden birisi, yukarıda belirtildiği üzere mebûs seçimlerini kendi lehine sonuçlandırmak isteğiydi. Fakat seçimler konusu sadece Heyet-i Temsiliye tarafından önemsenmiyordu. Seçimlerin yapılması ile ilgili Kararnamenin yayınlanmasından sonra bütün siyasi fırka ve cemiyetler çalışmalara başlamışlardı. Ancak bunların içerisinde en önemlisi, en büyük muhalif fırka olması nedeniyle HİF'in göstereceği tavidir. Ancak HİF çeşitli değerlendirmelerden ve toplantılardan sonra 28 Ekim 1919'da Sadaret'e sunduğu muhtırayla seçimlere katılmayacağını resmen açıklamıştı⁹⁰⁰. HİF muhtırasında; İttihatçılıkla suçladığı Milliyetçilerin; İTC'ye mensup subay, memur ve jandarmalar ve Hükümet'ten aldığı destekle isyana kalkıştığını, şimdi de eskiden olduğu gibi zor ve şiddet kullanarak mebûs seçimlerini etkilemeye çalıştığını, bu yolla oluşturulacak Meclis-i Mebûsân aracılığı ile milletin mukadderatına sahip olacaklarını iddia ediyordu. Mevcut Hükümet'in bu şartlarda tarafsız bir seçimi temin edemeyeceğini ileri süren HİF; muhtırada bu iddiasını şu ifadelerle temellendiriyordu: “...*Harp Cephelerinde bulunup devleti müessif şartlar içinde mütareke akdine mecbur eden ahvalden hesap lazım gelen kumandanların hâlâ iş başında bulundurulmasına ve bunlardan emre uymamaktan dolayı Padişah İradesi ile rütbesi kaldırılan biri ile hükümetin anlaşma için temasta bulunmasına ve millî hareketler tarafından, kovulan, uzaklaştırılan, hapis edilen ve tutuklanan Vali, Mutasarrıf ve öbür memurların kanunî hakları tetkik edilmeksizin haklarında uygulanan keyfi ve zecri muamelelerin hükümetçe uygun görülerek yerlerine Milli hareketler tarafından arzu edilenlerin nasp ve tayin edilmesine dayanarak hükümetin seçim serbestliğini temine muvaffak olamayacağı anlaşılmaktadır*”⁹⁰¹.

HİF, bununla da yetinmeyerek Hükümet'in, Salih Paşa Başkanlığı'nda gönderdiği bir heyetle Anadolu'nun gerçek durumunu anlayamayacağını, bu nedenle

⁸⁹⁹ K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.265.

⁹⁰⁰ Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın seçimler katılıp katılmama konusundaki faaliyetleri için bkz: T. N. Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, s.232-238.

⁹⁰¹ **Alemdâr**, 29 Teşrin-i Evvel 1335/29 Ekim 1919, No:317-2618; Hamdi Atamer, “Milli Mücadele Başlangıcında Hürriyet ve İtilâf Partisi”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, X/60, Eylül 1972, s.5.ss.4-9.

Fırka tarafından seçilecek bir heyetin gönderilerek Anadolu hareketi tarafından ortaya konmuş olan “*kanunsuzluk ve cinayetlerin*” yerinde inceleneceğini duyuruyordu. Fırka, Anadolu’da gerçekleştirildiğini iddia ettiği “*kanunsuzluk ve cinayetler*”den bir kısmını da liste halinde muhtıraya eklemişti. Ekli listede şikayetlerden önemli bir kısmının Eylül ayından itibaren Anadolu ve İstanbul arasında yaşanan bürokratik mücadele ile ilgili olduğu görülmektedir. HİF’in mülkî bürokrasi ile ilgili Heyet-i Temsiliye’den şikayetçi olduğu konular şu şekilde özetlenebilir: Uşak Kaymakamı Tevfik Bey’in tutuklanması (Md. 1); Burdur Mutasarrıfı Vasfi Bey’in tutuklanarak Sivas’a gönderilmesi (Md. 2)⁹⁰²; Ankara Valisi Muhittin Paşa’nın tutuklanarak Sivas’a gönderilmesi (Md. 3); Konya Valisi Cemal Bey’in tehdit edilerek vazifesini terke zorlanması (Md. 4); Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey’in katledilmesi ve katiller yakalandığı halde serbest bırakılması (Md. 5); Eskişehir İkinci Komiseri Fazlı Efendi’nin Sivas’a gönderilerek vazifesinden istifa ettirilmesi (Md. 6); Eskişehir Taharri Memuru İzzet Efendi’nin tutuklanarak kendisine işkence yapılması (Md. 7); Konya Polis Müdürü Halis Efendi’nin vazifesini terk ettirilmesi (Md. 8); Niğde Mutasarrıfı Cavit Bey, Muhasebecisi Salim Efendi ve Polis Komiseri Lütfi Efendilerin cebren Sivas’a gönderilerek tutuklanmaları (Md.9); Kadınhanı Kaymakamı’nın vazifesinden men edilerek İstanbul’a gönderilmesi (Md. 10); Eğridir, Karaağaç ve Yalvaç Kaymakamları’nın muhafaza altında Sivas’a gönderilmeleri (Md.11); ve Bursa Valisi Mustafa Paşa’nın İstanbul’a gönderilmesi (Md. 13). Toplam 30 maddelik bu listede diğer maddeler, çoğunlukla mebûs seçimleri sırasındaki usulsüzlükler ve halktan zorla para toplanması gibi iddialarla sürüp gidiyordu⁹⁰³.

Damat Ferit Hükümeti döneminde başlayan ve Ali Rıza Paşa Hükümeti döneminde de devam eden bürokrasiye hakim olma mücadelesi aslında ülkedeki iktidar mücadelesinin bir boyutunu teşkil ediyordu. Hem İstanbul Hükümetleri, hem muhalifler hem de Anadolu Hareketi’ni yürütenler verdikleri iktidar mücadelesinde bürokrasinin hayati önemini kavramışlardı. Başta HİF olmak üzere önceden İttihatçılara, şimdi de İttihatçılıkla özdeşleştirdikleri Milli Mücadele fikrine karşı muhalefet eden kesimler; özellikle Damat Ferit’in Birinci Hükümeti döneminde bürokrasiyi kısmen kendi

⁹⁰² Burdur Mutasarrıfı Vasfi Bey’in tutuklanması ve tutukluluk dönemi hakkında geniş bilgi için. Bkz: M. T. Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, II, s.331-334.

⁹⁰³ Listenin tam metni için bkz: H. Atamer, “Hürriyet ve İtilâf Partisi”, s.8-9.

iktidarlarını sağlamlaştıracak hale getirmişlerdi. Muhaliflerin bürokrasiyi ele geçirme çabaları, Damat Ferit'in siyasi fikirlerine uyduğu ölçüde Hükümet tarafından desteklenmişti. Ancak Mustafa Kemal Paşa önderliğinde gelişen Anadolu hareketi, ülkede bir iktidar alternatifi olarak ortaya çıkınca durum değişmişti. Özellikle ordu tarafından desteklenen bu hareket, mülkî bürokrasiden belki hayati noktalarda fazla bir şey bekleme de Millî Mücadele'yi engellemeye yönelik politikalara alet olmayacak şekilde sokmak için büyük bir mücadele vermişti. Damat Ferit Hükümeti'ne göre daha milliyetçi görünen Ali Rıza Paşa Hükümeti döneminde de Anadolu ile İstanbul arasındaki bürokratik mücadele bitmemişti. Çünkü Ali Rıza Paşa Hükümeti de iktidarı çok fazla paylaşma taraftarı değildi. Yukarıda da örnekleriyle görüldüğü üzere üst politikalarda anlaşılan Anadolu ve İstanbul özellikle bürokrasi konusunda gerilimli bir süreç yaşamıştır⁹⁰⁴.

g- Meclis-i Mebûsân'ın Açılması ve Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin 7 Ekim 1919 tarihli Kararnamesi ile başlayan ve Heyet-i Temsiliye'nin her açıdan kontrol etmeye çalıştığı mebûs seçimleri Aralık ayında sonuçlanmış ve 12 Ocak 1920'de Meclis-i Mebûsân açılarak çalışmaya başlamıştır⁹⁰⁵. Son Osmanlı Meclis-i Mebûsânı olan bu Meclis'in en önemli çalışması bu tarihten sonra Millî Mücadele'nin programı olarak benimsenecek olan Misâk-ı Millî kararlarının kabul edilmesiydi⁹⁰⁶.

Meclis-i Mebûsân'ın 12 Ocak'ta çalışmaya başlamasından sonra İtilaf Devletleri Hükümet üzerindeki baskılarını daha fazla artırmışlardı. İtilaf Devletleri özellikle Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nin çalışmalarından şikayetçiydiler. Harbiye Nâzırı Cemal Paşa ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa'nın Kuvâ-yı Milliye'ye yardım ettiklerini veya en azından göz yumduklarını iddia ediyorlardı. Ayrıca Barış Konferansı, genişleyen Yunan işgallerinden sonra Batı

⁹⁰⁴ Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Kuva-yı Milliye'ye yardımları hakkında bkz: Süleyman Beyoğlu, "Osmanlı Hükümeti'nin Kuva-yı Milliye'ye Yardımlarına Dair", **Toplumsal Tarih**, III/15, Mart, 1995, s.46-48.

⁹⁰⁵ Seçim süreci ve sonuçları hakkında bkz: T. N. Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, s.291-315.

⁹⁰⁶ Misâk-ı Millî Kararları için bkz: Zekâi Güner-Orhan Kabataş, **Millî Mücadele Dönemi Beyannâmeleri**, Ankara, 1990, s.201-202.

Anadolu'da iki ülke arasındaki sınırı belirleme işini İngiliz Karadeniz Orduları Komutanı General Milne'e vermişti. Milne, yaptığı çalışmalardan sonra "*Milne Hattı*" diye anılacak bir sınır belirleyerek Konferans'a sunmuş ve belirlenen sınır 7 Ekim'de Konferans tarafından kabul edilmişti. Bunun üzerine General Milne, Harbiye Nezâreti'ne bir mektup yazarak Milne Hattı gereğince Kuvâ-yı Milliye'nin 3. Km doğuya doğru çekilmesini istemişti. Cemal Paşa bu teklifi kabul etmediği gibi 5 Kasım 1919'da yazdığı cevapla protesto etmişti⁹⁰⁷.

Hükümet bu teklifi kabul etse bile Kuvâ-yı Milliye'ye söz geçirip geçiremeyeceği de ayrı bir konudur. İtilaf Yüksek Komiserleri bu duruma bir son vermek için 20 Ocak 1920'de Ali Rıza Paşa'ya 48 saat müddetli bir nota vererek Cemal ve Cevat Paşaların azledilmesini istediler. Şayet reddedilirse bir Hükümet krizi çıkacağını düşünen Paşalar; 21 Ocak 1920'de görevlerinden istifa ettiler⁹⁰⁸. Ayrıca yeni bir nota ile Hükümet'in Kuvâ-yı Milliye ile bütün alakasını keserek Heyet-i Temsiliye taraftarı nâzırların azledilmesini istemişlerdi. Bu kadar baskı üzerine daha fazla dayanamayan Ali Rıza Paşa Hükümeti, 3 Mart 1920 tarihinde istifa etmek zorunda kalmıştı⁹⁰⁹.

5) *Salih Paşa Hükümeti Dönemi (8 Mart-4 Nisan 1920)*

Ali Rıza Paşa'nın istifası üzerine kimin yeni hükümeti kuracağı merak konusu olmuştu. Özellikle muhalif basın tekrar Damat Ferit'in sadrazam olması yolunda propagandaya başlamışlardı. Ancak Padişah, daha ılımlı bir hükümetin şartlara uygun olacağını düşünmüş olmalı ki uzun görüşmelerden ve müzakerelerden sonra hükümet kurma yetkisini 8 Mart 1920'de vezirlik ve müşirlik unvanlarıyla Salih Paşa'ya verdi. Böylece yeni Hükümet'i Salih Paşa kurdu.⁹¹⁰

⁹⁰⁷ S. Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, II, s.303.

⁹⁰⁸ **Alemdâr**, 22 Kânûn-i Sâni 1336/22 Ocak 1920, No:401-2701; Cemal Paşa'nın 21 Ocak tarihli bir telgrafla durumdan haberdar ettiği Mustafa Kemal Paşa; istifa fikrine şiddetle karşı çıkmasına rağmen engel olamamıştı. Cemal Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'nın yazışmaları için bkz: K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.363-372.

⁹⁰⁹ T. M. Göztepe, **Vahideddin Mütareke Gayyasında**, s.249.

⁹¹⁰ Yeni Hükümet şu isimlerden oluşuyordu: Sadrazam: Salih Paşa; Şeyhülislam: Haydarizade İbrahim Efendi (İbkâen); Dahiliye: Ebubekir Hazım Bey (İbkâen); Hariciye: Sefa Bey (İbkâen); Harbiye: Mustafa Fevzi Paşa (İbkâen); Maliye: Ayandan Tefik Bey (Vekâleten), Maliye Müsteşarı Faik Nüzhet Bey (11 Mart); Adliye: Celal Bey; Bahriye: Ferik Salih Hulûsi Paşa (Vekâleten), Ferik Esat Paşa (14 Mart); Evkâf: Eski Şeyhülislam Ömer Hulûsi Efendi; Maarif: Abdurrahman Şeref Efendi;

Salih Paşa'nın bir aydan kısa süren sadrazamlığı sırasında meydana gelen en önemli olay, şüphesiz İstanbul'un resmi olarak işgal edilmesi idi. Ali Rıza Paşa Hükümeti zamanında başlayan İtilaf Devletleri'nin Hükümet'ten Kuvâ-yı Milliye'yi engelleme isteklerinin yerine getirilmemesi ve Kuva-yı Milliye'nin direnişe devam etmesi üzerine İtilaf Devletleri Hükümet üzerinde baskı oluşturmak için İstanbul'un işgal edilmesine karar verdiler⁹¹¹. İşgal 16 Mart 1920'de başlamış ve İtilaf Devletleri bir resmi tebliğ yayınlamaya karar vermişlerdi. Resmi tebliğde; işgalin geçici olduğu, amacının Saltanat ve Hilâfetin nüfuzunu kırmak değil, bilakis güçlendirmek olduğu, İtilaf Devletleri'nin Türkleri Dersaadet'ten mahrum bırakmaya niyetli olmadıkları, ancak taşradaki asayişsizlik devam ettiği takdirde bu kararın değiştirebileceği gibi noktalara vurgu yapılıyordu⁹¹².

İtilaf Devletleri tarafından yapılan bu resmi tebliğ, Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı uyarılar sayesinde bazı merkezler müstesna olmak üzere Anadolu'daki makamlar tarafından alınmadı. Resmi Tebliği alanlar Konya Valisi Suphi ve İzmit Mutasarrıfı Ali Suat Beylerdi⁹¹³. Hatırlanacağı üzere, Suphi Bey, Heyet-i Temsiliye'nin şiddetli itirazlarına rağmen, Ali Rıza Paşa Hükümeti tarafından ısrarla Konya Valiliği'ne atanmıştı. İzmit Mutasarrıfı Ali Suat Bey ise başından beri Anadolu ile İstanbul arasında bir denge siyaseti yürütmeye çalışıyordu. Sivas Kongresi sonrasında İstanbul ile haberleşmenin kesilmesi kararına da uymamıştı. Bu tutumunu İstanbul'un işgalini duyuran İtilaf Devletleri Resmi Tebliği'ni alarak ve bu tebliğe cevap vererek devam ettirecektir. Sabahattin Özel'in tespitiyle Ali Suat Bey, bir bürokrat olarak kendisini İstanbul Hükümeti'ne, kalben de Kuvâ-yı Milliye'ye bağlı hissediyordu⁹¹⁴.

İstanbul'un işgal edildiğine dair haberi, İstanbul Merkez Telgrafhanesi memurlarının çektiği telgraflarla öğrenen Mustafa Kemal Paşa, vakit kaybetmeden hemen Anadolu'daki mülkî ve askerî makamlarla haberleşmeye başladı. Mustafa Kemal

Nafia: Ayandan Tefik Bey; Ticaret ve Ziraat: Defter-i Hakâni Emîni Ziya Bey; Şûra-yı Devlet Reisi: Abdurrahman Şeref Efendi (Vekâleten), Eski Adliye Nâzırı Cemil Molla Bey (11 Mart). (S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, II, s.463).

⁹¹¹ İstanbul'un işgal edilmesi kararının verilmesi hakkında bkz: M. T. Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, II, s.373-378; S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, II, s.466-491.

⁹¹² Tebliğin tam metni için bkz: K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.414-416.

⁹¹³ K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.414.

⁹¹⁴ Ali Suat Bey'in faaliyetleri için bkz: Sabahattin Özel, **Kocaeli ve Sakarya İllerinde Millî Mücadele (1919-1922)**, İstanbul, 1987, s.26-28.

Paşa, İstanbul'un işgalini ilgililere duyurduktan sonra, İstanbul'daki İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerika Siyasi mümessilleri ile bütün tarafsız devletler Dışişleri Bakanlıkları ile İtilaf Devletleri millî meclislerine bir protesto telgrafi çekti (16 Mart 1920). Aynı şekilde bütün Vali ve Kumandanlardan da işgalin protesto edilmesini istedi (16 Mart 1920). İşgalin haber alınması ile birlikte başlatılan bu telgraf trafiğiyle hem dışarıda hem de içeride kamuoyu bilgilendirilmeye çalışılmıştır. Son olarak Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart'ta "*Vilâyetlere ve Müstakil Livalara ve Kolordu Kumandanlarına*" başlığı ile yayınladığı beyannameyle İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgal ederek Meclis-i Mebusan'ı dağıtmaları üzerine buradan Ankara'ya gelebileceklerin de katılımıyla ve seçimler yenilenerek Ankara'da "*salâhiyet-i fevkalâdeye mâlik bir meclis*"in toplanacağını duyurmuştu⁹¹⁵. Bu karar Anadolu'nun İstanbul'dan resmen kopması anlamına geliyordu. Zaten ilerleyen zamanlarda Ankara'da açılacak Meclis'le yeni bir Hükümet kurulacaktır.

İstanbul'u işgal eden İtilaf Devletleri, hemen harekete geçerek İstanbul'da önde gelen milliyetçileri tutuklamaya başladılar. 11 Kişilik ilk tutulama listesinde şu isimler vardı: Çürüksulu Mahmut Paşa, eski Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, eski Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa, eski Vali ve Mebûs Tahsin Bey, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisi Dr. Esat Paşa, Miralay Galatalı Şevket Bey, Sivas Mebûsu Rauf Bey, Sivas Mebûsu Mustafa Vasıf Bey (Kara Vasıf), Edirne Mebûsu Şeref Bey, Edirne Mebûsu Ahmet Faik Bey ve İstanbul Mebûsu Numan Usta⁹¹⁶.

Kısa sadrazamlık süresi böylesine bunalımlı geçen Salih Paşa; İtilaf Devletleri'nin Kuva-yı Milliye aleyhindeki taleplerine olumlu yaklaşmadığı için son çare olarak istifa etmek zorunda kalmıştı. 4 Nisan'da Salih Paşa'nın istifası üzerine Padişah yeni hükümeti kurma görevini Damat Ferit Paşa'ya vermişti⁹¹⁷.

⁹¹⁵ İşgal üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetleri için bkz: K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.413-422.

⁹¹⁶ B. N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s.194-200. Meclis-i Mebûsân'a gelerek Rauf Bey ve Kara Vasıf Bey'in teslim olmalarını isteyen İngiliz müfrezesinden Rauf Bey, kendilerinin zorla Meclis-i Mebûsân'dan alındıklarını bildiren bir belge vermeleri karşılığında teslim olacağını bildirmiş ve belge alınarak teslim olmuşlardır. Bu konu hakkında bkz: Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, Ankara, 1970, s.112.

⁹¹⁷ T. M. Göztepe, **Vahideddin Mütareke Gayyasında**, s.266.

**6) IV. ve V. Damat Ferit Paşa Hükümetleri (5 Nisan -16 Ekim 1920)
Döneminde Ankara-İstanbul Mücadelesi ve Mülkî Bürokrasi Hakkında Yapılan
Muameleler**

a- Ankara-İstanbul Mücadelesi

Padişah'ın 5 Nisan tarihinde Damat Ferit Paşa'yı hükümet kurmakla görevlendirdiği Hatt-ı Hümayûn, kurulacak hükümetin nasıl politikalar üreteceği ve bu hükümetten ne beklendiğini açıkça gösteriyordu. Padişah Hatt-ı Hümayûn'unda; ülkede milliyetçilik adı altında ortaya çıkan hareketin asayiş ve intizamı bozduğunu, hükümetlerin aldıkları bütün önlemlere rağmen bu hareketin engellenemediğini belirterek, bu isyanın sonlandırılması için teşvikçiler ve düzenleyicilerin şiddetle cezalandırılmasını ve katılımcıların da affedilerek asayişin sağlanmasını önemle vurgulamıştı⁹¹⁸. Bu ifadeler Hükümet'in teşkilat-ı milliyeye karşı alacağı sert önlemlerin habercisi gibiydi.

Padişah tarafından görevlendirilen Damat Ferit Paşa, hemen çalışmalara başlayarak hükümeti'ne alacağı nâzırları belirledi ve Padişah'ın onayına sundu. Böylece 5 Nisan'da yeni hükümet göreve başladı⁹¹⁹.

Sarayın ve İngilizlerin tam desteğini alarak işe başlayan Damat Ferit Paşa; ilk iş olarak Ahmet Anzavur'a Paşalık unvanını verdi ve onu Balıkesir Mutasarrıflığı'na atadı. Ayrıca 10 Nisan'da eski Bursa Valisi olup teşkilat-ı milliyeye tarafından İstanbul'a gönderilen Nemrut Mustafa Paşa'yı İstanbul'daki Divan-ı Harb-i Örfî Başkanlığı'na tayin etti⁹²⁰. Damat Ferit Hükümeti'nin Anadolu hareketine karşı aldığı kararlar bununla da kalmamış ve 11 Nisan 1920'de Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'nin, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Anadolu hareketine katılanların vatana ve halifeye

⁹¹⁸ **Alemdâr**, 6 Nisan 1336/1920, No:475-2775; İ. Güneş, **Türk Parlamento Tarihi**, I, s.336.

⁹¹⁹ Damat Ferit Hükümeti şu isimlerden oluşuyordu: "*Sadrazam: Damat Ferit Paşa; Şeyhülislam: Dürrizade Abdullah Bey; Dahiliye Nâzırı ve Şûra-yı Devlet Reisi: Reşid Bey; Bahriye Nâzırı ve Harbiye Nâzır Vekili: Ferik Mehmet Said Paşa; Adliye Nâzırı: Mahkeme-i Temyiz İstida Dairesi Reisi Ali Rüşdi Efendi; Maarif Nâzırı: Rumbeyoğlu Fahrettin Bey; Naflia Nâzırı: Doktor Cemil Paşa; Ticaret ve Ziraat Nâzırı: Ferik Hüseyin Remzi Paşa; Maliye Nâzır Vekili ve Müsteşarı: Bahriye Muhasebecisi Reşad Bey; Evkâf-ı Hümayun Nâzırı: Osman Refet Paşa*". (**Alemdâr**, 6 Nisan 1336/1920, No:475-2775; İ. Güneş, **Türk Parlamento Tarihi**, I, s.336-337.

⁹²⁰ Osman Akandere, "Damat Ferit Paşa'nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, XI/43, Bahar 2009, s.358. (343-406).

ihamet ettiklerini, dolayısıyla öldürülmelerinin caiz olduğunu bildiren fetvası yayınlanmıştı⁹²¹. Aynı gün bir de Hükümet Beyannamesi yayınlanmıştı. Bu beyannamede, teşkilat-ı milliye, mütarekeden sonra ortaya çıkan işgallerden ve ülkenin içinde bulunduğu durumdan tek sorumlu olarak gösterilerek, Hükümet'in bu hareketi engellemek için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacağı belirtiliyordu. Bundan sonra Anadolu hareketine halkın desteğini engellemek için, tehditler ve propaganda yoluyla harekete katılanlardan bir hafta içinde pişmanlık bildirenlerin, Padişah tarafından affedileceği ve Teşkilat-ı Milliye'nin önderleri ile onlarla beraber harekette ısrar edenlerin “*şer'an ve kanunen te'dib*” edileceği duyuruluyordu⁹²². 11 Nisan'da Hükümet tarafından alınan bir diğer önemli karar da zaten çalışmalarını tatil etmiş olan Meclis-i Mebûsân'ın feshedilmesiydi⁹²³. Halbuki İstanbul'un işgalinden sonra 18 Mart 1919'da yapılan son toplantıda, Sinop Mebusu Rıza Nur ve arkadaşları tarafından verilen önerge gereğince Meclis-i Mebûsân toplantılarının ertelenmesi kararlaştırılmıştı⁹²⁴. Dolayısıyla 11 Nisan 1920'deki İrade-i Seniyye fiili durumun onaylanması anlamına geliyordu⁹²⁵.

Hükümet'in yayınladığı beyanname ve özellikle Şeyhülislam tarafından verilen fetvalar, başta İngiliz uçakları olmak üzere çeşitli yollarla ülke içerisine sokulmaya başlayınca, Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye'ye karşı birçok bölgede ayaklanmalar ortaya çıkmıştı. Milli Mücadele'ye karşı çıkan bu isyanlardan Haçin, Pontus, Ali Batı ve

⁹²¹ **Alemdâr**, 11 Nisan 1336/1920, No:480-2780; M. T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, II, s.389-391. Şeyhülislam'ın fetvası üzerine Heyet-i Temsiliye'nin isteği üzerine, Ankara Müftüsü Mehmet Rifat Efendi başkanlığında bir araya gelen beş müftü, dokuz müderris ve altı ilmiye mensubundan meydana gelen heyet karşı bir fetva hazırlamışlardı. Bu fetvada özellikle Milli Mücadele'nin meşru olduğu, Padişah'ın düşman elinde esir olduğu, baskı yoluyla fetva yayınlattırıldığı, dolayısıyla o fetvanın geçerli olamayacağı ileri sürülmüştür. Hazırlanan fetva örneği 16 Nisan'da Heyet-i Temsiliye tarafından Anadolu'ya gönderilerek bütün müftülere tebliğ edilmiş ve Anadolu'daki yüzelliiki müftü ve din alimi tarafından tasdik edilmiştir. Böylece hazırlanan karşı fetva; 19-22 Nisan tarihleri arasında basın ve telgraflar yoluyla bütün ülkeye dağıtılmaya çalışılmıştır. (Abdurrahman Kaplan, **Milli Mücadele Dönemi ve Sonrasında Mehmet Rifat (Börekçi) Efendi**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2010, s.66-69).

⁹²² **Alemdâr**, 11 Nisan 1336/1920, No:480-2780; M. T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, II, s.391-392.

⁹²³ M. T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, II, s.393.

⁹²⁴ M. Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, s.118.

⁹²⁵ Meclis-i Mebûsân'ın feshedilmesine dair İrade-i Seniyye şöyleydi: “*Esbab-ı zarure-i siyasiyeden nâşi Meclis-i Mebusan'ın feshi iktiza etmesine ve Kanun-i Esasimizin muaddel birinci maddesinin fırka-i mahsusası mucibince lede-l iktiza Hey'et-i Mebusanın feshi hukuk-ı şahanemiz cümlesinden bulunmasına binaen Meclis-i mezkûrun ber-mucib-i kanun dört ay zarfında yeniden bil-intihab ictimâ etmek üzere bugünden itibaren ber-mucib-i kanun feshini İrade eyledim*”. (M. T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, II, s.393).

Koçgiri dışındaki isyanların hepsinde din, hilafet, ve Padişah birer propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Özellikle Bolu, Düzce ve Hendek bölgesindeki isyanlar ve Konya İsyanı'nda Hükümet'in beyannamesi ile Şeyhülislam'ın fetvaları oldukça etkili olmuştur⁹²⁶.

Bu beyanname ve fetvalardan başka Hükümet, Milli Mücadele'yi engellemek için askeri tedbirler almaktan da geri durmuyordu. Yukarıda belirtildiği üzere Paşalık unvanı ve Balıkesir Mutasarrıflığı uhdesinde bulunmak üzere Hükümet ve İngilizlerin desteği ile Kuvâ-yı Milliye'ye karşı harekete geçmiş olan Ahmet Anzavur, “*Cemiyet-i Ahmediye*” adını verdiği birliklerle bir taraftan Balıkesir üzerine yürümeye hazırlanırken, bir taraftan da Adapazarı, Hendek, Düzce ve Bolu bölgesini Milli Mücadelecilere karşı ayaklandırmaya çalışıyordu. Anzavur kuvvetlerinin hareketi üzerine Balıkesir'deki 61. Tümen Kumandanı Köprülülü Kâzım Bey (Özalp), Batı Anadolu Kuvâ-yı Milliye Kumandanları'ndan yardım istedi. Bunun üzerine Salihli Cephesi Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Çerkez Ethem Bey, birlikleriyle harekete geçerek Anzavur kuvvetleriyle 16 Nisan 1920'de Susurluk ile Kirmastı arasındaki Yahyaköy sırtlarında karşılaştı. Çarpışmalar üzerine geri çekilmeye başlayan Anzavur kuvvetleri, Kuvâ-yı Milliye birlikleri tarafından takip edilerek bölge temizlenmiştir⁹²⁷.

Başta Ahmet Anzavur olmak üzere Kuvâ-yı Milliye'ye karşı isyan eden kesimleri desteklemekten geri durmayan Hükümet, aynı zamanda Kuvâ-yı Milliye'ye karşı savaşıacak askeri birlikler oluşturmaya karar verdi. Bunu gerçekleştirmek için İngilizlerin desteğine ihtiyaç duyan Damat Ferit Paşa; 11 Nisan'da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral J. de Robeck'i ziyaret ederek Anadolu'daki milli hareketin engellenebilmesi için askeri hareketin şart olduğunu, bu konuda İtilaf Devletleri'nin kendisine ne ölçüde yardım edebileceklerini sormuştu. De Robeck; milli hareketlere karşı İngiltere'nin bir harekette bulunamayacağını, fakat onlara karşı kurulacak bir teşkilata yardım edebileceklerini belirtmişti⁹²⁸.

İngilizlerden başka HİF, İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Nigâhbâncılar ve Kızıl Hançerciler gibi Milli Mücadele karşıtı cemiyet ve fırkalar da bu konuda Hükümet'i

⁹²⁶ O. Akandere, “Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları”, s.361-362.

⁹²⁷ M. Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, s.142.

⁹²⁸ Günay Çağlar, “Kuvâ-yı İnzibâtiye”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, IV/15, Mayıs 1995, s.344. (343-365).

destekliyorlardı⁹²⁹. Böylece kısa süre içerisinde tamamlanan çalışmalarla Hükümet; 18 Nisan 1920’de esas vazifesi, “*Kuvâ-yı Milliye namı tahtında şekâvete sülûk eden eşîrrâyı derdest ve tenkilden ibaret*” olarak tanımlanan Kuvâ-yı İnzibâtiye adlı askeri teşkilatın kurulmasına dair Kararname’yi yayınladı. 18 maddelik bu Kararname’ye göre Harbiye ve Dâhiliye Nezâreti’ne bağlı bulunacak bu teşkilat, muvazzaf ve emekli subaylar ve gönüllülerden oluşacaktı⁹³⁰. Aynı gün yayınlanan diğer bir Hükümet Kararnamesi’ne göre, Kuvâ-yı İnzibâtiye’ye, 1.250.836 Lira tahsisat verilmişti⁹³¹. Bu birliklerin kumandanlığına da Eski Harbiye Nâzırı Süleyman Şefik Paşa getirilerek kendisine aynı zamanda İzmit ve Havalisi Fevkalâde Kumandanlığı verilmiştir⁹³².

Kuvâ-yı İnzibâtiye’nin subay ihtiyacını karşılamak için Sadrazam ve Harbiye Nâzırı Vekili Damat Ferit Paşa 23 Nisan 1920’de bir Beyanname yayınlayarak; “*İstanbul’da görevde ve açıkta bulunan bütün subayların Harbiye Nezâreti’ne gelerek, yoklama yaptırmaları, gelmeyenlerin askerlikle ilişkilerinin kesileceği ve seferberlikten kaçmış sayılarak Dîvân-ı Harbe*” verileceklerini duyurmuştu⁹³³. Ayrıca Damat Ferit Paşa, 3 Mayıs’ta Dâhiliye Nâzırı’na gönderdiği yazıyla taşrada bulunan mülkî idarecilerden her birinin kendi bölgelerinde Kuvâ-yı İnzibâtiye için gönüllüler toplamasını istedi. Bunun üzerine Dâhiliye Nezâreti, ülkenin dört bir köşesine tahriratlar göndererek gerekli işlemlerin yapılmasını ve gönüllülerin toplanmasını istemişti. Ancak bu girişimlerden beklenen sonuç alınamamıştı. Örneğin Edirne Valisi, 31 Mayıs 1920’de gönderdiği telgrafla, bu isteğin yerine getirilmesinin vilayetin içinde bulunduğu durum nedeniyle mümkün olmadığını belirtiyordu⁹³⁴.

Kuruluşu tamamlanan Kuvâ-yı İnzibâtiye, 14 Haziran’da Kuvâ-yı Milliye birliklerine karşı büyük saldırıyı başlatmış, ancak, birliklerden çoğu hiçbir mukavemette bulunmadan Kuvâ-yı Milliye’ye teslim olmuş ve direnenler ise İngilizlerle birlikte

⁹²⁹ G. Çağlar, “Kuvâ-yı İnzibâtiye”, s.344.

⁹³⁰ **Düstûr**, II/12, s.41-46.

⁹³¹ **Düstûr**, II/12, s.47.

⁹³² T. M. Göztepe, **Vahideddin Mütareke Gayyasında**, s.287.

⁹³³ O. Akandere, “Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları”, s.364.

⁹³⁴ G. Çağlar, “Kuvâ-yı İnzibâtiye”, s.348-349.

İzmit'e çekilmişlerdi⁹³⁵. Kuvâ-yı Milliye karşısında yaşadığı büyük başarısızlık üzerine 25 Haziran 1920 tarihinde Kuvâ-yı İnzibâtiye birlikleri feshedilmişti⁹³⁶.

İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'daki hâkimiyetini yeniden tesis edebilmesi için sadece askeri tedbirler yeterli değildi. Dolayısıyla askeri alanın dışında daha geniş yetkilerle donatılmış bir müesseseye ihtiyaç vardı. İşte bu kuruluş 28 Nisan 1920'de kurulan "*Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i Umûmiliği*" idi⁹³⁷. Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i Umûmiliği'nin kurulması hakkındaki Hükümet Kararnamesi, 28 Nisan'da Padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe girmişti⁹³⁸. Ardından 6 Mayıs 1920'de "*Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i Umûmiliği Vezâif ve Salâhiyeti Hakkında Kararnâme*" yayınlanmıştı⁹³⁹. Bu Kararname'ye ek olarak hazırlanan 13 Mayıs 1920 tarihli Kararname ile müfettişliğin yetkileri daha da arttırılmıştı⁹⁴⁰.

Müfettişliğin kuruluş amacı Kararname'nin 1. Maddesi'nde şöyle açıklanmıştı: "*Anadolu'da takrîr-i emniyet ve asayiş için muamelât-ı mülkiye ve askeriyede salâhiyet-i kâmileyi haiz olmak üzere bir Müfettiş-i Umûmilik ihdas edilmiştir. İşbu Müfettiş-i Umûmilik refakatine cihet-i mülkiye ve adliyeden büyük rütbede mütehassıs şahıslar verilecektir*". 2. Madde'de ise, Anadolu'da faaliyette bulunacak bütün Kuvâ-yı İnzibâtiye'nin Müfettişlik emrinde olacağı belirtilmişti. Ayrıca askerî ve mülkî memurların tamamının teftiş edilmesi de müfettişliğin yetkileri dahilindeydi. Müfettiş-i Umûmilik, mülkî ve askerî işlerde ilgili nezaretlerle muhabereye yetkili olup doğrudan Sadaret'e bağlıydı (Md. 4)⁹⁴¹.

Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i Umûmiliği'ne, Padişah ve Saltanat'a bağlılığı dolayısıyla Müşir Zeki Paşa tayin edilmişti. İstanbul Hükümeti'nin bu müfettişliği ihdas etmesindeki asıl amacı, Kuva-yı İnzibâtiye ve Ahmet Anzavur kuvvetleri ile milli

⁹³⁵ Kuvâ-yı İnzibâtiye'nin kuruluşu, hareketleri ve dağıtılması konusunda kendisi de bu birliklere katılmış olan Tarık Mümtaz Göztepe'nin eserinde ilginç bilgiler mevcuttur. Göztepe; Kuvâ-yı İnzibâtiye'nin kuruluş aşamasında, İtilaf Devletleri'nin baskılarını engellemek isteyen Hükümet tarafından onları aldatmak için oluşturulduğunu, ancak daha sonra amacından saptığını iddia etmektedir. Geniş bilgi için bkz: T. M. Göztepe, **Vahideddin Mütareke Gayyasında**, s.269-318

⁹³⁶ S. Özel, **Kocaeli ve Sakarya İllerinde Millî Mücadele**, s.99.

⁹³⁷ Ali Arslan, "Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği -IV. Ve V. Damat Ferit Hükümetlerinin Anadolu'daki Yönetimi Büyük Millet Meclisi'nden Geri Alma Teşebbüsü-", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, IV/16, Kasım 1995, s.443. (443-453)

⁹³⁸ **Düstûr**, II/12, s.64.

⁹³⁹ **Düstûr**, II/12,71-72.

⁹⁴⁰ **Düstûr**, II/12, s.82-83.

⁹⁴¹ **Düstûr**, II/12, s.71.

mukavemet fiilen ortadan kaldırıldıktan sonra, müfettişlik vasıtasıyla Anadolu'da Padişah'ın ve onun Hükümeti'nin otoritesini tekrar tesis etmekte⁹⁴².

Müfettişlik vazifesine başlayan Müşir Zeki Paşa, ilk olarak 5 Mayıs 1920'de bir beyanname yayınladı. Beyanname'de, öncelikle ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı durumu tasvir ettikten sonra, kurtuluşun herkesin Padişah'ın etrafında birlik ve beraberlik duygusu içerisinde sınıksız toplanmasıyla mümkün olacağını belirtiyordu⁹⁴³.

Müşir Zeki Paşa, 28 Mayıs 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir mektupla Ankara ile temas kurdu. Öncelikle *“davranışlarınız, Müslümanları birbirine kırdıran ve kan dökülmesine sebep olan bir mücadeleye yol açtı”* diyerek Milli Mücadelecileri suçladıktan sonra kesin bir harekete geçmeden evvel bir takım şartlar ileri sürüyordu. Bu şartlar şöyleydi:

“1- Büyük Millet Meclisi tarafından teşkil edilmiş bulunan Bakanlar Kurulu'nun hemen lağvedilmesi ve bu arada İstanbul'da bir Meclis-i Mebûsân'ın toplanması,

2- Bütün ordu birlikleri ile askerî ünitelerin, millî teşkilat ve idarenin merkezî hükümetin otoritesine boyun eğmesi,

3-Bu tekliflere bir cevap alıncaya kadar kan dökülmemesi için, Sadrazama operasyonların durdurulmasını teklif ettim. Sizin de emriniz altında bulunan kuvvetlerin düşmanca bir harekette bulunmamasını temin etmeniz”. Zeki Paşa, son olarak bu şartları daha etraflı bir şekilde görüşmek üzere bir toplantı yerinin ve toplantıya katılacak delegelerin belirlenmesini istemişti⁹⁴⁴. Zeki Paşa'nın girişimine BMM Hükümeti adına Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi İsmet Bey tarafından 30 Mayıs 1920'de cevap verilmişti. İsmet Bey cevabında 5 Haziran 1920'de Çekirge'de müzakerelere başlamak üzere Albay İsmet (İnönü), Topçu Binbaşı Refet, Kırşehir Müftüsü Recep Efendi, Sivas Milletvekili Necati Bey, Emirsubayı Teğmen İbrahim Efendi ve Sekreter İsmail Hami Bey'den oluşan bir heyetin tayin edildiğini bildirmişti. Ancak Ankara yönetimi BMM'nin varlığının tanınmasını şart koşunca bu irtibat girişimi sonuçsuz kalmıştı⁹⁴⁵. Böylece İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'ya karşı giriştiği

⁹⁴² Cengiz Çakaloğlu, **Müşir Zeki Paşa (1835-1929)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1999, s.296.

⁹⁴³ Beyannamenin tam metni için bkz: Z. Güner-O. Kabataş, **Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basımı**, s.287; C. Çakaloğlu, **Müşir Zeki Paşa**, s.300-301.

⁹⁴⁴ C. Çakaloğlu, **Müşir Zeki Paşa**, s.306-308.

⁹⁴⁵ A. Arslan, “Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği”, s.450.

hareketlerden biri daha sonuçsuz kalmış ve Damat Ferit Paşa'nın istifasından sonra zaten etkisizleşmiş olan Müfettiş-i Umûmilik 3 Kasım 1920'de lağvedilmiştir⁹⁴⁶.

Damat Ferit Hükümeti'nin, 1920'nin Mayıs ayında Anadolu hareketine karşı bir diğer hamlesi de başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, milli hareketin önde gelen liderlerinden bazıları hakkında Dersaadet Birinci İdare-i Örfiye Divan-ı Harbi tarafından verilen idam kararlarıydı. Divan-ı Harb'in Mustafa Kemal Paşa, Kara Vasıf Bey, Ali Fuat Paşa, Eski Washington Sefiri Alfred Rüstem, Dr. Adnan (Adivar) ve Halide Edip Hanım hakkında verdiği 11 Mayıs tarihli idam kararları 24 Mayıs'ta Padişah tarafından onaylanmıştı. Ancak buna dair İrade-i Seniyye'de dikkati çeken nokta, idama mahkum edilen bu kişilerin firarda olmaları nedeniyle yakalandıklarında tekrar muhakeme edilmeleri şartıyla tasdik edilmiş olmasıydı⁹⁴⁷. 27 Mayıs'ta da Milli Mücadele'ye katılmak için İstanbul'dan Ankara'ya geçmiş olan Eski Harbiye Nâzırı Mustafa Fevzi Paşa (Çakmak) hakkında verilmiş olan idam kararı Padişah tarafından onaylanmıştı. Fevzi Paşa hakkında verilmiş olan karar da aynen yukarıda olduğu gibi firari olduğu için ele geçirildiğinde tekrar muhakeme edilmek şartıyla onaylanmıştı⁹⁴⁸.

İstanbul Hükümeti'nin almış olduğu bütün bu önlemlere ve girişmiş olduğu bütün bu hareketlere rağmen, Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi, çalışmalarına başlamış ve yavaş yavaş Anadolu'ya hakim olmuştu. Böylece İstanbul Hükümeti'nin hakimiyeti aslında Dersaadet'le sınırlı kalmıştı. O da işgal altındaki bir hükümet merkezine ne kadar hakim olunabilirse o kadar.

b- Mülkî Bürokrasi Hakkında Yapılan Muameleler

Damat Ferit Paşa'nın hükümet kurmasından itibaren kamuoyunda tasfiyelerin yeniden başlayacağına dair söylentiler artmaya başlamıştı. Daha hükümetin göreve başlamasından üç gün sonra yani 8 Nisan'da Alemdar gazetesi, Sadâret Müsteşarlığı'na eski Konya Valisi Cemal Bey'in, Dâhiliye Müsteşarlığı'na Mihran Boyacıyan Efendi'nin, Adliye Müsteşarlığı'na Said Molla Bey'in ve Posta ve Telgraf Müdür-i Umûmiliği'ne de Refik Halit Bey'in tayin edileceğini duyurmuştu⁹⁴⁹. Nitekim kısa bir

⁹⁴⁶ C. Çakaloğlu, **Müşir Zeki Paşa**, s.309.

⁹⁴⁷ **BOA. DÜİT.**, D. No:175, G. No:46.

⁹⁴⁸ **BOA. DÜİT.**, D. No:175, G. No:71.

⁹⁴⁹ **Alemdâr**, 8 Nisan 1336/1920, No:377-2777.

süre sonra bu atamaların gerçekleştirilmeye başlandığı görülecektir. Cemal Bey, Sadâret Müsteşarlığı'na atandığı gibi Refik Halit Bey de Posta ve Telgraf Müdür-i Umûmiliği'ne getirilmişti⁹⁵⁰. Bunlardan başka Salih Paşa Hükümeti döneminde Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi olan Şevket Turgut Paşa azledilerek yerine emeklilikten muvazzaflığa geçirilen Nazif Paşa tayin kılınmıştı. Ayrıca Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye İkinci Reisi Diyarbakırlı Kazım Paşa azledilerek yerine Miralay Mahmut Belig Bey atanmıştı⁹⁵¹.

Damat Ferit Paşa, yeniden hükümeti kurduğu zaman muhalifler tasfiye isteklerini dillendirmeye başlamışlardı. İki Damat Ferit Hükümeti arasında kalan Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa Hükümetleri devresini kayıp olarak gören muhalifler; her şeyden evvel bu iki hükümet zamanının bürokrasisinden bir an önce kurtulmak istiyorlardı. Aslında yeni Dâhiliye Nâzırı Reşit Bey, bu konuda oldukça hızlı davranmıştı. Örneğin Refik Halit Bey'i tekrar Posta ve Telgraf Umûm Müdürlüğü'ne tayin ettiği anda derhal kendi dairesinde bir tasfiyeye başlamasını istemişti. Bunun üzerine harekete geçen Refik Halit Bey; kendi ifadesiyle “*derhal bir çırpıda yedi, sekiz müdür ve başmüdürün azlini*” yazmıştı⁹⁵².

Hükümet'in yaptığı bu ilk azil ve atama politikaları muhalifler tarafından takdir edilmekle beraber, tam olarak tatmin etmekten uzaktı. Alemdar gazetesinde çıkan “*Hâlâ mı İntizar Edeceğiz*” başlıklı imzasız başyazıda, esasen Sadrazam ve bazı Nâzırların kendilerine bağlı dairelerde tasfiyeye başladıkları duyurulurken, bu politikanın bütün nezâretler ve dairelerde yaygınlaştırılması gerektiği üzerinde duruluyordu. Çünkü yazara göre; “*hâlâ birçok dairelerde Fetva-yı Şerife ve İrâde-i Seniyye ile hıyanetleri sabit olan Anadolu'daki eşkıyalara yardım ettikleri herkesçe malum olan kişiler maaş almaya devam ediyorlardı*”. Yazar, memleketin kurtuluşunun bu eski adamların derhal tasfiye edilmesiyle mümkün olacağını iddia etmektedir⁹⁵³. Muhalifler, mütarekeden beri devam eden tasfiye ve tayin işlemlerine rağmen, bütün devlet dairelerine hâlâ İttihatçıların hakim olduğunu düşünmekteydiler. Hükümetlerin

⁹⁵⁰ M. Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s.143.

⁹⁵¹ T. M. Göztepe, *Vahideddin Mütareke Gayyasında*, s.274.

⁹⁵² R. H. Karay, *Minelbab İlelmihrab*, s.189.

⁹⁵³ “Hala mı İntizar Edeceğiz?”, *Alemdâr*, 5 Mayıs 1336/1920, No:503-2803.

istenen politikaları uygulayamamasına sebep olarak ta bu İttihatçı memurların varlığını gösteriyorlardı⁹⁵⁴.

Hükümet Dersaadet'teki merkezî dairelerden başka taşrada da mülkî idareye yeni atamalar yapmak istedi. Örneğin Ankara Vali Vekilliği de uhdesinde bulunan Defterdar Yahya Galip Bey azledildi⁹⁵⁵. Yine Trabzon'da Milli Mücadele taraftarı bir valinin olmasını istemeyen Hükümet, 22 Nisan 1920'de Vali Hamit Bey'i azlederek yerine Albay Hacı Muhittin Bey'i atadı. Mayıs ayı içerisinde görevine başlamak üzere Trabzon'a gelen yeni Vali, ortamın İstanbul Hükümeti aleyhine olduğunu görünce bir İngiliz gemisiyle derhal şehri terk etmek zorunda kalmıştı. Böylece Milli Mücadele taraftarı Hamit Bey, BMM'ye bağlı olarak görevine devam etmiştir⁹⁵⁶. Aynı dönemlerde Edirne Valisi Celal Bey de Hükümet tarafından azledilmişti. Celal Bey, Eski Edirne Valisi Salim Paşa'nın Edirne'den kaçmasından sonra Ekim 1919 tarihinde Ali Rıza Paşa Hükümeti döneminde bu göreve getirilmişti. Celal Bey, görevde bulunduğu süre içerisinde millî mücadelecilere karşı çekingen davranmasına rağmen, millî mücadeleye karşı bir faaliyeti de görülmemişti. Dolayısıyla iki tarafça da tutulmuyordu. Bu nedenle İstanbul Hükümeti tarafından azledilmişti⁹⁵⁷.

Bu üst düzey idarecilerden başka 1920'nin bahar ve yaz ayları boyunca Damat Ferit Hükümeti'nin Anadolu'daki birçok müftüyü de görevinden aldığı görülmektedir. Bu müftülerin görevden alınma sebebi muhtemelen Anadolu tarafından yayınlanan karşı fetvaya imza atmalarıydı⁹⁵⁸.

Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından özellikle taşrada yapılan bu azil ve tayinlerin artık kağıt üzerinde kalması muhakkaktı. Çünkü bu azil ve tayinlerin yapıldığı dönemde Ankara'da BMM açılmış ve İcra Vekilleri Heyeti kurularak Anadolu'nun idaresini ele almıştı. Bu nedenle yapılan azil ve tayinler de dikkate alınmamıştı.

⁹⁵⁴ Alemdâr, 25 Nisan 1336/1920, No:493-2793.

⁹⁵⁵ M. Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s.143.

⁹⁵⁶ K. Erdeha, *Vilâyetler ve Valiler*, s.194.

⁹⁵⁷ K. Erdeha, *Vilâyetler ve Valiler*, s.435.

⁹⁵⁸ Görevden alınan müftüler için bkz: O. Akandere, "Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları", s.366-367.

c- Memâlik-i Meşgûle Memurları ve Sevr Antlaşması'na Göre Mülkî Bürokrasinin Yeniden Düzenlenmesi Meselesi

Mondros Mütarekesi'nden itibaren başlayan işgallerin çıkardığı en önemli sorunlardan birisi de işgal edilen bölgelerde görev yapan Osmanlı memurlarının ne olacağı meselesiydi. İlk Damat Ferit Hükümeti döneminde çıkarılan, Memâlik-i Meşgûle Memurları ile ilgili 3 maddelik Kararname'nin 2. Maddesi, işgal altında kalmış bölgelerdeki memurların maaşlarına dairdi. 27 Mart 1919 tarihli bu Kararname'nin 2. Maddesi şöyleydi: *“Elyevm taht-ı işgalde bulunan vilâyâttan diğer aksâm-ı memâlike gelmiş olan memûrîn-i daime diğer bir memûriyete tayin olununcaya kadar maaş-ı muhassaslarını bin üç yüz otuz beş senesi Nisanından itibaren sulhün akdine kadar nısıf olarak alacaklar ve bu nısıf aylıkların miktarı beş bin kuruşu tecavüz etmeyecektir. Bunlardan yevmiye ile istihdam olunacaklara verilecek yevmiye alacakları nısıf maaşa mani olmayacaktır”*⁹⁵⁹. Henüz İzmir'in bile işgalinden önce alınan bu karar ilerleyen zamanlarda işgallerin genişlemesiyle farklı uygulamalar ve farklı kararları da beraberinde getirecektir.

31 Temmuz 1919'da Dâhiliye Nezâreti, Maliye Nezâreti'ne bir yazı yazarak işgal altındaki bölgelerde bulunan veya işgal nedeniyle başka vilayetlere ve İstanbul'a çekilmek zorunda kalmış olan *“İdâre-i Husûsiye Memurlarına”* maaşlarının ödenememesi nedeniyle aileleriyle birlikte mağdur duruma düştüklerini, bu duruma bir çözüm bulunması gerektiğini belirtmişti⁹⁶⁰. Dâhiliye Nezâreti'nin bu müracaatı üzerine Maliye Nezâreti, Memâlik-i Meşgûle Memurları hakkında bir Kararname Layihası hazırlayarak 17 Ağustos'ta Sadaret'e sundu⁹⁶¹. Meclis-i Vükelâ'da görüşülen Layiha 9 Eylül 1919'da Hükümet Kararnamesi olarak yayınlanmıştı. Beş maddeden oluşan Kararname şöyleydi:

“1-Vilâyât-ı Meşgûle İdâre-i Husûsiye Memûrîn-i Muvazzafasından iken işgalden dolayı dahile çekilenlerden tekâüd ve mazûliyet maaşlarına kesb-i istihkâk edemeyenlere üç aylık tam maaş-ı asliye nisbetinde ikramiye verilir. Tekâüd ve

⁹⁵⁹ **Düstûr**, II/11, s.179.

⁹⁶⁰ **BOA. DH. UMUM.**, D. No:40, V. No:26.

⁹⁶¹ **BOA. DUİT.**, D. No:95, G. No:26-3.

*mazûliyet müddetlerini ikmal edenler hakkında dahi tekâüd ve mazûlîn kanunları mûcibince muamele olunur*⁹⁶².

2- *Birinci maddede muharrer ikramiyenin itası bin üç yüz otuz beş senesi Kânûn-i Evvel nihayetine kadar resmen müracaat vukuuna mütevakkıftır.*

3- *Elyevm taht-ı esarete buldukları ahvâlen sabit olanlar tarih-i tahliyelerinden itibaren dört ay zarfında müracaat ettikleri takdirde haklarında birinci ve ikinci maddeler ahkâmı tatbik olunur.*

4- *İşbu Kararname mûcibince verilecek ikramiyeler için maliye bütçesinde (A 87) numro ile yeni bir fasıl küşâd ve bu fasıla otuz bin lira tahsisât-ı fevkalâde vaz' olunmuştur.*

5- *Tarih-i neşrinin ferdasından muteber olan işbu Kararnamenin icra-yı ahkâmına Dahiliye ve Maliye Nâzırları memurdur*⁹⁶³.

Bu Kararname ile ilgili Maliye Nezâreti'nin Sadarete sunduğu “*Esbâb-ı Mûcibe Layihası*”nda işgal altındaki bölgeler memurları hakkında oldukça ilginç değerlendirmeler vardır. Maliye Nezâreti'ne göre; işgal altındaki yerlerin özel idaresinden bahsetmek artık mümkün değildir. Dolayısıyla buralarda görev yapan hükümet memurlarının görevleri artık son bulmuştur. Bu nedenle, emeklilik veya mazûliyet maaşını hak etmiş olanlar bu haklarından faydalanabileceklerine göre, henüz memuriyet süreleri emeklilik veya mazûliyet maaşı için yeterli olmayanlara, son bir yardım olarak belirlenen miktarda ikramiye verilecektir⁹⁶⁴. *Esbâb-ı Mûcibe Layihası*'ndaki bu ifadeler, daha o zamandan İstanbul Hükümeti'nin işgal altındaki bölgeleri gözden çıkardığının delili gibidir.

⁹⁶² “*Mülkiye Tekâüd Kanun*” 24 Ağustos 1909 tarihlidir. Bu kanuna göre; memuriyete giren bir kişinin emeklilik müddeti 20 yaşından itibaren sayılmaya başlar. 20 yaşını tamamlamış kişi ilk maaşa nail olduğu günden itibaren emeklilik hakkını elde edebilmesi için en az 30 yıl çalışmalıydı. Memur 30 yıl çalıştıktan sonra kendi isteği ile emekliliğe ayrılabilirdi. Şayet 30 yılın ardından emekli olmak istemezse ancak 45 yıl çalışabilirdi. Yani 45 yılını dolduran memur, isteğine bakılmaksızın emekliye sevk edilirdi. (**Düstûr**, II/1, s.666-673). “*Memûrîn-i Mülkiye Mazûliyet Maaşlarına Dair Kanun*” ise 20 Ağustos 1909 tarihinde çıkarılmıştı. Bu kanuna göre her hangi bir sebeple devlet tarafından memuriyetinden azledilen bir memur yeniden bir memuriyete tayin olununcaya kadar belli bir miktarda mazûliyet maaşı alacaktı. Fakat mazûliyet maaşını hak etmesi için bir memurun en az 15 senelik hizmeti olması gerekiyordu. Ayrıca azledildiği tarih itibariyle mensup olduğu daire tarafından kendisine cevâz-ı istihdam kararı verilmiş olmalıydı. Asgari şartları bu kanuna uygun olan mazûl memurlar hizmet sürelerine göre yeniden bir memuriyete atanıncaya kadar hesaplanacak miktarlarda maaş alacaklardı. (**Düstûr**, II/1, s.234-237).

⁹⁶³ **BOA. DUİT.**, D. No:95, G. No:26-1; **Düstûr**, II/11, s.368.

⁹⁶⁴ **BOA. DUİT.**, D. No:95, G. No:95, G. No:26-4.

Bu tarihten sonra işgal altındaki vilayetlerden gelen memurlar hakkında bu kararnameye göre muamele yapılmıştır. Örneğin 21 Haziran 1920 tarihinde yapılan Meclis-i Vükelâ toplantısının konularından birisi böyle bir sorundu. Hükümet tarafından Aydın (İzmir) Vilayeti Mektupçuluğu'na tayin edilen Halet Efendi, Vilayet'e gittiği zaman Yunanlılar tarafından göreve başlatılmayarak Dersaadet'e iade edilmişti. Bunun üzerine Dâhiliye Nezâreti'ne müracaat eden Halet Efendi; hak ettiği maaşlarını istemişti. Konuyu görüşen Meclis-i Vükelâ, Halet Efendi'ye Memâlik-i Meşgûle Memurları Hakkındaki Kararname'ye göre davranılmasını kararlaştırmıştı⁹⁶⁵.

Anadolu'daki işgaller genişledikçe bu mesele daha içinden çıkılmaz hal almaya başlamıştı. Çünkü işgal edilen bölgelerde istihdam edilmiş olan memurlar ya işgâlcilerle yaşayacaklar ya da Dersaadet'e giderek Hükümet'ten yeni görev bekleyeceklerdi. Tabii yeni bir göreve tayin edilinceye kadar da bir şekilde Hükümet'in bu insanların mağdur olmamalarını sağlaması gerekiyordu.

Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti, 10 Temmuz 1920'de Dâhiliye Nezâreti'ne bir yazı yazarak, Yunanlılar tarafından işgal edilen Balıkesir'in Polis Memurları'ndan bazılarının Dersaadet'e gelerek müdürlükten maaşlarını istediklerini, ancak memuriyet yerleri ile yapılan muhabereye rağmen, vazifeden ne zaman ayrıldıklarının ve maaşlarını ne zamana kadar aldıklarının aydınlatılmadığını belirterek, Yunan işgali nedeniyle memuriyet mahallini terk etmek zorunda kalan memurlara ne yolda muamele edilmesi gerektiğini soruyordu. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti, bu gibi memurların maaşlarının "*Vilâyât-ı Meşgûle Memûrîni Hakkındaki Kararname*"ye göre verilmesini istemişti⁹⁶⁶.

İşgal altındaki bölgelerde görevli Osmanlı memurları ile ilgili karışıklıklar Sevr Antlaşması'nın imzalanması ile birlikte farklı bir boyut kazanmıştı. Çünkü Sevr Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti, topraklarının önemli bir bölümünü kaybediyordu. Dolayısıyla idarenin de bu yeni duruma uygun hale getirilmesi gerekiyordu. Bunu sağlamak için Hükümet, 22 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması gereğince terk olunacak bölgelerde bulunan memurların durumunu düzenleyen bir Kararname yayınladı. Bu Kararname şöyleydi:

⁹⁶⁵ BOA. MV., D. No:219, G. No:81.

⁹⁶⁶ BOA. DH. EUM. MH., D. No:209, V. No:51.

“Muâhede-i Sulhiye Mûcibince Terkolunan Mahaller Memûrîn Maaşâtıyla Maaşât-ı Zatiye Hakkında Olunacak Muameleye Ve Muayyensiz Efrad Maaşâtının Kat'ıyla Hicaz Sıhhiye İdaresinin Lağvına ve Müteferriâtına Dair Kararnâme

Madde 1- Muâhede-i Sulhiye mûcibince sûret-i katiyede terkolunan mahallerin bilumûm memûrin ve müstahdemîninin elyevm almakta oldukları maaşât kat' olunmuştur.

Madde 2- Salîf-üs zikr mahaller memûrîn ve müstahdemîninden Memâlik-i Osmaniye'ye avdet ve mensûb oldukları devâire bizzat müracaatla beyanname ve tabiiyeti Osmaniyede kalacağını ve müstemirren dâhil-i memâlik-i Osmaniye'de ikamet edeceğini mübeyyin kâtip-i adlden musaddak taahhüt senedi ita eyleyenler bin üç yüz otuz altı senesi Ağustos iptidasından itibaren Tekâüd ve Mazûliyet Kanunları'ndan usûl-i dairesinde istifade ederler.

Madde 3- Memâlik-i mezbûre memûrlarından gerek memûriyeti başında gerek taht-ı silahta esir düşerek elyevm avdet etmemiş bulunanların memûriyet maaşları dahi işbu Kararname'nin birinci maddesi mûcibince kat' edilerek bunlara dahi terhislerini ve Memâlik-i Osmaniye'ye muvasalatlarını vesâik-i mutebere ile isbat etmek ve muvâsalâtından itibaren nihayet bir mah zarfında bizzat müracaat eylemek şartlarıyla ikinci maddeye tevfikân tekâüd ve mazûliyet maaşı tahsis olunur. Ancak bunların maaş alan aileleri mevcûd ise mezkûr maaşât işbu Kararname'nin tarih-i meriyetinden itibaren üç ay daha ita olunur.

Madde 4- Duyûn-u Umûmiye bütçesinin maaşât-ı zatiye kısmının ecânib tertibinden maada tertiplerinden maaş alanlardan Muâhede-i Sulhiye mucibince terk olunan mahallerde ikamet edenlerin maaşları kat' edilmiştir.

Madde 5- Yalnız şerâfet-i maaş işbu usulden hariç olup kavâid-i mevzuası dairesinde muameleye tabiidir.

Madde 6- Dördüncü maddede muharrer maaşât-ı zatiye eshabından Memâlik-i Ecnebiye'de bulunanların işbu Kararname'nin tarih-i meriyetinden itibaren üç ay zarfında kemâkan tabiiyet-i Osmaniye'de kalacaklarını mübeyyin buldukları mahallerdeki Şehbenderhâneler'den musaddak sened-i resmî ve hiçbir hizmet-i ecnebiye kabul etmedikleri hakkında kezalik Şehbenderliklerin vesâikini ibrâz ve irsâl

eylemedikleri halde maaşları sûret-i katiyede kat' olunur ve her türlü hukuklarını izale ederler.

Madde 7- Yurtluk ve ocaklık, emlâk-ı mazbûta ve zeamât ve tımar karşılığı olmak üzere elyevm muâhede-i sulhiye mûcibince katiyen terk olunan mahallerden dolayı muahsses maaşât kamilen kat' edilmiştir. Ancak bunların eshâbına istida ile müracaatları halinde maaşın cihet-i tahsisini mübeyyin Maliye Nezaretince musaddak vesika verilir.

Madde 8- Herhangi sebeple olursa olsun tayin edildiği memûriyete azimet ve işe mübâşeret edemeyen veyahut mahall-i memûriyetinden avdete mecbur olan bilumum memûrlara mukarrerât-ı muhasssesine veya atik Harcırah Kararnamesi'ne tevfiikan verilmekte olan maaşât kat' edilmiştir. Bu kabil memûrine Mazûliyet Kanunu ahkâmı tatbîk olunacaktır.

Madde 9- Badema Vilâyet Memûrîni'nin maaşâtı İdâre-i Merkeziye memûrîni misillü işe mübâşeretleri tarihinden itibaren tediye edilecektir. Ancak bir memûr maaşlı mazûlînden ise mazûliyet maaşını usulen işe mübâşereti tarihine kadar kemakân ahz edecek ve maaşsız mazûlînden veya açıktan ise kendisine maaş namıyla işe mübâşeretine değin bir şey verilmeyecektir.

Madde 10- 29 Nisan 1330 tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatı mûcibince muayyensiz efrad ailelerine muahsses olan maaşât kat' edilmiştir. İşbu Kararname'nin tarih-i meriyetine değin tahsis edilmemiş olanların badema muamele-i tahsisiyesi ifa olunmaz.

Madde 11- Hicaz Sıhhiye İdaresi ilga ve İdare-i mezbûrenin bilumûm duyûn ve mevcut ve matlûbu hazine-i maliyeye devredilmiştir. Duyûnât-ı maliye bütçesine mevzu tasfiye tahsisatı meyanından tesviye olunur.

Madde 12- İşbu Kararname ahkâmı mülhak bütçe ile idare olunan devâir ve vilâyât idâre-i husûsiyelerine mensûb memûrîn hakkında dahi caridir.

Madde 13- Atik Harcırah Kararnamesiyle sair kavânîn ve nizamât ve mukarrerâtın işbu Kararname ahkâmına mugayir olan mevaddı kâmilten mefsuhdur.

Madde 14- 1336 senesi Ağustosunun iptidasından meri olacak olan işbu Kararname'nin icrâ-yı ahkâmına Heyet-i Vükelâ memurdur"⁹⁶⁷.

Sevr Antlaşması'nın İstanbul Hükümeti tarafından imzalanması ve bu şekilde yeni duruma göre düzenlemelerin yapılması ile birlikte kamuoyunda yeniden memurlar arasında bir tensîkat söylentisi yayılmaya başlamıştı. Bu söylentiler hakkında "*Tensîkat mı Tesîsat mı?*" başlığı ile Alemdar Gazetesi'nde çıkan imzasız başyazıda, hem daha önce İttihatçıların yaptıkları tensîkat işlemleri eleştiriliyor hem de şimdi yapılacak tensîkatın nasıl yapılması gerektiğine dair fikirler ileri sürülüyordu. Yazara göre, İttihatçıların yaptığı tensîkat sırasında, sadece devr-i sâbık adamı olması dolayısıyla bir sürü insan işinden, ekmeğinden olmuştu. İşten çıkarılan çok sayıda insana verilen tazminat ve onların yerine işe alınan kişilere verilen yeni maaşlar, hazineyi maddi olarak oldukça zorlamıştı. Dolayısıyla şimdi yapılacak tensîkatın böyle sonuçlanmaması gerekiyordu. Buraya kadar oldukça makul değerlendirmeler yapan yazar, yazısının sonunda, sulh ile yeniden belirlenen sınırlara göre devlet teşkilatının yeniden düzenlenmesinin makul olduğunu, bu düzenlemenin de bir tensîkatı beraberinde getireceğini kabul ediyordu. Ancak son önerisi yukarıda yaptığı uyarıların tam tersi istikametteydi. Çünkü ona göre, şayet tensîkat yapılacaksa ve bu tensîkat sonucunda birileri işten çıkarılacaksa, bu kişiler devr-i sâbıkın cürümlerine, suçlarına bulaşmış kimseler olmalıdır. Böylece devlet idaresi günahkâr İttihatçıların son kalıntılarından da temizlenmiş olacaktır⁹⁶⁸.

Mülkî bürokrasi hakkındaki bütün bu düzenlemeler, hem artık İstanbul Hükümeti'nin otoritesinin İstanbul ve çevresiyle sınırlı kalması, hem de Anadolu'da hâkimiyetin BMM'nin elinde olması nedeniyle kağıt üzerinde kalmaya mahkumdu. Zaten bu kararların da hiçbir yaptırım olmayacaktır.

d- Anadolu Hareketi Tarafından Kabul Edilmeyen ve İstanbul'a Geri İade Edilen Memurlar Hakkında Yapılan Muameleler

Osmanlı toplumunun farklı kesimleri tarafından desteklenen ve özellikle Mustafa Kemal Paşa ve onun gibi genç kuşağın başarılı Kumandanları tarafından idare

⁹⁶⁷ BOA. HR. HMŞ. İSO., D. No:224, G. No:20; Alemdâr, 2 Ağustos 1336/1920, No:585-2885; Düstûr, II/12, s.176-178.

⁹⁶⁸ "Tensîkat mı Tesîsat mı?", Alemdâr, 30 Ağustos 1336/1920, No:614-2914.

edilen Anadolu Hareketi, ilk günlerinden itibaren Anadolu’da bulunan İstanbul Hükümeti’ne bağlı bürokrasi ile farklı ilişkilere girmişti. Yukarıda ayrıntılarıyla bahsedildiği üzere bürokrasiye iki alternatif kalmıştı. Ya Anadolu hareketini benimseyerek İstanbul’a cephe alacaklardı ya da İstanbul Hükümeti’ne bağlılıklarını sürdürerek Anadolu hareketi ile mücadele edeceklerdi. Mülkî bürokrasi üzerinden yürütülen iktidar mücadelesini Anadolu hareketi kazanmış ve 1919’un yaz ve sonbahar aylarında Anadolu’da bulunan İstanbul’a bağlı görevlilerden çoğu vazifelerinden azledilerek İstanbul’a gönderilmişti. İşte hem vazifesinden azledilerek İstanbul’a gönderilen hem de daha vazifesine başlamasına dahi fırsat verilmeden reddedilen memurlar İstanbul’a döndükleri zaman Hükümetlere müracaat ederek bu duruma bir çözüm bulunmasını istiyorlardı. Bu konudaki ilk adım 18 Şubat 1920 tarihli Kararname ile Ali Rıza Paşa Hükümeti tarafından atılmıştı. Yukarıda da bahsedilen bu Meclis-i Vükelâ kararı şöyleydi: *“Memûriyet mahallerinden ayrılmaya mecbur kalmış olan memurlardan yerlerine vekil konulmuş bulunanların mezun sayılarak maaşlarının tam olarak verilmesi, fakat, kendilerinin hakikaten azli icap ettirecek bir halleri var ise azledilmeleri ve yoksa bir an evvel asıl memuriyetlerine iade veya başka bir vazifeye tayin olunmaları, yerlerine konulan vekillere kanunen verilmesi gereken vekâlet maaşlarının, maaş fasıllarındaki boş günler karşılığında ödenmesi ve yerlerine vekil konmayarak asalet suretiyle işe başlattırılmış olanların ise, mercileri bunların asaletlerini tasdik etmediği takdirde vekil itibar olunacakları tabii olup bu halde asiller mezun addolunarak kendileriyle vekillerinin maaşları hakkında yukarıda denildiği şekilde muamele ifa edilmesi”*⁹⁶⁹.

Görüldüğü üzere bu kararnameye göre, Anadolu hareketi tarafından azledilerek İstanbul’a gönderilen memurlar, şayet azledilmelerini gerektirecek bir halleri yoksa aynı maaşlarını almaya devam edeceklerdi. Haklarında yapılacak tetkikata göre azledilmesi gerekenlere ise yine Mazûliyet Kanunu gereğince belli bir maaş bağlanacaktı. Dolayısıyla Hükümet, olabildiğince memurların mağdur olmalarını engellemeye çalışıyordu. Anadolu’dan kaçmak zorunda kalan memurlar da hemen Hükümet’e müracaat ederek hem maaşlarını almaya devam ediyorlar hem de yeni memuriyete tayin istiyorlardı. Örneğin Kuvâ-yı Milliye’nin tazyiki sonucunda Dersaadet’e iltica etmiş

⁹⁶⁹ M. T. Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, II, s.331.

olan Banas Nahiyesi Müdürü Halil Vamık Efendi; Dâhiliye Nezâreti'ne müracaat ederek kendisine maddi yardımda bulunulmasını ve yeni bir memuriyete tayin edilmesini istemişti. Ancak verilen cevapta maaş haricinde herhangi bir yardım yapılmasının mümkün olmadığı belirtilerek yeni bir memuriyete tayini hususunda Maliye Nezâreti'ne gereken tebliğin yapıldığı belirtilmişti⁹⁷⁰. Anadolu'dan gelen mülkî ve askerî görevliler ile sivil halk İstanbul'a geldikleri zaman kendilerinin mağdur olduklarını iddia ederek maddi yardım talebinde bulunuyorlardı. Polis Müdüriyeti tarafından yapılan tahkikat sonucunda müracaat sahibinin iddiaları doğru çıkarsa gerekli yardımlar yapılıyordu⁹⁷¹.

Anadolu'dan kaçmak zorunda kalan memurların bu tür müracaatları çoğalınca yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyuldu. Yukarıda zikredilen, Sevr Antlaşması gereğince terk olunacak bölgelerden gelecek olan memurların durumlarını belirleyen kararnamenin 8. ve 9. maddeleri, bir şekilde atandığı memuriyetten ayrılmak zorunda kalan veya memuriyetine başlayamayan memurlarla ilgiliydi. Bu iki madde şöyleydi;

Madde 8- Herhangi sebeple olursa olsun tayin edildiği memûriyete azimet ve işe mübâşeret edemeyen veyahut mahall-i memûriyetinden avdete mecbur olan bilumûm memûrlara mukarrerât-ı muhassesesine veya atık Harcırah Kararnâmesi'ne tevfiikan verilmekte olan maaşât kat' edilmiştir. Bu kabil memûrine Mazûliyet Kanunu ahkâmı tatbîk olunacaktır.

Madde 9- Badema Vilâyet Memûrîni'nin maaşâtı İdâre-i Merkeziye memûrîni misillü işe mübâşeretleri tarihinden itibaren tediye edilecektir. Ancak bir memûr maaşlı mazûlînden ise mazûliyet maaşını usulen işe mübâşereti tarihine kadar kemakân ahz edecek ve maaşsız mazûlînden veya açıktan ise kendisine maaş namıyla işe mübâşeretine değin bir şey verilmeyecektir⁹⁷².

18 Şubat 1920 tarihli Kararname'ye göre taşrada herhangi bir memuriyete tayin edilenler memuriyete başlayamaları bile yapılan tahkikat sonucunda şayet azledilmelerini gerektirecek bir durum yoksa tam maaş almaya devam ediyorlardı. Hâlbuki yeni kararnameye göre bir memurun memuriyet maaşını tam alabilmesi için

⁹⁷⁰ BOA. DH. KMS. D. No:59-2, V. No:3.

⁹⁷¹ BOA. DH. KMS. D. No:59-2, V. No:13.

⁹⁷² BOA. HR. HMS. İSO. D. No:224, G. No:20; Alemdâr, 2 Ağustos 1336/1920, No:585-2885; Düstûr, II/12, s.176-178.

görevine başlamış olması gerekiyordu. Görevine başlayamayan memurlara ise ancak mazûliyet maaşı verilebilirdi. Başka ad altında herhangi bir ödeme yapılması da mümkün değildi. Bu kararname ile birlikte aslında İstanbul Hükümeti Anadolu hareketi tarafından azledilen memurların azillerini kabul etmiş oluyordu.

Anadolu'dan gelerek Divan-ı Harpler veya Polis Müdüriyeti yoluyla Hükümet'e müracaat edenler çoğalınca, Hükümet yeni bir karar almıştı. Buna göre "*Kuvâ-yı Bağıye'nin taht-ı işgalinde bulunan mahallerden*" Dersaadet'e gelecek olan memurların bağlı buldukları dairelere müracaat etmeleri yeterli olacaktı⁹⁷³. Yaşanan bu karışıklıklar Damat Ferit Paşa'nın istifa etmesiyle kurulan Tevfik Paşa Hükümetleri döneminde de devam edecektir.

7) Tevfik Paşa'nın Son Hükümetleri Döneminde Mülkî Bürokrasinin Durumu (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)

a- Hükümetin Kuruluşu ve Ankara Hükümeti İle İlişkileri

Salih Paşa Hükümeti'nin istifasından sonra kurulan Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin en önemli amacı, İtilaf Devletleri'nin desteği ile bir şekilde Anadolu hareketini ortadan kaldırarak İtilaf Devletleri'nin istediği şekilde Sevr Antlaşması'nı imzalamaktı. 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması imzalanmasına rağmen, Anadolu hareketinin ortadan kaldırılmasına yönelik askerî ve idarî tedbirlerin hiçbirisi başarılı olamamıştı. Üstelik bu faaliyetler Anadolu'nun tam anlamıyla İstanbul'dan kopmasına ve Ankara'da BMM açılarak yeni bir Hükümet kurulmasına neden olmuştu. Ayrıca Sevr Antlaşması'nın geçerlilik kazanabilmesi için taraf devletlerin parlamentoları tarafından onaylanması gerekiyordu. Yani İtilaf Devletleri antlaşmayı bir taraftan kendi parlamentolarına, bir taraftan da Osmanlı Parlamentosu'na onaylatmaları gerekiyordu. Hâlbuki Osmanlı Parlamentosu 11 Nisan 1920'de feshedilmişti. Ankara'da açılan BMM'nin de bu antlaşmayı onaylaması düşünülemezdi. İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri'ne göre tek çare, BMM Hükümeti'nin ikna edilmesiydi. Bunu gerçekleştirmek için İstanbul'dan Anadolu'ya bir heyet gönderilmesini önerdiler. İtilaf Devletleri'nin bu önerileri Meclis-i Vükelâ'da tartışıldığı zaman Nâzırların çoğu kabul etmesine rağmen özellikle Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ve Ticaret ve Ziraat Nâzırı

⁹⁷³ **Alemdâr**, 2 Teşrîn-i Evvel 1226/2 Ekim 1920, No:697-2997.

Cemal Bey karşı çıkmışlardı. Sadrazam Damat Ferit Paşa da bu fikre sıcak bakmadığı gibi Anadolu üzerine tekrar askerî kuvvet gönderilmesi taraftarıydı. Damat Ferit'le bu işin gerçekleşmeyeceğini düşünen İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri'nden oluşan bir heyet; 17 Ekim 1920 tarihinde Padişah'ı ziyaret ederek Anadolu ile anlaşabilecek bir hükümetin kurulmasını istediler. Aynı gün Damat Fert Paşa da istifa etti⁹⁷⁴.

İtilaf Devletleri'nin baskısı ile damadından vazgeçmek zorunda kalan Padişah için ikinci alternatifini olarak dünürü Tevfik Paşa kalmıştı. Ve 21 Ekim 1920'de hükümeti kurma görevi Padişah tarafından Tevfik Paşa'ya verildi. Tevfik Paşa da aynı gün hükümetine girecek nâzırları belirleyerek göreve başladı⁹⁷⁵.

21 Ekim'de kurulan Hükümet'in programı 28 Ekim'de yayınlandı. Hükümet'in programında öncelikle Osmanlı Devleti'nin ağır şartları olan bir sulh ile karşı karşıya kaldığı, bu nedenle sulhun kabul edilebilir bir şekilde tashih edilmesi konusunda İtilaf Devletleri'nin desteğinin beklendiği belirtiliyordu. Ardından ülkedeki ikilikten bahsedilerek *“bünye-i vatanda hâdis olan ve mevcudiyet-i devleti gayr-i muayyen avakıba doğru sürükliyen ikiliği vakar-ı devlet-ü millet ile mütenasip surette bertaraf ederek mevcudiyet-i milliyemizi siyanet ve temin etmek, Hey'etimizin ilk vazifesi olacaktır”* deniliyordu⁹⁷⁶. Yani hükümetin amacı, Anadolu ile uzlaştıktan sonra devletin çıkarları doğrultusunda bir sulh yapmak ve daha sonra Osmanlı Hanedanı etrafında düzenli bir idare kurmaktı. Bu konuda ilk adım olarak Kuvâ-yı Milliye'ye yardım etmelerinden dolayı kürek mahkûmiyeti, sürgün gibi çeşitli cezalara çarptırılmış olan mahkûmların affedilmelerine karar verilmişti⁹⁷⁷.

Bu arada 25 Ekim 1920 tarihinde İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri İstanbul Hükümeti'ne ortak bir nota vererek Sevr Antlaşması'nın derhal tasdik edilmesini istediler. Ancak Hükümet aynı gün sulhun onaylanabilmesi için hükümet ve milletin el

⁹⁷⁴ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, III, İstanbul, 1991, s.182-185.

⁹⁷⁵ Tevfik Paşa Kabinesi şu kişilerden oluşuyordu: Sadrazam: Tevfik Paşa; Şeyhülislam: Mehmet Nuri Efendi; Dâhiliye Nâzırı: Ahmet İzzet Paşa; Bahriye Nâzırı: Salih Paşa; Harbiye Nâzırı: Ziya Paşa; Hariciye Nâzırı: Safa Bey; Adliye Nâzırı: Hüseyin Kazım Bey (Vekâleten); Şûra-yı Devlet Riyaseti: Mustafa Arif Bey; Maliye Nâzırı: Raşit Bey; Maarif Nâzırı: Reşit Paşa; Nafia Nâzırı: Abdullah Bey; Ticaret ve Ziraat Nâzırı: Hüseyin Kâzım Bey; Evkaf-ı Hümayun Nâzırı: Şeyhülislam Mehmet Nuri Efendi (Vekâleten). (M. T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, II, s.416-417; T. M. Gözetepe, **Vahideddin Mütareke Gayyasında**, s.375).

⁹⁷⁶ M. T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, II, s.417.

⁹⁷⁷ Metin Ayışığı, “Son Osmanlı Hükûmeti İle Ankara Hükûmeti Arasındaki Münasebetler (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)”, **Toplumsal Tarih**, I/6, Haziran, 1994, s.12.

ele vererek çalışması, bu çalışmaların sonuca ulaşmasından sonra da Meclis-i Mebûsân'ın yeniden toplanması gerektiği belirtilmişti. Ayrıca 25 Ekim tarihli notaya verilen 5 Kasım 1920 tarihli notada da sulhun tasdikinin ancak Ankara ile temastan sonra mümkün olacağı belirtilerek, bunun içinde en az bir aylık bir mühlet talep edilmişti⁹⁷⁸.

İstanbul Hükümeti'nin Ankara Hükümeti ile bu yakınlaşma istekleri sonuçsuz kalmamış ve yapılan girişimler sonucunda Dahiliye Nâzırı Ahmet İzzet Paşa, Bahriye Nâzırı Salih Paşa, Ticaret ve Ziraat Nâzırı Hüseyin Kazım Bey, sefirlerden Cevat Bey, Bâb-ı Âlî Hukuk Müşaviri Münir Bey ve Hoca Fatin Efendi'den oluşan İstanbul Heyeti ile Mustafa Kemal Paşa görüşmeler yapmak üzere 5 Aralık 1920 tarihinden itibaren Bilecik'te bir araya gelmişlerdi⁹⁷⁹. Bu heyetle başlayan Ankara-İstanbul ilişkileri tam anlamıyla bir mutabakatla sonuçlanmasa da en azından artık Damat Ferit dönemlerinde yaşanan çatışmalar yaşanmayacaktır. Bu dönemle birlikte İstanbul Hükümeti'nin iktidar alanı da İtilaf Devletleri işgali altındaki İstanbul'la münhasır kalacaktır. Tevfik Paşa Hükümeti'nin kurulduğu günden itibaren Anadolu ile anlaşma zemini bulma çabaları bürokrasiye bakış açısında da görülecektir. Çoğunlukla Damat Ferit Hükümetleri döneminin aşırı uygulamalarının düzeltilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

b- Damat Ferit Döneminin Bazı Uygulamalarının Düzeltilmesi

Tevfik Paşa Hükümeti göreve başladığı zaman, Anadolu ile uyuşmak politikasına uygun olarak, Damat Ferit Hükümetleri döneminde Anadolu hareketini engellemek için yapılan birçok uygulamayı sona erdirmek yoluna gitmişti. Bu konuda önemli bir adım olarak 30 Ekim 1920 tarihli Kararname ile Dersaadet Birinci Divan-ı Harb-i Örfîsi'nin 23 Nisan 1920 tarihinden sonra vermiş olduğu kararların mahkûm olanlar tarafından on beş gün içerisinde müracaat edildiği takdirde temyiz edilebileceği kararlaştırılmıştı⁹⁸⁰. Hatırlanacağı üzere başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Millî Mücadele'nin önde gelen liderleri hakkında mayıs ayı içerisinde verilen idam kararları bu Divan-ı Harp tarafından verilmişti.

⁹⁷⁸ M. Ayışığı, "Son Osmanlı Hükümeti", s.12.

⁹⁷⁹ M. T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, II, s.418-419.

⁹⁸⁰ **Düstûr**, II/12, s.332.

Yine Damat Ferit Hükümeti döneminde Anadolu'yu tekrar İstanbul Hükümeti'ne bağlamak için kurulmuş olan ancak başarılı olamadığı için atıl vaziyette kalan Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i Umûmiliği 3 Kasım 1920 tarihli Kararname ile ortadan kaldırılmıştı⁹⁸¹.

15 Haziran 1920 tarihinde, Damat Ferit Hükümeti radikal bir adım atarak, tutuklanarak Malta'ya gönderilen kişilerden emeklilik, mazûliyet veya başka ad altında devletten maaş alanların maaşlarını kat' etmişti. Maaşı kesilenlerin ailelerinden muhtaç durumda olanlar varsa onlara “*Muhtâcîn Nizamnamesine*” göre “*Muhtâcîn tertibinden*” maaş bağlanacaktı⁹⁸². Tevfik Paşa Hükümeti, bu konuda da Damat Ferit Hükümeti'ni düzeltme ihtiyacı duyarak 15 Haziran 1920 tarihli Malta'da Mevkûf Bulunanların Maaşları'nın Kesildiğine Dair Kararını, 28 Nisan 1921 tarihli bir Kararname ile ilga etti⁹⁸³. Ayrıca 8 Ocak 1922 tarihli yeni bir Kararname ile 15 Haziran 1920'den 28 Nisan 1921 tarihine kadar olan dönemde kesilen maaşların ödenmesi kararlaştırıldı. Fakat bu dönem içerisinde maaş sahiplerinin ailelerine ödenen yardımlar geri alınacaktı⁹⁸⁴.

Anadolu ile İstanbul arasında 1919 yılı yaz aylarında geçen mülkî bürokrasi üzerindeki iktidar mücadelesi sırasında İstanbul taraftarı bürokratlardan olan Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey, Kuvâ-yı Milliyeciler tarafından öldürülmüştü. Damat Ferit Hükümeti de 6 Mayıs 1920 tarihli Kararname ile Hilmi Bey'in oğluna ve eşine “*hidemât-ı vataniye*” tertibinden maaş bağlamıştı⁹⁸⁵. 22 Nisan 1922'de çıkarılan bir Kararname ile Damat Ferit Hükümeti tarafından siyasi mağdûr olarak değerlendirilenlerle birlikte Mutasarrıf Hilmi Bey'in ailesine verilen maaş da kesilmiştir⁹⁸⁶.

c- Memâlik-i Meşgûle Memurları ile İlgili Bazı Uygulamalar

Tevfik Paşa Hükümeti'nin ilgilenmek zorunda kaldığı meselelerden birisi de memâlik-i meşgûle memurlarının durumu idi. Sevr Antlaşması'na göre Aydın Vilayeti'nin Yunan işgali altında kalacak bölümünde istihdam edilmiş olan Osmanlı

⁹⁸¹ **Düstûr**, II/12, s.336.

⁹⁸² **Düstûr**, II/12, s.98-99.

⁹⁸³ **BOA. MV. D. No:255, G. No:56-2; Düstûr**, II/12, s.421-422.

⁹⁸⁴ **BOA. MV. D. No:255, G. No:57; Düstûr**, II/12, s.547-548.

⁹⁸⁵ **Düstûr**, II/12, s.73.

⁹⁸⁶ **Düstûr**, II/12, s.583-584.

memurlarının azil ve tayininde, Osmanlı Mahkemeleri'ni ilga ederek yerine Yunan mahkemeleri kurmak ve işgal süresince Osmanlı kanunlarının geçerli olup olmayacağı konularında Yunanistan'ın yetkisi tartışma konusu olmuştu. Konu, Bâb-ı Âlî Hukuk Müşavirliği'ne havale edilmişti. Hukuk Müşavirliği, 6 Kasım 1920 tarihli değerlendirmesinde; öncelikle Sevr Antlaşması'nın, taraf devletler parlamentolarında henüz onaylanmadığı için geçerli olmadığını belirtiyordu. Bu nedenle anlaşma onaylayıncaya kadar, Yunanistan'ın İzmir ve çevresindeki hakları devletlerarası hukuka göre işgal ordularının haiz oldukları hukuk ve salahiyyetten ibaretti. İzmir, silahla değil Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine istinaden işgal edildiği için mahalli devletin rızasıyla işgal edilen topraklar hukuku uygulanmalıdır. Bu hukuka göre de işgal devleti, emniyet ve asayişî korumak için bölgede bulundurduğu askerî gücünü mahallî mahkeme ve kanunlardan hariç tutar ve işgal ordusuna karşı işlenen suçlar işgal kuvvetleri mahkemelerinde görüşülür. Ancak diğer davalarda yerel mahkemeler yetkilidir. Bu nedenle işgal kuvvetleri, Osmanlı Devleti'nin kendi hukukuna, mahkemelerine ve memurlarına karışmaya yetkili değildir. Dolayısıyla Osmanlı memurlarının azil ve tayin işlemleri konusunda da herhangi bir yaptırım hakkı yoktur⁹⁸⁷.

Osmanlı Hükümeti'nin bu tür çalışmalarına ve hiçbir şekilde İzmir bölgesinden vazgeçmeye niyeti olmadığını ortaya koymasına rağmen, Kasım 1920'den itibaren İzmir ve çevresinde görev yapan Osmanlı memurlarının maaşları kesilmişti. Hâlbuki bu memurların maaşları işgal tarihinden beri bölgenin kendi gelirleri ile ödeniyordu. Henüz onaylanmamış barış anlaşmasında bile maaşların kesilmesine dair bir açıklık yokken böyle bir yola gidilmesi bölgedeki Osmanlı memurlarının mağduriyetlerine sebep olmuştu. Gelen şikâyetler üzerine Meclis-i Vükelâ, böyle bir müdahalenin kabul edilemeyeceğini belirterek bölgede görev yapan memurların maaşlarının eskisi gibi yerel gelirlerden ödenmesini kararlaştırmıştı. Bu konuda da Hariciye Nezâreti'ne emir verilerek işgal kuvvetleri nezdinde gerekli siyasi teşebbüslerin yapılması istenmişti⁹⁸⁸.

Bu dönemde mülkî bürokrasi hakkındaki önemli bir sorun da, birçok memurun İstanbul'dan izin almak suretiyle Anadolu'ya geçerek orada bir vazifeye tayin

⁹⁸⁷ BOA. HR. HMŞ. İŞO., D. No:130, G. No:21.

⁹⁸⁸ BOA. HR. HMŞ. İŞO., D. No:136, G. No:10.

edilmeleri idi. Bu şekilde izin alarak Anadolu'da görev kabul eden birçok memur, hem İstanbul'dan mezuniyet maaşı, hem de Anadolu Hükümeti'nden yaptıkları vazife karşılığında maaş alıyorlardı. Zaten ekonomik sıkıntı içerisinde bulunan Maliye Nezâreti, 22 Ağustos 1921 tarihinde bir tezkere ile Dâhiliye Nezâreti'ne müracaat ederek, vazife başında bulunan memurlara bile maaşlarının zor ödendiği böyle bir dönemde vazife başında bulunmayan memurların buldukları yerleri resmi belgelerle ispat etmedikleri sürece maaşlarının kesilmesini istemişti. Bu karar hilafına hareket edenlerin de ait oldukları dairelerin mesul tutulacaklarının bütün dairelere tebliğ edilmesini temenni etmişti. Maliye Nezâreti'nin bu tezkeresini 24 Ağustos'ta Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi'ne havale eden Dâhiliye Nezâreti, gerekli tetkikatın yapılarak buna göre muamele edilmesini emretmiştir⁹⁸⁹.

d- Mülkî Bürokraside Tasfiye Çalışmaları ve Tensîkat Meselesi

Tevfik Paşa Hükümeti'nin uygulamaları yukarıda zikredildiği üzere kendisinden önceki Damat Ferit dönemlerinin tam tersi istikametteydi. Tarık Mümtaz Göztepe'nin deyiimiyle, Tevfik Paşa'nın Sadareti'ne ait Hatt-ı Hümayûn Bâb-ı Âlî'de okunur okunmaz tıpkı bir inkılâp olmuş gibi bir icraat devri başlamış ve mühim mevkilerden orta halli memuriyetlere kadar tasfiye başlatılmıştı. Aziller ve tayinler birbirini takip ediyordu⁹⁹⁰. Göztepe'nin topyekûn bir tasfiyeye başlandığına dair iddiasının aksine dönemin Dâhiliye Nâzırı olan Ahmet İzzet Paşa, tasfiyelerin sınırlı olduğunu, özellikle Damat Ferit'in kendisine bağlı kişileri yerleştirdiği kurumların temizlendiğini iddia etmektedir. Bu sözden olmak üzere Damat Ferit döneminin kötü şöhret sahibi görevlilerinden Merkez Kumandanı Emin Paşa azledilerek yerine Ahmet İzzet Paşa'nın kardeşi Süvari Miralay Esat Bey tayin edilmişti⁹⁹¹. Ancak Hükümet'in bu tür faaliyetleri çoğu zaman İtilaf Devletleri'nin itirazıyla karşılaşılıyordu. Dâhiliye Nâzırı'nın emrine rağmen, İstanbul Polis Müdür-i Umûmisi Tahsin Bey, İtilaf Devletleri Mümessilleri'nin karşı çıkması nedeniyle azledilememiştir⁹⁹².

⁹⁸⁹ BOA. DH. EUM. MH. D. No:220, V. No:46.

⁹⁹⁰ T. M. Göztepe, *Vahideddin Mütareke Gayyasında*, s.379.

⁹⁹¹ A. İ. Paşa, *Feryadım*, II, s.91-92.

⁹⁹² T. M. Göztepe, *Vahideddin Mütareke Gayyasında*, s.379.

Bu kısmî devr-i sâbık tasfiyelerinden daha önemli bir mesele vardı. Tevfik Paşa, İtilaf Devletleri temsilcilerinden maddi yardım sözü alarak hükümet kurmuştu. Fakat temsilciler, muhtemelen hükümetin Anadolu ile kurduğu ilişkiler nedeniyle, hükümet kurulduktan sonra bu sözlerinde durmadılar. Bunun üzerine Hükümet, büyük bir mali sıkıntı yaşamaya başladı. Görevi başındaki memurlarla birlikte işgal bölgelerinden gelmiş ve açığıtaki memurların durumu da büyük bir sorundu. Aynı zamanda, Damat Ferit Hükümetleri zamanında Anadolu hareketini bastırmak üzere toplanan ve girişimleri başarısız olduktan sonra İstanbul'a döndüklerinde bir takım dairelere yerleştirilen kişiler, devlette devamlılığın esas olduğu iddiasıyla Dâhiliye Nezâreti'ne müracaat ederek geçimlerinin sağlanmasını istiyorlardı⁹⁹³. Hâlbuki 6 Ekim 1920 tarihinden itibaren Osmanlı Maliyesi Duyûn-ı Umûmiye'nin kontrolü altına girmişti. Bu nedenle maliyeye dair yapılacak icraat ve alınacak önlemlerin Duyûn-ı Umûmiye kontrolü altında olması gerekiyordu⁹⁹⁴.

Hükümet'in, maliyenin içinde bulunduğu sıkıntılı durumu aşması için tasarruf tedbirleri alması gerekiyordu. Mütareke'nin ilk dönemlerinde yandaş memur tayinlerinin artık terk edildiği anlaşılmaktadır. Öyle ki Maliye Nezareti dairelere bir tebliğ göndererek boşalan memuriyetlere kesinlikle yenilerinin atanmamasını ve bu dairelerde mevcut memurlarla işlerin yürütülmesini istemişti⁹⁹⁵. Tasarruf denince, Meşrutiyet devrinden beri ilk akla gelen önlem olarak, "*memur tensîkatı meselesi*" gündeme geliyordu. Önceki tensîkat çalışmalarına yakından şahit olmuş olan memurlar bu konunun gündeme gelmesiyle doğal olarak büyük tedirginlik yaşamaya başladılar. Basına da yansıyan bu tartışmalarda, II. Meşrutiyet'in ilanı'ndan sonra İttihatçıların gerçekleştirdikleri tensîkat ve tasfiye çalışmalarının ülkeyi ne kadar zarar uğrattığından ve memurları içine düşürdüğü durumdan bahsediliyordu. Alemdar gazetesinin 4 Haziran 1921 tarihli sayısında "*Tensîkat Meselesi Hakkında*" başlığı ile yazdığı makalesiyle bu tartışmalara katılan Mahir Said; İttihatçıların, yaptıkları tensîkatı tamamen İTC'yi güçlendirmek ve memuriyetleri kendi adamlarına vermek adına yaptıklarını iddia ediyordu. Mahir Said'e göre Hükümet'in güçlü ve muktedir olması için memurların kendilerini güvende hissetmeleri gerekiyordu. Bunun gerçekleşmesi

⁹⁹³ A. İ. Paşa, **Feryadım**, II, s.94-95.

⁹⁹⁴ M. T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, II, s.458.

⁹⁹⁵ **Alemdâr**, 28 Kânûn-i Sâni 1337/28 Ocak 1921, No:760-3060.

için de ülkenin yeni bir tensîkattan ziyade iyi hazırlanmış bir “*Memurîn Kanunu*”na ihtiyacı vardır⁹⁹⁶.

Kamuoyundaki itirazlara ve endişeye rağmen Hükümet’in isteği ile Şûra-yı Devlet Tanzimat Dairesi 5 maddelik bir “*Tensîkat Kanunu Layihası*” hazırlayarak Hükümet’e sunmuştu. Hazırlanan Layiha şöyleydi:

“1- *Gerek bilfiil hizmette bulunacak olan bilumûm eshâb-ı maaşın tahsisât-ı fevkalâdelerinde yüzde yirmi tenzilat icrası.*

2- *Memûrîn ve müstahdemînden arzu edenlere 18 ay mezuniyet itası ve bu gibilere maaş tam ve muhassesât-ı fevkaladelerinin nisfinin itası.*

3- *İnhilâl eden memuriyetlere âdem-i lüzûmu halinde kimse alınmayarak maaş inha edilecek, şayet lüzum hâsıl olursa mezun memûrlar arasından intihâb olunacak.*

4- *Bilumûm mensûbîn-i askeriye, mütekâidîn ve rical tekâüde irca’ olunacak.*

5- *Mezun memûrlar devâir-i resmîyenin müteahhidliğini ifa edemeyecekler, yalnız şirketler vesair müessesât-ı husûsiye ile teşrik-i mesai edebileceklerdir*”⁹⁹⁷.

Bütün bu önlemlere rağmen, gereken tasarruf yapılamamıştı. Bunun üzerine Hükümet yeni bir tedbir olmak üzere 27 Şubat 1922 tarihli Bütçe Kararnamesi’nin 6. maddesinde “*bilumûm merkezî dairelerde müstahdem memûrîn-i muvazzafaya ve muallimlere, kendi arzu ve talepleri üzerine ve dairelerinin en büyük amirinin muvafakatiyle, altı aydan iki seneye kadar mezûniyet ita edilebileceğini*” belirtmişti. Ancak bu yolla memuriyetlerini kaybedebileceklerini düşündükleri için memurlardan sadece 53 kişi mezuniyet için başvurmuştu⁹⁹⁸. İsteğe göre mezuniyete sevk etme kararından istenen sonuç çıkmayınca ülkenin normal şartlara dönmesine kadar, memur sayısının merkezin zaruri ihtiyaçları için icap eden miktara indirilmesi gündeme geldi. Buna göre hakk-ı müktesepi saklı kalmak ve fevkalade tahsisatlarının sadece yarısını almak şartıyla fazla memurlar mecburi izine tabi tutulacaktı. Bu konuda Maliye Nezâreti’nin hazırladığı taslak şöyleydi.

“1- *Esasen hizmetlerinden sarf-ı nazar edilmesi kabil olanlar,*

2- *Taşra muhaberâtının kesilmiş bulunduğu müddet zarfında faaliyetlerine lüzum kalmayan daire ve kalemlere mensûb olanlar,*

⁹⁹⁶ Mahir Said, Tensîkat Meselsi Hakkında”, **Alemdâr**, 4 Haziran 1337/1921, No:69.

⁹⁹⁷ **Alemdâr**, 21 Haziran 1337/1921, No:84.

⁹⁹⁸ M. T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, II, s.466.

3- *Faaliyette bulunmaları icâb eden şubelere mensûb olan, bununla beraber memuriyetlerinin nevi itibariyle ya esas itibariyle ya da taşra ile muhabere edilememesi yüzünden hizmete devamları zarurî olmayanlar*". Teklifin Meclis-i Vükelâ'da görüşülmesi sonucunda, konu hakkında tahkikat yapmak üzere 21 Mayıs 1922'de bir Vükelâ Encümeni kurulmasına karar verildi⁹⁹⁹.

Hükümetin aldığı bu kararlara ve tasarruf tedbirlerine rağmen hazinenin durumunu düzeltmek mümkün değildi. Duyûn-ı Umûmiye Kontrol Komisyonu'nun verdiği rapora göre Osmanlı Devleti'nin hazinesi Haziran 1922'de 780.000 Lira açık vermişti. Bunun üzerine İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri Hükümet'e bir nota vererek masrafların azaltılmasını ve bütçenin denkleştirilmesini istediler. Başta gelen önerileri de memur sayısının azaltılması idi. Bu konuda yapılması gerekenleri de 3 madde halinde 23 Haziran 1922'de Hükümet'e verdiler. İtilaf Devletleri'nin memur kadrolarının daraltılması konusundaki önerileri şöyleydi:

"1- Yaş haddine erişmiş veya tekâüde istihkak kesbedecek kadar hizmet etmiş olan bütün memûrları re'sen tekâüde sevk etmek,

2- Yukarıda yazılı zümreye dâhil bulunmakla beraber, idarî hizmetler için aded cihetinden fazla olan memûrları, ileride kullanabilmek üzere, mazûller sınıfına idhâl etmek,

*3- Hizmetlerinden yeterince istifade edilememekte olanları, icabında münasip bir tazminat vermek suretiyle açığa çıkarmak"*¹⁰⁰⁰.

Zaten Hükümet'in gündeminde olan bu konuda İtilaf Devletleri'nin de notası gelince çalışmalar hızlanmış ve 18 Temmuz 1922'de Mecburî Mezuniyet Kararnamesi yayınlanmıştı. 10 maddelik *"Muvazene-i Umumiye'ye Dahil Devair-i Resmîyede İhtiyaçtan Fazla Bulunan Memurîne Mezuniyet-i Mecbûre İtası ve Saire Hakkında Kararname"* şöyleydi:

"1- Muvâzene-i Umûmiyeye dahil bulunan mülkî ve ilmî devair-i resmîye memurîni ile müderrisîn ve muallimînden bilumum erkan, ümera ve zabitan-ı berrîye ve bahrîye ve mensubîn-i askeriyeden ihtiyacat-ı hazıraya göre fazla olanlar, nihayet sene-i haliye ikinci altı aylık muvazene kararnamesinin mevki-i meriyete vaz'ına değin

⁹⁹⁹ M. T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, II, s.466-467.

¹⁰⁰⁰ M. T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, II, s.468-470.

mecburi olarak mezuniyete sevk ve iki sene müddetle mezun addolunacaktır. Bu müddetin hitamında bila-davet vazife-i memuriyetlerine avdet ederler. Bu suretle mezun olanların yerlerine vekil tayin olunmaz.

2- Birinci madde mucibince mezun olan memurların maaşları tam ve tahsisat-ı fevkaladeleri nısıf olarak, daireleri bütçesinden tesviye olunur. Ancak bu suretle mecburî mezuniyete sevki icab eden bir sene veya daha az hizmetleri olanlara son tahakkuk eden bir aylık maaş ve muhassasatları miktarında tazminat verilerek, alakaları tamamen kat' olunur. Kezalik esna-yı mezuniyetlerinde, muvazene-i umumiye veya mülhak bütçelere dahil hidemattan birinde maaşlı memuriyete tayin edilen memurîn-i mezunenin dairelerle alakaları münkati' olur.

3- İşbu kararname mucibince mezun kılınan memurlar icra-yı sanat ü ticaret ve seyahatte serbesttirler. Şu kadar ki, muvazene-i umumiyeye dahil devair-i resmide, müteahhidlik ve mültezimlikte bulunamazlar. Aksi halde memuriyetle alakaları derhal kat' edilir.

4- İşbu Kararnamenin tatbikinden sonra devairde vuku bulacak münhallat, evvel-be-evvel mezun memurlar meyanından münhal memuriyet maaşına müsavi veya ondan fazla maaşı bulunan ve ehil ve müstahak görünenlere teklif edilip, kabulleri halinde, celb ü tayin olunurlar. Adem-i kabul sıfat-ı mezuniyete halel getirmez.

5- İşbu Kararname mucibince mezun memurların müddet-i mezuniyetleri tekaüd ve mazuliyet müddetlerine mahsub olunur.

6- Mezun memurlar müddet-i mezuniyetleri zarfında idareten azledilemezler.

7- Muvazene-i umumiyeye dahil devairde ücretle müstahdem olanlardan hizmetlerine lüzum olmayanlar, ihrac olunur. Bu gibilerden tekaüd ve mazuliyet gibi başka bir cihetten mahsusen maaşları olmayanlara ücretle müstahdem buldukları beher sene ve küsuruna mukabil bir ay hesabiyle ve azami on iki ayı tecavüz etmemek üzere, 1338 (1922) senesi Mart mahı zarfında aldıkları maa-tahsisat ücûrâtın nısfı her ay ikramiye olarak verilir.

8- İşbu kararnamenin hin-i neşrinde muvazene-i umumiyeye dahil memurîn-i ilmiye ve mülkiye ve adliye müstahdem ve mazullerinden, müddet-i hizmeti 20 yaşından itibaren 40 sene olan yahut sene-i şemsî hesabiyle 60 yaşını ikmal edenler, bir defaya mahsus olmak üzere, 45 sene hizmet veya 65 yaşını idrak etmiş olanlar misillü tekaüde

sevk olunurlar ve bunların beş senelik tekaüd aidatı en son almakta oldukları maâşât üzerinden bil-hesab, tahsis olunacak tekâüd maaşlarından her ay tevkif edilmek suretiyle istifa olunur. Hizmetine lüzum olanlar Meclis-i Vükelâ kararıyla işbu madde hükmünden istisna olunabileceği gibi müderrisîn ve muallimîn esasen müstesnadırlar.

9- İbu Kararname tarih-i neşrinden mer'idir.

10- İşbu Kararnamenin tatbik-i ahkâmına Hey'et-i Vükela memurdur”¹⁰⁰¹.

Bu Kararname'nin uygulanabilmesi için her dairede müsteşar başkanlığında bir komisyon kurularak çalışmaya başlamıştır¹⁰⁰². Sadaret, 27 Temmuz 1922'de merkezî dairelere tebliğ ettiği bir tamimde mezuniyet projesinin 1 Ağustos tarihinden itibaren tatbik edileceğini ve ilgili memurların bilgilendirilmesini istemişti. Bu çalışmalarla birlikte örneğin Sadaret dairesinde 22 memura izin verilirken dokuz memur da tekaüde sevk edilmiştir. Böylelikle memur miktarı 40-50'ye indirilmiştir¹⁰⁰³.

İstanbul Hükümeti'nin bütün bu çalışmaları yaptığı dönemde Anadolu'da TBMM Hükümeti orduları Büyük Taarruz hazırlıklarını yapıyorlardı. Hazırlıkların tamamlanması ile yeniden başlayan savaş sonucunda Türk orduları büyük bir zafer kazanarak İstanbul dahil bütün ülkeyi düşman işgalinden kurtarma başarısını göstermişler ve ülkenin tek hakimi olmuşlardı. Dolayısıyla İstanbul Hükümeti'nin bürokrasi konusunda yaptığı bütün çalışmalar artık kağıt üzerinde kalmaya mecburdu. Askerî ve mülkî bürokrasi hakkındaki son kararı TBMM Hükümeti verecekti. Zaten daha Millî Mücadele devam ettiği dönemlerde İstanbul'da bir takım söylentiler dolaşmaya başlamıştı. Bu söylentilere göre, zafer kazanıldıktan sonra İstanbul Anadolu'ya bağlı bir vilayet olacak ve yeni bir başkent seçilecekti. Ayrıca İstanbul'da bulunan devlet dairelerinde büyük tasfiyelerin yapılarak, İstanbul'da kalıp Milli Mücadele'ye katılmayanların işlerini kaybedecekleri iddia ediliyordu¹⁰⁰⁴.

Bu söylentiler kısa bir süre içerisinde büyük ölçüde gerçekleşecek ve TBMM Hükümeti, kendi kriterlerini belirleyerek buna göre Osmanlı'dan kalan askerî ve mülkî bürokrasiyi değerlendirmeye başlayacaktır.

¹⁰⁰¹ M. T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, II, s.472-473.

¹⁰⁰² A. İ. Paşa, **Feryadım**, II, s.177-178.

¹⁰⁰³ **Vakit**, 1 Ağustos 1338/1922, No:1666.

¹⁰⁰⁴ A. İ. Paşa, **Feryadım**, II, s.151.

C) MÜTAREKE DÖNEMİNDE İSTANBUL HÜKÜMETLERİ'NİN ASKERÎ BÜROKRASİDE İTC UYGULAMALARINDAN GERİ DÖNÜŞ ÇABALARI VE TASFİYE POLİTİKALARI

1) Mondros Mütarekesi'nden Sonra Ordunun Durumu ve Tasfiye Beklentileri

I. Dünya Savaşı'nın ve yenilginin tek sorumlusu olarak görülen İTC'ye karşı yukarıda bahsedilen sert önlemler alınırken, aynı önlemlerin orduya karşı da alınması beklenebilirdi. Çünkü İTC, yaklaşık on yıllık iktidarı döneminde en büyük desteği ordudan, özellikle ordudaki mektepli subaylardan görmüştü. Tahdid-i Sin, Tasfiye-i Rütüb Kanunları ve Enver Paşa'nın gerçekleştirdiği tasfiyelerle, ordu, büyük oranda mektepli subayların dolayısıyla İTC'nin kontrolü altına girmişti. Mütareke ile birlikte ülkede yeniden başlayan iktidar mücadelesinde güçlü bir alternatif olarak ortaya çıkan Padişah, ordudaki genç mektepli subay kadrosuna güvenemiyordu. Çünkü bu subayların çoğu İTC partizanı olmasalar bile ideolojik olarak İTC'ye yakındılar. Padişah'ın kurmayı tasarladığı mutlakıyetçi yönetimi gerçekleştirebilmek için bu subay engelini bir şekilde aşması gerekiyordu. Bunun için alınacak tedbirlerden ilki İttihatçıların yaptıklarını tersine çevirmektir ki, bu da tasfiyeye uğramış yaşlı kumandanlar ve alaylı subayların tekrar orduya döndürülmesiydi. Bu geriye dönüş, eski haksızlıkların tamiri şeklinde sunulacaktır¹⁰⁰⁵.

Mondros Mütarekesi'nde Osmanlı Orduları'nın Mütareke'den sonraki durumu şu şekilde kararlaştırılmıştı: “*Madde 5- Hududların muhafazası ve asayiş-i dahilin in idamesi için lüzum görülecek kuva-yı askeriyeden maadasının derhal terhisi. İşbu kuva-yı askeriyenin miktar ve vaziyeti İtilaf Hükûmâtı tarafından devlet-i aliye ile müzakere edildikten sonra takarrur ettirilecektir*”¹⁰⁰⁶. Bu maddeye göre ordunun terhis edilmesi muhakkaktı. İtilaf Devletleri, Türkiye'nin iç güvenliğini sağlamak için 50.000 civarında bir jandarma gücünün yeterli olacağına inanıyorlardı¹⁰⁰⁷. Böyle büyük bir terhis işlemi sırasında orduda görev yapan birçok subayın da tasfiye edilmesi kaçınılmazdı. Zaten Padişah, sadakatine inanabileceği bir orduyu oluşturuncaya kadar ordusuz kalmayı dahi

¹⁰⁰⁵ S. Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, I, s.219-220.

¹⁰⁰⁶ K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.43.

¹⁰⁰⁷ Z. Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordu*, s.27.

kendi politikasına uygun görüyordu. Bu nedenle en fazla önem verdiği noktalardan birisi, Mondros Mütarekesi'nin istisnasız bir şekilde tatbik edilmesiydi¹⁰⁰⁸.

Padişah'ın eski orduyu ihya etme politikasına uygun icraatlara hiç zaman kaybedilmeden başlanmıştı. Daha Mütareke imzalanmadan önce, İTC Hükümeti'nin yerine kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti döneminden itibaren İttihatçılar tarafından tasfiye edilmiş kumandanların tekrar vazifeye getirilmeye başlandığı görülmektedir. Örneğin İhtiyat Zabıt Mektebi Müdür-i Umûmisi Mütakaid Miraliva Ahmet Fevzi Paşa tekrar muvazzafa alınarak İstanbul Muhafızlığı'na tayin olunmuştu¹⁰⁰⁹. Yine Âti gazetesinin 20 Kasım'da verdiği bir habere göre; “*Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dairesi'nden mütekâid Miralay Ali Kemal Bey evvelce bir gûna esbâb-ı kanuniyeye müstenid olmaksızın siyaseten tekâüd edilmiş olmasına mebnî tekrar hizmet-i nizamiyeye nakledilmiştir*”¹⁰¹⁰. Ayrıca İstanbul Polis Müdürlüğü'ne de Emekli Miralay Halil Bey tayin olunmuştu¹⁰¹¹. Bu şekilde emeklilikten muvazzafa geçirilen subaylar genellikle İTC'ye karşı düşman olacakları düşüncesi ile İttihatçıların yargılanacakları Divan-ı Harplerde görevlendiriliyorlardı. Ayrıca savaş yıllarında Ahz-ı Asker Şubeleri gibi edilgin görevlerde istihdam edilmiş olan yüksek rütbeli subaylar yeni dönemde daha etkin görevlere tayin ediliyorlardı. Örneğin 28 Ocak 1919 tarihli Padişah İradesi ile 1. Kolordu Ahz-ı Asker Heyeti Reisi Miraliva Ali Hilmi Paşa, Ordu Dairesi Riyâseti'ne ve Eski Medine Muhafızı Miraliva Hasan Basri Paşa, Muamelat-ı Zâtiye Müdüriyeti'ne atandılar¹⁰¹².

I. Dünya Savaşı sırasında cephelerde görev yapmış bütün subayları İttihatçı olarak gören muhalifler¹⁰¹³, yeni dönemde bu İttihatçı subayların tasfiyeye tabi tutulmasını beklemeye başlamışlardı. Mütareke'nin imzalanması ile merkeze çağrılan kumandanların da böyle bir beklenti içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Mütareke'nin imzalandığı sırada 1. Kafkas Kolordusu Kumandanı olan Kazım Karabekir Paşa; Kolordusunun feshedilmesi üzerine İstanbul'a geldiği zaman Miralay İsmet Bey ile yaptığı görüşmede, İsmet Bey'in, askerlikten istifa etmek teklifine karşı çıkarak

¹⁰⁰⁸ Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, **Ordu ve Politika**, İstanbul, 1967, s.228.

¹⁰⁰⁹ **Âti**, 24 Teşrin-i Evvel 1334/24 Ekim 1918, No:287.

¹⁰¹⁰ **Âti**, 20 Teşrin-i Sâni 1334/20 Kasım 1918, No:312.

¹⁰¹¹ **Âti**, 5 Kânûn-i Evvel 1334/5 Aralık 1918, No:327.

¹⁰¹² S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, I, s.223.

¹⁰¹³ T. M. Göztepe, **Vahideddin Mütareke Gayyasında**, s.77.

mücadele etme fikrini ileri sürmüştü. Bunun üzerine İsmet Bey Kazım Karabekir Paşa'ya; “*Tasfiye yapacaklar, tasfiye! Anlıyor musun? Bugün harpte kazandığın paşalığı alacaklar; bir, belki de iki rütbe kaybedeceksin. Artık bize her şey düşman*”¹⁰¹⁴ demişti. İsmet Bey'in ifadeleri aslında dönemin genel politika ortamının ve subayların yaşadıkları tedirginliğin açığa vurulmuş hali gibiydi. Çünkü kısa bir süre içerisinde kamuoyunda I. Dünya Savaşı sırasında ordu içerisindeki subayların terfi meselesi eleştirilmeye başlanmıştı. 1 Aralık 1918 tarihli Âti gazetesinde Suphi Nuri (İleri) Bey “*Kabil-i İzâle İletler*” başlıklı makalesinde; harp yılları içerisinde subayların terfi meselesini ele alarak bunların derhal düzeltilmesi gerektiği üzerinde duruyordu. Yazara göre, cephelerde düşmanla çarpışanlar terfi konusunda mağdur edilirken iktidara yakın olan subaylar haksız bir şekilde terfi ettirilmişlerdi. Ancak yazar, Harbiye Nezareti'nin tek başına bu konunun altından kalkamayacağını Âyân ve Mebûsan Meclisleri'nin meseleye el atması gerektiğini savunuyordu¹⁰¹⁵. Yine Suphi Nuri Bey, başka bir makalesinde, savaş yıllarında görev yapan subaylardan birçoğunun hiç rütbe alamadığını, ancak bazılarının üç dört rütbe birden yükseldiğini iddia ederek bu konunun bir an evvel çözülmesi gerektiğini belirtiyordu¹⁰¹⁶.

Bu tartışmaların devam ettiği dönemde Tevfik Paşa ilk hükümetini kurmuş ve yukarıda detaylarıyla bahsedildiği üzere nezâretlerde oluşturulan Tetkîk-i Seyyîât Komisyonları marifetiyle mülkî bürokraside tasfiyelere başlamıştı. Aynı şekilde 26 Kasım 1918'de Harbiye Nezâreti'ne bağlı “*Tedkîk-i Hesabât ve Seyyîât Komisyonu*” kurulmuştu. Harbiye Nezâreti Müsteşarları'ndan Mirliya Mustafa Hilmi Paşa'nın Riyâseti altında kurulan komisyonun görevi, seferberliğin ilanından beri Başkumandanlık Vekâleti ve Harbiye Nezâreti daire ve şubelerinde yapılmış olan sû-i istimalleri tetkik ederek müsebbiplerini ortaya çıkarmaktı¹⁰¹⁷. Komisyonunda Reis Mustafa Hilmi Paşa'dan başka Erkân-ı Harbiye Miralaylarından Hasan Tosun, Sabri ve Behçet Beylerle, Muhasebât Dairesi Şube Müdürleri'nden mütekait Refet ve Sabri, 4. Kolordu Dairesi'nden Mütekait Şükrü ve 1. Kolordu'dan Mümeyyiz Fethi ve 5. Kolordu Levâzım Reisi Kaymakam Osman Beyler bulunmaktaydı. Aynı dönemde Harbiye

¹⁰¹⁴ K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.46.

¹⁰¹⁵ Subhi Nuri, “Kabil-i İzale İletler”, *Âti*, 1 Kânûn-i Evvel 1334/1 Aralık 1918, No:323.

¹⁰¹⁶ Subhi Nuri, “Harbiye Nâzırımıza”, *Âti*, 4 Kânûn-i Evvel 1334/4 Aralık 1918, No:326.

¹⁰¹⁷ **BOA. DÜİT.**, D. No:175, G. No:114-1; **Vakit**, 16 Teşrîn-i Sâni 1334/16 Kasım 1918, No:383.

Nezâreti'nde Enver ve Cemal Paşaları muhakeme etmek için bir de Dîvân-ı Harp teşkil edilmişti (26 Kasım 1918)¹⁰¹⁸.

Harbiye Nezâreti'nde bu şekilde bir komisyonun kurulması kamuoyunda olumlu karşılanmakla beraber anlaşılın komisyonun üyeleri ile ilgili şüpheler vardı. Çünkü komisyonun kuruluşundan yaklaşık bir hafta sonra Suphi Nuri Bey, Âti gazetesine yazdığı yazıda; bu üyelerin, ne kadar güvenilir ve temiz olduklarını sorarak sicillerinin açıklanmasını istiyordu¹⁰¹⁹. Alemdâr gazetesi ise, 4 Ocak 1920'de Harbiye Tetkîk-i Hesabât ve Seyyiât Komisyonu üyelerinden bazılarının değiştirileceği haberini veriyordu¹⁰²⁰. Bu ilk dönemlerinde Harbiye Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu, mülkî idarede olduğu kadar etkin çalışmıyordu. Halbuki Suphi Nuri Bey'e göre savaşın kaybedilmesinden sorumlu olan kumandanlar, Balkan Savaşları'nda olduğu gibi Dîvân-ı Harpler'e verilmeliydi ve Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu da mülkiyede olduğu gibi daha ciddi çalışmalıydı. Ayrıca Suphi Nuri Bey, harp yılları içerisinde haksız yere dağıtılmış olan terfilerin de bir an önce ele alınmasını istiyordu¹⁰²¹.

İttihatçılara karşı oldukça sert davranılırken ve mülkî bürokraside hızlı bir tasfiye sürecine girilmişken orduda beklenen tasfiye politikasının sınırlı kalmasının bir takım sebepleri vardı. Bu tasfiyeler ilk zamanlarda daha çok bir politika değil de münferit olarak İttihatçıların emekli ettiği bazı subayların tekrar muvazzafa alınması şeklinde tezahür ediyordu. Sina Akşin'e göre o dönemde ordu subaylarının bir çeşit dokunulmazlıkları vardı. Gerçi bazı subaylar tutuklanıyordu; ama genellikle bunlar tanınmış İttihatçılar, hatta İttihatçı silahşorlar ya da İngilizlerin tutuklanmalarını istediği subaylardı. Genç harbiyeli subaylara karşı topyekûn bir tasfiye politikası tepkilere neden olabilirdi. Ayrıca Hükümet'in iyice bozulmuş olan asayiş düzenleme konusunda savaşta pişmiş bu subaylara ihtiyacı vardı. Barış antlaşması yapıldığı zaman ordu yeterince küçülecekti. Dolayısıyla ordu kadrosu ile orantılı olarak genç harbiyelilerin de ordudaki etkinliği azalacaktı. İşte o zaman Hükümet için orduda tasfiye yapmak da kolaylaşacaktı¹⁰²².

¹⁰¹⁸ **İkdam**, 1 Kânûn-i Evvel 1334/1 Aralık 1918, No:7832; M. T. Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, I, s.11.

¹⁰¹⁹ Subhi Nuri, "Harbiye Nâzırımıza", **Âti**, 4 Kânûn-i Evvel 1334/4 Aralık 1918, No:326.

¹⁰²⁰ **Alemdâr**, 4 Kânûn-i Sâni 1335/4 Ocak 1920, No:21-1331.

¹⁰²¹ Subhi Nuri, "Harbiye Nâzırımıza", **Âti**, 5 Kânûn-i Sâni 1334/5 Ocak 1919, No:357.

¹⁰²² S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, I, s.220-221.

2) Nigâhbân-ı Askerî Cemiyeti (Askerî Bekçi-Gözcü Cemiyeti) ve Rütbelerin Düzenlenmesi Meselesi

Padişah'ın desteği ile Hükümet'in eski orduyu ihya etme çabaları ve kamuoyunda askerî rütbelerin tashih edilmesine yönelik tartışmalar, ordu içerisinde de bu yönde bir akımın ve örgütün doğmasını beraberinde getirdi. Bu örgüt Askerî Nigâhbân Cemiyeti'dir. Cemiyet'in amacı, resmî olarak subayların ekonomik durumlarını kalkındırmak ve orduyu politikadan uzak tutmak olarak açıklanmıştı¹⁰²³. Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber siyaset sahnesine ilk çıkışı, 1-2 Ocak 1919 tarihinde Harbiye Nezâreti'ne sunduğu layihayla birlikte olmuştu. Cemiyet'in kurucu ve yöneticileri; Kiraz Hamdi Paşa, hırsızlıktan dolayı ordudan atılmış Erkân-ı Harp Miralay Refik Bey, Sabık Halaskâr Grubundan Binbaşı Kemal Bey¹⁰²⁴, Topçu Binbaşı Çopur İsmail Hakkı Efendi¹⁰²⁵, ordudan atılmış Erkân-ı Harp Binbaşılardan Nevres Bey, Tayyar Paşa, Kaymakam Fettah Bey, Yüzbaşı Celal Bey, Mustafa Natık Paşa, Tüfekçi Yakup Usta, Recep Paşa, Emekli Mirliva Suphi Paşa, Filibeli Tahsin Bey ve Köse Muhittin Bey'den oluşuyordu¹⁰²⁶.

Yukarıda belirtildiği üzere Cemiyet'in bilinen ilk faaliyeti 1-2 Ocak 1919 tarihinde Harbiye Nezâreti'ne sunduğu layihaydı. Dolayısıyla kuruluş tarihi bu layihadan önceye tekabül etmelidir. Aslında bu tarihten kısa bir süre önce Harbiye Nezâreti; askerlerin siyasetle meşgul olmalarının yasaklandığını, bu yasağa uymayan subayların "*nisbet-i askeriyelerinin kat*" edileceğini tebliğ etmişti¹⁰²⁷. Kesin bir kanaat sahibi olmak mümkün olmasa da bu kararın alınmasında Nigâhbân hareketinin faaliyetlerinin de etkisi olabilir.

Askerî Nigâhbân Cemiyeti'nin Harbiye Nezâreti'ne sunduğu Layiha, Sina Akşin'in deyimiyile alaylı olsun, mektepli olsun sınıf subaylarının kurmaylara karşı bir

¹⁰²³ T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, II, s.338.

¹⁰²⁴ Kemal Bey'in adı Nutuk'ta geçmesine rağmen, T. Z. Tunaya; kendi ifadelerine dayanarak Kemal Bey'in Nigâhbân Cemiyeti ile ilgisi olmadığını ileri sürmektedir. (T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, II, s.337).

¹⁰²⁵ T. M. Göztepe'ye göre Cemiyet'in asıl reisi bu kişidir. (T. M. Göztepe, **Vahideddin Mütareke Gayyasında**, s.125).

¹⁰²⁶ Nigâhbân Cemiyeti kurucu ve yöneticileri hakkında bkz: K. Atatürk, **Nutuk**, I, s.235; T. M. Göztepe, **Vahideddin Mütareke Gayyasında**, s.125-127; T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, II, s.337-338).

¹⁰²⁷ **Âti**, 18 Kânûn-i Evvel 1334/18 Aralık 1918, No:339.

şikâyetnamesiydi¹⁰²⁸. Bu layihada; Meşrutiyet'in başlarında Tasfiye-i Rütüb istemek için en ön saflarda bulunan Erkân-ı Harp Yüzbaşları'nın savaş yılları içerisinde aldıkları haksız rütbelerle Paşalığa ulaştıkları iddia edilerek, *“binlerce asırlardan beri beşeriyet, Fransa'da bir Napolyon'u meydana getirebildiği halde, Türkiye altı senede yüzlerce Napolyonlar! Ve hatta Napolyon'u gölgede bırakacak kadar zî-vakar ve azamet! (elleri rovelverli) Napolyon taslakları yetiştirdi”* deniliyordu¹⁰²⁹. Alaylı ve mektepli subaylar için ümitsiz bir hayat getiren bu dönem, Erkân-ı Harplerin yüksek makamlara çıkmalarının önünü açmıştı. İşte bu adaletsizliklerin ortadan kaldırılması için acil önlemler alınması gerekiyordu. Nigâhbân Cemiyeti'ne göre öncelikle bir *“Tesviye-i Rütüb Kanunu”* çıkarılmalıydı. Çıkarılması istenen Tesviye-i Rütüb Kanunu için bir de 14 maddelik layiha hazırlamışlardı. Layiha şöyleydi;

“Madde 1- Ahlaksızlık, irtikâb ve irtişâ müsâvimesinden dolayı nisbet-i askeriyeleri kat' veya tekâüd edilenler müstesna olmak üzere gerek tekâüd ve gerek istifa suretiyle ordudan çıkmış zabitanın olup ta tekrar istihdamı arzu edenlerin orduya alınması muktezidir.

Madde 2- Bilumûm kıdem zammiyâtı merfudur.

Madde 3- âbitlik, bilumum zâbitâna verilen bir sıfat-ı mergûbe olmağla zâbitân hukuku müsavidir.

Madde 4- Zâbitân kıdemleri Mülâzım-ı Sâni nasbları tarihinden muteberdir. Yalnız Alaylı bir zâbitin Mülâzım-ı Sâni nasbı tarihi esas olmak üzere mektepli Mülâzım-ı Sâniler 4, Mektepli Mülâzım-ı Evvel neşet edenler 6, Mümtaz Yüzbaşı neşet edenler (etibba da dahildir) 8, Erkân-ı Harb Yüzbaşısı neşet edenler 10 senelik kıdem farkı gibi bir hakk-ı imtiyaza malikdirler.

Madde 5- Dördüncü maddeye göre, esas tarih kıdeme nazaran bilumûm zabitanın kıdem sırasını gösterir cetvel tertip edilmiştir.

Madde 6- Her rütbe için asgari altı ay, azami üç sene müddet-i nizamiye konulmuş olup tesviyede esas olarak zabitan için üç, yüzbaşılık dört, ümera için beş, Erkân için altı sene müddet hesabıyla rütbeleri tesviye olunacaktır.

¹⁰²⁸ S. Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, I, s.223.

¹⁰²⁹ *Alemdâr*, 1 Kânûn-i Sâni 1335/1 Ocak 1919, No:18-1328.

Madde 7- Kıdemden d n olup altıncı maddeye göre bad-el tesviye m fevk rütbeye kalanların kıdemlileri, mad n rütbeye bulundukça terfileri gayr-i caizdir.

Madde 8- Kıdemine nisbeten haiz bulunması lazım gelen rütbeyi ihraz etmemiş olanlardan hakk-ı kanunisini istihsal edebilmeleri için asgari olan altı aylık müddet-i kanuniyesini bulunduğu rütbeden ikmal edenlerin tanzim edilecek programına nazaran imtihanları bil-icra isb t-ı ehliyet eylediği takdirde terfi cihetine gidilecek, edemeyenlerin ise kıdem-i asliyesinden  c sene tenzîl olunacaktır.

Madde 9- Kıdem zिया tına uğrayanların i de-i kıdemleri gayr-i câiz olup yeni kıdem esasına göre imtihana duhûl hakkını haiz ise altı ay sonra icra edilecek ikinci imtihana dahil olabilmeleri Şart olarak kabul edilecektir.

Madde 10- Tesviye-i R teb dolayısıyla rütbesi tenzîl edilenlerin bir hizmet-i fevkalâde ifasından dolayı kıdem zammı suretiyle tesr r ve terfileri cihetine gidilmiş ise tahkikat-ı (...) icrasıyla tahakkuk edecek hale göre beher sene kıdem zammına nazaran elli lira mükâfat-ı nakdiye itasıyla telafi-i m fat kabildir. (Terfi ile mükâfat hukuk-ı aheri gasbdır Hükümet'in ise böyle bir hakkı olamaz. M k fat-ı nakdiye ise millet ile hükümetin bileceği bir mesele olmakla askerliğe tesir etmez).

Madde 11- Kıdemli olup ta mağdûr kalmış olanların ilk terfileri bilâ imtihandır.

Madde 12- İŞbu Tesviye-i R teb Kanunu'nun ahkâmı bitamamiha tatbik edilmedikçe kudret-i tatbikiyesi izale edilemeyip ikmal-i tatbikine değin meri- l icra kalacaktır.

Madde 13- Hukuk-ı askeriyeenin emniyetbahŐ bir s rette muhafaza edilmiş olduğuna kanaat-ı um miyenin isticl bı için rütbe nazar-ı itibara alınmamak Şartıyla bilumûm zâbitânın kıdem sırasına göre tanzim edilecek defterinin neşri ve icra edilecek terfi ve tenzîl-i kıdeme nazaran husule gelecek yeni vaziyetin mütemadiyen tamimi ile her zabitin itimadının celbine sa'y edilecektir.

Madde 14- Kıdem defterine göre hukuku zayi' olmuş bulunanlar varsa iddia-yı hukuk edecek ve iddiası mesmu' tutulacaktır.

Nigâhbân ¹⁰³⁰

Nigâhbân-ı Askerî Cemiyeti'nin bu  ıkıŐı Harbiye Nâzır ı Cevat Paşa tarafından askerlerin siyasete müdahalesi olarak değerlendirildiği için hoş karŐılanmamıŐtı. Bunun

¹⁰³⁰ **Alemdâr**, 2 Kânûn-i S n  1335/2 Ocak 1919, No:19-1329.

üzerine Nigâhbâncılar, 7 Ocak 1919'da “*Harbiye Nâzırı Paşa Hazretleri'ne*” başlığıyla yeni bir bildiri yayınlamışlardı. Bu bildiri de kendilerinin sadece mağdur edilmiş olan subaylara yardım ve askerlik mesleğinin hak ettiği saygınlığı tekrar kazanmasını amaçladıklarını iddia ediyorlardı¹⁰³¹. Aynı gün Cemiyet'in programı da yayınlanmıştı. Bu programda da yukarıdaki ilkelerin benimsendiği belirtilerek cemiyet mensuplarının Padişah'a, memlekete ve dine bağlılıklarından bahsediliyordu¹⁰³².

Nigâhbân Cemiyeti'nin faaliyetlerinden rahatsız olan Cevat Paşa'nın, 12 Ocak 1919'da yaşanan hükümet değişikliği sırasında azledilerek yerine Enver Paşa'nın büyük tasfiyesi sırasında emekliye sevk edilen Ömer Yaver Paşa'nın tayin edilmesi, orduda tasfiye beklentilerinin de artmasına neden olmuştu. Alemdar Gazetesi'nin 17 Ocak'ta verdiği haberde; harp yılları içerisinde sırf Enver Paşa'ya yakınlıkları dolayısıyla hızla yükselmiş olan kimselerin rütbelerinin Harbiye Nezâreti tarafından kısa bir süre içerisinde düzenleneceği duyuruluyordu¹⁰³³. Yine 2 Şubat 1919 tarihli Alemdar gazetesinde yayınlanan yazarı belli olmayan “*Tasfiye-i Rütüb Meselesi*” adlı makalede de bu konu üzerinde duruluyordu. Yazara göre adil bir uygulama ile kıdem dışı kazanılmış olan rütbelerin iptal edilmesi gerekiyordu. Böyle bir uygulama yapıldığı takdirde kıdem dışı rütbesi olan subayların bunları “*kemal-i fahr ve sürûr ile millete iade*” edecekleri iddia ediliyordu¹⁰³⁴.

Ordu ile çoktan alakalarını kesmiş bir takım emekli paşalarla alaylı subaylardan meydana getirilen Nigâhbân-ı Askerî Cemiyeti; iddiaları ve faaliyetleri ile orduda geleceği olmayan, ya da istikballerini kaybetmiş bulunanlar için parlak bir ümit ve ekmek kapısı olmuştu. İlk zamanlarda Tevfik Paşa Hükümeti tarafından temkinli yaklaşılmasına rağmen onun yerine kurulan Damat Ferit Hükümeti zamanında daha el üstünde tutulmuşlardı. HİF'in muhafazakâr kanadıyla anlaşamayan Damat Ferit için Nigâhbâncılar, askerî bir destek olarak görünmüşlerdi. Bu yüzden, Hükümeti'ni kurduktan sonra bu gayr-i kanuni cemiyete, Harbiye Nezâreti Merkez Kumandanlığı'na ait ihtişamlı iki köşkten birini yazıhane olarak vermişti. Ayrıca Cemiyetin önde gelen simalarından olup emekliye ayrılmış Paşalar derhal muvazzafa nakledilerek önemli

¹⁰³¹ **Alemdâr**, 7 Kânûn-i Sâni 1335/7 Ocak 1919, No:24-1334.

¹⁰³² **Alemdâr**, 7 Kânûn-i Sâni 1335/7 Ocak 1919, No:24-1334.

¹⁰³³ **Alemdâr**, 17 Kânûn-i Sâni 1335/17 Ocak 1919, No:34-1344.

¹⁰³⁴ “*Tasfiye-i Rütüb Meselesi*”, **Alemdâr**, 2 Şubat 1335/1919, No:50-1360.

görevlere getirilmişlerdi. Bu sözden olmak üzere Mirliya Tayyar Paşa ile Recep Paşa Dîvân-ı Harp Azalıkları'na, Mustafa Nâtık Paşa ise İstanbul Muhafızlığı'na atanmıştı¹⁰³⁵.

5 Şubat 1919 tarihli bir Fransız raporunun, 1912'de kurulan Sait Paşa Hükümeti'nin devrilmesinde rolü olan Halaskâr Zabitân hareketini diriltmek istediklerini iddia ettiği¹⁰³⁶ Nigâhbân Cemiyeti'nin faaliyetleri, 1919'un yaz aylarında da, yani Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçerek millî mücadeleyi örgütlemeye çalıştığı dönemde de, devam etmişti. Nigâhbâncılar da diğer muhalif gruplar gibi Anadolu hareketini bir İttihatçılık davası olarak gördükleri için karşı çıkıyorlardı. Cemiyet'in 7 Temmuz 1919'da Alemdar gazetesinde "*Hukuk-ı Askerî Nigâhbân Cemiyeti Katib-i Mesulü M. Kemal*" imzasıyla yayınlanan beyannamesinde Kuvâ-yı Milliye birlikleri için şu ifadeler kullanılıyordu: "*Müdafaâ-i Milliye maksadıyla teşkil edilen çetelere ordu mensubîninin iltihak ettiği muhakkaktır. Müdafaâ-i Milliye milletin ruhundan doğar ve daima millet zulme maruz kalıp bunaldığı bir zamanda, değil düşmanlarına, müstevlilerine, öz cinsinden hâkimlerine karşı da bu vasıtayı kullanır. Hâl-i hazırda Müdafaâ-i Milliye'yi idare ve sevk edenler inhilal etmiş ordu mensubîninden olamaz. Harb-ı zâili idare eden kumanda heyet-i âliyesiyle heyet-i zâbitândan hiçbirinin bu çeteleri idare etmesi doğru değildir. Zira kumanda heyet-i âliyesi ordunun mağlubiyetinden henüz millete hesap vermemişlerdir. El-ân maznûn mevkiindedirler*". Böylesine şiddetli ifadelerle Millî Mücadele liderlerine yüklenen beyannamede, son olarak, galip devletlerin işgallerine karşı başlatılan silahlı hareket için henüz çok erken olduğu, bunun tıpkı I. Dünya Savaşı'na hazırlıksız ve zamansız girmeye benzediği ifade ediliyordu. Bu fikri desteklemek için de Osmanlı Devleti ile beraber mağlup olan devletlerin galip devletlere kayıtsız şartsız itaat etmeleri örnek gösteriliyordu¹⁰³⁷. Bundan sonra bir de 23 Eylül 1919'da aynı iddiaların tekrarlandığı bir arıza Padişah'a sunulmuştu¹⁰³⁸.

Nigâhbân-ı Askerî Cemiyeti'nin bu faaliyetleri Anadolu'da bulunan subaylar arasında huzursuzluklara sebep olmuş ve Heyet-i Temsiliye'ye subaylar tarafından

¹⁰³⁵ T. M. Göztepe, **Vahideddin Mütareke Gayyasında**, s.125-126.

¹⁰³⁶ S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, II, s.164-165.

¹⁰³⁷ **Alemdâr**, 7 Temmuz 1335/1919, No:194-1504.

¹⁰³⁸ T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, II, s.348.

başvurular başlamıştı. Tam da bu sırada yukarıda ayrıntılarıyla anlatıldığı üzere, Damat Ferit Paşa Hükümeti istifa etmiş yerine Anadolu ile ilişki kurmak isteyen Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuştu. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa; 12 Ekim 1919'da Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'ya bir telgraf yazarak, Nigâhbân Cemiyeti'nin faaliyetlerinin subayların huzursuzluklarına neden olduğunu, bu nedenle de bu teşkilatın bir an önce lağvedilmesi gerektiğini belirtmiştir. Cemal Paşa'dan aynı gün gelen cevabî telgrafta isteğin yerine getirileceği bildirilmişti¹⁰³⁹.

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta Cemal Paşa'nın bu kararının hiçbir zaman tatbik edilmediğini iddia etmektedir. Hâlbuki bir İngiliz raporuna göre Harbiye Nezâreti, Cemiyeti, 18 Ekim 1919'da lağvetmişti. Hatta Aralık ayında Nigâhbâncıların önde gelenlerinden, Tayyar Paşa, Piyade Kaymakamı Fettah, Binbaşı İsmail Hakkı ve Yüzbaşı Mahmut Celalettin Beyler yargılanarak dörder ay hapse mahkûm olmuşlardı¹⁰⁴⁰. Resmi olarak kapatılmış olmasına rağmen, Nigâhbân Cemiyeti üyelerinden bazıları gizli olarak "*Kızıl Hançer Cemiyeti*"ni kurarak faaliyetlerine devam etmişlerdir¹⁰⁴¹. I. Dünya Savaşı'nda alınan terfileri eleştiren ve bunların düzletilmesini isteyen, ayrıca İttihatçılar tarafından gerçekleştirilen tasfiyeler nedeniyle mağdur olan subayların haklarını savunan bu cemiyet kapatılmasına rağmen, bu konudaki tartışmalar devam etmişti. Her iki konuda da Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun çalışmaları sonuç verecek ve birçok emekli subay tekrar muvazzafa geçirilirken 1920'nin yaz aylarında bir de Tashîh-i Rütüb Kararnamesi yayınlanacaktır.

3) Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun Yetkilerinin Genişletilmesi ve Faaliyetleri

a- İlk Damat Ferit Hükümetleri Döneminde Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun Faaliyetleri (4 Mart-1 Ekim 1919)

Yukarıda belirtildiği üzere, 26 Kasım 1918 tarihli İrade-i Seniyye'ye uygun olarak Mirliya Hilmi Paşa riyasetinde kurulan Harbiye Nezâreti Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun ilk dönemlerdeki görevi, 1914 Tarihli Seferberlik Kanunu'ndan sonra ordu içerisinde yapılmış olan suiistimalleri araştırarak, sorumluların cezalandırılmalarını

¹⁰³⁹ K. Atatürk, *Nutuk*, I, s.235-236. Telgraflar için bkz: *Nutuk*, III, s.1093-1094.

¹⁰⁴⁰ S. Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, II, s.167-169.

¹⁰⁴¹ T. Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, II, s.344.

sağlamaktı. Ancak Mütareke'den sonra I. Dünya Savaşı öncesi İttihatçılar tarafından emekliye sevk veya askerlikten tard gibi uygulamalara tabi tutulan subayların müracaatları ve kamuoyunda bu yönde oluşan tartışma ortamı üzerine Hükümet, Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun yetkilerini artırmak yoluna gitmişti. Bunda muhtemelen Nigâhbân Cemiyeti'nin de etkisi vardı.

Tevfik Paşa Hükümeti'nin Harbiye Nâzırı Ömer Yaver Paşa'nın istifası üzerine yerine Mütekait Topçu Livası Ferit Paşa tayin olunmuştu (24 Şubat 1919)¹⁰⁴². Ferit Paşa Harbiye Nâzırlığı görevine gelir gelmez ilk iş olarak Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu hakkında bir mazbata hazırlayarak Meclis-i Vükelâ'ya sunmuştu. Paşa, mazbatasında, Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun, 2 Ağustos 1914, yani Seferberliğin ilanından önce icra kılınan kanunsuz emekliye sevk, veya nisbet-i askeriye kat' gibi muamelelerle ilgilenmediğini, ancak, seferberlikten önceye dair bu konularla ilgili elde birçok evrak bulunduğu gibi artmaya da devam ettiğini belirterek, Komisyon'un bu işlerle de meşgul olmasını teklif etmişti¹⁰⁴³. Harbiye Nâzırı'nın teklifi Meclis-i Vükelâ tarafından da uygun görülmüş ve bunun üzerine alınan karar 1 Mart 1919'da İrade-i Seniyye olarak yayımlanmıştır. İrade-i Seniyye şöyleydi: *“Seferberliğin ilanından beri mülga Başkumandanlık Vekâleti ve Harbiye Nezâreti devâir ve şubâtınca vukua getirilmiş olan sù-i istimalâtı tedkik eylemek üzere Harbiye Nezâreti Müsteşarı Mirliva Hilmi Paşa'nın Riyâseti altında mikaddema teşkil kılınan Tedkîk-i Hesabât ve Seyyiât Komisyonu'nun seferberlikten mukaddem vâki olan hilâf-ı kanun tekâüde sevk ve nisbet-i askeriye kat'ı vesaire gibi muamelâtın tetkikiyle de iştigal etmesi tensip olunmuştur”*¹⁰⁴⁴. Bu İrade-i Seniyye ile Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu, II. Meşrutiyet'in ilanı'ndan itibaren ordu içerisinde ortaya çıkan ve şikayetlere konu olan hemen bütün meseleleri tetkik etmekle görevlendirilmiş oluyordu.

Görevleri genişletilen Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun önüne gelen ilk konulardan biri uzun zamandan beri tartışılan Meşrutiyet döneminde kazanılan rütbelerin düzenlenmesi meselesiydi. Anlaşılan bu konudaki çalışmalara Tevfik Paşa

¹⁰⁴² Ferit Paşa, Balkan Harbi'nden sonra emekliye sevk edilmiş subaylardan birisiydi. Aynı zamanda savaş yıllarında İstanbul'a sokulmamış ve Diyarbakır'da sürgün hayatı yaşamıştı. (K. **Karabekir, İstiklâl Harbimiz**, I, s.52).

¹⁰⁴³ **BOA. DUİT.** D. No: 175, G. No:114-1.

¹⁰⁴⁴ **BOA. DUİT.** D. No: 175, G. No:114-2.

Hükümeti zamanında başlanmıştı. Çünkü Kazım Karabekir Paşa'nın kaydettiğine göre, Karabekir, Ömer Yaver Paşa'nın istifası üzerine Harbiye Nezâreti'ne getirilen Ferit Paşa'yı ziyaret ettiği zaman tasfiye hakkındaki şayiaları sormuştu. Bunun üzerine Ferit Paşa, selefi tarafından böyle bir layihanın hazırlanarak Meclis-i Vükelâ'ya sunulduğunu, kendisi Nâzır olduğu zaman layihanın henüz Padişah'a arz olunmadığını görünce tetkik etmek için geri istediğini belirtmişti. Ferit Paşa, tekrar tetkik etme isteğini de 1909 yılında yapılan tasfiyelerden çok büyük güvenmeler olmasına bağlamaktadır. Harbiye Nâzırı'nın bu ifadeleri üzerine Kazım Karabekir Paşa; "325 tasfiyesini isteyen bütün ordu idi. Yapan ve kabul edenler de Meclis-i Mebûsân ve A'yân idi. Tatbik eden de hür bir hükûmetti. Alınan rütbelere de istibdât devrinin ihsan ve hediyeleri idi. Bundan güvenmeler hasıl olduğunu ve sizin bile müteessir olduğunuzu buyurdunuz. Ya bugün harp kaçkınları, aczinden dolayı ordudan çıkarılmış bir zümre bunu istiyor ve bunlardan bir müteşebbis heyet kanun tanzim ediyor. Meclis-i Mebûsân yok, A'yân yok, hükümet esir ve düşmanlarımızın her arzusunu fazlasıyla yapmakla zevk duyan insanlarla mı bunu yapacak? Ordu senelerden beri vazifesini hakkıyla yapmış ve buna muvaffak olmak için de bugünkü kumandanları yetiştirmiştir. Hükümetin siyaseti iflas etti ise ordudan neden intikam alınacaktır? Ben şahsım için şeref ve haysiyetinden hiç kimse için bir parça feda edemem"¹⁰⁴⁵. Kazım Karabekir'in kanun tanzim ettiklerini iddia ettiği müteşebbis heyetten kastı muhtemelen Nigâhbân Cemiyeti idi. Çünkü yukarıda ifade edildiği üzere Nigâhbâncılar, bir Tesviye-i Rütbe Kanunu Layihası hazırlayarak Harbiye Nezâreti'ne sunmuşlardı. Ayrıca Kazım Karabekir'in ifadeleri, dönemin kurmay subayları'nın, hem 1909'da yapılmış olan hem de şimdi yapılması planlanan tasfiye ile ilgili fikirlerini anlamak açısından önemlidir.

Tasfiye ile ilgili bu hazırlıklar devam ederken 4 Mart 1919'da Tefvîk Paşa istifa etmiş yerine Damat Ferit Paşa Hükümet kurmuştu. HİF Hükümeti olarak değerlendirilen bu hükümetin tasfiye çalışmalarında daha hızlı davranması beklenebilirdi. Öyle de olmuştur. Yeni Hükümet'te Harbiye Nezâreti'ne önce vekaleten Nafia Nâzırı Avni Paşa, ardından 1. Feriklikten emekli Abuk Ahmet Paşa getirilmişti. 19 Mart 1919 tarihli İrade-i Seniyye ile daha önce Ahmet İzzet Paşa Hükümeti döneminde emeklilikten muvazzafa geçirilerek İstanbul Muhafızlığı'na atanan Ahmet

¹⁰⁴⁵ K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.52-53.

Fevzi Paşa Harbiye Nezâreti Müsteşarlığı'na, emekli Süvari Mirlivası Refik Paşa, Harbiye Nezareti Tetkîk-i Hesabât ve Seyyiât Komisyonu Riyâsetine, Erkân-ı Harbiye Kaymakamlığı'ndan emekli Mehmet Fahri Bey, İstanbul Muhafızlığı Erkân-ı Harbiye Riyâseti'ne tayin olunmuşlardı¹⁰⁴⁶. Özellikle İstanbul'un güvenliği ile ilgili bu makamlara yapılan atamalarda dikkati çeken nokta atanan kişilerin emeklilikten muvazzafa geçirilmiş kişilerden oluşmasıydı. Sina Akşin, Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun başına getirilen Ferik Refik Paşa'nın Meşrutiyet'in ilk günlerinde İstanbul'daki 2. Fırka'ya mektepli subayların getirilmesini protesto etmek için toplanan alaylı subayların bir toplantısına katıldığı için altı ay hapis cezasına çarptırılan Ferik Refik Paşa olabileceğini ileri sürmektedir. Şayet bu iddia doğru ise Tetkik-i Seyyat Komisyonu'nun bu tarihten sonra daha radikal kararlar alması beklenebilirdi¹⁰⁴⁷.

4 Mart'taki Hükümet değişikliğinden sonra hiç zaman kaybedilmeden, Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu tarafından hazırlanan ve 1909 tarihli Tasfiye-i Rütüb Kanunu'ndan sonra Osmanlı Ordusu'nda görev yapan subayların kazandıkları kıdem zamları ve fevkalade terfilerin tashih edilmesini öngören Kanun Layihası, 11 Mart 1919'da Meclis-i Vükelâ'ya sunuldu. Layiha şu maddeleri içeriyordu:

“Üç Yüz Yirmi Beş Tasfiye-i Rütüb-i Askeriye Layiha-i Kanuniyesi'nin Tatbikinden Sonra Ordu-yu Hümayûnda İcra Edilmiş Kıdem Zemâimi ile Fevkalâde Terfilerin Tashihine Aid Kanun Layihasıdır.

Madde 1- Üç Yüz Yirmi Beş Tasfiye-i Rütüb-i Askeriye Layiha-i Kanuniyesi'nin tarih-i tatbiki olan 25 Temmuz 325 (7 Ağustos 19109) tarihinden itibaren 1 Mart 335 (1 Mart 1919) tarihine kadar Harbiye ve Sıhhiye ve Baytariye ve Jandarma erkân ve ümerâ ve zabitanı ile bilumûm mensûbîn-i askeriyenin kıdemlerine yapılan zamlarla fevkalâde terfiler işbu kanun ahkâmına tevfikân bilâ istisna tashih edilecektir.

Şehzadegân hazerâtı ve bil-mukavele hizmet-i devlete alınan ecnebi zabitan bu tashihten müstesnadır.

Madde 2- Müddet-i asgariye-yi kanuniye ikmal edilmeksizin vakt-i harpte fevkalâde terfi icrasına ait 25 Teşrin-i Sani 330 (8 Aralık 1914) ve tahsil-i âli görmüş

¹⁰⁴⁶ BOA. DÜİT., D. No:158, G. No:57.

¹⁰⁴⁷ S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, I, s.225. Ferik Refik Paşa'nın tutuklanması ve mahkum olması hakkında I. Bölüme bakınız.

zabitânın terfileriyle bilumûm zabitâna kıdem zammı hakkında 8 Mart 330 (21 Mart 1914) tarihli muvakkat kanunların ahkâmı işbu kanun ile feshedilmiştir.

Madde 3- Erkân-ı Harbiye Mektebi nizamname-i dâhilîsinin altmış üçüncü maddesi ile üç yüz yirmi yedi tarihli Yemen, Hicaz, Necid ve Fizandaki Kolordu ve fırka ve kitaât-ı askeriyede istihdam edilen ümerâ ve zâbitânın sûret-i tayini ve müddet-i istihdamlarına dair olan kanun ve üç yüz yirmi beş tarihli Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Kanununun üçüncü maddesi ahkâmı tashihte nazar-ı dikkate alınacaktır.

Madde 4- Rütbelerin tashihâtında esas ittihaz edilen müddet-i asgarileri mübeyyin iki cetvel işbu kanuna merbuttur. Üç yüz yirmi beş tarihli Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Kanunu'nun tatbikinden sonra vücuda gelen kıdem sırasına nazaran sene ay ve gün hesabıyla işbu cetvele tatbiken sene-i hâliye Martı gayesinde nihayeti alınmak üzere derhal tashihât icra edilecektir.

Madde 5- İşbu kanunun şamil olduğu geçen on sene zarfında vukubulan muharebât ve nüsademâtın müddet-i asgariye-yi kanuniyeyi bil-ikmal emsaline takdîmen terfi etmiş olanlardan bizzat kıta başında kumanda etmekte ve iştirak ettiği muharebede fevkalâde yararlık etmiş olmak suretiyle maksadı temin eylemiş ve bu hizmeti zaman ve mekana varaka tasrihiyle müteselsilen kumandanlar tarafından inha edilmiş bulunmak ve hazari ve seferde işbu yararlıklarına muhalif bir hareketi kayden sabit olmamak şartıyla terfi edenlerin yalnız bir rütbeleri ve aynı şerâit tahtında olarak yalnız -yüzbaşılar dahi dahil olduğu mahalde- küçük rütbeli zâbitânın Trablusgarp, Balkan Harpleriyle Harb-i Umûmi'de kazandıkları kıdem zemâiminde azami iki senelik kıdemleri "rütbelerinin tashihinden sonra zammedilmek üzere" mahfûz kılınacaktır. İşbu tashihât halen mütekâidîn hakkında da tatbik edilecekse de vefat etmiş olanların eytâm ve erâmiline şamil olmayacaktır.

Madde 6- Hânedan-ı Saltanat-ı Seniyye'ye tevcih buyurulanlar müstesna olarak alelumûm fahrî askeri rütbeler mülğadır.

Madde 7- Bir Dîvân-ı Harp hükmüyle haps ile mücazat olanların müddet-i mahbusiyetleri hidmet-i askeriyelerinden mahsûb edilmez.

Madde 8- Bad-el tashîh haiz olacağı rütbe ile istihdamını arzu etmeyenlerden hakk-ı istifaya malik olamayanların istifaları emr-ü tashihin tarih-i tebliğinden itibaren ancak Mart 335 tarihi gayesine kadar vukubulmak şartıyla makbuldür.

Madde 9- İşbu Kanunname tarih-i neşrinden muteberdir.

Madde 10- İşbu Kanunun tatbiki ahkâmına Harbiye Nezâreti memûrdur”¹⁰⁴⁸.

Bu layiha, Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüş olmasına rağmen hemen kanunlaşmamıştır. İkdâm gazetesine göre layihanın kanunlaşmamasının sebebi, uygulama esnasında ortaya çıkacak esaslar tam olarak dikkate alınmadığı için Harbiye Nezâreti tarafından tekrar tetkik edilme gereği duyulması idi¹⁰⁴⁹. Tashîh-i Rütüb Kanunu'nun çıkabilmesi için yaklaşık bir yıl daha beklemek gerekecekti.

Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu Riyâseti'ne atanan Refik Paşa; komisyonun hangi esaslar çerçevesinde çalışacağını hazırladığı bir planla açıklamıştı. Buna göre; 1) İdareten ve siyaseten uzaklaştırılan veya emekli edilen subaylar tekrar muvazzafa geçirilecektir; 2) Normal yollardan emekli edilenlerin sicilleri yeniden tetkik edilerek elverişli olanlar tekrar istihdam edilecektir; 3) Dîvân-ı Harp kararıyla cezalandırılanlar ayrı muamelâta tabi olacaklardır; 4) Muvazzaf sınıfta bulunup da sağlık veya malumat konusunda yeterli olmayanlar Ahz-ı Asker Şubeleri veya Sıhhiye'de istihdam edileceklerdir; 5) Harp yıllarında seçilerek emekliye sevk edilenlerin sicilleri incelenerek çıkacak sonuca göre karar verilecektir; 6) Hizmete kabiliyeti ile kabiliyetsizliği eşit olanlar Muamelât-ı Zatiye Şubesi tarafından bir kıtada görevlendirilecekler ve burada alacakları sicile göre haklarında karar verilecektir. Bunların dışında haklarında Divan-ı Harp kararı bulunanların istidaları, Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun Dîvân-ı Harp kararlarını bozma hakkı olmadığı için yeniden görüşülmek üzere Umûr-ı Muhakeme Şubesine havale edilecektir¹⁰⁵⁰.

Komisyonun çalışma sistemini, Abuk Ahmet Paşa'nın¹⁰⁵¹ yerine Harbiye Nâzirliği'ne getirilen Şakir Paşa, 16 Nisan 1919'da Alemdar Gazetesi'ne verdiği demeçle açıklamıştı. Buna göre hukuksuz bir şekilde kendisinin tekaüde sevk edildiğini düşünenler bir istida ile Harbiye Nezâreti'ne müracaatta bulunacaklardı. Nezâret ise bu istidaları tetkik edilmek üzere Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'na havale edecekti. Harbiye

¹⁰⁴⁸ BOA. MV., D. No:255, G. No:48.

¹⁰⁴⁹ İkdâm, 28 Mart 1335/1919, No:7949.

¹⁰⁵⁰ İkdâm, 28 Mart 1335/1919, No: 7949.

¹⁰⁵¹ Abuk Ahmet Paşa, 1 Nisan 1919'da istifa etmişti. Fevzi (Çakmak) Paşa'ya göre Abuk Ahmet Paşa, Divan-ı Harp azalıkları, Tetkik-i Seyyat Komisyonu, Muamelat-ı Zatiye Müsteşarlığı ve İstanbul Muhafızlığı gibi kurumların Hürriyet ve İtilafçılara hasredilmek istenmesini kabul edemediği için istifa etmişti. (Nilüfer Hatemi, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, II, İstanbul, 2002, s.644.

Nâzırı'nın açıklamasına göre; yapılacak tetkiklerin ardından halen hizmet edebilecek durumda olanlar kesinlikle tekrar muvazzafa geçirilecekti¹⁰⁵².

Şakir Paşa, göreve gelir gelmez Enver Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı döneminde emekliye sevk edilmiş olan subayların bir defterini istemişti. Hazırlanan defter, gereğinin yapılması için Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'na sunulmuştu. Bu deftere göre Enver Paşa'nın emekliye sevk ettiği subaylar; 2'si Müşir, 1'i Birinci Ferik, 20'si Ferik, 85'i Mirliya, 185'i Miralay, 116'sı Kaymakam, 257'si Binbaşı, 2'si Kolağası, 15'i Mülâzım-ı Evvel, 12'si Mülâzım-ı Sâni ve 36'sı askerî memur ve kâtiplerden oluşmak üzere toplam 731 kişiydi¹⁰⁵³.

Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu üyelerinden de eskiden mağdur olduğunu düşünenlerin durumları görüşülerek karara bağlanmıştır. Örneğin, Levâzımât-ı Umûmiye Dairesi İnşaat Şube-i Müstakîlesi Kısım-ı Evvel Mümeyyizliği'nden emekliye sevk edilmiş Mustafa Nazmi Efendi, Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu üyelerindendi. Komisyon'un aldığı karar doğrultusunda 12 Nisan 1919 tarihli İrade-i Seniyye gereğince Mustafa Nazmi Efendi tekrar muvazzaf göreve nakledilmişti¹⁰⁵⁴.

II. Meşrutiyet döneminde İTC'ye muhalif oldukları için tasfiye edilen subayların yanında bazen İTC taraftarı yüksek rütbeli subayların da hak etmedikleri halde emekliye sevk edildikleri görülmektedir. Bu şekilde emekli edilen subaylar ya İTC Murahhaslıklarında ya da ticarete istihdam ediliyorlardı. İşte bu şekilde emeklilik için gerekli kanuni süreyi doldurmadan emekliye sevk edilmiş subayların tespit edilerek maaşlarının kesilmesi ve o güne kadar aldıkları emekli maaşlarının da geri alınması kararlaştırılmıştır¹⁰⁵⁵.

Harbiye Nâzırı Şakir Paşa'dan sonra 19 Mayıs 1919'da gerçekleşen hükümet değişikliğinde Harbiye Nâzırı olan Şevket Turgut Paşa da iktidar ve ehliyetleri, hatta terfi hakları bulunduğu halde sırf İTC muhalifi diye terfi ettirilmeyerek mağdur edilen subayların tespit edilerek bildirilmesini Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'ndan istemişti¹⁰⁵⁶. Ancak bundan kısa bir süre sonra 29 Haziran'da Şevket Turgut Paşa istifa etmiş ve

¹⁰⁵² **Alemdâr**, 16 Nisan 1335/1919, No:115-1425.

¹⁰⁵³ **Alemdâr**, 11 Nisan 1335/1919, No:110-1420.

¹⁰⁵⁴ **BOA. İ. DUİT.** G. No:163, B. No:29.

¹⁰⁵⁵ **Alemdâr**, 28 Haziran 1335/1919, No:7-187.

¹⁰⁵⁶ **Alemdâr**, 28 Haziran 1335/1919, No:7-187.

yerine Ferit Paşa Harbiye Nezareti'ne getirilmişti. Komisyon'un hazırladığı defter de Ferit Paşa'ya sunulmuştu. Ferit Paşa'nın inceleyerek Padişah'a sunulmak üzere Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği ve emekliye sevk veya başka yolla mağdur edilen subayların isimlerini havi defterde; 11'i Mirliva, 22'si Miralay, 18'i Kaymakam, 30'u Binbaşı, 3'ü Kolağası, 18'i Yüzbaşı, 22'si Mülâzım-ı Evvel ve Sâni ve 23'ü de askerî memur olmak üzere toplam 147 kişinin adı mevcuttu¹⁰⁵⁷. Alemdar gazetesinin verdiği başka bir habere göre; Erkân-ı Harbiye Mirlivaları'ndan Zeki, İhsan, Mustafa ve Refik Paşalar ile Erkân-ı Harbiye Miralayları'ndan Refik Bey de bu kişiler arasındaydı¹⁰⁵⁸.

Tetkik-i Seyyiât Komisyonu tarafından hazırlanan bu listeden 81 subayın iade-i rütbeleri Padişah tarafından onaylanmış ve 27 Ağustos 1919'da Takvim-i Vekâyi'de yayınlanmıştı. Alemdar'ın verdiği habere göre; iade-i rütbeleri uygun görülenler hakkında hazırlanmış ikinci bir defter daha Padişah'ın onayına sunulmuştu¹⁰⁵⁹. İkinci defterden de şu isimler iade-i rütbe kazanmışlardı: Müttekâid Erkân-ı Harp Mirlivası Hüseyin Hüsnü Paşa, Müttekâid Erkân-ı Harbiye Mirlivası Ahmet Hamdi Paşa, Müttekâid Erkan-ı Harp Mirlivası İhsan Paşa, Müttekâid Süvari Mirlivası Mustafa Suphi Paşa, Müttekâid Mirliva Mehmet Recep Paşa, Müttekâid Mirliva Said Sadi Paşa, Müttekâid Erkan-ı Harp Miralayı Ahmet Refik Bey, Müttekâid Süvari Miralayı Şevket Bey, Müttekâid Erkan-ı Harp Miralayı Hasan Vasfi Bey, Müttekâid Erkân-ı Harp Miralayı Hafız Ahmet Reşit Bey, Müttekâid İstihkâm Miralayı Rıza Bey, Müttekâid Erkân-ı Harbiye Miralayı Mustafa Hilmi Bey, Müttekâid Erkan-ı Harp Binbaşısı Müfit Bey¹⁰⁶⁰.

Enver Paşa zamanında özellikle İTC'ye muhalif olduğu düşünülen subaylar emekliye sevk edilirken gerekçe olarak bu subayların yetersizlikleri gösterilmiş ve gerekli işlemler de bu şekilde yapılmıştı. Tetkik-i Seyyiât Komisyonu'na kendilerine haksızlık yapıldığını iddia ederek başvuran subayların durumları kişisel dosyaları üzerinden yürütülüyordu. Çoğu Enver Paşa ve İTC döneminde hazırlanmış dosyalara göre işlem yapmak bir anlam ifade etmiyordu. Çünkü bu kayıtlara göre zaten hukuki olarak sorun olmaması için emekliye sevk edilen subaylar meslekî açıdan yetersiz

¹⁰⁵⁷ **Alemdâr**, 6 Temmuz 1335/1919, No:193-1503.

¹⁰⁵⁸ **Alemdâr**, 12 Temmuz 1335/1919, No:199-1509.

¹⁰⁵⁹ **Alemdâr**, 28 Ağustos 1335/1919, No:156-1556.

¹⁰⁶⁰ **Alemdâr**, 16 Eylül 1335/1919, No:175-1575.

olarak gösterilmişlerdi. İşte bu sıkıntıların önüne geçmek isteyen Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu, İttihatçıların emekli ettiği subaylardan kendilerinin muhalif oldukları için bu muameleye maruz kaldıklarını iddia edenlerin üçer ay kıtalarda staj yapmalarını ve burada gösterecekleri liyakat ve yeterlilik üzerine tekrar orduya kabul edilmelerini kararlaştırdı. Bu yolla gelen birçok genç subay, 1., 14. ve 25. Kolordulara¹⁰⁶¹ gönderilerek staj yapmaları sağlanmıştır¹⁰⁶². Fevzi (Çakmak) Paşa da emeklilikten muvazzafa alınmak üzere 71 kişinin staja tabi tutulduğunu 1 Eylül 1919 tarihinde günlüğüne kaydetmişti¹⁰⁶³.

Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu sadece haklarında haksız yere emekliye sevk veya tard kararı alınmış olanların durumları ile ilgilenmiyordu. Aynı zamanda harp yılları içerisinde orduda suiistimali görülen subayların durumlarını da tetkik ettikten sonra gerekli gördüğü kişileri tevkif ettirerek Dîvân-ı Harplere gönderiyordu. Örneğin 17 Eylül 1919 tarihli Alemdâr, Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun yaptığı tetkikat sonucunda erkân ve ümera-yı askeriyeden 15 kişinin Dîvân-ı Harbe tevdi edildiklerinin haberini veriyordu¹⁰⁶⁴.

Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun bu yoğun faaliyetleri sürdürdüğü dönem, yukarıda bahsedildiği üzere Anadolu ile İstanbul arasında mücadelenin özellikle mülkî bürokrasi üzerinden yürütüldüğü 1919'un yaz aylarıydı. Bu dönemde Hükümet, sadece mülkî bürokrasiyi kontrol altına almaya çalışmakla kalmadı aynı zamanda orduyu da kontrol etmek için girişimlerde bulundu. Anadolu'daki orduların başında çoğunlukla genç ve yetenekli subaylar bulunuyordu ve bunlar genelde milli mücadeleye inanmış kimselerdi. Hükümet'in orduyu kontrol altına almak için tek alternatifi, Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun çalışmaları sonucu tekrar muvazzafa alınan eski ordunun yüksek rütbeli subaylarını önemli noktalarda görevlendirmektir.

Öncelikle İstanbul'da bir takım atamalar yapıldı. Daha önce İstanbul Muhafızı olan Miralay Şevket Bey 25. Kolordu Kumandanlığı'nı da uhdesine aldı (20 Ağustos

¹⁰⁶¹ Bu dönemde merkezi Edirne'de bulunan 1. Kolordu'nun Kumandanı Miralay Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey; merkezi Tekirdağ'da bulunan 14. Kolordu'nun Kumandanı Yusuf İzzet (Met) Paşa, merkezi İstanbul'da bulunan 25. Kolordu'nun Kumandanı ise önce Miralay Şevket Bey ardından Ali Sait (Akbatugan) Paşa idi. (İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922, Balkan-Birinci Dünya-İstiklâl Harbi**, Ankara, 1993, s.199).

¹⁰⁶² **Alemdâr**, 17 Eylül 1335/1919, No:176-1576.

¹⁰⁶³ N. Hatemi, **Mareşal Fevzi Çakmak**, II, s.664.

¹⁰⁶⁴ **Alemdâr**, 17 Eylül 1335/1919, No:176-1576.

1919). Ardından İstanbul Muhafızlığı emrinde bulunan 10. Fırka'ya, açıkta Erkân-ı Harp Miralayı Hasan Vasfî Bey, İstanbul Mıntıkası Kumandanlığı'na da Zeki Bey Piyade Kaymakamı rütbesi verilerek atanmışlardı (26 Ağustos 1919). Ağustos sonu Eylül başında olmak üzere Erkân Divan-ı Harbi'ne, Harbiye Nezareti Ümera Divan-ı Harbi'ne, İstanbul Muhafızlığı Ümera Divan-ı Harbi'ne ve İâşe Divan-ı Harbi'ne toplam 44 subay atandılar. Bunlardan büyük bir çoğunluğunun tekrar muvazzafa geçirilen emekli subaylardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Bunlardan daha önemli olmak üzere istifa eden Ticaret ve Nafia Nâzırı Tahir Hayrettin Bey'in yerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Hâdi Paşa, onun yerine de Erkân-ı Harp Ferikliğine yükseltilen Harbiye Müsteşarı Mirliya Mehmet Fuat Paşa atanmışlardı¹⁰⁶⁵.

Bu atamalar sırasında Hükümet, 9 Eylül 1919 tarihli İrâde-i Seniyye ile Tetkik-i Seyyiât Komisyonu'nda da önemli değişiklikler yapmıştı. Yeni kadroya göre Tetkik-i Seyyiât Komisyonu Riyâseti'ne Erkân-ı Harp Mirivalığı'ndan emekli Sabri Paşa, azalıklarına da Erkân-ı Harbiye Mirlivası Mustafa Remzi, Süvari Mirlivası Refik ve Erkân-ı Harbiye Mirivalığı'ndan emekli Mehmet Hakkı Paşalarla, Erkân-ı Harbiye Miralayı Sadık Sabri, Erkân-ı Harbiye Miralaylığı'ndan emekli Behzat ve Süvari Miralaylığı'ndan emekli Aziz Beyler tayin kılınmışlardı. Ayrıca mevcut komisyonda çalışan Miralay rütbesinden küçük subaylar görevlerine devam edeceklerdi¹⁰⁶⁶.

İstanbul'dan başka Hükümet taşrada da Temmuz ayından itibaren Kuvâ-yı Milliye yanlısı kumandanların yerine, kendi siyasetini uygulayacak kumandanlar atama yoluna gitti. Mustafa Kemal Paşa'nın azledilmesi üzerine III. Ordu Müfettişliği vekâletine Kazım Karabekir Paşa atanmıştı (20 Temmuz 1919). Daha sonra Müfettişlik III. Ordu Kumandanlığı'na dönüştürülünce kumandanlığa Abdullah Paşa tayin edildi (4 Ağustos 1919)¹⁰⁶⁷. Ancak, özellikle Kazım Karabekir Paşa'nın bu atamayı İzmir'deki 17. Kolordu Kumandanlığı'na Ali Nadir Paşa'nın atanmasına benzeterek tepkiyle karşılaması ve Abdullah Paşa'nın Erzurum'a gelmesi halinde görevini yapamayacağını ifade etmesi üzerine, Abdullah Paşa, III. Ordu Kumandanlığı'ndan istifa etmek zorunda kaldı (14 Ağustos 1919)¹⁰⁶⁸. Aynı şekilde Hükümet, emirlerini dinlemediği gerekçesiyle

¹⁰⁶⁵ S. Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, I, s.582.

¹⁰⁶⁶ *BOA. İ. DÜİT.* D. No:159, G. No:46.

¹⁰⁶⁷ Z. Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu*, s.152-155.

¹⁰⁶⁸ K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.149.

20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'yı da 31 Ağustos 1919'da görevden aldı¹⁰⁶⁹. Onun yerine de önce Ahmet Hulusi Paşa, ardından Miriliva (Kiraz) Hamdi Paşa tayin edildi. Ancak bu iki isim de Anadolu'nun tepkisi üzerine görevleri başına gelememişlerdi. Bunlardan başka Amasya kararlarına katılan kumandanlardan II. Ordu Müfettişi Cemal Paşa ve 12. Kolordu Kumandanı Miralay Selahattin Bey, Hükümet'in çağrısına uyarak İstanbul'a gidip Harbiye Nezâreti emrinde görevlendirilince bunların yerine Konya bölgesine Ferik Ali Sait Paşa atandı. Ancak, Ali Sait Paşa da görevine başladıktan sonra Anadolu'da esen havayı görünce geri dönmek zorunda kalmıştı¹⁰⁷⁰.

Dikkat edilirse, Hükümet tarafından gerçekleştirilen bu atamalardan önemli bir kısmının, Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu tarafından yapılan çalışmalarla emeklilikten muvazzafa geçirilen subaylardan oluştuğu görülmektedir. Bu süreçte Anadolu'da bulunan Milli Mücadele liderlerinin ve Temsil Heyeti'nin en fazla şikayet ettikleri konulardan biri de Hükümet'in yaptığı bu işlemlerdi. 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa da, Mütareke'den beri iktidara gelen hükümetlerin hatalarını belirlemek için hazırladığı ve 6 Eylül 1919'da Sivas'ta bulunan Heyet-i Tesmiliye'ye sunduğu "*Sâbık Kabinlerin Cürümleri*" başlıklı yirmi maddelik raporunda orduya yapılan subay atamalarının üzerinde önemle duruyordu. Raporun 8. maddesinde hükümetler; "*Orduya itimad etmemek ve bütün Harb-i Umumi müddetince pek mazbut ve mücerrep fedakâr genç kumandanları birer birer ordunun başından ve bilhassa en mühim zamanlarda milletin sine-i hizmetinden çekerek kahr ve iptallerine delâlet etmek ve bilakis Ali Nadir Paşa gibi metrûk ve mütevekkil bedbahtları bililtizam ve aleddevam kumanda ve riyaset makamlarına getirerek hayat ve mevcudiyet-i resmiye-i devleti kasten mefluc bir halde tutmak ve bu suretle devletin inkırazını teshil ve izhar eylemek*" ile suçlanıyordu. Ayrıca 15. maddede "*...Harb-i Umumî'de ef'al ve faziletleriyle makamlarının ehilleri olduğunu gösteren erkân ve ümer-yı askeriyeyi ihmal ederek ve bir taraftan binlerce erkân ve ümera ve zabitan tekaüt edilmesi lâzım geldiği bir sırada tekaütlükleri mâkul ve kanunî esbab-ı adile-i askeriyeye istinad eden haklarını bir hey'et-i aâliye-i askeriyeye muvacehesinde isbata muhtac bulunan 81 erkân ümera ve zabiti tekrar hizmet-i muvazzafaya almak*"da önemli hatalardan biri olarak gösteriliyordu. Raporun 20.

¹⁰⁶⁹ N. Hatemi, **Mareşal Fevzi Çakmak**, II, s.664.

¹⁰⁷⁰ Z. Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordu**, s.193-194.

maddesinde ise, Nigâhbân-ı Askeriye Cemiyeti'ni söz konusu ederek, devletin esas ve meşru koruyucusu olan ordunun yerine azaları aciz ve askerlikten ihraç edilmiş olan Nigâhbân-ı Askerî Cemiyeti'nin hükümet tarafından korunmasını eleştiriliyordu¹⁰⁷¹.

b- Ali Rıza ve Salih Paşa Hükümetleri Döneminde Tetkîk-i Seyyât Komisyonu'nun Faaliyetleri (2 Ekim 1919-4 Nisan 1920)

Damat Ferit Hükümeti'nin istifası ve yerine kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye arasında başlayan yakınlaşmaya paralel olarak, İstanbul Hükümeti'nin temsilcisi sıfatıyla Bahriye Nâzırı Salih Paşa ile Amasya'da yapılan görüşmede de bu subaylar meselesi gündeme getirilmiş ve gizli olarak tutulan 4. Protokol'ün 1. maddesinde İstanbul Hükümeti; *"Bazı kumandanların tardına ve bir kısım zabitanın Divan-ı Harbe tevdilerine dair sâdır olan iradat-ı seniye ve evamiri sairenin tashih olunması"*ni kabul etmişti¹⁰⁷². Daha İstanbul Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye arasında Amasya Görüşmeleri yapılmadan önce Hükümet'in 7 Ekim 1919'da yayınlanan beyannamesinde milli hareket ve teşkilatların Osmanlı haklarını ve sınırlarını korumak için kurulduğu ve hükümetin de buna katıldığı açıklanmıştı. Halbuki Damat Ferit Paşa Hükümeti döneminde teşkilat-ı milliyeye katılmış olan kimseler Dîvân-ı Harbe verilmişlerdi. Yeni dönemde bu davaların ne olacağı tartışma konusu olmuş sonuç olarak Sadaret'e sorulmuştu¹⁰⁷³. İşte tam da bu dönemde yukarıda belirtildiği üzere Salih Paşa, Amasya Görüşmeleri sırasında Hükümet adına bazı subayların tardına ve bir kısmının da Dîvân-ı Harbe verilmesine dair Padişah İradeleri'nin tashih edilmesini kabul etmişti.

Yeni politik duruma göre Mustafa Kemal Paşa'nın da askerlik mesleğinden azledilme kararının düzeltilmesi gündeme gelmişti. 29 Aralık 1919 tarihli Meclis-i Vükelâ toplantısında, Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'nın teklifi üzerine, III. Ordu Müfettişliği'nden azledildikten sonra askerlik mesleğinden istifa ettiği halde hiçbir Dîvân-ı Harp kararına dayanmaksızın, idarî kovuşturma sonrasında askerlikten tard edilerek, nişan ve madalyaları geri alınmış olan Mustafa Kemal Paşa hakkındaki kararın düzeltilmesi, Paşa'nın kendi isteği ile istifa etmiş sayılması, nişan ve madalyalarının

¹⁰⁷¹ Raporun tem metni için bkz: K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.210-212.

¹⁰⁷² K. Atatürk, *Nutuk*, I, s.247.

¹⁰⁷³ Bu konudaki yazışmalar için bkz: *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri*, s.173-176.

iade edilmesi kararlaştırılmıştı¹⁰⁷⁴. Bu Meclis-i Vükelâ kararı, 4 Şubat 1920 tarihinde Padişah tarafından onaylanmış ve İrade-i Seniyye olarak yayınlanmıştı¹⁰⁷⁵.

Ali Rıza Paşa Hükümeti döneminde orduya yönelik bu düzeltmeler sırasında Tetkik-i Seyyiât Komisyonu'nda da değişiklik göze çarpmaktadır. Bu sözden olmak üzere 2 Kasım 1919'da Tetkik-i Seyyiât Komisyonu Reisi Mirliva Sabri Paşa yaş haddinden dolayı emekliye sevk edilerek yerine Mirliva Ali Hilmi Paşa tayin edilmişti¹⁰⁷⁶. Tetkik-i Seyyiât Komisyonu bu dönemde de faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak, emekli subayların tekrar hizmete alınması konusunda özellikle Heyet-i Temsiliye'nin uyarılarının dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Çünkü 8 Ocak 1920'de toplanan Şûrâ-yı Askerî'de¹⁰⁷⁷ konu görüşülmüş ve emeklilerin muvazzafa geçirilmemesi kararlaştırılmıştır. Şûrâ'da yapılan oylama sırasında Fevzi, Zeki ve Abuk Ahmet Paşalar emeklilerin muvazzafa alınmaları yönünde oy kullanırken, Cemal, Cevat, Abdullah, Şevki ve Şevket Turgut Paşalar karşı çıktıkları için çoğunluğun oyuna uyulmuştur¹⁰⁷⁸. Sadece emekli subaylar değil, İttihatçılar tarafından sürgüne gönderilen ve uzaklaştırılan subaylardan, haklarında verilen kararın gerçekten siyaseten verildiği yapılan tahkikat neticesinde ortaya çıkmış olanlara, rütbe ve maaşlarının iadesi ve diğer haklarının saklı kalması hakkında Şûrâ-yı Devlet tarafından verilen kararlar da durdurulmuştu. Harbiye Nezâreti'nin isteği doğrultusunda bu gibiler hakkında bir kez de Şûrâ-yı Askerî'nin tahkikat yapması kararlaştırılmıştı¹⁰⁷⁹.

Tetkik-i Seyyiât Komisyonu'nu ilgilendiren bu tür konularda Hükümet, görüldüğü üzere çok keskin davranmamasına rağmen, yine de 26 Şubat 1920'de yapılan Şûrâ-yı Askerî'de komisyonun çalışmalarına devam etmesi uygun görülmüştü¹⁰⁸⁰.

¹⁰⁷⁴ **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, s.184.

¹⁰⁷⁵ **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, s.190.

¹⁰⁷⁶ **BOA. İ. DUİT.**, D. No:159, G. No:79.

¹⁰⁷⁷ Şûrâ-yı Askerî, II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra Kamil Paşa Hükümeti zamanında Meclis-i Mehâm-ı Harbiye adıyla kurulmuş (Eylül 1908), daha sonra Şûrâ-yı Askerî adını almış ve Enver Paşa Harbiye Nâzırı olunca ortadan kaldırılmıştı. Mütareke döneminde de ilk defa Damat Ferit Paşa Hükümeti döneminde 2 Ağustos 1919'da kurulmuştu. (**Düstûr**, II/11, s.323). Muhtemelen Damat Ferit Paşa, Şûrâ-yı Askerî'yi orduyu kontrol altına alacak bir kurul olarak düşünmüştü. Ancak beklediği yararı sağlayamamış olmalı ki kısa bir süre sonra 1 Eylül 1919'da ortadan kaldırmıştı. (**Düstûr**, II/11, s.365). Ali Rıza Paşa Hükümeti döneminde 16 Aralık 1919'da yeniden kurulmuştur. (**Düstûr** II/11, s.514-515; S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, I, s.464-465).

¹⁰⁷⁸ N. Hatemi, **Mareşal Fevzi Çakmak**, II, s.681.

¹⁰⁷⁹ **Alemdâr**, 24 Kânûn-î Sâni 1336/24 Ocak 1920, No:403-2703.

¹⁰⁸⁰ N. Hatemi, **Mareşal Fevzi Çakmak**, II, s.688.

c- Son Damat Ferit Hükümetleri Döneminde Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun Faaliyetleri (5 Nisan 1920-17 Ekim 1920)

5 Nisan 1920 tarihinde Salih Paşa Hükümeti'nin istifası ile yerine kurulan Damat Ferit Paşa Hükümeti zamanında Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun görevleri ve çalışma biçimi de yeni Hükümetin politikalarına göre yeniden tanımlanmıştı. Harbiye Nâzırı Vekili Sait Paşa, 16 Nisan 1920'de Sadaret'e Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun alması gereken yeni biçimle ilgili bir teklif sunmuştu. Komisyon'un kuruluşundan itibaren görevleri ve ele aldığı konuları açıklaması açısından oldukça önemli bilgiler veren teklif şöyleydi:

“Harb-i Umûmî seneleri esnasında alalâde ve mestûre tahsisatının sarfiyatında vukua getirilmiş olan sû-i istimalâtın tetkiki zımnında Mütareke'nin akdinden iki mah sonra Tetkîk-i Seyyiât ve Hesabât Komisyonu namıyla teşkil edilen komisyona Harb-i Umûmî esnasında ve ondan evvelki zamanlarda gerek bazı esbâb-ı siyasiye azmiyle mağdûren veya müstedyâta binaen gerek sûret-i münferidede gerek sûret-i umûmiyede tekâüde sevk edilmiş yahut nisbet-i askeriyeleri kat' olunmuş olan erkân ümera ve zâbitân hakkında dahi tetkikat icrası vazifesi tevdi edilmiş ise de umûr-ı hesabiye ile mağdûriyet ve tekâüd meseleleri yekdiğerinden mürettebet(?) mevaddan olmayıp mağdûriyet ve tekâüd maddesi hukuk-ı şahsiye ve ordunun ihtiyacı itibarıyla Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye ve Adliye-i Askeriye ve Muamelât-ı Zatiye Dairelerine ait karara müteallik bir mesele-i mühimme-i hukukiye olmasına ve bu meselenin esaslı bir komisyona tevdi olunmadıkça Heyet-i Askeriye hukukunun tamamen ihkâkı gayr-i kabil ve komisyon-ı hazırım tetkikatına terki bilmuamele tebeyyün eylediği vechile mazûr-ı dai olmasıyla gerek mağdûrîn-i mütekâidînin ihkâk-ı hukuku gerek elyevm muvazzaf olanlardan esbâb-ı muhtelif-i makbûleye mebni ordudan ihracı lazım gelenlerin tayini zımnında bir komisyon-ı mahsus teşkili halen ve musallahaten muvafık-ı mütalaa edilmekte bulunmasıyla bu cihetin icâbâtına tevessül edileceğine binaen elyevm mevcut olan Tetkîk-i Seyyiât ve Hesabât Komisyonu'nun bidâyet-i teşekkülünde tevdi olunduğu vechile yalnız alalâde ve mestûre tahsisatının sarfiyatından vesair hesabâtta irtikâb olunan sû-i istimalatın tetkikatına hasr-ı meşâgil eylemek üzere riyasetine istikameti mücerreb olan Erkân-ı Harp Mirlivalığı'ndan mütekâid Sabri Paşa'nın ve muavinliğine

Mirlivalık'tan mütekâid Ahmet Hulusi Paşa'nın icrâ-yı memuriyeti tensîb edilmiş olmakla icrâ-yı icâbı menû-tı rey-i sâmi-i daver-i Fehimeleridir"¹⁰⁸¹. Harbiye Nezâreti'nin bu teklifi Hükümet tarafından da uygun görülmüş ve 18 Nisan 1920'de konu hakkındaki Padişah İrâde'si yayınlanmıştı¹⁰⁸². Ancak Sabri Paşa'nın riyaseti de çok uzun sürmemiş ve 21 Mayıs 1920'de Tetkîk-i Hesabât ve Seyyiât Komisyonu Riyâseti'ne Eski Reislerden Mirliva Refik Paşa tayin kılınmıştı¹⁰⁸³.

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin yukarıda bahsedildiği üzere Anadolu hareketine karşı Kuvâ-yı İnzibatiye, Anadolu Fevkalade Müfettişliği gibi sert tedbirler aldığı böyle bir dönemde Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun yetkilerini daraltması, aslında daha etkili tedbirler almak içindi. Özellikle İstanbul'dan ayrılarak Anadolu'ya geçen subaylara karşı önlemler alınmaya çalışılıyordu. Bu meyanda ilk iş olarak İstanbul'da bulunan erkân, ümera ve zabitanın üç gün içersinde Harbiye Nezâreti Muamelât-ı Zatiye Şubesi'ne başvurarak yoklama yaptırmaları istenmişti. Bu yolla vazifesi başında olmayanlar tespit edilerek gerekli cezalara çarptırılacaklardı¹⁰⁸⁴. Ayrıca Harbiye Nezâreti'nin 24 Nisan 1920 tarihli emrine göre, İstanbul'da bulunan büyük-küçük, açıkta-muvazzaf bütün subayların maaşlarını alabilmeleri için Muamelât-ı Zatiye Şubesi tarafından verilecek fotoğraflı, onaylı hüviyet cüzdanlarına sahip olmaları gerekmektedir¹⁰⁸⁵. Harbiye Nezâreti, Anadolu'ya kaçan subayları tespit etmek için bütün dairelerden, herhangi bir mazereti, sağlık problemi veya izni olmadan vazifesine devam etmeyenlerin listesinin hazırlanarak şimdiki kadarki hizmetlerini ve aldıkları maaş miktarını ihtiva eden bir defterle Nezâret'e sunulmasını istemişti¹⁰⁸⁶.

Hükümet'in, Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun yetkilerini kısıtlayarak, özellikle şikayetlere konu olan haksız yere askerlikten çıkarma, emekliye sevk etme gibi konuları farklı bir komisyona havale etme isteği ile Anadolu'ya geçen subayları engelleme çabaları ve yeni bir ordu kurma gereği aynı döneme tekabül etmişti. Zaten bütün bu işlerle uğraşmak için bir Tensîkat Komisyonu'nun kurulması düşünülüyordu. Alemdar gazetesi de 7 Mayıs'ta Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun bu konularla ilgili yetkilerinin

¹⁰⁸¹ BOA. İ. DÜİT., D. No:160, G. No:18-1

¹⁰⁸² BOA. İ. DÜİT., D. No:160, G. No:18-2.

¹⁰⁸³ BOA. İ. DÜİT., D. No:160, G. No:50

¹⁰⁸⁴ Alemdâr, 25 Nisan 1336/1920, No:493-2793.

¹⁰⁸⁵ Alemdâr, 26 Nisan 1336/1920, No:494-2794.

¹⁰⁸⁶ Alemdâr, 6 Mayıs 1336/1920, No:504-2804.

kurulması yakın olan Tensik Komisyonu'na tevdi edileceğini duyurmuştu¹⁰⁸⁷. Zira Harbiye Nezâreti, 29 Nisan 1920'de yapılacak Barış Antlaşması sonrası kurulacak orduya gerekecek büyük-küçük rütbeli subayları belirleyecek bir Tensik Komisyonu kurulmasını teklif etmişti. Ancak, Meclis-i Vükelâ'da görüşülen bu teklif, esas itibarıyla muvafık görülmesine rağmen, mevcut subaylar içerisinde haksız yere terfi etmiş subayların bulunması nedeniyle bu konunun, rütbelerin düzenlenmesinden sonraya bırakılmasını kararlaştırmıştı¹⁰⁸⁸.

Kağıt üzerinde yetkileri kısıtlanmış olmasına rağmen, bu tarihten sonra da Tetkik-i Seyyiât Komisyonu'nun kararları uyarınca bir takım subaylar ve askerî memurlar hakkında gerekli işlemler yapılıyordu. Örneğin 27 Haziran 1920'de, I. Ordu açığından ve askerlikten tard edilmiş Kaymakam Bedirhan Bey'in rütbesi Yüzbaşılığa tashih edilerek tekrar muvazzafa alınmıştı¹⁰⁸⁹. Yine mütekâid Süvari Miralay Şükrü Bey 27 Temmuz'da¹⁰⁹⁰; mütekâid Hesap Müfettişi Salih Bey de 22 Ağustos'ta Tetkik-i Seyyiât Komisyonu kararları gereğince muvazzafa nakledilmişlerdi¹⁰⁹¹.

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele'ye katılan subayları tespit ederek Dîvân-ı Harpler, Tetkik-i Seyyiât ve Tensik Komisyonları aracılığı ile cezalandırmaya ve engellemeye çalıştığı yukarıda belirtilmişti. Harbiye Nezareti bu konuda daha da ileri giderek 28 Haziran 1920'de Anadolu'da bulunan bütün subayların vatana ihanet ettikleri iddiasıyla Osmanlı Ordusu'ndan tard ve ihraç edilmelerini öngören bir tezkereyi Meclis-i Vükelâ'ya sunmuştu. Meclis-i Vükelâ'nın 3 Temmuz 1920 tarihinde ele aldığı bu teklif, Anadolu'da bulunan subaylardan birçoğunun ailevi nedenlerden, bazılarının ulaşım imkansızlıklarından ve bazılarının da görevleri icabı orada buldukları belirtilerek bunların durumları iyice tetkik edilmeden topyekûn bir tard kararının alınamayacağı gerekçesiyle reddedilmiştir¹⁰⁹².

¹⁰⁸⁷ **Alemdâr**, 7 Mayıs 1336/1920, No:505-2805.

¹⁰⁸⁸ **BOA. MV.**, D. No:219, G. No:40.

¹⁰⁸⁹ **BOA. DUİT.**, D. No:178, G. No:52.

¹⁰⁹⁰ **BOA. DUİT.**, G. No:178, G. No:55.

¹⁰⁹¹ **BOA. DUİT.**, G. No:178, G. No:56.

¹⁰⁹² **BOA. MV. D.**, No:219, G. No:110.

d- Son Tefvik Paşa Hükümetleri Döneminde Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun Faaliyetleri ve Ortadan Kaldırılması (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)

16 Ekim 1920'de Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin istifa etmesinden sonra 21 Ekim'de kurulan Tefvik Paşa Hükümeti döneminde Anadolu ile İstanbul arasındaki yakınlaşmaya paralel olarak Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun da önemi azalmaya başlamıştır. Harbiye Nezâreti'nin 17 Ocak 1921 tarihli talimatnamesine göre; Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu, hukuksuz olarak takâüde sevk ve nisbet-i askeriye kat'ı gibi muamelâtı neredeyse bitirmiş olduğundan bu tarihten itibaren yeniden düzenlenerek bir Mirliya Riyaseti'nde, üç Miralay, bir Kaymakam, iki Muhasip ve bir Sınıf-ı Evvel Mümeyyizinden oluşmak üzere ordu içerisindeki suiistimalleri tetkik ederek sorumlularının açığa çıkarılması ile ilgilenecekti. Dolayısıyla ilk kuruluş amacı olan bir teftiş heyeti şeklini alacaktı. Yani suiistimler tetkik edilerek sorumlular ortaya çıkarılacaktı¹⁰⁹³. Komisyon'un yapısı ve görevleri bu şekilde yeniden tanımlandıktan sonra 27 Mart 1921'de Komisyon'un Reisi Süvari Mirlivası Refik Paşa açığa çıkarılarak yerine, Kale-i Sultaniye Redif Fırkası Kumandanlığı'ndan mütekâid Satış Komisyonu Eski Reisi Mirliya İsmail Hakkı Paşa tayin edilmiştir¹⁰⁹⁴.

Böylece Mütareke'den sonra kurulan ve İstanbul Hükümetleri'nin askerî bürokrasiyi kontrol etme çabalarında oldukça önemli hizmetler gören bu kurum artık önemini kaybetmiştir. Ancak bu komisyonun çalışmalarından biri olan Tashîh-i Rütbe Kararnamesi 24 Ağustos 1920'de çıkarılarak harp yılları içerisinde haksız yere rütbe kazanmış olduğu düşünülen subayların rütbeleri yeniden düzenlenmeye çalışılmıştır. Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun özellikle emeklilikten muvazzafa geçirilmesini kararlaştırdığı subayların durumu, Cumhuriyet döneminde de tartışma konusu olmuştur.

4) Tashîh-i Rütbe-i Askeriye Kararnamesi ve Uygulanması

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından itibaren kamuoyunun gündeminden düşmeyen askerî rütbelerin düzenlenmesi meselesi Damat Ferit Paşa'nın son Hükümetleri döneminde daha fazla tartışılmaya başlanmıştı. Hatta bazı gazeteler

¹⁰⁹³ **ATASE, İSH.**, K. No:65, G. No:107, B. No:107-1; **Alemdâr**, 19 Kânûn-i Sâni 1337/19 Ocak 1921, No:751-3051.

¹⁰⁹⁴ **BOA. İ. DUİT.**, D. No:162, G. No:3; **Alemdâr**, 30 Mart 1337/1921, No:918-3118.

Tashîh-i Rütüb Kararnamesi'nin hazırlanarak Padişah'ın onayına sunulduğunu iddia ediyordu. Ancak Alemdâr Gazetesi, henüz böyle bir hazırlığın olmadığını açıklayarak yakın bir gelecekte bu tasarının gerçekleşeceğini okuyucularına müjdeliyordu¹⁰⁹⁵. Alemdâr'ın verdiği bu haberden iki gün sonra 27 Nisan 1920'de Harbiye Nezareti tarafından, 1909 tarihli Tasfiye-i Rütüb-i Askeriye Kanunu'ndan sonra usulsüz bir şekilde kazanılmış rütbe ve kıdem zamlarını düzenleyecek Kararname Layihası, Meclis-i Vükelâ'ya sunulmuştu. Harbiye Nezareti böyle bir düzenlemenin gerekliliğine Tetkik-i Seyyiât Komisyonu'nun çalışmaları sonucunda kanaat getirmişti¹⁰⁹⁶. Zaten yukarıda belirtildiği üzere başta Nigâhbâncılar olmak üzere ordu içerisinde İTC döneminde kendisine haksızlık yapıldığını düşünen bütün subaylar böyle bir düzenlemeyi istiyorlardı. Zaten Damat Ferit Paşa bu çalışmaları yaparken subayların şikayetlerini dikkate aldıklarını iddia ediyordu¹⁰⁹⁷.

Bu çalışmalar Sevr Antlaşması'nın İstanbul Hükümeti tarafından kabul edilmesinden sonra sonuçlanmış ve Harbiye Nezareti, 1909 tarihinde çıkarılmış olan “*Askerî Tekâüd ve İstifa*” ile “*Tasfiye-i Rütüb-i Askeriye Kanunları*”ndan sonra icra edilmiş olan yolsuz terfi ve tekâüde sevk gibi muamelâtı tashih etmek üzere yeni bir layihayı Meclis-i Vükelâ'ya sunmuştu. Meclis-i Vükelâ'da görüşülen ve gerekli düzeltmeleri yapılan layiha, 24 Ağustos 1920'de “*Tashîh-i Rütüb-i Askeriye Kararnamesi*” olarak yayınlanmıştı. 13 madde ve bir cetvelden oluşan Kararname şöyleydi:

“Tashîh-i Rütüb-i Askeriye Hakkında Kararname

Madde 1- 13 Haziran 1325 (26 Haziran 1909) ve 25 Temmuz 1325 (7 Ağustos 1909) ve 11 Ağustos 1325 (24 Ağustos 1909) tarihleriyle müverrih Tahdîd-i Sin, Tasfiye-i Rütüb-i Askeriye, Askerî Tekâüd ve İstifa Kanunları mevk'-i mer'iyete vaz' olunduktan sonra işbu Kanunnameler ahkâmına mugayir olarak terfian tekâüde sevk ve kıdem zammı suretiyle terfi ve nisbet-i askeriye kat'ı gibi icra kılınan haksızlıklar işbu Kararname mücibince bir defaya mahsûs olmak üzere tashîh olunur yalnız şehzadegân

¹⁰⁹⁵ Alemdâr, 25 Nisan 1336/1920, No:493-2793.

¹⁰⁹⁶ BOA. MV. D. No:254, G. No:108.

¹⁰⁹⁷ Ahmet İzzet Paşa'ya göre Damat Ferit'in asıl amacı, rütbe indirimi yoluyla kendisine muhalif olan üst düzey subayları engellemektir. Ahmet İzzet Paşa muhalif subaylar zümresine kendisini de dahil etmektedir. (A. İ. Paşa, *Feryadım*, II, s.86-87).

hazerâtı ve bilmukabele hizmet-i devlete alınan ecnebi zabitân bu tashihden müstesnadır.

Madde 2- Mağdûrîn ve mütekâidinden sınıf-ı muvazzafa nakledilmiş bulunanlar nisbet-i askeriyelerinin kat'ı tarihinden veyahut tekâüdlerinden sonra tahdîd-i sine tabi olanların tahdîd-i sine uğradıkları tarihe ve tahdîd-i sine uğramayanların işbu Kararname'nin tasdiki tarihine kadar haricen ve mütekâiden geçen zamanları hizmet-i fiiliye-i mesbûkasına zammolunur ancak mezkûr müddetler için muhassesât farkı verilmez.

Madde 3- Mağdûrîn ve mütekaidin meyanında elyevm hizmete elverişli olanlar ordu ve donanmaca görülecek lüzûm ve ihtiyaca göre Harbiye ve Bahriye Nâzırlarıyla Müsteşarları'ndan ve devâir rüesasından mürekkep bir komisyon tarafından bil-intihâb hizmet-i muvazzafaya naklolunurlar.

Madde 4- Mağdûrîn ve mütekaidinden tavzif ve istihdamını bizzat arzu ve istida edenlerin tervîc-i mesûlü şerâit-i âtiyeye tâbidir:

1- Tahdîd-i sine vasıl olmamış olmak

2- Mâni-i istihdam avâriz-ı vücudiyesi olmadığı heyet-i sıhhiyece tasdik edilmiş olmak

3- Üçüncü maddede zikrolunan komisyon tarafından intihâb olunmuş bulunmak

Madde 5- Emr-i tashihatta mektepliler için neşet ve alaylılar için cetveldeki silahendazlık müddeti esastır.

Madde 6- Terfiatta müessir hazarî ve seferî kıdem zamları hükümsüzdür. Yalnız kanûni olan bilâd-ı hare (?) zemâimi muteberdir. On sene zarfında vukubulan bilcümle müsademât ve muharebâta bilfiil kıta başında bulunduğu musaddak ve müseccel olan hidemât-ı fevkalâde mukabilinde ve lasima (?) mecrûhen alınan merâtibden yalnız bir derecesi mahfûz ve makbûldür.

Madde 7- Merbût cetvele göre tasfiye sureti ile derhal Tashîh-i Rütbe-i Askeriye yapılır.

Madde 8- Hazarî ve seferî kıdem zamları îanesiyle emsalinden yüksek merâtibi ihraz ettikten sonra tekâüd edilenlerle bir derece mâfevk rütbe ile tekâüd edilenlerden berhayat bulunanlar dahi tashihata tabi tutulur. Askerî Tekâüd ve İstifa Kanunu'nun

yirmi birinci ve yirmi altıncı maddelerinde muharrer mağdûriyet ve malûliyete müstenid terfiât mahfûz kalır.

Madde 9- Arzu ve talebe veya heyet-i sıhhiyece malûliyete müstenid veyahut Dîvân-ı Harpçe adem-i liyakat veya sû-i ahlak gibi cerâim-i mütehakkıka ile mahkûm olmaksızın tekâüdü icra kılınmış olanların bu babdaki gayr-i kanuni meşrûhâtı tayy edilir ve bu gibiler ikinci ve müteakip maddeler mücibince muameleye tabi tutulurlar.

Madde 10- Tashîh-i Rütbeden sonra aynı rütbede bulunacak olanlar itibarî nasbları tarihine göre sıraya konulurlar. Tertîb-i kıdem hususunda bilmuhakeme haps ile mücazât görmüş olanların müddet-i mahbusiyetleri hizmet-i askeriyelerinden tenzîl olunur.

Madde 11- Badeltashîh haiz olacağı rütbelere ile istihdamını arzu etmeyenlerin istifaları bilâkayd-u şart kabul olunur.

Madde 12- İşbu Kararname tarih-i neşrinden itibaren muteberdir.

Madde 13- İşbu Kararnamenin icrasına Harbiye ve Bahriye ve Maliye Nâzırları memurdur”.

Cetvel

	<i>Erkân-ı Harpler</i>	<i>Yüzbaşı neşetliler</i>	<i>Mülâzım-ı Evvel neşetliler</i>	<i>Mülâzım-ı sani neşetliler</i>	<i>Alaylı Zabitan</i>
<i>Silahendazlık müddeti</i>					6
<i>Mülâzım-ı Sani</i>	1	1	1	3	4
<i>Mülâzım-ı Evvel</i>	2	2	3	3	4
<i>Yüzbaşı</i>	2	5	5	5	6
<i>Kolağası “Kıdemli Yüzbaşı”</i>	4	4	4	4	4
<i>Binbaşı “Korvet Kaptanı” Korvet Çarkçısı</i>	5	5	5	5	5
<i>Kaymakam Fırkateyn Kaptan Çarkçısı</i>	6	6	6	6	6
<i>Miralay Kalyon kaptan Çarkçısı</i>	6	6	6	6	6
<i>Mirliva “Liva Amiral”</i>	7	7	7	7	7
<i>Ferik “Ferik Amiral”</i>	7	7	7	7	7
<i>Birinci Ferik “Birinci Ferik Amiral”</i>	7	7	7	7	7

1- İşbu cetvelin Erkân-ı Harbiye Zabitânına ait sütunu doğrudan doğruya Erkân-ı Harbiye ve Erkân-ı Harbiye Namzedi sınıflarından bâşahadetname Erkân-ı Harbiye Yüzbaşılığıyla neşet etmiş olanlara mahsûsdur. Fennî Mümtaz ve Erkân-ı Harbiye Namzedi sınıflarından yetişerek bilahare Erkân-ı Harbiye silkine nakledilmiş olanlar ile Mülâzım-ı Sâni neşetlilerden ahiren Erkân-ı harbiye Mektebi'ne girerek bâşahadetname Erkân-ı Harp Zabiti olmuş bulunanlar ve yüzbaşı neşetli Etıbbâ ve Baytar Zabitânı da cetvelin yüzbaşı neşetlilere mahsûs sütununa tâbi tutulurlar.

2- Mukaddema 306: 96 seneleri Süvari Zabitleri'nin tarih-i neşetten bir sene sonra Mülâzım-ı Evvelliğe terfilere mahfûzdur.

3- *Mekteb-i Bahriye'den neşet edenlerin Yüzbaşı olmak için yedi seneyi ikmâl etmeleri şartıyla neşetlerinden iki sene sonra Mülâzım-ı Evvelîğe terfileri dahi mahfuzdur.*

4- *Mekteb-i Bahriye'den neşet eden Çarkçı Zabitânı Güverte Zabitânı misillü Mülâzım-ı Sâni neşetlilere mahsûs sûtuna fabrikadan ve suver-i sâire ile yetişenler ise Alaylı Zabitân sûtununa tâbidir¹⁰⁹⁸.*

Kararname'nin yayınlanmasından hemen sonra uygulamaya geçilmiş ve bütün subayların rütbeleri yeniden düzenlenmiştir. Rütbeleri düzenlenen subayların isimlerini içeren listeler kısa süre içerisinde basına yansımaya başladı. Müşirlerden Mirlivalara kadar olan ilk listede başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Milli Mücadele'nin önde gelen kumandanları ile Enver ve Cemal Paşaların yanında Ahmet İzzet, Ali Rıza, Salih Paşalar gibi Eski Sadrazamların da rütbelerinin indirildiği görülmektedir.

Ahmet İzzet, Ali Rıza ve Salih Paşaların rütbeleri müşirlikten ferikliğe indirilmişti.

Önceden ordudan tard edilmiş olan Enver ve Cemal Paşaların rütbesi matrûd Miralay olarak belirlenmişti.

Vatana ihanet ettikleri iddiasıyla Dîvân-ı Harp kararıyla idama mahkum ve askerlikten tard edilen Mustafa Kemal Paşa'nın rütbesi matrûd Mirlivalıktan matrûd Kaymakamlığa;

Fevzi Paşa'nın rütbesi matrûd Miralaylığa;

Yusuf İzzet Paşa'nın rütbesi matrûd Miralaylığa;

Ali Fuat Paşa'nın rütbesi de matrûd Kaymakamlığa indirilmişti.

Kazım Karabekir Paşa'nın rütbesi de Muvazzaf Mirlivalıktan Muvazzaf Kaymakamlığa indirilmişti.

Bunlardan başka hem Anadolu hareketine katılan hem de İstanbul'da kalmış olan çok sayıda üst rütbeli subayın rütbe kaybettiği görülmektedir¹⁰⁹⁹. Ertesi günkü Alemdâr'da bu sefer Mirlivalardan aşağı rütbede olan çok sayıda subayın düzenlenen

¹⁰⁹⁸ BOA. MV., D. No:252, G. No:41; **Düstûr**, II/12, s.178-182; **Alemdâr**, 27 Ağustos 1336/1920, No:611-2911.

¹⁰⁹⁹ **Alemdâr**, 8 Eylül 1336/1920, No:673-2973.

rütbeleri verilmektedir. Örneğin askerlikten tard ve idama mahkûm edilmiş Miralay Refet (Bele) ve İsmet (İnönü) Beylerin rütbeleri matrûd Kaymakamlığa indirilmiştir¹¹⁰⁰.

İstanbul Hükümetleri tarafından askerî bürokrasi konusunda yapılan bu çalışmaların, Anadolu tarafından dikkate alınmasa da, Milli Mücadele'ye katılmış olan subayların üzerinde oldukça menfî etkiler gösterdiği anlaşılmaktadır. Henüz Ali Rıza Paşa Hükümeti döneminde, 30 Aralık 1919 tarihli ajanslarda, Osmanlı Ordusu'nda mevcut on beş bin subaydan on iki bininin terhis edileceği duyurulmuştu¹¹⁰¹. Bu haberin yayılması üzerine 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa; 12. Kolordu Kumandanlığı'na bir yazı yazarak bu tür haberlerin subayların maaş ve istikbal kaygıları açısından hissiyatları üzerinde çok büyük tesir yaptığını ileri sürmüştü. Kazım Karabekir Paşa'ya göre, böylesine büyük bir terhis faaliyeti, özellikle sorunlu şark bölgelerinde görev yapan subayların bölgeyi terk etmesine ve bunun sonucunda da büyük sıkıntılar yaşanmasına neden olacaktır. Bu gibi sonuçlarla karşılaşmamak için şayet terhis işlemi gerçekleşecekse terhis edilen subayların rütbelere uygun sivil memuriyetlere atanmalarının, hem subayların geçinmesi hem de bölgede idarenin devam ettirilebilmesi için uygun olacağını belirtiyordu. Çünkü bölgedeki imkânsızlıklar nedeniyle merkezden atanan birçok memur ilk fırsatta İstanbul'a geri döndüğü için mülkî makamlarda büyük bir açık vardı¹¹⁰².

a- Tashîh-i Rütüb Kararnamesi'ne Karşı Büyük Millet Meclisi Tarafından Alınan Önlemler

İstanbul Hükümeti'nin bir anlamda Milli Mücadele'ye katılmış subayları zor durumda bırakmak için aldığı bu tür kararlara karşı, Ankara'da açılmış olan Büyük Millet Meclisi de karşı önlemlerini almakta gecikmedi. 5 Mayıs 1920 tarihinde İstanbul Mebusu Dr. Adnan ve Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Beyler, İstanbul'un işgalinden sonra İstanbul Hükümeti tarafından akdedilen mukavelelerin keenlemeyekün addedilmesine dair bir kanun teklifinde bulunurken, Karahisar-ı Sahip Mebusu Hulûsi Bey ve arkadaşları sadece mukavelelerin değil, bütün taahhütler ve kararların

¹¹⁰⁰ **Alemdâr**, 9 Eylül 1336/1920, No:674-2974.

¹¹⁰¹ **ATASE, İSH**, K. No:327, G. No:92, B. No:92-1.

¹¹⁰² **ATASE, İSH**, K. No:327, G. No:92, B. No:92-1.

keenlemyekün addedilmesini teklif ettiler¹¹⁰³. Bu teklif Meclis'te yaşanan uzun görüşmelerden sonra 7 Haziran 1920 tarihinde Kanun haline getirildi. Buna Kanun'a göre; *“İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1336-1920'den itibaren Büyük Millet Meclisi'nin tasvibi haricinde İstanbul'ca akdedilmiş veya edilecek bilumûm muâhedât ve mukavelât ve ukudât ve mukarrerât-ı resmiye ve verilmiş imtiyazât ve maâdin ferağ ve intikalâtı ve ruhsatnameleri ile Mütareke'den (30 Ekim 1918) sonra akdedilmiş bilcümle muâhedât-ı hafıye ve doğrudan doğruya veya bilvasıta ecânibe verilmiş imtiyazât ve maâdin ferağ ve intikalâtı ile ruhsatnameleri keenlemyekün”* olarak kabul edilmiştir¹¹⁰⁴. Böylece Büyük Millet Meclisi Hükümeti, İstanbul Hükümeti tarafından alınmış ve alınacak olan kararların tamamını yok farz etmiştir. Bu kanun teklifinin Büyük Millet Meclisi'nde görüşüldüğü dönemde 24 Mayıs 1920 tarihinde Müdafaâ-i Milliye Vekili Fevzi Paşa; İstanbul Hükümeti tarafından yapılacak her türlü terfi ve taltiflerin de yok farz edilmesine dair karar alınması için Meclis Riyâseti'ne bir tezkere sunmuştu. Fevzi Paşa, tezkeresinde; *“Din ve vatanın temîn-i selâmeti için ihtiyar olunan müdafaâ-i meşrûa-i milliyeyi amelden iskat bu suretle menafi-i hasiselerine zemin-i müsâid ihzar etmek isteyen İstanbul kabinesi reisi olup ahiren Harbiye Nezâreti umurunu da tedvir eden Ferid Paşa'nın millet-i necibe-i Osmaniye'yi usûl ve nizam haricinde bir takım terfiler ve terakkilerle oradaki zabıtânı idlâl ve buradakileri de meyusiyete ilka ile iki başlı muvaffakiyet teminine çalıştıkları”*nı ifade ettikten sonra İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920 tarihinden sonra İstanbul Hükümeti tarafından yapılan her türlü terfi, terakki ve tayinlerin keenlemyekün addedilmesini teklif etmişti. Müdafaâ-i Milliye Vekili'nin bu teklifi BMM'de de kabul görmüş ve bu yolda bir karar alınmıştır¹¹⁰⁵. Yani BMM'nin almış olduğu bu kararlar İstanbul Hükümeti tarafından 24 Ağustos'ta çıkarılacak olan Tashîh-i Rütüb Kararnamesi baştan yok sayılmıştı. Dolayısıyla Anadolu hareketine katılmış olan subaylar için bu kararnamenin herhangi bir bağlayıcılığı kalmamıştı.

Damat Ferit Paşa'nın 16 Ekim 1920'de istifa etmesinden sonra kurulan Tefvik Paşa Hükümeti döneminde birçok konuda olduğu gibi Tashîh-i Rütüb Kararnamesi'nde de geri adım atılmıştı. 21 Ekim'de kurulan yeni Hükümet'te görev alan eski

¹¹⁰³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, I/1, Ankara, 1959³, s.203.

¹¹⁰⁴ Sicill-i Kavânîn, I, İstanbul, 1926, s.6; TBMMZC, I/2, Ankara, 1981³, s.139-145.

¹¹⁰⁵ TBMMZC, I/2, s.24-25.

Sadrzamlardan Ahmet İzzet Paşa ile Salih Paşa'nın rütbeleri Tashîh-i Rütüb Kararnamesi ile Müşirlikten Ferikliğe düşürülmüştü. Hükümet kurulduktan sonra Tevfik Paşa, bu durumu düzeltmek isteyince her iki Paşa, sadece kendilerinin değil bütün bu kanuna tabi tutularak rütbeleri indirilen subayların rütbelerinin iade edilmesi gerektiğini bildirmişlerdi¹¹⁰⁶. Bunun üzerine 3 Kasım 1920 tarihli Meclis-i Vükelâ Kararıyla 24 Ağustos 1920 tarihli Tashîh-i Rütüb Kararnamesi ilga edilmiştir¹¹⁰⁷.

Tashîh-i Rütüb Kararnamesi İstanbul Hükümeti tarafından ilga edilmesine ve İstanbul Hükümeti tarafından yapılan terfi ve terakkilerin Ankara Hükümeti tarafından yok farz edilmesine rağmen, 1921 gibi geç bir tarihte bile ordu içerisinde bu tür sıkıntıların devam ettiği görülmektedir. Ankara Hükümeti'nin terfiler hakkında aldığı bu karardan sonra İstanbul'dan Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele'ye katılan bazı subayların 16 Mart 1920 tarihinden sonra kazandıkları rütbelere üzerinden maaş aldıkları tespit edilmişti. Bunun üzerine, Garp Cephesi Kumandanlığı Erkân-ı Harbiye Hareket Şubesi tarafından cephelere gönderilen bir günlük emirde bu konu gündeme getirilerek İstanbul'dan gelen subaylara, 16 Mart 1920 tarihinden önceki rütbeleri üzerinden muamele edilmesi ve maaşlarının da buna göre verilmesi gerektiği bildirilmiştir¹¹⁰⁸.

5) Sevr Barış Antlaşması Gereğince Askerî Bürokrasi'nin Yeniden Yapılandırılması Meselesi

Son Damat Ferit Hükümeti döneminde askerî bürokrasi hakkında yapılan çalışmalarda özellikle yapılacak barış antlaşmasına göre ordunun yeniden yapılandırılması fikri de hâkimdi. Zaten yukarıda belirtildiği üzere Harbiye Nezâreti, 29 Nisan 1920'de, yapılacak Barış Antlaşması sonrası kurulacak orduya gerekecek büyük-küçük rütbeli subayları belirleyecek bir Tensîk Komisyonu kurulmasını teklif etmişti. Ancak, Meclis-i Vükelâ'da görüşülen bu teklif, esas itibarıyla muvafık görülmesine rağmen, mevcut subaylar içerisinde haksız yere terfi etmiş subayların bulunması nedeniyle bu konunun, rütbelerin düzenlenmesinden sonraya bırakılmasını kararlaştırmıştı¹¹⁰⁹. 10 Ağustos'ta Sevr Barış Antlaşması imzalanmış, 24 Ağustos 1920

¹¹⁰⁶ A. İ. Paşa, **Feryadım**, II, s.91.

¹¹⁰⁷ **BOA. MV.**, D. No:252, G. No:141.

¹¹⁰⁸ **ATASE, İSH.**, K. No:1351, G. No:99, B. No:99-1.

¹¹⁰⁹ **BOA. MV.**, D. No:219, G. No:40.

tarihli Tashîh-i Rütüb Kararnamesi ile de rütübeler düzenlenmişti. Ancak Damat Ferit Paşa'nın istifası ile bu planlar suya düşmüştü.

Yeni kurulan Tefvîk Paşa Hükümeti döneminde Sevr Antlaşması, esas itibarıyla Meclis-i Mebûsân tarafından onaylanmadığı için muamelelerde geçersiz olarak kabul edilmesine rağmen, ordu kadrosunun barış antlaşması gereğince küçültülmesine yönelik bir takım çalışmalar yapılmıştır. Muhtemelen zaten büyük bir mali sıkıntı içinde bulunan Hükümet'in, mülkî bürokraside olduğu gibi askerî bürokraside de indirime gitmek işine gelmekteydi. Bu çalışmaları gerçekleştirmek üzere Harbiye Nezareti bünyesinde oluşturulan "*Tefrik ve Tasfiye-i Zabitân Komisyonu*"; Sulh Muahedesi mucibince ordu kadrosu hadd-i asgariye indirilirken istihdam edilecek subayların seçilmesinde esas kabul edilmek üzere Muamelât-ı Zatiye Dairesi'nden bütün subayların sicillerini almıştı. Ayrıca subayların seçiminde uyulacak kıstasları belirlemek için hazırlanan layiha da incelenmek üzere Şûra-yı Devlet'e gönderilmiştir¹¹¹⁰.

Şûra-yı Devlet'te yapılan çalışmalardan sonra bu konuda atılan ilk adım, hâlihazırda müstahdem veya Muamelât-ı Zatiye emrinde bulunan erkân, ümera, zabitân ve mensubîn-i askeriyeden arzu edenlerin istifalarının kabul edilmesine yönelik bir Kararname Layihası'nın hazırlanması oldu. Meclis-i Vükelâ'ya sunulan bu layiha, 27 Aralık 1920 tarihinde görüşülerek Hükümet Kararnamesi olarak yayınlanmıştır¹¹¹¹.

Bu Kararname'den başka Hükümet, 24 Kasım 1921'de, seferberliğin ilga edilmesinden sonra ordunun barış haline göre düzenlenmesi sırasında orduda istihdam edilecek veya açığa çıkarılacak subayları belirlemek üzere bir takım kıstasları belirleyen yeni bir Kararname yayınlamıştır¹¹¹². Aslında Hükümet ordunun küçültülmesine yönelik çalışmalara bu Kararname'nin neşrinden önce başlamıştı. 13 Nisan 1921 tarihinde Harbiye Nezareti'nden Mekâtib-i Askeriye Müfettiş-i Umûmiliği'ne yazılan bir yazıya ekli listede isimleri bulunan 41 subayın açığa çıkarılmak veya emekliye sevk suretiyle ordudan ihraç edildikleri belirtilerek buna göre muamele edilmesi istenmişti. Bu subaylardan sadece biri emekliye sevk edilmiştir. Diğerleri ise açığa çıkarılmak suretiyle ihraç edilmişlerdi¹¹¹³.

¹¹¹⁰ **Alemdâr**, 18 Kânûn-i Evvel 1336/18 Aralık 1920, No:719-3019.

¹¹¹¹ **BOA. MV.**, D. No:252, G. No:167; **Düstûr**, II/12, s.361-362.

¹¹¹² **BOA. MV.**, D. No:255, G. No:140; **Düstûr**, II/12, s.504-505.

¹¹¹³ **ATASE, İSH**, K. No:499, G. No:22, B. No:22-1, 22-2.

Hükümet, bir taraftan subayları açığa çıkarmak veya emekliye sevk etmek suretiyle askerî kadroları küçültmeye çalışırken, diğer taraftan, muvazzaf subayların gerekli terfi işlemlerini aksatmamaya çalışıyordu. Örneğin; 31 Ağustos 1922 tarihli Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde, uzun bir terfi listesi yayınlanmıştı. Listenin sonuna terfi eden subayların yeni rütbelerini kullanabilecekleri fakat hazinenin durumu nedeniyle maaşlarını eski rütbeleri üzerinden alacakları belirtilmişti¹¹¹⁴.

Alınan bu kararlar, Ankara Hükümeti tarafından zaten kabul edilmediği gibi İstanbul Hükümeti tarafından da uygulanabilmesi mümkün değildi. Dolayısıyla her açıdan kağıt üzerinde kalmaya mecburdu. Osmanlı Devleti'nden devralınan askerî ve mülkî bürokrasi hakkında son sözü TBMM ve onun Hükümeti söyleyecektir.

¹¹¹⁴ **Tevhid-i Efkâr**, 31 Ağustos 1338/1922, No:3467-439.

III. BÖLÜM

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ASKERÎ VE MÜLKÎ BÜROKRASİ'NİN TASFİYESİ VE HEYET-İ MAHSÛSALAR

A) ASKERÎ VE MÜLKÎ HEYET-İ MAHSÛSALAR'IN KURULUŞUNA KADAR TBMM HÜKÜMETİ'NİN İŞGAL BÖLGELERİ ASKERÎ VE MÜLKÎ BÜROKRASİSİ HAKKINDAKİ UYGULAMALARI

1) Millî Mücadele'de TBMM Ordusu'nun Subay İhtiyacının Karşılansması Meselesi ve İstanbul'daki Subaylar Hakkındaki Uygulamalar

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte Mütareke şartları gereğince Osmanlı Ordusu büyük ölçüde terhise tabi tutulmuştu. Yine Mütareke'den sonra başlayan işgallere karşı Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından başlatılan Millî Mücadele'nin sonucunda 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi açılmış ve bu tarihten sonra mücadele Meclis tarafından yürütülmüştü. Başta düzensiz Kuvâ-yı Milliye birlikleri ile yürütülen mücadelenin yeterli olmayacağı kısa süre içerisinde anlaşılarak düzenli orduya geçiş için çalışmalar başlatılmıştır.

Anadolu'da Millî Mücadele'yi yürütecek ordunun en büyük sıkıntısı büyük-küçük subay eksiydi. Bu eksiyi gidermek için tek kaynak da I. Dünya Savaşı sırasında cepelerde savaşmış, ancak mütareke gereğince orduları terhis edilince çoğunluğu İstanbul'da toplanmış olan Osmanlı ordusunun subaylarıydı. II. Bölümde ayrıntılarıyla bahsedildiği üzere Mütareke döneminde İstanbul'un içinde bulunduğu şartlar nedeniyle büyük sıkıntı içerisinde olan bu subaylara, gerekli duyurular yapılarak Anadolu'ya geçmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Zaten İttihatçı ithamı ile İstanbul Hükümetleri tarafından; tehcir, taktik gibi suçlamalar nedeniyle İşgal Kuvvetleri tarafından baskı ve kötü muamelelere maruz bırakılan İstanbul'daki subayların birçoğu bir yolunu bularak Anadolu'ya geçmeye çalışıyorlardı. İstanbul'dan Millî Mücadele'ye katılmak için geçen subaylar üç gruba ayrılabilir:

- 1-Kendi arzularıyla Anadolu'ya geçmek isteyenler,
- 2- İstanbul'daki faal gruplar tarafından Anadolu'ya gönderilmek istenenler,

3- Ankara'dan ismen talep edilenler¹¹¹⁵.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti, Anadolu ordusunun ihtiyaç duyduğu subayları İşgal Kuvvetleri'nin kontrollerinden salimen geçirebilmek için İstanbul'da bir takım teşekküller vücuda getirmişlerdi. Bu teşekküller, Mondros Mütarekesi ile “*Teşkilât-ı Mahsûsa*”nın lağvından sonra, TBMM Hükümeti'nin kurulmasıyla Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'ne bağlı olarak İstanbul'da kurulan Müdafâa-i Milliye Teşkilatı, Mim Mim Grubu gibi gruplardı. Bu gruplar Ankara Hükümeti lehine istihbarat faaliyetlerinde buldukları gibi, İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve cephane gönderme konusunda da çalışmalar yapıyorlardı¹¹¹⁶.

Subayların Anadolu'ya geçişleriyle önceleri Karakol Cemiyeti meşgul olurken, daha sonra Ankara'nın emirleri doğrultusunda 23 Eylül 1920'de bu görevi üstlenecek Hamza Grubu kuruldu. Grup, kurulduktan sonra devamlı isim değiştirerek, 15 Aralık 1920'de Mücahit, 26 Şubat 1921'de Muharip ve 15 Ağustos 1921'de de Felah adını almıştır. Grup, daha çok Felah Grubu diye anılmaktadır¹¹¹⁷. En başta gelen görevi, İstanbul'dan Anadolu'ya subay ve mühimmat kaçırmak olan Hamza Grubu'na bağlı bir “*Muâmelât-ı Zâtiye Şubesi*” oluşturularak Harbiye Nezâreti'ne bağlı Muâmelât-ı Zâtiye Dairesi'ndeki sicil defterlerinden tespit edilen subaylar Anadolu'ya gönderiliyorlardı¹¹¹⁸.

İstanbul'dan Anadolu'ya geçmek isteyen subaylar arasında vatani kurtarmak amacıyla gidenlerin yanı sıra İstanbul Hükümeti'nin içerisinde bulunduğu ekonomik sıkıntı nedeniyle maaş alamayan ve Anadolu'ya temin-i maişet için gidenler de vardı. Ayrıca özellikle İngilizler tarafından seçilerek Anadolu'da casusluk yapmaları için gönderilenlere de rastlanabiliyordu. Bu yüzden Anadolu'ya gidecek subayların durumlarının iyice tetkik edilmesi gerekiyordu. Subay sevkıyatı işiyle meşgul olan gruplar da bu tetkikatı, yukarıda belirtildiği üzere subayların, Harbiye Nezareti

¹¹¹⁵ Mesut Aydın, **Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faâliyetleri**, İstanbul, 1992, s.120.

¹¹¹⁶ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, IV/1, Ankara, 1984, s.181; İstanbul'da kurulan gizli gruplar için ayrıca bkz: İhsan Birinci, “Millî Mücadele İçin Kurulan Önemli Cemiyet ve Çeteler”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı:9, Ekim 1971, s.29-35.

¹¹¹⁷ Hüsnü Himmetoğlu, **Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları**, I, İstanbul, 1975, s.169.

¹¹¹⁸ M. Aydın, **Gizli Gruplar ve Faâliyetleri**, s.116-119.

Muamelât-ı Zâtiye Şubesi'nde bulunan sicil defterlerine bakarak gerçekleştiriyorlardı. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nden Müdafaâ-i Milliye Vekaleti'ne yazılan 19 Şubat 1921 tarihli yazıda, subay sevki hususunda göz önünde bulundurulması istenen esaslar şu şekilde belirtilmişti: “*Buraya celp edilecek zabitân ahlâk ve iktidarı İstanbul Muamelât-ı Zâtiyesindeki sicilât ve kuyudatına müracaat ve esasına göre tefrîk ve intihab edilmelidir*”¹¹¹⁹.

Kendi arzusuyla veya Anadolu'nun talebi doğrultusunda İstanbul'dan Anadolu'ya geçecek olan subaylar, durumları İstanbul'daki gruplar tarafından tetkik edildikten sonra ellerine birer vesika verilmek suretiyle gönderiliyorlardı. Anadolu iskelelerinden birine çıkacak olan bu kişiler, burada da TBMM Hükümeti'nin görevlileri tarafından tekrar tetkikata tabi tutuluyorlardı. İskelelerde bu görevi ifa eden kuruluş, 18 Temmuz 1920 tarihinde Fevzi Paşa'nın emri ile Garp Cephesi Kumandanlığı'na bağlı ve genel merkezi Eskişehir olmak üzere kurulan Askerî Polis Teşkilatı idi. Eskişehir'den sonra özellikle Garp Cephesi Komutanlığı ile Kastamonu ve Havalisi Komutanlığı bölgesinde kurulan teşkilat, kısa süre içerisinde Anadolu'nun her tarafına yayılmıştı¹¹²⁰. Askerî Polis Teşkilatı'na genel istihbarat görevlerinin yanı sıra, İstanbul'daki gruplar tarafından verilmiş olan belgelere sahip olarak gelen subayların durumlarının incelenmesi, propagandacı ve casusların takip ve etkisiz hale getirilmesi görevleri verilmişti. İstanbul Grupları'nın yanı sıra İstanbul Polis Örgütü'nün de bir takım belgelerle bazı kimseleri Anadolu'ya gönderdikleri anlaşılmaktadır. Teşkilat bu gibi kimselerin, milli mücadeleyi benimseyip benimsemediklerine göre tetkik ettikten sonra Anadolu'ya girip girmemelerine karar veriyordu¹¹²¹.

İstanbul'dan ilk elde 3500 subayın Anadolu'ya geçirilmesi sağlanmıştır. Haklarında hem İnebolu hem de Ankara'da yapılan tahkikat sonucunda bu kişilerden 25'i mahkemeye sevk edilmiş 6'sı hakkında da casus olabilecekleri şüphesiyle

¹¹¹⁹ M. Aydın, **Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, s.123-124.

¹¹²⁰ Hamit Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tedkik Heyeti Âmirlikleri**, Ankara, 1993, s.3; Millî Mücadele döneminde Anadolu'ya giriş çıkışlar konusunda geniş bilgi için bkz: Mesut Aydın, “Millî Mücadele Döneminde Anadolu'da Giriş Çıkışları Kontrol Altında Tutan Kuruluşlar”, **Atatürk Yolu**, II/5, Yıl:5, Mayıs, 1990, ss.21-48.

¹¹²¹ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, IV/1, s.179; Askerî Polis Teşkilatı, mensupları iyi çalışmadıkları ve gizliliğe yeterince dikkat etmedikleri gerekçeleriyle 19 Mart 1921 tarihinde lağvedilmiş ve yerine aynı görevleri yürütmek üzere 21 Mart 1921'den itibaren Tedkik Heyeti Amirlikleri aynı görevleri yürütmek üzere faaliyete geçirilmiştir. (H. Pehlivanlı, **Tedkik Heyeti Amirlikleri**, s.3-5).

soruşturma derinleştirilmiştir. Örneğin Sakarya Savaşı öncesinde 1303 subay Anadolu'ya geçirilmiş, buna rağmen, 600 civarında subaya daha ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır¹¹²².

TBMM Hükümeti, Anadolu Ordusu'nda görevlendireceği subayları iyi seçmek zorundaydı. Çünkü hem subay ihtiyacının bir an evvel tamamlanması gerekiyordu, hem de İstanbul'dan gelen subayların Hükümet için maddi olarak külfeti vardı. 27 Ekim 1920 tarihinde kabul edilen bir kanunla; işgal dolayısıyla bulunduğu yeri terk etmek zorunda kalan memurlar ve ailelerine, Anadolu'da en yakın liva merkezine veya merkez olarak belirlenen yerlere kadar harcırah verilmesi kabul edilmişti¹¹²³. Bu kanunun yayınlanması üzerine İstanbul, Edirne İzmir ve Adana gibi işgal altında bulunan yerlerden gelen memurlar, Maliye Vekâleti'ne başvurarak harcırah talebinde bulunmaya başlamışlardı. Bunun üzerine Maliye Vekâleti, durumu İcra Vekilleri Heyeti toplantısında gündeme getirerek ne yolda davranılması gerektiğine dair bir Kararname yayınlanmasını istemişti. Bunun üzerine 17 Kasım 1920 tarihli toplantıda konu ele alınmış ve davet üzerine gelenlerle bulunduğu mevki işgal edilir edilmez bölgeyi terk edenlere harcırahlarının verilmesi, bunun haricinde gerek kendi arzusuyla gerekse maişet için gelenlere harcırah verilmemesi kararlaştırılmıştır¹¹²⁴.

17 Kasım 1920 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararı üzerine Müdafaa-i Milliye Vekâleti, işgal altındaki bölgelerden gelen subaylar ve aileleri için de harcırah verilmesi gerektiği iddiasıyla Maliye Vekâleti'ne müracaat etti. Maliye Vekâleti, 17 Kasım 1920 tarihli kararın subaylara da şamil olup olmadığını İcra Vekilleri Heyeti'ne sordu. İcra Vekilleri Heyeti, 16 Ocak 1921 tarihinde bu konuyu görüşerek "*Anadolu'ya İltihak Eden Zâbitâna Verilecek Harcırah Hakkında Kararname*"yi yayınladı. Kararname şöyleydi:

"1-Hükümet tarafından davet edilenlere mebdei İstanbul olmak üzere memûr oldukları mahalle kadar gerek kendilerine ve beraberlerinde aileleri olduğu halde ailelerine harcırah verilir.

¹¹²² Rıdvan Akın, **TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare**, İstanbul, 2001, s.356.

¹¹²³ **Sicill-i Kavânîn**, I, s.28-29; **Düstûr**, III/1 (1-4), İstanbul, 1929, s.107.

¹¹²⁴ **Düstûr**, III/1 (1-4), s.131

2- *Bilâ-davet gelenlere bir mahalle memûr edildikleri takdirde çıktıkları iskeleden tayin oldukları mahallere kadar kendilerine ve beraberlerindeki ailelerine harcırah verilir. Zabitan için aile harcırahi azami ordu merkezlerine kadar verilir.*

3- *Ailesiz olarak gelip de ailesini getirmek isteyenler ailesini celp ettiği anlaşıldıktan sonra bulunduğu yere en yakın iskeleden itibaren memûr oldukları mahalle kadar aile harcırahi verilir. Zabitan için yine azami ordu merkezlerine kadar aile harcırahi verilir”¹¹²⁵. Yine 16 Ocak 1921 tarihli başka bir Kararname’ye göre; esaretten dönen muvazzaf veya ihtiyat zabitlerine de orduya alınanlara harcırah tertibinden, orduya alınmayanlara ise nakliyat tertibinden harcırah verilmesi kararlaştırılmıştı¹¹²⁶.*

İşgal altındaki bölgelerden gelen subay ve sivil memurlara verilen bu harcırahlar TBMM’nin de gündemine taşınmıştı. Canik Mebûsu Nafiz Bey ve arkadaşları, Maliye Vekili’nin cevaplama için 10 Ocak 1921’de Meclis’e bir “*İstîzâh Takrîri*” (Soru Önergesi) sunmuşlardı. Verdikleri önerge ile ilgili söz alan Nafiz Bey; subaylarla ilgili kısımda, şimdiye kadar Milli Mücadele’ye katılmamış olan subaylardan bir fayda gelmeyeceğini, bu subayların isteseydiler bir şekilde yolunu bulup Anadolu’ya geçebilecekken şimdi İstanbul’da maaş almalarına imkan kalmadığı için Anadolu’ya geldiklerini iddia ederek bunlara harcırah vermenin ülkenin içinde bulunduğu durum göz önünde bulundurulursa caiz olmadığını, hatta artık gelmek isteyenlerin de engellenmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Ayrıca İstanbul’dan gelen emekli subay ve memurların da maaşlarını Ankara Hükümeti’nden talep ettiklerini öne süren Nafiz Bey; Osmanlı Hükümeti’nin bir zamanlar Bağdat’tan Bosna-Hersek’e kadar geniş bir coğrafyaya yayıldığını, hatta bugün bu coğrafyada 10-15 devletin kurulduğunu belirterek Arabistan’da veya başka Misak-ı Millî sınırları dışında kalmış yerlerde hizmet etmiş kimselere Anadolu Hükümeti’nin emekli maaşı vermesinin mümkün olmadığını ifade ediyordu¹¹²⁷.

¹¹²⁵ **Düstûr**, III/1 (1-4), s.182. Bu Kararname ile subaylara ordu merkezlerine kadar harcırah verilmesi kararlaştırılmışken, muhtemelen subayların mağdur olmaları üzerine 20 Mart 1921 tarihinde çıkarılan bir Kararname ile harcırahların ordu merkezlerine değil buldukları merkezlere kadar ödenmesi kararlaştırılmıştır. (**Düstûr**, III/2 (1-4), s.11).

¹¹²⁶ **Düstûr**, III/1 (1-4), s.181.

¹¹²⁷ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, I/7, Ankara, 1944², s.243.

Nafiz Bey'in bu iddialarına cevap vermek için kürsüye gelen Maliye Vekili Ferit Bey; İstanbul'dan gelen subayların Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin daveti üzerine geldiklerini dolayısıyla Maliye Vekâleti'nin de Harcırah Kararnamesi gereğince bunlara harcırah vermek zorunda olduğunu belirtmişti. Emeklilerin maaşıyla ilgili soruya ise; Tekâüd Kanunu'na göre emeklilerin istedikleri yerlerde cüzdanlarını göstermek suretiyle maaş alabileceklerini ifade ettikten sonra, Anadolu Hükümeti'nin yeni baştan kurulmuş bir devlet değil, 600 sene hâkimiyetini sürdürmüş bir devletin bugün kabul ettiği bir idare şekli ve asıl varisi olduğunu dolayısıyla ülkeye herhangi bir surette hizmet ederek hak kazanmış olan herkese -TBMM Hükümeti bunu iptal edecek bir kanun çıkarmadığı sürece- maaşlarının verilmesi gerektiğini açıklamıştı¹¹²⁸.

Nafiz Bey'in tavrında dikkati çeken nokta, subaylara, Anadolu'ya geçme konusunda geç kaldıkları ve vatan endişesiyle değil maaş almak gayesiyle geldikleri iddiasıyla tepki göstermesiydi. Konu ile ilgili söz alan İzmit Mebûsu Sırrı Bey; İstanbul'dan gelen subayların gerçekten vatan aşkıyla mı, yoksa Anadolu'da fesat çıkarmak için mi geldiklerini görevli makamların tetkik ederek gerekeni yapacaklarını ifade ettikten sonra, para için gelenlerin de önemli olan burada yapacakları hizmet olduğu için geri çevrilmemeleri gerektiğini belirtmişti. Ayrıca Sırrı Bey; İstanbul'dan gelen mebûsların, harcırah aldıkları yerde bu kişilerin harcırahlarının kesilmesinin adil olmayacağını açıklamıştı¹¹²⁹.

İstanbul'dan gelen ve gelecek olan subaylar hakkındaki bu ateşli tartışma üzerine Mustafa Kemal Paşa söz alarak konuya açıklık getirdi. Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması şöyleydi;

“Efendiler! Meclis-i Âli'nizin kıymetli zâbitana ihtiyacı vardır. Ordularımız ve dâhil-i memleket'teki vezâif-i askeriye için zâbitan elzemdir. Hâlbuki Anadolu'da mevcut olan zâbitan maksadı temin edecek miktarda değildir. En kıymetli zâbitanımız Harb-i Umûmi içinde muhtelif cephelerde esir düşmüşlerdir ve bugüne kadar onlar düşmanın zinciri esareti altında kalmışlardır. İşte İstanbul'dan gelen zâbitan o kıymetli zâbitandır.

¹¹²⁸ **TBMMZC**, I/7, s.244-245; TBMM İstanbul Hükümeti'nden emeklilik ve mazuliyet maaşı alanların maaşlarını 26 Şubat 1922 tarihli “1337 (1921) Muvazene-i Umûmiye Kanunu” ile kat' edecektir. “1337 (1921) Muvazene-i Umûmiye Kanunu” için bkz: **Sicill-i Kavânîn**, I, s.98-99.

¹¹²⁹ **TBMMZC**, I/7, s.245-246.

Bir de aleltilak herhangi bir zâbit kabul edilmiş değildir. Belki İstanbul'dan Anadolu'ya geçirilen zâbitan evvelden takarrür ettirilmiş ve vücutlarına cidden ihtiyaç olduğu anlaşılmış ve ondan sonra buraya celbolunmuştur. Anzavur'un netice-i muvaffakiyetine intizar eden zâbitan varsa zaten kendiliğinden buraya gelmez ve gelemez”¹¹³⁰. Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşması üzerine konu sona erdirilmiş ve harcırahlarla ilgili usul devam ettirilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın subayları koruyan bu konuşmasına rağmen, muhtemelen I. İnönü Savaşı'nda elde edilen başarı üzerine İstanbul'dan çok sayıda subay, Anadolu'ya geçmek isteğinde bulunmaya başladı. Bunun üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti, 29 Mart 1921'de artık İstanbul'daki gruplar tarafından verilmiş vesikalara sahip bütün subayların Anadolu'ya kabul edilmemesini istemişti. Zaten Müdafaa-i Milliye Vekâleti de, 19 Mart 1921'de İstanbul Grupları'na, hüviyeti meçhul subayların kendi başlarına Anadolu'ya geçirilmemesini emretmişti. Bu tarihten itibaren ordunun subay ihtiyacı, İstanbul'daki yetkili kişilerin Harbiye Nezâreti Muâmelât-ı Zâtiye Dairesi'nde yapacakları tetkikattan sonra hazırlayacakları raporlara göre Anadolu'nun ismen talep etmesiyle karşılanacaktır. Ayrıca davetle gelenlerden de sadece İnebolu İskeleyi'ne çıkacaklar kabul edilecekti¹¹³¹.

İstanbul'dan gelecek olanların sadece İnebolu İskeleyi'nden Anadolu'ya kabul edileceklerine dair emir 1 Şubat 1921 tarihinde yayınlanmıştı. Bu emre rağmen, bazı istisnai durumlara da tesadüf edilmektedir. Hava muhalefeti nedeniyle diğer iskelelere yanaşmak zorunda kalan vapurların yolcularını buralara çıkardıkları görülmektedir. Ayrıca, münferit girişimlerle Akçaşehir, Ereğli, Yalova, İzmit ve Antalya yolu ile Anadolu'ya giriş yapanlar da mevcuttu. Bunların dışında doğrudan Samsun ve Trabzon Limanları'na gönderilen kabilelerin durumu da bu emre ters düşmekteydi. Bu şekilde Samsun ve Trabzon'a gönderilen kabilelerde bulunan subaylardan, İnebolu'da vapurdan indirilmeden görevliler tarafından tetkikleri yapılarak ellerine “tezkiye edilmiştir” vesikası verilenlerin limanlara çıkmasına izin verilmiştir¹¹³².

Yukarıda belirtildiği üzere Anadolu'ya geçenlere verilen harcırahlar ve maaşlar da İstanbul'dan Anadolu'ya geçmek için iyi bir sebepti. İstanbul'da büyük sıkıntı

¹¹³⁰ TBMMZC, I/7, s.246-247.

¹¹³¹ ATASE, İSH, K. No:653, G. No:101, B:101-1.

¹¹³² M. Aydın, “Giriş Çıkışları Kontrol Altında tutan Kuruluşlar”, s.34.

yaşayan birçok kişi sadece harcırah almak için bile Anadolu'ya geçiyorlardı. Harcırahını aldıktan sonra Anadolu'ya gitmeyenlere bile tesadüf edilmişti¹¹³³. Bu tür durumları ortadan kaldırmak isteyen TBMM Hükümeti; 3 Temmuz 1921'de işgal bölgelerinden işgal anında değil de belli bir süre sonra gelen memurlara harcırah verilmemesine dair bir Kararname yayınladı. Yukarıda belirtildiği üzere davet üzerine veya bulunduğu bölge işgale uğrar uğramaz Anadolu'ya geçenlere harcırah veriliyordu. Hâlbuki bazı memurlar işgal tarihinden epey sonra Anadolu'ya geliyorlardı. Dönemin koşulları gereğince bunların gecikme nedenleri tam olarak belirlenemediği için sonradan gelenlere harcırah verilmemesi kararlaştırılmıştı. Alınan bu karar askerî bürokrasi ile beraber mülkî bürokrasiyi de kapsıyordu¹¹³⁴.

Ankara Hükümeti tarafından belirlenen koşullara göre İstanbul'dan Anadolu'ya geçen subaylar, burada istihdam edilerek Millî Mücadele yürütülmüş ve işgal altındaki bölgeler teker teker işgalden kurtarılmıştır. TBMM Orduları'nın cephelerde kazandıkları başarılar ile birlikte İstanbul'dan Anadolu'ya geçmek isteyen subayların sayısında da artış yaşandığı görülmektedir. Geçiş isteğinin artmasında bir taraftan kazanılacak zafere ortak olma düşüncesi etkili olurken, diğer taraftan yukarıda belirtildiği üzere İstanbul Hükümeti'nin hem ekonomik sıkıntılar nedeniyle hem de yapılacak barış antlaşmasına göre orduyu küçültmek için askerî ve mülkî bürokrasiye yönelik 18 Temmuz 1922'de çıkardığı "*Mecburî Mezuniyet Kararnamesi*"¹¹³⁵'nin etkili olduğu görülmektedir. İstanbul'dan Anadolu'ya geçiş noktalarından biri olan İzmit Askerî Hat Komiserliği'nden, Müdafaâ-i Milliye Vekâleti'ne yazıldığı anlaşılan 19 Eylül 1922 tarihli yazıda; İstanbul'dan geçişlerin arttığına ve burada tezkiye muamelesini yapacak yeterli subay olmadığı için tezkiye muamelelerinin yazıcı çavuşlar tarafından yapıldığına dair şikayetler iletilmekte ve çözüm bulunması istenmektedir¹¹³⁶. Muhtemelen bu yazıya cevap olmak üzere, 21 Eylül 1922'de Müdafaâ-i Milliye Vekâleti'nden İzmit Askerî Hat Komiserliği'ne yazılan şifrede; Anadolu'ya geçişlerdeki artışın sebebi de açıklanmaktadır. Şifrede; İstanbul Hükümeti'nin Mecburî Mezuniyet'e tabi tutması nedeniyle Anadolu'ya geçecek

¹¹³³ M. Aydın, **Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, s.125.

¹¹³⁴ **Düstûr**, III/2 (1-4), s.89.

¹¹³⁵ Mecburî Mezuniyet Kararnamesi için bkz: II. Bölüm (Son Tevfik Paşa Hükümeti Dönemi)

¹¹³⁶ **ATASE, İSH**, K. No:1730, G. No:15, B. No:15-1.

subayların mahallî sivil zabıta heyetlerince tezkiyelerinin yapılması ve İstanbul'daki gruplardan alınmış vesikaları olmayanların kesinlikle orduda istihdam edilmemesi isteniyordu¹¹³⁷. Aynı şifre 6 Ekim 1922 tarihinde I. Ordu Kumandanlığı tarafından bölgedeki Kolordulara, İzmir Vilâyeti'ne ve Menzil Mıntıka Müfettişliği'ne gönderilmiştir¹¹³⁸.

Esasen Anadolu'ya geçiş isteğinin artması üzerine Müdafaâ-i Milliye Vekâleti tarafından 20 Eylül 1922 tarihinde ilgili makamlara gönderilen emre göre; 14 Eylül 1922 tarihinden itibaren İstanbul'dan Anadolu'ya subay gönderilmemesi istenmişti. Yukarıdaki muameleler de aslında bu tarihten önce gruplardan vesika alan subayları kapsıyordu. Bu tarihten evvel gruplardan vesika almış olan subaylar en yakın kolorduya gönderilecekti¹¹³⁹.

Alınan bütün önlemlere rağmen, istenmeyen kişilerin tam olarak engellendiğini iddia etmek güçtür. Örneğin I. Ordu Kumandanı Nurettin Paşa imzasıyla 30 Ekim 1922 tarihinde I. Ordu Menzil Mıntıka Müfettişliği'ne gönderilen yazıda; haklarında gerekli tahkikat yapılmayan birçok kişinin İstanbul'dan Anadolu'ya geçerek orduda istihdam edildikleri ileri sürülerek, özellikle İstanbul'dan gelen kişilerin orduya kayıt ve istihdam edilmesinden kaçınılması istenmektedir¹¹⁴⁰.

Millî Mücadele yıllarında devam eden bu tür durumlar cephedeki savaşın başarıyla sona erdirilerek İstanbul'un TBMM Hükümeti'ne bağlı bir vilayet haline getirilmesi ile farklı bir boyut kazanmıştı. Çünkü artık TBMM Hükümeti, Saltanatı kaldırmıştı ve onun yürütme gücü olan Hükümet'te doğal olarak ortadan kalkmıştı. Çok farklı sorunlarla birlikte bu imparatorluğun askerî ve sivil bürokrasisi de TBMM Hükümeti'nin çözmesi gereken sorunlardan biri haline gelmişti.

2) Memâlik-i Meşgûle ve Vilâyât-ı Müstahlasa Memurları Hakkında Yapılan Muameleler

Millî Mücadele'nin başlangıcından itibaren bu mücadelenin başarıyla sonuçlandırılması için askerî bürokrasiye olduğu kadar mülkî bürokrasiye de ihtiyaç

¹¹³⁷ ATASE, İSH, K. No:1730, G. No:26, B. No:26-1.

¹¹³⁸ ATASE, İSH, K. No:1647, G. No:149, B. No:149-1.

¹¹³⁹ ATASE, İSH, K. No:1730, G. No:44, B. No:44-1.

¹¹⁴⁰ ATASE, İSH, K. No:1648, G. No:57, B. No:57-1.

vardı. II. Bölüm’de ayrıntıları ile anlatıldığı üzere İstanbul Hükümeti ile Anadolu hareketi arasındaki iktidar mücadelesi çoğu kez mülkî bürokrasi üzerinden yürütülmüştü. TBMM Hükümeti’nin kurulmasından sonra bir taraftan askerî mücadele verilirken bir taraftan da aslında yeni bir devletin temelleri atılıyordu. Bu yeni devletin ihtiyaç duyacağı mülkî bürokrasi için de kaynak, askerî bürokraside olduğu gibi Osmanlı bürokrasisiydi. Anadolu’da Millî Mücadele’yi destekledikleri ölçüde TBMM Hükümeti emrinde istihdam edilen, desteklemeyenler ise görevlerinde azledilen Osmanlı bürokrasisinin önemli bir kısmı da İstanbul’da ve diğer işgal altındaki bölgelerde kalmışlardı.

TBMM Hükümeti, işgal bölgesinden çıkan ve İstanbul Hükümeti yerine Ankara Hükümeti’ni tercih eden memurları mağdur etmemek için 6 Eylül 1920’de “*Memâlik-i Meşgûle Muallimîn ve Memûrîn Maaşâtı Hakkında Kanun*” çıkarmıştı. Bu kanuna göre; “*Memâlik-i Meşgûle’den gelen ve İdare-i Husûsiye’den maaş alan memûrîn ve muallimînin maaşâtı bütçede mevcut bulunan vilâyâta muâvenet faslından ita olun*”¹¹⁴¹acaktı.

TBMM Hükümeti, Millî Mücadele devam ettiği süre içerisinde işgal altında kalan bölgelerden gelen veya kurtarılan vilayetlerde bulunan memurlar hakkında yukarıda da bahsedilen Harcırah Kararnamesi gibi bir takım kararlar almıştı. 18 Ocak 1922’de ise bu tarihe kadar Memâlik-i Meşgûle Memurları hakkında muhtelif zamanlarda alınmış kararları birleştiren bir Hükümet Kararnamesi yayınlanmıştı. 3 Madde’den oluşan Kararname şöyleydi;

“1- Hükümet-i Milliye’nin teşkilinden evvel Bursa’nın sükûtuna kadar işgale maruz kalan ve elyevm meşgûl bulunan mahallerden bilahare çıkıp gelenlerin vaktiyle âmâl-i milliyeye ettikleri hizmetlere nazaran istihdamı daire-i aidesinin kararına vâbestedir. Bu kabil memûrîne müterakim maaş ve harcırah verilmez.

2- Hükümet-i Milliye’nin teşkilinden evvel işgal edilerek elyevm istirdâd edilen ve edilecek olan mahallerde mevcut gerek kabl-el işgal memur iken hin-i işgalde kalmış gerek esna-yı işgalde İstanbul Hükümeti tarafından gönderilmiş olan memûrîn daire-i aidesince âmâl-i milliyeye muhalif hareketleri olmadığı anlaşıldığı takdirde istihdam olunur.

¹¹⁴¹ **Düstûr**, III/1(1-4), s.58.

3- Hükümetçe tahliyesi emrolunan mahallerde hareketleri emredilmiş ve idare-i umûmiyeden maaş alan memûrîn (?) çıkmadıkları takdirde mezun addolunurlar. Derece-i sâniye memurlarıyla idare-i husûsiye memurları çıktıkları takdirde aid oldukları dairelerde istihdam olunurlar. Çıkmadıkları takdirde istirdaddan sonra memleketin meşgûl kaldığı müddetçe olan tarz-ı hareketlerine göre ibka veya azlolunurlar”¹¹⁴².

Görüldüğü üzere işgal altındaki bölgelerden gelen veya işgalden kurtulan bölgelerdeki memurların Ankara Hükümeti tarafından istihdam edilip edilmemesi tamamen kişinin işgal süresince göstermiş olduğu tavra göre belirlenecekti. Bu kararnamede kurtuluştan sonra kimlerin istihdam edilebileceği belirlenmişti. Hangi davranışların istihdam edilmeye engel olacağı açıklanmamıştı. Bu şekilde belirsiz kalan noktalar, 5 Eylül 1922’de yayınlanan İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi ile açıklanmıştı. İki maddeden oluşan Kararname şöyleydi;

“1- Yunan işgali esnasında tayini Hükümet-i Merkeziye ’ye aid olan memûrînden Hükümet-i Milliye hududuna hicret veya iltica etmeyerek vazifesine devam ve memuriyet kabul edenler veya işgal esnasında İstanbul Hükümetince tayin olunub vazifeyi kabul ve ifa edenler bu defa istirdadda istihdam edilmezler.

2- Tâlî derecede memurlar ile idare-i husûsiye müstahdemîninin istihdamları işgal müddetince gösterdikleri tavır ve harekâta tabidir. İstirdadı müteakib Hükümet-i Merkeziyece tayin olunacak rüesa tarafından işbu hareketleri tedkîk ve memuriyetlerinde ibka veya azlolunurlar”¹¹⁴³.

Hükümet’in almış olduğu bu radikal kararın bir takım itirazlara sebep olması beklenebilirdi. Çünkü işgal bölgelerinde kalarak hicret etmeyen veya vazifesine devam eden bütün memurları İstanbul Hükümeti taraftarı veya millî mücadele aleyhtarı olarak değerlendirmek mümkün değildi. Daha farklı nedenlerle buldukları bölgeleri terk etmeyen memurlar da vardı. 5 Eylül tarihli yukarıda bahsedilen Kararname’nin yayınlanmasından sonra Kütahya Mebûsu Cemil Bey, Hükümet’e bir tezkere vererek; İzmir, Manisa, Aydın gibi işgal altında kalan bölgelerdeki memur ve muallimlerden bazılarının hicret etmeye niyetlendikleri zaman bölge halkının ısrarı üzerine ve

¹¹⁴² **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 30.18.1.1/4.45.4.

¹¹⁴³ **BCA**, 30.18.1.1/5.27.6.

kurtuluşa kadar düşman tarafından söndürülmek istenen eğitimin devam ettirilmesi için bu niyetlerinden vazgeçtiklerini, dolayısıyla bu gibi insanların düşman hizmetini kabul etmiş sayılmaması gerektiğini belirtmişti. Konuyu 28 Eylül 1922 tarihli toplantıda görüşen İcra Vekilleri Heyeti; zorlayıcı sebepler dolayısıyla işgal altındaki bölgelerde kalan memurlardan bu müddet içerisinde Yunanlılar tarafından takip, hapis ve tevkif edilen memur ve muallimlere kurtuluştan sonra “*cevâz-ı istihdam*” kararı verilmesini kabul etmiştir¹¹⁴⁴.

TBMM Hükümeti bu kararları almasına rağmen, hem memurların işgal süresince gösterdikleri tavrı belirleme konusunda hem de işgalden kurtarılan bölgelerde yeniden idareyi tesis etmek için gereken bürokrasiyi oluşturma konusunda zorluk yaşıyordu. Bu zorluğu aşmak ve bir an evvel işgalden kurtulan bölgelerde TBMM Hükümeti’nin idaresini kurmak isteyen Hükümet; “*Memâlik-i Meşgûle Memurları*” hakkında alınmış olan kararlara ek olmak üzere 12 Ekim 1922’de yeni bir Kararname yayınladı. Adliye Vekâleti’nin teklifi üzerine yayınlanan bu Kararname ile Hükümet; işgal sırasında geçerli sebeplerden dolayı bölgeyi terk edememiş ve Yunanlılardan vazife kabul etmemiş memurlar ile İstanbul’da müstahdem bulunan bütün memurlardan âmal-i milliyeye muhalefet etmemiş ve seciye ve ahlakı bozulmamış olanların mensup oldukları vekâletler tarafından yapılacak tahkikatın ardından, ihtiyaç halinde münasip yerlerde istihdam edilebileceklerini kararlaştırmıştır¹¹⁴⁵.

Hükümet’in bu yaklaşımlarına rağmen, özellikle TBMM’de Memâlik-i Meşgûle memurları hakkındaki şikayetler devam ediyordu. Kütahya Mebûsu Cemil, Denizli Mebûsu Yusuf ve Karahisar-ı Sahib Mebûsu Mustafa Hulûsi Beyler, 16 Ekim 1922’de TBMM’ye bir tezkere vererek¹¹⁴⁶, işgal altında kalan memurlardan birçoğunun işgal nedeniyle bu bölgelerde kaldıklarını, düşmanın emellerine asla meyletmediklerini belirterek işgal altındaki bölgelerde kalan memurların kurtuluştan sonra istihdam edilmemesine dair İcra Vekilleri Heyeti tarafından alınan kararların sadece düşman emellerine hizmet eden memurları kapsamaması gerektiğini iddia ediyorlardı. TBMM Riyaseti’nin İcra Vekilleri Heyeti’ne havale ettiği bu tezkereye İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, 22 Ekim 1922’de verdiği cevapta, 12 Ekim 1922 tarihli yukarıda

¹¹⁴⁴ BCA, 30.18.1.1/5.30.1.

¹¹⁴⁵ BCA, 30.18.1.1/5.30.18.

¹¹⁴⁶ TBMMZC, I/23, Ankara, 1960, s.425.

belirtilen kararın bu tezkerede teklif edilen esasları kapsadığını dolayısıyla yeni bir karara ihtiyaç olmadığını belirtmişti¹¹⁴⁷.

Muvazzaf memurlar hakkında bu kararlar alınırken İstanbul Hükümeti'nden emeklilik veya mazuliyet maaşı alanların durumu da söz konusu olmuştu. Esasen 26 Şubat 1922'de kabul edilen "1337 (1921) Muvâzene-i Umûmiye Kanunu"nun 8. Maddesi'ne göre; TBMM Hükümeti idaresinin haricinde başka yerlerden emeklilik ve mazuliyet maaşı alanların maaşları kat' olunmuştu¹¹⁴⁸. Bunun yanında işgal altındaki bölgelerde kalmış olan ve "eytâm ve erâmil maaşı" alanların kurtuluştan sonraya ait maaşları Muhasebe-i Umûmiye'nin 20 Eylül 1922 tarihli teklifi üzerine verilmeye başlanmıştı. Kurtarılan vilayetlerden gelerek emeklilik ve mazuliyet maaşlarını isteyenlerin çoğalmasından dolayı Maliye Vekâleti, bunların maaşlarının da eytâm ve erâmil maaşları gibi kurtuluş tarihinden itibaren ödenmesini İcra Vekilleri Heyeti'ne teklif etmişti. 29 Ekim 1922 tarihli toplantıda bu konu gündeme gelmiş ve İcra Vekilleri Heyeti, düşmanla teşrik-i mesai edenler ve kurtuluştan sonra İstanbul'dan gelenler müstesna olmak üzere diğer mütekaif ve mazullerin maaşlarının ödenmesini kararlaştırmıştı¹¹⁴⁹.

TBMM Hükümeti'nin Memâlik-i Meşgûle memurları ve başta İstanbul olmak üzere işgal altında kalan bölgelerden Anadolu'ya geçen veya geçmeyen askerî ve mülkî bürokrasi hakkında aldığı bu kararlar, 1 Kasım 1922'de Saltanat'ın kaldırılmasına dair kararlarla farklı bir boyut kazanacaktır.

3) İstanbul'un TBMM İdaresi'ne Geçişi ve Millî Mücadele Aleyhinde Çalışan veya Millî Mücadele'ye Katılmayan Askerî ve Mülkî Bürokrasi Hakkında Yapılan Muameleler

a- Saltanat'ın Kaldırılması ve İstanbul Hükümeti'nin İstifası

26 Ağustos 1922'de başlatılan Büyük Taarruz zaferle sonuçlanmış ve TBMM Orduları mağlup Yunan Ordusu'nu takip ederek 9 Eylül'de İzmir'i¹¹⁵⁰ 10 Eylül'de

¹¹⁴⁷ BCA, 30.10/5.28.44.

¹¹⁴⁸ Sicill-i Kavânîn, I, s.98-99.

¹¹⁴⁹ BCA, 30.18.1.1/6.34.5.

¹¹⁵⁰ İzmir'in kurtuluşu için bkz: K. Atatürk, **Nutuk**, II, İstanbul, 1973¹³, s.674-677; Kâzım Özalp, **Millî Mücadele (1919-1922)**, I, Ankara, 1988³, s.233-236; **Türk İstiklâl Harbi, Büyük Taarruzda**

Bursa'yı¹¹⁵¹ düşman işgalinden kurtararak Boğazlara doğru ileri harekâtını devam ettirmişti. Türk Ordusu'nun kuzeye yani Çanakkale ve İstanbul'a doğru dönerek ileri harekâtına devam etmesi İngilizleri telaşa düşürdü ve Boğazlar bölgesinde savunma hazırlıkları yapmaya başladılar. Bir taraftan da askerî harekâtın durdurularak mütareke yapılması için siyasi teşebbüslere devam ediyorlardı. Paris'te toplanan İtilaf Devletleri Temsilcileri, 23 Eylül 1922'de TBMM Hükümeti'ne verdikleri bir nota ile Boğazlar Bölgesi'nde belirlenen tarafsız bölgeye Türk Ordularının girmemesi şartı ile Edirne de dahil olmak üzere Trakya'nın Meriç kıyısına kadar boşaltılabileceğini ifade ederek, toplanacak barış konferansına TBMM Hükümeti'nin delegelerini gönderip göndermeyeceğini sormuşlar ve mütareke görüşmeleri için Mudanya veya İzmit'te toplanmayı teklif etmişlerdi¹¹⁵². İtilaf Devletleri'nin bu notasına 29 Eylül 1922'de cevap veren Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Mudanya'da yapılacak mütareke görüşmelerine katılmayı, Meriç Nehri'ne kadar Trakya'nın derhal teslim edilmesi şartıyla kabul etmiş ve temsilci olarak da İsmet Paşa'yı tayin etmişti¹¹⁵³.

Alınan karar gereğince 3 Ekim 1922'de başlayan görüşmeler 11 Ekim'de tamamlanmış ve 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalanmıştı. Mütareke şartlarına göre Meriç Nehri sınır olmak üzere Yunanistan Trakya'yı hemen tahliye edecekti. Yunanistan'ın tahliyesi üzerine bölgede asayişî müttefik devletlerin inzibat kuvvetleri sağlayacak, ancak bu kuvvetler Yunan tahliyesinin ardından en geç 30 gün zarfında bölgeden çekileceklerdi. Müttefik kuvvetlerinin çekilmesinin ardından TBMM Hükümeti Trakya'yı teslim alırken, bölgeye mevcudu 8000'i geçmemek şartıyla asayişî düzenlemek üzere jandarma kuvveti geçirebilecekti. Boğazlar bölgesinde ise TBMM Hükümeti; Barış Konferansı'nın sonuçlanmasına kadar Çanakkale Boğazı'nın 15 Km. İstanbul Boğazı'nın 40 Km. doğusundan geçmek üzere belirlenen bölgeden içeriye ordularının girmemesini kabul etmişti. Ayrıca bu bölgede bulunan Müttefik Devletler birlikleri de barış imzalanıncaya kadar yerlerinde kalacaklardı¹¹⁵⁴.

Takip Harekâtı (31 Ağustos-18 Eylül 1922), II/6, III, Kitap, Ankara, 1995, s.169-170; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV, İstanbul, 1991, s. 185-188

¹¹⁵¹ **Türk İstiklâl Harbi**, II/6, III. Kitap, s.236.

¹¹⁵² İsmail Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, Ankara, 2002, s.102-105.

¹¹⁵³ K. Atatürk, **Nutuk**, II, s.679; İ. Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, s.110-111.

¹¹⁵⁴ İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, I, Ankara, 1983, s.63-66; İ. Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, s.240-244.

Müttefik Devletler, mütareke görüşmeleri için 23 Eylül 1922’de verdikleri notada TBMM Hükümeti’nin barış konferansına katılıp katılmayacağını sormuştu. Bu, TBMM Hükümeti’nin konferansa davet edilmesi anlamına geliyordu. Bu davet, bir de 27 Ekim 1922 tarihli nota ile tekrarlanmıştı. Ancak Müttefik Devletler aynı notayı İstanbul Hükümeti’ne de göndermişlerdi. Müttefik Devletler, Barış Konferansı’na hem TBMM Hükümeti’ni hem de İstanbul Hükümeti’ni davet ederek Millî Mücadele dönemi içerisinde birçok kez kullandıkları bu ikilikten faydalanmayı umuyorlardı¹¹⁵⁵.

Esasen Barış Konferansı’na İstanbul Hükümeti’nin katılıp katılmayacağı meselesi bu resmi notanın TBMM Hükümeti’nin eline ulaşmasından evvel başlamıştı. Henüz Mudanya Mütarekesi imzalanmadan evvel Sadrazam Tevfik Paşa; yapılacak barış konferansına her iki hükümetin de davet edileceğinin kesin olduğunu, bu nedenle konferansa gitmeden evvel iki hükümet temsilcilerinin bir araya gelerek müzakerelerde bulunmasının ülkenin menfaatine olacağını belirten bir telgrafı, 17 Eylül 1922’de Mustafa Kemal Paşa’ya göndermişti. Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafa verdiği cevapta, *“Türkiye Devleti’ni ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin temsil edebileceğini”*¹¹⁵⁶ belirterek bu öneriyi reddetmişti.

Mustafa Kemal Paşa’nın kesin tavrına rağmen, Müttefik Devletlerden gelen 27 Ekim 1922 tarihli konferansa davet notasını alan Tevfik Paşa; 29 Ekim’de bu kez TBMM Riyâseti’ne bir telgraf göndererek yine aynı iddiaları tekrarlamak suretiyle Konferans’a Ankara ve İstanbul Hükümeti’nin birlikte katılmaları gerektiğini ileri sürüyordu. Hem 17 Eylül tarihli Mustafa Kemal Paşa’ya gönderilen telgraf, hem de TBMM Riyaseti’ne gönderilen bu telgraf, 30 Ekim 1922 tarihinde Meclis’in gündemine taşındı. Konu hakkında söz alan bütün mebûsların şiddetli tepkilerine neden olan bu oturumun sonunda Sinop Mebûsu Rıza Nur Bey ve bazı mebûslar tarafından verilen bir takrir, aslında herkesin aklından geçenin kağıda dökülmüş hali gibiydi. Saltanat’ın kaldırılarak yerine TBMM Hükümeti’nin kurulduğuna dair takrir Meclis’te yaşanan uzun tartışmalardan sonra 1 Kasım 1922 tarihli oturumda kabul edilmiştir¹¹⁵⁷.

¹¹⁵⁵ İ. Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları**, I, s.68-69.

¹¹⁵⁶ **TBMMZC**, I/24, Ankara, 1960, s.269-270.

¹¹⁵⁷ Yapılan oylamanın sonunda Meclis Reisi Vekili Musa Kazım Efendi, *“müttefikler kabul edilmiştir” dediği sırada Lazistan Mebûsu Ziya Hurşit Bey, hayır Efendim ben muhalifim. Binaenaleyh müttefikler değil ekseriyetle kabul edilmiştir*” demiştir. Dolayısıyla Saltanat’ın kaldırılmasına dair

Saltanat'ın kaldırılmasına dair TBMM Kararı şöyleydi;

“1- Teşkilât-ı Esâsiye Kanunuyla Türkiye halkı, hukûk-ı hakimiyet ve hükümrânisini mümessil-i hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde gayr-i kabil-i terk ve teczi' ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimâle ve İrade-i Milliye'ye istinâd etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamağa karar verdiği cihetle Mîsak-ı Millî hududu dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden başka şekl-i hükümet tanımaz. İstanbul'daki şekl-i hükümeti 16 Mart 1336'dan (1920) itibaren ve ebeden tarihe müntakil addeylemiştir.

2- Hilâfet, Hanedân-ı Âli Osman'a aid olub halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu Hanedân'ın ilmen ve ahlaken erşed ve esleh olanı inthab olunur.

Türkiye Devleti makâm-ı Hilâfet'in istinadgâhıdır”¹¹⁵⁸.

Saltanat'ın kaldırılmasıyla İstanbul Hükümeti de fiilen ortadan kalkmıştı. Saltanat'ın kaldırıldığına dair TBMM Kararı İstanbul'a tebliğ edilince Tevfik Paşa Hükümeti üst üste toplantılar yaparak 4 Kasım 1922'de istifa etti. Böylece Osmanlı Devleti resmen de ortadan kalkmış oluyordu¹¹⁵⁹.

Lozan'da toplanacak olan Barış Konferansı'na, İstanbul Hükümeti'nin de katılma isteği ile ortaya çıkan bu durumdan sonra şimdi mesele, TBMM Hükümeti'ni temsilen kimlerin Konferans'a katılacağıнын kararlaştırılmasıydı. Başta, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'in başkanlığında, Sıhhiye Vekili Rıza Nur Bey ve Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'den oluşan bir heyetin gönderilmesi düşünülmüşken, daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile Rauf Bey'in yerine Mudanya'da TBMM Hükümeti'ni başarıyla temsil eden İsmet Paşa'nın Hariciye Vekâleti'ne seçilerek gönderilmesi gündeme geldi¹¹⁶⁰. Bu karar üzerine 26 Ekim'de Yusuf Kemal Bey, Hariciye Vekâleti'nden istifa etmiş yerine 27 Ekim'de İsmet Paşa seçilmiştir. Ardından 31 Ekim 1922 tarihinde yapılan İcra Vekilleri Heyeti toplantısında, Sulh Heyeti Riyâseti'ne Hariciye Vekili İsmet Paşa, murahhaslıklarına da Sinop Mebûsu Rıza Nur ve Trabzon Mebûsu Hasan Hüsnü Beyler seçilmişlerdir¹¹⁶¹.

Heyet-i Umûmiye Kararı oy çokluğu ile kabul edilmiştir. Saltanat'ın kaldırılmasına dair tartışmalar için bkz: **TBMMZC**, I/24, s.292-315.

¹¹⁵⁸ **Sicill-i Kavânîn**, I, 149-150; **Renîn**, 3 Teşrin-i Sâni 1338- 3 Kasım 1922, No:21.

¹¹⁵⁹ **Renîn**, 5 Teşrin-i Sâni 1338/ 5 Kasım 1922, No:23.

¹¹⁶⁰ K. Atatürk, **Nutuk**, II, s.681-682; K. Özalp, **Millî Mücadele**, I, s.236-237.

¹¹⁶¹ **TBMMZC**, I/24, s.334-335.

b- İstanbul'un TBMM Hükümeti İdaresine Geçişi ve İstanbul Hükümeti'ne Bağlı Bürokrasinin Durumu

Mudanya Mütarekesi'ne göre Yunanistan derhal Trakya'yı boşaltacaktı. Ve Yunanistan'ın boşalttığı yerlerde TBMM Hükümeti idaresi kurulacaktı. Henüz Mütareke görüşmeleri sona ermeden Trakya'yı TBMM Hükümeti adına teslim almak için bir temsilci gönderilmesi gündeme geldi. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, bu görev için Refet Paşa'yı görevlendirdi¹¹⁶².

İcra Vekilleri Heyeti, 9 Ekim 1922 tarihli toplantısında Refet Paşa'ya görevi ile ilgili bir talimat verdi. Hükümet, 11 Ekim 1922'de konuyu Meclis'e getirerek atama konusunda Meclis'i bilgilendirdi¹¹⁶³. Hükümet'in talimatına göre Refet Paşa'nın görevi; Yunanlılar tarafından boşaltılacak Trakya'nın Genel Valiliği'ni üzerine almak ve bölgede TBMM Hükümeti adına mülkî teşkilat ve inzibat teşkilatını tamamlayarak asayiş sağlamaktı¹¹⁶⁴.

Buraya kadar verilen bilgiler, Refet Paşa'nın Trakya'yı teslim almak için TBMM Hükümeti adına görevlendirilmesi ve bu görevinin kapsamı ile ilgiliydi. Fakat 19 Ekim 1922'de Trakya'ya geçmek üzere İstanbul'a gelen Refet Paşa'nın, burada TBMM Hükümeti'nin temsilcisi sıfatıyla büyük bir coşkuyla karşılanması ve sonraki gelişmeler durumu farklı bir noktaya taşımıştır¹¹⁶⁵.

1-2 Kasım 1922'de Saltanat'ın kaldırılması kararı İstanbul basını tarafından kamuoyuna duyurulmuştu. Henüz İstanbul Hükümeti istifa etmemesine rağmen, İstanbul halkı ve devlet dairelerinde çalışan memurlar ya TBMM'ye gönderdikleri telgraflarla, ya da bizzat Refet Paşa'ya müracaat ederek TBMM Hükümeti'ne biat ediyorlardı. Örneğin Tevfik Paşa'nın istifa ettiği gün yani 4 Kasım'da İstanbul'un Adliye, Belediye ve Zabıta memurları kendi aralarından seçtikleri mümessilleri vasıtasıyla Refet Paşa'ya müracaat ederek İstanbul Hükümeti'ni tanımadıklarını ve artık

¹¹⁶² Refet Paşa'nın görevlendirilmesi hakkında bkz: K. Atatürk, **Nutuk**, II, s.680-681; Betül Aslan, **Refet Paşa ve İşgalden Kurtulacak İstanbul'un İdâresi Meselesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 1991.

¹¹⁶³ **TBMMZC**, I/23, s.341.

¹¹⁶⁴ B. Aslan, **Refet Paşa**, s.6-7.

¹¹⁶⁵ Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişi ve karşılanması ile ilgili geniş bilgi için bkz: B. Aslan, **Refet Paşa**, s.12-16.

TBMM Hükümeti emrine girmek istediklerini belirtmişlerdi¹¹⁶⁶. Aynı gün Refet Paşa Ankara'ya çektiği telgrafta, İstanbul Vilâyet Meclisi İdare Heyetleri, Merkez ve Umûm Jandarma Kumandanları, Polis Müdürü ve Cinayet Mahkemeleri, İstinaf Müdde-i Umûmiliği, İcra Memurluğu kurumlarının TBMM Hükümeti'ne biat ettiklerini ve bu tarihten itibaren yapmaları gereken vazifeler hakkında talimat beklediklerini bildirmişti¹¹⁶⁷. TBMM'ye biat eden kurumlar bununla da kalmadı. Hükümet'in istifasından önce başlayan bu durum daha sonra da devam etmiş ve İstanbul'a ait bütün resmi kurumlar TBMM Hükümeti'ne bağlanmışlardı¹¹⁶⁸.

Refet Paşa; 4 Kasım 1922'de İcra Vekilleri Heyeti Riyâseti'ne çektiği ikinci telgrafta; kendisinden İstanbul'un idari işlerinin yürütülmesi konusunda talimat isteyen resmi kurum temsilcilerine, TBMM Hükümeti'nden henüz beklenen talimatın gelmediğini, bu nedenle şimdilik bütün kurumların TBMM Hükümeti namına işleri yürütmesini bildirdiğini açıklayarak bir an önce gerekli talimatın gönderilmesinin ve İstanbul'un idaresini teslim alması için bir fevkalâde temsilci atanmasının uygun olacağını belirtiyordu¹¹⁶⁹.

Saltanat'ın kaldırılması ile birlikte İstanbul halkı ve bürokrasi, TBMM Hükümeti'ne bağlılıklarını bildirmişti. Ancak, yukarıda belirtildiği üzere Mudanya Mütarekesi'ne göre İstanbul, Barış Antlaşması'nın imzalanmasına kadar İtilaf Devletleri'nin işgalinde kalmaya devam edecekti¹¹⁷⁰. Refet Paşa, 4 Kasım'da İcra Vekilleri Heyeti Riyâseti'ne çektiği ikinci telgrafında bu duruma da açıklık getirmişti. 4 Kasım'da İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki temsilcileri ile bir araya gelen Refet Paşa, temsilcilere 4 Kasım'dan itibaren TBMM Hükümeti'nin İstanbul'un idaresine el koyduğunu belirtmişti. Bunun üzerine temsilciler, kendisini tebrik ederek İstanbul'un ne şekilde idare edileceğini sormuşlardı. Refet Paşa ise, İstanbul'da uygulanacak olan idare şeklinin ancak TBMM Hükümeti'nin göndereceği talimatla belli olacağını bildirmişti¹¹⁷¹. Refet Paşa'nın İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki temsilcileri ile yaptığı

¹¹⁶⁶ **Renîn**, 5 Teşrin-i Sâni, 1338/5 Kasım 1922, No:23.

¹¹⁶⁷ B. Aslan, **Refet Paşa**, s.65.

¹¹⁶⁸ Resmi kurumların TBMM Hükümeti'ne bağlanması hakkında geniş bilgi için. Bkz: B. Aslan, **Refet Paşa**, s.63-70.

¹¹⁶⁹ **BCA**, 030.18.1.1/6.34.16.

¹¹⁷⁰ R. Akın, **TBMM Devleti**, s.265.

¹¹⁷¹ **BCA**, 030.18.1.1/6.34.16.

bu görüşmeden bir gün sonra, yani 5 Kasım'da, Hariciye Vekili İsmet Paşa, temsilcilere bir takrir göndermiştir. İsmet Paşa takririnde, İstanbul ahalisinin kendi arzularıyla TBMM idaresine iltihak ettiklerini belirterek; TBMM Hükümeti'nin İstanbul'da asayişini temin ve idarenin yürümesi için gerekli tedbirleri aldığını ifade ediyordu. Ayrıca İsmet Paşa; Mudanya Mütarekesi'nde tayin olunan bölgeden içeriye TBMM Orduları'nın girmeyeceğini, ancak Trakya'ya olduğu gibi İstanbul'a da emniyet ve asayiş için gereken kuvvetin TBMM Hükümeti tarafından gönderilmesi gerektiğini belirterek, bu durumda İtilaf Devletleri kuvvetlerinin artık İstanbul'da kalmalarının gereksiz olduğunu ifade etmiştir¹¹⁷².

İstanbul'un idaresine el koyan TBMM Hükümeti aslında büyük bir sorumluluğun altına giriyordu. İstanbul'un ilhakı devasa bir bürokratik mirasın da devralınması anlamına geliyordu. İstanbul'un TBMM Hükümeti'ne bağlı bir vilayet haline getirilmesi ile TBMM Hükümeti'nin, hâkimiyetinde olan bölgelerdeki toplam memur sayısı kadar memuru da istihdam etme yükümlülüğü ortaya çıkıyordu¹¹⁷³.

İstanbul Hükümeti'ne bağlı memurlar, zaten uzun bir müddetten beri büyük sıkıntılarla mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Tevfik Paşa Hükümeti döneminde çıkarılan "*Mecbûrî Mezuniyet Kararnamesi*" ile memurların büyük bölümü zorunlu izine tabi tutulmuştu. Muvazzaf olarak görevlerine devam edenler de, II. Bölüm'de ayrıntılarıyla bahsedildiği üzere, ekonomik sıkıntılar nedeniyle düzenli maaş alamıyorlardı. TBMM Orduları'nın Büyük Taarruz'u başarıyla sonuçlandırıp, işgal altındaki şehirleri teker teker kurtardığı Eylül 1922'de İstanbul Hükümeti Maliye Nazırı Tevfik Bey, iki-üç aydır ödenemeyen memur ve emekli maaşlarını ödeyebilmek için Duyûn-ı Umûmiye ve Osmanlı Bankası'ndan yeni avans almaya uğraşıyordu. Çünkü 25 Eylül 1922 itibarıyla Hazine'de bulunan 60.000 Lira'ya karşılık ödenmesi gereken öncelikli maaş miktarı 508.000 Lira idi¹¹⁷⁴.

İstanbul Hükümeti Maliye Nazırı'nın yeni avans almaya çalıştığı sırada TBMM Hükümeti İstanbul'da maaşlı bütün kesimleri ilgilendirecek önemli bir tebligat yayınladı. 8 Ekim 1922 tarihli Tebligat'a göre; 7 Haziran 1920'de TBMM tarafından kabul edilen, İstanbul Hükümeti tarafından 16 Mart 1920'den sonra yapılan ve

¹¹⁷² Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, Devre:I, Cilt:3, Ankara, 1985², s.1012.

¹¹⁷³ R. Akın, *TBMM Devleti*, s.236.

¹¹⁷⁴ M. T. Biren, *Bir Devlet Adamı'nın Hatıraları*, II, s.484.

yapılacak bütün muamelelerin yok farz edileceğine dair kanun gereğince, Maliye Nezareti'nin avans veya borç alma girişimlerinin yok farz edileceği bildirildi¹¹⁷⁵. TBMM Hükümeti tarafından yayınlanan bu Tebligat sansür nedeniyle İstanbul basınında yayınlanmadı, ancak Duyûn-ı Umûmiye'ye gönderildi¹¹⁷⁶.

TBMM Hükümeti'nin 8 Ekim 1922 tarihli tebligatı ile İstanbul bürokrasisi için aslında İstanbul Hükümeti sona ermişti. Çünkü artık maaşlarının verilip verilmeyeceğine karar verecek merci TBMM Hükümeti olmuştu. Zaten bu tebligattan sonra İstanbul'da maaş konusu gündemin başta gelen konularından biri haline gelmişti. Renîn gazetesinde de memur maaşları hakkında çıkan haberde öncelikle İstanbul maaşları ile ilgili tebligattan bahsedildikten sonra, henüz TBMM Hükümeti'nden maaşlara dair kararın çıkmadığı, bu durumun da İstanbul'un mali durumunu daha da kötüye götürdüğü belirtiliyordu. Gazete, haberin sonunda, İstanbul maliyesinden yetkili bir kişinin konu hakkındaki görüşlerine yer vermektedir. İsmi verilmeyen yetkiliye göre; İstanbul Hükümeti tarafından önceden alınmış bir karar gereğince memurlara yarım maaş, muhtaç memurlara da tam maaş verilmekteydi. Verilen bu maaşlar da maliyenin içinde bulunduğu sıkıntı nedeniyle avans veya borçlanma yolu ile temin edilmekteydi. Ancak TBMM Hükümeti'nin almış olduğu son karar neticesinde avans veya borçlanma yolunun da kapanması ile bu usul de tatbik edilememektedir. Bu nedenle TBMM Hükümeti, bir an önce bu ikiliği ortadan kaldırarak, memurları içinde buldukları sıkıntılı durumdan kurtarmalıydı¹¹⁷⁷. 30 Ekim 1922 tarihli Renîn gazetesinde yine İstanbul memurlarının maaşlarını nasıl alabilecekleri meselesi gündeme taşınmış ve TBMM Hükümeti'nin konu hakkında bir hal çaresi düşündüğü, ancak henüz sonuç alınmadığı için maaşların biraz daha gecikeceği belirtilmişti¹¹⁷⁸.

¹¹⁷⁵ M. T. Biren, **Bir Devlet Adamı'nın Hatıraları**, II, s.488-189; Maliye Nazırı Tefik Bey, TBMM Hükümeti'nin bu tebligatına rağmen kendisinin bir miktar avans almağa (nereden aldığını belirtmiyor) muvaffak olduğunu ve en azından çok muhtaç durumda olan memurlara tam, diğerlerine yarım maaş verdiğini iddia etmektedir. Ve bu maaşlar İstanbul Hükümeti tarafından verilen son maaşlar olmuştur. (M. T. Biren, **Bir Devlet Adamı'nın Hatıraları**, II, s.494).

¹¹⁷⁶ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji), Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922)**, IV, Ankara, 1996, s.742.

¹¹⁷⁷ **Renîn**, 29 Teşrin-i Evvel 1338/29 Ekim 1922, No:16.

¹¹⁷⁸ **Renîn**, 30 Teşrin-i Evvel 1338/30 Ekim 1922, No:17. İstanbul'daki bu durum TBMM Hükümeti'ni de rahatsız etmiş olmalı ki 31 Ekim tarihli Renîn Gazetesi'nin verdiği habere göre İtilaf Devletleri Mümessilleri'nin müsaadesiyle Osmanlı Bankası memur maaşlarının ödenmesi için 500.000 Lira avans vermeyi kabul etmişti. Şayet gazetenin haberi doğru ise ve bu parayla maaşlar ödendiyse

Maaşlarının ödenmesi için TBMM Hükümeti'nin kararını bekleyen İstanbul bürokrasisinin, Saltanat'ın kaldırılması üzerine TBMM Hükümeti'ne biat etmeleri, bir anlamda fiili durumun tasdiki anlamına geliyordu.

c- İstanbul'un İdaresi'ne Ait Talimatname'nin Belirlenmesi ve Bürokrasi'nin Durumu

Saltanat'ın kaldırılarak İstanbul'un TBMM Hükümeti idaresine geçmesiyle birlikte İstanbul Hükümeti'ne bağlı bürokrasinin durumunun ne olduğu hakkında bir takım çalışmalarda bazı bilgiler mevcut olmasına rağmen, bu konu halen derinlemesine araştırılmaya muhtaçtır. Sonraki dönemlerde ülkede yaşanan sıkıntıları Osmanlı bürokrasisinin yeterince tasfiye edilememesine bağlayan bazı görüşlerin ileri sürüldüğü göz önünde bulundurulunca, bu konunun çok daha önem kazandığı görülmektedir¹¹⁷⁹.

1-2 Kasım 1922 tarihli TBMM Kararı ile Saltanat'ın kaldırılması ile aslında İstanbul Hükümeti yok sayılmış ve ona bağlı bürokrasi açığa çıkarılmıştı¹¹⁸⁰. 4 Kasım'da Tevfik Paşa Hükümeti'nin istifası üzerine Hükümet'e bağlı memurlar Refet Paşa'ya müracaat ederek ne yolda davranmaları gerektiğini sormuştu. Refet Paşa ise asıl

muhtemelen Maliye Nazırı Tevfik Bey'in verdiğini iddia ettiği son maaşlar olmalıdır. (**Renîn**, 31 Teşrin-i Evvel 1338/31 Ekim 1922, No:18).

¹¹⁷⁹ 1960'lı yıllarda Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Cevat Dursunoğlu, Cemal Hüsnü Taray ve Kemal Tahir gibi isimlerin katılımıyla Yön Dergisi tarafından düzenlenen; "*Atatürk'ün Özlediği Türkiye'yi Kurabildik mi?*" adlı açık oturumda; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Atatürk'ün başlattığı inkılâbın istenen seviyeye gelememesinin sebebini; "*Bâbali kadrosu bu. Bütün idare kadroları Bâbali'dendi. İnkılâbın başını bunlar yedi*" diyerek açıklamıştı. Kemal Tahir ve Cemal Hüsnü Taray'ın katıldığı bu görüşlere Cevat Dursunoğlu karşı çıkarak, Bâbiâli'nin bürokrasiye kesinlikle hakim olamadığını iddia etmiştir. (Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, Ankara, 1969², s.155).

¹¹⁸⁰ Galip Kemalî Söylemezoğlu, **Hariciye Hizmetinde 30 Sene, Mutlakîyet, Meşrutîyet ve Millî Mücadele Yıllarında şahidi veya Âmilî Olduğum Hadiselere Ait Vesikalar, 1892-1922**, IV. Cildin Son Kısmı, İstanbul, 1955, s.151. Galip Kemalî Söylemezoğlu bu eserinde, "*1 Teşrinisani 1922 tarihli Meclis kararıyla, İmparatorluğun bütün memurları sırasında ben de açıkta kalmıştım*" diye bir ifade kullanmaktadır. 1 Teşrin-i Sâni 1922 tarihli Meclis Kararı'ndan kasdı Saltanat'ın kaldırılması ile ilgili TBMM Kararıdır. Ancak Metin Heper, konu ile ilgili bir çalışmasında muhtemelen sehven yaptığı bir hata neticesinde bu Meclis Kararı'nı tarihini de yanlış çevirerek 1 Ekim 1922 tarihinde çıkarılan bir kanun olarak ifade etmektedir. Halbuki 1 Ekim 1922 tarihinde TBMM tarafından çıkarılmış bir kanun olmadığı gibi 1 Teşrin-i Sâni 1922 tarihi de 1 Kasım 1922 tarihine tekabül etmektedir. Bkz: Metin Heper, **Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme -Siyaset Sosyolojisi Açısından Bir İnceleme-**, İstanbul, 1977, s.70; Metin Heper aynı bilgiyi son dönemlerde yaptığı başka bir çalışmasında da tekrarlamıştır. Bkz: Metin Heper, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006, s.106. Konu ile ilgili yapılan farklı çalışmalarda da Metin Heper'e atfen aynı hata tekrarlanmaktadır. Bkz: Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları**, İstanbul, 2006⁸, s.175.

görevi olmamasına ve Hükümet'ten henüz herhangi bir talimat gelmemiş olmasına rağmen, TBMM üyesi olması ve TBMM'yi temsil etmesi hasebiyle İstanbul'un vilayet işleri ile ilgili dairelere mensup memurlara vazifelerine devam etmelerini, eski Nezâretlere bağlı memurlara ise haklarında verilecek karara kadar maaş ve muhassesât hakları baki kalmak şartıyla izinli sayılacaklarını bildirmişti¹¹⁸¹.

İstanbul'dan gelen münferit başvurular ve Refet Paşa'nın 4 Kasım'da çektiği telgraf üzerine İcra Vekilleri Heyeti, 4-5 Kasım 1922 tarihinde İstanbul'un idaresini tanzim hususunda bir talimatname hazırlayarak Refet Paşa'ya göndermiştir. Refet Paşa'ya gönderilen ilk talimat şöyleydi;

“1- Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 1 Teşrîn-i Sâni 338'de ittihaz edilen mukarrerât üzerine Büyük Millet Meclisi'nin tanımadığı teşkilat da tatil-i faaliyet eylemesi ve Şehremâneti ve İstanbul Vilâyeti Meclis-i İdare Heyetleri'nin Ankara'dan talimata intizâr eylediklerini beyan etmeleri üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti İstanbul'un idaresine vaz-ı yed eylemiştir.

2- Büyük Millet Meclisi namına Şehremîni Ziya Bey İstanbul Vilâyeti'ne Vali nasb ve tayin olunmuştur. İstanbul'da mevcut bilcümle Polis ve Jandarma Vilâyet'e merbut olarak her zamandan ziyade temîn-i asâyiş ve inzibât vazifelerine ihtimamla devam edeceklerdir.

3- Üsküdar, Beyoğlu, Çatalca Mutasarrıflıkları İstanbul Vilâyeti'ne mülhaktır.

4- Devâir-i Merkeziye tatil-i faaliyet edecektir. Devâir-i mezkûre memûrîn ve mensubîninin ne suretle ifa-yı vazife edecekleri hakkında ayrıca talimat verilecektir.

5- Devâir-i mezkûre evrak, eşya ve nukûdunun taht-ı muhafazaya alınmasından her dairenin müsteşarı ve rüesâ-yı devâir ismen ve şahsen tavzîf kılınacak ve isimleri bildirilecektir.

6- Harbiye ve Bahriye Daireleriyle Liman Riyaseti ve Seyr-i Sefâin İdaresi doğrudan doğruya Müdafaâ-i Milliye Vekâleti'ne merbut olmak üzere müsteşarlar tarafından idare olunacak kıtaât-ı faale Merkez Kumandanlığı'na ve Sefâin-i Harbiye Haliç Komodorluğu'na merbut bulunacaktır.

7- Medâris-i İlmiye bilcümle derecâtıyla tedrisata kemâkân devam ederek Umûr-ı Şeriye Vekâleti'nde bulunan Tedrisât Müdüriyet-i Umûmiyesi'ne malumat

¹¹⁸¹ **Renîn**, 5 Teşrîn-i Sâni 1338/5 Kasım 1922, No:23.

verecektir. İstanbul'un mahalli evkâfi Evkâf Müdürü tarafından idare olunarak Evkâf Vekâleti'ne malumat verecektir.

8- İstanbul Vilâyeti'yle işgal sahasında kalan menâtik hükkâm ve memûrîn ve müstahdemîn-i Nizamiye ve Şeriye, Tıbb-ı Adlî Müessesesi İstanbul İstinaf Mahkemesi Müddeiumûmiliği'ne merbût olarak ve adlî kapitülasyonları katiyen nazara almayarak Büyük Millet Meclisi'nden sâdır olan kavânîn dairesinde tarih-i tebliğinden bil-itibar Türkiye Büyük Millet Meclisi namına icrâ-yı hüküm ve ifa-yı vazife edeceklerdir. Türkiye Büyük Millet Meclisi namına sâdır olacak hükümler usûlen doğrudan Sivas'ta Mahkeme-i Temyiz'e gönderilecektir.

9-Mahkeme-i Temyiz ile Birinci Ticaret Mahkemesi gibi adlî kapitülasyonlara müsteniden müteşekkil mehâkim ve eklâm ile devâir-i merkeziye memûrîn ve müstahdemîni işar-ı ahire kadar ifa-yı vazifeden memnudur.

10- Sicil Müdürü Şevket Bey'in nezâreti altında vazifelerine muvakkaten hitam verilmiş olan mehâkim ve devâirin Mümeyyiz ve Baş Kâtipleri'ne birer Kâtip terfîk edilerek mevcut kuyûd ve dosyalarla nukûd muhafaza ettirilecek ve bunlar emri-i muhafazadan şahsen mesul olacaklardır.

11- İşbu Talimatname mûcibince vazifelerine devam edecek olan nizamî ve şerî hükkâm ve memûrîn ve müstahdemînin mevcut kadroları üzerinden mikdâr-ı maaş ve isimlerinin telgrafla, tercüme-i hallerine ait malumatın posta ile bildirilmesi lazımdır.

12- İstinaf Müddeiumûmiliği Vekâlet'le derhal tesis-i muhabere ve emir telakki edecek İstanbul'da merci olarak yalnız Vilâyet Makamı'nı tanıyacaktır. İstanbul Vilayeti Mekâtib-i İptidaiye ve Tâliyesi doğrudan doğruya Vilâyet Maarif Müdüriyetine merbût olacaktır. Maarif Vekâleti'ne merbût Dârülfünûn ve şubâtı ve Mekâtib-i Âliye ve Müzeler ve Galatasaray Sultanî'si ve Matbaa-i Âmire gibi müessesât-ı saire mevcut ve merî nizamnameleri dahilinde Maarif Vekâleti'yle münasebet tesis edeceklerdir. Müzelerde ve Matbaa-i Âmire ve Maarif Nezâreti evrâkı mahzenlerinde veya depolarında mevcut sicilât ve eşya vesaire mahfûz ve memûrîn-i âidesi bundan mesûl tutulacaktır.

13- Umûr-ı Nafia'ya ait umûm evrak ve dosyalara İstanbul Vilâyeti Ser Mühendisliği'nce vaz-ı yed edilerek ziyâna meydan verilmeyecektir. Mühendis Mektebi tedrisâtına devam edecek husûsât-ı saire hakkında ayrıca talimat verilecektir.

14- *İstanbul Vilâyeti'nin Ziraat, Baytariye, Maden, Ticaret muâmelâtı vilâyet nezdindeki memûrîn-i aidesi tarafından rüyet edilecektir.*

15- *Sihhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi'nde mevcut nukûd, dosyalar vesaire İstanbul Sihhiye Müdürü'nün nezareti altında muhafaza edilecektir. İstanbul Sihhiye Müdüriyeti kemâkân vazîfesine devam edecektir. İstanbul'da mevcut bulunan Müessesât-ı Sihhiye doğrudan doğruya Sihhiye ve Muâvenet-i İctimâiye Vekâleti'ne tabidir ve ora ile muhabere ederler.*

16- *Muhacirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi Muavenet-i İctimâiye Müdüriyeti namıyla Sihhiye Vekâleti'ne tabi olarak devam edecek Muhacirîn Umûruyla Dârüleytâmlar vesaire umûra bakacaktır. 4. 11. 38''¹¹⁸².*

Refet Paşa'nın bir an evvel ulaştırılmasını talep etmesi nedeniyle TBMM'nin tatilde bulunduğu 4-5 Kasım 1922'de İcra Vekilleri Heyeti tarafından hazırlanarak Refet Paşa'ya gönderilen bu Talimatname, küçük değişikliklerle Hükümet tarafından 16 madde halinde 6 Kasım 1922'de TBMM'ye sunulmuştur. Meclis'te konu hakkında yapılan tartışmalar sırasında Mersin Mebûsu Selahattin Bey, Hükümet Reisi sıfatı ile Rauf Bey'in cevaplandırması için TBMM Riyaseti'ne bir sual takriri verdi. Selahattin Bey'in tahririnde, öncelikle dikkati çeken iki nokta vardır. Birincisi İstanbul'un bu şekilde TBMM Hükümeti'ne ilhakının İtilaf Devletleri tarafından Mudanya Mütarekesi'ne aykırı bulunabileceği endişesi, ikincisi ise, altyapısı hazırlanmadan, gerekli şartlar oluşturulmadan İstanbul'da bulunan askerî ve sivil bürokrasinin TBMM Hükümeti'ne bağlanmasının bir takım mahzurlara sebebiyet verebileceği endişesiydi. Selahattin Bey'e göre; henüz işgalin cari olduğu İstanbul'da bulunan ve açıkta kalacak olan askerî ve sivil memurlara eğer yeteri kadar maaş verilemezse ve bu insanlar ekonomik olarak zor durumda kalırlar ise işgalci devletler tarafından tahrik edilebilirler ve bunun sonucunda da Barış Konferansı sonuçlanmadan İstanbul tekrar bir darbeye maruz kalabilirdi¹¹⁸³. Rauf Bey, Selahattin Bey'e verdiği cevapta onun ortaya koyduğu mahzurların doğru olabileceğini kabul etmekle birlikte, Saltanat'ın kaldırılması

¹¹⁸² **BCA**, 030.18.1.1/6.34.16; **TBMMGCZ**, I/3, s.1010-1011; **Tevhîd-i Efkâr**, 6 Teşrîn-i Sâni 1338/6 Kasım 1922, No:3535-507; **Renîn**, 6 Teşrîn-i Sâni 1338/6 Kasım 1922, No:25; **İkdâm**, 6 Teşrîn-i Sâni 1338/6 Kasım 1922, No:9209.

¹¹⁸³ **TBMMGCZ**, I/3, s.1015.

kararından sonra İstanbul ahalisinin tek vücut olarak TBMM Hükümeti'ne iltihak kararı verdiklerini ileri sürerek bunu reddetmenin mümkün olmadığını belirtmişti¹¹⁸⁴.

Refet Paşa'ya gönderilen talimat ile Hükümet'in bilgilendirme maksadıyla TBMM'ye sunduğu talimat arasındaki en önemli fark, TBMM'ye sunulan talimatta İstanbul Valiliği'ne Şehremini Ziya Bey'in atandığına dair bir ibarenin bulunmaması idi. Aslında Refet Paşa, Ankara'dan aldığı talimatı İstanbul'un resmi dairelerinden gelen temsilcilere açıklarken İstanbul Valiliği'ne Mektupçu Abdülhak Hakkı Bey'in vekâleten atandığını bildirmişti. Şehremini Ziya Bey ise görevine devam edecekti¹¹⁸⁵. Ancak Refet Paşa'nın bu açıklamasından bir gün sonra, yani 7 Kasım 1922'de İstanbul Vali Vekilliği'ne Polis Müdür Miralay Esat Bey atanmıştır. Aynı gün Beyoğlu Mutasarrıflığıyla Beyoğlu Mevki Kumandanlığı Vekâleti'ne Miralay Edip Bey, İstanbul Merkez Kumandanlığı'na Miralay Abdurrahman Nafiz Bey, Üsküdar Mutasarrıflığıyla Mevki Kumandanlığı Vekâleti'ne Miralay İsmail Hakkı Bey, Çatalca Mutasarrıflığıyla Mevki Kumandanlığı'na Erkân-ı Harp Kaymakamı Cemil Bey ve İstanbul Vilâyeti Polis Müdüriyeti'ne Sâbık Muavin Esat Bey tayin olunmuştu¹¹⁸⁶.

Refet Paşa, 5 Kasım 1922 tarihli talimatnameyi alır almaz İstanbul'daki resmi dairelerin müdür ve müsteşarlarını davet ederek gelen talimatnameyi açıklamış ve hiç zaman kaybedilmeden herkesin kendi sorumluluğu altında bulunan kurumu bu talimatnameye göre düzenlemesini istemişti. Bu emir üzerine müsteşar ve müdürler gerekli düzenlemeleri yapmaya başlamışlardı¹¹⁸⁷.

Yukarıda belirtildiği üzere Refet Paşa'nın asıl görevi Yunanlıların boşaltacağı Doğu Trakya'da TBMM Hükümeti idaresini tesis etmektir. Ancak Refet Paşa İstanbul'a geldikten sonraki gelişmeler onu İstanbul'da da TBMM Hükümeti'nin temsilcisi konumuna getirmişti. Resmi görevi olmamasına rağmen, bu konuyla da ilgilenmek zorunda kalmıştı. Bu durumun doğuracağı mahzurları ortadan kaldırmak isteyen İcra Vekilleri Heyeti, 6 Kasım 1922 tarihli toplantısında; ortaya çıkan yeni durum dolayısıyla Refet Paşa'yı, Trakya'yı teslim almak görevinin yanında İstanbul'da

¹¹⁸⁴ **TBMMGCZ**, I/3, s.1017.

¹¹⁸⁵ **Renîn**, 6 Teşrîn-i Sâni 1338/6 Kasım 1922, No:24.

¹¹⁸⁶ **Renîn**, 7 Teşrîn-i Sâni 1338/7 Kasım 1922, No:25; B. Aslan, **Refet Paşa**, s.122-125.

¹¹⁸⁷ **Tevhîd-i Efkâr**, 6 Teşrîn-i Sâni 1338/6 Kasım 1922, No:3535-507; **Renîn**, 6 Teşrîn-i Sâni 1338/6 Kasım 1922, No:35; **İkdâm**, 6 Teşrîn-i Sâni 1338/6 Kasım 1922, No:9209.

bulunan İtilaf Devletleri Temsilcileri ile görüşmek ve TBMM Hükümeti'ne iltihak eden İstanbul'da TBMM Hükümeti kanun ve nizamlarının uygulanmasına nezaret etmek için TBMM Hükümeti ve Başkumandanlık namına vazifelendirdi. Böylece Refet Paşa, İstanbul Mümessilliği'ne atanmış oluyordu¹¹⁸⁸.

d- İstanbul Bürokrasisinin Maaşları

İstanbul'da Nezâretler ve merkezî dairelerin ilgisiyle buralarda çalışan memurlar, haklarındaki karar daha sonra verilmek üzere açığa çıkarılmış ve vazifelerine son verilmişti. Vazifesine son verilen memurlar hakkında gereken kararı vermek için Hükümet, her memurun hakkındaki bilgileri ve sicillerini içeren listelerin Ankara'ya gönderilmesini istemişti. Bunun üzerine Refet Paşa, bütün Dahiliye ve Hariciye memurlarının sicil defterlerinin hazırlanmasını emretmiş ve Dahiliye ve Hariciye Müsteşarları da hiç zaman kaybetmeden listeleri hazırlamaya başlamışlardı¹¹⁸⁹. Listeler, Refet Paşa vasıtasıyla peyderpey Ankara'ya ulaştırılıyordu. Bu listeler henüz gönderilmeye başlanmadan önce zaten Vekâletler ihtiyaçları nispetinde istihdam etmek için şaibesiz memurları belirleme çalışmalarını başlatmışlardı¹¹⁹⁰.

Bu çalışmalar devam ederken bir taraftan da İstanbul memurlarına maaş verilip verilmeyeceği tartışmaları devam ediyordu. Çünkü İstanbul'da büyük bir memur kitlesi, alınan kararlar sonrasında büyük bir boşluğa düşmüştü ve bir an önce TBMM Hükümeti tarafından haklarında verilecek kararı bekliyorlardı. Bu beklentiler üzerine İstanbul Vali Vekilliği'ne tayin edilen Miralay Esat Bey, konu hakkında basına bir demeç vermek zorunda kaldı. Esat Bey, İstanbul'da alınan tedbirler ve Nezaretlerin lağvıyla yapılan tasarrufla elde edilen kaynakla sorunsuz bir şekilde maaşların ödeneceğini vaat etti. Öncelikle emekliler ile eytam (yetimler) ve erâmil (muhtaçlar) maaşlarının ödenmesinde hiçbir sorun bulunmadığını açıklayarak açığa çıkan memurların maaşları hakkında da TBMM'nin vereceği karara göre gerekli işlemlerin yapılacağını belirtti. Vilâyet idaresinde istihdam edilen memurların maaşlarında zaten herhangi bir sorun yoktu¹¹⁹¹.

¹¹⁸⁸ **BCA**, 030.18.1.1/6.34.18.

¹¹⁸⁹ **Renîn**, 8 Teşrîn-i Sâni 1338/8 Kasım 1922, No:26.

¹¹⁹⁰ **Renîn**, 11 Teşrîn-i Sâni 1338/11 Kasım 1922, No:29.

¹¹⁹¹ **Renîn**, 8 Teşrîn-i Sâni 1338/8 Kasım 1922, No:26.

İstanbul bürokrasisi hakkındaki bu belirsizlik devam ederken TBMM’de de konu ile ilgili tartışmalar yaşanıyordu. Amasya Mebûsu Ömer Lûtfi Bey’in TBMM’nin 11 Kasım 1922 tarihli oturumunda İcra Vekilleri Heyeti’nin cevaplama için TBMM Riyaseti’ne sunduğu soru önergesi, Hükümet’in bir beyanname yayınlamasıyla sonuçlanmıştı. Amasya Mebûsu Ömer Lûtfi Bey önergesinde, İstanbul’daki idarenin ilgasıyla açıkta kalan, içlerindeki küçük bir kısmı hariç çoğu milli amaçlara bağlı olan binlerce asker ve sivil memur hakkında Hükümet’in ne düşündüğünü ve hangi tedbirleri aldığını sormuştu¹¹⁹².

Ömer Lûtfi Bey’in sorusuna cevap vermek üzere kürsüye çıkan İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, Hükümet’in bu konu hakkında üç maddelik bir Beyanname Layihası hazırladığını ve şayet Melis’ten geçerse bu beyannamenin kamuoyuna ilan edileceğini bildirmişti. Çünkü Rauf Bey’e göre İstanbul’daki maaş sahipleri bu şekilde bir süre daha tereddüt halinde bırakılırlarsa ve geleceklerinden emin olamazlarsa bu durum gün geçtikçe aleyhte hareketlere neden olabilirdi. Bu nedenle Hükümet’in İstanbul’daki ortamı teskin edecek bir beyanname yayınlaması gerekmektedir¹¹⁹³.

Rauf Bey yaptığı açıklamanın ardından Hükümet’in hazırladığı üç maddelik Beyanname Layihasını okudu. Layiha şöyleydi;

“İstanbul’daki Eytâm, Erâmil ve Mütekaitlerle Memurlar Hakkında Hükümet’in Beyannamesi

1- İstanbul’da eytâm ve erâmil ve tekaüt maaşlarının tediyesine devam olunacaktır. Bu hususta miktarı tahkik olunarak İstanbul bütçesine tahsisat konulacak ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin tasvibine arz edilecektir.

2- Devâir-i merkeziyenin tatili faaliyet etmesi dolayısıyla işsiz kalan memurlarımızın hukuk-ı müktesebeleri mahfûz ve istihdamları düşünülmektedir. Şimdiden vekâletlere, bu gibi memurların istihkak ve ihtisasları nazar-ı itibara alınarak mevcut münhalâta tâyinleri derdesti tefhimdir.

¹¹⁹² TBMMZC, I/24, s.456.

¹¹⁹³ TBMMZC, I/24, s.456-457.

3- *İşbu memurların hâlihazırdaki vaziyetleri mezun addedilerek ona göre maaş ve tahsisatları tesviye olunacaktır. Bu hususta da iktiza eden tahsisat led-et tahkik Meclisi Âliye arz edilmek üzere İstanbul bütçesine vaz' edilecektir*¹¹⁹⁴.

Rauf Bey'in Hükümet'in hazırladığı Beyanname Layihası'nı okumasından sonra konunun ehemmiyeti nedeniyle gizli oturuma geçilmiş ve görüşmeler gizli bir şekilde cereyan etmiştir. Gizli oturum, Millî Mücadele döneminin muhasebesine dönüşmüştü. İlk önce söz alan Trabzon Mebûsu Hafız Mehmet Bey, öncelikle “*evlad-ü iyal düşüncesi ile iaşe düşüncesi ile*” bir şekilde İstanbul'dan çıkamayıp orada kalan herkesin vatan haini olarak değerlendirilmesinin doğru olmadığını, elbette ki ihtiyaç ölçüsünde bu insanların istihdam edilmesi gerektiğini kabul etmekle beraber, emekli, yetim ve muhtaçlara verilen maaşlar konusunun ayrı değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Çünkü ona göre Osmanlı Devleti'nden ayrılmış topraklarda yaşayan emekli, yetim ve muhtaçların artık TBMM Hükümeti ile alakaları yoktur. Dolayısıyla hakk-ı mükteseplerini tabiiyetine girdikleri ülkelerden talep etmelidirler. Ayrıca Hafız Mehmet Bey'e göre Hükümet bu konuda beyanname yayınlayacağına bir kanun teklifi ile Meclis'in huzuruna gelmeliydi. Çünkü alınacak karar bütçe ile ilgiliydi ve şayet kabul edilirse bu paranın hangi kaynaktan verileceği konusunda Meclis bilgilendirilmeliydi. Hatta Hafız Mehmet Bey Hükümeti eleştirerek; İstanbul'un TBMM Hükümeti'ne iltihakı konusu Meclis'e danışılmadan Hükümet tarafından bir emr-i vaki halinde gerçekleştirilirken, bu konuda Meclis'in karar vermesini beklemenin anlamsız olduğunu iddia ediyordu¹¹⁹⁵.

Hafız Mehmet Bey'den sonra söz alan Kırşehir Mebûsu Müfid Efendi; İstanbul memurlarına verilecek maaşın Muvazane-i Maliye Encümeni tarafından yapılacak tetkiklerden sonra, diğer kurtarılan bölgelerde idare yeniden kurulurken yapıldığı gibi, İstanbul bütçesine yapılacak zamlarla karşılanabileceğini belirtiyordu. Eski Nezaretlerden açığa çıkarılmış memurlara gelince, bunların içerisinde TBMM Hükümeti'ne bağlı, seciye ve ahlak sahibi memurlar belirlenerek Vekâletler bünyesinde istihdam edilecektir. Bütün hepsinin birden istihdam edilmesi mümkün olmadığına göre yapılacak tetkiklerden sonra istihdam edilmeye uygun görülenler izinli sayılarak

¹¹⁹⁴ TBMMZC, I/24, s.457.

¹¹⁹⁵ TBMMGCZ, I/3, s.1024-1025.

mezuniyet maaşı alacaklar; istihdamı uygun görülmeyenlerde azledileceklerdi. Müfid Efendi'ye göre; emekliler önceden kendi maaşlarından kesilen parayı emekli maaşı olarak alırken eytam ve eramil maaşları da aynı şekilde mirasçısı oldukları kimselerin maaşından kesilen paranın karşılığıydı. Dolayısıyla bu maaşların aksatılmadan ödenmesi gerekirdi¹¹⁹⁶.

Lâzistan Mebûsu Ziya Hurşit Bey, Hükümet'in beyannamesine sert tepki göstererek, Anadolu'daki memurların bile 5-6 aydır maaşını alamadığı böyle bir dönemde Millî Mücadele boyunca İstanbul'dan çıkmayan ve çoğu da köken olarak eski devrin devşirmelerine dayanan memurlara, acilen maaş verilmeye çalışılmasını eleştiriyordu. Ziya Hurşit Bey'e göre zaten İmparatorluk dönemi boyunca Anadolu İstanbul'u beslemişti. Şayet bu politika devam ettirilirse aynı şey devam edecektir. Emeklilere gelince, Ziya Hurşit Bey'e göre; bunların çoğu da Misâk-ı Millî sınırları dışında kalmış memleketlerden gelmiş insanlardı. Dolayısıyla artık Yanyalı Yunanistan'a, İşkodralı Arnavutluk Hükümeti'ne, Manastırlı Sırp Hükümeti'ne müracaat etmeliydi. TBMM Hükümeti'nin artık bu insanlara beş para vermesi mümkün değildi¹¹⁹⁷.

Yozgat Mebûsu Süleyman Sırrı Bey'e göre ise; mademki Saltanat kaldırılarak Bâb-ı Âlî lağvedilmiştir, o halde Bâb-ı Âlî'ye bağlı bürokrasinin geçimlerini sağlamak ta TBMM Hükümeti'nin boynunun borcudur. Ayrıca Barış Antlaşması imzalanıp İstanbul'un işgalden kurtarılacağı zamana kadar istenmeyen olaylara meydan vermemek için İstanbul memurlarının okşanması gereklidir. Bunun için de Süleyman Sırrı Bey; şimdilik İstanbul memurlarını teskin etmek üzere Hükümet'in beyanname yayınlamasını uygun buluyordu¹¹⁹⁸. Erzurum Mebûsu Salih Efendi de, Süleyman Sırrı Bey'in fikirlerine katılarak İstanbul memurları hakkında esas kararın Barış Antlaşması'ndan sonra verileceğini, o zaman uygun görülenlerin istihdam edileceğini uygun görülmeyenlerin de kapı dışarı edileceğini belirterek şimdilik Hükümet'in bu memurları teskin etmesini destekliyordu¹¹⁹⁹. Süleyman Sırrı Bey ve Salih Bey'in ifadelerinden anlaşıldığına göre, İstanbul bürokrasisi hakkında düşünülen asıl tasfiye

¹¹⁹⁶ TBMMGCZ, I/3, s.1025-1026.

¹¹⁹⁷ TBMMGCZ, I/3, s.1027-1028.

¹¹⁹⁸ TBMMGCZ, I/3, s.1028-1029.

¹¹⁹⁹ TBMMGCZ, I/3, s.1029.

politikası, İstanbul'daki işgal güçleri nedeniyle barışın tesisine kadar ertelenmektedir. Dolayısıyla asıl tasfiyeler barış anlaşmasının imzalanmasından sonra başlayacaktır. Sonraki gelişmeler ve Heyet-i Mahsûsalar'ın kurulması da bu fikrin genel kabul gördüğünü göstermektedir.

Görüşmeler sırasında söz alan mebûsların eleştirileri üç noktada toplanıyordu. Birincisi, bu konunun bir beyanname ile değil kanun çıkarılarak çözülmesi gereği; ikincisi Osmanlı Devleti'nden ayrılan bölgelerde kurulan yeni devletlerin tebaası olan eski Osmanlı bürokrasisine hiçbir şekilde hak verilmemesi isteği ve üçüncü nokta ise, açıkta kalan memurlardan istihdam edilecek ve edilmeyecek olanların sağlıklı bir şekilde belirlenmesiydi. Bu şekilde özetlenebilecek olan eleştirilere cevap vermek için kürsüye gelen İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, öncelikle Hükümet'in neden kanun yerine acele hazırlanmış bir beyanname yayınlamak istediğine açıklık getirmişti. Rauf Bey; İstanbul'un işgal altında olması dolayısıyla bir an önce buradaki memurların gelecek kaygısından kurtarılması gerektiğini, hâlbuki bu konuda bir kanun çıkarmanın zaman kaybına neden olacağını, bu nedenle Hükümet'in kanun çıkarılana kadar yayınlayacağı beyanname ile durumu kontrol altına almak istediğini belirtmişti¹²⁰⁰.

Osmanlı Devleti'nden ayrılmış ülkelerde kalan emekli, eytam ve erâmil maaşlarının kesilmesine dair teklife ise Rauf Bey; TBMM Hükümeti'nin henüz bu bölgelerin ayrıldığını resmen kabul etmediğini belirterek barış antlaşmasının imzalanıp sınırların kesin olarak çizilmesine kadar fedakârlık olarak bu insanların maaşlarının ödenmesi gerektiğini ifade etmişti¹²⁰¹.

Açıkta kalan memurların istihdamı konusunda ise Rauf Bey; bu memurlar içerisinde bulunan ve ihaneti ortaya çıkmış olanların haricinde kalanların peyderpey ihtiyaç ölçüsünde istihdam edileceğini açıklamıştı. Çünkü Rauf Bey'e göre; eğer İstanbul'da bulunan memurların geçimi sağlanmazsa ve onlar İstanbul'u terk etmek zorunda kalırlarsa ileride İstanbul'un Türk ve Müslüman şehri olarak kalmama tehlikesi bile ortaya çıkabilirdi. Bu noktada Ziya Hurşit Bey'in şimdiye kadar Anadolu sıkıntı

¹²⁰⁰ TBMMGCZ, I/3, s.1031.

¹²⁰¹ TBMMGCZ, I/3, s.1031.

çekmişti biraz da İstanbul bu sıkıntıya ortak olsun serzenişine itiraz ederek en azından barışın tesis edilmesine kadar bu şekilde idare etmenin gereği üzerinde duruyordu¹²⁰².

Rauf Bey'in açıklamalarına rağmen, tartışmaların devam etmesi üzerine söz alarak kürsüye çıkan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa; mebûsların bazı noktalarda göstermiş oldukları asabiyete katıldığını belirtmekle beraber, İstanbul'un içinde bulunduğu özel şartlar nedeni ile Hükümet'in bir an önce gereken beyannameyi yayınlaması gerektiğini savunmuştu. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un özel durumundan dolayı TBMM Hükümeti'ne karşı muhalif olabilecek odakları üç başlık altında toplamıştı. Birincisi İstanbul'da bulunan işgal kuvvetleri ki bu durum TBMM Hükümeti'nin aleyhine çalışıyordu. İkincisi, İstanbul'da bulunan gayr-i Müslimlerdi. Bunlar da TBMM Hükümeti'nin amaçlarına aykırı roller oynamaya meyilli idi. Üçüncüsü ve belki de en önemlisi, İstanbul'daki merkezî dairelerin lağvedilmesiyle açığa çıkarılan binlerce kişiden oluşan bir gayr-i memnunlar zümresinin varlığı idi. Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu gayr-i memnunlar zümresi şayet aç bırakılırlarsa her an için aleyhte çalışan kesimlerle işbirliği yaparak daha büyük fenalıklara alet olabiliyorlardı. Dolayısıyla Hükümet'in derhal bir beyanname yayınlayarak kamuoyunu tatmin etmesi gerekmektedir¹²⁰³.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu açıklamaları üzerine gizli celse sonlandırılarak aleni celsede yapılan oylama sonucunda Hükümet'in yukarıda kaydedilen Layihası'nın Beyanname olarak yayınlanması 11 Kasım 1922'de kabul edilmiştir¹²⁰⁴.

Hükümet'in yayınladığı Beyanname'ye göre; İstanbul'daki emekli, eytam ve erâmil maaşlarının ödenmesine devam edilecek ve bu ödemeler için gereken kaynak ta İstanbul bütçesine eklenecekti. Ayrıca ilga edilen dairelerin memurları da hakk-ı müktesepi (kazanılmış hakları) saklı kalmak üzere izinli sayılarak mezuniyet maaşı alacaklardı. Yayımlanan bu beyanname bir anlamda günü kurtarmaya yönelik bir adımdı. Bu adımın tamamlanabilmesi ve gereken faydanın sağlanabilmesi için söz verildiği şekilde maaşların ödenmesi gerekiyordu. Halbuki görüşmeler sırasında mebûsların da vurguladıkları gibi bu maaşların ödenebilmesi için İstanbul bütçesine ek

¹²⁰² **TBMMGCZ**, I/3, s.1031.

¹²⁰³ **TBMMGCZ**, I/3, s.1032.

¹²⁰⁴ **TBMMZC**, I/24, s.464-467.

miktarda üyesinin, Vekâletlerden tayin edilecek memurlarla birlikte bir heyet halinde İstanbul'a gönderilerek durumu yerinde gözlemlemesi gerektiğini belirtmişti¹²⁰⁸.

Mazhar Müfid Bey'in açıklamaları üzerine söz alan Diyarbakir Mebûsu Hacı Şükrü Bey; verilecek olan maaşların TBMM Hükümeti tarafından tanınmayan Şürefa, Sâdât, Rüesâ-yı Ruhaniye ve Hazine-i Hassa gibi kurumlara şamil olup olmadığını ve hıyanet etmiş memurlar ile İstanbul kadrosuna dahil olan gayr-i Müslim memurlara maaş verilir verilmeyeceğini sormuştu¹²⁰⁹.

Hacı Şükrü Bey'in sorusu üzerine, Mazhar Müfid Bey, Harem, Müvâsât, Mağdûrîn-i Siyasiye, Çıraklık, Rüesâ-yı Ruhaniye, Ecanip, Vazife ve Hidemât-ı Vataniye gibi maaşların kesilmesi için Maliye Vekâleti tarafından gereken yerlere emirlerin verildiğini belirtmişti. Harekât-ı Milliye'ye katılmayan veya aleyhinde çalışan memurlar hakkında da Hükümet tarafından kadrolar tetkik edilip istihdam edilecekler, emekliye sevk edilecekler veyahut azledilecekler belirlendikten sonra bir karar verilebileceğini ifade etmişti¹²¹⁰.

Bu arada tartışmaya dâhil olan Erzurum Mebûsu Salih Efendi; Muvazene-i Maliye Encümeni'nin, İzmir, Bursa gibi kurtarılan vilayetlerin kadrolarına hiçbir alaka göstermediği halde neden İstanbul kadroları ile bu kadar yakından ilgilendiğini hatta bir heyet göndermek istediğini merak etmişti. Salih Efendi'nin sorusuna cevap veren Mazhar Müfid Bey, İstanbul bir vilayete dönüştürülse de İstanbul'un diğer vilayetlere benzemediğini, İstanbul'da 1.200.000 Lira istenilen bir dairenin Ankara'daki Vekâlet bütçesinin sadece 800.000 Lira olduğunu belirtmişti¹²¹¹.

Aynı görüşmeler sırasında söz alan Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey; İstanbul Hükümeti tarafından Mecburi Mezuniyet Kararnamesi çıkarılmadan evvel merkezî daireler ve muhassesât-ı zatiye de dahil olmak üzere İstanbul'un aylık maaş miktarının 1.400.000 Lira olduğunu buna karşılık İstanbul TBMM idaresine girdiği zaman bütçesinde bulunan paranın 100.000 Lirayı geçmediğini belirtmişti. Dolayısıyla Avans Kanunu çıkarmaktan başka çare yoktu¹²¹².

¹²⁰⁸ TBMMZC, I/25, s.210-212.

¹²⁰⁹ TBMMZC, I/25, s.212.

¹²¹⁰ TBMMZC, I/25, s.212-213.

¹²¹¹ TBMMZC, I/25, s.213.

¹²¹² TBMMZC, I/25, s.215.

Durum açıkça göstermektedir ki İstanbul'un TBMM Hükümeti'ne bağlanarak bir vilayete dönüştürülmesi ile TBMM Hükümeti çok ağır bir mali yükün altına girmiştir. İstanbul bürokrasisinin kurtuluştan sonraki ilk dört aylık maaş ödemesinin 7,5 Milyon Lira olacağı tahmin edilmektedir. Bu tahmin, Ankara Hükümeti'nin mevcut bütçesinin ikiye katlanması anlamına geliyordu. Durumun vahametini anlamak için mecburi mezuniyet verilen İstanbul memurlarının miktarının 20.000'e yaklaşmış olduğu bilgisi bile yeterlidir¹²¹³.

Uzun tartışmalardan ve yapılan düzeltmelerden sonra İstanbul bürokrasisini yakından ilgilendiren “Üç Milyonluk Avans İtasına Dair Kanun” 9 Aralık 1922 tarihinde kabul edildi¹²¹⁴.

Kanun'un maddeleri şöyleydi:

“1- İstanbul Vilâyeti'yle müessesât ve devâir-i sâirenin Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresine intikâl eylediği tarihten sonra tahakkuk eden maaş ve masrafi karşılığı olarak üç milyon liranın mevadd-ı âtiye dairesinde avans olarak sarfına mezuniyet verilmiştir.

2- İstanbul Vilâyeti mülkî ve askerî devâiriyle müessesâtında istihdam edilecek memurîn ve müstahdemînin maaş ve tahsisatıyla masârif-i dâime sarfiyatı Muvâzene-i Maliye Encümeni'nin tespit edeceği fusûl ve mevaddan tatbik olunacaktır.

3- İkinci madde mûcibince icra kılınacak tedkîkatın hitamına kadar bir defaya mahsûs olmak üzere Teşrîn-i Sâni'ye mahsûben avans olarak elyevm vilâyet ve müessesâtta bilfiil müstahdem bulunan memurîn ve mütekaidîn, mazulîn ve eytam ve erâmil tam ve açıkta kalan memurîn ve müstahdemîne nisîf maaş tahsisat verilir.

4- 4 Teşrîn-i Sâni 1338'den itibaren kadroların tespitine kadar müessesâtın masârif-i mübremesinin tesviyesine devam olunacaktır.

5- Hükümet-i zâilece tahsis edilip İstanbul Muhassessât-ı Zâtiye İdaresince ita edilmekte olan mazuliyet maaşları 16 Mart 1336 tarihindeki memuriyetleriyle miktar-ı maaşlarını mübeyyin cedveller celp ve tetkik olunduktan sonra aid oldukları daireleri bütçelerine vaz'edilecek tahsisâtın tesviye edilir.

¹²¹³ R. Akın, **TBMM Devleti**, s.237.

¹²¹⁴ **TBMMZC**, I/25, s.305. Kanunun görüşmeleri ve yapılan tartışmalar hakkında geniş bilgi için bkz **TBMMZC**, I/25, s.209-221, 227-237, 245-270, 301, 305, 311.

6- 16 Mart 1336 tarihinden sonra İstanbul idare-i zâilesince memurîn maaşâtına vâki olan zemâim ve tahavvülât gerek mazuliyet ve tekâüd ve gerek mezuniyet maaşlarının hesap ve tahsisinde hâiz-i tesir olamaz.

7- Büyük Millet Meclisince vâridât hakkında neşredilmiş olan kavânîn 1 Mart 1339 tarihinden itibaren tatbik edilecektir. İstanbul’ca şimdiye kadar tatbik edilmiş olan bil-umûm vergi ve tekâlifle rüsûm ve harçların 1338 sene-i maliyesi Şubatı gayesine kadar tahakkuk ve nisbetleri dâhilinde kemakân tahsil ve cibâyetine devam olunacaktır. Ancak gümrüklerde şimdilik 28 Temmuz 1336 tarihli kanun mûcibince ahz ve muamele ifa edilecektir.

8- İşbu kanun tarih-i neşrinden itibaren meriyülicradır.

9- İşbu kanunun icrâ-yı ahkâmına İcra Vekilleri Heyeti memurdur”¹²¹⁵.

Bu kanunun kabulüyle TBMM, İstanbul’daki maaş sahiplerinin Kasım ayı maaşlarının ödenebilmesi için üç milyon liralık avans verilmesini kabul etmişti. Bu maaş sahiplerinden hâlihazırda istihdam edilmiş olanlar tam, açıkta bulunanlar ise yarım maaş alacaklardı. Kanunda dikkati çeken nokta 16 Mart 1920 yani İstanbul’un işgal tarihinin önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmesiydi. Zaten yukarıda belirtildiği üzere TBMM Hükümeti çıkardığı bir kanunla İstanbul Hükümeti’nin bu tarihten sonra almış olduğu hiçbir kararı tanımıyordu. Dolayısıyla bu tarihten sonra İstanbul Hükümeti tarafından memur maaşlarına yapılan zamlar da kabul edilmeyecek ve her memurun hakkında yapılacak muamele 16 Mart 1920’den önceki maaş ve kıdemine göre yapılacaktı.

Avans Kanunu’nun kabul edilmesinden sonra hiç zaman kaybedilmeden bu kanunun hükümleri uygulanmaya ve Kasım 1922 maaşı dağıtmaya başlanmıştı. İstanbul’da istihdam edilen askerî ve mülkî bürokrasi ile emekli, yetim ve muhtaç maaşları tam olarak verilirken, açıkta kalıp da yapılan tetkiklerden sonra haklarında “câiz-ül istihdam” kararı verilenler bir defaya mahsus olmak üzere Kasım ayı maaşlarının yarısını alıyorlardı. Yapılan planlamaya göre bundan sonraki maaş ödemesine kadar Hükümet, İstanbul kadrolarını belirleyerek Muvazene-i Maliye Encümeni ile Dâhiliye Vekâleti’nde müteşekkil Müsteşarlar Meclisi’ne sunacak ve

¹²¹⁵ Sicill-i Kavânîn, I, s.153-154; Kanun maddelerinin görüşülmesi ve kabul edilmesi için bkz: TBMMZC, I/25, s.227-269.

burada yapılacak tetkikatın sonucuna göre Aralık ayı maaşları ödenecekti. Dolayısıyla bu işlemler tamamlanmadan Aralık ayı maaşlarının ödenmesi sırasında, açıkta kalan memurların maaş almalarına imkan yoktu¹²¹⁶.

Tanîn gazetesinin “*Kimlere Maaş Verilecek*” başlığı ile verdiği habere göre; aralık ayı maaşları ay sonuna doğru ödenmeye başlanacaktı. Ancak bu maaşlardan sadece faal memurlar, emekliler, yetimler ve muhtaçlar yararlanabilecekti. İlgâ edilmiş Nezâretler ile Bâb-ı Âlî vs. gibi kurumlara mensup memurlar hakkında kasım ayında olduğu gibi istisnai bir emir çıkmadıkça bunlara maaş ödenmeyecekti. Gazete'nin verdiği bilgiye göre; Hükümet, gayr-i faal memurları üç kısma ayırmayı planlamaktadır. Bunlardan emeklilik müddetini tamamlamış olanlar emekliye sevk edilecek, mazuliyet müddetini doldurmuş olanlar (ki bir memurun mazuliyet maaşı alabilmesi için 15 yıl bilfiil çalışmış olması gerekmektedir) mazuliyet maaşı alacaklardı. Emeklilik veya mazuliyet maaşlarından yararlanamayan memurlar içerisinde “*cevâz-ı istihdam*” kararı almış olan, ehliyetli ve şaibesiz memurlar muhtelif vilayetlere gönderilerek buralarda istihdam olunacaklardır. Hatta Kazım Karabekir Paşa'nın talebi üzerine İstanbul memurlarından 850 kişinin doğu vilayetlerine gönderilmesi düşünülmektedir. Hükümet'in bu tasnifi, Millî Mücadele aleyhinde gerek doğrudan, gerekse dolaylı olarak çalışmış olan memurları kapsamamaktadır. Bu gibi memurların herhangi bir ad altında maaş almaları mümkün değildi¹²¹⁷.

Hükümet'in İstanbul memurlarından açıkta kalacakları Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde istihdam etme fikri, memur ihtiyacı olan bölgelerin bu ihtiyacı karşılanacağı için oldukça olumlu karşılanırken, özellikle İstanbul'da bu durum neredeyse cezalandırma olarak algılanmıştı. Yazar İsmail Müştak, Tanîn gazetesine konu hakkında yazdığı makalesinde, devlet ile memurun karşılıklı ilişkisini söz konusu ederek, nasıl ki bir memur vazifesini hakkıyla yerine getirdiği sürece devletten hakkını isteme salahiyetine sahipse, devlette memurunu istediği yerde istihdam etme hakkına sahiptir diyordu. Bu karşılıklı hak-vazife ilişkisi bozulduğu zamanlarda Anadolu ile İstanbul arasında büyük uçurumun açıldığını belirterek memurların Anadolu'ya

¹²¹⁶ **Tanîn**, 1 Kânûn-i Sâni 1339/1 Ocak 1923, No:80.

¹²¹⁷ **Tanîn**, 21 Kânûn-ı Evvel 1338/21 Aralık 1922, No:69.

gönderilmesinin bundan sonra ülkedeki Anadolu-İstanbul ayırımına son vereceğini ileri sürüyordu¹²¹⁸.

Yukarıda belirtildiği üzere Hükümet'in belirlediği kadrolar Muvazene-i Maliye Encümeni tarafından tetkik edildikten sonra aralık ayı maaşları ödenecekti. Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbata Muharriri Mazhar Müfid Bey, 1 Ocak 1923 tarihinde basına yaptığı açıklamada, bu tarihe kadar Encümen'e İstanbul Defterdarlığı'na bağlı kadrolar ile Rüsûmat kadrosunun tevdi edildiğini ve Defterdarlık kadrosunun bir iki güne kadar sonuçlanacağını ve diğer Vekâletlerden henüz kadroların gelmediğini belirterek bu şekilde tespit edilenlerin haricinde kimseye maaş ödenemeyeceğini vurgulamıştı. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey'in yaptığı açıklamaya göre; Muvazene-i Maliye Encümeni, sunulan listelere bakarak, emeklilik müddetini dolduranları emekliye sevk ederken, doldurmayanların mesleklerine göre açık kadrolara tayinini ve açıkta buldukları müddetçe de hak ettikleri mazuliyet maaşlarının verilmesi için gerekli işlemleri yapıyordu¹²¹⁹.

Muvazene-i Maliye Encümeni'nin bütün gayretlerine rağmen, İstanbul kadroları tam anlamıyla belirlenememiş ve ocak ayı geldiği halde İstanbul'daki faal ve gayr-i faal maaş sahiplerine herhangi bir ödeme yapılamamıştı. Çünkü 9 Aralık 1922 tarihli “*Üç Milyonluk Avans Kanunu*” sadece kasım ayı maaşlarını kapsıyordu. Bunun üzerine harekete geçen Hükümet, 9 Aralık tarihli Avans Kanunu'na ek olarak yeni bir kanun teklifi hazırlayarak TBMM Riyaseti'ne sundu. Hükümet'in teklifi görüşülmek üzere Muvazene-i Maliye Encümeni'ne havale edildi ve burada yapılan görüşmelerden sonra Meclis'te görüşülmeye başlandı¹²²⁰. TBMM'de yapılan uzun tartışmalardan sonra “*9 Kânûn-ı Evvel 1338 (9 Aralık 1923) Tarihli Avans Kanunu'na Müzeyyel Kanun*” 13 Ocak 1923'te kabul edildi. Kanun'un maddeleri şöyleydi:

“1- İstanbul Vilâyeti'yle Vekâletlere merbût müessesât ve kıtaâtta bilfiil müstahdem memûrîn ile mütekaidîn ve mazulîn ve eytam ve erâmil maaşâtı 9 Kânûn-ı Evvel 1338 tarihli Avans Kanunu'nun 5. ve 6. Maddeleri'ndeki kuyûd nazar-ı dikkate alınmak şartıyla tam olarak verilir.

¹²¹⁸ İsmail Müştak, “Memurlar Meselesi”, **Tanîn**, 26 Kânûn-ı Evvel 1338/26 Aralık 1922, No:74.

¹²¹⁹ **Tanîn**, 1 Kânun-i Sâni 1339/1 Ocak 1923, No:80.

¹²²⁰ Hükümet'in ve Muvazene-i Maliye Encümeni'nin hazırlamış oldukları Layihalar ve Esbâb-ı Mûcibe Mazbataları için bkz: **TBMMZC**, I/26, Ankara, 1960, s.251-253.

2- *Mülga devâir-i merkeziye memûrîninin câiz-ül istihdam olanlarından tekâüdünü istida eyleyenlere tekâüd maaşlarının tahsisinde mahsûb-ı icra olunmak üzere 16 Mart 1336 tarihindeki maaş ve tahsisatlarının nisfi ve mazuliyet maaşı talep edenlere tahsis muamelesinin ikmalinde verilecek maaşlarından yine mahsûb-ı icra edilmek üzere tarih-i mezkûrdaki maaş ve tahsisatlarının sülüsü ve mazuliyet maaşına kesb-i istihkak edemeyen memûrînden câiz-ül istihdam olanlara memuriyete tayinlerinde maaşlarından usûlen mahsûb olunmak üzere tarih-i mezkûrdaki maaş ve tahsisatlarının kezalik sülüsü 1339 senesi Şubat gayesine kadar avans olarak ita olunur.*

İstanbul'da açıkta kalan Erkân, Ümera ve Zâbitân ve mensubîn-i askeriyeden kanunen tekâüde sevk edilemeyen ve Müdafaâ-i Milliye Vekâletince câiz-ül istihdam olduklarına karar verilenlere nisf maaş ve nisf tahsisat verilir.

3- *İşbu kanundan istifade edebileceklerin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti hududu dâhilinde sakin bulunmaları meşruttur.*

4- *Harp kazançları vergisinin henüz tahakkuk muamelesi icra edilmeyen İstanbul ve sair mahallerde Kararnamesi mûcibince üç sene müddetle tahakkuk ve tahsiline devam olunacaktır.*

5- *İşbu kanun tarih-i neşrinden itibaren meriy-ül icradır.*

6- *İşbu kanunun icra-yı ahkâmına İcra Vekilleri Heyeti memurdur*¹²²¹.

Bu kanunun yayınlanmasından sonra bir de bu kanunu açıklayan maaş talimatnamesi hazırlanmıştı¹²²². Çıkarılan bu kanun ve ardından yayınlanan talimatnamede dikkati çeken en önemli noktalardan birisi İstanbul memurlarından maaş talep edenlerin hakkında öncelikle tahkikat yapılarak istihdamının uygun olup olmadığının belirlenmesi gereği üzerinde durulmasıydı. Bir memurun “câiz-ül istihdam” olup olmaması da dönemin şartları gereğince Millî Mücadele’ye karşı almış olduğu tavırla ilgiliydi. Asker olsun sivil olsun bir memurun, Millî Mücadele aleyhinde çalışmış olduğu ortaya çıktığı takdirde maaş alması mümkün değildi. Fakat bu kadar çok sayıda memur hakkında gereken incelemeyi yaparak adil bir şekilde haklarında karar vermek oldukça zor bir işti. Açıkta bulunan bir memurun maaş almak için bağlı bulunduğu vekâlet’ten câiz-ül istihdam kararı alması gerekiyordu. Ancak vekâletlerin

¹²²¹ **Sicill-i Kavânîn**, I, s.157-158; Kanun’un Meclis görüşmeleri için bkz: **TBMMZC**, I/26, s.251-282,286-291,292-306,318,348-349.

¹²²² **Tanîn**, 16 Kânûn-ı Sâni 1339/16 Ocak 1923, No:95.

yapacağı işlemlerin uzun sürmesi nedeniyle memurları mağdur etmemek için öncelikle İstanbul Valiliği'ne şahsen veya dilekçe ile başvurması gerekiyordu. Vilâyet gelen dilekçeleri Evrak Müdüriyeti vasıtasıyla, memurun sicil ve tercüme-i hal varakaları ile birlikte ait olduğu mülga Nezâret Müsteşarlığı'na, Müsteşarlık da ait olduğu kaleme havale edecekti. Kalemde yapılan tetkikattan sonra memurun sabıka kaydı Vilâyet'e gönderilecekti. İstanbul Vilâyeti'nde ise, Jandarma Kumandanı Halil Refet, İrtibat Yüzbaşı Arif ve Vilâyet Erkânı'ndan Celal Beylerden müteşekkil “*Tedkikat Komisyonu*”, dairelerden gelen cevabı deftere kaydettikten sonra dilekçe sahipleri hakkındaki son tahkikatı yapmak üzere isimlerini Polis Müdüriyeti'ne bildirecekti. Polis Müdüriyeti, memurun ikametgâhı ile hakkındaki eski bilgileri toplayacak ve neticeyi Komisyon'a bildirecekti. Bütün bu işlemlerin ardından Komisyon toplanarak, memurun hakkında, Anzavur, Çerkez Ethem çeteleri'ne iştirak veya Kuvâ-yı İnzibatiye'de bilfiil görev alma ve vatana ihanet gibi suçlara dair bir delil yoksa maaş almasına karar verecekti. Aksi takdirde memurun maaşı kesilerek hakkında hukuki işlem yapılacaktı. Bütün bu işlemler tamamlandıktan sonra memurlar hakkında hazırlanan kararlar vekâletler tarafından onaylanacaktı¹²²³.

Açıkta kalan memurların, mazuliyet maaşı almak için aslında İstanbul Vilâyeti'ne başvurmaları gerekiyordu. Fakat bazı memurlar doğrudan İcra Vekilleri Heyeti'ne de müracaat ediyorlardı. Bu durumda da İcra Vekilleri Heyeti gerekli tahkikatın yapılması için İstanbul Vilâyeti'ne emir veriyordu. Örneğin eski Divan-ı Muhasebât Kontrol memurlarından Nazmi Efendi, 8 Şubat 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'ne bir dilekçe vererek kendisine mazuliyet maaşı bağlanmasını talep etmiş ve İcra Vekilleri Heyeti de durumu İstanbul Vilâyeti'ne yazarak gereken işlemin yapılmasını istemişti. Sonuç olarak Nazmi Efendi'nin “*câiz-ül istihdam*” olduğuna karar verilerek kendisine mazuliyet maaşı bağlanmıştı¹²²⁴. Bu şekilde bazı memurların hem İstanbul Vilâyeti'ne hem de İcra Vekilleri Heyeti'ne müracaat etmeleri, bunun bir zorunluluk olduğuna dair söylentiler çıkmasına neden olmuştu. Bu şekilde zaten yavaş yürüyen işlemlerin iyice gecikeceğini düşünen gayr-i faal memurlar şikâyetlerde bulunmuşlardı. Ancak daha sonra bunun sadece bir söylentiden ibaret olduğu,

¹²²³ **Tanîn**, 16 Kânûn-ı Sâni 1339/16 Ocak 1923, No:95; **Tanîn**, 18 Kânûn-ı Sâni 1339/18 Ocak 1923, No:97.

¹²²⁴ **BCA**, 030.10/204.397.1.

İstanbul'da muamelesi biten dosyaların gereği yapılmak üzere Hükümete sunulduğu ortaya çıkmıştı¹²²⁵.

Haklarında “*cevâz-ı istihdam kararı*” verilen memurların da bir takım yükümlülükleri vardı. Öncelikle hakkında cevâz-ı istihdam verilen memurlara Hükümet, her altı ayda bir memuriyet teklif edecekti. Şayet mazul memur bu teklifi kabul etmezse mazuliyet maaşı kesilecekti. Teklif edilecek memuriyetlerin de genelde taşra memuriyeti olacağını düşünen İstanbul memurları aslında bu karara pek de sıcak bakmıyorlardı¹²²⁶.

Açıkta kalan memurlar hakkında yapılacak muameleler bu şekilde belirlendikten sonra memurlar gerekli makamlara müracaatlara başlamışlardı. 29 Ocak 1923 tarihli *Tevhid-i Efkâr* gazetesinin konu ile ilgili verdiği habere göre bu tarihe kadar müracaat eden memurlar arasında maaş bağlanmaması gereken kimseye rastlanmamıştı. Bunun sebebi de zaten şüpheli olan memurların maaş istemek için müracaat etmemesiydi¹²²⁷.

9 Aralık 1922 tarihli “*Üç Milyon Liralık Avans Kanunu*”, henüz İstanbul kadroları tam olarak belirlenmeden geçici bir çözüm olarak çıkarılmış ve bu kanuna göre İstanbul memurlarına maaşları ödenmişti. Bu kanun ve bu kanuna ek olarak çıkarılan 13 Ocak 1923 tarihli kanun ahkâmınca yapılan tahkikat üzerine üç milyon liralık avansın 1923 yılı bütçesinin hazırlanacağı 1923 Mart ayı başına kadar yetmesinin mümkün olmadığı görülmüştü. Şubat ayı başına kadar yapılan çalışmalara nazaran İstanbul'un TBMM idaresine girdiği 1922 Kasım ayının başından 1923 Şubat ayının sonuna kadarki masrafı yaklaşık 7,5 Milyon Lira civarında hesaplanmıştı. Bunun üzerine Hükümet, 1 Şubat 1923'te Meclis'in huzuruna İstanbul'da harcanmak üzere önceden alınmış olan 3 Milyon Liralık avansa ek olarak 4,5 Milyon Liralık yeni bir Avans Kanunu Layihası ile geldi. Hükümet'in layihası Muvazene-i Maliye

¹²²⁵ **Tanîn**, 27 Kânûn-ı Sâni 1339/27 Ocak 1923, No:107.

¹²²⁶ M. T. Biren, **Bir Devlet Adamı'nın Hatıraları**, II, s.509-510.

¹²²⁷ **Tevhîd-i Efkâr**, 29 Kânûn-ı Sâni 1339/29 Ocak 1923, No:2618-510; Bu tarihten iki gün sonra yine aynı gazetenin verdiği habere göre maaş için müracaat eden memurlardan 5'i şüpheli görülmüş ve haklarındaki tetkikatın genişletilmesi için adresleri polise bildirilmişti. Aynı tetkikat sırasında Tetkîk-i Ahval Komisyonu, bir iki memurun maaşının 1920 senesinde 500-600 kuruştan birdenbire 3000-4000 kuruşa yükseldiğini tespit etmiş ve bu memurlar hakkındaki tetkikatın genişletilmesine karar vermişti. (**Tevhîd-i Efkâr**, 31 Kânûn-ı Sâni 1339/31 Ocak 1923, No:2620-592.).

Encümeni'ne gönderilmiş ve ardından 12 Şubat'ta Meclis'te görüşülmeye başlanmıştı¹²²⁸.

Hükümet'in 4,5 Milyon Liralık talebini 4 Milyon'a indiren Muvazene-i Maliye Encümeni'nin hazırladığı Layiha'nın görüşmeleri yine sert tartışmalara neden olmuştu. Ayrıca Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbata Muharriri Mazhar Müfid Bey'in Encümen adına yaptığı açıklama, bu tarihe kadar İstanbul memurları hakkında yapılan çalışmalar hakkında önemli bilgiler içeriyordu. Mazhar Müfid Bey'in verdiği bilgiye göre, bu tarihe kadar Encümen İstanbul dairelerinden dokuzunun tetkikatını tamamlamıştı. Buna göre tetkikatı tamamlanan dairelerin dört aylık masrafı yaklaşık 4,5 Milyon olarak hesaplanmıştı. Henüz tetkikatı tamamlanmayan daireler için de 2,5 Milyon Lira tahmin edilmişti Dolayısıyla İstanbul'un Kasım 1922'den Mart 1923'e kadar ki dört aylık masrafı 7 Milyon olarak belirlenmişti. Bu hesaptan yola çıkılarak İstanbul'un yıllık masrafı 20-22 Milyon Lira civarında tahmin ediliyordu. Bütün Türkiye'nin yıllık masrafının 36 472 000 Lira olduğu bu dönemde İstanbul'un TBMM Hükümeti için nasıl bir yük oluşturduğunu bu hesaplama açıkça ortaya koymaktaydı¹²²⁹.

Kanunun görüşmeleri yine Anadolu-İstanbul hesaplaşmasına dönüşmüştü. Erzurum Mebûsu Durak Bey, İstanbul memurlarının çok zor durumda olduklarını, bu nedenle bir an evvel kanunun çıkması gerektiğini ifade ederken; Karahisar-ı Şarkî Mebûsu Mustafa Bey İstanbul memurlarının öncelikle tövbe istiğfar etmeleri gerektiğini haykırıyordu. Siirt Mebûsu Mustafa Sabri Efendi ise İstanbul memurlarına Anadolu'dakilerden daha fazla önem verildiğini ileri sürüyordu¹²³⁰.

Belki de teklife en büyük tepkiyi gösteren Kütahya Mebûsu Besim Atalay Bey; Anadolu'nun artık İstanbul'u besleme zamanının geçtiğini, İstanbul memurlarının da Anadolu'ya gelerek kendi geçimlerini sağlamaları gerektiğini belirterek, yeni dönemde artık hiç kimsenin ayrıcalıklı olmadığını ifade ediyordu. Besim Atalay Bey'in Anadolu'ya gelme çağrısına İstanbul'un boşalacağı gerekçesiyle Antalya Mebûsu Hamdullah Suphi Bey; *"Besim Bey'in istedikleri yapıldığı gün İngilizlerin emeli tahakkuk etmiştir"* diyerek tepki gösteriyordu¹²³¹.

¹²²⁸ TBMMZC, I/27, Ankara, 1960, s.283-285.

¹²²⁹ TBMMZC, I/27, s.287.

¹²³⁰ TBMMZC, I/27, s.290.

¹²³¹ TBMMZC, I/27, s.297.

Tartışmaların Anadolu-İstanbul çatışmasına dönüşmesi üzerine söz alan İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey; “*Anadolu, İstanbul, Şark ve Garp yoktur*” diyerek meselenin memleket meselesi olduğunu, bu şekilde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmişti¹²³².

Uzun ve sert tartışmalardan sonra TBMM, Hükümet’in talep ettiği 4 Milyon Liralık Avans Kanunu’nu 12 Şubat 1923’te kabul edilmiştir¹²³³.

TBMM’deki Anadolu-İstanbul tartışmasına Tanîn gazetesindeki köşesinden katılan Hüseyin Cahit Bey, “*İstanbul ve Anadolu*” başlığı ile kaleme aldığı yazısında, bu şekilde bir ayırım yapmanın İstanbul ile Anadolu arasındaki uçurumu daha da açacağını belirterek İstanbul ahalisinin milli mücadele aleyhtarı olarak algılanmasına karşı çıkıyordu. Hüseyin Cahit Bey, Anadolu’da olduğu gibi İstanbul’da da milli emellere karşı olan insanların olduğunu, bunların çoğunun da zaten ülkeyi terk ettiğini belirterek şahsi kabahatlerin topluma mal edilmesine karşı çıkıyordu¹²³⁴.

TBMM Hükümeti’nin bütün çabalarına rağmen, İstanbul bürokrasisine maaş ödenmesi meselesi cereyan eden uzun işlemler nedeniyle sorun olmaya ve İstanbul’daki büyük bir kesimin mağdur olmasına yol açmaya devam ediyordu. 26 Nisan 1923 tarihli *Tevhîd-i Efkâr* gazetesinde, “*Defterdarlığın Nazar-ı Dikkatine*” başlığı ile yayınlanan 150 gayr-i faal memurun şikâyeti, durumun vahametini gözler önüne sermektedir. Şikâyetin nedeni, İstanbul Defterdarı’nın Nisan ayı maaşlarının ay sonuna yetişemeyeceğine, ancak Mayıs ayı başında Hükümet ile Defterdarlık arasında yapılacak yazışmalardan sonra ödemelerin yapılabileceğine dair yaptığı bir açıklamaydı. Gayr-i faal memurlar (bağlı buldukları makamlardan cevâz-ı istihdam kararı aldıkları halde kadrosuzluk nedeniyle açıkta kalan memurlar), bu gecikmelerin büyük felaketlere neden olduğunu, zor durumda kalan birçok gayr-i faal memurun intihar ettiğini, etmeyenlerin de ellerinde bulunan değerli malları satarak geçinmeye çalıştıklarını belirterek, aybaşında Ankara ile yapılacak muhaberata şimdiden başlanmasını rica ediyorlardı¹²³⁵.

Genel olarak İstanbul bürokrasisi, özelde de bunların içerisindeki gayr-i faal memurların durumu uzun süre kamuoyunu ve basını meşgul etmişti. Nihayet 10

¹²³² TBMMZC, I/27, s.295-296.

¹²³³ Kanunun görüşmeleri ve oylaması için bkz: TBMMZC, I/27, s. 283-305.

¹²³⁴ Hüseyin Cahit, “İstanbul ve Anadolu”, *Tanîn*, 19 Şubat 1339/1923, No:129.

¹²³⁵ *Tevhîd-i Efkâr*, 26 Nisan 1339/1923, No:3704-676.

Temmuz 1923 tarihli *Tevhîd-i Efkâr* gazetesinin verdiği habere göre; “*Tetkik-i Ahval Komisyonu*” gayr-i faal memurlar hakkındaki tetkikatını 9 Temmuz itibariyle tamamlamıştı. Tetkik-i Ahval Komisyonu, bu süre içerisinde 1333 dosyayı inceleyerek neticesini İstanbul Vilâyeti’ne sunmuştu. Vilâyet ise bu dosyaları gereği yapılmak üzere ait oldukları Vekâletlere gönderecekti¹²³⁶.

Yapılan tahkikatlar, alınan tedbirlere rağmen, açıkta kalan memurlar meselesi uzun bir süre daha gündemi meşgul etmeye devam etmiştir. TBMM Hükümeti tarafından bir göreve tayin edilmediği için açıkta kalan memurların hepsinin Millî Mücadele’ye kayıtsız kaldıklarını veya aleyhinde çalıştıklarını düşünmemek gerekir. Her şeyden evvel ülkede bir inkılâp yaşanmıştır ve bir imparatorluk yıkılarak yerine sınırları küçülmüş o nispette bürokrat ihtiyacı azalmış yeni bir devlet kurulmuştur. Dolayısıyla bürokrasinin yeni devletin ihtiyaçları ölçüsünde düzenlenmesi de çok sayıda memurun açıkta kalmasına neden olmuştu. Yeni savaştan çıkmış bir devletin maddi imkanlarının bu büyük inkılâbı sorunsuz bir şekilde yürütmesi zordu. Bu zorluğun yansımalarından en fazla etkilenenler de doğal olarak yeni bürokratik kadrolar oluşturulurken bunun dışında kalan kesimler olacaktı. Buraya kadar olanları ve olacakları az çok herkes tahmin etmekte ve sonuçlarını kabul etmekteydi. Fakat mesele açıkta kalan memurların kazanılmış haklarına ve yaşadıkları mağduriyetlere gelip çattığı zaman büyük eleştiriler başlıyordu. Konu ile ilgili *Tevhîd-i Efkâr* gazetesine yazdığı makalesinde Ebuzziyazâde; ülkede bir inkılâp yaşandığını ve inkılâplardan da bazı kesimler istifade ederken bazılarının zarar görmesinin doğal olduğunu belirtmekle beraber, TBMM Hükümeti’nin II. Meşrutiyet’in ilanından sonra İttihât ve Terakkî’nin giriştiği tensikât çalışmalarından gereken dersi alamadığını ileri sürüyordu. Çünkü ona göre İstanbul’un TBMM idaresine geçişinden beri Hükümet’in bürokrasi konusunda yaptığı çalışmalar sonucunda, ülkede büyük bir gayr-i memnunlar zümresi meydana gelmişti. Ancak geç kalınmış sayılmazdı. Yapılması gereken, hiç zaman kaybedilmeden adil bir komisyon kurularak Millî Mücadele’ye hıyanet etmiş ve cezalandırılması gereken memurlar dışında kalan hiçbir memuru mağdur etmeyecek tedbirlerin alınması idi¹²³⁷.

¹²³⁶ **Tevhîd-i Efkâr**, 10 Temmuz 1339/1923, No:3779-824.

¹²³⁷ Ebuzziyazâde, “Aç ve Açıkta Kalan Memurlar Meselesi”, **Müşterek Gazete**, 18 Eylül 1339/1923.

4) *Saltanat'ın Kaldırılmasından Sonra Memâlik-i Müstahlasa Memurları Hakkında Yapılan Muameleler*

İstanbul'un TBMM idaresine geçmesinde önce düşman işgalinden kurtarılan vilayetlerin memurları hakkında çeşitli tarihlerde çıkarılan Hükümet Kararnameleri ile bir takım düzenlemeler yapılmıştı. 18 Ocak 1922 tarihli Kararname'ye göre; işgal edilen bölgelerde kalan veya işgal sürecinde İstanbul Hükümeti tarafından tayin edilen ve işgal esnasında bulunduğu bölgeyi terk etmeyen memurların kurtuluştan sonra istihdam edilip edilmemesi işgal sürecindeki hal ve tavırlarına göre belirlenecekti. 5 Eylül 1922 tarihli Kararname'ye göre ise; İstanbul Hükümeti tarafından tayin edilen memurlardan işgal esnasında çıkmayarak vazifesine devam eden veya Yunanlılardan memuriyet kabul edenler ile işgal süresi içerisinde İstanbul Hükümeti tarafından bir vazifeye tayin edilerek bu vazifeyi kabul edenlerin kurtuluştan sonra istihdam edilmemesi kararlaştırılmıştı¹²³⁸.

Alınan bu son karar bir takım itirazlara neden olunca 28 Eylül 1922'de çıkarılan yeni bir Hükümet Kararnamesi ile zorlayıcı sebepler dolayısıyla işgal bölgesini terk edemeyerek buralarda kalan ve Yunanlılar tarafından takip ve hapsedilen memurlar hakkında cevâz-ı istihdam kararı verilmişti¹²³⁹.

Son olarak 12 Ekim 1922'de çıkarılan Hükümet Kararnamesi ile; "*Hîn-i işgalde memâlik-i müstahlasadan liz-zarûreten çikamamış ve Yunanlılardan hiçbir vazife kabul etmemiş olanlarla İstanbul'da gerek hicret suretiyle ve gerek orada bulunmak münasebetiyle müstahdem bulunan hükkâm ve kâffe-i memurîn ve müstahdemîn-i hükümet ile muallimîn meyanında âmâl-i milliyeye muhalif ahvâl ve harekâtan içtinab etmiş ve seciye ve ahlakî haleldâr olmamış olanların şayân-ı istihdam buldukları vekâlet-i aidelerince vesâit-i mümkün ile bad-el tahkîk zarûret-i katiye halinde münasib mahallerde istihdam edilmeleri*" uygun bulunmuştu¹²⁴⁰.

Kurtarılan vilayetler memurları hakkında çıkarılan bu kararlardan açıkça görülmektedir ki, Hükümet, Millî Mücadele'ye mesafeli durmuş olan memurları yeni dönemde kullanmaktan kaçınmak istiyordu. Ancak bu isteğin gerçekleşmesi çok kolay

¹²³⁸ BCA, 30.18.1.1/6.38.7.

¹²³⁹ BCA, 30.18.1.1/6.38.7.

¹²⁴⁰ BCA, 30.18.1.1/6.38.7.

görünmüyordu. Çünkü bir taraftan kurtarılan yerlerde idarenin yeniden teşkil edilmesi için gereken yetişmiş memur sıkıntısı, bir taraftan da yapılacak muamelelerde adil olmaya çalışma isteği, Hükümet'in bu konudaki manevra alanını oldukça kısıtlıyordu. Yukarıda bahsedilen Kararnameler gereğince kurtarılmış bölgelerde TBMM idaresini kurmak için her vekâlet kendisine bağlı dairelerde istihdam etmek için bölge memurlarının sicillerini tetkik etmeye ve istihdamı uygun görülenleri görevlendirmeye başlamıştı. Kadro yetersizliği ve yetişmiş insan eksikliği nedeniyle istihdam edilecek memurlarda Yunanlılara hizmet etmemiş olmak ve Millî Mücadele aleyhinde çalışmamış olmak şartları yeterli görülüyordu. Örneğin, İzmir ve çevresinde adliye teşkilatını kurmaya çalışan Adliye Vekâleti, bölgenin eski adliye kadrosu arasında yaptığı tetkikat neticesinde, Yunanlılara hizmet etmemesine ve Millî Mücadele aleyhinde çalışmamış olmasına rağmen, işgal nedeniyle bulunduğu bölgeyi terk etmemiş memurları belirleyerek kadro sıkıntısı nedeniyle istihdam edilmeleri için İcra Vekilleri Heyeti'ne müracaat etmişti. 28 Kasım 1922'de Adliye Vekâleti'nin bu teklifini görüşen İcra Vekilleri Heyeti, teklifi uygun bularak bu memurların istihdam edilmesini onaylamıştı¹²⁴¹.

Kurtarılan vilayetlerde istihdam edilecek eleman sıkıntısı çeken Vekâletlerden birisi de İktisat Vekâleti idi. İktisat Vekâleti, çeşitli tarihlerde İcra Vekilleri Heyeti'ne müracaat ederek Memâlik-i Müstahlasa'da kendisine bağlı kurumlarda istihdam edilecek memurları belirlemek için Hükümet'in önceden aldığı kararlara göre gereken tahkikatın yapıldığını; özellikle, Millî Mücadele'ye muhalefetten kaçınmış olanların belirlenmeye çalışıldığını; ancak Ziraat Bankası, Ziraat, Orman, Maâdin ve Baytariye gibi yetişmiş memuru sınırlı olan kurumlarda kadroların tamamlanamadığını belirtmişti. Bu nedenle Vekâlet, İcra Vekilleri Heyeti'nden şimdiye kadar alınan kararların arasındaki ihtilafı ortadan kaldıracak ve bölgenin yetişmiş eleman ihtiyacını karşılayacak yeni bir kararname çıkarılmasını istemişti. Yani İktisat Vekâleti yukarıda belirtilen kurumlarda istihdam edilecek memurlar hakkında bir istisna istiyordu. 23 Kasım 1922 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında, Yunan işgali sırasında vazifesine devam eden memurların yapılacak tahkikattan sonra istihdam edilmesi konusunda farklı fikirler ileri sürülmüştü. Bir karara varamayan ve sorumluluğu paylaşmak isteyen

¹²⁴¹ BCA, 30.18.1.1/6.38.9.

Hükümet, konuyu görüşülerek bir karara bağlanması için TBMM'nin gündemine taşımaya karar vermişti¹²⁴².

İktisat Vekâleti'nin teklifi 20 Aralık 1922 tarihli oturumda Meclis'in gündemine taşındı. Vekâlet'in teklifi okunduktan sonra söz alan İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, kendisinin şahsen İstanbul'dan tayin edilen memurlardan Yunan işgali sırasında vazifesine devam edenlerin istihdam edilmesine karşı olduğunu; ancak, bu konunun kolay tetkik edilebilir bir mesele olmadığını; bu nedenle de bir encümene havale edilerek orada yapılacak tetkikattan sonra Meclis'te görüşülmesini teklif etmişti. Bu teklif üzerine Meclis bünyesinde bir Encümen-i Mahsûs oluşturularak konu buraya havale edilmişti¹²⁴³.

Konuyu görüşen Encümen-i Mahsûs bir mazbata hazırlayarak 10 Ocak 1923'te TBMM Riyâseti'ne sundu. Mazbatada, Yunan işgali sırasında İstanbul Hükümeti tarafından veya Yunan Hükümeti tarafından tayin edilen memurlar arasında Millî Mücadele'ye hizmet etmiş insanlar olduğu gibi sırf Millî Mücadele'ye hizmet edebilmek için bu vazifeleri kabul edenlerin de bulunduğu belirtilerek, bu memurlar hakkında gereken tetkikatın sağlıklı bir şekilde yapılması gereği üzerinde duruluyordu. Bu tetkikatı yapmak için de her vilayet ve kazada kurtuluştan sonra tayin edilmiş üst düzey bir bürokrat ile işgal sırasında Millî Mücadele'ye bağlılığı şüphe götürmeyen iki kişiden oluşmak üzere birer heyet kurulması ve mevcut oldukları yerlerde Vekâletler Müfettişleri'nin de bu heyete dâhil olması teklif edilmişti. Kurtuluştan sonra tayin edilmiş memur olmayan yerlerde ise gereken memur seçim ve tayininin İcra Vekilleri Heyeti'ne bırakılması önerilmişti. Ayrıca kurulacak bu heyetlerin yapacakları tetkikatlardan sonra hıyaneti ortaya çıkacak olan memurlar hakkında, sadece azil kararı verilmesinin yeterli olmadığı ifade edilerek; bu tür memurların, ebediyen memuriyetten tard ve haklarında kanunî takibat yapılması talep edilmişti¹²⁴⁴.

Encümen-i Mahsûs'un bu mazbatasını TBMM'de yeni bir tartışmanın fitilini ateşlemişti. Söz alan mebûslardan Kırşehir Mebûsu Yahya Galip Bey; İstanbul Hükümeti tarafından tayin edilen memurlardan bazılarının Millî Mücadele'ye hizmet ettikleri iddiasını Yunanlıların böyle bir şeye müsaade etmeyeceklerini iddia ederek

¹²⁴² BCA, 30.18.1.1/6.38.7.

¹²⁴³ TBMMZC, I/25, s.469-472.

¹²⁴⁴ TBMMZC, I/27, s.9.

kabul etmiyordu. Yahya Galip Bey'e göre; işgal zamanında memuriyetine devam edenler çok azı istisna olmak üzere az çok Yunan emellerine hizmet etmişlerdir. Yahya Galip Bey'den sonra söz alan Bursa Mebûsu Operatör Emin Bey; Yunanlılar zamanında vazifesi başında kalanların hepsinin istihdam edilmesine karşı olduğunu, ancak işgal sırasında çıkmayarak bulunduğu vazifesinde kalanların hepsinin de aynı kategoride değerlendirilmesine karşı çıkıyordu. Gerekçe olarak da örneğin Bursa'nın işgaline kadar Hükümet ve ordunun *"Ahali müsterih olsun, kimse rahatını bozmasın, yerinden kımıldamasın"* şeklindeki ilanlarını gösteriyordu. Hatta çoğu zaman işgal bölgesini terk etmek isteyen insanların Hükümet tarafından engellendiğini iddia ediyordu. Bursa'nın işgaline kadar bu ilanlarla memurların şehri terk etmesi engellenmişken, Bursa'nın kurtuluşundan üç dört gün sonra verilen emir gereğince bütün memurların açığa çıkarılmasını adalete aykırı bularak eleştiriyordu. Operatör Emin Bey, bu konu görüşülürken bütün bu etkenlerin göz önünde bulundurulmasını istiyordu. Trabzon Mebûsu Ali Şükrü Bey de Operatör Emin Bey'e katılarak, yapılacak şeyin memurların ahvallerini iyi bir şekilde tetkik ederek uygun görülenlerin istihdam edilmesi olduğunu belirtiyordu¹²⁴⁵.

Uzun tartışmalardan ve mebûslar tarafından verilen çeşitli takrirlerden sonra Yozgat Mebûsu Feyyaz Ali Bey'in verdiği, *"Memâlik-i Müstahlasa memurlarının, aynı mahiyetteki İstanbul memurlarından ne farkı vardır ki ayrıca mazbata ve karar ittihazına lüzum görülüyor. İstanbul memurları hakkında Muvazene-i Maliye Encümenince ittihaz edilip Heyet-i Aliyelerince tasdik ve kabul buyrulan Avans Kanunu'ndaki sarahat veçhile câiz-ül istihdam olanların istihdamı ve câiz-ül istihdam olamayanların memuriyetten mahrum bırakılması lüzumunun Heyet-i Vekile'ye tevdiini ve bu mazbatanın reddini teklif eylerim"* şeklindeki takriri, kabul edilerek müzakereler sonuçlandırılmıştı¹²⁴⁶.

Böylece Memâlik-i Müstahlasa memurları da İstanbul memurları gibi yapılacak tetkikat neticesinde haklarında verilecek karara göre istihdam edilip veya

¹²⁴⁵ TBMMZC, I/27, s.12-14.

¹²⁴⁶ TBMMZC, I/27, s.27-28.

edilmeyeceklerdi. TBMM'nin 27 Ocak 1923'te aldığı bu karar, hemen İcra Vekilleri Heyeti Riyâseti'nin emriyle Dahiliye Vekâleti tarafından vilayetlere tebliğ edilmiştir¹²⁴⁷.

Bu tarihten itibaren kurtarılmış vilayetlerden gelerek bir vazife veya maaş talebinde bulunan memurlar hakkında, alınan bu kararın hükümleri uygulanmıştır. Örneğin; Yunan işgali zamanında bir dönem Bursa Valiliği görevinde bulunan Emin Bey hakkında yapılan tetkikat neticesinde, Emin Bey'in, Yunanlılar tarafından yapılan haksızlıkları gördükçe sessiz kalmayarak protesto ettiği için İstanbul'a gönderildiği, burada da Millî Mücadele'ye karşı herhangi bir muhalif tavrı görülmediği ortaya çıktığı için Dahiliye Nezareti'nin teklifi ile İcra Vekilleri Heyeti kendisine cevâz-ı istihdam kararı vermiştir¹²⁴⁸.

5) Damat Ferit Hükümetleri Üyeleri ve Şûrâ-yı Saltanat'a Katılanların Maaşlarının Kesilmesi Meselesi

a- Millî Mücadele Sırasında TBMM Hükümeti'nin Damat Ferit Hükümetleri'nin Uygulamalarına Karşı Aldığı Bazı Tedbirler

23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla birlikte çıkarılan ikinci kanun “*Hıyanet-i Vataniye Kanunu*” idi. Bu kanuna göre Makam-ı Hilâfet ve Saltanatı ve ülkeyi düşman işgalinden kurtarmak amacıyla kurulan BMM'nin meşruiyetine karşı her türlü hareket vatana ihanet olarak değerlendirilmişti. Fiilen hıyanette bulunanlar idama, ikinci dereceden katılımcılar Ceza Kanunu'nun 45. ve 46. maddeleri hükümlerine göre gerekli cezaya çarptırılacaktı. Vaaz veya hitabet yoluyla insanları isyana teşvik edenler geçici olarak kürek cezasına çarptırılırken; yaptığı tahrikler neticesinde isyan çıkmasına sebep olanlar idam edilecekti. Bu kanuna göre suçluları yargılamada yetkili organ suçun işlendiği yere en yakın Bidayet Ceza Mahkemesi idi. Fevkalade hallerde Bölge Mahkemeleri de yargılamayı yapabilirlerdi¹²⁴⁹.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile TBMM aslında kendisine karşı yönelen hareketleri engelleme amacı güdüyordu. Çünkü tam da bu sıralarda ülkede büyük bir kaos yaşanıyordu. Yukarıda bahsedildiği üzere Damat Ferit'in başında bulunduğu

¹²⁴⁷ **Tanîn**, 18 Şubat 1339/1923, No:128.

¹²⁴⁸ **BCA**, 30.18.1.1/7.18.19.

¹²⁴⁹ **Sicill-i Kavânîn**, I, s.1-3; **TBMMZC**, I/1, Ankara, 1959³, s.143-145;

İstanbul Hükümeti, Anadolu hareketini engellemek için askeri ve siyasi her türlü tedbiri alıyordu. Bir taraftan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları asi ilan edilerek idam cezasına çarptırılırken; diğer taraftan, kurulan Kuvâ-yı İnzibatiye birlikleriyle Kuvâ-yı Milliye Hareketi bastırılmaya çalışılıyordu.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu çıkarılır çıkarılmaz Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi İsmet Bey bir emir yayınlayarak, iç isyanlarda halkı aldatanlar veya ihanet eden subay ve memurlar ile eli kana bulananların asla affedilmeyeceklerini bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa da, 30 Nisan 1920’de Kastamonu Valiliği’ne, 28 Mayıs 1920’de de Sivas Valiliği’ne Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nun uygulanmasını emretti. Bu emirler doğrultusunda başlatılan uygulama ile Anzavur kuvvetleri ve Kuvâ-yı İnzibatiye gibi Millî Mücadele karşıtı oluşumlara katılanlar ile iç isyanlarda rolü olanlar Harp Divanları’nda yargılanarak cezalandırılmaya başlanmışlardı¹²⁵⁰.

Bu arada 13 Mayıs 1920’de İzmit Mebûsu Hamdi Bey ve onbeş arkadaşı, BMM’ye, Damat Ferit Hükümeti ile onlara destek verenlerin “İslamları yekdiğeri aleyhine tahrik ve teşvik” suçlamasıyla Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nun 1. ve 2. maddelerine göre gıyaben yargılanmalarını talep eden bir önerge vermişlerdi. Önerge görüşülmek üzere Adliye Encümeni’ne havale edilmişti¹²⁵¹. Yapılan çalışmalardan sonra 17 Mayıs’ta Damat Ferit’in vatandaşlıktan çıkarılmasına, 20 Mayıs’ta da vatan haini olduğuna karar verilmişti¹²⁵².

Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nun çıkarılmasına ve Divan-ı Harpler ile mevcut mahkemeler tarafından uygulanmasına rağmen, istenen sonuç alınamamıştı. İstanbul Hükümeti’nin ülke içerisinde çıkardığı bozgunculuk ve iç isyanlar devam ediyor, kışkırtmalar ve ülkenin siyasi ve ekonomik sıkıntıları nedeniyle asker kaçakları gün geçtikçe artıyordu. Asker kaçaklarının artmasında yukarıda ayrıntıları ile bahsedilen Askerî Nigahbân Cemiyeti’nin de büyük etkisi vardı. İşte bu olağanüstü durumda çıkarılan olağanüstü bir kanun olan Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nu uygulayacak bir olağanüstü mahkemeye ihtiyaç vardı. Bu ihtiyaç da, 11 Eylül 1920 tarihli “Firariler

¹²⁵⁰ Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri (1920-1927)**, I-II, İzmir, 1988, s.30-31.

¹²⁵¹ **TBMMZC**, I/1, s.282-285.

¹²⁵² E. Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, I-II, s.31.

Hakkında Kanun” gereğince kurulacak olan “*İstiklâl Mahkemeleri*” ile giderilecektir¹²⁵³.

Firariler Hakkında Kanunu’na göre; askerlik hizmetinden firar edenler ve bu firara sebebiyet verenler ile firarilere yardım edenleri yargılamak üzere Büyük Millet Meclisi azalarından oluşan *İstiklâl Mahkemeleri* kurulacaktı (Md:1). Bu mahkemelerin üye sayısı üç olup BMM’nin üyeleri arasından Meclis tarafından seçilecekti. Üyeliğe seçilen üç kişi kendi aralarından bir reis belirleyerek çalışmaya başlayacaktı (Md:2). Bu mahkemelerin adedini ve çalışma bölgelerini İcra Vekilleri Heyeti’nin teklifi üzerine BMM belirleyecekti (Md:3)¹²⁵⁴. Tamamı 9 maddeden oluşan bu kanuna göre hiç zaman kaybedilmeden *İstiklâl Mahkemeleri*’nin kurulma çalışmaları başlatılmıştır.

Yapılan çalışmalar sonucunda Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı ve Diyarbakır bölgelerine gönderilmek üzere sekiz *İstiklâl Mahkemesi* kurulmuş ve bunlara üye seçimleri de yapılarak göreve başlatılmışlardı¹²⁵⁵.

Ankara *İstiklâl Mahkemesi*’nin yptığı ilk kanuni işlem, Damat Ferit Paşa ve Hükümet üyelerini gıyaben yargılamak olmuştur. Yukarıda bahsedildiği üzere Meclis kararıyla vatandaşlıktan çıkarılan ve vatan haini kabul edilen Damat Ferit Paşa için Ankara *İstiklâl Mahkemesi* harekete geçmiş ve onunla birlikte Âyan’dan Hadi, Rıza Tevfik ve Reşat Halis haklarında gıyaben yargılama kararı almıştı. Ankara *İstiklâl Mahkemesi*; yaptığı yargılamanın sonucunda 7 Ekim 1920’de, Damat Ferit, Âyan’dan Hadi, Rıza Tevfik ve Reşat Halis’in; vatan ve hilâfetin kurtuluşu için çalışan BMM’nin amaçlarına aykırı olan Sevr Barış Antlaşması’nı imzaladıkları gerekçesiyle oy birliği ile idamlarına karar vermişti¹²⁵⁶. Ayrıca önceden Divan-ı Harpler tarafından yargılanan Kuvâ-yı İnzibatiye ve Askerî Nigahbân Cemiyeti üyeleri, *İstiklâl Mahkemeleri*’nin kurulmasından sonra bu mahkemelerce yargılandılar. Bu iki oluşumda birinci dereceden etkili olanlardan yakalananlar yapılan yargılama sonucu cezalandırılırken, yakalanamayanlar, gıyaben yargılanarak, yakalandıkları takdirde tekrar muhakeme edilmek şartıyla idam cezasına çarptırıldılar. Örneğin; Kuvâ-yı İnzibatiyecilerden

¹²⁵³ E. Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri* I-II, s.33.

¹²⁵⁴ *Sicill-i Kavânîn*, I, s.11-12; E. Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, I-II, s.41-42.

¹²⁵⁵ E. Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, I-II, s.47.

¹²⁵⁶ *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları*, (Derleyen: Hulusi Turgut), İstanbul, 2005², s.380-381; E. Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, I-II, s.56.

Mahmut Kamil bu suçu iki kez işlediğinden askerlikten tard ve Hıyânet-i Vataniye Kanunu'nun 2. maddesine göre idama, Zeki ise birini öldürdüğü iddiası sabit olmadığından 27 Ekim 1920'den itibaren on sene kürek cezasına çarptırıldılar¹²⁵⁷.

Ankara Hükümeti'nin İstanbul Hükümetleri içerisinde bu şekilde uygulamalara başvurduğu tek hükümet Damat Ferit Hükümeti idi. Diğer Hükümetlerle de bir takım sorunlar yaşanmış olmasına rağmen, Millî Mücadele'nin sonlarına kadar her şeyin sorumlusu olarak Damat Ferit ve onun çevresi görülmekteydi. Zaten TBMM Hükümeti ile İstanbul arasındaki mücadele de aslında Damat Ferit'in başta olduğu dönemlerde artıyordu.

Millî Mücadele'nin devam ettiği süreçte bu şekilde tedbirler alınan Damat Ferit Hükümetleri hakkında Millî Mücadele'den sonra da farklı uygulamaların olacağı beklenebilirdi.

b- Saltanat'ın Kaldırılmasından Sonra Damat Ferit Hükümetleri Nâzırları ve Sevr Antlaşmasını Kabul Eden Şûrâ-yı Saltanat Üyeleri Hakkındaki Uygulamalar

İstanbul bürokrasisi tasfiye edilirken yukarıda belirtildiği üzere İstanbul memurlarının maaş alabilmeleri ve yeniden istihdam edilebilmeleri için bağlı buldukları daireler tarafından haklarında cevâz-ı istihdam kararı verilmesi gerekmektedir. Çok sayıda memur hakkında verilecek olan cevâz-ı istihdam kararının gecikmesi nedeniyle bütün memurların sıkıntı yaşamasını istemeyen TBMM Hükümeti, Avans Kanunları ile memurlara ve emeklilere maaş vermeye çalışmıştı. Daha sonra yapılacak tetkikata göre Millî Mücadele sırasında göstermiş olduğu tavır uygun olmayanların maaşları kesilecekti. Hükümet bütün memurları peşinen suçlu olarak görmese de Damat Ferit hükümetlerinde görev yapanlar hakkında aynı şey düşünülüyordu.

Ankara Hükümeti; 9 Aralık 1922 tarihli Avans Kanunu mucibince İstanbul'daki maaş sahiplerinin maaşlarını öderken, İstanbul'da maaşların ödenmesiyle görevli kurumlara, Hıyanet-i Vataniye zanlılarına maaş verilmemesi yönünde bir tebligat yaptı. Hatta tebligata rağmen, bu gibilere maaş veren muhasebecilerin ve mutemetlerin

¹²⁵⁷ E. Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, I-II, s.56.

hukuken sorumlu tutulacağı belirtilmişti. Zaten ödemeler sırasında maaş sahiplerinin Osmanlı Hükümeti'nden aldıkları maaş tezkerelerini ibraz etmeleri zorunlu tutulmuştu. Bunun sebebi de kurtuluştan sonra Millî Mücadele dönemindeki muhalif hareketleri nedeniyle cezalandırılacaklarından çekinen çok sayıda muhalifin, yurt dışına kaçmış olmasıydı¹²⁵⁸. Bu şekilde yurt dışına çıkanların adına başkalarının maaş almasını engellemek için böyle bir tedbir düşünülmüştü. Ayrıca Defterdarlık İstanbul'daki her daireden maaşlarının kesilmesi icap edenlerin isimlerinin belirlenerek bildirilmesini istemişti. Bu isteğe ilk cevap, Eski Sadaret Dairesi'nden gelmişti. Sadaret'ten gelen listeye göre şu kişilere maaş verilmeyecekti:

“Dürrizade Fetvacı Abdullah, Bahriye ve Harbiye Nazırı Vekili Kara Said Paşa, Dahiliye Nazırı Reşit, Adliye Nazırı Ali Rüştü, Maarif Nazırı Fahrettin, Nafla Nazırı Cemil Paşa, Ticaret Nazırı Hüseyin Remzi Paşa, Maliye Nazırı Reşat, Evkaf Nazırı Osman Refet Paşa, Şûra-yı Devlet Reisi Ethem.

31 Temmuz'da (1920) tadilen teşekkür eden Damat Kabinesi efradından Mustafa Sabri, Bahriye Nazırı Hamdi Paşa, Şûrâ-yı Devlet Reisi ve Sevr kahramanı Rıza Tefvik, Dahiliye Nazırı Reşit Mümtaz Paşa, Nafla Nazırı Zeki Paşa, Ticaret Nazırı Cemal, Maarif Nazırı Hâdi Paşa, Evkaf Nazırı Hilmi Paşa, Şeyhülislam Nuri, Maliye Nazırı Nazif, Harbiye Nazırı Hüseyin Hüsnü, Maliye Nazırı Sabri, Tedkik-i Seyyiat Komisyonu Reisi Refik Paşa, Sıhhiye-i Askeriye Reisi İsa Ruhi Paşa ila ahir... ”¹²⁵⁹.

Yukarıdaki liste, maaşları kesilen Nâzır ve üst düzey bürokratlardan oluşuyordu. Elbette ki maaşları kesilenler bu isimlerle sınırlı değildi. Yukarıda belirtildiği üzere Hükümet her daireden maaşları kesilmesi gerekenlerin listelerinin hazırlanmasını istemişti. Bu istek üzerine daire mutemetleri kendi dairelerindeki vatana ihanetle suçlanan memurların listesini hazırlayarak ilgili makamlara bildiriyorlardı. Mutemetlerin hazırladıkları listelere göre maaşı kesilen birçok memur kendilerinin

¹²⁵⁸ Muhaliflerin yurt dışına kaçmalarında belki de en büyük sebep eski Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in İstanbul'da tutuklandıktan sonra Ankara'ya götürülürken İzmit'te linç edilerek öldürülmesiydi. Ali Kemal'in öldürülmesi meselesi için bkz: O. Özsoy, **Gazetecinin İnfazı**, s.275-286. Ali Kemal'in uğradığı akıbet İstanbul'un tanınmış muhaliflerini telaşlandırmış ve zaman kaybetmeden yurt dışına çıkış yolları aramaya başlamışlardı. Muhaliflerin yurt dışına çıkışları hakkında bkz: R. H. Karay, **Mînelbab İlelmihrab**, s.217-230; R. Tefvik, **Biraz da Ben Konuşayım**, s.245-279. 9 Kasım 1922 tarihli Hakimiyet-i Milliye'nin verdiği habere göre Ali Kemal'in yakalaması üzerine 200 muhalif İngiliz Sefareti'ne sığınmışlar ve oradan bindirildikleri bir gemi ile ülkeyi terk etmişlerdi (Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, IV, s.818).

¹²⁵⁹ **Tanîn**, 14 Kânûn-i Evvel 1338/14 Aralık 1922, No:62.

günahsız olduğundan bahisle şikâyetle bulunmaya başlamışlardı. Bu şikâyetlerin artması üzerine şikâyetçilerin durumlarının yeniden tetkik edileceği duyurulmuştu¹²⁶⁰.

İstanbul memurlarının maaşlarını düzenlemek üzere yayınlanan Maaş Talimatnâmesi'nde de yine kimlere maaş verilmeyeceği açıkça belirtilmişti. Talimatnâme'nin 12. maddesi ve 14. maddesi bu mesele ile ilgiliydi.

“Madde 12- Sevr Muâhedesi’ni imza edenlere, Hükümet-i Milliye’nin meşrûiyeti hilafına fetva verenlere, Hiyânet-i Vataniye cürmüyle mahkûm olanlara veyahut düşman lehinde neşriyatta bulunanlara, Anzavur Çetesi’ne ve isyandan sonra Ethem Çetesi’ne ve Kuvâ-yı İnzâbiye’ye fiilen hizmet edenlere mevki’ ve vüs’atları (?) ne olursa olsun haklarında tetkikatın hitamına kadar maaş verilmez.

Madde 14- Düşman tarafını iltizam ve Hükümet-i Milliye’ye aleyhtarlık etmelerinden dolayı vaziyet-i ahire üzerine İstanbul’dan firar ve tagayyüb edenlere dahi hiçbir nam ile para verilemez”¹²⁶¹.

16 Mart 1920 tarihinden sonra kurulan Damat Ferit Hükümetleri'nin maaşları yukarıda bahsedildiği üzere yapılan bir tebligat ile kesilmesine rağmen, bu kişiler ile Şûrâ-yı Saltanat'a katılarak Sevr Antlaşması'nı onaylayanlar hakkında 30 Ocak 1923'te bir de Hükümet Kararnamesi yayınlanmıştı. Kararname şöyleydi;

“1- Ferid kabinelerinde bulunanların umumu hakkında cevâz-ı istihdam kararı ita ve tahsis muamelesi ikmal edilinceye kadar hiçbir nam ile para verilmeyeceğinin;

2-Şûrâ-yı Saltanat'ta bulunarak (Sevr'i) kabul edenlere dahi şimdilik hiçbir nam ile para verilmemesinin Maliye Vekâleti'ne tebliği İcra Vekilleri Heyeti'nin 30.1.39 tarihli içtimasında takarrur etmiştir”¹²⁶².

Bu Kararname'den sonra 11 Şubat 1923 tarihli ikinci bir Kararname ile de; Saltanat devrinde Âyan azalığı ve nâzırlık yapmış olanlardan mazuliyet veya emeklilik maaşı almak isteyenlerin bağlı buldukları Vekâletler'den “cevâz-ı istihdam” kararı almadıkça bu taleplerinin dikkate alınmayacağı belirtilmişti¹²⁶³. Burada kastedilen Nâzır ve Âyan azaları, 16 Mart 1920'den sonra kurulan Damat Ferit Hükümeti üyelerinin dışında kalanlardı.

¹²⁶⁰ **Tanîn**, 26 Kânûn-i Evvel 1338/26 Aralık 1922, No:74.

¹²⁶¹ **Tanîn** 16 Kânûn-ı Sâni 1339/16 Ocak 1923, No:95.

¹²⁶² **BCA**, 30.18.1.1/6.47.9.

¹²⁶³ M. T. Biren, **Bir Devlet Adamı'nın Hatıraları**, II, s.510.

Bu konuda dikkati çeken nokta, Damat Ferit Hükümetleri'nin de kendi içerisinde ayrılarak farklı muameleye tabi tutulmasıydı. İstanbul'un işgalinden sonra kurulan Damat Ferit Hükümeti üyelerinin maaşları peşinen kesilmiş olmasına rağmen, bu tarihten önce kurulmuş olan Damat Ferit Hükümetleri farklı muameleye tabi tutulmuştu. Bahsedilen farklı muameleyi gösteren 12 Mart 1923 tarihli Hükümet Kararnamesi'nde; Şûrâ-yı Saltanat'ta ve 16 Mart 1920'den önce kurulan Damat Ferit Hükümetleri'nde görev alan kişilerden mensup oldukları vekâletlerden cevâz-ı istihdam kararı alanların isteklerine göre emeklilik veya mazuliyet maaşlarının ödenmesi öngörülmüştü¹²⁶⁴. Bu karara bakılırsa 16 Mart 1920 tarihinden önce kurulan Damat Ferit Hükümetleri Nâzırları'ndan veya Şûrâ-yı Saltanat'a katılanlardan cevâz-ı istihdam kararı alanlar olmuştur¹²⁶⁵.

Damat Ferit Hükümetleri Nâzırları'nın yanı sıra yine ideolojik olarak Damat Ferit Hükümetleri'ne yakın olan ve aynı amacı taşıyan cemiyetlere mensup olmak da bir memurun maaşının kesilmesi için yeterli sebep olarak görülüyordu. Örneğin; Tevhîd-i Efkâr gazetesinin 26 Nisan 1923 tarihli nüshasında verilen habere göre; Mütareke döneminin Millî Mücadele karşıtı oluşumlarından İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne üye olduğu tespit edilen memurların maaşları kesiliyordu. Konu hakkında gazeteye bir demeç veren İstanbul Defterdarı Reşit Bey'in açıklamalarına göre; maaşı kesilen birçok memur kendisinden habersiz olarak cemiyete üye yapıldığını iddia ederken; bazıları ise, kendilerinin esas maksadını bilmeden sadece vatana hizmet amacıyla cemiyete üye olduklarını iddia ediyorlardı. Defterdar Bey, bu tür şikâyetler üzerine tetkikatın yeniden yapılarak herhangi bir haksızlığın önüne geçilmeye çalışılacağını bildirmekteydi¹²⁶⁶.

Damat Ferit Paşa Hükümetleri ve Şûrâ-yı Saltanat'a katılanlar hakkında bu kararlar alınmasına rağmen, meselenin bu şekilde kapanmadığı anlaşılmaktadır. Zira Maliye Vekâleti Muhassesât-ı Zâtiye Müdüriyeti'nden İcra Vekilleri Heyeti Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti'ne yazılan 5 Temmuz 1923 tarihli bir yazıda; Ferit Paşa Hükümetleri'nde görev almış Nâzırlar hakkında tetkikat icrasına esas kabul edilmek

¹²⁶⁴ **BCA**, 30.18.1.1/6.52.15.

¹²⁶⁵ Örneğin; Damat Ferit'in kurduğu ilk üç hükümette Maliye Nâzırlığı görevinin yürüten Mehmet Tevfik Biren'e cevâz-ı istihdam kararı verilmiştir (M.T. Biren, **Bir Devlet Adamı'nın Hatıraları**, II, s.510).

¹²⁶⁶ **Tevhîd-i Efkâr**, 26 Nisan 1339/1923, No: 3704-676.

üzere, 16 Mart 1920 tarihinden sonra kurulan Damat Ferit Hükümetleri'nin hangi tarihlerde ve kimlerden müteşekkil olarak kurulduğunun belirlenerek bildirilmesi istenmişti. Yapılan tetkikatın ardından 5 Nisan 1920 tarihinde kurulan Damat Ferit Hükümeti'nde görev alan nazırların listesi sonraki değişikliklerle birlikte Maliye Vekâleti Muhassesâtı Zâtiye Müdüriyeti'ne bildirilmişti¹²⁶⁷.

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının arifesinde bu tür hazırlıkların yapılması, 16 Mart 1920'den sonra kurulan Damat Ferit Hükümetleri hakkında yeni uygulamaların olacağını düşündürmektedir. Bu hazırlığın ileride bahsedilecek Yüzellilikler meselesiyle ilgili olması muhtemel olduğu gibi, bu hükümetler nazırları hakkında istisnai kararların verildiği de görülmüştür. Örneğin; 16 Mart 1920'den sonra kurulan Damat Ferit Hükümetleri'nden birinde 25 gün Maliye Nâzırlığı görevinde bulunmuş olan Sabri Bey; kendisinin hiçbir siyasi fırka veya cemiyete üye olmamasına ve hiçbir muhalif harekete katılmamasına rağmen, sırf bu 25 günlük nazırlıktan dolayı emekli maaşının kesildiğini belirterek, maaşının tekrar bağlanması için Maliye Vekâleti'ne müracaatta bulunmuştu. İstanbul Valiliği'nin yaptığı tahkikat neticesinde Sabri Bey'in gerçekten de Damat Ferit Hükümeti'ndeki 25 günlük nazırlıktan başka sû-i hali görülmediği ortaya çıkmıştı. Ayrıca bu 25 gün içerisinde Maliye Vekâleti Müsteşarlığı'nda bulunan Mihran Efendi'yi azletmek gibi müspet icraatlar gerçekleştirdiği de anlaşılmıştı. Bu tahkikat üzerine Maliye Vekâleti, 1 Ekim 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'ne başvurarak Sabri Bey'e cevâz-ı istihdam kararı verilmesini istemiş ve 7 Ekim 1923 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında da bu istek yerinde bulunarak Sabri Bey'e cevâz-ı istihdam kararı verilmiştir¹²⁶⁸.

6) Millî Mücadele'ye Katılmayan veya Aleyhinde Çalışan Subayların Maaşlarının Kesilmesi Meselesi

İstanbul'un TBMM Hükümeti'ne iltihakından sonra İstanbul bürokrasisi hakkında alınan kararlar mülkî bürokrasiyi olduğu gibi askerî bürokrasiyi de kapsıyordu. Fakat TBMM'de, İstanbul bürokrasisi hakkında yaşanan tartışmalar sırasında, mebûsların mülkî bürokrasiden beklentileri ile askerî bürokrasiden

¹²⁶⁷ BCA, 30.10/205.399.7.

¹²⁶⁸ BCA, 30.18.1.1/7.36.7.

beklentileri arasında önemli bir farkın bulunduğu anlaşılmaktadır. 9 Aralık 1922 tarihli Avans Kanunu'na ek olarak çıkarılan kanunun tartışmaları sırasında, Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbata Muharriri Mazhar Müfid Bey'in İstanbul'da kalan subaylar hakkındaki “*bunlar memurîn gibi değil, biz burada harbe girdiğimiz zaman onların oradan iltihak etmeleri vazifeleri iktizası iken iltihak etmediklerinden*”¹²⁶⁹ ifadeleri bakış açısındaki farkı göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu ifadeden anlaşıldığına göre İstanbul'da kalarak Millî Mücadele'ye katılmayan ve aleyhinde çalışan subaylar hakkında bir takım tedbirler alınacaktı.

Yukarıda belirtildiği üzere Millî Mücadele'nin devam ettiği süreçte TBMM Hükümeti Millî Mücadele aleyhinde çalışan ve Kuvâyı İnzibatiye, Nigâhbân gibi menfi oluşumlara dâhil olan subayları İstiklâl Mahkemeleri ve Divan-ı Harplerde yargılamaya başlamıştı. Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonlandırılmasından sonra da bu uygulamaya devam edilmiş ve ordular bünyesinde kurulan Divan-ı Harplerde, Yunanlılar ve diğer düşmanlarla teşrik-i mesai eden ve Millî Mücadele'ye muhalif hareketleri görülenler yargılanarak gerekli cezalara çarptırılmışlardır. Örneğin; I. Ordu Kumandanı Nurettin Paşa tarafından 29 Ekim 1922 tarihinde I. Ordu Menzil Mıntıka Müfettişliği'ne yazılan yazıda; ordu bünyesinde Binbaşı Hayri Bey Riyaseti'nde Binbaşı Mustafa Zeki Bey, Yüzbaşı Ethem Efendi, Yüzbaşı Nevzat Efendi ve Mülâzım-ı Evvel Ragıp Efendi'den meydana gelmek üzere bir Divan-ı Harp kurulduğu 30 Ekim'den itibaren göreve başlayacağı belirtilmişti¹²⁷⁰.

Yukarıda verildiği üzere TBMM Hükümeti'nin İstanbul'un idaresine dair Refet Paşa'ya gönderdiği 4-5 Kasım 1922 tarihli talimatnamenin 6. maddesi, İstanbul'daki askerî teşkilatların yeni durumunu düzenliyordu. Buna göre askerî teşkilatlar, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bağlı olmak üzere, faal kıtalar Merkez Kumandanlığı'na, donanma ise, Haliç Komodorluğu'na bağlanmıştı. İstanbul Merkez Kumandanlığı'na da Miralay Abdurrahman Nafiz Bey atanmıştı¹²⁷¹. İstanbul'da bulunan subaylardan sadece Anadolu Ordusu'na dahil olan subayların İstanbul Kumandanlığı ile Merkez Kumandanlığı'nda

¹²⁶⁹ **TBMMZC**, I/26, s.254.

¹²⁷⁰ **ATASE, İSH**, K. No:1648, G. No:57, B. No:57-2.

¹²⁷¹ **BCA**, 030.18.1.1/6.34.16; **TBMM GCZ**, I/3, s.1010-1011; **Tevhîd-i Efkâr**, 6 Teşrîn-i Sâni 1338/6 Kasım 1922, No:3535-507; **Renîn**, 6 Teşrîn-i Sâni 1338/6 Kasım 1922, No:25; **İkdâm**, 6 Teşrîn-i Sâni 1338/6 Kasım 1922, No:9209; B. Aslan, **Refet Paşa**, s.125.

görevlerine devam etmeleri uygun görülmüştür. Geriye kalan subaylar ise açığa çıkarılmıştır. Muvazene-i Maliye Encümeni Reisi Mazhar Müfid Bey'in verdiği bilgiye göre bu şekilde İstanbul'da 5-6 bin subay vardır¹²⁷². İşte askerî kadrolarda yapılacak tasfiyeler de bu 5-6 bin subay arasında yapılacaktır.

7 Kasım 1922 tarihinde de Fevzi Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekâleti Vekili imzasıyla İstanbul'da Refet Paşa'ya “*mühim ve müstaceldir*” kaydıyla bir telgraf göndermişti. Fevzi Paşa telgrafında, İstanbul'da mevcut askerî teşkilatların hızlı bir şekilde tasnifi ve erkân, ümera ve zâbitan ile askerî memurlardan istihdam edileceklerle açığa çıkarılacakların tespiti için bir heyet kurulmasını istemişti¹²⁷³. Diğer dairelerde olduğu gibi İstanbul'daki askerî teşkilatlarda da bu şekilde tasfiye başlamış oluyordu.

Yukarıda belirtildiği üzere Askerî kadrolardan açığa çıkarılanların da mülkî memurlar gibi emeklilik veya mazuliyet maaşı alabilmek için İstanbul'da bağlı buldukları dairelerden “*cevâz-ı istihdam*” kararı almaları gerekiyordu. Cevâz-ı istihdam kararı alan açıktaki subaylardan emekliliğe hak kazanmış olanlar emekli edilirken, mazuliyete hak kazanmış olanlar mazuliyet maaşı alacaklardı. Hem askerî hem de mülkî memurların maaşlarına dair tartışmalar özellikle 9 Aralık 1922 tarihli Avans Kanunu ve bu kanuna ek olarak çıkarılan 13 Ocak 1922 tarihli Kanun'un çıkarılması sırasında cereyan etmişti. Bazı mebûsların İstanbul'da kalarak Millî Mücadele'ye katılmayan ve açığa çıkarılmış sayılan subaylara hiçbir ad altında para verilemeyeceğini, çünkü subay olmaları dolayısıyla işgallere karşı direnişe geçmenin bunların asli görevi olduğunu ileri sürmeleri üzerine, Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa, TBMM'de konu ile ilgili bir takım açıklamalar yapmıştı. Kazım Paşa'nın yaptığı açıklamalara göre; İstanbul'da açığa çıkarılan subayların büyük bir kısmı Binbaşı'dan yüksek rütbeli subaylardı. Çünkü yaklaşık 1921'den beri müracaat etseler bile TBMM Hükümeti İstanbul'dan gelecek yüksek rütbeli subayları kabul etmemişti. Küçük subayların ise çoğu zaman müracaat etmeleri beklenmeden ihtiyaca binaen ismen çağrılmışlardı. Kazım Paşa'ya göre bunun sebebi Anadolu ordusunda büyük rütbelilerden ziyade küçük rütbeli subaylara ihtiyaç duyulması idi. Ayrıca Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa; İstanbul'da açıktaki bulunan subayları; istihdamı uygun

¹²⁷² TBMMZC, I/26, s.254, 268; R. Akın, **TBMM Devleti**, s.240.

¹²⁷³ ATASE, İSH, K. No:1758, No:17, B. No:17-1.

olmayanlar, muhalif hareketlere kalkışmış olanlar ve istihdam edilebilecekler olmak üzere üç kısma ayırıyordu. Kazım Paşa'ya göre istihdamı uygun olmayanların çoğu büyük rütbeli subaylardı ki, bunların istihdam edildikleri takdirde Anadolu ordusunun gelişmesini engelleyeceğini düşünüyordu. Muhalif hareketlere katılmış ve davet edildiği halde gelmemiş olanların ise Divan-ı Harbe tevdi edildiklerini, buradan çıkacak karara göre haklarında muamele yapılacağını belirtmişti. Divan-ı Harp yargılamaları sonuçlanmadan bu gibi subaylara hiçbir şekilde maaş verilmeyeceğini ifade etmişti¹²⁷⁴. İstanbul'da bulunan subaylardan istihdam edileceklerin de zaten tespit edildiğini ve gerekli mıntikalarda görevlendirileceklerini açıklamıştı¹²⁷⁵.

Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa'nın açıklamasına göre Avans Kanunu'ndan faydalanarak maaş alabilmek için cevâz-ı istihdam kararı almak zorunda olanlar, istihdamı uygun görülmeyen subaylardı. Yukarıda belirtildiği üzere bunların çoğu yüksek rütbeli subaylardı ve isteseler de 1921'den sonra Anadolu'ya geçmelerine izin verilmemişti. Ayrıca küçük rütbeli subaylardan da, sicilleri üzerinde yapılacak tetkikata göre askeri yetersizlik gerekçesiyle istihdamı uygun görülmeyenlere cevâz-ı istihdam kararı verilecekti. Bu şekilde haklarında cevâz-ı istihdam kararı verilenler durumlarına göre emeklilik veya mazuliyet maaşı alabileceklerdi. İstanbul dışında kalan düşmandan kurtarılan yerlerden gelen subaylara da aynı şekilde muamele edilecekti. Kazım Paşa ayrıca en kısa sürede İstanbul'da bulunan subaylardan emeklilik süresini doldurmuş olanların emekliye sevk edileceğini duyurmuştu¹²⁷⁶.

¹²⁷⁴ Müdafaa-i Milliye Vekili'nin bu açıklamayı yaptığı tarihten epey önce, 26 Aralık 1922 tarihli Tanîn Gazetesi'nde İstanbul Kumandanlığı'nın, Kuvâ-yı İnzibatiye'de görev aldığı için maaşı kesilmesi gereken subayların bir listesini hazırlayarak İstanbul Defterdarlığı'na sunduğunu haber veriyordu. Gazetenin haberine göre bunlardan başka Nigâhbân ve İtilâ-yı Vatan gibi cemiyetlere girmiş olan subaylara da maaş verilmeyecektir. (**Tanîn**, 26 Kânûn-i Evvel 1338/26 Aralık 1922, No:1334-938); 26 Nisan 1922 tarihli Tevhîd-i Efkâr Gazetesi ise Kızıl Hançerci , Nigâhbâncı diye maaşı kesilen subayların Divan-ı Harpler'de yapılan yargılamalara göre mahkum olan subaylar olduğunu belirtmektedir. (**Tevhîd-i Efkâr**, 26 Nisan 1339/1923, No: (Okunamadı).

¹²⁷⁵ Millî Mücadele'ye katılmadıkları halde muhalif teşkilatlara girmemiş olanlardan Anadolu ordusunda istihdam edileceklerin hangi rütbe üzerinden istihdam edileceği konusu ihtilafa neden olmuştu. Çünkü 20 Ekim 1922 tarihli bir Hükümet Kararnamesi'ne göre; 1 Ocak 1922'den sonra Anadolu'ya geçenlerin bu tarihten Anadolu'ya geçtikleri tarihe kadar geçen müddet kıdemlerine sayılmayacaktı. İstanbul'un TBMM idaresine geçtiği tarih olan 2 Kasım 1922'den sonra Anadolu'ya geçenlerin de 1 Ocak 1922'den geçiş tarihlerine kadar geçen 10 aylık müddetin kıdemlerinden düşülmesi kararlaştırılmıştı. (**ATASE, İSH**, K. No:1633, G. No:4, B. No:4-1).

¹²⁷⁶ **TBMMZC**, I/26, s.279-280.

Müdafaa-i Milliye Vekili'nin açıklamalarına göre; askerî bürokraside tasfiyeye tabi tutulacak olanların muhalifler ve davet edildiği halde Anadolu'ya geçmeyenler olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'da yapılan tetkikler sırasında durumları şüpheli görülen subaylar derhal Divan-ı Harbe tevdi ediliyor ve askerlikten tard ediliyorlardı. Ancak bu işlem gerçekleştirilirken bir takım sorunlar çıkabiliyordu. Çünkü Kuvâ-yı İnzibatiye gibi Millî Mücadele'ye karşı kurulmuş olan teşkilatlara Ankara'nın bilgisi dahilinde bazı subaylar dahil olmuşlardı. İstihbarat toplama vazifesiyle kayıt yaptıran subayların gerçek durumu bilinmediği için Divan-ı Harpler bunlar hakkında askerlikten tard veya maaşlarının kesilmesine dair kararlar verebiliyordu. Ayrıca Anadolu'ya geçtiği halde Nigâhbân ve Kızıl Hançer Cemiyetleri'ne üye olduğu veya İngilizler hesabına casusluk yaptığı ortaya çıkınca İstanbul'a geri gönderilen birçok subaya da maaş bağlanıyordu. Bu tür sıkıntıların önüne geçmek isteyen Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Fevzi Paşa, 24 Aralık 1922'de İstanbul'daki M.M Grubu'na bir yazı yazarak hangi subayların haksız yere maaşlarının kesildiğinin, hangilerine de haksız yere maaş bağlandığının tespit edilerek bildirilmesini istemişti¹²⁷⁷.

Subaylar hakkında tetkikat işlemlerinin devam ettiği sırada Millî Mücadele döneminde Ankara'nın emri doğrultusunda İstanbul'da kurulmuş gizli gruplardan oldukça faydalandığı görülmektedir. Örneğin, 29 Aralık 1922'de Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye'den İstanbul'a gönderilen bir yazıda; Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden gelmiş ve birçok subayın isimleri ile haklarındaki iddiaları içeren bir rapor özetleniyor ve bu kişiler hakkında yeniden tahkikat yapılarak sonucunun bildirilmesi isteniyordu¹²⁷⁸. Bu şekilde yeniden tahkikat yaptırılmasının sebebi muhtemelen yukarıda belirtilen yanlışlıkların önüne geçmekti.

Bütün bu önlemlere rağmen, yanlışlıkların önüne geçmek mümkün olamıyordu. Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'ne gönderilen 6 Şubat 1923 tarihli yazıda; İstanbul'dan davet edildiği halde Anadolu'ya gelmeyen subaylara, neden gelmedikleri sorulduğu zaman kendilerinin, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti tarafından görevlendirildiklerini iddia ettikleri belirtilerek; Müdafaa-

¹²⁷⁷ ATASE, İSH, K. No:1753, G. No:40, B. No:40-1.

¹²⁷⁸ ATASE, İSH, K. No:1738, G. No:69, B. No:69-1.

i Milliye'nin bilgisi dışında, Erkân-ı Harbiye tarafından İstanbul'da görevlendirilen subayların bir listesinin gönderilmesi istenmişti¹²⁷⁹.

Müdafaa-i Milliye'nin bu yazısına 17 Şubat'ta cevap veren Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Fevzi Paşa; İstanbul'daki Felâh ve Mim Mim Gruplarına mensup zabitan ve ümeranın, esasen, Müdafaa-i Milliye'nin kadrosuna dâhil olduklarını ve memuriyetlerinin de Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nce tasdik edildiğini belirterek bunların dışında kalan ve kendilerinin Erkân-ı Harbiye tarafından görevlendirildiklerini iddia eden subayların isimlerini istemişti¹²⁸⁰.

Bu yazı üzerine 3 Mart 1923'de Müdafaa-i Milliye Vekâleti haklarında tahkikat yapılmasını istediği bir listeyi Erkân-ı Harbiye'ye gönderdiği gibi, İstanbul'daki Felâh ve Mim Mim Grupları'nda görev alan subayların birer listesini talep etmişti¹²⁸¹.

Erkân-ı Harbiye'nin İstanbul'da yaptırdığı tahkikat neticesinde Müdafaa-i Milliye'den gelen listedeki Baytar Kaymakam Halil ve Topçu Binbaşı Sırrı Beylerin gruplarda istihdam edilmedikleri anlaşılmıştır. Ayrıca Felâh ve Mim Mim Grupları'nda görev yapan subayların listesi de Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderilmiştir¹²⁸².

Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin subayların durumlarını tetkik ederken çektiği sıkıntılar sadece bunlardan ibaret de değildi. Bütün bu listelere ve hazırlıklara rağmen, yapılan listelerde çoğu kez açık bilgiler bulunmadığından dolayı isim benzerliği nedeniyle yanlışlıklar yapılabiliyordu. Bu nedenle Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden yazılan 21 Şubat 1923 tarihli yazıda, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye'den listelerin daha açık bir şekilde hazırlanması isteniyordu¹²⁸³.

Yukarıda belirtildiği üzere Müdafaa-i Milliye Vekili'nin Avans Kanunu'nun Meclis'te görüşüldüğü sırada yaptığı açıklamaya göre; Millî Mücadele'ye katılmayan, ancak muhalif hareketleri de görülmeyen ve cevâz-ı istihdam kararı alan subaylardan emeklilik müddetini doldurmuş olanlar emekliye sevk edilecekti. Zaten yeni dönemin kendileri için neler getirdiğini az çok tahmin eden bu durumdaki subaylardan birçoğu, emekliliklerini talep ediyorlardı. Bu, TBMM Hükümeti'nin de tercih edebileceği bir

¹²⁷⁹ ATASE, İSH, K. No:1803, G. No:70, B. No:70-1.

¹²⁸⁰ ATASE, İSH, K. No:1803, G. No:70, B. No:70-2.

¹²⁸¹ ATASE, İSH, K. No:1803, G. No:70, B. No:70-3, 70-4.

¹²⁸² ATASE, İSH, K. No:1803, G. No:70, B. No:70-5.

¹²⁸³ ATASE, İSH, K. No:1752, G. No:72, B. No:72-1.

durumdu ancak, hukuki olarak çok mümkün görünmüyordu. Çünkü henüz ülkedeki seferberlik hali ortadan kalkmamıştı¹²⁸⁴ ve seferberlik müddetince de subayların emekliye ayrılma veya istifa etme hakları yoktu. Bu duruma bir çözüm getirmek isteyen Müdafaa-i Milliye Vekâleti, konuyu 24 Şubat 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'nin gündemine taşımıştı. İcra Vekilleri Heyeti ise, İstanbul'da kalarak Millî Mücadele'ye katılmamış olan subayların zaten seferber ordunun kadrosunda olmamaları sebebiyle isteyenlerin emeklilik veya istifalarının kabul edilmesini kararlaştırmıştı¹²⁸⁵.

Emekliye sevk edilen ve terhis edilen veya istifa eden subaylarla askerlikten çıkarılan subaylara verilecek maaş ve tahsisatlar hakkında bir takım karışıklıklar meydana gelmişti. Bu karışıklığı ortadan kaldırmak isteyen Müdafaa-i Milliye Vekâleti, 30 Temmuz 1923'te bütün askerî teşkilatlara uyulması gereken kuralları açıklayan bir tebligat yayınlamıştı. Tebligat şöyleydi:

“1-Tekâüde sevk veya irca olunanlardan emirlerini vazife başında tebellüğ edenlere kıtaca ilişkileri kat’ edildiği tarihten itibaren tekâüd maaşlarını almak üzere ve işbu tarihe kadar muhassesât-ı askeriyeleri tam olarak hesap ve tediye olunur.

2- Açık iken tekâüde sevk veya irca olunanların rütbe-i askeriyeleri muhassesâtı tarih-i tekâüdlerinden itibaren kat’ edilir.

3- Bilâ maaş tekâüde sevk veya irca olunanların;

a) Terhis edilen ihtiyat zâbitinin

b) İstifa ederek istifası kabul edilenlerin,

c) Divan-ı Harp kararı ile silk-i askeriyeden ihraç olunanların

Maaşları jurnalden (?) tarih-i ihraçlarına kadar verilir.

4- Bu suret ile ilişkileri kat’ edilen zâbitân ve mensubîn-i askeriyenin maaşlarının hangi tarihe kadar tesviye edildiği ve harcırahlarının nereye kadar verildiği hususları tekâüd maaşı alacak olanların yedlerine verilecek ilmühaberlerinde ve takâüd maaşı verilmeyecek olanların vesikalarında gösterilmiş olması icab eder.

Keyfiyetin bütün kitaât ve müessesâta tebliği rica olunur”¹²⁸⁶.

¹²⁸⁴ Bu dönemde 3 Ağustos 1914 tarihinde I. Dünya Savaşı öncesinde çıkarılmış bulunan Seferberlik Kanunu hala geçerli idi. Çünkü 8 Haziran 1920’de İcra Vekilleri Heyeti, 3 Ağustos 1914’te ilan edilmiş olan Seferberliğin fiilen devam etmekte olduğunu kabul etmişti. Ve Barış Antlaşması imzalanıncaya kadar da bu durum devam edecektir. (**Düstûr**, III/1 (1-4), s.17).

¹²⁸⁵ **BCA**, 30.18.1.1/6.51.17.

¹²⁸⁶ **ATASE**, **İSH**, K. No:1553, G. No:18, B. No:18-1.

İstanbul'un TBMM idaresine geçişinden sonra burada bulunan askerî bürokrasinin durumu alınan bu kararlarla düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu kararlarla askerî bürokrasi aslına Millî Mücadele sırasında göstermiş olduğu tavra göre tasnif edilmişti. Millî Mücadele'ye katılmayanlar hakkında çeşitli kararlar alınmasına rağmen, anlaşılın yeterli görülmemekteydi. Ancak, İstanbul'da henüz işgal kuvvetlerinin bulunması ve barış antlaşmasının imzalanamamış olması bir anlamda TBMM Hükümeti'nin elini kolunu bağlıyordu. Zaten yukarıda belirtildiği üzere, TBMM'deki bazı mebûsların ifadelerine bakılınca; asıl tasfiye barışın, tesisinden sonra başlatılacaktır.

B) MİLLÎ MÜCADELE'YE KATILMAYAN, ALEYHİNDE ÇALIŞAN VE MİLLÎ SINIRLAR DIŞINDA KALAN OSMANLI ASKERÎ BÜROKRASİSİ HAKKINDA KANUN VE UYGULANMASI

1) Kanunun Gerekçeleri

İstanbul'un TBMM Hükümeti'ne iltihakından sonra İstanbul Hükümeti'nden devralınan hem askerî hem de mülkî bürokrasi konusunda büyük tartışmalar yaşanmış ve belli bir kanun çıkarılmadan çoğu kez Hükümet Kararnameleri ile konu halledilmeye çalışılmıştı. Bu dönemde TBMM Hükümeti tarafından İstanbul bürokrasisi hakkında alınan kararlar kısaca özetlenirse, asker olsun sivil olsun İstanbul veya diğer kurtarılmış bölgelerden gelen bir memurun maaş alabilmesi veya istihdam edilebilmesi için yetkili makamlar tarafından hakkında cevâz-ı istihdam kararı verilmesi gerekiyordu. Hakkında yapılan incelemelerden sonra, Millî Mücadele aleyhinde çalıştığı ortaya çıkan memurun, maaş alabilmesi veya yeni dönemde istihdam edilmesi mümkün değildi. Askerî bürokraside bu muameleler daha sıkı tutulmuş ve Millî Mücadele aleyhinde çalıştığı Divan-ı Harpler tarafından tespit edilen subaylar, idam dâhil suçlarına göre gerekli cezalara çarptırılmışlardı. Ancak yukarıda belirtildiği üzere İstanbul bürokrasisi hakkında alınan bu kararlar kesinlikle yeterli görülüyordu. Özellikle Meclis'te konu ile ilgili yapılan müzakereler sırasında, bazı mebûsların ifadelerinden, bu meselenin barışın tesis edilmesinden sonraya bırakıldığı anlaşılmaktaydı. Dolayısıyla Barış

Antlaşması'nın imzalanmasına kadar alınan kararlar ve yapılan muameleler bir anlamda geçici çözüm olarak düşünülüyordu.

Lozan Barış Antlaşması'nın 24 Temmuz 1923¹²⁸⁷ tarihinde imzalanması ve 23 Ağustos 1923'te TBMM'de onaylanmasından¹²⁸⁸ sonra artık İstanbul bürokrasisi hakkında düşünülen asıl tedbirler hayata geçirilebilirdi. Ancak bu noktada bir sorun vardı. Çünkü Lozan Barış Antlaşması'na ekli protokollerden birisi de “*Aff-ı Umûmiye Müteallik Protokol*”dü. Bu Protokol'e göre; TBMM Hükümeti ile Yunanistan Hükümeti, 1 Ağustos 1914 ile 2 Kasım 1922 tarihleri arasındaki, yani savaş yıllarındaki hareketleri nedeniyle hiç kimseyi “*izac veya ta'zib*”¹²⁸⁹ etmeyeceklerine ve genel bir af kanunu çıkaracaklarına dair karşılıklı söz vermişlerdi. Yalnız TBMM Hükümeti, kimlerden oluşacağına daha sonra karar vermek üzere yüz elli kişiyi bu aftan muaf tutma hakkını elde etmişti¹²⁹⁰. Nitekim Türkiye, 16 Nisan 1924 tarihinde çıkaracağı “*Aff-ı Umûmî Kanunu*” ile verdiği bu sözü yerine getirecektir¹²⁹¹.

TBMM Hükümeti genel bir af kanunu çıkarmayı kabul etmesine rağmen, yukarıda belirtildiği üzere daha Lozan Barış Antlaşması imzalanmadan önce Osmanlı'dan devralınan askerî ve mülkî bürokrasiyi Millî Mücadele sırasında göstermiş olduğu tavra göre değerlendirmeye ve buna göre muamele etmeye başlamıştı. Hatta bunun daha fazlasının da barışın tesisinden sonra yapılacağı anlaşılmıştı. İşte planlanan bu politikanın Aff-ı Umûmi'ye Müteallik Protokol'e uygun olup olmayacağı önemli bir sorundu. Bu yönde gelen uyarılara Dahiliye Vekili Recep Bey, protokolün cezayı kaldırdığını, halbuki bürokrasi hakkında yapılan işlemlerin ceza olarak değerlendirilmemesi gerektiğini belirterek cevap vermişti. Ancak Mete Tunçay'ın da işaret ettiği üzere cezalandırmadan çok daha geniş kapsamlı iz'ac ve ta'zib deyiminin “*Aff-ı Umûmi'ye Müteallik Protokol*” ile çeliştiği açıktır¹²⁹².

¹²⁸⁷ Lozan Barış Antlaşması'nın tam metni için bkz: **Sicill-i Kavânîn**, I, s.179-330.

¹²⁸⁸ Lozan Barış Antlaşması'nın TBMM'de görüşülmesi ve onaylanması hakkında bkz: **TBMMZC**, II/1, Ankara, 1961, s.11-242, 264-291.

¹²⁸⁹ İz'ac: Yerinden koparma, rahatsız etme, can sıkma, tedirgin etme, bunaltma. (F. Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Lûgat**, s.471); Ta'zib: Eziyet etme, boşuna yorma. (F. Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Lûgat**, s.1043).

¹²⁹⁰ **Sicill-i Kavânîn**, I, s.287-289; **Düstûr**, III/5, İstanbul, 1931, s.224-230.

¹²⁹¹ **Sicill-i Kavânîn**, I, s.526-527; **Düstûr**, III/5, s.842-843.

¹²⁹² Mete Tunçay, “Heyet-i Mahsusalar (1923-1938): Cumhuriyete Geçişte Osmanlı Asker ve Sivil Bürokrasisinin Ayıklanması”, Cemil Koçak, **Belgelerle Heyet-i Mahsusalar**, İstanbul, 2005, s.46-47.

Aslında Millî Mücadele aleyhinde çalışan subaylar hakkında bir kanun çıkarılması çalışması yeni ortaya çıkan bir durum değildi. İstanbul Mebûsu Ali Rıza Bey, henüz Barış Konferansı'nın devam ettiği bir sırada¹²⁹³ 13 Aralık 1922 tarihinde Kuvâ-yı İnzibatiyeci, Nigâhbâncı ve Kızıl Hançerci gibi Millî Mücadele karşıtı askerî örgütlere katılmış olan subaylar ile Anadolu'ya davet edildiği halde icabet etmeyen subayların yargılanmaları hakkında bir kanun teklifini TBMM'ye sunmuştu. TBMM teklifi görüşülmek üzere Layiha Encümeni'ne göndermiş¹²⁹⁴ ve Layiha Encümeni'nin müzakereye değer olduğuna karar vermesi üzerine teklif, Müdafaa-i Milliye Encümeni'ne havale edilmişti¹²⁹⁵. 27 Aralık 1922 tarihli Meclis oturumunda, kanun teklifine dair Müdafaa-i Milliye Encümeni tarafından mazbata hazırlanarak TBMM Riyaseti'ne sunulduğu belirtilmesine rağmen¹²⁹⁶, bu tarihten sonra Meclis zabıtlarında bahsedilen mazbata hakkında nasıl bir işlem yapıldığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu mazbata bir anlamda unutulmuş gibidir. Ta ki Barış Antlaşması imzalanıncaya kadar. TBMM'nin bu tavrının sebebi, yukarıda belirtildiği üzere, eski rejimle hesaplaşmanın barışın tesisine kadar ertelenmek istenmesi ile açıklanabilir.

Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra ordu ile ilgili farklı bir durum daha ortaya çıkmıştı. Uzun bir süredir seferberlik halinde bulunan ordu, 5 Ağustos 1923 tarihinde alınan bir karar gereğince artık barış haline göre yeniden düzenlenecekti. Maddi yetersizlikler bu sorunun bir an önce çözülmesini gerektiriyordu. Bu da ordu kadrosunun küçültülmesi yani orduda bir tasfiye yaşanacağı anlamına geliyordu¹²⁹⁷. Zaten 14 Ağustos 1923'te Ali Fethi Bey başkanlığında seçilen yeni İcra Vekilleri Heyeti¹²⁹⁸, 5 Eylül 1923 tarihinde TBMM'de okuduğu programında da Lozan Barış Konferansı'nın sonuçlanmasına kadar seferberlik halinde bulundurulmuş ordunun artık barış şartlarına göre yeniden yapılandırılacağını ve terhis işlemlerine de zaman

¹²⁹³ Lozan Barış Konferansı, 21 Kasım 1922'de başlamış, 4 Şubat 1923'te çeşitli nedenlerle kesintiye uğramış, daha sonra 23 Nisan 1923'te tekrar başlamış ve 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile sonuçlandırılmıştır. (Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, 2. Kitap, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, Ankara, 1998², s.285).

¹²⁹⁴ **TBMMZC**, I/25, s.348.

¹²⁹⁵ **TBMMZC**, I/26, s.7.

¹²⁹⁶ **TBMMZC**, I/26, s.55.

¹²⁹⁷ C. Koçak, **Heyet-i Mahsusalar**, s.18.

¹²⁹⁸ Ali Fethi Bey başkanlığındaki yeni İcra Vekilleri Heyeti için bkz: **TBMMZC**, II/1, s.60-62.

kaybedilmeden başlanacağını vaat etmişti¹²⁹⁹. Nitekim 22 Eylül 1923'te İzmit Mebûsu Mustafa Bey ve arkadaşları tarafından, “*teşkilat-ı hazariye dolayısıyla açığa çıkarılacak erkân, ümera, ve zâbitan ve mensubîn-i askeriyenin 1339 (1923) senesi nihayetine kadar mezun addedilerek kendilerine tam muhassesat itası hakkında*” bir kanun teklifi verilmişti¹³⁰⁰.

Bu kanun teklifi, TBMM’de yapılan uzun müzakerelerin ardından 6 Ekim 1923 tarihinde; “*26 Ağustos 1338 (1922) tarihine kadar millî orduya iltihak edip istiklâl mücahedesine iştirak eden erkân, ümera ve zâbitân ile mensubîn-i askeriyeden ordunun hâli hazara rücuu dolayısıyla açıkta kalanlara açığa çıkarıldıkları tarihten itibaren 1339 (1923) sene-i maliyesi nihayetine kadar tam maaş ve tam tahsisatı fevkalade verilir*”¹³⁰¹ şeklinde kanunlaşmıştı. Dolayısıyla Millî Mücadele’yi başarmış ordu kadrosunda daraltma yapmak zorunda olan TBMM Hükümeti’nin, Millî Mücadele’ye katılmayan askerî bürokrasi hakkında daha sert kararlar alması beklenebilirdi.

Osmanlı Devleti’nden devralınan askerî bürokrasi içerisinde böyle bir tasfiye politikasına girişilmesinin başka bir sebebi daha vardı. Tarihsel bir gelenek olmakla birlikte, özellikle II. Meşrutiyet’in ilanı sürecinde ve sonrasında ordu, Türkiye’de siyasetin belirleyici unsurlarından birisi haline gelmişti. İttihât ve Terakkî döneminde “*Nigâhbân-ı Meşrutiyet*” olarak tanımlanan ordu, rejimin bekçisi olarak değerlendiriliyordu. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere ordu kumandanlarının öncülüğünde başarılan Millî Mücadele’den sonra Saltanat’ın kaldırılmasıyla artık ülkede yeni bir siyasal rejime doğru gidildiği ortaya çıkmıştı. Yeni kurulan rejimin de, yaşayabilmesi için yeni dönemi kavramış ve ona göre düzenlenmiş bir orduya ihtiyacı vardı. Yani ordu artık yakında kabul edilecek olan Cumhuriyet rejiminin koruyucusu, “*Nigâhbân-ı Cumhuriyet*” olarak düşünülüyordu. Dolayısıyla ordunun, kendisine biçilen bu role uygun bir şekilde düzenlenmesi şarttı. Mevcut subay sınıfı içerisinde yapılacak böyle bir ayırım için herhalde en güzel gösterge subayların Millî Mücadele’de göstermiş olduğu tavır olacaktır¹³⁰².

¹²⁹⁹ Yeni Hükümet’in programı için bkz: **TBMMZC**, II/1, s.419-428.

¹³⁰⁰ **TBMMZC**, II/2, Ankara, (Tarihsiz), s.224.

¹³⁰¹ **Sicill-i Kavânîn**, I, s.335; **Düstûr**, III/5, s.375; Bu kanunun TBMM’deki müzakereleri için bkz: **TBMMZC**, II/2, s.340-343, 345-346, 428, 456-458, 500-511, 518-530, 548.

¹³⁰² M. N. Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi**, s.487-489; 10 Haziran 1935 tarihinde çıkarılacak olan “2771 Sayılı Ordu Dâhili Hizmet Kanunu”nun 34. Maddesi’nde ordunun vazifesi; “*Türk yurdunu*

2) Kanun Teklifi'nin Meclis'te Görüşülmesi ve Kanunlaşması

İstanbul Mebûsu Ali Rıza Bey tarafından hazırlanan, Millî Mücadele karşıtı oluşumlara girmiş olan subaylar ile davet edildikleri halde Anadolu'ya gelmeyen subayların yargılanmalarına dair kanun teklifi hakkında, Müdafaa-i Milliye Encümeni tarafından bir mazbata hazırlanarak Meclis Riyaseti'ne sunulduğu, ancak bu mazbata hakkında uzun bir müddet herhangi bir işlem yapılmadığı yukarıda belirtilmişti. Bu teklif Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra tekrar gündeme gelecektir.

I. TBMM'nin 21 Mayıs 1923 tarihinde faaliyetlerine son vermesinden sonra tekrar seçimler yapılmış ve 11 Ağustos 1923'te II. TBMM açılmıştı. II. TBMM'nin açılışıyla birlikte I. Meclis'ten devralınan evrakın encümenler tarafından tetkik edilerek lüzumlu ve lüzumsuz diye tasnif edilmesi ve Meclis'e sunularak burada verilecek karara göre muamelesinin yapılması kararlaştırılmıştı¹³⁰³. Bu karar üzerine konu ile ilgili bir mazbata hazırlayan Müdafaa-i Milliye Encümeni, I. Meclis'in Müdafaa-i Milliye Encümeni tarafından muamelesi tamamlanarak Meclis'e sunulmuş olan Nigâhbâncı ve Kızıl Hançerci subaylar hakkındaki mazbatanın, bir kere daha tetkik edilmek üzere yeni Müdafaa-i Milliye Encümeni'ne gönderilmesini talep etmişti¹³⁰⁴.

Aslında Müdafaa-i Milliye Vekâleti, 17 Mart 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti Riyâseti'ne başvurarak, Millî Mücadele'ye katılmayarak İstanbul'da ve diğer kurtarılmış vilayetlerde kalan subaylar ile I. Dünya Savaşı neticesinde Türkiye'den ayrılan memleketlerde kaldığı için İstanbul Hükümeti tarafından Osmanlı ordusundan kayıtları silinen subaylar hakkında acil bir karar alınmasını istemişti. Çünkü Müdafaa-i Milliye Vekili'ne göre bu gibi subaylara ne şimdi ne de gelecekte ordunun ihtiyacı yoktu. Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin bu başvurusu üzerine harekete geçen İcra Vekilleri Heyeti, konu ile ilgili bir Kanun Layihası hazırlayarak 10 Nisan 1923 tarihinde TBMM Riyâseti'ne sunmuş ve Layiha görüşülmek üzere Müdafaa-i Milliye Encümeni'ne gönderilmişti¹³⁰⁵.

ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır” diye tanımlanıyordu. (Sebahattin Sele, **Anadolu İhtilali**, II, (I-II), s.351).

¹³⁰³ TBMMZC, II/1, s.84-85.

¹³⁰⁴ TBMMZC, II/1, s.297-298.

¹³⁰⁵ TBMMZC, II/2, s.239.

Müdafaa-i Milliye Encümeni, hazırladığı mazbatayı 11 Eylül 1923 tarihinde Meclis'e sundu.

Encümen'in hazırladığı mazbatanın;

1. maddesinde; İstanbul ve diğer kurtarılmış vilayetlerde kalarak Millî Mücadele'ye iştirak etmeyenlerden, Kuvâ-yı İnzibatiye ve diğer Millî Mücadele aleyhindeki teşkilatlara girmiş olan bütün ordu mensuplarının, sınıf ve rütbelerine bakılmaksızın hizmet sürelerine göre tekaüt veya istifaya sevk edilmeleri öngörülüyordu.

2. maddede ise; İstanbul'da kalarak Mudanya Mütarekesi'ne kadar Millî Mücadele'ye katılmamış olan erkândan hizmet süresi otuz seneyi ve ümera, zabitan ve mensubîn-i askeriyeden hizmet süresi yirmi beş seneyi tamamlamış olanların bir defaya mahsus olmak üzere rızalarına bakılmaksızın tekaüde sevkleri düşünülüyordu. Ancak, Türkiye Bahriye kadrosunu teşkil etmek üzere 1924 bütçesine dâhil olanlar; sağlık engelinden dolayı Millî Mücadele'ye iştirak edemeyenler; halen herhangi bir müessesede görevlendirilmiş olanlar; 1922 Mart'ından sonra esaretten İstanbul veya kurtarılmış vilayetlere dönenler ve 26 Ağustos 1922 tarihine kadar askerî makamlara müracaat ettiği ve câiz-ül istihdam olduğu halde kadroların yetersizliği nedeniyle kendilerine Anadolu'ya gelmemeleri konusunda tebligat gönderilenler bu maddeden muaf tutulacaklardı.

3. maddede ise; Yemen hariç olmak üzere Meşrutiyet'in ilanından sonra Türkiye'den ayrılan topraklarda kalan ordu mensuplarının ülkeden ayrıldıkları tarihten itibaren askerlikle ilişkileri kesilecekti. Yemen'de bulunanlara da Lozan Antlaşması'nın imzasından itibaren dönüş için altı aylık bir süre verilecekti.

4. maddeye göre; Halen TBMM Ordusu'nda görev yapan subaylardan memleketleri sınır haricinde kalanlar, istedikleri takdirde ileride bir hak talep etmemek şartıyla memleketlerine terhis edileceklerdi¹³⁰⁶.

Müdafaa-i Milliye Encümeni'nin hazırladığı mazbatanın gerekçesinde, yapılacak olan tasfiyenin, bilhassa ordunun barış durumuna göre yeniden yapılandırılması çalışması kapsamında ele alındığı vurgulanıyordu. Yani seferberliğin son bulması ile kadroları daraltılacak yeni orduda, vatanın savunulmasına ortak olmayan subaylara artık

¹³⁰⁶ TBMMZC, II/2, s.240-241.

yer yoktu¹³⁰⁷. Görüldüğü üzere yukarıda bahsedilen Nigâhbâncı ve Kızılhançerci subaylar hakkındaki teklif de, Müdafaa-i Milliye Encümeni tarafından hazırlanan bu mazbata ile dikkate alınmıştı. Zira mazbatanın 1. maddesi Millî Mücadele'ye katılmayarak karşıt oluşumlara dâhil olan subayları kapsıyordu.

Millî Mücadele'ye katılmayan ve milli sınırlar dışında kalan subayların ordudan kayıtlarının silinmesine dair kanun layihası ile bu layiha hakkında Müdafaa-i Milliye Encümeni tarafından hazırlanan mazbata, 20 Eylül 1923'te Meclis gündemine taşındı. Müzakerelerin konunun önemine binaen gizli celsede yapılması kararlaştırıldı ve zaman kaybedilmeden görüşmeler başladı.

Müzakereler esnasında söz alan mebûsların, özellikle eleştirdikleri nokta, Millî Mücadele'nin aleyhinde kurulan örgütlere katılan subayların mazbataya göre emekliye sevk edilecek olmalarıydı. Hâlbuki İstanbul Mebusu Ali Rıza Bey ve Erzurum Mebusu Rüştü Paşa gibi birçok mebûs, bu gibilerin sadece tekaüde veya istifaya sevk edilmesinin yeterli olamayacağı ve askerlikten kayıtlarının silinerek belli başlılarının cezalandırılması gerektiği üzerinde duruyorlardı¹³⁰⁸.

Ayrıca İstanbul Mebûsu Ali Rıza Bey; İstanbul'da kalarak Millî Mücadele'ye katılmayan subayların tamamının rızalarına bakılmaksızın emekliye sevk edilmelerinin doğru olmayacağını belirtiyordu. Çünkü Anadolu'nun kapıları, İstanbul ve işgal altındaki diğer vilayetlerden gelen subaylara, Millî Mücadele boyunca her zaman aynı oranda açık değildi. Ali Rıza Bey'in konuya ilişkin verdiği bilgiler İstanbul'dan subay geçişleri konusunda da önemli bilgiler içermektedir. Bu bilgilere göre; 1920 yılında Anadolu'nun kapıları İstanbul'dan gelecek subaylara tamamen açıktı. Gelen subaylar içerisine Nigâhbâncı subayların da katılıyor olması nedeniyle kapıların kapatılması gibi bir tedbir alınmıştı. Ancak Anadolu'nun subay eksikliği nedeniyle bu yöntem de terk edilmiş ve 1921 yılından itibaren isimle çağrılmayanların Anadolu'ya geçişi engellenmişti. 1922 yılından itibaren de Binbaşı ve daha yüksek rütbedeki subayların çağrılmaması kararlaştırılmıştı. Dolayısıyla alınan bu kararlara aykırı olduğu sürece İstanbul'da bulunan bir subayın Anadolu'ya geçmesi zaten mümkün değildi. Bu nedenle İstanbul'da kalan subayların tamamının Millî Mücadele'ye katılmamış olarak

¹³⁰⁷ TBMMZC, II/2, s.239-241.

¹³⁰⁸ TBMMGCZ, IV, Ankara, 1985, s.236-237.

değerlendirilmesi doğru olmayacaktı. Hatta bazı subaylar da vardı ki davet edildikleri halde icabet etmemişlerdi ve bugün eğer kanun bu şekliyle kabul edilirse bunlar da, istediği halde kadro yetersizliği nedeniyle kabul edilmeyen subaylar gibi tekaüde sevk edileceklerdi. Böyle bir şeyin adalete uygun olamayacağını belirten Ali Rıza Bey, Millî Mücadele aleyhindeki teşkilatlara girenleri, davet edildiği halde gelmeyenleri ve diğer İstanbul'da kalanları iyi bir şekilde tetkik etmek gerektiğini vurguluyordu¹³⁰⁹.

Erzurum Mebûsu Rüştü Paşa; Millî Mücadele'yi Mütareke'den Erzurum-Sivas Kongrelerine, Sivas Kongresi'nden Sakarya Savaşı'na ve Sakarya Savaşı'ndan Millî Mücadele'nin sonuna kadar olmak üzere üç döneme ayırarak, İstanbul'dan gelen subayların hangi dönemde Anadolu'ya geldiklerine bakılarak değerlendirilmesi gerektiğini savunuyordu. Çünkü ona göre başlarda birliklere kumanda edecek subay bulunamazken cephelerdeki başarılar üzerine rütbe ve para için birçok subay koşarak Anadolu'ya gelmişti¹³¹⁰.

Bu sırada söz alan Kütahya Mebûsu Ferit Bey, Müdafaa-i Milliye Encümeni'nden tasfiyeye tabi tutulacak subayların sayısının ne kadar olduğunu sormuştu. Bu soruya Encümen adına cevap veren Kütahya Mebûsu Recep Bey; Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin henüz tam rakamları belirlememesine rağmen, ordunun barış haline göre yapılandırılması sırasında yaklaşık 3900 subayın kadro harici kalacağını, bunlardan yaklaşık 1500'ünün Millî Mücadele'ye katılmayanlardan oluştuğunu belirtmişti¹³¹¹.

Fakat Recep Bey'den sonra söz alan Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa; ordunun 1924'ten itibaren tabi olacağı barış kadrosuna göre yaklaşık 3000 zabıt ve 1600 mensubîn-i askeriye olmak üzere yaklaşık 5000 kişinin kadro harici kalacağını belirtmişti. Bu 5000 kişinin kadro haricine çıkarılması gerekiyordu ve bunlar çıkarıldıkları takdirde orduda herhangi bir zaaf meydana gelmeyecekti Çünkü Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa'ya göre; Anadolu ordusu bu 5000 subay olmadan büyük bir sınavdan başarıyla çıkmıştı. Ayrıca Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa; bazı mebûsların Millî Mücadele'nin aleyhinde çalışan ve davet edildikleri halde icabet etmeyenlerin şiddetle cezalandırılması gerektiği iddiasına da cevap vermişti. Kazım

¹³⁰⁹ TBMMGCZ, IV, s.236-237.

¹³¹⁰ TBMMGCZ, IV, s.238.

¹³¹¹ TBMMGCZ, IV, s.241.

Paşa; Kuvâ-yı İnzibatiye, Nigâhban ve Kızıl Hançer gibi oluşumlara katılan subayları Divan-ı Harbe verdiği, birçoklarının çeşitli cezalara çarptırıldığını, ancak bazılarının da haklarında yeterli delil olmadığı için beraat ettiğini ifade ederek, bu kanun kabul edildiği takdirde Divan-ı Harp'te beraat eden bu subayların ordudan temizleneceğini belirtmişti¹³¹².

Kanunun tamamı üzerinde devam eden bu müzakerelerin ardından, maddelerin görüşülmesine geçilmişti. Kanun layihasının 1. maddesi, Millî Mücadele'ye katılmayarak Kuvâ-yı Milliye aleyhinde çalışan teşkilatlara girmiş olan subayların tekaüt veya istifaya sevklerini öngörüyordu. Zaten en büyük itiraz da bu noktada çıkıyordu. Çünkü mebûslara göre, bu insanları emekliye veya istifaya sevk etmek ödüllendirme anlamına gelirdi. Hâlbuki şiddetle cezalandırılmaları gerekirdi. 1. madde ile ilgili, Encümen adına söz alan Kütahya Mebûsu Recep Bey; itirazları kabul etmekle beraber Müdafaa-i Milliye Vekili'nin de belirttiği üzere bu subayların Divan-ı Harplerden beraat ettiklerini, dolayısıyla yeniden cezalandırılmalarının mümkün olmadığını belirtiyordu¹³¹³.

Recep Bey'in açıklamaları da yeterli olmadı ve 1. maddeye itirazlar devam etti. Birçok mebûs bu maddenin değiştirilmesine dair takrirler verdi. Tartışmaların uzaması ve sonuç alınamaması üzerine ilgili maddenin Müdafaa-i Milliye Encümeni'nde tekrar görüşülmesine karar verildi¹³¹⁴.

20 Eylül'deki bu ilk müzakerelerden sonra 22 Eylül 1923'te müzakereler tekrar başladı. Aslında 2. maddenin görüşülmesi gerekirken Encümen'e geri gönderilen 1. madde ile bağlantılı olduğu için 2. madde atlanarak 3. ve 4. maddelerin müzakeresine geçildi. Bu iki madde hakkında cereyan eden tartışmalar konuyu çok farklı boyutlara taşıdı. Yukarıda belirtildiği üzere 3. madde, Meşrutiyet'in ilanından sonra kaybedilerek bugünkü Türkiye sınırları dışındaki memleketlerde bir şekilde kalan subayların ayrılış tarihlerinden itibaren nispet-i askeriyelerinin kesilmesini öngörüyordu. Yemen'in özel durumu nedeniyle buradaki ordu mensupları bu maddeden muaf tutulacaktı¹³¹⁵.

¹³¹² TBMMGCZ, IV, s.242-243.

¹³¹³ TBMMGCZ, IV, s.248.

¹³¹⁴ TBMMGCZ, IV, s.258.

¹³¹⁵ TBMMGCZ, IV, s.261.

Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa'nın, Yemen'de kalan subaylar hakkında yaptığı açıklama, konuyu Türklük, Türkiyelilik meselesine getirdi. Kazım Paşa, Yemen'de bulunan subaylardan Türkiyeli olanların durumunun kendilerini ilgilendirdiğini, Suriyeli, Arap, Arnavut gibi farklı milletlere mensup subayların artık kendi ülkelerine dönerek oradan vazife istemeleri gerektiğini belirtti. Bu açıklama üzerine Karesi Mebusu Vehbi Bey; ayrılan memleketlerde doğmuş subayların bu istisnadan yararlanmasını engellemek için maddenin Türkiyeli subaylara yönelik olduğunun açıkça belirtilmesi gerektiğini ileri sürdü¹³¹⁶.

Bu noktada bir sorun vardı ki o da Türkiyeli tabirinden ne anlaşılması gerektiği idi. Çorum Mebusu Mustafa Bey, öncelikle Türkiyeli tabirinden neyin kastedildiğinin açıklanması gerektiğini belirtmişti. Kazım Paşa; şahsi olarak Türkiyeli tabirinden; "*bizim hudud-ı millîmiz dâhilinde tavattun etmiş zâbitleri*" anladığını ifade etmişti¹³¹⁷.

Madde hakkında birçok değişiklik takriri verilmiş ve sonuç olarak maddenin Encümen'e gönderilerek yeniden düzenlenmesi kabul edilmiştir¹³¹⁸.

Aynı tartışmalar 4. maddenin görüşülmesi sırasında da devam etmiştir. Çünkü 4. madde, memleketleri millî sınırlar dışında kalan subay ve askerî memurlardan memleketlerine gitmek isteyenlere, herhangi bir sınırlama olmaksızın ve ileride hiçbir hak talep etmemek şartıyla memleketlerine terhis olma olanağı tanıyordu. Madde hakkında söz alan Sivas Mebusu Halis Turgut Bey; bu kanunun tamamına bakıldığı zaman millî bir ruh olduğunu ancak maddelerinin bu millî ruha uygun bir şekilde hazırlanamadığını belirterek; bugün, millî sınırlar içinde yaşayan Arapların, Arnavutların artık kendi hükümetleri olduğunu, dolayısıyla artık bunların gözlerinin dışarıda olacağını ileri sürüyordu. Bu nedenle artık farklı milletlerden olan subayların kendi ülkelerine gitmeleri gerekiyordu. Çünkü "*bizim memleketimiz Türktür*" ve "*artık bizim memleketimizde ve ordumuzda Türk yaşamalıdır*" diyordu¹³¹⁹.

Çorum Mebusu Dr. Mustafa Bey ise, bu meselenin sadece Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ni değil bütün diğer vekâletleri ilgilendirdiğini belirterek, "*Türkiyeli*" tabiri

¹³¹⁶ TBMMGCZ, IV, s.262-263.

¹³¹⁷ TBMMGCZ, IV, s.265.

¹³¹⁸ TBMMGCZ, IV, s.266-268.

¹³¹⁹ TBMMGCZ, IV, s.270.

net bir şekilde tespit edildikten sonra artık Türkiyeli olmayanların memuriyete alınmamasını istiyordu. Dolayısıyla bu maddenin bu kanunda yeri olmadığını ve daha kapsayıcı bir kanun yapılması gerektiğini iddia ediyordu. Diğer vekâletlerin de işe dahil edilmesi üzerine söz alan Sıhhiye Vekili Rıza Nur Bey; kendisinin Sıhhiye Vekâleti'nde bulunduğu berri hatta daha öncesinde Maarif Vekâleti'nde bulunduğu zamanlarda memuriyetlere “*bu memleketin evladlarını*” getirmeye azami dikkat ettiğini, hatta bu şartlara uymayan memurları da tedricen çıkardığını açıklıyordu¹³²⁰.

Konunun millet, milliyet fikirleri etrafında tartışılması üzerine söz alan Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey; bugün tek kıstasın milliyet olmasının doğal olduğunu kabul etmekle beraber, Türkiye'nin geçmişi de dikkate almak zorunda olduğunu söylüyordu. Zira Türkiye, altı asır bir arada yaşamış çeşitli unsurlar ve kavimlerden meydana gelmişti. Bu unsur ve kavimler çeşitli şekillerde birbirleriyle karışmışlardı. Dolayısıyla Feridun Fikri Bey'e göre; “*Türk Milliyetperverliğine kanla, harsla, anane itibariyle hatırat-ı müştereke ile, hülâsa mazi ile merbut bütün evlad-ı vatan dâhildir*”. Feridun Fikri Bey, bu fikirlerini, Ernest Renan'ın “*hep beraber yaşamak*” diye formüle ettiği millet tanımının Fransa'daki uygulamasını örnek göstererek temellendiriyordu. Fransa'da farklı ırklardan gelen insanlar birlikte yaşamak duygusu ile bir milliyet meydana getirmişlerdi. Feridun Fikri Bey, bu açıklamayı yaptıktan sonra, 4. maddenin onaylanarak, memleketi millî sınırlar dışında kalmış insanlara son bir fırsat verilmesini, gitmek isteyenlerin gitmesinden sonra ise artık ülkede kalan farklı “*ecnâs-ı muhtelifenin*” tek bir milliyet olarak değerlendirilmesi gerektiğini onun da Türk milliyeti olduğunu belirtiyordu¹³²¹.

Tartışmalardan görüldüğü üzere mesele, bir İmparatorluğun tasfiye edilerek yerine Ulus Devlet'in kurulma sürecinde çekilecek bütün sancıları bünyesinde barındırıyordu. Yapılmakta olan şeyin hemen herkes farkındaydı. Ancak üzerinde mutabakata varılmış bir yol yok gibiydi. Millet, milliyet, Türk, Türkiyeli gibi kavramlar henüz yerli yerine oturmuş değildi. Bu kanunun çıkmasından yaklaşık yedi ay sonra kabul edilecek 1924 Anayasası'nın 88. maddesindeki Türk tanımı adeta bu tartışmalara

¹³²⁰ TBMMGCZ, IV, s.270-271.

¹³²¹ TBMMGCZ, IV, s.271-272.

bir cevap niteliğinde idi. Çünkü bu madde ile Türklük şöyle tarif edilecektir: “*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle “Türk” ıtlak olunur*”¹³²².

Meclis’in 24 Eylül’deki oturumuna Encümen tarafından değiştirilen 1. maddenin müzakeresiyle devam edilmişti. Encümen’in hazırladığı yeni şekliyle 1. maddeye göre; İstanbul’da ve diğer kurtarılmış vilayetlerde kalarak gerek Millî Mücadele aleyhindeki teşkilatlara girmek suretiyle, gerekse münferiden Anadolu hareketine karşı çalışan her rütbeden subayın bu durumları, bir Heyet-i Mahsûsa tarafından yapılacak tetkikatın ardından sabit olursa bir daha devlet hizmetinde kullanılmamak üzere “*nisbet-i askeriyeleri kat*” (askerlikle ilişkileri kesilecekti) olunacaktı. Maddenin okunması üzerine söz alan Kastamonu Mebûsu Halit Bey; bahsedilen subayların zaten Divan-ı Harplerde yargılanarak suçlu bulunanların cezalandırıldıklarını belirterek, bunlar hakkında tekrar tetkikat yapılarak idari kararlar verilmesinin hukuka uygun olamayacağını belirtiyordu. Dersim Mebûsu Feridun Fikri Bey de Halit Bey’e katılarak yapılacak böyle bir muamelenin TBMM’nin kendi Divan-ı Harpleri tarafından verilen kararları yok farz ettiği anlamına geleceğini savunuyordu¹³²³.

Sinop Mebûsu Hasan Fehmi Bey ise, Meşrutiyet’in ilanından sonra çıkarılan Tensîkat Kanunu’nun hatırlatarak, uygulamaya geçildikten sonra ortaya çıkardığı sorunlar nedeniyle birçok tadilata uğradığını, nihayet beklenen faydanın sağlanamadığını belirtiyordu. Bu nedenle Hasan Fehmi Bey çıkarılacak olan bu kanunun iyice düşünülmesi gerektiğini ifade ederek, Müdafaa-i Milliye Vekili’nden bahsedilen kanunun kapsamına yaklaşık kaç kişinin gireceğini sormuştu¹³²⁴.

Kendisine yöneltilen bu soru üzerine söz alan Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa; Kuvâ-yı İnzibatiye’ye giren subayların sayısının 1060 olduğunu, İngiliz Muhipleri, Kızıl Hançerci gibi diğer teşkilatlarda bulunanların da dâhil edilmesiyle bu sayının 1200-1300’e çıktığını belirtmişti. Bu cevap üzerine tekrar söz alan Hasan Fehmi Bey; bu 1200-1300 kişinin aileleri ile birlikte düşünülmesi gerektiğini ifade ederek, Divan-ı Harplerden beraat etmiş bu kişilerin bir Heyet-i Mahsûsa tarafından tekrar tetkik edilmesinin uygun olmayacağını savunuyordu. Hasan Fehmi Bey’in bu

¹³²² Sicill-i Kavânîn, I, s.549.

¹³²³ TBMMGCZ, IV, s.285-286.

¹³²⁴ TBMMGCZ, IV, s.285-286.

ifadelerine karşı bir mebûs “*eyi, amma bunlar Ferit Paşa yaranıdır*” şeklinde tepki gösteriyordu¹³²⁵.

Hasan Fehmi Bey, meselenin hem siyasi hem de içtimai bir mesele olduğunu dolayısıyla daha etraflı bir şekilde düşünülmesi gerektiğini belirterek, Divan-ı Harpler tarafından verilen kararların bir Heyet-i Mahsusa tarafından yeniden tetkik edilmesini uygun bulmuyordu. Ancak çok zaruri görülüyorsa Heyet-i Mahsûsa yerine Müdafaa-i Milliye Vekili'nin 1000-1200 kişiden ibaret olduğunu iddia ettiği bu kişiler hakkındaki dosyaların Meclis'e sunulmasını ve Meclis'in tek tek vereceği karara göre muamele edilmesini öneriyordu¹³²⁶.

Hasan Fehmi Bey gibi bazı mebûsların konuya daha serinkanlı yaklaşımları ve yapılacak muamelenin hakka ve adalete uygun olması konusunda ısrar etmeleri üzerine tartışmalar daha da şiddetlenmişti. Söz alan Ertuğrul Mebûsu Dr. Fikret Bey; maddeye konu olan subayların Millî Mücadele içerisinde ele geçmeleri durumunda asılacaklarını ifade ederek, bugün onların askerlikle ilişkilerinin kesilmesine karşı çıkılmasına anlam veremediğini belirtiyordu. Dr. Fikret Bey'e göre; önceden yakalansalar asılacak olan bu insanların askerlikle ilişkilerinin kesilmesi bir lütuftu. Karahisar-ı Şarkî Mebûsu Mehmet Emin Bey ise; vatana ihanet edenlerin tarih huzurunda sorumlu olduklarını kabul etmekle beraber; Padişahların istibdadına, adaletsizliklerine itiraz ederek memlekette kanun ve nizamı yerleştirmek isteyen TBMM'nin yapacağı bütün muameleleri hak ve adalete uygun bir şekilde yapması gerektiğini savunuyordu¹³²⁷.

Bu arada Encümen adına söz alan Eskişehir Mebûsu Arif Bey; Millî Mücadele aleyhinde çalışan subayların daha şiddetli cezaya çarptırılmaları gerektiğine dair iddiaları, Lozan Konferansı'nda kabul edilen Aff-ı Umûmi'ye Mûteallik Protokol nedeniyle, bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemek şartıyla askerlikten ilişkilerinin kesilmesinden daha şiddetli ceza verilemeyeceğini belirterek cevaplıyordu¹³²⁸.

1. maddeye göre kurulacak olan Heyet-i Mahsûsa'nın kimlerden teşekkül edeceği ve vazifesinin tam olarak ne olacağı konusu da tartışmalara sebep olmuştu.

¹³²⁵ TBMMGCZ, IV, s.287.

¹³²⁶ TBMMGCZ, IV, s.287.

¹³²⁷ TBMMGCZ, IV, s.288.

¹³²⁸ TBMMGCZ, IV, s.288-289.

Karesi Mebûsu Vehbi Bey, Heyet-i Mahsûsa'ya dâhil olacak kişilerin Millî Mücadele'ye katılmış olanlardan seçilmesi gerektiğini belirtiyordu. Bu soru ve öneriler konusunda açıklama yapan Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa; İstanbul'un TBMM idaresine geçişinden sonra burada bulunan askerî bürokrasiyi tasnif etmek üzere kurulan "Heyet-i Tahkikiye"nin de hep Anadolu'dan gönderilen subaylardan oluşturulduğunu, hatta Divan-ı Harplerin de, tesir altında kalmamaları için İstanbul'da değil, İzmit ve Adapazarı'nda çalıştırıldıklarını belirterek Heyet-i Mahsûsa konusunda da aynı yöntemin uygulanacağını işaret ediyordu. Bu açıklama üzerine Kütahya Mebûsu Ragıp Bey; İzmit ve Adapazarı'ndaki Divan-ı Harplerin kaç kişiyi yargıladığını sormuştu. Bunun üzerine Kazım Paşa; bu Divan-ı Harplere 1600 kişinin verildiğini bunlardan ancak 20-40 kişinin mahkum olduğunu belirtmişti. Bozok Mebûsu Süleyman Sırrı Bey ise; Divan-ı Harpler tarafından beraat ettirilen bu insanların sadece bir tahkik heyeti olan Heyet-i Mahsûsa kararıyla askerlikten atılmalarının doğru olmayacağını iddia ediyordu¹³²⁹.

Yapılan uzun tartışmaların ardından kanunun 1. maddesi, 24 Eylül'de yapılan ve 145 mebûsun katıldığı oylamada 103 kabul, 27 ret ve 15 müstenkif oyla kabul edilmişti¹³³⁰.

Encümen tarafından altı madde olarak Meclis'e sunulan kanun tasarısı yapılan bu uzun müzakereler ve şiddetli tartışmalardan sonra değiştirilerek dokuz maddeye çıkarılmıştı. Yapılan değişikliklerle kanunun tamamı 24 Eylül 1923 tarihli gizli oturumda kabul edilmiş, ardından 25 Eylül'de yapılan açık oturumda tekrar oylama yapılarak kanunlaştırılmıştır¹³³¹.

a- Kanunun Maddeleri

"Mücâdele-i Milliye'ye İştirâk Etmeyen ve Hudûd-ı Millî Haricinde Kalan Erkân, Ümera, Zâbitan ve Memurîn ve Mensubîn-i Askeriye Hakkında Yapılacak Muameleyi ve Cidâl-i Milliye İştirâk Edenlerin Tekâüd Müddetlerinin Sûret-i Hesabını Nâtık Kanun

14 Safer 1342-25 Eylül 1339 (1923)

¹³²⁹ TBMMGCZ, IV, s.289-290.

¹³³⁰ TBMMGCZ, IV, s.296.

¹³³¹ TBMMZC, II/2, s.242.

Kanun No: 347.

1-İstanbul ve Vilâyât-ı Müstahlâsa ile Türkiye haricinde kalarak Millî Mücadele'ye iştirâk etmeyen berrî, bahrî ve havaî ve jandarma sınıflarından muvazzaf mütekaid ve ihtiyat bilimum erkân, ümera ve zâbitan ve memurîn ve mensubîn-i askeriyeden herhangi bir suretle Harekât-ı Milliye aleyhindeki teşkilâta dahil oldukları veya münferiden çalıştıkları bir Heyet-i Mahsûsa tarafından yeniden tetkik ve tahkik neticesinde sabit olanların bir daha hidemât-ı devlette istihdam edilmemek üzere nisbet-i askeriyesi kat' olunur.

2- Millî orduya resmen davet edilip de icabet etmemiş olan ordu mensubîninin dahi nisbet-i askeriyesi kat' olunur.

3- 26 Ağustos 1338 (1923) tarihine kadar İstanbul'da veya Vilâyât-ı Müstahlâsa'da kalmış olan berrî, bahrî, havaî ve jandarma sınıflarına mensub erkândan müddet-i muayyene-i kanuniyesi olan otuz seneyi ve ümera ve zâbitan ve memurîn ve mensubîn-i askeriyeden yirmi beş seneyi ikmal edenlerin bir defaya mahsûs olmak üzere rızalarına bakılmaksızın tekâüdleri icra edilir.

Âtidedeki fıkralarda gösterilenler işbu madde ahkâmından müstesnadırlar:

a)Türkiye Bahriye kadrosunu teşkil etmek üzere 1340 (1924) bütçesine dâhil olacaklar,

b)Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye ve Müdafaa-i Milliye Vekâletlerince ve jandarma mensuplarından Dahiliye Vekâleti ve Umûm Jandarma Kumandanlığınca herhangi bir müessesede tazviz veya herhangi bir mahalde hidemât-ı milliyede istihdam edildikleri sabit olanlar ve berrî ve bahrî mekâtib-i askeriye muallimleri ile idare memurları,

c) 1338 (1922) senesi Martından sonra esaretten İstanbul'a veya Memâlik-i Müstahlâsa'ya avdet edenler,

d) Câiz-ül istihdam oldukları halde kadroların adem-i müsaadesinden dolayı vücutlarına lüzum olmadığından dolayı Anadolu'ya gelmemeleri hakkında kendilerine tebligat ifa olunanlar,

4- Üçüncü maddede zikrolunan müddetleri ikmal etmemiş olanlardan hazarî kadro haricinde kalacak olanlar dahi müddet-i hizmetlerine göre tekâüde sevk olunurlar. Bunlardan kadro haricinde kalacakların son rütbelerine mahsus terfi

kıdemlerinden birer sene tenzil olunacağı gibi orduda bir sene hizmet etmedikçe terfi dahi edemezler.

5- İlân-ı Meşrutiyet'ten itibaren anavatandan ayrılarak bugünkü Türkiye hudutları haricinde kalmış bulunan bilumûm memâlikte hizmet kabul ederek veya etmeyerek bilihtiyar kalan veyahut memâlik-i mezkûreye bilâ mezuniyet giden veya mezunen ve tebdil-i hava suretiyle gidip de müddet-i mezuniyetlerini tecavüz ettiren berrî, bahrî, havaî ve jandarma sınıflarına mensup muvazzaf ve mütekâid ve ihtiyât erkân, ümera, zâbitan ve memurîn ve mensubîn-i askeriyenin mezuniyet veya tebdil-i hava müddetlerinin hitamından itibaren nisbet-i askeriyeleri kat' olunur.

Yemen'in vaziyet-i mahsûsasından dolayı orada kalmış olan Türkiyeli muvazzaf ve mütekâid ve ihtiyat erkân, ümera, zâbitan ve memurîn ve mensubîn-i askeriyeden avdetleri Hükümetçe temin ve kendilerine tebligat icra edildikten sonra dört mah zarfında iltihak edenler bu madde hükmünden müstesnadırlar. Bu kabil zabitan işbu müddet zarfında esir zâbitan hakkındaki ahkâm-ı kanuniyeye tâbi olurlar.

6- Memleketleri hudud-ı millî haricinde kalan ve halen ordu-yı millîde istihdam edilmekte olan berrî, bahrî, havaî ve jandarma sınıflarına mensup muvazzaf, mütekâid ve ihtiyat erkân, ümera, zâbitan, memurîn ve mensubîn-i askeriyeden memleketlerine iltihak etmek arzu ve talebinde bulunanlar istifa ve tekaüd ve tahdid-i sin gibi müddet-i muayyene-i nizamiyelerinin ikmaline bakılmaksızın ve ileride hiçbir hak talebinde bulunmamak şartıyla 1339 (1923) sene-i maliyesi nihayetine kadar memleketlerine terhis olunurlar.

7- Harekât-ı milliyenin mebde-i filisi İzmir'in tarih-i işgali olan 15 Mayıs 1335 (1919) ve münteha-yı filisi Lozan Muahedesi'nin Meclis-i Millî tarafından tasdiki olup mezkûr tarihler arasında Anadolu'ya iltihak ederek millî orduda hizmet eden sunûf-ı muhtelif erkân, ümera ve zâbitan ve memurîn ve mensubîn-i askeriyesine hizmette buldukları müddet nazar-ı dikkate alınarak Askerî Tekâüd ve İstifa Kanunu'nun beşinci maddesi mücibince muamele yapılır.

8- İşbu kanun tarih-i neşrinden itibaren mer'iy-ül icradır.

9- *İşbu kanun icra-yı ahkâmına Müdafaa-i Milliye ve Erkân-ı Harbiye Vekilleri memurdur*¹³³².

Böylece İstanbul'un TBMM Hükümeti idaresine geçişinden beri devam eden en önemli tartışmalardan biri bu kanunla sonuçlandırılmıştı. Şimdi yapılması gereken bu kanun gereğince kurulacak olan Heyet-i Mahsûsa'yı oluşturmak ve kanunun gereğini yapmaktı.

b- Kanunun Basın'daki Yansımaları

İstanbul Hükümeti'nden TBMM Hükümeti'ne intikal eden asker ve sivil bürokrasi meselesi ilk günden itibaren genel olarak Türk basınının, özelde de İstanbul basınının en fazla üzerinde durduğu meselelerden biri olmuştu. İstanbul'un TBMM idaresine geçişinden sonra TBMM Hükümeti'nin İstanbul ve diğer kurtarılan vilayetlerden gelen memurlar hakkında yaptığı bütün muameleler yakından takip ediliyordu. Hemen her gün İstanbul ve İstanbul memurları hakkında haber veya değerlendirme yazılarına rastlanıyordu¹³³³.

Millî Mücadele'ye katılmayan ve aleyhinde çalışan askerî bürokrasi hakkındaki kanun tasarısının 20 Eylül 1923 tarihinden itibaren TBMM'de görüşülmeye başlanması basının dikkatinin tekrar bu konuya yoğunlaşmasına neden olmuştu. Hemen bütün gazeteler bu tasarıya sayfalarında yer vererek halkı bilgilendirmeye çalışıyordu¹³³⁴.

Kanun basında farklı yorumlara neden olmuştu. 21 Eylül tarihli Yeni Gün gazetesine yazdığı bir makale ile kanunu değerlendiren Trabzon Mebûsu Nebizâde Hamdi Bey; Meclis'te görüşülmekte olan tasarının genel olarak doğru ve gerekli olduğunu savunuyordu. Çünkü ona göre; üç dört yıldır ülkede büyük bir inkılâp yaşanmaktaydı. Bu inkılâbın, henüz bitmemesine rağmen, kapanan sayfaları da vardı. Bu kapanan sayfaların tasfiye edilmesi gerekiyordu. Ülkede gerçekleşmesi gereken

¹³³² **Sicill-i Kavânîn**, I, s.332-334; **Düstûr**, III/5, s.368-370; **TBMMZC**, II/2, s.241-242; **Tevhîd-i Efkâr**, 27 Eylül 1339/1923, No:810-3838; **Akşam**, 20 Teşrîn-i Evvel 1339/20 Ekim 1923, No: (Okunamadı).

¹³³³ Örneğin Tanîn Gazetesi'nde o dönemde konu ile ilgili şu yazı ve haberler çıkmıştı: "Yine İstanbul Memurları", **Tanîn**, 10 Kânûn-ı Sâni 1339/10 Ocak 1923, No:89; "İstanbul Ne Halde", **Tanîn**, 10 Şubat 1339/1923, No:120; "İstanbul ve Anadolu Davası", **Tanîn**, 17 Şubat 1339/1923, No:127; "İstanbul ve İstanbullular Hakkında", **Tanîn**, 24 Şubat 1339/1923, No:134.

¹³³⁴ "İstiklâl Muharebatına İştirak Etmeyen Zâbitler", **Vakit**, 22 Eylül 1339/1923, No:2059; "Mücadele-i Milliye'ye İştirak Etmeyen Mensubîn-i Askeriye", **Tevhîd-i Efkâr**, 24 Eylül 1339/1923, No:807-3835; "Mühim Bir Kanun Layihası", **Yeni Gün**, 21 Eylül 1339/1923, No:908-1285.

tasfiye politikasında müfrit ve mutedil davranma noktasında iki farklı fikrin mevcut olduğuna değinen Hamdi Bey; müfrit veya mutedil hangi şekilde olursa olsun, ülkenin geçirdiği en buhranlı dönemlerde vatana karşı borcunu ödemeyen, üstelik hıyanet içerisinde bulunanların herhalde cezalandırılması gerektiğini belirtiyordu. Ayrıca Hamdi Bey; yapılacak tasfiyenin sadece askerî bürokraside değil aynı şekilde mülkî bürokraside, hatta serbest meslek sahipleri arasında da yapılması gerektiğini ifade ediyordu¹³³⁵.

Vakit gazetesinde kanun layihası özetlenerek bunun etrafında bir haber yapılmıştı. Haberde özellikle Barış Antlaşması'nın imzalanması ile ordunun barış haline göre düzenleneceği ve bu düzenlemenin de doğal olarak ordu kadrosunda bir tasfiye yapmayı zorunlu kılacağı belirtiliyordu. Millî Mücadele sırasında, İstanbul ve diğer işgal altındaki bölgelerde kalarak Millî Mücadele'ye katılmayan subayların da ordu kadrosundan sayılması dolayısıyla yapılacak bir tasfiyede ilk olarak bunların ihraç edilmesi doğaldı. Ancak gazeteye göre, sadece Millî Mücadele'ye katılmayanlar ile katılmadığı gibi aleyhinde çalışanların aynı değerlendirilmemesi gerekiyordu¹³³⁶. Görüldüğü üzere Vakit gazetesi, yapılacak tasfiyeyi daha çok ordu kadrosunun barış haline göre düzenlenmesi çerçevesinde değerlendiriyordu.

Hüseyin Cahit Bey, Tanîn gazetesi'nde konuyu değerlendirdiği yazısında, bu tasarıyla birlikte bir Millî Mücadele'ye iştirak edip etmeme meselesinin ortaya çıkacağını belirterek, böyle bir ayırımın ülkede geniş bir mağdur ve gayr-i memnun zümresi meydana getireceğini savunuyordu. Çünkü ona göre; Millî Mücadele'ye iştirak etmediği için askerlikle ilişkisi kesilecek insanların aile ve çevrelerinin de hesaba katılması gerekliydi. Böyle düşünülünce tasfiyenin boyutları daha da büyüyordu. Hüseyin Cahit Bey; Millî Mücadele'nin aleyhinde çalışmış olanların tasfiyeye tabi tutulmasının gerekli olduğunu kabul etmesine rağmen, tasfiyenin geniş tutularak İstanbul ve diğer kurtarılmış vilayetlerden gelen bütün subayların ihraç edilmesine karşı çıkıyordu. Zaten Hüseyin Cahit'e göre, böyle bir ayırımı yapmak mümkün değildi. Çünkü birçok kişi ismen davet edildiği halde Anadolu'ya geçmemişken İstanbul'un işgali üzerine zorla Anadolu'ya geçmiş ve bugün en yüksek mevkilere kadar

¹³³⁵ Nebizâde Hamdi, "Mühim Bir Kanun Layihası", **Yeni Gün**, 21 Eylül, 1339/1923, No:908-1285.

¹³³⁶ "Cidâl-i Milliye İştirak Etmemiş Olanlar", **Vakit**, 23 Eylül 1339/1923, No:2060.

yükselmişti. Hüseyin Cahit Bey; *“İstibdat devrinde saray hafiyesi ve bendesidirler; Meşrutiyet’te hepimizden sağlam İttihatçılardır; İstanbul Hükümeti zamanında Kuvâ-yı İnzibatiye taraftarıdır; bugün de, emin olunuz, herkesten evvel Mücâhede-i Milliyeciler arasına kapağı atmışlardır”* diyerek böylelerinin her devirde rüzgâra göre pozisyon aldıklarını belirtiyordu. Ayrıca Anadolu’ya geçen bütün subayların da Millî Mücadele’ye katıldığını iddia etmek mümkün değildi. Hüseyin Cahit Bey, bu açıklamaları yaptıktan sonra, hiç yoktan yere muhalif bir kesim meydana getirmemek için hıyaneti kesinlikle kanıtlanmış olanların haricinde kalan subaylar hakkında herhangi bir işlem yapılmaması gerektiğini savunuyordu. Ülkede yeterince ikilik varken bir de Millî Mücadele’ye katılanlar ve katılmayanlar diye ikilik çıkarılmamalıydı¹³³⁷.

Yine 26 Eylül 1923 tarihli Tanîn gazetesi’nde yayınlanan imzasız bir yazıda, kanun layihasının maddeleri üzerinden bir değerlendirme yapılıyordu. Bu değerlendirmede de konunun Millî Mücadele’ye katılma veya katılmama şeklinde ele alınmasına karşı çıkılarak, aslında ayırımın Millî Mücadele’ye taraftar ve aleyhtar olmak şeklinde yapılması gerektiği savunuluyordu¹³³⁸.

Bu arada dönemin gazetelerinden birinde; *“... İstanbul’daki vazife ve memuriyetlerini terk ile Anadolu’ya gitmiş olanların ekseriyet-i azimesi ise memurların en acizleri ve değersizleri idi. Bu zavallılar da ekseriyetle sâik-i hamiyet veya mücahedeye iştirak arzusuyla değil, ya buldukları dairelerde adem-i iktidarlarından veyahut büsbütün işsiz güçsüz kaldıklarından dolayı belki bol maaşlı bir vazife buluruz ümidiyle Anadolu’ya geçmişler idi. Mücahede esnasında ise devâir teşkilatı noksan olduğu ve esasen Anadolu’da harpten başka işe çokluk ehemmiyet verilmediği için bu suretle Anadolu’ya iltica etmiş olanların kıymetsizliğine bakılmayarak devâire tayin edilmişlerdi”*¹³³⁹, şeklinde çıkan bir yorum üzerine Yunus Nadi Bey Yeni Gün’de çok sert bir yazı yazmıştı.

Yunus Nadi Bey yazısında; Millî Mücadele’ye iştirak eden memurlar hakkında yapılan bu yoruma *“Vahideddin’in bile düşünemeyeceği müthiş bir irtica ile karşı*

¹³³⁷ Hüseyin Cahit, “Mücâhede-i Milliye’ye İştirak Etmeyenler”, **Tanîn**, 23 Eylül 1339/1923, No:339.

¹³³⁸ “Bir Layiha-i Kanuniye Münasebetiyle: Millî Mücadele’ye İştirak Etmeyenler”, **Tanîn**, 26 Eylül 1339/1923, No:342.

¹³³⁹ Yunus Nadi, “Millî Cidalin Kıymeti”, **Yeni Gün**, 5 Teşrîn-i Evvel 1339/5 Ekim 1923, No:920-1297.

karşıyayız” diyerek tepki göstermişti. Yunus Nadi Bey, İstanbul’daki bütün memurların aynı kefeye koyularak hepsinin tasfiye edilmesine karşı çıkmakla beraber, gazetede ki yorumla paralel düşünceye sahip İstanbul memurlarına Anadolu’nun ihtiyacı olmadığını belirtiyordu. Hatta Yunus Nadi Bey’e göre; bu düşünceye sahip insanların değil memur olmak millet içine bile karışmaması gerekmektedir. Yunus Nadi Bey, Millî Mücadele’ye katılmayan memurların içinde namuslu ve geçerli mazereti nedeniyle Anadolu’ya gelmeyenlerin çoğunlukta olduğunu ifade ederek, yukarıdaki yorumun ancak makale sahibi ve İstanbul’daki karanlık ruhlu insanları bağlayacağını savunuyordu. Ona göre *“karşımızda apaçık beliren şey sadece 31 Mart’tır, yani irticadır”*¹³⁴⁰.

Basındaki tartışmalar bu şekilde devam ederken Tanîn gazetesi, 10 Ekim 1923 tarihli sayısında, okur mektupları köşesinde muhtemelen tasfiyeye tabi tutulacak subaylardan Süvari Yüzbaşı M. Hidayet Bey’in bir mektubunu yayınlamıştı. M. Hidayet Bey mektubunda, Meşrutiyet ilanından sonra Yemen’de, Arnavutluk’ta Trablusgarp’ta, Balkan, Çanakkale, Kafkas ve Filistin Harplerinde büyük fedakârlıklar gösterenlerin bir kenara bırakılarak subayların sadece İstiklâl Harbi’ne katılan ve katılmayan olarak tasnif edilmesine karşı çıkıyordu. Çünkü ona göre Meşrutiyet’ten sonra yaşanan dönem bir süreçti ve İstiklâl Harbi de bu sürecin bir parçasıydı. Dünün kıymetli insanların bugün gözden düşmesi devam ederse yarın da İstiklâl kahramanları gözden düşebilirdi.

Yüzbaşı M. Hidayet Bey, bu uyarıları yaptıktan sonra Millî Mücadele’ye katılan ve katılmayanları kendi içerisinde tasnif ediyordu. Ona göre birçok subay davet edilmediği halde Anadolu’ya gitmek istemiş ancak siyaset nedeniyle geri çevrilmişti. Ayrıca davet edildiği halde gitmeyenlerin çoğunun da geçerli sebepleri vardı. En başta gelen sebep iki üç kardeş birden İstiklâl Harbi’ne iştirak etmişti ve İstanbul’da bunların ailelerinin başında bir erkeğin kalması gerekiyordu. Şimdi bu şekilde kalmış insanlara sen Anadolu’ya geçmedin demek hak ve adalete uygun olamazdı. Ayrıca İstanbul’da kalan birçok subay da burada İngilizlerin gözü önünde Anadolu’ya silah ve cephane

¹³⁴⁰ Yunus Nadi, “Millî Cidalin Kıymeti”, **Yeni Gün**, 5 Teşrîn-i Evvel 1339/5 Ekim 1923, No:920-1297.

kaçırmak için canları pahasına çalışmışlardı. Bunların da dikkate alınması gerekmekteydi

M. Hidayet Bey, Anadolu'ya geçmeyenleri bu şekilde sınıflandırdıktan sonra geçenleri de bir tasnife tabi tutuyordu. Öncelikle ortaya çıkan sonuç itibariyle hepsini tebrik ettikten sonra, Anadolu'ya geçenlerin hepsinin de vatan aşkıyla harekete geçmediğini iddia ediyordu. Bu konuda bir örnek vererek, Mütareke'den sonra Almanlardan kalan kamyonu sattığı için veya başka sebepler yüzünden hakkında tahkikat yapılan birçok subayın bundan kurtulmak için Anadolu'ya geçtiklerini ileri sürüyordu.

Yüzbaşı M. Hidayet Bey, yapılacak böyle bir tasfiyenin Hükümet'e olan itimadı zedeleyeceğine işaret ederek, "*Harb-i Umûmi kahramanlarını biz bugün bir kararla nasıl atıyorsak bugünün İstiklâl kahramanlarını da yarın diğer bir kararla atmayacağımız ne malum?*" diye soruyordu. Dolayısıyla TBMM'den çıkan bu kanunun zaman kaybedilmeden yeniden tetkik edilerek düzeltilmesinin şart olduğunu belirtiyordu¹³⁴¹.

3) Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın Kuruluşu ve Talimât-nâmesi

Millî Mücadele'ye katılmayan ve aleyhinde çalışanlar ile millî sınırlar dışında kalmış olan subaylar hakkında yapılacak muameleyi belirleyen kanun, 25 Eylül 1923 tarihinde kabul edilmiş ve 2 Ekim 1923 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmişti¹³⁴².

Kanunun 1. maddesine göre, subayların hakkında yapılacak olan tetkikat için bir Heyet-i Mahsûsa kurulacaktı. Bu Heyet-i Mahsûsa'nın kuruluşu ve üyeleri hakkında parça parça bilgiler mevcuttur. Hangi tarihte kurulduğu ve kimlerden meydana geldiği ancak bu bilgiler bir araya getirilerek ortaya çıkarılabilmektedir. Mete Tunçay'ın verdiği bilgiye göre; bu heyete ilk döneminde başkanlık eden Miralay Ahmet Derviş Bey'in resmî biyografisinde, 3 Ekim 1923-2 Ocak 1924 tarihleri arasında Heyet-i Mahsûsa reisi olduğu belirtilmektedir¹³⁴³. Dolayısıyla bu bilgiye göre Askerî Heyet-i

¹³⁴¹ Süvari Yüzbaşısı M. Hidayet, "Zabitân Meselesi Hakkında", **Tanîn**, 10 Teşrîn-i Evvel 1339/10 Ekim 1923, No:356.

¹³⁴² **Resmî Ceride**, 2 Teşrîn-i Evvel 1339/2 Ekim 1923, No:28.

¹³⁴³ M. Tunçay, "Heyet-i Mahsusalar", s.49-50.

Mahsûsa'nın kuruluş ve göreve başlama tarihi olarak 3 Ekim 1923 tarihi kabul edilebilir. Zaten kanunun 8. maddesindeki “*neşri tarihinden itibaren meriyy-ül icradır*” ibaresi ve kanunun da yukarıda belirtildiği üzere 2 Ekim 1923 tarihli Resmî Gazete’de yayınlanmış olması bu iddiayı destekler niteliktedir. Ancak Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa, kendisine sorulan bir soruya verdiği yanıtta konu ile ilgili farklı bilgiler vermektedir. Eskişehir Mebûsu Arif Bey; 24 Kasım 1923 tarihinde TBMM Riyaseti’ne, Müdafaa-i Milliye Vekili’nin cevaplama için, 25 Eylül 1923 tarihli kanunun 1. maddesine göre kurulacak olan Heyet-i Mahsûsa’nın kimlerden müteşekkil olduğunu ve ne zaman vazifeye başladığını sormuştu¹³⁴⁴. Kazım Paşa, 6 Aralık 1923 tarihli Meclis oturumunda bu soruya verdiği cevapta, Askerî Heyet-i Mahsûsa’nın 27 Ekim 1923 tarihinden itibaren Bursa’da görevine başladığını ve birçok subay hakkında da gereken kararı verdiğini ifade ediyordu¹³⁴⁵. Bu durumda heyet, muhtemelen 3 Ekim tarihinde kurulmuş ve ancak 27 Ekim’de Bursa’da görevine başlayabilmiştir.

Askerî Heyet-i Mahsûsa’nın kimlerden oluştuğu konusu da açık değildir. Farklı kaynak ve tarihlerde farklı kişilerin adı geçmektedir ki, bu durum, kadronun zaman zaman değiştiği izlenimini vermektedir. Örneğin; 25 Kasım 1923 tarihinde bir subay hakkında verilen Heyet-i Mahsûsa Kararı’nın altında şu isimlere rastlanmaktadır:

Heyet-i Mahsûsa Reisi: Miralay Ahmet Derviş,

Aza: Miralay Osman,

Aza: Kaymakam Şevki,

Aza: Kaymakam Hafız Halit,

Aza: Yüzbaşı İhsan (?),

Aza: Yüzbaşı Hüsni,

Aza: Mülâzım-ı Evvel Arif,

Aza: Mülâzım-ı Evvel Tevfik,

Aza: Mülâzım-ı Evvel Sabri,

Aza: Mülâzım-ı Evvel Yaşar¹³⁴⁶.

¹³⁴⁴ BCA, 30.10/6.33.10; TBMMZC, II/4, Ankara, (Tarihsiz), s.82.

¹³⁴⁵ TBMMZC, II/4, s.82.

¹³⁴⁶ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), Kutu No (K):69, Gömlek No (G):126, Belge No (B):126-1.

Ancak Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa, 6 Aralık 1923'te, yani yukarıdaki karardan on bir gün sonra, Meclis'te Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın kimlerden oluştuğuna dair yaptığı yukarıda belirtilen açıklamasında, Yüzbaşı İhsan, Yüzbaşı Hüsnü ve Mülâzım-ı Evvel Arif Efendilerin ismine rastlanmamaktadır. Yukarıdaki belgedeki isimlerden farklı olarak da, Kaymakam Mehmet Bey, Jandarma Binbaşısı Remzi Bey, Korvet Kaptanı Necip Bey ve Yüzbaşı Ferit Efendi'nin isimlerini vermişti. Dolayısıyla yukarıdaki belgede Askerî Heyet-i Mahsûsa başkan ve azaları on kişiyken Müdafaa-i Milliye Vekili'nin verdiği isimler on bir kişiydi¹³⁴⁷.

Bu iki kaynağın dışında Heyet-i Mahsûsa üyeleri hakkında bilgi veren başka bir kaynak da Fahri Çoker'in konu hakkında yazmış olduğu makalesidir. Fahri Çoker makalesinde, 25 Eylül 1923 tarihli kanunun çıkması üzerine 1. maddeye göre kurulan Heyet-i Mahsûsa'nın hiç zaman kaybetmeden Miralay Ahmet Derviş Bey Başkanlığı'nda Bursa'da vazifeye başladığını kaydederek, diğer üyeleri şu şekilde sıralıyordu: Miralay Ahmet Şevki (İnceleme ve Soruşturma Komisyonu Başkanı) (sonra Miralay Osman), Kaymakam Halit (sonra Kaymakam Besim), Topçu Kaymakam Mehmet, Tabip Binbaşı Çobanoğlu Fehmi, Deniz Kıdemli Yüzbaşı Ferit (sonra Ahmet Necip), Piyade Yüzbaşı Hafız Hüsnü, Mülâzım-ı Evveller Tefvik, Sabri ve Yaşar Efendiler. Fahri Çoker, ayrıca, Miralay Ahmet Derviş Bey'den sonra Heyet-i Mahsûsa'nın başına sırasıyla Miralay Ahmet Şefik ve Miralay Osman Beylerin geçtiğini ileri sürmektedir. Fakat bu görev değişikliklerinin tarihi hakkında herhangi bir bilgi vermediği gibi kaynak da göstermemektedir. Yine Heyet-i Mahsûsa emrinde ve bir Miralay'ın başkanlığında "*İnceleme ve Soruşturma Komisyonu*" kurulduğunu ve başına da sırasıyla Miralay Ahmet Şevki ve Miralay Osman Beylerin geçtiğini iddia etmektedir ki, bu komisyon üyelerinin Heyet-i Mahsûsa üyeleri mi yoksa başka subaylardan mı oluştuğu hakkında da herhangi bir bilgi vermemektedir¹³⁴⁸.

Askerî Heyet-i Mahsûsa reis ve azalarına bakıldığı zaman dikkati çeken en önemli noktalardan birisi, bu subaylardan en yüksek rütbelilerin Miralaylar olduğudur. Heyet nispeten küçük rütbeli subaylardan meydana gelmişti. İcabında Müşirler hakkında bile karar verecek olan bu heyetin neden böyle bir yapıda oluşturulduğunu

¹³⁴⁷ TBMMZC, II/4, s.82.

¹³⁴⁸ Fahri Çoker, "Heyeti Mahsusa'dan Geçen Bahriyeliler ve (Vahdettin'in Yaveri) Yüzbaşı Fahri Efendi", C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, İstanbul, 2005, s.87-88.

anlamak mümkün değil. Bu duruma Eskişehir Mebûsu Arif Bey de dikkat çekmişti. Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa'nın Heyet-i Mahsûsa reis ve azalarının kimler olduğunu açıkladığı yukarıda zikredilen oturumda Arif Bey tekrar söz alarak, böylesine mühim kararlar alacak olan bu heyette hiç olmazsa hukuktan, cezadan ve mahkeme usullerinden anlayan bir iki kişinin bulunması gerektiğini ileri sürmüştü. Çünkü yapılacak işlemin sonucunda birçok subayın askerlikle ilişkisi kesilecekti. Ayrıca Arif Bey, muhtemelen birçok Paşa'yı sorgulayacak bu heyetin başında bir Miralayın bulunmasını da yadırgadığını belirtmişti. Bunun yerine rütbesi paşaları sorgulamaya müsait birisinin reis olmasının daha yerinde olacağını ifade etmişti. Bu arada Antalya Mebûsu Rasih Efendi, Arif Bey'in sözlerine karşı çıkararak, "*Vazifedir. Vazifeyi bir Yüzbaşı da görür. Onun karşısında bir Paşa da durabilir*" diyordu¹³⁴⁹.

Eskişehir Mebûsu Arif Bey, konuşmasının devamında, Heyet-i Mahsûsa'nın Bursa'da çalışmasına da karşı çıkararak hakkında karar verilecek kişilerin çoğunun İstanbul'da olduğunu, dolayısıyla Heyet'in de İstanbul'da veya en azından tren hattı üzerinde bulunan İzmit'te çalışmasının daha uygun olacağını belirtmişti. Böylece ulaşım daha kolay olacağı için tetkikat ve karar verme süreci de kısalabilirdi¹³⁵⁰.

Arif Bey'in Heyet-i Mahsûsa'yı oluşturan subayların rütbeleri ve Heyet'in Bursa'da çalışacak olması konusundaki itirazlarına Müdafaa-i Milliye Vekili yeniden cevap verme ihtiyacı duymamıştı. Bu konuda herhangi bir bilgi de bulunmamaktadır. Ancak Heyet-i Mahsûsa Kanunu'nun TBMM'de görüşüldüğü sırada Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa'nın İzmit ve Adapazarı Divan-ı Harpleri hakkında yapmış olduğu bir açıklama, heyetin neden Bursa'da çalıştığı konusuna az da olsa açıklık getirmektedir. Görüşmeler sırasında Karesi Mebûsu Vehbi Bey, kurulacak Heyet-i Mahsûsa'ya İstanbul'da kalmış olan subayların da dâhil olabileceklerini belirterek bunu engellemek için maddeye, Heyet-i Mahsûsa'ya Millî Mücadele'ye iştirak etmiş subayların seçileceği kaydının eklenmesini istemişti. Bu öneri üzerine söz alan Kazım Paşa; İstanbul'un TBMM idaresine geçişi üzerine buradaki subayların durumlarını tespit etmek için bir heyet kurulduğunu ve bu heyetin de tamamen Anadolu'dan gönderilen subaylardan oluşturulduğunu ifade etmişti. Ayrıca İstanbul'daki heyetin yapacağı incelemelerden

¹³⁴⁹ TBMMZC, II/4, s.83.

¹³⁵⁰ TBMMZC, II/4, s.83.

sonra yargılanması gereken subaylar için İzmit'te Erkân Divan-ı Harbi, Adapazarı'nda ise Ümera Divan-ı Harbi kurulduğunu belirterek bu Divan-ı Harplerin İstanbul'da değil de buralarda kurulmasının sebebini herhangi bir tesir ve suiistimalden uzak tutmak olarak açıklamıştı¹³⁵¹. Muhtemelen Heyet-i Mahsûsa'nın Bursa'da çalıştırılmasının sebebi de aynı kaygılardı.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın oluşturulmasından sonra Heyet'in vazifesine ilişkin bir talimatname hazırlamıştı. Bu talimatname, Heyet-i Mahsûsa'dan başka Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti vasıtasıyla 8 Ekim 1923 tarihinde bütün askerî birimlere gönderilmişti¹³⁵². Dolayısıyla talimatnamenin 8 Ekim'den önce hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından Askerî Heyet-i Mahsûsa'ya verilen Talimatnâme şöyleydi:

“Cidâl-i Milliye İştirak Etmeyen Erkân, Ümera ve Zâbitân Haklarındaki 25 Eylül 39 Tarihli Kanun'un Birinci Maddesi Ahkâmına Tevfikân Teşekkül Eden Heyet-i Mahsûsa'ya Talimât

1- Heyet-i Mahsûsa kanununun birinci ve ikinci maddelerini tatbik, tedkîk ve tesbit edecek ve Bursa'da On Birinci Fırka Kumandanlığı tarafından irae ve tayin eylenecek daire-i mahsusada akd-ı içtima eyleyecektir.

2- Heyet-i Mahsûsa sülûsân-ı ekseriyet mevcut olursa akd-ı içtima edebilir ve kararları ekseriyetle verebilir.

3- Heyet-i Mahsûsa, İstilaât Heyeti¹³⁵³ evrakıyla Adapazarı bir ve iki numrolu Divan-ı Harpler evrakını ve İzmit Erkân Divan-ı Harbi evrakını tesellüm edecektir.

4-Heyet-i Mahsûsa'da vazife-i ketâbet Heyet meyanından en küçük rütbelilerden bir münasib zabıt tarafından ifa edilecektir.

5- Her şahıs hakkındaki netice-i karar ayrıca bir mazbata ile (mazbata zîri reis ve bütün azalar tarafından imzalanacaktır) ve bir tahrirat ile rabten Vekâlet'e bildirilecektir.

¹³⁵¹ TBMMGCZ, IV, s.289.

¹³⁵² ATASE, İSH, K. No:1769, G. No:141, B. No:141-1.

¹³⁵³ Burada geçen İstilaat Heyeti, Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa'nın İstanbul'un TBMM idaresine geçmesinden sonra buradaki subayların durumun tespit etmek üzere kurulduğunu ifade ettiği heyet olmalıdır. (TBMMGCZ, IV, s.289).

6- *Tedkikat yapıldıkça mukarrerat mazbataları peyderpey Vekâlet'e gönderilecektir.*

7- *Heyet-i Mahsûsa Reisi doğrudan doğruya her makam ve şahsî zevâtla muhabere eder. İstifade edeceği işlere(?) muhatap olan makam veya zat telgraflı alır almaz derhal gayet müstacel telgrafla cevap vermeye mecburdur.*

8- *Heyet-i Mahsûsa lüzum gördüğü her şahsı herhangi bir makam vasıtasıyla talep ve davet eder. Her makam derhal buna inkıyad ederek o şahsın Heyet'e izamından mesuldür.*

9- *Heyet-i Mahsûsa'ya lüzum görülen emirber ve silahlı muhafız On Birinci Fırka tarafından temin edilecektir.*

10- *Mevkûfen tahkikatlarının tazminine(?) lazım olanları tevkif ettirir ve derhal esbâb-ı mücibesi ile bildirilecektir.*

(11, 12 ve 13. Maddeler atlanmış)

14. *Heyet-i Mahsûsa'nın bil-umûm muhaberâtı mahrem ve zata mahsus olarak yapılacaktır. Dosya mühürlendikten sonra kâfi kilitli sandıklarda mahfûz bulunacak ve içtimain herhangi suretle olursa olsun tatilinde Heyet'in reisi ve en büyük rütbeli azalarından biri tarafından balmumu üzerine mühür olunacaktır.*

15- *Heyet-i Mahsûsa'nın harcırah, yevmiye, muhassesâtı, kırtasiyesi Muhâsebât Dairesi tarafından temin edilecektir.*

*Müdafaa-i Milliye Vekili*¹³⁵⁴.

Görüldüğü üzere Talimatnâme'ye göre, Askerî Heyet-i Mahsûsa 25 Eylül 1923 tarihli Millî Mücadele'ye katılmayan ve aleyhinde çalışan subaylar hakkındaki Kanun'un 1. ve 2. maddeleri hükümlerini tatbik etmek için kurulmuştu. Dolayısıyla kanunun diğer maddeleriyle ilgili hükümler Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından yürütülecekti.

Ayrıca talimatnâmeye göre; Heyet-i Mahsûsa'ya her makamla yazışma, istediği herkesi çağırarak sorgulama ve gerek gördüğü zaman sanıkları tutuklu olarak yargılama gibi oldukça geniş yetkiler verilmişti.

¹³⁵⁴ ATASE, İSH, K. No:1769, G. No:141, B. No:141-1.

İzmit ve Adapazarı Divan-ı Harpleri ile İstanbul İstilaât Heyeti evrakına göre incelemeler yapacak olan Heyet-i Mahsûsa, yargıladığı şahıslar hakkındaki kararları bir mazbata ile Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne sunacaktı.

Böylece yapılan hazırlıklar ve verilen Talimâtnâme ile Askerî Heyet-i Mahsûsa görevine başlamıştır.

4) Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın Faaliyetleri

25 Eylül 1923 tarih ve 347 sayılı kanun gereğince kurulan Askerî Heyeti Mahsûsa'ya verilen yukarıdaki Talimâtnâme'ye göre; Heyet, bu Kanun'un 1. ve 2. Maddeleri kapsamına girdiği düşünülen subayların durumunu tetkik edecekti. Yukarıda da belirtildiği üzere Kanun'un 1. Maddesi; İstanbul ve kurtarılmış vilâyetler ile Türkiye haricinde kalarak Millî Mücadele'ye iştirak etmeyen bütün sınıflara mensup muvazzaf mütekâit ve ihtiyat bilumûm askerî bürokrasinin, Harekât-ı Milliye aleyhindeki teşkilâtlara dahil oldukları veya münferiden çalıştıkları ortaya çıktığı takdirde bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemek üzere askerlikle ilişkilerinin kesilmesini öngörüyordu. 2. maddede ise, davet edildiği halde Anadolu'ya geçmeyen subayların askerlikle ilişkilerinin kesilmesi kararlaştırılmıştı. İki madde arasındaki en önemli fark 1. madde kapsamına girenlerin bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmayacağı belirtilmişken; 2. madde kapsamına girenlerin sadece askerlikle ilişkileri kesilecekti. Bu arada kanunda geçen “*nisbet-i askeriyesinin kat'ı*” cezası kişiyi emeklilik hakkından da yoksun bırakmak anlamına geliyordu¹³⁵⁵.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti, kanunun TBMM'den geçmesinden hemen sonra yukarıda belirtildiği üzere bir taraftan Heyet-i Mahsûsa'nın kuruluşu ile ilgilenirken bir taraftan da kanuna göre zanlı durumdaki subayları belirleme çalışmalarına başlamıştı. Heyet-i Mahsûsa'nın çalışmaları sırasında birinci dereceden kaynağı şüphesiz “*İstanbul İstilaât Heyeti*”, “*İzmit Erkân Divan-ı Harbi*” ve “*Adapazarı Ümera Divan-ı Harb*” evrakı idi. Bununla birlikte Müdafaa-i Milliye Vekâleti, İstanbul ve diğer bölgelerde kalarak Millî Mücadele'ye katılmayan subaylardan oluşan listeler hazırlamaya başlamıştı. Hazırlanan bu listeler öncelikle Erkân-ı Harbiye'ye gönderiliyordu. Bu hazırlıklar hakkında elde mevcut ilk belge 4 Ekim 1923 tarihlidir. Yani Heyet-i

¹³⁵⁵ M. Tunçay, “Heyet-i Mahsusalar”, s.50

Mahsûsa Kanunu'nun çıkışından yaklaşık on gün, Heyet-i Mahsûsa'nın kuruluşundan bir gün sonraya aittir. Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti'ne gönderilen 4 Ekim tarihli bu yazıda, Millî Mücadele'ye katılmamış subaylara ait bir defterin gönderildiği belirtilerek bu defterde isimleri kayıtlı subaylar hakkında gerekli tetkikatın yapıldıktan sonra geri gönderilmesi isteniyordu. Erkân-ı Harbiye Riyâseti, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden gelen listedeki subayların durumlarını eldeki mevcut sicil defterlerine göre tetkik ederek haklarında kanunun hangi maddesine göre muamele yapılması gerektiğini belirleyecekti¹³⁵⁶.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden gönderilen bu ilk defterde farklı rütbelerden 68 subayın ismi kayıtlıydı. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti bu subaylar hakkında yaptığı ilk tetkikata göre; isimlerinin karşısına ne yolda muamele edilmesi gerektiği konusunda kanaatini yazmıştı. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti, listedeki 17 subayın 25 Eylül 1923 tarihli kanunun 1. maddesi, 3 subayın da 2. maddesi kapsamında durumlarının tetkik edilmesi için Heyet-i Mahsûsa'ya verilmesini istemişti. Ancak dikkati çeken nokta 1. maddeye nazaran Heyet-i Mahsûsa'ya tevdi edilmesi istenen 17 subayın, öncelikle 3. veya 4. maddeye göre emekliye sevk edilmesiydi. Bu şekilde karar verilmesinin sebebi, muhtemelen Heyet-i Mahsûsa'dan gereken karar çıkıncaya kadar suçsuz olanların mağdur olmasının önüne geçme isteği idi. Listedeki 68 subaydan 20'si Heyet-i Mahsûsa'ya gönderilirken geriye kalan 48 subay hakkında da farklı muameleler öngörülmüştü. Bunlar içerisinde 3. ve 4. maddeye göre emekliye sevk edilmeleri istenenlerin yanı sıra orduda istihdamları uygun bulunanlar da mevcuttu. Ayrıca askerlikten istifa etmek için dilekçe vermiş olanlar da vardı ve bu dilekçelerin kabul edilmesi kararlaştırılmıştı¹³⁵⁷.

Askerî Heyet-i Mahsûsa çalışmalarını yürütürken gerekli gördüğü bütün şahıs ve makamlardan bilgi alabiliyordu. Örneğin; Erkân-ı Harbiye Miralayı Kemahlı Kazım Bey, sorgulaması sırasında kendisinin Anadolu'ya geçmek için müracaat ettiği halde kabul edilmediğini belirterek; Başvekil İsmet Paşa'yı şahit göstermişti. Bunun üzerine Müdafaa-i Milliye Vekâleti 4 Kasım 1923 tarihinde durumu İsmet Paşa'ya sormuştu. İsmet Paşa'nın 10 Kasım'da yazdığı cevabî yazıdan anlaşıldığına göre; Kazım Bey'in

¹³⁵⁶ ATASE, İSH, K. No:1757, G. No:30, B. No:30-3.

¹³⁵⁷ ATASE, İSH, K. No:1757, G. No:30, B. No:30-4, 30-5, 30-6, 30-7, 30-8.

gerçekten de Anadolu'ya geçmek için İsmet Paşa'ya müracaat ettiği ancak, o dönemde kendisine uygun bir vazife olmadığı için kabul edilmediği ortaya çıkmıştı¹³⁵⁸. Dolayısıyla Kazım Bey bu yazışmalar üzerine beraat etmiş olmalıdır.

Askerî Heyet-i Mahsûsa, kendisine verilen talimâtname doğrultusunda gerekli gördüğü durumlarda hakkında tetkikat yaptığı subaylar için İstanbul'daki gruplara da müracaat ediyordu. Heyet-i Mahsûsa, Damat Ferit Hükümeti zamanında siyasi fırkalara intisap, Kürt cemiyeti kurma ve İngilizlere casusluk şüpheleri nedeniyle hakkında tahkikat yürüttüğü Topçu Yüzbaşı Abdülkerim Efendi'nin dosyasının, Mim Mim Grubu'nda olduğunu belirterek bu dosyanın gönderilmesi için Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne müracaat etmişti. Müdafaa-i Milliye Vekâleti de, 19 Ağustos 1924 tarihinde Müdafaa-i Milliye Komisyonu'na bir yazı yazarak, Mim Mim Grubu liderlerinden Miralay Kemal Bey'de olan dosyanın gönderilmesini istemişti¹³⁵⁹. İstenen dosyanın gönderilip gönderilmediği tespit edilememiştir.

Askerî Heyet-i Mahsûsa kararları hakkındaki muamelelerin hangi makamlar tarafından tasdik edilerek yürürlüğe konulduğu hakkındaki bilgileri, verilen kararları takip ederek öğrenebilmekteyiz. Heyet-i Mahsûsa tarafından askerlikle ilişkisinin kesilmesine karar verilenlerin evrakı, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderiliyordu. Müdafaa-i Milliye Vekâleti bu evrakı Cumhurbaşkanlığı'nın tasdikine sunmak üzere Başvekâlet'e havale ediyordu. Cumhurbaşkanı'nın tasdik ettiği dosyalar tekrar Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderilerek burada kararın gereği yapılıyordu. Heyet-i Mahsûsa'nın kararlarından başka Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin tedbiren emekliye sevk ettiği subayların dosyaları da aynı muameleye tabi tutuluyordu. Tetkik etmesi için Heyet-i Mahsûsa'ya tevdi edilecek subaylar yukarıda belirtildiği üzere önce Kanun'un 3. veya 4. maddesi gereğince emekliye sevk ediliyordu. Bu kararlar peyderpey alındığı için Cumhurbaşkanlığı'na birkaç çeşit karar aynı anda sevk edilebiliyordu. Örneğin; Heyet-i Mahsûsa tarafından askerlikle ilişkisi kesilen Piyade Mülâzım-ı Evveli Gelibolulu Hacı Mustafa oğlu Halil İbrahim ve Piyade Mülâzım-ı Evveli Mehmet Nuri Efendilere ait kararlarla, Heyet-i Mahsûsa'ya tevdi edilecek birçok subayın 4. Madde'ye

¹³⁵⁸ BCA, 30.10/208.416.3.

¹³⁵⁹ TİTE, K. No:69, G. No:136, B. No:136.

göre emekliye sevk edilmesine dair kararlar aynı anda Cumhurbaşkanlığı'na sunulmuş ve 22 Kasım 1923 tarihinde aynı anda tasdik edilmiştir¹³⁶⁰.

Heyet-i Mahsûsa'ya tevdi edilmek üzere tedbiren emekliye sevk edilen subaylar hakkında Heyet-i Mahsûsa tarafından yapılan tahkikat sonucunda herhangi bir subayın şayet askerlikle ilişkisi kesilmesi kararlaştırılırsa, bu kez yeniden bir kararname hazırlanarak, önceden yapılan emeklilik muamelesi yok farz ediliyor ve askerlikle ilişkisi kesiliyordu. Örneğin; önceden Kanun'un 3. Maddesi gereğince emekliye sevk edilmiş olan Binbaşı Ali Haydar Efendi'nin, Heyet-i Mahsûsa tarafından yapılan tahkikatı sonucunda, Kuvâ-yı Milliye aleyhinde teşekkül etmiş olan İzmit Mutasarrıflığı emrinde ve "*Teşkilât-ı İnzibatiye*"de görev aldığı ve o sırada firarda olan eski İzmit Mutasarrıfı İbrahim Hakkı tarafından Adapazarı Mutasarrıflığı'na tayin edildiği ortaya çıkıncı önceki emeklilik kararı iptal edilmiş daha sonra 1. madde gereğince askerlikle ilişkisi kesilmişti¹³⁶¹. Ali Haydar Efendi'nin, 1. madde gereğince askerlikle ilişkisinin kesildiği, Başvekâletin 3 Aralık 1923 tarihli yazısıyla bütün vekâletlere duyurulmuştur¹³⁶².

Yukarıda belirtildiği üzere Kanun'un 1. ve 2. maddesine göre subayların askerlikle ilişkileri kesilmesine rağmen, bunlardan 1. maddeye göre hakkında işlem yapılanların bir daha hiçbir devlet hizmetinde istihdam edilmemesi gerekiyordu. Dolayısıyla 2. maddenin uygulanması sadece Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ni ilgilendirirken, hakkında 1. maddeye göre muamele yapılanların bütün Vekâletlerce bilinmesi gerekiyordu. Böylece Müdafaa-i Milliye Vekâleti dışında kalan Vekâletler tarafından istihdam edilmesi tehlikesi ortadan kaldırılabilirdi. Bu nedenle hakkında kanun'un 1. maddesi uygulanan ve Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan kararlar bütün Vekâletlere duyurulmak üzere Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından Başvekâlet'e havale ediliyordu. Örneğin; Heyet-i Mahsûsa tarafından hakkında verilen bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamak üzere nispet-i askeriyesinin kat'ı kararı, 19 Kasım 1923'te Cumhurbaşkanı tarafından tasdik edilen Binbaşı Ali Rıza Efendi hakkındaki karar; bütün vekâletlere ilan edilmek üzere 3 Aralık 1923'te Başvekâlet'e havale edilmişti. Bunun üzerine Başvekâlet, 9 Aralık 1923'te, Binbaşı Ali Rıza Efendi'nin bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemek üzere nispet-i askeriyesinin kat' edildiğini

¹³⁶⁰ BCA, 30.11.1/1.4.6.

¹³⁶¹ BCA, 30.11.1/1.4.11.

¹³⁶² BCA,30.10/205.399.26.

“*Bil-umûm Vekâletler’e*” başlıklı yazıyla duyurmuştu¹³⁶³. Bu uygulama, bütün kararlar için geçerliydi. Vekâletler de, Başvekâlet’ten gelen ve Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından hakkında askerlikle ilişik kesilme kararı verilmiş olanların isimlerini kendilerine bağlı dairelere bildiriyorlardı. Örneğin; Mübadele İmar ve İskân Vekâleti, Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından isimleri bildirilen dört kişinin, 25 Eylül 1923 tarihli kanunun 1. maddesine göre askerlikle ilişkilerinin kesildiğini 10 Ocak 1924 tarihli bir yazı ile İmar ve İskân Müdüriyeti’ne bildirmişti¹³⁶⁴.

Askerî Heyet-i Mahsûsa, bazı subaylar hakkında yaptığı incelemelerde bu subayların tekrar yargılanması gerektiğine dair de karar verebiliyordu. Örneğin; Millî Mücadele’ye karşıtlığı ile bilinen Eski Merkez Kumandanı Emin Paşa’ya sivil taharri memurluğu yaptığı ve bu memuriyet sırasında Mektep Bölüğü’nde bulunan bir silah deposunu İngilizlere ihbar ettiği, Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından yapılan tetkikat sırasında ortaya çıkan Harita Zabit Vekili Mustafa Mümtaz Efendi’nin, askerlikle ilişkisi kesildiği gibi, aynı zamanda casusluk suçundan hakkında kanunî takibatın yapılmasına karar verilmişti¹³⁶⁵.

Askerî Heyet-i Mahsûsa, İstanbul’un TBMM idaresine geçişi ile Millî Mücadele dönemindeki muhalif hareketleri nedeniyle cezalandırılacakları endişesiyle yurt dışına kaçan subaylar hakkında da karar verebiliyordu. Aslında bu şekilde yurt dışına kaçan subayların çoğu hakkında Divan-ı Harpler gıyabî cezalar vermişti. Örneğin; Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na üye olmak, Kuvâ-yı Milliye aleyhinde kurulan başka teşkilatlara dahil olmak ve izinsiz bir şekilde yurt dışına çıkmış olmak suçlarından zanlı olan Erkân-ı Harp Miralayı Ahmet Rıfkı Bey hakkında Sapanca Divan-ı Harbi, gıyabî idam kararı vermişti. İdam kararının yanı sıra Heyet-i Mahsûsa da askerlikle ilişkisini kesmişti. Aynı şekilde yurt dışında ve San Remo’da Sabık Padişah Vahdettin’in yanında bulunan Binbaşı Yanyalı Tahir Bey’in de, Adapazarı iki numaralı Divan-ı Harp’in verdiği gıyabî idam kararının yanı sıra askerlikle ilişkisinin kesilmesi kararlaştırılmıştı¹³⁶⁶.

Bu arada yukarıda zikredilen ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti tarafından hazırlanarak Heyet-i Mahsûsa’ya sunulan listedeki isimlerin hakkında da yeniden

¹³⁶³ BCA, 30.10/205.399.25.

¹³⁶⁴ BCA, 272.71/32.38.2.

¹³⁶⁵ BCA, 30.11.1/2.8.13.

¹³⁶⁶ BCA,30.1101/2.8.12.

tetkikat yapılarak sonuçlandırıldığı görülmektedir. Bu listede adı geçen Padişah'ın Seryaverliğinden mütekâit ve firari bulunan Batum'lu Ahmet Avni Paşa, öncelikle 4. Madde'ye göre emekliye sevk edilmiş daha sonra Heyet-i Mahsûsa tarafından yargılanması kararlaştırılmıştı¹³⁶⁷. Heyet-i Mahsûsa, yaptığı tahkikat sonucunda Ahmet Avni Paşa'nın 25 Eylül 1923 tarihli Kanun'un 1. maddesine göre askerlikle ilişkisinin kesilmesini uygun görmüştü¹³⁶⁸.

Askerî Heyet-i Mahsûsa, Millî Mücadele karşıtı oluşumlara giren subayları farklı şekillerde tespit edilebiliyordu. Örneğin; Damat Ferit Hükümeti döneminde kurulan Tayyar Paşa Divan-ı Harbi üyelerinden Kaymakam Osman Hadi Bey'in askerlikle ilişkisinin kesilmesinin gerekçesi, Damat Ferit Hükümeti zamanında hizmet kabul etmiş olmanın yanı sıra, sonraki dönemde Nigâhbân ve Kızıl Hançerciler tarafından yayınlanan "*Feryat ve Fakat*" başlıklı beyannameyi yayınladıkları gerekçesiyle İstanbul Hükümeti tarafından Divan-ı Harbe verilen önceki Divan-ı Harp Reisi Tayyar Paşa ve arkadaşlarının beraat kararına onay vermek olarak zikredilmişti. Heyet-i Mahsûsa, bu beraat kararı nedeniyle Osman Hadi Bey'in de bu cemiyetlere mensup olduğuna kanaat getirerek askerlikten atılmasına onay vermişti¹³⁶⁹.

Topçu Yüzbaşı Ziya Efendi ise; tanınmış muhaliflerden Gümülcineli İsmail Bey'in Bursa Valiliği döneminde onun tarafından Karacabey Kaymakamlığı'na tayin edildiği ve orada da Arnavutlarla Çerkezler arasında husumete sebebiyet verdiği için 1. maddeye göre askerlikten atılmıştı¹³⁷⁰.

Askerî Heyet-i Mahsûsa, her rütbeden subay hakkında gereken kararı vermişti. Bu arada Mütareke döneminde özellikle Damat Ferit Hükümetleri dönemlerinde nâzırlık yapan veya Kuvâ-yı Milliye'ye karşı oluşturulan teşkilatların organizasyonunda görev alan yüksek rütbeli subayların da Heyet-i Mahsûsa kararıyla askerlikle ilişkileri kesilmişti.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'ne yazılan 4 Şubat 1924 tarihli yazıda; ekli listedeki beş ferikin, Heyet-i Mahsûsa tarafından, 25 Eylül 1923 tarihli kanunun 1. maddesi gereğince askerlikle ilişkilerinin

¹³⁶⁷ ATASE, İSH, K. No:1757, G. No:30, B. No:30-4.

¹³⁶⁸ BCA, 30.11.1/2.8.12.

¹³⁶⁹ BCA, 30.11.1/2.9.11.

¹³⁷⁰ BCA, 30.11.1/2.9.11.

kesildiği belirtiliyordu. Bahsedilen listede ise Mütareke döneminin, özellikle Damat Ferit Hükümetleri döneminin etkin şahıslarına rastlanmaktadır. Bu beş kişi şunlardı: eski Ticaret ve Ziraat Nâzırı emekli ve firari Ferik Hüseyin Remzi Paşa, eski Bahriye Nâzırı emekli ve firari Ferik Kürt Hamdi Paşa, emekli ve firari Ferik Hadi Paşa, emekli ve firari Kara Sait Paşa (Kara Sait Paşa bir dönem Damat Ferit Hükümeti'nde Bahriye Nâzırlığı yapmıştı) ve emekli ve firari Süleyman Şefik Paşa (Süleyman Şefik Paşa hem bir dönem Kuvâ-yı İnzibatiye Kumandanlığı hem de Harbiye Nâzırlığı görevlerinde bulunmuştu)¹³⁷¹.

Emekli Erkân-ı Harbiye Mirlivası Zeki Paşa; Kuvâ-yı İnzibatiye'nin teşkili için kurulan komisyonda görev aldığı ve V. Damat Ferit Hükümeti'nde Nafia Nâzırlığı yaptığı için 4 Şubat 1924'te 25 Eylül 1923 tarihli Kanun'un 1. maddesi gereğince askerlik mesleğinden ihraç edilmişti. Aynı şekilde Mirliva Recep ve Refik Paşalar da askerlikten çıkarılmıştı¹³⁷².

Emekli Erkân-ı Harp Mirlivası Tosyalı Ahmet Hulusi Paşa; Ankara'da kendisine Kolordu Kumandanlığı teklif edilmesine rağmen, kabul etmemiş ve İstanbul'a giderek burada görev kabul etmişti. Ayrıca Ahmet Hulusi Paşa'nın Nigâhbân Cemiyeti Reisi ile teması ve Kuvâ-yı Milliye aleyhinde kurulmuş olan komisyonda yevmiye ile çalıştığı belirlenmişti. Bu nedenle Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından 1. madde gereğince askerlikle ilişkisi kesilmişti¹³⁷³.

Emekli Ferik Osman Refet Paşa ise; Damat Ferit Hükümeti'nde Evkâf Nâzırlığı'nı kabul ettiği gibi Kuvâ-yı İnzibatiye Kararnâmesi'ne imza attığı için Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından suçlu bulunmuş ve 1. madde gereğince askerlikle ilişkisi kesilmişti¹³⁷⁴.

Bu arada Mütareke döneminin meşhur Elazığ Valisi Ali Galip'in de Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından askerlikle ilişkisinin kesildiği görülmektedir. Erkân-ı Harp Kaymakamlığı'ndan istifa etmiş olan Ali Galip'in ihraç kararının gerekçesi de Damat Ferit tarafından Sivas Kongresi'ni dağıtmağa memur edilmek olarak zikredilmişti¹³⁷⁵.

¹³⁷¹ ATASE, İSH, K. No:1759, G. No:39, B. No:39-3.

¹³⁷² ATASE, İSH, K. No:1759, G. No:39, B. No:39-1,39-2

¹³⁷³ ATASE, İSH, K. No:1759, G. No:39, B. No:39-5.

¹³⁷⁴ ATASE, İSH, K. No:1759, G. No:39, B. No:39-6.

¹³⁷⁵ ATASE, İSH, K. No:1759, G. No:39, B. No:39-7.

Anadolu'ya iltihak edenler hakkında gıyaben, eski Bursa Valisi Hazım Bey hakkında da vicahen idam kararı veren Kürt Mustafa Paşa Divan-ı Harbi azalarından Emekli Erkân-ı Harp Miralay Niyazi Bey de Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından ilgili kanunun 1. maddesi gereğince askerlikten çıkarılmıştı¹³⁷⁶.

Bu yüksek rütbeli subayların da dâhil olduğu Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından askerlikle ilişkileri kesilen 33 subayın yer aldığı Resmî Gazete'de yayınlanan listede, Emekli Mirliva Tayyar Paşa, Emekli Müşir Zeki Paşa¹³⁷⁷, Emekli Mirliva Kiraz Hamdi Paşa, Eski 17. Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa gibi başka yüksek rütbeli subayların da askerlikten çıkarıldıklarını görmekteyiz¹³⁷⁸. Ne 25 Eylül 1923 tarihli Kanun'da ne de bu kanun gereğince kurulan Askerî Heyet-i Mahsûsa'ya verilen talimâtname, Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın hangi tarihe kadar çalışacağına dair bir bilgi vardı. Dolayısıyla Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın hangi tarihe kadar vazifesine devam ettiğini tespit etmek oldukça zordur. Ancak Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın vermiş olduğu kararlar takip edilerek bu konuda az da olsa bir kanaat sahibi olunabilir. Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın 25 Eylül 1923 tarihli Kanun'un 1. ve 2. maddesi Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin aynı kanunun 5. maddesi gereğince haklarında askerlikte ihraç kararı verdiği subayların listeleri Cumhurbaşkanı tarafından onaylandıktan sonra Resmî Gazete'de yayımlanıyordu. Bu listelerden tespit edebildiklerimiz içerisinde en son yayınlananı 7 Mart 1926 tarihli. Dolayısıyla en azından bu tarihe yakın dönemlere kadar Heyet-i Mahsûsa'nın çalışmalarını sürdürdüğü tahmin edilebilir¹³⁷⁹. Yine Mete Tunçay'ın da işaret ettiği üzere 26 Aralık 1926 tarihinde 25 Eylül 1923 tarihli Kanun'un 7. maddesine ek bir kanunun çıkarılması da konunun henüz gündemden düşmediğini göstermektedir¹³⁸⁰. Ancak 7. maddenin uygulanması ile Heyet-i Mahsûsa'nın bir ilgisi

¹³⁷⁶ ATASE, İŞH, K. No:1759, G. No:39, B. No:39-8.

¹³⁷⁷ Müşir Zeki Paşa; Anadolu Fevkalâde Müfettişliği'ni kabul ettiği için bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamak üzere askerlik mesleğinden çıkarılmıştı. Ancak Müşir Zeki Paşa hakkında bir biyografi çalışması yapan Cengiz Çakaloğlu, bu karara binaen Paşa'nın emekli maaşının kesilmesine rağmen, daha sonra maaşının iade edildiğinin anlaşıldığını ifade etmektedir. (C. Çakaloğlu, **Müşir Zeki Paşa**, s.312). Cengiz Çakaloğlu bu iddiasını Kenan Esengin'in eserine atfen ileri sürmektedir. (Kenan Esengin, **Millî Mücadele'de Hıyanet Yarışı**, Ankara, 1969, s.129). Ancak hem Cengiz Çakaloğlu hem de Kenan Esengin, Müşir Zeki Paşa'nın kesilen maaşının daha sonra tekrar ödenmesi ile ilgili bir belge bulunamadığını da kaydetmişlerdir.

¹³⁷⁸ **Resmî Ceride**, 23 Ağustos 1924, No:74.

¹³⁷⁹ **Resmî Ceride**, 7 Mart 1926, No:315.

¹³⁸⁰ **Resmî Ceride**, 3 Kânûn-ı Sâni 1926, No:541.

olmadığı için bu ek maddenin çıkarılması, Heyet-i Mahsûsa'nın görevine devam ettiğini göstermeyebilir.

a- Askerî Heyet-i Mahsûsa Kararları'na İtirazlar ve Sonuçları

25 Eylül 1923 tarihli 347 numaralı kanun gereğince kurulan Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın verdiği kararları temyiz edecek herhangi bir kurum belirtilmemişti. Yani Heyet-i Mahsûsa'nın vermiş olduğu kararlar kati olarak değerlendiriliyordu. Ancak hakkında verilen kararın haksız olduğunu düşünen birçok subay, gerek Heyet-i Mahsûsa'ya masum olduğunu ispat edecek deliller sunmak suretiyle, gerekse Başvekâlet ve TBMM'ye başvurarak itiraz etmişlerdi. Bu tür durumlarda Heyet-i Mahsûsa'nın vermiş olduğu kararları tekrar gözden geçirdiği görülmektedir.

Bu konudaki tespit edebildiğimiz ilk örnek, Fahri Çoker'in makalesinde zikrettiği Binbaşı Mehmet Fahri Bey'in hakkında verilen Heyet-i Mahsûsa kararının, itirazı üzerine düzeltilmesidir. Bahriye Binbaşı Mehmet Fahri Bey, önce 3 Aralık 1923'te Heyet-i Mahsûsa kararıyla açığa alınmış, ardından da 14 Nisan 1924 tarihinde bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemek üzere askerlik mesleğinden çıkarılmıştı. Hakkında bu şekilde karar verilmesi için Mehmet Fahri Bey'in, Mondros Mütarekesi'nden yurt dışında çıkışına kadar Vahdettin'in yaverliğini yapmış olması yeterli görülmüştü.

Fahri Bey, bu karara, 25 Haziran 1924 tarihli bir dilekçe ile itiraz etmiş ve kendisini yaver olarak atayan dönemin Bahriye Nâzırı Rauf (Orbay) Bey ve Başyaver Naci Paşa'nın tanık olarak dinlenmesini istemişti. Bu dilekçe üzerine Heyet-i Mahsûsa'ya bağlı İnceleme ve Soruşturma Komisyonu, Rauf Bey ve Naci Paşa'ya müracaat ederek Fahri Bey hakkında bilgi talep etmişti. Hem Rauf Bey, hem de Naci Paşa Fahri Bey'in lehinde tanıklık edince Fahri Bey hakkında verilmiş olan askerlikle ilişkisinin kesilmesi kararı düzeltilmişti¹³⁸¹.

Heyet-i Mahsûsa'nın Bahriyeli subaylar hakkında verdiği düzeltme kararı sadece Fahri Bey ile de sınırlı değildi. Fahri Çoker'in verdiği bilgiye göre daha birçok

¹³⁸¹ F. Çoker, "Heyeti Mahsusa'dan Geçen Bahriyeliler", s.91-93.

Bahriyeli subayın da hakkında verilen askerlikle ilişkisinin kesilmesi kararı ortadan kaldırılmıştı¹³⁸².

Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın bazı Bahriyeli Subaylar hakkında verdiği düzeltme kararlarından da cesaret alan Bahriye Vekâleti, 15 Ekim 1925'te Başvekâlete bir yazı göndererek, Kemal Reis Gambotu¹³⁸³ personelinden olan, Güverte Kıdemli Yüzbaşı Hüseyin Sedat, Mülâzım Hayrettin ve Çarkçı Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Efendiler ile Gedikli Onbaşı Mehmet Ragıp hakkındaki kararların da yeniden gözden geçirilmesini istemişti. Çünkü Bahriye Vekâleti'nin kendi bünyesinde yaptığı tahkikat sonucunda bu subayların isteyerek değil kerhen Kemal Reis Gambotu'nda buldukları ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla Bahriye Vekâleti'ne göre; Heyet-i Mahsûsa, verdiği bu kararlarda işin aslını değil görünen yüzünü dikkate almıştı. Bahriye Vekâleti, bu isteğine gerekçe olarak da Heyet-i Mahsûsa'nın bazı kararlarını tashih etmek zorunda kaldığını örnek göstererek, "*Bursa'da müteşekkil Heyet-i Mahsûsaca verilen kararlarda ekseriyetle hak ve adlin gözetilmediği*"nin anlaşıldığını belirtmişti¹³⁸⁴.

Bahriye Vekâleti'nin bu müracaatı gereğinin yapılması için 21 Ekim 1925 tarihinde Başvekâlet'ten Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderilmişti. Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Bahriye Vekâleti'nin bu yazısına 3 Kasım 1925 tarihinde uzun bir cevap yazmıştı. Müdafaa-i Milliye Vekâleti cevabında; öncelikle, Heyet-i Mahsûsa'nın subayları, Anadolu hareketine karşı muhalefet eden her türlü teşkilata girmiş olup olmamalarına göre değerlendirdiği belirtilerek, bu girişin isteyerek mi kerhen mi olduğu ile ilgilenmediği ifade edilmişti. Bu şekilde yapılan tahkikat sonucunda verilen kararların temyizinin mümkün olmadığı, ancak kesin deliller ibraz edilmek suretiyle yapılan müracaatlar üzerine kararların Heyet-i Mahsûsa tarafından yeniden incelenebildiği, gerek görüldüğü takdirde de düzeltildiği açıklanmıştı. Ancak bu şekilde yapılan düzeltmelerin Bahriye Nezâreti tarafından Heyet-i Mahsûsa kararlarının hak ve adalete uygun olmadığına ispatı olarak ifade edilmesi, Müdafaa-i Milliye Vekâleti

¹³⁸² F. Çoker, "Heyet-i Mahsusa'dan Geçen Bahriyeliler", s.93-96.

¹³⁸³ Kemal Reis Gambotu, İstanbul Hükümeti tarafından Karadeniz'e gönderilen ve Kefken Adası civarında Millî Kuvvetler emrindeki İpsiz Recep Çetesi'nin Kandıra Harkâtını engellemek için bu kuvvetleri topa tutan gemi idi. Kemal Reis Gambotu'nun bu hareketi Heyet-i Mahsûsa tarafından Millî Kuvvetlere tecavüz olarak görülmüş ve bu gemide görev yapan subayların askerlikle ilişkisi kesilmişti. (F. Çoker, "Heyet-i Mahsusa'dan Geçen Bahriyeliler", s.93.

¹³⁸⁴ **BCA**, 30.10/205.401.17; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.134-135.

tarafından sert bir şekilde eleştirilmişti. Çünkü bütün mahkemeler bir konuda karar verdikten sonra aynı konuda başka deliller ortaya çıkarsa önceki kararını tekrar gözden geçirmek suretiyle düzeltebiliyordu. Nasıl ki mahkemelerde yapılan bu tür düzeltmeler o mahkemelerin verdiği bütün hükümlerin hatalı olduğunu göstermiyorsa, Heyet-i Mahsûsa'nın da bazı kararlarını yeniden gözden geçirerek düzeltmesi bütün kararlarının şüpheli olduğu anlamına gelmezdi. Son olarak Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Bahriye Vekâleti'nin şikâyetçi olduğu kararlar hakkında yeniden Heyet-i Mahsûsa'ya başvurmaktan başka çare olmadığını belirterek; Bahriye Vekâleti'nin Heyet-i Mahsûsa kararları hakkındaki eleştirisine katılmadığını ifade etmişti. Dolayısıyla belgede adı geçen subaylar hakkında verilmiş kararın gözden geçirilmesi isteği de reddedilmiş oluyordu¹³⁸⁵. Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin bu ret kararına rağmen, Fahri Çoker, Heyet-i Mahsûsa'nın, haklarında askerlikle ilişkilerinin kesilmesi yönünde karar verdiği Kemal Reis Gambotu personelinden yedi subay hakkında yeniden tahkikat yaptığını ve bu kararları iptal ettiğini bildirmektedir. Bu yedi subay içerisinde yukarıdaki şikayet metnine konu olan Güverte Kıdemli Yüzbaşı Hüseyin Sedat, Çarkçı Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü ve Mülâzım Hayrettin Efendilerin ismini de zikretmektedir¹³⁸⁶.

Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın, hakkında bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemek üzere askerlikten ihraç kararı verdiği Mütakait Erkân-ı Harp Binbaşlarından Suat Bey de kendisini aklayacak belgeler ibraz etmek suretiyle Heyet-i Mahsûsa'ya müracaat etmiş ve Heyet-i Mahsûsa da yaptığı tetkikat neticesinde Suat Bey'in hiçbir zararlı teşkilata dahil olmadığı gibi Millî Mücadele aleyhinde de çalışmamış olduğunu tespit etmişti. Bunun üzerine Suat Bey hakkında 4 Şubat 1924 tarihinde verilmiş olan askerlikle ilişkisinin kesilmesi kararı kaldırılmıştı. Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Suat Bey hakkındaki bu yeni kararı 4 Nisan 1924 tarihli bir yazı ile Başvekâlet vasıtasıyla Cumhurbaşkanlığı'na sunmuş ve 2 Mayıs 1924 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştı¹³⁸⁷.

Emekli Binbaşı Mustafa Nuri Efendi de, Heyet-i Mahsûsa tarafından hakkında verilen askerlikten ilişkisinin kesilmesi kararının düzeltilmesi üzerine, 18 Eylül 1926 tarihinde Başvekâlet'e müracaat ederek ilişik kesme kararının geçerli olduğu süre

¹³⁸⁵ BCA, 30.10/205.401.17; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.135-137.

¹³⁸⁶ F. Çoker, "Heyeti Mahsusa'dan Geçen Bahriyeliler", s.93-94.

¹³⁸⁷ BCA, 30.11.1/24.18.3.

içerisinde uğradığı mağduriyetlerin giderilmesini istemişti. Mustafa Nuri Bey, dilekçesinde Millî Mücadele yılları içerisinde İstanbul'da Millî Mücadele'ye ettiği hizmetleri de sıralayarak bu hizmetlerinin “*mükâfat-ı maddiyesini*” talep ediyordu¹³⁸⁸.

Emekli Binbaşı Mustafa Nuri Efendi'nin bu dilekçesi, Başvekâlet tarafından gereğinin yapılması için Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne havale edildi. Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin 19 Ekim 1926 tarihinde Başvekâlet'e gönderdiği konu ile ilgili yazıda meselenin takip ettiği serüven de açıklanmıştı. Buna göre Emekli Binbaşı Mustafa Nuri Efendi, öncelikle 11 Ekim 1923 tarihinde emekliye sevk edilmiş, ardından da eski 168. Alay Kumandanı Miralay Kürşat Bey'in ihbarı üzerine Heyet-i Mahsûsa tarafından 23 Kasım 1924'te ilgili kanunun 1. Maddesi gereğince askerlikle ilişkisi kesilmişti. Ancak daha sonra Mustafa Nuri Bey'in müteaddit müracaatları üzerine, Heyet-i Mahsûsa tarafından dosyası tekrar tetkik edilmiş ve Millî Mücadele'ye karşıt bir hareketi olmadığına kanaat getirildiği için hakkındaki ihraç kararı kaldırılarak tekrar emekliye sevk edilmişti. Buna rağmen, Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Mustafa Nuri Efendi'nin İstanbul'daki hizmetinden bahisle özel olarak taltif edilmek isteğinin Vekâlet tarafından uygulanmasının mümkün olmadığını bildirmişti¹³⁸⁹.

Doğrudan Heyet-i Mahsûsa'ya veya Başvekâlet'e müracaatların yanı sıra TBMM'ye de hakkında verilen Heyet-i Mahsûsa kararının düzeltilmesi isteği ile başvurulara rastlanabiliyordu. Bahriye İhtiyat Zabitânından Müttekâit Mülâzım İshak

¹³⁸⁸ BCA, 30.10/47.300.5; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.164-165.

¹³⁸⁹ BCA, 30.10/47.300.5; Cemil Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar** adlı eserinde aynı belge numarasıyla Mustafa Nuri Efendi'nin Başvekâlet'e gönderdiği yazısının Türkçe çevirisini aynen vermiştir. Ancak bu yazının kendisine havale edilmesi üzerine Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından Başvekâlet'e gönderilen ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde aynı dosyada bulunan 19 Ekim 1926 tarihli yazıdan hiç bahsetmemektedir. Koçak, ikinci yazıyı dikkate almadığı için Heyet-i Mahsûsa kararını düzelten kurumun Müdafaa-i Milliye Vekâleti olabileceğini belirtiyordu. Buradan da yola çıkarak Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin 25 Eylül 1923 Tarihli Kanun'un 9. Maddesi'nin kendisine verdiği yetkiyle Heyet-i Mahsûsa kararlarını yeniden gözden geçirerek onayladığı yorumunda bulunuyordu. Ayrıca dilekçe sahibinin uğradığı mağduriyetin giderilmesine yönelik isteğine de ne yolda cevap verildiği hakkında bilgi bulunmadığını ifade ediyordu. (C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.165). Hâlbuki Cemil Koçak, eserinin 166. sayfasında bu kez Mustafa Nuri Efendi'nin dilekçesi üzerine Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin verdiği cevabın Türkçe çevirisini vermiştir. Ancak bu kez de aynı dosyada olmasına rağmen, Mustafa Nuri Bey'in dilekçesinin olmadığını belirtmektedir. Burada da Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin cevabını bağımsız olarak değerlendirdiği için bu belgeden Heyet-i Mahsûsa kararlarına itiraz etmenin mümkün olduğunun anlaşıldığını ancak bu örnekte itirazın olumsuz sonuçlandığını ifade etmektedir. (C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.166-167). Hâlbuki iki belge birlikte değerlendirildiğinde Mustafa Nuri Efendi'nin önceden verilen askerlikten ilişkisinin kesilmesi kararının daha sonra Heyet-i Mahsûsa tarafından düzeltildiği, ancak İstanbul'daki hizmetlerinin karşılığı olarak taltif edilme isteğinin reddedildiği anlaşılmaktadır.

Efendi, Heyet-i Mahsûsa tarafından hakkında verilen kararın düzeltilmesi için TBMM'ye müracaat etmişti. TBMM'de yapılan müzakerelerde İshak Efendi'nin Anadolu'ya gelerek Pontus harekâtına ve son Büyük Taarruza katıldığı ortaya çıkmıştı. Ancak TBMM, İshak Efendi'nin daha önceki bir dönemde Kuvâ-yı İnzibatiye'ye girmek üzere dilekçe ile müracaat ettiği için Heyet-i Mahsûsa tarafından verilen askerlikle ilişiğinin kesilmesi kararının uygun olduğuna ve herhangi bir tashihin mümkün olmadığına karar vermişti. TBMM'nin bu kararı 13 Şubat 1927'de Başvekâlet'e oradan da aynı gün Müdafaa-i Milliye ve Bahriye Vekâletleri'ne bildirilmiştir¹³⁹⁰.

İshak Efendi, Pontus harekâtına ve Büyük Taarruza katılmış olmasına rağmen, Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın hakkında verdiği askerlikle ilişiğinin kesilme kararı kaldırılmamıştı. Ancak bu kararın bu durumda olan herkes için aynı şekilde uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin; Piyade Mülâzım-ı Sâni Celalettin Efendi'nin Kuvâ-yı İnzibatiye'de görev almak için başvurduğu ortaya çıkınca, Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından askerlikle ilişiği kesilmiş ve bu karar 5 Nisan 1924 tarihinde onaylanmıştı. Fakat Celalettin Efendi, Kuvâ-yı İnzibatiye'nin dağılmasından sonra 11 Ekim 1921 tarihinde Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'ye katılmıştı. Celalettin Efendi, Heyet-i Mahsûsa tarafından askerlikten çıkarılınca en azından Millî Mücadele'ye katıldığı tarih ile askerlikten çıkarıldığı tarih arasında geçen süre için açık maaşı almak talebiyle İstanbul Murakıplığına başvurmuştu. İstanbul Murakıplığı ise, Askerî Heyet-i Mahsûsa kararı gerekçesiyle bu talebi reddetmişti. Bunun üzerine Celalettin Efendi de Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne müracaat ederek durumun düzeltilmesini istemişti. Müracaat üzerine yapılan tahkikat sonucunda, Celalettin Efendi'nin cezalandırılmasını icap ettirecek bir durum olmadığı kanaatine varılarak 23 Kasım 1924 tarihinde yeniden muvazzafa geçirilmişti.

Celalettin Efendi hakkında verilen tekrar muvazzafa nakledilme kararından sonra Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Divân-ı Muhasebât'a 31 Ocak 1925 tarihinde bir yazı göndererek adı geçen kişinin askerlikle ilişiğinin kesilmesi kararında herhangi bir

¹³⁹⁰ **BCA**, 30.10/47.300.7; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.165-166. İshak Efendi'nin TBMM'ye yaptığı müracaat TBMM'nin 10 ve 12 Şubat 1927 tarihli oturumlarında gündeme gelmiştir. Konu hakkında Meclis'te yapılan müzakereler için bkz: **TBMMZC**, II/29, Ankara (Tarihsiz), s.50-52, 64-67.

kusuru olmadığı için bu karardan tekrar muvazzafa nakledildiği tarihe kadar geçen süre için kendisine açık maaşı verilmesini istemişti. Divân-ı Muhasebât da 26 Ocak 1925'te Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin isteğini kabul etmişti¹³⁹¹. Mülâzım-ı Evvel Celalettin Efendi hakkında verilen bu karar, Heyet-i Mahsûsa tarafından askerlikle ilişkisi kesildiği halde daha sonra hakkındaki karar düzeltilerek emekliye veya muvazzafa nakledilenlere mağdur oldukları dönem için açık maaşı verilerek mağduriyetlerinin giderilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Aslında Mülâzım İshak Efendi ile Mülâzım-ı Evvel Celalettin Efendi'nin durumlarına benzer durumdaki askerî personel hakkında nasıl muamele edileceği önceden de tartışma konusu olmuş ve Kuvâ-yı İnzibatiye'ye girmek için müracaat etmenin 25 Eylül 1923 tarihli Kanun'un kapsamına girip girmeyeceği meselesi TBMM'ye sorulmuştu. Konuyla ilgili gerekli incelemeyi ve müzakereyi yapan TBMM, 25 Eylül 1923 tarihli Kanun'un 1. maddesini; "*Kuvâ-yı İnzibatiye'ye girmek için tahriren müracaat eden zabıtânın harekâtı, 25 Eylül 1339 (1923) tarihli kanunun birinci maddesindeki vatan aleyhinde münferiden çalışmak fıkrasının daire-i şümûlündedir*"¹³⁹² şeklinde tefsir etmişti.

Heyet-i Mahsûsa kararlarına yönelik bu itirazlar ve sonuçlarına bakıldığı zaman, Heyet-i Mahsûsa'nın, gerekli gördüğü durumlarda verdiği kararları yeniden gözden geçirdiği ve icap ettiği takdirde düzelttiği anlaşılmaktadır. Doğrudan Heyet-i Mahsûsa'ya yapılan itirazlarda bu yol izlenirken, Heyet-i Mahsûsa yerine Başvekâlet'e, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne veya TBMM'ye yapılan itirazları da bu kurumların, değerlendirmesi için Heyet-i Mahsûsa'ya tevdi ettiği anlaşılmaktadır. Yani verilen kararlar hakkında bir düzeltmeye ihtiyaç duyulduğu takdirde bu düzeltmeyi de yine Heyet-i Mahsûsa yapıyordu.

¹³⁹¹ Muhsin Altun, "Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşının Sayıştay Kararlarına Yansıyan Yönleri", **Sayıştay Dergisi**, Sayı:36, Ocak-Mart 2000, 48-49. (ss.36-53). Muhsin Altun'un vermiş olduğu tarihlerde bir hata yapılmış olmalıdır. Çünkü Altun, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin Celalettin Efendi hakkında verilen tekrar muvazzafa nakledilme kararının 31 Ocak 1925 tarihli bir yazı ile Divan-ı Muhasebât'a bildirildiğini, Divan-ı Muhasebât'ın da bu yazı üzerine 26 Ocak 1925 tarihli toplantısında Müdafaa-i Milliye'nin isteğini kabul ettiğini belirtmektedir.

¹³⁹² **Resmî Ceride**, 26 Kânûn-ı Sâni 1926/26 Ocak 1926, No:281.

b- Askerî Heyet-i Mahsûsa Tarafından Askerlikle İlişği Kesilen Subayların Sayısı

Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın, 25 Eylül 1923 tarihli ve 347 numaralı kanununun 1. ve 2. maddesine göre askerlikle ilişkisini kestiği subayların, eldeki mevcut belgelerle tam sayısını tespit edebilmek pek mümkün görünmemektedir. Ancak zaman zaman yayınlanan 25 Eylül 1923 tarihli Kanun'un 1., 2. ve 5. maddelerine göre nisbet-i askeriyeleri kat' edilen subaylara ilişkin listeler, bu konuda bir fikir sahibi olmamızı sağlayabilir.

Kanununun 1. ve 2. maddesi kapsamına girdiği düşünülen ve bu nedenle evrakı Heyet-i Mahsûsa'ya verilen subayların sayısı ise Müdafaa-i Milliye Vekili'nin TBMM'de kendisine yöneltilen bir soruya verdiği cevaptan belirlenebilmektedir. Cebel-i Bereket Mebûsu Avni Bey; 28 Ocak 1924'te TBMM Riyâseti'nden Millî Mücadele'ye iştirak etmeyenler hakkındaki muamelelerin tamamlanıp tamamlanmadığını, tamamlanmadıysa ne zaman tamamlanabileceğini sormuştu¹³⁹³. Avni Bey'in bu sorusuna Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa, TBMM'nin 6 Şubat 1924 tarihli oturumunda cevap vermişti. Kazım Paşa, öncelikle Millî Mücadele'ye iştirak etmeyen subaylar hakkında yapılacak muameleyi belirleyen kanun gereğince bir Heyet-i Mahsûsa kurulduğunu, bu Heyet-i Mahsûsa'nın da kanununun 1. ve 2. maddesi kapsamına giren subayların durumlarını tetkik ettiğini belirttikten sonra, o güne kadar yapılmış ve o günden sonra yapılacak olan muameleler hakkında bazı rakamlar vermişti. Kazım Paşa'nın verdiği bilgiye göre o güne kadar Heyet-i Mahsûsa, Vekâlet'ten kendisine verilen dosyalar üzerinden 295 ordu mensubu hakkında kararını vermişti. Bunlar hakkında da Müdafaa-i Milliye Vekâleti gerekeni yapmıştı. Ayrıca Kazım Paşa, bunlardan başka 48 subayın daha Heyet-i Mahsûsa tarafından muamelesinin tamamlandığını ve kurye ile gönderilen sonuçların yolda olduğunu bildiriyordu. Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından Heyet-i Mahsûsa'ya gönderilip de muamelesi tamamlanmayan 608 dosya daha vardı. Kazım Paşa, bu 608 subayın rütbelerini de açıklamıştı. Buna göre, henüz hakkında karar verilmemiş olanların rütbeleri ve sayıları şöyleydi: 1 Müşir (Mareşal), 1 Birinci Ferik (Korgeneral), 6 Ferik (Tümgeneral), 7 Liva (Tuğgeneral), 23 Miralay (Albay), 26 Kaymakam (Yarbay), 74 Binbaşı (Binbaşı), 2

¹³⁹³ TBMMZC, II/5, s.406.

Kolağası (Önyüzbaşı), 153 Yüzbaşı (Yüzbaşı), 88 Mülâzım-ı Evvel (Üsteğmen), 114 Mülâzım-ı Sâni (Teğmen), 6 Zâbit Vekili, 13 İmam, 72 Memurîn ve Mensubîn, 30 Esnâfât-ı Askeriye ve 2 de Zâbit Vekili¹³⁹⁴.

Müdafaa-i Milliye Vekili, yukarıda belirtildiği üzere dosyası henüz Heyet-i Mahsusa'da bulunan subayların sayısını 608 olarak vermişti. Ancak bu subay ve askerî görevlilerin rütbeleri ve görevleri hakkında açıklama yaparken verdiği sayı 618'e tekabül etmektedir. Dolayısıyla Kazım Paşa ya toplam sayı da ya da rütbe sınıflandırması yaparken hata yapmıştır. Buna rağmen, Müdafaa-i Milliye Vekili'nin verdiği bilgiler ile en azından Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından dosyası incelenen subayların sayısı hakkında yaklaşık bir bilgiye sahip olunabilmektedir. 295 muamelesi tamamlanan, 48 muamelesi tamamlanmış olup henüz Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne ulaşmamış olan ve son olarak 608-618 dosyası incelenecek olanlar toplandığı zaman 951-961 rakamını vermektedir. Dolayısıyla bu bilgiler Müdafaa-i Milliye Vekili'nin de ifade ettiği üzere Millî Mücadele'ye katılmadığı için Heyet-i Mahsûsa tarafından haklarında tetkikat yapılan subay ve ordu mensuplarının yaklaşık 1000 kişi olduğunu göstermektedir. Yukarıda belirtildiği üzere 25 Eylül 1923 tarihli kanun TBMM'de görüşüldüğü sırada Müdafaa-i Milliye Vekili, Millî Mücadele'ye katılmayarak İstanbul'da veya diğer kurtarılmış vilâyetlerde kalan subayların sayısının yaklaşık olarak 1200-1300 olduğunu ifade etmişti. Aradaki 200-300 kişilik fark da muhtemelen bu subayların dosyaları üzerinde Heyet-i Mahsûsa'ya gönderilmeden önce yapılan incelemeler sırasında Heyet-i Mahsûsa'ya gönderilmesine gerek duyulmayanlar olduğu için ortaya çıkmıştı.

Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın, hakkında 1. ve 2. madde gereğince askerlikle ilişkisinin kesilmesine karar verdiği subayların sayısı hakkındaki bilgiler de zaman zaman Resmî Gazete'de yayınlanan listeler incelenerek tespit edilebilmektedir. Bu listeler hem Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde hem de Resmî Gazete'de bulunmaktadır. Ancak bazı listeler Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde mevcutken Resmî Gazete'de saptanamamıştır. Aynı şekilde Resmî Gazete'de yayınlanıp da Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde rastlanmayan listeler de mevcuttur. Ayrıca yukarıda örnekleriyle görüldüğü üzere hakkında askerlikten ilişik kesme kararı verildiği

¹³⁹⁴ **TBMMZC**, II/5, s.606-607; M. Tunçay, "Heyet-i Mahsusalar", s.54.

için bu listelerde ismi geçtiği halde daha sonra Heyet-i Mahsûsa'ya başvurarak bu kararı iptal ettiren bazı subaylar da mevcuttur. Yani Heyet-i Mahsusa tarafından askerlikle ilişiği kesildiği için listelere dâhil edildiği halde daha sonra bu kararı düzeltilenler olduğu için bu listelere bakarak Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın askerlikten çıkardığı subayların tam sayısını verebilmek oldukça güçtür¹³⁹⁵. Buna rağmen bütün bu bilgiler bir araya getirilerek ve listeler karşılaştırılarak çıkarılacak sonuç büyük ölçüde konu hakkında bir fikir verecektir. Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından hakkında 25 Eylül 1923 tarihli kanun gereğince askerlikten ilişik kesme kararı verilen subay ve ordu mensuplarının rütbeleri ve sayısı şu şekilde tespit edilmiştir¹³⁹⁶:

¹³⁹⁵ Örneğin; yukarıda belirtildiği üzere Askerî Heyet-i Mahsûsa, Erkân-ı Harp Binbaşı Suat Bey hakkında 4 Şubat 1924 tarihinde 1. Madde'ye göre askerlikten ihraç kararı vermişti. Bu karar onaylandıktan sonra 23 Ağustos 1924 tarihli Resmî Ceride'de yayınlanan listede Suat Bey'in ismi Kanun'un 1. Maddesi'ne göre askerlik mesleğinden çıkarılan subaylar arasına katılmıştı. (**Resmî Ceride**, 23 Ağustos 1341 (1924), No:74; **BCA**, 30.10/205.400.12). Ancak Suat Bey'in kesin kanıtlar ileri sürerek yaptığı itiraz sonucunda Heyet-i Mahsûsa'nın hakkında verdiği kararı düzeltirmesi bu listelerin tam sayıyı tespit etmek için yeterli olmadığını göstermektedir.

¹³⁹⁶ **Resmî Ceride**, 24 Mart 1340 (1924), No:67 (Bu listeye BCA'da rastlanamadı); **Resmî Ceride**, 7 Nisan 1340 (1924), No:68; **BCA**, 30.10/205.400.6; **Resmî Ceride**, 17 Mayıs 1340 (1924), No:70; **BCA**, 30.10/205.400.4; **BCA**, 30.10/205.400.8; **Resmî Ceride**, 14 Haziran 1340 (1924), No:72; **BCA**, 30.10/205.400.10; **Resmî Ceride**, 23 Ağustos 1340 (1924), No:74; **BCA**, 30.10/205.400.12; **Resmî Ceride**, 16 Teşrin-i Evvel 1340/16 Ekim 1924, No:77; **BCA**, 30.10/205.401.6; **Resmî Ceride**, 14 Kânûn-ı Sâni 1341/14 Ocak 1925, No:82; **BCA**, 30.10/205.401.11; **Resmî Ceride**, 23 Şubat 1341 (1925), No:84; **BCA**, 30.10/205.401.11; **Resmî Ceride**, 21 Mayıs 1341 (1925), No:104; **BCA**, 30.10/205.401.12; **Resmî Ceride**, 30 Mayıs 1341 (1925), No:107; **BCA**, 30.10/205.402.1; **Resmî Ceride**, 5 Ağustos 1341 (1925), No:151; **BCA**, 30.10/205.402.1; **Resmî Ceride**, 21 Eylül 1341 (1925), No:178; **BCA**, 30.10/205.402.1; **Resmî Ceride**, 7 Mart 1926, No:315; **BCA**, 30.10/205.402.1; **BCA**, 30.10/205.400.13; **BCA**, 30.10/205.401.9 (Son iki listeye Resmî Ceride'de rastlanamadı).

Rütbeler	25 Eylül 1923 Tarihli Kanunun 1. Maddesine Göre Askerlikle İlişği Kesilenler	25 Eylül 1923 Tarihli Kanunun 2. Maddesine Göre Askerlikle İlişği Kesilenler
Müşir	1	
Ferik	6	
Mirliva	11	
Miralay	14	
Kaymakam	13	2
Binbaşı	37	6
Yüzbaşı	35	49
Mülâzım-ı Evvel	65	62
Mülâzım-ı Sâni	67	43
Zâbit Vekili	12	8
Mensubîn-i Askeriye	40	8
Toplam	301	178

Yukarıda belirtildiği üzere Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa'nın yaptığı açıklamaya göre Millî Mücadele'ye katılmayarak aleyhinde çalıştığı düşünülenlerle davet edildiği halde Anadolu'ya gelmeyen 951 veya 961 kişi Heyet-i Mahsûsa'ya tevdi edilmişti. Yukarıdaki tabloya göre 301 kişi 1., 178 kişi de 2. maddeye göre olmak üzere Heyet-i Mahsûsa toplam 479 kişiyi kanunun kendisine verdiği yetkiye göre cezalandırmıştı. Dolayısıyla Heyet-i Mahsûsa, incelediği subaylardan yaklaşık yarısını mahkûm ederken diğer yarısı beraat etmişti. Tablodan çıkan bir diğer sonuç da çoğunluğu küçük rütbelilerden oluşmak üzere hemen her rütbeden subayın 1. maddeye göre askerlikle ilişkisi kesilmişti. Ancak 2. maddeye göre askerlikle ilişkisi kesilenler özellikle küçük rütbeli subaylardı. Bunların en rütbelisi kaymakam olmak üzere çoğunluğu yüzbaşı, mülâzım-ı evvel ve mülâzım-ı sâni idi. 2. maddenin davet edildiği halde gelmeyen subayları kapsadığı ve aynı zamanda Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin de 1921 tarihinden itibaren artık yüksek rütbeli subayları istemediği birlikte düşünülürse neden yüksek rütbeli subayların olmadığı anlaşılacaktır.

c- Askerî Heyet-i Mahsusa Tarafından Mahkûm Edilenlerden Yüzellilik Listeye Girenler

Lozan Konferansı'na eklerinden olan “*Aff-ı Umûmi'ye Müteallik Beyanname*”ye göre TBMM Hükümeti ile Yunanistan Hükümeti karşılıklı olarak Genel Af Kanunu çıkarmayı taahhüt etmişlerdi. Bu af kapsamında her iki ülke, 1 Ağustos 1914 ile 2 Kasım 1922 tarihleri arasında işlenmiş olan askerî ve siyasi suçluları cezalandırmamayı da kabul etmişlerdi. Bu beyannamenin yanında bir de protokol hazırlanmıştı. Türkiye bu protokolde, yukarıda belirtilen tarihler arasındaki suçlu gördüğü kişilerden 150'sini af kapsamı dışında tutmayı kabul ettirmişti. Buna göre daha sonra belirlenecek 150 kişi yurda sokulmayacağı gibi hal-i hazırda Türkiye'de olanlar da yurt dışına gönderilecekti¹³⁹⁷. Dolayısıyla bu beyanname ve protokol'e göre TBMM Hükümeti hem bir Af Kanunu çıkarmayı hem de 150 kişilik liste hazırlamayı taahhüt etmişti.

Nitekim 16 Nisan 1924 tarihinde bir “*Aff-ı Umûmi Kanunu*” çıkarılarak Lozan Antlaşması'nın gereği yerine getirilmişti. Ancak bu tarihe kadar Yüzelli kişilik liste henüz hazırlanamadığı için kanunun 3. maddesine “*Lozan Muahedenâmesine merbût Aff-ı Umûmî Beyanname ve Protokolü'nde istihdaf edilen 150 şahıs işbu aftan müstesnadır*”¹³⁹⁸ kaydı eklenmişti.

Af Kanunu Meclis'te tartışılırken sıra 3. maddeye gelince Dâhiliye Vekili Ferit Bey, 150 kişilik liste hakkında bilgi vereceğini belirterek gizli celseye geçilmesini teklif etmişti. Yapılan uzun tartışmaların ardından 150 kişilik liste belirlenmiş¹³⁹⁹ ve 1 Haziran 1924 tarihinde bir Hükümet Kararnamesi olarak yayınlanmıştı¹⁴⁰⁰.

Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından haklarında karar verilenlerden bu yüzelli kişilik listeye dâhil edilen birçok üst düzey subay ve ordu mensubunun olduğu

¹³⁹⁷ **Sicill-i Kavânîn**, I, s.17-19.

¹³⁹⁸ **Sicill-i Kavânîn**, I, s.526-527; **Düstûr**, III/5, s.842-843; Daha önce Cumhuriyet'in ilanı dolayısıyla 26 Aralık 1923'te de bir Genel Af Kanunu çıkarılmış ve bu kanunun da 4. Maddesi'nde 150 kişinin aftan muaf olduğu belirtilmişti. (**Sicill-i Kavânîn**, I, s.389-390).

¹³⁹⁹ 150 kişilik listenin belirlenmesi hakkında TBMM'de yaşanan tartışmalar için bkz: **TBMMGCZ**, IV, s.434-454, 456-462.

¹⁴⁰⁰ **Resmî Ceride**, 7 Kânûn-i Sâni 1340/7 Ocak 1924, No:81. 150 Kişilik liste ve buna ilişkin 1 Haziran 1924 tarihli Hükümet Kararnamesi'nin yayımlandığı Resmî Ceride'nin tarihi 7 Ocak 1924 olarak yazılmıştır. Yani listenin belirlendiği ve Kararnamenin yayımlandığı tarihten önceye ait gibi görünüyor. Ancak Kamil Erdeha'nın da işaret ettiği gibi muhtemelen bir basım hatası sonucunda Resmî Ceride'nin tarihi 7 Ocak 1925 yerine 7 Ocak 1924 olarak verilmiştir. (Kamil Erdeha, **Yüzellilikler Yahut Milli Mücadelenin Muhasebesi**, İstanbul, 1998, s.65)

görülmektedir. Tespit edilebildiği kadarıyla Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemek üzere askerlikle ilişiği kesilen subaylardan daha sonra Yüzelliliklere dahil edilenler şunlardır:

Mirliva Kiraz Hamdi Paşa (1), Mirliva Kürt Mustafa Paşa (31), Mirliva Mustafa Natık Paşa (14), Mirliva Ali Nadir Paşa (22), Mirliva Ahmet Avni Paşa (7), Miralay Ahmet Refik Bey (20), Ferik Hüseyin Remzi Paşa (14), Ferik Hadi Paşa (15), Ferik Süleyman şefik Paşa (18), Ferik Kürt Hamdi Paşa (12), Kaymakam Ali Galip Bey (39), Miralay Sadık Bey (28), Kaymakam Fettah Bey (23), Mülâzım-ı Evvel Tarık Mümtaz (21), Mülâzım-ı Evvel Adil (İşkenceci) (50), Mülâzım-ı Evvel Rıfkı (İşkenceci) (51)¹⁴⁰¹.

Yukarıda adı geçen kişilerin çoğunun hem Heyet-i Mahsûsa tarafından askerlikten çıkarılmak hem de Yüzelliliklere dâhil olmak gibi ortak özelliklerinin yanı sıra başka bir ortak özellikleri daha vardı. Bu isimlerden Mirliva Ahmet Avni Paşa, Kaymakam Ali Galip Bey, Mülâzım-ı Evveller, Tarık Mümtaz, Adil ve Rıfkı Efendiler hariç, geriye kalanların (çoğu Enver Paşa'nın Harbiye Nâzırı olduğu zaman gerçekleştirdiği büyük tasfiye sırasında olmak üzere) tamamı İttihât ve Terakkî iktidarı döneminde emekliye sevk edilmişlerdi. Kaymakam Ali Galip Bey ise yine II. Meşrutiyet döneminde askerlikten istifa etmişti¹⁴⁰².

II. Bölüm'de ayrıntıları ile anlatıldığı üzere başta Damat Ferit Hükümetleri olmak üzere Mütareke dönemi hükümetleri, İttihatçılar tarafından emekliye sevk edilmiş olan bu üst düzey kumandanları tekrar muvazzafa geçirmişlerdi. Özellikle Damat Ferit Hükümetleri döneminde Anadolu hareketi, İttihatçılıkla itham edildiği için bu şekilde kendisinin İttihatçılar tarafından mağdur edildiğini düşünen kişiler, Millî Mücadele'yi bastırmak için kullanılmışlardı. Dolayısıyla bu insanların muhalif hareketlerini, ideolojik saiklerin yanı sıra şahsî ihtiraslarla da açıklamak mümkündür.

İttihât ve Terakkî iktidarı döneminde emekliye sevk edilenlerden haksız yere emekliye sevk edildiğini iddia edenlerin durumunu belirlemek ve buna göre muamele etmek için, II. Bölümde ayrıntıları ile anlatıldığı üzere, İstanbul'da bir "*Tedkik-i Seyyiât*

¹⁴⁰¹ İsimlerin yanındaki numaralar, o kişinin Yüzellilikler Listesindeki sıra numarasını göstermektedir. Yüzelliliklerin Listesi için bkz: **Resmî Ceride**, 7 Kânûn-ı Sâni 1341/7 Ocak 1925, No:81. Bu isimlerin bulunduğu Heyet-i Mahsusa listeleri için bkz: **Resmî Ceride**, 24 Mart 1340 (1924), No:67; **Resmî Ceride**, 7 Nisan 1340 (1924) No:68; **BCA**, 30.10/205.400.6; **Resmî Ceride**, 23 Ağustos 1340, No:74; **BCA**, 30.10/205.400.12.

¹⁴⁰² Yüzelliliklerin kısa biyografileri için bkz: K. Erdeha, **Yüzellilikler**, s.173-220.

Komisyonu” kurulmuştu. Bu komisyonun yaptığı çalışmalar sonucunda birçok subay emeklilikten tekrar muvazzafa geçirilmişlerdi. İşte bu şekilde muvazzafa geçirilen subayların durumu da Saltanat’ın kaldırılması ve İstanbul Hükümeti’nin istifasından sonra tartışma konusu olmuştu.

İstanbul Mebûsu Ali Rıza Bey, 11 Aralık 1922’de TBMM’ye, Mütarekeyi müteakip İstanbul hükümetleri tarafından muvazzafa nakledilen subay ve ordu mensuplarının bu nakil muamelesinin yok farz edilmesini ve bunlara emekliye sevk ve yeniden muvazzafa nakledildikleri tarih arasında geçen müddete ait olmak üzere verilen maaş ve tahsisatın geri alınmasını öngören bir kanun layihası sunmuştu¹⁴⁰³. Ali Rıza Bey, Kanun Layihasının gerekçesinde, İstanbul hükümetlerinin, önceden askeri kabiliyetsizlikleri veya sû-i ahlakları nedeniyle emekliye sevk edilmiş olan subayları, ordunun ihtiyacından ziyade adam kayırmak veya siyasi amaçlar için tekrar bir takım görevlere getirdiğini iddia ediyordu¹⁴⁰⁴.

Esasen Ali Rıza Bey’in bu kanun teklifi henüz Meclis’te görüşülmeden önce emeklilikten muvazzafa geçirilmiş askerî bürokratlar konusu ihtilafa neden olmuş olmalı ki Müdafaa-i Milliye Vekâleti’nin teklifiyle 15 Mart 1923 tarihinde bu konuda bir Hükümet Kararnamesi yayınlanmıştı. Hükümet Kararnamesi’nde önceden emekliye sevk edilmiş olan subay ve ordu mensuplarının tekrar muvazzafa nakledilmesi konusunda Tekâüt ve İstifa ve İhtiyat Zâbitân Beyannamelerinde herhangi bir madde olmadığı belirtildikten sonra, Tetkîk-i Seyyiât Komisyonları gibi yasal olmayan merciler tarafından yapılan bu tür muamelelerin yok farz edileceği ve bu muameleler nedeniyle sorumlu nâzırın mesul tutulacağı ifade edilmişti. Ayrıca 9 Aralık 1922 tarihli İstanbul Avans Kanunu’na göre İstanbul memurlarının maaş alabilmek için bağlı buldukları dairelerden cevâz-ı istihdam kararı alması gerektiği için Tetkik-i Seyyat Komisyonu tarafından yapılan iade-i rütbe ve muvazzafa nakil işlemleri iptal edilmişti. Yalnız bu şekilde muvazzafa geçirilen subaylardan, Anadolu’ya geçerek Millî Mücadele’ye katılanlardan terfi edenlerin rütbeleri mahfuz tutularak emeklilik işlemlerinin bu son rütbeleri üzerinden gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştı¹⁴⁰⁵.

¹⁴⁰³ TBMMZC, II/4, s.505-506.

¹⁴⁰⁴ TBMMZC, II/4, s.505.

¹⁴⁰⁵ TBMMZC, II/4, s.506.

Ali Rıza Bey'in yukarıda bahsedilen 11 Aralık 1922 tarihli kanun teklifi, 27 Aralık 1923 tarihinde Müdafaa-i Milliye Encümeni'nin teklif hakkında hazırladığı mazbata ile birlikte TBMM'nin gündemine gelmişti. Müdafaa-i Milliye Encümeni, konu ile ilgili Hükümet tarafından 15 Mart 1923 tarihinde bir kararnamenin yayımlandığı gerekçesiyle teklifin ayrıca müzakere edilmesine gerek olmadığını ifade etmişti.

Teklif sahibi olarak ilk önce söz alan İstanbul Mebûsu Ali Rıza Bey de 15 Mart 1923 tarihli Hükümet Kararnamesi'nin kendi teklifini karşıladığını ifade ederek kanunun müzakeresine artık ihtiyaç kalmadığını belirtmişti. Bu arada söz alan Erzurum Mebûsu Rüştü Paşa, Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu tarafından muvazzafa alınan subaylardan Millî Mücadele'ye katılanların emekliye sevk edilmelerine karşı çıkararak bunlar içerisinde bilgi ve yeteneğinden faydalanılabilecek olanların millî orduda istihdam edilmesini istemişti. Rüştü Paşa'nın bu teklifine karşı Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa; emeklilikten muvazzafa geçen ve Millî Mücadele'ye katılanların sadece İstanbul'dan gelen birkaç kişi olmadığını Millî Mücadele sırasında Anadolu'da da birçok emekli subayın muvazzafa geçirilerek vazifeye alındığını ifade ederek bu birkaç kişi için ayrı muamele yapılamayacağını ifade etmişti. Bu tartışmalardan sonra Müdafaa-i Milliye Encümeni'nin mazbatasını oylamaya sunulmuş ve oylama sonucunda Ali Rıza Bey'in teklifinin müzakeresine ihtiyaç olmadığı kabul edilmişti¹⁴⁰⁶. Zaten yukarıda görüldüğü üzere, Askerî Heyet-i Mahsûsa, emeklilikten muvazzafa geçirilmiş olan subaylar hakkında da gereken kararları veriyordu.

5) 25 Eylül 1923 Tarihli Kanunun 3. ve 4. Maddeleri'ne Göre Emekliye Sevk Edilenler

25 Eylül 1923 tarihli ve 347 numaralı kanunun 3. ve 4. maddeleri şöyleydi;

"3- 26 Ağustos 1338 (1922) tarihine kadar İstanbul'da veya Vilâyât-ı Müstahlâsa'da kalmış olan berrî, bahrî, havaî ve jandarma sınıflarına mensûb erkândan müddet-i muayyene-i kanuniyesi olan otuz seneyi ve ümera ve zâbitan ve memurîn ve mensubîn-i askeriyeden yirmi beş seneyi ikmal edenlerin bir defaya mahsûs olmak üzere rızalarına bakılmaksızın tekaütleri icra edilir.

¹⁴⁰⁶ TBMMZC, II/4, s.508-511.

Âtidedeki fıkralarda gösterilenler işbu madde ahkâmından müstesnadırlar:

a) Türkiye Bahriye kadrosunu teşkil etmek üzere 1340 (1924) bütçesine dahil olacaklar,

b) Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye ve Müdafaa-i Milliye Vekâletlerince ve jandarma mensuplarından Dahiliye Vekâleti ve Umûm Jandarma Kumandanlığınca herhangi bir müessesede tanzif veya herhangi bir mahalde hidemât-ı milliyede istihdam edildikleri sabit olanlar ve berrî ve bahrî mekâtib-i askeriye muallimleri ile idare memurları,

c) 1338 (1922) senesi Martından sonra esaretten İstanbul'a veya Memâlik-i Müstahlâsa'ya avdet edenler,

d) Câiz-ül istihdam oldukları halde kadroların adem-i müsaadesinden dolayı vücutlarına lüzum olmadığından dolayı Anadolu'ya gelmemeleri hakkında kendilerine tebligat ifa olunanlar,

4- Üçüncü maddede zikrolunan müddetleri ikmal etmemiş olanlardan hazarî kadro haricinde kalacak olanlar dahi müddet-i hizmetlerine göre tekâüde sevk olunurlar. Bunlardan kadro haricinde kalacakların son rütbelerine mahsus terfi kıdemlerinden birer sene tenzîl olunacağı gibi orduda bir sene hizmet etmedikçe terfi dahi edemezler''¹⁴⁰⁷.

Yukarıda belirtildiği üzere 25 Eylül 1923 tarihli Kanun, 2 Ekim 1923 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdiği günden itibaren Millî Mücadele'ye katılmayarak İstanbul veya diğer kurtarılmış vilayetlerde kalmış olan ordu mensuplarının tamamı 3. veya 4. madde gereğince emekliye sevk edilmişti. Daha sonra Müdafaa-i Milliye Vekâleti, bahsedilen subayların listelerini Erkân-ı Harbiye'ye gönderiyor, Erkân-ı Harbiye ise bu listelerdeki subayların sicil defterleri üzerinden yaptığı inceleme ile hangi subaya hangi madde gereğince muamele edilmesi gerektiğini belirliyordu. Hakkında inceleme yapılan subayın Millî Mücadele aleyhinde çalıştığına dair herhangi bir kanıt yoksa verilen emeklilik kararı onaylanıyordu. Aksi takdirde kanunun 1. veya 2. maddesi gereğince yargılanması istemiyle evrakı Askerî Heyet-i Mahsûsa'ya gönderiliyordu.

¹⁴⁰⁷ **Sicill-i Kavânîn**, I, s.332-334; **Düstûr**, III/5, s.368-370; **TBMMZC**, II/2, s.241-242; **Tevhîd-i Efkâr**, 27 Eylül 1339/1923, No:810-3838; **Akşam**, 20 Teşrîn-i Evvel 1339/20 Ekim 1923, No: (Okunamadı).

Kanun'un 3. ve 4. maddeleri gereğince emekliye sevk edilenlere ait listeler Resmî Gazete'de yayınlanmadığı gibi başka herhangi bir kayda da rastlanamamıştır. Fakat kanunun hangi maddesine göre muamele edilmesine karar verilmek üzere Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti'ne gönderilen 4 Ekim 1923 tarihli listedeki birçok ismin karşısına Kanun'un 3. veya 4. maddesine göre emekliye sevk edilmelerine dair not düşüldüğü görülmektedir. Bu listede en fazla dikkati çeken isimlerden birisi Mondros Mütarekesi'nin imzalayan Hükümet'in Sadrazamı Müşir Ahmet İzzet Paşa idi. Ahmet İzzet Paşa'nın isminin karşısına, "25 Eylül 1339 (1923) tarih ve 347 numaralı kanunun 3. maddesine tevfikan müddet-i muayyene-i kanuniyeyi ikmâl etmesine binaen tekâüdü" şeklinde bir not düşülmüştü. Aynı şekilde bu listede ismi bulunan 68 subaydan 23'ünün daha 3. veya 4. maddeye göre emekliye sevk edilmeleri uygun görülmüştü. Geriye kalanların ise bir kısmının aynı şekilde emekliye sevki ancak Heyet-i Mahsûsa'ya verilmesi, diğer kısmının ise istihdam edilmesi düşünülüyordu¹⁴⁰⁸.

3. ve 4. maddeye göre emekliye sevk edilenlere ait müstakil tek liste Müşir Ahmet İzzet Paşa'nın da isminin dahil olduğu 33 kişilik bir listedir. Tarihi belli olmayan listeye göre 6 kişi Kanun'un 3. Maddesi'ne geriye kalan 27 kişi ise 4. Maddesi'ne göre emekli edilmişti¹⁴⁰⁹. Ahmet İzzet Paşa'nın emeklilik kararının 25 Ekim 1923 tarihinde tasdik edildiği düşünülünce, bu listenin tarihinin daha sonraki bir tarihe tekabül ettiği anlaşılmaktadır¹⁴¹⁰.

Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın verdiği kararlarda olduğu gibi, bazen emekliye sevk uygulamalarında da yanlışlıklar yapılabiliyordu. Bu tür durumlarda zaman kaybedilmeden karar tashih ediliyordu. Bilindiği üzere Millî Mücadele yıllarında İstanbul'da Anadolu'ya bağlı bazı gruplar kurulmuş ve bu gruplarda bir takım subaylar istihdam edilmişti. İlk anda İstanbul'da kalan subayların tamamı emekliye sevk edilerek daha sonra haklarında inceleme yapılması yolu kabul edildiği için bu şekilde emekliye sevk edilenler hakkında yapılan tahkikat sonucunda bunlardan bazısının aslında İstanbul Grupları'nda çalışan subaylar oldukları ortaya çıkıyordu. Örneğin Süvari Binbaşı Halil Hilmi Efendi ile Süvari Yüzbaşı Hüsameddin Efendi, Kanun'un 3. maddesi gereğince

¹⁴⁰⁸ ATASE, İSH, K. No:1757, G. No:30, B. No:30-4.

¹⁴⁰⁹ ATASE, İSH, K. No:1759, G. No:39, B. No:39-11.

¹⁴¹⁰ M. Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, s.263.

emekliye sevk edilmişlerdi. Ancak haklarında yapılan tetkikat sırasında bu subayların Millî Mücadele döneminde İstanbul'daki Mim Mim ve Felah Grupları'na yardım ettikleri ortaya çıkınca emeklilik işlemleri iptal edilerek 3. maddenin “*b fıkrası*” gereğince tekrar muvazzafa nakledilmişlerdir¹⁴¹¹. Aynı şekilde İzmir'de açığa iken 25 Eylül 1923 tarihli kanun gereğince 2 Ekim 1923'ten itibaren emekliye sevk edilmiş olan Süvari Kaymakamı Süleyman Fehmi Bey'in İzmir'in işgali müddetince orada bulunarak Ankara Hükümeti ile haberleştiği ve Yunanlıların hareketleri hakkında istihbarat çalışmaları yaptığı ortaya çıkınca hakkındaki emeklilik kararı yok sayılmış ve 3. maddenin “*b fıkrasına*” göre muamelesi yapılmıştı¹⁴¹². Eski Sultanahmet Elbise Ambarı Müdürü olan Kıdemli Yüzbaşı Ahmet Hulusi Efendi de 3. madde gereğince emekliye sevk edilmişken, daha sonra bu görevi sırasında Kuvâ-yı Milliye'ye yardım ettiği tespit edildiği için hakkındaki işlem iptal edilerek muvazzafa nakledilmişti¹⁴¹³.

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Müşir Fevzi Paşa imzasıyla 15 Ağustos 1923 tarihinde Dahiliye Vekâleti'ne gönderilen yazıda, Mim Mim Grubu ve Müdafaa-i Milliye Teşkilâtı'nın TBMM'nin açılmasından sonra istihbarat toplama, Anadolu'ya subay ve silah sevkıyatı için kuruldukları ve bu görevlerini de İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından tamamen boşaltmalarına kadar yürütecekleri açıklanmıştı¹⁴¹⁴. İstanbul'un tahliyesinin ardından da bu gruplar, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti tarafından tasfiye edilmeye başlanmıştı. Bu tasfiye işlemi sırasında, görev yapan subaylara sorumlular tarafından grupta görev yaptığına dair birer vesika veriliyordu. Örneğin Mim Mim Grubu Nâzım-ı Umûru Tüccardan Mehmet Bey¹⁴¹⁵ imzasıyla 1 Ekim 1923 tarihinde hazırlanan vesikaya göre; Piyade Zabit Vekili Necmettin Efendi, 1921 yılında Mim Mim Grubuna girmiş ve burada görev yaptığı için Felah Grubu aracılığı ile Anadolu'dan gelen davete icabet edememişti. Nâzım-ı Umûr Mehmet Bey

¹⁴¹¹ BCA, 30.11.1/2.8.13.

¹⁴¹² BCA, 30.11.1/2.9.11.

¹⁴¹³ BCA, 30.11.1/2.9.16.

¹⁴¹⁴ TİTE, K. No:70, G. No:2. B. No:2.

¹⁴¹⁵ Tüccardan, Topkapılı, Hâkimzade ve Cambaz lakaplarıyla anılan Mehmet Bey, Mim Mim Grubu'nun kurucularından ve ilk Heyet-i Merkeziye üyelerindendir. Grup esasen eski Teşkilât-ı Mahsusa lideri Hüsamettin (Ertürk) Bey Riyâseti'nde kurulmuş olmasına rağmen, Hüsamettin Bey'in Ankara'da Erkân-ı Harbiye'de görev almasından dolayı İstanbul'daki işlerin yürütülmesinden Topkapılı Mehmet Bey sorumlu idi. (M. Aydın, **Gizli Gruplar ve Faâliyetleri**, s.86-88). Mehmet Bey'in Mim Mim Grubu'nun Nâzım-ı Umûru (İşlerin Düzenleyicisi) olduğu Müşir Fevzi Paşa'nın 15 Ağustos 1923'te Dahiliye Vekâleti'ne yazdığı yazıdan da anlaşılmaktadır. (TİTE, K. No:70, G. No:2. B. No:2).

tarafından hazırlanan bu vesikanın altına Mim Mim Grubu'nun Tasfiyesine Memur Kaymakam imzasıyla 4 Ekim 1923'te "*Efendi-i Mumaileyh elim ve karanlık günlerde vatana nafi hizmet ettiği gibi âti için de faal bir zabıt olacağı kanaatindeyim*" şeklinde bir not düşülmüştü¹⁴¹⁶. Dikkat edilirse 4 Ekim tarihi, 25 Eylül 1923 tarihli ve 347 sayılı kanunun yürürlüğe girmesinden bir gün sonraya tekabül etmektedir. Dolayısıyla İstanbul gruplarında görev yapan subayların mağdur olmasını önlemek için çalışmaların, daha kanun yayınlanmadan önce başlatıldığı anlaşılmaktadır.

Verilen örneklerde de görüldüğü üzere İstanbul gruplarında istihdam edilmiş subaylara 3. maddenin "*b fıkrasına*" göre muamele edilmesi gerekiyordu. Kütahya Mebûsu Recep Bey'in, 9 Ocak 1924 tarihinde TBMM Riyâseti'ne verdiği Temenni Takriri'nden bu konuda yapılan ve yapılamayan işlemler hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Recep Bey takririnde, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti tarafından kurdurulan Felah Grubuna mensup 20; M. M. Grubuna mensup 7; Yavuz Grubuna mensup 15 ve Çatalca Teşkilatına mensup 34 olmak üzere toplam 76 subayın, 347 numaralı kanunun 3. Maddesi'nin "*b fıkrası*"ndan istifade edebilmeleri için isim listelerinin Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderildiğini belirttikten sonra, 3 Mayıs 1921 tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti'nin gönderdiği özel emir ve talimatnameye göre İstanbul'da kurulan Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'nda görev yapan subayların bu haktan yararlandırılmadıklarını ifade ediyordu. Halbuki 31 Temmuz 1921 tarihinde Müdafaa-i Milliye Teşkilatı Reisi tarafından gönderilen ve üzerinde Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nin resmi mührü olan vesikalara sahip bu 51 subaya da diğer gruplardaki subaylar gibi 3. madde'nin "*b fıkrasına*" göre muamele edilmesi gerekiyordu¹⁴¹⁷.

Recep Bey'in takriri 10 Ocak 1924'te TBMM Riyaseti'nden Başvekâlet'e, 12 Ocak'ta da Başvekâlet'ten Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti'ne havale edilmişti. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti'nden Başvekâlet'e gönderilen 16 Ocak 1924 tarihli cevabi yazıdan, Kütahya Mebûsu Recep Bey'in Temenni Takriri'ne konu olan İstanbul Müdafaa-i Milliye Teşkilatı kadrosuna dâhil 51 subayın, haklarında verilen

¹⁴¹⁶ TİTE, K. No:33, G. No:125, B. No:125.

¹⁴¹⁷ BCA, 30.10/205.400.2; TBMMZC, II/5, s.6.

emeklilik kararı iptal edilerek 3. maddenin “*b fıkrası*” gereğince tekrar muvazzafa nakledildikleri anlaşılmaktadır¹⁴¹⁸.

Hâlbuki İstanbul Müdafaa-i Milliye Teşkilatı da diğer Gruplar gibi kanun çıkar çıkmaz grup emrinde çalışan subayların isimlerini içeren defterleri Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti’ne göndermeye başlamışlardı. “*Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti’ne*” başlığı ile İstanbul Müdafaa-i Milliye Teşkilâtı’ndan gönderildiği anlaşılan 10 Kasım 1923 tarihli yazıda; Miralay Esat Bey’in idaresinde faaliyet gösteren Müdafaa-i Milliye Teşkilâtı’nda görev yapan subayların bir listesinin gönderildiği ifade ediliyordu. Ayrıca haklarında yapılacak tahkikat nedeniyle mağdur olmamaları için Grup’ta görev yapmış subayların listelerinin Müdafaa-i Milliye Vekâleti’ne gönderilmesi için de müsaade isteniyordu¹⁴¹⁹. Yine Müdafaa-i Milliye Teşkilâtı Muhasib-i Mesulü Topçu Kaymakamı A. Kemal imzasıyla 12 Kasım 1923’te hangi makama gönderildiği okunamayan bir yazıda, Müdafaa-i Milliye Teşkilâtı’nda görev yapan İstanbul Kumandanlığı Üçüncü Şube Müdürü, Müşavir-i Umûmi Senai Bey hakkında İstilaat Heyeti tarafından hazırlanan fezlekedede, davet edildiği halde gelmeyenlerden olduğunun kaydedildiği, hâlbuki Senai Bey’in Müdafaa-i Milliye Teşkilâtı’na mensup olduğu belirtilerek bu yanlışlığın düzeltilmesi isteniyordu¹⁴²⁰.

Bütün bu faaliyetlere rağmen İstanbul Müdafaa-i Milliye Heyet-i Merkeziyesi’nde çalışan subayların durumunun tam olarak açıklığa kavuşturulamadığı anlaşılmaktadır. 17 Eylül 1924 tarihinde Süvari 2. Fırka Kumandanlığı tarafından Mim Mim Grubu Nâzım-ı Umûru Tüccardan Hâkimzade Mehmet Bey’e gönderilen yazıda, İstanbul Müdafaa-i Milliye Teşkilâtı’nda görev yapan subaylar hakkında Müdafaa-i Milliye Vekâleti’nden birçok soru geldiği belirtilerek burada görev yapan subayların bir listesi isteniyordu¹⁴²¹. Bu isteğe ne cevap verildiğine dair herhangi bir kayda ulaşılamamıştır.

Hatırlanacağı üzere 3. Madde’nin “*b fıkrası*”, TBMM Hükümeti’nin ilgili makamları tarafından İstanbul veya diğer kurtarılmış vilayetlerde görevlendirilenlerin dışında “*berrî ve bahrî mekâtib-i askeriye muallimleri ile idare memurları*”nı da 3.

¹⁴¹⁸ BCA, 30.10/205.400.2.

¹⁴¹⁹ ATASE, İSH, K. No:1755, G. No:23, B. No:23-1.

¹⁴²⁰ ATASE, İSH, K. No:1755, G. No:25, B. No:25-1.

¹⁴²¹ TİTE, K. No:69, G. No:135, B. No:135.

maddenin kapsamı dışında tutmuştu. Yani askerî mektepler muallimleri ile idare memurları Millî Mücadele'ye katılmadıkları gerekçesiyle kanunun 3. maddesine göre emekliye sevk edilmeyeceklerdi. Ancak bu maddenin uygulanması sırasında askerî mekteplerden hangilerinde ve hangi tarihten hangi tarihe kadar muallimlik ve idare memurluğu yapanların “*b fıkrası*”ndaki istisnadan istifade edebilecekleri ihtilafa neden olmuştu. Bunun üzerine Müdafaa-i Milliye Vekâleti 25 Eylül 1923 tarihli kanunun 3. maddesinin “*b fıkrası*”nın tefsir edilmesi için Başvekâlet'e müracaat etmişti. Başvekâlet'te konuyu 14 Kasım 1923'te Meclis'e taşıyınca, Meclis; Müdafaa-i Milliye Encümeni'nden maddenin tefsir edilmesini istemişti. Müdafaa-i Milliye Encümeni, bu tefsir talebi ile ilgili hazırladığı mazbatayı 6 Aralık 1923 tarihinde Meclis'e sunmuştu. Encümen mazbatasında; 16 Mart 1920 tarihinden önce teşkilatı mevcut olan Askerî Mektepler muallim ve idare memurluklarında müstahdem bulunup da İstanbul'un TBMM idaresine geçiş tarihi olan 1 Kasım 1922 tarihine kadar bu vazifesine devam etmiş olanların 3. Madde'nin “*b fıkrası*”ndan yararlanacağını belirtmişti. Çalıştıkları kurumun herhangi bir şekilde lağvı ile açıkta kalanlarla 16 Mart 1920 tarihinden sonra İstanbul Hükümetleri tarafından kurulan herhangi bir kurumda istihdam edilenlerin bu fıkradan istifade edemeyecekleri ifade edilmişti¹⁴²². Müdafaa-i Milliye Encümeni'nin tefsir isteği hakkındaki bu mazbatası, 5 Ocak 1924 tarihinde TBMM'de oylanarak kabul edilmiştir¹⁴²³.

Kanunun 3. Maddesi'nin Millî Mücadele'ye iştirak etmedikleri için emekli edilecekler hükmünden muaf tutulması gerekenler hakkındaki tek sıkıntı aynı maddenin “*b fıkrası*” dairesine girenlerle ilgili değildi. Aynı şekilde 3. maddenin “*d fıkrası*”na göre câiz-ül istihdam olup da Anadolu'ya geçmek için müracaat edenlerden kendilerine gelmemeleri konusunda tebligat yapılanların da 3. maddeden muaf tutulmaları gerekiyordu. Müdafaa-i Milliye Vekâleti kanunu uygulamaya başlayınca bu fıkra ile ilgili çok farklı bir durum ortaya çıkmıştı. Birçok subay, 3. maddenin “*d fıkrası*”nda tarif edilen şeklin dışında Anadolu'ya geçememelerine makul ve inandırıcı gerekçeler sunmuşlardı. Hal böyle olunca Müdafaa-i Milliye Vekâleti bu gerekçelerin de 3. maddeden muaf olmayı gerektirip gerektirmeyeceğinin tefsir edilmesi için 10 Ocak

¹⁴²² TBMMZC, II/4, s.77-78.

¹⁴²³ TBMMZC, II/4, s.691-693; **Düstûr**, III/5, 521.

1924 tarihinde Başvekâlet'e müracaat etmişti. Başvekâlet ise bu talebi 14 Ocak'ta TBMM Riyâseti'ne iletmişti.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin Başvekâlet'e gönderdiği yazıda, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin yaptığı tahkikat sırasında subayların gerek ellerinde gerekse dosyalarında; 3. maddenin "*d fıkrası*"nda zikredilen, "*Câiz-ül istihdam oldukları halde kadroların adem-i müsaadesinden dolayı vücutlarına lüzum olmadığından dolayı Anadolu'ya gelmemeleri hakkında kendilerine tebligat ifa olunanlar*"ın dışında şu gerekçelere tesadüf edildiği belirtilmişti:

a) Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından graplardan ismen davet edilmiş, ancak daha sonra hareket etmemeleri kendilerine tebliğ edilmiş olanlar;

b) Müdafaa-i Milliye'ye resmen müracaat ettiği halde lüzum olmadığından reddedilenler;

c) Başkumandan, Müdafaa-i Milliye ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekilleri ile Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ve Muamelât-ı Zatiye dairesine mektupla müracaat ettiği halde gelmemeleri yönünde cevap yazılanlar veya cevap yazılmasına bile gerek duyulmayanlar;

d) İstanbul gruplarına müracaat ettiği halde reddedilenler;

e) İstanbul gruplarına müracaat ettiği halde şifahen veya yazılı olarak "*ümeraya lüzum yoktur*" şeklinde cevap verilerek reddedilenler;

f) İstanbul gruplarına müracaat etmiş ve şifahen yukarıdaki "*c maddesi*" veçhile cevap almış olanlar,

g) İstanbul gruplarına müracaat edenlerden, önce geçişleri muvafık görülüp daha sonra harcırah verilemediği için hareketleri gecikenler¹⁴²⁴.

İşte Müdafaa-i Milliye Vekâleti, TBMM'den 3. maddenin "*d fıkrası*"nda açıkça belirtilmiş olanların dışında kalan ve zikredilen nedenlerden dolayı Anadolu'ya geçemeyenler hakkında ne şekilde muamele edilmesi gerektiğini sormuştu. TBMM, meseleyi Müdafaa-i Milliye Encümeni'ne havale etmiş ve Müdafaa-i Milliye Encümeni de konu hakkında bir mazbata hazırlayarak 9 Şubat 1924 tarihinde TBMM Riyaseti'ne sunmuştu. Müdafaa-i Milliye Encümeni mazbatasında, kanunun uygulanmasının Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin vazifesi olduğunu belirttikten sonra, 3. maddenin "*d*

¹⁴²⁴ BCA, 30.10/205.400.9; TBMMZC, II/8-1, s.609-610.

fıkrası”nda açıkça yazılan şeklin dışında tesadüf edilen diğer vesikalardan kanunun ruhuna uygun olanların Vekâlet tarafından değerlendirilmesini, olmayanların ise dikkate alınmamasını tavsiye ederek, bu konuda herhangi bir tefsire ihtiyaç olmadığını ifade etmişti. Müdafaa-i Milliye Encümeni tarafından hazırlanan mazbata, TBMM’nin 13 Nisan 1924 tarihli toplantısında okunarak aynen kabul edilmişti. Dolayısıyla TBMM’de tefsire lüzum görmeyerek konu hakkındaki değerlendirmede Müdafaa-i Milliye Vekâleti’ni serbest bırakmıştı¹⁴²⁵.

25 Eylül 1923 tarihli Kanun’un 3. ve 4. maddelerine göre emekliye sevk edilen subay ve ordu mensupları, Millî Mücadele’ye iştirak etmeyen ancak aleyhinde de herhangi bir harekete kalkışmayanlardı. Dolayısıyla aleyhinde çalışmamak kaydıyla Millî Mücadele’ye katılmamak, suç olmasa bile bir kabahat olarak görülüyordu. Zaten bu nedenle orduda istihdam edilmek istenmiyorlardı. 20 Ocak 1925 tarihinde Kanun’un 3. maddesi gereğince emekli edilenler hakkında çıkarılan bir Hükümet Kararnamesi aslında bu subay ve askerî personele hangi gözle bakıldığını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

25 Eylül 1923 tarihli kanunun 3. maddesi gereğince emekliye sevk edilen subay ve askerî personelden bazıları, buldukları mahallerden emekli maaşlarının tahsis olunacağı mahallere gitmek için iktisadi durumlarının müsait olmadığını belirterek, Harcırah Kararnamesi’nin ilgili maddeleri gereğince kendilerine ve ailelerine harcırah ödenmesi talebiyle Maliye Vekâleti’ne başvuruyorlardı. Maliye Vekâleti ise bu şekilde müracaat edenlere, kendilerinin Millî Mücadele’ye iştirak etmedikleri için emekliye sevk edildiklerini, bu emekliye sevk işleminin de aslında “*cezaen azl*” mahiyetinde olduğunu bildirerek harcırah almalarının mümkün olmadığını ifade ediyordu. Ancak Müdafaa-i Milliye Vekâleti, 2 Haziran 1924’te İcra Vekilleri Heyeti’ne müracaat ederek, bu şekilde müracaat edenlerden birçoğunun bir vazifeye tayin edildikten kısa bir müddet sonra emekliye sevk edildiklerini ve içinde buldukları iktisadi durum nedeniyle kendilerine maaş tahsis edilen yerlere kadar harcırah verilmediği takdirde oldukça zor durumda kalacaklarını belirterek bu tür durumlara meydan vermemek için kendiliklerinden emekliliklerini isteyenler gibi Harcırah Kararnamesi’nden istifade ettirilmelerini teklif etmişti. İcra Vekilleri Heyeti, 20 Ocak 1925 tarihli toplantısında bu

¹⁴²⁵ BCA, 30.10/205.400.9; TBMMZC, II/8-1, s.609-610.

teklifi görüşmüş ve Maliye Vekâleti'nin fikrine katılarak Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin teklifini reddetmişti. Bu kararıyla İcra Vekilleri Heyeti de 25 Eylül 1923 tarihli Kanun'un 3. maddesine göre emekliye sevk edilenlerin aslında “*cezaen azl*” edildiklerini kabul etmiş oluyordu¹⁴²⁶.

a- 25 Eylül 1923 Tarihli Kanun Gereğince Emekliye Sevk Edilenlerin Tekrar Muvazzafa Geçirilmesi Meselesi

İzmit Mebûsu Saffet Bey ve üç arkadaşı tarafından 6 Aralık 1923 tarihinde 25 Eylül 1923 tarihli Kanun'a bir madde eklenmesine dair bir kanun teklifi verilmişti¹⁴²⁷. Bu kanun teklifiyle, Millî Mücadele'ye katılmadıkları için 25 Eylül 1923 tarihli Kanun'un kapsamına giren subaylardan, Müdafaa-i Milliye Vekâleti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti tarafından gösterilecek lüzum üzerine, Millî Mücadele aleyhindeki teşkilatlara dahil olmadıkları veya Millî Mücadele aleyhinde münferiden çalışmadıkları tespit edilenlerin iktidar ve ihtisaslarından yararlanmak için tekrar muvazzafa nakledilmeleri isteniyordu¹⁴²⁸.

Kanun teklifi, görüşülmek üzere önce Layiha Encümeni'ne gönderilmiş ve Layiha Encümeni'nin, teklifi müzakereye değer olarak değerlendirmesi üzerine 24 Aralık 1923'te Müdafaa-i Milliye Encümeni'ne havale edilmişti¹⁴²⁹.

Müdafaa-i Milliye Encümeni, kanun teklifinin müzakeresine başlamadan önce konu ile ilgili bir araştırma yapmak ihtiyacını duymuştu. Bu amaçla 31 Aralık 1923 tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti'ne yazılan yazıda, öncelikle Saffet Bey ve arkadaşları tarafından verilen teklif hakkında bilgi veriliyor, ardından da şayet bu teklife Erkân-ı Harbiye de iştirak ederse tekrar istihdamı arzu edilen mütehassıs uzman subayların kimlerden ibaret olduğunun bildirilmesi isteniyordu¹⁴³⁰.

Müdafaa-i Milliye Encümeni'nin bu isteği üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti, yaptığı incelemeler sonucunda kendileri gelmek istedikleri halde çeşitli nedenlerden dolayı Anadolu'ya kabul edilmeyen veya Kastamonu, İnebolu gibi

¹⁴²⁶ BCA, 30.18.01.01/12.71.3; ATASE, İSH, K. No:1552, G. No:126, B. No:126-1.

¹⁴²⁷ TBMMZC, II/4, s.77.

¹⁴²⁸ TBMMZC, II/8, Ankara, 1975, s.229.

¹⁴²⁹ TBMMZC, II/4, s.422.

¹⁴³⁰ ATASE, İSH, K. No:1757, G. No:37, B. No:37-1.

iskelelere çıktıkları halde İstanbul'a geri gönderilen subaylardan oluşan 43 kişilik bir liste hazırlayarak Müdafaa-i Milliye Encümeni'ne göndermişti¹⁴³¹.

Müdafaa-i Milliye Encümeni aynı şekilde Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin de teklifle ilgili görüşünü istemiş ve şayet teklif kabul edilirse muvazzafa geçirilecek isimlerin bildirilmesini talep etmişti. Müdafaa-i Milliye Vekâleti de dört kişilik bir liste hazırlamış ve bu kişilerin aslında yerleri doldurulamayacak uzmanlar olmadıklarını, ancak şayet emsallerinin tekrar muvazzafa geçirilmesi kabul edilirse, mağdur kalmamaları için bunların da tekrar istihdam edilebileceğini belirtmişti¹⁴³².

Müdafaa-i Milliye Encümeni; Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti, Erkân-ı Harbiye Vekâleti ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden gerekli bilgileri aldıktan sonra, kanun teklifi ile ilgili bir mazbata hazırlayarak 2 Nisan 1924 tarihinde TBMM Riyâseti'ne sunmuştu. Encümen mazbatasında, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti tarafından gönderilen listeden 16 subayın ordunun muktedir ve bilgili kumandanlarından oldukları gerçeğini teslim etmekle beraber kanun teklifinin kastettiği mütehassis subaylardan olmadıklarına kanaat getirmişti. Aynı şekilde Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin listesindeki 4 subayın da kanun teklifinin maksadını teşkil edemeyeceğine karar verilmişti. Encümen, sonuç olarak, orduda yerleri doldurulamayacak derecede varlıklarına ihtiyaç duyulan subayların yeniden istihdam edilmesine sıcak baktığı halde, ilgili makamlar nezdinde yapılan araştırma üzerine böyle bir subaya rastlanmadığı için kanun teklifinin reddedilmesine karar vermişti. Encümen'e göre bahsedilen listelerdeki isimler istihdam edilebilir olmalarına rağmen, genel için uygulanacak bir kanundan istisna edilecek kadar önemli değillerdi. Encümen'in kanun teklifinin reddedilmesine dair mazbatası 2 Nisan 1924 tarihinde oylamaya konularak TBMM tarafından da kabul edilmiştir¹⁴³³.

Hükümet ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti, bir taraftan 25 Eylül 1923 tarihli kanun kapsamına girenlere karşı bu şekilde mesafeli davranmak isterken, diğer taraftan ordunun subay ihtiyacını karşılama konusunda sıkıntı yaşıyordu. Çünkü Harbiye Mektebi henüz verdiği mezun sayısı ile ordunun ihtiyacına cevap vermekten oldukça uzaktı. Bu nedenle bir takım önlemler alınmaya çalışılmıştı. Öncelikle Kurtuluş

¹⁴³¹ ATSE, İSH, K. No:1757, G. No:37, B. No:37-7, 37-7a, 37-8, 37-8a, 37-9.

¹⁴³² TBMMZC, II/8, s.230.

¹⁴³³ TBMMZC, II, 8, s.230.

Savaşı'na katılmış İhtiyat Zabitânı'ndan liyakatli olanlar muvazzafa nakledilmişlerdi. Ancak bu şekilde muvazzafa alınanların ihtiyacın sadece yüzde beşini karşıladığı anlaşılınca başka önlemler alınması icap etmişti. Müdafaa-i Milliye Vekâleti, 24 Ekim 1925 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'ne müracaat ederek, ordunun ihtiyacı olan subay kadrosunu tamamlamak üzere Millî Mücadele'ye iştirak etmemiş İhtiyat Zabitânı'ndan, muhalif teşkilatlara girmemiş, herhangi bir şekilde aleyhinde çalışmamış ve mahkumiyeti ve sû-i hareketi görülmemiş olanlardan sicil durumu ve tahsili yeterli olanların, imtihanda başarısız olduklarında tekrar ihtiyata sevk edilmek üzere muvazzafa geçirilmesini teklif etmişti. Bu teklif 2 Aralık 1925 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında onaylanarak Hükümet Kararnamesi olarak yayınlanmıştır¹⁴³⁴.

Bu hükümet kararından, ordunun ihtiyacını karşılamak için sadece ihtiyat zabitânına münhasır olmakla birlikte 25 Eylül 1923 tarihli kanunun esnetildiği anlaşılmaktadır.

6) 25 Eylül 1923 Tarihli Kanunun 5. Maddesi Gereğince Askerlikle İlişği Kesilenler

25 Eylül 1923 tarihli 347 numaralı kanunun 5. maddesi; Meşrutiyet'in ilanından sonra anavatandan ayrılarak Türkiye sınırları dışında kalmış olan ülkelerde görev kabul ederek veya etmeyerek kalan veyahut bu memleketlere izinsiz gidenlerle izinli gidip izin süresi dolduğu halde geri dönmeyen bütün subayların izin veya tebdil-i hava müddetlerinin bitiş tarihinden itibaren askerlikle ilişkilerinin kesilmesini öngörüyordu. Ancak Yemen'in özel durumu nedeniyle, Yemen'de kalan subaylardan, dönüşleri Hükümet tarafından temin ve kendilerine tebligat icra edildiği tarihten itibaren 4 ay içinde ülkeye dönenler bu maddeden muaf tutulacaklardı. Bu subaylar o zamana kadar esir subaylar hukukuna tabi olacaklardı.

25 Eylül 1923 tarihli kanunun 2 Ekim 1923 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanmasının ardından Müdafaa-i Milliye Vekâleti bir taraftan Askerî Heyet-i Mahsûsa'ya tevdi edilecek subayları belirleme çalışmalarına başlarken, diğer taraftan da 5. madde gereğince askerlikle ilişği kesilecek subayları belirlemeye başlamıştı. Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın sadece kanun'un 1. ve 2. maddelerinin uygulanmasıyla ilgilendiği

¹⁴³⁴ BCA, 30.18.01.01/16.75.17.

düşünülünce 5. maddenin gereğinin uygulanmasının Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere İstanbul'da kalarak Millî Mücadele'ye katılmayan subaylar hakkında ilk incelemeleri yapan Müdafaa-i Milliye Vekâleti, bu subayların listelerini haklarında kanunun hangi maddesine göre muamele edilmesini belirlemek üzere Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti'ne gönderiyordu. Bu şekilde gönderilen ilk liste 4 Ekim 1923 tarihliydi. Müdafaa-i Milliye Vekâleti bu ilk listeyi Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti'ne gönderirken, anavatandan ayrılan ülkelere gidenler hakkındaki tetkikatın devam ettiğini ve bu tetkikatın sonunda hazırlanacak listelerin de gönderileceğini ifade etmişti¹⁴³⁵.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin bahsettiği şekilde sadece 5. Madde gereğince askerlikle ilişkisi kesilecek subaylardan oluşan ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti'ne gönderilmiş bir listeye ulaşılamamıştır. Ancak Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından kanunun 1. ve 2. maddeleri gereğince askerlikle ilişkisi kesilen subayların listeleri Resmî Gazete'de yayınlanırken aynı listelerde 5. madde gereğince askerlikle ilişkisi kesilen subayların da isim ve rütbeleri verilmekteydi. Dolayısıyla aynı yöntemle 25 Eylül 1923 tarihli ve 347 sayılı kanunun 5. maddesi gereğince askerlikle ilişkisi kesilen subayların da miktarı ve rütbeleri hakkında fikir sahibi olunabilmektedir.

Eldeki mevcut listelere göre 5. madde gereğince askerlikle ilişkisi kesilenlerin sayısı ve rütbeleri şöyleydi¹⁴³⁶;

¹⁴³⁵ ATASE, İŞH, K. No:1757, G. No:30, B. No:30-3.

¹⁴³⁶ ATASE, İŞH, K. No:1759, G. No:39, B. No:39-1; **Resmî Ceride**, 24 Mart 1340 (1924), No:67 (Bu listeye BCA'da rastlanmadı); **Resmî Ceride**, 7 Nisan 1340 (1924), No:68; **BCA**, 30.10/205.400.6; **Resmî Ceride**, 17 Mayıs 1340 (1924), No:70; **BCA**, 30.10/205.400.4; **BCA**, 30.10/205.400.8; **Resmî Ceride**, 14 Haziran 1340 (1924), No:72; **BCA**, 30.10/205.400.10; **Resmî Ceride**, 23 Ağustos 1340 (1924), No:74; **BCA**, 30.10/205.400.12; **Resmî Ceride**, 16 Teşrin-i Evvel 1340/16 Ekim 1924, No:77; **BCA**, 30.10/205.401.6; **Resmî Ceride**, 14 Kânûn-ı Sâni 1341/14 Ocak 1925, No:82; **BCA**, 30.10/205.401.11; **Resmî Ceride**, 23 Şubat 1341 (1925), No:84; **BCA**, 30.10/205.401.11; **Resmî Ceride**, 21 Mayıs 1341 (1925), No:104; **BCA**, 30.10/205.401.12; **Resmî Ceride**, 30 Mayıs 1341 (1925), No:107; **BCA**, 30.10/205.402.1; **Resmî Ceride**, 5 Ağustos 1341 (1925), No:151; **BCA**, 30.10/205.402.1; **Resmî Ceride**, 21 Eylül 1341 (1925), No:178; **BCA**, 30.10/205.402.1; **Resmî Ceride**, 7 Mart 1926, No:315; **BCA**, 30.10/205.402.1; **BCA**, 30.10/205.400.13; **BCA**, 30.10/205.401.9 (Son iki listeye Resmî Ceride'de rastlanmadı).

Rütbeler	25 Eylül 1923 Tarihli Kanunun 5. Maddesi Mûcibince Nisbet-i Askeriyesi Kat' Edilenler
Ferik	3
Mirliva	1
Miralay	4
Kaymakam	9
Binbaşı	40
Yüzbaşı	164
Mülâzım-ı Evvel	304
Mülâzım-ı Sâni	250
Zâbit Vekili	60
Mensubîn-i Askeriye	259
Toplam	1094

5. madde gereğince askerlikle ilişiği kesilenlerin listesine bakıldığı zaman dikkati çeken nokta çoğunluğun yüzbaşı, mülâzım-ı evvel ve mülâzım-ı sâni gibi düşük rütbeli subaylardan oluşmasıdır. Buna rağmen, görüldüğü üzere az da olsa ferik, mirliva ve miralaylara da rastlanabilmektedir.

Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından Kanunun 1. ve 2. maddeleri gereğince askerlikle ilişiği kesilen 479 kişiyle, Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından 5. madde gereğince askerlikle ilişiği kesilen 1094 kişi birlikte düşünüldüğü zaman, 25 Eylül 1923 tarihli kanun gereğince askerlikle ilişiği kesilen ordu mensuplarının toplamı eldeki mevcut listelerden 1573 olarak hesaplanmaktadır. Bu rakama Kanun'un 3. ve 4. maddelerine göre emekliye sevk edilenler dahil değildir.

Bu rakamlar yukarıda belirtildiği üzere Resmî Gazete'de ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan listelerden elde edilmektedir. Ancak 25 Eylül 1923 tarihli kanunun 5. maddesine göre askerlikle ilişiği kesilen subaylara ait muameleler bunlarla sınırlı değildir. Kanunun 1. ve 2. maddesinin uygulanması ile görevli Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın hangi tarihe kadar çalıştığı yukarıda belirtildiği üzere kesin olarak tespit edilememektedir. Ancak hem Askerî hem de ileride bahsedilecek olan Mülkî

Heyet-i Mahsûsa kararlarını temyiz etmek üzere kurulacak olan Âli Karar Heyeti'nin gereğince kurulduğu kanunun 24 Mayıs 1928 tarihinde çıkarıldığı düşünülünce, Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın en fazla bu tarihe kadar çalıştığı tahmin edilebilir. Hâlbuki 25 Eylül 1923 tarihli kanunun 5. maddesinin uygulanması Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin görevi idi ve belli bir tarih sınırı yoktu. Nitekim 1932-1934 gibi geç tarihlerde 25 Eylül 1923 tarih ve 347 sayılı kanunun 5. maddesi gereğince askerlikle ilişkisi kesilen subaylara rastlanmaktadır.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden Başvekâlet'e yazılan 7 Mart 1932 tarihli yazıda, orduda görevli iken muhtelif tarihlerde güney hududundan firar eden 1 Yüzbaşı, 8 Mülâzım-ı Evvel, 2 Mülâzım ve 1 Zâbit Vekili'nin 25 Eylül 1923 tarihli kanunun 5. maddesi gereğince askerlikle ilişkilerinin kesildiğine dair Kararname'nin ekli olarak gönderildiği belirtiliyordu. Ekli kararnamede ise firari subayların isimleri kaydedilmişti¹⁴³⁷.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden Başvekâlet'e gönderilen Kararname, 9 Mart'ta Cumhurbaşkanı'nın onayına sunulmuş ve Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın onaylaması üzerine, Reis-i Cumhur, Başvekil ve Müdafaa-i Milliye Vekili'nin imzalarıyla 12 Mart 1932'de Üçlü Kararname olarak yayınlanmıştı¹⁴³⁸.

Yine I. Dünya Savaşı'nda İhtiyat Baytar Zabit Vekili rütbesi ile müstahdem iken 25 Ocak 1919 tarihinde memleketine giderek haber alınamayan Beyrutlu Yasef Rabat oğlu Nikola Efendi'nin memleketinde kaldığı anlaşılınca 25 Eylül 1923 tarih ve 347 sayılı kanunun 5. maddesi gereğince 25 Ocak 1919 tarihinden itibaren askerlikle ilişkisi kesilmişti¹⁴³⁹.

1. Kolordu Beşinci Alay Eczacısı iken Yüzbaşılığa terfi ettirilerek 27 Temmuz 1913'te 7. Kolordu Hudeyde Hastanesine tayin olduğu halde, bu görevine gitmeyerek Mısır'a firar eden, Eczacı Yüzbaşı İstanbullu Kasım Tevfik oğlu Ahmet Mithat Efendi'nin; bu suçundan dolayı İstanbul Hükümeti tarafından 11 Şubat 1922'de ordudan kaydı silinmişti. Ancak TBMM Hükümeti'nin yukarıda belirtildiği üzere 16 Mart 1920'den itibaren İstanbul Hükümeti tarafından yapılan muamelelerin tanınmayacağına dair çıkardığı kanun gereğince, İstanbul Hükümeti'nin Ahmet Mithat

¹⁴³⁷ BCA, 30.11.1/69.8.5.

¹⁴³⁸ BCA, 30.11.1/69.8.5.

¹⁴³⁹ BCA, 30.11.1/72.24.8.

Efendi hakkındaki kararı ortadan kalkmıştı. Ancak bu kez de Ahmet Mithat Efendi'nin durumu 347 numaralı kanunun 5. maddesi kapsamına girince 10 Şubat 1934 tarihli Üçlü Kararname ile askerlikle ilişkisi kesilmişti¹⁴⁴⁰.

Bu dönemde Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın mevcut olmaması nedeniyle gerekli durumlarda 25 Eylül 1923 tarihli kanunun 1. ve 2. maddesinin de Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından uygulandığı anlaşılmaktadır. Örneğin; I. Dünya Harbi sırasında 5 Ocak 1915'te Sarıkamış'ta Ruslara esir düşen ve 1929'da memlekete dönen Piyade Mülâzım-ı Evveli İstanbullu Abdülkadir oğlu Mehmet Emin Efendi'nin; esarete bulunduğu sırada bir Rus kızı ile evlenerek Türklükten çıkmak için Rus makamlarına müracaat ettiği ve bu nedenle anavatana geç gelerek Millî Mücadele'ye katılmadığı anlaşıldığından Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin teklifi ve Başvekil ile Reis-i Cumhuriyet'in onayıyla 26 Eylül 1934'te 25 Eylül 1923 tarih ve 347 sayılı kanunun 2. maddesi gereğince askerlikle ilişkisi kesilmişti¹⁴⁴¹.

Yine 1916'da Ruslara esir düşen ve istese daha önce dönebileceği halde 1933 yılına kadar anavatana dönmeyen Piyade Yüzbaşı Erzincanlı Kamil oğlu Halit Efendi'nin de Millî Mücadele'ye katılmadığı için Müdafaa-i Milliye Vekili'nin teklifi ve Başvekil ile Reis-i Cumhuriyet'in onayı ile 7 Kasım 1934'te, 25 Eylül 1923 tarihli kanunun 2. maddesi gereğince askerlikle ilişkisi kesilmişti¹⁴⁴².

Muhtemelen 25 Eylül 1923 tarihli kanun'un 1930'lu yıllardaki uygulamalarına dair bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Hal böyle olunca yukarıda verilen sayıların kesin sayı olmadığı anlaşılmaktadır ki, zaten bu sayıların eldeki mevcut listelere göre çıkarıldığı belirtilmiştir.

a- Yemen'de Kalan Askerî ve Mülkî Bürokrasinin Durumu

Hatırlanacağı üzere 25 Eylül 1923 tarih ve 347 numaralı kanunun 5. maddesi, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Türkiye'den ayrılmış olan ülkelerde kalarak geri dönmeyen Osmanlı subaylarının askerlikle ilişkilerinin kesilmesini öngörüyordu. Ancak Yemen'de kalmış olan subaylar, bu 5. madde hükmünden muaf tutulmuşlardı. Yemen'de kalan subayların istisnâ durumu 5. maddenin son fırcasında şu şekilde

¹⁴⁴⁰ BCA, 30.11.1/84.4.4.

¹⁴⁴¹ BCA, 30.11.1/90.33.13.

¹⁴⁴² BCA, 30.11.1/91.38.8.

açıklanmıştı: “Yemen’in vaziyet-i mahsûsasından dolayı orada kalmış olan Türkiyeli muvazzaf ve mütekâid ve ihtiyat erkân, ümera, zâbitan ve memurîn ve mensubîn-i askeriyeden avdetleri Hükümetçe temin ve kendilerine tebligat icra edildikten sonra dört mah zarfında iltihak edenler bu madde hükmünden müstesnadırlar. Bu kabil zabitan işbu müddet zarfında esir zâbitan hakkındaki ahkâm-ı kanuniyeye tâbi olurlar”¹⁴⁴³.

Bu fıkrada bahsedilen Yemen’in özel durumu Mondros Mütarekesi ve sonrasındaki gelişmeler ile ilgili idi. Mondros Mütarekesi’nin 16. maddesi; Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak’ta bulunan Osmanlı Orduları’nın en yakın İtilaf kuvvetlerinin kumandanlarına teslim olmalarını öngörüyordu. Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman, Yemen’de bulunan 7. Kolordu Kumandanı Ahmet Tevfik Paşa ve Yemen’deki Osmanlı Valisi Mahmut Nedim Bey, durumu Yemen’in Osmanlı Devleti tarafından da tanınmış olan yerel liderlerinden İmam Yahya’ya açıklamışlardı. İmam Yahya Kolordu’nun teslim olmaya karar vermesi durumunda karşı çıkmayacağını belirtmekle beraber, ileride yaşanabilecek taarruzlara karşı birliklerdeki silah ve cephanenin kendisine devredilmesini talep etmişti. Vali Mahmut Nedim Bey ve 7. Kolordu Kumandanı Ahmet Tevfik Paşa, bu talebi kabul etmelerine rağmen, Lahic’te bulunan 39. Tümen Kumandanı Ali Sait Paşa, bu kararı kabul etmeyerek silahlı birlikleriyle beraber 9 Aralık 1918’de İngilizlere teslim olmuştu. Böylece teslim olma sırası Kolordu’ya gelmişti. 7. Kolordu ve 40. Tümen ise 25 Mart 1919’da yedi ay esir olarak tutulacakları Aden’e gitmişler ve yedi ayın sonunda gemilerle İstanbul’a gönderilmişlerdi. Ancak Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey ile birlikte bir miktar sivil ve askerî memur teslim olmayarak Yemen’de kalmışlardı¹⁴⁴⁴.

Vali Mahmut Nedim Bey ve beraberinde kalan sivil memur ve subaylar, İmam Yahya’nın ileride kuracağı bağımsız devletin idarî anlamda çekirdek kadrosunu

¹⁴⁴³ **Sicill-i Kavânîn**, I, s.332-334; **Düstûr**, III/5, s.368-370; **TBMMZC**, II/2, s.241-242; **Tevhîd-i Efkâr**, 27 Eylül 1339/1923, No:810-3838; **Akşam**, 20 Teşrîn-i Evvel 1339/20 Ekim 1923, No: (Okunamadı).

¹⁴⁴⁴ Serap Sert, **Son Osmanlı Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1940)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2009, s.55.

oluşturacaktır. Serap Sert'in verdiği bilgilere göre Yemen'de 200 kadar sivil memur; 400 kadar da Osmanlı subayı kalmıştı¹⁴⁴⁵.

1 Kasım 1922'de Saltanat'ın kaldırılması ve ardından da 4 Kasım 1922'de İstanbul Hükümeti'nin istifa etmesinden sonra, İstanbul Hükümeti'ne bağlı bürokrasinin TBMM Hükümeti'nin aldığı kararlara göre düzenlendiği dönemde Yemen'de kalan bu memurlar da tartışma konusu olmuştur. Çünkü kağıt üzerinde de olsa Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Yemen'deki memurlar da TBMM Hükümeti'ne bağlanmış oluyordu. 25 Eylül 1923 tarih ve 347 sayılı kanunun TBMM'de kabul edilmesinden sonra, Yemen'de kalan memurların durumunu Yemen'in yöneticisi İmam Yahya'nın Başvekil İsmet Paşa'ya gönderdiği mektuplardan öğrenebilmekteyiz. İmam Yahya 19 Ekim 1923 tarihli ilk mektubunda; Vali Mahmut Nedim Bey'e ulaşan gazete haberlerinden, Türkiye Hükümeti'nin sınırları dışında kalmış olan memurların Türkiye'deki haklarını muhafaza edebilmeleri için belirlenmiş zaman zarfında ülkeye dönmeleri gerektiğinin öğrenildiğini belirtiyordu. Bu karar üzerine Vali Mahmut Nedim Bey'in, Türkiye'deki hukukunu muhafaza etmek için Türkiye'ye dönmek istediğini ifade eden İmam Yahya; ecnebi devletlerin ve özellikle de İngiltere'nin hâkim olmak istediği Yemen'in sahil bölgelerinde Mahmut Nedim Bey'in, bilgi ve tecrübesinden dolayı, bir takım ıslahatlar sonuçlandırılmadan Yemen'den ayrılmasının uygun olamayacağını, dolayısıyla alınan kararın Yemen'de bulunan Mahmut Nedim Bey ve diğer memurları kapsamaması gerektiğini savunuyordu¹⁴⁴⁶.

İmam Yahya; yine Başvekil İsmet Paşa'ya gönderdiği 3 Kasım 1923 tarihli mektubunda da aynı talepleri yineliyordu. İmam Yahya'ya göre; Yemen, Osmanlı Devleti'nden ayrılan diğer ülkelerle karşılaştırılmaz. Vali Mahmut Nedim Bey ve maiyetinde bulunan memurların Yemen'de kalmalarının zaruri olduğunu belirten İmam Yahya; ayrıca Türkiye'den yardım talep ediyordu¹⁴⁴⁷.

Ancak Lozan Barış Antlaşması ile sınırları Anadolu toprakları ile belirlenen Türkiye'nin Yemen'e yardım etmesi mümkün görünmüyordu. Zaten TBMM Hükümeti

¹⁴⁴⁵ S. Sert, **Son Osmanlı Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey**, s.57.

¹⁴⁴⁶ **BCA**, 30.10/260.751.7-3, 7-4; Mim Kemal Öke-Lütfullah Karaman, **Milli Mücadele Döneminde Yemen-Türkiye İlişkileri, İmam Yahya-Mustafa Kemal Paşa Yazışmaları**, İstanbul, 1997, s.119-120.

¹⁴⁴⁷ **BCA**, 30.10/260.751.7-1; M. K. Öke-L. Karaman, **Yemen-Türkiye İlişkileri**, s.121-122.

Yemen’de İmam Yahya’nın önderliğinde bağımsız bir devlet kurulmasının uygun ve gerekli olduğunu belirtmişti. Ayrıca Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey’in bu görevinin Lozan Barış Antlaşması’nın TBMM’de onaylandığı 23 Ağustos 1923 tarihinde sona erdiği düşünülünce artık Yemen ile Türkiye arasında herhangi bir bağ kalmadığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen hükümet, Yemen’de kurulacak hükümet eğer isterse maaşları İmam Yahya tarafından karşılanmak üzere gerekli subay ve memurların gönderilebileceğini belirtmişti¹⁴⁴⁸.

Hükümet bir taraftan Yemen’in bağımsızlık sürecine katkı sunmaya çalışırken, diğer taraftan da Yemen’de kalan Türk subay ve memurların ülkeye dönmeleri için gerekli girişimleri yapıyordu. Bu amaçla Hariciye Vekâleti Vali Mahmut Nedim Bey’e 4 Aralık 1923’te bir emir göndererek Yemen’de bulunan subay ve memurlara gerekli tebligatı yapmasını ve dönmek isteyenlerin bir listesini hazırlayarak göndermesini istemişti. Mahmut Nedim Bey bu emir üzerine bir liste hazırlamışsa da güvenli bir vasıta bulamadığı için listeyi Türkiye’ye gönderememişti. Ayrıca dönmek isteyenlerin de parasızlıktan dolayı gönderilmesi mümkün değildi. Hükümet, dönüşleri gerçekleştirmek için Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nden talepte bulunduyorsa da Hilal-i Ahmer de maddi olanaksızlıklar nedeniyle olumsuz cevap vermişti¹⁴⁴⁹.

Hatırlanacağı üzere 25 Eylül 1923 tarih ve 347 sayılı kanunun 5. maddesinde Yemen’de kalmış olan subayların kanunun kendilerine tebliğ edilmesinden itibaren 4 ay içerisinde Türkiye’ye dönmeleri gerekiyordu. Yukarıda belirtildiği üzere Yemen’deki memurlar bu kanundan ilk defa Mahmut Nedim Bey’e gelen gazeteler aracılığıyla haberdar olmuştu. Resmi olarak kanunun tebliğinin tam olarak hangi tarihte gerçekleştiği tespit edilememekle beraber, Hariciye Vekâleti’nden Mahmut Nedim Bey’e 4 Aralık 1923’te gönderilen ve Türkiye’ye dönmek isteyenlere gerekli tebligatın yapılmasını ve dönmek isteyenlerin bir listesinin hazırlanmasını emreden yazı, bu kanunla ilgili olabilir. Şayet öyleyse 4 Aralık 1923’ten itibaren 4 ay içerisinde Yemen’deki memurların Türkiye’ye dönmeleri gerekiyordu. Ancak yukarıda zikredilen olanaksızlıklar nedeniyle dönüşler mümkün olmamıştı.

¹⁴⁴⁸ S. Sert, **Son Osmanlı Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey**, s.67.

¹⁴⁴⁹ S. Sert, **Son Osmanlı Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey**, s.67-68..

Yemen’de kalmış olan memurlar meselesinin bu şekilde sürüncemede kalması üzerine, 19 Mayıs 1924’te bir Hükümet Kararnâmesi yayınlanmıştır. Buna göre; Yemen’de kalmış olup da Türkiye’ye dönecek olan Türkiyeli memurların Lozan Antlaşması’nın imzalandığı tarihe kadar işgal edilen bölgelerde kalmış esir memurlar gibi muamele görmeleri kararlaştırılmıştı¹⁴⁵⁰.

Yemen’deki Türk memurların ülkeye dönmesinin önündeki engel sadece maddi imkânsızlıklar değildi. Yukarıda da belirtildiği üzere Yemen’de bağımsız bir devlet kurmak isteyen İmam Yahya da bu yetişmiş insan gücünü kaybetmek istemiyordu. Dolayısıyla İmam Yahya ile yapılan yazışmalar da sürecin gecikmesine neden oluyordu. İmam Yahya’nın bütün ısrarlarına rağmen, Türk hükümeti kendi arzusuyla Yemen’de kalanların haricindeki geri dönmek isteyen Türk memurların geri getirilmeleri için girişimlerine devam etmiş ve Türk vatandaşlarının vapurlarla Hudeyde Limanı’ndan İzmir, Mersin ve İstanbul Limanları’na gönderilmesini istemiştir. Bu dönemde Yemen’den anavatana geleceklerin miktarı 200 kadardır ve ilk katile olmak üzere 111 kişi 18 Nisan 1926’da Türkiye’ye dönmüştür¹⁴⁵¹.

Bu ilk kafilenin dışında kalanların sayısı ve hangi tarihte döndükleri tespit edilememesine rağmen, ilk kafilenin ülkeye gelişinden yaklaşık bir ay sonra 26 Mayıs 1926’da kabul edilecek olan 854 sayılı Mülkî Heyet-i Mahsûsa Kanunu’nun 4. maddesinde Yemen’de kalan memurlarla ilgili bir ibarenin bulunması sorunun tam anlamıyla çözülemediğini göstermektedir. Aşağıda ayrıntılarıyla bahsedileceği üzere 854 sayılı kanunun 4. maddesi; Meşrutiyet’in ilanından sonra anavatandan ayrılarak Türkiye sınırları dışında kalmış olan ülkelerdeki sivil memurların bir daha devlet hizmetinde istihdam olunmayacağını ve kendilerine mazuliyet maaşı verilmeyeceğini öngörmektedir. Ancak askerî bürokraside olduğu gibi sivil bürokraside de Yemen’de kalan memurlar, bu kanunun kendilerine tebliğ edildiği tarihten itibaren 4 ay içerisinde döndükleri takdirde bu maddeden muaf tutulmuşlardır¹⁴⁵². Bu kanun da sorunun bu tarihe kadar ve sonrasında devam ettiğini göstermektedir ki, tam olarak ne zaman çözüldüğü hakkında herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır.

¹⁴⁵⁰ BCA, 30.18.1.1/9.26.6; S. Sert, **Son Osmanlı Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey**, s.68-69.

¹⁴⁵¹ S. Sert, **Son Osmanlı Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey**, s.73.

¹⁴⁵² **Resmî Ceride**, 14 Haziran 1926, No:398; **Düstûr**, III/7, Ankara, 1944, s.1190-1191; M. Tunçay, “Heyet-i Mahsusalar”, s.51-52.

C) MİLLÎ MÜCADELE'YE KATILMAYAN MÜLKÎ BÜROKRASI HAKKINDA KANUN VE UYGULANMASI

1) Kanunun Gerekçeleri

Osmanlı Devleti'nden devralınan mülkî bürokrasi de askerî bürokrasi gibi aslında çeşitli şekillerde tasfiyeye tabi tutulmuştu. Bu bölümün başında zikredildiği üzere, İstanbul'un TBMM idaresine girmesinden sonra açığa çıkarılmış sayılan İstanbul bürokrasisinin yeniden istihdam edilmeleri, haklarında yapılan tahkikatın sonucuna bağlıydı. Bu tahkikatta nirengi noktası memurun Millî Mücadele'ye karşı almış olduğu tavırla doğru orantılıydı. Bir memur, hakkında yapılan tahkikatın sonucunda cevâz-ı istihdam kararı alabilirse bu kararlar birlikte bağlı bulunduğu vekâlete müracaat ederek vazife veya maaş beklerdi.

Bütün bu işlemlere rağmen, aslında askerî bürokraside olduğu gibi mülkî bürokraside de Millî Mücadele'ye katılmayan ve aleyhinde çalışanlar için belirli bir kanun çıkarılmış olmaması büyük sıkıntılara neden oluyordu. Çünkü ilk olarak 9 Aralık 1922 tarihli İstanbul Avans Kanunu ve ona ek olarak çıkarılan 23 Ocak 1923 tarihli Avans Kanunu'nda zikredilen, İstanbul asker ve sivil memurlarının TBMM Hükümeti'nden maaş alabilmeleri ve istihdam edilmeleri, ait oldukları dairelerden cevâz-ı istihdam kararı almalarına bağlı olduğu ilkesi, oldukça ucu açık bir kural gibi duruyordu. Çoğu zaman şahsî düşmanlıklar ve dostluklar alınan bu kararları etkileyebiliyordu. Daha önce hakkında cevâz-ı istihdam kararı verilmeyen bir kişi daha sonra farklı yollara tevessül ederek veya bu karara itiraz ederek kararı değiştirebiliyordu. Ayrıca hak etmediği halde hakkında cevâz-ı istihdam kararı verilenlere de rastlanabiliyordu. Yapılan bu tür işlemlere karşı vekâletlere ve Başvekâlet'e çok sayıda itiraz oluyordu.

Örneğin; eski "*kurenâdan*"¹⁴⁵³ Rıza imzasıyla Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilen dilekçede, dilekçe sahibi, 1 Mart 1923'ten beri mazuliyet maaşını alamadığını ifade

¹⁴⁵³ Kurenânın sözlükteki birinci anlamı yakınlardır. Fakat kurenâ-yi padişâhî terkibi "*padişâhın yakınlarında bulunan kimseler, mâbeynciler*" anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Rıza Bey'in de Padişahın yakını veya mâbeyncisi olduğu düşünülebilir. (F. Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Lûgat**, s.528).

ederek bu durumun düzeltilmesini istiyordu. Bu şikâyet üzerine harekete geçen Vekâlet, meseleyi İstanbul Vilâyeti'ne sormuştu. Vilâyet, yaptığı tahkikattan sonra, Rıza Bey'in mazuliyet maaşının İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne üye olduğu için kesildiğini, ancak Cemiyete üye olmasına rağmen, Hilâl-i Ahmer'e önemli hizmetlerde bulunduğu için taltif edilmesi gerektiğini belirtmişti. Rıza Bey hakkındaki meseleyi 16 Şubat 1924 tarihli Başvekâlet'e yazdığı bir yazıyla bu şekilde özetleyen Dahiliye Vekâleti; kendisinin, kurenâdan olması nedeniyle, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne üye olmasından dolayı maaş verilip verilmemesi kararının Başvekâlet'e ait olduğunu ifade etmişti¹⁴⁵⁴. Görüldüğü üzere bir taraftan Hilal-i Ahmer'e hizmetinden dolayı taltif edilmesi istenen bir kişinin, aynı zamanda İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne üye olduğu için maaşı tartışma konusu olabiliyordu.

Yine Maliye Vekâleti, 21 Şubat 1924 tarihinde Başvekâlet'e yazdığı bir yazıda, Mart 1923 yoklamasında, İstanbul'daki mazul mülkî bürokrasi ile emekli askerî bürokrasi hakkında Polis Merkezi tarafından yapılacak tahkikatın ardından yoklamanın kabul edilmesini İstanbul Defterdarlığı'na bildirdiğini belirtiyordu. Yapılan tahkikatta maaş sahibinin, Millî Mücadele'ye karşı tavrı, İngiliz Muhipleri Cemiyeti gibi cemiyetlere girmiş olup olmadığı, kısacası maaş almaya mani bir durumunun olup olmadığı araştırılacaktı. Maliye Vekâleti'nin bu isteği üzerine Polis Müdüriyeti yaptığı tahkikat sonucunda İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne katıldıkları gerekçesiyle birçok kişinin maaşının kesilmesini sağlamıştı. Ancak daha sonra Dahiliye Vekâleti, bunlardan Selanik Valisi Nazım ve Muş Mutasarrıfı Saffet Paşalar ile Amasya Eski Mutasarrıfı Cemal Bey'in maaşlarının ödenmesini istemiş ve bu isimlerin maaşı yeniden ödenmeye başlanmıştı. Maliye Vekâleti, yaptığı bu açıklamadan sonra yazıya ekli listedeki 33 kişinin de mütemadiyen Vekâlet'e itiraz dilekçeleri gönderdiğini belirterek bunlar hakkında da yeniden tahkikat yapılmasını, şayet maaşlarının kesilmesine gerek olmadığı ortaya çıkarsa yeniden maaş verilmesini istiyordu¹⁴⁵⁵.

Maliye Vekâleti'nin bir anlamda Dâhiliye Vekâleti'ni hedef alan yukarıdaki yazısına Dâhiliye Vekâleti, 24 Mart 1924 tarihinde Başvekâlet'e yazdığı bir yazıyla cevap vermişti. Dâhiliye Vekâleti yazısında, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne üye olan

¹⁴⁵⁴ BCA, 30.10/205.401.2.

¹⁴⁵⁵ BCA,30.10/205.401.2.

mazul ve mütekâit asker ve sivil memurların hepsinin aynı şekilde değerlendirilmesinin yanlış olduğunu, aslında yukarıda adı geçen Selanik Valisi Nazım ve Muş Mutasarrıf Saffet Paşalar gibi kişilerin bu cemiyete, Millî Mücadele'ye hizmet için girdiklerini iddia ediyordu. Dolayısıyla kendi menfaati için bu cemiyete girenlerle aynı kategoride değerlendirilmeleri yanlış bulunuyordu. Ayrıca Dâhiliye Vekili'ne göre, memurların aldıkları mazuliyet ve emeklilik maaşları, aslında o memurların çalıştıkları dönemde maaşlarından kesilen aidata karşılık olarak verildiği için İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne üye olmanın dışında herhangi bir karşıt faaliyeti görülmediği sürece maaşlarının kesilmesi yanlıştı¹⁴⁵⁶. Askerî bürokrasi hakkında çıkarılan 25 Eylül 1923 tarihli kanun ile subayların emeklilik hakları hatta emekli subayların emeklilikleri yok sayılırken, Dahiliye Vekâleti'nin memurların aldıkları emeklilik ve mazuliyet maaşlarının aslında çalıştıkları dönemde maaşlarından kesilen aidatlardan ödendiğini ifade ederek, bir anlamda onların hakk-ı müktesepelerini onaylaması oldukça dikkat çekicidir.

Yaşanan bu kargaşa üzerine Maliye Vekâleti, 2 Haziran 1924 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'ne müracaat ederek, emekli ve mazul mülkî bürokrasiden İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne dahil oldukları için maaşları kesilenlere ne yolda muamele edilmesi gerektiğini sormuştu. Bunun üzerine 20 Temmuz 1924 tarihinde toplanan İcra Vekilleri Heyeti, bu şekilde maaşları kesilen bütün mülkî ve askerî memurlardan "*nisbet-i askeriyesi kat' olanların*" dışındakilerin emekli maaşı alabileceklerini ve mazul bulunanların da mazuliyet maaşı alabilmek için bağlı buldukları vekâletlerden cevâz-ı istihdam kararı almaları gerektiğini kararlaştırmıştı. Ayrıca eski Âyân ve Heyet-i Vükela üyeleri de cevâz-ı istihdam kararı alabilmek için İcra Vekilleri Heyeti'ne müracaat edeceklerdi¹⁴⁵⁷.

Mülkî bürokrasinin belli bir kanuna bağlı olmayan tasfiyesi sürecinde tek sıkıntı Vekâletler arasındaki bu tür ihtilaflar değildi. Polis Memurluğundan emekli İbrahim Bey, Başvekâlet'e yazdığı tarihi belirsiz dilekçesinde, kim olduğunu bilmediği bir kişi tarafından yapılan ihbar üzerine Mart 1923'te emekli maaşının kesildiğini, ancak daha sonra itirazı üzerine Dâhiliye Vekâleti tarafından maaşının yeniden ödenmesine karar

¹⁴⁵⁶ BCA, 30.10/205.401.2.

¹⁴⁵⁷ BCA, 30.18.01.01/10.35.13.

verildiğini, buna rağmen, on dört aydır maaş alamadığını belirterek bu durumun düzeltilmesini istiyordu¹⁴⁵⁸.

İbrahim Bey'in dilekçesine ne şekilde karşılık verildiği tespit edilememesine rağmen, yukarıdaki muamelelerle birlikte düşünüldüğünde belli bir kanun çıkarılmamış olması nedeniyle İstanbul bürokrasisi hakkında yapılan muamelelerde bir standart oluşturulamamıştı. İşte bu nedenle yapılan tasfiye çalışmalarına bir kanunla çeki düzen verilmesi gerekiyordu. Zaten 25 Eylül 1923'te Millî Mücadele'ye katılmayan ve aleyhinde çalışan askerî bürokrasi hakkında çıkarılan kanun, mülkî bürokrasi hakkında da aynı şekilde bir kanunun çıkarılmasını emr-i vaki haline getirmişti.

2) Kanun Teklifinin Meclis'te Görüşülmesi ve Kanunlaşması

a- Kanunun Tamamı Hakkında Yapılan Tartışmalar

25 Eylül 1923 tarihli Millî Mücadele'ye katılmayan, aleyhinde çalışan ve millî sınırlar dışında kalan askerî bürokrasi hakkındaki kanunun TBMM'de görüşüldüğü sıralarda, TBMM Riyâseti'ne aynı durumda olan mülkî bürokrasi için de kanun çıkarılması yönünde bir Temenni Takriri verilmişti¹⁴⁵⁹.

Verilen bu Temenni Takriri üzerine İcra Vekilleri Heyeti harekete geçmiş ve Mülkiye Müsteşarları'ndan oluşan bir komisyon kurmuştu. Komisyonun görevi, Millî Mücadele'ye katılmayan mülkî bürokrasi hakkında yapılacak muameleye dair bir kanun layihası hazırlamaktı¹⁴⁶⁰.

Tanîn Gazetesi'nin 20 Ekim 1923 tarihli Anadolu Ajansı'ndan aktardığı haberde, kurulan "*Müsteşarlar Komisyonu*"nun bir toplantı yaparak Kanun Layihası'nı hazırladığı ve en kısa zamanda da İcra Vekilleri Heyeti'ne sunacakları belirtiliyordu¹⁴⁶¹.

Sonuç olarak yapılan bu çalışmaları da değerlendiren Hükümet; hazırladığı "*Mücâhede-i Milliyeye İştirak Eden ve Etmeyen Memurîn Hakkında Kanun*" başlıklı üç maddeli kanun layihasını gecikmeli de olsa 3 Nisan 1924 tarihinde TBMM Riyâseti'ne

¹⁴⁵⁸ BCA, 30.10/205.401.2.

¹⁴⁵⁹ *Tevhîd-i Efkâr*, 24 Eylül 1339 (1923), No:807-3835; *İkdâm*, 26 Eylül 1339 (1923), No: (Okunamadı); *Yenigün*, 26 Eylül 1339 (1923), No:913-1290.

¹⁴⁶⁰ *Tanîn*, 18 Teşrîn-i Evvel 1339/18 Ekim 1923, No:364.

¹⁴⁶¹ *Tanîn*, 21 Teşrîn-i Evvel 1339/21 Ekim 1923, No:367.

sunmuştu. Layiha, Meclis tarafından, incelenmek üzere Dâhiliye Encümeni'ne gönderilmişti. Dâhiliye Encümeni, aradan yaklaşık sekiz ay gibi bir süre geçtikten sonra hazırladığı teklifi 24 Aralık 1924 tarihinde TBMM Riyâseti'ne vermişti¹⁴⁶². İcra Vekilleri Heyeti'nin teklifi ile Dâhiliye Encümeni'nin bu teklif üzerinde yaptığı değişikliklerle verdiği teklif arasında büyük farklar vardı. Bir kere Hükümet'in üç maddelik teklifi sekiz maddeye çıktığı gibi Hükümet'in teklifinde olmamasına rağmen, Encümen, 25 Eylül 1923 tarihli askerî bürokrasi için çıkarılan kanunda olduğu gibi bir Heyet-i Mahsûsa'nın kurulmasını öngörüyordu¹⁴⁶³.

Encümen'in teklifi, hiç zaman kaybedilmeden 27 Aralık 1924 tarihli Meclis oturumunda tartışılmaya başlandı. İlk sözü alan Giresun Mebûsu Hakkı Tarık Bey; teklife birçok açıdan karşı çıkıyordu. Hakkı Tarık Bey; öncelikle bu teklifin Lozan Antlaşması gereğince ilan edilmiş olan 16 Nisan 1924 tarihli Aff-ı Umûmî Kanunu'na aykırı olduğunu belirtiyordu. Bu arada Bozok Mebûsu Süleyman Sırrı Bey, affın cezaları kapsadığını ileri sürünce Hakkı Tarık Bey; bir adamı memuriyetten atmanın da ceza olduğunu, üstelik de siyasi nedenlerden dolayı verilen bir ceza olduğunu ifade ediyordu. Hakkı Tarık Bey'in de ifade ettiği gibi 16 Nisan 1924 tarihli Aff-ı Umûmî Kanunu, 1 Ağustos 1924 tarihinden 20 Kasım 1922 tarihine kadar geçen süre içerisinde işlenmiş olan siyasi suçlardan dolayı kimsenin yargılanmayacağını kabul etmişti. Hakkı Tarık Bey'in itiraz ettiği ikinci bir nokta ise, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 92. Maddesi'nde "*Hukuk-ı siyasiyeyi haiz her Türk ehliyet ve istihkakına göre devlet memuriyetlerinde istihdam olunmak hakkını haizdir*" ilkesinin bu şekilde affedilmiş insanların memuriyetten men edilmesi ile çığnenmesi idi. Ayrıca Hakkı Tarık Bey'e göre mülkî bürokrasiyi askerî bürokrasi gibi düşünmemek gerekirdi. Çünkü askerî bürokrasinin asıl görevi vatan savunması iken mülkî bürokrasi kendisine verilen görevle mükelleftir. Dolayısıyla aynı şekilde muameleye tabi tutulmaları haksızlıktır. Bütün bu nedenlerden dolayı Hakkı Tarık Bey kanunun tamamen reddedilmesini teklif etmişti¹⁴⁶⁴.

Hakkı Tarık Bey'in teklife yönelttiği bu sert eleştiriler üzerine kürsüye çıkan Dâhiliye Vekili Recep Bey; yaşanan büyük bir mücadele devrinin ardından birçok teşkilatın; hükümete, mülkî bürokrasiye, askerî bürokrasiye ait hesaplarının peyderpey

¹⁴⁶² TBMMZC, II/11, Ankara, 1975, s.239-240.

¹⁴⁶³ TBMMZC, II/11, s.240-241.

¹⁴⁶⁴ TBMMZC, II/11, s.266-268.

tasfiye edildiğini belirterek; bu tasfiye işleminin askerî bürokrasiyi ilgilendiren kısmının 25 Eylül 1923 tarihli Kanun ile halledilmesinden sonra şimdi sıranın mülkî bürokrasiye geldiğini ifade ediyordu. Dâhiliye Vekili sözlerine devam ederek, mücadele devrinden kısmen uzaklaşmış olmasına rağmen, bu mücadeleye hizmet edenlerle katılmayan hatta karşısında duranların belirlenmesinin bir zorunluluk olduğunu iddia ediyordu. Çünkü, Millî Mücadele'ye katılmayan hatta aleyhinde çalışan insanların “*Cumhuriyet Memurîni*” arasına katılması, memleketin selameti açısından kesinlikle doğru değildi¹⁴⁶⁵.

Recep Bey, kanun teklifinin, İngiliz Muhipleri ve diğer Millî Mücadele karşıtı oluşumlara girmiş olan memurların ve millî sınırlar dışında kalmış olan memurların yeniden devlet dairelerine girmesini engellemeyi öngördüğünü belirterek, şayet bu uygulama gerçekleştirilmezse, aradan biraz daha zaman geçtikten sonra yavaş yavaş bu insanların tekrar memur sınıfı içerisine girebileceği konusunda endişeleri olduğunu açıklıyordu. Esasen bu konuda çeşitli tedbirler alınmıştı. Her Vekâlet, İstanbul'dan devralınan bürokrasi içerisinde gerekli tetkikatın ardından belirlenen kriterlere uymayanları istihdam etmiyordu. Ancak, Recep Bey'e göre, şimdiye kadar bir takım kararnamelerle yürütülen bu tasfiye politikasının artık belirli bir kanun dairesinde, bir heyet tarafından yapılacak tetkikata göre yürütülmesi gerekmektedir¹⁴⁶⁶.

Dahiliye Vekili Recep Bey, konuşmasında, Giresun Mebûsu Hakkı Tarık Bey'in kanun teklifinin Aff-ı Umûmî Kanunu'na aykırı olduğuna dair açıklamalarına da cevap vermişti. Recep Bey'e göre, Lozan Antlaşması gereğince çıkarılan Af Kanunu, İstiklâl Mahkemeleri ve diğer mahkemeler tarafından verilen cezalara dairdir. Burada ise böyle bir ceza söz konusu değildir. Hakkı Tarık Bey'in dediği şekilde çıkarılan bu kanun Af Kanununa aykırı olsaydı, o zaman askerlikle ilişkisi kesilmiş olan subaylar hakkında verilen kararların da affedilmesi gerekirdi ki böyle bir durum yoktu. Dolayısıyla Af Kanunu ne askerler için çıkarılan kanunun sonuçlarını, ne de çıkarılacak olan bu kanunun sonuçlarını kapsamamaktadır. Dâhiliye Vekil Recep Bey, son olarak zamanında istihdam edilmemesine karar verilmiş olan bazı kimselerin, yeniden

¹⁴⁶⁵ TBMM CZ, II/11, s.268.

¹⁴⁶⁶ TBMM ZC, II/11, s.268-269.

Vekâlet'e müracaat ederek memuriyet istediğinden bahsederek, zaman geçtikçe bu tür müracaatlar artacağı için bu kanunun bir an önce kabul edilmesini istiyordu¹⁴⁶⁷.

Dahiliye Vekili'nden sonra söz alan Gümüşhane Mebûsu Zeki Bey; Millî Mücadele aleyhinde çalışmış olan memurların şimdiye kadar gerekli cezaya çarptırılmamış olmasının Hükümet'in suçu olduğunu belirttikten sonra, bu şekilde birinci dereceden suçlu olanların dışında kalan memurların tasfiye edilmesinin devletin istikrarına zarar vereceğini savunuyordu. Zeki Bey'e göre; bu tür uygulamalarla, çıkarılan af kanunlarından sonra memurların yine töhmet altında bırakılmasına devam edilirse ileride işleri yürütecek memur bulmak zorlaşacaktı. Ayrıca işgal altındaki bölgelerde kalmış memurların tamamının aynı muameleye maruz bırakılması da yanlıştı. Çünkü birçok memur zorunluluktan oralarda kalmışlardı. Zeki Bey'e göre; şayet bu kanun çıkarılacak olursa vaktiyle hazırlanan 150 kişilik kara listeye yeni kara listeler eklenmesi gerekecekti ki, böyle bir şey asayiş ve istikrar açısından ülkenin zararına olacaktır¹⁴⁶⁸.

Mebûslar içerisinde kanun teklifini hararetle destekleyenlere de tesadüf edilmekteydi. 27 Aralık 1924 tarihli aynı oturumda söz alan Karesi Mebûsu Vehbi Bey; *"biz memlekette büyük bir inkılâp yaptık, bu inkılâbın neticesinde bir tasfiyeye giriştik. Bu suretle evvela ordunun tasfiyesiyle başladık. O sırada Meclis-i Âliniz büyük bir heyecanla bilumûm memurînin tasfiyesini temenni ettik ve hükümet de bu temenni üzerine bu teklifi yaptı"*¹⁴⁶⁹ diyerek kanun teklifini destekliyordu. Vehbi Bey'e göre, çıkarılacak olan kanun Aff-ı Umûmî Kanunu'na aykırı olmadığı gibi Teşkilât-i Esasiye Kanunu ile de tezat değildi. Çünkü Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 92. Maddesi her Türk'ün memur olabileceğini belirtirken, 93. Maddesi, *"Bilumûm memurların evsafı, hukuk-ı maaş ve muhassesatı ve suret-i nasb ve azilleri ve terfi ve terakkileri kanun-ı mahsusla muayyendir"* şeklinde düzenlenmişti. Buna uygun olarak da vatana ihanet etmiş olan kimselerin affedilmiş olsalar dahi devlet memuriyetinde istihdam edilmeyeceği zaten öteden beri uygulanıyordu. Vehbi Bey'e göre şimdiye kadar bu konuda bir sıkıntı çıkmamıştı. Çünkü şimdiki Hükümet Cumhuriyetçi idi. Ancak ileride seçimler sonucunda yerine gelecek Hükümet, şimdi istihdam edilmemesine karar

¹⁴⁶⁷ TBMMZC, II/11, s.269-270.

¹⁴⁶⁸ TBMMZC, II/11, s.270-271.

¹⁴⁶⁹ TBMMZC, II/11, s.271

verilmiş olanları istihdam edebilirdi. Bu nedenle meselenin, çıkarılacak olan kanunla belirli bir çerçeve içerisine alınması gerekliydi¹⁴⁷⁰.

Eleştiriler üzerine tekrar söz alan Giresun Mebûsu Hakkı Tarık Bey; aslında kendisinin de vatana ihanet etmiş olanların tekrar istihdam edilmesine karşı olmasına rağmen, bu kanunun Af Kanunu'ndan önce çıkarılması gerektiğini savunuyordu. Çünkü ona göre artık zamanı geçmişti. Şimdi bu kanun çıkarılacak olursa yine TBMM tarafından çıkarılmış af kanunu hükümsüz kalacaktı¹⁴⁷¹.

Bu arada söz alan Niğde Mebûsu Ebubekir Hâzım Bey ise, bu memurların istihdam edilip edilmemesi meselesinin Vekâletlerin inisiyatifinde olduğunu belirterek başka bir yola gerek olmadığını savunuyordu. Bunun üzerine Dâhiliye Vekili Recep Bey; azlolunmuş birçok kimsenin azil kararının üzerinden bir hafta geçmeden cevâz-ı istihdam kararı alarak mazuliyet aylığı istediğini ifade ederek, her vekâletin farklı kriterlerle keyfi cevâz-ı istihdam kararı vermesinin uygun olamayacağını, bunun yerine her vekâletten tayin olunacak birer temsilciden oluşmak üzere orduda olduğu gibi bir Heyet-i Mahsûsa'nın kurulmasının daha doğru olacağını ileri sürüyordu¹⁴⁷².

Bu uzun tartışmaların üzerine kanun teklifi hakkında çeşitli takrirler verilmişti. Bunlardan birisi olan Hakkı Tarık Bey'in tavrında, teklifin tekrar tetkik edilmek üzere Adliye ve Dâhiliye Encümenleri'ne gönderilmesi isteniyordu. Yapılan oylama üzerine Hakkı Tarık Bey'in tavrı kabul edilince teklif encümenlere gönderilmiştir¹⁴⁷³.

b- Kanunun Maddeleri Hakkında Yapılan Tartışmalar ve Kabul Edilmesi

Adliye ve Dâhiliye Encümenleri'nin katılımıyla oluşturulan Müşterek Encümen'de yapılan müzakerelerden sonra hazırlanan mazbata, 26 Mayıs 1926'da Meclis'in gündemine taşınmıştır. Yani Kanun Layihası'nın tamamı hakkında yapılan 27 Aralık 1924'teki oturumdan yaklaşık bir buçuk yıl sonra. Yaşanan bu gecikmeden olsa gerek Kanun Layihası'nın tamamı üzerinde yeniden bir tartışma açılmadan doğrudan maddelerin müzakeresine geçilmiştir. Kanun Layihası'nın 1. maddesi şöyleydi: *"14 Safer 1342 ve 25 Eylül 1339 tarihli kanunun haricinde kalan memur ve mazullerden*

¹⁴⁷⁰ TBMMZC, II/11, s.271.

¹⁴⁷¹ TBMMZC, II/11, s.271-273.

¹⁴⁷² TBMMZC, II/11, s.275-276.

¹⁴⁷³ TBMMZC, II/11, s.277.

*herhangi bir suretle milli hareket aleyhindeki teşkilata dahil olduklarına veya bu teşkilatı tertip ve icra ettiklerine veya bu yolda münferiden veya müctemian çalıştıklarına ikinci maddede zikrolunan Heyet-i Mahsusaca karar verilenler bir daha devlet hizmetinde çalışamazlar*¹⁴⁷⁴.

Maddenin okunması üzerine söz alan Giresun Mebûsu Hakkı Tarık Bey; maddeye, yargılanan kişilerin istemesi durumunda savunmalarının alınması şartının konulmasını istiyordu. Çünkü Hakkı Tarık Bey'e göre, savunma hakkı kutsal bir haktır ve şayet yargılanan kişilere savunma hakkı verilmezse ileride büyük haksızlıklar olabilirdi. Hakkı Tarık Bey, bu iddiasını da Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın savunmalarını almaksızın haklarında karar verdiği subayların, TBMM de dahil olmak üzere birçok makama başvurmalarını, ancak Askerî Heyet-i Mahûsa'nın kararları kesin olduğu için sonuç alamamalarını örnek göstererek temellendiriyordu.

Malatya Mebûsu Reşit Bey, Hakkı Tarık Bey'in savunma hakkı iddiasına karşı çıkarak, Askerî Heyet-i Mahsûsa, insanların savunmasına başvurmadan muamelelerini gerçekleştirmişken şimdi Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın böyle bir şarta bağlanmasını adalete aykırı buluyordu¹⁴⁷⁵.

Bozok Mebûsu Süleyman Sırrı Bey de, maddenin sadece memur ve mazulleri kapsadığını, bu güne kadar memur olmamış kişilerden Millî Mücadele aleyhinde çalışanlar ileride memur olmak istedikleri zaman nasıl muamele edileceğini soruyordu. Bu nedenle Süleyman Sırrı Bey'e göre, maddeye memur ve mazullerden başka şahıslar da dahil edilmeliydi¹⁴⁷⁶.

Sinop Mebûsu Recep Zühtü Bey, 1. maddedeki "*milli hareket aleyhindeki teşkilat*"tan neyin anlaşılması gerektiğini sormuştu. Bu mesele ilk olarak İstanbul'dan TBMM idaresine intikal eden memurlara verilmek üzere çıkarılan Üç Buçuk Milyon Liralık Avans Kanunu ile ortaya çıkmıştı. O kanunda sadece câiz-ül istihdam olanlara maaş verileceği belirtilmiş ve o zaman ki İcra Vekilleri Heyeti de yayınladığı Kararname ile kimlerin istihdam edilmeyeceğini belirlemişti. Bu Kararname'ye göre, câiz-ül istihdam olmayanlar şunlardı: "*1- Kuvâ-yı İnzibatiyeye iştirak edenler, 2- Kızıl hançerciler, 3- Nıgehancılar, 4- Hürriyet ve İtilaf Merkez-i Umûmiyesine İstanbul'un*

¹⁴⁷⁴ TBMMZC, II/25, Ankara (Tarihsiz), s.534.

¹⁴⁷⁵ TBMMZC, II/25, s.534.

¹⁴⁷⁶ TBMMZC, II/25, s.534.

işgalinden sonra iştirak edenler, 5- İngiliz muhipleri cemiyetine dahil olanlar, 6-Anzavur çetesine dahil olanlar, 7-Ethem'in isyanından –ki bu isyan tarihi resmen muayyendir- sonra o teşkilata dahil olanlar, 8-Ferit Paşa kabinesinde bilfiil nazırlık yapmış olanlar”. Bunların dışında bir de açık bir şekilde hafiyelik, casusluk ve Anadolu hareketine aleyhtar vaziyet alanlar câiz-ül istihdam olmayanlardı. Halbuki Recep Zühtü Bey'e göre bunlardan başka, Anadolu'da vazife başında iken firar ederek İstanbul'a kaçanlar, Anadolu hareketi aleyhindeki fetvalara imza atanlar, iç isyanlara katılanlar ve davet edildiği halde Anadolu'ya gelmeyenler vardı. Bu maddenin bütün bu kesimleri kapsayacak şekilde genişletilmesi gerekliydi¹⁴⁷⁷.

1. madde hakkındaki bu eleştiriler üzerine söz alan Konya Mebûsu Musa Kazım Bey, teklifin Müşterek Encümen'e gönderildiği halde yeterince tetkikat yapılmadan Meclis'e sunulduğunun anlaşıldığını belirterek bu kanunun bu haliyle çıkması halinde çok sakıncalı sonuçlara meydan vereceğini ileri sürüyordu. Bu nedenle Musa Kazım Bey'e göre Layiha, tekrar görüşülmek üzere Encümen'e geri gönderilmeliydi¹⁴⁷⁸.

Bu arada Adliye Encümeni adına söz alan Kastamonu Mebûsu Nazmi Bey de Müşterek Encümen'in farklı nedenlerden dolayı birlikte uzun süreli çalışmadığını, Hükümet üyelerinin de katılımıyla yaptığı tek toplantıda ise Hükümet'in yeniden tetkik etmek üzere teklifi geri aldığını, ancak bir daha geri vermeden Meclis gündemine taşıdığını belirterek, eksikliklerin giderilmesi için Layiha'nın tekrar Encümen'e gönderilmesini istemişti¹⁴⁷⁹.

Kanun Layihası'nın Encümen'e gönderilmesi demek zaten gecikmiş olan bu kanunun daha da gecikmesi anlamına gelecekti. Bu noktaya dikkati çeken Gaziantep Mebûsu Ahmet Remzi Bey, yakında Meclis'in tatile gireceğini hatırlatarak bir an önce kanunun çıkması gerektiğini ileri sürüyordu. Çünkü aksi takdirde en az altı ay daha gecikecekti ve askerler hakkında yapılan muameleden sonra bu kanunun daha fazla geciktirilmesi adalete aykırı olacaktır. Kanunda eksiklikler varsa bile daha sonra yapılacak bir takım eklemelerle bu eksiklikler giderilebilirdi¹⁴⁸⁰.

¹⁴⁷⁷ TBMMZC, II/25, s.534-535.

¹⁴⁷⁸ TBMMZC, II/25, s.535.

¹⁴⁷⁹ TBMMZC, II/25, s.536.

¹⁴⁸⁰ TBMMZC, II/25, s.536.

Hakkındaki bu uzun müzakerelerin ve yapılan değişikliklerin ardından yapılan oylama ile 1. madde kabul edilerek diğer maddelerin müzakeresine geçilmişti¹⁴⁸¹.

Kanun Layihası'nın 2. maddesinde Heyet-i Mahsûsa'nın reisi ve azaları hakkındaki ilkeler belirlenmişti. Buna göre Dâhiliye Vekâleti tarafından ayrıca atanacak bir kişinin başkanlığında olmak üzere Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden başka diğer vekâletlerden tayin edilecek kişilerden oluşacaktı. Heyetin vereceği kararların da kesin olduğu belirtilmişti.

Madde hakkında söz alan Erzincan Mebûsu Abdülhak Bey, Heyet-i Mahsûsa'nın yükünü hafifletmek ve hızlandırmak için her vekâlette Askerî Heyet-i Mahsûsa'ya yardım etmek üzere kurulan "*İstilaat Komisyonu*"na benzer "*İbtidâî ve İhzarî Komisyonlar*" kurulmasını teklif eden bir Temenni Tavrı vermişti. Bu tavrı Hükümet'e verilmişti¹⁴⁸². Başvekâlet'te aynı tavrı icabının yapılması için 30 Mayıs 1926'da "*Bütün Vekâletlere Müstakil ve Mülhak Makamlara*" başlığı ile gerekli yerlere tebliğ etmişti¹⁴⁸³. Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimaiye Vekâleti'nden Başvekâlet'e gönderilen 15 Haziran 1926 tarihli yazıda, Millî Mücadele'ye katılmayan memurların isimlerini tespit ve şahsî dosyalarını hazırlamak üzere bir komisyonun kurulduğu ve çalışmaya başladığı belirtiliyordu. Aynı şekilde Maadin Vekâleti de 12 Haziran tarihli yazı ile Vekâlet bünyesinde bir komisyon kurulduğunu Başvekâlete bildiriyordu¹⁴⁸⁴.

Yapılan değişikliklerle 2. madde de kabul edilerek 3. maddenin müzakeresine geçildiği zaman tartışmanın boyutu da değişmişti. Çünkü bu madde, 23 Nisan 1920 ve 26 Ağustos 1922 tarihleri arasında bir vazifeye tayin edildiği halde vazifesini terk ederek işgal altındaki bölgeye veya yabancı ülkelere giden memurları kapsıyordu. Madde hakkında müzakereler devam ederken Elazığ Mebûsu Hüseyin Bey, Sevr Muahedesi'ne gidenlerin bu kanun kapsamına girip girmediğini sormuştu. Halbuki o sırada Meclis'te bulunan Trabzon Mebûsu Muhtar Bey, Tevfik Paşa Heyeti'ne dahil olarak Sevr Muahedesi'ne gidenlerden birisiydi. Hüseyin Bey'in bu sorusunu şahsına karşı algılayarak söz isteyen Muhtar Bey, sadece kendisinin değil hal-i hazırda Berlin Sefiri olan Münir Bey'in ve Cemal Bey'in de bu heyete dâhil olduğunu belirtmişti.

¹⁴⁸¹ TBMMZC, II/25, s.540.

¹⁴⁸² TBMMZC, II/25, s.541.

¹⁴⁸³ BCA, 30.10/205.402.10.

¹⁴⁸⁴ BCA, 30.10/205.402.10.

Ayrıca Tevfik Paşa kendisini seçerken Ferit Paşa'nın buna karşı çıktığını, kendisinin de bunu milli bir vazife olarak gördüğü için kabul ettiğini ileri sürmüştü. Oraya gittiği zaman da Anadolu ile devamlı muhabere halinde olduğunu ifade etmişti¹⁴⁸⁵. Dikkat edilirse Sevr Muahedesi gibi Anadolu'nun hassasiyetle üzerinde durduğu bir belgeyi imzalayan heyete dâhil bulunan Muhtar Bey, kendisini savunurken, bu heyete dâhil olmasına Damat Ferit'in karşı çıktığını söylemekle yetiniyordu. Çünkü Millî Mücadele'nin devam ettiği dönemden itibaren İstanbul'da hedef alınan kesim özellikle Damat Ferit ve onun Hükümetleri idi¹⁴⁸⁶. Elazığ Mebûsu Hüseyin Bey ile Trabzon Mebûsu Muhtar Bey arasındaki bu tartışma basının da dikkatinden kaçmamıştı. Genel olarak kanunla ilgili bir değerlendirme yazısı yazan Mehmed Asım Bey; öncelikle mülkî bürokraside yapılacak bir tasfiyenin askerî bürokrasiden daha karmaşık olduğunu belirttikten sonra, özellikle mebûslar arasında önceden İstanbul Hükümeti'nden memuriyet kabul etmiş kişilerin olduğunu, bunlar hakkında nasıl muamele yapılacağına açıkça belirtilmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Yani Mehmed Asım Bey'in iddiasına göre bu durumda olan sadece Muhtar Bey değildi¹⁴⁸⁷.

3. maddenin de değiştirilerek kabul edilmesinden sonra diğer maddelere geçilmiş ve müzakereler sonlandırılarak kanun kabul edilmişti¹⁴⁸⁸.

¹⁴⁸⁵ **TBMMZC**, II/25, s.543.

¹⁴⁸⁶ Muhtar Bey'in düştüğü durum o dönem için ilk değildi. Örneğin; Damat Ferit'in 19 Mayıs 1919'da kurduğu II. Hükümet'te Nafia Nâzırlığı yapmış olan Ahmet Ferit Bey (Tek), 150'liklerin belirlendiği dönemde Dâhiliye Vekili idi. 150'lik listeyi hazırlama ve savunma görevi de Dâhiliye Vekili olması nedeniyle ona düşmüştü. Ancak Ahmet Ferit Bey, liste onaylanmadan yani 21 Mayıs 1924'te Vekâlet'ten istifa etmek zorunda kalmıştı. Gerekçesi ise tam da listenin hazırlandığı sırada basında, Ahmet Ferit Bey'in Damat Ferit Hükümeti'ndeki Dâhiliye Nâzırlığı ve bu dönemde Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a geri dönmesi gerektiğine dair Refet Bey'e (Paşa) gönderdiği telgrafının tartışılmaya başlanması idi. Dahiliye Vekili Ahmet Ferit Bey, gönderdiği telgrafın aslında bir parola olduğunu, istenirse Refet Paşa'ya sorulabileceğini ifade etmişti. Ancak Refet Paşa, Ferit Bey'in tam tersi istikamette açıklama yaparak aslında Ahmet Ferit Bey'in Samsun'un İngilizler tarafından işgaline zemin hazırlamaya çalıştığını iddia edince Ahmet Ferit Bey, Dâhiliye Vekâleti'nden istifa etmek zorunda kalmıştı. Yerine de Kütahya Mebûsu Recep Bey (Peker), Dahiliye Vekili olmuştu. (Emin Karaca, **150'likler**, İstanbul, 2007², s.62-63).

¹⁴⁸⁷ Mehmed Asım, "Memurinin Tasfiyesi", **Vakit**, 29 Mayıs 1926, No:?.

¹⁴⁸⁸ Kanun Layihası hakkındaki tartışmaların tamamı için bkz: **TBMMZC**, II/25, s.533-557.

c- Millî Mücadele'ye Katılmayan Mülkî Bürokrasi Hakkındaki 26 Mayıs 1926 Tarihli ve 854 Numaralı Kanun

“Mücadele-i Milliye'ye İştirak Etmeyen Memurîn Hakkında Kanun

26 Mayıs 1926

No:854.

Madde 1- 14 Safer 1342 ve 25 Eylül 1339 (25 Eylül 1923) tarihli Kanun'un haricinde kalan eşhas veya müstahdem ve mazul memurlardan herhangi bir suretle millî hareket aleyhindeki teşkilâta dâhil olduklarına veya teşkilâtı tertib ve icra ettiklerine veya millî hareket aleyhine kavlen veya fiilen münferiden veya müçtemian çalıştıklarına ikinci maddede zikrolunan Heyet-i Mahsûsaca lazım gelen tedkikat, tahkikat icra ve talep vukuunda müdafaaları istima olunduktan sonra karar verilenler bir daha Devlet hizmetinde ve müessesâtında istihdam olunmazlar.

Madde 2- Birinci maddede mezkûr Heyet-i Mahsûsa Müdafaa-i Milliye ve Bahriye Vekâletleri'nden maada diğer vekâletlerden millî hareketin başlangıcı olan 15 Mayıs 1335 (1919) tarihinden itibaren millî hudutlar dahilinde mebûslukta veyahut Hükümet hizmetinde bulunmuş olan zevattan tâyin olunacak birer âzadan tereküb eder. Bu Heyet'e Dahiliye Vekâletince mezkûr evsafi haiz ayrıca da bir de reis tâyin olunur. Heyet'in bâ-mazbata vereceği kararlar katidir. İşbu Heyet'in bir sene içinde ikmâl-i vazife etmesi şarttır.

Madde 3- 23 Nisan 1336 (1920) ve 26 Ağustos 1338 (1922) tarihleri arasında Devletçe bir vazifeye tâyin edildikleri halde veya vazifede iken bir özr-i makbûle müstenid olmaksızın terk-i vazife ile Memâlik-i Meşgûle veya ecnebiyeye bilâ mezuniyet giden memurlar bir daha hizmet-i Devlette istihdam olunmazlar.

Madde 4- Meşrutiyet'in ilanından itibaren anavatandan ayrılarak bugünkü Türkiye hudutları haricinde kalmış bulunan memleketlerde kalıp da bugüne kadar avdet etmeyen Türk memurîn veya 15 Mayıs 1335 veya 26 Ağustos 1338 tarihleri arasında herhangi bir ecnebi memlekette hizmet kabul ederek veya etmeyerek ihtiyariyle kalan veya mezkûr memleketlere mezuniyetsiz giden veya mezunen ve tebdil-i hava suretiyle gidip müddetlerini ihtiyariyle tecavüz ettiren bilumûm memurîn ve istilaya maruz menâtıkta işgalin vukuundan sonra tâyin edilerek vazife kabul eden vali, mutasarrıf, kaymakam ve mahallin zabıta âmirleri ile işgal mıntikasında düşman tarafından veya

düşman nüfuzu ile tâyin ve intihap edilmiş oldukları, ikinci maddede mezkûr Heyet-i Mahsûsa tarafından tevsik ve tespit edilecek olan her sınıftan bilumûm memurlar Devlet hizmetinde ve müessesâtında istihdam olunmazlar ve bunlara mazuliyet maaşı verilmez.

Yemen'in vaziyet-i mahsûsasından¹⁴⁸⁹ dolayı orada kalmış olan Türk memurîninden Türkiye'ye avdetleri Hükümetçe temin ve kendilerine tebligat icra edildikten sonra dört mah zarfında iltihak edenler bu madde hükmünden müstesnadırlar.

Madde 5- İşbu kanun neşri tarihinden itibaren muteberdir.

Madde 6- İşbu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.”¹⁴⁹⁰.

d- Kanun'un Değerlendirilmesi ve 25 Eylül 1923 Tarihli Kanun İle Karşılaştırılması

Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar'ın kurulmasına yönelik iki kanun arasında doğal benzerlikler olmasına karşın, bir takım ayrılıklar da göze çarpmaktadır. Öncelikle 25 Eylül 1923 tarihli kanunda kurulacak olan Heyet-i Mahsûsa'nın kimlerden oluşacağına ve ne kadar süre faaliyet göstereceğine dair herhangi bir kayıt yokken 26 Mayıs 1926 tarihli kanun gereğince kurulacak olan Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın hangi vasıflara sahip kişilerden oluşacağı ve ne kadar sürede vazifesini tamamlayacağı kanunun 2. maddesinde açıklanmıştı. Buna göre; Mülkî Heyet-i Mahsûsa, Müdafaa-i Milliye ve Bahriye Vekâletleri dışında kalan diğer vekâletlerden tayin edilecek birer kişiyle Dahiliye Vekâleti'nden ayrıca tayin edilecek bir başkandan oluşmak üzere kurulacaktı. Tayin edilen bu kişilerin de 15 Mayıs 1919 tarihinden itibaren millî sınırlar dahilinde Mebûslukta veya Hükümet görevinde bulunmuş olması gerekiyordu. Ayrıca Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın yine 2. maddeye göre, kanunun neşri tarihinden itibaren bir yıl içerisinde vazifesini tamamlaması kararlaştırılmıştı¹⁴⁹¹.

Askerî Heyet-i Mahsûsa, muvazzaf veya azledilmiş subaylardan başka emekli subayların emeklilik haklarını bile iptal edebiliyorken; Mülkî Heyet-i Mahsûsa, en fazla

¹⁴⁸⁹ Yemen'de kalan mülkî bürokrasinin durumu hakkında bu çalışmanın “Yemen'de Kalan Askerî ve Mülkî Bürokrasinin Durumu” başlıklı kısma bakınız.

¹⁴⁹⁰ **Resmî Ceride**, 14 Haziran 1926, No:398; **Düstûr**, III/7, s.1190-1191; M. Tunçay, “Heyet-i Mahsusalar”, s.51-52.

¹⁴⁹¹ M. Tunçay, “Heyet-i Mahsusalar”, s.54.

4. madde kapsamına giren kişilerin işten el çektirilmesi durumunda mazuliyet maaşını kesebiliyordu. Emeklilik hakkıyla ilgili herhangi bir sorun yoktu. Ayrıca Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın, yargıladığı subayların savunmasını almak gibi bir zorunluluğu yokken ve kararlarını sicil dosyaları üzerinden verebiliyorken, Mülkî Heyet-i Mahsûsa yargıladığı kişinin istemesi durumunda savunmasını dinlemek zorundaydı¹⁴⁹².

25 Eylül 1923 tarihli kanun gereğince kurulan Askerî Heyet-i Mahsûsa, yukarıda belirtildiği üzere Kanun'un 1. ve 2. maddelerinin uygulanması ile sorumlu idi. Hâlbuki Mülkî Heyet-i Mahsûsa, 26 Mayıs 1926 tarihli kanunun tamamının uygulanması ile görevlendirilmişti.

Her iki kanun arasındaki bu farklar, Mete Tunçay'ın tespitiyle, iki kanun arasında geçen yaklaşık iki buçuk yıl içerisinde heyecanın bir ölçüde yatışması ile açıklanabileceği gibi¹⁴⁹³, zaman zaman Meclis tartışmalarında da görüldüğü üzere askerî ve mülkî bürokrasiden beklentilerin farklı olmasıyla da açıklanabilir.

3) Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın Kurulması ve Faaliyetleri

26 Mayıs 1926 tarihli ve 854 sayılı kanun, 14 Haziran 1926 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmişti¹⁴⁹⁴. Dolayısıyla Kanun'un 2. maddesine göre, kurulacak Heyet-i Mahsûsa'nın bu tarihten itibaren bir yıl içerisinde görevini tamamlaması gerekiyordu. Yani Mülkî Heyet-i Mahsûsa, 14 Haziran 1927'ye kadar çalışmalarını tamamlayacaktı. Hatta Kanun Meclis'te kabul edildiği zaman Sinop Mebûsu Recep Zühtü Bey, Heyet-i Mahsûsa'nın Kanun'un neşrinden itibaren en geç yirmi gün içerisinde kurularak göreve başlamasına dair bir önerge sunmuş ve bu önerge, Meclis tarafından Hükümet'e verilmişti¹⁴⁹⁵.

Verilen bu önergeye rağmen, Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın 13 Mart 1927 tarihinde Dâhiliye Vekâleti'ne göndermiş olduğu bir yazıdan; Heyet'in, ancak 19 Temmuz 1926'da faaliyete başladığını öğrenebilmekteyiz¹⁴⁹⁶. Yani kanunun yayınlanmasından yaklaşık bir ay sonra. Ancak kendisi de Mülkî Heyet-i Mahsûsa

¹⁴⁹² M. Tunçay, "Heyet-i Mahsusalar", s.54.

¹⁴⁹³ M. Tunçay, "Heyet-i Mahsusalar", s.54.

¹⁴⁹⁴ **Resmî Ceride**, 14 Haziran 1926, No:398

¹⁴⁹⁵ **BCA**, 30.10/205.402.10; **TBMMZC**, II/25, s.557.

¹⁴⁹⁶ **BCA**, 30.10/205.402.10.

tarafından 26 Mayıs 1926 tarihli kanunun 3. maddesi gereğince bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemesine karar verilen Bezmi Nusret Kaygusuz hatıralarında, Heyet-i Mahsûsa'nın kendisini 12 Temmuz 1926'da çağırıldığını iddia etmektedir¹⁴⁹⁷. Dolayısıyla Bezmi Nusret Bey'in iddiası doğruysa Heyet-i Mahsûsa'nın 12 Temmuz'dan daha önceki bir dönemde vazifeye başladığı ortaya çıkmaktadır.

Mülkî Heyet-i Mahsûsa, 26 Mayıs 1926 tarih ve 854 sayılı kanuna göre; her vekâletten atanacak bir üye ve Dâhiliye Vekâleti'nden ayrıca atanacak bir reisten oluşacaktı. Dâhiliye Vekâleti'nden Başvekâlet'e yazılan 3 Temmuz 1926 tarihli yazıda, Mülkî Heyet-i Mahsûsa'ya reis olarak Ankara Valisi Atıf Bey'in tayin edildiği belirtiliyordu¹⁴⁹⁸. Ancak Heyet'in diğer üyelerinin kimlerden oluştuğunu kesin olarak tespit etmek oldukça zordur. Bu konuda eldeki tek belge, yukarıda zikredilen ve Heyet tarafından Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilen 13 Mart 1927 tarihli yazıdır. Bu belgeden Heyet-i Mahsûsa'nın bir reis ve sekiz azadan oluştuğu anlaşılmaktadır¹⁴⁹⁹. Bezmi Nusret Kaygusuz ise, Heyet-i Mahsûsa'nın çağrısına uyararak gittiğinde, Ankara Vilâyet Konağı'nda toplanmış olan Heyet'te, şu isimlerin olduğunu kaydetmektedir: Reis Ankara Valisi Atıf Bey, âzalar: Süreyya, Nafia Vekâleti Memurîn Müdürü Şevket, Sıhhiye Vekâleti Memurlar Müdürü Doktor Fuat Kemal, Adliye Vekâleti Zat İşleri Baş Muavini Kasım ve Baytar Umûm Müfettişi Âdil Beyler¹⁵⁰⁰.

Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın verdiği kararlarla ilgili eldeki mevcut ilk belge 10-14 Ağustos 1926 tarihlidir. Nafia Vekâleti'nden Başvekâlet'e gönderilen bu yazıda;

¹⁴⁹⁷ B. N. Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, s.234-235. Bezmi Nusret Kaygusuz'un bu eserindeki Mülkî Heyet-i Mahsusa ile ilgili kısım Cemil Koçak tarafından eserine aynen alınmıştır. Bkz: Bezmi Nusret Kaygusuz, "Bir Roman Gibi", C. Koçak, **Heyet-i Mahsusalar**, s.97-106.

¹⁴⁹⁸ BCA, 30.10/205.402.10-9; Atıf Bey, I. TBMM'ye Kayseri Mebûsu olarak katılarak bu devrede TBMM İdare Heyeti Âzalıği'nda, Dîvân Katipliğinde; Dahiliye ve Arzuhal Encümenleri Âzalıkları'nda bulundu. Mebûsluk uhdesinde kalmak üzere bir süre Tokat Mutasarrıflığı'na getirildi. I. Dönem'in sonunda önce Kırşehir, sonra Ankara Valiliği'ne tayin edildi. Devlet Şûrası'nın Ankara'da yeniden kurulması üzerine Maarif ve Mülkiye Daireleri Reisliklerine seçildi. 1927'de ikinci defa TBMM'ye Rize Mebûsu olarak girdi. Bundan sonra mebûsluğu 1950'ye kadar kesintisiz olarak devam etmiştir. (Ali Çankaya, "**Yeni Asır Türk Târihinin Önemli Olayları ile Birlikte**" **Yeni Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı), IV, 1909 (1325 R.)-1923 (1339 R.) Mekteb-i Mülkiye Mezunları**, Ankara, 1968-1969, s.1391).

¹⁴⁹⁹ BCA, 30.10/205.402.10; Bu belgede azalardan biri hariç Reis ve diğerlerinin imzaları görülmektedir. Tarafımızdan kesin olarak emin olunamamakla birlikte, Cemil Koçak eserinde belgedeki imzaları şu şekilde okumuştur: "*Âzalar: (okunamayan bir isim), Mâlik (?), Doktor Fuat (?), Hamdi (?), Ömer (?), Şevket, Mehmet Asaf, Reis: Atıf*". (C. Koçak, **Heyet-i Mahsusalar**, s.148).

¹⁵⁰⁰ B. N. Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, s.234-235.

Ankara-Sivas Demiryolu'nda Muhasebe Mümeyyizliğinde çalışan Nizamettin Bey'in, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne dahil olduğu anlaşıldığından dolayı Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından 26 Mayıs 1926 tarihli kanunun 1. maddesi gereğince bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamasına karar verildiği, Vekâletçe de gereğinin yapıldığı belirtilmektedir¹⁵⁰¹.

Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın hakkında karar verdiği kişilerin isimleri de -Askerî Heyet-i Mahsûsa'da olduğu gibi uzun listeler halinde olmasa da- peyderpey Resmî Gazete'de yayınlanmaktaydı. Heyet'in kuruluşuna göre oldukça geç bir tarihte, 10 Mart 1927 tarihli Resmî Gazete'de, Ankara-Sivas Demiryolu Muhasebecisi Süleyman Faik, aynı hatta Doktor Nurettin, Ressam Eşref, Yollar Umûm İdaresi Mühendisi Hüseyin Hilmi, Mersin Devlet Yolları Mühendisi Mustafa, Çorum Devlet Yolları Kondüktörü Mühendis Hidayet, Adana Su İşleri Eski Mühendisi Yusuf Necdet ve Bitlis Mühendisliği'nden müstenkif Hurşit Beylerin, memur iken Şam ve Halep'te kalıp Ankara İtilafnamesi'nin imzalandığı 20 Ekim 1921 tarihinden sonra Türkiye'ye döndükleri anlaşıldığından 854 sayılı kanunun 4. maddesinin 2. fıkrası gereğince bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemelerine karar verilmişti¹⁵⁰².

Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından haklarında karar verilenlerin isimleri bazen bağlı oldukları vekâletler tarafından, bazen de vekâletlerin müracaatıyla Başvekâlet tarafından Resmî Gazete'de yayınlanıyordu. Örneğin; Nafia Vekâleti'nden gönderilen üç kişiye ait Heyet-i Mahsûsa kararı, Başvekâlet imzasıyla Resmî Gazete'de yayınlanmıştı. Buna göre; *“İçel Vilâyet Yolları Kondüktörü Mehmet Ratıb Efendi'nin Beyrut Vilâyeti Kondüktörü iken 4 Ağustos 1335 (1919) tarihinde vazifesinden istifa ile ayrıldıktan sonra 15 Eylül 1335 (1919) tarihinden 20 Şubat 1338 (1922) tarihine kadar Beyrut Belediye Mühendisliği'ni ifa ve dolayısıyla Ecnebi bir devlet hizmetini kabul eylediğinden, Gaziantep Vilâyet Yolları Kondüktör Namzedi Mustafa Efendi'nin Gaziantep'in Fransızlar tarafından işgali esnasında yedi ay kadar Fransızlara jandarma vazifesini ifa eylediğinden ve Çanakkale Tarîk-ı Husûsiye Baş Kondüktörü iken bir mah mezuniyetle maaile 4 Kânûn-ı Sâni 1335 (4 Ocak 1919) tarihinde Şam'a azimet eden Sadettin Efendi'nin bir müddet Şam Belediyesi'nde bir memuriyet kabul*

¹⁵⁰¹ BCA, 30.10/105.687.5.

¹⁵⁰² Resmî Ceride, 10 Mart 1927, No:573.

ederek halen Nablus Belediye Mühendisliği'nde istihdam edilmekte olduğu anlaşıldığından 854 numaralı kanunun 4. Maddesi'ne tevfikân devlet hizmet ve müessesâtında istihdam edilmemelerine Heyet-i Mahsûsaca karar verilmiştir"¹⁵⁰³.

Yine 7 Mayıs 1927 tarihli Resmî Gazete'de bu kez Dâhiliye Vekâleti imzasıyla beş kişiye ait Heyet-i Mahsûsa kararı görülmektedir. Buna göre; Emet Müftüsü Osman Efendi'nin, işgal esnasında Yunanlılar lehine nutuk attığı ve Vahdettin tarafından teşkil edilen "*Teâli-i İslam Cemiyeti*" Riyâseti'nde bulunduğu için 854 numaralı kanunun 1. maddesi gereğince; Adalar Şube-i İdariyesi Kavası Todoraki Efendi'nin, İstanbul'un işgali esnasında eski Patrik Miletios ile Yunan Generalleri Heybeliada'ya geldiklerinde karşılayanlar arasında olarak Türklük aleyhinde nümayişlere iştirak ve konferanslarına devam ile birlikte Yunan emellerini kabul ve millî emellere aleyhtar olduğu gerekçesiyle 854 numaralı kanunun 1. maddesi gereğince; Mersin Hapishane Eski Müdürü Numan Efendi'nin, Mersin'in işgali esnasında Fransızlar tarafından yeniden kurulan Ticaret Mahkemesi Azalığı'na tayin kılınarak bir sene kadar çalıştığı için 854 numaralı kanunun 4. maddesi gereğince; halen Kemalpaşa Kazası Mal Müdürü olup Yunan işgali zamanında İzmir Yunan Fevkalâde Komiseri İstiryadis tarafından aynı Kaza'nın Tapu Memurluğu'na asaleten tayini hakkındaki yazıya dayanarak gurur duyarak işe başladığı ve muamele zabıt defterinin başına bu emri gururla başlık yazdığı İzmir Vilâyeti'nden gönderilen 16 Mart 1927 tarihli yazıdan anlaşılan Yahya Efendi'nin, 854 numaralı kanun gereğince; İzmir Polis Memurları'ndan Eşmeli Mehmet Emin Efendi'nin, Yunan işgali zamanında İzmir'de Yunanlılara Telefon Memurluğu yapmak suretiyle hizmet ettiği anlaşıldığından 854 numaralı kanun'un 4. maddesi gereğince; bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemeleri kararlaştırılmıştı¹⁵⁰⁴.

Sıhhiye Vekâleti adına Resmî Gazete'de yayınlanan Heyet-i Mahsûsa kararlarında da beş tabip, bir mütercim ve bir sıhhiye memurunun, 854 numaralı kanun gereğince bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemelerine karar verildiği görülmektedir. Bu yedi kişinin isimleri ve tabi tutuldukları maddeler şöyleydi: "*Gaziantep Merkez Hükümet Tabib-i Sâbıkı Doktor İbrahim Sait Bey 1 ve 4. madde, İstanbul Emrâz-ı Sâriye Müfettişi İbrahim Bey 1. madde, Afyon Karahisar Merkez*

¹⁵⁰³ **Resmî Ceride**, 7 Mayıs 1927, No:590.

¹⁵⁰⁴ **Resmî Ceride**, 7 Mayıs 1927, No:590.

*Hükümet Tabibi Nurettin Bey 1. madde, Mülga Sıhhiye Müdür-i Umûmisi Abdullah Cevdet Bey 1. madde*¹⁵⁰⁵, *Hudûd-ı Sevâhil Sıhhiye Müdüriyeti Mütercim Vekili Mütercim Kemaleddin Efendi 1. madde, Merfete (?) Sıhhiye Memur-ı Sâbıkı Sıhhiye Memuru Ragıp Efendi 1. madde*¹⁵⁰⁶. Bunlardan başka yine Sıhhiye Vekâleti'nin açıkladığı üzere, Adana'da Serbest Tabip Mehmet Hızır Bey'in 4. madde, Eski Anamur Hükümet Tabibi Nabluslu Şeyh Ahmet Bey'in 4. Madde, Bursa Eski Sıhhiye Memurları'ndan Ahmet Celal Bey'in 1. madde ve Eski Dursun Bey Seyyar Sıhhiye Memuru Mehmet Recep Bey'in 1. madde gereğince bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamalarına karar verilmişti¹⁵⁰⁷.

Mülkî Heyet-i Mahsûsa, kararlarını verirken her türlü ihtimali göz önünde bulunduruyordu. Ayrıca durumları tetkik edilenler de sadece memurlardan ibaret değildi. Örneğin 2 Ocak 1927 tarihli Vakit gazetesi, Heyet-i Mahsûsa'nın Peyâm-ı Sabah gazetesinde çalışanlar hakkında karar verebilmek için gazetenin eski nüshalarını tetkik ettiğini duyuruyordu. Yapılan tetkikatın sonucunda şayet hal-i hazırda yazarlığa devam edenler tespit edilirse haklarında gerekli karar verilecekti¹⁵⁰⁸.

Mülkî Heyet-i Mahsûsa, daha önce bir şekilde cevâz-ı istihdam kararı olarak mazuliyet maaşı alan veya bir memuriyette istihdam edilmiş olan kişiler hakkında da yeniden tetkikat yaparak karar verebilecekti. Örneğin yukarıda da belirtildiği üzere Damat Ferit'in ilk üç Hükümeti'nde Maliye Nâzirliği yapan ve Âyân Azası olan Mehmet Tevfik (Biren) Bey, cevâz-ı istihdam kararı olarak Mühendis Mektebi'nde İktisat Muallimliği yapıyordu. Ancak Mülkî Heyet-i Mahsûsa, hakkında yaptığı inceleme sonucunda Mehmet Tevfik Bey'in, mütarekeden sonra İngiliz Muhipleri

¹⁵⁰⁵ Esasen Abdullah Cevdet Bey'in hakkında verilen karar daha önce Resmî Gazete'de bir kere daha duyurulmuştu. (**Resmî Ceride**, 19 Teşrin-i Sâni 1926/29 Kasım 1926, No:523). Abdullah Cevdet hakkında yaptığı çalışmada Şükrü Hanioğlu, Mete Tunçay'ın Heyet-i Mahsûsalar hakkındaki makalesine dayanarak Abdullah Cevdet'in de Mütareke dönemindeki faaliyetleri nedeniyle bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemesine karar verildiğini belirtmektedir. Ancak Şükrü Hanioğlu, bu kararı Heyet-i Mahsusa'nın değil de Âli Karar Heyeti'nin verdiği iddia etmektedir. Halbuki kararı veren Mülkî Heyet-i Mahsûsadır. Âli Karar Heyeti, 21 Mayıs 1928 tarihinde çıkarılacak bir kanunla Heyet-i Mahsûsaların verdiği kararları yeniden tetkik etmek için görevlendirilecektir ki; Şükrü Hanioğlu, Abdullah Cevdet Bey'in hakkında verilen kararın düzeltilmesi için birçok makama itiraz ettiğini ancak sonuç alamadığını ifade etmektedir. Muhtemelen itiraz edilen makamlardan biri de Âli Karar Heyeti idi. (M. Ş. Hanioğlu, **Abdullah Cevdet ve Dönemi**, s.385-386).

¹⁵⁰⁶ **Resmî Ceride**, 11 Mayıs 1927, No:591.

¹⁵⁰⁷ **Resmî Ceride**, 24 Mayıs 1927, No:594.

¹⁵⁰⁸ **Vakit**, 2 Kânûn-ı Sâni 1927/2 Ocak 1927, No:3235; Mete Tuçay aynı gazetenin tarihini 27 Kânûn-ı Sâni 1927 (27 Ocak 1927) olarak vermiştir. (M. Tunçay, "Heyet-i Mahsusalar", s.52).

Cemiyeti'nin İdare Meclisi azalığına seçilmiş olduğu gerekçesiyle, 3 Temmuz 1927 tarihinde bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemesine karar vermişti. Mehmet Tevik Bey'in bu karara dair hatıralarında verdiği ayrıntılar Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın çalışma biçimi konusunda oldukça önemli bilgiler vermektedir. Öncelikle Mehmet Tevfik Bey, 26 Mayıs 1926 tarihli kanun'da, "*talep vukuunda müdafaa istimâ olunduktan sonra karar verileceği*" ilkesine rağmen, kendisine müdafaa talebi olup olmadığının sorulmadığını ve savunması alınmadan hakkında karar verildiğini belirtmektedir ki, ona göre bu açıdan verilen karar hukuki değildi. İkinci olarak kendisinin Cemiyet'e girmek için bir talebi olmamasına rağmen, İdare Meclisi'ne seçildiğini iddia eden Mehmet Tevfik Bey, yeterli tetkikatın yapılmadığını belirtmektedir. Çünkü Heyet-i Mahsûsa'nın delil olarak ileri sürdüğü İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne dair belgede sadece "*Âyândan Tevfik*" ibaresi vardı. Mehmet Tevfik Bey; o dönem Âyân azaları içerisinde birçok Tevfik ismine rastlanabileceğini ifade ederek bu açıdan da verilen kararın sakat olduğunu savunmaktadır¹⁵⁰⁹.

Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından aleyhinde karar verilenlerin, hemen bir takım kanıtlar ileri sürerek aslında kendilerinin Millî Mücadele'ye hizmet ettiklerini ispat etmeye çalıştıkları görülmektedir. Örneğin; Defterdarlık Evrakı Kalem Amiri Şevket Efendi hakkında yapılan ilk tahkikatta, Şevket Efendi'nin, Hürriyet ve İtilaf Kulübü Heyet-i İdaresi'nde bulunduğu ve Millî Mücadele taraftarı birçok kişiyi, Hükümeti değiştirme girişiminde buldukları suçlamasıyla, Damat Ferit Paşa'ya ihbar ederek tevkif ve işkence ettirdiği anlaşılmıştı. Ancak daha sonra Şevket Efendi, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na Mim Mim Grubu'nun görevlendirmesiyle girdiğini belirtmişti. Aynı zamanda Eski Kocaeli Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Hasan Fehmi imzasıyla ibraz ettiği bir vesikada, Damat Ferit ve yakınlarının aleyhinde kurulan teşkilatlar hakkında Anadolu'ya bilgi verdiği ve Ankara'dan gönderilen telgrafları ilgililere iletildiği ifade edilmişti. Bu iddialar üzerine İstanbul Polis Müdürlüğü 1. Şubesi tarafından, 12 Aralık 1926 tarihinde Mim Mim Grubu Reisi Hâkimzade Mehmet Bey'e, Şevket Bey'in Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na Mim Mim Grubu tarafından sokulup sokulmadığı ve Millî

¹⁵⁰⁹ Mehmet Tevik Biren de Heyet-i Mahsusa ile Âli Karar Heyeti'ni karıştırarak hakkında karar veren kurulun Âli Karar Heyeti olduğunu ifade etmektedir. Hâlbuki daha sonra Âli Karar Heyeti'nin kurulduğunu ve kendisinin de bu Heyet'e müracaat ederek hakkındaki kararı düzelttiğini açıklamaktadır. (M. T. Biren, **Bir Devlet Adamının Hatıraları**, II, s.510-517).

Mücadele'ye yardımı olup olmadığı sorulmuştu¹⁵¹⁰. Hâkimzade Mehmet Bey, 15 Aralık 1926'da yazdığı cevabî yazıda; Şevket Bey'in Mim Mim Grubu'na dâhil olmadığını belirterek Kuvâ-yı Miliye'ye hizmeti hakkında Grup'un bir bilgisi bulunmadığını ifade etmişti¹⁵¹¹.

Yukarıda belirtildiği üzere, 26 Mayıs 1926 tarihli kanun uzun süre TBMM'de kalmış olmasına rağmen, son görüşmeleri çok kısa sürmüş, biraz aceleye getirilmiş gibiydi. Bu nedenle bir taraftan Mülkî Heyet-i Mahsûsa çalışmalarına devam ederken bir taraftan da çeşitli tefsir kararları ve ek maddelerle kanun üzerinde yeni düzenlemeler yapılıyordu. İlk olarak uygulamada yaşanan karışıklıklar üzerine, Dahiliye Vekâleti'nin müracaatıyla Başvekâlet, 26 Mayıs 1926 tarihli kanunun 4. maddesi'nin tefsir edilmesi talebiyle 1 Aralık 1926 tarihinde TBMM Riyâseti'ne başvurdu. Başvekâlet'in bu tezkeresi, Dahiliye ve Adliye Encümenleri'nden oluşan Müşterek Encümen'e havale edildi¹⁵¹².

Hatırlanacağı üzere 26 Mayıs 1926 tarihli kanunun 4. maddesi; işgal altında kalan bölgelerde işgalin gerçekleşmesinden sonra tayin edilerek vazife kabul eden Vali, Mutasarrıf, Kaymakam ve bölgenin Zabıta Âmirleri'nin kesinlikle bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamalarını öngörüyordu. Ancak Başvekâlet'in tezkeresine göre

¹⁵¹⁰ **TİTE**, K. No:69, G. No:133, B. No:133-1.

¹⁵¹¹ **TİTE**, K. No:69, G. No:133, B. No:133-2. Bu tür kendini aklama girişimlerine sık sık rastlanmaktadır. En fazla takip edilen yol da Millî Mücadele'ye katılmış bir kişiyi yaptığı hizmetlere şahit göstermekti. Örneğin Bursa Vilâyet Jandarma Kumandanı Kaymakam Hasan Tahsin Bey imzalı 21 Kasım 1926 tarihli, ancak kime gönderildiği belli olmayan bir mektuptan, muhatabının Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın hakkında verdiği karardan şikayetçi olduğu ve bu durumdan kurtulmak için Hasan Tahsin Bey'den yardım istediği anlaşılmaktadır. Hasan Tahsin Bey mektubunda muhatabına; "*Çanakkale'deki hizmetinden bahisle ve ayrıca bir vesika yazarak Heyet-i Mahsûsa'ya takdim olunmak üzere Emniyet-i Umûmiye Müdürü Refet Bey'e bir mektup yazarak postaya verdim. Heyet-i Mahsûsa muhakkak benden soracaktır*" diyordu. Hasan Tahsin Bey ayrıca kendisinin yoğun olduğunu belirterek daha fazla yazamadığını ancak bundan sonraki süreci emrinde çalışan Mülâzım Hulki Efendi'nin takip edeceğini belirtiyordu. Mülâzım Hulki Efendi ise, aynı kişiye yazdığı tarihi belirsiz mektupla süreci açıklamaktaydı. Mektup "*Kardeşim Emrullah Bey'e*" başlığını taşımaktadır ki, buradan muhatabın Emrullah Bey adından birisi olduğu anlaşılmaktadır. Hulki Efendi mektubunda, öncelikle Hasan Tahsin Bey tarafından hazırlanan mektup müsveddesini temize çekerek Emniyet-i Umûmiye Müdürü Refet Bey'e gönderdiğini belirterek, Emrullah Bey'e, Ankara'daki tanıdıkları vasıtasıyla mektubun bir an evvel Heyet-i Mahsûsa'ya ulaştırılmasını sağlamasını öneriyordu. Hulki Bey, ardından kendi hayatından örnekler vererek Emrullah Bey'i teselli etmeye çalışıyordu. Çünkü kendi ifadesine göre Millî Mücadele'den sonra Hulki Bey de taltif edilmeyi beklerken tezkiye muamelesinin tamamlanması için İzmir'de üç ay beklemek zorunda kalmıştı. Hulki Bey kendisinin yüz akıyla bu durumdan kurtulduğunu belirterek, Emrullah Bey'in de aynı şekilde emeklerinin karşılığını alacağına inandığını ifade ediyordu. (**TİTE**, K. No:35, G. No:57, B. No:57-1-2).

¹⁵¹² **TBMMZC**, II/28, Ankara, (Tarihsiz), s.5.

işgal altındaki bölgelerde, kendisi vazife başında iken bulunduğu bölge işgal edilen, daha sonra da yeniden tayin olarak değil de değişiklik yoluyla yeni bir memuriyete tayin edilenler vardı. Ayrıca bazı memurlar da kendi hayatlarını hiçe sayarak sırf Kuvâ-yı Milliye'ye yardım edebilmek için memuriyet kabul etmişler ve bunun sonucunda da düşmanın takibatına maruz kalmışlardı. Ve bu durumu da resmi belgelerle ispat edebiliyorlardı. Fakat kanunun kesin ifadesi nedeni ile bu durumdaki birçok memur bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmeme kararı ile mağdur oluyordu. İşte Başvekâlet TBMM'den, zikredilen durumdaki memurlara ne yolda muamele edileceğine dair bir açıklama yapmasını istemişti¹⁵¹³.

Tezkereyi müzakere eden Müşterek Encümen, konu hakkında bir mazbata hazırlayarak TBMM Riyâseti'ne sundu. Encümen mazbatasında; vazife başındaki bir memurun görev değişikliğinin yeniden tayin olarak değerlendirilemeyeceğini ve resmî belgelerle Kuvâ-yı Milliye'ye yardım etmek amacıyla vazife kabul ettiğini ispat edenlerin mağdur edilmesinin doğru olmayacağını belirterek bu durumdaki memurların 26 Mayıs 1926 tarihli kanunun 4. maddesinden istisna edilmesi gerektiğini açıkladı. Encümen'in mazbatasını TBMM'de kabul edilerek 13 Aralık 1926'da bir Tefsir Kararı yayınlandı. Tefsir Kararı şöyleydi:

“Kanunun dördüncü maddesindeki “Tayin edilerek vazife kabul eden” fıkrasının hükmü iptidaen tayin mahiyetinde olup temadi-i vazife demek olan tahvil-i memuriyete teşmil edilemez.

Kezâlik istilâya maruz kalan menâtıkta mahza Kuvâ-yı Milliye Teşkilâtına hizmet maksadıyla vazife kabul edipte bu maksatları Hükümet-i Milliyece kabule şayan vesait-i katiye ve mutebere ile sabit olanlar kanunun dördüncü maddesinin şümulünden hariçtir”¹⁵¹⁴.

Görüldüğü üzere TBMM bu Tefsir Kararı ile kanunun 4. maddesini oldukça yumuşatmıştı. Ancak 854 sayılı kanunun bu şekilde yumuşatılmasının herkes tarafından tasvip edilmediği anlaşılmaktadır. Denizli Mebûsu Haydar Rüştü Bey tarafından 19 Mayıs 1927 tarihinde TBMM'ye verilen 854 numaralı kanunun 4. maddesinin yeniden

¹⁵¹³ TBMMZC, II/28, s.50.

¹⁵¹⁴ TBMMZC, II/28, s.50-51; **Resmî Ceride**, 22 Kânûn-ı Evvel 1926/22 Aralık 1926, No:537; **Düstûr**, III/8, Ankara, 1946, s.21; M. Tunçay, “Heyet-i Mahsusalar”, s.52-53.

düzenlenmesine dair teklif, kabul edildiği takdirde, 13 Aralık 1926 tarihli Tefsir Kararı'ndan geriye dönüşü ifade ediyordu.

Haydar Rüştü Bey; 854 numaralı kanunun 4. maddesi'nin aynen muhafaza edilerek, ayrıca "*işgalden evvel tayin edilip de istila ve işgali müteakib on beş günden ziyade memuriyet ve vazifesinde devam eden*" ibaresinin ilavesini teklif etmişti. Haydar Rüştü Bey'in teklifi özet olarak; işgalden önce tayin edilmiş olan Vali, Mutasarrıf, Kaymakam ve İnzibat Amirlerinden çalıştıkları bölge işgal altına düştükten sonra on beş gün içerisinde bölgeyi terk etmeyenlerin, Heyet-i Mahsûsa tarafından yapılan tetkikatında düşman tarafından veya düşman nüfuzu ile tayin edildikleri anlaşılanların bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamasını öngörüyordu¹⁵¹⁵. Haydar Rüştü Bey'in bu değişiklik teklifi, 19 Mayıs 1927 tarihinde Dâhiliye ve Adliye Encümenleri'ne havale edilmiş olmasına rağmen¹⁵¹⁶, bu tarihten sonra konu hakkında ne yolda muamele edildiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır. Zaten bu tarihten kısa bir süre sonra Meclis tatile girmiş ve 19 Temmuz 1927 tarihi itibarıyla de Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın görev süresi sona ermişti. Muhtemelen bu sebeplerden dolayı da teklif rafa kaldırılmıştı.

854 numaralı kanunun 4. maddesi ile alakalı tek muamele yukarıda zikredilen Tefsir Kararı değildi. Hatırlanacağı üzere kanunun 4. maddesi, 15 Mayıs 1919 ve 26 Ağustos 1922 tarihleri arasında herhangi bir yabancı ülkede bir vazife kabul ederek veya etmeyerek, kendi arzusuyla kalan memurların, bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmeyeceğini kararlaştırmıştı. Ve Mülkî Heyet-i Mahsûsa da buna göre muameleye başlamıştı. Ancak Nafia Vekâleti, 6-7 Mart 1927'de Başvekâlet'e müracaat ederek, 15 Mayıs 1919 ve 26 Ağustos 1922 tarihleri arasında yabancı bir memlekette kalmış olmasına rağmen, birçok memurun Anadolu hattında çalışmak için başvuruda bulunduğunu belirtiyordu. Bu nedenle Nafia Vekâleti, başvuranlardan ücretli çalışanlar hakkında kanunda bir açıklık olmadığını ve Hicaz Demiryolu'nda çalışanların da demiryolu ile alakalı işlerde uzman olduklarını ifade ederek; haklarında yapılacak

¹⁵¹⁵ BCA, 30.10/3.16.2.

¹⁵¹⁶ TBMMZC, II/32, s.186.

tahkikattan sonra, bunlar arasında bulunan iyi hal sahibi olanların müracaatlarının kabul edilmesi meselesinin TBMM'ye sorulmasını istemişti¹⁵¹⁷.

Başvekâlet'in, Nafia Vekâleti'nin yazısı hakkında görüşünü sorduğu Dâhiliye Vekâleti de, Suriye ve Hicaz Demiryolu çalışanlarından Anadolu hattında çalışmak isteyenlerden durumlarının tetkikinden sonra çalıştırılmalarında herhangi bir sakınca görülmeyenlerin istihdam edilmesini uygun bulmuştu¹⁵¹⁸.

Her iki vekâletin bu şekilde görüş bildirmesi üzerine Başvekâlet meseleyi TBMM'ye taşıdı. Dâhiliye ve Adliye Encümenleri, ayrı ayrı yaptıkları müzakerelerden sonra birer mazbata hazırlayarak TBMM'ye sundular. Her iki Encümen'in mazbatasının ortak noktası, Suriye ve Hicaz Demiryolları'nda çalışan ve kanunda belirlenmiş zaman içerisinde Türkiye'ye dönmemiş olan memurların, haklarında yapılacak tahkikatta istihdamlarına mani bir durum ortaya çıkmadığı takdirde yeniden istihdam edilmelerinde herhangi bir mahzur görülmemiş olmasıydı. Gerekçe olarak da öncelikle müracaat edenlerin Türk olması, ardından da bu muamelenin Türkiye'de demiryolunun gelişimine katkı yapacağı düşüncesi ileri sürülüyordu¹⁵¹⁹.

Dâhiliye ve Adliye Encümenleri bu mütalaaların ardından 854 numaralı kanunun 4. maddesine ek olmak üzere bir Kanun Layihası hazırlayarak TBMM'ye sunmuşlardı. Bu Kanun Layihası, 12 Mayıs 1927 tarihli oturumda görüşülerek kabul edilmiştir. Kabul edilen madde şöyleydi:

“Mücadele-i Milliye'ye İştirak Etmeyen Memurîn Hakkındaki Kanunun Dördüncü Maddesi'ne Zeyil İlâvesine Dair Kanun

Madde 1- Mücadele-i Milliye'ye iştirak etmeyen memurîn hakkındaki kanunun dördüncü maddesine âtideki fıkra tezyil edilmiştir:

Hicaz ve Suriye Demiryolları Türk memur ve müstahdemîninden Türkiye'ye gelmiş veya bundan böyle gelecek olup da led-ed-tetkik istihdamlarına mâni halleri olmadığı tahakkuk eden Türklerin Nafia işlerinde istihdamları câizdir.

Madde 2- Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

¹⁵¹⁷ TBMMZC, II/32, Ankara, (Tarihsiz), s.58.

¹⁵¹⁸ TBMMZC, II/32, s.58-59.

¹⁵¹⁹ TBMMZC, II/32, s.59-60.

*Madde 3- Bu kanunun hükmünün icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur*¹⁵²⁰.

Bu ek kanun aslında yeni kurulmuş bir devletin yetişmiş insan gücüne olan ihtiyacının ne boyutlara ulaşmış olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Hatırlanacağı üzere orduda yaşanan subay sıkıntısı nedeniyle de 25 Eylül 1923 tarihli kanun gereğince emekliye sevk edilmiş olan İhtiyat Zâbitanı'nın tekrar istihdam edilebileceği konusunda bir karar çıkarılmıştı. Zaten hem askerî bürokrasinin hem de mülkî bürokrasinin tasfiyesinde, tasfiye arzusu ile yetişmiş insan ihtiyacı sürekli gündemde olmuştu. Ve çoğu zaman tasfiye politikasında bir geriye gidiş görülmüştür.

a- Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın Çalışma Süresi İle İlgili Tartışmalar

26 Mayıs 1926 tarihli ve 854 numaralı kanunun 2. maddesi gereğince kurulacak Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın kanunun neşri tarihinden itibaren bir yıl içerisinde görevini tamamlaması gerekiyordu. Kanunun bu şekilde kabul edilmesi üzerine Sinop Mebûsu Recep Zühtü Bey; kurulacak olan Heyet-i Mahsûsa'nın azami yirmi gün zarfında teşkil edilmesini teklif eden bir takrir vermişti. Yapılan oylama sonucunda bu takririn Hükümet'e verilmesi tasvip edilmişti¹⁵²¹. Recep Zühtü Bey'in bu acelesinin nedeni muhtemelen zaten gecikmiş olan kanunun bir an önce uygulanmasını sağlamaktı.

Recep Zühtü Bey'in de bu temennisine rağmen yukarıda belirtildiği üzere Mülkî Heyet-i Mahsûsa, ancak 19 Temmuz 1926 tarihinde vazifesine başlayabilmişti. 13 Mart 1927 tarihinde Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilen bir yazıda; bir takım sebeplerden dolayı Heyet'in aralıksız olarak çalışmadığı ifade edildikten sonra, Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın, kanunun 5. maddesi gereğince kanunun neşri tarihi olan 14 Haziran 1926'dan itibaren bir yıl süre içerisinde yani 14 Haziran 1927'ye kadar faaliyetlerini tamamlaması gerektiği hatırlatılıyordu. Hâlbuki bazı vekâletlerden memur dosyaları tamamen gönderildiği gibi bazı vekâletlerden gelmeye devam ediyordu. Ancak bütün vekâletlerde hazırlık komisyonları kurulmadığı için gönderilen evrakta eksiklikler çıkabiliyordu. Bu nedenle tetkikat işi ister istemez yavaş işliyordu. Mülkî Heyet-i Mahsûsa bu açıklamayı yaptıktan sonra, Dahiliye Vekâleti'nden, kalan süre içerisinde bu kadar büyük bir meselenin tetkikinin

¹⁵²⁰ TBMMZC, II/32, s.104-105; *Resmî Ceride*, 28 Mayıs 1927, No:596; *Düstûr*, III/8, s.543; M. Tunçay, "Heyet-i Mahsusalar", s.53.

¹⁵²¹ BCA, 30.10/205.402.10; TBMMZC, II/25, s.557.

tamamlanmasına imkan olmadığını belirterek, hiç olmazsa sürenin kanunun neşri tarihinden itibaren değil de Heyet-i Mahsûsa'nın çalışmaya başladığı 19 Temmuz 1926 tarihinden itibaren bir yıl içerisinde tamamlanması konusunda Meclis nezdinde teşebbüste bulunmasını istiyordu¹⁵²².

Dâhiliye Vekâleti Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın bu isteğini 16 Mart 1927 tarihinde Başvekâlet'e bildirmişti. Bunun üzerine Başvekâlet, 22 Mart 1927 tarihinde Müdafaa-i Milliye ve Bahriye Vekâletleri'nden başka diğer vekâlet ve dairelere gönderdiği yazıda; Heyet-i Mahsûsa'nın süre konusundaki açıklamalarını özetledikten sonra, 19 Temmuz 1927'ye kadar Heyet-i Mahsûsa'nın faaliyetlerini bitirmek zorunda olduğunu belirtmişti. Dolayısıyla belirlenmiş sürenin üçte ikisi geçmişti. Geriye kalan üçte birlik süre içerisinde gereken bütün muamelelerin tamamlanabilmesi için istenen dosyaların zaman kaybedilmeden heyete gönderilmesi isteniyordu. Aksi halde hak etmedikleri halde memuriyete devam edecek insanlar olabilirdi¹⁵²³. Bu yazısından Başvekâlet'in peşinen 14 Haziran 1927'yi değil de 19 Temmuz 1927'yi yani Heyet-i Mahsûsa'nın vazifeye başladığı tarihi başlangıç ve bitiş tarihi olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır ki, bu durum yukarıda belirtildiği üzere kanunun 5. maddesine aykırıydı.

Başvekâlet'in bu tebligatı üzerine Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, 31 Mart 1927 tarihinde Başvekâlet'e yazdığı yazıda, Vekâlet'te kurulmuş olan Hazırlık Komisyonu tarafından memurların çoğuna ait dosyaların tetkik edilerek icap edenlerin Heyet-i Mahsûsa'ya gönderildiği, geriye kalan az sayıdaki dosyanın da yakın bir zamanda tamamlanarak gönderileceği belirtiliyordu¹⁵²⁴.

Diyanet İşleri Riyâseti ise 2 Mayıs 1927'de Başvekâlet'e gönderdiği yazıda, yapılan tetkikata göre, kendisine bağlı dairelerde aranan şaibede memur olmadığını ifade ediyordu¹⁵²⁵.

Ziraat Vekili ise oldukça geç bir tarihte, 7 Temmuz 1927'de, Ziraat Vekâleti'ne mensup memurlar içerisindeki Millî Mücadele'ye katılmamış olanların dosyalarının

¹⁵²² BCA, 30.10/205.402.10.

¹⁵²³ BCA, 30.10/205.402.10.

¹⁵²⁴ BCA, 30.10/205.402.10.

¹⁵²⁵ BCA, 30.10/205.402.10.

Heyet-i Mahsûsa'ya gönderildiğini ve aleyhlerinde karar verilenler hakkında gereken işlemlerin yapıldığını Başvekâlet'e bildiriyordu¹⁵²⁶.

Bütün bu açıklamalara rağmen, süre konusunda bir sıkıntı olduğu anlaşılıyordu. Sinop Mebûsu Recep Zühtü Bey, çalışma müddetinin sona ermesine az bir zaman kalan Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın yaklaşık bir senelik faaliyetleri hakkında, Dâhiliye Vekili'nin cevaplandırması isteği ile 2 Mayıs 1927 tarihinde TBMM Riyâseti'ne bir soru önergesi vermişti. Bu soru önergesi TBMM Riyâseti'nden Başvekâlet'e, oradan da 4 Mayıs 1927'de de Dâhiliye Vekâleti'ne havale edilmişti¹⁵²⁷.

Bu soru önergesi üzerine Dâhiliye Vekili'nin 7 Mayıs 1927'de Meclis'te verdiği cevap, aslında kanunda belirlenen bir yıllık sürenin az olduğunu göstermişti. Bunun üzerine Sinop Mebûsu Recep Zühtü Bey, bu kez de Heyet-i Mahsûsa'nın çalışma süresinin bir yıl daha uzatılmasına dair bir tahrir vermişti¹⁵²⁸. Ancak yeniden söz alan Dâhiliye Vekili Cemil Bey, bazı sıkıntılar olmasına rağmen, Heyet-i Mahsûsa'nın görev süresinin bir yıl daha uzatılmasına gerek duyulmadığını ifade etmişti¹⁵²⁹. Dâhiliye Vekili'nin bu ifadesine rağmen, Recep Zühtü Bey'in tahriri, 9 Mayıs 1927'de Dâhiliye Encümeni'ne havale edilmişti¹⁵³⁰. Bunun üzerine Başvekâlet, 12 Mayıs 1927 tarihli bir yazıyla konu hakkında Dâhiliye Vekâleti'nin fikrini sormuştu. Dahiliye Vekili imzasıyla 16-18 Mayıs 1927 tarihinde gönderilen cevapta yine süre uzatmasına gerek duyulmadığı belirtilince tahrir reddedilmiştir¹⁵³¹.

Ancak bu tarihten yaklaşık bir yıl sonra Elazığ Mebûsu Hüseyin Bey tarafından verilen ve 21 Mayıs 1928 tarihinde TBMM Riyâseti'nden Başvekâlet'e havale edilen 854 numaralı kanuna bir madde ilavesine dair kanun teklifi; Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın kanunî süresi içerisinde bütün memurlar hakkındaki muameleleri tamamlayamadığını göstermektedir. Elazığ Mebûsu Hüseyin Bey; 854 numaralı kanun gereğince haklarında henüz tetkikat tamamlanmamış birçok memurun bulunduğunu ve bunlar hakkında gerekli muamelenin yapılmamasının adil olmayacağını belirterek kanuna; “854 numaralı kanun mûcibince Heyet-i Mahsûsaca sicilleri tetkik edilmemiş olan memurînin

¹⁵²⁶ BCA, 30.10/205.402.10.

¹⁵²⁷ BCA, 30.10/8.47.19.

¹⁵²⁸ BCA, 30.10/205.402.10.

¹⁵²⁹ TBMMZC, II/32, Ankara, (Tarihsiz), s.67-68.

¹⁵³⁰ TBMMZC, II/32, s.77.

¹⁵³¹ BCA, 30.10/205.402.9.

sicilleriyle haklarındaki evrâk daire-i aideleri tarafından Âli Karar Heyeti'ne verilecektir. Âli Karar Heyeti'nin bunlar hakkında vereceği karar katidir'' şeklinde bir madde ilave edilmesini teklif etmişti¹⁵³². Ancak ileride görüleceği üzere Hüseyin Bey'in bu teklifi dikkate alınmayacaktır.

b- Mülkî Heyet-i Mahsusa Tarafından Cezalandırılan Memurların Sayısı

Yukarıda görüldüğü üzere 25 Eylül 1923 tarihli ve 347 numaralı Millî Mücadele'ye katılmayan askerî bürokrasi hakkındaki kanun gereğince, gerek Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın Kanun'un 1. ve 2. maddesi gereğince, gerekse Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin Kanun'un 5. maddesi gereğince haklarında muamele yaptığı subayların isimleri listeler halinde Resmî Gazete'de yayınlanmıştı. Ayrıca Resmî Gazete'de yayınlanmadığı halde Vekâletler arasında bilgilendirme amacıyla gönderilen listeler de mevcuttu. Bu listelerden, kesin olmamakla birlikte, 25 Eylül 1923 tarihli kanunun 1., 2. ve 5. maddeleri gereğince askerlikle ilişkisi kesilen subayların sayısı hakkında fikir yürütülebilmisti. Ancak Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemesine karar verdiği memurlar hakkında herhangi bir listeye rastlanamamıştır. Bu konudaki bilgiler TBMM'de konu ile ilgili bazı açıklamalardan tespit edilebilmektedir.

Sinop Mebûsu Recep Zühtü Bey, çalışma müddetinin sona ermesine az bir zaman kalan Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın yaklaşık bir senelik faaliyetleri hakkında, Dâhiliye Vekili'nin cevaplandırması isteği ile 2 Mayıs 1927 tarihinde TBMM Riyâseti'ne bir soru önergesi vermişti. Bu soru önergesi TBMM Riyâseti'nden Başvekâlet'e, oradan da 4 Mayıs 1927'de de Dâhiliye Vekâleti'ne havale edilmişti¹⁵³³.

Recep Zühtü Bey'in önergesine Dâhiliye Vekili Cemil Bey, Meclis'in 7 Mayıs 1927 tarihli oturumunda cevap vermişti. Cemil Bey'in verdiği cevap, Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın o güne kadarki faaliyetlerini ve yapılması planlanan faaliyetlerini göstermesi açısından oldukça önemli bilgiler içermektedir. Dâhiliye Vekili öncelikle Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın 19 Temmuz 1926 tarihinde çalışmaya başladığını belirterek Vekâletler tarafından Heyet-i Mahsûsa'ya tevdi edilen dosyaların sayısını ve bu

¹⁵³² BCA, 30.10/3.17.13; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.114.

¹⁵³³ BCA, 30.10/8.47.19.

dosyalardan ne kadarının tetkik edildiğini şu şekilde açıklamıştır: “*Dahiliye Vekâleti, diğer merbut bulunan Müdiriyet-i Umûmiyelerle beraber 413 dosya vermiştir. Adliye Vekâleti 140, Maliye Vekâleti 14, Maârif Vekâleti 25, Nafia Vekâleti 18, Sıhhiye Vekâleti 45, Hariciye Vekâleti 2, Ziraat Vekâleti 7, Büyük Millet Meclisi 9 dosya vermişler ve Ticâret Vekâleti ile Divanı Muhasebat ve Evkaf Müdiriyeti Umumiyesi hiç vermemiştir. Verilen dosyaların yekûnu 673’tür. Bunun 378’i intaç edilmiş ve 295’i de tetkik edilmektedir. Bu kısım da 19 Temmuz 1927 tarihine kadar intaç edilecektir*”¹⁵³⁴. Dâhiliye Vekili’nin açıklamalarından, bu tarihe kadar Heyet-i Mahsusa’ya verilen memurların sayısının 673 olduğu anlaşılmaktadır ki, bu sayı, 25 Eylül 1923 tarihli kanun gereğince askerlikle ilişkisi kesilenlerin sayısı düşünülünce oldukça az görünmektedir.

Bu tarihten yaklaşık bir yıl sonra, 20 Mayıs 1928 tarihinde Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsa kararlarını yeniden tetkik etmek üzere kurulması planlanan Âli Karar Heyeti’nin kurulması hakkındaki kanunun müzakereleri sırasında Rize Mebûsu sıfatıyla söz alan Mülkî Heyet-i Mahsûsa Reisi Atıf Bey, heyetin kaç kişinin dosyasını tetkik ettiği, kaç kişi hakkında aleyhte, kaç kişi hakkında lehte karar verdiği hakkında önemli bilgiler vermişti. Buna göre Mülkî Heyet-i Mahsûsa, 3150 kişinin dosyasını tetkik etmiş ve bunlardan 1250’sinin bir daha devlet hizmetinde istihdam olunmamasına karar vermişti. Geriye kalan 1900 kişi ise beraat etmişti¹⁵³⁵.

c- Mülkî Heyet-i Mahsusa Kararları Hakkında TBMM Arzuhal Encümeni’ne Yapılan İtirazlar ve Sonuçları

Mülkî Heyet-i Mahsûsa’nın verdiği kararlar kati olmasına rağmen, hakkında karar verilenlerden bazıları, bu kararları adaletsiz bularak henüz Heyet-i Mahsûsa’nın çalışmalarını devam ettirdiği dönem içerisinde bir takım makamlar nezdinde itiraz girişimlerinde bulunuyorlardı. Bu şekilde başvuranlardan bazılarının olumlu sonuç aldıkları da görülmektedir. Örneğin; yukarıda Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemelerine karar verildiği belirtilen, Mühendis Hüseyin Hilmi ve Mustafa Beylerle Dr. Nurettin, Muhasebeci Süleyman Faik ve

¹⁵³⁴ TBMMZC, II/32, s.67.

¹⁵³⁵ TBMMZC, III/4, Ankara, (Tarihsiz), s.189; M. Tunçay, “Heyet-i Mahsusalar”, s.55-56.

Ressam Eşref Beyler haklarındaki kararın düzeltilmesi isteği ile TBMM'ye başvurmuşlardı. TBMM Arzuhal Encümeni bu başvuruyu dikkate alarak yapılan muamelenin kanuna aykırı olduğuna ve bu kişiler hakkında verilen kararın kaldırılmasına dair bir mazbata hazırlayarak TBMM Riyâseti'ne sunmuştu¹⁵³⁶.

Arzuhal Encümeni mazbatasında, iptal isteminin gerekçesini de açıklamıştı. Mazbataya göre; bu kişiler, yurt dışında kaldıkları ve 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi'nin imzalanmasından sonra anavatana döndükleri gerekçesiyle işlerinden çıkarılmışlardı. Hâlbuki 26 Mayıs 1926 tarihli kanunun 4. maddesinde, Türkiye sınırları dışında kalmış ve bugüne kadar dönmemiş olanların kastedildiği; bugün ifadesinden de kanunun neşri tarihi olan 14 Haziran 1926 tarihinin kastedildiği belirtilerek, haklarında verilen kararların iptali istenmişti¹⁵³⁷. Arzuhal Encümeni'nin mazbatası 9 Mayıs 1927 tarihli Meclis oturumunda tartışılarak kabul edilmiş ve Heyet-i Umûmiye Kararı olarak 14 Mayıs 1927'de Resmî Gazete'de yayınlanmıştı¹⁵³⁸. Böylece bu kişiler hakkında Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından verilmiş olan bir daha devlet hizmetinde çalışamayacaklarına dair karar, TBMM Kararıyla iptal edilmişti.

TBMM, Arzuhal Encümeni'nin mazbatasını kabul ederek Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın vermiş olduğu kararları iptal etmişti ama yukarıda belirtildiği üzere bu durum 26 Mayıs 1926 tarihli kanuna aykırı idi. Çünkü bu kanuna göre Heyet-i Mahsûsa'nın vermiş olduğu kararlar kesindi. Arzuhal Encümeni'nin yapmış olduğu bu kanunsuz muamelelere dikkatleri çeken yine Sinop Mebûsu Recep Zühtü Bey olmuştu. Recep Zühtü Bey, 18 Haziran 1927 tarihinde TBMM Riyâseti'ne şöyle bir takrir vermişti: *“Arzuhal Encümeni; neşrettiği haftalık mukarrerat cetvellerine göre 854 numaralı kanun mucibince teşekkül edip harekâtı milliyeye aleyhtar kimseler hakkında karar vermekte olan Heyeti Mahsusanın kararlarını adetâ istinaf ve temyiz eder mahiyette tetkikat yapmakta ve nâkız kararlar vermektedir. Hâlbuki aynı kanun mucibince Heyeti Mahsusanın kararları hükmü kati mahiyettedir. Arzuhal Encümeninin bu kararları; tetkik ve nakz veya tasdik etmesi usulsüz ve kanunsuzdur. Binaenaleyh Arzuhal Encümeninin bu hususta şimdiye kadar verdiği kararlara umumiyetle ve esas*

¹⁵³⁶ TBMMZC, II/32, s.34.

¹⁵³⁷ TBMMZC, II/32, s.88.

¹⁵³⁸ Resmî Ceride, 14 Mayıs 1927, No:592; TBMMZC, II/32, s.88-89; M. Tunçay, “Heyet-i Mahsusalar”, s.56.

itibariyle itiraz eder ve bu meselenin Heyeti Umumiyyeye arzını rica eylerim efendim”¹⁵³⁹.

Recep Zühtü Bey’in bu tavrı, görüşülmek üzere Arzuhal Encümeni’ne havale edilmişti. Arzuhal Encümeni, konu hakkında hazırladığı mazbatayı 23 Haziran 1927 tarihinde TBMM Riyâseti’ne sunmuştu. Encümen’in mazbatasında, 854 numaralı kanunun 2. maddesine göre Heyet-i Mahsûsa kararlarının kati olduğu kabul edilmekle birlikte, mesele Teşkilât-ı Esasiye Kanunu çerçevesinde ele alınıyordu. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nda, mahkemelerin haricinde kalan diğer makamlar tarafından verilen kararların kaldırılmasının veya değiştirilmesinin yasak olduğuna dair herhangi bir kayıt bulunmadığı ifade ediliyordu. Bilakis Meclis Nizamnamesi’nin 53. maddesi, Arzuhal Encümeni’ne, gerek icranın son kararına itiraz ve gerekse bu itirazlara verilen cevapları tetkik etme yetkisi vermişti. Dolayısıyla bir mahkeme olmayıp idari bir heyetten ibaret bulunan Heyet-i Mahsûsa’nın vermiş olduğu kararların da Arzuhal Encümeni’nde, dolayısıyla TBMM’de tetkik edilebileceği iddia ediliyordu. Bu iddiaya kanıt olarak da öteden beri Heyet-i Mahsûsa kararlarına karşı yapılan itirazların, Encümen tarafından görüşüldükten sonra, TBMM’ye sunulması ve burada bazen lehte bazen de aleyhte kararlar verilmesi gösteriliyordu. Dolayısıyla Recep Zühtü Bey’in tavrı kabul edilmiyordu¹⁵⁴⁰.

Arzuhal Encümeni’nin, Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsa’yı sadece idari bir heyet, dolayısıyla kararları değiştirilebilecek bir heyet olarak değerlendiren bu iddiaları üzerine ilk sözü Müdafaa-i Milliye Vekilli Recep Bey almış ve mazbataya sert tepki göstermişti. Müdafaa-i Milliye Vekili, her iki Heyet-i Mahsûsa’nın da ait oldukları kanunlarda kararlarının kesin olduğu belirtilmiş olmasına rağmen, uygulamada bu şekilde gedik açılmasının ve verilen kararların bozulmasının ileride Millî Mücadele aleyhinde çalışmış insanların tekrar orduya ve memuriyete dönmelerinin yolunu açacağını belirterek Arzuhal Encümeni’nin bu mazbata ile bu yolu açmağa çalıştığını iddia ediyordu. Arzuhal Encümeni’nin kararları yeniden gözden geçirmeye Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nda herhangi bir mani olmadığına dair iddiasına ise, belirli bir durum ve zaman için çıkarılmış olan kanunların Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nda yer almamasının

¹⁵³⁹ TBMMZC, II/33, Ankara, (Tarihsiz), s.107.

¹⁵⁴⁰ TBMMZC, II/33, s.600-601.

doğal olduğunu belirterek karşı çıkıyordu. Heyet-i Mahsûsalar'ın sadece idarî bir heyeti olduğu ifadesine ise, Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın kurulmasından önce Divan-ı Harpler tarafından hakkında karar verilmiş olanların bile bu heyet tarafından yargıldığını belirterek, Heyet-i Mahsûsa kararlarının Divan-ı Harp kararlarından üstün tutulduğunu açıklıyordu. Ayrıca Heyet-i Mahsûsalar'ın da her mahkeme veya tahkik heyeti gibi hata yapabileceğini kabul etmekle beraber, bu hatayı düzeltme işinin de ayrı bir kurum tarafından değil yine Heyet-i Mahsûsa'nın kendisi tarafından yapıldığını, bunun da örneklerinin olduğunu ileri sürüyordu. Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey, son olarak, şayet Arzuhal Encümeni'nin mazbatasını kabul edilirse ortaya çıkacak durumu şu sözlerle açıklıyordu: *“Eğer Lozan'da kabul edilmiş olan af kanunu çıkmamış olsa idi hayata olan nispetlerinin bile kat edilmesi lâzım gelen bir takım adamların tekrar ordunun saf ve nezih sinesine avdet etmesini ve tekrar memurin safları arasına avdet etmesini mümkün kılacak bir tarik-i müracaatı tekrar küşat etmiş olacağız”*¹⁵⁴¹.

Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey'den sonra söz alan Biga Mebûsu Şükrü Bey; TBMM'nin üstünde başka bir güç olmadığını ifade ederek, Arzuhal Encümeni'ne yapılan itirazların Encümen'de değil de TBMM'de görüşülmesini istiyordu. Çünkü ona göre hiçbir kurumun kararı kesin olmamalıdır. Bu açıdan Encümen'in mazbatasını kabul ediyordu¹⁵⁴².

Bu arada Malatya Mebûsu Reşat Bey, Arzuhal Encümeni'nin daha önce Askerî Heyet-i Mahsûsa kararına itiraz eden bir subayın hakkındaki kararı bozduğunu ancak TBMM'nin bunu reddettiğini belirterek, sivil memurlar için de aynı şartların geçerli olmasını istiyordu. Dolayısıyla Arzuhal Encümeni'nin mazbatasına karşı çıkarak Heyet-i Mahsûsa kararlarının, sadece TBMM'nin af yetkisini saklı tutarak, hiçbir kurum tarafından temyiz edilemeyeceğini ifade ediyordu¹⁵⁴³.

Arzuhal Encümeni'nin hazırladığı mazbataya karşı bu şekilde sert eleştiriler gelince ve tartışma uzayınca Arzuhal Encümeni adına Mazbata Muharriri Eyüp Sabri Bey söz almıştı. Eyüp Sabri Bey; öncelikle Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey'in, birkaç kez Meclis tarafından reddedilmesine rağmen, hala encümen tarafından Heyet-i Mahsûsa kararlarının düzeltilmesine yönelik meselelerin Meclis'e taşınmasına dair

¹⁵⁴¹ TBMMZC, II/33, s.601-602.

¹⁵⁴² TBMMZC, II/33, s.603-604.

¹⁵⁴³ TBMMZC, II/33, s.604.

eleştirilerine cevap vererek; Meclis'in birkaç kez reddetmesine rağmen, bazen de bu kararları düzelttiğini açıklayarak cevap vermişti. Ayrıca TBMM, bazı mazbataları reddederken bunu Arzuhal Encümeni'nin tetkike yetkili olmadığı gerekçesiyle değil, verilen kararın kanuna uygun olduğu gerekçesiyle reddetmişti. Dolayısıyla Meclis tarafından Arzuhal Encümeni bu konuda yetkili değildir gibi bir karar çıkmadığı için de Encümen, gelen şikâyetleri dikkate alarak mazbata hazırlamaya devam etmişti. Bu arada Eyüp Sabri Bey'in bir ifadesinden Heyet-i Mahsûsa kararlarına Arzuhal Encümeni'nden başka makamlardan da müdahale olduğu anlaşılmaktadır. Eyüp Sabri Bey'in ifadesine göre, Askerî Heyet-i Mahsûsa, bir subay hakkında yaptığı tetkikatın ardından lehinde karar vermişken daha sonra Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin itirazı üzerine, subayın askerlikle ilişkisi kesilmişti. Eyüp Sabri Bey, bu açıklamaları yaptıktan sonra TBMM'den aksi bir karar çıkmadığı sürece Arzuhal Encümeni'nin Heyet-i Mahsûsa kararlarını tetkik etmeye devam etmesi gerektiğini iddia ediyordu¹⁵⁴⁴.

Konu hakkında söz alan mebûslardan Gümüşhane Mebûsu Hasan Fehmi Bey; Heyet-i Mahsûsaların kurulmasına dair kanunlara bakıldığı zaman bunların Divan-ı Harplerin, Askerî Mahkemelerin üzerinde kurulduğunun görüleceğini, bu nedenle de verdikleri kararların kesin olması gerektiğini ileri sürüyordu. Ona göre, Damat Ferit Hükümetleri, Kuvâ-yı İnzibatiyeciler, Kızılhançerciler, Nigâhbâncılar ve İstanbul'un işgalinden sonra Hürriyet ve İtilaf Merkez-i Umûmisini oluşturanların hiçbirisi hakkında verilen karar haksız olamazdı. Çünkü şayet bu kesimler amaçlarını gerçekleştirebilselerdi şimdi bunlara memuriyet verelim mi vermeyelim mi gibi bir tartışma bile mümkün olmayacaktı. Birçok ülkede bu durumda olanların idam edildikleri böyle bir dönemde, devlet hizmetinde istihdam edilmemek veya askerlikten ilişkilerini kesmek gibi cezalar aslında verilebilecek en müşfik cezalardı¹⁵⁴⁵.

Yapılan bu uzun müzakereler ve tartışmalardan sonra Arzuhal Encümeni'nin mazbatasını oylamaya koyulmuş ve TBMM tarafından reddedilmiş¹⁵⁴⁶ ve konu ile ilgili bir TBMM Kararı yayınlanmıştı. 23 Haziran 1927 tarihli karar şöyleydi: “854 numaralı kanunun ikinci maddesinde zikrolunan Heyet-i Mahsûsaca ittihaz edilen kararların

¹⁵⁴⁴ TBMMZC, II/33, s.606-607.

¹⁵⁴⁵ TBMMZC, II/33, s.609.

¹⁵⁴⁶ TBMMZC, II/33, s.610;

Arzuhal Encümeni tarafından tedkik ve nakz edilemeyeceği, Heyet-i Umûmiye'nin seksen birinci İn'ikadının birinci celsesinde takarrur etmiştir"¹⁵⁴⁷.

4) Mülkî Heyet-i Mahsûsa Reis ve Azalarına Verilecek Ücretler İle İlgili Kanun

Askerî Heyet-i Mahsûsa'dan farklı olarak Mülkî Heyet-i Mahsûsa reis ve azalarının alacakları ücret bir kanunla belirlenmişti. 19 Şubat 1927 tarihli ve 976 sayılı kanun şöyleydi:

"Madde 1- 26 Mayıs 1926 tarih ve 854 numaralı kanunun ikinci maddesi mûcibince teşkil edilmiş olan heyetin reis ve âzasına, iptidasından nihayetine kadar iştirak ettikleri her içtima için, İcra Vekilleri Heyetince takdir olunacak miktarda, ücret-i huzur verilir.

Madde 2- Ücret-i huzur, heyeti terkib eden zevatın mensup oldukları Vekâlet bütçeleri tasarrufâtı karşılık addedilerek her Vekâlet bütçesinde rakamsız olarak açılacak bir fasl-ı mahsûstan, Heyet Reisi'nin işarı üzerine tesviye olunur. İşbu ücret, heyetin ilk içtimaından itibaren verilir.

Madde 3- İşbu kanun neşri tarihinden müteberdir.

Madde 4- Bu kanun ahkâmını icraya, İcra Vekilleri Heyeti memurdur"¹⁵⁴⁸.

Bu kanunun çıkarılmasından sonra, Heyet-i Mahsûsa reis ve azalarına verilecek "*hakk-ı huzurun*" miktarını da kanun gereğince, Dahiliye Vekâleti'nin teklifi ile İcra Vekilleri Heyeti belirlemişti. 9 Mart 1927 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi'ne göre; Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın ilk toplantısından itibaren her toplantı için reise 10, azaların her birine 7,5 Lira ücret verilecekti¹⁵⁴⁹.

D) MİLLÎ MÜCADELE'YE KATILMAYARAK MİLLÎ SINIRLAR DIŞINDA KALAN OSMANLI TEBAASININ TÜRK VATANDAŞLIĞI'NDAN ÇIKARILMASI

Hatırlanacağı üzere 25 Eylül 1923 tarih ve 347 sayılı kanunun 5. maddesi ile 26 Mayıs 1926 tarih ve 854 sayılı kanunun 4. maddesi, Meşrutiyet'in ilanından sonra

¹⁵⁴⁷ BCA, 30.10/20.117.4; **Resmî Ceride**, 6 Ağustos 1927, No:651; **Düstûr**, III/8, s.971.

¹⁵⁴⁸ **Resmî Ceride**, 2 Mart 1927, No:569; **Düstûr**, III/8, s.116.

¹⁵⁴⁹ BCA, 30.18.01.01/23.15.17.

Osmanlı Devleti'nden ayrılan memleketlerde kalarak Millî Mücadele'ye katılmayan asker ve sivil memurlarla ilgili idi. Bunlardan askerlerin askerlikle ilişkileri kesilirken, sivillerin bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamalarına ve mazuliyet maaşı verilmemesine karar verilmişti. Bu maddeler elbette ki belli bir süre içerisinde ülkeye dönerek memuriyet talep edenler veya edeceklerle ilgili olmalıdır. Yoksa zaten başka bir ülkede yaşamını devam ettirenlerin ayrıca Türkiye'de memuriyet talep etmeleri mümkün değildi.

Bu asker ve sivil memurlarla birlikte herhangi bir memuriyeti olmayan çok sayıda Osmanlı tebaası da millî sınırlar dışında kalmıştı. Bunlar kağıt üzerinde de olsa Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak görülüyorlardı Bu duruma bir çözüm bulmak isteyen Hükümet, en azından Millî Mücadele'ye katılmayarak millî sınırlar dışında kalmış olanların vatandaşlıktan çıkarılmasına yönelik bir kanun teklifi hazırlamıştı. TBMM'de yapılan görüşmelerden sonra 23 Mayıs 1927'de “*Şerâit-i Muayyeneyi Hâiz Olmayan Osmanlı Tebaasının Türk Vatandaşlığı'ndan Iskâtı Hakkında Kanun*” kabul edilmişti. Kanun şöyleydi:

“Kanun No:1041

Madde 1- İstiklâl Muharebeleri esnasında Millî Mücadele'ye iştirak etmeyerek Türkiye haricinde kalan ve 24 Temmuz 1923 tarihinden işbu Kanun'un neşri tarihine kadar Türkiye'ye avdet etmemiş olan Osmanlı tebaasının Türk vatandaşlığından iskâtına İcra Vekilleri Heyeti mezundur.

Mer'i muahedât mûcibince Türkiye lehine ihtiyarî tabiiyet edenler bu hükümden müstesnadır.

Madde 2- İşbu kanun tarih-i neşrinden müteberdir.

Madde 3- İşbu kanunun icrâ-yı ahkâmına Hariciye ve Dahiliye Vekilleri memurdur”¹⁵⁵⁰.

Bu kanunun uygulamaya girmesiyle birlikte, milli sınırlar dışında kalarak Millî Mücadele'ye katılmadıkları için askerlikle ilişkisi kesilen subaylar ile bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamalarına karar verilen sivil memurlar Türk vatandaşlığından da çıkarılmış oluyorlardı.

¹⁵⁵⁰ **Resmî Ceride**, 31 Mayıs 1927, No:598; **Düstûr**, III/8, Ankara, 1946², s.572.

1041 numaralı kanun gereğince vatandaşlıktan çıkarılanlara dair eldeki ilk Hükümet Kararnamesi'nin tarihi 19 Temmuz 1927'dir. Buna göre, İzmir Belediye Reisi iken Yunanlılarla teşrik-i mesai eden ve İzmir'in kurtarılması üzerine Atina'ya firar eden Hacı Hüsnü Paşa, Dâhiliye Vekili'nin 19 Temmuz 1927 tarihli teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 19 Temmuz 1927 tarihli toplantısında 1041 sayılı kanun gereğince Türkiye taabiyetinden çıkarılmıştı¹⁵⁵¹.

Yine Osmanlı tebaasından ve eski Nafia Nâzırlarından Bedros Hallaçyan'ın, Millî Mücadele'ye iştirak etmeyerek Türkiye haricinde kaldığı ve hal-i hazırda Paris'te ikamet ettiği anlaşıldığından 23 Mayıs 1927 tarih ve 1041 numaralı kanun gereğince Türkiye taabiyetinden çıkarılması Hariciye Vekili'nin teklifi ile 12 Ağustos 1928 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında kararlaştırılmıştı¹⁵⁵².

Bu şekilde konu ile ilgili münferit Hükümet kararnamelerinin yanı sıra çoğu zaman birçok kişi hakkında aynı anda kararname çıkarılıyordu. Örneğin 6 Şubat 1929 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi'nde; isimlerinin ekli listede olduğu ifade edilen 82 şahsın Türkiye vatandaşlığından çıkarılması kararlaştırılmıştı¹⁵⁵³.

Yukarıda bahsedildiği üzere tespit edilebilen 19 Temmuz 1927 tarihli Kararname'den başlayarak 14 Ocak 1946 tarihine kadar muhtelif tarihlere ait 1041 numaralı kanun gereğince vatandaşlıktan çıkarılanlara ait çok sayıda kararname tespit edilmiştir. Ancak bu kararnamelerin çoğunun, yukarıda örneği verildiği üzere kime ait olduğu anlaşılamamaktadır. Kararnamelere ekli olması gereken listeler de dosyalarda bulunmamaktadır. Tespit edilebilen kararnamelere göre; 1041 numaralı kanun gereğince, 19 Temmuz 1927 tarihli kararnameden 14 Ocak 1946 tarihli kararnameye kadar toplam 42 kararname ile 1970 kişi vatandaşlıktan çıkarılmıştır¹⁵⁵⁴.

¹⁵⁵¹ BCA, 30.18.01.01/25.46.16.

¹⁵⁵² BCA, 30.18.01.01/30.50.16.

¹⁵⁵³ BCA, 30.18.01.02/6.54.12.

¹⁵⁵⁴ BCA, 30.18.01.01/25.46.16; BCA, 30.18.01.01/30.50.16; BCA, 30.18.01.02/6.54.12; BCA, 30.18.01.02/6.56.7; BCA, 30.18.02/6.56.9; BCA, 30.18.01.02/6.58.8; BCA, 30.18.01.02/5.50.5; BCA, 30.18.01.02/ 8.3.1; BCA, 30.18.01.02/10.30.13; BCA, 30.18.01.02/10.30.12; BCA, 30.18.01.02/14.67.4; BCA, 30.18.01.02/19.30.6; BCA, 30.18.01.02/21.42.6; BCA, 30.18.01.02/21.49.2; BCA, 30.18.01.02/21.49.1; BCA, 30.18.01.02/23.63.16; BCA, 30.18.01.02/23.68.9; BCA, 30.18.01.02/24.74.13; BCA, 30.18.01.02/25.12.15; BCA, 30.18.01.02/25.8.15; BCA, 30.18.01.02/26.13.18; BCA, 30.18.01.02/27.25.7; BCA, 30.18.01.02/29.49.6; BCA, 30.18.01.02/30.53.15; BCA, 30.18.01.02/31.61.14; BCA, 30.18.01.02/31.67.20; BCA, 30.18.01.02/32.74.11; BCA, 30.18.01.02/33.10.3; BCA, 30.18.01.02/34.20.5; BCA, 30.18.01.02/35.29.8; BCA, 30.18.01.02/36.33.12; BCA,

30.18.01.01/37.45.6; **BCA**, 30.18.01.02/38.60.16; **BCA**, 30.18.01.02/39.67.19; **BCA**,
30.18.01.02/42.8.4; **BCA**, 30.18.01.02/42.9.8; **BCA**, 30.18.01.02/78.72.15; **BCA**,
30.18.01.02/48.63.12; **BCA**, 30.18.01.02/48.73.5; **BCA**, 30.18.01.02/58.79.17; **BCA**,
30.18.01.02/100.95.14; **BCA**, 30.18.01.02/110.4.16.

IV. BÖLÜM
ASKERÎ VE MÜLKÎ HEYET-İ MAHSUSA KARARLARINA KARŞI
İTİRAZLAR, KARARLARIN TEMYİZİ MESELESİ VE TAMAMEN
ORTADAN KALDIRILMASI

A) ÂLİ KARAR HEYETİ'NİN KURULMASI VE FAALİYETLERİ

1) Âli Karar Heyeti Kurulmasının Gerekçeleri

Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın kurularak vazifeye başlamasından itibaren verdiği kararlar hep tartışma konusu olmuş ve aleyhinde karar verilenler birçok makama itiraz başvurusunda bulunmuşlardı. Aynı şey Mülkî Heyet-i Mahsûsa kurulduktan sonra bu kurulun kararları için de geçerli olmuştu. Ancak her iki Heyet-i Mahsûsa'nın da kuruluşunu öngören kanunlar, heyetler tarafından verilen kararların kesin olduğunu belirtmişti. Dolayısıyla kanunî olarak bu kararları temyiz edecek herhangi bir makam belirlenmemişti. Hal böyle olunca oldukça büyük sıkıntılar yaşanmıştı. Yukarıda örnekleri ile görüldüğü üzere aleyhinde verilen kararı beğenmeyen kişiler, doğrudan Heyet-i Mahsûsalara müracaat etmenin yanında, TBMM'ye, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne ve Başvekâlet'e itiraz dilekçelerini gönderiyorlardı. Bu makamlar çoğunlukla bu itirazlara yetkisizlik cevabı vermekle beraber, bazı durumlarda kararları değiştiriyorlardı. Hatta hatırlanacağı üzere, 23 Haziran 1927 tarihli ve 352 numaralı Heyet-i Umûmiye Kararı ile Heyet-i Mahsûsa kararlarının TBMM Arzuhal Encümeni tarafından tetkik ve nakzedilemeyeceği belirtilmişti¹⁵⁵⁵. Fakat yine hatırlanacağı üzere, TBMM, bu kararı almadan kısa bir süre önce, Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemelerine karar verdiği bazı şahıslar hakkındaki kararının kaldırılması yönünde hazırlanan Arzuhal Encümeni Mazbatasını kabul etmişti. Dolayısıyla ne Askerî ne de Mülkî Heyet-i Mahsûsa kararlarının temyiz edilip edilemeyeceği veya hangi makam tarafından temyiz edileceği meselesi belli bir standarda kavuşturulamamıştı.

Yaşanan bu sıkıntılar üzerine harekete geçen Adliye Vekâleti, "*Heyet-i Mahsûsa'da adem-i istihdamına karar verilenler ile nispet-i askeriyesi kat' olunanlar*

¹⁵⁵⁵ BCA, 30.10/20.117.4.

hakkındaki kararların ikinci derecede Âli Karar Heyetinde tetkiki hakkında” bir kanun layihası hazırlayarak İcra Vekilleri Heyeti’ne sundu. Adliye Vekâleti’nin hazırladığı kanun layihasının gerekçesinde, Heyet-i Mahsûsa kararlarına karşı birçok şikâyetler geldiği belirtilerek, bu şikâyetlerin ne kadar doğru olduğunun ancak yetkili bir kurulun incelemesiyle ortaya çıkacağı ifade ediliyordu. Adliye Vekâleti’nin gerekçelerinden birisi de basit bir para cezasında bile, adlî hata olabilir ihtimaline karşı temyiz yolu açık tutulurken bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemek gibi ağır hükümlerin temyiz yolunun kapalı olmasının, adalet noktasında büyük bir orantısızlık arz etmesiydi. Bu sebeplerden dolayı kanun layihası hazırlanmıştı¹⁵⁵⁶.

İcra Vekilleri Heyeti, kanun layihasını 14 Nisan 1928 tarihinde TBMM Riyâseti’ne sunmuş ve layiha görüşülmek üzere aynı gün Müdafaa-i Milliye, Dâhiliye ve Adliye Encümenleri’ne gönderilmişti. Her üç Encümen de ayrı ayrı yaptıkları görüşmelerden sonra hazırladıkları mazbataları ve Hükümet’in layihasına yönelik değişiklik tekliflerini TBMM Riyâseti’ne sunmuşlardı¹⁵⁵⁷.

Burada dikkati çeken nokta üç Encümen’in de yaptıkları küçük değişikliklerle beraber genel olarak Âli Karar Heyeti’nin kurulmasına destek vermiş olmalarıydı. Bunun sebebi de yukarıda bahsedildiği üzere Heyet-i Mahsûsa kararlarına karşı yapılan itirazların çokluğuuydu. Öyle ki, Âli Karar Heyeti kurulmasına dair kanun layihası TBMM’ye sunulduktan sonra ve görüşüldüğü sıralarda bile itiraz dilekçeleri gelmeye devam ediyordu. Örneğin; Dört Yol Mahkeme eski Kâtibi Hasan Fehmi Efendi, “*Türkiye Reis-i Cumhuriyet Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne*” başlığı ile yazdığı mektupta, 1921 senesinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti emri ile Dört Yol Mahkemesi Baş Kâtipliği’ni kabul ettiğini, işgal sırasında da Fransızlar tarafından azledilip Fransız Divan-ı Harbi’nde yargılanarak mahkûm edildiğini, ardından da işgal bölgesinde herhangi bir vazife yapmadığını açıkladıktan sonra, buna rağmen Heyet-i Mahsûsa tarafından, 1927’de düşmandan vazife kabul ettiği iddiasıyla, bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemesine karar verildiğini belirtiyordu. Hasan Fehmi Bey’in kaydettiğine göre, bu karar üzerine 1 Ağustos 1927 tarihinde bir mektupla yine Cumhurbaşkanlığı’na müracaat etmişti. Adliye Vekili Esat Bey’in tavsiyesiyle 14 Aralık 1927’de bir de

¹⁵⁵⁶ TBMMZC, III/4, Ankara, (Tarihsiz), (78. İçtima’nın eki), s.28.

¹⁵⁵⁷ Hükümet’in verdiği kanun layihası ve Encümenlerin bu layiha üzerinde yaptıkları değişiklikler ile hazırladıkları mazbatalar hakkında bkz: TBMMZC, III/4, (78. İçtima’nın eki), s.28-33.

TBMM'ye halini arz etmişti. Bütün bu girişimlerine rağmen, bir sonuç alamayan Hasan Fehmi Bey, tekrar Cumhurbaşkanı'ndan yardım istiyordu¹⁵⁵⁸.

Hasan Fehmi Bey'in dilekçesi Cumhurbaşkanlığı'ndan Başvekâlet'e havale edilmişti. Bu yazışmaların devam ettiği sırada Âli Karar Heyeti'nin kurulmasına dair kanun layihası TBMM'ye sunulmuştu. Bunun üzerine Başvekâlet'ten Adana Vilâyeti'ne gönderilen 16 Nisan 1928 tarihli yazıda; Heyet-i Mahsûsa kararlarını ikinci derecede tetkik etmek üzere Âli Karar Heyeti'nin kurulmasına dair kanun layihasının TBMM'ye sunulduğu belirtilerek, Hasan Fehmi Bey'in sonucu beklemesi gerektiği konusunda bilgilendirilmesi isteniyordu¹⁵⁵⁹. Nitekim Başvekâlet tarafından Adliye Vekâleti'ne gönderilen 25 Ağustos 1928 tarihli yazıda, Hasan Fehmi Bey'e ait evrakın TBMM Kâtib-i Umûmiliği tarafından 22 Ağustos'ta Âli Karar Heyeti'ne tevdi edildiği bildiriliyordu¹⁵⁶⁰.

Yine İstanbul telgrafçılarından Ahmet Eyüp, 12 Nisan 1928 tarihinde Başvekil İsmet Paşa'ya sitem dolu bir telgraf çekmişti. Ahmet Eyüp Bey telgrafında İsmet Paşa'ya hitaben; *“Hamim değilmişsiniz. Heyet-i Mahsûsaca casus diye bîgünah sokaklar ortasına atıldım. Açıktan ölüyoruz. Reva-yı hak mıdır? Müracaatlarımız semere vermedi. Hakkım teslim edilmeyecek mi? Şimdi tetkikime irade buyurunuz. Huzur-ı kanunda hakikat anlaşılsın. Bizlere yazıktır”*¹⁵⁶¹ diyordu.

Ahmet Eyüp Bey'in bu telgrafı üzerine Başvekâlet tarafından İstanbul Vilâyeti'ne gönderilen 16 Nisan 1928 tarihli yazıda, Âli Karar Heyeti kurulmasına dair kanun layihasının TBMM'de görüşüldüğünün ve Ahmet Eyüp Bey'in de bu görüşmelerin sonucunu beklemesi gerektiğinin kendisine bildirilmesi isteniyordu¹⁵⁶². Nitekim Âli Karar Heyeti'nin kurulmasından sonra Ahmet Eyüp Efendi hakkındaki Mülkî Heyet-i Mahsûsa kararı 24 Ağustos 1928 tarihinde kaldırılacaktır¹⁵⁶³.

Şikâyetler sadece Mülkî Heyet-i Mahsûsa kararlarıyla ilgili değildi. Başvekâlet tarafından Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderilen 12 Mayıs 1928 tarihli yazıda; emekli Binbaşı İhsan oğlu Mehmet Salih Bey'in, hiçbir hizmete ve firkaya girmediği

¹⁵⁵⁸ BCA, 30.10/205.402.16-7; C. Koçak, **Heyeti Mahsusalar**, s.168.

¹⁵⁵⁹ BCA, 30.10/205.402.16-3; C. Koçak, **Heyeti Mahsusalar**, s.169.

¹⁵⁶⁰ BCA, 30.10/205.402.16-1; C. Koçak, **Heyeti Mahsusalar**, s.170.

¹⁵⁶¹ BCA, 30.10/205.402.16; C. Koçak, **Heyeti Mahsusalar**, s.170-171

¹⁵⁶² BCA, 30.10/205.402.16-6; C. Koçak, **Heyeti Mahsusalar**, s.170-171.

¹⁵⁶³ TİTE, K. No:69, G. No:127, B. No:127-1.

halde askerlikle ilişinin kesilerek mağdur edildiğine ve hakkında yeniden tahkikat yapılarak emekli maaşının tekrar verilmesine dair dilekçesinin gönderildiği ifade ediliyordu¹⁵⁶⁴. Dosyada Mehmet Salih Bey'in dilekçesine rastlanamamakla birlikte, Âli Karar Heyeti'nin kurulmasından sonra 10 Mart 1929 tarihinde verdiği kararda, Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın Kuvâ-yı İnzibatiye'ye girdiği için 347 numaralı kanunun 1. maddesi gereğince askerlikle ilişinin kesilmesine dair kararı haklı görülerek değiştirilme ihtiyacı duyulmamıřtı¹⁵⁶⁵.

2) Âli Karar Heyeti Kurulmasına Dair Kanun Layihasının TBMM'de Görüşülmesi ve Kanunlaşması

Hükümet'in hazırladığı kanun layihası ve bu layiha hakkında Müdafaa-i Milliye, Dâhiliye ve Adliye Encümenleri tarafından hazırlanan mazbatalar, 20 Mayıs 1926 tarihli meclis oturumunda görüşölmeye başlandı. Layiha hakkında ilk söz alan Mebûs aynı zamanda Mülkî Heyet-i Mahususa'nın reisliğini yapmış olan Rize Mebusu Atıf Bey idi. Atıf Bey, öncelikle 854 sayılı kanun gereğince kurulmuş olan Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın çalışmalarını hakkında bir takım bilgiler vermişti. Buna göre Mülkî Heyet-i Mahsûsa, yukarıda belirtildiği üzere çalıştığı süre içerisinde 3150 kişiye ait dosyayı tetkik ederek karara bağlamış ve bunlardan 1250'sinin aleyhinde karar vermişti.

Atıf Bey, aleyhinde karar verilenleri de kendi içerisinde tasnif ediyordu. Birinci kısma girenler, İngiliz Muhipleri Cemiyeti mensupları idi ki, sayıları 290-300 kadardı. İkinci kısma girenler, Lozan Antlaşması gereğince 150'lik liste belirlenirken bu listeye girmeleri gerekirken sayının sınırlı olması nedeniyle liste dışında kalanlardı. Bunlardan başka Eskişehir ve İzmir'in bazı kazalarında İltihak Beyannamesi'ni imzalayanlar ile bazı gazetelerde muhalif neşriyatta bulunanlar vardı. Atıf Bey'e göre bunların vatana ihanetlerinin tartışma götürür bir tarafı yoktu ve dolayısıyla Heyet-i Mahsûsa'nın haklarında vermiş olduğu kararlar da yerindeydi. Ayrıca Atıf Bey, Heyet-i Mahsûsa'nın kararlarını, kendi içtihadına göre verdiğini belirterek, kurulacak Âli Karar Heyeti'nin yeni bir içtihatla Heyet-i Mahsûsa kararlarını nakzedemeyeceğini ileri sürüyordu. Atıf Bey, iki heyet arasında oluşacak içtihat farkının yol açacağı durumu da şöyle bir örnekle

¹⁵⁶⁴ BCA, 30.10/205.402.13; C. Koçak, **Heyeti Mahsusalar**, s.174-175.

¹⁵⁶⁵ TİTE, K. No:69, G. No:127, B. No:127-4a.

açıklıyordu: “*Filan yerin Müdde-i Umûmisi Ankara’dan asker toplama emri verildiği zaman, Ankara gayr-i meşru bir Hükümettir, asker alması gayr-i caizdir demiştir. İşte Heyet-i Mahsûsa bu sözü Harekât-ı Milliyeye muhalif addeylemiştir. Yeniden teşkil edilecek Âli Karar Heyeti bu söz, Harekât-ı Milliye’ye muhalif olmayacak derse nasıl olur?*”¹⁵⁶⁶.

Âli Karar Heyeti’nin kurulmasına dair müzakereler tamamen Heyet-i Mahsûsa kararlarının muhasebesine dönüşmüştü. Atıf Bey, yeni bir heyetin kurulmasının gereksizliğini Mülkî Heyet-i Mahsusa’nın verdiği kararlar ve bu kararlara yönelik itirazları örnek göstererek ispat etmeye çalışıyordu. Yukarıda belirtildiği üzere 13 Aralık 1926’da, millî hükümete yardım edebilmek için işgal altındaki bölgelerde vazife kabul edenlerin, bu durumlarını resmi belgelerle ispat ettikleri takdirde, 4. maddeden istisna edileceği yönünde bir tefsir kararı yayınlanmıştı. Atıf Bey’in ifadesine göre, bu tefsir kararından sonra birçok kişi sağdan soldan vesika toplayarak çeşitli makamlara itiraz dilekçeleri vermeye başlamıştı ve Heyet-i Mahsûsa da bunları yeniden tetkik etmişti. Bu dönemde itiraz dilekçesi verenlerin sayısı 300’e çıkmıştı.

Atıf Bey, itiraz dilekçesi verenlerden üç kişiyi örnek olarak gösteriyordu. Bunlardan birincisi, İstanbul Hükümeti zamanında Mahkeme-i Temyiz Riyâseti’nde ve memurların tayini ile ilgilenen bir heyetin içinde bulunmuş bir kişiydi ki, bu heyet, mütemadiyen Kuvâ-yı Milliye’ye yardım eden memurları azlederek yerlerine Anadolu’dan kaçan memurları yerleştirmişti. Heyet-i Mahsûsa da bu durumu heyette bulunan kişilerin Millî Mücadele aleyhtarlığıyla yorumlamış ve bahsedilen kişinin bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamasına karar vermişti. İsmi zikredilmeyen bu kişi Heyet-i Mahsûsa’nın karşısında, şayet biz bu şekilde hareket etmeseydik bizi Malta’ya sürecekerdi diyerek kendini savunmuştu. Bu ifadeye karşılık Mülkî Heyet-i Mahsûsa Reisi Atıf Bey; “*bir insan memleketi için Malta’ya da gider, aç da kalır idam da edilir. Bu insan için bir şereftir. O zaman bu şereften uzak kaldığımız için şimdi de bugün memuriyet şerefinden mahrumsunuz*” şeklinde bir cevap vererek dilekçesini reddetmişti¹⁵⁶⁷.

¹⁵⁶⁶ TBMMZC, III/4, s.189-190.

¹⁵⁶⁷ TBMMZC, III/4, s.189-190.

İtiraz dilekçesi verenlerden ikinci bir şahıs da kendisinin haberi olmadan İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin Heyet-i İdaresi'ne dahil edildiğini belirterek, hakkındaki kararın düzeltilmesini istemişti. Atıf Bey'in "*vaktiyle nezârette bulunmuş, yüksek mevki işgal etmiş olan bir zat*" olarak tarif ettiği bu kişinin de itirazı reddedilmişti¹⁵⁶⁸.

Atıf Bey'in Heyet-i Mahsûsa'ya itiraz dilekçesi verdiğini belirttiği üçüncü şahsın durumu daha da dikkat çekicidir. Bu kişi, Heyet-i Mahsûsa'ya İstanbul Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı'nda çalıştığına dair tarihsiz bir vesika vermişti. Heyet-i Mahsûsa'nın hangi tarihte Müdafaa-i Hukuk'ta çalıştığına dair sorusuna ise 1919 cevabını vermişti. Hâlbuki Atıf Bey'in de ifade ettiği gibi İstanbul Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı 1919 yılında henüz kurulmamıştı. Yapılan tahkikat sonucunda bu şahsın Müdafaa-i Hukuk'un mührünü çalarak sahte vesika hazırladığı, aynı zamanda İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne üye olduğu ortaya çıkmıştı. Atıf Bey, bütün bu örnekleri verdikten sonra şayet Âli Karar Heyeti kurulursa birçok kişinin bu şekilde sahte vesikalar düzenlemek veya asılsız beyanlarda bulunmak yollarıyla kendilerini aklamaya çalışacaklarını belirterek, bir kez daha, Âli Karar Heyeti kurulmasına ihtiyaç olmadığını ifade ediyordu¹⁵⁶⁹.

Atıf Bey'den sonra söz alan Gümüşhane Mebûsu Reşit Bey de, Atıf Bey'in fikirlerini destekleyerek Âli Karar Heyeti kurulmasına karşı çıkıyordu. Ancak Muğla Mebûsu Ali Nazmi Bey, Âli Karar Heyeti kurulmasına dair kanunun Heyet-i Mahsûsa kararlarının affına dair bir kanun olmadığını, Heyet-i Mahsûsaların birçok yanlış karar verdiğini, isim yanlışlığı yaptığını belirterek bu tür kararların yeniden tetkik edilmesi için kanunun kabul edilmesi gerektiğini savunuyordu¹⁵⁷⁰.

Bu arada söz alan Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey, Âli Karar Heyeti'nin kurulması gerektiği yönünde bir konuşma yapmıştı. Hâlbuki yukarıda belirtildiği üzere, Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey, Arzuhal Encümeni'nin Heyet-i Mahsûsa kararlarını yeniden görüşüp görüşemeyeceği meselesi TBMM'de tartışılırken en fazla karşı çıkan mebûslardan biriydi. Aslında yine aynı fikirde olduğunu belirtmesine

¹⁵⁶⁸ **TBMMZC**, III/4, s.190-191. Atıf Bey'in kastettiği kişi yukarıda belirtildiği üzere Damat Ferit'in ilk üç Hükümeti'nde Maliye Nâzırlığı yapan ve Âyân azası olan Mehmet Tevfik Bey olabilir. Çünkü Mehmet Tevfik Bey hatıralarında kendisinin bilgisi dışında İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin Heyet-i İdaresi'ne girdiği için Heyet-i Mahsusa tarafından bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamasına karar verildiğini belirtmektedir. (M. T. Biren, **Bir Devlet Adamı'nın Hatıraları**, II, s.512-513).

¹⁵⁶⁹ **TBMMZC**, III/4, s.190-191.

¹⁵⁷⁰ **TBMMZC**, III/4, s.191-192.

rağmen, Recep Bey, Heyet-i Mahsûsalar'ın hakkında yanlış karar verdiği kişilerin bir anlamda vatan haini sıfatıyla yaftalandığını hatırlatarak tek bir kişinin bile böyle bir lekeden kurtulması için Âli Karar Heyeti'nin kurulması gerektiğini ifade ediyordu¹⁵⁷¹.

Yozgat Mebûsu Süleyman Sırrı Bey ise, düşmanın Ankara yakınlarına geldiği zamanı hatırlatarak, o gün Millî Mücadele'ye aykırı hareket edenlere kurtuluş kapıları açmanın yanlış olduğunu ifade ediyordu. Kurunun yanında yaşın da yanabileceğini belirten Süleyman Sırrı Bey, Heyet-i Mahsûsa tarafından yargılanan insanların evrakının önce Hükümet tarafından tetkik edildiğini, dolayısıyla birçok defa tetkikten geçtiği için yanlış yapıma ihtimalinin oldukça düşük olduğunu savunuyordu. Şayet bir iki yanlış karar varsa bile Şurâ-yı Devlet'in, Şurâ-yı Askerî'nin bunları düzeltebileceğini ifade ediyordu¹⁵⁷².

Tartışmalar bu şekilde devam ederken sırasıyla Adliye Encümeni adına Selahattin Bey, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey, Adliye Vekili Mahmut Esat Bey ve Maarif Vekili Necati Bey söz alarak, özetle tek bir kişinin bile Heyet-i Mahsûsalar tarafından mağdur edilmiş olmasının adalet anlayışına aykırı olacağı gerekçesiyle Âli Karar Heyeti'nin kurulması, dolayısıyla kanunun kabul edilmesi yönünde açıklamalar yapmışlardı. Bunun üzerine kanunun tamamı hakkındaki müzakereler sonuçlandırılmış ve maddelerin görüşülmesine geçilmiştir¹⁵⁷³.

20 Mayıs 1926 tarihli oturumda tamamlanamayan müzakereler 21 Mayıs 1926'da tamamlanmış ve Âli Karar Heyeti kurulmasına dair kanun TBMM tarafından kabul edilmiştir¹⁵⁷⁴.

a- Âli Karar Heyeti Kurulmasına Dair Kanun'un Maddeleri

“Âli Karar Heyeti Hakkında Kanun

Kanun No:1289.

Madde 1- 26 Mayıs 1926 tarih ve 854 numaralı kanun mûcibince adem-i istihdamlarına karar verilenler ile 25 Eylül 1339 (1923) tarih ve 347 numaralı kanunun

¹⁵⁷¹ TBMMZC, III/4, s.192-194.

¹⁵⁷² TBMMZC, III/4, s.195-196.

¹⁵⁷³ TBMMZC, III/4, s.196-199.

¹⁵⁷⁴ TBMMZC, III/4, s.222-223.

birinci ve ikinci maddelerine tevfikân nisbet-i askeriyeleri kat' edilenler haklarındaki kararları ikinci derecede tetkik etmek üzere Âli Karar Heyeti teşkil edilmiştir.

Madde 2- Âli Karar Heyeti 15 Mayıs 1335 (1919) tarihinden itibaren millî hudutlar dâhilinde aleddevam hükümet hizmetinde bulunmuş olan Mahkeme-i Temyiz ve Şûrâ-yı Devlet Reis-i Sânileri veya azaları arasından Mahkeme-i Temyiz veya Şûrâ-yı Devlet Heyet-i Umûmiyelerince müntahap iki zat ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi'nin Erkân-ı Askeriye arasından intihap edeceği bir zattan teşekkül eder.

Aynı şeraiti haiz olmak üzere birer de ihtiyat aza intihap olunur.

Aslî azadan birinin mazereti vukuunda mensup olduğu heyet veya makamca intihap edilmiş olan ihtiyat aza onun yerine geçer.

Âli Karar Heyeti ilk içtimaında kendi reisini intihap eder.

Madde 3- İşbu kanun neşri tarihinden itibaren on beş gün içinde Âli Karar Heyeti'nin teşekkülü için lâzım gelen muamelât ikmal edilecek ve bu müddetin hitamında heyet vazifeye başlayacaktır.

Madde 4- Âli Karar Heyeti vazifeye başladığı tarihten itibaren üç ay zarfında birinci madde mûcibince haklarında karar verilenler tarafından, vefat etmişlerse veresi taraflarından vaki olacak müracaatları kabul eder. Bu müddetin mürurundan sonra hiçbir müracaat kabul olunmaz. Müracaat müddeti dâhil olduğu halde heyetin azami bir buçuk sene zarfında ikmal-i vazife eylemesi şarttır.

Madde 5- Âli Karar Heyeti'ne arzuhal ile müracaat olunur. Heyetçe lazım gelen tedkikat ve tahkikat icra ve talep vukuunda veya re'sen alâkadarlar veya görülecek lüzum üzerine hadiseden malumatı olanlar istima' edildikten sonra karar verilir. Mukarrerât ekseriyetle ve sûret-i katiyede ittihaz olunur.

Madde 6- Heyetçe verilen karar mukaddema verilmiş olan kararın ref'ini mutazammın ise bunlardan orduya mensup bulunanları Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti ve Jandarmaya mensup olanları Dâhiliye Vekâleti ve diğerlerini Vekâlet-i aideleri istihdam edip etmemekte muhtardır.

Madde 7- Âli Karar Heyeti'nin kalemi ve memurları heyet reis ve azasının mensup oldukları vekâletler tarafından Âli Karar Heyeti'nin göstereceği ihtiyaca göre ve heyet azası için ikinci maddede muharrer şerâiti haiz bulunanlardan temin ve Âli

Karar Heyeti'nin hakk-ı huzur ve masarifi ile kalem memurlarının yevmiyesi masarifi-gayr-i melhûzadan İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tahsis olunur.

Gerek heyet ve gerek kalem memurları dördüncü maddedeki müddetin hitamına kadar münhasıran bu iş ile iştigal ederek memuriyet-i asliyelerinden mezun addedilirler.

Madde 8- Âli Karar Heyeti tarafından ittihaz olunan kararlar ile 854 ve 347 numaralı kanunlar mûcibince mukaddema ittihaz olunup Âli Karar Heyeti tarafından tedkik olunamayan mukarrerat dahi kat'i ve nihaî olup bunlar aleyhine hiçbir mercie müracaat olunamaz.

Madde 9- Bu kanun tarih-i neşrinden muteberdir.

*Madde 10- Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur*¹⁵⁷⁵.

3) Âli Karar Heyeti'nin Kurulması

Kanunun kabul edilmesi üzerine hemen harekete geçilmiş ve kısa süre içerisinde Âli Karar Heyeti kurularak vazifeye başlamıştı. Vakit gazetesinin verdiği bir habere göre Âli Karar Heyeti şu isimlerden oluşuyordu: “*Âli Karar Heyeti Müdafaa-i Milliye Vekâleti Muamelât-ı Zatiye Dairesi'nde faaliyete başladı. Heyet'e Şûrâ-yı Devlet'ten Emin Paşa, Mahkeme-i Temyizden Nazif Beylerle Erkân-ı Harbiye'den Hilmi Paşa aza olarak iştirak eylemektedirler. Şûrâ-yı Devlet Nafta Dairesi Reisi Ali Rıza, Temyiz Mahkemesi azasından Reşat Beylerle Erkân-ı Harbiye'den Reşat Paşa da ihtiyat azadır. Heyet'in Riyâsetine Süleyman Emin Paşa intihap olunmuştur*”¹⁵⁷⁶.

Âli Karar Heyeti'nin göreve başladığı tarihi ise yine Vakit gazetesi'nin 18 Haziran 1928 tarihli nüshasında yayınlanan heyetin bir tebliğinden öğrenmekteyiz. Bu tebliğde heyetin 14 Haziran'dan itibaren Ankara'da vazifeye başladığı ve 14 Eylül 1928 tarihine kadar şikâyet dilekçelerini kabul edeceği, bu tarihten sonra verilecek olan dilekçelerin dikkate alınmayacağı belirtilmişti¹⁵⁷⁷.

Âli Karar Heyeti kurulmasına dair kanunun 4. maddesinde, bu heyetin çalışmaya başladığı tarihten itibaren azami bir buçuk sene zarfında çalışmalarını tamamlayacağı

¹⁵⁷⁵ **Resmî Ceride**, 28 Mayıs 1928, No:900; **Düstûr**, III/9, İstanbul, 1931, s.956-957; M. Tunçay, “Heyeti Mahsusalar”, s.57-58.

¹⁵⁷⁶ **Vakit**, 17 Haziran 1928, No:3750.

¹⁵⁷⁷ **Vakit**, 18 Haziran 1928, No:3751; M. Tunçay, “Heyeti Mahsusalar”, s.58.

belirtildiği. Dolayısıyla heyetin çalışma süresi 14 Haziran 1928 ile 14 Aralık 1929 tarihleri arasında kapsamaktadır¹⁵⁷⁸.

4) *Âli Karar Heyeti'nin Faaliyetleri*

a- *Âli Karar Heyeti'ne İlk Müracaatlar ve Sonuçları*

Süleyman Emin Paşa Riyâseti'nde faaliyete başlayan Âli Karar Heyeti'ne müracaatlar hemen başlamıştı. 2 Ağustos 1928 tarihli *Vakit* gazetesinin haberine göre; bu tarihe kadar Âli Karar Heyeti'ne itiraz dilekçesi verenlerin sayısı 540'ı bulmuştu. Aynı haberde Âli Karar Heyeti'nin henüz ilk kararını vermediği belirtilirken kirli cemiyetlere ait evrakın tetkik edildiği duyuruluyordu¹⁵⁷⁹.

Bu haberin tarihinden kısa bir süre sonra, 12 Ağustos 1928'de, Âli Karar Heyeti Reisi imzasıyla Başvekâlet'e gönderilen yazıda; Heyet tarafından dairelere yazılan yazılar ve sorular hakkındaki cevapların geciktirildiği belirtiliyordu. Hâlbuki Heyet, peyderpey gelmekte olan yüzlerce evrakı bir buçuk sene gibi kısa bir süre içerisinde tetkik ederek neticelendirmek zorundaydı. Bu nedenle Âli Karar Heyeti Reisi Başvekâlet'ten, bu tür gecikmelerden dolayı kimsenin muzdarip olmaması için Âli Karar Heyeti'nden gönderilen yazı ve sorulara mümkün olduğu kadar süratle cevap verilmesi konusunda yetkililere gerekli emirlerin verilmesini istiyordu¹⁵⁸⁰. Âli Karar Heyeti'nin bu yazısı Başvekâlet tarafından 14 Ağustos 1928 tarihinde "*Bütün Vekâletlere, Müstakil ve Mülhak Makamâta*" başlığı ile havale edilmişti¹⁵⁸¹.

Eldeki mevcut belgelere göre, Âli Karar Heyeti tarafından verilen ilk kararların tarihi 10 Ağustos 1928'dir¹⁵⁸². Hâlbuki yukarıda bahsedildiği üzere Âli Karar Heyeti, göreve başladığı tarih olan 14 Haziran 1928 tarihinden itibaren üç ay boyunca gelecek

¹⁵⁷⁸ **BCA**, 30.18.01.02/4.38.16.

¹⁵⁷⁹ **Vakit**, 2 Ağustos 1928, No:3796.

¹⁵⁸⁰ **BCA**, 30.10/9.51.42-2.

¹⁵⁸¹ **BCA**, 30.10/9.51.42-3.

¹⁵⁸² 10 Ağustos 1928 tarihinde verilen iki karar, işgal altındaki Dörtüol Kazası'nın Kaymakamlık Vekâleti'ni kabul ettiği için 854 Numaralı Kanun'un 4. maddesi gereğince bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamasına karar verilen Ömer Lütfü Bey ile yine işgal altındaki Adana Posta ve Telefon memurluğu ile Silifke Ziraat Bankası'na Fransızlar tarafından atandığı gerekçesi ile 854 Numaralı Kanun'un 4. Maddesi gereğince bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamasına karar verilen Mehmet Emin Efendi'ye aitti. Âli Karar Heyeti, 10 Ağustos 1928 tarihli kararıyla her iki kişinin hakkındaki Heyet-i Mahsusa kararlarının ref' (lağvetme, hükümsüz bırakma) edildiğini açıklamıştı. (TİTE, K. No:69, G. No:127, B. No:127-1).

itiraz dilekçelerini kabul edecekti. Zira 15 Eylül 1928 tarihli Vakit gazetesinde çıkan bir haberde Âli Karar Heyeti'ne başvuruların 14 Eylül tarihi itibarıyla sona erdiği duyurulmaktadır¹⁵⁸³. Anlaşılan Âli Karar Heyeti bir taraftan itiraz dilekçelerini kabul ederken bir taraftan da gelmiş olan dilekçeleri görüşerek karara bağlıyordu.

Âli Karar Heyeti'nin itiraz edenlere ait muameleleri zaman zaman basına da yansiyordu. Örneğin; 10 Ekim 1928 tarihli Vakit gazetesinde, Eski Sadaret Müsteşarlarından Emin Bey hakkındaki, işgal altındaki Bursa Valiliği'ni kabul etmesi nedeniyle Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından 854 numaralı kanunun 4. maddesi gereğince bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamasına dair verilmiş olan karar, 8 Ekim 1928 tarihinde Âli Karar Heyeti tarafından lağvedilmişti. Bu kararın gerekçesi ise Âli Karar Heyeti tarafından yeniden yapılan tetkikat neticesinde, Emin Bey'in bu görevi Kuvâ-yı Milliye'ye yardım etmek için kabul ettiğinin ortaya çıkmasıydı¹⁵⁸⁴.

Yine Vakit gazetesinin 23 Ekim 1928 tarihli nüshasındaki bir habere göre; Piyade Yüzbaşı Mesut Efendi'nin, Anadolu'dan gelen davete icabet etmediği için Askerî Heyet-i Mahsusa tarafından verilen nispet-i askeriyesinin kesilmesine dair karar, o sırada Mesut Efendi'nin kızı hasta olduğu için süre istediği, kızı öldükten sonra Anadolu'ya geçmek istemişse de izin verilmediği anlaşıldığı için Âli Karar Heyeti tarafından lağvedilmişti¹⁵⁸⁵.

b- İstanbul Gizli Grupları'nda Çalıştıklarını İddia Edenler Hakkında Yapılan Soruşturmalar

Âli Karar Heyeti, itiraz dilekçesi veren şahısların durumunu birçok farklı şekilde tetkik ediyordu. İtiraz edenlerin çoğu kendilerinin aslında İstanbul'daki gizli gruplarda çalıştıklarını beyan ediyorlardı. Ancak Âli Karar Heyeti kurulması hakkındaki kanunun TBMM'deki müzakereleri sırasında, bazı şahısların İstanbul gruplarının mührünü çalarak sahte belge hazırlamaya kadar çok çeşitli yollara tevessül ettikleri görülmüştü. Bu nedenle itiraz dilekçelerindeki beyanatlara temkinli yaklaşmak gerekiyordu. Zaten Âli Karar Heyeti'nin kurularak vazifeye başlamasından sonra, yukarıda belirtildiği üzere hem Askerî hem de Mülkî Heyet-i Mahsûsa'ya, özellikle İstanbul gruplarında

¹⁵⁸³ **Vakit**, 15 Eylül 1928, No:3840.

¹⁵⁸⁴ **Vakit**, 10 Teşrin-i Evvel 1928/10 Ekim 1928, No:3865; M. Tunçay, "Heyeti Mahsusalar", s.60-61.

¹⁵⁸⁵ M. Tunçay, "Heyeti Mahsusalar", s.61.

istihdam edilmiş kişiler hakkında yardımcı olan Hâkimzâde Mehmet Bey, Âli Karar Heyeti Reisi Süleyman Emin Paşa'ya bir mektup yazarak çalışmalarını sırasında elinden gelen yardımı yapacağı konusunda teminat vermişti¹⁵⁸⁶. Hâkimzâde Mehmet Bey'in bu mektubundan sonra Âli Karar Heyeti'nin Mütareke döneminde İstanbul'da bulunmuş olan asker ve sivil memurlar hakkındaki muamelelerinde sık sık kendisine sorular yönelttikleri görülmektedir.

Hâkimzâde Mehmet Bey'in bilgisine başvuran sadece Âli Karar Heyeti değildi. Mütareke döneminde Mim Mim Grubu'nda çalışmış, ancak zaferden sonra grubun tasfiyesi sırasında başka bir görevde olduğu için vesika alamamış olanlardan Heyet-i Mahsûsalar tarafından aleyhinde karar verilenler de yeniden Hâkimzâde Mehmet Bey'e müracaat ederek, Âli Karar Heyeti'ne ibraz etmek üzere Mim Mim Grubu'nda çalıştıklarına dair vesika istiyorlardı. Bu durumdaki memurlardan eski Kasımpaşa Polis Merkezi Memuru Ispartalı Muhittin Efendi, 30 Eylül 1928'de Hâkimzâde Mehmet Bey'e yazdığı mektupta; kendisinden aldığı vesikayı Âli Karar Heyeti'ne sunduğunu, Heyet tarafından hakkında yeniden bir takım sorular sorulmasının muhtemel olduğunu belirterek yardımını istiyordu¹⁵⁸⁷.

Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın, Mısır'daki İslam esirleri Kuvâ-yı Milliye aleyhinde tahrik etmek üzere Damat Ferit Hükümeti tarafından kurularak Mısır'a gönderilen Köse Muhittin Heyeti'ne dâhil olduğu gerekçesiyle bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamak üzere askerlikle ilişkisini kestiği Şimendifer Mülazımı Celalettin Efendi, Âli Karar Heyeti'ne sunduğu itiraz dilekçesinde, kendisinin Mim Mim Grubuyla devamlı temasta olduğunu ve şifahi olarak ihbar faaliyetinde bulunduğunu iddia etmişti. Bunun üzerine Âli Karar Heyeti için aslını 2 Aralık 1928 tarihinde Topkapılı Hâkimzâde Mehmet Bey'e sormuştu¹⁵⁸⁸. Hâkimzâde Mehmet Bey, 12 Aralık'ta verdiği cevapta, Celalettin Efendi'nin Grupla olan teması hakkında kendisinin malumatı olmadığını, Grupta da Celalettin Efendi'nin iddiası hakkında bir kaydın bulunmadığını ifade etmişti¹⁵⁸⁹.

¹⁵⁸⁶ M. Tunçay, "Heyeti Mahsusalar", s.59.

¹⁵⁸⁷ **TİTE**, K. No:69, G. No:162, B. No:162.

¹⁵⁸⁸ **TİTE**, K. No:69, G. No:130, B. No:130-1.

¹⁵⁸⁹ **TİTE**, K. No:69, G. No:130, B. No:130.

Mülâzım-ı Evvel Ahmet Cevdet Efendi'nin, 1921 yılı ortalarında Anadolu'ya davet edildiği halde davete icabet etmediği için Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından 347 numaralı kanunun 2. maddesi gereğince askerlikle ilişkisi kesilmişti. Ahmet Cevdet Efendi, Âli Karar Heyeti'ne itiraz ederek, annesinin rahatsızlığı nedeniyle davete icabet edemediğini, ancak Mim Mim Grubu'nda faal bir şekilde çalıştığını belirtmişti. Âli Karar Heyeti, Ahmet Cevdet Bey'in iddiasını 3-6 Aralık 1928 tarihli bir yazı ile Hâkimzâde Mehmet Bey'e sormuştu¹⁵⁹⁰. Hâkimzâde Mehmet Bey; 13 Aralık 1928 tarihinde verdiği cevapta, Ahmet Cevdet Bey'in grubun teşkilatına dâhil olmadığını, ancak Millî Mücadele yıllarında İstanbul'da bulunduğu sürece gerek Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'nda gerekse Mim Mim Grubu'nda Millî Mücadele'ye faydalı faaliyetlerde bulunduğunu belirtmişti¹⁵⁹¹.

1920 yılında Kadıköy İrtibat Komiserliği'nde bulunan Beşir Efendi, Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamasına dair kararına itiraz ederken, kendisinin bu görevi Topkapılı Hâkimzâde Mehmet Bey'in uygun görmesi üzerine kabul ettiğini ve Millî Mücadele'ye uygun faaliyetler gösterdiğini iddia etmişti. Âli Karar Heyeti, durumu 15 Ocak 1929 tarihli yazısı ile Topkapılı Hâkimzâde Mehmet Bey'e sormuştu¹⁵⁹². Mehmet Bey ise, uzun bir süre sonra 20 Temmuz 1929 tarihinde verdiği cevapta, Beşir Efendi'yi şahsen tanımadığı gibi, ne kendisi ne de Grup tarafından Kadıköy İrtibat Komiserliğini kabul etmesi yönünde bir emir verilmediğini ifade etmişti¹⁵⁹³.

8 Nisan 1929 tarihinde Âli Karar Heyeti'nden Hâkimzâde Mehmet Bey'e gönderilen bir yazıda; o güne kadar Heyet tarafından hakkında karar verilenlerin bir listesinin ekte sunulduğu belirtilerek, listede ismi bulunanlar hakkında elinde belgeler varsa bu belgelerin aslını veya suretini göndermesi isteniyordu. Arzu ettiklerine de işaret koyabileceği belirtiliyordu. Ayrıca Millî Mücadele esnasında Zonguldak'a giden Mutasarrıf Kadri Bey ile birlikte hizmet eden eski Mülkiye Müfettişi Hacı Hamdi Bey hakkında da bilgi varsa gönderilmesi talep ediliyordu¹⁵⁹⁴.

¹⁵⁹⁰ TİTE, K. No:69, G. No:129, B. No:129.

¹⁵⁹¹ TİTE, K. No:69, G. No:129, B. No:129-1.

¹⁵⁹² TİTE, K. No:69, G. No:128, B. No:128-1.

¹⁵⁹³ TİTE, K. No:69, G. No:128, B. No:128.

¹⁵⁹⁴ TİTE, K. No:69, G. No:127, B. No:127.

Âli Karar Heyeti'nin Topkapılı Hâkimzâde Mehmet Bey'e gönderdiği listede 103 kişiye ait kararın özetleri bulunmaktadır. Listede önce Askerî veya Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından verilen karar, ardından da Âli Karar Heyeti'nin bu kararı ref' edip etmediği kaydedilmişti. Buna göre; Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından verilmiş olan 25 subaya ait askerlikle ilişik kesme kararı lağvedilmişti. Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın da 56 kişi hakkında verdiği bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmama kararı kaldırılmışti. Dolayısıyla 103 kişiden 81'i hakkındaki Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsa kararı hükümsüz bırakılırken 22 kişi hakkındaki kararların değiştirilmesine ihtiyaç duyulmamışti¹⁵⁹⁵.

Bu listede hakkındaki Heyet-i Mahsûsa kararı kaldırılan dikkat çekici isimler de mevcuttu. Örneğin “*Sarayın ve Cumhuriyetin Dişçibaşısı*” olarak tanımlanan Sami Günzberg bunlardan biriydi¹⁵⁹⁶. Bahriye Çarkçılığında emekli Diş Tabibi Sami Günzberg'in, Nişantaşı'ndaki İngiliz Karargâhı subayları ile temas kurduğu, Damat Ferit döneminde saraya intisapla Vahdettin'e hizmet ettiği ve İtalyanlar lehine casusluk yaptığı gerekçeleriyle Askerî Heyet-i Mahsusa tarafından 25 Eylül 1923 Tarihli kanunun 1. maddesi gereğince askerlikle ilişigi kesilmişti¹⁵⁹⁷.

Bu karar üzerine Sami Günzberg, “*Tazallüm-nâme*” adını verdiği bir risale ile TBMM'ye müracaat ederek karara itiraz etmişti¹⁵⁹⁸. Sami Günzberg'in itirazları ancak Âli Karar Heyeti'nin kurulmasından sonra dikkate alınmıştır. Âli Karar Heyeti, 11 Mart 1929 tarihli ve 416 numaralı kararıyla emekli Yüzbaşı Diş Tabibi Sami Günzberg hakkında verilmiş olan Askerî Heyet-i Mahsûsa kararını iptal etmişti¹⁵⁹⁹. Âli Karar Heyeti, bu kararını 30 Mart 1929'da Müdafa-i Milliye Vekâleti'ne, Müdafaa-i Milliye Vekâleti de 4 Nisan 1929'da Başvekâlet'e bildirmişti. Bunun üzerine, 14 Nisan 1929'da, Âli Karar Heyeti'nin yaptığı tetkikat neticesinde, Sami Günzberg'in, isnat edilen suçları işlemediği gerekçesiyle hakkındaki kararın kaldırıldığına dair bir

¹⁵⁹⁵ TİTE, K. No:69, G. No:127, B. No:127-1, 127-2, 127-2a, 127-3, 127-3a, 127-4, 127-4a, 127-5.

¹⁵⁹⁶ Sami Günzberg hakkında geniş bilgi için bkz: Rıfat N. Bali, *Sarayın ve Cumhuriyetin Dişçibaşısı*, İstanbul, 2007.

¹⁵⁹⁷ BCA, 30.10/205.402.1; C. Koçak, *Belgelerle Heyeti Mahsusalar*, s.115-116.

¹⁵⁹⁸ Sami Günzberg, *Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celîlesi'ne Tazallüm-nâme*, İstanbul, 1341 (1925). Sami Günzberg'in bu risalesinin çevrimyazısı Rıfat N. Bali tarafından aynen yayınlanmıştır. Bkz: R. N. Bali, *Sami Günzberg*, s.336-350.

¹⁵⁹⁹ TİTE, K. No:69, G. No:127, B. No:127-4a.

kararname yayınlanmıştı. Kararnameye göre Günzberg, askerlikle ilişkisinin kesildiği günden itibaren birikmiş olan emekli maaşını alabilecekti¹⁶⁰⁰.

Listedeki bir diğer dikkat çekici isim de yukarıda sıkça bahsi geçen, Şûrâ-yı Devlet Riyâseti'nde, Damat Ferit'in ilk üç hükümetinde Maliye Nâzırlığı'nda ve Âyân Azalığında bulunmuş olan Mehmet Tevfik (Biren) Bey'di. Hatırlanacağı üzere Mehmet Tevfik Bey'in, Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın 3 Temmuz 1927 tarihli kararına göre, İngiliz Muhipleri Cemiyeti İdare Meclisi Âzalığı'na seçildiği gerekçesiyle bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamasına karar verilmişti. Ancak Mehmet Tevfik Bey, karar metninde geçen "*Âyan'dan Tevfik*"in kendisi olmadığını sadece bir isim benzerliği olduğunu iddia etmişti. Mehmet Tevfik Bey, Âli Karar Heyeti kurulunca bir de bu kurula itiraz dilekçesi vermişti. Bu dilekçe üzerine Heyet'in yaptığı tetkikat sonucunda Heyet-i Mahsûsa kararında geçen "*Âyan'dan Tevfik*"in Rıza Tevfik olduğu ortaya çıkmış ve Mehmet Tevfik Bey hakkındaki Heyet-i Mahsûsa kararının 17 Eylül 1929 tarihinde kaldırılmasına karar verilmişti¹⁶⁰¹.

Âli Karar Heyeti tarafından Hâkimzâde Mehmet Bey'e gönderilen listedeki subaylardan en rütbelisi Mirliva Ahmet Hulusi Paşa idi. Askerî Heyet-i Mahsûsa, Anadolu'daki görevini kabul etmeyerek İstanbul'a gittiği, Nigâhbâncılarla temas kurduğu ve Millî Mücadele aleyhinde çalıştığı gerekçeleri ile 347 numaralı kanunun 1. maddesi gereğince Ahmet Hulusi Paşa'nın bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamak üzere askerlikle ilişkisini kesmişti. Âli Karar Heyeti, yaptığı tetkikat neticesinde Ahmet Hulusi Paşa hakkındaki bu kararı 7 Ocak 1929 tarihinde kaldırmıştı¹⁶⁰².

13 Nisan 1929 tarihinde Âli Karar Heyeti Reisi tarafından Hâkimzâde Mehmet Bey'e gönderilen yazıda, Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın 25 Kasım 1923 tarihinde hakkında verdiği bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamak üzere askerlikten ilişkisinin kesilmesine dair karara itiraz eden, Harita Zabıt Vekili Mustafa Mümtaz Efendi hakkında bilgi isteniyordu. Çünkü Mustafa Mümtaz Efendi itiraz dilekçesinde, kendisinin Mim Mim Grubu'na mensup olduğunu ve binlerce silah ve cephanenin

¹⁶⁰⁰ BCA, 30.11.1/47.11.9; R. N. Bali, **Sami Günzberg**, s.66.

¹⁶⁰¹ TİTE, K. No:69, G. No:127, B. No:127-1; M. T. Biren, **Bir Devlet Adamı'nın Hatıraları**, II, s.510-517.

¹⁶⁰² TİTE, K. No:69, G. No:127, B. No:127-3a.

kaçırıldığına şahit olduğunu iddia ediyordu¹⁶⁰³. Bu şahitliği ayrıca vurgulamasının nedeni ise hakkındaki, Harita Dairesi Reisi Mehmet Şevki Efendi'nin casus olduğuna dair ifadesi idi¹⁶⁰⁴. Bu yazı üzerine Hâkimzâde Mehmet Bey, Mustafa Mümtaz Efendi'nin Mim Mim Grubu'na mensup ve binlerce silah ve cephanenin kaçırıldığına şahit olduğuna dair iddialarının hakikati yansıtmadığını ifade etmişti. Mehmet Bey'e göre Grubun istihbarat toplama faaliyetleriyle meşgul olan üyelerinin bile silah ve cephane nakliyatından haberdar olmadığı bir dönemde Mustafa Mümtaz Efendi'nin silah ve cephane kaçırılmasına şahit olması mümkün değildi¹⁶⁰⁵.

Âli Karar Heyeti ile Mim Mim Grubu Nâzım-ı Umûru Topkapılı Hâkimzâde Mehmet Bey arasında, Heyet-i Mahsûsa kararlarına itiraz edenler hakkındaki yazışmalardan oldukça ilginç bilgiler çıkmaktadır. Bu yazışmalar sayesinde birçok kişi hakkında Heyet-i Mahsûsaların aslında yanlış kararlar verdiği görülmektedir. Örneğin eski Polis Komiserlerinden Bakırköylü Hacı Hayrettin oğlu Cavit Bey'in; İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne dahil olmak suçlamasıyla Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamasına karar verilmişti. Cavit Bey Âli Karar Heyeti'ne verdiği itiraz dilekçesinde kendisinin, Talat Paşa'nın sadareti zamanında İkinci Komiserlikte bulunup Mütareke döneminde istifa ettiğini ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne hiçbir zaman dahil olmadığını ifade ediyordu. Esasen kendisinin Bakırköy Müdafaa-i Hukuk Şubesi'ni idare ettiği için böyle bir şeye de imkan bulunmadığını belirtiyordu. Cavit Bey, Millî Mücadele aleyhinde çalışmak bir yana, Zeytinburnu Fabrikası'ndan Anadolu'ya silah ve cephane kaçırılması, İstanbul'dan Anadolu'ya geçecek kimselerin durumlarını tetkik etmek gibi faaliyetleri nedeniyle birkaç defa tevkif ve Divan-ı Harplerde yargılandığını iddia etmekteydi. Âli Karar Heyeti, Cavit Bey'in iddialarını 23 Nisan 1929 tarihli yazısı ile Hâkimzade Mehmet Bey'e sormuştu¹⁶⁰⁶.

Hâkimzâde Mehmet Bey, 26 Nisan 1929 tarihinde Âli Karar Heyeti'ne verdiği cevapta, Cavit Bey'in vatanperver bir kişi olduğunu belirterek, İngiliz Muhipleri Cemiyeti ile işbirliği yapacak karakterde olmadığı kanaatine sahip olduğunu

¹⁶⁰³ TİTE, K. No:69, G. No:126, B. No:126-3.

¹⁶⁰⁴ TİTE, K. No:69, G. No:126, B. No:126-2.

¹⁶⁰⁵ TİTE, K. No:69, G. No:126, B. No:126.

¹⁶⁰⁶ TİTE, K. No:69, G. No:125, B. No:125-1.

açıklamıştı. Ayrıca Cavit Bey'in İstanbul'da birkaç defa tevkif ve Divan-ı Harplerde yargılandığı iddiasının da doğru olduğunu belirtmişti¹⁶⁰⁷.

Hâkimzâde Mehmet Bey, Âli Karar Heyeti tarafından soruşturulan şahıslar hakkında bazen kendisinin bilgi sahibi olmadığını belirterek o şahıs hakkında kimlerden bilgi alınabileceğini ifade etmek suretiyle yardım ediyordu. Örneğin; Damat Ferit Hükümeti döneminde Askerî Tevkifhane Müdür Muavinliği görevini yürütmüş olan eski binbaşılardan Ali Bey, hakkında Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından verilen karara itiraz etmişti. Bunun üzerine Âli Karar Heyeti Reisi Doktor Süleyman Emin Paşa imzasıyla Hâkimzâde Mehmet Bey'e, Ali Bey hakkında yedi soruyu ihtiva eden bir yazı gönderilmişti. Bu sorular özetle şöyleydi:

1-Ali Bey Nigâhbân Cemiyeti'ne mensup mudur?

2-İzmir'de Alay Kumandanı iken izinli olarak İstanbul'a geldiği zaman ne sebeple ve kimin tavsiyesiyle Tevkifhane Müdür Muavinliği'ne tayin edilmiştir?

3- Tevkifhane Müdürü Yasin Ağa'nın maiyetinde hizmet etmiş midir? İdare de hangisi söz sahibidir?

4- Kuvâ-yı Milliye mensuplarına kelepçe takmak ve işkence etmek suçlaması ile ilgili ne gibi bir bilginiz vardır?

5- Kardeşi Binbaşı Hüthüt Mustafa Efendi ile birlikte 1919 senesinde tesis etmiş oldukları "*Türk Teâli Cemiyeti*"nin İstanbul'un işgalinden sonra gazetelerde Kuvâ-yı Milliye'yi aşağılayan bir beyanname neşrettikleri ve Yunan uçakları ile Eskişehir cephesine bazı beyannameler attırdıkları ve bu cemiyetin amacının ne olduğu hakkında bilginiz var mıdır?

6- Millî Mücadele'ye muvafık ya da muhalif ahval ve harekâtı hakkında şahitliğiniz ve kanaatiniz nedir?

7- Karakteri Kuvâ-yı Milliye'ye muhalefete müsait midir?¹⁶⁰⁸

Topkapılı Hâkimzâde Mehmet Bey, Âli Karar Heyeti'nin bu sorularına şu şekilde cevap veriyordu:

1-Ali Bey Nigâhbân Cemiyeti'ne dahildir.

¹⁶⁰⁷ TİTE, K. No:69, G. No:125, B. No:125.

¹⁶⁰⁸ TİTE, K. No:69, G. No:103, B. No:103-3.

2- Bu konuda uzman Muamelât-ı Zâtiye Dairesinde bulunan Felah Grubu üyelerinden Binbaşı Fehmi Bey'in bilgi sahibi olması muhtemeldir.

3- Tevkifhane Müdürlüğü zamanında Yasin Ağa'nın maiyetinde hizmet etmiştir.

4- Ali Bey'in bize mensup olan şahıslara işkence yaptığına dair bir malumatım yoktur.

5-6-7- "*Türk Teâli Cemiyeti*"¹⁶⁰⁹ Millî Mücadele'ye muhalif bir maksatla kurulmuştur. Ali Bey'in hal ve hareketi hakkında Mim Mim Grubu mensuplarından ve şimdi İzmir Mevki-i Müstahkem Kumandanı olan Topçu Miralayı Kemal Bey'den daha fazla bilgi alınabileceğini zannediyorum¹⁶¹⁰.

c- Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nden Yapılan Soruşturmalar

Âli Karar Heyeti ile Mim Mim Grubu Nâzım-ı Umûru Topkapılı Hâkimzâde Mehmet Bey arasında geçen yazışmalar, Âli Karar Heyeti'ne itiraz edenler hakkındaki soruşturmaların bir boyutu idi. Muhtemelen Âli Karar Heyeti'nin bu soruşturmalar sırasında yararlandığı farklı kaynaklar da vardı. Örneğin; Âli Karar Heyeti'nden Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'ne gönderilen 17 Haziran 1929 tarihli yazıda, Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın hakkında verdiği bir daha istihdam edilmeme kararına karşı itiraz eden Hasköy eski Komiseri Hasan Rıza Efendi'nin, hiçbir zaman İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne girmediğini iddia ettiği belirtiliyordu. Hâlbuki Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nin İngiliz Muhipleri Cemiyeti mensuplarına dair hazırladığı defterde "*Rami Karyesi'nde Cuma Mahallesi'nde mukim esbak Polis Komiserlerinden Eyüp Şubesine mukayyet Rıza Efendi*" şeklinde bir kayıt vardı. Âli Karar Heyeti, bu kayıtlı Rıza Efendi'nin itiraz dilekçesi veren Hasan Rıza Efendi olup olmadığının tetkik edilerek sonucun bildirilmesini istiyordu¹⁶¹¹. Ancak Emniyet Genel Müdürlüğü Arşiv'indeki dosyada Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nin bu yazıya verdiği cevaba dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Hasan Rıza Efendi hakkında Âli Karar Heyeti'nin ne yolda bir karar verdiği de belli değildir. Aynı durum yukarıda görüldüğü

¹⁶⁰⁹ Türk Teâli Cemiyeti hakkında geniş bilgi için bkz: S. Esin Dayı, "Türk Teâli Cemiyeti", Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **Atatürk Dergisi**, III/4, Erzurum, 2003, ss.251-264.

¹⁶¹⁰ **TİTE**, K. No:69, G. No:103, B. No:103-2.

¹⁶¹¹ **İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGM Arşivi)**, C-4760.

üzere Hâkimzâde Mehmet Bey ile olan yazışmalar için de geçerlidir. Sadece Hâkimzâde Mehmet Bey'e sorulan sorular ve bu sorulara Mehmet Bey'in verdiği cevaplar görülmektedir. Bu cevaplar üzerine, Âli Karar Heyeti'nin olumlu veya olumsuz bir muamelesine rastlanamamıştır.

d- Âli Karar Heyeti'nin Soruşturmaların Ardından Verdiği Kararlar ve Yapılan Uygulamalar

Âli Karar Heyeti, yaptığı soruşturmaların ardından muamelesini tamamlayarak hakkında bir karara vardığı kişilere ait kararnameleri, memurun bağlı bulunduğu vekâlete veya Başvekâlet'e bildiriyordu. Bu şekilde hakkında bir karara varılan kişilere ait Âli Karar Heyeti Kararnameleri'ne bakıldığı zaman, soruşturmaların aslında oldukça kapsamlı bir şekilde yürütüldüğü görülmektedir. Örneğin; yukarıda belirtildiği üzere, işgal yıllarında Yunanlılar lehine nutuk irad ettiği ve Vahdettin'in kurduğu Teâli-i İslam Cemiyeti Reisliği'nde bulunduğu gerekçeleri ile Mülkî Heyet-i Mahsusa tarafından 20 Mart 1927 tarihinde bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemesine karar verilmiş olan Emet Müftüsü Osman Efendi, iddiaları yalanlayarak Âli Karar Heyeti'ne itiraz etmişti. Osman Efendi itiraz dilekçesinde; Millî Mücadele'nin başlangıcından itibaren Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin irşad ve işe vazifesini yürüttüğünü, camilerde ve başka toplantı yerlerinde halka yönelik yaptığı konuşmalarda mütemadiyen halkı İstanbul Hükümeti'ne karşı ayaklanmaya ve millî hükümeti desteklemeye davet ettiğini, topladığı kuvvetlerle Emet'i otuz üç gün boyunca işgale karşı savunduğunu ve resmî veya gayr-i resmî hiçbir memuriyete boyun eğmediğini ifade etmişti. Yunanlılar lehine nutuk irad ettiğine dair iddiayı ise Emet, Yunanlılar tarafından işgal edildiği zaman kendisinin zorla evinden Hükümet Meydanı'na getirildiğini, burada Yunan Kumandanı'nın konuşması tercüman tarafından çevrildiği sırada anlaşılmayan birkaç kelimeyi istek üzerine açıkladığını belirterek yalanlamıştı. Müftü Osman Bey dilekçesinde, hakkında ihbarda bulunanların aslında kendisine karşı şahsî husumetleri olduğunu savunmuştu¹⁶¹².

Müftü Osman Efendi'nin iddiaları, Kütahya Vilâyeti, Emet Kaymakamlığı ile Emet halkından birçok kişiye sorulmuştu. Bilgisine başvuru olanlar içerisinde belki de en

¹⁶¹² BCA, 30.10/206.403.3; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.175-183.

dikkat çekici ifadenin sahibi Edremit Kaymakamı Mehmet Ali Bey idi. Çünkü Mehmet Ali Bey ifadesinde, Emet Müftüsü Osman Bey hakkında menfi ihbarda bulunan Muallim Hâfız Musa, Müderris Mehmet Hatipzâde, Hacı Mustafa, Acemzâde Süleyman, Abdulkadir, Ekmekçizâde Hüseyin Efendilerin Osman Bey ile aralarının açık olduğunu belirtmişti. Mehmet Ali Bey'in bu ifadesini destekleyen başka şahitler de vardı. Konu ile ilgili bilgisine başvuru olanların ifadeleri üzerine Emet Müftüsü Osman Efendi'nin kendisine isnat edilen suçu işlemediği kanaati hasıl olunca, Âli Karar Heyeti, Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın eksik tahkikat üzerine vermiş olduğu 20 Mart 1927 tarihli kararı 3 Mayıs 1929 tarihli karamâmesi ile ref' etmişti. Bu karamâme, 27 Mayıs 1929 tarihinde ilgili makamlara bildirilmek üzere Başvekâlet'e gönderilmişti.¹⁶¹³. Dolayısıyla bu durum Heyet-i Mahsûsa kararlarında şahsi düşmanlıkların önemli ölçüde belirleyici olduğunu göstermektedir ki, yapılan tetkikatın detaylarına dair mevcut bilgiler ışığında Âli Karar Heyeti'nin daha adil karar verdiği düşünülürse daha birçokları ile birlikte Emet Müftüsü Osman Bey'in, sırf şahsi düşmanlıklar sonucunda yapılan ihbarlar nedeniyle yaklaşık iki yıl mağduriyet yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu tür durumlara maruz kalmış olan askerlerin daha uzun süre mağduriyet yaşadığı da aşikârdır.

Kilis Ziraat Bankası Odacısı Ahmet Hamdi Efendi'nin, Fransızlar tarafından polis memurluğuna tayin edilmek suçlamasıyla Mülkî Heyet-i Mahsusa tarafından 854 numaralı kanunun 4. maddesi gereğince 18 Temmuz 1927 tarihinde bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamasına karar verilmişti. Heyet-i Mahsûsa'nın bu kararına Âli Karar Heyeti nezdinde itiraz eden Ahmet Hamdi Efendi, polisliği sadece Millî Mücadele'ye yardım edebilmek için kabul ettiğini ve kendisinin de işgal kuvvetleri tarafından ya da onların nüfuzuyla tayin edilmediğini ifade etmişti¹⁶¹⁴.

Bunun üzerine Âli Karar Heyeti, Gaziantep Valiliği'nden Ahmet Hamdi Efendi hakkında gerekli tahkikatın yapılmasını istemişti. Gaziantep Valiliği'nin 14 Mayıs 1929 tarihinde verdiği cevaba göre; Ahmet Hamdi Efendi, Kilis Kaymakamlığı tarafından açılan müsabakayı kazandığı için Kaymakam Vekili Abdullah Bey tarafından polisliğe tayin edilmişti. Bu göreve tayin edildiği sırada Ahmet Hamdi Efendi, Belediye Çavuşu idi. Kilis Cumhuriyet Halk Fırkası Heyet-i İdaresi tarafından Ahmet Hamdi Efendi

¹⁶¹³ BCA, 30.10/206.403.3; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.175-183.

¹⁶¹⁴ EGM Arşivi, C-17254.

hakkında yazılan 28 Haziran 1929 tarihli mazbatada da Ahmet Hamdi Efendi'nin polislik vazifesi sırasında Millî Mücadele'ye herhangi bir aleyhtarlığı görülmediği beyan edilmişti¹⁶¹⁵.

Bu ifadeler ışığında Âli Karar Heyeti, Ahmet Hamdi Efendi'nin Fransızlar tarafından tayin değil de bir memuriyetten diğer bir memuriyete geçtiği ve bu vazifesi sırasında da Millî Mücadele'ye karşı bir tavır sergilemediği için hakkındaki Mülkî Heyet-i Mahsusa kararını 14 Haziran 1929 tarihinde kaldırmıştı¹⁶¹⁶.

Hatırlanacağı üzere Mülkî Heyet-i Mahsûsa, çalışmalarına devam ederken işgal bölgelerinde işgalden önce atanmış veya işgal sırasında aynı yerde bir memuriyetten diğer bir memuriyete geçmiş olanların 854 numaralı kanunun 4. maddesi kapsamına girip girmeyeceği konusunda ihtilafa düşmüş ve meseleyi TBMM'ye taşımıştı. TBMM ise 13 Aralık 1926'da 854 numaralı kanunun 4. maddesi'ni yeniden yorumlamıştı. Bu Tefsir Kararı'na göre; “*Kanunun dördüncü maddesindeki “Tayin edilerek vazife kabul eden” fıkrasının hükmü iptidaen tayin mahiyetinde olup temadi-i vazife demek olan tahvil-i memuriyete teşmil edilemez*” şeklinde değerlendirilmişti¹⁶¹⁷. Dolayısıyla Ahmet Hamdi Efendi, Fransızlar tarafından polisliğe tayin edilmediği gibi memuriyete de yeniden atanmadığı için Heyet-i Mahsûsa tarafından verilen bu karar, 13 Aralık 1926 tarihli Tefsir Kararı'na aykırı idi ve böylece düzeltilmiş oluyordu.

Kadıköy Eski İrtibat Komiseri Beşir Efendi'nin, Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti tarafından hazırlanan deftere göre, Millî Mücadele'ye muhalif olduğu gerekçesiyle Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından 854 numaralı kanunun 1. mddesi gereğince bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamasına karar verilmişti. Âli Karar Heyeti'ne bu karara karşı itiraz dilekçesi veren Beşir Efendi, dilekçesinde kendisinin Millî Mücadele'ye hizmet ettiğini, lisan bilmediği için İngiliz ve İtalyan subayları nezdinde İrtibat Komiseri olarak tayin edildiği zaman kabul etmek istemediğini ancak daha sonra Millî Mücadele'ye faydalı olacağı düşüncesiyle bu görevi kabul ettiğini ve bu görevi sırasında da herhangi bir muhalif hareketin içinde olmadığını belirtmişti. Ancak Beşir Efendi, Millî Mücadele'nin sonunda Mısır'a kaçmıştı. Bu durum da aslında

¹⁶¹⁵ EGM Arşivi, C-17254.

¹⁶¹⁶ EGM Arşivi, C-17254.

¹⁶¹⁷ TBMMZC, II/28, s.50-51; **Resmî Ceride**, 22 Kânûn-ı Evvel 1926/22 Aralık 1926, No:537; **Düstûr**, III/8, Ankara, 1946, s.21; M. Tunçay, “Heyet-i Mahsusalar”, s.52-53.

hakkındaki şüpheleri artırıyordu. Beşir Efendi Mısır'a gidişini de yine Mütareke döneminde yaşadığı bir olayla açıklamaktaydı. Beşir Efendi, İstanbul'da İrtibat Komiseri olmadan önce Adana'da görev yapmaktaydı. Adana'da bulunduğu sırada orada Kumandan olan Refet Bey (Refet Paşa)'ın bir eğlence yerinde sarhoş ve sivil olarak gürültü çıkarmakta olduğu ihbarı üzerine olay yerine giderek tanımadığı bu kişiyi dışarı çıkardığını ve daha sonra Miralay ve kumandan olduğunu öğrenince serbest bıraktığını iddia etmektedir. Beşir Efendi'nin ifadesine göre bu olaydan sonra Refet Bey ile aralarında bir husumet oluşmuştu. Öyle ki, Refet Paşa, zaferden sonra İstanbul'a geldiği zaman Kadıköy'de kendisini karşılayanların hepsinin teker teker elini sıkarken orada bulunan Beşir Efendi'nin elini sıkmamıştı. Refet Paşa'nın bu davranışından endişeye kapılan Beşir Efendi de Mısır'a kaçmıştı. Mısır'da da hiçbir şekilde İngilizlerden maaş veya memuriyet kabul etmediğini belirten Beşir Efendi, birçok kişiyi kendisine şahit göstererek hakkındaki Mülkî Heyet-i Mahsûsa kararının kaldırılmasını istiyordu¹⁶¹⁸.

Beşir Efendi'nin ifadelerine şahit olarak gösterdiği Kadıköy eski komiserlerinden İsmail Kemal, Polis Memuru Mahmut Celal, İkinci Şube Müdürü Mehmet, Hariciye Vekâleti Evrak Kalemi Mümeyyizi Talat, Adanalı Suphi Paşazâde Abidin, Halk Fırkası azasından Hâfız Mehmet Rıfat ve daha birçok bürokrat ve mebûslardan tamamı Beşir Efendi'nin Millî Mücadele aleyhinde çalışmak bir yana Millî Mücadele'ye elinden gelen hizmeti yaptığını ifade etmişlerdi. Hatta Avukat İrfan Bey ve Dersaadet Liman Sermüfettişi Mehmet Galip Bey gibi bazı şahitler, Beşir Efendi ile Refet Paşa arasındaki meseleyi doğrulayarak Beşir Efendi'nin Mısır'a kaçışını da bu meseleye bağlamaktaydı¹⁶¹⁹.

Şahitlerin bu ifadeleri üzerine Âli Karar Heyeti, 18 Ekim 1929 tarihinde Beşir Efendi hakkındaki Mülkî Heyet-i Mahsûsa kararını ref' etmişti. Bu karar, ilgili makamlara bildirilmek üzere 12 Kasım 1929 tarihinde Dahiliye Vekâleti'ne bildirilmişti¹⁶²⁰.

Eski Polis Merkez Memurlarından Hıristaki Amanoilidis Efendi'nin, Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nden gönderilen evraka göre, Millî Mücadele'ye muhalefet ettiği

¹⁶¹⁸ EGM Arşivi, C-8262.

¹⁶¹⁹ EGM Arşivi, C-8262.

¹⁶²⁰ EGM Arşivi, C-8262.

gerekçesiyle Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından 854 numaralı kanunun 1. maddesi gereğince bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemesine karar verilmişti.

Heyet-i Mahsûsa'nın bu kararına itiraz eden Hıristaki Amanoilidis Efendi; kendisinin 1915 yılında İttihat ve Terakki iktidarı zamanında Hıristiyan olduğu için açığa çıkarıldığını, Mütareke'den sonra tekrar bir memuriyete girmek için müracaat ettiği zaman İstanbul Polis Müdüriyeti'nin İtilaf Devletleri Zabıta Kumandanı Miralay Ballar'dan müsaade alması gerektiğine dair ifadesi üzerine Miralay Ballar'a bir mektup gönderdiğini, ancak Fransızca bilmediği için mektubu başkasına yazdığını, mektupta geçen insani olmayan muameleye maruz kaldığına dair ifadenin de mektubu yazan kişiye ait olduğunu, hiçbir zaman düşmandan adalet bekleyecek karakterde bir insan olmadığını, tersine işgal yıllarında Yunanlıların takibatına maruz kaldığını belirterek Millî Mücadele'ye ettiği hizmetleri ispat için yirmi beş kişiyi şahit göstermişti¹⁶²¹.

Dönemin Emniyet-i Umûmiye ve Polis Müdürleri ile ileri gelen Polislerinden oluşan yirmi beş kişi, Amanoilidis Efendi'nin yabancı dillere vakıf olmamakla beraber Anadolu Rumlarından olduğu için Rumcayı da iyi bilmediğini, Dolapdere Merkez Memurluğunda iken Rum teşkilatı aleyhindeki faaliyetleri nedeniyle Tatavlı Rumlar tarafından hain olarak addedildiğini, düşmandan adalet isteyecek karakterde olmadığını ve Türklüğe bağlı olduğunu belirterek mütareke zamanında Millî Mücadele aleyhinde herhangi bir hareketinin görülmediğini ifade etmişlerdi. Eski Emniyet-i Umûmiye Müdürü Esat Paşa da ifadesinde, Amanoilidis Efendi'nin Erkân-ı Harbiye Reis Muavini Muğlalı Mustafa Paşa tarafından İstanbul Gizli Grupları'nda istihdam edilmek amacıyla Miralay Ballar'a müracaat ettirildiğini, görevde iken de oldukça önemli istihbarat faaliyetlerinde bulunduğunu ifade etmişti. İttihat ve Terakki döneminde Amanoilidis Efendi'yi açığa çıkaran Polis Müdürlüğü Kısm-ı Siyasi Müdürü Tefik Hadi Bey ise Amanoilidis Efendi'nin Hıristiyan olduğu için açığa çıkarıldığını açıklamıştı¹⁶²².

¹⁶²¹ EGM Arşivi, C-2108.

¹⁶²² EGM Arşivi, C-2108.

Şahitlerin bu ifadeleri üzerine Âli Karar Heyeti, Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın Hıristaki Amanoilidis Efendi hakkında verdiği 29-30 Haziran 1927 tarihli kararı 6 Aralık 1929 tarihinde iptal etmişti¹⁶²³.

Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemesine karar verilmiş olanlardan Âli Karar Heyeti tarafından bu kararı kaldırılanlar, duruma göre emekliye sevk veya yeniden istihdam ediliyorlardı. Ancak iki karar arasında geçen süre içerisinde yaşadıkları mağduriyetin telafisine dair herhangi bir muamele yoktu. Örneğin; yukarıda belirtildiği üzere henüz Âli Karar Heyeti kurulmadan önce, 12 Nisan 1928'de hakkındaki Mülkî Heyet-i Mahsûsa kararına Başvekâlet nezdinde itiraz eden ve kendisine Âli Karar Heyeti'nin kurulmasına dair Kanun Layihası'nın TBMM'den geçmek üzere olduğu bildirilerek beklemesi ve kurulacak bu heyete müracaat etmesi tavsiye edilen İstanbul Eski Telgrafçılarından Ahmet Eyüp Efendi; Âli Karar Heyeti'ne müracaat etmiş ve hakkındaki Heyet-i Mahsûsa kararı kaldırılmıştı. Bu karar üzerine yeniden istihdam edilen Ahmet Eyüp Efendi, TBMM Riyâseti'ne başvurarak açıkta kaldığı sürede birikmiş olan maaşının ödenmesini talep etmişti. Ahmet Eyüp Efendi'nin dilekçesi TBMM Riyâseti tarafından Arzuhal Encümeni'ne havale edilmiş, Arzuhal Encümeni de, durumu Dahiliye Vekâleti'ne sormuştu. Dahiliye Vekâleti, Ahmet Eyüp Efendi hakkındaki Heyet-i Mahsûsa kararı kaldırıldıktan sonra istihdam edilmesine rağmen, açıkta geçirdiği süre zarfında uhdesinde bir memuriyet olmadığı için kendisine maaş verilmesine kanuni olarak imkan olmadığını belirtmişti. Dâhiliye Vekâleti'nin açıklaması üzerine Arzuhal Encümeni, 6 Ocak 1929'da, Heyet-i Mahsûsa kararından sonra dilekçe sahibinin görevine son verilmiş olduğu için maaş talebine kanunen hakkı olmadığını kendisine bildirilmesine karar vermiştir¹⁶²⁴.

Âli Karar Heyeti'nin, itiraz ettiği halde hakkındaki Heyet-i Mahsûsa kararını kaldırmaya ihtiyaç duymadığı kişiler de vardı. Çanakkale ve İzmir Komiser Muavinliklerinde bulunmuş olan Komiser Muavini Sait İlhami Efendi, Damat Ferit

¹⁶²³ EGM Arşivi, C-2108.

¹⁶²⁴ TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Defteri, IV/9, 19 Ocak 1929, Karar No:259. Ahmet Eyüp Efendi ile aynı durumdaki Adana Saimbeyli Kazası Muhasebe-i Hususiye Memuru Emin Efendi'nin dilekçesi de 30 Ocak 1929'da aynı gerekçelerle reddedilmişti. (TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Defteri, IV/12, 9 Şubat 1929, Karar No:327).

Hükümeti zamanında Biga Komiser Muavinliği'ne tayin edilmiş ve burada Anazavur'un adamlarından Kaymakam Aziz ile teşrik-i mesai ederek Kuvâ-yı Milliye'ye karşı bilfiil çalışmıştı. Hatta bu karışıklığı teyit edecek şekilde kendi el yazısı ile bir de Kuvâ-yı Milliye aleyhtarı fezleke yazmıştı. İşte bu gerekçelerle Mülkî Heyet-i Mahsûsa, 854 numaralı kanunun 1. maddesi gereğince, Sait İlhami Efendi'nin bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemesine karar vermişti¹⁶²⁵.

Sait İlhami Efendi'nin Mülkî Heyet-i Mahsusa kararına itiraz için Âli Karar Heyeti'ne sunduğu dilekçesinde, Tire Komiser Muavini iken Yunanlılar tarafından Kaza Kaymakamı ile birlikte İstanbul'a gönderildiğini, geçim darlığı nedeniyle Biga Komiserliği'ni kabul ettiğini, bu görevde bulunduğu sırada Kaymakam İzzet'in tevkif ettirdiği 26 Kuvâ-yı Milliye mensubunu kurtardığını, yalnız cezalandırılmayacaklarını düşündüğü iki kişi hakkında fezleke hazırladığını, nitekim bu iki kişinin de cezalandırılmadığını, Nemrut Mustafa Divan-ı Harbi tarafından istenen Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey'i kadın kıyafeti ile kurtardığını ve daha başka şekillerde Millî Mücadele'ye hizmet ettiğini iddia etmişti¹⁶²⁶.

Âli Karar Heyeti, Sait İlhami Efendi'nin bu iddialarını başta Biga Kaymakamlığı olmak üzere birçok kaynaktan sormuştu. Konu ile ilgili ifade verenlerin neredeyse tamamı Sait İlhami Efendi'nin iddialarını yalanlayarak, onun Anzavur'a hizmet eden ve Kuvâ-yı Milliyecilere karşı sert tedbirler alan bir kişi olduğunu belirtmişlerdi. Bu ifadeler üzerine Âli Karar Heyeti, Sait İlhami Bey hakkındaki 4 Mayıs 1927 tarihli Mülkî Heyet-i Mahsûsa kararını haklı bularak değiştirilmesine gerek olmadığına karar vermişti¹⁶²⁷.

Kilis eski polis memurlarından Vezirzâde Hasan oğlu Halil Efendi'nin, Kilis'in işgali sırasında Fransızların sivil memurluğunda istihdam edildiği gerekçesi ile Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından, 854 numaralı kanunun 4. maddesi gereğince, bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemesine karar verilmişti.

Bu karara itiraz eden Halil Efendi, kendisinin esasen Şam polis memurluğunda bulunduğu sırada Şam'ın işgali üzerine Gaziantep'e geldiğini ve burada tekrar polis memurluğuna tayin edildiğini, 2 Temmuz 1920 tarihinde de Kilis'e nakledildiğini,

¹⁶²⁵ EGM Arşivi, C-3122.

¹⁶²⁶ EGM Arşivi, C-3122.

¹⁶²⁷ EGM Arşivi, C-3122.

buradaki görevi sırasında Kuvâ-yı Milliye'ye hizmet ettiğini ifade ederek bazı şahitler göstermişti. Hatta Âli Karar Heyeti'ne, Kilis ve Havalisi Kumandanı Mahmut imzalı bir de takdirname ibraz etmişti. 26 Kasım 1921 tarihli bu takdirmamede, Polis Memuru Halil Efendi'ye hitaben, “*Şu sırada Hükümet-i Meşrua lehine göstermekte olduğunuz hüsn-i hizmet ve niyet mûcib-i memnuniyet olmağla devamını temenni eder ve bu vesile ile işbu takdirnameyi ita eylerim*” yazılıydı¹⁶²⁸.

Âli Karar Heyeti'nin Halil Efendi'ye verdiği takdirname hakkında sorduğu soruya imza sahibi eEmekli Binbaşı Mahmut Bey; Halil Bey'in Kuvâ-yı Milliye taraftarlarına en fazla fenalık yapan polis memurlarından biri olduğunu, takdirmamenin de Halil Bey'i Fransızlar nazarında şüpheli duruma düşürmek maksadıyla kendisi tarafından kasten verildiğini belirterek cevap vermişti. Ayrıca Kilis Kaymakamlığı da Âli Karar Heyeti'nin Halil Efendi hakkındaki soruşturmasına, Halil Efendi'nin Fransızların sivil memuru olduğunu, Fransızlar hesabını casusluk yaptığını ve Kuvâ-yı Milliyecileri tehdit ettiğini belirterek cevap vermişti. Âli Karar Heyeti huzuruna çıkarılan Halil Bey; bütün bu iddiaları reddederek 29 kişiyi şahit göstermişti. Yapılan tahkikatta 29 şahitten dokuzunun Halil Bey'in akrabası olduğu, beşinin Kilis'te bulunmadığı, diğer beşinin sabıkalı kişilerden ve sözüne güvenilecek kimselerden olmadığı, hatta akrabalarının bile Halil Bey'in iyi bir kimse olduğuna şahadet edemedikleri ortaya çıkmıştı¹⁶²⁹.

Yapılan tahkikat ve alınan ifadeler üzerine Âli Karar Heyeti, 7 Aralık 1929 tarihinde Halil Efendi hakkındaki 18 Temmuz 1927 tarihli Mülkî Heyet-i Mahsûsa kararının değiştirilmesine ihtiyaç olmadığına karar vermişti¹⁶³⁰.

Yine Kilis eski polis memurlarından Dağıstanlı Hâfız Mehmet Efendi'nin Kilis'in işgalinden sonra Fransızlar tarafından Polis Memurluğuna tayin edildiği gerekçesiyle 854 numaralı kanun'un 4. maddesi gereğince bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamasına karar verilmişti.

Hâfız Mehmet Efendi itiraz dilekçesinde kendisinin esasen Şam'da memur olduğu sırada işgal üzerine Gaziantep'e geldiğini, 1 Mart 1919 tarihinde Gaziantep Mutasarrıfı'nın emri ile Kilis Polis Memurluğu'na atandığını, ardından Gaziantep'e

¹⁶²⁸ EGM Arşivi, C-18296.

¹⁶²⁹ EGM Arşivi, C-18296.

¹⁶³⁰ EGM Arşivi, C-18296.

geçiş yaptığını son olarak da 2 Şubat 1920 tarihinde tekrar Kilis'e tayin edildiğini, 7 Aralık 1921 tarihine kadar devam eden memuriyeti sırasında Kilis'ten ayrılmak zorunda kalan mücahitlerin geride kalan ailelerine nüfuz-ı memuriyetinden istifade ederek yardım etmeye çalıştığını ifade ediyordu¹⁶³¹.

Yapılan tahkikat ve soruşturmalarda Hâfız Mehmet Efendi'nin, işgal zamanında ilk defa Fransızlar tarafından değil de daha önce polis memuru iken Gaziantep Mutasarrıfı'nın emri ile Kilis'e tayin edildiği ve diğer değişikliklerin de yine Fransızlar tarafından değil Gaziantep Mutasarrıflığı tarafından yapıldığı ortaya çıkmıştı. Ancak bu durum da Hafız Mehmet Efendi'nin cezasının Âli Karar Heyeti tarafından tasdik edilmesini engelleyememişti. Çünkü yapılan tahkikat neticesinde Kilis'teki memuriyeti sırasında Fransızlarla teşrik-i mesai ettiği, Kuvâ-yı Milliye mensuplarına birçok fenalıklar yaparak Millî mücadele aleyhinde çalıştığı, Millî Mücadele'nin sonunda ise yaptığı bu tür fenalıklar nedeniyle cezalandırılmaktan korktuğu için Suriye'ye kaçtığı anlaşılmıştı. Hafız Mehmet Efendi hakkında yapılan soruşturma sırasında ifade veren birçok eski Kuvâ-yı Milliyeci, Hafız Mehmet Efendi'nin kendilerini hemen her gün bir bahane ile tutuklayıp daha sonra para karşılığında serbest bırakmak suretiyle menfaat elde ettiğini iddia etmişlerdi.

Bütün bu ifadeleri göz önünde bulunduran Âli Karar Heyeti, 15 Kasım 1929 tarihinde Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın Halil Efendi hakkında verdiği 18 Temmuz 1927 tarihli kararın değiştirilmesine gerek olmadığına oybirliği ile karar vermişti¹⁶³².

Âli Karar Heyeti, itiraz dilekçesi verenler hakkında hazırladığı Kararnâmeleri, onaylanarak yürürlüğe girmesi ve alakalılara duyurulması için ilgili Vekâletlere gönderiyordu. Ancak anlaşılan Vekâletler bu kararları alakalılara duyurma konusunda yavaş davrandıkları için Âli Karar Heyeti'ne bir takım müracaatlar oluyordu. Bunun üzerine Âli Karar Heyeti Reisi Süleyman Emin Paşa, 10 Ekim 1929 tarihinde Başvekâlet'e bir yazı yazarak, Âli Karar Heyeti'nin kuruluşundan bu tarihe kadar müspet veya menfi verilmiş olan kararların ilgililere duyurulmadığının bizzat Heyet'e olan müracaatlardan anlaşıldığını, şimdiye kadar arz edilen ve bundan sonra da arz

¹⁶³¹ EGM Arşivi, C-16606.

¹⁶³² EGM Arşivi, C-16606.

edilecek kararların tebliği konusunda vekâletlere ve ilgili dairelere gerekli uyarının yapılmasını talep ediyordu¹⁶³³.

Başvekâlet'te bu talebi gereğinin yapılması için “*Vekâletlere ve Makamlara*” başlığı ile 13 Ekim 1929 tarihinde bir tamim olarak yayınlamıştı¹⁶³⁴.

Âli Karar Heyeti'nin, lehinde veya aleyhinde karar verdiği kişilere dair kararnâmeleri ilgili Vekâletlere gönderdiğine yukarıda değinilmişti. Âli Karar Heyeti kararları hakkında bu aşamadan sonra yapılan muameleleri eldeki mevcut bazı belgelerden öğrenebilmekteyiz. Vekâletler de Âli Karar Heyeti'nden gelen bu kararnâmeleri Başvekâlet vasıtasıyla Cumhurbaşkanı'nın tasdikine arz ediyorlardı. Önce ilgili vekil, daha sonra Başvekil tarafından imzalanan kararnâme, son olarak Cumhurbaşkanı tarafından onaylanarak yürürlüğe giriyordu. Örneğin; Kuvâ-yı Milliye aleyhinde bulunmuş olmasından dolayı Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından 25 Eylül 1923 tarihli kanunun 1. maddesi gereğince, 3 Ağustos 1924 tarihinde, bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamak üzere askerlikle ilişkisi kesilen Kaymakam Trabzonlu Ahmet oğlu M. Fevzi Bey'in, Âli Karar Heyeti'ne itirazı üzerine yapılan tetkikat neticesinde, Kuvâ-yı Milliye'ye hizmet ettiği, Kuvâ-yı İnzibatiye'ye mensup subayların Anadolu'ya geçmesi konusunda gayrette bulunduğu, Anadolu'ya cephaneye sevk etmek gibi faaliyetleri ortaya çıkınca; Âli Karar Heyeti tarafından Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından verilen karar 14 Temmuz 1929'da kaldırılmıştı. Âli Karar Heyeti'nin bu kararı üzerine Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Kaymakam Fevzi Bey'in tekrar İhtiyat Sınıfına nakliyle askerlikle ilişkisinin kesildiği tarihten itibaren emekliye sevk ve bu tarihten itibaren birikmiş olan maaşlarının ödenmesi konusunda bir kararnâme hazırlayarak 18 Temmuz 1929 tarihinde Başvekâlet'e sunmuştu. Başvekâlet ise kararnâmeyi 20 Temmuz 1929 tarihinde Cumhurbaşkanlığı'na arz etmişti. Cumhurbaşkanı'nın da onaylaması ile Kaymakam Fevzi Efendi hakkındaki Âli Karar Heyeti'nin kararı Üçlü Kararnâme olarak yayınlanmıştı¹⁶³⁵.

Yine Nigâhbân Cemiyeti'ne mensup olduğu gerekçesi ile Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından askerlikle ilişkisi kesilen ve daha sonra vefat etmiş olan Emekli Yüzbaşı Faik Ali Efendi hakkındaki hükmün, Âli Karar Heyeti tarafından iptal edilmesi

¹⁶³³ BCA, 30.10/9.51.47-3; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.161.

¹⁶³⁴ BCA, 30.10/9.51.47-1; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.161.

¹⁶³⁵ BCA, 30.11.1/49.21.15.

üzerine, Dahiliye Vekâleti'nin hazırladığı, Faik Ali Efendi'nin hukukunun iadesi ve birikmiş olan maaşının ödenmesi hakkındaki kararname; 3 Mayıs 1930 tarihinde, Cumhurbaşkanı, Başvekil ve Dahiliye Vekili'nin imzaları ile Üçlü Kararname olarak yayınlanmıştı¹⁶³⁶.

Buraya kadar zikredilen örneklerde görüldüğü üzere Âli Karar Heyeti, 1289 numaralı kanunun 1. maddesine uygun olarak, Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın 347 numaralı kanunun 1. ve 2. maddeleri gereğince vermiş olduğu kararlar ile Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın 854 numaralı kanun gereğince vermiş olduğu kararlara yönelik itirazları değerlendiriyordu. Ancak Âli Karar Heyeti'nin, İstiklâl Mahkemeleri, Divan-ı Harpler veya başka tasfiye kurulları tarafından tasfiye edilenlerin itirazlarını değerlendirdiği bazı istisnai durumlara da rastlanmaktadır. Örneğin emekli Binbaşı Veysi Bey, Nigâhbân Cemiyeti'ne mensup olduğu gerekçesi ile İstiklâl Mahkemesi tarafından askerlikten ihraç edilmişti. Âli Karar Heyeti nezdinde itiraz eden Veysi Bey hakkındaki karar iptal edilerek tekrar emekliye sevk edilmişti¹⁶³⁷.

Bütün bu muamelelere ve yapılan yazışmalara rağmen, Âli Karar Heyeti'nin kendisine itiraz edenler hakkında verdiği kararların ilgili makamlara ulaşması konusunda bir takım sıkıntılar yaşandığı anlaşılmaktadır. Örneğin; Sıhhat ve İçtimaî Muâvenet Vekâleti tarafından Başvekâlet'e gönderilen 26 Kasım 1932 tarihli yazıda; 854 numaralı kanun gereğince Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamalarına karar verilmiş olanlara ait defterin kendilerinde mevcut bulunmasına rağmen, Âli Karar Heyeti tarafından bu kararları kaldırılanlara ait defterin bildirilmediği belirtilerek, muhtemel memuriyet taleplerinde başvurulmak üzere haklarındaki istihdam edilmeme kararı kaldırılmış olanlara ait bir defterin hazırlanarak gönderilmesi talep ediliyordu¹⁶³⁸.

Bu talep üzerine Başvekâlet'ten Sıhhat ve İçtimaî Muâvenet Vekâleti'ne gönderilen 20 Mart 1933 tarihli yazıda; haklarında Heyet-i Mahsûsa tarafından devlet

¹⁶³⁶ **BCA**, 30.11.1/55.12.12. Bu Üçlü Kararnâmeler içerisinde istisnai durumlar da göze çarpmaktadır. Muhtemelen Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın gözünden kaçtığı için müstafi Tabip Yüzbaşı Yusuf oğlu Mustafa Azmi Efendi'nin askerlikle ilişkisi, 25 Eylül 1923 tarihli ve 347 Numaralı Kanun'un 1. Maddesi gereğince Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından kesilmişti. Âli Karar Heyeti tarafından da tasdik edilen bu karar, Cumhurbaşkanı, Başvekil ve Müdafaa-i Milliye Vekili tarafından imzalanarak 14 Aralık 1933'te Üçlü Kararname, olarak yayınlanmıştı. (**BCA**, 30.11.1/83.44.13).

¹⁶³⁷ **TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli**, VI/2, 20 Aralık 1930, Karar No:58.

¹⁶³⁸ **BCA**, 30.10/206.403.15-2.

hizmetinde çalıştırılmamalarına dair karar verilip daha sonra Âli Karar Heyeti tarafından bu kararları kaldırılmış olanların isimleri yazılı bir cetvelin ekte gönderildiği belirtiliyordu¹⁶³⁹.

Yukarıda belirtildiği üzere, Âli Karar Heyeti'nin çalışma süresi faaliyete başladığı tarihten itibaren bir buçuk yıl idi. 14 Haziran 1928'de başladığı vazifesi, 14 Aralık 1929 tarihinde sona ermişti. Bu süre içerisinde kaç kişinin itiraz dilekçesine baktığı ve bunlardan kaçının lehinde, kaçının aleyhinde karar verdiği konusunda herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır. Öte yandan Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsaların kararlarında olduğu gibi kanunen Âli Karar Heyeti'nin kararları da kesindi. Ancak sonraki gelişmeler meselenin yine kapanamadığını göstermektedir. Âli Karar Heyeti'nin görevini tamamlamasından sonra Heyet-i Mahsûsa kararlarından muzdarip olanlar yine TBMM, Başvekâlet hatta Cumhurbaşkanlığı gibi birçok makama itiraz dilekçeleri göndermeye devam edeceklerdir. Bu da konunun gündemden düşmemesine neden olacaktır.

e- Hakkındaki Heyet-i Mahsûsa Kararı Kaldırılanların Emeklilik Hakları ile İlgili Uygulamalar

Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından askerlikle ilişkisi kesilenlerden, daha sonra Âli Karar Heyeti tarafından aklananların emeklilik ve maaşlarına dair muameleler, anlaşılan yukarıda görüldüğü üzere Müdafaa-i Milliye Vekili'nin inisiyatifi ile hallediliyordu. Uygulamalar bu şekilde devam ederken bir de konuyu kanunen açıklığa kavuşturmak için, 24 Mayıs 1930'da "*Askerî Nispetlerinin Kat'ı Kararı Ref' Edilmiş Olanların Tekâüd Mumamelâtına Dair Kanun*" çıkarılmıştı. Kanun şöyleydi:

"Kanun No:1638

Madde 1- 347 numaralı kanun ahkâmına tevfikân Heyet-i Mahsusaca nisbeti askeriyelerinin kat'ına karar verilmiş olup da, sonradan Âli Karar Heyetince kararları ref' edilmiş bulunanlardan, Hükûmetçe istihdam edilmeyerek, tekaüde sevk olunanlara, Heyet-i Mahsusa kararı tarihinden itibaren o tarihteki istihkaklarına göre tekaüt maaşı

¹⁶³⁹ Ekli olduğu iddia edilen cetvel, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki dosyada bulunmamaktadır. (BCA, 30.10/206.403.15-1).

tahsis olunur. Bu gibilerden esasen mütekait bulunanların maaşları kat'ı tarihinden iadeten tahsis olunur.

Madde 2- Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3- Bu kanunun hükmünü icraya Millî Müdafaa ve Maliye Vekilleri memurdur”¹⁶⁴⁰.

Görüldüğü üzere çıkarılan bu kanun, Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından askerlikle ilişiği kesilip daha sonra Âli Karar Heyeti tarafından bu kararı iptal edilenlerin emeklilik muamelesine ilişkindi. Kanuna göre, Âli Karar Heyeti tarafından aklananlara, Askerî Heyet-i Mahsûsa kararı tarihinden itibaren ve bu tarihteki istihkakları üzerinden emekli maaşı tahsis olunacaktı. Esasen emekli olanların maaşları ise karar tarihinden itibaren iadeten tahsis olunacaktı.

Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından verilen kararlarda uygulama böyle değildi. Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamasına karar verdiği bir şahıs hakkındaki karar, Âli Karar Heyeti tarafından ref' olursa bile, iki karar arasında geçen zaman için ilgiliye herhangi bir ödeme yapılmıyordu. Bu da bazı itirazlara neden oluyordu. Örneğin; Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın hakkında bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemesine dair verdiği karar, daha sonra Âli Karar Heyeti tarafından kaldırılınca Maliye Vekâleti İstatistik Müdürlüğü'ne yeniden tayin olunan Osman Adil Bey; TBMM'ye müracaat ederek askerî bürokraside olduğu gibi kendisine de iki karar arasında geçen zaman için maaş verilmesini talep etmişti. Arzuhal Encümeni tarafından Maliye Vekâleti'ne aksettirilen bu itiraza Maliye Vekâleti şöyle cevap vermişti:

“Âli Karar Heyetince haklarındaki karar ref' edilen zabitan tekrar tavzif edilmeyerek Heyet-i Mahsusa kararına tevfi kan nisbet-i askeriyeleri kesildiği tarihten muteber olmak ve o zaman rütbe maaşı üzerinden tekiütleri icra edilmeleri kanun iktizasından olup mülkiye memurlarının ise tekrar memuriyete alınmak suretiyle tavzif edilmekte olmalarına ve gûzeşte maaşlarının verilmesine dair kanunda bir sarahat olmamasına binaen mumaileyh hakkında bir muamele yapılmasına imkan olmadığı işar olunmaktadır”. Maliye Vekâleti'nin bu açıklaması üzerine Arzuhal Encümeni, 1 Şubat

¹⁶⁴⁰ **Resmî Gazete**, 27 Mayıs 1930, No:1504; M. Tunçay, “Heyeti Mahsusalar”, s.62.

1931’de Osman Adil Bey’in iddiasının gerçekçi ve kanuni olmadığına kendisine bildirilmesine karar vermişti¹⁶⁴¹.

B) ASKERÎ HEYET-İ MAHSÛSA TARAFINDAN ASKERLİKLE İLİŞİĞİ KESİLENLERİN EMEKLİLİK MUAMELELERİNE DAİR TARTIŞMALAR VE SONUCU

Yukarıda belirtildiği üzere Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar tarafından görevinden alınan subay ve memurların emeklilik haklarına dair ayrı ayrı işlemler yapılmıştı. 25 Eylül 1923 tarihli askerî bürokrasi ile ilgili kanunun 1. ve 2. maddeleri gereğince askerlikle ilişkisi kesilenlerin emeklilik hakları da ellerinden alındığı gibi kanunun uygulandığı dönemde emekli olanların da bu hakları iptal ediliyordu. Buna karşın, Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemelerine karar verilenlerin emeklilik hakları ile ilgili bir sorun yoktu.

Dâhiliye Vekâleti, 27 Ağustos 1927’de bir tebliğat yayınlarak, 26 Mayıs 1926 tarih ve 854 numaralı kanun gereğince Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemelerine karar verilen memurlardan emeklilik müddetini tamamlamış olanlara, talepleri halinde emekli maaşı bağlanacağını bildirmişti¹⁶⁴². Bunun üzerine Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından askerlikle ilişkisi kesilenlerden Müdafaa-i Milliye Vekâleti’ne bir takım itirazlar gelmiş olmalı ki, 12 Ocak 1928’de Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından Maliye Vekâleti’ne, Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamasına karar verilenlere neye göre emekli maaşı bağlandığı sorulmuştu. Maliye Vekâleti, Müdafaa-i Milliye Vekâleti’ne gönderdiği 26 Şubat 1928 tarihli cevabî yazıda şu açıklamayı yapıyordu:

“Memurîn-i Mülkiye Tekâüd Kanunu’nun 12. Maddesi’nde müebbeden memuriyetten mahrûmiyet ve hukuk-ı medeniyetten ıskât cezalarıyla mahkûm olanların hakk-ı tekâüdden sâkıt olacakları musrih olup, işbu sarâhat-ı kanuniyeye göre memurîn-i mezkûrenin hakk-ı tekâüdden mahrûm edilebilmeleri müebbeden memuriyetten mahrûmiyetle beraber diğer hukuk-ı medeniyetten ıskât edilmesiyle meşrût olmasına ve bu cezaların bir mahkeme tarafından verilmesi ve kesb-i katiyet

¹⁶⁴¹ TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli, VI/9, 21 Şubat 1931, Karar No:178.

¹⁶⁴² BCA, 30.10/47.301.2-11.

etmesi lâzım gelmesine ve 854 numaralı kanun mûcibince teşkil olunan heyetin bir mahkeme mahiyetinde bulunmamasına ve mezkûr kanunun dördüncü maddesine istinâden bir daha devlet hizmet ve müessesâtında istihdam olunmamaları hakkında verilen karar, bir karar-ı idârîden ibaret bulunmasına ve madde-i mezkûrede “bunlara mazuliyet maaşı verilmez” tabirinden dahi anlaşıldığı veçhile kasd-ı kanunî bu gibilerin yalnız fî-mâ-bâd memurîn ve müessesât-ı devlette istihdâm olunmamalarının temininden ibaret olub, esâsen müstehak oldukları tekâüd maaşının adem-i tesviyesi maksad-ı kanundan hariç bulunduğundan ve vaz’ı kanunun maksadı, bu gibilerin tekâüd maaşlarından da mahrûmiyeti cihetine gidilmesi yolunda olduğu takdirde, fıkra-i kanuniye “bunlara mazûliyet ve tekâüd maaşı verilmez” yazılması iktiza eylediği ve halbuki kanun-ı mezkûr bu sûretle yazışmadığına, maksad-ı kanuna tamamiyle münâfi bulunmuş olduğu mütâlaasıyla, bu husûsa dair Dahiliye Vekâleti Celîlesince vilâyâta yazılan tahrirâtın celb edilen bir sûret-i musaddakası leffen irsal kılınmış olduğu marûzdur efendim”¹⁶⁴³.

Bu yazıdan kısa bir süre sonra 3 Mart 1928’de Maliye Vekâleti, Müdafaa-i Milliye Vekâleti’ne “*nisbet-i askeriyeleri kat’ edilen zevâtın tekâüd maaşlarına dair*” yeni bir yazı göndermişti. Maliye Vekâleti’nin yazısında; askerlikle ilişiği kesilenlerin emekli maaşları için mahkemelere başvurdukları, mahkemenin de askerlikle ilişiği kesilenlerin hangi kanuna dayanarak aynı zamanda emekli maaşlarının de kesildiğinin açıklanmasını istediği, konu hakkında İstanbul Muhâkemât Müdüriyeti’nden gönderilen tahriratta bu gibilerin emekli maaşlarının kesilmesine dair herhangi bir kanun hükmüne rastlanmadığı, ayrıca Dahiliye Vekâleti’nin yukarıda belirtildiği üzere vilayetlere gönderdiği genel tahrirata göre Heyet-i Mahsûsa tarafından haklarında istihdam edilmeme kararı verilenlerden emekliliğe hak kazanmış olanların emekli maaşından mahrum edilmemeleri lazım geldiği belirtilerek, mahkemede savunma yapabilmek için, askerlikle ilişiği kesilenlere emekli maaşı verilmemesinin kanunî dayanağının ne olduğunun açıklanması isteniyordu¹⁶⁴⁴.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Maliye Vekâleti ile cereyan eden konu ile ilgili yazışmaları da ekleyerek 26 Mart 1928’de Başvekâlet’e bir yazı göndermişti. Müdafaa-i

¹⁶⁴³ BCA, 30.10/47.301.2-13; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.152.

¹⁶⁴⁴ BCA, 30.10/47.301.2-12; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.153.

Milliye Vekâleti yazısında öncelikle o tarihe kadar askerlikle ilişiği kesilenlerin emekli maaşlarının da kesilmesinin kanunî dayanağını şu şekilde açıklamıştı:

“25 Eylül 1339(1923) tarih ve 347 numaralı kanunun nisbet-i askeriyelerinin kat’ı icab edenler hakkındaki mevâddında mütekâid tabiri de mevcut olup, kanunun esasen ordu ile kat’-ı alaka etmiş mütekâidîne de şamil bir şekilde olması ve seferberlikte kanunen tard cezasını mültezim cerâimi irtikab eden ümera ve zâbitânı, ordu veya aynı selâhiyeti haiz donanma kumandanlarının kabl-el muhakeme nisbet-i askeriyelerini kat’ ile ordu ve donanmadan ihraca mezun buldukları 25 Şubat 1330 (10 Mart 1915) tarihli kanun-ı muvakkatta muharrer bulunması cihetiyle –nisbet-i askeriyeyi kat’- tard mahiyetinde telakki olunarak mezkûr 25 Eylül 1339 (1923) tarihli kanunun birinci, ikinci ve beşinci maddeleri haklarında tatbîk olunan muvazzaf ve mütekâid mensubîn-i askeriyeye tekâüd maaşı tahsis ve ita edilmemekte idi”¹⁶⁴⁵.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti askerlikle ilişiği kesilenlerin emekli maaşlarının da kesilmesinin gerekçelerini bu şekilde açıkladıktan sonra, Dahiliye Vekâleti’nin, Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemesine karar verilenlerden emeklilik müddetini doldurmuş olanlara maaş bağlanmasına yönelik tebligatının Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından askerlikle ilişiği kesilenlere de uygulanmasının yerinde olacağını belirtmişti. Buna göre, nisbet-i askeriyesi kat’ edildiği anda emekli olanlara, kat’ tarihinden itibaren maaşlarının iadesi ve muvazzaf olup da askerlikle ilişiği kesilenlere de ilişiklerinin kesildiği tarih itibariyle emekliliğe hak kazanmış olanlara o tarihten itibaren yeniden maaş tahsisi isteniyordu¹⁶⁴⁶.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti, 14 Nisan 1928’de yine Başvekâlet’e gönderdiği bir başka yazıda da; yukarıdaki iddialarını yineleyerek, Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından askerlikle ilişiği kesilenlere, Dahiliye Vekâleti’nin yukarıda belirtilen 24 Ağustos 1927 tarihli tebligatının yanı sıra 13 Şubat 1928 tarih ve 400 umaralı TBMM Kararı’na göre de emekli maaşı bağlanması gerektiğini savunuyordu. Çünkü Müdafaa-i Milliye Vekâleti’ne göre cürüm olarak aynı durumda olan mülkî ve askerî bürokrasinin bu şekilde farklı muameleye tabi tutulması adil değildi. Ya her iki meslek grubuna emekli

¹⁶⁴⁵ BCA, 30.10/47.301.2-11; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.153-154.

¹⁶⁴⁶ BCA, 30.10/47.301.2-11; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.154.

maaşı bağlanmalı ya da iki meslek grubu mensuplarının da maaşları kesilmeliydi¹⁶⁴⁷. 13 Şubat 1928 tarihli ve 400 numaralı TBMM Kararı; “Eylül 1341 (1925), Şubat 1926 ve Mart ve Ağustos 1927 aylarına ait Divan-ı Muhasebât Raporları Hakkında İttihaz Olunan Mukarrerâta Dair” idi ve bu kararın 18. Maddesi Heyet-i Mahsûsa kararları ile ilgiliydi. 13 Şubat 1928 tarih ve 400 numaralı TBMM Kararı’nın 18. Maddesi şöyleydi:

“18- Mülkiye Tekâüd Kanunu’nun on ikinci maddesinde hakk-ı tekâüdü iskât edeceği mezkûr olan müebbeden memuriyetten mahrûmiyet cezasının mehâkim tarafından sâdır olması emr-i aşikâr olub düşman tarafından ilhâk olunan mahallerde memuriyet kabul edenlerin tekâüd ve mazuliyet haklarından mahrûm edilecekleri layiha-i kanuniyeye derc edilmiş iken esnâ-yı müzakerede hakk-ı tekâüdden mahrûmiyet kaydının kaldırılarak yalnız mazuliyet maaşının verilmeyeceğinin mevâdd-ı kanuniyede ibkâsı cihetine gidilmiş olmasından Heyet-i Mahsûsaca devlet hizmet ve müessesâtında adem-i istihdamlarına karar verilecek zevâtın hakk-ı tekâüdden mahrûmiyetlerinin vaz’-ı kanunca da müstelzem olmadığı sarâhaten nümâyân olmakta bulunmasına binâen ve bu kabil memurînin muhasses olan tekâüd maaşlarının tediyesinde devam edilmesinde ve iktisâb-ı hak şartıyla yeniden tekâüd maaşı tahsisinde mâni-i kanunî olmadığı zemininde Divanca ittihâz olunan karar musîb görülmüştür”¹⁶⁴⁸.

Maliye Vekâleti’nden Başvekâlet’e gönderilen 15 Nisan 1928 tarihli yazıda, Maliye Vekâleti, Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından askerlikle ilişkilerinin kesilmesine karar verilenler ile Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemelerine karar verilenlerin emeklilik hakları ile ilgili yukarıda belirtilen farklılıkları zikrettikten sonra, iki kanunun aynı mahiyette bulunan şahısları kapsamaması nedeniyle böyle bir farklılığın devam etmesinin uygun olmadığını belirterek, emekli maaşının kesilmesine dair 347 numaralı kanunda açıklık olmadığı için meselenin açıklanmasını talep ediyordu¹⁶⁴⁹.

Başvekâlet ise Maliye Vekâleti’nin 15 Nisan 1928 tarihli yukarıdaki yazısı ile birlikte o güne kadar bu mesele hakkında Müdafaa-i Milliye ve Maliye Vekâletleri ile olan yazışmaları birleştirerek, 25 Eylül 1923 tarih ve 347 numaralı kanunun 1.

¹⁶⁴⁷ BCA, 30.10/47.301.2-10; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.155.

¹⁶⁴⁸ **Resmî Gazete**, 22 Şubat 1928, No:821; **TBMMZC**, III/2, Ankara, (Tarihsiz), s.175; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.155-156.

¹⁶⁴⁹ BCA, 30.10/47.301.2-9; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.156-157.

Maddesi'nin tefsiri için 17 Nisan 1928'de TBMM Riyâseti'ne havale etmişti¹⁶⁵⁰. Başvekâlet'in havale ettiği bu tezkere 24 Nisan 1928 tarihli Meclis oturumunda gündeme gelmiş ve görüşülmek üzere Müdafaa-i Milliye ve Bütçe Encümenleri'ne gönderilmişti¹⁶⁵¹.

Tefsir talebi Encümenlere gönderildiği halde konu hakkındaki tartışmalar devam ediyordu. Bu sırada yukarıda bahsedildiği üzere Âli Karar Heyeti kurulmuş ve çalışmalarına başlamıştı. Âli Karar Heyeti'nin de, 8 Aralık 1928'de Başvekâlet'e gönderdiği yazıyla askerî ve mülkî memurların emeklilik hakları ile ilgili tartışmaya katıldığı görülmektedir. Âli Karar Heyeti Reisi Doktor Süleyman Emin Paşa imzasıyla gönderilen yazıda; Âli Karar Heyeti'ne gönderilen itirazlarda askerî mahkûmların emekli maaşlarını alamadıklarından dolayı oldukça sıkıntılı halde olduklarının anlaşıldığı ve bu durumun düzeltilmesi gerektiği belirtiliyordu. Çünkü herhangi bir şekilde Millî Mücadele'ye muhalefet ettiği için Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından suçlu bulunanlar askerlerin tersine emekli maaşlarını alabiliyorlardı.

Âli Karar Heyeti'nin yazısında; bu düzeltme işleminin, yukarıda zikredilen 13 Şubat 1928 tarih ve 400 numaralı TBMM Kararı'nın da gereği olduğu ifade edilerek, bu meselenin kanununun tefsiri yoluyla veya başka bir şekilde halledilmesi isteniyordu¹⁶⁵².

Âli Karar Heyeti'nin 8 Aralık 1928 tarihli bu yazısından tartışmalara Umûm Mütakâidîn-i Askeriye Cemiyeti'nin de katıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü yazıda Cemiyet tarafından Âli Karar Heyeti'ne yapılan konu ile ilgili müracaatın da Başvekâlet'e gönderildiği belirtilmekteydi. Umûm Mütakâidîn-i Askeriye Cemiyeti, Cemiyet Reisi Ferit Paşa imzasıyla 13 Nisan 1929'da bir de Başvekâlet'e müracaat etmişti¹⁶⁵³. Başvekâlet ise 16 Nisan 1929'da Cemiyet'in Reisi Ferit Paşa'ya gönderdiği cevapta, "*nisbet-i askeriyeleri kat'edilen mensubîn-i askeriyenin tekâüd maaşları hakkındaki muamele Büyük Millet Meclisi'nde olup henüz bir neticeye iktirân etmemiş olduğunu*" belirtiyordu¹⁶⁵⁴.

¹⁶⁵⁰ BCA, 30.10/47.301.2-8; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.157-158.

¹⁶⁵¹ TBMMZC, III/3, Ankara, (Tarihsiz), s.226.

¹⁶⁵² BCA, 30.10/47.301.2-5; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.158-159.

¹⁶⁵³ BCA, 30.10/47.301.2-2; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.160.

¹⁶⁵⁴ BCA, 30.10/47.301.2-1; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.160.

TBMM’de konu hakkında yapılan çalışmalar 2 Haziran 1929’da sonuçlanmış ve bu tarihte “Devletle Alâkaları Kat’edilen Bilumûm Askerî ve Mülkî Memurlarla Zâbitân ve Eytam ve Erâmiline Tekâüd Âidatlarının İadesine Dair Kanun” çıkarılmıştı. Kanun şöyleydi:

“Kanun No:1520

Madde 1- 23 Nisan 1336 (1920) tarihinden itibaren salâhiyetdâr olan mahkemeler veya heyet kararları ile müebbeden memuriyetten mahkûmiyet ve hukuk-ı medeniyeden iskât ve tard ve nisbet-i askeriye kat’i cezalarına uğrayan veya ağır cezaya mahkûm olan, idam edilen veya hükümet veya Büyük Millet Meclisi kararı ile tâbiyetten iskât ile millî hudut hâricine çıkarılan bilumûm askerî ve mülkî devlet memurları ile ordu ve jandarma mensuplarının ve mütekâidlerinin maaşlarından kesilmiş olan tekâüd aidâtı yekûnu yüzde elli ilavesi ile aşağıdaki firkalarda yazılı olduğu veçhile iki taksitte verilerek Hazine ile ilişkileri kesilir:

A) Millî hudut hâricine çıkarılmış olanların, işbu kanunun neşri tarihinde memleketimizde ve tâbiyetimizde bulunan maaşa müstehak ailelerine,

B) Diğerlerinden bu kanunun neşri tarihinde hayatta olanların kendilerine,

C) İdam edilenlerle vefat etmiş olanların maaşa müstahak ailelerine (Bunlardan evvelce vefat dolayısıyla maaş tahsis edilmiş olanlar da işbu hükme tabidir).

Madde 2- Bu kanun mücibince müstahaklarına tesviye edilecek mebâliğ Maliye bütçesinin reddiyât¹⁶⁵⁵ faslından mahsûp olunur.

Madde 3- Mülkî ve askerî tekâüd kanunlarının ve Askerî Ceza Kanunu’nun işbu kanuna muhalif olan ahkâmı mülgâdır.

Madde 4- Bu kanun neşri tarihinden müteberdir.

Madde 5- Bu kanun hükümlerini icraya Maliye Vekili memurdur”¹⁶⁵⁶.

¹⁶⁵⁵ Hukuken redd; çürütme, cerhetme, iptal etme anlamlarına gelmektedir. (F. Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Lûgat**, s.881).

¹⁶⁵⁶ **Resmî Gazete**, 10 Haziran 1929, No:1212. Bu kanunun yürürlüğe girmesinden yaklaşık bir yıl sonra TBMM, 6 Haziran 1930’da 1683 numaralı Askerî ve Mülkî Tekâüt Kanunu’nu kabul etmişti. Bu Kanun’un geçici 7. Maddesi, yukarıda bahsedilen 1520 Numaralı Kanun ile ilişkiliydi. Geçici 7. Madde şöyleydi: “1520 numaralı kanunda yazılı cezalara uğramış bulunanların yetim ve dullarının maaş istemeğe hakları yoktur. İki sene zarfında müracaat şartıyla bunların mezkûr kanun hükmüne tevfikan tebeyyün edecek istihkakları tesviye olunur. Bu müddet zarfında müracaat etmeyenlerin hakları sakıt olur”. (**Resmî Gazete**, 11 Haziran 1930, No:1517).

Böylece çıkarılan bu kanunla askerlikle ilişiği kesilenlerin, çalıştıkları dönemde maaşlarından kesilen emeklilik aidatlarının toplamına yüzde elli ilave edilerek, ödenmek suretiyle emeklilikleri hakkındaki tartışmalar da sonlandırılmaya çalışılıyordu. Ancak burada dikkati çeken nokta, askerî bürokrasi ile mülkî bürokrasiye karşı yapılan farklı muamelenin devam ettirilmesi idi. Çünkü mülkî bürokrasi, önceden olduğu gibi, Heyet-i Mahsûsa tarafından bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamasına karar verilse bile emeklilik hakkını muhafaza ediyordu. Çıkarılan bu kanun ile askerî bürokrasinin emeklilik hakkı inkâr edilmemekle beraber, yeniden emekli edilmek yerine çalıştıkları dönemde maaşlarından kesilen emeklilik aidatlarının toplamına % 50 ilave edilerek ödenmek suretiyle devletle alakaları kesiliyordu. Askerî ve mülkî bürokrasiye karşı yapılan bu farklı muamelenin, yukarıda yeri geldikçe vurgulandığı üzere, askerî ve mülkî bürokrasiden beklentiyle ilgili olduğu düşünülebilir.

C) ÂLİ KARAR HEYETİ'NİN GÖREV SÜRESİNİN DOLMASINDAN SONRA ASKERÎ VE MÜLKÎ HEYET-İ MAHSUSA KARARLARI İLE ÂLİ KARAR HEYETİ KARARLARINA KARŞI TBMM ARZUHAL ENCÜMENİ'NE VE BAŞVEKÂLET'E YAPILAN İTİRAZLAR VE SONUÇLARI

1) TBMM Arzuhal Encümeni'ne Yapılan İtirazlar ve Sonuçları

Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsa kararlarından memnun olmayan birçok kişi henüz Âli Karar Heyeti'nin olmadığı dönemde kanunen herhangi bir muamele yapılması mümkün olmamasına rağmen, TBMM, Başvekâlet ve Cumhurbaşkanlığı gibi makamlara itiraz dilekçelerini göndermişlerdi. Yukarıda belirtildiği üzere TBMM Arzuhal Encümeni bazı itiraz dilekçelerini dikkate almış ve Heyet-i Mahsûsa kararlarının iptal edilmesi yönünde mazbatalar hazırlamıştı. Arzuhal Encümeni'nin yetkisi olmadığı halde bu şekilde bir temyiz kurulu gibi çalışması üzerine, TBMM'de büyük tartışmalar yaşanmış ve 23 Haziran 1927'de, Arzuhal Encümeni'nin Heyet-i Mahsûsa tarafından verilen kararları tetkik ve nakzedemeyeceğine dair bir Heyet-i Umûmiye Kararı alınmıştı¹⁶⁵⁷.

¹⁶⁵⁷ BCA, 30.10/20.117.4.

Bu net karara rağmen, Heyet-i Mahsûsaların kararlarına karşı TBMM Riyâseti'ne, dolayısıyla TBMM Arzuhal Encümeni'ne itiraz dilekçeleri gelmeye devam ediyordu. Hatta Âli Karar Heyeti henüz vazifesine devam ettiği dönem içerisinde de Arzuhal Encümeni'ne itiraz edenlere rastlanabiliyordu. Örneğin; Çorum eski kondüktörü Hidayet Efendi, Arzuhal Encümeni'ne gönderdiği dilekçe ile Heyet-i Mahsûsa tarafından görevine son verildiğinden şikayet ediyordu. Arzuhal Encümeni, konuyu Nafia Vekâleti'ne bildirmiş ve Nafia Vekâleti'nin tavsiyesi ile 27 Ocak 1929'da, Hidayet Efendi'ye Âli Karar Heyeti'ne müracaat etmesi gerektiğinin bildirilmesini kararlaştırmıştı¹⁶⁵⁸. Hâlbuki Âli Karar Heyeti'ne müracaat süresi heyetin vazifeye başladığı tarihten itibaren üç aydı. Yani 14 Haziran 1928'den 14 Eylül 1928'e kadar. Dolayısıyla bu tarihte müracaat süresi geçmişti.

Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından askerlikle ilişkisi kesilen Yüzbaşı Miftah Efendi'nin eşi Hacer Hanım'ın, kocası hakkındaki bu kararın kaldırılarak emekliye sevk edilmesini talep etmesi üzerine Arzuhal Encümeni, 8 Mayıs 1929'da konunun Âli Karar Heyeti'nin yetkisi dairesine girdiğinin ancak Âli Karar Heyeti Kanunu'nun 4. Maddesi'nde bu heyete müracaat süresinin üç ay olduğunun, bu sürenin de çoktan geçtiğinin dilekçe sahibine bildirilmesine karar vermişti¹⁶⁵⁹.

Âli Karar Heyeti'nin çalışmalarını sürdürdüğü dönemde Arzuhal Encümeni'ne sadece Heyet-i Mahsûsaların verdikleri kararlar için değil, bizzat Âli Karar Heyeti tarafından verilen kararlar için de itiraz dilekçesi veriliyordu. Örneğin; Âli Karar Heyeti, Askerî Heyeti Mahsûsa tarafından 347 numaralı kanun gereğince bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemek üzere askerlikle ilişkisi kesilen Erkân-ı Harbiye Binbaşı Suphi Bey hakkındaki kararı iptal etmişti. Ancak bu kez de yine 347 numaralı kanunun 5. maddesi gereğince askerlikle ilişkisini kesmişti. Hatırlanacağı üzere 347 numaralı kanunun 5. maddesi; Meşrutiyetin ilanından itibaren ana vatandan ayrılarak millî sınırlar dışında kalan memleketlerde kalarak belirlenmiş sürede dönmeyenlerin askerlikle ilişkilerinin kesilmesini öngörüyordu. Suphi Bey TBMM Riyâseti'ne sunduğu dilekçesinde; Âli Karar Heyeti'nin, 347 numaralı kanunun 1. ve 2. maddesi gereğince askerlikle ilişkisi kesilenlerin durumlarını ikinci dereceden tetkik etmek için

¹⁶⁵⁸ TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli, IV/12, 9 Şubat 1929, Karar No:318.

¹⁶⁵⁹ TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli, IV/25, 8 Haziran 1929, Karar No:654.

kurulduğunu, bu maddelere göre verilmiş olan bir kararı kaldırarak Kanun'un başka bir maddesine göre yeniden bir karar vermeye yetkisi olmadığını iddia etmişti.

Suphi Bey'in itiraz dilekçesini görüşen Arzuhal Encümeni, 8 Mayıs 1929'da, Âli Karar Heyeti'nin, gereğince kurulduğu 1289 numaralı kanunun 5. maddesindeki "*Heyetçe lâzım gelen tetkikat ve tahkikat icrâ ve talep vukuunda veya resen alâkadarlar veya görülecek lüzûm üzerine hâdiseden mâlûmâtli olanlar istimâ edildikten sonra karar verilir*" ibaresine göre yeniden karar verebileceğini belirterek herhangi bir düzeltme yapılamayacağına kanaat getirmişti¹⁶⁶⁰.

Eski Kıdemli Yüzbaşılardan Tortumlu Hasan Fehmi Efendi de, Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından verilen ve Âli Karar Heyeti tarafından da tasdik edilen askerlikle ilişkisinin kesilmesine dair karara TBMM Arzuhal Encümeni nezdinde itiraz etmişti. Hasan Fehmi Efendi dilekçesinde, Millî Mücadele'ye katılamamasının eşinin hastalığından dolayı olduğunu belirterek rütbesinin iade edilmesini istiyordu.

Arzuhal Encümeni, Hasan Fehmi Efendi'nin dilekçesini, Âli Karar Heyeti Reisi Dr. Emin Paşa'nın da hazır bulunduğu 3 Haziran 1929 tarihli bir toplantıda görüşmüştü. Bu görüşmede Hasan Fehmi Efendi'nin, eşinin hastalığı adi bronşit olduğu için Anadolu'ya geçişe engel olamayacağı ve resmen davet edildiği halde Anadolu'ya geçmediği gibi İrtibat Memuru Cevdet Bey'i birçok kez görmesine rağmen, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden ne cevap geldiğini sormamasının vicdani kanaatlerine delil olduğu gerekçeleri ile Askerî Heyet-i Mahsûsa ve Âli Karar Heyeti kararlarının isabetli olduğunun kendisine bildirilmesine karar verilmişti¹⁶⁶¹. Arzuhal Encümeni'nin kendisine gelen itiraz dilekçelerini Âli Karar Heyeti Reisi'nin huzurunda görüşmesi konusunda eldeki mevcut tek örnek bu karardır. Ayrıca bu durumun bir kural mı yoksa istisnai bir örnek mi olduğuna dair elde herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Henüz Âli Karar Heyeti'nin temyiz vazifesine devam ettiği dönem içerisinde Arzuhal Encümeni'ne gelen bu itiraz dilekçeleri, Âli Karar Heyeti'nin 14 Aralık 1929'da çalışma süresinin bitiminden sonra artarak devam etmişti. İtiraz dilekçelerinin artması üzerine TBMM Arzuhal Encümeni, konu hakkında bir mazbata hazırlayarak 18 Mayıs 1930'da TBMM Riyâseti'ne sundu. Arzuhal Encümeni'nin mazbatasını şöyleydi;

¹⁶⁶⁰ TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli, IV/25, 8 Haziran 1929, Karar No:661.

¹⁶⁶¹ TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli, IV/28, 29 Haziran 1929, Karar No:723.

“Heyet-i Mahsusaca verilen kararlara karşı Âli Karar Heyeti’ne itiraznamelerini verdikleri halde mezkûr Heyetin kanunen muayyen ve mahdut olan içtima müddetinin hitamına mebni tetkiki bitmeyen veya hiç bakılmayan evrak hakkında Meclis-i Âli’ye birçok arzuhaller verilmekte ve Arzuhal Encümeni, Heyet-i Umûumiyece müttehad bir karara binaen, bunları tetkik edememekte ve diğer taraftan müracaat edenlere cevap vermek hususundaki mecburiyet dolayısıyla, Encümenince meselenin Yüksek U. H. in (Umumî Heyetin) itila nazarına vaz’ zarureti hasıl olduğundan bahsedildikten sonra;

Bir takım hak sahiplerinin haklarının verilebilmesi ve kendini mağdur sayanlara da kat’i bir karar tebliğ olunabilmesi için ya Âli Karar Heyeti’nin yeniden teşkili ve yahut bu kabil arzuhallerin Arzuhal veya Adliye Encümenince tetkiki teklif olunmaktadır”.

TBMM Reisi, Arzuhal Encümeni’nin bu mazbatasını, altına düştüğü *“Bu mesele hakkında Hükûmetçe bir tedbir ittihazı musammen ise, Meclis’in tatilinden evvel intaç edilebilmesi için, bir an evvel muktezasının ifa buyrulmasını rica ederim efendim”* şeklindeki not ile birlikte 1 Haziran 1930’da Başvekâlet’e sunmuştu¹⁶⁶².

Aradan bir yıl geçtiği halde Başvekâlet’ten bu yazıya cevap gelmemiş olmalı ki, TBMM Reisi’nin Başvekâlet’e yazdığı 14 Haziran 1931 tarihli tezkerede, 1 Haziran 1930 tarihli tezkerenin cevabının gönderilmesi isteniyordu¹⁶⁶³.

TBMM Reisi’nin bu hatırlatması üzerine Başvekâlet, Heyet-i Mahsûsa ve Âli Karar Heyeti kararlarının yeniden temyiz edilip edilmemesi hakkındaki fikrini 15 Haziran 1931 tarihli bir yazı ile TBMM Riyâseti’ne bildirmişti. Yazı şöyleydi:

“Âli Karar Heyeti’nin faaliyeti için 1289 numaralı kanunun tayin ettiği azami müddetin hitam bulmuş olmasına ve mezkûr kanunun 8. Maddesi’nde “Âli Karar Heyeti tarafından ittihaz olunan kararlar ile 854 ve 347 numaralı kanunlar mucibince mukaddema ittihaz olup Âli Karar Heyeti tarafından tetkik olunamayan mukarrerat dahi kat’i ve nihaî olup bunlar aleyhinde hiçbir mercie müracaat olunamaz” diye yazılı olan sarahat ve katiyete nazaran mezkûr heyetin bakamadığı evrakın herhangi bir

¹⁶⁶² BCA, 30.10/9.52.2-3; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.195-196.

¹⁶⁶³ BCA, 30.10/9.52.2-2; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.196.

şekilde tetkiki için tedbir ittihazına Hükümetçe mahal ve imkân görülmediğini arz ederim efendim”¹⁶⁶⁴.

Arzuhal Encümeni'nin Heyet-i Mahsûsalar ve Âli Karar Heyeti kararlarının tekrar gözden geçirilmesine dair hazırladığı mazbatanın TBMM'de beklediği bir yıl içerisinde, bu kararlara yönelik Arzuhal Encümeni'ne itiraz dilekçeleri gelmeye devam ediyordu. Örneğin; Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemesine karar verdiği M. Hayri Bey; Heyet-i Mahsûsa kararlarını temyiz için Âli Karar Heyeti kurulduğundan haberi olmadığını belirterek; Arzuhal Encümeni'nden, hakkındaki kararın düzeltilmesini istemişti. 21 Aralık 1930'da M. Hayri Bey'in dilekçesini görüşen Arzuhal Encümeni; özel bir kanunla kurulan ve verdiği kararlar gazetelerde yayınlanan Âli Karar Heyeti'nden haberdar olmadığına dair iddianın ciddiye alınamayacağı ve esasen Arzuhal Encümeni'nin bu kararları kaldırmaya yetkisi olmadığını dilekçe sahibine anlatılmasına karar vermişti¹⁶⁶⁵.

TBMM Arzuhal Encümeni'ne, hiçbir muamele yapmamasına rağmen, Heyet-i Mahsusalar ve Âli Karar Heyeti kararlarına karşı itiraz dilekçeleri gelmeye devam etmişti. Arzuhal Encümeni'nin yayınladığı Haftalık Karar Cetveli, bu tür şikâyetler ve verilen cevaplarla doludur. Ancak Arzuhal Encümeni bu dilekçelere meselenin kendi yetkisi dâhilinde olmadığını belirten cevaplar vermeye devam etmiştir. Bu şekilde tespit edilebilen en son karar 12 Haziran 1932 tarihli. Eski Mülâzım-ı Evvel Refik Efendi, Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın hakkında verdiği askerlikle ilişkisinin kesilmesine dair kararın Âli Karar Heyeti tarafından da tasdik edilmesi üzerine Arzuhal Encümeni'ne başvurmuştu. Bunun üzerine Arzuhal Encümeni, 12 Haziran 1932'de yaptığı toplantıda Âli Karar Heyeti'nin hükümlerinin kesin olduğu ve değiştirilmesine imkân olmadığını ilgiliye anlatılmasına karar vermişti¹⁶⁶⁶.

¹⁶⁶⁴ BCA, 30.10/9.52.2-1; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, 196-197.

¹⁶⁶⁵ **TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli**, VI/4, 3 Ocak 1931, Karar No:75. Mütেকait Miralay Niyazi Bey'in Askerî Heyet-i Mahsûsa kararına yönelik dilekçesi de aynı gerekçeler ile reddedilmişti. (**TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli**, VI/5, 10 Ocak 1931, Karar No:102).

¹⁶⁶⁶ **TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli**, VIII/11, 25 Haziran 1932, Karar No:530.

2) Başvekâlet'e Yapılan İtirazlar ve Sonuçları

Çalışma süresinin dolması nedeniyle Âli Karar Heyeti tarafından itiraz dilekçesi tetkik edilemeyenler ve itiraz dilekçesi tetkik edilip de hakkındaki Heyet-i Mahsûsa kararı tasdik edilenler, bir taraftan TBMM Arzuhal Encümeni'ne müracaat ederken, bir taraftan da yetkisi dâhilinde olmamasına rağmen, Başvekâlet'e itiraz dilekçelerini gönderiyorlardı.

Gaziantep eski Sulh Hâkimi Tikveşli Mehmet Hamdi Bey, Başvekâlet'e gönderdiği tarihi belirsiz dilekçesinde; Heyet-i Mahsûsa'nın hakkında verdiği bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemesine dair karara Âli Karar Heyeti nezdinde itiraz ettiğini, ancak Âli Karar Heyeti'nin sınırlı süresi içerisinde bu itirazına dair bir karar alamadığını, bu nedenle memuriyetten mahrumiyet bir yana avukatlık bile yapamadığını belirterek durumunun düzeltilmesini istiyordu¹⁶⁶⁷.

Mehmet Hamdi Efendi'nin bu müracaatına Başvekâlet, 8 Ocak 1930'da, Âli Karar Heyeti'nin çalışma müddeti sona erdiği için yapılacak kanuni bir işlem olmadığı yönünde cevap vermişti¹⁶⁶⁸.

Heyet-i Mahsûsalar tarafından bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemelerine karar verilmiş olanların avukatlık yapıp yapamayacağı meselesi daha sonra da tartışılmaya devam etmiş olmalı ki, konu hakkında TBMM bir karar yayınlamıştı.

Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından 854 numaralı kanunun 1. maddesi gereğince bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamasına karar verilenlerin serbest bir meslek olarak değerlendirilebilecek olan avukatlığı yapıp yapamayacağı ihtilafa neden olmuştu. Konu hakkında basına bir demeç veren Adliye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey, "*Heyeti Mahsusaca hidemâti devlette kullanılmamasına karar verilmiş olanlar suişöhret sahipleri meyânına giriyorlar. Binâenaleyh istihdam kabiliyetini kaybediyorlar. Şu takdirde bunların avukatlık yapmamaları lâzım geliyor. Âli Karar Heyeti'nden beraat kararı alanlar bundan müstesnâdır*"¹⁶⁶⁹.

Adliye Vekili'nin bu ifadelerine rağmen, konu TBMM'ye aksettirilmiş ve 854 numaralı Mülkî Heyet-i Mahsusa Kanunu'nun 1. maddesi ile 460 numaralı Avukatlık

¹⁶⁶⁷ BCA, 30.10/206.403.4-2.

¹⁶⁶⁸ BCA, 30.10/206.403.4-1; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.183-184.

¹⁶⁶⁹ M. Tunçay, "Heyeti Mahsusalar", s.65.

Kanunu'nun 2. maddesinin tefsiri talep edilmişti. Bir kişinin avukatlık yapabilmesi için haiz olması gereken birçok şartlarla birlikte, Avukatlık Kanunu'nu 2. maddesine göre "*sui şöhretle maruf olmama*"sı ve yine aynı maddenin 5. Fıkrası'na göre; "*evvelce memuriyetinden azil edilmiş ise cevazı istihdam kararı almış bulunma*"sı gerekiyordu. TBMM'de yapılan görüşmeler üzerine alınan 16 Mart 1931 tarihli karara göre; Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamasına karar verilenlerin durumlarının Avukatlık Kanunu'nun 2. Maddesi'ndeki ilkelere aykırı olduğunun açık bir şekilde görüldüğü belirtilerek, bu gibilerin avukatlığa kabul edilmeyeceği ve avukat iseler barolardan kayıtlarının silineceği, ayrıca bir tefsire de gerek olmadığı ifade edilmişti¹⁶⁷⁰.

Dolayısıyla yukarıda Mehmet Hamdi Bey örneğinde görüldüğü üzere Heyet-i Mahsûsa tarafından bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemesine karar verilmiş olanların avukatlık yapmaları da mümkün değildi.

Eski Balıkesir Mutasarrıfı Cevdet Bey de, "*Muhterem Paşa Hazretleri*"ne başlığı ile 23 Ocak 1930'da Başvekâlet'e gönderdiği şikâyetnamesinde; Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın hakkında verdiği "*bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemesine dair karara*" Âli Karar Heyeti nezdinde itiraz ettiğini, ancak gönderdiği birçok vesikaya rağmen, Âli Karar Heyeti'nin hakkındaki kararı tasdik ettiğini, bunun üzerine kendisinin yeniden Âli Karar Heyeti'ne itiraz ettiğini ancak bir sonuç alamadığını belirtiyordu. Cevdet Bey'in iddiasına göre Âli Karar Heyeti, çok daha dikkat çekici ve düşündürücü kişiler hakkında ref' kararı vermiş olmasına rağmen, kimsesiz ve koruyucusuz olduğu için kendisi hakkındaki kararı düzeltmemiştir¹⁶⁷¹.

Cevdet Bey, Başvekâlet'e gönderdiği dilekçesine Âli Karar Heyeti'ne sunduğu kendi itiraz dilekçesi ile birlikte, Cumhuriyet Halk Fırkası 12. Bigadiç Mutemetliği'nden Kenan Rıza ve Balıkesir Polis Merkez Memurlarından Ağâh Alp'in hakkındaki şahitliklerine dair vesikaları da eklemiştir¹⁶⁷².

¹⁶⁷⁰ **Düstûr**, III/12, Ankara, 1931, s.216-217; M. Tunçay, "Heyeti Mahsusalar", s.65.

¹⁶⁷¹ **BCA**, 30.10/206.403.5-2.

¹⁶⁷² **BCA**, 30.10/206.403.5-3, 5-4, 5-5, 5-6, 5-7.

Bu girişimine rağmen, Başvekâlet'ten Cevdet Bey'e yazılan 28-29 Ocak 1930 tarihli yazıda, Âli Karar Heyeti için belirlenen zamanın sona erdiği için itiraz dilekçesi hakkında yapılacak bir muamele olmadığı belirtilmişti¹⁶⁷³.

Balıkesir Vilâyet Varidât Dairesi Tahsil Şubesi eski Memuru Ahmet Mucip Bey, Başvekâlet'e gönderdiği 22 Mart 1930 tarihli dilekçesinde; Heyet-i Mahsûsa'nın hakkında verdiği kararın Âli Karar Heyeti tarafından tasdik edilmesi üzerine, 30-31 Aralık 1929 ve 3 Ocak 1930 tarihlerinde TBMM Riyâseti'ne başvurduğunu belirterek bu başvuruların, bir de Başvekâlet tarafından tetkik edilmesini ve hakkındaki kararın düzeltilerek “*ebedî mahcûriyet ve mağduriyetten*” bir an önce kurtarılmasını istiyordu¹⁶⁷⁴.

Başvekâlet'ten Ahmet Mucip Bey'e hitaben yazılan 27 Mart 1930 tarihli cevabî yazıda, Âli Karar Heyeti tarafından verilen karar üzerine Başvekâlet'in yapacağı bir muamelenin olmadığı belirtildikten sonra TBMM Riyâseti'ne yaptığı başvuruların sonucunu beklemesi tavsiye ediliyordu¹⁶⁷⁵.

Ahmet Mucip Bey'in TBMM'ye yaptığı başvurudan da istediği sonucu alamadığı anlaşılmaktadır. TBMM Arzuhal Encümeni'nin 19 Mayıs 1931 tarihli toplantısında, Ahmet Mucip Bey'in Âli Karar Heyeti'nin hakkında verdiği karara itirazının Arzuhal Encümeni tarafından değiştirilmesinin kanunen mümkün olmadığı bir yana, dilekçede öne sürülen iddiaların, Arzuhal Encümeni tarafından daha önce verilen ve Âli Karar Heyeti'ni teyit eden kararı değiştirmeye yaramayacağını kendisine bildirilmesi kararlaştırılmıştı¹⁶⁷⁶. Arzuhal Encümeni'nin kararındaki ifadelerden Ahmet Mucip Bey hakkında daha önce bir karar alındığı ve bu kararın da Heyet-i Mahsûsa kararını teyit ettiği anlaşılmaktadır. Ancak Arzuhal Encümeni'nin bu kararı, hangi kanuna göre ve hangi tarihte aldığı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsa ile Âli Karar Heyeti kararlarına karşı Başvekâlet'e yapılan itirazlar ve bu itirazlara verilen cevaplar hakkında daha birçok örnek mevcuttur. Başvekâlet, itiraz sahiplerinin hepsine Âli Karar Heyeti'nin çalışma süresinin sona erdiğini ve Başvekâletçe artık yapılacak bir muamele kalmadığını

¹⁶⁷³ BCA, 30.10/206.403.5-1; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.185-189.

¹⁶⁷⁴ BCA, 30.10/206.403.7-2.

¹⁶⁷⁵ BCA, 30.10/206.403.7-1; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.189-191.

¹⁶⁷⁶ TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli, VII/1, 30 Mayıs 1931, Karar No:7.

belirtiyordu. Buna rağmen, itirazların devam ettiği görülmektedir ki, bu itirazlar üzerine Hükümet yeni bir temyiz tolu açmak zorunda kalacaktır.

D) ASKERÎ VE MÜLKÎ HEYET-İ MAHSÛSALAR İLE ÂLİ KARAR HEYETİ KARARLARININ ŞÛRÂ-YI DEVLET TARAFINDAN YENİDEN TEMYİZİ

1) 10. Yıl Af Kanunu ile Âli Karar Heyeti Tarafından Gereği Yapılmayan Evrâkın Şûrâ-yı Devlet'e Devredilmesi

Cumhuriyetin 10. Kuruluş Yıldönümü kutlamaları ile ilgili çalışmalar, önceki yıllardan farklı olarak Ekim ayından çok önce başlamış ve bu konuda 11 Haziran 1933'te "Cumhuriyetin İlanının Onuncu Yıldönümünü Kutlama Kanunu" çıkarılmıştı. Bu kanuna göre kutlamalar üç gün boyunca devam edecekti¹⁶⁷⁷.

Bu kutlamalar çerçevesinde planlanan çok farklı etkinliklerle beraber¹⁶⁷⁸, Hükümet bir de, Cumhuriyetin 10. Yılı münasebetiyle Genel Af Kanunu Layihası hazırlayarak 25 Ekim 1933'te Meclis'e sunmuştu. Hükümet'in 17 maddelik teklifi Adliye Encümeni'ne gönderilmiş burada yapılan eklemelerle 19 madde halinde 26 Ekim'de görüşülmeye başlanmıştır. Yapılan görüşmeler üzerine 26 Ekim 1933'te Af Kanunu kabul edilmiştir¹⁶⁷⁹.

26 Ekim 1933 tarih ve 2330 sayılı Af Kanunu'nun 12. Maddesi'nde bulunan, "...347, 854 ve 1289 numaralı kanunlar mucibince Devlet hizmet ve müessesatında istihdam edilmemelerine dair verilen karara bu kanun ahkâmı şamil değildir"¹⁶⁸⁰ şeklindeki ibare ile Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar ile Âli Karar Heyeti tarafından suçlu olduğu kabul edilenler Af Kanunu'nun kapsamı dışında bırakılmışlardı.

¹⁶⁷⁷ **Düstûr**, III/14, Ankara, 1933, s.1531; Cahide Sınmaz-Sönmez, "Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası", **Ankara Üniversitesi, İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:33-34, Mayıs-Kasım 2004, s.90; Cumhuriyet döneminde çıkarılan Af Kanunları hakkında geniş bilgi için bkz: Mehmet Akif Akkoç, **Af Kavramı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Çıkarılan Aflar**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2008.

¹⁶⁷⁸ Cumhuriyetin Onuncu Yıl kutlamaları hakkında geniş bilgi için bkz: C. Sınmaz-Sönmez, "Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları", s.90-92.

¹⁶⁷⁹ **Resmî Gazete**, 28 Teşrin-i Evvel 1933/28 Ekim 1933, No:2540; **Düstûr**, III/14, s.1803-1806; C Sınmaz-Sönmez, "Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları", s.92-93.

¹⁶⁸⁰ Af Kanunu'nun 13. Maddesi ise 150'likleri Af Kanunu'nun dışında bırakmıştı. (**Resmî Gazete**, 28 Teşrin-i Evvel 1933/28 Ekim 1933, No:2540;**Düstûr**, III/14, s.1805).

Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar ile Âli Karar Heyeti kararları Genel Af Kanunu'nun kapsamı dışında tutulmuşlardı, fakat yukarıda görüldüğü üzere ortada bir sıkıntı vardı. Âli Karar Heyeti'nin tasdik ettiği Heyet-i Mahsûsa kararları bir yana, süresinin sınırlı olması nedeniyle Âli Karar Heyeti, kendisine verilen itiraz dilekçelerinin birçoğunu neticelendirememişti. Bu duruma bir çözüm bulmak isteyen TBMM, Af Kanunu'nun 12. Maddesi'nin son fıkrasında “*Âli Karar Heyetince intaç (neticelendirilemeyen) edilemeyen evrak Devlet Şûrâsına tevdi ve Mülkiye Dairesince altı ay içinde 1289 numaralı kanun (Âli Karar Heyeti Kanunu) dairesinde tetkik olunarak karara bağlan*”¹⁶⁸¹ acağını belirtmişti.

Af Kanunu'nun bu maddesi ile birlikte Âli Karar Heyeti tarafından hakkındaki muameleler tamamlanamayanların Âli Karar Heyeti'ne sundukları evrak, Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi'ne havale edilecek ve buradaki işlemler de altı ay içerisinde tamamlanacaktır. Bu kanun üzerine Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi'ne kaç kişiye ait evrakın geldiği hakkında eldeki tek bilgi Af Kanunu Layihası'nın TBMM'de görüşüldüğü sırada bu kanunla ilgili bilgi veren Milliyet gazetesinde geçen bir haberdir. Habere göre, Âli Karar Heyeti tarafından gereği yapılamayan 90 küsur dosya vardı¹⁶⁸². Bu dosyalar hakkında Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi tarafından ne yolda karar verildiği hakkında elde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak kesin olan bir şey var ki, bu kanuna göre yapılan muamele her ne olursa olsun 2330 numaralı Af Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 28 Ekim 1933 tarihinden itibaren altı ay içerisinde sonuçlandırılmış olmalıdır.

2) Hakkındaki Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsa Kararı Kendisine Tebliğ Edilmeyenlere Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi'ne İtiraz Hakkı Verilmesi

a- Kanun'un Çıkarılması

Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsa kararları hakkındaki mesele, Âli Karar Heyeti'nin gereğini yapamadığı itirazların, Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi'ne havale edilmesiyle sonlandırılmış olmuyordu. Çünkü sorun sadece Âli Karar Heyeti tarafından

¹⁶⁸¹ **Resmî Gazete**, 28 Teşrîn-i Evvel 1933/28 Ekim 1933, No:2540; **Düstûr**, III/14, s.1805.

¹⁶⁸² **Milliyet**, 25 Teşrîn-i Evvel 1933/25 Ekim 1933, No:2769.

sonuçlandırılmayan evrak değildi. Bunların yanında bir de, Heyet-i Mahsûsalar tarafından aleyhlerinde karar verildiği halde bu karar kendilerine tebliğ edilmediği için Âli Karar Heyeti'ne zamanında müracaat edemeyenler vardı. Bu durumda olanların mağduriyetlerini gidermek için de 26 Kasım 1934'te yeni bir kanun çıkarılmıştır. Bir maddeli kanun şöyleydi:

“Heyet-i Mahsûsalarca Aleyhlerine Verilip Kendilerine Tebliğ Olunmayan Kararlara Karşı Alâkadarların İtiraz Edebilmeleri Hakkında Kanun

Kanun No:2589.

Madde 1- 347 ve 854 sayılı kanunlara göre Heyet-i Mahsûsalarca aleyhlerinde karar verilenlerden bu karar kendilerine tebliğ olunmamasından dolayı Âli Karar Heyeti'ne müracaat edemeyenlerle bunlardan ölmüş olanların mirasçıları bu kanunun hükmü yürümeğe başladığı günlemeçten itibaren altı ay içinde Şûra-yı Devlet'e yazı ile müracaat ederek itirazda bulunabilirler.

Bu yolda yapılacak itirazlar Şûra-yı Devlet Mülkiye Dairesince aynı günlemeçten itibaren en çok bir yıl içinde 1289 sayılı kanuna göre tetkik edilerek karara bağlanır. Bu kararlar kat'idir.

Şu kadar ki, bu kabil kimselerden haklarındaki karar günlemecinden beri ulusal sınırlar dışında yaşamakta olanlarla bu gibilerden ölenlerin mirasçıları birinci fıkrada yazılı itiraz haklarını kullanamazlar”¹⁶⁸³.

Bu Kanun'a göre; Askerî ve Mülkî Heyeti Mahsûsa tarafından aleyhinde karar verilenlerden bu karar kendisine tebliğ edilmeyenler için temyiz yolu açılmıştı. Bu durumda olanların kanunun neşri tarihinden itibaren en geç altı ay içerisinde Şûrâ-yı Devlet'e müracaat etmeleri gerekmektedir. Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi ise, verilen itirazları yine kanunun neşri tarihinden itibaren bir yıl içerisinde tamamlayacaktı. Dolayısıyla kanunun hükmü toplam bir yıl için geçerliydi ki, kanunun Resmî Gazete'de yayın tarihi 1 Aralık 1934 olduğuna göre 1 Aralık 1935'e kadar bütün muameleler tamamlanmalıydı. Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi de, kendisine verilen itiraz dilekçelerini 1289 numaralı kanuna, yani Âli Karar Heyeti Kanunu'na göre inceleyecekti.

¹⁶⁸³ **Resmî Gazete**, 1 Kânûn-ı Evvel 1934/1 Aralık 1934, No:2868; **Düstûr**, III/16, Ankara, 1935, s.6.

Böylece Af Kanunu ile sadece Âli Karar Heyeti tarafından muamelesi tamamlanamayanlar için açılmış olan temyiz yolunun kapsamı genişletilmiş ve Heyet-i Mahsûsa kararlarından haberi olmadığından dolayı itiraz edememiş olanlar için de itiraz hakkı doğmuştu. Dolayısıyla Heyet-i Mahsûsa kararları için yeni bir temyiz süreci başlamış oluyordu.

b- Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi'ne İtirazlar ve Sonuçları

26 Kasım 1934 tarih ve 2589 numaralı kanunun yürürlüğe girmesi üzerine Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın hakkında verdiği karar kendisine tebliğ edilmeyenler Şûrâ-yı Devlet'e müracaat etmeye başlamışlardı.

Bu konuda eldeki ilk belge 24-27 Ocak 1935 tarihlidir. Şûrâ-yı Devlet Reisi Vekili Rıza (?) ve Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi Reisi Mithat Kalabalık'ın imzalarıyla “*Yüksek Başbakanlığa*” başlığı ile gönderilen yazıda; devlet hizmetinde kullanılmamasına dair Heyet-i Mahsûsa tarafından verilen karara itiraz eden Mehmet Sait oğlu İsmail'in itiraz dilekçesinin, “*vazife cihetinden reddine*” karar verildiği, belirtilerek; konu hakkında hazırlanan mazbatanın ekte olduğu ve tebliğ edilmesi için ilgililere emir buyrulması isteniyordu¹⁶⁸⁴. Şûrâ-yı Devlet'in bu yazısı ve ekli mazbata, Başvekil adına Müsteşar tarafından, itiraz sahibine tebliğ edilmek üzere 29 Ocak 1935 tarihinde Dâhiliye Vekilliği'ne gönderilmişti¹⁶⁸⁵.

Şûrâ-yı Devlet, Mehmet Sait oğlu İsmail'in itirazını “*vazife cihetinden*” reddetmişti. Dosyada İsmail Bey'in verdiği dilekçe bulunmadığı için verilen dilekçenin konusu hakkında bir fikir beyan etmek zordur. Ancak anlaşılan şikâyetin konusu her ne ise 26 Kasım 1935 tarih ve 2589 numaralı kanunun Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi'ne verdiği yetkinin dışında kalıyordu. Yukarıda belirtildiği üzere bu Kanun, Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi'ne sadece Askerî veya Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından hakkında verilen karar kendisine tebliğ edilmeyenlerin itirazlarını değerlendirme yetkisi vermişti¹⁶⁸⁶.

¹⁶⁸⁴ BCA, 30.10/206.403.18-2; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.209.

¹⁶⁸⁵ BCA, 30.10/206.403.18-1; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.209.

¹⁶⁸⁶ Yukarıda zikredilen belge de dahil olmak üzere Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi'ne verilen itiraz dilekçeleri hakkında ileride zikredilecek belgelerin tamamı Cemil Koçak tarafından yayınlanmıştır. Ancak Cemil Koçak eserinde, bu itirazları “*ilgili yasa gereğince (...) Âli Karar Heyeti'nin görev süresi içinde haklarında karar alınması mümkün olamamış kişilerin dosyalarının Şûrâyı Devlet*

Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi'nin bazı Heyet-i Mahsûsa kararlarını ortadan kaldırdığına da rastlanabiliyordu. Örneğin Makineli Tüfenk Mülâzımı Lütü oğlu Ahmet Burhanettin 19 Aralık 1934 tarihli itiraz dilekçesinde, millî orduya katılması için 2 Eylül 1923 tarihinde bir defaya mahsûs olmak üzere vukuu bulan davete icabet etmediği gerekçesiyle Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından 347 numaralı kanunun 2. maddesi gereğince askerlikle ilişkisinin kesildiğini, bu kararın kendisine tebliğ edilmediğini, halbuki davete icabet etmemesinin nedeninin geçirdiği hastalık olduğunu ve bu konuda Divan-ı Harp huzurunda beraat ettiğini belirterek hakkındaki kararın ortadan kaldırılmasını istiyordu.

Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi, Ahmet Burhanettin'in iddialarını Millî Müdafaa Bakanlığı'ndan getirttiği dosyasından tetkik etmişti. Dosyanın tetkiki üzerine gerçekten de Askerî Heyet-i Mahsûsa'nın kararının ilgiliye tebliğ edilmediği ve iddia ettiği dönemde gerçekten hasta olduğu ortaya çıkınca Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi, 27 Ocak 1935 tarihli toplantısında Ahmet Burhanettin hakkındaki Askerî Heyet-i Mahsûsa kararının kaldırılmasını kararlaştırmıştı¹⁶⁸⁷. Bu karar 31 Ocak 1935'te Şûrâ-yı Devlet'ten "Yüksek Başbakanlığa"¹⁶⁸⁸, 2 Şubat 1935'te de ilgiliye bildirilmek üzere Başbakanlıktan Millî Müdafaa Vekilliği'ne gönderilmişti¹⁶⁸⁹.

Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi'ne, hakkındaki Heyet-i Mahsûsa kararına itiraz edenlerin yanı sıra, Mülkiye Dairesi tarafından hakkındaki karar tasdik edilenler de

(Danıştay) Mülkiye Dairesi tarafından altı ay içinde kesin karara bağlanması öngörülmüştü ve bu durumda olanların itirazlarının incelenmesi yeniden mümkün olabilecekti" şeklinde değerlendirmektedir. (C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.208). Halbuki yukarıda belirtildiği üzere, Âli Karar Heyeti'nin görev süresi içerisinde sonuçlandıramadığı evrakın Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi'ne tevdi edilmesi 26 Ekim 1933 tarih ve 2330 sayılı Af Kanunu'nun 12. Maddesi'nin gereği idi. Ancak aynı maddenin diğer bir ilkesi de Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi'nin kendisine verilen Âli Karar Heyeti evrakını altı ay içinde tamamlamasını öngörüyordu. Af Kanunu 28 Ekim 1933'te yürürlüğe girdiğine göre, 28 Nisan 1934'te Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi Âli Karar Heyeti'nden kalan evrakın muamelesini tamamlamış olmalıdır. Hem Cemil Koçak tarafından zikredilen hem de bu çalışmada zikredilecek olan konu ile ilgili belgeler ise yaklaşık bir yıl sonra çıkarılan 26 Kasım 1934 tarih ve 2589 numaralı kanunla ilgiliydi. Muhtemelen Cemil Koçak, Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi tarafından yapılan Heyet-i Mahsûsa veya Âli Karar Heyeti kararları ile ilgili muamelelerin tamamının 1933 tarihli Af Kanunu'nun 12. Maddesi ile ilgili olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Cemil Koçak, 26 Kasım 1934 tarih ve 2589 Sayılı Kanun'dan haberdar olmasına rağmen, bu değerlendirmeyi yapmaktadır ki, muhtemelen gözden kaçırmıştır. Cemil Koçak'ın 2589 Sayılı Kanunu zikrettiği yer için bkz: Cemil Koçak, "Heyeti Mahsusalar: Bir Soru Bir Yanıt ve Öykünün Sonu", C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.69-70.

¹⁶⁸⁷ BCA, 30.10/206.403.20-2.

¹⁶⁸⁸ BCA, 30.10/206.403.20-3.

¹⁶⁸⁹ BCA, 30.10/206.403.20-1; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.211-212.

yeniden itirazda bulunuyorlardı. Hakkındaki Heyet-i Mahsûsa kararına yaptığı itiraz, Âli Karar Heyeti kurulmadan önce bu karardan haberdar olduğu ortaya çıkınca Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi tarafından 22 Haziran 1935'te reddedilen Galata Paket Postanesi eski memurlarından Serkis Ohannisyân, 20 Ekim 1935'te tekrar itiraz dilekçesi vermişti. Bu dilekçeyi 4 Kasım 1935 tarihli toplantısında görüşen Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi, vermiş olduğu kararların kanunen kat'i olduğu ve hiçbir makama yeniden müracaatın mümkün olmadığı gerekçesiyle ikinci dilekçenin de reddedilmesine karar vermişti¹⁶⁹⁰. Bu karar 7 Kasım 1935'te Şûrâ-yı Devlet'ten Başbakanlığa¹⁶⁹¹, Başbakanlıktan da ilgiliye bildirilmek üzere 11 Kasım 1935'te Nafia Vekilliği'ne havale edilmişti¹⁶⁹².

Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi'nin Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar tarafından aleyhinde karar verilip de kendisine tebliğ edilmeyenlerin itirazlarını değerlendirdiği süre bir yıldır ve bu bir yıl kanunun yürürlüğe girdiği 1 Aralık 1934'ten 1 Aralık 1935'e kadardı. Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi görev süresinin sonunda Başbakanlığa gönderdiği bir raporla bir yıllık çalışma süresinde yapılan çalışmaları anlatmıştı. 4-5 Aralık 1935'te Şûrâ-yı Devlet Reisi R. Minare ve Mülkiye Dairesi Reisi Mithat Kalabalık imzalarıyla Başbakanlığa gönderilen rapor şöyleydi:

“347 ve 854 sayılı kanunlara göre Heyeti Mahsusalarca aleyhlerinde karar verilenlerden bu karar kendilerine tebliğ olunmamasından dolayı Âli Karar Heyeti'ne müracaat edemiyenlere itiraz hakkı veren ve bu gibi müracaatları bir yıl içinde tetkik ve neticelendirmek şartıyla Şûrayıdelet Mülkiye Dairesini vazifeli kılan 2589 sayılı kanun üzerine bu daireye 36 iş gelmiş, ve bunlardan altısı, itirazda bulunanlar haklı olduklarından, Heyeti Mahsusalarca kararları ortadan kaldırılmak suretiyle kat'i karara bağlanmışlardır. Geri kalan işlerden yedisi ileri sürülen itirazlar haklı ve yerinde bulunmamış olduğundan, reddolundu. 23 müracaat sahibi de itiraz hakkını hazi olmadıklarından dilekçeleri kabule layık görülemedi. Kanunî müddet içinde gelen bütün

¹⁶⁹⁰ BCA, 30.10/206.403.40-2.

¹⁶⁹¹ BCA, 30.10/206.403.40-3.

¹⁶⁹² BCA, 30.10/206.403.40-5; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.225-227. Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi tarafından verilen ve yukarıda zikredilen kararlar benzer daha birçok münferit karar mevcuttur. Ancak bunlardan çoğunda itiraz sahibinin şikayet nedeninden bahsedilmeden sadece itiraz dilekçesi hakkındaki muamelenin sonucu belirtiliyordu. Bu tür karar örnekleri için bkz: C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.209-227.

işlerin başarıldığını ve haklı itirazda bulduklarından aleyhlerindeki Heyeti Mahsusa kararları kaldırılanların listesinin ekli olarak sunulduğunu arz ederim”¹⁶⁹³.

Hakkındaki Heyet-i Mahsûsa kararı kaldırılan ekli liste ise şu isimlerden oluşuyordu:

“1- Eski Birinci Mülâzimlerden Mustafa Lütfü öbür adı Mustafa Mecdi

2- Eski Birinci Mülâzimlerden Mehmet Sezai

3- Eski Mülâzimlerden Ahmet Burhanettin

4- Eski İhtiyat Mülâzimlerinden Musa Kâzım

5- Eski Mütেকait Askerî Hesap Memurlarından Hasan

6- Kırşehir Eski İstinaf Mahkemesi Reisi Salih İzzet”¹⁶⁹⁴.

Böylece 25 Eylül 1923 tarih ve 347 numaralı kanunla başlayan 12 yıllık süreç sonlandırılmış oluyordu. Bu meselenin tekrar gündeme gelmesi, Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsa ile Âli Karar Heyeti Kararları’nın tamamen affedileceği 1938 tarihli Genel Af Kanunu ile olacaktır.

E) ASKERÎ VE MÜLKÎ HEYET-İ MAHSÛSA KARARLARININ TAMAMEN ORTADAN KALDIRILMASI VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER

1) 1938 Genel Af Kanunu ile Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsa Kararlarının Ortadan Kaldırılması

a- Af Kanunu’nun Gerekçeleri

Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar tarafından aleyhinde karar verildiği halde kendisine tebliğ edilmediği gerekçesiyle Âli Karar Heyeti’ne başvuramayanlar için, yukarıda belirtildiği üzere 26 Kasım 1934 tarihinde çıkarılan kanun ile Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi görevlendirildiği ve bir yıl içerisinde itirazları kabul ederek muamelelerini tamamladığı halde, sorun tam olarak çözülememişti.

Heyet-i Mahsûsalar tarafından hakkında verilen karardan haberdar olmadığından bahisle, Âli Karar Heyeti’ne ve Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi’ne müracaat edemediklerini iddia edenlerin itirazlarının devam etmesi üzerine, Millî Müdafaa

¹⁶⁹³ BCA, 30.10/12.69.4-1.

¹⁶⁹⁴ BCA, 30.10/12.69.4-2; C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.228-229.

Vekâleti; bu durumda olanlar için yeni bir kanun layihası hazırlayarak İcra Vekilleri Heyeti'ne sunmuş ve İcra Vekilleri Heyeti'nin 23 Kasım 1937 tarihli toplantısında 3 maddelik kanun layihasının TBMM'ye sevki kararlaştırılmıştı¹⁶⁹⁵.

Hükümet'in hazırladığı layihada; 347 ve 854 numaralı kanunlara göre, Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar tarafından aleyhlerinde karar verilenlerden bu kararlar kendilerine tebliğ edilmediği için 1289 numaralı kanun gereğince Âli Karar Heyeti'ne; 2589 numaralı kanun gereğince de Şûrâ-yı Devlet'e müracaat edemeyenlere yeniden Şûrâ-yı Devlet'e müracaat hakkı tanınıyordu. Kanun layihası görüşülmek üzere Millî Müdafaa ve Dâhiliye Encümenleri'ne havale edilmiş ve Millî Müdafaa Encümeni 23 Aralık 1937'de Hükümet'in teklifini aynen kabul ederek; Dâhiliye Encümeni de 3 Mart 1938'de Hükümet'in teklifi üzerinde yaptığı küçük değişikliklerle layihayı kabul ettiklerine dair mazbatalarını Meclis'e sunmuşlardı¹⁶⁹⁶.

Hükümet'in hazırladığı kanun layihasının gerekçesinde; 347 ve 854 sayılı kanunlara göre Heyet-i Mahsûsalarca aleyhlerinde karar verilenlerden bu karar kendilerine tebliğ edilmediği için 1289 sayılı kanun gereğince kurulan Âli Karar Heyeti'ne ve 2589 sayılı kanun gereğince de Şûrâ-yı Devlet'e müracaat edemeyenlerin mağdur kalmamaları için bu kanun layihasının hazırlandığı belirtiliyordu. Layihaya göre; Şûrâ-yı Devlet'e müracaat süresi olan altı aylık sürenin dolmasından sonra ve bu kanunun kabul edilmesinden evvelki dönemde Heyet-i Mahsûsa kararı kendisine tebliğ edilenler, bu kanunun neşri tarihinden itibaren 60 gün; bu kanunun neşrinden sonra kendilerine tebligat yapılanlar, tebligatın yapıldığı tarihten itibaren 60 gün zarfında Şûrâ-yı Devlet'e müracaat edeceklerdi¹⁶⁹⁷.

Kanun layihası encümenlerde görüşülürken, Hükümet, 23 Mayıs 1938'de TBMM'ye bir Af Kanunu layihası sundu. Bu layiha, İstiklâl Mahkemeleri tarafından mahkûm edilenler, Yüzellilikler ve Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar tarafından bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemelerine karar verilmiş olanları kapsıyordu. Yani bir anlamda hükümet bütün siyasi suçluları kapsayan bir Af Kanunu layihası

¹⁶⁹⁵ TBMMZC, V/26, Ankara, (Tarihsiz), (29 Haziran 1938 Tarihli Meclis Oturumunun Eki, s.1-2).

¹⁶⁹⁶ TBMMZC, V/26, (29 Haziran 1938 Tarihli Meclis Oturumunun Eki, s.2).

¹⁶⁹⁷ TBMMZC, V/26, (29 Haziran 1938 tarihli Meclis Oturumunun Eki, s.1).

hazırlamıştı. Bu durumda bir önceki kanun layihası da Af Kanunu layihası ile birleştirilmişti¹⁶⁹⁸.

Hükümet, Af Kanunu layihası ile birlikte gerekçelerini de sıralamıştı. Kanun layihası, Millî Mücadele dönemine ilişkin suç ve suçlular hakkında olduğu için gerekçelerinde de öncelikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinin kısa bir değerlendirmesi yapılıyor, daha sonra da mütareke döneminin siyasal tablosu çiziliyordu. Buna göre; milletin işgaller karşısında Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde direnişe geçtiği bu yıllarda, özellikle Padişah Vahdettin ve İtilaf Devletleri'nin kışkırtmaları sonucunda bazı kesimlerin bilerek veya bilmeyerek düşman emellerine hizmet ettiği vurgulanıyordu. Bu çatışma ve kargaşa ortamında, her safhada ve sahada radikal tedbirlerin alınması gerekiyordu ve TBMM'nin kurulması ve kanunun hâkim kılınması bu tedbirlerden biriydi. Bunun yanında kanunların hükmünü infaza ve milleti, ülkeyi kurtarma gayesi etrafında birleştirmeye çalışan en etkili kurumlardan birisi de İstiklâl Mahkemeleri olmuştu. Alınan tedbirlerle verilen mücadele sonucunda Millî Mücadele kazanılmış ve Cumhuriyet ilan edilmişti. Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Konferansı'nın kendisine verdiği yetki ile Millî Mücadele yıllarında en fazla muhalefet eden ve ileride de yeni rejime zarar vereceği düşünülen 150 kişiyi millî sınırlar dışına çıkarmıştı¹⁶⁹⁹.

Hükümet'in layihasında bu şekilde af kapsamına girecek suçlular ve suçları açıklandıktan sonra neden affedilmeleri gerektiği ifade ediliyordu. Buna göre; Cumhuriyet'in ilanının üzerinden 15 yıl geçmişti ve artık kuvvetli temellere dayanan yeni rejimin bir takım gerekçeler ile kendisine muhalefet veya ihanet etmiş olanlardan yana bir endişesi kalmamıştı. Ayrıca Hükümet'e göre; haksızlıklara karşı sert yüzünü gösteren Cumhuriyet, çaresiz ve biçarelere karşı da merhametli olurdu. Bunların yanında bir de bu kişilerin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan çocukları ve yakınları vardı ki, sadece bu yakınlıktan dolayı toplum içerisinde şaibeli bir şekilde yaşıyorlardı. Hükümet'in layihasında bütün bu gerekçeler sıralandıktan sonra sonuç olarak Yüzellilikler ve İstiklâl Mahkemeleri mahkûmlarının affedilmemesi için artık hiçbir sebep kalmadığı ifade ediliyordu. Ancak Hükümet, bu kanun çıktığı takdirde ülkeye

¹⁶⁹⁸ M. Tunçay, "Heyeti Mahsusalar", s.66.

¹⁶⁹⁹ **TBMMZC**, V/26, (29 Haziran 1938 Tarihli Meclis Oturumunun Eki, s.6).

dönecek Yüzelliliklere bir uyarı yapmaktan da geri durmuyordu. Bu sözden olmak üzere layiha; “*affolunubda içeriye geldikten sonra Kemalist rejimin Türk kanunlarının her vatandaşa teminettiği hürriyet, refahtan istifadeye yalnız kendi irade ve hareketleri hâkim olacaktır*”¹⁷⁰⁰ sözleri ile sona eriyordu.

Hükümetin layihası düzenlenmesi için Adliye Encümeni’ne havale edilmiş ve Adliye Encümeni’nin küçük değişikliklerle kabul ettiği Af Kanunu layihası 23 Haziran 1938’de Meclis Başkanlığı’na sunulmuştu¹⁷⁰¹.

Hükümet’in hazırladığı layiha’nın 7. maddesi Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsa kararlarının ortadan kaldırılmasını öngörmesine rağmen, kanunun gerekçelerinde İstiklâl Mahkemeleri mahkûmları ve Yüzelliliklerden söz edildiği halde Heyet-i Mahsûsalar’dan hiç söz edilmemektedir. Bu durum Adliye Encümeni’nin mazbatasında da aynıdır. Muhtemelern Heyet-i Mahsûsalar tarafından kabahatli bulunanlar, Yüzellilikler ve İstiklâl Mahkemeleri mahkûmlarının yanında çok önemsenmiyordu.

Af Kanunu Layihası, 29 Haziran 1938’de Meclis’te görüşülmeye başlandı. Kanun layihası genel olarak vekillerin büyük bir tepkisi ile karşılaştı. Söz alan vekillerin hemen tamamı özellikle Yüzelliliklerin yapmış olduğu hainliklerden bahsetmekle birlikte, kanun layihasını Atatürk’ün onaylamış olması nedeniyle kanunun kabul edilmesi yönünde sözlerine son vermişlerdi¹⁷⁰².

Layiha’nın geneli hakkında mebûsların yaptıkları konuşmaların ardından Adliye Vekili Şükrü Saraçoğlu kürsüye gelerek bazı açıklamalar yapmıştı. Şükrü Saraçoğlu öncelikle layihanın Yüzellilikler, Heyet-i Mahsûsa kararları ve İstiklâl Mahkemeleri mahkûmları olmak üzere üç kesimi kapsadığını belirttikten sonra, bunlardan birinci kesimin bazı kayıtlar altında affedileceklerini, ikinci kesimin ufak tefek kayıtlardan sonra normal vatandaşların sahip oldukları haklara erişeceklerini ve üçüncü kesime giren ve sayısı 25 olan İstiklâl Mahkemeleri mahkûmlarının ise cezaları yeterli görülerek kayıtsız ve şartsız affedileceklerini ifade ediyordu. Şükrü Saraçoğlu bu açıklamayı yaptıktan sonra, bu üç kesimin affedilme gerekçelerini de sıralıyordu. Buna göre; Saraçoğlu’na göre Türkiye Cumhuriyeti dinamik bir devletti ve 20 yıl önceye ait bu meselelerin yine 20 yıl önceki bakış açısıyla değerlendirilmesi bu dinamik devlet

¹⁷⁰⁰ TBMMZC, V/26, (29 Haziran 1938 Tarihli Meclis Oturumunun Eki, s.6).

¹⁷⁰¹ TBMMZC, V/26, (29 Haziran 1938 Tarihli Meclis Oturumunun Eki, s.2).

¹⁷⁰² Kanunun tamamı hakkında yapılan yorumlar için bkz: TBMMZC, V/26, s.471-481.

vasfiyla uygun olmazdı. Ayrıca Yüzelliliklerin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan çocukları ve yakınları da bu utançla yaşatılmamalıydı.

Şükrü Saraçoğlu'na göre; haklarında Heyet-i Mahsûsa kararı verilenler de yanlış hareketlerinin cezasını yeterince çekmişlerdi. Ayrıca Yüzelliliklere göre daha hafif suçlar işlemiş bu kişilerin de artık normal vatandaşlık haklarının verilmesi gerekiyordu.

İstiklâl Mahkemeleri mahkûmları ise, Saraçoğlu'na göre, çektikleri cezaların sonucunda artık Cumhuriyet'in inkılâplarını hazmederek affa layık konuma gelmişlerdir¹⁷⁰³.

Adliye Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun bu açıklamalarının ardından maddeler üzerindeki görüşmelere geçilmiş ve aynı gün, yani 29 Haziran 1938'de İstiklâl Mahkemeleri tarafından mahkûm edilenler ile 150'likler ve Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar tarafından cezalandırılanları affeden 3527 numaralı Af Kanunu kabul edilmişti¹⁷⁰⁴. Kanun şöyleydi;

“Af Kanunu

Kanun No:3527

Madde 1- İstiklâl Mahkemeleri kararı ile mahkûm edilmiş olanlar affedilmişlerdir.

Bu af infaz edilmemiş cezalarla mahkûmiyetleri infaz olunanlar hakkında bütün hukukî ve fer'î netayıç ve tesiratına şamildir.

Madde 2- Lozan'da akdolunan 24/7/1923 tarihli Umûmî Af Beyanname ve Protokolunda mevzuubahis yüz elli kişilik listede isimleri yazılı şahıslar affolunmuşlardır.

Şu kadar ki, bu şahıslara, mesbûk memuriyetlerinden dolayı tekaüd maaşı tahsis edilmez ve bu şahıslar kanunun mer'iyete girdiği tarihten itibaren sekiz sene müddetle Türk Ceza Kanunu'nun 20'nci maddesiyle diğer kanunlara göre âmme hizmetlerinden sayılan işlerde kullanılmazlar ve bulunamazlar.

Madde 3- 25 Eylül 1339 (19239 tarih ve 347 ve 26 Mayıs 1926 tarih ve 854 sayılı kanunlara göre teşekkül etmiş olan Heyet-i Mahsusalarca haklarında bir daha Devlet hizmetlerinde istihdam edilmemelerine karar verilen eşhasın ve 24 Mayıs 1928

¹⁷⁰³ TBMMZC, V/26, s.481-482.

¹⁷⁰⁴ Af Kanunu'nun maddeleri hakkındaki tartışmalar için bkz: TBMMZC, V/26, s. 482-484.

tarih ve 1289 sayılı kanunla Âli Karar Heyeti ve 26 Teşrîn-i Evvel 1933 (26 Ekim 1933) tarih ve 2330 sayılı kanunun 12. Maddesi mucibince Devlet Şûrası Mülkiye Dairesi taraflarından tedkik ve tasdik edilenler de dahil olmak üzere verilmiş olan kararlar refedilmiştir.

Ancak bu suretle haklarındaki kararlar refedilmiş olanlar bu kanunun mer'iyetinden itibaren iki sene müddetle maaşlı memur olarak istihdam edilemezler.

Madde 4- Birinci ve üçüncü maddeler hükmünden istifade edenler hakkında Hâkimler ve Memurin Kanunlarıyla bunlara müzeyyel kanunlara ve sair hususî kanunlara göre yapılmış ve yapılacak olan bütün inzibatî muamelelere ve askerlikten tard ve ihraç cezalarına ve askerî nisbetlerinin kesilmesi kararlarına affin ve refi hükmünün şümülü yoktur.

Madde 5- Birinci ve ikinci maddelerde yazılı af ve refi hükümlerinden müstefid olan şahıslar lüzum görülürse İcra Vekilleri Heyeti kararı ile vatandaşlıktan iskat edilebilirler.

Madde 6- 28 Mayıs 1927 tarih ve 1064 sayılı kanun ilga edilmiştir.

Madde 7- Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 8- Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur”¹⁷⁰⁵.

Bu Af Kanunu ile birlikte İstiklâl Mahkemeleri tarafından mahkûm edilmiş olanlar kayıtsız şartsız affedilmişlerdi. Yüzellilikler ise affedildikleri halde mahkûm olmadan önceki memuriyetleri nedeniyle emekli olamayacaklardı. Ayrıca Af Kanunu'nun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren sekiz yıl amme hizmetinde çalıştırılmayacakları kabul edilmişti. Dolayısıyla Yüzelliliklerin affi aslında kayıtsız şartsız bir af değildi.

Af Kanunu'nun Heyet-i Mahsûsa kararlarına yönelik maddesi hem İstiklâl Mahkemeleri hem de Yüzelliliklere yönelik maddelerden farklıydı. Öncelikle diğerleri affedilirken Askerî ve Sivil Heyet-i Mahsûsalar tarafından aleyhlerinde karar verilen ve Âli Karar Heyeti veya Şûrâ-yı Devlet tarafından bu kararı onaylananların haklarındaki kararlar “ref” edilmişti”. “Ref” ifadesi yukarıda da belirtildiği üzere yok sayma hükümsüz bırakma anlamlarına gelmektedir. Buna rağmen, haklarındaki kararlar ortadan kaldırılanlar iki yıl boyunca devlet hizmetinde istihdam edilmeyeceklerdi.

¹⁷⁰⁵ **Resmî Gazete**, 16 Temmuz 1938, No:3961; **Düstûr**, III/19, Ankara, 1938, s.1645-1646.

Ayrıca affedilen Yüzelliliklerin eski memuriyetleri dolayısıyla emeklilik talebinde bulunamayacakları açık olarak belirtilmişken, hakkındaki Heyet-i Mahsûsa kararı kaldırılanların emeklilik hakları ile ilgili herhangi bir ibare bulunmamaktaydı. Bu nedenle bundan sonraki süreçte bu durumda olanların emeklilik haklarını alıp alamayacakları ile ilgili tartışmalar uzun bir süre devam edecektir.

2) Af Kanunu'ndan Sonra Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsa Mahkûmlarının Emeklilik Hakları İle İlgili Gelişmeler ve Sonucu

Af Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra Heyet-i Mahsûsalar tarafından mahkûm olmuş kişiler veya onların mirasçıları, ilgili makamlara müracaat ederek emekli maaşı talebinde bulunmaya ve sonuç alamayınca mahkemelere başvurmaya başlamışlardı.

25 Eylül 1923 tarih ve 347 numaralı Askerî Heyet-i Mahsûsa Kanunu ile başlayan ve Af Kanunu'nun çıktığı 29 Haziran 1938'e kadar devam eden süreçte sürekli gündemde olan ve üzerine birçok kez ek kanunlar, tefsir kararları gibi hukuki düzenlemeler yapılan bir konuda, Af Kanunu çıksa bile uygulamada çeşitli sorunların yaşanması doğaldı. En başta gelen sorun kimlerin af kapsamına gireceği ve bu kapsama girenlere emekli maaşı bağlanması meselesiydi. Millî Müdafaa Vekâleti'nden Başvekâlet'e gönderilen 18 Nisan 1941 tarihli yazı, aslında durumun ne kadar karmaşık olduğunu göstermektedir.

Millî Müdafaa Vekâleti'nin yazısında, İstiklâl Harbi'ne katılmayarak Bulgaristan'a gittiği için Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından 25 Eylül 1923 tarihli kanunun 1. maddesi gereğince askerlikle ilişkisi kesilen, daha sonra bu kararı Âli Karar Heyeti tarafından 25 Eylül 1923 tarihli kanunun 5. maddesine çevrilen Süvari Yüzbaşı Nuri Almaç hakkındaydı. Nuri Almaç, Af Kanunu'nun yürürlüğe girmesi üzerine mahkemeye başvurarak askerlikle ilişkisinin kesilmesine dair kararın affedildiğini belirterek kendisine emekli maaşının bağlanmasını istemişti. Ancak Nuri Almaç'a, 3527 sayılı Af Kanunu'nun 4. Maddesi'ne göre aftan yararlanamayacağı bildirilerek 8 Nisan 1940'ta bu isteği reddedilmişti.

Davacı Nuri Almaç'ın karara itiraz etmesi üzerine, mahkeme, daha önce Devlet Şûrası tarafından Doktor Niyazi Çetinkaya hakkında verilen bir kararı emsal göstererek

Nuri Almaç'ın Af Kanunu'ndan istifade etmesine ve kendisine emekli maaşı bağlanmasına karar vermişti. Hâlbuki Doktor Niyazi Çetinkaya, 25 Eylül 1923 tarihli kanun'un 1., Nuri Almaç ise Âli Karar Heyeti'nin düzeltmesiyle 5. maddesi gereğince mahkûm olmuşlardı. Dolayısıyla birbirlerine emsal olamazlardı. Çünkü 3527 sayılı Af Kanunu, Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar tarafından verilmiş olan kararları ortadan kaldırmıştı. Hatırlanacağı üzere Askerî Heyet-i Mahsûsa 347 sayılı kanunun sadece 1. ve 2. maddelerinin uygulamasından sorumlu idi. Nuri Almaç'ın mahkum olduğu 5. maddesi ise Af Kanunu'nun aftan kimlerin yararlanmayacağını belirten 4. maddesi kapsamına giriyordu. Millî Müdafaa Vekâleti'nin bu iddia ile yapmış olduğu itiraz, "*karar tashihi bir defaya mahsustur*" gerekçesiyle mahkeme tarafından reddedilmişti.

Millî Müdafaa Vekâleti, bu açıklamaları yaptıktan sonra, Başvekâlet'ten; 347 numaralı kanun gereğince askerlikle ilişiği kesilmiş 1100 kûsur şahsın daha olduğunu belirterek, aynı durumdaki bu kişilerin müracaatlarında zor durumda kalmamak için meselenin TBMM'ye taşınarak bir karara bağlanmasını talep ediyordu¹⁷⁰⁶.

Millî Müdafaa Vekâleti'nin bu talebine 28 Ağustos 1941'de cevap veren Başvekâlet; Nuri Almaç'ın emekliliği hakkında mahkeme tarafından verilen kararın sadece kendisine şamil olduğunu ve diğer aynı durumdaki kişilere emsal olamayacağını belirterek, emekli maaşı tahsisi meselesinin, müstakil bir kanunun konusu olması gerektiği için ayrıca TBMM'ye sevkine imkan olmadığını açıklamıştı¹⁷⁰⁷.

Bu tür karmaşık örneklerin yanı sıra askerî ve sivil mahkeme kararlarıyla aftan yararlandırılarak emekliye sevk edilen kişilere de rastlanmaktaydı. Örneğin; Askerî Yargıtay; Millî Mücadele'ye katılmadığından dolayı 25 Eylül 1923 tarih ve 347 numaralı kanunun 2. maddesi gereğince askerlikle ilişiğinin kesilmesine karar verilmiş olan İstanbullu Abdullah oğlu Teğmen Nuri Ertan'a, Af Kanunu'ndan yararlandığı için emekli maaşı bağlanmasına karar vermiş ve bu karar da 6 Temmuz 1946'da Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Millî Savunma Bakanı tarafından onaylanarak yürürlüğe girmişti¹⁷⁰⁸.

Aynı şekilde Millî Mücadele'ye katılmadığı için 25 Eylül 1923 tarihli kanunun 2. maddesi gereğince askerlikle ilişiği kesilen Asteğmen Ali İlhami Polater'e de Af

¹⁷⁰⁶ BCA, 30.10/47.303.8-2, 8-3.

¹⁷⁰⁷ BCA, 30.10/47.303.8-1.

¹⁷⁰⁸ BCA, 30.11.1/184.24.18.

Kanunu gereğince emekli maaşı bağlanması Askerî Yargıtay tarafından kararlaştırılmış ve bu karar 4 Nisan 1949'da Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Millî Savunma Bakanı tarafından onaylanmıştır¹⁷⁰⁹.

Farklı yargı organları ve farklı kurumlar tarafından aynı durumdaki kişiler için farklı kararların verilmesi üzerine konu Danıştay'a taşınmıştı. Danıştay Dâva Daireleri Genel Kurulu yaptığı tetkikat sonucunda 12 Aralık 1947'de bir "*İçtihadı Birleştirme Kararı*" vermişti. Danıştay; bu İçtihadı Birleştirme Kararı ile Yüzelliliklerin sadece yetimlerinin, Heyet-i Mahsûsa kararlarına uğramış olanların hem kendilerinin hem de yetimlerinin tekâüd ve yetim maaşlarından mahrumlukları hakkındaki hükümlerin, 3527 sayılı Af Kanunu ile ortadan kalkmış olduğunu ve bunlara tekâüt ve yetim maaşı bağlanmasına kanunî bir engel bulunmadığını teyit etmişti¹⁷¹⁰. Divân-ı Muhâsebât Umûmi Heyeti de (Sayıştay Genel Kurulu), 5 Nisan 1948'de Danıştay Dava Daireleri Genel Kurulu'nun 12 Aralık 1947 tarihli İçtihadı Birleştirme Kararı'nı genel olarak kabul etmekle birlikte, 1520 sayılı kanun gereğince emeklilik aidatlarını %50 ilavesiyle almak suretiyle veya 1683 sayılı kanun'un geçici maddesi gereğince hazine ile ilişkileri kesilenlerin, almış oldukları bu paraları geri ödemeleri şartıyla emekli aylıklarının bağlanabileceğini belirtmişti¹⁷¹¹.

Görüldüğü üzere hem Danıştay, hem de Sayıştay, 3527 sayılı Af Kanunu gereğince, Heyet-i Mahsûsalarca aleyhinde karar verilenlerin, hem kendilerine hem de yetimlerine emekli maaşı bağlanması gerektiğini kabul ediyordu. Bu örneklere rağmen, Af Kanunu'nun sorunsuz bir şekilde uygulanmadığı ve sayıca az da olsa bu haktan herkesin eşit bir şekilde yararlanamadığı anlaşılmaktadır¹⁷¹².

Yaşanan bu sıkıntıların aşılması için tek çözüm yolu, Nuri Almaç hakkındaki muameleler sırasında Başbakanlık tarafından da işaret edildiği gibi, konuyu açıklığa kavuşturacak yeni bir kanunun çıkarılmasıydı. Kanun için ilk adım da Zonguldak Milletvekili Rifat Sivişoğlu'ndan geldi. Rifat Sivişoğlu, Yüzelliliklerin yetimlerine ve

¹⁷⁰⁹ **BCA**, 30.11.1/204.9.12.

¹⁷¹⁰ Resmî Gazete, 4 Mart 1948, No:6848; C. Koçak, "Heyeti Mahsusalar: Bir Soru Bir Yanıt ve Öykünün Sonu", C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.73.

¹⁷¹¹ C. Koçak, "Heyeti Mahsusalar: Bir Soru Bir Yanıt ve Öykünün Sonu", C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.73-74.

¹⁷¹² Cemil Koçak, "Heyeti Mahsusalar: Bir Soru Bir Yanıt ve Öykünün Sonu", C. Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s.75.

Heyet-i Mahsûsalarca haklarında karar verilenlerin şahıslarına ve yetimlerine emekli maaşı bağlanması hakkındaki kanun teklifini 6 Kasım 1951'de TBMM Başkanlığı'na sundu. Sivişoğlu teklifinin gerekçesinde öncelikle Yüzellilikler'in durumunu ele alıyordu. Sivişoğlu'na göre; 29 Haziran 1938 tarih ve 3527 sayılı Af Kanunu, Yüzellilikler'in aftan sonra 8 sene müddetle devlet kurumlarında istihdam edilemeyeceğini ve kendilerine emekli maaşı bağlanamayacağını açıkça belirtirken aslında bunların yetimlerine maaş bağlanabileceğini kabul ettiğini ileri sürüyordu.

Hakkında Heyet-i Mahsûsalarca karar verilenlere gelince, Sivişoğlu'na göre; Af Kanunu; bunların 2 sene müddetle devlet hizmetinde istihdam edilemeyeceğini, ardından istihdam edilebileceklerini, dolayısıyla medeni haklarının geri verileceğini kabul etmişti. Dolayısıyla bir kimsenin devlet hizmetine kabulü onun medeni haklarının tanınması anlamına geleceğine göre emeklilik haklarının kabulünün de zorunlu olduğunu ifade ediyordu. Ayrıca Sivişoğlu; Af Kanunu'nda Yüzellilikler'e açıkça emekli maaşı bağlanamayacağı belirtilmişken, bunların dışında kalan ve affedilen kimseler için bu şekilde bir açıklama yapılmamış olmasının Yüzellilikler dışında kalanlara emekli maaşı bağlanabileceği anlamına geldiğini savunuyordu¹⁷¹³.

Zonguldak Milletvekili Rifat Sivişoğlu'nun bu teklifi, TBMM Başkanlığı tarafından görüşülmek üzere Maliye ve Bütçe Komisyonları'na gönderilmiş ve Komisyonlarda yapılan görüşmelerin ardından 14 Ocak 1952'de Maliye Komisyonu, 3 Haziran 1952'de de Bütçe Komisyonu yaptıkları küçük değişikliklerle teklifi kabul ettiklerine dair raporları TBMM başkanlığı'na sunmuşlardı¹⁷¹⁴.

16 Haziran 1952'de Meclis'te görüşülmeye başlanan kanun teklifi hakkında ilk sözü alan Antalya Milletvekili Burhanettin Onat; kanun teklifinin emekli maaşı bağlanmasını öngördüğü insanların, İstiklâl Harbi'ne iştirak etmeyenler veya bilfiil ihanet edenlerden oluştuğunu ileri sürerek bunlara emekli maaşı bağlanmasına karşı çıkıyordu. Ancak Burhanettin Onat, mahkeme kararıyla haksız yere hüküm giyenler var ise bunların yeniden yargılanabileceğini belirtiyordu¹⁷¹⁵.

¹⁷¹³ **TBMM Tutanak Dergisi**, IX/16, Ankara, (Tarihsiz), (16 Haziran 1952 tarihli Meclis Oturumu'nun Ek'i, s.1).

¹⁷¹⁴ Zonguldak Milletvekili Rifat Sivişoğlu'nun teklifi ile Maliye ve Bütçe Komisyonları'nın bu teklifle ilgili yaptıkları değişiklikleri ve hazırladıkları raporları için bkz: **TBMM Tutanak Dergisi**, IX/16, (16 Haziran 1952 tarihli Meclis Oturumu'nun Ek'i, s.1-6).

¹⁷¹⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, IX,16, s.244-245.

Antalya Milletvekili Burhanettin Onat'tan sonra, Bütçe Komisyonu adına söz alan Gümüşhane Milletvekili Kemal Yörükoğlu, Heyet-i Mahsûsaca haklarında karar verilenlerin suçlarının zaten 3527 sayılı Af Kanu ile ortadan kaldırıldığını, yani lağvedildiğini belirterek, Af Kanunları'nın fiili suçları bütün hukuki sonuçları ile beraber ortadan kaldırmasına binaen bunlar hakkında yeniden vatan haini tabirinin kullanılmasının doğru olmadığını ileri sürüyordu. Bu şekilde hakkındaki Heyet-i Mahsûsa kararı Af Kanunu ile lağvedilenlerin gerek yetimlerine gerekse şahıslarına emekli maaşı vermek gerektiğini, bugüne kadar da uygulamanın böyle olduğunu ifade eden Kemal Yörükoğlu; yukarıda zikredilen Danıştay ve Sayıştay kararlarının da bu durumu teyit ettiğini belirtiyordu. Bu uygulamalara rağmen, aynı durumda olan bir iki kişiye hak ettikleri halde emekli maaşı bağlanmaması nedeni ile bu kanun teklifinin hazırlandığını belirterek, kanunun kabul edilmesiyle mevcut eşitsizliğini ortadan kalkacağını ifade ediyordu¹⁷¹⁶.

Bu arada kürsüye gelen teklif sahibi Zonguldak Milletvekili Rifat Sivişoğlu; Af Kanunu'ndan sonra Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsa kararları affedilenlerden 500-600 kadarının zaten emekli maaşı almaya başladığını, hatta Yüzellilikler'den olup da emekli maaşı almaya başlayanların da bulunduğunu açıklıyordu. Ancak, bir iki kişi hukuki hatalar sonucunda bu haktan mahrum bırakılmışlardı. Sivişoğlu, emeklilik hakkını alamayanlara emekli Kurmay Yarbay Ahmet Kemal Şenkıl ve Yüzbaşı Hakkı Turhan'ı örnek gösteriyordu. Kemal Şenkıl; I. Dünya Savaşı'ndan sonra emekliye sevk edilmiş iken emekli maaşıyla geçinemediği için Sakız Adası'ndaki Türklerin davetini kabul ederek oraya gitmiş ve öğretmenlik yapmıştı. Öğretmenliği sırasında Türk kültürünü yaydığı için İtalyanlar tarafından Suriye'ye sürülmüştü. Sakız Adası'na İstanbul Valisi'nin vesikasıyla gittiği için Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından askerlikle ilişkisi ve emekli maaşı kesilmişti. Hatta vatandaşlıktan da çıkarılmıştı. Ancak daha sonra vatandaşlık hakkı geri verilen Kemal Şenkıl, birçok makama müracaat etmesine rağmen, emeklilik işlemi yapılmamıştı. Yüzbaşı Hakkı Turhan ise; Millî Mücadele'ye katılmayarak Yunanistan'a gitmiş, daha sonra dönüş izni verilince vatana dönmüş hatta kendisine bir memuriyet de verilmişti. Sonradan aldığı memuriyet önceki memuriyetine eklenince emeklilik müddetini doldurmasına rağmen, Millî Savunma Bakanlığı, Hakkı

¹⁷¹⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, IX/16, ss.245-246.

Turhan'ın emeklilik talebini reddetmişti. Rifat Sivişoğlu'na göre; ortada Danıştay ve Sayıştay'ın kararları dururken ve aynı durumdaki birçok kimse emeklilik hakkını almışken, bu iki kişinin ve aynı durumda olan kimselerin bu haktan yararlandırılmaması doğru olamazdı. Bu nedenle kanunun kabul edilmesi gerekmektedir¹⁷¹⁷.

Yapılan tartışmalardan sonra oylamaya geçilmiş ve kanun 16 Haziran 1952 tarihli aynı oturumda kabul edilmiştir¹⁷¹⁸. Ancak kanunlaşması için yapılması gereken ikinci oylama ancak 21 Kasım 1952'de yapılabilmıştır. 21 Kasım 1952'de yapılan oylama ile de kanunlaşmıştır¹⁷¹⁹. 21 Kasım 1952 tarih ve 5989 sayılı, “*Heyeti Mahsusalarca Haklarında Karar Verilmiş Olanların Emekli Haklarının Mahfuz Tutulması Hakkında Kanun*” şöyleydi:

“*Madde 1- 3527 sayılı Af Kanununun yürürlüğe girmesinden önce salâhiyettar olan mahkemelerin kararlarıyla belirli cezalara uğramış bulunanlardan 1683 sayılı kanunun 53'ncü maddesinden¹⁷²⁰ başka bir tedvinle emekli hakları sükût etmiş bulunanlardan yine aynı tarihten evvel 25 Eylül 1339 (1923) tarih ve 347 ve 26 Mayıs 1926 tarih ve 854 sayılı kanunlara göre teşekkül etmiş olan Heyet-i Mahûsalarca haklarında bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemelerine karar verilmiş bulunanların (haklarındaki bu kararlar 24 Mayıs 1928 tarih ve 1289 sayılı kanunla teşekkül eden Âli Karar Heyeti ve 26 Teşrîn-i Evvel 1933 tarihli ve 2230 sayılı kanunun 12'nci maddesi mucibince Danıştay Mülkiye Dairesi tarafından tetkik ve tasdik edilmiş olanlar da dâhil) o tarihe kadar Devlet memuriyetinde bulunmuş olmaktan mütevellit emeklilik hakları 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu ve bu kanunla kaldırılan hükümler dairesinde muameleye tabi tutulur.*

¹⁷¹⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, IX/16, s.247.

¹⁷¹⁸ Kanun Teklifi hakkındaki tartışmalar ve oylama için bkz: **TBMM Tutanak Dergisi**, IX/16, s.244-252.

¹⁷¹⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, IX/17-18, Ankara, (Tarihsiz), s.244-245.

¹⁷²⁰ 1683 sayılı Askerî ve Mülkî Tekâüt ve Kanunu'nun 53. Maddesi Şöyledir: “*Madde 53- Muhillî haysiyet ve namus bir cürüm ile ve alelittlak ağır hapis ve üç sene veya daha ziyade hapis ve müebbeden hizmeti ammeden memnuiyet ve sürgün cezalarını istilzam eden bir fiil ile veya vazifesinden dolayı altı aydan fazla hapis ile mahkûm olan memur veya mütekaitlerin tekaüt hak ve maaşları sakıt olur. Bunlardan on beş seneden fazla hizmeti olan memurun bu kanun mucibince isabet edecek maaşına ve mütekaitlerin muhassas maaşlarına nazaran yetimlerine cezalarının icrası müddetince maaş verilir. Cezalarının hitamında bu maaşlar kesilip vefatlarında yine yetimlerine tahsis olunur*”. (**Resmî Gazete**, 11 Haziran 1930, No:1517).

Ancak 1520 sayılı kanun ile 1683 sayılı kanunun geçici 7'nci maddesi gereğince emekli keseneklerini %50 fazlasıyla almış bulunanlardan bu kanun hükümlerinden istifade etmek isteyenlerin aldıkları bu paraları defaten geri vermeleri şarttır.

Geçici Madde- Bu kanun hükmünden istifade edecek olanların emekli veya yetim aylıkları kayda intikal etmiş yazılı müracaatları tarihini takip eden aybaşından itibaren bağlanır.

Madde 2- Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

*Madde 3- Bu kanun hükmünü Bakanlar Kurulu yürütür*¹⁷²¹.

Çıkarılan bu kanunla birlikte, 3527 sayılı Af Kanunu ile haklarındaki Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsa kararları lağvedilenlere hizmetleri nispetinde emekli maaşı bağlanması kabul edilmiş oluyordu. Ancak yukarıda ayrıntıları ile anlatıldığı üzere, 2 Haziran 1929'da çıkarılan 1520 sayılı kanunla, Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından askerlikle ilişkisi kesilenlere, müracaat ettikleri takdirde çalıştıkları dönemde maaşlarından kesilen emekli aidatlarına %50 ilave etmek suretiyle ödeme yapılarak hazine ile ilişkileri kesilmişti. Bu şekilde emekli aidatlarını alanların 5989 sayılı "*Heyeti Mahsusalarca Haklarında Karar Verilmiş Olanların Emekli Haklarının Mahfuz Tutulması Hakkında Kanun*"dan yararlanabilmeleri için önceden almış oldukları aidatlarını bir kerede geri ödemeleri gerekiyordu.

Yukarıda belirtildiği üzere, Süvari Yüzbaşı Nuri Almaç'ın emeklilik muamelesi hakkında Millî Müdafaa Vekâleti ve Başbakanlık arasındaki yazışmalar sırasında, Af Kanunu'ndan üç yıl sonra, 1941 yılında Başbakanlık; emeklilik tahsisi muamelesinin müstakil bir kanunla ele alınması gerektiğini belirtmişti. Ancak her nedense Af Kanunu'ndan yararlanan Heyet-i Mahsûsa mahkûmlarının emeklilik muamelelerine dair kanunun çıkması için 11 yıl daha beklenmiş ve kanun ancak 21 Kasım 1952 yılında çıkarılabildiği. Bu zamana kadar bu durumda olan hiç kimseye emekli maaşı bağlanmadığını düşünmemek gerekir. Yukarıda örnekleri de görüldüğü üzere çoğu zaman mahkeme kararlarıyla birçok kişi emekliye sevk edilmişti. Bu da uygulamada eşitliğin sağlanamadığını düşündürmektedir ki, eşitlik ancak 21 Kasım 1952 tarihli kanun ile sağlanabilmektedir. Dolayısıyla 29 Haziran 1938 tarih ve 3527 sayılı Af Kanunu

¹⁷²¹ **Resmî Gazete**, 28 Kasım 1952, No:8269; **TBMM Tutanak Dergisi**, IX/17-18, s.244-245.

ile haklarındaki Heyet-i Mahsûsa Kararları lağvedilenlerden bazılarının, ancak 14 yıl sonra Af Kanunu'nun kendilerine verdiği haklardan yararlanabildikleri anlaşılmaktadır.

Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle 25 Eylül 1923 tarihli Millî Mücadele'ye katılmayan askerî bürokrasinin tasfiyesi ile başlayan ve 26 Mayıs 1926 tarihli Millî Mücadele'ye katılmayan mülkî bürokrasinin tasfiyesiyle devam eden süreç, askerler için yaklaşık 29 sivil memurlar için yaklaşık 26 yıl sonra sona ermiş oluyordu.

SONUÇ

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra, önce denetleme iktidarı, daha sonra tam iktidar olan İttihât ve Terakkî Cemiyeti, Meşrutiyet'in ilk günlerinden itibaren II. Abdülhamit döneminin askerî ve sivil bürokrasisini tasfiye ederek yerine kendisine bağlı bir bürokrasi oluşturmaya çalıştı. Önce Padişah İrâdeleri veya Hükümet Kararnâmeleri ile uygulanan bu politikaya, 31 Mart İsyanı'ndan sonra, 26 Haziran 1909 tarihli Tahdîd-i Sîn Kanunu, 30 Haziran 1909 tarihli Tensîkat Kanunu ve 7 Ağustos 1909 tarihli Tasfiye-i Rûteb-i Askeriye Kanunu ile hukuki çerçeve çizildi.

Bu uygulamalarla tasfiye edilen devr-i sabık bürokrasisinin yerine İttihât ve Terakkî'nin ideolojisine uygun askerî ve sivil bürokrasi yaratılmaya çalışıldı. İttihât ve Terakkî Cemiyeti'nin yavaş yavaş iktidara hâkim olması üzerine yeni dönemin iktidar denklemi dışında kalan kesimler bir araya gelerek bir muhalefet cephesi oluşturmaya başladılar. İttihât ve Terakkî Cemiyeti dışında kalmış olan eski Jön Türklerin önderliğindeki muhalefete, kısa zamanda İttihât ve Terakkî döneminin tasfiye ve tensîkat politikalarından zarar gören kesimler de meylettiler. Dolayısıyla ideolojik olarak bir araya gelmeleri mümkün olmayan birçok grubun II. Abdülhamit rejimine karşı Jön Türkler çatısı altında muhalefet ettikleri gibi yeni dönemde de farklı kesimlerden gayr-i memnunlar İttihât ve Terakkî iktidarına karşı birleştiler. Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti, Kamil Paşa Hükümeti gibi İttihât ve Terakkî'nin iktidardan uzaklaştırıldığı dönemlerde, muhalefetin de bir rövanş duygusu ile İttihatçı bürokrasinin tasfiye edilmesine çalıştığı görülmektedir.

Yaşanan çalkantılı dönemler ve iktidar mücadelelerinden sonra Bâb-ı Âlî Baskını (23 Ocak 1913) ve Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi ile (11 Haziran 1909) İttihât ve Terakkî Cemiyeti "*denetleme iktidarı*"ndan "*tam iktidara*" geçti. Bu tarihten itibaren 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'ne kadar muhalefet susturulduğu gibi, hem sivil bürokrasi hem de askerî bürokrasi İttihât ve Terakkî Cemiyeti tarafından tamamen kontrol altına alındı.

I. Dünya Savaşı yıllarını tartışılmaz bir iktidar ile geçiren İttihât ve Terakkî Cemiyeti için 1918 yılı pek parlak geçmedi. Savaşın seyrinin belli olmaya başlaması ve cephelerde alınan yenilgilere bir de 4 Temmuz 1918'de eklenen Padişah değişikliği

Cemiyet'in iktidarının tam anlamı ile sarsılması anlamına geliyordu. 8 Ekim 1918'de Talat Paşa Hükümeti'nin istifası İttihât ve Terakkî iktidarının da sona erdiğini gösteriyordu.

Bundan sonra İtilaf Devletleri ile yapılan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile ülkede yeni bir devir açıldı. Ülkenin muhtelif bölgelerinde başlayan işgallerin yanı sıra sert bir siyasi çatışma dönemine girildi. İttihât ve Terakkî iktidarı yıllarında sürgünlere gönderilen siyasetçiler tekrar siyaset sahnesine çıktıkları gibi, İttihatçılar tarafından tasfiyeye tabi tutulan askerî ve sivil bürokrasinin üyeleri de bunların doğal destekçileri olarak yanlarında yer aldılar. Diğer taraftan İtilaf Devletleri'nin, savaşın uzamasına sebep olmak ve savaş yıllarında azınlıklara karşı sert politikalar uygulamakla suçladığı İttihatçılara karşı başlatılmasını istedikleri tasfiye politikaları ile başta Hürriyet ve İtilaf Fırkası olmak üzere yeniden örgütlenmeye çalışan muhalefetin İttihatçı karşıtlığı bir araya gelince yeni bir devr-i sabık politikasının başlaması gecikmedi.

Mütarekeyi imzalayan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin yerine kurulan Tevfik Paşa Hükümetleri dönemlerinden itibaren nezâretler bünyesinde kurulan Tetkik-i Seyyiât Komisyonları, İttihât ve Terakkî dönemi uygulamalarını soruşturduğu gibi bir taraftan da İttihatçı bürokrasiyi tasfiye etmeye başladı. Ayrıca İttihatçılar döneminde haksız yere emekliye sevk edilmiş olduğu veya ihraç edildiği düşünülen kişiler de, tekrar muvazzaf görevlere nakledilerek İttihatçıları yargılayacak veya cezalandıracak makamlara tayin edildiler. Yani bir anlamda II. Meşrutiyet sonrasının bir kopyası yaşanıyordu. Nasıl ki, II. Abdülhamit döneminde kendisine haksızlık yapıldığını düşünen insanlar İttihât ve Terakkî bünyesine katılarak tekrar ikbal yolları aradıysa yeni dönemde de aynı şekilde İttihatçılar tarafından mağdur edildiğini düşünen insanlar mağduriyetlerinin giderilmesini istiyorlardı.

Başta Hürriyet ve İtilaf Fırkası olmak üzere kurulan İttihatçı karşıtı muhalif fırka ve cemiyetlerin; İttihat ve Terakki Cemiyeti ve onun bürokrasisine karşı başlattığı hesaplaşmada en büyük destekçileri şüphesiz Mütareke sonrası işgallere başlayan İtilaf Devletleri idi. İtilaf Devletleri işgal süresince ülke içerisindeki bu İttihatçı-İtilafçı çekişmesinden azami ölçüde yararlanmaya çalışmışlardır. İttihat ve Terakkî'nin II.

Meşrutiyet döneminde iktidarını sağlamak konusunda en büyük destekçisi ordu iken, yeni dönemde İttihatçı karşıtlarının destekleri ordu yerine İtilaf Devletleri olacaktır.

İtilaf Devletleri'nin başlattıkları işgaller karşısında İstanbul Hükümetleri, genel olarak direnmek yerine ülkede işgalleri gerektirecek herhangi bir karışıklık çıkmaması için çalışma politikası yürütüyorlardı. Özellikle Damat Ferit Hükümetleri'nin uygulamaya çalıştığı bu politikaya karşılık ülkede sivil Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile silahlı Kuvâ-yı Milliye birlikleri kurulması gecikmedi. İşgallere karşı bölgesel olarak ortaya çıkan bu oluşumlar, orduları terhis edildiği için İstanbul'a gelmek zorunda kalan başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere I. Dünya Savaşı'nda cephede savaşmış olan kumandanların Anadolu'ya geçerek direniş hareketini başlatmaları ile farklı bir boyut kazandı. Bu subaylar için Anadolu'ya geçmenin ülkeyi düşman işgalinden kurtarmanın yanı sıra farklı sebepleri de vardı. Mütareke'den itibaren İttihât ve Terakkî Cemiyeti'nin üst kadrosuna karşı başlatılan kovuşturmalar ve tutuklamaların İttihatçılık ile suçlanan bu subaylara yönelmesi işten bile değildi. Zaten Anadolu'da başlayan direniş hareketi hem İtilaf Devletleri tarafından hem de Damat Ferit Hükümetleri tarafından İttihatçılık olarak algılanıyor ve bastırılmak için her yol deniyordu.

Böyle bir ortamda Anadolu'da direniş hareketini başlatan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları için askerî ve sivil bürokrasinin göstereceği tavır büyük önem arz ediyordu. Bu nedenle özellikle Kongreler döneminde Anadolu ile İstanbul arasında büyük bir bürokratik mücadele yaşandı. İstanbul Hükümeti, kendisine daha sadık sivil bürokrasiyi kullanarak Anadolu Hareketini bastırmaya çalışırken, Anadolu Hareketi kısa sürede kontrol altına aldığı askerî bürokrasi ile mücadelesini yürütüyordu. 1919'un yaz aylarında yaşanan bu bürokratik mücadele Anadolu'nun zaferi ile sonuçlandı ve İstanbul Hükümeti'ne bağlı birçok vali, mutasarrıf ve üst düzey yönetici görevlerinden azledilerek İstanbul'a geri gönderildi.

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasından sonra çıkarılan 29 Nisan 1920 tarihli "*Hıyânet-i Vataniye Kanunu*" ve bu kanunu yürütmek üzere 11 Eylül 1920 tarihli "*Firariler Hakkında Kanun*"a göre kurulan İstiklâl Mahkemeleri, TBMM Hükümeti'nin askerî ve sivil bürokrasiyi kontrol altına alma sürecine çok önemli katkı sağladı.

Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlandırılmasından sonra 1/2 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılınca İstanbul Hükümeti de istifa etti. İstanbul Hükümeti'nin istifa etmesi demek, İstanbul'a bağlı bütün askerî ve mülkî bürokrasinin TBMM Hükümeti hakimiyeti altına girmesi anlamına geliyordu. Ayrıca işgalden kurtarılan bölgelerin bürokrasisi de TBMM Hükümeti'nin halletmesi gereken bir sorundu. Saltanat'ın kaldırılması ile birlikte TBMM Hükümeti, İstanbul Hükümeti'ne bağlı askerî ve mülkî bürokrasinin tamamını açığa aldı. Ayrıca Vekâletlere de açığa çıkarılan bu memurları Millî Mücadele'ye karşı göstermiş oldukları tavra göre seçme yetkisi verildi. İstanbul Hükümeti'ne bağlı veya kurtarılmış bölgelerden gelmiş bir memurun TBMM Hükümeti tarafından yeniden istihdam edilebilmesi için mensup olduğu Vekâlet bünyesinde kurulan Tetkîk-i Ahvâl Komisyonu'ndan "*câiz-ül istihdam*" kararı alması şartı getirildi.

TBMM Hükümeti, İstanbul Hükümeti'nden kalan askerî ve mülkî bürokratik mirası reddetmemekle birlikte, Millî Mücadele yıllarında özellikle Damat Ferit Hükümetleri döneminde kurulan Millî Mücadele karşıtı oluşumlarda görev almış ve hatta düşmanlarla işbirliği yapmış askerî ve mülkî bürokrasiyi yeni dönemde istihdam etmek istemiyordu. Hatta ordular bünyesinde kurulan Divan-ı Harplerde özellikle Millî Mücadele aleyhtarı, Nigâhbân Cemiyeti, Kuvâ-yı İnzibatiye, Kızıl Hançerciler gibi oluşumlara katılmış subaylar yargılandı. Bunların yanında 16 Mart 1920, yani İstanbul'un resmî işgal tarihinden sonra kurulan Damat Ferit Hükümeti nâzırları ile Sevr Barış Antlaşması'na onay veren Şûrâ-yı Saltanat üyelerinin maaşları kesildi.

TBMM Hükümeti bir tasfiye politikası başlatmış olmakla birlikte, ne askerî ne de mülkî bürokrasinin tasfiyesi için müstakil kanunlar çıkarılarak tasfiyeler kanunî bir çerçeveye oturtulamamıştı. Bunun sebebi de TBMM'deki birçok ifadeden anlaşıldığına göre İtilaf Devletleri ile yapılacak barışın henüz gerçekleşmemiş olması ve en önemlisi İstanbul'un resmen işgal altında bulunması idi. Bu nedenle başlatılacak sert bir devr-i sabık politikasının İtilaf Devletleri tarafından kullanılacağı endişesi tasfiyenin günü birlik kararlarla yürütülmesine neden oluyordu. Asıl tasfiye için barışın tesis edilmesi bekleniyordu.

Beklenen barış 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması ile geldi. Fakat Barış Antlaşması'na ekli "*Aff-ı Umûmi'ye Müteallik Protokol ve Kararnâme*"si Millî Mücadele'ye karşı çalışmış kesimleri yargılama ümidini boşa çıkardı. Çünkü bu

Protokol ve Kararnâme'ye göre TBMM Hükümeti ve Yunanistan karşılıklı olarak 1914 yılından 1922 yılına kadar süren savaş yıllarında işlenen siyasi suçları affetmeyi taahhüt etmişlerdi. Bunun anlamı savaş yıllarındaki davranışlarından dolayı hiç kimsenin cezalandırılmayacağı idi. Türkiye, sonradan belirlenmek üzere 150 kişiyi bu aftan muaf tutacağını kabul ettirmişti. Dolayısıyla TBMM Hükümeti savaş yıllarındaki davranışlarından dolayı bu 150 kişiden başkasını yargılayamayacaktı.

Lozan Barış Antlaşması'nın bu ilkesine rağmen, TBMM Hükümeti, Millî Mücadele aleyhinde çalışmış olan insanları hukuken yargılamasa da en azından bir daha devlet hizmetinde kullanmak istemiyordu.

TBMM Hükümeti'nin gerçekleştirmek istediği bu tasfiyeyi sadece intikam hissi ile açıklamak mümkün değildir. Yukarıda bahsedilen siyasi sebeplerin yanı sıra, ekonomik sebepleri de vardı. Yaklaşık 11 yıl devam eden bir savaştan ekonomik olarak yıpranmış olarak çıkmış olan ve yeni kurulan devletin, Anadolu'da kendisine bağlı bürokrasiye bile maaş vermeye zorlandığı böyle bir dönemde, savaş yıllarında karşıt oluşumlara katılmış bürokrasiyi yeniden istihdam etmek istememesi anlaşılır bir durumdur.

Bunun yanında Osmanlı İmparatorluğu gibi geniş bir coğrafyaya dağılmış olan bir devletin yerine Anadolu'da yeni bir ulus devlet kuruluyordu. Halbuki II. Meşrutiyet'ten beri kaybedilen topraklarda birçok bağımsız devlet kurulmuştu ve bu devletler tebaalığına geçtiği halde Türkiye'den maaş veya emeklilik hakkı isteyebilecek durumda binlerce insan vardı. Dolayısıyla bu durumun da bir şekilde haline yoluna konması gerekiyordu.

Bürokraside gerçekleştirilecek tasfiyelerde ilk adım askerî bürokrasi için atıldı. 25 Eylül 1923'te kabul edilen 347 sayılı kanun ile Millî Mücadele'ye katılmayarak aleyhinde çalışanların bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamak üzere askerlikle ilişkisinin kesilmesine, davet edildiği halde Anadolu'ya gelmeyenlerin de askerlikle ilişkilerinin kesilmesine karar verildi. Bu iki grubun durumlarını tetkik etmek için de Askerî Heyet-i Mahsûsa kurularak Bursa'da çalışmaya başlatıldı. Askerî Heyet-i Mahsûsa yaptığı çalışmalar sonucunda, tespit edebildiğimiz kadarıyla hemen her rütbeden 479 subayın askerlikle ilişkisini kesti.

Bunların yanı sıra II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Devleti'nden ayrılan topraklarda kalarak bu devletlerin vatandaşlığını kabul eden 1094 subayın da bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamak üzere askerlikle ilişkisi kesildi.

Ayrıca Millî Mücadele yıllarında İstanbul'da kaldığı halde Millî Mücadele karşıtı herhangi bir hareketi görülmeven, ayrıca ismen de davet edilmeyen subaylar da Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından emekliye sevk edildiler.

25 Eylül 1923 tarih ve 347 sayılı kanunun uygulanması ile aslında yeni dönemde “*Nigâhbân-ı Cumhuriyet*” olarak tanımlanan ordu, savaş yıllarında sadakatini ispat etmiş ve yeni dönemi kavramış subaylara emanet edilmiş oluyordu.

Askerî bürokraside gerçekleştirilen bu tasfiyenin sivil bürokrasideki boyutu biraz gecikmeli olarak 26 Mayıs 1926'da çıkarılan 854 sayılı kanun ile başladı. Bu kanunu uygulamak için de bir Mülkî Heyet-i Mahsûsa kuruldu. Mülkî Heyet-i Mahsûsa çalıştığı süre içerisinde 3150 kişinin dosyasını incelemiş ve 1250'sinin bir daha devlet hizmetinde kullanılmamasına karar vermişti. Dolayısı ile her iki kanun gereğince bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamalarına karar verilenlerin sayısı yaklaşık 3000 kişiye ulaşıyordu. Ancak bu sayıya Askerî Heyet-i Mahsûsa Kanunu'na göre emekliye sevk edilenler dahil değildir.

Çıkarılan bu kanunlara göre Heyet-i Mahsûsalar'ın verdikleri kararlar kesindi ve hiçbir makama itiraz etme hakkı yoktu. Ancak aleyhinde karar verilen kişiler başta Heyet-i Mahsûsalar olmak üzere Vekâletlere, Başbakanlığa, TBMM'ye ve Cumhurbaşkanlığı'na itiraz ediyorlardı. Çoğalan itirazlar üzerine 21 Mayıs 1928'de kabul edilen 1289 sayılı kanun ile Heyet-i Mahsûsa Kararlarını temyiz etmek üzere Âli Karar Heyeti kuruldu. Âli Karar Heyeti yaptığı incelemeler sonucunda birçok kişinin itirazını yerinde bularak haklarındaki Heyet-i Mahsûsa Kararını kaldırdı. Ancak bu tedbir de yeterli olmadı ve Âli Karar Heyeti'nin bir buçuk senelik çalışma süresinin sona ermesinden sonra birçok itiraz dilekçesi gelmeye devam etti. Ancak bu itiraz dilekçelerine karşı ne TBMM, ne Başbakanlık ne de Cumhurbaşkanlığı'nın kanunen olumlu yanıt vermesi mümkün değildi. Dolayısıyla Heyet-i Mahsûsa kararları olduğu gibi kaldı.

Ancak Âli Karar Heyeti'ne başvurduğu halde bu heyetin çalışma süresinde bakamadığı birçok evrak vardı. Bunlara da bir çözüm bulunması gerekiyordu.

Cumhuriyet'in onuncu yılı münasebetiyle 26 Ekim 1933'te kabul edilen Af Kanunu, Heyet-i Mahsûsalar tarafından tasfiye edilenleri bu af kapsamı dışında tutmuştu. Kanununun 12. maddesinde Âli Karar Heyeti'ne itiraz ettiği halde bu heyetin süresinin bitmesi nedeniyle itirazı görüşülemeyenlerin evrakı Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi'ne devredilmiş ve burada tamamlanmıştı.

Bütün bu çalışmalara rağmen, hakkındaki Heyet-i Mahsûsa kararı kendisine tebliğ edilmediği için Âli Karar Heyeti'ne müracaat edemediğini ileri sürerek çeşitli makamlara müracaat edenlere rastlanabiliyordu. Bunun üzerine 26 Kasım 1934'te kabul edilen 2589 sayılı kanun ile bu durumda olanların Şûrâ-yı Devlet'e müracaat etmelerinin önü açıldı. Ve yeni bir temyiz süreci başlatıldı.

25 Eylül 1923 tarih ve 347 sayılı kanun ile askerî bürokraside, 26 Mayıs 1926 tarih ve 854 sayılı kanun ile mülkî bürokraside başlatılan bu tasfiye süreci 29 Haziran 1938 tarih ve 3527 sayılı Af Kanunu'na kadar devam etti. Çıkarılan bu kanun ile Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar tarafından verilen ve Âli Karar Heyeti ile Şûrâ-yı Devlet tarafından ilgili kanunlar gereğince tasdik edilen kararlar ortadan kaldırıldı. Bundan sonra ise, tartışma hakkındaki kararlar kaldırılan bu kişilerin emeklilikleri ile ilgiliydi. Zaten birçoğu Af Kanunu'nun kabul edilmesi ile birlikte bütün medeni hakları ile birlikte emekli maaşı da almaya başlamışlardı. Ancak uygulamada çıkan bir takım sorunlar nedeniyle emekli maaşı alamayanlar da 21 Kasım 1952 tarih ve 5989 sayılı kanun ile emeklilik haklarını geri almışlardı.

II. Meşrutiyet, Mütareke ve Cumhuriyet dönemlerinde gerçekleştirilen bu tasfiye politikalarında dikkati çeken ortak nokta, iktidarı ele geçiren grupların hemen bir devr-i sabık politikası başlatarak askerî ve mülkî bürokrasiyi kendi amaçlarına uygun bir şekilde dizayn etmeye çalışmalarıdır. İttihatçıların tasfiyelerinden mağdur olan kesim zaman kaybetmeden muhalefet cephesinde yer almıştı. Dolayısıyla yapılan muhalefet ideolojik farklılıkların yanında bu mağduriyetin de ifadesi anlamına gelmektedir.

Mütareke döneminde İttihatçıların iktidardan düşmesi ile örgütlenen muhalefet yine İttihatçıların mağdur ettiği askerî ve sivil bürokrasiyi yanına çekmiş ve mağduriyetlerini gidermeye çalışmıştı. Bu durum öyle bir hal almıştır ki, birçok kişi sırf İttihatçı düşmanlığı nedeniyle Anadolu Hareketi'ne karşı oluşumlara katılmıştı.

TBMM Hükümeti ve Cumhuriyet döneminde yapılan tasfiyelerde de benzer kaygıların olduğu düşünülebilir. Ancak üç dönemin bürokratik tasfiyeleri birlikte düşünüldüğü zaman aralarında önemli bir fark olduğu gözlemlenmektedir. İttihatçılar tasfiye ettikleri kesimi II. Abdülhamit taraftarı olmakla suçluyordu. Mütareke döneminde ise, özellikle Damat Ferit Hükümetleri bürokrasiyi İttihatçılardan temizlemeye çalışıyordu. Bu bağlamda Anadolu Hareketi'ni de İttihatçılık olarak değerlendirdikleri için Millî Mücadele taraftarlarını tasfiye etmek istiyorlardı. Bu iki dönemin tasfiyeleri iç siyasi mücadelelerin askerî ve mülkî bürokrasiye yansımaları olarak değerlendirilebilir. Kriterler benzerdi. Devr-i sabıkı tasfiye etmek yerine kendilerine bağlı bürokrasi yaratmak. Ancak bu tasfiyeler sadece bir iktidar mücadelesi olarak kalmadı. Bu iktidar mücadelelerinin de etkisi ile ortaya çıkan iç isyanlar, Millî Mücadele'ye büyük zarar verdi. TBMM Hükümeti Millî Mücadele döneminde işgalcilerle olduğu kadar çıkan bu iç isyanlarla da uğraşmak zorunda kaldı.

TBMM Hükümeti ve Cumhuriyet döneminde yapılan tasfiyelere bakıldığında her şeyden önce kriterin değiştiği gözlenmektedir. Bu dönemlerde kriter, kişinin Millî Mücadele'ye karşı göstermiş olduğu tavırla ilgiliydi. İşgal altındaki bir ülkede sırf kendi ikballeri için, direnişe geçmiş bir gruba karşı icabında düşmanla işbirliği yaptığı düşünülen insanlar tasfiye edilmiştir. Dolayısıyla bu açıdan önceki tasfiyelerden ayırmak gerekmektedir.

Bunun dışında II. Meşrutiyet, Mütareke ve Cumhuriyet dönemlerinde yapılan tasfiyelerin sonuçları açısından da farklılık gösterdiği görülmektedir. İlk iki dönemde yapılan tasfiyelerde mağdur olan kesimlerin daha sonra bir şekilde iktidarı ele geçirerek intikam politikası güttükleri görülürken, Cumhuriyet döneminde yapılan tasfiyelerde, tasfiye edilenlerin böyle bir şansı olmamıştır. Çünkü yeni bir devlet ve yeni bir rejim kurulmuştur. Ve bu yeni rejim, 15 yıl gibi kısa bir süre içerisinde kendisine karşı çalışmış grupları affedebilecek kadar kendisine güvenecek hale gelmiştir.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, belki Millî Mücadele'ye katılmadığı için tasfiye edilenlerin yeniden iktidara gelerek bir devr-i sabık politikası başlatmaları mümkün olmamıştır ancak, Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçildikten sonra da hemen her iktidar değişikliğinde askerî ve mülkî bürokraside, -önceki dönemlerdeki kadar sert olmasa da- bir tasfiye politikası başlatılarak iktidara geçen grubun kendi

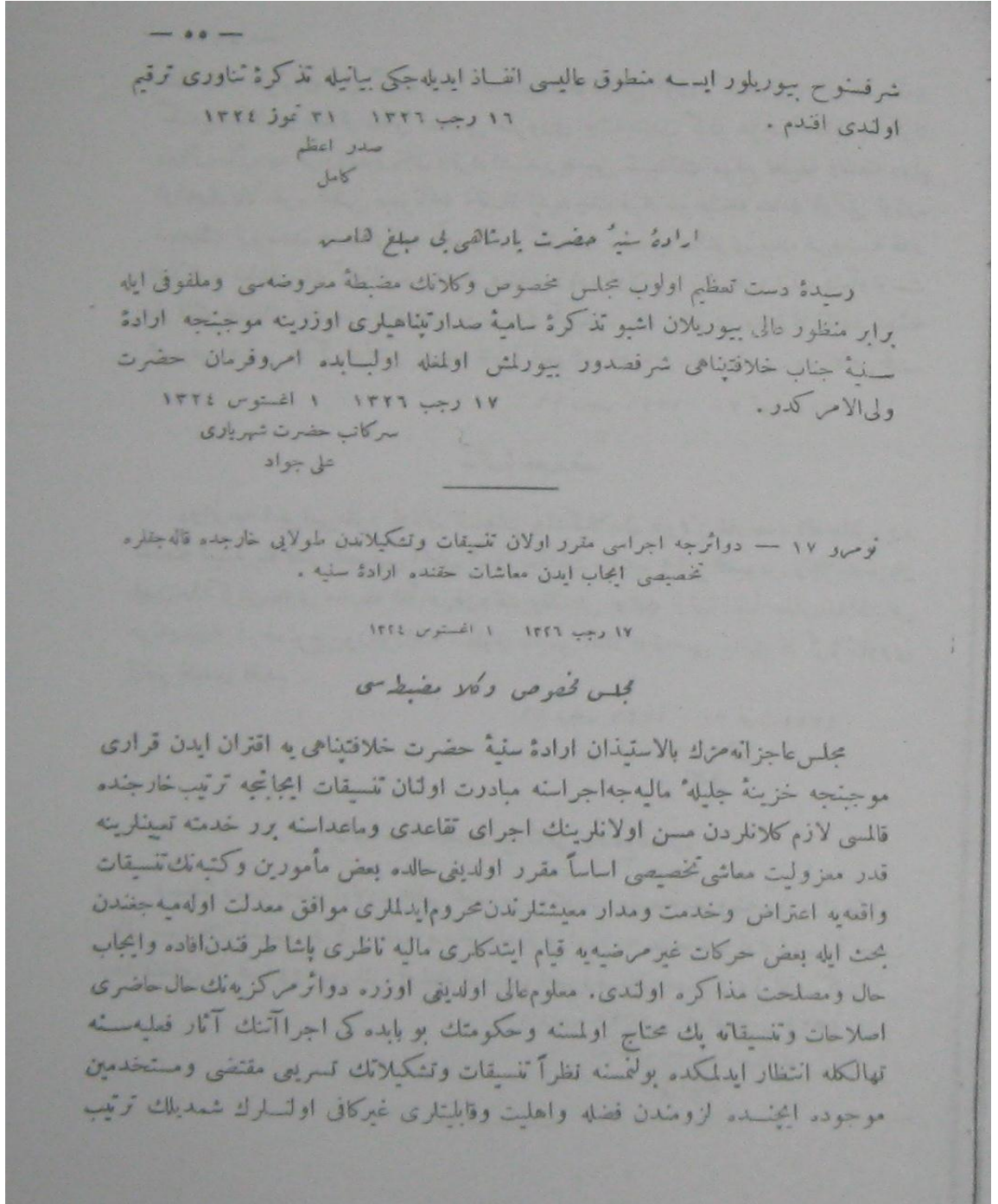
bürokrasisini kurmaya çalıştığı görülmektedir. Bu politikalar ise, Türkiye’de kurumsallaşmanın önündeki en büyük engellerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

EKLER

- EK-1:** II. Meşrutiyet'in ilanından sonra memur tensîkatının başladığına dair 14 Ağustos 1908 tarihli İrâde-i Seniyye (**Düstûr**, Tertip: II, Cilt: I, Dersaadet, 1329, s.55-56).
- EK-2:** 26 Haziran 1909 tarihli Tahdîd-i Sin Kanunu (**Düstûr**, II/1, Dersaadet, 1329, s.324-325).
- EK-3:** 30 Haziran 1909 tarihli Tensîkat Kanunu (**Takvim-i Vekâyi**, 27 Haziran 1325/10 Temmuz 1909, No:267).
- EK-4:** 2 Ağustos 1909 tarihli Tasfiye-i Rütüb-i Askeriye Kanunu (**Düstûr**, Tertip: II, Cilt: I, Dersaadet, 1329, s.321-327).
- EK-5:** Kuvâ-yı Milliye'yi asi ilan eden Padişah Hatt-ı Hümayûnu (**Alemdar**, 6 Nisan 1336, No:2775-475).
- EK-6:** Askerî Nigâhbân Cemiyeti'nin Millet'e Beyannâmesi (**Alemdar**, 7 Temmuz 1335/1919, No:1504-194).
- EK-7:** 24 Ağustos 1920 tarihli Tashîh-i Rütüb-i Askeriye Kararnâmesi (**BOA. MV. D.** No:252, G. No:41).
- EK-8:** Tashih-i Rütüb Kararnâmesi gereğince Mustafa Kemal Paşa ile birlikte rütbesi yeniden düzenlenenler (**Alemdar**, 5 Eylül 1336/1920, No:2925-620).
- EK-9:** İstanbul'un Umûr-ı İdaresine Ait 1 Numaralı Talimât. (**Renîn**, 6 Teşrîn-i Sâni 1338/6 Kasım 1922, No:24).
- EK-10:** Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından Askerî Heyet-i Mahsûsa'ya verilen Talimât. (**ATASE**, İSH, Kutu No:1769, Gömlek No: 141, Belge No: 141-1a).
- EK-11:** Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemek üzere askerlikle ilişkileri kesilen bazı subaylar (**ATASE**, İSH, K. No:1757, G. No:39, B. No:39-4).
- EK-12:** Askerî Heyet-i Mahsûsa kararlarına bir örnek. (**TİTE**, K.No: 69, G. No:126, B. No: 126-1).
- EK-13:** Askerî Heyet-i Mahsûsa kurulmasına dair 25 Eylül 1923 tarih ve 347 Sayılı Kanun. (**Resmî Ceride**, 2 Teşrîn-i Evvel 1339/2 Ekim 1923, No:28).

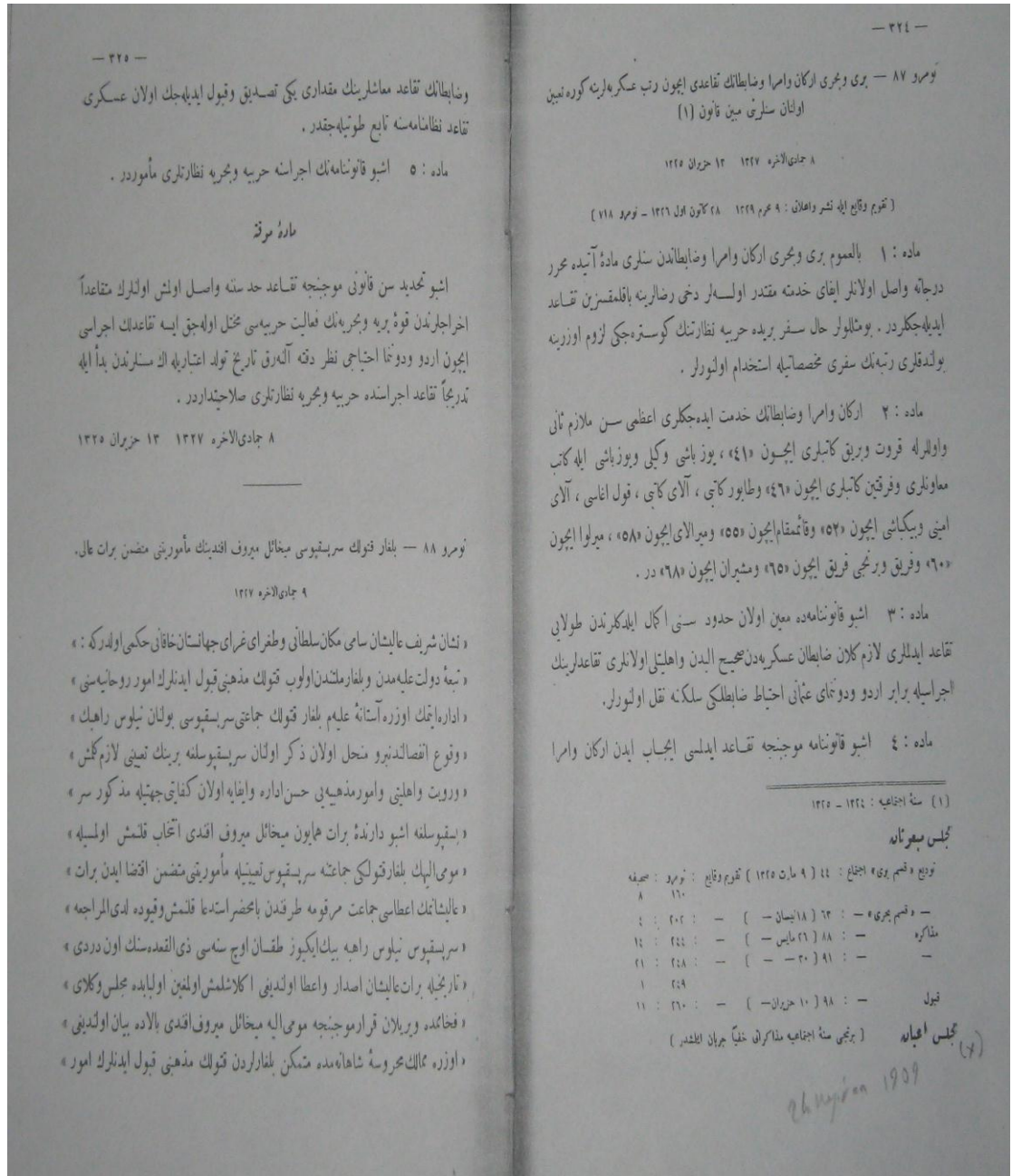
- EK-14:** Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamak üzere askerlikle ilişiği kesilen bazı yüksek rütbeli subayların bulunduğu liste. (**Resmî Ceride**, 23 Ağustos 1340/1924, No:74).
- EK-15:** Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından askerlikle ilişiği kesilenlerin bulunduğu bir listesi (**BCA**, 30.10/205.401.11).
- EK-16:** Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından askerlikle ilişiği kesilenlerin bir listesi (**BCA**, 30.10/205.400.12).
- EK-17:** Millî Mücadele'ye katılmadığı halde aleyhinde de çalışmamış olan İhtiyat Zabıtları'nın muvazzafa nakledilmesi hakkında Kararnâme (**BCA**, 30.18.01.01/16.75.17).
- EK-18:** Mülkî Heyet-i Mahsûsa kurulmasına dair 26 Mayıs 1926 tarih ve 854 Sayılı Kanun. (**Resmî Ceride**, 14 Haziran 1926, No:398).
- EK-19:** Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın Peyâm-ı Sabah Gazetesi'nde çalışanların durumunu tetkik ettiklerine dair haber (**Vakit**, 2 Kânûn-i Sâni 1927, No:3235).
- EK-20:** Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamalarına karar verilen bazı kişiler hakkındaki karar. (**Resmî Ceride**, 14 Mayıs 1927, No:592).
- EK-21:** Âli Karar Heyeti'nin M. M. Grubu Nâzım-ı Umûru Hâkimzade Mehmet Bey ile yaptığı yazışmalardan bir örnek (**TİTE**, K. No:69, B. No:90, G. No:90-1).
- EK-22:** Âli Karar Heyeti tarafından, hakkındaki Heyet-i Mahsûsa kararları tekrar görüşülenlere ait bir liste. (**TİTE**, K. No:69, G. No:127, B. No:127-1).
- EK-23:** Hakkındaki Heyet-i Mahsûsa kararı Âli Karar Heyeti tarafından ref' edilenlere dair bir gazete haberi (**Vakit**, 28 Kânûn-i Evvel 1928, No:3941).
- EK-24:** Âli Karar Heyeti'nin Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın alyehte verilmiş kararını kaldırmasına bir örnek (**EGM Arşivi**, C-2108).
- EK-25:** Heyet-i Mahsûsa kararlarına itiraz edenler hakkında Arzuhal Encümeni tarafından verilen kararlara bir örnek (**TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli**, VI/4, 3 Ocak 1931, Karar No:75).

EK-1

EK-1: II. Meşrutiyet'in ilanından sonra memur tensîkatının başladığına dair 14 Ağustos 1908 tarihli İrâde-i Seniyye (**Düstûr**, Tertip: II, Cilt: I, Dersaadet, 1329, s.55-56).

EK-2

EK-2: 26 Haziran 1909 tarihli Tahdîd-i Sin Kanunu (**Düstûr**, II/1, Dersaadet, 1329, s.324-325)

جمعه ایرانی

۲۲ جمادی الاخر ۱۳۲۷ و ۲۷ حزيران ۱۳۲۶

شماره ۱۳۰

شهر اهواز

۱۳۲۶

تاریخ تأسیس ۱۳۲۷

تعداد اعدادی تاریخی

دولت علیّه عثمانیه ک جریده رسمیه سید

۱۰ پارچه در

۱۰ پارچه در

نسخه سی ۱۰ پارچه در

سازمان مطبوعات داخلیه
دائرہ سید

اداره سی
باب عالیہ مطبوعات داخلیه
دائرہ سید

سرحدی
مطبوعات داخلیه قوم و قایم اداره سی

سلاطی رسم عالیسی

دونکی جمعه سلاطی رسم عالیسی

طرحه باغچه ده کائن والده جامع شریفنده
ایرا بیورمشدر .

توجیحات

تیرشیری محاسبه جیکنه طرزون ولایتی
تخصیلات مدیرانکندن منفصل رشافندی
تین بیورمشدر .

مواد عمومی

دوائر و محاکمه اجرا ایدیه جیک
تشکیلات و تسیقات جهته آچیقده
تذقیق اولانلرله اولجه اموریتلرندن برر
مورته انفصال ویا انفکاک ایدن مأمورین
احکام ایله کتبه حقیقده لایحه قانونیه
موردیدر :

برخی ماده — هر دائرہ و نظارتده ایماندن
رذاتک باقی مبرماندن برذاتک ریاست نایبند
اولر دوائرجه منتطب و محاف، اوچر اعضادن
تربک بر قومیسون تشکیل اوله جقدر . ایمان
ایمونان اولان دوائر منسوب اولدقاری هیئت
ایرندن انتخاب ایدیه جکدر .

بر قومیسونلرک وظیفه سی دوائر حکومتده
امور محاسبه کده اجرا ایدیه جیک تشکیلات

و تسیقات طولاییسه هر دائرہ و نظارتده مأمور
ریترنده ایضا ایدیه جیک ویا آچیه جیقار یله جق
اولانلرله اعلان مشروطیتندن اول ویا سکره
برر سورتله مأموریتلرندن انفصال ویا انفکاک
ایدن بالجه مأمورین و حکام و کتبه و مملکت
احوال سابقه و لاحقاری و درجه اقتدارلری
تذقیق ایدرک تشکیلات قادرواری موجبجه لزوم
مسقارینک استفاده قرار و پروپ بوزرک
او دائرہ و نظارت داخلنده مناسب کوردکاری
مأموریتلر تعیین ایلکدر . انشای تشکیلده
هر دائرده انحلال ایدیه جیک ویا یکی تشکیل اوله
جق مأموریتلر ترجیحاً او دائرہ مستخدمین
و معزله این انتخاب ایدیه جکده قومیسونلرجه
لزوم قطعی حسن اولتورسه دوائر سائرندن
و خارجندن ده آله یله حکمدر .

آچیه جیقار یله جق اولانلردن و کرک اولجه
بر سررته انفصال و انفکاک ایش بولسانلردن
اعلیت و استقامتاری و اوصاف بموجبه لازمی
حائز اولدقاری مقدمه قومیسونک قیامت و جداییه
حاصل اولان ذواته و مأموریتندن اولان مأمورین
حقیقه سیاسییه آچیلجق مناسب مأموریتلر
شرائط منساویه موجود اولدقاری حالده دیگرلری
ترجیحاً انتخاب و تعیین اولتق اوزرهموقه معزولیت
معاشی تخصیص اولسه جقدر . استفاده ملری
موافق کوریشائلر حقیقه ایکنجی فسخه توفیق
دماغه ایدیه جکدر .

ایکنجی ماده — برخی ماده موجبجه تشکیل
ایدیه جیک قومیسونلر تذقیقاته باشلامزدن اول
بر اجتماع عمری عقد ایدرک مأمورینک تفریق

ایچون اساس اتخاذ اوله جق موادی بالذکر
قرارلاشدیرد جقدر .

اوچنجی ماده — شهر امامتک تشکیل
جمعیت عمومی بلدییه قائمدر . آتیق مأمورینک
تذقیق احوالیله استفاده ملری ویا آچیه جیقار
ملری ایشو قانونه توفیقاً داخلیه نظارتی قوم
میسونی معرقله اجرا ایدیه جکدر .

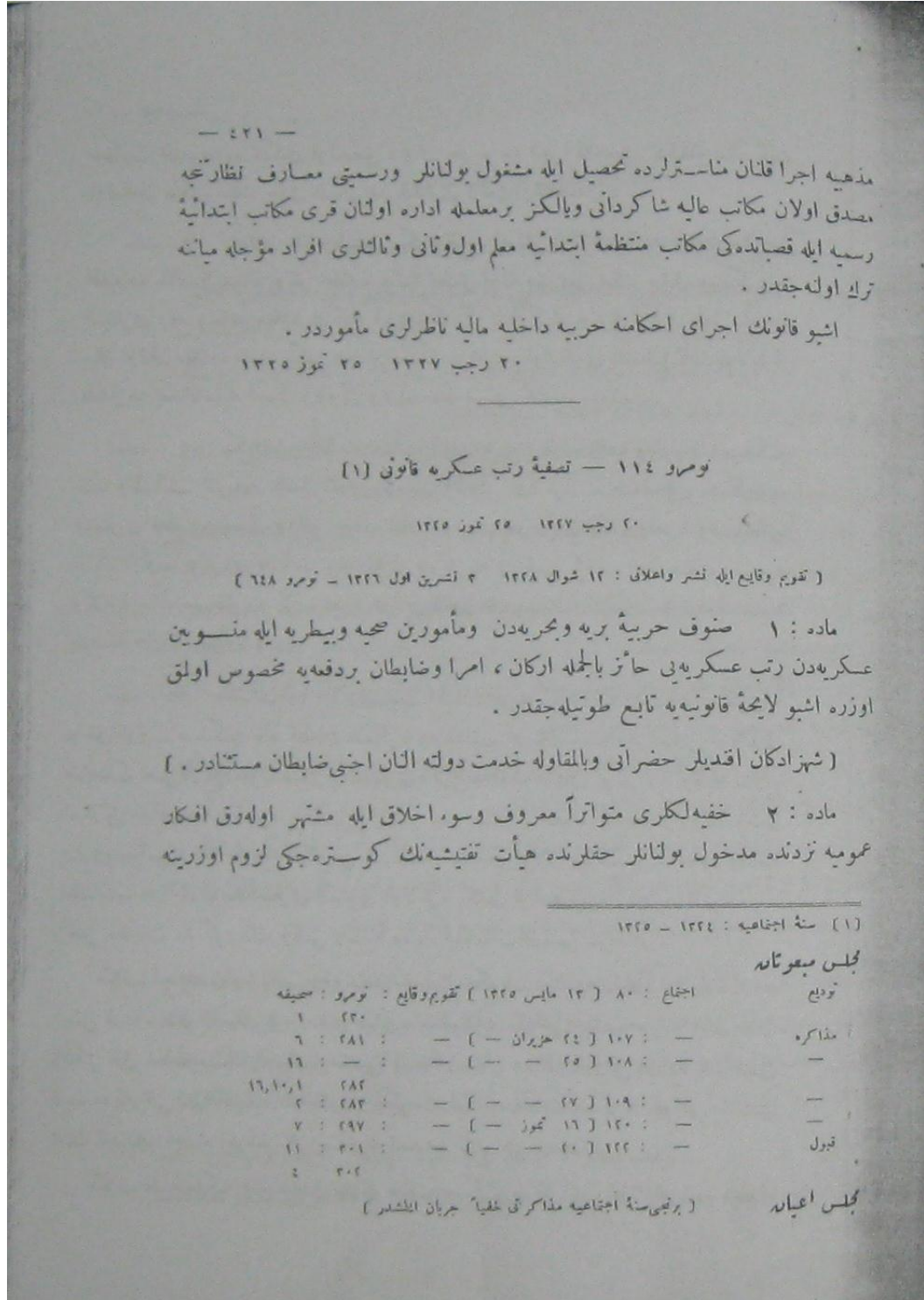
دوونجی ماده — دوائر مرکزیه تشکیل
ایدیه جیک قومیسونلرک وظیفه و سلاطی
ولایات مرکزیه کورنده کورسای مأمورین ایله
متصرفنده شامل اوله جقدر . هر کورولایده
بولتان مأمورین و سائرله ایله لوا و قضا مرکز
لرندک بیوک کوچک مأمورینک تفریق ایچون
هر ولایت مرکزیه والی ولایتک تحت ریاستده
اولهرق نائبه دفتردار مکتوبچی ، استتافی
مدعی عمومی ، معارف مدیری ، رسومات ،
ناظری ، پسته و تلفراف باش مدیری و دفتر
خاقانی مأموری ، و بلدییه رئیسندن مرکب محلف
بر قومیسون تشکیل ایدیه جکدر . بر قومیسونلر
دوائر مرکزیه قومیسونلری اکال وظیفه
ایندکدن سکره داخلیه نظارتندن وقوع اوله جق
تزیینات اوزرته ایش باشلاجه جقدر .

برخی فصل

پنجی ماده — ایدیه جیک استفاده ایدک
اوزر تفریق و اسملری بر جدول مخصوصه
اعلان اولانلر دوتندن عموم مدت خدمتی این
سنی اکال ایشلر معزولیت معاشی تخصیص
اولتقار ، بانکر صوک معاشی معقارینک اینک
مقی بر مبلغ تصدیقات تقدیه اولهرق وریج .

EK-3: 30 Haziran 1909 tarihli Tensikat Kanunu (Takvim-i Vekâyi, 27 Haziran 1325/10 Temmuz 1909, No:267).

EK-4

EK-4: 2 Ağustos 1909 tarihli Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Kanunu (**Düstûr**, Tertip: II, Cilt: I, Dersaadet, 1329, s.321-327).

عَلَمدار

شماره ۱۰۰ - ۱۳۳۹ - ۱۳۳۸

روزنامه - تهران - ۱۳۳۸ - ۱۳۳۹

مهم تلغرافلر

آسترلر ماهدناماسی

۱۳۳۸ - ۱۳۳۹ - ۱۳۳۸

۱۳۳۸ - ۱۳۳۹ - ۱۳۳۸

مستحقه نزارخصوصیه

فردیناش حاکم تریک تخریری ایضاحنامسی

۱۳۳۸ - ۱۳۳۹ - ۱۳۳۸

۱۳۳۸ - ۱۳۳۹ - ۱۳۳۸

فرائض مکارمک ترحیمی

۱۳۳۸ - ۱۳۳۹ - ۱۳۳۸

۱۳۳۸ - ۱۳۳۹ - ۱۳۳۸

بکارغما خصوصورم

۱۳۳۸ - ۱۳۳۹ - ۱۳۳۸

۱۳۳۸ - ۱۳۳۹ - ۱۳۳۸

عسکری تکبهار جمعیتک ملتہ بیاتنامہ سیدر

۱۳۳۸ - ۱۳۳۹ - ۱۳۳۸

۱۳۳۸ - ۱۳۳۹ - ۱۳۳۸

انکلتره! سنی اووعدتق!

۱۳۳۸ - ۱۳۳۹ - ۱۳۳۸

۱۳۳۸ - ۱۳۳۹ - ۱۳۳۸

مهم تلغرافلر

آسترلر ماهدناماسی

۱۳۳۸ - ۱۳۳۹ - ۱۳۳۸

۱۳۳۸ - ۱۳۳۹ - ۱۳۳۸

مستحقه نزارخصوصیه

فردیناش حاکم تریک تخریری ایضاحنامسی

۱۳۳۸ - ۱۳۳۹ - ۱۳۳۸

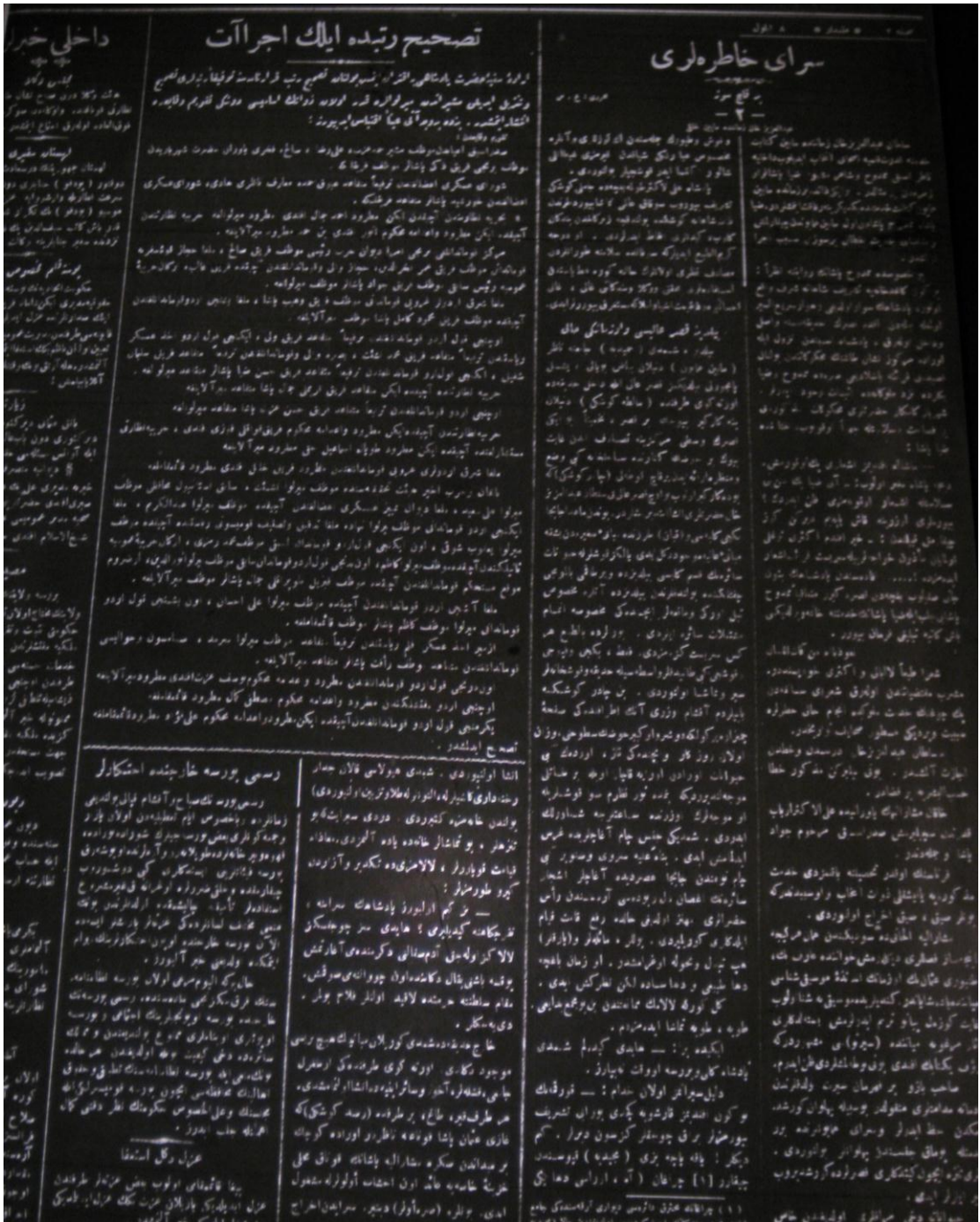
۱۳۳۸ - ۱۳۳۹ - ۱۳۳۸

فرائض مکارمک ترحیمی

۱۳۳۸ - ۱۳۳۹ - ۱۳۳۸

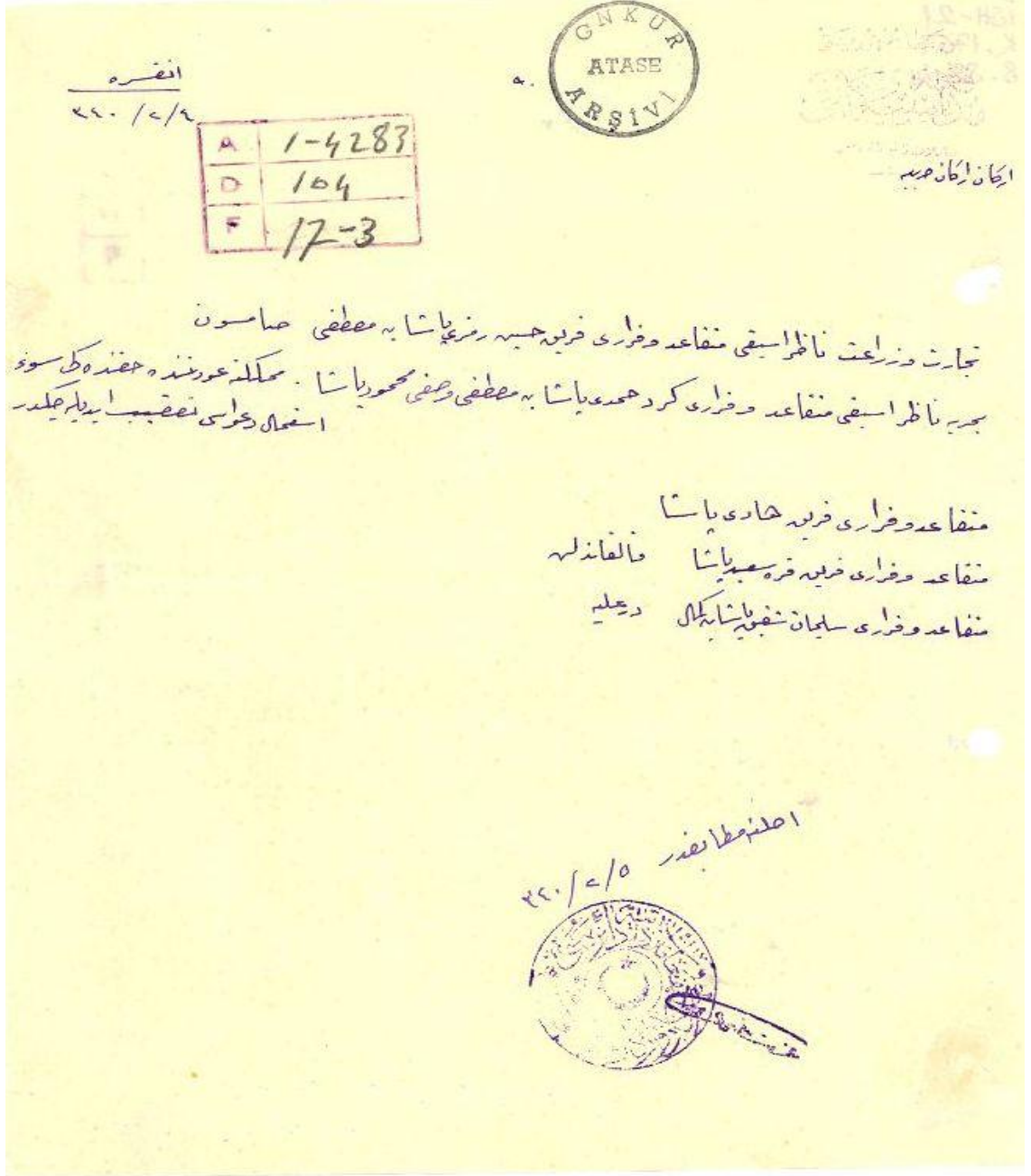
۱۳۳۸ - ۱۳۳۹ - ۱۳۳۸

EK-6: Askerî Nigâhbân Cemiyeti'nin Millet'e Beyannâmesi (Alemdar, 7 Temmuz 1335/1919, No:1504-194).

EK-8: Tashih-i Rütbe Kararnamesi gereğince Mustafa Kemal Paşa ile birlikte rütbesi yeniden düzenlenenler (Alemdar, 5 Eylül 1336/1920, No:2925-620).

EK-11

EK-11: Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemek üzere askerlikle ilişkileri kesilen bazı subaylar (ATASE, İŞH, K. No:1757, G. No:39, B. No:39-4).

جمهوری سوسیالیست ایران

آبونه شرائطی

بر سالگی ۳۹۰ فروس
 آبی آبی ۱۹۰
 سفره ایچون سالگی بوست اجرن
 داخل اوله بی حاله ۶۶۰ فروسدر
 آبی آبی ۲۳۰
 بو نسخه ۱۰۰۰ یزدرد

جمهاری نسی

۲۱ محرم ۱۳۴۲
 ۲۳ آغستوس ۱۳۴۰
 تاسیس تاریخی:
 ۷ تشرین اول ۱۳۳۶

نومرو: ۷۴

تورکیه جمهوریتک رسمی غزته سیدر

سنه: ۲

قرانامه:

خارجیه وکالتدن

خارجیه وکالتی استانبول مرخصسته مأموریت
 حاضرهمی عهدمنده قانق اوزره وکالت حقوق
 مشاوری نصرت تک اجرائی مأموریتی وکالت
 مشارالیهات ۲۸ حیزران ۳۴۰ تاریخ وسعیل
 ۳۴۹۰ -
 احوالمدیری ۳۰ نومروی تذکره مسیله و دیپلوماسی
 سرانبدن بر عنوانی حائز بولونستک اجنی منشرله
 وقوعبوله حق تاملرده موجب قائده اوله منی حفته
 مکارالیه اوزره ایلی غوانتک توجیبی ده خارجیه
 وکالت جلیله سنک ۱ نوموز ۳۴۰ تاریخ و ۱۳۷۴
 ۱۳۳ -
 نومرو لوندگرمی اوزرنه اجرا وکیلاری هیئتک
 ۲۹ - ۶ - ۱۳۴۰ و ۲ - ۷ - ۳۴۰ تاریخلی
 اجاعنده قبول بیورلشدرد .

تورکیه رئیس جمهوری
 غازی مصطفی کمال
 باش وکیل و خارجیه وکیل
 عصمت

نسبت عسکریمسی قطع اولونانلر

عجاده ملییه اشتراک اجهتین وحدود ملی
 خارجنده قان ارکان واسرا وضابطان و مأمورین
 عسکریم حفته ییله حق معاملتین اطلاق اولان
 ۲۵ ایلول ۳۳۹ تاریخلی قانوننامه تک برنجی و
 ایککنی ماملری احکامنه توفیقاً نسبت عسکریملری
 قطع اولونان اشخاصک اسلملری حاوی مدافعه عملیه
 وکالت جلیله سنجه تنظیم ایذبوب باش وکالت
 جلیله دن ۸ - نوموز - ۱۳۴۰ تاریخلی ۶۹۴
 نومروی تذکره ابله تودیع بیوریلان چیدولدر .

۲۵ ایلول ۳۳۹ تاریخلی قانوننامه تک برنجی
 ماره سنه توفیقاً نسبت عسکریملری قطع اولونانلر
 منقاعه سوازی میروملیاز باشا عثمان استانه
 منقاعه میردکی باشا منقاعه ارکان حرب قائمقامی
 محمدفهی تک محمود سلیمانیه ۳۱ ب ۱۰۵ منقاعه
 میروا رجب باشا سلطان احمد ۲۳۰۰ منقاعه
 میروا احمد رفیق باشا قندلی ۳۰۰ ب ۵۰ منقاعه
 میروا ذکی باشا حسین سیواس ۳۰۱ ب ۱۰ منقاعه
 ارکان حرب میرآلای سانی عدلی تک احمد
 [مابعدی ایککنی صحیفه تک اوچین سوننده در]

قانون نومروسی: ۴۷۵

تذاعت بانقدهسی ۱۳۳۹ سسی بورجه قانونی

ماده ۱ - ۱ مارت ۱۳۳۹ تاریخندن
 غایب شباط ۱۳۴۰ تاریخنه قدر امتداد ایدن
 ۱۳۳۹ سنه مالیهی طرفنده ذراع باقده سنجه
 جایت اولنه حق واردات سر بوط [آ] جدولده
 کوسقلدیکی وجهه ۱,۹۳۵,۶۹۸ ایرا تخمین
 اولمشدر .

ماده ۲ - ذراع باقده سنک ۱۳۳۹ سنه
 مالیهی ممانات و مصارف ایچون اشبو قانونه سر بوط
 [ب] جدولده ازان اولندیکی وجهه ۹۳۶,۷۴۲
 ایرا تعیین ایلدشدرد .

ماده ۳ - اشبو قانون تاریخ نپردن
 اعتباراً مرعی الاجرادرد .

ماده ۴ - اشو قانونک اجراسته اقتصاد
 وکیل مأموردر .

۱۷ ربیع الآخر ۱۳۴۲ و ۲۶ تشرین ثانی ۳۳۹

[آ] جدولی

فصل	ماده	نوع واردات
۱		مناقص حصصی
۲		تمنات و عائدات
۱	۵۵۰,۰۰۰	اقرضات و مطلوبات مختلفه
۲	۲۵۰,۰۰۰	تمنات و عائدات مختلفه
۳	۵۰,۰۰۰	واردات خصوصیه و لایات و زنده دارلی عائداتی
۴	۲۰,۰۰۰	بویجه بدلائنک تحصیل و ارساله توسطدن دولای آله حق اجرت
۵	۱۰,۰۰۰	صنایع زراعیه یه عائد لوازمک منافاتندن حصوله کلچاک تمنع
۳	۸۳۰,۰۰۰	مؤسسات وارداتی
۱	۱۰,۰۰۰	ماکینست صنعتلریده وقوعبولاجق تعمیرات و اعمالاندن
۲	۱۰,۰۰۰	آلات و لوازم زراعیه بدله ضم اوله حق کسوراندن
۳	۳۰,۰۰۰	تعمیرخانه لدره وقوعبولاجق تعمیرات و اعمالاندن
۴	۵۰,۰۰۰	آقره ذراع مکتبی ایستامه وارداتی
		اوچینی فصلک یکونی
۴	۵۵,۶۹۸	آقره ذراع مکتبی مصارفی فارشولنی اوله رق مالیه دن آله حق مبالغ
	۱,۹۳۵,۶۹۸	یکون عمومی

(ب) جدولی

فصل	ماده	نوع منقصات
۱		برنجی قسم - اداره مرکزیه
		مماشات
۱	۴,۶۰۰	مدیر عمومی (سکن آبلنی موقوف ملویله بقدر)
۲	۷۲۰	مدیر عمومی معاونلکی
	۲۴۰	مدیر عمومی مشاورلکی
۳	۱۶,۲۱۶	مأمورین مرکزیه
۴	۶,۵۲۰	هیئت تنظیبه
۵	۲,۵۴۴	مستخدمین متفرقه
	۳۰,۸۴۰	برنجی فصلک یکونی
		[مابعدی ایککنی صحیفه تک برنجی سوننده در]

EK-14'ün devamı

سجده ۲		(رسمی جریده)	
فصل	ماده	نوع محصنات	مبلغ
۲		لوازم	۵۰۰
۱	۱	توبور و تسخین	۹۰۰
۲	۲	قرطاسیه	۲۵۰
۳	۳	مابوسات	۵۰۰
۴	۴	متفرقه	۲.۶۰۰
۵	۵	مجلس اداره اجورات اجنابیه سی	۲.۶۰۰
۶	۶	مصارف تأسیسیه	۵۰۰
۷	۷	اجارات	۲.۵۰۰
		ایکینجی فصلاک بکونی	۷.۷۵۰
		برنجی قسماک بکونی	۳۸.۵۹۰
		ایکینجی قسم - ملحقات شعبه و صندوقلری	
۳		معاشات	
۱	۱	شعبه و صندوق مأمورین	۹۴.۴۰۲
۲	۲	نحصیلدارلری	۸.۴۹۲
۳	۳	اوطه جیلر و بکچیلر اجورات مقطوعه سی	۵۰.۰۴۴
۴	۴	آلات و لوازم زراعیه ده بو مأمورلرله ماکینستلری	۹.۳۵۲
۵	۵	آلات و لوازم زراعیه بکچی و حلالری	۴.۳۶
۶	۶	ملحقانہ ٹائم تراکم معاملات ایچون مرکز و ملحقاتده استخدام اولانجق مأمورین موفته اجورانی	۳.۰۰۰
		اوچینجی فصلاک بکونی	۱۶۹.۳۲۶
۴		لوازم	
۱	۱	توبور و تسخین	۷.۴۱۰
۲	۲	قرطاسیه	۶.۴۰۸
۳	۳	اجارات	۱۳.۰۰۰
۴	۴	متفرقه	۴.۵۳۰
۵	۵	مجلس اداره اجورات اجنابیه سی	۲۰.۸۵۰
		دردنجی فصلاک بکونی	۵۲.۱۹۸
		ایکینجی قسماک بکونی	۲۲۱.۵۲۴
		اوچینجی قسم	
۵		مرکز ایلہ ملحقات بیتنمه مشترک مصارف	
۱	۱	طبعیه ، تجایدیه ، قرطاسیه	۲۰.۰۰۰
۲	۲	خرج راه و یومیه	۵۰.۰۰۰
۳	۳	تیورباش اشیا چوروتنه بانی	۵.۰۰۰
۴	۴	ایته انشاآت و تعمیراتی	۲۵.۰۰۰
۵	۵	حکومت قوناقلرینه بدل اشتراک	۳.۰۰۰
۶	۶	آنجہ بندیه و نقلیه سی	۱.۵۰۰
۷	۷	مجلس هیاتی مستخدمیلته عائد حصه تنوع	۴۲.۰۰۰
۸	۸	مصارف غیر ملحوظه	۱.۰۰۰
۹	۹	یکیدن کشاد اولانجق شعبه و صندوق مصارف	

EK-14: Askerî Heyet-i Mahsûsa tarafından bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamak üzere askerlikle ilişkisi kesilen bazı yüksek rütbeli subayların bulunduğu liste. (Resmî Ceride, 23 Ağustos 1340/1924, No:74).

بازار شهرته سی
۱۴ حزيران ۱۹۲۶

اداری و تحریری ماملات ایچون
مطبوعات مدیریت عمومی سنده
رسمی خرید و نشریات مدیریت
سراجعت اولتور

۳۹۸ : نومرو
۱۰۰ پاره در

تأسیس تاریخی : ۷ تشرین اول ۱۳۳۶

تورکیه جمهوریتنک رسمی جریده سیدر

سنه : ۴

قانونلر

نورکیه صنایع و معادن بانقسه قانوننک اوله برنجی
ماده سنن معصل قانونه

نومرو : ۸۵۳

برنجی ماده — تورکیه صنایع و معادن بانقسه قانوننک
اول برنجی ماده سی بوجه آتی تبدیل ایدلشدور :

بانقسه قانوننک تمتاعتدن اول امرده سرمایه اصلی به یوزده الی
فائض تفریق و سرمایه به ضم اولونور . شیه قالان تمتع صافینک
یوزده اولی احتیاط آقچه سنه ، یوزده اولی تمتعی تحویلاته ،
یوزده اولی ده مجلس اداره اعضاسیله مأمورین و مستخدمینه
ماشلری نسبتده و بریله چک اکرامیه به تفریق و تخصیص و یوزده
بئتی سرمایه علاوه اولونور .

ایکینجی ماده — اشبو قانون نثری تاریخندن معتبردر .
اویچنجی ماده — اشبو قانوننک احکامنی اجراه تجارت
وکیلی مأموردر .
۲۶ مایس ۱۹۲۶

جوادک ملیه اشتراک ایتیمه مأموریه مقننه قانونه
نومرو : ۸۵۴

ماده ۱ — ۱۲ صفر ۱۳۴۲ و ۲۵ ایلول ۱۳۳۹ تاریخلی
قانونک خارجنده قالان اشخاص ویا مستخدم و معزول مأمورلردن
هرهانکی برصورتله ملی حرکت علیهنده کی هرهانکی تشکیلاته داخل
اولدولرینه ویا تشکیلاتی ترتیب و اجرا ایتدکلرینه ویا ملی حرکت
علیهنده قولاً ویا فعلاً منفرداً و مجتمعاً چالیشدکلرینه ایکینجی
ماده ده ذکر اولونان هیئت مخصوصه جه لازم کن تدقیقات
تحقیقات اجرا و طلب وقوعنده مدافه لری امتاع اولوندقدنصکره
قرار و بریلنلر بردها دولت خدمتنده و مؤسسائنده استخدام
اولونغازلر .

ماده ۲ — برنجی ماده ده مذکور هیئت مخصوصه مدافه
ملیه و بحریه و کالتلردن معاضد دیگر و کالتلردن ملی حرکتک
باشلانجی اولان ۱۵ مایس ۱۳۳۵ تاریخندن اعتباراً ملی

حدودلر داخلنده میمونلقده ویا حکومت خدمتنده بولونمش اولان
ذواتدن تمین اولونجی برر اعضادن ترکب ایدر . بوهیته
داخلیه وکالتنجه مذکور اوصافی حائر آیریمده برده رئیس
تمین اولونور . هیئتک بامضطه و بره جکی قرارلر قطبدر . اشبو
هیئتک برسنه ایچنده اکال وظیفه اتمنی شرطدر .

ماده ۳ — ۲۳ یسان ۱۳۲۶ و ۲۶ آغستوس ۱۳۳۸
تاریخلری آراسنده دولتجه بر وظیفه تمین ایدلکاری خالده
ویا وظیفه ده ایکن بر عذر مقبوله مستند اولتسزین ترک وظیفه
ایله ممالک مشغوله به ویا اجنیه به بلا مأذونیت کیدن مأمورلر بردها
خدمت دولتده استخدام اولونغازلر .

ماده ۴ — مشروطیت اعلانندن اعتباراً آنا وطندن
آیریلهرق بوکونکی تورکیه حدودلری خارجنده قالش بولونان
مملکتلرده قالوبده بوکونه قدر عودت ایتمان تورک مأمورین
ویا ۱۵ مایس ۱۳۳۵ و ۲۶ آغستوس ۱۳۳۸ تاریخلری
آراسنده هرهانکی بر اجنیه مملکتده خدمت قبول ایدرک ویا
ایتمه رک اختیارله قالان ویا مذکور مملکتلره مأذونیتز کیدن
ویا مأذوناً و تبدیل هوا صورتیه کیدوب مدتلرنی اختیارلرله تجاوز
ایتدردن بالعموم مأمورین و استیلابه مروض مناطقه اشغالک
وقوعندن صوکره تمین ایدلهرک وظیفه قبول ایدن والی ، متصرف ،
قائم مقام و محلاک ضابطه آمرلری ایله اشغال منطقه سنده دشمن طرفندن
ویا دشمن نفوذله تمین و انتخاب ایدلش اولدکلری ایکینجی
ماده ده مذکور هیئت مخصوصه طرفندن تویق و تنبیه ایدلهرک
اولان هرصنفدن بالعموم مأمورلر دولت خدمتنده و مؤسسائنده
استخدام اولونغازلر و بونلره معزولیت معاشی و رلز . بئک
وضمیت مخصوصه سندن دولابن اوراده قالش اولان تورک
مأمورینندن تورکیه به عودتلری حکومتجه تأمین و کندنلرینه
تبلیقات اجرا ایدلرکدنصکره درت ماه طرفنده التحاق ایدنلر
بوماده حکمندن مستنادلرلر .

ماده ۵ — اشبو قانون نثری تاریخندن معتبردر .
ماده ۶ — اشبو قانوننک اجراسنه اجرا وکللری هیئتی
۲۶ مایس ۱۹۲۶

مأموردر .

آبونه شرانطلی
سنه لکی ۳۰۰ نسخه اعتبارله
۷۵۰ غروش
آتی آیللی : ۱۵۰ نسخه
اعتبارله ۳۷۵ غروش
مطهره ایچوستلکی بوسته اجرنی
داخل اولدنی خالده ۱۹۰۰ لیلی
آیللی ۲۵۰ غروشدر

EK-18: Mülkî Heyet-i Mahsûsa kurulmasına dair 26 Mayıs 1926 tarih ve 854 Sayılı Kanun. (Resmî Ceride, 14 Haziran 1926, No:398).

صافی : ۵۹۲

جمهورية ترکیه
۱۴ مایس ۱۹۲۷

اداری و تحریری معاملات ایچون
مطبوعات مدیریت عمومی سندنه
رسمی جرمه و نشریات مدیریت سندنه
مراجعت اولونور

تأسيس تاريخی : ۷ تشرين اول ۱۳۳۶

تاریخی : ۱۰۰ پاره در

تورکیه جمهوری تیک رسمی جریده سی

سنه : ۵

بویوک ملت مجلسی قرارلری

جلد : ۸

تاریخی : ۱۰۰ پاره در

سنه : ۵

نومرو : ۳۳۱

اودمیش آغیر جزا محکمه سنجه جرح ایله وفاته سببیت و برمک
کیفیتندن اسکي جزا قانونک (۴۷ و ۱۷۴) نجی ماده لرینه
توفیقاً اوج سنه قلعه بند جزاسنه محکوم ایدیلان حاجی علی اوغلی
مصطفی حقهنده کی حکمک محکمه تمیزجه تصدیقی اساسنده، جزانک
حین انفاذنده تورک جزا قانونک (۵۸۸) نجی ماده سی نظره
آلتیق قیدی علاوه ایدیلرک بوضورتله اثنای انفاذده قلعه
بدلانک سورکونه تحویل و حالبوکه اسکي قانون جزانک (۳۹) نجی
ماده سی موجبجه برکونلک موقوفیت بش کون سورکونه معادل اولوب
محکوم لهته اولان بو حکمک بکي قانون جزانک ایکنجی ماده سی
موجبجه مصطفی حقهنده تطبیقی و بوضورتله حکمک تصدیقته
قدر موقوفته، کین هرکونک بش کون حسابیه مدت جزایه دن
تربلی مقضی ایکن تدقیقات تمیزجه اساسنده بوجهندن ذهون
ایدیلرک آساشلمش و بوکانظراً صرفومک تاریخ توفیق اعتباریه
اکمال مدت ایش و شیمدی یه قدر تخلیه ایدلسی مقضی بولونش
ایکن حکمک کسب قطعیت اتمی دولایسیله، بوکا امکان قلمادیلندن،
صرفومک بقیه مدت جزایه سنک عفو، هیئت عمومی تیک
آلتش بشنجی انعقاد تیک برنجی جاسه سنده تقرر ایشدر،
۹ مایس ۱۹۲۷

ملک هیئت محضره سنج دولت خدمت و مؤسسائنده عزم
استقامتله قرار ویریلان مهندس حسین علمي و مصطفی
بکدرله دو قنور نور الدینه، محاسبی سلیمان خانق
و رسام اشرف بکدر حقهنده
نومرو : ۳۳۲

نافقه دهر بولاری اداره عمومی هیئت فنیه مهندسی
حسین علمي و آقره - سیواس دهر بولاری طبیبی نورالدین،
مذکور خط رساملندن اشرف و حسین دولت بولاری مهندسی
مصطفی و آقره - سیواس دهر بولی محاسبه جیسی سلیمان خانق
بکدرک، جاز خطنده ایکن آقره اتلافنامه سنک تاریخ اولان
۲۰ تشرین اول ۱۹۲۱ دن سوکره آنا وطنه عودت ایش
اولدقاری جهته ۸۵۴ نومرولی قانونک درنجی ماده سنک
ایکنجی قهر سنه توفیقاً بردها خدمت دولت و مؤسسائنده عدم
استخداما ایزه ملکیه هیئت مخصوصه سنج قرار ویرلش ایسه ده
۲۶ مایس ۱۹۲۶ تاریخ و ۸۵۴ نومرولی قانونک درنجی
ماده سنده، آنا وطنه تیک ایچون آقره اتلافنامه سنک تاریخ
اتحاد اولوندونه دائر برکونا صراحت اولماقله برابر مذکور
ماده نک ایلك قهر سنده کی مشروطیت اعلانندن اعتباراً آنا

۶۶ نجی انعقادده عامه ضبط جریده رسمی مد بو طدر

EK-20: Mülkî Heyet-i Mahsûsa tarafından bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamalarına karar verilen bazı kişiler hakkındaki karar. (**Resmî Ceride**, 14 Mayıs 1927, No:592).

EK-21

تاریخ: ۱۳۹۹ - ۱ / ۱۴ / ۹۹۹

استان بولندہ جو تصور عام ادارہ محمد علی :

محکمہ درہ .
 خانہ سی متعیان ناہ مورہ ایلیہ قوی علیہ السلام
 استان بولندہ جو تصور عام ادارہ محمد علی :
 لایحوم شا براندہ استان حکومتی ضرر - ایجنڈہ طواری کتب
 مضمون عقدہ قرا - ویر علیہ اولیہ نجات باب عقدہ یا بیلاہ تحقیقہ
 صوبی ایرہک محکمہ دولت ناہ اجادہ سندہ طواری جنوری نئی ایرہک
 اولیہ عریہ استان فرخندہ جنوب اولیہ قرا برابری طواری ایرہک
 صرہ قرا ایلیہک اطلاعہ . موصی ایرہک از یا ندر افاقہ کھنڈ
 قاسمیدہ کے ادورہ اولیہ اولیہ اطلاعہ نظر موصی ایرہک
 عقدہ قرا مصلو مصلو بولندہ عقدہ اصولاً تاویس و وعدہ اولیہ ایرہک
 جمیع ایلیہک صلیہ صلیہ علی لای الام شا بیانہ قوی علیہ السلام
 عا و متا بون بولندہ استان حکومتی اشاسی و انظرہ کھنڈ
 و علی علیہ مختلف دیا موصی ایرہک اصلو ایرہک عقدہ مصلو مصلو کھنڈ
 مصلو ایرہک بولندہ ایرہک

EK-21: Âli Karar Heyeti'nin M. M. Grubu Nâzım-ı Umûru Hâkimzade Mehmet Bey ile yaptığı yazışmalardan bir örnek (TİTE, K. No:69, B. No:90, G. No:90-1).

EK-22

تاریخ	مأموریت	کیر	مقدمه لغت معنوم در بیلایه قوا - علی قوا - ششده عقده اولین
۶۴ قوا - ۱۳۱۳	مرحله محکوم اعضاء سابقه	عزلطف به به ولا الیه	قدا انقلاده بونته در شول قضایا تکماله دالین شول و ایضا ایروکریه ۸۵۹ نوزولو قانونک در دین ماده ۸۵۹ توفیقاً
۶۴ قوا - ۱۳۱۳	قره عیالو محاسبه مقصود مأموریت	مؤامیه افضیه به سوله عطف	قدا انقلاده بونته آخیز بونته و نوزول حلال قوتیزول مأموریت و سوله نوزول با نقره قاندر لطفه نقیمه قلمله ۸۵۹ نوزولا قانونک در دین ماده ۸۵۹ توفیقاً
۶۵ قوا - ۱۳۱۳	استانول ایلی حق قومیلر کند	علی - صا افضیه به سعید	اعمال محکم حقیقه داخل اولمه جوسنده ۸۵۹ نوزولا قانونک برین ماده ۸۵۹ توفیقاً
۵۸ قوا - ۱۳۱۳	استانول یوسنه یالت مأموریت	اصحاب افضیه به ابراهیم	استانولک انقلاده انیلر له خفیه ۸۵۹ نوزولا قانونک برین ماده ۸۵۹ توفیقاً
۶۴ قوا - ۱۳۱۳	استانول یوسنه یالت مأموریت	خلوص افضیه به علی	دول قلمله صا افضیه به استا افضیه به ابراهیم انقلاده انیلر له خفیه ۸۵۹ نوزولا قانونک برین ماده ۸۵۹ توفیقاً
۶۶ قوا - ۱۳۱۳	استانول یوسنه یالت مأموریت	لیف صا افضیه به محمد	اعمال محکم حقیقه داخل اولمه جوسنده ۸۵۹ نوزولا قانونک برین ماده ۸۵۹ توفیقاً
۶۶ قوا - ۱۳۱۳	استانول یوسنه یالت مأموریت	عالمه افضیه به محمد	انضباط صا افضیه به دولوی ۴۹۷ نوزولا قانونک برین ماده ۸۵۹ توفیقاً
۶۷ قوا - ۱۳۱۳	ای ایل ولایتی بولدی قوندو کتوری	محمد راتب افضیه به احمد	اجنبی مصلحت خدمت قبول ایلمه دولوی ۸۵۹ نوزولو قانونک در دین ماده ۸۵۹ توفیقاً
۷۵ قوا - ۱۳۱۳	سایه شورای دولت رئیس	محمد توفیق به احمد	اعمال محکم حقیقه داخل اولمه جوسنده ۸۵۹ نوزولو قانونک برین ماده ۸۵۹ توفیقاً
۸۰ قوا - ۱۳۱۳	بیاده بوز با تیس	صید کاظم افضیه به صا افضیه به احمد	عدم اجابتیه دولوی ۴۹۷ نوزولا قانونک برین ماده ۸۵۹ توفیقاً
۸۱ قوا - ۱۳۱۳	کلیه مستقیمه کاتبه سابقه	عالمه افضیه به محمد	نوزول لطفه مأموریت نقیمه ایلمه اولمده دولوی ۸۵۹ نوزولو قانونک در دین ماده ۸۵۹ توفیقاً
۸۶ قوا - ۱۳۱۳	ملفا صدره متارک	اسمه ملک به عبد الشاکر	برک و ایلمه قبولمده دولوی ۸۵۹ نوزولو قانونک برین ماده ۸۵۹ توفیقاً
۹۰ قوا - ۱۳۱۳	بیاده ملازم	شوق افضیه به احمد	عدم اجابتیه دولوی ۴۹۷ نوزولا قانونک برین ماده ۸۵۹ توفیقاً
۹۱ قوا - ۱۳۱۳	بیاده بوز با تیس	کاظم افضیه به سعید	آلر انضباط صا افضیه به دولوی ۴۹۷ نوزولو قانونک برین ماده ۸۵۹ توفیقاً

EK-22: Âli Karar Heyeti tarafından, hakkındaki Heyet-i Mahsûsa kararları tekrar görüşülenlere ait bir liste. (TİTE, K. No:69, G. No:127, B. No:127-1).

EK-24

I . C .
= Karar =

Ankara
28 / 1 . Kanun / 1929

Ali Karar Hey'eti

Sayı
Esas 732
karar 604

Hulâsa:
sabık polis merkez memurlarından hıristaki amanoilidis efendin arından hıristaki amanoilidis efendi hakkındaki kararın ref'ine dair .

sabık polis merkez memurlarından hıristaki amanoilidis efendin emniyeti umumiyeye müdiriyyetinden gönderilen evrakının tetkikine nazaran amel ve maksadı milliyeye muhalefeti anlaşıldığından 854 NO: kanunun birinci maddesine tevfiken devlet hizmet ve müessesatında ademi istihdamına karar verilmiş ve mumaileyh bu karara kanuni müddeti içinde itiraz eylemiştir .

İtiraznamesinde :

mütarekede açıkta bulunurken İstanbul polis müdiriyyetinin = biz sizi memuriyetinize iade edeceğiz, fakat dıvelli itilâfiyeni n polis kumandanı mümanaat etmektedir= yolundaki beyanâtı ve - sevk edilmesi üzerine itilâf zabıtası kumandanı miralay ballâra zabıtaamiri sıfatı ile müracaat ettiğini, yazdığı mektûbte - itilâfiyyunun adalete müracaat etmesi ve polis müdiriyyetince hakkında yapılan muamelenin gayri insani olduğundan bahsedilmesi lisan bilmediğinden ileri gelüp o gibi tabirâtın mektûbi yazan kimse tarafından kullanmış olduğunu, kendisi düşmandan adal et ve muavenet beklemiş olsaydı başkalarının yaptığı gibi İngiliz memurluğuna geçmesi lâzım geleceğini, kendisi ise bu tinet ve kabiliyette olmayıp vatanına merbut bir memur olduğunu İstanbul en buhranlı zamanlarında yunanlıların kendisini takip ettirdiklerini, onlarla adeta mücahedede bulunduğu ifade ve iddia ile temayülâtı, seciyyesi, ifa ettiği hizmetler hakkında birçok şahitler göstermiştir .

dosyası ve vesaiki mütalaa ve tetkik olunduktan :

20/mart/1920 tarihile miralay ballâra gönderdiği Fransızca mektûbte: = vaktaki ittihat ve terakki cemiyeti 1915 senesinde mevki iktidare geldi, benim hıristiyanlık sıfatım kısmi siyasi müdiri Tefvik Hadi bey ile Bedri beyin beni açığa çıkarmalarına saik oldu . mütareke sırasında bana dolap dere merkez memurluğu tevdi edildi. bununla beraber bir kaç ay sonra ancak huzuru nuzda mufassalan arz edeceğim bazı esbattan dolayı arledildim. itilâfiyyunun bitarafisine itikat ettiğimden aslâ insani olmayan böyle bir tarzı muameleyi tashih ettirmek için kendilerinin adaletlerine şitaban oluyorum . ilahirihi= dediği ve bu mektûbi üzerine miralay ballâra tarafından polis müdiriyyeti ne yazılan 22/mart/1920 tarih ve 128 NO: tezkereye polis müdiriyyetinden verilen 4/nisan/336 tarih ve 1831 NO: cevabta: mumaileyhin mintakai memuriyeti dahilinde tehaddüs eden yirmi beş vekayii mühimmenin önüne geçmemek gibi idaresizliği tahakkuk etmesine binaen azledildiği beyan olunduğu ve bu cevap üzerine

C-2108

EK-24: Âli Karar Heyeti'nin Mülkî Heyet-i Mahsûsa'nın alyehte verilmiş kararını kaldırmasına bir örnek (EGM Arşivi, C-2108).

EK-25

- 2 -

Arzuhal N°	Arzuhal verenlerin adı, sanı ve oturdukları yer	Arzuhal hulasası	Encümen kararı ve ne sebepten verildiği
72	Sadık Efendi gayri mübadillerden. Anadolukavağı	Gayri mübadillerin Yunanistandan alınan paraların dağıtılmasını istiyor	Maliye Vekâletine yazılarak bu iş temin edilmiş olduğundan kendilerine bildirilmesine karar verildi. Karar No 73 K. tarihi 21-XII-1930
1458 4981	Bilâl İstanbul Tütün İnhi-sarı Paşalimam tütün deposunda	Türk vatandaşlığına kabulü muamelesinin çabuk yapılması için	Bu işin bütün muamelesi bitirilmiş ve kararname alınmak için Heyeti Vekileye verilmek üzere olduğu Dahiliye Vekâletinin gelen karşılığında anlaşılmıştır. O yolda arzuhal verene anlatılmasına karar verildi. Karar No 74 K. tarihi 21-XII-1930
1475 4858	M. Hayri B. İstanbul Aksaray Sofularda bostan karşısında No: 21 Hanede	Heyeti Mahsusa tarafından Devlet işleminde kullanılmaması hakkında verilen kararlara karşı vaki olacak itirazları tetkik için Âli karar Heyeti tesekkülünden haberdar olmadığı için müracaat edemediğinden bahisle iddiaı masumiyet ediyor.	Mahsus kanunla teşkil edilen, hatta vazife şî devam ettiği müddetçe verdiği kararları günü gününe bütün gazeteler tarafından yazılan Âli Karar Heyetinin vücudunu mumaleyhin tecahül etmesine iltifat kabil olmadığı ve esasen B. M. M. Heyeti Celilesinden verilen kararda En. imizin bu hususta salâhiyeti kaldırılmış olduğu için dileğinin tetkikına imkân olmadığından kendisine anlatılmasına karar verildi. Karar No 75 K. tarihi 21-XII-1930
58 4945	Enver B. Avukat Venişehirde	Rüştü sabit olan yetimlerin parası verilmediğinden şikâyet	Adliye Vekâletinden gelen karşılıkta eski kayıtların yandığı için bir kaydı kalmıyan Maliyede mevcut paralardan verilmesi icap ettiği için arzuhal sahibinin mahalli maliyesine müracaatla parasını alması lâzım geldiği bildirildiğinden öyle yapmasının arzuhal verene anlatılmasına karar verildi. Karar No 76 K. tarihi 21-XII-1930
1368 4882	Kemal B Sabık mal müdür Manavgat	Devlet işinden ihracına dair Devlet Şurası tarafından verilen karara itiraz.	Mumaleyhin ar ve hayaya muğayir halleri itiyat ettiği ve bu uğurda vazifesini bile terk eylediği hakkında maddî ve sarîh esbaba istinat eden Şura kararı musip görüldüğünün kendisine anlatılmasına karar verildi. Karar No 77 K. tarihi 21-XII-1930

EK-25: Heyet-i Mahsûsa kararlarına itiraz edenler hakkında Arzuhal Encümeni tarafından verilen kararlara bir örnek (TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli, VI/4, 3 Ocak 1931, Karar No:75).